

VEDA

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

© Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela
© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

RECENZENTI:

prof. UŁ dr hab. Artur Gałkowski
† PhDr. Milan Majtán, DrSc.
prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

EDITORI:

Mgr. Alexandra Chomová, PhD.
prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD.
Mgr. Iveta Valentová, PhD.

KONZULTÁCIE A JAZYKOVÉ KOREKTÚRY:

dr. sc. Siniša Habjanec, PhD.
PhDr. Milan Harvalík, Ph.D.
PhDr. Ľubor Králik, CSc.

ISBN 978-80-224-1732-7

Konvergencie a divergencie v propriálnej sfére

20. slovenská onomastická konferencia
Banská Bystrica 26. – 28. júna 2017

Zborník referátov

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave
VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Bratislava 2019

Usporiadatelia 20. slovenskej onomastickej konferencie ďakujú sponzorom, ktorí podporili túto vedeckú konferenciu s medzinárodnou účasťou materiálnou alebo finančnou pomocou a prispeli tak k úspešnému priebehu podujatia.

Sponzormi konferencie boli:

ST. NICOLAUS - trade, a.s.
Banskobystrický pivovar, a.s.
ALFA BIO s.r.o., firma Lunter
mesto Banská Bystrica
Filozofická fakulta UMB v Banskej Bystrici
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ SAV

Obsah

Contents

9 – 9	Úvodné slovo Foreword JAROMÍR KRŠKO
I. Všeobecné otázky onomastiky, onomastická metodológia a terminológia, interdisciplinárne aspekty onomastiky General Questions of Onomastics, Onomastic Methodology and Terminology, Interdisciplinary Aspects of Onomastics	
13 – 22	RUDOLF ŠRÁMEK Dimenze onomastiky <i>Dimensions of Onomastics</i>
23 – 28	MILAN HARVALÍK Mezinárodní a slovanská onomastická terminologie: Reflexe, realita a vize <i>International and Slavic Onomastic Terminology: Reflections, Reality and Visions</i>
29 – 43	ANDELA FRANČIĆ, ANKICA ČILAŠ ŠIMPRAGA Pogled u hrvatsku onomastičku terminologiju <i>A View into Croatian Onomastic Terminology</i>
44 – 52	URSZULA BIJAK Polska terminologia onomastyczna. Ku harmonizacji systemu <i>Polish Onomastic Terminology. Towards the Harmonization of the System</i>
53 – 70	PAVOL ODALOŠ Sústava slovenskej onomastickej terminológie (vznik, existencia, variantné možnosti vývoja a štandardizácie) <i>The System of Slovak Onomastic Terminology (Its Origin, Existence, Variant Possibilities of Development and Standardization)</i>
71 – 82	IVETA VALENTOVÁ Zjednocovanie a vývin onomastickej terminológie <i>The Unification and Development of Onomastic Terminology</i>
83 – 89	JOANNA KAMPER-WAREJKO O terminologii onomastycznej – uwagi na marginesie badania historycznych nazw roślin w XVI-wiecznym polskim przekładzie poradnika Piotra Krescencjusza <i>On Onomastic Terminology – Remarks on the Margin of the Historical Research of the Names of Plants</i>
90 – 99	AGNIESZKA MYSZKA Synonimia funkcjonalna? Istota i przyczyny istnienia paralelizmu nazewniczego w różnych kategoriach propriów <i>Functional Synonymy? The Essence and Reasons of the Existence of Names in Various Categories of Proper Names</i>
100 – 105	EWA ORONOWICZ-KIDA Imiona jako nazwy polisignifikacyjne na przykładzie polskich nazw miejscowych <i>Forenames as Polysignificant Names on an Example of Polish Place Names</i>
106 – 113	ĽUBOR KRÁLIK Proprium ako etymologické východisko: k etymológií niektorých slovenských dialektizmov <i>Proper Name as Etymon: On the Etymology of Some Slovak Dialectal Words and Phrases</i>
114 – 125	VLADIMÍR PATRÁŠ K štýlistike proprialnej sféry v alternatívnych médiách <i>On Stylistics of Proprial Sphere in Alternative Media</i>
126 – 137	JANA MARIE TUŠKOVÁ Korpusy češtiny a výzkum (gramatických vlastností) proprií <i>Czech Corporuses and Research (of Grammatical Features) of Proper Names</i>

- 138 – 148 JÁN BAUKO
Propriálno-semiotický obraz bilingválnych obcí Slovenska
The Name-Semiotic Landscape of Bilingual Settlements in Slovakia
- II. Toponomastika**
Toponomastics
- 151 – 163 CHRISTIAN ZSCHIESCHANG
Badania toponomastyczne okolic Grodów Czerwieńskich we wczesnym średniowieczu
Toponomic Research in the Surroundings of the Cherven' Towns in the Early and High Middle Ages
- 164 – 173 HARALD BICHLMEIER
Etymologie místních jmen *Merseburg* a *Jena* a jejich potvrzení mimojazykovou realitou
The Etymology of the Place-Names Merseburg and Jena and Their Corroboration by Extra-Linguistic Evidence
- 174 – 184 IMRICH HORŇANSKÝ
O jednom hraničnom type procesu šandardizácie geografických názovov
On One Boundary Type of the Standardization Process of Geographical Names
- 185 – 193 BEATA AFELTOWICZ
Konwergencja semantyczna niemieckiego i polskiego systemu toponimicznego na przykładzie ojkonimii wybranego obszaru Pomorza Zachodniego
Semantic Convergence of the German and Polish Toponymic Systems on the Example of the Settlement Names of the Selected Area of Western Pomerania
- 194 – 202 ROBERT ŚLĄBCZYŃSKI
Językowo-kulturowy obraz pogranicza polsko-słowackiego utrwalony w mikrotoponimach
The Linguistic-Cultural Image of the Polish-Slovak Borderland Recorded in Microtoponyms
- 203 – 209 JAROSLAV DAVID, TEREZA KLEMENSOVÁ
Německá toponymie českých zemí po roce 1989 (paměť, nostalgie, marketing)
Forms of German Place Names in the post-1989 Czechia (Memory, Nostalgia, Marketing)
- 210 – 220 GABRIEL ROŽAI
Vybrané aspekty využitia konceptu pamäti v toponomastike. (Jazyková pamäť a toponymia východného Gemera)
Selected Aspects Concerning the Use of the Concept of Memory in Toponymy. (Language Memory and Toponymy of the East Gemer Region)
- 221 – 232 MARCIN KOJDER
Funkcjonowanie urbanonimów potocznych na Ukrainie na przykładzie nazwy *Stumetrówka* (ukr. *Стометрівка*, ros. *Стометровка*)
The Functioning of Unofficial Urbanonyms Stumetrówka (Ukr. Стометрівка, Rus. Стометровка) in Ukraine
- 233 – 249 ЛЮДМИЛА КРАВЧЕНКО
Сучасні українські ойконіми та урбаноніми у світлі перейменувань
Modern Ukrainian Oikonyms and Urbanonyms in the Light of Renaming
- 250 – 256 MICHAL HAVRDA
Metodicko-metodologická východiska českého hydronymického výskumu
Methodical and Methodological Bases of Czech Hydronymic Research
- 257 – 263 ANDREJ ZÁVODNÝ
Antroponymá a etnonymá ako motivanty toponým na Žitnom ostrove
Anthroponyms and Ethnonyms as Motivational Elements of Toponyms on Žitný ostrov
- 264 – 276 VÁCLAV LÁBUS, DANIEL VRBÍK, KATEŘINA KOZÁKOVÁ, JAKUB HUSÁK
Možnosti interdisciplinárного výzkumu toponym
Possibilities of the Interdisciplinary Research of Toponyms
- 277 – 293 PETER LABANC
Corpus Toponymicum Slovaciae Mediaevalis (CTSM). On-line databáza stredovekého toponymického materiálu a jej potenciál pri onomastickom a jazykovednom výskume
Corpus Toponymicum Slovaciae Medievalis (CTSM). Online Database of Medieval Toponymic Material and Its Potential for the Onomastic and Linguistic Research

- 293 – 298 ZUZANA FRANCOVÁ
Jména minerálních vod Karlovarského kraje
Names of the Mineral Waters in the Karlovy Vary Region
- 299 – 306 JURAJ HLADKÝ
Historické a etnické vzťahy v ojekonymii a hydronymii Žitného ostrova
Historical and Ethnic Relationships in the Oikonymy and Hydronymy of Žitný ostrov
- 307 – 319 MÁRIA BELÁKOVÁ
Štandardizované vz. neštandardizované podoby hydroným z povodia Malého Dunaja
Standardized vs. Non-Standardized Forms of Hydronyms from the Malý Dunaj River Basin
- 320 – 333 Zbyněk HOLUB
K původu a rozšíření pojmenování utvořených od psl. základu *vol-/vel- na území dnešní ukrajinské Volyně, v Polsku a v České republice
*On the Origin and Spread of Denominations Based upon Proto-Slavic *vol-/vel- in the Territory of Current Ukrainian Volhynia, in Poland and in the Czech Republic*

III. Antroponomastika

Anthroponomastics

- 337 – 342 LЮБОВ ОСТАШ
Словацькі імена у сучасному чеському антропоніміконі
Slovak Names in Modern Czech Anthroponymy
- 343 – 351 PAVOL MALNIAK, JAROMÍR KRŠKO
Medzi zmenou a kontinuitou. Mená poddaných hradu Čabrad' v neskorom stredoveku
Between Change and Continuity. Names of the Čabrad' Castle Serfs in the Late Middle Ages
- 352 – 362 ÉVA CSÁSZÁRI
Pomadčarčovanie priezvisk v troch slovenských obciach v Bukovom pohorí
Hungarization of Surnames in Three Slovak Villages in the Bükk Mountains
- 363 – 372 ALEXANDRA CHOMOVÁ
Minarovo l'eto – zo živých osobných mien zo Zemplína
Minar's Summer – on Living Personal Names from Zemplín
- 373 – 385 ŽANETA DVOŘÁKOVÁ
Rodinné pověsti o cizím původu příjmení
Family Legends about Foreign Origin of Surnames
- 386 – 397 JURAJ GLOVŇA
Translačné procedúry v strojovom preklade (na príklade vlastných mien osôb)
Translation Procedures in Machine Translation (Using the Example of Proper Names)

IV. Chrématonomastika

Chrematonomastics

- 401 – 410 MAŁGORZATA RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA
Nazwy w nazwach, czyli o współczesnych nazwach handlowych i granicach ich tworzenia
Names in Names, or Modern Trade Names and Boundaries of Their Creation
- 411 – 415 MÁRIA IMRICHOVÁ
Poznámky k inožajčeným logonymám na Slovensku
Comments on Foreign Language Business Names (Logonyms) in Slovakia
- 416 – 419 KRISTÝNA BÍLKOVÁ
Názvy rekreačních objektů a stravovacích zařízení v perspektivě nového regionalismu (na příkladu obce Čeladná)
Names of Recreational Objects and Catering Facilities in the Perspective of the New Regionalism (on the Example of the Village Čeladná)
- 420 – 431 ANNA GÁLISOVÁ
Divá sviňa, Hladný vlk, Zlatý orol – kultúrny kontext, konotácie a názvy reštauračných zariadení
Divá sviňa, Hladný vlk, Zlatý orol – Cultural Context, Connotation and Names of Restaurants

- 432 – 439 MAGDALENA GRAF
Alkohol a polska mikrohistoria – perspektywa onimiczna w badaniach nad nową historią kulturową
Liquors and Polish Microhistory – Onymic Perspective in the Research into a New Cultural History
- 440 – 450 KATARZYNA BURSKA, BARTŁOMIEJ CIEŚLA
Nazwy firm korektorskich i copywriterskich
Names of Proofreading and Copywriting Companies
- 451 – 458 SAMUELA TOMASIK
Pomyłki apteczne. O niezamierzonych przekształceniach nazw handlowych leków
Mistakes in Pharmacy. Unintentional Mispronounces of Medicament Names
- 459 – 465 HALSZKA GÓRNY
Ergonimy w polskiej prasie funeralnej
Ergonyms in Polish Funeral Press
- 466 – 472 MAŁGORZATA KUŁAKOWSKA
Irradiacja onomastyczna i jej funkcje w nazwach jednostek organizacyjnych Związku Harcerstwa Polskiego
Methodical and Methodological Bases of Czech Hydronymic Research
- 473 – 483 PATRIK MITTER
Ke statusu, motivaci a funkciím názvů železničních stanic a zastávek v ČR z hlediska synchronního
On the Status, Motivation and Functions of the Names of Railway Stations in the Czech Republic from the Synchronic Point of View
- 484 – 489 PIOTR TOMASIK
O nazwach brzydkich
Pejorative Names
- 490 – 502 EWA PAJEWSKA
Tendencje w tworzeniu nazw własnych powiązanych z życiem i funkcjonowaniem polskich seniorów w przestrzeni publicznej
Trends in Creating Proper Names Associated with Life and Activities of Polish Seniors in Public Space

V. Literárna onomastika

Literary Onomastics

- 505 – 512 PAWEŁ GRAF
Nazwa postaci literackiej w perspektywie pamięci i zapominania
The Name of the Literary Character in the Perspective of Memory and Forgetting
- 513 – 524 STANISLAVA GÁLOVÁ
Postavenie literárnych vlastných mien v prekladateľskom procese
Status of Literary Names in Translation Process
- 525 – 535 IWONA KAPROŃ-CHARZYŃSKA
Santo Domestos, Gargamele, Vina Tusca – Viva San Escobar! Uwagi o nazwach własnych dostępnych na fanpage'u *San Escobar*
Santo Domestos, Gargamele, Vina Tusca – Viva San Escobar! Remarks on Proper Names Appearing on the San Escobar Fanpage
- 537 – 539 Dvadsať slovenských onomastických konferencií
Twenty Slovak Onomastic Conferences
† MILAN MAJTÁN

Úvodné slovo

Vážené kolegyne, vážení kolegovia, vzácní hostia, dámy a páni!

Je pre mňa veľkou cťou, že Vás môžem pozdraviť z tohto miesta, privítať na pôde Univerzity Mateja Bela a otvoriť jubilejnú 20. slovenskú onomastickú konferenciu.

Slovenská však neznamená, že sa na nej zúčastňujú len slovenskí onomastici. Už od jej začiatkov sa tohto podujatia zúčastňovali kolegovia z Česka, Poľska, Ukrajiny, Nemecka a ďalších krajín. Nie je tomu inak ani teraz. Prihlásených 69 účastníkov z ôsmich stredoeurópskych štátov dáva 20. slovenskej onomastickej konferencii punc kvality a prísľub zaujímavých a podnetných príspevkov.

Aktuálne problémy onomastiky chceme riešiť v troch pracovných okruhoch. Dynamika poznania a rozvoj vedy je úzko spojený so vznikom nových termínov a rozvojom terminológie. Na druhej strane nás globalizácia sveta núti jednotlivé národné termíny zjednotiť – po obsahovej i formálnej stránke. Problematike metodológie a terminológie budú venovať pozornosť viacerí z nás vo svojich príspevkoch a vystúpeniach.

Tradičný okruh príspevkov je venovaný fungovaniu vlastných mien v medziľudskej komunikácii. Napriek tomu, že som použil prívlastok *tradičný*, onomastický výskum v tejto problematike výrazne napreduje a s radosťou môžem konštatovať, že viaceré príspevky reflektujú najnovšie výskumné trendy v tejto oblasti. Je to aj zásluha kooperácie onomastiky s inými vednými disciplínami. Tento trend prezentuje slovenská onomastika celé polstoročie, teda od doby konania prvej slovenskej onomastickej konferencie v roku 1967. Zakladatelia slovenskej onomastiky a naši učitelia nás naučili, že v onomastike si nájde svoj priestor nielen historik, geograf, etnograf, ale dnes aj psychológ, sociológ či kultúrny antropológ. Práve interdisciplinárne príeniky dokazujú širokospektrálnosť onomastiky a nové smerovanie jej výskumov. A prílovečná družnosť a prajnosť onomastikov tieto zámery podporuje.

Ked' som spomenul prvú konferenciu spred päťdesiatich rokov a zakladateľov slovenskej a slovanskej onomastiky, som rád, že sú tu ich pokračovatelia a sú tu aj viacerí mladí kolegovia, ktorí sa na slovenskej onomastickej konferencii objavujú po prvý raz. Prajem im, aby odvážne vstúpili na pole tejto krásnej vedy práve tu a teraz a nadviazali na bohatú tradíciu slovenskej onomastickej školy.

Na záver prajem všetkým účastníkom 20. slovenskej onomastickej konferencie príjemný pobyt a úspešné spoločné rokovania!

Vitajte v Banskej Bystrici, vitajte na pôde Univerzity Mateja Bela!

prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD.
vedúci organizačného výboru 20. SOK

I.

**Všeobecné otázky onomastiky, onomastická metodológia
a terminológia, interdisciplinárne aspekty onomastiky**

**General Questions of Onomastics, Onomastic Methodology
and Terminology, Interdisciplinary Aspects of Onomastics**

Dimenze onomastiky

RUDOLF ŠRÁMEK

Masarykova univerzita, Brno (Česko)

Specifické dimenze onomastiky zobecňují výsledky obecné teorie a metodologie onomastiky chápáné jako „celek“: 1. Materiální dimenzi tvoří opozice propriality a apelativity, tj. identifikace jednotliviny, propriální význam, propriální objekt. 2. Jazyková, strukturní a motivická rovina propriei, pojmenovací akty, propriální norma. 3. Interpretaci dimenze zahrnuje mimojazykové jevy, tj. komunikaci jako zdroj propriei a prostředí užívání. 4. Dimenze funkční předpokládá propriálně komplexnost, asystémovost a funkčnost.

Klíčová slova: onomastika, teorie onomastiky, obecné dimenze, propriální sféra jazyka, interpretace propriei

Když jsem v r. 1999 na XX. světovém onomastickém kongresu v Santiago de Compostela přednesl příspěvek, ve kterém jsem se pokusil o disciplině zvané „onomastika“ podat obraz jako o celku (Šrámek, 2002), byla mně v diskusi položena otázka, k čemu taková úvaha vlastně je, když hlavním úkolem onomastiky je přeče výklad původu a vývoje propriei. Protože otázku vyslovil zkušený onomastik, jehož práce jsou ceněny, byl jsem do té míry překvapen, že ani nevím, zda se mi tehdy podařilo pohled na onomastiku „jako celek“ přesvědčivě vysvětlit a obhájit. Ta otázka mne však i po létech znovu utvrzuje v tom, že se zaměření onomastické práce především (nebo jen) na interpretaci materiálové roviny oboru může i přes výsledky, ohromné svým rozsahem a složitostí, stát bariérou obecně teoretického myšlení. Badatele tak mine poznání kategorií systémových a funkčních vztahů, podle nichž daná matérie vzniká, je uspořádána a jimiž se v užívání řídí. Vyjádřeno ještě šířejí: kategorie teoretického myšlení a systémových a funkčních vztahů vymezují i v našem vědním oboru jeho autonomní základní cíle a smysl existence, tj. prostřednictvím jazykových prostředků uplatněných ve specifických nominačních procesech a způsobů užívání plnit propriálně identifikující potřeby společenské komunikace. I výklad jen jednoho jediného propriálního jevu (a tedy jeho roviny jazykové a komunikačně pragmatické) je totiž vždy – ať si to uvědomujeme, nebo nikoli – konkrétní, aktuální manifestací vlastností onoho „celku“. Kdyby tomu tak nebylo, nemohli bychom o předmětu onomastického bádání říci, že jím jsou vlastní jména, jejich vznik, pozice v systémech („polích“) a jejich funkce. Kategorie „propriálně obecného, abstraktního“ je proto vždy přítomna a realizuje se prostřednictvím kategorie „propriálně konkrétního“. Náplní tohoto binárního vztahu jsou právě ty strukturní a systémové prvky a vazby, které v jazyce konstituují a vymezují vznik, složení a fungování jeho propriální sféry. Toto vymezení platí, jak soudíme, za specifický typ jazykové univerzálie.

Slavný současný matematik Francouz Cédric Villani, nositel Fieldsovy medaile (v matematice se rovná Nobelově ceně) to v interview v České televizi¹ vyjádřil tak, že podstata a vývoj vědeckého poznání neleží ve výsledku, ale ve způsobu a kvalitě uvažování, jak se k výsledku dospělo. To je také důvod – opřený o vlastní badatelskou práci – k tomu, abychom naší úvahou přispěli ve smyslu tradic slovenských onomastických konferencí k soustavnému propracovávání teoreticko-metodologického podloží našeho oboru. A chovám přitom v sobě naději, že

¹ ČT24, pořad Hyde Park Civilizace, 29. 4. 2017, 20.05 hod.

zamyšlení nad onomastikou jako „celkem“, vedené prostřednictvím poukazu na dimenze jejích nejhlavnějších obecných charakteristik (znaků), bude s porozuměním přijato. Slova *dimenze* je užito záměrně. Jeho základní význam pokrývá sice „rozměr prostorový nebo plošný“, v naší úvaze má však přeneseně vyjádřit „zásadní, obecně působící, rozhodující, tedy velký, rozměrný význam“ těch kategorií a jevů, kterým na základě jejich komplexní součinnosti a vzájemné podmíněnosti přisuzujeme v chápání onomastiky jako „celku“ principiální význam. „Dimenze“ má proto zde rozměr výlučně kvalitativní. Tematicky je možno dimenze rozčlenit na dílčí složky („subdimenze“), protože ty vytvářejí své vlastní systémové anebo funkční struktury, např. „subdimenze propriálně objektová“, „subdimenze emocionality hypokoristik“ apod. Na obecné rovině jsou dílčí složky dimenzí vždy navzájem spjaty shodným jevem a účastí na působnosti obecných zákonitostí, pravidel, systémových vztahů či noremních korigentů propriální sféry jazyka. To dovoluje pro potřeby naší úvahy sdružit dimenze do čtyř skupin:

1. Dimenze materiálová

V neonomastických subdisciplínách lingvistiky se o našem oboru stále ještě, a to nikoli ojediněle, soudí, že nauka o vlastních jménech je věda materiálová, stojící někde na okraji historické lexikologie, tvoření slov a zvláště etymologie.² Proto je nutno za základní dimenzi současné onomastiky pokládat tu, která uvedené zúžené chápání oboru překonává poukazem na ty nejobecnější hodnoty a principy, ke kterým dospěla onomastická bádání obecně teoretická. Zásadní důležitost přitom přisuzujeme pojetí materiálové roviny, jíž rozumíme onymii daného jazyka v celé její druhové rozmanitosti a šíři v závislosti na cíli, metodách nebo rozsahu bádání (např. podat výklyady, analyzovat vývoj, chronologické vrstvy, areálové charakteristiky, studovat jazykový a strukturní plán, způsoby tvoření, uplatňovat mezijazykovou komparaci, zohlednit jevy spjaté s komunikací a hodnotami proprií v ní atd.). V centru pozornosti etymologické onomastiky stojí velké soustředění na práci výkladovou a vývojovou. Materiálová dimenze se jí nutně jeví jako cílový prostor. Soudobá onomastika, obohacená o bádání onomastickoteoretická, překračuje faktografickou složku propriální sféry jazyka dvěma cestami. Jednak ji pokládá nikoli za cíl, ale za nezbytné východisko své práce, jednak na nejobecnější abstrakci svých bádání analyzuje ty její vlastnosti materiálové dimenze, které poskytují obraz systémového a strukturního charakteru propriální sféry jazyka, plánu prostřednictvím typologických vlastností tříd a druhů propriálního materiálu. Toto „širší“ pojetí se opírá především o následující poznatky:

Typologicky základní vlastnost materiálové dimenze propriálně se účastní na vzniku a fungování opozice propriality a apelativity, a to ve smyslu identifikace jednotlivin prostřednictvím specifického druhu významu, totiž významu propriálního.

Vlastní jména jsou přirozenou součástí jazyka, jeho genetických souvislostí, vývoje a grammatické stavby a v aktuálním pojetí oboru nově i systematiky druhů a funkcí společenské komunikace. Směšují-li se však v interpretaci propria s apelativity, a to na formální, významové i komunikační úrovni, čili nerozlišují-li se specifika apelativní a propriální sféry jazyka, je propriální materiál subsumován zákonitostem, které nemohou na obecné úrovni podat obraz jeho typologicky specifických, totiž propriálních vlastností (Šramek, 1991a, 1999, 2007,

²Přesvědčit se o tom můžeme např. nahlédnutím do běžných jazykovědných encyklopedií. První dílo tohoto druhu, které zásluhou J. Pleskalové aj. podává (ve 107 heslech!) o onomastice ucelený obraz jako o lingvistické subdisciplíně disponující vlastními teoretickými a metodologickými koncepty, východisky, systémovostí struktur, i terminologií, je brněnský *Nový encyklopedický slovník češtiny* (Karlík – Nekula – Pleskalová, 2016).

2016a). Podstata proprií je tak redukována na jejich jazykově povrchovou rovinu a v chápání jejich „významu“ na homonymii apelativní a propriální sémantiky (Dalberg, 1985); z příjmení *Mlynář* by plynulo, že jeho nositelem je „mlynář“. Tím se ovšem základní druhový znak vlastních jmen – jejich proprialita vázaná na jednotlivinu – anuluje. Ve svých důsledcích se tento stav v propriální sféře jazyka projevuje vlastně jako destruování jejich systémových vztahů, v horším případě jako popření existence propriální sféry jazyka vůbec.

Konkrétní existenční forma základní dimenze má podobu materiálovou, tj. souboru všech proprií, jimiž disponuje propriální sféra daného jazyka v určitém komunikačním, kulturním, sociálním, chronologickém a areálovém prostředí. Lze ji v rámci základní dimenze označit jako materiálovou subdimenzi.

Její specifickost spočívá v tom, že v onomastickém bádání musí každý lexém jsoucí v komunikaci vlastním jménem být vždy obligatorně výrazem vlastnosti individuálně pojmenovacích a identifikujících (to ovšem platí i pro každý soubor lexémů-proprií). Společným nezaměnitelným (a tedy „non-apelativním“) znakem materiálové subdimenze onomastiky je její proprialita (propriálnost). Jen tak může být zajištěna typologická a funkční jednota materiálové základny proprialní a nikoli apelativní sféry jazyka. Jen tak může být objevena a prokázána např. různost areálů apelativ a proprií (např. oronymum *Grúň* x *gruň* „neúrodná louka v podhůří Beskyd“ (Šrámek, 1999, mapa v příloze; obecně: Šrámek, 1991b)).

2. Dimenze nominační

Zahrnuje v sobě všechny jazykové i mimojazykové jevy, prvky, elementy i názvotvorné a strukturní modely, na základě jejichž obligatorní a komplexní součinnosti vzniká v jazyce *proprium*. Moment vzniku vlastního jména představuje propriálně pojmenovací akt, uplatnění vyjmenovaných jevů na něm se řídí propriální normou zakomponovanou v propriální sféře daného jazyka v dané době a prostředí. Kostru propriálně pojmenovacího aktu tvoří mimojazyková dílčí dimenze propriálně objektová a propriálně motivační, jejichž svorníkem je jazykový plán *propria*.

Se základní dimenzí, zvl. s její subdimenzí materiálovou velmi úzce souvisí především dílčí dimenze propriálně objektová. Mezi oběma však existuje podstatný rozdíl věcný. Materiálová subdimenze shrnuje množinu již hotových proprií, objektová dimenze se vztahuje na denotátovou rovinu *propria*, tedy na to, co je proprieum pojmenováno. Patří mezi bázové (inherentní) složky a systémotvorné prvky propriální sféry jazyka v tom smyslu, že by bez ní *propria* nemohla vůbec vzniknout. Dimenze materiálová (neboli soubory proprií) je v propriální sféře jazyka i v komunikaci vždy vázána na dimenzi objektovou, neboť ta je jejím fundujícím zdrojem: na ni je zaměřen propriálně pojmenovací akt, z ní vyvrůstá propriálně pojmenovací motiv, ona tvoří věcný základ postupně se stabilizujícího vztahu „jeden objekt – jeho *proprium*“.

Znamená to zároveň, že dílčí dimenze propriálně objektová je východiskem volby a obsahu dílčí dimenze propriálně motivačních okolností (sémů). A právě ty, nikoli lexikální významy (etymologicky) apelativ samy o sobě jsou rozhodující sémantickou složkou názvoslovného aktu. Jsou nositeli individuálnosti, a proto nálezejí do propriální sféry jazyka a působí v ní jako systémově strukturující činitel. Dílčí dimenze objektová stojí na počátku každého názvotvorného procesu, tj. na počátku subdimenze materiálové.

Dílčí dimenze propriálně objektová je původem i podstatou kategorie mimojazyková. Týká se mimojazykového prostoru, na který jsou ovšem vázány nejen smysl a cíl propriální nominace, tj.

propriálně pojmenovacích aktů, ale i užívání propriei v komunikaci, tj. realizace propriálně komunikačních funkcí. Propriálním objektem rozumíme tedy všechny předměty a jevy, a to živé i neživé, konkrétní i abstraktní, které jsou na základě společenské nutnosti určeny fungovat jako jednotliviny a které musí také být prostřednictvím specifického druhu pojmenování jako individuální objekty identifikovatelné (Šrámek, 1982, 2016b; Žigo, 2000). Znamená to, že ve struktuře interních systémových vztahů propriální sféry jazyka má propriálně objektová dílčí dimenze pozici elementu primárního, dílčí dimenze motivační pozici elementu sekundárního. Jestliže totiž není co propriálně pojmenovat, není přítomna ani společenská potřeba vzniku vlastního jména. Subdimenze materiálová je formálním vyjádřením, jazykově materiálovou manifestací nedělitelné jednoty dimenze objektové a motivační. Ukáže to „dvoufázový“ příklad pojmenování.

a) Oikonymum *Bystřice* etymologicky sice obsahuje apelativní adjektivum *bystrá* (tj. voda), ale cesta k oikonymu nevede od něho přímo, ale prostřednictvím hydronyma: jistý vodní tok se z identifikačních požadavků společnosti stane propriálním objektem > poskytne propriálně pojmenovací motiv (vlastnost „jaký“, tj. *bystrá* řeka) > v pojmenovacím aktu je motiv vyjádřený souslovím *bystrá voda* (*řeka*) substantivizován (*bystr-ica*) > vznikne hydronymum stčes. a dialektově *Bystřica*, nčes. *Bystřice*, sloven. *Bystrica*, pol. *Bystrzyca*.

b) Na řece je založeno sídlo > vznikne nový, a to nehydronymický propriální objekt > na něho je vázána volba pojmenovacího motivu > „podle polohy na Bystřici“ > hydronymický objekt se stane motivem oikonymickým (vlastnost „kde“) > tvorba oikonyma není podmíněna etymonem *bystr-*, nýbrž hydronymem *Bystřice* > oikonymum nevzniklo substantivizací, ale transonymizací hydronyma > výsledné oikonymum *Bystřice*, sloven. *Bystrica* je dehydronymického původu a názvotvorně bezsufixální. S etymonem *bystr-* je spjato pouze zprostředkováně prostřednictvím hydronyma *Bystřice*, takže se jeho motivující význam „*bystry*“ nemůže na vzniku oikonyma už podílet. Podobně např. čes. urbonyma *Jihlava*, *Opava*, *Ostrava*, *Odry*, *Svitavy*, která jsou motivována polohou na vodních tocích zcela nezávisle na sémantice jejich neslovanských etymonů.³

Dílčí propriálně objektová dimenze má však v propriální sféře jazyka ještě jeden velmi významný, přímo základní účinek, který není v pracích z obecné onomastické teorie bohužel příliš přítomný. Týká se dělení propriei na jednotlivé třídy a druhy. Tradičně je toto dělení též výlučně opřeno nikoli o jejich objektové a motivické zřetele, ale o jazykově strukturní a derivatologické vlastnosti jména. U deapelativních propriei se tak běžně děje v kombinaci s apelativně pojímaným významem fungujícího lexému a zřetel motivovační se pomíjí. Za skutečný, výchozí podnět vzniku tříd a druhů propriei třeba podle našeho mínění pokládat propriálně objektovou dimenzi propriální sféry jazyka. Jedině ona je zárukou uplatnění jednotného hlediska ve zdůvodnění existence univerzálně platné triády materiálové dimenze propriei, totiž bionym, geonym a chrématonym, a teprve v jejich rámci se rozvíjejí „podtřídy“. Např. v třídě „geonyma“ oikonyma, anoikonyma a další jejich podskupiny. Objektové zdůvodnění mají např. i tak exkluzivní

³ Je nápadné, že uvedená místa leží většinou na horních tocích řek. Diferenční funkce vyvolala někdy v nutnosti potřebu rozlišit hydronymický a oikonymický objekt paralelním užití singuláru a plurálu: *Odra*, *Svitava* (řeky) – *Odry*, *Svitavy* (města); od města *Svitavy* se odlišily vsi *Svitávka*, *Svitavice*, Město *Ostrava* = pův. hydronymum *Ostrava*, to se k odlišení zdrobnilo na *Ostravice*, ze kterého transonymizací vzniklo oikonymum *Ostravice* pro ves ležící na horním toku řeky. Příklady ukazují, že vztah mezi objektem, motivem a jménem není pokračováním sémantiky etymonu. Tato systémově závažná okolnost je velmi často pomíjena onomastickou etymologickou.

třídy geonym, jako jsou kosmonyma, jak prokázala práce E. Jakus-Borkowé (2007). Žádné jiné pojednání výkladu vzniku tříd i podtříd vlastních jmen není známo.

Z řečeného vyplývá, že propriální objekt vznikne tak, že z množiny druhově stejných objektů, (jevů) pojmenovaných apelativně na základě pojmového významu, je ze společenských příčin vyčleněn (individualizován) jeden a ten jako takový pojmenován propriálně. Individualizace objektu vyvolá jeho přesun z apelativní do propriální sféry, kde se stane zdrojem pojmenovacího motivu, denotátem propriální nominace a v komunikaci znakem *sui generis*. V praxi to znamená, že pravopis typu *náměstí Svobody*, by měl z onomastického hlediska mít podobu *Náměstí⁴*.

3. Dimenze interpretační

Rovina všeobecné interpretace proprií, kterou shrnujeme pod termín dimenze interpretační, představuje velmi složitý, ne-li vůbec nejsložitější segment onomastických bádání. Nerozumíme tím zúžení onomastického bádání jen na jeho nutné východisko, tj. na „etymologii“ a analýzu jazykového plánu vlastních jmen, ale přisuzujeme interpretační dimenzi také značně široký rozsah koexistence a interakce jevů mimojazykových. Komunikační potřeby vyvolávají potřebu vlastních jmen a představují médium, v němž se *propria* realizují. Doprovází je přitom vždy systematika propriálních funkcí hlavních v kombinaci s funkcemi specifikujícími; o tom podrobněji viz níže sub 4.

Cesty vývoje vědeckých zájmů o vlastní jména jsou od rozhraní 18. a 19. století do současnosti vždy spojeny s chápáním, pojetím a teoretickým zdůvodněním interpretačních postupů (Šrámek, 2007b). Problém nemá jen povahu metodologickou, ale umožňuje sledovat formování onomastiky jako vědecké disciplíny a postupné vyčleňování otázek propriálně teoretických. Nejzřetelněji je to patrné především v těchto vybraných okruzích:

– Bádání přerůstá od analýz vlastních jmen jako jednotlivin nejprve ke zpracování tematicky, lokálně nebo historicky vymezených menších souborů a odtud k systematickému zpracování onymí velkých prostor (jazykových, národních, kontaktových aj.). Vzniká materiálová báze onomastiky.

– Převažující historická, nacionální nebo etnokulturní orientace zájmů o *propria* vyvolává nejprve představu „okrajovosti“. Proto cesta k formování onomastiky začíná její pozicí jako okrajové disciplíny historie, od poloviny 19. století i filologie, zvláště etymologie. Uplatnění mezioborového zřetele narůstá nerovnoměrně.

– Se stále se zvětšujícím rozsahem materiálových bádání nedrží krok promýšlení a formulování teoretických a metodologických východisek onomastiky. Výchozí etapa oboru má po dlouhou dobu povahu tzv. etymologické onomastiky. Ta sice dosud převažuje – což je vzhledem ke zkoumanému materiálu pochopitelné – většinou v hydronomastice, avšak i v ní je zřetelně vidět pronikání hledisek soudobé onomastiky, a to především principu systémové (modelové) povahy tvoření, vztahu k areálovým a chronologickým vlastnostem a k mimojazykovým skutečnostem. Etymologické interpretační metody tak získávají důležitý onomastický příznak názvotvorný, a to především prostřednictvím zřetele mimojazykového a areálového. Příkladem může být rozsáhlá práce A. Greula, která významně inovuje „staroevropskou“ koncepci Kraho-

⁴ Podrobněji Šrámek (2016b) a v připravovaném sborníku z konference „Jazyk a jazykoveda v súvislostiach“ (Bratislava 2017, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, v tisku).

vu (Greule, 2014) nebo monografie L. Sičákové (2011) stavějící na zřeteli k mimojazykovým okolnostem.

– Pokroky lingvistiky, překračující horizont tradiční filologie, našly v onomastice odraz až od počátku 60. let minulého století, odkdy se počíná rozvíjet soustavné budování jejich obecně teoretických základů. Zásadním způsobem k tomu přispěla onomastika slovenská (slovenská zej. práce Blanárová, 1996, 2007, česká, polská, ruská, ukrajinská) a skandinávská (dánská, švédská, finská). V onomastice germánské a románské se vývojové proudy prosazují nerovnoměrně. Nové impulzy přineslo využívání informačních technologií, což se odrazilo v nutnosti vypracovat adekvátní metodologické postupy zejména ve zpracování rozsáhlých materiálových korpusů, např. v onomastické lexikografii nebo v areálové onomastice.

– Onomastika se formuje jako „celek“ ne proto, že disponuje rozsáhlými materiálovými soubory a výzkumy, ale proto, že se již může opřít o svá specifická teoretická východiska, byť stále ještě budovaná a zpřesňovaná. Její místo v systematice věd je ustálené jako subdisciplína lingvistiky, mající velkou míru interdisciplinarity. Zvláště výrazně se to v současnosti projevuje v chrématonomastice (Gałkowski, 2011), socioonomastice (Debus, 1988; Krško, 1998), literární onomastice (Odaloš, 2012; Dvořáková, 2017), areálové onomastice, onomastické lexikografii, zoonomastice – a nově v onomastické terminologii a zvláště v onomastické gramatice (Ernst, 2011; Tušková, 2016), ve studiu sepětí proprií a kulturní hodnoty krajiny (David – Mácha, 2014; David 2016), proprií a globalizace, vztahu onomastiky a psychologie a dokonce i neurologie (Rutkiewicz-Hanczewska, 2016), proprií a reklamy atd. Ale také něco ustupuje: mezijazyková komparativistika, antická onomastika aj.

Co to vše znamená pro dimenzi interpretace?

Důsledkem formování teoretických základů a konceptů onomastiky je na prvním místě nutnost včlenit do myšlenkové výbavy našeho oboru smysl pro kategorie, hodnoty a kritéria, které vznikají abstrakcí jevů a vlastností o vysokém stupni lingvisticko-propriální relevance, nikoli filologicko-apelativního zaměření. Typologicky základní funkce proprií, tj. jejich individualizující a identifikující úloha, není popsatelná etymologickou nebo filologicky přesnou interpretací, nýbrž analýzou nedělitelného a po sobě jdoucího celku čtyř elementů propriálně pojmenovacího aktu: 1. společensky podmíněné volby objektu nutného pojmenovat propriálně, 2. sémové složky propriálně pojmenovacího motivu vyplývajícího z vlastnosti propriálního objektu, 3. jazykové struktury pojmenování, 4. začlenění do společenské komunikace, což vyvolá stabilizaci vztahu propria se „svým“ individualizovaným objektem a desémantizaci původního motivu. Zjednodušeně lze stanovit řadu: společenská potřeba – objekt – motiv – jazykové ztvárnění – komunikace – sémiotická funkce propria.

Interpretační dimenze musí tedy pracovat s takovými kategoriemi a pojmy, které jsou inherentní složkou propriální sféry jazyka, tvoří v ní strukturní síť systémových vztahů, které jsou v jazyce a komunikaci jednoznačně nositeli propriality. Jsou to především: propriální sféra jazyka, fungující úloha, nikoli mechanické přenesení apelativní složky, propriálně pojmenovací akt, propriální objekt, propriálně pojmenovací model, propriální norma, nerovnost mezi „slovotvorbou“ a „názvotvorbou“, od apelativ se odlišující charakter vrstevnatosti časové, geografické a sociálně komunikační, jisté retardace v historickém vývoji jazyka nebo specifika v gramatických jevech, jiné působení produktivity a frekvence, variabilita nominační a komunikační. A požadavek málo zohledňovaný: i interpretace jednotliviny by měla vždy být odrazem vlastnosti celku, tj. souvislostí a propriálně systémových hodnot.

4. Dimenze funkční

Mezi základními typologickými znaky proprií, konstitutivními složkami propriální sféry jazyka a úlohou proprií v komunikaci jí přisuzujeme význam nejvýznamnější. Protože je obligatorní vlastností každého prvku propriální sféry jazyka, je zároveň nositelkou příznaku kvality nejvyšší, tj. kategorie propriality. Tento poznatek má platnost axiomatického teorému, který opravňuje nazvat postetymologickou vývojovou etapu onomastiky etapou onomastiky funkční. Byla vyvolána nejen rozšířením badatelského pole o zretele v nejširším slova smyslu komunikační, tedy studiem užívání proprií v nejrozmanitějších sociálních a kulturních kontextech se zdůrazněním pragmatických hodnot, ale zároveň sbližováním s vývojovými proudy obecné a teoretické lingvistiky (Šrámek, 1999, s. 22 – 24). Aspekt propriálně funkční doprovází zájmy o vlastní jména vlastně vždy. Byl to však doprovod přítomný jen zcela latentně a omezený obvykle na jeden znak – řečeno dnešním pohledem – pouze na systémově organizující činitel propriální sféry jazyka, tj. většinou na funkci individualizující, orientační, historickou nebo sociálně kulturní. Výrazně se na tom podíleli také obecní lingvisté především z oblasti sémantiky, sémiotiky a studia referenčních vztahů, např. Searle, 1971; Kripke, 1980; Evans – Wimmer, 1990; Windeberger-Heidenkummer, 2011.

Funkční dimenze je však vymezena nedělitelným spolupůsobením (kombinací) faktorů dvou funkčních typů:

A. Funkce propriálně základní.

Vyplývají z vlastností propriální sféry jazyka jako celku. Jsou nositelem i důsledkem kategorie „proprialita“, a proto jsou jako nedělitelný komplex obligatorně přítomny v každém proprio a neobsahují je apelativa. Tvoří jeho „interní“ vlastnost. Jsou to funkce individualizující, nominační a identifikační, kterou někteří (např. Blanář, 1996) zpřesňují funkcí diferencující. V chápání základních (Knappová, 2016: „nepochybňých, hlavních“) funkcí neexistují v onomastické teorii vážnější rozporы. Obecně je přijímáno tvrzení, že základní funkce inkorporují proprium do typově stejných, tj. propriálně nominačních, systémových a komunikačních vztahů.

B. Funkce propriálně specifikující (Knappová, 1992, 2016: „doplňující“).

Projevují se specifikací propriálně základní funkčně určitým věcným, okolnostním nebo tematickým příznakem, který vyplývá z potřeby vzniku propria a jeho užívání, tedy z jeho pozice a působení v sociálních a komunikačních kontextech, systémech, polích. Uplatňují se ve všech druzích a funkcích společenského a komunikačního prostoru. Proto vstupují do systematiky a působení komplexu základních propriálních funkcí zvenčí, jsou jejím příznakem „externí“, a to příznakem fakultativním. Knappová (2016) tento aspekt formuluje tak, že se funkce „zpravidla ... doplňují, překrývají a nemusejí být vždy v plném rozsahu realizovány“. Podle potřeby se mohou navzájem kombinovat nebo v závislosti na charakteru společenských a kulturních podmínek a norem ve svých konkrétních podobách různým způsobem lišit. To instruktivně prokazuje obsahem i rozsahem impozantní polský sborník, který zachycuje uplatnění kategorie „funkce“ od obecných analýz po neobyčejně pestrou paletu podob v konkrétních komunikačních a pragmatických situačních vztazích (Sarnowska-Giefing – Bałowski – Graf, 2015). Markantní příklad různosti v emocionalitě specifikujících funkcí nalézáme v užívání hypokoristik nebo osobních jmen v oslovovalání v etnicky různých lidových kulturách. To vše vede k zakládání specifických badatelských okruhů, např. socioonomastických, psychoonomastických aj. Specifikující funkce nesou zpravidla i „příznak příznaku“, který vzniká ve fázi nominačního procesu. Projevuje se jako rys spjatý se vřazováním specifikující funkce do vztahů

časových, areálových, produkčních a frekvenčních, tedy s těmi kategoriemi, které působí v propiální sféře jazyka jako vlastnost systémotvorných činitelů.

Ve vztahu k objektové dimenzi vykazují propiálně specifikující funkce rozsahu dvojí druh:

B1. Jejich uplatnění je spojitelné se všemi druhy proprií, tedy s materiálovou, objektovou, motivační a nominační dimenzi bionymickou, geonymickou nebo chrématonymickou. Například různý charakter nebo intenzita kategorie „individuální emoční vztah“ podmiňuje u tzv. živých antroponym užití určitých druhů nominačních modelů a variabilní rozsah souboru produktivních antropoformantů.

B2. Funkce propiálně specifikující jsou vždy vázány na komunikační a společenské vlastnosti konkrétních propiálních objektů. Vnásejí do propiální sféry výrazný znak aktuálnosti, dynamismu, variantnosti apod., neboť se jejich prostřednictvím realizuje požadovaný nebo očekávaný účinek jmen. Tematicky a obsahově se specifikující funkce typu B2 sdružují do bohatě rozvětvených a všelijak modifikovatelných souborů příznaků. Knappová (2016) je člení do následujících okruhů: 1. komunikativní, 2. asociační, evokační, konotativní, 3. ideologizující, honorifikující, mytitující, 4. sociálně a kulturně klasifikující a lokalizující, 5. deskriptivní, popisné, tzv. „mluvící jména“, 6. expresivní, emocionální, „resp. též psychologické, estetické a poetické“. Klasifikaci lze rozšířit o příznaky, které se podle okolnosti mohou aktivovat u více skupin: příznaky nacionální (mohou se stát i zdrojem politických konfliktů; Eller – Hackl – Ľupták, 2008), hodnotové (např. toponyma a některá chrématonyma jako nositel kulturní paměti; David – Mácha, 2015), mediální a žurnalistické, příznaky odražející binární vztahy oficiálnost – neoficiálnost, spisovnost – nářečnost, domácí – cizí (např. nápadný úbytek exonym), módnost – tradičnost, přechylování – nepřechylování příjmení žen a četné jiné.

Výzkum specifikujících funkcí nabízí široké badatelské pole charakteristické velkou mírou interdisciplinarity a variability. Potvrzuje to výše citovaný polský sborník věnovaný propiálním funkcím (Sarnowska-Giefing – Bałowski – Graf, 2015). Přínosné by bylo souhrnné propracování problematiky propiálních funkcí včetně s tím spjaté terminologie, ježíž hlavní metodologickou zásadou by bylo důsledné uplatnění poznatků obecné teorie onomastiky (viz např. Odaloš, 2015) a které by zároveň bylo vybudované na komparatistickém studiu mezijazykového (mezikulturního) rozmeru.

Úvaha nad dimenzemi onomastiky se pokusila poukazem na vysoký stupeň souvztažnosti jevů jazykových i mimojazykových, aspoň dílčím způsobem přispět jednak k řešení problematiky propiálních funkcí, jednak k prohloubení pojetí onomastiky jako plnohodnotné, avšak specifické subdisciplíny lingvistiky.

Literatura:

- BLANÁR, V. 1996. *Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii).* Bratislava: Veda, 1996. 250 s. [Německy: *Theorie des Eigennamens. Status, Organisation und Funktionen der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation.* Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag, 2001]
- BLANÁR, V. 2009. *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. Proper Names in the Light of Theoretical Onomastics.* Martin: Matica slovenská, 2009. 159 s.
- DALBERG, V. 1985. On Homonymy between Proper Names and Appellatives. In: *Names*, 33, 1985, s. 127 –135.

- DAVID, J. – MÁCHA, P. 2014. *Názvy míst, paměť, identita*. Brno: Ostravská univerzita v Ostravě. Filozofická fakulta, Host – vydavatelství, s. r. o., 2014. 240 s.
- DAVID, J. (ed.) 2016. *Toponyma, dědictví a paměť míst*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. Filozofická fakulta, 2016. 238 s.
- DEBUS, F. 1988. Aufgaben, Methoden und Perspektiven der Sozioonomastik. In: *De naamenkunde tussen taal en cultuur. Lezingen gebouwd ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van de Afdelingen Nederzettingsgeschiedenis van het P. J. Meertens-Institut van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen*. Eds. R. Rentenaar – E. Plamboom. Amsterdam: P. J. Meertens-Institut, 1988, s. 41 – 77.
- DVORÁKOVÁ, Ž. 2017. *Literárni onomastika. Antroponyma*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017. 289 s.
- ELLER, N. – HACKL, St. – LUPTÁK, M. (eds.) 2011. *Namen und ihr Konfliktpotential im europäischen Kontakt. Regensburger Symposium, 11. bis 13. April 2007*. Regensburg: Edition Vulpes, Regensburg, 2007. 338 s.
- ERNST, P. 2011. Namen und Grammatik, am Beispiel geographischer Namen. In: *Methoden der Namenforschung. Methodologie, Methoden und Praxis*. Ed. A. Ziegler – E. Windberger-Heidenkummer. Berlin: Akademie Verlag GmbH, 2011, s. 89 – 99.
- EVANS, M. – WIMMER, R. 1990. Searle's Theory of Proper Names from Linguistic Point of View. In: *Speech Acts. Meaning and Intentions. Critical Approaches to the Philosophy of John R. Searle*. Ed. A. Burkhardt. Berlin, New York: de Gruyter, 1990, s. 259 – 278.
- GAŁKOWSKI, A. 2011. *Chrematonimy w funkcji kulturowo użytkowej*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2011. 388 s.
- GIEFING-SARROWSKA, I. – BAŁOWSKI, M. – GRAF, M. (red.) 2015. *Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji*. Poznań: Instytut Naukowo-Wydawniczy „Maiuseula“, 2015. 849 s.
- GREULE, A. 2014. *Deutsches Gewässernamenbuch. Etymologie der Gewässernamen und der dazugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2014. 800 s.
- JAKUS-BORKOWA, E. 2007. *Polskie nazewnictwo kosmiczne*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2007. 280 s.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKAKOVÁ, J. (eds.) 2016. *Nový Encyklopédický slovník češtiny. I (a-m), II (n-ž)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016. I. 1092 s., II. 1101 – 2183 s. Dostupné na internetu: <https://www.czechency.org/>.
- KNAPPOVÁ, M. 1992. K funkčnímu pojedí vlastních jmen. In: *Slovo a slovesnost*, 53, 1992, č. 3, s. 211 – 214.
- KNAPPOVÁ, M. 2016. Onymická funkce. In: *Nový Encyklopédický slovník češtiny. II. díl*. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016, s. 1243. Dostupné na internetu: www.czechency.org/.
- KRIPKE, Saul A. 1980. *Naming and Necessity. Revised enlarged edition*. Oxford: Blackwell, 1980. 184 s. [Německy: *Name und Notwendigkeit*. Aus dem Amerikanischen übers. von Ursula Wolf. 1981. Frankfurt a. M.: Suhrkamp].
- KRŠKO, J. 1998. Mikrosociálne mikropontonymá. In: *13. slovenská onomastická konferencia*. Modra-Piesok 2.–4. októbra 1997. Eds. M. Majtán – P. Žigo. Bratislava: Filozofická fakulta UK v Bratislave, Jazykovedený ústav L. Štúra SAV, 1998, s. 115 – 119.
- LANGENDONCK, W. Van 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2007. 378 s.
- ODALOŠ, P. 2012. *Literáronymá v slovenskej literatúre*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied, 2012. 161 s.
- ODALOŠ, P. 2015. Systémy funkcií proprietí. (Funkcie v hovorenej a písanej komunikácii). In: *Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji*. Red. I. Giefing-Sarnowska – M. Bałowski – M. Graf. Poznań: Instytut Naukowo-Wydawniczy „Maiuseula“, 2015, s. 459 – 468.
- RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA, M. 2016. *Neurobiologia nazywania. O anomii proprialnej i apelatywnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 2016. 444 s.
- SEARLE, John R. 1971. The problem of proper names. In: *An interdisciplinary reader in philosophy, linguistics, and psychology*. Eds. D. D. Steinberg – L. A. Jakobovits. Cambridge: Cambridge University Press, 1971, s. 134 – 141.

- SIČÁKOVÁ, L. 2011. *Propriá v jazykových a mimojazykových súvislostiach (na materiáli hydroným z povodia Slanej)*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2011. 150 s.
- ŠRÁMEK, R. 1982. Das onymische und das appellativische Objekt. In: *Proceedings of the Thirteenth International Congress of Onomastic Sciences, Cracow, August 21-25, 1978*. Ed. K. Rymut. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Osolineum, 1981, II. díl, s. 157 – 166. [Přetisk in: ŠRÁMEK, R., 2007a, s. 72 – 77].
- ŠRÁMEK, R. 1991a. Die appellativische und die propriale Sprachosphäre. In: *Österreichische Namenforschung*, 19, 1991, s. 73 – 78. [Přetisk in: ŠRÁMEK, R., 2007a, s. 72 – 77].
- ŠRÁMEK, R. 1991b. Apelativní a propiální areál (na příkladě českých apelativ BOR-, SOSN- a anoikonym BOR-, SOSN-). In: *Zeszyty naukowe Wyższej szkoły pedagogicznej w Opolu*, roč. XIII, 1991, s. 291 – 299 (s mapkami).
- ŠRÁMEK, R. 1999. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. 190 s. + přílohy.
- ŠRÁMEK, R. 2002. Versuch einer Bestimmung der Namenkunde als Ganzes. In: *Actas do XX Congreso de Ciencias Onomásticas. Santiago de Compostela, 20-25 setembro 1999*. Ed. A. I. Boullon Agrel. A. Coruña: Fundación Pedra Barrié de las Maza, 2002, s. 885 – 896. [Přetisk in: ŠRÁMEK, R., 2007a, s. 24 – 39].
- ŠRÁMEK, R. 2007a. *Beiträge zur allgemeinen Namenkunde*. Herausgegeben von Ernst Hansack. Wien: Praesens Verlag, 2007. 569 s.
- ŠRÁMEK, R. 2007b. Onomastika. In: *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Ed. J. Pleskalová – M. Krčmová – R. Večerka – P. Karlík. Praha: Academia, 2007, s. 377 – 427.
- ŠRÁMEK, R. 2016a. Propiální sféra jazyka. In: *Nový Encyklopedický slovník češtiny*. II. díl. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016, s. 1434 – 1436. Dostupné na internetu: www.czechency.org/.
- ŠRÁMEK, R. 2016b. Propiální sféra jazyka a hranice vlastních jmen. In: *19. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 28. – 30. apríla 2014*. Zborník referátov venovaný PhDr. Milanovi Majtánovi, DrSc., k osemesdesiatym narodeninám. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda, 2016, s. 47 – 54.
- TUŠKOVÁ, J. 2016. Onomastická gramatika. In: *Nový Encyklopedický slovník češtiny*. II. díl. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016, s. 1237 – 1239. Dostupné na internetu: www.czechency.org/.
- WINDBERGER-HEIDENKUMMER, E. 2011. Onymische Monovalenz und Klassenbildung. Ein onomastisches Problem und seine methodischen Folge, In: *Methoden der Namenforschung. Methodologie, Methoden und Praxis*. Ed. A. Ziegler – E. Windberger-Heidenkummer. Berlin: Akademie Verlag GmbH, 2011, s. 29 – 46.
- ŽIGO, P. 2000. Das onymische Objekt der Eigenname und die Kategorie der Zeit. In: *Österreichische Namenforschung*, roč. 28 (1994 – 95), vyšlo 2000, s. 121 – 126.

Summary

Dimensions of Onomastics

Specific dimensions of onomastics generalize the outcomes of the general theory and methodology of onomastics being understood as one “unit”: **1.** Material dimension is the opposition of propriality and appellativity, i.e. the identification of an “individual unit”, proprial meaning, proprial object. **2.** Language, structural and motivational levels of proper names, naming acts, proprial standard. **3.** Interpretation dimension comprises non-language phenomena, i.e. communication as the source of proper names and setting of usage. **4.** Functional dimension anticipates proprial complexity, non-systemic existence, functionality.

Keywords: onomastics, theory of onomastics, general dimensions, proprial sphere of language, interpretation of proper names

Mezinárodní a slovanská onomastická terminologie: Reflexe, realita a vize

MILAN HARVALÍK

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha (Česko)

Referát analyzuje vývoj i současný stav mezinárodní a slovanské onomastické terminologie a reaguje na její aktuální problémy a deziderata. Na základě zkušeností s prací terminologické skupiny při předsednictvu International Council of Onomastic Sciences upozorňuje na problémy, které při práci na onomastické terminologii mohou vzniknout, a nastiňuje teoretické a metodologické principy, podle nichž by bylo vhodné postupovat při projektech zaměřených na aktualizaci a systematizaci onomastické terminologie v mezinárodním měřítku.

Klíčová slova: onomastika, terminologie, International Council of Onomastic Sciences

Nejrůznější aspekty vytváření, užívání a definování onomastických termínů patří mezi témata, která jsou už po celá léta v centru pozornosti onomastiků.

Užívání různých onomastických termínů s rozdílnými významy je hlavní překážkou v náležitém vzájemném dorozumění. Bez jasného pochopení a standardizace termínů si onomastici nemohou vyměňovat poznatky a diskutovat o komplikovanějších odborných problémech, což má negativní vliv na mezinárodní spolupráci a další rozvoj onomastiky.

Ve svém raném stadiu byly onomastické výzkumy zaměřeny národně a jejich hlavním cílem bylo sesbírat a prostudovat propriální materiál, zejména toponyma a antroponyma, a výsledky jeho analýzy publikovat. Potřeba mezinárodní onomastické terminologie nebyla pociťována příliš silně. Postupem času se tento přístup změnil a v dnešní době jsou zejména teoretické a metodologické problémy onomastiky projednávány v mezinárodním kontextu, například na mezinárodních kongresech a konferencích. Při prezentování textů a prací určených mezinárodnímu auditoriu je důležité, aby byla užitá terminologie srozumitelná. Platí to pro onomastiku obecně, ale zejména je to důležité při studiu teoretických problémů.

Onomastická terminologie, stejně jako terminologie jakéhokoliv vědního oboru, vychází z obecně teoretických konceptů příslušné disciplíny. Na základě různých tradic jednotlivých onomastických škol tak vzniklo několik rozdílných terminologických systémů. Uvedená skutečnost má za následek, že v současné onomastické terminologii vládne značná míra nejednotnosti, často se objevují individuální neologismy a ad hoc utvořené termíny, naproti tomu je však málo propracovaná terminologie související s organizací onymie, s propriálně pojmenovávacími procesy, s fungováním proprií v komunikaci a s jejich jazykovou strukturou (srov. Šramek, 2003, s. 35; Harvalík, 2005b).

Absence jednotnosti v užívání onomastické terminologie může dokonce budit dojem, že onomastika není příliš rozvinutá disciplína, což následně u neonomastiků snižuje její důvěryhodnost. Na druhou stranu je však třeba říci, že rozdíly v užití a/nebo významu termínů jsou do značné míry způsobeny rozdílnými teoretickými přístupy k onomastice a různými tradicemi jednotlivých onomastických škol, zemí a jazyků, takže s nesrovnalostmi, nejednoznačnostmi a neurčitostmi termínů se obvykle nesetkáváme na národní úrovni, v jednotlivém jazyce nebo v rámci jedné onomastické školy.

Základy k jednotné terminologii byly položeny v řadě jedno- či vícejazyčných slovnících onomastické terminologie a v přehledech terminologických systémů; současné české onomastické terminologii je věnován prostor rovněž v *Encyklopedickém slovníku češtiny* (Karlík – Nekula – Pleskalová /ed./, 2002; srov. též Pleskalová, 2000, s. 43) a v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* (Karlík – Nekula – Pleskalová /ed./, 2017).

Počátky organizovaných prací v oblasti onomastické terminologie jsou svázány s německými a slovanskými onomastiky. První terminologické slovníky byly publikovány v 60. a 70. letech 20. století v němčině (Witkowski, 1964), v ukrajinském (Nimčuk, 1966) a v ruštině (Podolskaja, ¹1978, ²1988). Zvláštní postavení má mezi těmito pracemi *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika* (1983), první věcně uspořádaný soupis onomastické terminologie vůbec, s termíny v jedenácti slovanských jazycích a v němčině, jemuž předcházela *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky* (Svoboda – Šmilauer – Olivová-Nezbedová – Oliva – Witkowski, 1973). V 90. letech 20. století a v novém tisíciletí přibyl německý terminologický slovníček Hanse Walthera (Walther, 1998), ukrajinský slovník Dmytra Bučka a Natalie Tkačovové (Bučko – Tkačova, 2012) a na internetu zveřejněná základní hesla onomastické terminologie v polštině od Artura Gałkowského (Gałkowski, 2012).¹

Další onomastické terminologické slovníky vznikly ve Skandinávii (Kiviniemi – Pitkänen – Zilliacus /ed./, 1974; Schmidt, 1981), ve frankofonní části Kanady (Dorion – Poirier, 1975) a v Estonsku (Henno – Päll, 2003), pro angličtinu existují práce Elsdona Colese Smithe (1967) a Adriana Rooma (1996).

O důležitosti, která je onomastické terminologii přikládána, svědčí i ten fakt, že se jí věnují rovněž práce primárně orientované buď šířejí, nebo najinou problematiku.

Hlavní problémy, na něž při konfrontaci jednotlivých terminologických systémů narázíme, spočívají v užívání několika různých termínů pro tentýž jev či typ jmen, v různé obsahové náplni jednoho a téhož termínu v různých onomastických školách a dále v konkurenci mezinárodních a domácích termínů.

Je pochopitelné, že mnohoznačnost a neurčitost termínů vede k nejasnostem. Časem se sice termíny zpřesňují a ustalují, ale nebude-li tento postup koordinován, bude stabilizace dlouhodobým procesem s nejistým výsledkem. Proto by používaná terminologie měla být výsledkem kolektivní práce a dohody, popř. lze uvažovat o jejím závazném uzákonění. Z tohoto důvodu bylo na 21. mezinárodním kongresu onomastických věd v Uppsale v r. 2002 navrženo ustanovit při International Council of Onomastic Sciences (ICOS) speciální komisi onomastiků, jejichž cílem bylo sestavit mezinárodní příručku užívaných onomastických termínů spolu s jejich definicemi (Harvalík, 2005a, tam i další literatura). Tato terminologická skupina, která pracuje při předsednictvu ICOS, byla založena na zasedání předsednictva ICOSu v r. 2004 (26. – 27. března) v Praze a její členové reprezentují jednotlivé jazyky, země či regiony a onomastické školy.

Vzhledem k dlouholetým tradicím termínů vžitých v jednotlivých onomastických školách činnost skupiny nespočívá v nějaké unifikaci, která by striktně odstraňovala či potlačovala existující a používané termíny a násilím zaváděla jiné. V první fázi její práce (2004–2005) šlo pouze o zjištění současného úzu, tedy o přístup převážně deskriptivní. Členové skupiny nejprve

¹ Podrobnější informace o polských a chorvatských aktivitách na poli onomastické terminologie přináší příspěvky U. Bijakové a A. Frančíkové a A. Čilašové Šimpragové v této publikaci.

prostřednictvím e-mailové diskuse a na svých zasedáních sestavili relativně malý soubor (zhruba 80) klíčových onomastických termínů (tedy těch, jejichž užití se neomezuje jen na několik málo jazyků či onomastických škol a které nemají příliš úzký či specifický význam) v angličtině, doplnili je definicemi a konkrétními příklady. Při jednání na mezinárodním onomastickém sympoziu v Zadaru (září 2004) byl výběr hesel i definice termínů konzultovány rovněž s dalšími odborníky – onomastiky z Chorvatska, Ruska, Finska, Lotyšska, Itálie a Jižní Afriky, jejichž názory nezanedbatelně přispěly k tehdejší celkové podobě slovníku. Záměrem bylo uvádět takové definice a příklady, které by byly srozumitelné odborníkům i laikům, cílem pracovní skupiny však zároveň bylo poukázat na rozdíly mezi různými existujícími definicemi. Další zasedání terminologické skupiny proběhlo v rámci jednání předsednictva ICOSu v Brightonu (1. – 2. duben 2005), kde se znova podrobně diskutovalo o jednotlivých termínech, jejich definicích i uváděných příkladech. Výsledek této práce – trojjazyčná verze základního seznamu onomastických termínů v oficiálních jazycích ICOSu (angličtině, němčině a francouzštině) – byl představen na 22. mezinárodním kongresu onomastických věd v Pise (28. 8. – 3. 9. 2005).

V letech 2005–2008 se v práci na základním seznamu onomastických termínů nadále pokračovalo, a to na základě vyjádření členů terminologické skupiny a předsednictva ICOSu. Ve stejném období byla rovněž E. Caffarellim a M. Harvalíkem zorganizována mezinárodní anketu o onomastické terminologii. Zúčastnilo se jí téměř 40 předních onomastiků z celého světa a jejich odpovědi byly uveřejněny v italském onomastickém časopise *Rivista Italiana di Onomastica* (Harvalík – Caffarelli /ed./, 2007). Výsledky ankety byly zohledněny v další práci terminologické skupiny.

Dalším důležitým stimulem se stala rovněž spolupráce s UNGEGN Working Group on Terminology. Z iniciativy jejího vedoucího, Staffana Nyströma (Švédsko), se během 23. mezinárodního kongresu onomastických věd v Torontu uskutečnila schůzka zástupců obou terminologických pracovních skupin (18. srpna 2008). Jedním z výsledků tohoto jednání bylo ustavení společné terminologické komise, která se skládá ze tří zástupců terminologické skupiny při předsednictvu ICOS (Richard Coates, Milan Harvalík a Mats Wahlberg) a ze tří zástupců UNGEGN Working Group on Terminology (Isolde Hausner, André Lapierre a Staffan Nyström).

S historií a prvními výsledky práce terminologické skupiny při předsednictvu ICOS stejně tak jako s dalšími plány práce byly seznámeni účastníci generálního zasedání ICOSu na kongresu v Torontu.

Další důležité jednání se uskutečnilo v prosinci 2010 ve Vídni. Přítomní členové skupiny tam základní seznam onomastických termínů a jejich definice doplnili a aktualizovali podle reakcí, které se v mezdobí shromáždily. Na schůzku ve Vídni navázalo jednání v Uppsale (duben 2011) a schůzka prostřednictvím Skypu (srpen 2011), během nichž byl seznam připraven do podoby, která byla prezentována na 24. mezinárodním kongresu onomastických věd v Barceloně.

Většina termínů je spojena s jednotlivými třídami a typy proprií (např. *osobní jméno, exonymum, hodonymum*). Zvláštní pozornost si do budoucnosti zaslouží zejména pojmy vztahující se k teorii a metodologii onomastiky, i když právě zde lze očekávat největší diference mezi užitím určitých termínů v jednotlivých jazycích a onomastických školách. Objevil se rovněž požadavek (M. G. Arcamoneové) zaměřit se podrobněji na termíny z literární onomastiky. S ohledem na co největší přístupnost slovníku by bylo vhodné rovněž vytvoření dalších jazykových mutací; v současnosti je hotová slovenská, česká a maďarská, dokončuje se makedonská.

Vzniklý terminologický slovník slouží jako příručka pro snazší orientaci v národních onomastických terminologiích a zároveň se stane východiskem pro další fázi práce terminologické skupiny, v níž bude možné na základě analýz jednotlivých označení a jejich definic přistoupit k preskripcí, přesněji řečeno k doporučením, které termíny užívat a jak je chápat. Při posuzování vhodnosti užívaných termínů je nutné brát v úvahu několik faktorů, o jejichž důležitosti panuje mezi onomastiky obecně shoda (srov. Svoboda, 1961, s. 323 – 324; Witkowski, 1995, s. 293).

Protože onomastika patří svou podstatou mezi lingvistické disciplíny, musí být i onomastické termíny v korelací s lingvistickými. S ohledem na interdisciplinární charakter onomastiky a její blízkou spolupráci s dalšími obory je však zároveň třeba, aby onomastické termíny byly používané (nebo aspoň přijatelné) i pro představitele nelingvistických disciplín, zvláště pro geografy, kartografy a historiky.

Základní termíny cizího původu je třeba užívat ve všech jazycích ve stejné platnosti. Pro snazší srozumitelnost se jako vhodné jeví mít pro hlavní pojmy a jevy k dispozici mezinárodní termíny, i když existují domácí. Mezinárodní termíny a jejich domácí ekvivalenty musí být užívány v naprosto stejném významu (např. *Tiername, Zoonym*).

Postupným vývojem by se mělo docílit plné korespondence mezi národními termíny označujícími tentýž jev v jednotlivých jazycích (např. *Verleihung, bestowal, dation d'un nom*) a usilovat o to, aby byla vyloučena víceznačnost nebo užívání týchž termínů jednou ve významu širším, podruhé v užším.

Užívání synonymních termínů (nejde-li o národní a mezinárodní dubletu, např. *Raumname, Choronym*) by mělo být postupně omezováno.

V souvislosti s konkurencí domácích a mezinárodních onomastických termínů je nutné konstatovat, že pohled onomastiků na uvedenou problematiku není jednotný (srov. Harvalík, 2003). T. Witkowski (1995, s. 288) argumentuje faktem, že použití internacionálismů je nutností pro každou disciplínu, a tedy i pro onomastiku, a odmítá názor, že internacionálismy nebudou srozumitelné laikům nebo představitelům jiných oborů, popřípadě že je nebudou akceptovat. Užití domácích termínů připouští v pracích popularizačního charakteru. Naproti tomu Z. Kaletová (Kaleta, 1998, s. 78) nedoporučuje nahrazovat domácí termíny cizími vzhledem k tomu, že domácí jsou srozumitelnější, a uvádí, že národní termíny jsou běžnější i v západní Evropě. Nové termíny cizího původu lze podle jejího názoru akceptovat jen tehdy, existují-li v jazyce příbuzné výrazy, jejichž význam je obecně známý, např. v polštině *kosmonim*, který si uživatel jazyka dokáže spojit s apelativy *kosmos* a *kosmonauta*, nebo *zoonim*, příbuzný s běžně známými výrazy *zoologia* a *ZOO*. Pokud se příbuzné výrazy v jazyce nevyskytují, je lépe cizí termíny nezavádět, popřípadě je uvádět až na druhém místě za domácím termínem.

Řešením uvedeného problému je přístup daný funkčním hlediskem, na jehož základě se volba domácího či mezinárodního termínu řídí adresáty, jimž je text určen. Jsou-li formy plně ekvivalentní, je v textu určeném i neonomastikům optimální uvést při prvním výskytu termínu obě. To umožňuje synonymické termíny v textu střídat, což přispívá k jeho větší stylistické propracovanosti, zároveň to však nebrání terminologické jednoznačnosti. Paralelní fungování obou výrazů pak nenásilně čtenáře seznamuje i s méně známým členem terminologické dvojice, což následně zjednoduší četbu takových odborněji koncipovaných textů, v nichž převažují internacionálismy.

Praxe ukazuje, že internacionálismy není nutné či dokonce vhodné zavádět ve všech případech, zvláště u okrajových skupin vlastních jmen. Jako zcela oprávněný se jeví požadavek nepře-

těžovat terminologii zvláštními názvy pro všechny druhy objektů (srov. *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika*, 1983, s. 9). U těch skupin vlastních jmen, které stojí v centru pozornosti onomastických výzkumů, jsou mezinárodní označení na místě, na druhou stranu lze pochybovat o opodstatněnosti vzniku a užívání některých velmi úzce specializovaných (periferických) termínů cizího původu (byť mohou být srozumitelné), jako např. *rheitronymum* ‚vlastní jméno potoka‘, *krénonymum* ‚vlastní jméno studánky‘ a *hipponymum* ‚vlastní jméno koně‘.

Studium onomastických prací posledních let potvrzuje, že systematické a kritické sledování onomastické terminologie patří k úkolům nanejvýš aktuálním. Závěrem lze konstatovat, že vzájemná koordinace užívaných termínů mezi jednotlivými jazyky a onomastickými školami, vždy však s ohledem na existující úzus a s respektováním práva na pluralismus, může podstatnou měrou přispět k lepšímu pochopení poznatků, k nimž jednotliví badatelé při výzkumu vlastních jmen došli, a tím podnítit další rozvoj principů obecné teorie onomastiky.

Literatura:

- BUČKO, D. H. – TKAČOVA, N. V. 2012. *Slovnyk ukrajins'koji onomastyčnoji terminolohiji*. Charkiv: Ranok, 2014. 256 s.
- DORION, H. – POIRIER, J. 1975. *Lexique des termes utiles à l'étude des noms de lieux*. Quebec: French and European Publications Inc., 1975. 162 s.
- GAŁKOWSKI, A. 2012. Aktualizowana lista podstawowych haseł terminologii onomastycznej w języku polskim. [cit. 2017-06-18]. Dostupné na internetu: <http://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polwska>.
- HARVALÍK, M. 2003. K současnemu stavu slovanské onomastické terminologie. In: *Metodologia badań onomastycznych*. Ed. M. Biolik. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, 2003, s. 43 – 49.
- HARVALÍK, M. 2005a. Towards a New Millennium – Towards a Common Onomastic Terminology? In: *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences, Uppsala 19-24 August 2002*, 1. Ed. E. Brylla – M. Wahlberg. Uppsala: Uppsala Universitet, 2005, s. 161 – 171.
- HARVALÍK, M. 2005b. Zum heutigen Stand und zu Perspektiven der Entwicklung der onomastischen Terminologie. In: *Namenforschung morgen. Ideen, Perspektiven, Visionen*. Ed. A. Brendler – S. Brendler. Hamburg: Baar-Verlag, 2005, s. 55 – 59.
- HARVALÍK, M. – CAFFARELLI, E. (ed.) 2007. Onomastic terminology: an international survey / Terminologia onomastica: un'inchiesta internazionale. In: *Rivista Italiana di Onomastica*, 13, 2007, č. 1, s. 181 – 220.
- HENNO, K. – PÄLL, P. 2003. Onomastika termineid. [cit. 2017-06-18]. Dostupné na internetu: <http://www.eki.ee/nimeselts/nimeterm.htm>.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (ed.) 2002. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 604 s.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (ed.) 2017. *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017. 1092 s.
- KALETA, Z. 1998. Kierunki i metodologia badań. Terminologia. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Ed. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1998, s. 45 – 81.
- KIVINIEMI, E. – PITKÄNEN, R.-L. – ZILLIACUS, K. (ed.) 1974. *Nimistöntutkimuksen terminologia. Terminologin inom namnforskingen*. Castrenianumin toimitteita 8. Helsinki: Castrenianum, 1974. 112 s.
- NIMČUK, V. V. 1966. Ukrains'ka onomastyčna terminolohija. In: *Povidomleňna Ukrains'koji onomastyčnoji komisiji*, 1, 1966, s. 24 – 43.
- Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Osnovnaja sistema i terminologija slavjanskoj onomastiki. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik*. 1983. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnoste – Mëgunaroden komitet na slavistite – Komisija za slovenska onomastika, 1983. 412 s.

- PLESKALOVÁ, J. 2000. K problémům onomastické terminologie. In: *Čeština – univerzália a specifika 2. sborník konference ve Šlapanicích u Brna 17.-19. 11. 1999*. Ed. Z. Hladká – P. Karlík. Brno: Masarykova univerzita, 2000, s. 41 – 46.
- PODOLESKAJA, N. V. ¹1978, ²1988. *Slovar' russkoj onomastičeskoj terminologii*. Moskva: Nauka, ¹1978, ²1988. 199 s. (1. vydání), 187 s. (2. vydání).
- ROOM, A. 1996. *An Alphabetical Guide to the Language of Name Studies*. Lanham (MD) – London: The Scarecrow Press, 1996. viii +123 s.
- SCHMIDT, T. 1981. *Fagordliste for norsk namnegransking*. Oslo: Institutt for namnegransking Universitetet i Oslo, 1981. 148 s.
- SMITH, E. C. 1967. *Treasury of Name Lore. Sketches and Observations on the Names We Bear*. New York – Evanston – London: Harper & Row, 1967. 246 s.
- SVOBODA, J. 1961. Zpráva ze subkomise pro onomastickou terminologii. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 2, 1961, č. 5, s. 322 – 324.
- SVOBODA, J. – ŠMILAUER, V. – OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. – OLIVA, K. – WITKOWSKI, T. 1973. Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 14, 1973, s. 1 – 280.
- ŠRÁMEK, R. 2003. Tematizace slovanské onomastické terminologie. In: *Metodologia badań onomastycznych*. Ed. M. Biolik. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, 2003, s. 31 – 42.
- WALTHER, H. 1998. *Namenkunde und geschichtliche Landeskunde 2. Erläuterung namenkundlicher Fachbegriffe*. Leipzig: Institut für Slavistik, Universität Leipzig, 1998, s. 49 – 99.
- WITKOWSKI, T. 1964. *Grundbegriffe der Namenkunde*. Berlin: Akademie Verlag, 1964. 92 s.
- Witkowski, T. 1995. Probleme der Terminologie. In: *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / An International Handbook of Onomastics / Manuel international d'onomastique*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11. Ed. E. Eichler – G. Hilty – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1995, s. 288 – 294.

Summary

International and Slavic Onomastic Terminology: Reflections, Reality and Visions

The paper analyses the development and contemporary stage of both international and Slavic onomastic terminology and briefly discusses the activities of the Terminology Group of the International Council of Onomastic Sciences and its efforts to unify the basic onomastic terminology.

From his own experience with the work in the Terminology Group of the International Council of Onomastic Sciences (as its chair), the author of this paper also gives some suggestions and recommendations how to proceed when working with the onomastic terminology.

Keywords: onomastics, terminology, International Council of Onomastic Sciences

Pogled u hrvatsku onomastičku terminologiju

ANKICA ČILAŠ ŠIMPRAGA, ANDELA FRANČIĆ

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb (Hrvatska)

U radovima hrvatskih onomastičara, a osobito neonomastičara, očita je neusklađenost upotrebe onomastičkih termina na nekoliko razina. Riječ je o upotrebi: (1) hibridnih termina (npr. *regionim*, *teritorionim*), (2) individualnih terminoloških neologizama (npr. *akronim*), (3) različitih tvorbenih inačica istoga termina (npr. *antroponimni/antroponimski/antroponimjski*), (4) termina inojezičnoga podrijetla i njihovih hrvatskih ekvivalenta u istome radu (npr. *ojkonim/ime naselja*) te (5) različitih termina za isti pojam (npr. *mikrotoponim/anojkonim*). U potonjim dvama slučajevima riječ je o terminološkoj sinonimiji za koju navodimo veći broj primjera.

Ključne riječi: hrvatska onomastička terminologija, terminološka sinonimija, ime/vlastito ime

1. Razvoj hrvatske onomastike i onomastičke terminologije

Stanje terminologije u izravnoj je vezi s razvojem znanstvene discipline kojoj pripada. Na razvoj hrvatske znanstvene terminologije u mnogim strukama u drugoj polovici 19. stoljeća snažno je utjecao kroatizirani Slovak Bogoslav Šulek (uobičava ga se nazivati ocem hrvatske znanstvene terminologije), koji je zaslužan za zamjenu latinskih termina hrvatskim i za tvorbu mnogih novih termina¹. Kako se u to doba hrvatska onomastika tek počinje razvijati, Šulek nije ostavio trag u onomastičkoj terminologiji. Bitan zamah hrvatska onomastika doživljava u prvoj polovici 20. stoljeća. Tada je u njezinu fokusu proučavanje starijih jezičnih tragova i utjecaja sačuvanih u toponimiji i antroponimiji.² Tematskim širenjem onomastičkih istraživanja te sve većim brojem znanstvenika koji se bave onomastikom, razvija se i hrvatska onomastička terminologija.

Prvo djelo u kojemu je ta terminologija, zajedno s ostalom slavenskom (i njemačkom) terminologijom, sustavno popisana i obrađena jest *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika/Osnovnaja sistema i terminologija slavjanskoj onomastiki/Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik* (1983). U njemu je popisano, definirano i uglavnom primjerima popraćeno 200-tinjak važnijih onomastičkih termina. Unatoč svojim nedostatcima,³ *Osnoven je sistem* do danas najpotpuniji rječnik hrvatskih onomastičkih termina. Autorom je hrvatskoga dijela Petar Šimunović. Malobrojni primjeri toga (neonomastičarima uglavnom nepoznatoga) priručnika razlogom su njegove relativno rijetke upotrebe izvan užih onomastičkih krugova.

¹ Zamisao o planskome razvoju hrvatske terminologije, u prvoj redu na području pravne struke, pojavila se već 1848. godine, u vezi s uvođenjem hrvatskoga jezika u škole i administraciju umjesto latinskoga i njemačkoga. Šulek je 1865. godine dobio ponudu da sastavi rječnik znanstvene terminologije, pri čemu se trebao voditi načelom da se čuva dvoju krajnosti: pretjerana purizma i nepotrebna klasicizma (Brač – Bratanić – Ostroški Anić, 2015, s. 7).

² Usp. npr. studije Petra Skoka *Dolazak Slavena na Mediteran* (Skok, 1934) te *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima* (Skok, 1950).

³ Na neke od nedostataka hrvatske sastavnice u tome terminološkom priručniku upozorila je Andela Frančić (1999). O potrebi dopune slavenske onomastičke terminologije bilo je riječi na nekoliko onomastičkih konferencijskih posredovanja, opširnije npr. u diskusiji na II. čehoslovačkoj onomastičkoj konferenciji 1987. (*Acta onomastica*, XXXVI, 1995, s. 272).

Petar Šimunović (1933. – 2014.) svojim je onomastičkim radom dao snažan pečat hrvatskoj onomastici druge polovice 20. stoljeća te je uvelike utjecao na razvoj hrvatske onomastičke terminologije. U svoju knjigu *Uvod u hrvatsko imenoslovљe* (2009) Šimunović uvrštava poglavljje *Priručni rječnik hrvatskih onomastičkih termina*, u kojem donosi popis i definicije 80-ak probranih onomastičkih termina (Šimunović, 2009, s. 75 – 79). S obzirom na to da nije pisan s nakanom da bude cjelovit rječnik, u njemu je izostalo podosta termina, a može mu se prigovoriti i zbog nesustavnosti u definicijama te zbog neoprimerjenosti nekih od njih.⁴

Uz Šimunovića na razvoj onomastičke terminologije utjecali su i hrvatski onomastičari Valentin Putanec i Vladimir Skračić.

Valentin Putanec (1917. – 2004.) prvi je u Hrvatskoj nastojao oblikovati cjelovitu onomastičku terminologiju koju je izložio u *Eseju o jezičnom znaku i onomastiци te o antroponomiji u Hrvata* (1976), jednome od citranijih hrvatskih onomastičkih tekstova. Kao temeljne onomastičke termine uveo je *idionim* i *koinonim*. *Idionim* (< grč. *ídios* ‘vlastiti, posebni’) definira kao jezični znak za jedinku u vrsti (1976, s. VI), a *koinonim* (< grč. *koinós* ‘opći, zajednički’) kao jezični znak koji se odnosi na pojam-vrstu, tj. koji je pridružen svim članovima pojma-skupa (= *apelativ*) (1976, s. VI). Ti termini nisu zaživjeli u hrvatskoj onomastici, no bilo je odjeka u širemu hrvatskom jezikoslovju.⁵ Za temeljne imenske kategorije predlaže termine *stereoidionim*, *bioidionim* i *pragmatoidionim*, koji također nisu zaživjeli u hrvatskoj onomastici. Dio Putančeva terminološkoga sustava jesu i danas uvriježeni termini *onomastika*, *antroponomastika*, *toponomastika*, *antroponomija*, *toponimija*..., a osobit je doprinos dao usustavljanju antroponomastičke terminologije.

Vladimir Skračić ponajprije je usmjeren na topnomastička istraživanja i time na topnomastičku terminologiju, no u svojoj *Toponomastičkoj početnici* (2011) definira i termine iz drugih onomastičkih poddisciplina. Kako je riječ o svojevrsnu udžbeniku, a ne rječniku, autor ne donosi leksikografski posve usustavljene definicije termina. Jedna od bitnih značajki njegove terminologije jest stvaranje topnomastičkih termina potrebnih pri istraživanju jadranske „morske“ toponimije, npr. *paralionim*, *hormonim*, *diaplonim*, *bentonim* i dr.

⁴ U tome *Priručnom rječniku* podosta je nesustavnosti i nedosljednosti u izboru termina i u njihovu definiranju te je očit izostanak mnogih termina potrebnih pri onomastičkome opisu. Npr. *antroponomastika* se definira kao „dio onomastike koji proučava antroponime“, a *toponomastika* kao „znanost koja proučava zemljopisna imena“; *antroponomija* je „cjelokupnost antroponima određenog teritorija (u određenom vremenu i u određenom jeziku)“, a *toponimija* je „zbir toponima“; *antroponim* je „vlastito ime kojim se imenuju ljudi...“, a *toponim* je „posebna onimijska kategorija koja se odnosi na zemljopisne objekte...“; *apelativizacija/deonimizacija* jest „preobrazba antroponima (i uopće vlastitog imena) u apelativ“, a *onimizacija* je „prijetvorba općeg imena u vlastito ime“; uz *antroponomastički sufiks* upućuje se na *antroponomastički formant*, a taj termin u *Rječniku* ne postoji (postoji *antropoformant*); očekivali bismo pojavnost termina *topoformant*, ali njega nema – postoji samo *toponomastička osnova* (a izostaje *antroponomastička osnova*); navodi se termin *hidronimizacija* („prijeđelaz apelativa ili bilo kojeg drugog onima u hidroniom“), a nema npr. termina *hodonimizacija*, *horonimizacija*, *oronimizacija*; *onimizacija* („prijetvorba općeg imena u vlastito ime“) i *proprijalizacija* („prijeđelaz opće imenice i drugih riječi u vlastito ime“) sinonimni su termini – svaki se navodi zasebno te se ne dovode u vezu; na osnovi definicije („osobno ime božanstva“) i primjera („Perun, Vesna, Mokoš, Morana, Jarilo“) koji se donose uz termin *teonim* nameće se zaključak da taj termin pokriva samo pogansku (višebožačku), a ne i kršćansku (jednobožačku) religiju; u *Rječniku* ne nalazimo natuknice *onomastika*, *osobno ime*, *prezime*, *nadimak*...

⁵ Usp. npr. Silić, 1992.

2. Ostali radovi koji se bave onomastičkom terminologijom

Opsegom i širinom zahvata u onomastičku terminologiju ističe se rad Siniše Vukovića *Onomastička terminologija* (Vuković, 2007) sastavnicom kojega je *Abecednik onomastičke terminologije*. Međutim, zbog prevelikoga odmaka od tradicionalnih hrvatskih onomastičkih termina i velikoga broja individualnih terminoloških neologizama, Vukovićevi prijedlozi nisu naišli na odjek među hrvatskim onomastičarima.

O pojedinim onomastičkim terminima napisani su zasebni radovi (npr. Andela Frančić /2006/ daje odgovor na pitanje *što je osobno ime*; Veljko Gortan /1985/ i Božidar Finka /1984/ pišu o sinonimnim terminima *ojkonim/ekonim*), posvećivana su im posebna poglavlja u knjizi (npr. „*Mikrotoponim*“ i „*mikrotoponimija*“ kratko je poglavlje *Toponomastičke početnice* Vladimira Skračića /2011/), a najčešće su zapažanja vezana uz onomastičke termine razasuta u radovima različite imenske tematike (npr. pišući o obiteljskim nadimcima u Promini, Ankica Čilaš Šimpraga bavi se terminom *obiteljski nadimak* /Čilaš Šimpraga, 2006/).

Većina se hrvatskih onomastičara drži uobičajene, uglavnom općeprihvaćene, onomastičke terminologije, ali kadšto, težeći preciznosti imenovanja i interpretacije onimijske građe, predlaže nove termine ili terminološke neologizme. Primjerice, kao što smo navele, Vladimir Skračić, opisujući podmorje i područje uz more, upotrebljava termine *bentonim* ‘ime denotata na morskome dnu’ i *diaplonim* ‘ime morskoga prolaza’, *hormonim* ‘ime morske uvale’ (Skračić, 2011).

Pozornim čitanjem radova u kojima se tematizira hrvatska onimija, onomastičar će uočiti te upozoriti na nesustavnu upotrebu pojedinih onomastičkih termina (v. Frančić, 1999, 2006a; Frančić – Petrović, 2010) kao i na različito definiranje istih termina u različitim jezikoslovnim disciplinama (npr. o terminu *zoonim* u onomastici i frazeologiji pišu Dunja Brozović Rončević i Ankica Čilaš Šimpraga /2008/).

3. Internacionalna ili nacionalna onomastička terminologija?

Sve intenzivnija međunarodna suradnja i sve prisutniji internacionalni pristup imenima rezultiraju potrebom za oblikovanjem i ujednačivanjem međunarodne onomastičke terminologije. Važnu ulogu u tome imaju Međunarodno vijeće za onomastičke znanosti (ICOS) i UNGE-GN-ova radna skupina za terminologiju.

Ne dovodeći u pitanje potrebu za internacionalnom onomastičkom terminologijom, ističemo da pri opisu hrvatske onimije valja njegovati vlastitu (tradicionalnu) terminologiju. Godine 2008. pri Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovje pokrenut je projekt Izgradnja hrvatskoga strukovnog nazivlja (STRUNA) u sklopu kojega se sustavno prikuplja, stvara, obrađuje i tumači terminologija različitih struka radi okupljanja i usklađivanja termina na hrvatskome jeziku. Dosad je izvedeno 27 potprojekata, no nijedan se ne odnosi na lingvističku terminologiju (podskupinom koje je i onomastička terminologija) (v. <http://struna.ihjj.hr/>).

4. Kratak osvrt na onomastičku terminologiju u rječnicima hrvatskoga jezika

Osnovni onomastički termini, kao i termini ostalih struka, pretkazivi su u općim rječnicima hrvatskoga jezika.

Pojavnost temeljnih onomastičkih termina može se pratiti u hrvatskoj leksikografiji od kraja 16. stoljeća. Pogled u leksički korpus većine najstarijih povijesnih rječnika hrvatskoga jezika otkriva da su onomastički termini svedeni na vrlo rijetke rječničke natuknice. Npr. u prvoj

većem tiskanom rječniku hrvatskoga jezika – Vrančićevu petojezičniku *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmatiae et ungaricae* – hrvatski ekvivalent latinskoj natukničkoj riječi *nomen* jest *gyme*⁶ a *agnomen* se na hrvatski prevodi kao *pridivak*⁷. Potonja riječ dolazi i kao ekvivalent natukničke riječi *cognomen*⁸. I *ime* (tal. nome) i *pridivak* (tal. cognome) pretkazivo su zasvjedočeni i u Kašićevu *Hrvatsko-talijansko rječniku*, koji je nastao „postupkom obrata [Vrančićih] stupaca »dalmatice« i »italice«“ (Horvat, 1990, s. XIX).

U hrvatsko-talijansko-latinski rječnik *Blago jezika slovenskoga* autor Jakov Mikalja unosi brojne termine raznih struka (usp. Gabrić-Bagarić, 2010, s. 122 – 185). Uz ostalo, u nj su uvršteni natuknički likovi *ime*, *rieč* (nome, vocabulo – nomen, vocabulum) i *pridivak*, *prizime* (cognome – cognomen). U sklopu potonje natuknice bilježi se sveza *pridivkom se zvati*, *prizimenovati se* (cognominarsi – trahere cognomen, cognominor). Uz malobrojne natukničke likove osobnih imena koje rječnik sadržava (*Andria; Aron; Ana, Anica; Frane, Frano; Vid*) Mikalja dodaje dvije različite sintagme kojima ih određuje – jednom je to *ime nadiveno* (uz imena *Ana, Anica; Antun; Frane, Frano; Vid*), a drugi put *ime čovičje* (uz imena *Andria, Aron*).

Dok se u prethodno navedenim rječničkim potvrdama riječi *nomen* ona ne mora nužno odnositi na (vlastito) ime, u Habdelićevu *Dictionaru* nailazimo na dvije uzastopne natuknice od kojih je jedna *ime – nomen*, a druga *ime lastovito – nomen proprium*, gdje je očito da se potonjim terminom označuju (vlastita) imena. No, osobno je ime *Vid* (jedno od dvaju osobnih imena što ih rječnik sadržava) određeno kao *ime* (a ne, kako bi se očekivalo, *ime lastovito*). U istome rječniku natuknička je riječ *pridovek*⁹ istovrijednica latinskoga *cognomen*.

Pavao Ritter Vitezović u svojemu rječniku *Lexicon latino-illyricum* antroponomiju obrađuje u pet poglavlja (Putanec, 1968, 46 s.). Svoju onomastičku osviještenost – koja se očituje u pristupu imenima kao posebnomu leksičkom podsustavu u kojemu do izražaja dolaze dijalektne, akcenatske, sociološke, dobne i druge razlike bitne u prijenosu onomastičke poruke (Šimunović, 2006, s. 356), Vitezović pokazuje i uvrštavanjem u rječnik onomastičkih termina. Npr. latinsku natuknicu *nomen* prevodi (kao i većina leksikografa prije njega) kao *ime*, uz natuknicu *patronymicum* stoje hrvatski ekvivalenti „pridivak, prizivak. Ime, pridavek od otčinoga, maternoga, kraljevoga, gradskoga ali orsačkoga imena spravljeno. Kakoti od Ivana Ivanović, od Barbare Barbarić, od Kljiša Kljišanin, od Horvatov Horvatić“ (Vitezović, 2000, s. 751).

Dva stoljeća poslije Vitezovića, od 1880. (do 1976.), u svescima izlazi do danas najveći hrvatski (i srpski) povjesni rječnik – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (dalje ARj) – koji sadržava „bescjeno [imensko] blago“, tj. velik broj (uglavnom novoštakaviziranih, što mu se, uz izbor građe, najviše zamjera) imenskih natuknica najraznovrsnijih imenskih kategorija. Sadržava i, brojnije od dotadašnjih rječnika, onomastičke termine. Npr. leksikografska obradba natuknice *ime* zauzima sedam stranica rječnika – uz natuknički lik dolazi objašnjenje podrijetla riječi, definiranje značenja, brojne potvrde kojima se ta značenja oprimjeruju, sveze riječi *ime* s prijedlozima, glagolima, pojavnost u padežima, zasvjedočenost u funkciji subjekta ili objekta itd. Sudeći po definicijama, riječju *ime* obuhvaćaju se različita značenja: onomastička (i osobno ime, i prezime,

⁶ Talijanska je istovrijednica *Nome*, njemačka *Nam* te mađarska *Név*.

⁷ Talijanska je istovrijednica *Cognome*, njemačka *Zunam* te mađarska *Vezetek nev*.

⁸ Talijanska je istovrijednica *Cognome*, njemačka *Ein tzu Nam* te mađarska *Vezetek nevv*.

⁹ Zanimljivo je da rječnik sadržava i natuknicu *pridavek* uz koju стоји lat. „idem“, čime se kazuje istoznačnost s prethodnom natuknicom *pridanye*, *pridavek* – „additio... additamentum... auctarium“.

i nadimak, i toponim, i etnik, i etnonim, i zoonim) i neonomastička (naziv; gramatička vrsta koja obuhvaća imenice i pridjeve; riječ). Uz natuknicu *ime* stoji poveznica („isporedi“) s likom *jime* (uz koji stoji uputnica – „vidi“ – na *ime*), koji se tumači čakavskom te rjeđe zapadnoštokavskom fonetsko-fonološkom značajkom. Rječnik sadržava još natuknica vezanih uz ime: *imeni, imenik, imenovalac, imenovanje, imenovati/jimenovati, imenski, imenstvo, imenjak...* Tu su i zasebne natuknice *prezime* (‘nadimak, pridjevak; porodično ime’) te uza nj vezane *prezimenovanje, prezimenovati, prezimenjak*; potom *pridjevak* (‘prezime, nadimak, predikat’¹⁰) i *nadimak*¹¹.

Iz navedenoga nameće se zaključak da se pojavnost onomastičkih termina u starijim rječnicima svodi na termine *ime* (kojim su uz osobno ime obuhvaćene i sve ostale imenske kategorije, ali se njime katkad označuje i imenska riječ te riječ općenito), *pridjevak* (*pridivak, pridovek, pridavek*; novije *nadimak*), *prezime* (*prizime*). Ostali se termini pojavljuju kudikamo rjeđe (npr. *ime nadiveno, ime čoviče, ime lastovito, prizivak*).

Od povijesnih rječnika i ne očekujemo zasvijedočenost svih, pa ni većine onomastičkih termina, ne očekujemo ni preciznost u definicijama (s obzirom na to da u vrijeme kada je većina njih pisana onomastika nije ni postojala). No danas, kada su o onomastici i imenima napisane brojne knjige, studije i radovi manjega opsega – očekivali bismo da se u suvremene rječnike hrvatskoga jezika unesu barem osnovni onomastički termini te da se točno i precizno definiraju.

Pokazalo se, međutim, da su očekivanja u raskoraku sa stvarnim stanjem. Andjela Frančić i Bernardina Petrović (2010) analizirale su antroponomastičku terminologiju u suvremenoj hrvatskoj jednojezičnoj leksikografiji. Pregledavši suvremene rječnike hrvatskoga standardnog jezika, zaključile su da se u njima nailazi na:

- izostanak nekih osnovnih onomastičkih termina (npr. *onim, onimija*)
- navođenje nekih, s gledišta suvremene onomastičke terminologije, nepotrebnih natuknica (npr. *toponimika, topik, antroponomika*)
- pogrešne terminološke odrednice uz neke natuknice (npr. uz toponim *geogr.* ili *gram.*)
- neprecizno određivanje pripadnosti znanstvenoj disciplini (npr. *toponomastika*, „grana lingvistike“)
- neprecizne i(li) pogrešne definicije onomastičkih termina (npr. *antroponomija* se u *Rječniku stranih riječi* Vladimira Anića i Ive Goldsteina (2007) definira kao „proučavanje geografskih imena dobivenim po ljudima“)
- pogrešne informacije s obzirom na vremensku raslojenost terminoloških leksema (npr. termin *imenoslovje* u *Velikome se rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića (2003) donosi kao arhaična istovrijednica terminu *onomastika*.)

¹⁰ Predikat je „dodatak imenu i prezimenu po kakvoj varoši ili selu, na pr. Teodor grof Pejačević Virovitički“.

¹¹ „Drugo ime, što ga tko ima pored pravoga svoga imena (...) između rječnika samo u Vukovu (...). U Hercegovini i Crnoj gori mnogo čelade (i muško i žensko) ima još po jedno ime osim krštenoga; takvo se ime onamo do danas zove nadimak. Upravo uzevši može se reći da su nadimci dvojaki: jedni se nadjenu djetetu u kući kao od milosti (može biti još prije kršteњa), a drugi poslije izvan kuće, ponajviše podsmijeha radi. Ovijeh drugih nadimaka, koji se nemački zovu „die Spitznamen“, onamo slabo i ima (jer нико не da da mu se podsmijevaju), a u Srbiji prvijeh gotovo nema nikako. U Crnoj gori i u Hercegovini ljudi se ovijem nadimcima zovu i pjevaju i pišu, tako da se mnogima kršteno ime slabo i zna izvan kuće i rodbine negove... Ovakovi nadimci nijesu načinjeni od imena krštenoga kao n. p. Mašo, Maško i Mašan od Marko; Lako i Lakota od Lazar; Iko, Ilča i Ilčan od Ilija, nego sasvijem od drugoga i često nepoznata korijena (...). Među potvrđdama čitamo i ove: „Stane kazivati, da mu je kršteno ime Šćepan, nadimak Mali, zanat liječnik (...). Pričaju, da vještica ne može djetetu nauditi, ako mu imena ne zna, zato se u našim krajevima mnogi zovu nadimcima do smrti.“ (ARJ, s. v. nadimak).

Uočava se posvemašnja nesustavnost u leksikografskome opisu osnovnih onomastičkih natuknica i njihovih izvedenica. Da bi se nesustavnost izbjegla, predložen je model leksikografske obradbe tih natuknica koji bi mogao poslužiti autorima hrvatskih jednojezičnika.

5. Neki problemi pri upotrebi onomastičkih termina

U radovima hrvatskih onomastičara, a osobito neonomastičara (frazologa, leksikologa, leksikografa, gramatičara, pravopisaca i dr.) očita je neusklađenost upotrebe onomastičkih termina na nekoliko razina. Riječ je o upotrebi: (1) hibridnih termina (npr. *regionim*¹², *teritorionim*¹³), (2) individualnih terminoloških neologizama (npr. *akronim*¹⁴), (3) različitih tvorbenih inaćica istoga termina (npr. *antropomin/antroponimski/antroponimijski, toponimni/toponimski/toponimijski*), (4) termina grčkoga/latinskoga podrijetla i njihovih hrvatskih ekvivalenta u istome radu (npr. *ojkonim/ime naselja, hilonim/ime šume*) te (5) različitih termina za isti pojam (npr. *mikrotoponim/anojkonim*). U potonjim dvama slučajevima riječ je o terminološkoj sinonimiji za koju navodimo veći broj primjera, posebnu pozornost posvećujući sinonimnomu paru *ime – vlastito ime*.

5.1. Onomastička terminološka sinonimija u znanstvenim radovima

U tekstovima u kojima se s onomastičkoga motrišta propituje život imena unikatnih izvanjezičnih pojavnosti i s njima vezanih pojmoveva i termina te još češće u tekstovima u kojima neonomastičari upotrebljavaju onomastičke termine, uočava se podosta primjera terminološke sinonimije i polisemije – potencijalnih razloga za nerazumijevanje jezične poruke. Primjerice nalazimo sinonimne termine:

- *vlastito ime/ime/osobno ime*
- *onomastika/onimija/onomatologija/imenoslovje*
- *fitonim/floronim/botanonim*
- *zoonim/faunonim/animalonim*
- *ojkonim/ekonim/ime naselja*
- *eklezionim/sanktorem/hagionim/patrocinijsko ime*
- *mikrotoponim/anojkonim/zemljivo ime* itd.

Polazeći od tradicionalnoga terminološkog načela 1 pojam – 1 termin – 1 definicija, kojim se podrazumijeva da sinonimiji i polisemiji nema mjesta unutar iste struke, analizirali smo nekoliko onomastičkih termina i na temelju analize utvrdili kakvo je stanje u suvremenoj hrvatskoj onomastičkoj terminologiji.

5.1.1. *Ime/vlastito ime*

Sinonimna upotreba termina *vlastito ime/ime* posljedica je hrvatske gramatičke terminološke tradicije. Naime, već se u prvoj hrvatskoj gramatici autora Bartola Kašića iz 1604. godine u podjeli na vrste riječi govori o *imenu* (lat. *nomen*) kao o vrsti riječi koja je obuhvaćala *imeni-*

¹² Nalazimo ga u geoinformacijsko-kartografskome nazivlju gdje je definiran kao ‘ime za oranicu, livadu, pašnjak, vinograd i šumu ili drugu veću geografsku cjelinu’ (<http://struna.ihjj.hr/naziv/regionim/2245/>, pristupljeno 20. travnja 2017.).

¹³ Definiran kao ‘ime za teritorijalnu jedinicu’ i ovaj je termin dijelom geoinformacijsko-kartografskoga nazivlja (<http://struna.ihjj.hr/naziv/regionim/2245/>, pristupljeno 20. travnja 2017.).

¹⁴ *Akronim ‘ime rta’* (Skračić, 2011).

ce (nomen substantivum) i pridjeve (nomen adjectivum) te se dodaje da se imenice dijele na: nomen proprium, nomen appellativum i nomen collectivum (Kašić, 1604, poglavlje I., t. 3)¹⁵. Sama podjela na osam vrsta riječi, tj. osam dijelova iskaza (lat. *partes orationis*), koja obuhvaća *ime* kao jednu od vrsta riječi, potječe od grčkih gramatičara Aristarha i Dionizija Tračanina, u kojih su *imenom* obuhvaćene imenice, pridjevi, brojevi i dio zamjenica (v. Brlobaš, 2001, s. 269).¹⁶ Kašićeve gramatičke i terminološke zasade slijedili su hrvatski gramatičari iz 18. i 19. st., kad je napisano 50-ak hrvatskih gramatika, uključujući i ponovljena izdanja nekih od njih (v. <http://ihjj.hr/stranica/gramatike-hrvatskoga-jezika/11/>). U njima se za latinsko *nomen substantivum* pojavljuje hrvatska istovrijednica *samostavno ime*, primjerice u Relkovića (1767), Lanosovića (1776), Đurkovečkoga (1812), Babukića (1836), Mažuranića (1839. i 1859), Vebera (1859) i Jagića (1865) (v. Ptičar, 1992, s. 155). *Samostavno se ime*, kao u Kašića, dijeli u tri skupine koje se npr. u Babukića nazivaju *vlastito ime (proprium)*, *obćinsko (appellativum)* i *skupno (collectivum)* (Babukić, 1836), u Kristijanovića *lastovito ime*, *obćinsko ime* i *skupno ime* (Kristijanović, 1837), a u Mažuranića *vlastito ime*, *obće ime* i *skupno ime* (Mažuranić, 1859).

Hrvatska inačica termina *nomen proprium* u liku *vlastito ime* prvi se put pojavljuje u gramatici Lovre Šitovića Ljubušaka iz 1713. godine te je potvrđena u drugih autora, npr. u Relkovića (1767), Lanosovića (1776), Starčevića (1812), Babukića (1836) i Mažuranića (1839) (v. Ptičar, 1992, s. 155).

Autori suvremenih hrvatskih gramatika imenice dijele na *opće imenice i vlastita imena* (npr. Barić et al.,¹⁷ 1990, Babić et al., 1991). Neki autori terminu *opće imenice* supostavljaju *vlastite imenice*, no uz taj termin sinonimno upotrebljavaju i termin *vlastita imena* (Babić et al., 2007; Barić et al.,¹⁸ 1997; Raguž, 1997; Silić – Pranjković, 2007¹⁹). Stjepko Težak i Stjepan Babić sve deklinabilne riječi zovu *imenima* ili *imenskim rijećima* (¹⁴2004, s. 95), a u trodijelnoj podjeli imenica po opsegu kao jednu skupinu/kategoriju navode *vlastite imenice* (¹⁴2004, s. 97) te ističu kako *vlastita imenica* i *vlastito ime* nisu sinonimi. „Vlastita je imenica samo jedna riječ (*Ivan, Zagreb*), a *vlastito ime* može biti složeno od više riječi, među kojima ne moraju sve biti imenice. *Hrvatsko zagorje* je vlastito ime sastavljeno od pridjeva *hrvatsko* i imenice *zagorje*.“ (¹⁴2004, s. 98).

Kao što će se vidjeti iz pregleda koji slijedi, u određenome trenutku prihvaćena leksikografska i gramatička terminologija preuzimat će se i u pravopisnim priručnicima koji se pojavljuju od druge polovice 18. stoljeća. Primjerice u Mandićevu djelu *Upućenje k'slavonskomu pravopisanju* (1779) upotrebljava se termin *vlastito ime*, kao i u Partaševu *Pravopisu jezika ilirskoga* iz 1850. (*imena samostavna vlastita 'nomina propria'*, v. str. 14, i.e. 12), a u kajkavskome vrelu *Kratki navuk za pravopisanje horvatsko* (1779) kajkavska inačica *ime lastovito*. Termin *vlastito ime* zadržan je i u pravopisnim priručnicima u 20. i 21. st. (primjerice u tzv. Novosadskome

¹⁵ Kašić brojeve ubraja u pridjeve, a zamjenice navodi kao zasebnu vrstu riječi.

¹⁶ Slijedeći takvu gramatičku tradiciju, u suvremenim se hrvatskim gramatikama latinskoga jezika imenice, pridjevi, zamjenice i brojevi jednim imenom zovu *imena (nomina)* (Gortan, Gorski, Pauš, 1985, s. 15). Za razliku od grčko-latinske klasifikacije u *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal* (1660.) *imenima* se smatraju *supstantivne imenice* (tj. imenice) i *pridjevske imenice* (tj. pridjevi) (v. Brlobaš, 2001, s. 271).

¹⁷ Autori ne tumače eksplisitno termine *vlastita imenica* i *vlastito ime*, no njima se služe kao sinonimima (npr. t. 1283 i 1284), a iz primjera se može zaključiti da *vlastitom imenicom* smatraju jednorječno ime, npr. *Dunav, Križevci* (2007, s. 313), a *vlastito ime* može biti i dvorječna imenska formula, npr. *Petar Veliki* (2007, s. 314).

pravopisu iz 1960., pravopisu BFM, ⁶2002, BMM, 2007), no od kraja 19. stoljeća nerijetko se uz termin *vlastito ime* u istome vrelu kao hiperonim svim imenskim kategorijama sinonimno pojavljuje i jednorječni termin *ime* (primjerice u Brozovu pravopisu iz ⁷1892. te u pravopisu Cipre i Klaića iz 1944.). Termin *vlastito ime* ne upotrebljava se samo u Boranićevu pravopisu (v. npr. *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*, ⁷1937), no ondje se uz *ime* sinonimno upotrebljava terminološka sintagma *vlastita imenica*, također preuzeta iz gramatičke terminologije.

U najnovijemu pravopisnom priručniku – *Hrvatskome pravopisu* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje – upotrebljava se isključivo termin *ime* (npr. „Velikim se početnim slovom pišu ... imena ... imena bogova ... imena mitoloških likova ... imena životinja ... imena kontinenta ...“ (IHJJ, 2013, s. 22 – 28). S obzirom na to da je riječ o normativnome priručniku namijenjenom širokom krugu korisnika, pokazalo se da je jednorječni termin *ime* razumljiv, obavijestan i dostatan.

Treba li nam u hrvatskoj onomastici uz termin *ime* i termin *vlastito ime*?

Dok hrvatski jezikoslovci i ostali znanstvenici koji se u svojim radovima dotiču imenske problematike za „riječ ili skup riječi kojima imenujemo objekt i lučimo ga od drugih objekata iste vrste“ (Šimunović, 2009, s. 78), uglavnom upotrebljavaju termin *vlastito ime*, u radovima hrvatskih onomastičara termin *vlastito ime* i *ime* nerijetko se upotrebljavaju kao sinonimi. O njihovoј sinonimnoј upotrebi svjedoče npr.

- a) **terminologija u priručniku *Osnoven sistem*** (*analoška promjena imena, antonimijsko ime, apelativizirano ime, apozicijsko ime, atributivno ime, augmentativno ime, čestotno ime, deapelativno ime...*). Od 80-ak (gotovo isključivo dvorječnih)¹⁸ termina koji sadržavaju termin *ime*, u samo njih šest ono se pojavljuje kao sastavnica termina *vlastito ime* (*vlastito ime, vlastito ime inojezičnog porijekla, vlastito ime odmila, vlastito ime za životinje, obavijesnost vlastitog imena, utrнуto vlastito ime*).
- b) **terminologija u *Priručniku hrvatskih onomastičkih termina*** uvrštenom u poglavljje *Hrvatska onomastička terminologija*, sastavnicu knjige *Uvod u hrvatsko imenoslovje* (*alonim* ‘varijantno ime određenog objekta’, *antroponim* ‘*vlastito ime* kojim se imenuju ljudi’, *astronom* ‘*vlastito ime* kojeg nebeskog tijela i sazviježđa’, *augmentativno ime* ‘ime koje je kojim sufiksom poprimilo uvećano, a većinom i pejorativno značenje’, *etnik* ‘ime stanovnika mjesta ili predjela’, *fitonom* ‘*vlastito ime biljke*’, *hidronim* ‘*vlastito ime* vodnog objekta’, *mikrotoponim* ‘*vlastito ime* prirodnog fiziogeografskog objekta s malim radiusom prepoznatljivosti’, *oronom* ‘*vlastito ime* reljefnog objekta na zemljinoj površini’, *zoonim* ‘*vlastito ime* životinje’. U navedenim se terminima *ime* rijetko pojavljuje (kao sastavnica dvorječnih termina ili u definicijama), dok se *vlastito ime* pojavljuje isključivo u definicijama. O sinonimnoј upotrebi tih dvaju termina svjedoče i naslovi (pot)poglavlja u navedenoj knjizi (*Funkcije imena, Ime i dijalektni izraz, Ime i jezična norma, Imena naselja, Imena gradova i njihova specifičnost, Funkcija imena, Imena u naslovima literarnih djela, Markacije imenom, Estetiziranje imenima...; Vlastita imena u folklornim tekstovima, Prevodenje vlastitih imena*).

¹⁸ Jedini jednorječni termin jest *ime*. Zanimljivo je primjetiti da je riječ o dvoznačnom terminu koji se jednom pojavljuje sam (tada uza nj stoji definicija „*onim ili apelativ – kak objekt issledovanija onomasiologij*“), a jednom je sinonim terminu *krsno ime*. U sinonimnome terminološkome nizu *proprium/vlastito ime/onim* uopće nema termina *ime*.

- c) **naslovi radova u časopisu *Folia onomastica Croatica*** (*Imena za konje u Žedniku, Hrvatska apozitivna sintagma i sintaksa imena, Promjena imena naselja u Republici Slovačkoj, O uporabi i značenju imenâ u hrvatskome, Neke zamjedbe uz sintaksu imena, O hrvatskim pućkim imenima spomenjana sv. Matije*). Naslov samo jednoga rada sadržava termin *vlastito ime* (*Vlastito ime i brojivot*).

Primijetiti je također da ni u jednome od navedenih izvora te ni u jednome rječniku hrvatskoga jezika nije ovjeren odnosni pridjev **vlastitoimenski* (< *vlastito ime*), a pridjev *imenski* (< *ime*) jest (npr. *imenska izvedenica, imenska osnova, imenska pokrata, imenska poluprevedenica, imenska složenica, jednočlana/mononimna/imenska formula* – termini su zabilježeni u priručniku *Osnoven sistem*; u Šimunovićevoj knjizi nijedan termin u *Priručnome rječniku hrvatskih onomastičkih termina* ne sadržava pridjev *imenski*, ali ga nalazimo na mnogo mesta u ostalome dijelu knjige; usp. npr. naslove potpoglavlja: *Imenska praslavenska baština, Predslavenska imenska baština na današnjem hrvatskom jezičnom prostoru, Uvid u imensku stilistiku, Nadimci kao posebna afektivna imenska kategorija*).

5.1.2. *Onomastika/onimija/onomatologija/imenoslovlje*

U starijima jezikoslovnim radovima, nerijetko i u onomastičkima, termin *onomastika* odnosio se na ‘jezikoslovnu granu koja izučava imena’ i na ‘ukupnost imena’. Usto se za oznaku znanstvene discipline pojavljivao i termin *onomatologija*. U suvremenim hrvatskim onomastičkim radovima takva je polisemija izbjegnuta jasnim razgraničenjem ‘jezikoslovne grane koja izučava imena’ (onomastika) i termina za ‘ukupnost imena’ (onimija), a termin *onomatologija* ne ulazi u korpus onomastičke terminologije. No, izvan onomastike još se nailazi na polisemnu upotrebu termina *onomastika*.¹⁹ Termin *onimija* uglavnom je sveden na komunikaciju među onomastičarima (i na situacije u kojima upućeni neonomastičar opisuje onomastičke činjenice), tj. na strogo znanstveni funkcionalni stil. Termin *imenoslovlje* u novije se vrijeme pojavljuje kao idioglotna zamjena za aloglotni termin *onomastika*.²⁰ Termin je tvoren po uzoru na složenice tipa *jezikoslovlje* (lingvistika), *oblikoslovlje* (morphologija), *glasoslovlje* (fonologija), *rječoslovlje* (leksikologija), *nazivoslovlje* (terminologija).

5.1.3. *Fitonim/floronim/botanonim – zoonim/faunonim/animalonim*

Termin *fitonim* u hrvatskoj se onomastičkoj terminologiji upotrebljava u značenju ‘(vlastito) ime biljke’ (Šimunović, 2009, s. 76).²¹ U istome se značenju (iznimno rijetko) sрећe i termin *floronim* (Samardžija, 1995, s. 61) te *botanonim* (Vuković, 2007, s. 145). Potonja dva termina nisu zaživjela, odnosno svedena su na upotrebu u radovima navedenih autora. U nekim onomastičkim radovima,²² a pogotovo u radovima drugih jezikoslovnih disciplina, *fitonim* se odnosi na označenika iz kategorije *nomina appellativa*.²³ Gotovo svi rječnici hrvatskoga jezika u kojima

¹⁹ Primjerice u HER-u *onomastika* se definira kao (1) jezikoslovna grana te kao (2) ukupnost imena. U tome je vrelu potvrđen termin *onomatologija*, sinonim terminu *onomastika*.

²⁰ Usp. naslov temeljnoga hrvatskog onomastičkog priručnika *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*.

²¹ U priručniku *Osnoven sistem* (1983) termin *fitonim* (‘sopstveno ime na rastenje’) oprimjeruje se hrvatskim potvrdama „*Javor, Orij, Kopriva (celtis australis)*“.

²² Npr. tumačeći postanak ojkonima *Koprivnica*, Šimunović (2009, s. 246) ga određuje kao ime fitonimnoga podrijetla.

²³ Primjerice u studiji *Hrvatska povjesna fitonimija* jezikoslovka Nada Vajs (Vajs, 2003) proučava hrvatske povjesne nazive biljaka. U HER-u *fitonim* se definira kao ‘naziv, ime biljke’ (s obzirom na to da se uz termin

se pojavljuje termin *fitonim* definiraju ga kao naziv (apelativ), a ne ime (onim) biljke (pritom se nerijetko leksemi *ime* i *naziv* upotrebljavaju kao sinonimi). Razlog takva postupanja mogao bi se nazrijeti u činjenici što fitonimija u hrvatskoj onomastici nije istražena, odnosno što je relativno malo prikupljenih potvrda za nju (npr. *Gupčeva lipa, Galženjak, Adam, Eva*)²⁴. Slično se događa i s terminom *zoonim*²⁵ – iako su imena životinja kudikamo brojnija u usporedbi s imenima biljaka, u rječničkim definicijama to je *naziv*, u tome ga značenju gotovo redovito upotrebljavaju neonomastičari,²⁶ a katkad i onomastičari²⁷ u svojim istraživanjima. Skračiću (2011) *zoonim* jest ‘naziv za životinju’, a Vukoviću (2007, s. 145) ‘naziv za životinsku vrstu’ (potonji autor za ime životinje predlaže termin *animalonim*), Samardžija (1995, s. 61) spominje *faunonim*... Neupitna je potreba za usustavljenom terminologijom unutar jezikoslovlja u cjelini. Ako *zoonim* definiramo kao ‘ime životinje’, kako je učinila i Terminološka skupina pri ICOS-u, tad se *fitonim* treba definirati kao ‘ime biljke’.

5.1.4. *Ojkonim/ekonom/ime naselja*

Termin koji se odnosi na ‘ime naselja’ u hrvatskome jezikoslovju nema ustaljen lik. Kako je riječ o relativno novijemu terminu, dio jezikoslovaca (npr. Gortan, 1985; Nosić, 1996) upotrebljava hibridni termin *ekonom*²⁸ (latinizirani lik prema izvornome grčkom *οἰκός, οἰκία*) držeći *ojkonim* nepotrebnim neologizmom. Većina onomastičara služi se terminom *ojkonim*,²⁹ a nerijetko i dvorječnom hrvatskom sintagmom *ime naselja*. U terminološkome priručniku *Osnoven sistem* nema termina *ojkonim*, ali ima *ojkonomastika* (‘dio toponomastike koji proučava ojkonimiju’) i *ojkonimija* (‘ukupnost ojkonima nekoga prostora, vremena ili jezika’) – uz ojkonimiju dolazi i sinonimni termin *imena naselja*.

5.1.5. *Eklezionim/eklesionim/sanktorem/hagionim/patrocinijsko ime*

U hrvatskoj onomastici i izvan nje posve se nesustavno upotrebljavaju termini *eklezionim/eklesionim* i *sanktorem*, a kadšto im se priključuju i termini *hagionim* te *patrocinijsko ime*. Šimunović *eklezionim* definira kao ‘ime po patronu crkve’ (2009, s. 74), dok *sanktorem* ne definira, no upotrebljava ga označujući njime toponime sa sastavnicom *sanctus* ‘sveti’, za što kao primjer

ne donose primjeri, ne može se znati jesu li termini ime i naziv sinonimni ili nisu). U potonjemu se izvoru pod natuknicom *fitonim* nalazi i *fitonimija* ‘znanost o nazivima biljaka’.

²⁴ *Gupčeva se lipa* nalazi u Donjoj Stubici, a ime je dobila po Matiji Gupcu, vodi Seljačke bune 1573. (drži se da je pod njezinom krošnjom Gubec okupljaо seljake); *Galženjak* je hrast na čijemu su stablu, prema narodnoj predaji, obješeni mnogi ustanici Seljačke bune – nalazi se u šumi *Kamenjak* nedaleko od Donje Stubice; *Adam* i *Eva* imena su gorostasnih stabala koja su gotovo 500 godina rasla u šumi Orehovečki lug (Medimurje).

²⁵ U priručniku *Osnoven sistem* (1983) definiran je kao ‘sopstveno ime na životno (domašno ili vo zoološka gradina itn.)’, hrvatski su primjeri *Šarac* (konj), *Bilova* (krava), *Buro* (magarac), *Ledo* (sjeverni medvjed). Šimunović (2009, s. 79) definiciju ‘vlastito ime životinje’ potkrepljuje primjerima *Dorat* (konj), *Bilova* (krava), *Bimbo* (pas).

²⁶ Usp. naslov rada *O hrvatskim zoonimima: konotativno značenje i frazeologija* (Ljubičić, 1994).

²⁷ Usp. naslov rada *Zoonimi u hrvatskim prezimenima*, u kojem „se obrađuju hrvatska prezimena motivirana nazivima pojedinih životinja“ (Vajs – Brozović Rončević, 2003).

²⁸ Pozivajući se na tradicionalan latinski izgovor grčke sastavnice *oikos* (= eko), Gortan smatra da lik *ojkonim* „nije prihvatljiv jer je izvan našega sistema preuzimanja grčkih tudica“ te se zauzima za termin *ekonom*.

²⁹ Usp. naslove dvaju Šimunovićevih radova u kojima se obrađuje ista tema: *Ojkonimija općine Dvora na Uni* (1991) i *Imena naselja u banijskoj općini Dvor na Uni* (1992).

navodi sanktorem *Sutožel* (2009, s. 250). *Hagionim* definira kao ‘svetačko ime’. Skračić se ne služi terminima *eklezionim* i *sanktorem*, dok termin *hagionim* definira kao ‘osobitu vrstu ojkonima kojoj je u sadržaju ime svetca ili svetice, titulara naselja, grada ili nekog sakralnog objekta’, za što su primjeri *Sukošan*, *Sutomišćica*, *Sveti Filip i Jakov...* (Skračić, 2011, s. 117). Za toponime poput *Crkva/Crikva*, *Grobišće/Cimatorij/Kapoštant*, *Kapelica/Kapela* itd. Skračić, predlaže termin *hijeronim*, od grčkoga *heron* ‘sveta stvar’, koji bi bio ekvivalent terminu *eklezionim* (Skračić, 2011, s. 118). Vuković drži da se *hagionim* odnosi na ime svetca te bi *hagiotoponim* bio ‘toponim izveden prema vlastitom imenu sveca’ (2007, s. 181). Šimunović u svoj malo rječnik onomastičkih termina uvrštava i *patrocinjsko ime* ‘ime nastalo po svetcu patronu crkve (u određenom naselju)’: *Brckovljani*, *Đurđevac*, *Veliko Trostvo*. U skladu s tim poimanjem na drugome mjestu u istoj knjizi ojkonime tipa *Vinkovci* (: sv. Vinko), *Sukošan* (: sv. Kasijan), *Peteranec* (: sv. Petar) svrstava u skupinu *patrocinjskih ojkonima (nomina patronalia)*.

Na postojanje svojevrsne zbrke i izvan hrvatske onomastike upućuje napomena ICOS-ove terminološke skupine da se termin *hagionym*, definiran kao ‘ime svetca’, ne može odnositi na sveti objekt ili sveto mjesto (<http://icosweb.net/drupal/sites/default/files/ICOS-Terms-en.pdf>).

5.1.6. Mikrotoponim/anojkonim/zemljivo ime

Istraživanje imena manjih zemljopisnih objekata, u Hrvatskoj je zaostajalo za istraživanjima ostalih toponima i antroponima. Većina onomastičara (ali i oni kojima onomastika nije uže područje bavljenja) za takve denotate upotrebljavala je/upotrebljava termin *mikrotoponim*. Taj se termin nalazi u priručniku *Osnoven sistem* (1983, s. 113), gdje se navodi kao sinonimni parnjak termina *zemljivo ime*, a termin *zemljivo ime* dolazi i kao sinonimni parnjak termina *anojkonim* (1983, s. 107). Šimunović jednomo od poglavlja u svojemu *Uvodu u hrvatsko imenoslovje* (2009, s. 265 – 284) daje naslov *Mikrotoponimija (anojkonimija, zemljivna imena)* sugerirajući njime (što u tekstu izrijekom kazuje) terminološku neustaljenost. Gorljivi protivnik upotrebe termina *mikrotoponim* u hrvatskoj onomastici jest Vladimir Skračić držeći da: „Ne postoji granica između makro- i mikrotoponima, nego samo i jedino između toponima i ne-toponima, tj. apelativa. Ono što je veliko ili malo, makro ili mikro, dobro poznato ili slabo poznato jesu referenti. Rezultat njihova imenovanja je samo i jedino toponim.“ Skračić kritizira i upotrebu termina *anojkonim* za označivanje „malih, nevažnih i slabo poznatih toponimskih likova“ – anojkonim u prijevodu znači „ono što nije ojkonim“, a to dalje znači: sve ono što se ne odnosi na predmet stanovanja, boravka, življjenja, od malog izoliranog zaseoka do kontinenta“ (Skračić, 2011, s. 100 – 101).

5.1.7. Krematonim/ergonim/tehnonom/eponim/ekonom

Prema Šimunoviću krematonimi su ‘vlastita imena kojima imenujemo proizvode kulturnih i društvenih tvorevinu, predmete, stvari i pojave svakodnevice’ (2009, s. 371)³⁰. Uz toga autora prinos raspravi o *krematonimu*, terminu koji još nije jednoznačno definiran i prihvaćen (uz

³⁰ Šimunović donosi vrlo detaljnu podjelu krematonima s obzirom na vrstu imenovanoga denotata u 15 skupina s mogućnošću njezina proširivanja: a) imena ustanova, udruga, tvrtki; b) imena ustanova poput crkava i redovničkih zajednica; c) imena umjetničkih skupina; d) imena političkih i vojnih saveza; e) imena gradevina, groblja i sl.; f) imena prometnica, tunela; g) zaštićena imena proizvoda tvrtke; h) imena prometala; i) imena umjetnina, novina, knjiga, filmova, molitava; j) imena festivala, izložbi, simpozija; k) imena sportskih natjecanja; l) imena blagdana i praznika; m) imena odličja; n) imena škola; o) imena povijesnih dogadaja itd.

ostalo i zato što su krematonički rijetko u fokusu istraživanja hrvatskih onomastičara), dali su Brozović Rončević, Skračić te Miškulin Saletović i Virč. Brozović Rončević konstatira da relativno nov termin *krematonički*, koji ICOS definira kao ‘vlastito ime nekog proizvoda’, „ima toliko različitih definicija i tumačenja u pojedinim onomastičkim sustavima da ga mnogi onomastičari izbjegavaju rabiti u svojim radovima“ (2010, s. 42). Skračić ističe da su uz *krematonički* za odnosni pojam predlagani termini *tehnonički*, *ergonički*, *epononički* (2011, s. 42), a Miškulin Saletović i Virč navode i prijedlog Christopha Platena – *ekonički* (2010, s. 156).

Tim primjerima mogli bismo dodati još neke kao svjedočanstvo terminološke šarolikosti i neusustavljenosti, npr. *dvoleksemno ime/dvočlano ime/dvorječno ime/dvostruko ime/dva imena; udvojeno prezime/dvostruko prezime/dva prezimena/dvojno prezime; samotvorno ime/moneleksemno ime/mononimno ime*.

6. Zaključak

Kao što je uvodno kazano, u radovima hrvatskih onomastičara, a osobito neonomastičara, očita je neusklađenost upotrebe onomastičkih termina. Uvidom u hrvatske povijesne rječnike, gramatike i pravopise utvrđile smo da je termin *vlastito ime* baštinjen iz hrvatske jezikoslovne terminologije ranijih razdoblja, kada je nastao kao prijevod latinskoga *nomen proprium*, kojemu je zajedno s kohiponimnim terminom *nomen appellativum* bio nadređen termin *nomen*. S obzirom na to da već duže vremena gramatički opis hrvatskoga jezika ne sadržava *imena* kao vrstu riječi (spominju se, doduše *imenske riječi ili imena* u značenju ‘deklinabilne riječi’), držimo nepotrebnim (pogotovo u onomastičkim radovima) upotrebljavati termin *vlastito ime*, jer svako je ime vlastito, svakim se imenom imenuje jedan denotat (referent), pa je sastavnica *vlastito* u terminološkoj sintagmi *vlastito ime* zalihosna, odnosno sintagma je *vlastito ime* pleonazam (u kojem je sastavnica *ime* sinonimna s čitavom sintagmom). Na nestabilnost termina *vlastito ime* u jezikosloviju utječe i to što se u gramatičkoj terminologiji spominje kao jedna od imeničkih podskupina (uz *opću imenicu* i, rjeđe, *zbirnu imenicu*), pri čemu se mijenjaju morfološka i leksikološka razina.³¹ Nestabilnosti termina *vlastito ime* pridonosi i njegova upotreba u sinonimnome značenju za *osobno ime* u općem jeziku.

Kratko smo se osvrnule na nekoliko drugih primjera onomastičke terminološke sinonimije pokazujući da je riječ o relativno čestoj pojavi u hrvatskoj onomastici.

Usustavljanje hrvatske suvremene onomastičke terminologije, uz oslanjanje na terminološku tradiciju utemeljenu u priručniku *Osnoven sistem*, izazov je koji bi hrvatski onomastičari trebali što prije prihvati. Zadatak je izraditi terminologiju sa što manje sinonima i nekrotizama (tj. individualnih neologizama) te s jasnom informacijom o statusu termina unutar terminološkoga sustava. Hrvatska onomastička terminologija baštini mnogo termina latinskoga i grčkoga podrijetla, a dio njih, kao što je prikazano, još nije jasno definiran. Vodeći se načelima tradicije, tj. uvriježenosti termina, jasnoće i obavijesnosti, držimo da bi prednost trebalo dati terminima hrvatskoga podrijetla, jasno ih definirati, statusno označiti kao *preporučene, dopuštene, nedopuštene i zastarjele termine* te donijeti inojezične terminološke ekvivalente, kao što je učinjeno

³¹ Termin *vlastito ime* nije ograničen na jednorječne imenice niti njegove sastavnice moraju biti /samo/ imenice – usp. npr. prezimena *Zrinski*, *Veseli*; ojkonime *Brod na Kupi*, *Sveti Juraj u Trnju*, *Kraljeva Velika*; hidronime *Vransko jezero*, *Zagorska Mrežnica*; horonime *Hrvatsko zagorje*, *Dalmatinska zagora*; oronime *Velika Kapela*, *Petrova gora*; krematoničke imenice *Filozofski fakultet*, *Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje*).

i u priručniku *Osnoven sistem*. Usto bi svaki termin trebalo oprimjeriti. Zbog terminografskoga načela prema kojemu je jednorječan termin bolji od dvorječnoga te zbog načela tradicije, mnogi bi termini latinskoga i grčkoga podrijetla imali status dopuštenoga termina.

Suvremeni onomastički terminološki rječnik pomogao bi nam da se ne gubimo u sinonimnim, homonimnim i polisemnim terminima, da prekinemo praksu kreiranja onomastičkih termina neologizama (uz već postojeći termin), da se napokon dogovorimo što je to *osobno ime*, što *nadimak*, što *neslužbeni oblik osobnoga imena*. Da razmotrimo i usuglasimo se treba li nam termin *vlastito ime* (ili je u onomastici dovoljno govoriti samo o *imenu*); jesu li termini *nadimak*, *pridjevak* i *priimak* sinonimi; mislimo li na isto kada govorimo o *svetačkim*, *kršćanskim*, *kalendarskim* i *biblijskim* imenima; kako ćemo s obzirom na strukturu zvati složena osobna imena tipa *Branimir* (*dvočlanim* ili *dvoleksemnim*); koji ćemo termin upotrebljavati kao hiperonim za imena polja, oranica, šuma; kako ćemo nazivati imena ulica, dijelova naselja... Odgovore na ta i još mnoga druga pitanja koja se tiču hrvatske onomastičke terminologije valjalo bi donijeti vodeći računa i o rješenjima drugih naroda, ponajprije slavenskih.

Možda bismo nakon 34 godine zajedničkim snagama mogli dograditi i osuvremeniti sveslavenski onomastički priručnik *Osnoven sistem* proširujući ga engleskim i francuskim ekvivalentima, koji bi nam u dolazećemu vremenu služio kao čvrst oslonac u onomastičkoj komunikaciji.

Literatura:

- Acta onomastica*, XXXVI, 1995, s. 272.
- ANIĆ, V. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber, 2003. 1880 s.
- ANIĆ, V. – GOLDSTEIN, I. 2007. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber, 2007. 1494 s.
- ARJ = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I – XXIII (1880 – 1976)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880 – 1976.
- BABIĆ, S. et al. 1991. *Povjesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrti za gramatiku*. Zagreb: Globus – Nakladni zavod – HAZU, 1991. 741 s.
- BABIĆ, S. et al. 2007. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2007. 597 s.
- BABUKIĆ, V. 1836. *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*. Zagreb: Milan Hiršfeld, 1836. XIII + 62 + /2/ s. (Pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2012).
- BARIĆ, E. et al. 1990. *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1990. 461 s.
- BARIĆ, E. et al. 1997. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga, 1997. 683 s.
- BFM = BABIĆ, S. – FINKA, B. – MOGUŠ, M. 2002. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga, 2002. 495 s.
- BMM = BADURINA, L. – MARKOVIĆ, I. – MIĆANOVIĆ, K. 2007. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska, 2007. 662 s.
- BORANIĆ, D. 1937. *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb: Naklada Jugoslov. nakladnog d. d. „Obnova“, 1937. 242 s.
- BRAČ, I. – BRATANIĆ, M. – OSTROŠKI ANIĆ, A. 2015. Hrvatsko nazivlje i nazivoslovlje od Šuleka do Strune – hrvatski jezik i terminološko planiranje. In: *Od Šuleka do Schengena: Terminološki, terminografski i prijevodni aspekti jezika struke*. Ed. M. Bratanić – I. Brač – B. Pritchard. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2015, s. 3 – 26.
- BRLOBAŠ, Ž. 2001. Teorijska promišljanja o vrstama riječi. In: *Suvremena lingvistika*, 51 – 52, 2001, s. 267 – 279.
- BRLOBAŠ, Ž. 2002. Vrste riječi u gramatikama Šime Starčevića. In: *Raspovrave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 28, 2002, s. 7 – 21.
- BROZ, I. 1892. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 1892. (Pretisak: Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2014).

- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, D. 2010. Toponomastičko nazivlje između imenoslovlja i geografije. In: *Folia onomastica Croatica*, 19, 2010, s. 37 – 46.
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, D. – ČILAŠ ŠIMPRAGA, A. 2008. Nacrt za zonomastička istraživanja (na primjeru konja). In: *Folia onomastica Croatica*, 17, 2008, s. 37 – 58.
- CIPRA, F. – KLAIĆ, A. B. 1944. Hrvatski pravopis. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1944. 451 s. (Pretisak: Hrvatski korijenski pravopis. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1992).
- ČILAŠ ŠIMPRAGA, A. 2006. Obiteljski nadimci u Promini. In: *Folia onomastica Croatica*, 15, 2006, s. 39 – 69.
- FINKA, B. 1984. Ojkonim – ojkonimija. In: *Jezik*, 32, 1984, br. 1, s. 16.
- FRANČIĆ, A. 1998. Osobno ime u imenskoj formuli. In: *Riječki filološki dani*, 2, 1998, s. 209 – 214.
- FRANČIĆ, A. 1999. К проблематике хорватской ономастической терминологии. In: *Filológiai Közlöny*, XLV, 1999, br. 1 – 2, s. 6 – 12.
- FRANČIĆ, A. 2006. Što je osobno ime? In: *Folia onomastica Croatica*, 15, 2006, s. 71 – 80.
- FRANČIĆ, A. 2006a. Proučavanje antroponimije u 20. stoljeću. In: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću: zbornik rada sa znanstvenoga skupa Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, Zagreb 20. – 21. siječnja 2005. Ed. M. Samardžija – I. Pranjković. Zagreb: Matica hrvatska, 2006, s. 405 – 421.
- FRANČIĆ, A. – PETROVIĆ, B. 2010. Onomastičko nazivlje u suvremenim hrvatskim jednojezičnicima. In: *Riječki filološki dani: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani*, Rijeka, 6. – 8. studenoga 2008. Ed. L. Badurina – D. Bačić-Karković. Rijeka: Filozofski fakultet, 2010, s. 525 – 535.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, D. 2010. *Na ishodištu hrvatske leksikografije. Troječni rječnik Blago jezika slovenskoga Jakova Mikalje (1649./1651.).* Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2010. 195 s.
- GORTAN, V. 1985. O obliku neologizma ojkonim. In: *Jezik*, 32, 1985, br. 5, s. 145 – 146.
- GORTAN, V. – GORSKI, O. – PAUŠ, P. 1985. *Latinska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga, 1985. 365 s.
- HABDELIĆ, J. 1670. *Dictionar*. Graz: Widmanstadius, 1670.
- HER = ANIĆ, V. et al. 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber, 2002. 1583 s.
- HORVAT, V. 1990. Bartol Kašić – kao leksikograf: Autor Konverzacijskog priručnika (1595) i Hrvatsko-talijanskog rječnika (1599). In: *Hrvatsko-talijanski rječnik*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Zavod za jezik IFF, 1990, s. VII – XXII.
- IHHJ = JOZIĆ, Ž. et al. 2013. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2013. 499 s.
- KAŠIĆ, B. 1604. *Institutionum linguae illyrice libri duo*. Roma: Apud Aloysium Zannettum, 1604. 191 s. (Prijvod i pretisak: *Osnove ilirskoga jezika u dvije knjige*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2002).
- Kratki navuk za pravopisanje horvatsko. 1779. Ofen, 1779. 52 s. (Pretisak: Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2003).
- LJUBIĆIĆ, M. 1994. O hrvatskim zoonimima: konotativno značenje i frazeologija. In: *Filologija*, 22 – 23, 1994, s. 245 – 252.
- MANDIĆ, A. 1779. *Upućenje k slavonskomu pravopisanju*. Ofen, 1779. (Pretisak: Osijek: Matica hrvatska Ogranak Osijek, 1998).
- MIKALJA, J. 1649. – 1651. *Blago jezika slovinskoga*. Loreto – Ancona, 1649. – 1651. 926 s.
- MIŠKULIN SALETOVIĆ, L. – VIRČ, I. 2010. Imena autokampova u Istri. In: *Kroatologija*, 1, br. 2, s. 154 – 163.
- NOSIĆ, M. 1996. Ekonom ili ojkonim. In: *Riječ: časopis za filologiju*, 1996, br. 1, s. 198 – 199.
- Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Osnovnaja sistema i terminologija slavjanskoj onomastiki. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik*. 1983. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite – Međunaroden komitet na slavistite – Komisija za slovenska onomastika, 1983. 412 s.
- PARTAŠ, J. 1850. *Pravopis jezika ilirskoga*. Zagreb: Tiskom braće Županah, 1850. 32 s. (Pretisak: Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002).
- Pravopisna komisija (Aleksić, R. et al.). Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika. 1960. Zagreb – Novi Sad: Matica hrvatska – Matica srpska, 1960. 882 s.
- PTIĆAR, A. 1992. Prinos proučavanju jezikoslovnoga nazivlja 18. stoljeća. In: *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 18, 1992, s. 151 – 156.
- PUTANEC, V. 1968. Pavao Vitezović (1652–1713) kao onomastičar. Antroponimija u „Lexicon latino-illyricum“ (17.–18. st.). In: *Rasprave Instituta za jezik JAZU*, 1, 1968, s. 45 – 88.
- PUTANEC, V. 1976. Esej o jezičnom znaku i onomastici te antroponimiji u Hrvata. In: *Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske*. Zagreb: Institut za jezik – Nakladni zavod Matice hrvatske, 1976, s. V–XIV.

- RAGUŽ, D. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada, 1997. 466 s.
- SAMARDŽIJA, M. 1995. *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika. Udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 1995. 114 s.
- SILIĆ, J. 1992. Status idionima u jeziku. In: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 27, 1992, s. 115 – 122.
- SILIĆ, J. – PRANJKOVIĆ, I. 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2007. 422 s.
- SKOK, P. 1934. *Dolazak Slavena na Mediteran*. Split: Jadranska straža, 1934. 276 s.
- SKOK, P. 1950. *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja. I-II*. Zagreb: Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1950. 271 s. + 36 s.
- SKRAČIĆ, V. 2011. *Toponomastička početnica. Osnovni pojmovi i metoda terenskih istraživanja*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011. 196 s.
- ŠIMUNOVIĆ, P. 1991. Ojkonimija općine Dvora na Uni. In: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje*, 17, 1991, s. 243 – 277.
- ŠIMUNOVIĆ, P. 1992. Imena naselja u banijskoj općini Dvor na Uni. In: *Narodna umjetnost*, 29, 1992, s. 253 – 274.
- ŠIMUNOVIĆ, P. 2006. *Hrvatska prezimena*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006. 639 s.
- ŠIMUNOVIĆ, P. 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009. 382 s.
- TEŽAK, S. – BABIĆ, S. ¹⁴2004. *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Zagreb: Školska knjiga, 2004. 339 s.
- VAJS, N. 2003. *Hrvatska povjesna fitonimija*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje, 2003. 548 s.
- VAJS, N. – BROZOVIĆ RONČEVIĆ, D. 2003. Zoonimi u hrvatskim prezimenima. In: *Folia onomastica Croatica*, 11, 2003, s. 223 – 238.
- VITEZOVIC, P. *Lexicon latino-illyricum*. Rukopis; Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb, sign. MR 112. (Preslik: Zagreb: ArTresor, 2000).
- VRANČIĆ, F. 1595. *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum: Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatae et Ungaricae. Venetia: Apud Nicolaum Morettum*, 128 s. (Pretisak: Zagreb: Novi Liber, 1992).
- VUKOVIĆ, S. 2007. Onomastička terminologija. In: *Čakavska rič*, 35, 2007, br. 1, s. 139 – 185.

Mrežni izvori:

<http://struna.ihjj.hr/>

<http://ihjj.hr/stranica/gramatike-hrvatskoga-jezika/11/> (pristupljeno 14. svibnja 2017.)

<http://icosweb.net/drupal/sites/default/files/ICOS-Terms-en.pdf> (pristupljeno 30. svibnja 2017.)

Summary**A View into Croatian Onomastic Terminology**

In Croatian onomastics, and especially in non-onomastic linguistic research, one can detect an incompatibility in the use of onomastic terms on several levels. This involves the use of: (1) hybrid terms (e.g. *regionim*, *teritorionim*), (2) individual terminological neologisms (e.g. *akronim*), (3) different word-formation versions of the same term (e.g. *toponimni*/*toponimski*/*toponimijski*), (4) terms of Greek/Latin origin and their Croatian equivalents in the same publication (e.g. *ojkonim/ime naselja*) and (5) different terms for the same concept (e.g. *mikrotoponim*/*anojkonim*). A number of examples of terminological synonymy are given, with special regards to the synonymous pair *ime* – *vlastito ime*. In conclusion, we call for urgent compilation of a contemporary Croatian (and Slavic) onomastic terminology manual.

Keywords: Croatian onomastic terminology, terminological synonymy, *ime/vlastito ime*

Polska terminologia onomastyczna. Ku harmonizacji systemu

URSZULA BIJAK

Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków (Polska)

Artykuł ma charakter przeglądowy, prezentuje rozwój polskiej terminologii onomastycznej w ostatnich 40 latach i współczesny uzus. Na wybranych przykładach analizowane są zjawiska: ewolucji znaczenia terminów, wieloznaczności, synonimii oraz mechanizmy powstawania neoterminów. Proponowane są konkretne rozwiązania, które doprowadzić mają do powstania elektronicznego „korpusu tekstów onomastycznych”, inwentaryzacji i uporządkowania polskich terminów onomastycznych oraz powstania otwartego tezaurusa hierarchicznno-tematycznego.

Słowa tematyczne: onomastyka polska, terminy onomastyczne, normalizacja, harmonizacja, tezaurus hierarchicznno-tematyczny

„Termin to ciąg elementów diakrytycznych, reprezentujący w języku *J* na mocy przyjętej w nim konwencji określone pojęcie i odnoszący się do obiektu należącego do obszaru zainteresowań danej zbiorowości *Z*, posługującą się tym językiem *J*. [...] kształt terminu jest ustalany arbitralnie przez jego twórców, nie nakłada się a priori na postać terminu żadnych ograniczeń. Terminem może być słowo nieistniejące w danym języku naturalnym, słowo istniejące, któremu nadaje się określone znaczenie, nieidentyczne z tym, jakie ma ono w tym języku, ciąg wyrazów zawierający słowa pierwszego i/lub drugiego rodzaju. [...] na mocy decyzji twórców danego języka (innego niż naturalny) należącym do niego terminom nadaje się określone znaczenie i w analogiczny sposób się je zmienia.”

Maciej Grochowski

Wstęp

Polska terminologia onomastyczna nie doczekała się dotychczas pełnego opracowania. Taki i podobne sformułowania pojawiają się w wielu opracowaniach polskich onomastów. Powstałe do tej pory prace typu materiałowego, teoretycznego, encyklopedycznego nie ujmują tego zagadnienia w sposób całościowy i kompleksowy, jedynie cząstkowo, i nie odpowiadają współczesnym wymogom leksykonów terminologicznych. Większość artykułów dotyczących terminologii powstały po ukazaniu się jedynego jak dotąd kompendium onomastycznego Polskie nazwy własne. Encyklopedia (1998) ma charakter postulatywny, w niewielu pojawią się konkretne rozwiązania, opisy projektów, które jednak nigdy nie zostały sfinalizowane.

Niniejszy artykuł dotyczy wybranych zagadnień polskiego zbioru terminów onomastycznych, współczesnego uzusu, niejednorodności terminologii oraz zagadnień normalizacyjnych. Ma on charakter przeglądowy, poniekąd życienny, ale z pewnymi propozycjami. Mam nadzieję, że zbliży całe środowisko onomastów polskich do konkretnych rozwiązań i działań.

Rozwój polskiej terminologii onomastycznej

Pierwsza próba uporządkowania terminologii onomastycznej miała charakter ogólnosłowiański i dokonała się w latach 70. pod egidą Komisji Onomastyki Słowiańskiej. W roku 1973 ukazał się w języku czeskim Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky w czasopiśmie Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 10 lat później Osnoven sistem i terminologia na

slovenskata onomastika (1983), który zawiera 220 terminów polskich. Około 25% tych terminów i pojęć nie znalazło zastosowania w polskich pracach onomastycznych, a niektóre używane były lub są w innej formie, lub w innym znaczeniu. Przyczyną tych rozbieżności mógł być brak szerszej dyskusji w polskim środowisku onomastycznym nad propozycjami terminologicznymi, a później także brak dostępu do tego opracowania i zestawu terminów wzorcowych, gdyż nakład wynosił 1000 egzemplarzy (Rzetelska-Feleszko, 1994, s. 220). Z lat 80. pochodzą dwa podręczniki akademickie: Huberta Górniewicza Wstęp do onomastyki (1988) i Ewy Jakus-Borkowej Nazewnictwo polskie (1987); w pierwszym preferowana jest terminologia rodzima, w drugim występuje więcej terminów obcych, zapożyczonych z onomastyki czeskiej, słowackiej i niemieckiej. H. Górniewicz wprowadził ok. 120 nowych terminów, a E. Jakus-Borkowa ok. 100, z których tylko 21 jest identycznych z terminami Górniewicza. Dane te podaję za Ewą Rzetelską-Feleszko, która w artykule z 1994 r. postuluowała opracowanie nowej wersji terminologii liczącej ok. 500 – 700 terminów¹. Badaczka sformułowała ogólne zasady, które należy rozważyć przy opracowaniu polskiej terminologii onomastycznej: zakres stosowania terminów obcych, rodzimych, złożonych, powszechność użycia terminu i jego jednoznaczność, włączenie terminów językoznawczych spoza onomastyki (Rzetelska-Feleszko, 1994, s. 220 – 222). Odpowiedzią na te postulaty lub niezależnym projektem były Założenia Słownika polskiej terminologii onomastycznej przedstawione przez Zofię Abramowicz i Leonardę Dacewicz (1995, s. 247 – 253). Plan tam zarysowany wyglądał bardzo obiecująco i konkretnie, nie doszedł jednak do skutku. Trzy lata później ukazała się encyklopedia Polskie nazwy własne, w której terminologii poświęcono tylko 2 strony (Kaleta, 1998, s. 77 – 78). Terminy i pojęcia (ponad 1200) zamieszczono na końcu książki w formie zhierarchizowanego, trójstopniowego indeksu autorstwa E. Rzetelskiej-Feleszko. Indeks ten nie tworzy spójnej całości, a terminy i pojęcia używane w omówieniach konkretnych działań onomastyki noszą cechy subiektywizmu, uwarunkowane doświadczeniami i przyzwyczajeniami 15 autorów tego opracowania, pojawiają się określenia synonimiczne i wieloznaczne (por. Wolnicz-Pawlowska, 2016, s. 42). Po ukazaniu się encykopedii Polskie nazwy własne i Słowiańska onomastyka, które problemów terminologicznych nie rozwiązały, zagadnienie opracowania współczesnej polskiej terminologii powracało wielokrotnie. Podjęto próby uzyskania finansowania grantowego, jednak bez skutku. W tym czasie słowniki terminologii onomastycznej wydali Ukraińcy, Bułgarzy, opracowują koleżanki i koledzy ze Słowacji.

W 2016 roku, w jubileuszowym roczniku Onomastików, ukazały się dwa kolejne artykuły będące refleksją nad stanem polskiej terminologii autorstwa Roberta Mrózka i Ewy Wolnicz-Pawlowskiej. Z pierwszego wyłania się obraz terminologicznego nieładu panującego w polskiej onomastyce:

„Sięganie do nowych teorii wnosi do analizy onomastycznej nowe pojęcia, a z nimi nowe terminy, które nawarstwiane na dawniejsze i powszechnie stosowane, prowadzą w krańcowych przypadkach do terminologicznego chaosu, gdy to samo zjawisko określają różne terminy, używane także w innych kontekstach” (Mrózek, 2016, s. 30).

W drugim wskazywane są niedostatki terminologii onomastycznej i szerzej językoznawczej na tle terminologii innych nauk, ale obserwowane kwestie dualizmu form polskich i obcych,

¹ Te szacunki liczbowe oparte były na zawartości Słownika rosyjskiej terminologii onomastycznej [Slovar' russkoj onomastičeskoy terminologii] N. W. Podolskiej z 1978 r.

wariantywność i synonimia terminów nie są oceniane negatywnie. E. Wolnicz-Pawłowska przywołała opinie badaczy zajmujących się teorią terminu, zdaniem których formy rodzime i obce mogą funkcjonować w języku w sposób równorzędny, synonimia i niekiedy polisemii są nieuniknione, gdyż terminy ewoluują pod względem formy i znaczenia, zanikają, migrują pomiędzy dziedzinami, a ich normalizacja jest niemożliwa, niepożądana i nie powinna być celem samym w sobie słownika terminów (Wolnicz-Pawłowska, 2016, s. 40). Autorka zgłosiła jeszcze jeden bardzo istotny postulat, by w opracowaniu słownika kierować się zasadami terminografii, tak jak to było przyjęte w pierwszym słowniku ogólnosłowiańskim, który miał układ tematyczno-hierarchiczny (Wolnicz-Pawłowska, 2016, s. 44). Składał się on z dwu głównych części:

1. terminów odnoszących się do nazw własnych różnych typów obiektów: bionimów, a wśród nich antroponimów, pseudoantroponimów-teonimów, imion mitologicznych, zoonimów i pseudozoonimów, fitonimów oraz abionimów, a wśród nich toponimów, kosmonimów i chrematonimów;
2. terminów związanych z opisem i analizą nazw własnych – ogólnych, odnoszących się do powstania i rozwoju nazw, ich treści informacyjnej, aspektów leksykalno-semantycznych, form nazw, derywacji, systemów nazewniczych i ich funkcjonowania oraz frekwencji².

Ku harmonizacji

Polska terminologia onomastyczna powinna być przygotowana jako baza elektroniczna i przybrać formę tezaurusa³ tematyczno-hierarchicznego. Móglby zawierać takie działy jak: ogólna teoria onomastyki; bionimy (antroponimy, zoonimy, fitonimy); abionimy (toponimy, kosmonimy, chrematonimy), standaryzacja nazw; onomastyka literacka i mitologiczna; gramatyka onomastyczna, leksykografia onomastyczna; onomastyka a inne działy jazykoznawstwa (etymologia, semantyka, słowotwórstwo, dialektylogia, stylistyka, tekstologia, analiza dyskursu, geografia lingwistyczna, kontakty językowe, statystyka jazykoznawcza); onomastyka a inne dyscypliny naukowe (historia i jej nauki pomocnicze, archeologia, geografia i kartografia, translatoryka, semiotyka, antropologia, socjologia, psychologia, etnologia, kulturoznawstwo, medioznawstwo, religioznawstwo, politologia, neurobiologia, farmakologia, informatyka, terminoznawstwo, humanistyka cyfrowa). Pożądane byłyby także informacje o dziejach polskiej onomastyki – biogramy wybitnych onomastów, instytucje i organizacje, konferencje i kongresy, projekty onomastyczne, czasopisma, bibliografie. Inspirujące są w tym względzie założenia przedstawione przez Rudolfa Šramka w artykule Tematizace slovanské onomastické terminologie, który w zakończeniu tekstu zaleca dbałość o ścisłość terminologiczną oraz radzi by korzystać z doświadczeń „sąsiadów”, którzy może już wcześniej rozwiązali nurtujący nas problem terminologiczny (Šramek, 2003, 39 – 41).

Jakie zasady powinny przyświecać inwentaryzacji polskiej terminologii onomastycznej?

Etap początkowy powinien obejmować budowę „korpusu tekstów onomastycznych”, na który złożyłyby się przede wszystkim zdygitalizowane roczniki czasopisma *Onomastica*, tomy dokumentujące 20 konferencji onomastycznych, monografie onomastyczne lub z pogranicza

² Szerzej analizuje to opracowanie np. P. Odaloś (2017, s. 283 – 286).

³ *Tezaurus*, to w znaczeniu ogólnym słownik terminów z jakiejś dziedziny wiedzy powiązanych znaczeniowo. O funkcjonowaniu tego terminu w leksykografii polskiej, por. Batko-Tokarz, 2017.

onomastyki i innych dziedzin tu wymienionych, zwłaszcza prace habilitacyjne wydane w XXI wieku. Część takich prac jest zdygitalizowana w formacie DejaVu, który daje możliwość przeszukiwania⁴, drukowane nowsze monografie mają pierwotne formy elektroniczne w formacie PDF, więc może za zgodą autorów udałoby się je pozyskać. Apelowałabym również do autorów monografii onomastycznych by umieszczały jeśli nie słowniki terminów, bo takie pojawiają się głównie w wydawnictwach popularnonaukowych, to indeksy terminów i pojęć. Należą one do rzadkości, a bardzo ułatwiałyby gromadzenie materiału.

Ze zgromadzonego korpusu ekscerpowane byłyby terminy wraz z ich definicjami, szerokimi kontekstami, które by posłużyły do konstruowania ostatecznej definicji treściowej terminu, wybrane konteksty mogłyby być w miarę potrzeby cytowane w poszczególnych bardziej rozbudowanych hasłach. Równolegle powinna być skompilowana baza terminów, np. na podstawie „Polskich nazw własnych”, która byłaby strukturyzowana, rozbudowywana i uzupełniana. Szczegółowy sposób tematyzacji i hierarchizacji musiałby być wypracowany na etapie wstępny projektu, później mógłby być korygowany. Artykuły hasłowe powinny zawierać termin jako tytuł hasła, zwięzłą definicję, wszystkie znaczenia w przypadku terminów wieloznacznych lub których znaczenie ewoluowało, warianty terminu lub jego synonimy z wykorzystaniem systemu odsyłaczy, ewentualnie obce ekwiwalenty terminu, przykłady, konteksty, które mogą stanowić uzupełnienie definicji, oczywiście z podaniem źródła cytatu.

W terminologii onomastycznej mamy do czynienia z różnymi rodzajami terminów, możemy wyodrębnić:

- rodzime i obce (pochodzenia greckiego lub łacińskiego, stanowiące internacjonalizmy);
- proste i złożone (składające się z dwu lub więcej podstaw, ten typ reprezentują terminy obce zwane złożeniami internacjonalnymi) oraz wieloelementowe składające się z dwu lub więcej wyrazów, tzw. skupienia⁵;
- ustabilizowane i nowe (neoterminy).

W tym miejscu chciałabym przywołać zasadę, nieskuteczną jak się po latach okazało, sformułowaną przez Jana Svobodę. Zalecał on mianowicie unikanie tworzenia terminów odnoszących się do poszczególnych rodzajów obiektów (urbanonimy, limnonimy itp.)⁶. Autorzy polskich (i nie tylko polskich) opracowań poszczególnych zbiorów toponimów lub chrematoniów tworzą nowe terminy oparte o źródłosłów grecki, niekiedy łaciński lub wprowadzają do obiegu odpowiedni internacjonalizm. W obrębie hydronimii pojawiły się oprócz *limnonimów* ‘nazw jezior’, *potamonimy* ‘nazwy rzek’, *talasonimy* ‘nazwy mórz’, a wraz z postępem badań można oczekwać **paludonimów* ‘nazw bagien i mokradeł’ (łac. *palus*, *-dis* ‘bagno’, por. *paludologia*, czyli hydrologia bagien, subdisciplina, część hydrologii), **krenonimów* ‘nazw źródeł’ (grec. *krene* ‘źródło, krynica’, por. *krenologia*, czyli hydrologia źródeł), czy **glacionimów* ‘nazw lodowców’ (łac. *glacies* ‘lód’, por. *glaciologia*, czyli hydrologia lodowców). Przyrost neoterminów obserwować można zwłaszcza w obrębie chrematoniów, dla których tworzone są różne podzielne, szczegółowe określenia, np. *faleronimy*, *kampanonimy*, *porejonimy*, *enonimy* itp. Przy tworzeniu neoterminów należy wziąć pod uwagę fakt czy człon terminu funkcjo-

⁴ Wiele zdygitalizowanych monografii onomastycznych jest na platformie Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych <http://rcin.org.pl/dlibra>

⁵ Wśród skupień terminologicznych wyróżnia się skupienia proste (dwuczłonowe) i złożone (wieloczłonowe), por. np. analizę formalną terminologii astronomicznej Waniakowa, 2003, s. 16, 151 – 163.

⁶ Por. Osnoven sistem ... s. 17.

nuje już w jakieś dziedzinie wiedzy czy języku ogólnym, np. w wypadku nazw nagród Renata Przybylska stworzyła dwa terminy na bazie wyrazu greckiego *brabejonim* (: *brabeio* ‘nagroda’) i łacińskiego *lauronim*. Za preferowany uznala termin *lauronim*, gdyż wyraz *laur* jest już zdominowany w polszczyźnie (Przybylska, 2017, s. 215 – 216).

W polskiej terminologii onomastycznej częstym zjawiskiem jest synonimia, przede wszystkim jej przejawem jest dualizm form polskich i obcych, które funkcjonują w sposób równorzędnego⁷. Niecelowe i nieskuteczne byłoby eliminowanie tego zjawiska, natomiast normalizacji powinno podlegać istnienie synonimicznych form obcych, np. w opracowaniach onomastycznych dla słownika zawierającego zbiór i objaśnienia nazw geograficznych używany jest termin *toponomastykon*, w Wielkim słowniku ortograficznym PWN pojawia się forma *toponimikon*, która jest zapożyczona przez medium rosyjskie. Formę tę należy odnotować, ale z adnotacją jako niezalecaną, gdyż w powszechnym użyciu jest toponomastykon. Podobnie w wypadku terminu *hydronimista*⁸ na określenia badacza zajmującego się hydronimią zamiast preferowanego *hydronomasta*.

Zjawiskiem częstym w obrębie samej onomastyki, jak i dziedzin pokrewnych jest wieloznaczność. Dotyczy to takich terminów podstawowych jak np. *onimia*, *antroponimia*, *toponimia*, *chrematonimia* ‘zbiór nazw własnych określonych typów’ oraz ‘nauka o określonej kategorii nazw własnych’. Dyskusja na temat rozgraniczenia tych dwu znaczeń trwa od dawna i wydawałoby się, że terminy te funkcjonują wyłącznie w znaczeniu pierwszym, a dla znaczenia drugiego upowszechniły się terminy *onomastyka*, *antroponomastyka*, *chrematonomastyka*. Niestety w sylabusach zajęć z onomastyki na uczelniach wyższych można znaleźć takie sformułowania: „prezentowane są wybrane działy onomastyki (antroponimia, toponimia, mikrotoponimia, hydronimia i zoonimia)”; „subdiscipliny onomastyki: antroponimia, toponimia, hydronimia, etnonimia, oronimia”. Utrwalone to jest również w Słowniku języka polskiego PWN, por. „onomastyka «nauka o nazwach geograficznych i osobowych»”; ale „toponomastyka, toponimika 1. jęz. «dział onomastyki zajmujący się badaniem toponimów», 2. «nazewnictwo miejscowości, gór, rzek itp. na danym terenie»; toponimia 1. zob. toponomastyka, 2. jęz. «ogół toponimów jako przedmiot badań toponomastyki»; „antroponimia «dział onomastyki zajmujący się typami nazw osobowych i sposobami ich tworzenia»”.

Nie jest to tylko problem polski, więc będziemy się przyglądać zastosowanym już rozwiązaniom.

Wieloznaczność terminów występuje również na styku badań jazykoznawczych nad leksyką apelatywną i propriami. Od lat 50. ubiegłego wieku, a może nawet i wcześniej kiedy rozpoczęły się intensywne prace nad Słownikiem staropolskich nazw osobowych, termin *nazwa osobowa* synonimiczny był z terminem o źródłosłówie greckim *antroponim*, czyli odnosił się do nazw własnych osób. W wieku XXI powstał projekt elektronicznego słownika nazw osobowych⁹, którego celem jest „wszechstronne zbadanie znaczenia oraz funkcjonowania nazw osobowych we współczesnej polszczyźnie”. Co kryje się za tymi sformułowaniami i co jest efek-

⁷ Por. choćby dla hydronimii zestawienia w książce E. Wolnicz-Pawlowskiej, O nazwach wodnych w Polsce (s. 66 – 72) zebrane z encyklopedii Polskie nazwy własne.

⁸ Por. „Hydronomiści wykorzystują m.in. terminy stosowane przez geografów i hydrologów, aby opisać badane obiekty” (Wolnicz-Pawlowska, 2013, s. 73)

⁹ Słownik nazw osobowych. Ed. S. Dubisz – Z. Zaron. Warszawa: IPS UW 2010 [Online.] 2017-06-20 <http://sno.uw.edu.pl>

tem projektu, otóż będzie to wbrew oczekiwaniom *Słownik pospolitych nazw osobowych*¹⁰. A więc za terminem nazwa osobowa kryje się apelatyw, rzeczownik osobowy, choć w kompendiach onomastycznych, ale też w Encyklopedii językoznawstwa ogólnego nazwa osobowa, to „imię własne oznaczające osobę” (imię właściwe, przewisko, nazwisko, nazwisko rodowe, przydomek) (EJO, s. 354)

W literaturze onomastycznej polskiej i zagranicznej funkcjonują z rzadka terminy: *fitonim* ‘nazwa własna rośliny’¹¹, i podrzędny w stosunku do niego *dendronim* ‘nazwa własna drzewa’. Określenia *fitonim*, *dendronim* częściej spotkać można w opracowaniach językoznawczych z zakresu leksyki apelatywnej i w językoznawczym piśmiennictwie polskim i zagranicznym terminy te używane są głównie w odniesieniu do apelatywnych nazw gatunków roślin i drzew¹². Ta wieloznaczność raczej będzie egzystować i należy ją odnotować. Warto też pod kątem polisemii przeanalizować Słownik terminów używanych przy standaryzacji nazw geograficznych (będący tłumaczeniem Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names, ten zaś został przygotowany przez Grupę Roboczą ds. Terminologii Toponimicznej działającą pod przewodnictwem profesora Naftali Kadmona w ramach Grupy Ekspertów ONZ ds. Nazw Geograficznych (UNGEGN). Słownik ten zawiera 375 haseł (z czego 237 posiada definicje, 138 zaś to hasła odsyłaczowe) z zakresu informatyki, językoznawstwa oraz standaryzacji nazw geograficznych. Część spośród nich (ok. 50) można uznać za onomastyczne. Większość terminów i krótkich definicji nie budzi zastrzeżeń, ale kilka chciałabym omówić. Pojawia się tu również wieloznaczność w definiowaniu *toponimii* jako nauki zajmującej się badaniem toponimów, w szczególności nazw geograficznych oraz jako zbioru toponimów określonego obszaru. Kontrowersyjna jest definicja terminu *toponimizacja* ‘akt utworzenia toponimu od rzeczownika pospolitego lub innej części mowy’, choć już w zestawieniu Osnoven sistem ... termin ten ma znaczenie szersze ‘przejście apelatywu lub onimu dowolnej kategorii w toponim’ (s. 278), podobnie w encyklopedii Polskie nazwy własne¹³. Toponimy utworzone poprzez toponimizację, w Słowniku terminów używanych przy standaryzacji, przeciwstawiane są *epotoponimom*, czyli toponimom stanowiącym podstawę lub źródło dla rzeczownika pospolitego, np. *Geysir* nazwa najbardziej znanego gorącego źródła na Islandii, wtórnie apelatywne określenie wszystkich tego typu źródeł, gejzerów; *Menderes* (*Meander*) nazwa rzeki płynącej w Azji Mniejszej, tworzącej liczne zakola, stad apelatyw meander charakteryzujący fragment koryta rzeki o kształcie przypominającym pętlę lub łuk. Termin *epotoponim* uznalabym za neologizm utworzony na użytku standaryzacji. Problem jest także z wieloznaczonym *eponimem*, który w tymże słowniku definiowany jest jako ‘imię lub nazwisko osoby (lub grupy osób), od której utworzono nazwę miejsca, np. *Iago* (Jakub) w Santiago; *Everest* w nazwie Mount Everest. Natomiast w Słowniku języka polskiego PWN *eponim* objaśniany jest jako „wyraz lub wyrażenie utworzone od nazwy własnej; też: nazwa własna, od której je utworzono” i „w starożytności: urzędnik, którego imieniem oznaczono okres jego kadencji”. Tę polisemię trudno będzie usunąć, ale

¹⁰ <http://www.ips.polon.uw.edu.pl/art.php?id=65>

¹¹ Termin fitonim odnotowany jest w zbiorze Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika (1983, s. 98)

¹² Por. Historię polskich nazw roślin występujących w poradniku P. Krescencjusza Joanny Kamper-Warejko (2014), Pojednanie z lasem Zbigniewa Babika (2008).

¹³ Por. „proces toponomizacji zbiorowych antroponimów polegał na zmianie kategorii z antroponimicznej na toponomiczną”, Polskie nazwy własne. Encyklopedia, s. 184.

biorąc pod uwagę frekwencję, termin eponim używany jest częściej jednak w odniesieniu do form zapelatywizowanych¹⁴. W haśle słownikowym wszystkie te znaczenia powinny być przywołane, ale jako definicja, powinno się pojawić znaczenie preferowane terminu.

Złożony termin *epotoponim* nie jest odosobniony. W zagranicznej literaturze onomastycznej, a może już i polskiej, używane są terminy oznaczające w skróty sposób grupy nazw geograficznych motywowane przez określone podstawy, mianowicie toponimy od podstawa roślinnych, to *fitotoponimy*, w większym zakresie toponimy od określeń drzew to *dendrotoponimy*, a od określeń zwierząt to *zootoponimy*¹⁵. Należy się więc liczyć z powstaniem takich neoterminów na gruncie polskim jak: **dendroantroponim* ‘antroponim od określenia drzewa’, **zooantroponim* ‘antroponim od podstawy zoologicznej’, **antropotoponim* ‘toponim od podstawy antroponimycznej’, **etnotoponim* ‘toponim motywowany etnonimem’, czy też **topoantroponim* ‘antroponim odtoponimyczny’.

Na zakończenie części egzemplifikacyjnej chciałabym przypomnieć samoregulację, która odbyła się pod wpływem terminów innojęzycznych oraz ucieczki od homonimii, i objęła całą serię terminów z członem *eko-* (zlatynizowanym *oiko-*): *ekonomia*, *ekonomista*, *ekonomastyka*, *ekonomastykon*, *atlas ekonomastyczny* zamieszczonych dla języka polskiego w Osnoven sistem ... (s. 295 – 296, 306 – 308). Terminów takich w pracach polskich toponomastów zajmujących się nazwami miejscowymi nie spotkałem, już w 1987 r. E. Jakus-Borkowa użyła terminu stosowanego w innych krajach słowiańskich *ojkonim*, *ojkonimia* itd., które się upowszechniły (por. Rzetelska-Feleszko, 1994, s. 219).

Przy systematyzowaniu terminologii i tworzeniu nowych terminów należy wziąć pod uwagę następujące zasady, opublikowane przez Polski Komitet Normalizacji, dotyczące działalności terminologicznej: przejrzystość, spójność, stosowność, ekonomiczność językową, potencjalny słowotwórczy i możliwość tworzenia złożień, poprawność językową oraz pierwszeństwo języka rodzimego. Z tą ostatnią zasadą mamy spory problem w zakresie terminologii definiującej grupy onimów; pierwszeństwo w tej grupie terminów zdaje się mieć ekonomia językowa, zwiążłość wyrażana lepiej terminami obcymi. „Terminologia danej dziedziny nie jest przypadkowym zbiorem terminów”. Pojęcia tworzą system oparty na wzajemnych relacjach hierarchicznych: rodzajowych (pojęcia nadrzędne, podrzędne/rodzajowe, gatunkowe) i partytywnych (pojęcie całościowe, pojęcie partytywne). Zadaniem elektronicznego tezaurusa onomastycznego powinna być inwentaryzacja i harmonizacja terminologii rozumiana jako eliminowanie drobnych różnic między pojęciami, dopasowanie, synchronizowanie systemu i pojęć w obrębie pól tematycznych (por. PN-ISO 860) oraz porównanie go z podobnymi systemami innych języków.

Słownik terminów onomastycznych powinien mieć charakter otwarty, z możliwością rozbudowy i powiększania o nowe terminy, być dostępny w Internecie. Narzędzia elektroniczne do tworzenia takich tezaurusów i same elektroniczne tezaurusy dla niektórych dziedzin już powstały, np. Tezaurus dziedzictwa kulturowego. Słownik hierarchiczny pojęć dla dziedzictwa kulturowego, Interdyscyplinarny słownik wielojęzyczny konserwacji. Poza tym są

¹⁴ Szerzej o znaczeniu terminu eponim, zob. E. Rudnicka (2006).

¹⁵ Por. S. Vuković, Fitotoponimy i zootoponimy Selaca. In: Čakavska rič XXXV, 2007, br. 2, s. 413 – 425; A. K. Matveyev, Merianskie dendrotoponimy kak lingvoetnicheskii indicator [Merya Dendrotoponyms as a Linguistic Indicator]. In: V. Ju. Gusev & A. Widmer (Eds.), Finnisch-ugrische Mitteilungen. Hamburg: Helmut Buske Verlag, 2010, s. 437 – 445.

różnorodne darmowe narzędzia do tworzenia słowników, które mogą być również wykorzystane.

Polska terminologia onomastyczna (pozwolił sobie w tym miejscu przywołać metaforę ogrodu (nieplewionego), której użył R. Mrózek w odniesieniu do chrematonimii (por. Mrózek, 2006, s. 159 – 160) przypomina na obecnym etapie „ogród angielski”, którego cechą jest pewna swoboda. Prezentowana propozycja harmonizacji z szerokim udziałem środowiska onomastów polskich i pod egidą Sekcji Onomastycznej Komitetu Językoznawstwa PAN pomoże (mam nadzieję) przeobrazić ją stopniowo w „ogród francuski” – regularny i uporządkowany.

Literatura:

- ABRAMOWICZ, Z.– DACEWICZ, L. 1995. Założenia słownika polskiej terminologii onomastycznej. In: *Onomastica XL*, 1995, s. 247 – 253.
- BATKO-TOKARZ, B. 2017. O wieloznacznych terminach leksykograficznych – na przykładzie rozumienia terminu *tezaurus* w leksykografii polskiej i słowiańskiej (na tle europejskim). In: *Terminologia specjalistyczna w teorii i praktyce językoznawców słowiańskich*. Ed. R. Przybylska – W. Śliwiński. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017, s. 119 – 135.
- EJO – Encyklopedia językoznawstwa ogólnego. Ed. K. Polański. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1993.
- GROCHOWSKI, M. 2017. Terminologia a jednostki leksykalne systemu ogólnego. In: *Terminologia specjalistyczna w teorii i praktyce językoznawców słowiańskich*. Ed. R. Przybylska – W. Śliwiński. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017, s. 11 – 28.
- GÓRNOWICZ, H. 1988, *Wstęp do onomastyki*. Gdańsk: Uniwersytet Gdańsk, 1988. 124 s.
- Interdyscyplinarny słownik wielojęzyczny konserwacji [Online.] [cit. 2017-06-20] <http://www.imd.pk.edu.pl>
- JAKUS-BORKOWA, E. 1987. *Nazewnictwo polskie*. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich. 1987. 162 s.
- KALETA, Z. 1998. Terminologia. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Ed. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa-Kraków, 1998, s. 77 – 78.
- MRÓZEK, R. 2006. Apelatywna sfera językowa a sfera onimiczna – przed- i poglobalizacyjny problem onomastyki. In: Onimizacja i apelatywizacja. Ed. Z. Abramowicz – E. Bogdanowicz. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymostku, 2006, s. 153 – 163.
- MRÓZEK, R. 2016. Kontynuacyjno-innowacyjna aktualizacja zadań onomastyki. In: *Onomastica LX*, 2016, s. 39 – 55.
- ODALOŠ, P. 2017. K vývinu, vzniku a ďalšiemu profilovaniu slovenskej onomastickej terminológie. In: *Terminologia specjalistyczna w teorii i praktyce językoznawców słowiańskich*. Ed. R. Przybylska – W. Śliwiński. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017, s. 277 – 293.
- Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Ed. F. Bezljaj et al. Skopje: GZ „Goce Delčev”, 1983. 412 s.
- PN-ISO 704: 2012 (wersja polska), *Działalność terminologiczna - Zasady i metody*[Online.] [cit. 2017-06-20] <http://sklep.pkn.pl/pn-iso-704-2012p.html>
- PODOLSKAJA, N. V. 1978. Slovar' russkoj onomastičeskoj terminologii. Moskva: Izdatelstvo Nauka, 1978. 200 s.
- PRZYBYLSKA, R. 2017. O nazwach nagród współcześnie przyznawanych w Polsce, czyli lauronimach. In: *Onomastica LXI/1*, 2017, s. 215 – 227.
- Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych [Online.] [cit. 2017-10-20] <http://rcin.org.pl>
- RUDNICKA, E. 2006. Eponimizmy versus eponimy. Eponimizmy jako efekt mechanizmu apelatywizacji eponimów. In: *Onimizacja i apelatywizacja*. Ed. Z. Abramowicz – E. Bogdanowicz. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymostku, 2006, s. 185 – 199.

- RZETELSKA-FELESZKO, E. 1993. Nazwy własne. In: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku, cz. 2: Współczesny język polski*. Ed. J. Bartmiński. Wrocław: Wiedza o kulturze, 1993, s. 397 – 444.
- RZETELSKA-FELESZKO, E. 1994. Polska terminologia onomastyczna. Problematyka. In: *Zeszyty Naukowe UG. Prace Językoznawcze*, 1994, 17 – 18, s. 217 – 222.
- Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, I. – II. Ed. E. Rzetelska-Feleszko – A. Cieślikowa – J. Duma. Warszawa-Kraków, 2002 – 2003.
- Słownik języka polskiego PWN* [Online.] [cit. 2017-10-20] <http://sjp.pwn.pl>
- Słownik nazw osobowych*. Ed. S. Dubisz – Z. Zaron. Warszawa 2010; IPS UW [Online.] [cit. 2017-06-20] <http://sno.uw.edu.pl>
- Słownik terminów używanych przy standaryzacji nazw geograficznych* [Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names]. Ed. N. Kadmon, tłum. M. Łukasik. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii, 2014. [Online.] [cit. 2017-06-20] http://ksng.gugik.gov.pl/pliki/glossary_of_terms_PL.pdf
- ŠRÁMEK, R. 2003. Tematizace slovanské onomastické terminologie. In: *Metodologia badań onomastycznych*. Ed. M. Biolik. Olsztyn, 2003, s. 31 – 42.
- Tezaurus dziedzictwa kulturowego. Słownik hierarchiczny pojęć dla dziedzictwa kulturowego* [Online.] [cit. 2017-06-20] <http://www.historiasztuki.uni.wroc.pl/tezaurus.html>
- WANIAKOWA, J. 2003. *Polska naukowa terminologia astronomiczna*. Prace Instytutu Języka Polskiego PAN nr 115. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 2003. 189 s.
- Wielki słownik ortograficzny PWN* [Online.] [cit. 2017-10-20] <http://sjp.pwn.pl>
- WOLNICZ-PAWŁOWSKA, E. 2013. *O nazwach wodnych w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013. 236 s.
- WOLNICZ-PAWŁOWSKA, E. 2016. Terminologia onomastyczna w tradycji badawczej i praktyce normalizacyjnej. In: *Onomastica LX*, 2016, s. 37 – 46.
- Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Ed. J. Svoboda et al. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 14, 1973, s. 1 – 280.

Summary

Polish Onomastic Terminology. Towards the Harmonization of the System

This article presents the development of Polish onomastic terminology from the last 40 years and its contemporary usage. In selected examples the phenomenon of evolution of the meaning of terms, ambiguity, synonymy and mechanisms of creation new terms are discussed.

Specific solutions are proposed which will lead to the creation of an electronic “corpus of onomastic texts”, a full register of Polish onomastic terms, and to the creation of an electronic, open thesaurus of Polish onomastic terminology.

Keywords: Polish onomastics, onomastic terms, standardization, harmonization, hierachic-thematic thesaurus

Sústava slovenskej onomastickej terminológie (vznik, existencia, variantné možnosti vývoja a štandardizácie)

PAVOL ODALOŠ

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica (Slovensko)

Zámerom štúdie bolo predstaviť sústavu slovenskej onomastickej terminológie, ktorá bola publikovaná v roku 1973 v rámci komplexného diela Základná sústava a terminológia slovanskej onomastiky, v kontexte vývoja slovenskej a slovanskej onomastiky v rokoch 1973 – 2017. Analyticko-syntetický pohľad vychádza zo štrukturalistického/systémovolingvistického charakteru onomastickej terminológie, z vlastností onomastických termínov a predstavuje existujúce aj variantné možnosti roztriedenia onomasticej terminológie v rámci bioným, geoným a chémotoným.

Kľúčové slová: vznik, existencia, možnosti vývoja, sústava slovenskej onomastickej terminológie

Úvodné koncepčné rámcovanie

Zámerom príspevku je zaoberať sa štandardizovanou sústavou slovenskej onomastickej terminológie, ktorá sa nachádza v dielach Základná sústava a terminológia slovanskej onomastiky (1973) a Osnoven system i terminologija na slovenskata onomastika (1983) s cieľom predstaviť sústavu slovenských onomastických termínov a vlastnosti, ktoré termíny na základe fungovania v sústave majú a plnia, zhodnotiť ich fungovanie na všetkých úrovniach klasifikácie terminológie, resp. predstaviť alternatívne možnosti klasifikácie, ktoré sú často variantmi štandardizovanej klasifikácie, aj nové možnosti klasifikácie doposiaľ terminologicky nečlenených termínov.

Všetky definície onomastických termínov budeme uvádzať zo štandardizovaných diel Základná sústava a terminológia slovanskej onomastiky a Osnoven system i terminologija na slovenskata onomastika vo vzťahu k slovenským termínom, v prípade iného pôvodu budeme vždy uvádzať aj prácu a meno onomastika, ktorý termín použil.

1.Terminologická sústava onomastiky a klasifikačné kritériá

1.1. Základná sústava a terminológia slovanskej onomastiky

Základná sústava a terminológia slovanskej onomastiky bola publikovaná v roku 1973 a modifikovaná vyšla pod názvom Osnoven system i terminologija na slovenskata onomastika v roku 1983. Sústava obsahuje 12 onomastických terminológií v češtine, slovenčine, polštine, lužickej srbčine, ruštine, ukrainčine, bieloruštine, srbochorvátčine, slovinčine, macedónčine, bulharčine a nemčine. Je to vlastne sústava terminológií.

Sústava je rozdelená do dvoch častí. Prvá časť obsahuje onomastické termíny podľa objektov a javov označených vlastným menom a druhá časť onomastické termíny podľa opisu a spracovania vlastných mien. Sústava je vytvorená na princípoch terminologickej hierarchizácie, významovej diferenciácie a tematickej orientácii (pozri Odaloš, 2017a, 2017b).

Sústava onomastickej terminológie, vychádzajúc z východiskového a nadradeného termínu onymum, pomenúva jednotlivé typy onymie. Sústavu preto chápeme nielen ako súbor prvkov spojených vzťahmi, ale aj ako spôsob usporiadania nejakého celku. Sústava je potom synonymom systému. Práve spôsob usporiadania je rozhodujúci pri celkovej podobe sústavy aj jednotlivých konkrétnych termínoch sústavy. Spôsob usporiadania obsahuje nielen klasifikačné krité-

rium na centrálnej úrovni klasifikácie a klasifikačné kritériá na nižších úrovniach, ale aj jednotlivé onymické body sústavy.

R. Šrámek (2002, XXXVIII – XXXIX) predstavuje klasifikačné prístupy (pracuje s termínom kritériá), používajúc pritom spojenie klasifikačný klúč, v diachrónnej postupnosti od druhovoopozičného, lexikálnogenetického a lexikálnosémantického hľadiska až k druhovo proprietálному a štruktúrno/gramaticko-proprietálному hľadisku.

Druhovo proprietálny prístup bol použitý aj pri členení sústavy slovenskej a slovanskej onomastickej terminológie. Druhovo proprietálna klasifikačná dvojica bola koncentrovaná do antinómie bionymum – abionymum, pretože pojmovým základom antinómie bolo vlastné meno živého organizmu alebo organizmu, ktorý si človek predstavoval ako živý (bionymum). Druhým pólom opozície bolo vlastné meno neživého objektu a jahu buď prirodzeného, alebo človekom vytvoreného (abionymum). Termíny bionymum a abionymum neboli dovtedy používané, a preto boli umelo vytvorené so zámerom vypracovať súhrnné termíny na pomenovanie dvoch častí onomastiky, „živej“ a „neživej“. Termíny podľa informácií R. Šrámka navrhol E. Eichler s podporou V. Blanára.

Po vydaní sústavy slovenskej a slovanskej onomastickej terminológie v rokoch 1973, 1983 sa začal dynamicky rozvíjať výskum chrématoným, čoho dôkazom bolo aj zorganizovanie konferencií Chrématonymá z hľadiska teórie a praxe v roku 1988, Chrématonima ako fenomén wspoločesnosťi v roku 2011 atď. Výskum chrématoným zdynamizoval celú onymiu a mal vplyv na zvýznamnenie miesta chrématoným v rámci onymie. Dôsledkom predstaveného vývoja v rámci druhovo proprietálneho prístupu bolo nové klasifikačné kritérium, ktoré sa zakladalo na troch členoch a bolo prezentované v dvoch možných podobách: bionymum – geonymum – chrématonymum (Blanár, 2008) a geonymum – bionymum – chrématonymum (Šrámek, 1999). Novoutvorený termín bionymum z roku 1973 sa nachádza v novej klasifikácii, termín abionymum však z uvedeného členenia vypadol. Východiskom novej klasifikácie boli základné kategórie reality/ludskej skutočnosti, ktorými boli človek, miesta a produkty spoločnosti, všetky kategórie pomenované vlastnými menami.

1.2. Sumarizačná poznámka ku klasifikácii terminológie

Vývoj československej, českej a slovenskej onomastiky v rokoch 1973 – 2017 ponúkol popri štandardizovanom spôsobe usporiadania onymie v rámci slovenskej (aj slovanskej) sústavy onomastickej terminológie na bionymum – abionymum aj iný/nový spôsob usporiadania na bionymum – geonymum – chrématonymum/geonymum – bionymum – chrématonymum.

2. Základné vlastnosti onomastickej terminológie

Onomastická terminológia je štrukturalistická (systémovolingvistická). Pomenovanú kvalitu termínov v onomastike deklarovali viacerí lingvisti, napr. R. Šrámek (2002, XXXVII) budovanie onomastickej terminológie chápe v súvislosti s vývojom všeobecnej lingvistiky v 20. – 30. rokoch 20. storočia, hlavne so štrukturalistickým chápáním teórie pomenovania a semiotiky, resp. E. Rzetelska-Feleszko (2002, s. 223; 2003, s. 29) konštatuje, že štrukturalizmus mal na onomastiku veľký vplyv, ktorý sa prejavil v termínoch ako štruktúra názvov, štruktúrne vlastnosti názvov, apelatívna štruktúra, antroponymická štruktúra, toponymická štruktúra, onomastický systém, toponymický systém, antroponymický systém, jedno/dvojmenný systém, modely názvov a pod.

Základná sústava a terminológia slovanskej onomastiky nebola doteraz teoreticky analyzovaná, ani jej autori v úvodných častiach, až na malý počet myšlienok, teoreticky nezdôvodňovali, prečo v sústave takto pristupovali.

Terminológia, ktorá bola zaradená do sústavy slovenskej a slovanskej onomastickej terminológie, nebola vyčleňovaná podľa určitých exaktne pomenovaných vlastností. Podľa nás na základe nášho extrakčného analyticko-syntetického prístupu mala terminológia tri základné vlastnosti.

2.1. Miesto v terminologickej sústave

Prvou vlastnosťou bolo miesto v terminologickej sústave onomastiky. Pod miestom v terminologickej sústave onomastiky treba chápať vymedzenie onymických bodov v rámci klasifikačného kritéria na tej-ktorej úrovni klasifikácie.

Onymický bod ako obsahový parameter pomenúva ukotvenie vlastného mena a forma onomastického termínu označuje vlastné meno podľa druhu objektu a jahu.

Klasifikačné kritériá a miesta v terminologickej sústave budeme konkretizovať pri analýze príslušných úrovní a časti terminologickej sústavy.

Miesto v terminologickej sústave spomína aj I. Masár (1991, s. 29), ktorý odborný termín charakterizuje ako prvok slovnej zásoby pomenúvajúci pojem vymedzený definíciou a miestom v systéme konkrétneho vedného odboru, techniky, hospodárstva a ďalších činností.

Práve o mieste v terminologickej sústave onomastiky hovoril J. Svoboda (1973, s. 10), keď žiadal v dobe vzniku nepreťažovať terminológiu zvláštnymi názvami pre každý druh onyma (otázne je to, čo znamená nepreťažovať terminológiu, resp. či ide o funkčný prístup, pretože výskumné body je potrebné pomenovať v každej vede), resp. L. Olivová-Nezbedová a K. Oliva (1973, s. 19), keď zdôrazňovali, že Základná sústava a terminológia slovanskej onomastiky je otvorená a jej autori rátajú s tým, že s ďalším rozvojom onomastiky ju bude treba dopĺňovať.

2.2. Funkčnosť termínu

Druhou vlastnosťou je funkčnosť termínu v zmysle plnenia úlohy v terminologickej sústave. Miesto termínu v sústave terminológie vyjadruje, že termínom je pomenovaný určitý onymický bod a že uvedený termín je v terminologickej sústave potrebný. Potrebnosť termínu na základe plnenia úlohy v onomastickom terminologickom systéme môžeme označiť aj slovom funkčnosť.

Funkčnosť termínu znamená aj to, že využívame na označenie onymického bodu jeden termín alebo pri rozsiahlejšom/intenzívnejšom výskume v tejto onymickej oblasti aj viacero termínov, ktoré sú zoradené od uprednostňovaného termínu k ostatným termínom na druhom, prípadne treťom mieste. V Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky pri slovenských termínoch sa variantné termíny používajú v 9 z 22 termínov v časti A, napr. antroponymum/vlastné meno ľudí, rodné/krstné meno, živé rodinné meno/meno podľa domu, theonymum/(osobné) meno boha, zoonymum/vlastné meno živočícha, geonymum/geo(topo)nymum/zemepisný názov, ojkonymum/osadný/miestny názov, hydronymum/vodný názov, oronymum/terénny názov.

2.3. Systémovosť utvorenia termínov

Treťou vlastnosťou je systémovosť utvorenia termínu v terminologickej sústave onomastiky. Pod systémovosťou chápeme podporu profilovania systémovosti, ktorá sa realizuje ako

pravidelnosť tvorenia termínov na základe používania vybraných časti v druhej časti termínu (2.3.1.), spôsob vzniku termínu onymum (2.3.2.), pôvod častí termínov (2.3.3.), formu termínu (2.3.4.) a spôsoby vyjadrenia podradenosti v sústave termínov (2.3.5.).

2.3.1. Profilovanie systémovosti

Systémovosť tvorenia zvýrazňuje skutočnosť, že termín patrí do sústavy terminológie určitého vedného odboru. Sústava onomastickej terminológie bola od začiatku jej prípravy systémovo formovaná používaním časti -onymum na označenie termínov pre jednotlivé druhy vlastných mien, napr. antroponymum, toponymum, časti -onymia na pomenovanie istého súhrnu vlastných mien, napr. antroponymia, toponymia, časti -onomastika na označenie vedy pre ich skúmanie, napr. antroponomastika, toponomastika, časti -onomastikon na súpis vlastných mien, napr. antroponomastikon, toponomastikon a pod.

2.3.2. Vznik termínu onymum

Východiskový a nadradený termín onymum je motivovaný gréckymi slovami, spisovným slovom onoma s významom meno, resp. dialektickým onyma toho istého významu. V slovenčine a češtine sa na návrh V. Šmilauera, ktorý bol aj prijatý, ako paralela k dovtedy (prelom 60. a 70. rokov 20. storočia) používanému termínu nomen proprium začal využívať termín onymum. Ako sa V. Šmilauer dopracoval k termínu onymum, nebolo vysvetlené (Olivová-Nezbedová, 1996, s. 47 – 48). V ostatných slovanských onomastikách sa používa termín onim.

Alternatívne a dopĺňajúce úvahy k vzniku termínu onymum obsahuje nasledujúci text.

Spojenie gréckeho onoma/onyma s latinskou koncovkou -um, ktorá sa používala pri podstatných a prídavných menách stredného rodu odvodených pri o-kmeňoch je menej pravdepodobné, lebo z gréctiny do latinčiny sa preberali mená zakončené na -a. Pravdepodobne je onymum vyabstrahované zo slov typu synonymum, ktoré sa používalo od 19. storočia (predstavená úvaha je prebratá z písomnej informácie od Ľ. Králika, pozri aj Králik, 1996, s. 572).

Možné je aj vyabstrahovanie celého vzoru tvorenia z jedného/jediného existujúceho termínu (napr. z antroponymum, toponymum alebo z iného termínu) a následné tvorenie terminológie podľa tohto vzoru (predstavená úvaha je prebratá z písomnej informácie od J. M. Tuškovej).

V nadväznosti na prestavené úvahy je možné aj riešenie, že nastalo určité vyrovnávanie medzi frekventovanejším termínom proprium a menej frekventovaným termínom onoma/onyma s následným pridaním -um a vznikom onymum.

2.3.3. Pôvod častí termínov

Pôvod gréckych a latinských slov, ich významy a formy, resp. súvislosti medzi jazykmi sme čerpali zo slovníkov L. Králika (2015) a J. Špaňára a J. Hrabovského (1987).

Onymum je slovo gréckeho pôvodu, a preto sa aj pri tvorbe onomastickej terminológie uprednostňovali do prvej časti terminologických kompozít grécke slová, napr. bios s významom život (bionymum), anthrōpos s významom človek (antroponymum), theos s významom boh (teonymum), ethnos s významom kmeň, ľud, národ (etnonymum), zōos s významom živý, zōon s významom živá bytosť, živočích (zoonymum), fyton s významom rastlina (fytonymum), gē s významom zem, pôda, krajina (geonymum), kosmos s významom poriadok, usporiadanie, poriadok sveta, svet (kozmonymum), topos s významom miesto (toponymum), oikos, oikia s významom domov, obydlie (ojkonymum), chora s významom krajina (choronymum), hydōr

s významom voda (hydronymum), chronos s významom čas (chrononymum), dromos s významom beh, bežecká dráha (dromonymum) a pod.

Nadväznosť a súvislosť gréckej a latinskej kultúry a civilizácie podnietil tvorenie onomastických termínov aj z latinčiny po prevzatí slov z gréčtiny alebo priamo z latinčiny, napr. z latinského slova spēlaeum/spēlēum s významom jaskyňa, prevzatého z gréckeho spēlaion s tým istým významom (speleonymum), z latinského slova mūsica, prevzatého z gréckeho slova mūsikē (technē) s významom múzické umenie (muzikonymum), resp. z latinského slova īstitūtiō s významom zriadenie, z latinského slova īstituere/īstitūtum s významom vkladať, vystaviť, postaviť, vytvoriť (inštitúcionymum), z latinského slova dokumentum s významom príklad, doklad (slúžiaci ako poučenie, varovanie a pod.) (dokumentonymum), z latinského slova actus s významom pohyb, postup, činnosť; prednes, predstavenie, divadelné dejstvo; čin, z latinského slova agere/āctum s významom konáť (aktonymum), z latinského slova litterārius s významom písomný, literárny aj týkajúci sa čítania a písania (literáronymum), z latinského slova urbānus s významom súvisiaci s mestom, mestský, z latinského slova urbs s významom mesto (urbanonymum, urbonymum), z latinského slova phalerae s významom falery ako kovové medailóny nosené na prsiach ako vyznamenanie/vyznamenania, čestné odznaky (faleronymum).

2.3.4. Forma termínu

Prvý typ termínov má podobu $X^1 + o + X^2$, kde X^1 je prvá časť termínu, -o- je spojovacia morfém a X^2 je druhá časť termínu, napr. bionymum alebo faleronymum. Forma onomastického termínu má potom podobu hlavne/väčšinou v prvej časti grécke alebo latinské slovo, ktoré je prepojené prostredníctvom spojovacej morfém -o- s gréckymi časťami -onymum, -onymia, -onomastika, -onomastikon.

Druhý typ termínov má podobu $X^P + X^N$, kde X^P je prvá časť termínu vo forme prívlastku a X^N je druhá časť termínu vo forme nadradeného mena. Nadradený termín meno je v tomto druhom type termínov špecifikovaný väčšinou predradeným zhodným prívlastkom $X^P + X^N$: osobné meno, rodinné meno, rodové meno, obyvateľské meno a pod. Onomastické termíny majú aj podobu trojslovného vlastného mena s využívaním nadradeného termínu vlastné meno, napr. termíny mužské vlastné meno, chlapčenské vlastné meno, ženské vlastné meno, dievčenské vlastné meno.

Tretí typ termínov $X^P + (X^1 + o + X^2)$. Niekedy sa špecifikujúci prívlastok domáceho pôvodu X^P spája s termínom vytvoreným podľa vzoru $X^1 + o + X^2$ a vytvára typ termínu $X^P + (X^1 + o + X^2)$, napr. pri termínoch skupinové antroponymum, nepravé antroponymum, nepravé zoonymum.

2.3.5. Vyjadrenie podradenosťi

V Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky sa podradenosť vyjadruje dvoma spôsobmi.

Prvý spôsob sa realizuje prostredníctvom špecifikujúceho prívlastku, ktorý sa pridáva do prvej časti v rámci terminologického kompozíta, napr. onymum – bionymum/geonymum/chrématonymum alebo hodonymum – orohodonymum, a vyjadruje príznak nového termínu/ pojmu: vlastné meno – vlastné meno živej bytosťi aj vlastné meno skalolezeckej cesty.

Druhý spôsob sa realizuje na základe špecifikácie pojmu, ktorý sa potom uplatňuje viacerými podradenými pojмami, napr. pojem geonymum (vlastné meno neživého prírodného objektu a jemu na Zemi a toho človekom vytvoreného objektu na Zemi, ktorý je v krajinе pevne fixova-

ný) sa napĺňa prostredníctvom pojmov choronymum (vlastné meno väčšieho obývaného a neobývaného prírodného alebo správneho celku, a to z hľadiska horizontálneho členenia), ojkonymum (vlastné meno obývaného územia, a to aj pustého a zaniknutého) a anojkonymum (vlastné meno neživého prírodného objektu a javu na Zemi a toho človekom vytvoreného objektu na Zemi, ktorý nie je určený k obývaniu a je v krajinе pevne fixovaný).

3. Základné skupiny onymie

Pri našich ďalších úvahách nebudeme vychádzať z binárneho členenia onymie na bionymum – abionymum, pri ktorom sa vychádzalo z klasifikačného kritéria živé organizmy oproti neživým objektom, pretože z dvoch novozavedených termínov v roku 1973 sa výraznejšie zafixovalo len bionymum, resp. abionymická časť onomastickej terminológie sa najmä v dôsledku rozvoja chrématonymických výskumov začala klasifikovať na dve samostatné skupiny oným.

Pri ďalších úvahách budeme preto vychádzať z trichotomického členenia na bionymum – geonymum – chrématonymum, kde sa klasifikačným kritériom stali tri základné kategórie spoľočenskej reality, ktorými sú ľudia, miesta a produkty spoločnosti.

3.1. Bionymum

Súhrnné pomenovanie prvej skupiny oným podľa objektov a javov pomenovaných vlastnými menami sa vžilo, pretože sa dostalo aj do obidvoch variantov trichotomického členenia onymie R. Šrámka a V. Blanára.

Bionymum sa definuje ako vlastné meno živého organizmu alebo organizmu, ktorý si človek predstavoval ako živý. Rozčleňuje sa na antroponymum, nepravé antroponymum, zoonymum, nepravé zoonymum a fytonymum.

Klasifikačným kritériom sú známe živé organizmy fauny a flóry v postupnosti človek, zvieratá a rastliny. Asymetrickým prvkom tohto kritéria sú organizmy, ktoré sú pomenované ako nepravé antroponymá a nepravé zoonymá. Nepravé antroponymum je vlastné meno bytosti, ktorú si človek predstavoval ako ľuďom podobnú (boh, démon, mytológická postava, rozprávková bytosť, alegorická postava, bábka a pod.). Okrem termínu nepravé antroponymum možno použiť aj termín antropoidonymum, ktoré je odvodené z gréckych slov antrōpoeidēs s významom majúci ľudskú podobu, podobný človeku a eidos s významom (viditeľná) podoba. Nepravé zoonymum je vlastné meno živočícha, ktorý fakticky neexistuje (neexistoval), teda mytológického a rozprávkového živočícha, resp. živočícha vystupujúceho v bájkach a pod.

Pri definovaní nepravých antropónym a nepravých zooným bol použitý odlišný prístup, pretože nepravé antroponymá boli bytosti podobné ľuďom a nepravé zoonymá boli neexistujúce zvieratá, nie zvieratá podobné zvieratám na Zemi, príp. pri pohľade z inej strany boli nepravé zoonymá neexistujúce zvieratá a nepravé antroponymá mali byť definované ako neexistujúce tvory podobné ľuďom.

3.1.1. Antroponymum, anantroponymum

Vzhľadom na skutočnosť, že je problematické viest' hranicu podobnosti živých bytostí s ľuďmi, vhodnejšie bude nateraz vyprofilovať diádu vlastné meno ľudí (antroponymum) a vlastné meno (inteligentných) bytostí, ktoré nie sú ľuďmi (anantroponymum, možné je hľadať a použiť aj iný termín, grécka časť -an má význam nie a používa sa pred slovami začínajúcimi samohláskou) a vnútorne ich ďalej členiť.

Vnútorné členenie anantropónym môže mať niekoľko podôb 1. od jednoduchého enumeračného vymenovanie anantropónym k 2. začleňovaniu anantropónym podľa umeleckých žánrov, v ktorých sa vyskytujú, napr. v mytologickej, rozprávkovej, fantazijnej literatúre, scifiliteratúre a pod. až 3. k zaraďovaniu anantropónym podľa druhov (etník, rás) živých bytostí.

Klasifikácia ľudí (pozemščanov, obyvateľov Zeme) prebieha na základe viacerých kritérií, napr. podľa rasy sú belosi, černosi atď. (nie sú však vlastnými menami, preto ich nepíšeme s veľkými písmenami), podľa kontinentu sú Európania, Afričania, Američania, Ázijčania atď., podľa štátnej príslušnosti či príslušnosti k etniku sú Slováci, Česi, Maďari, Nemci, Rakúšania, Poliaci, Ukrajinci, prípadne Rusíni, Rómovia a pod.

Klasifikáciu (inteligentných) bytostí, ktoré nie sú ľuďmi, možno zostaviť až na základe zmapovania jednotlivých druhov týchto bytostí.

3.1.2. Zoonymum, nepravé zoonymum

Zoonymum je vlastné meno živočicha (domáceho, v zoologickej záhrade a pod.), čiže vlastné meno existujúceho živočicha na Zemi. Nepravé zoonymum je vlastné meno živočicha, ktorý fakticky neexistuje (neexistoval), teda živočicha mytologického, rozprávkového, vyskytujúceho sa v bájkach, čiže vlastné meno živočicha neexistujúceho na Zemi.

3.1.3. Fytonymum, nepravé fytonymum

Fytonymum je vlastné meno rastliny, čiže rastliny skutočne existujúcej na Zemi. Nepravé fytonymum je potom vlastné meno neexistujúcej rastliny na Zemi, napr. mäsožravej rastliny Adely, ktorá vo filme Adela ešte nevečerala mala schopnosť skonzumovať nielen veľkého psa, ale aj človeka.

3.1.4. Sumarizačná poznámka k bionymám

Na základe predstavených úvah v rámci bionymie môžeme popri klasifikácii slovenských bioným v rámci Základnej sústavy a terminológie slovanskej onomastiky na antroponymá, nepravé antroponymá, zoonymá, nepravé zoonymá a fytonymá ponúknut' alternatívnu modifikovanú klasifikáciu na antroponymá, anantroponymá, zoonymá, nepravé zoonymá, fytonymá a nepravé fytonymá.

Ďalším alternatívnym riešením je vyňatie pseudoantroponymie (grécka časť pseudo- funguje vo význame nepravá, nová, napodobňujúca), t. j. anantroponymie, nepravé zoonymie a nepravé fytonymie z onomastickej terminológie podľa objektov a javov pomenovaných vlastným menom a ich začlenenie do literáronomastiky (literárnej onomastiky). Možnosť uvedeného riešenia potvrzuje aj skutočnosť, že pseudoonymia v zmysle oným nachádzajúcich sa v umeleckej literatúre sa vyskytuje len pri bionymách, pričom sa nenachádza pri geonymách a chrématonymách. Bionymá by sa potom následne členili na antroponymá, zoonymá a fytonymá (Pleskalová, 2017). Vymedzené typy pseudobioným by mohli byť základom klasifikácie literároným/ literárnych oným.

3.2. Abionymum

3.2.1. Abionymum v sústave slovanskej onomastickej terminológie

Abionymum je v Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky (1973) definované ako vlastné meno neživého prírodného objektu a javu bud' prírodného alebo človekom vytoreného.

Abionymum sa klasifikovalo na toponymum a chrématonymum. Klasifikačným kritériom abioným je spôsob utvorenia (prírodou/človekom) objektu/javu. Následne sa toponymum členilo na kozmonymum a geonymum. Klasifikačným kritériom pomenúvajúcim objekty na planétach označených vlastným menom je skutočnosť, či sa objekt nachádza na Zemi alebo v ostatnej časti vesmíru. Predstavené definovanie a členenie abionyma fixovalo jeho prvé chápanie aj naplnenie podradenými termínmi. Toponymum sa definuje ako vlastné meno neživého prírodného objektu a javu (hviezda, slnko, hora, ostrov, nížina, les, neobrábaná pôda) a toho človekom vytvoreného objektu, ktorý je v krajine pevne fixovaný (mesto, vec, obhospodarovaná aj zalesnená pôda, komunikácia). Kozmonymum a geonymum ako typy topónym sú definované takto: Kozmonymum je vlastné meno neživého prírodného objektu a javu, ktorý sa nachádza mimo Zeme. Geonymum je vlastné meno neživého prírodného objektu a javu na Zemi a toho človekom vytvoreného objektu na Zemi, ktorý je v krajine pevne fixovaný. Predstavené sémantické zafixovanie toponyma aj geonyma je možné podporiť aj významom apelatívnych častí topo- a geo-, pretože topo- sa vysvetľuje v zloženinách ako prvá časť s významom miesto, miestny (Slovník cudzích slov, 1997, s. 914) a miesto ako určitý bod/objekt sa potom nachádza aj na planéte Zem aj na ktorejkoľvek inej planéte, resp. geo- sa vysvetľuje v zloženinách ako prvá časť s významom zem, týkajúci a zeme, Zeme (Slovník cudzích slov, 1997, s. 318), pretože zem v zmysle pôdy ako vonkajšej vrstvy Zeme sa nenachádza na všetkých okolitých vesmírnych planétach. Chrématonymum budeme analyzovať v časti 3.3.

V modifikovanom vydaní základnej sústavy, ktorá vyšla pod názvom Osnoven system i terminologija na slovenskata onomastika v roku 1983, pri členení abioným vypadlo geonymum ako nepotrebný termín a abionymum sa klasifikovalo trichotomicky na toponymum, kozmonymum a chrématonymum. Hľadanie optimálneho terminologického naplnenia pojmového obsahu termínu abionymum prostredníctvom druhého/d'álšieho chápania abionyma naznačuje, že ide o umelý termín s neustálenou terminologickou náplňou. Abionymum a kozmonymum sú vo vydaní z roku 1983 definované rovnako ako vo vydaní z roku 1973. Odlišne je definované toponymum ako vlastné meno neživého prírodného objektu na Zemi (hora, vodstvo, ostrov, nížina, les, neobrobená pôda) a toho človekom vytvoreného objektu na Zemi, ktorý je v krajine pevne zafixovaný (mesto, dedina, obhospodarovaná aj zalesnená pôda, komunikácia). Uprednostnenie termínu toponymum pred termínom geonymum možno vysvetliť dlhšou tradíciou a zaužívanosťou termínu toponymum. Trichotomické členenie abioným považujeme za menej vhodné, pretože sa dva druhy objektov členenie do troch skupín.

3.2.2.1. Geonymum/toponymum v sústave slovanskej onomastickej terminológie

V Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky (1973) sa geonymum člení na choronymum (prírodné choronymum, administrativne choronymum), ojkonymum a anojkonymum (hydronymum, oronymum, chotárny názov, hodonymum a vlastné meno jednotlivého iného neživého prírodného objektu a javu a toho človekom vytvoreného objektu, ktorý nie je určený na bývanie a je v krajine pevne fixovaný). Klasifikačným kritériom členenia geoným je druh objektu fixovaného v krajine. Menej jasne je vymedzená hranica (protikladu makro – mikro) medzi väčším (choronymum) a menším (ojkonymum, anojkonymum) celkom.

Choronymum je definované ako vlastné meno väčšieho obývaného alebo neobývaného prírodného alebo správneho celku. Ojkonymum/osadný/miestny názov sa chápe ako vlastné meno sídliska (t. j. obývaného miesta), a to aj pustého a zaniknutého. Anojkonymum je charakterizo-

vané ako vlastné meno neživého prírodného objektu a javu na Zemi a toho človekom vytvoreného objektu na Zemi, ktorý nie je určený na bývanie a je v krajinе pevne fixovaný.

Anojkonymum sa člení na hydronymum (vlastné meno vody), oronymum (vlastné meno vertikálnej členitosti zemského povrchu a morského dna), chotárny názov (vlastné meno zoskupení pozemkov alebo jednotlivého pozemku), hodonymum (vlastné meno dopravnej cesty) a vlastné meno iného neživého prírodného objektu a javu a toho človekom vytvoreného objektu, ktorý nie je určený na bývanie a je v krajinе pevne fixovaný. Klasifikačným kritériom členenia anojkoným sú druhy anojkonymických/neobývaných objektov.

V modifikovanom vydaní základnej sústavy, ktorá vyšla pod názvom Osnoven system i terminología na slovenskata onomastika v roku 1983, pojmovú náplň termínu geonymum prebralo toponymum, ktoré je aj následne definované ako vlastné meno neživého prírodného objektu na Zemi (hora, vodstvo, ostrov, nížina, les, neobrobená pôda) a toho človekom vytvoreného objektu na Zemi, ktorý je v krajinе pevne zafixovaný (mesto, dedina, obhospodarovaná aj zalesnená pôda, komunikácia). Toponymum sa rovnako klasifikuje na choronymum, ojikonymum a anojkonymum. Anojkonymum sa člení len na štyri druhy: na hydronymum, oronymum, chotárny názov a hodonymum. Vypadol termín vlastné meno iného neživého prírodného objektu a javu a toho človekom vytvoreného objektu, ktorý nie je určený na bývanie a je v krajinе pevne fixovaný.

3.2.2.2 Poznámka ku klasifikácii ojkoným

Termín ojikonymum sa vnútorne terminologicky nečlení, skôr sa významovo napĺňa jeho pojmový obsah. Ak by sme použili klasifikačné kritérium veľkosť ojkonyma, tak by sme vychádzali z opozície mesto – dedina, ktorú použila N. V. Podol'skaja (1978) pri členení ojkoným na astionymum ako vlastné meno sídelného objektu mestského typu a komonymum ako vlastné meno sídelného objektu dedinského typu. Ak by sme použili klasifikačné kritérium sídelné objekty navštevované viacej v letnom termíne oproti sídelným objektom využívaným viacej v zimnom termíne, tak by sme sa dopracovali ku klasifikácii ojkoným na aktonymum (vlastné meno letoviska, v prvej časti je latinské slovo acta s významom pobrežie, spomína ho aj L. Zgusta, 1995, s. 1888) a na skionymum (vlastné meno lyžiarskeho strediska, pozri aj J. Wachtarzyková, 2012).

3.2.2.3 Poznámka ku vzťahu hodonyma a urbanonyma

Ďalším príkladom na odlišné mapovanie onymických bodov v rámci určitého pojmu je chápanie hodonyma a urbanonyma.

Hodonymum sa v Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky vymedzuje v rámci anojkoným ako vlastné meno dopravnej cesty (ulice, námestia, nábrevia, móla, diaľnice, cesty, cestičky, prieonu, chodníka, tunela, brodu, mosta, lavičky, prievozu, železnice, lanovky). Pojem dopravnej cesty spája pojem dopravnej cesty aj pojem vnútromestskej/mestskej toponymie.

N. V. Podol'skaja (1978) pojem vlastného mena dopravnej cesty rozčlenila na dva termíny, pretože vymedzuje dromonymum v zmysle vlastného mena dopravnej tepny a urbanonymum ako vlastné meno vnútromestských objektov, ktoré rozdelila na agoronymum (vlastné meno námestia), hodonymum (vlastné meno ulice) a mestské choronymum v zmysle vlastného mena mestskej štvrti.

M. Majtán (1988, s. 8) v súlade s Podoľskou chápe urbanonymá ako názvy mestskej toponymie, teda názvy častí sídel mestského typu: a) názvy mestských obvodov, urbanistických obvodov, sídlisk, b) názvy ulíc, námestí a iných verejných priestranstiev, c) názvy jednotlivých budov a stavieb.

Vymedzenie urbanónym N. V. Podoľskou a M. Majtánom zasahuje do vydefinovania termínu ojkonymum v Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky, kde sa ojkonymum/osadný/miestny názov chápe ako vlastné meno sídlišťa, t. j. obývaného miesta, a to aj pustého a zaniknutého. Obývané miesto sa špecifikuje ako: a) vlastné meno mesta, dediny a ich časti (štvrť, predmestie atď.), b) vlastné meno tzv. miestnej časti, t. j. skupiny domov alebo jednotlivého domu, ležiaceho oddelené od vlastného sídlišťa (samota, hospodársky dvor, pol'ovnícka chata, hájovňa, tehelná, huta, píla, mlyn, hrad, lovecký zámok, zrúcanina, turistická chata), c) vlastné meno jednotlivého objektu sídlištného charakteru v meste alebo na dedine (jednotlivý dom alebo usadlosť, zámok, hotel, hostinec, budova divadla, kina, brána, veža, časť mestského opevnenia, kostol, kláštor atď.), d) vlastné meno miestnosti v objekte sídlištného charakteru (obytná miestnosť, hala, prednášková sála, hudobná sieň atď.). Zasahovanie sa realizuje na základe toho, že podľa nich je súčasťou urbanonyma aj vlastné meno mestskej štvrti, mestských/urbanistických obvodov a sídlisk a názvy jednotlivých budov a stavieb, ktoré v Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky patria do pojmu ojkonymum pri jeho definícii v častiach a) a c). Predstavené vymedzenie nevyjasňuje až znejasňuje pojmy a prechody medzi pojmom dopravnej cesty a pojmom vnútromestského objektu, resp. používa pôvodne grécke slová v prvých častiach termínov v nepresnom či významovo posunutom až vzdialenom význame, keď dromonymum je názov dopravnej cesty a grécke dromos znamená beh, bežecká dráha a hodonymum je vlastné meno ulice a grécke slovo hodos znamená cesta.

Riešením a vyriešením problému stretu termínov a pojmov hodonymum a urbanonymum je niekoľko. Jedným z možných riešení je používanie termínu hodonymum a nepoužívanie termínu urbanonymum. Čo by bolo možné, no na druhej strane by to narušilo kontinuitu výskumov vlastných mien ulíc a námestí, ktoré sa zastrešovali práve termínom urbanonymum. Ďalším riešením je pokúsiť sa o oddelenie pojmov dopravnej cesty a vnútromestského objektu. Pri tomto riešení by urbanonymá boli vlastné mená ulíc, uličiek, nábreží, námestí a pod., ktoré slúžia na prepravu/presun ľudí v meste (prostredníctvom chôdze aj dopravných prostriedkov). Súčasťou ojkoným by ostali vlastné mená mestských štvrtí a jednotlivých budov. Hodonymá by boli vlastné mená dopravných ciest/tepien, ako sú napr. cesty, diaľnice, železnice, lanovky a pod., ktoré slúžia na prepravu ľudí prostredníctvom dopravných prostriedkov hlavne mimo mesta. Časť vlastných mien by sa nedala zaradiť len do jednej skupiny, napr. autostráda s názvom Pribina smeruje z Nitry do Banskej Bystrice a prechádza územím viacerých miest, a preto ide nielen o hodonymum, ale na základe využívania v rámci mestskej dopravy je súčasne aj urbanonymom. Takáto situácia je aj pri iných druhoch vlastných mien, napr. Suezský prieplav je aj hydronymom aj hodonymum, lebo je vodnou plochou a súčasne po ňom plávajú lode.

Do kompozície prvých dvoch riešení dobre zapadá aj termín orohodonymum v zmysle vlastného mena skalolezeckej cesty, ktorý použil J. Bauko (2009) a M. Majtán ho považuje za neustálený a požaduje zváženie jeho používania (Valentová, 2014). Pri špecifikácii ciest možno podľa tohto postupu tvoriť aj ďalšie mená ciest, napr. hydrohodonymá (vodné cesty), airohodonymá (letecké cesty), autohodonymá (cesty pre autá) a pod.

3.2.3. Konkurencia klasifikácií, terminológií a geonymum

Vzhľadom na skutočnosť, že Základná sústava a terminológia slovanskej onomastiky bola vydaná v roku 1973 a jej jediná modifikácia vyšla pod názvom Osnoven system i terminologija na slovenskata onomastika v roku 1983, resp. neuskutočnili sa jej ďalšie modifikácie, a preto sa ani nerealizovali zasadnutia onomastikov k modifikácii sústavy a nevypracovávali sa následne analýzy k možným podobám sústavy vo vzťahu k synchrónnej dynamike terminológie onomastiky, začali niektorým jej klasifikáciám (pozri aj 2.1. a 2.2. o konkurencii klasifikácie bionymum – abionymum s novým spôsobom usporiadania na bionymum – geonymum – chrématomynum/geonymum – bionymum – chrématomynum) a používaným termínom výrazne konku rovať novšie klasifikácie a termíny N. V. Podol'skej (1979) a R. Šrámka (1999).

N. V. Podol'skaja (1978) v Slovníku ruskej onomastickej terminológie rozčleňuje onymum na reálonymum ako vlastné meno reálne existujúceho objektu a na mytonymum ako vlastné meno reálne neexistujúceho objektu. Klasifikačným kritériom delenia oným je existencia/neexistencia objektu/javu. V rámci reálonymum vyčleňuje kozmonymum ako vlastné meno nejakej sféry kozmického priestoru, napr. galaxie, hmloviny či súhviezdia. Kozmonymum je špecifikované astronymom ako vlastným menom nebeského telesa, napr. hviezdy, planéty, kométy, asteroidu. Astronymum je špecifikované planétonymum ako vlastným menom objektu na nebeskom telese, napr. hviezde, planéte. V rámci planétonymum rozlišuje geonymum ako vlastné meno objektu na Zemi, selonymum ako vlastné meno objektu na Mesiaci, marsonymum ako vlastné meno objektu na Marse, venusonymum ako vlastné meno objektu na Venuši. Klasifikačným kritériom členenia planétonymum je planetárne miesto existencie objektu.

N. V. Podol'skaja v Slovníku ruskej onomastickej terminológie (1978) nepracuje s termínom abionymum, ale pojmový obsah tohto termínu zastrešuje z väčej časti termínom geonymum. Geonymum člení na toponymum, anenonymum, ergonymum, ideonymum, dokumentonymum, faleronymum, chrématomynum, porejonymum, pragmatonymum, chrononymum a bionymum. Klasifikačným kritériom delenia geoným je druh objektu na Zemi. Geonymum ako vlastné meno objektu na Zemi je nadradené termínu toponymum/geografický názov, ktorý pomenúva vlastné meno geografického objektu na Zemi.

R. Šrámek (1999, s. 163) sa inšpiroval N. V. Podol'skou v predstavenej časti klasifikácie, pretože tiež nadraďuje geonymum nad toponymum, no geonymum v jeho podaní má ešte širší význam. Geonymum chápe ako nadradený termín pre toponymum a kozmonymum. Geonymum je vlastné meno pre tie druhy onymických objektov, ktoré ležia v krajine a sú kartograficky fixované v mapových dieloch. Toponymum je vlastné meno osídlených a neosídlených objektov na Zemi. Kozmonymum je vlastné meno galaxií, planét, hviezd, zoskupení hviezd, objektov na týchto planétach aj vlastných mien umelých kozmických telies. Klasifikačným kritériom členenia geoným je miesto existencie objektu. Toponymum rozčleňuje R. Šrámek na oj-konymum s významom vlastné meno pre osídlené objekty a anojkonymum s významom vlastné meno pre neosídlené objekty. Klasifikačným kritériom delenia topónym je druh objektu na Zemi, vzťah protikladu makro – mikro sa neuplatňuje. Anojkonymum sa rozčleňuje na hydronymum (vlastné meno pre mokrade, bažiny, pramene, žriedla, potoky, rieky, jazerá, rybníky, vodné nádrže, moria, oceány atď.), oronymum (vlastné meno pre vertikálne členenie zemského povrchu), agronymum (vlastné meno pre ekonomicky využívané plochy), hodonymum (vlastné meno pre komunikačné spoje a pre zariadenia spojené cestami/cestovaním) a choronymum (vlastné meno pre časti zemského povrchu, ktoré nie sú pomenované anojkonymicky). Klasifi-

kačným kritériom delenia anojkoným je druh neobývaného objektu na Zemi, vzťah protikladu makro – mikro sa uplatňuje nepriamo, pretože hoci choronymum pomenúva väčšie prírodné alebo administratívne oblasti a ostatné druhy anojkoným menšie neobývané objekty, tak v ich definíciách sa veľkosť objektu pri definičnom vymedzení objektu nepoužíva.

Nadradenie geonyma nad toponymum možno vysvetliť využitím pôvodného významu gréckeho slova *gē*, ktoré fungovalo nielen s významom zem, pôda, ale aj s významom krajina čiže s väzbou na väčšiu plochu, resp. použitím grécke slovo *topos* s významom miesto, ktoré sa viazalo na menšiu plochu. Následne aj geonymum ako väčšia plocha sa viaže na celú Zem a toponymum ako menšia plocha sa orientuje na objekt na Zemi.

3.2.4. Fixovanosť/nefixovanosť objektu/javu na pevné miesto v krajinе

Fixovanosť objektu/javu na pevné miesto v krajinе je charakteristické pre vymedzenie toponyma v Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky a pre geonymum vydefinované R. Šrámkom (1999). Nefixovanosť objektu/javu na pevné miesto v krajinе a jeho lokalizovanie na akékoľvek miesto alebo väčšie územie na povrchu planéty Zem je príznačné pre vyčlenenie geonyma N. V. Podol'skou (1978). Dôsledkom uvedeného prístupu je zaradenie v rámci geonyma aj anemonyma ako vlastného mena živelnej pohromy, uragánu, cyklónu, tajfúnu, napr. uragány Flora, Betsy.

V Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky (aj u Šrámka) nie je vymedzený ani jeden druh toponyma/geonyma, ktoré by nebolo viazané na pevné miesto v krajinе. Ak by sa druh toponyma/geonyma neviazal len na pevné miesto v krajinе, ale by sa umiestnil na akékoľvek miesto alebo väčšie územie na povrchu planéty, tak by bolo možné do Základnej sústavy a terminológii slovanskej onomastiky zaradiť aj prírodné javy pomenované vlastným menom, ktoré sa realizujú na väčšom prírodnom území, ako sú hurikán alebo tajfún. Hurikán je lokálny názov tropickej cyklóny v Karibskom mori a na juhovýchodnom pobreží USA a tajfún je tropická cyklóna v juhovýchodnej Ázii. Každý hurikán v Atlantiku dostane meno podľa hurikánového centra na Floride. Každých šesť rokov sa pripravuje zoznam mien, z ktorého sa potom čerpajú chlapčenské a dievčenské mená, napr. hurikány Andrew, Fred, Irene, Katrina, Patricia a pod. Tajfúny dostávajú meno na základe koordinácie 18 krajín, ktorých územiu hrozia každý rok tajfúny, napr. tajfúny Angela, Dujuan, Goni, Haiyan, Chan-hom, Kudžina, Neoguri, Saola. Vlastné meno hurikánu/tajfúnu možno označiť termínom anemonyum (latinské slovo *anima* má význam 1. vánok, vetrík, 2. vzduch) alebo termínom pneumonymum (grécke slovo *pneuma* má význam vietor, vánok, dych). Ak by sme za prírodný jav tohto typu považovali aj sopku ako kuželovitý vrch chŕliači kráterom lávu, plyny a pod., tak by sme mohli použiť termín vulkánonymum (latinské meno *Vulcānus* označovalo rímskeho boha ohňa), napr. sopky Etna na Sicílii, Hekla na Islande, Krakatoa v Indonézii, Santorini v Grécku, Uzon na Kamčatké a pod.

Na základe predstavených úvah by sa potom toponymum/geonymum mohlo klasifikovať na vlastné mená, ktoré pomenúvajú objekty/javy nefixované na pevné miesto v krajinе (anemonyum/pneumonymum, vulkánonymum), a na vlastné mená, ktoré pomenúvajú objekty/javy fixované na pevné miesto v krajinе (druhy toponyma/geonyma).

3.2.5. Sumarizačná poznámka ku geonymám

Na základe predstavených úvah možno v rámci toponymie/geonymie predstaviť klasifikáciu slovenských toponým v rámci Základnej sústavy a terminológie slovanskej onomastiky

na kozmonymum a geonymum, ktoré sa člení na choronymum (prírodné choronymum, administratívne choronymum), ojkonymum a anojkonymum (hydronymum, oronymum, chotárny názov, hodonymum a vlastné meno jednotlivého iného neživého prírodného objektu a javu a toho človekom vytvoreného objektu, ktorý nie je určený na bývanie a je v krajine pevne fixovaný) aj variant tohto štandardizovaného triedenia s doplnením urbanoným do anojkonym, keď pojem dopravnej cesty by sa rozdelil na pojem dopravnej mimomestskej tepny a pojem dopravnej komunikácie v meste. Štandardizovanému triedeniu výrazne konkurujú novšie triedenia najmä Šrámkova klasifikácia, v ktorej sa rozdeľuje geonymum na toponymum a kozmonymum, pričom toponymum sa člení na ojkonymum a anojkonymum (hydronymum, oronymum, agronymum (je to čiastočne variant chotárneho názvu), hodonymum, choronymum).

3.3. Chrématonymum

Vymedzenie chrématoným je determinované vymedzením klasifikačného kritéria, ktoré bude prostredníctvom termínov pomenúvať siet' chrématomických bodov.

3.3.1. Chápanie pojmu a termínu chrématonymum pred štandardizovaním sústavy

Ešte pred uvedením termínu chrématonymum v Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky (1973, s. 70) niektorí lingvisti pracovali s pojmovým okruhom, ktorý vymedzoval termín chrématonymum.

J. Svoboda (1960, s. 281 – 282) pojmový okruh chrématoným zahrnul v rámci ním vymedzenom systéme do časti 30 pod termín názvy ostatných vecí, ktoré tvorili názvy učebných zariadení, inštitúcií, podnikov, vysokých škôl, ústavov, spolkov a pod. (3001), mená dopravných prostriedkov, zvonov, diel (3002), značky sériových výrobkov (auto Moskvič, televízor Mánes) (3003), názvy štátnych a diplomatických aktov alebo zmlúv (Varšavská zmluva) (3004), názvy významných dejinných udalostí (Októbrová revolúcia) (3005), názvy akcií, súťaží, cien, radov atď. (medzinárodný hudobný festival Pražské jaro, Rad práce) (3006), názvy sviatočných, pamätných alebo inak významných dní (Sviatok práce, Nový rok) (3007), mená historických pamätných alebo orientačne dôležitých stromov (3008), mená šľachtiteľských druhov stromov a krov, zeleniny, okrasných rastlín (3009), názvy literárnych, hudobných diel a pod. (3010). Predstavený pojmový okruh chrématoným mal enumeračný charakter.

V. Šmilauer (1976, s. 109 – 111) v roku 1972 predstavil termín aj pojem v rámci prvej klasifikácie chrématoným. Chrématonymá definoval ako ľudské diela, ktoré nie sú v mapách a plánoch a začlenil ich do časti 8 – 9 svojej klasifikácie. Chrématonymá tvorili pojmy a inštitúcie (8) ako časové pojmy a to sviatky a pamätné dni (81), deje ako Veľká francúzska revolúcia, Mesiac knihy, k tomu aj rady (82), inštitúcie a to politické (83), správne (84), hospodárske (85), školské (86), kultúrne (spolky, akadémie, ústavy, divadlo) (87), resp. veci (9), konkrétnie jednotlivé veci ako umelecké diela (knihy, časopisy, hudobné, výtvarné, filmové diela) (91), dopravné prostriedky ako lode, vzducholode, rýchliky (93), šľachtiteľské druhy (94), odev a obuv (95), jedlo, pitie, fajčenie (96), ozdoby, kozmetika (97), či sériové výrobky ako písacie stroje (Consul), prijímače (Rubín), hodinky (Omega), autá (Žiguli), motocykle (Jawa), lietadlá (Iljušin), stromy (Croncel'ské), kry, kvetiny (Krištáľový palác, Dannebrog), jahody, pančuchy (Jarmila), syry (Moravský bochník), alkoholické nápoje (Cinzano), mydlá, zubné pasty, krémy a pod.

3.3.2. Chápanie pojmu a termínu chrématonymum v štandardizovanej sústave

V Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky (1973, s. 22) sa chrématonymum začleňuje do abionymickej časti onymie spolu s toponymom. Po definícii však nie je rozčlenené na ďalšie termíny. Chrématonymum je definované ako vlastné meno ľudského výtvoru, ktorý nie je pevne fixovaný v krajinе. Pojmová časť termínu chrématonymum je špecifikovaná hneď za jeho definíciou a súvisí s ľudským výtvorom, ktorý pomenúva a) vlastné meno spoločenského javu (sviatok a pod.), b) vlastné meno spoločenskej inštitúcie, c) vlastné meno predmetu a výrobku (jednotlivého ako umelecké dielo, zvon, loď a pod. alebo sériového ako auto, motocykel, písací stroj, kozmetický prostriedok a pod.)

3.3.3. Ďalšie chápania chrématoným po vzniku štandardizovanej sústavy

Termín chrématonymum je klasikačne rozpracovávaný v slovenskej, českej a poľskej onomastike. V ostatných slovanských onomastikách sa s termínom chrématonymum ako so strešným termínom, ktorý pomenúva vlastné mená ľudských výtvorov ako produktov spoločenských vzťahov, nepracuje.

M. Majtán (1989) vychádza z uvedeného členenia pojmu v Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky významovo, pretože preberá alebo modifikuje pomenovania jednotlivých okruhov chrématonymie, resp. aj kompozične, pretože tiež pracuje s troma okruhmi chrématoným. M. Majtán (1989) člení chrématonymá na vlastné mená spoločenského javu, vlastné mená spoločenskej inštitúcie a vlastné mená výsledku spoločenskej činnosti.

Vlastné meno spoločenského javu (názov okruhu chrématonymie má identický názov ako v Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky) rozdeľuje na: 1a) vlastné meno časového javu – chrononymum, 1b) vlastné meno spoločenskej udalosti/akcie – akcionymum, 1c) vlastné meno spoločenského ocenenia – faleronymum. M. Majtán pri vlastných menách spoločenského javu rozširuje počet uvádzaných podskupín v porovnaní so Základnou sústavou a terminológiou slovanskej onomastiky z jednej na tri, používa na označenie každej podskupiny samostatný jednoslovný termín a uvádza väčší počet príkladov, ktoré patria do tejto podskupiny.

Vlastné meno spoločenskej inštitúcie (inštitúcionymum) (názov okruhu chrématonymie má identický názov ako v Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky) člení tematicky pod vplyvom klasifikácie V. Šmilauera (1976, s. 11) na vlastné meno politickej, správnej, hospodárskej, školskej, kultúrnej a cirkevnej organizácii bez uvedenia konkrétnych jednotlivých termínov. P. Odaloš (2015, s. 467) pri členení ideoným navrhol členiť vlastné mená spoločenskej inštitúcie na inštitúcionymá v zmysle vlastných mien štátnych zariadení a na fironymá v zmysle vlastných mien podnikateľských (súkromných) subjektov.

Vlastné meno výsledku spoločenskej činnosti je ako pomenovanie rozšírením pomenovania vlastné meno predmetu a výrobku zo Základnej sústavy a terminológie slovanskej onomastiky. Tu možno položiť otázku, či aj predchádzajúce dve podskupiny nie sú výsledkom spoločenskej činnosti, či nie je rozšírený názov spoločenskej činnosti veľmi všeobecný. Uvedenú podskupinu delí M. Majtán na dokumentonymum/aktonymum (vlastné meno diplomatického aktu), ideonymum (vlastné meno vedeckého, publicistického a umeleckého diela a jeho časti), unikátonymum (vlastné meno jedinečného výrobku/predmetu), porejonymum (vlastné meno dopravného spoja), pragmatonymum (vlastné meno výrobného typu, pozri aj Majtán, 2012). V rámci ideoným umeleckého charakteru sa objavujú jednotlivé termíny na pomenovanie rôznych vý-

sledkov umeleckej činnosti, napr. muzikonymum v zmysle vlastného mena hudobného diela (Žigo, 2010), resp. literáronymum v zmysle vlastného mena literárneho diela a pinakonymum v zmysle vlastného mena výtvarného diela (viacej Odaloš, 2015, s. 470).

R. Šrámek (1999, s. 165) chrématonymá chápe ako vlastné meno pre propriálne objekty, ktoré sú výsledkom ľudskej činnosti a ktoré nie sú zakotvené v prírode, ale v ekonomických (výrobných, obchodných a iných), politických a kultúrnych vzťahoch. Hranice medzi jednotlivými skupinami môžu byť plynulé. Chrématonymá rozdeľuje na 1. vlastné mená výrobkov, 2. vlastné meno spoločenských inštitúcií, organizácií a zariadení, 3. vlastné mená spoločenského javu a 4. iné druhy chrématoným, napr. mená vyznamenaní, historických dokumentov a pod.

A. Gałkowski (2011, s. 18) vo svojej monografii v rámci časti o slovenskej a českej chrématonymii vypracoval klasifikáciu, ktorá je modifikáciou členenia M. Majtána z pohľadu poľského onomastika, resp. poľskej onomastiky. Chrématonymá rozdeľuje do štyroch skupín. Kvadraticky vyčleňuje: 1) inštitucionymá (ergonymá) ako názvy štátnych, vojenských, spoločenských, hospodárskych, politických, vzdelávacích, kultúrnych, náboženských a iných inštitúcií, 2) vlastné mená kultúrnej reality, t. j. a) chrononymá ako názvy období a udalostí v zmysle epoch, osláv a udalostí, b) akcionymá ako názvy udalostí v zmysle festivalov, športových závodov a pod., c) dokumentonymá/aktonymá ako názvy diplomatických, právnych a politických dokumentov a d) faleronymá ako názvy medailí, radov a vyznamenaní, 3) unikátonymá ako názvy jedinečných priemyselných výrobkov, napr. technických konštrukcií vesmírnych sond, lodí, lietadiel, bojových vozov, resp. aj ideonymá ako názvy umeleckých a remeselníckych výrobkov, napr. zvonov, obrazov, kníh, novín, hudobných, divadelných a filmových diel, 4. pragmatonymá ako názvy priemyselných výrobkov, napr. potravín, nápojov, mäsa, topánok, tašiek, nábytku, sem zaradujeme aj porejonymá ako názvy vlakov, električiek, autobusov a pod. Druhá klasifikačná skupina je široko vyprofilovaná ako vlastné mená kultúrnej reality, preto sa ponúka otázka, či inštitucionymá (ergonymá), unikátonymá, ideonymá, pragmatonymá, či porejonymá nie sú tiež vlastními menami kultúrnej reality, keď sú vyčlenené v iných skupinách oným.

Predstavené klasifikácie chrématoným nemali zahrnuté v rámci sprievodných vysvetľujúcich textov kritériá, na základe ktorých boli rozčlenené chrématonymá. Klasifikačným kritériom členenia chrématoným je druh vymedzovaného onyma. Spôsoby zoskupovania druhov chrématoným môžeme dedukovať na základe pomenovania klasifikačných skupín, napr. vlastné mená spoločenského javu, vlastné meno výsledku spoločenskej činnosti (M. Majtán), vlastné mená kultúrnej reality (A. Gałkowski) a pod. Neuralgickým miestom pri klasifikácii chrématoným sú kritériá, prostredníctvom ktorých sa zoskupujú chrématonymá do menších/tematických skupín. V. Šmilauer pracoval s chrématonymickými pojмami, inštitúciami a vecami ako ľudskými dielami, resp. M. Majtán so spoločenským javom, spoločenskou inštitúciou a výsledkom spoločenskej činnosti. Ďalšie možné špecifikácie chrématoným budú musieť vyprofilovať členiaci kritériá a nájsť a vysvetliť pevné/priechodné hranice medzi skupinami chrématoným.

3.3.4. Sumarizačná poznámku ku chrématonymám

V Základnej sústave a terminológii slovanskej onomastiky neboli termín chrématonymum ďalej členený na podradené termíny. Vnútorene členený bol pojem chrématonyma pri jeho charakteristike. Na základe rozčlenenia pojmu chrématonyma M. Majtán klasifikoval chrématonymum triadicky na vlastné meno spoločenského javu (chrononymum, akcionymum,

faleronymun), vlastné meno spoločenskej inštitúcie (možno ho rozčleniť na inšitúcionymum a firronymum), vlastné meno spoločenskej činnosti (dokumentonymum, aktonymum, ideoonymum (možno ho členiť na literáronymum, muzikonymum, pinakonymum), unikátonymum, porejonymum, pragmatonymum). Chrématornymá rozčlenil aj R. Šrámek a A. Gałkowski modifikoval kvadraticky klasifikáciu M. Majtána, keď pracoval s rovnakým počtom termínov a pojmov.

4. Záverečná summarizácia

V závere prepojíme predstavené variantné možnosti vývoja s charakterom podnetov na ich realizáciu.

Východiskové dichotomické klasifikačné kritérium terminológie onymie bionymum – abionymum sa pod vplyvom dynamizácie vývoja chrématornymie rozkladá na trichotomické kritérium bionymum – geonymum – chrématornymum na základe vnútorného vývoja sústavy terminológie onomastiky a na základe vývoja slovenskej a českej onomastike.

Ku klasifikácii bioným na antroponymum, nepravé antroponymum, zoonymum, nepravé zoonymum, fytonymum sme vyprofilovali alternatívnu modifikovanú klasifikáciu na antroponymum, anantroponymum, zoonymum, nepravé zoonymum, fytonymum a nepravé fytonymum. Ďalšou variantnou možnosťou vývoja pri klasifikácii bioným je neuplatňovanie nepravých bioným, pretože nepravosť sa neaplikuje do geoným a chrématorónym. Variantnou možnosťou klasifikácie bioným je potom členenie na antroponymum, zoonymum, fytonymum. Možnosť klasifikácie vzniká na základe vnútorného vývoja sústavy terminológie onomastiky.

Klasifikácia abionymum mala najprv podobu členenia na toponymum (geonymum, kozmonymum) a chrématornymum, následne pri modifikácii sústavy na toponymum, kozmonymum a chrématornymum. Termín abionymum aj jeho obsah sa však v onomastike neustálil a v novších členeniach už nevyskytol. Obsah termínu abionymum zastrešuje z väčej časti v novších klasifikáciách N. V. Podoľskej a R. Šrámka termín geonymum.

Klasifikácia geonyma R. Šrámkom má podobu rozčlenenia na toponymum (ojkonymum, anojkonymum) a kozmonymum. Vymedzenie termínov a pojmov v rámci geoným/abioným je otvorenou a zložitou otázkou aj do budúcnosti. Podnete vyplývajú z vnútorného vývoja sústavy terminológie onomastiky a sú tiež dôsledkom vývoja českej a ruskej onomastiky.

Klasifikácia chrématorónym na základe vnútorného vývoja sústavy terminológie onomastiky a na základe podnetov zo slovenskej onomastiky na vlastné meno spoločenského javu, vlastné meno spoločenskej inštitúcie a na vlastné meno spoločenskej činnosti poukazuje na dynamizáciu vývoja tejto časti onymie. Už v súčasnosti sú ďalšie impulzy k podrobnejšej klasifikácii chrématoronymie.

Literatúra:

- BAUKO, J. 2009. Paralely medzi názvami skál a horolezeckých ciest. In: *Varia. XVIII*: zborník abstraktov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov. Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. 12. 2008. Ed. M. Ivanová – M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove – Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2009, s. 9 – 10.
- BLANÁR, V. 2008. *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti. 6. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, 2008. 77 s.

- GAŁKOWSKI, A. 2008, 2011. *Chrémentonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim*. 1. vyd. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2008, 2. vyd. 2011. 388 s.
- Chrémentonima jako fenomén współczesności*. 2011. Red. M. Biolik, J. Duma. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2011. 532 s.
- Chrémentonyma z hlediska teorie a praxe*. 1989. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“, Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1988. Zost. R. Šrámek – L. Kuba. Brno: Onomastická komise ČSAV – Slovenská onomastická komisia SAV – Pedagogická fakulta v Ústí nad Labem – Ústav pro jazyk český ČSAV, 1989. 217 s.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z. 1979. *Slovník cudzích slov A/Z*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1979. 944 s.
- KRÁLIK, Ľ. 2015. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2015. 704 s.
- MAJTÁN, M. 1988. Onymia a urbanonymia. In: *Urbanonymia*: zborník prednášok z 2. celoštátneho onomastického seminára. Modra – Piesky 8. – 10. októbra 1986. Red. P. Žigo. Bratislava: Univerzita Komenského, 1988, s. 6 – 9.
- MAJTÁN, M. 1989. Klasifikácia chrémentonymie. In: *Chrémentonyma z hlediska teorie a praxe*. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“, Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1988. Zost. R. Šrámek – L. Kuba. Brno: Onomastická komise ČSAV – Slovenská onomastická komisia SAV – Pedagogická fakulta v Ústí nad Labem – Ústav pro jazyk český ČSAV 1989, s. 7 – 13.
- MAJTÁN, M. 2012. Pragmatonymá sú vlastné mená. In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. 18. slovenská onomastická konferencia. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta 2012, s. 274 – 279.
- ODALOŠ, P. 2011. Dynamika chrémentonymie ako faktor dynamizácie onymie. In: *Chrematonymia jako fenomen współczesności*. Red. M. Biolik – J. Duma: Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego v Olsztynie, 2011, s. 347 – 356.
- ODALOŠ, P. 2015. Modelovanie a modely chrémentoným. In: *19. slovenská onomastická konferencia*. Red. I. Valentová. Bratislava: Veda, 2015, s. 464 – 472.
- ODALOŠ, P. 2017a. K vývinu, vzniku a ďalšiemu profilovaniu slovenskej onomastickej terminológie. In: *Terminologia specjalistyczna w teorii i praktyce językoznawców słowiańskich*. Red. R. Przybylska – W. Śliwiński. 1. wyd.. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017, s. 277 – 294.
- ODALOŠ, P. 2017b. Tradícia a dynamika onomastickej terminológie a terminológia onomastických škôl. In: *XX. Międzynarodowa i Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna „Onomastyka Neohumanistyka – Nauki Społeczne“*. Krakow: 2017, v tlači.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. – OLIVA, K. 1973. In: Vysvětlivka k úpravě Základní soustavy a terminologie slovanské onomastiky. In: *Zpravodaj místopisné komise ČSAV*, 14, 1973, s. 17 – 19.
- Osnoven system i terminologija na slovenskata onomastika, Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Osnovnaja sistema i terminologija slavjanskoj onomastiki. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik*. 1983. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnoste – Međunaroden komitet na slavistite – Komisija za slovenska onomastika, 1983. 412 s.
- PLESKALOVÁ, J. 2017: Onomastika. In: *Novy encyklopédický slovník češtiny*. Red. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Dostupné na internete: <https://www.czechency.org/slovník/ONOMASTIKA>.
- PODOLSKAJA, N. V. 1978. *Slovar' russkoj onomastičeskoj terminologii*. Moskva: Nauka, 1978. 198 s.
- RZETELSKA-FELESZKO, E. 2002. Problem szkół onomastycznych w krajach słowiańskich In: *Z polskich studiów slawistycznych, seria 10, Językoznawstwo*, Warszawa 2002, s. 223 – 229. (Prace na XIII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Lublanie 2003. Wyd. Komitet Słowianoznawstwa i Komitet Językoznawstwa PAN).
- RZETELSKA-FELESZKO, E. 2003. Specyfika polskich szkół onomastycznych. Związki (lub ich brak) z onomastiką innych krajów słowiańskich. In: *Przeszlłość, terajzniejszość i przyszłość polskiej onomastyki*. Ed. L. Łobodzińska. Wrocław, 2003, s. 27 – 32.
- Slovník cudzích slov*. 1997. Red. V. Petráčková, J. Kraus. Prel. L. Balážová a kol. 1. vyd. Bratislava: SPN, 1997. 992 s.
- SVOBODA, J. a kol. 1973. Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 14, č. 1, s. 1 – 280.

- SVOBODA, J. 1960. K slovanské onomastické terminologii. In: *Zpravodaj místopisné komise ČSAV*, 1, s. 273 – 284.
- ŠMILAUER, V. 1976. Třídění vlastních jmen. (Teze). Slavistika. In: *V. zasadnutie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a V. slovenská onomastická konferencia*. Red. M. Bлича – M. Majtán. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1976, s. 109 – 111.
- ŠPANÁR, J. – HRABOVSKÝ, J. 1987. *Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník*. 4. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987. 122 s.
- ŠRÁMEK, R. 1999. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. 191 s.
- ŠRÁMEK, R. 2002. Onomastická teorie ve slovenské onomastice. In: *Slowiańska onomastyka. Encyklopedia*. Tom I. Red. E. Rzetselska-Feleszko – A. Cieślikowa – spoluúčasť J. Dumu. Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2002, s. XXX – XLIII.
- VALENTOVÁ, I. 2014. Slovenskí a českí onomastici diskutovali o terminológii. In: *Kultúra slova*, 48, 2014, č. 1, s. 39 – 44.
- WACHTARCZYKOVÁ, J. 2012. Povaha a podoba názvov lyžiarskych stredísk na Slovensku. In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. 18. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 324 – 341.
- ZGUSTA, L. 1995. Names and Their Study. In: *Namenforschung. Ein internationaler Handbuch zur Onomastik. II*. In: E. Eichler – G. Hilti – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1995, s. 1876 – 1890.
- ŽIGO, P. 2010. Budú v onomastike aj muzikonymá? In: Slovenská reč, 75, č. 4 – 5, 2010, s. 270 – 277.

Summary

The System of Slovak Onomastic Terminology (Its Origin, Existence, Variant Possibilities of Development and Standardization)

The aim of the study was to present the system of Slovak onomastic terminology, published in 1973 as part of the complex work, the Basic System and Terminology of Slavic Onomastics, in the context of the development of Slovak and Slavic onomastics between 1973 and 2017. The analytical-synthetic view is based on the structural/systemic linguistic character of onomastic terminology and on the properties of onomastic terms; it represents also existing and variant possibilities of the classification of onomastic terminology in the context of bionyms, geonyms and chrematonyms.

Keywords: origin, existence, possibilities of development, System of Slavic Onomastic Terminology

Zjednocovanie a vývin onomastickej terminológie*

IVETA VALENTOVÁ

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava (Slovensko)

V prvej časti príspevku sa stručne opisuje vývin slovenskej onomastickej terminológie, ktorý prebiehal v dvoch stupňoch rozvoja, vo vzťahu k slovanskej a svetovej onomastickej terminológii a uvádzajú sa niektoré dôležité atribúty súčasného stavu onomastickej terminológie. V druhej časti štúdie autorka charakterizuje koncepciu projektu Slovenskej onomastickej komisie pri Jazykovednom ústave L. Štúra, ktorý je zameraný na spracovanie onomastickej terminológie.

Kľúčové slová: onomastika, onomastická terminológia, digitálna databáza

Výskum a každé sprostredkovanie nových vedeckých poznatkov si vyžaduje presnú, stabilnú a správnu terminológiu. Samotná terminológia tiež predstavuje jeden z cieľov onomastického, ale aj lingvistického a vôbec každého výskumu, keďže je prostriedkom rozširovania poznania. Jej vývin závisí od rozvoja vednej disciplíny a od pojmového a objektového poznania a spôsobuje divergenciu, vznik rozličných termínov, ktoré sa ustáľujú a začínajú sa čoraz viac používať. Na druhej strane sa kvôli zrozumiteľnosti prejavujú konvergentné snahy, t. j. potreba zjednocovania a približovania v rozkolísanej praxi, keď sa napr. na základe určitých základných kritérií pre tvorbu terminológie z dvoch termínov pre rovnaký jav alebo objekt jeden vypustí.

Slovenská onomastická terminológia mala dva stupne rozvoja. Prvé obdobie prebiehalo v šesťdesiatych až osiemdesiatych rokoch minulého storocia. Už na 4. medzinárodnom zjazde slavistov v Moskve v r. 1958 sa stanovila úloha pripraviť normovanú lingvistickú slovanskú terminológiu. Na tento podnet reagovali aj onomastici a na 1. slavistickej onomastickej konferencii v Krakove v r. 1959 sa dohodli na zjednotení slovenskej onomastickej terminológie, ktorá sa vyznačovala neustálosťou a mnohoznačnosťou. Tieto vlastnosti platili nielen pre slovanskú terminológiu, ale aj pre neslovanské jazyky a používanie medzinárodných termínov. Už termín *onomastika* sa v tom čase chápal rozlične (prov. Svoboda, 1960, s. 273; k problematike základných termínov v slovanských jazykoch pozri napr. aj Blanár, 1967).

Vypracovaním návrhu na zjednotenie onomastickej terminológie poverili J. Svobodu, ktorý zostavil sústavu základných českých onomastických termínov (Svoboda, 1960, s. 274 – 284). Tento veľmi dobre prepracovaný systém onomastických termínov prediskutovali členovia jednotlivých národných onomastických komisií. Pripomienky niektorých lingvistov a zásady ďalšieho spracovania onomastickej terminológie J. Svoboda zverejnili v r. 1961.¹ Po zapracovaní pripomienok a doplnení termínov v ďalších slovanských, ale aj v neslovanských jazykoch, ktoré sa zaoberajú slovanskou onomastikou, bola oficiálna slovanská terminológia s nemeckými ekvivalentmi termínov publikovaná pod názvom *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky* v Zpravodaji Místopisné komise ČSAV z r. 1973 (Svoboda et al.). V rámci tohto komplexného opisu systému slovanskej a nemeckej onomastickej terminológie bola prvý raz

* Štúdia vznikla v rámci vedeckého projektu *Výskum lexiky slovenských terénnych názvov – 2. etapa* (č. 2/0021/17) grantovej agentúry Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied VEGA.

¹ Genézu prác na slovanskej onomastickej terminológii, jej charakteristiku a pripomienky k návrhu J. Svobodu publikoval aj V. Blanár (1962).

systematicky spracovaná aj slovenská onomastická terminológia. Ďalšia príručka slovanskej onomastickej terminológie s názvom *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika* (Svoboda et al., 1983) bola jej novšou verziou, ale aktualizovaná bola len minimálne. Pribudol napr. termín *exonymum*, ale nie *endonymum*. Na druhej strane vypadol napr. termín *geonymum*. Terminologiccká sústava bola koncipovaná takým spôsobom, aby systém ostal otvorený a bolo ho možné v budúcnosti dopĺňať v závislosti od ďalšieho rozvoja onomastiky.

Teoretické východiská V. Blanára, ktorých základom je funkčný prístup a charakteristika obsahovej (designatívnej) stránky vlastného mena, pričom sa prihliada na binárnu povahu vlastného mena a špecifické onymické príznaky,² sa stali určujúcimi pri ďalšej analýze a následnej syntéze nielen slovenskej, ale aj slovenskej onymie, a preto sa ukázala potreba zaradiť časť tejto terminológie do príručky medzinárodného významu. Aj keď V. Blanár spracoval do obidvoch príručiek slovenskú onomastickú terminológiu, ktorá bola schválená Slovenskou onomastickou komisiou pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave (ďalej SOK), zahrnuli sa do nich iba termíny ako *živé vlastné meno*, *živé rodinné meno*, ktoré súvisia s jedinečným výskumom a metodikou modelovania neúradnej antroponymie.³ Od vypracovania terminologicckých príručiek nastal určitý významový posun aj v týchto termínoch. V slovenskej onomastike sa zaužíval v užšom zmysle slova skrátený termín *živé mená* pre *živé osobné mená*, ktoré označujú jednotlivcov, jednotlivé osoby. Adjektívum *živý* mal vyjadrovať nielen neúradnosť a fungovanie mena v komunikácii, ale podľa V. Blanára (2009, s. 36) predovšetkým to, že je „živá“ motivácia, čo znamená, že používatelia živých mien si stále uvedomujú pôvodnú motiváciu vzniku tohto mena, tzv. onymickú motiváciu, ktorá je pri iných druhoch antropónym, ako sú napr. rodné (krstné) mená, priezviská, a aj všeobecne pri iných druhoch proprií irelevantná pri ich používaní a fungovaní: „Keď sa v dvojmennej súštave z (mnohých) prezývok utvorili priezviská, vďaka ich dedičnosti sa stráca ich pôvodná motivácia. Lexikálny význam odvodzovacieho základu ustupuje, stáva sa irelevantný. Pôvodný lexikálny význam antropolexémy sa v bežnej komunikácii uvedomuje pri výrazne expresívnych útvaroch, napr. *Serenko*, *Vreštiak*, *Bachor*, *Grajzel*“, hoci z identifikačného hľadiska nie je dôležitý. Iná situácia je pri neúradnom pomenúvaní. Motivácia mien je živá (preto hovoríme o živých menách); napr. *Šubíček* („šubíčková, leštík topánky“), *Icika* („bol veľmi malý“), *Dollároš* („bol v Amerike“). Pri priezviskách sa príznak expresívnosti vzťahuje na formu mena, pri neúradných menách sa živá motivácia vzťahuje na pomenovanú osobu“ (Blanár, 2009, s. 36). V mnohých prípadoch sa aj pri fungovaní živých mien pôvodná onymická motivácia časom prestáva uvedomovať, preto by bolo vhodnejšie na prvé miesto významu časti termínu *živý klášť* „neúradnosť“ a „funkčnosť“. Navyše sa tento termín z oblasti antroponomastiky postupne začal presúvať aj do iných onomastických disciplín (napr. *živé toponymum*), predovšetkým v českej onomastike.⁴ Termíny s atribútom „živý“ sú špecifické pre slovenskú onomastiku, ale sú známe predovšetkým v slovenskej onomastike, a preto by mali mať svoje miesto aj v ďalšej aktualizovanej verzii terminologickej príručky s modifikovanou definíciou.

² V. Blanár publikoval svoju teóriu a metodológiu v početných štúdiách, ktorých obsah zhrnul v monografiách *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii* (1996) a *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky* (2008, verzia s anglickým prekladom vyšla v r. 2009).

³ Pozri monografie V. Blanára a J. Matejčíka *Živé mená na strednom Slovensku. 1. 1. Designácia osobného mena* (1978); *1. 2. Distribúcia obsahových modelov* (1983).

⁴ Prov. napr. práce českého onomastika J. Davida (napr. David – Mácha, 2014, s. 18 – 23).

Príčinou, prečo sa niektoré termíny z oblasti onomastickej teórie a metodológie nedostali do príručiek, bolo, že mnohé princípy teoretickej onomastiky sa v 60. a 70. rokoch ešte len dotvárali, preto tieto príručky boli zamerané viac na formálnu ako na pojmovú stránku termínov. Ovplyvnila ich aj snaha o internacionálny charakter termínov, ktorá výrazne rezonovala celou odbornou terminológiou ako dôsledok potreby vedeckej komunikácie v medzinárodnom meradle. Rozvoj slovenskej onomastiky a onomastickej terminológie v tejto etape nebol až taký prudký, teória a koncepcia V. Blanára sa ešte len budovala, ustaľovala sa a postupne sa rozširovala. Jednotlivé termíny sa často preberali z českej terminológie (*pomístní jméno > pomiestne meno*), neskôr bola snaha nahradíť ich vhodnejšími termínmi (*pomiestne meno > chotárny názov, mikrotoponymum*, v súčasnosti sa používajú termíny *terénny názov, anokronymum*⁵). Ukázala sa napríklad potreba rozlíšiť termíny *meno* pre živé bytosti a *názov* pre neživé objekty.

Výskumu a charakteristike slovenskej onomastickej terminológie sa venovalo v tejto etape niekoľko jazykovedcov. Vznikali práce, ktoré sa zaoberali problematikou onomastickej terminológie či už systematicky alebo analyzovali jednotlivé termíny. Milan Majtán sa v štúdii *Onomasticke termíny podľa objektov pomenúvaných vlastnými menami* (1979, 1986) pokúsil slovenskú onomastickú terminológiu systematicky rozčleniť a definovať. Pri triedení vychádzal z výkladovo-dokladového *Slovníka ruskej onomastickej terminológie* (1978) od N. V. Podoľskej, pričom termíny z tejto publikácie upravil do slovenčiny a doplnil v tom čase používanými slovenskými termínmi a slovenskými ilustračnými príkladmi. K základnej onomastickej terminológií sa vyjadroval aj L. Dvonč (1966). O problematike antroponomastickej terminológie písal napríklad V. Blanár (1973). Toponomastické termíny charakterizoval napr. M. Majtán (1976), ktorý urobil veľmi dobrú klasifikáciu terminologickej sústavy chrématoným (Majtán, 1989). O chrématonomastických termínoch písal napr. aj L. Dvonč (1989). K jednotlivých termínom z rozličných onomastických disciplín sa vyjadrovali v štúdiách a v článkoch ďalší slovenskí lingvisti, predovšetkým onomastici. Niektoré slovenské onomastické termíny možno nájsť v *Základnej jazykovednej terminológii* (1952) a v *Encyklopédii jazykovedy* (1993), ale nie všetky termíny a definície v týchto publikáciach sú stále aktuálne.⁶

Druhá etapa rozvoja nastala v deväťdesiatych rokoch a trvá do súčasnosti. Koncepcia V. Blanára sa stala teoretickým a metodologickým jadrom slovenskej onomastickej školy. Rozšírila sa nielen vo vedeckej onomastickej, ale i v neonomastickej obci, ďalej sa rozvíja a stále sa prehľbuje. Vyformovali sa osobnosti slovenskej onomastiky, ktorých práce sú známe doma i v zahraničí. Prudší rozvoj vednej disciplíny spôsobil aj hektickejší vývin onomastickej terminológie, ktorý sprevádza individuálna tvorivosť, divergentnosť a rozkolisanosť, následkom čoho vzniklo určité zavádzanie a zneistňovanie, čo sa opäťovne začalo prejavovať potrebou a snahou o zjednocovanie. Zmeny vo vývoji v oblasti toponomastických termínov sa snažili charakterizovať J. Krško (2001, 2009) a I. Valentová (2009, 2015 b). Vybrané termíny z antroponomastiky presnejšie definovala napr. I. Valentová (2010, 2012, 2015 a). O niektorých problémoch týkajúcich sa chrématonomastickej terminológie písali J. Horecký (1994), M. Imrichová (2003),⁷ I. Valentová (2011), M. Majtán (2012) a iní.

⁵ K tejto problematike bližie pozri napr. Krško, 2001, 2009; Valentová, 2009, 2015 b.

⁶ Porov. napr. v Encyklopédii jazykovedy na s. 276 termín mikrotoponymia, ktorý sa už dnes v slovenskej onomastike nepoužíva.

⁷ J. Horecký a M. Imrichová sa zaobrali predovšetkých termínmi *logonymum, logonomastika*.

Výskum onomastickej terminológie prebiehal aj v iných slovanských krajinách. Najbližšie k slovenskej terminológii má česká onomastická terminológia. Na jej vypracovaní v spomínaných príručkách sa podieľali okrem J. Svobodu aj V. Šmilauer, L. Olivová-Nezbedová a K. Oliva. Klasifikáciu onomastickej terminológie z českých onomastikov urobil V. Šmilauer (1976), pričom v sústave onomastickej terminológie videl niekoľko vrstiev a základné triedenie do troch skupín urobil podľa pomenovaných objektov na objekty prírody v najširšom zmysle, živé bytosti a ľudské výtvory. Ladislav Zgusta (1995) charakterizoval stav, problematiku a úskalia tzv. systematickej, inovatívnej onomastickej terminológie.⁸ Rudolf Šrámek (1999, s. 16) rozčlenil z hľadiska delenia onomastiky podľa druhovej povahy onymických objektov tri veľké onymické priestory: geonymický, bionymický a chrématonymický. Tieto tri priestory predstavujú základné triedenie onomastických termínov podľa druhov proprií. K základným znakom, charakteristike a problematike nielen českej, ale aj slovanskej a medzinárodnej onomastickej terminológie sa vyjadrovali hlavne R. Šrámek (2003) a M. Harvalík (2003, 2005 a, b, 2008, 2014; Harvalík – Caffarelli, 2007).

Z ostatných slovanských onomastických terminológií je lexikograficky spracovaná ruská terminológia v už spomínanom slovníku N. V. Podoľskej a novšie vyšla ukrajinská onomastická terminológia v *Slovníku ukrajinskej onomastickej terminológie* (2012) autorov D. Bučka a N. Tkačovovej. Základné poľské onomastické termíny, ktoré vypracoval A. Gałkowski (2012), sú dostupné na internetovej stránke Komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitéte slavistov,⁹ kde sa nachádza aj výberová bibliografia prác zaobrajúcich sa onomastickou terminológiou.¹⁰

Na potrebu doplniť onomastickú terminológiu v súvislosti s vývinom teoretickej onomastyky, otázkami obsahovej (sémantickej) stránky vlastného mena, otázkami systémovotvorných prvkov onymickej sústavy s vymedzením ich onymickej platnosti a s dimenziami onymických sústav neskôr upozorňoval V. Blanár v prvej časti dvojzväzkovej encyklopédie *Słowiańska onomastyka* (2002, s. 84 – 85). Uviedol termíny, ktoré v týchto príručkách absentovali, a tie, ktoré už nezodpovedali novšiemu stavu poznania (Słowiańska onomastyka, 2002, s. 84). Vincent Blanár (2009, s. 164) kritizoval spôsob spracovania onomastickej terminológie v 1. zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka (2006). Upozornil na chybný výklad termínu antroponymia, ale aj na absenciu ďalších termínov z tohto hniezda a niektorých základných onomastických termínov, čo chápal ako dôsledok nezahrnutia slovenskej onomastickej literatúry do Slovenského národného korpusu, z ktorého slovník vychádzala.

Niektoré termíny sa od publikovania slovanských onomastických terminologických príručiek v slovenskej onomastike, ale aj v iných onomastikách nevžili, ďalšie sa začali používať v iných súvislostiach, prešli svojím vlastným vývojom a zmenil sa ich obsah. Rozvoj disciplíny a jednotlivých onomastických škôl, vznik nových teórií, interdisciplinárny charakter onomastyky, medzinárodná spolupráca, individuálna tvorivosť a nerovnaké klasifikačné kritéria, analytické a syntetické prístupy pri spracovaní onymického materiálu spôsobili zmeny v terminologickej sústavách a vznik nových vhodných i menej vhodných termínov. Nebolo ľahké zjed-

⁸ Pozri aj L. Zgusta, 1996, s. 1884 – 1890.

⁹ <http://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska>, cit. 19. 11. 2017.

¹⁰ <http://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/publikacje>, cit. 20. 4. 2016. Je dostupná aj na stránkach Medzinárodného komitétu onomastických vied / The International Council of Onomastic Sciences – ICOS: <http://icosweb.net/drupal/terminology>, v rámci súboru ICOS-Terms-en.pdf, cit. 20. 4. 2017.

notiť slovanskú a nemeckú onomastickú terminológiu a už vôbec nie urobiť to na oveľa širšej medzinárodnej úrovni, pretože terminologický aparát je závislý od mnohých faktorov, akými sú stav a vývin onomastiky v danej krajine, teoretické a metodologické východiská rôznych onomastických škôl a jednotlivých vedeckých osobností, rozsah zozbieraného onymického materiálu, jeho analýza a následné syntetické spracovanie. Preto treba oceniť snahu terminologickej skupiny pri Predsedníctve Medzinárodného komitétu onomastických vied (International Council of Onomastic Sciences, ďalej ICOS), ktorá si stanovila neľahkú úlohu – spracovať a zjednotiť medzinárodnú onomastickú terminológiu.

Príčiny a genézu prípravy spracovania medzinárodnej onomastickej terminológie, ktoré vyústili do utvorenia terminologickej skupiny¹¹ ICOS-u, pracovné postupy tejto skupiny a problémy súvisiace s rozdielnosťami v onomastickej terminológii jednotlivých krajín a ich rôznou rozpracovanosťou, s ktorými sa museli členovia terminologickej skupiny vysporiadať, charakterizoval v niekoľkých štúdiách M. Harvalík (2005 a, b, 2007, 2008, 2014). Okrem iných problémov sa napríklad ukázalo, že angličtina ako metajazyk nie je najvhodnejšia, pretože anglosaská onomastika má iné preferencie, ako napr. slovanská onomastika. Medzi niektoré vízie medzinárodnej terminologickej skupiny patrí spracúvanie ďalších termínov, potreba sústreditiť sa na teóriu a metodológiu onomastiky a na termíny z literárnej onomastiky, vytvorenie ďalších jazykových mutácií, docielenie korešpondencie medzi medzinárodnými a domácimi termínmi, vylúčenie viacznačnosti termínov a pod. V budúcnosti by sa mal vytvoriť širší tím spolupracovníkov, korešpondentov z rôznych krajín, ktorí by pripravovali národné terminológie. Úlohou jednotlivých národných onomastických komisií je preto preložiť základný zoznam niektorých klúčových onomastických termínov, ktoré sa uvádzajú na stránke ICOS-u, do národných jazykov. Na tento krok sa podujali aj členovia predsedníctva Slovenskej onomastickej komisie a uvedený zoznam klúčových onomastických termínov (*List of Key Onomastic Terms*), ktorý však predstavuje iba niektoré základné onomastické termíny, sa pokúsili preložiť z angličtiny¹² tak, aby bola čo najpresnejšie zachovaná pôvodná definícia. Iné chápanie alebo používanie termínu v slovenskej onomastike sa pri niektorých termínoch rozchádzalo s definíciou, a preto sa tieto divergencie riešili formou pripomienok v dodatočných poznámkach za jednotlivými termínmi.¹³

V súčasnosti členovia SOK okrem tejto úlohy pripravujú spracovanie slovenskej onomastickej terminológie. SOK zorganizovala tri pracovné porady v užšom kruhu slovenských a českých onomastikov, ktorých cieľom bolo oboznámiť sa so stavom svetovej a slovanskej onomastickej terminológie, aktuálnymi terminologickými problémami a sformulovať zásady a konцепciu spracovania slovenskej onomastickej terminológie. Slovenská onomastická terminológia sa spracúva v dvoch fázach. Počas 1. fázy sa zostavuje elektronická databáza,

¹¹ Dvanásťčlenná terminologická skupina ICOS-u bola založená v Prahe v r. 2004. Dnes už má táto skupina 20 členov, ktorí reprezentujú základné jazykové skupiny a sú z rôznych onomastických škôl. Jej prioritným cieľom je vypracovať základný slovník medzinárodnej terminológie a mala by tiež určovať smerovanie onomastickej terminológie. Postupne vznikal heslár a formovali sa definície. Zoznam doposiaľ vypracovaných niektorých klúčových termínov v angličtine, vo francúzštine a v nemčine je dostupný na internetovej stránke ICOS-u (www.icosweb.net/index.php/terminology.html).

¹² Zoznam preložila, doplnila a zapracovala pripomienky členov predsedníctva SOK za Slovensko I. Valentová.

¹³ Slovenská verzia bude dostupná na internetovej stránke ICOS-u (www.icosweb.net/index.php/terminology.html).

ktorá predstavuje inventarizáciu slovenských onomastických termínov. Východisko a základný heslár tvorí materiál v slovanskej príručke z r. 1983, pretože napriek vývinu, ktorý od jej publikovania nastal, tvorí zatiaľ najprepracovanejší systém onomastickej terminológie v svetovom meradle. Spracúvajú sa taxonomické termíny, ktoré označujú druhy proprií, ale aj termíny, ktoré súvisia so stavom teórie. V digitálnej databáze sa abecedne zaznamenávajú všetky onomastické termíny, ktoré sa doposiaľ v slovenskej onomastike vyskytli, čím sa dodrží odporúčanie R. Šrámka (2003, s. 38), aby slovník onomastických termínov bol skôr otvorenou inventarizáciou toho, čo sa používa, čím by sa rešpektoval stav, ktorý je v onomastike. Spracovaním termínov, ktoré sa už nepoužívajú, ale aj súčasných termínov, napr. všetkých termínov, ktoré sa v slovenskej onomastike používali na označenie sídelných objektov (*názvy sídelných, sídlištných, osídlených objektov, miestne mená, sídelné mená, toponymá, miestne názvy, osadné názvy, ojronymá*), sa zachytí vývin. Jednotlivé termíny sa zaznamenávajú do digitálnych formulárov, ktoré obsahujú položky: *termín, synonymá, nadradený termín, pôvod termínu, inojazyčné ekvivalenty, definícia, príklady, bibliografia, poznámky a diskusia*. Synonymné i čiastočne synonymné termíny budú mať osobitné digitálne karty s možnosťou „preklikávania“. Uvedením nadradeného termínu sa naznačí terminologický systém. Pri anglických ekvivalentoch sa vychádza predovšetkým z terminológie, ktorá je už vypracovaná a uvedená na internetovej stránke Medzinárodného komitétu onomastických vied (ICOS). Požiadavka maďarských ekvivalentov vyšla aj z potrieb slovenských jazykovedcov z Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku v Békešskej Čabe, s ktorým Jazykovedný ústav L. Štúra SAV v Bratislave spolupracuje na onomastickom projekte.¹⁴ Pri uvádzaní inojazyčných ekvivalentov sa predpokladá spolupráca s onomastikmi z iných krajín. Perspektívne bude možné dopĺňať ekvivalenty v ďalších neslovanských jazykoch. Do kolónky *poznámky* sa uvádza komentovanie termínu, napr. odlišné chápanie termínu v inom jazyku alebo jazykoch, vhodnosť – nevhodnosť termínu alebo jeho utvorenia s odôvodnením, prečo je nevhodný alebo nevhodne utvorený, obmedzenie jeho používania, zaužívanosť v slovenskej onomastike, príp. v iných onomastikách, staršie synonymné termíny, či sa termín ešte používa, v akom období sa používal, ako sa posunul jeho obsah, kto termín prvýkrát použil a pod. Týmto sa akceptovali prípomienky M. Majtána, ktorý kládol dôraz na zachytenie vývinu i stability termínov, na potrebu zaužívanosti a komparability nových termínov a na to, aby slovenská terminológia zapadala do slovanskej i do svetovej terminológie. Navrhlo, aby sa pri spracovaní terminológie zachytilo všetko, čo sa použilo, pretože aj terminológia sa vyvíja, ale zdôraznil, že potom bude nutné rozhodnúť, čo treba preferovať a zvážiť odporúčanie niektorých novoutvorených termínov (napr. *literáronymum, orohodonymum, socioorohodonymum, genderoantroponomastika, skionymum*), ktoré sa v slovenskej onomastickej literatúre vyskytli. Často sú výtvorom spomenutej individuálnej tvorivosti a zväčša sa vyskytujú iba v práci alebo v prácach jedného autora.¹⁵ Niektoré sa však ukázali ako potrebné a vžili sa (napr. *urbanonymum, logonymum*). Do kolónky *bibliografia* sa uvádzajú najdôležitejšie práce (monografie, štúdie), v ktorých sa termín použil, alebo štúdia, v ktorej bol termín prvýkrát použitý. Poličko *diskusia* slúži na prípomienkovanie ku koncipovaniu daného termínu ostatnými členmi SOK.

¹⁴ Projekt sa týka výskumu priezvisiek pôvodom slovenských rodín v Maďarsku. V súčasnosti prvým výstupom je kolektívna monografia *Čabianske priezviská* (2015).

¹⁵ Bližie k prípomienkam M. Majtána pozri I. Valentová, 2014 a.

Výhodou prioritne digitálneho spracovania formou databázy je aj možnosť dodatočného dopĺňania termínov a aktualizácie obsahu jednotlivých položiek databázy v súvislosti s ďalším vývinom onomastiky. Slovenská onomastická terminologická databáza bude sprístupnená na internetovej stránke Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV ako súčasť Slovenskej terminologickej databázy Slovenského národného korpusu, ktorá obsahuje podobne koncipované databázy s termínnmi z iných odborov.¹⁶

V 2. fáze sa na základe údajov z databázy vypracuje digitálna i knižná systematická kodifikačná príručka, ktorá bude obsahovať už len odporúčané termíny, čím sa akceptuje odporúčanie M. Majtána, aby pripravovaná slovenská onomastická terminologická príručka bola nielen informatívna, ale aj normatívna. Pri jej koncipovaní by sa malo vychádzať z hlavných zásad, ktoré stanovil už J. Svoboda a uplatnili sa aj pri koncipovaní obidvoch onomastických príručiek (Svoboda et al., 1973, s. 10; 1983, s. 12 – 13): „1. V základnej terminológii sa neodchyľovať od medzinárodnej terminológie a dôsledne zaviesť *-onymum* (antrop-, top- atď.) pre jedno vlastné meno, *-onymia* pre súhrn mien, *-onomastika* pre disciplínu zaobrájajúcu sa ich skúmaním). 2. Dbať na zhodu s lingvistickej a geografickej terminológiou. 3. Nepreťažovať terminológiu osobitnými termínnmi pre všetky druhy objektov (urbanonymá, limnonymá a pod.); niektoré novozavádzané termíny (bionymá, abionymá) majú poväčšine charakter iba súhrnných pomenovaní.“ Na druhej strane pri posudzovaní výberu termínov bude potrebné riadiť sa aj kritériami ako sú zaužívanosť, ustálenosť, komparabilita, správnosť utvorenia termínu a či bol termín prijatý vedeckou obcou. Terminologickú sústavu bude tiež možné vyznačiť prostredníctvom grafického počítačového programu. Najdôležitejším princípom systematického členenia by mal byť predovšetkým vzťah k objektu.

Riešitelia pripravovaného projektu majú rozdelené terminologické okruhy a koncipujú jednotlivé termíny do digitálnych formulárov.¹⁷ Z taxonomických termínov, ktoré pomenúvajú druhy proprií podľa pomenúvaných objektov, sú zatial rozpracované niektoré termíny z antroponomastiky a toponomastiky, a z termínov, ktoré súvisia so stavom teórie, predovšetkým terminológia Vincenta Blanára, ktorá vyplynula z jeho teórie vlastného mena.

Problematické termíny a definície sa rozoberajú na pracovných poradách. Na ilustráciu uvedieme riešenie problému zachovania systémovosti pri konflikte nezaužívaného správne utvoreného termínu a zaužívaného nesprávne utvoreného termínu. V slovenčine tak ako v češtine sa onomastické termíny tvoria pripojením pôvodom gréckeho slova *-onymum* = „proprium, vlastné meno“ (v angličtine *-onym*, v polštine *-onim* ap.). Názory onomastikov už pri tvorbe terminologických príručiek neboli spočiatku jednotné, napríklad V. Šmilauer (1963, s. 49) presadzoval tvary s podobou *-onym*, aby sa čeština priblížila k ostatným slovanským jazykom, v ktorých sú tieto podoby. Ladislav Dvonč (1967, s. 342 – 345) zase obhajoval termíny na *-um* či *-nymum*, lebo sú v spisovnej slovenčine zaužívané. V obidvoch onomastických terminologických príruč-

¹⁶ K jej charakteristike, koncepcii a jednotlivým terminologickým databázam pozri <https://terminologicky-portal.sk/>, https://terminologickyportal.sk/wiki/Hlavn%C3%A1_str%C3%A1nka, <https://terminologickyportal.sk/wiki/Kateg%C3%B3ria:Kateg%C3%B3rie>.

¹⁷ Tematické okruhy, ktoré spracúvajú jednotliví riešitelia v súčasnom zložení: *ojkonymia*, *urbanonymia* (J. Hladký, A. Závodný), *anojkonymia*, *literárna onymia* (J. Krško), *chrématonymia* (P. Odaloš, A. Gałkowski), *antroponymia*, *všeobecné termíny* V. Blanára (I. Valentová). Redakcia a doplnenie inojazyčných ekvivalentov: J. Bauko – maďarské ekvivalenty, A. Gałkowski – poľské ekvivalenty, M. Harvalík – české a anglické ekvivalenty.

kách (Svoboda et al., 1973, 1983) sa nakoniec sice kodifikovali tvary s podobou *-onymum* okrem niektorých výnimiek. Pre krytie vlastné meno osoby je uvedený tvar *pseudonym* na miesto *pseudonymum* (Svoboda et al., 1983, s. 158 – 159). Pojem *pseudonym* je zaužívaný nielen v onomastike, nejde čisto o odborný termín, o čom svedčí aj jeho výskyt vo výkladových slovníkoch, napr. v *Slovníku slovenského jazyka*, 3. zv. (1963, s. 658), v *Slovníku cudzích slov* (2005, s. 807), v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (2003, s. 602) a i. Bol prevzatý skôr, ako sa začali budovať pravidlá tvorenia slovenskej onomastickej terminológie, má širšie použitie a v tejto podobe bol a je vžitý v širšej verejnosti, a preto je vhodnejšie ponechať termín v tvare *pseudonym*.

Podobne sa v onomastických terminologických príručkách (Svoboda et al., 1973, 1983) uvádzajú aj termíny *pseudogynym* (v češtine *pseudogynekonym*) „*pseudonym* muža, ktoré obsahuje aspoň jedno ženské meno“, *pseudoandronym* „*pseudonym* ženy, ktoré obsahuje aspoň jedno mužské meno“, *fiktonym* so všeobecným významom „*krytie vlastné meno, ktoré bolo prijaté na zatajenie správneho vlastného meno*“¹⁸ a *kryptonym* ako „*krytie vlastné meno pre miesto, vec, podnik a pod., nie pre osobu*“. Keďže tieto termíny nie sú vo všeobecnosti vžité a majú úzky onomastický význam, dokonca termíny *pseudogynym* a *pseudoandronym* nie sú ešte dostatočne zaužívané ani v slovenskej onomastike, bolo by vhodnejšie upraviť ich do podoby s odporúčaným tvarom *-onymum*.

Iná situácia by mohla nastať pri termíne *akronymum* (iniciálové vlastné meno) s významom „skratkové vlastné meno, ktoré vzniklo spojením začiatočných písmen niekoľkých slov“ (Svoboda et al., 1973, s. 145; 1983, s. 201). V slovenských slovníkoch sa vyskytuje v podobe *akronym*, napr. v *Slovníku slovenského jazyka*, 1. zv. (1959, s. 20) so širším významom „umelé slovo, skratka zo začiatočných písmen alebo slabík názvu spolkov, inštitúcií ap., napr. SLUK (Slovenský ľudový umelecký kolektív)“. Nemusí to byť iba špecificky onomastický termín. V podobnom širšom lingvistickom význame ho uvádza aj *Slovník súčasného slovenského jazyka*, 1. zv., A – G (2006, s. 94). Ján Horecký (1980, s. 149 – 52) ho napriek tomu používal v podobe *akronymum*. Ladislav Dvonč (1984, s. 127) zase odporučil naďalej počítať s podobou *akronym*, ktorá sa vyskytuje v slovenských lexikologických dielach a opiera sa najmä o kodifikovanú podobu *pseudonym*, hoci v bežnej praxi sa podľa neho pod vplyvom slov typu *synonymum*, *homonymum* atď. vyskytuje aj podoba *akronymum*. V tomto prípade, keď sa v onomastike a v bežnej praxi, nielen v onomastickej terminológii, zaužívala aj podoba so zložkou *-onymum*, prikláňame sa skôr ku kodifikácii tejto podoby, resp. obidvoch podôb ako rovnocenných. Keďže tieto termíny sa do slovenskej onomastiky mohli dostať z rôznych jazykov, nemuseli sa jednotne zaužívať či už v terminológii alebo v bežnej praxi a niektoré majú širší ako len onomastický význam, členovia SOK sa zhodli, že obidve časti *-onym/-onymum* sa budú chápať ako variantné, pričom ako systémová zložka sa v slovenskej onomastickej terminológii naďalej uprednostňuje podoba *-onymum*.

Problematika spracovania terminológie je zložitá a bude si ešte vyžadovať prediskutovanie mnohých ďalších nejednoznačných termínov a ich zaradenia do terminologického systému, ako aj ďalších zásad koncepcie. Predpoklad je pokračovať v spracúvaní slovenskej onomastickej terminológie v rámci samostatnej grantovej úlohy.

¹⁸ V ruskej onomastike má význam „vlastné meno vymysленého objektu, živého alebo neživého“/“Имя вымышленного объекта одушевленного или неодушевленного” (Svoboda et al., 1973, s. 108).

Víziou do budúcnosti je vypracovanie paralelných onomastických terminologických databáz¹⁹ v iných jazykoch s prihliadnutím na špecifiká v jednotlivých národných onomastikách a onomastických školách s možnosťou „preklikávania“ (po technickej stránke na princípe Wikipédie) do jednotlivých databáz cez inojazyčné ekvivalenty. Jednoduchým a zaužívaným spôsobom vyhľadávania v digitálnych médiach by sa dalo ľahko dostať k obsahom jednotlivých termínov v daných jazykoch, čím by sa odstránilo mnohé nedorozumenia spôsobené rôznym chápaním určitých termínov, pomohlo by sa začínajúcim onomastikom zorientovať sa v terminológii aj v medzinárodnom meradle a naučiť sa používať správne a vhodné termíny. Digitálny korpus onomastickej terminológie by zohral významnú úlohu pri preklade onomastickej literatúry a bol by ná pomocný aj pre ostatných lingvistov.

Takýmto spôsobom spracovania slovanskej a prípadne neslovanskej onomastickej terminológie by sa zohľadnili špecifika termínov v jednotlivých jazykoch a onomastických školách, ukázali by sa konvergencie v jednotlivých národných onomastických terminológiách, ale aj divergencie, pri ktorých bude potrebné pri zjednotení slovanskej i medzinárodnej terminológie hľadať konsenzus v zmysle synergie a integrácie. Vytvorený digitálny korpus onomastickej terminológie by tvoril dobrú základňu pre aktualizáciu a modifikáciu sústavy slovanskej onomastickej terminológie a formovanie sústavy medzinárodnej onomastickej terminológie.

Literatúra:

- BLANÁR, V. 1962. K príprave súpisu slovanskej onomastickej terminológie. In: *Československý terminologic-ky časopis*, 2, 1962, č. 1, s. 278 – 287.
- BLANÁR, V. 1967. O základnej slovanskej onomastickej terminológií. In: *Třetí zasedání Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku (14. – 17. 9. 1966 Liblice)*. Sborník referátů a příspěvků. Zvláštní příloha Zpravodaje Místopisné komise ČSAV. Uspor. J. Svoboda. L. Nezbedová, 1967, s. 158 – 164.
- BLANÁR, V. 1973. Teoretické problémy onomastickej terminológie. In: *Makedonski jazik*, 24, 1973, s. 51 – 62.
- BLANÁR, V. 1996. *Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: Veda, 1996. 250 s.
- BLANÁR, V. 2008. *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Spisy SJS 6. Bratislava: Slovenská jazykovo-vedná spoločnosť SAV – Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, 2008. 77 s. (Verzia s anglickým prekladom vyšla v r. 2009 v Matici slovenskej.)
- BLANÁR, V. 2009. Svetlá a tieňe slovanskej onomastiky. In: *Slavica Slovaca*, 44, 2009, č. 2, s. 160 – 165.
- BLANÁR, V. – MATEJČÍK, J. 1978. *Živé mená na strednom Slovensku. 1. 1. Designácia osobného mena*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978. 413 s.
- BLANÁR, V. – MATEJČÍK, J. 1983. *Živé mená na strednom Slovensku. 1. 2. Distribúcia obsahových modelov*. Martin: Osveta, 1983. 647 s.
- BUČKO, D. H. – TKAČOVA, N. V. 2012. *Slovník ukrajinskoj onomastyčnoji terminolohiji*. Charkiv: Ranok, 2012. 256 s.
- DAVID, J. – MÁCHA, P. 2014. *Názvy miest. Pamäť, identita, kulturní dědictví*. Brno: Host, 2014. 240 s.
- DIVIČANOVÁ, A. – CHLEBNICKÝ, J. – TUŠKOVÁ, T. – UHRINOVÁ, A. – VALENTOVÁ, I. 2015, 2017. *Čabianske priezviská*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2015, 2017. 260 s.
- DVONČ, L. 1966. K niektorým základným onomastickým termínom. In: *Československý terminologický časopis*, 5, 1966, s. 215 – 223.

¹⁹ V súčasnosti je v spolupráci so Slovenským národným korpusom po technickej stránke pripravená anglická, česká, poľská, chorvátska a maďarská databáza pre spracovanie onomastickej terminológie v jednotlivých jazykoch a onomastikách.

- DVONČ, L. 1967. K podobe onomastických termínov typu toponymum. In: *Kultúra slova*, 1, 1967, č. 10, s. 342 – 345.
- DVONČ, L. 1984. Akronym, či acronymum? In: *Slovenská reč*, 49, 1984, č. 2, s. 126 – 127.
- DVONČ, L. 1989. Chrématomymá v onymii. In: *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry*. Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie (6. – 8. 5. 1987 v Smoleniciach). Zost. M. Majtán. Bratislava: Jazykovédený ústav L. Štúra SAV, 1989, s. 372 – 379.
- Encyklopédia jazykovedy*. Eds. J. Mistrik a kol. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s.
- GAŁKOWSKI, A. 2012. *Aktualizowana lista podstawowych hasel terminologii onomastycznej w języku polskim*. [Online.] 2012. [cit. 2017-10-27]. Dostupné na internete: <http://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska>.
- HARVALÍK, M. 2003. K současnému stavu slovanské onomastické terminologie. In: *Metodologia badań onomastycznych*. Ed. M. Biolik. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2003, s. 43 – 49.
- HARVALÍK, M. 2005 a. Towards a New Millennium – Towards a Common Onomastic Terminology? In: *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences*, Uppsala 19–24 August 2002, 1. Eds. Eva Brylla – Mats Wahlberg, Uppsala: Uppsala Universitet, 2005 a, s. 161 – 171.
- HARVALÍK, M. 2005 b. Zum heutigen Stand und zu Perspektiven der Entwicklung der onomastischen Terminologie. In: Andrea Brendler – Silvio Brendler (eds.), *Namenforschung morgen. Ideen, Perspektiven, Visionen*. Hamburg: Baar, 2005 b, s. 55 – 59.
- HARVALÍK, M. – CAFFARELLI, E. 2007. Onomastic terminology: an international survey / Terminologia onomastica: un'inchiesta internazionale. In: *Rivista Italiana di Onomastica*, 8, 2007, s. 181 – 220.
- HARVALÍK, M. 2008. K integračním tentencím v současné onomastické terminologii. In: *Jazyk a jeho proměny*. Ed. M. Čornejová – P. Kosek. Brno: Host, 2008, s. 45 – 53.
- HARVALÍK, M. 2014. Towards a Common Onomastic Terminology? The Next Step. In: *Els noms en la vida quotidiana*. Eds. J. Tort I Donada – M. Montagut i Montagut, Actes del 24 Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Annex, Barcelona, 2014, s. 21 – 25. Dostupné z: <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/cercador.html?captasec=1>.
- HORECKÝ, J. 1980. Niečo o akronymách. In: *Kultúra slova*, 14, 1980, č. 5, s. 149 – 152.
- HORECKÝ, J. 1994. Logonomastika ako onomastická disciplína. In: *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien*. Zborník referátov z 11. slovenskej onomastickej konferencie (Nitra 19. – 20. mája 1994). Red. E. Krošlaková. Bratislava – Nitra: Fakulta humanitných vied Vysokej školy pedagogickej v Nitre, 1994, s. 78 – 79.
- IMRICHOVÁ, M. 2003. Logonymá v systéme vlastných mien. In: *Vlastné meno v komunikácii*. Zborník referátov z 15. slovenskej onomastickej konferencie (Bratislava 6. – 7. septembra 2002). Zost. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava: Veda, 2003, s. 269 – 273.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 3. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda, 2003. 988 s.
- KRŠKO, J. 2001. Terénné názvy z Muránskej doliny. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB Banská Bystrica, 2001. 232 s.
- KRŠKO, J. 2009. Niekoľko poznámok k termínom anojkonymum a terénnym názov. In: *Slovenská reč*, 74, 2009, č. 6, s. 357 – 361.
- MAJTÁN, M. 1979. Onomastické termíny podľa objektov pomenúvaných vlastnými menami. In: *Kultúra slova*, 13, 1979, č. 5, s. 153 – 159. Tož: 1986. In: *Úvod do onomastiky*. Red. M. Blichá – M. Majtán. Košice: Rektorát Univerzity P. J. Šafárika, 1986, s. 46 – 59.
- MAJTÁN, M. 1989. Klasifikácia chrématomymie. In: *Chrématomya z hľadiska teorie a praxe*. Sborník z 3. celostátného seminára „Onomastika a škola“ (Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1988). Ed. R. Šrámek – L. Kuba. Brno: Onomastická komisia ČSAV, 1989, s. 7 – 13.
- MAJTÁN, M. 1976. Základná slovenská toponomastická terminológia. In: *5. zasadnutie Medzinárodnej komisie pre slovenskú onomastiku a 5. slovenská onomastická konferencia (Prešov 3. – 7. 5. 1972)*. Zborník materiálov. Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika. Roč. 12. Zv. 3. Slavistika. Zost. M. Blichá – M. Majtán. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1976, s. 113 – 116.
- MAJTÁN, M. 2012. Pragmatonymá sú vlastné mená. In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. Zborník referátov z 18. slovenskej onomastické konferencie (Prešov 12. – 14. september 2011). Red. M. Ološtiak. Prešov:

- Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012, s. 274 – 279. [Online.] 2012. [cit. 2017-10-27]. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak3/index.html> ISBN 978-80-555-0594-7.
- PODOLSKÁ, N. V. 1978. *Slovar russkoj onomastičeskoj terminologii*. Moskva: Nauka, 1978. 199 s./ПОДОЛЬСКАЯ, Н. В. 1978. Словарь русской ономастической терминологии. Москва: Наука, 1978. 199 с.
- Slowiańska onomastyka. Encyklopedia*. Tom I. Red. E. Rzetelska-Feleszko – A. Cieślikowa – J. Duma. Warszawa – Kraków. Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2002. 535 s.
- Slovník cudzích slov*. Druhé, doplnené a upravené vydanie. Ed. Ľ. Balážová – J. Bosák. Bratislava 2005. 1054 s.
- Slovník slovenského jazyka*. 1. – 6. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1959 – 1968.
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. A – G. Red. K. Buzásyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, 2006. 1134 s.
- SVOBODA, J. 1960. K slovanské onomastické terminologii. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 1, 1960, s. 273 – 284.
- SVOBODA, J. 1962. Zpráva ze subkomise pro onomastickou terminologii. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 2, 1962, č. 5, s. 322 – 324.
- SVOBODA, J. et al. 1973. Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 14, 1973, č. 1, s. 1 – 280.
- SVOBODA, J. et al. 1983. *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 1983. 413 s. /Основен систем и терминологија на словенската ономастика. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1983. 413 с.
- ŠMILAUER, V. 1964. Toponym alebo toponymum? In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, roč. 4, 1963, s. 49.
- ŠMILAUER, V. 1976. Třídění vlastních jmen (teze). In: 5. zasadnutie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a 5. slovenská onomastická konferencia (Prešov 3. – 7. 5. 1972). Zborník materiálov. Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika. Roč. 12. Zv. 3. Slavistika. Zost. M. Bлича – M. Majtán. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1976, s. 109 – 111.
- ŠRÁMEK, R. 1991. Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s. + mapové prílohy.
- ŠRÁMEK, R. 2003. Tematizace slovanské onomastické terminologie. In: *Metodologia badań onomastycznych*. Red. M. Biolik, Olsztyń: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2003, s. 31 – 42.
- VALENTOVÁ, I. 2009. Anojkonymum alebo terénny názov? In: *Slovenská reč*, 74, 2009, č. 1, s. 31 – 34.
- VALENTOVÁ, I. 2010. Prímeno, živé meno, individuálna charakteristika či prezývka? In: *Slovenská reč*, 75, 2010, č. 4 – 5, s. 278 – 286.
- VALENTOVÁ, I. 2011. Chrématonymá – niekoľko poznámok k problémom definície, klasifikácie a vzťahom medzi apelativom a propriom. In: *Chrematonimia jako fenomen współczesności*. Red. M. Biolik – J. Duma. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 2011, s. 493 – 502.
- VALENTOVÁ, I. 2012. Poznámky k rozdielom medzi prezývkou a funkčným členom živého mena – individuálou charakteristikou. In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. Zborník referátov z 18. slovenská onomastická konferencie (Prešov 12. – 14. september 2011). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012, s. 113 – 122. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak3/index.html>.
- VALENTOVÁ, I. 2014. Slovenskí a českí onomastici diskutovali o terminológii. In: *Kultúra slova*, 48, 2014, č. 1, s. 39 – 44.
- VALENTOVÁ, I. 2015 a. “Living” (Unofficial) Personal Names and their Research in Slovakia. In: *Proceedings of the Third International Conference on Onomastics “Name and Naming”*. September 1–3, 2015. Ed. O. Felecan. Baia Mare: Editura Mega, Editura Agronaut, 2015, pp. 44 – 61. Dostupné na internete: http://onomasticafelecan.ro/iconn3/iconn3_proceedings.php.
- VALENTOVÁ, I. 2015 b. Úlohy súčasnej slovenskej onomastiky. In: *Funkce nazw własnych w kulturze i komunikaci*. Red. I. Sarnowska – M. Balowski – M. Graf. Poznań: Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej UAM, 2015, s. 701 – 714.
- Základná jazykovedná terminológia*. Spracovala Komisia pre jazykovednú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení pod vedením Dr. Š. Peciara. Red. J. Horecký. Bratislava: Nakladatelstvo slovenskej akadémie vied a umení, 1952. 59 s.
- ZGUSTA, L. 1995. Systematická terminologie onomastiky. In: *Acta onomastica*, 36, 1995, s. 262 – 272.
- ZGUSTA, L. 1996. Names and Their Study. In: *Namenforschung. Name Studies. Les noms propres*. 2. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1996, s. 1876 – 1890.

Summary

The Unification and Development of Onomastic Terminology

The paper deals in brief with the history of the Slovak onomastic terminology and discusses its selected main features and problems in relation to Slavic and international onomastic terminology. The period from 1960s to 1980s was characterized by efforts to unify onomastic terminology. From 1990s to the present, there has been a rapid development of onomastics and a more hectic development of onomastic terminology that has been accompanied by individual creativity, divergence and unstableness, which has again led to acts of moving toward the convergence. The result of these efforts is the creation of a project of the Slovak Onomastic Commission, the aim of which is the alphabetical processing of terminology in the form of a digital database and updating the system of onomastic terms. The author of this paper describes the basic principles and the concept of this project.

Keyword: onomastics, onomastic terminology, digital database

O terminologii onomastycznej – uwagi na marginesie badania historycznych nazw roślin w XVI-wiecznym polskim przekładzie poradnika Piotra Krescencjusza

JOANNA KAMPER-WAREJKO

Instytut Języka Polskiego UMK, Toruń (Polska)

W tekście zasygnowano problem użycia terminu *fitonim* dla szeroko rozumianej grupy nazw roślin. Starano się ustalić zakres znaczeniowy tego terminu oraz wyjaśniać przyczyny tak szerokiego rozumienia jednego ze zbiorów onimów. W kontekście ostrości granicy między apelatywami a propriami przedstawiono wątpliwości związane z przyporządkowaniem do jednej z grup polskich historycznych nazw roślin.

Słowa kluczowe: terminologia onomastyczna, fitonimy, historyczne nazwy roślin

W niniejszym artykule poruszono problem zakresu znaczeniowego terminu *fitonim* oraz z perspektywy historyka języka, nie onomasty, starano się wyjaśnić przyczyny szerokiego rozumienia jednego ze zbiorów onimów. Tekst jest przyczynkiem do badania historycznego słownictwa botanicznego i próbą uściślenia terminologicznego (Kamper-Warejko, 2016). Punktem wyjścia do poniższych rozważań były wątpliwości związane z użyciem tego terminu dla szeroko rozumianej grupy nazw roślin. W polskojęzycznej literaturze poświęconej historii i etymologii tych nazw wykorzystuje się w opisie termin *fitonim* (por. np. Babik, 2008, I., s. 1, XI., s. 3, 8, XII., s. 5, 8¹; Bednarska, 2010, s. 205, 206²; Chodurska, 2003, s. 8, 11, 14, 19, 108, 333, 344; Kamper-Warejko, 2016, s. 7, 9, 12, 22, 73, 173; Waniakowa, 2012, s. 69, 70, 115, 116³) i, jak się okazało (por. pkt.1), są to najczęściej spotykane poświadczania jego użycia w dyskursie naukowym. W dalszej części tekstu spróbowano odpowiedzieć na pytanie czy istniejące w dawnej i współczesnej polszczyźnie nazwy roślin, takie jak na przykład *Agnus caſtus*, *boże drzewko*, *cząbr*, *grock*, *kurza nožka*, *Margorzátka*, *Rouer*, *ſczotká*, *ziele noc y dzień* możemy traktować jako onimy⁴.

1. Termin *fitonim* w badaniach onomastycznych

W *Encyklopedii języka polskiego*, pod hasłem *onomastyka*, zamieszczono krótką charakterystykę interesującego nas terminu. Czytamy tam: „W onomastyce wyróżniamy dwa główne działy: antroponimię (...) i toponimię (...) z podziałem na hydronimię i oronimię. Podział ten nie wyczerpuje całego zakresu onomastyki ponieważ poza nim pozostaje jeszcze zoonimia (nauka o nazwach (imionach) własnych zwierząt), fitonimia (o nazwach własnych roślin) oraz

¹ W rozdziale XII Autor pisze o *dendronimii* (XII.5, tak też XII.1) i *faktach dendronimicznych* (XII.8).

² Autorka do onimów zalicza nazwy poszczególnych roślin, ale pisze też: „Frazelogizmy z fitonimem *drzewo* [podkr. JKW] nie powtarzają się w poszczególnych językach” (Bednarska, 2010, s. 206).

³ Termin ten pojawia się też w tytułuach prac zbiorowych, np. „Flora i fitonimy [podkr.JKW] na pograniczu polsko-ukraińskim”, książce poświęconej florze regionu i jej nominacji.

⁴ Wszystkie cytowane tu przykłady pochodzą z XVI-wiecznego polskiego tłumaczenia dzieła Krescencjusza pt. „O pomnożeniu i rozkrzewieniu wszelakich pożytków Książ dwojennaście: Ludziom Stanu każdego, którzyby się uczciwym Gospodarstwem bawili, wielce potrzebne a pożyteczne”, 1571 r. (Kraków, sygn. F193, inw. 202; Cim 8145 BJ).

nazwy własne wytworów kultury ludzkiej (...)" (EJP, s. 264)⁵. Przedstawiona tu hierarchia podziału dobrze ilustruje główny przedmiot zainteresowania i opisu onomastów – to antroponimy i toponimy (por. Mrózek, 2004, s. 12 – 13). W wybiórczym przeglądzie przebogatej literatury dotyczącej nazw własnych dokonanym na potrzeby niniejszego tekstu czasami natrafiamy na szkice poświęcone zoonimii. Do nich należy na przykład obszerne omówienie rodzajów i motywacji nazw zwierząt (Strużyński, Warchoł, 2004), czy studium poświęcone zoonimom ludowym motywowanym imionami własnymi osobowymi (Warchoł, 2007)⁶. Zoonimia znalazła swoje miejsce wśród „Innych kategorii nazw własnych” również w syntetycznym encykopedycznym opracowaniu pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko (1998). W tych samych pracach rozważań na temat *fitonimów* nie znajdujemy w ogóle (m. in. Biolik, 2003; Borek, Kochman, 1986; Cieślakowa, A. i in. 2007; Mrózek, 2004; Rymut, K. 2003, Rzetelska-Feleszko, 1998). Trochę uwagi *tekstem fitonimicznym* poświęciła w swojej monografii dotyczącej genologii onimicznej Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska (2013, s. 245 – 246), o nazwach roślin wspominając też w innych miejscach książki (np. 39, 367). Powodem tego stanu rzeczy jest zapewne ubogi materiał egzemplifikacyjny. *Fitonimy* zostały w powyższej definicji zestawione z *zoonimami*. W onomastycznej terminologii wyodrębniono je przez analogię do *zoonimów*, rośliny jednak, w odróżnieniu od zwierząt, w polszczyźnie rzadko mają nadawane indywidualne imiona. Jednym z nich jest na ogół znane Polakom imię dębu *Bartek*, odnotowane też w fotokorpusie języka polskiego⁷. Przykład ten zestawiono w fotokorpusie z innym imieniem (fitonimem) – ziele *Paluszki Matki Boskiej*, które już bardzo przypomina różnorodne tego typu nazwy motywowane na przykład wyglądem kwiatostanów lub kwiatów (np. gwarowe nazwy dla tojadu mocnego *chodaczek Matki Boskiej*, *Matki Boskiej pantofelki*, dla niezapominajki *Matki Boskiej oczka*, *Panajezuskowe paluszki* dla pierwiosnika i inne, por. Waniakowa, 2012, s. 74, 79 – 80⁸). Podkreśla się, że nazwy własne używane są tylko do wskazania przedmiotu i nie mają znaczenia leksykalnego, nazywają, a nie znaczą (por. EJO, s. 246, EJP, s. 243, Kaleta, 2005, s. 16 – 19), są jednak i takie nazwy własne, które mają znaczenie wynikające z cech desygnatu (por. Kaleta, 2005, s. 19 – 28). Powołując się na ustalenia Aleksandry Cieślakowej, Jadwiga Waniakowa zauważa, że „ta właściwość konotacyjna stwarza możliwość metaforycznego użycia tych nazw, co następnie może prowadzić do ich apelatywizacji” (2012, s. 71, por. też EJO, s. 247). Cytowane wyżej fitonimy wydają się być dobrym przykładem pierwszego procesu, a decyduje o tym ich kontekstowe użycie (por. EJO, s. 247). Apelatywizacja nazw własnych,

⁵ Te ostatnie zresztą – najogólniej zwane chrematonimami – w onomastyce są nadal dyskusyjne (por. EJO, s. 406, Mrózek, 2004, s. 8, Walczak, 2004, s. 37). W *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* w opisie hasła *onomastyka* w ogóle nie wymienia się imion roślin (EJO, s. 406).

⁶ Badacz ten jest również autorem wielotomowego *Słownika etymologiczno-motywacyjnego słowiańskiej zoonimii ludowej*, Lublin 2007 i n.

⁷ Poszukiwanie użycia terminu w zasobach internetu zaowocowało znalezieniem zaledwie kilku przykładów fitonimów – w tym podanego wyżej drzewa - „(...) dąb *Bartek* i ziele *Paluszki Matki Boskiej (...)*” (on-line NFJP) oraz w zamieszczonej on-line definicji fitonimu – nazwa indywidualna nadawana roślinom, np. *Palma Goethe* w Ogrodzie Botanicznym w Padwie (<https://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-pol-ska>). Poza tym termin pojawią się w powiązaniu z bibliografią dotyczącą nazw roślin (np. Waniakowa J., Babik Z.), por. https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/1/browse?value=fitonimy&type=subject_pl.

⁸ O metaforycznym użyciu nazw własnych (imion) dla nazwania roślin lub adideacji do nazwy własnej, a także skomplikowanych relacjach użycia imienia we wtórnej funkcji pisze, powołując się między innymi na prace onomastów, Jadwiga Waniakowa (2012, s. 70 – 71).

której na gruncie onomastyki poświęcono wiele uwagi, nie jest przedmiotem niniejszych rozważań. Dalej skupiono się na istocie nazw własnych i próbie wskazania cech, dzięki którym cytowane wyżej nazwy roślin można by włączyć do grupy onimów.

1.1. Zakres znaczeniowy terminu *fitonim* w kontekście ostrości granicy między apelatywami a propriami

Definicja terminu z punktu widzenia onomastyki jest jasna, fitonimem jest imię własne rośliny, za którym kryje się jednostkowy desygnat. Jednak już przytoczona wyżej jako przykład fitonimu nazwa ziela i jej podobne liczne przykłady nazw funkcjonujące w gwarach dla nazwania zbioru desygnatów mogą budzić wątpliwości. Marginalną przyczyną mogą być nieścisłości terminologiczne. Jednym z powodów niejasności i użycia *fitonimu* w szerszym znaczeniu może być wieloznaczność terminu *nazwa* (por. EJO, s. 388), który funkcjonuje często jako synonim wyrażenia *nazwa własna* (por. EJP, s. 242, 244 – 249⁹, EJO, s. 388, Grzenia, 2003, s. 20). Zasadniczym problemem jest jednak istota nazw własnych, ich zróżnicowanie motywacyjne, strukturalne, funkcjonalne i referencyjne¹⁰. Ponad ćwierć wieku temu na problem definicyjności używanych w onomastyce pojęć zwrócił uwagę polski filozof Eugeniusz Grodziński (1986, s. 97), który pisał: „Jednocześnie jednak tkwi w samym jądrze tej nauki wciąż nie przezwyciężony poważny mankament. Mankamentem tym jest brak precyzyjnego określenia centralnego pojęcia onomastyki – pojęcia imienia własnego. Prowadzi to do bardzo niepożądanych konsekwencji: granice między imionami własnymi a pospolitymi oraz imionami własnymi a nazwami opisowymi wciąż nie są ustalone, co staje się przedmiotem poważnych kontrowersji i nieporozumień”. W dalszej części szkicu Autor dzieli imiona własne na jednodesygnatowe oraz wielodesygnatowe, omawia je i podaje swoje propozycje rozwiązań kwestii spornych. Dla badacza wielodesygnatowe imiona własne różnią się od imion pospolitych tylko strukturą *differentia specifica*, ma ona charakter formalny (jednak nie pozbawiony znaczenia), podczas gdy *differentia specifica* nazw pospolitych – charakter merytoryczny (Grodziński, 1986, s. 97 – 108, por. Kaleta, 2005, s. 23). O podobnych problemach pisał też Kazimierz Rymut (2003). Jedną z przyczyn trudności w zaliczeniu wyrazu do sfery proprialnej lub apelatywnej upatrywał między innymi w funkcjonowaniu systemu językowego: „Nazwy własne wchodzą w skład systemu językowego i noszą cechy tego systemu. Wyrosły z zasobu leksykalnego języka i do tego zasobu leksykalnego przylegają. Co prawda, język w procesie swojego rozwoju wtórnie niekiedy wytwarza cechy, które różnią pewne grupy nazw własnych od nazw pospolitych, ale cechy te mają charakter marginalny, niewpływający na całość systemu językowego. (...) Po drugie, definicja nazwy własnej (...) nie bazuje na samym systemie języka i nie wynika z analizy tego systemu, ale odnosi elementy językowe do rzeczy i zjawisk znajdujących się poza tym systemem. Wydzielenie w otaczającej nas rzeczywistości pojedynczych rzeczy i zjawisk nastręcza czasem wiele kłopotów. Przypomnę tu, jak wiele trudności sprawia odróżnienie tzw. desygnatów jednostkowych od zbiorowych (...)” (Rymut, 2003, s. 10). Również Kazimierz Polański w encykopedycznym opisie *onomastyki* zauważa, że „Mimo iż definicja onomastyki

⁹ Takie objaśnienia znajdują się też na przykład w alfabetycznym wykazie pojęć i terminów leksykalnych sporządzonych przez Radę Języka Kaszubskiego: fitonim ‘fitonim’ (nazwa rośliny), dendronim ‘dendronim’ (nazwa drzewa), por. Uchwała Nr 4/RJK/10 z dnia 07-05-2010 r. w sprawie stosowania pojęć i terminów leksykalnych, <http://skarbnikakaszubska.pl/uchwaa-nr-4-2010/>.

¹⁰ Pewne rozwiązania porządkujące, dzięki wprowadzeniu kodu genologicznego, proponuje Rutkiewicz-Hanczewska (2013, s. 365 – 373).

wydaje się jasna, dokładne wyznaczenie zakresu jej badań wywołuje kontrowersje” (EJO, s. 406). Kwestie te cały czas pozostają w centrum uwagi onomastów. Jak widać na podstawie zaledwie kilku przytoczonych opinii, o nieostrości granicy między sferą proprialną a apelatywną pisze się już od dawna (por. EJP, s. 264, Kaleta, 2005, s. 28 – 31), a z tym łączą się trudności w przyporządkowaniu niektórych wyrazów do jednego ze zbiorów. Kluczowy problem opisu istoty onimów przekłada się na zakres znaczeniowy wykorzystywanych w onomastyce terminów, w tym interesującego nas terminu *fitonim*.

2. Nazwy roślin – apelatywy czy onimy

Truizmem jest stwierdzenie, że grupa nazw roślin jest różnorodna zarówno pod względem genetycznym i motywacyjnym, jak i strukturalnym. Różnorodność ta determinuje sposoby opisu tej warstwy słownictwa (nazwy obce i rodzime, jednoelementowe i wieloelementowe, motywowane i niemotywowane semantycznie). W niej tkwi jednocześnie trudność jednoznacznego zaklasyfikowania tych nazw do warstwy onimów. Wydaje się, że cechą pozwalającą na taki opis może być ich funkcja referencyjna (oznaczająca) i znaczenie wynikające z cech nazywanych obiektów (mają „sens”, por. Kaleta, 2005, s. 20 – 21). Przy czym w niektórych nazwach roślin znaczenie to jest identyfikowane dopiero w kontekście (np. użycie nazwy *skoczek* dla jednego z gatunków wilczomleczu charakteryzuje jej sposób rozsiewania – nasiona „wyskakując” z torebek nasiennych). Brak znaczenia leksykalnego łączyły te nazwy z onimami. Z kolei, biorąc pod uwagę rozpowszechnioną w onomastyce definicję nazwy własnej, która uwypukla jej jednostkową referencję (zdolność wyznaczania, wskazywania indywidualnego, niepowtarzalnego obiektu w celu wyróżnienia go od innych, Kaleta, 2005, s. 34), trzeba by zaliczyć je do apelatywów. Cecha ta nie jest jednak przez wszystkich badanych uznana za wystarczającą do dokonania rozgraniczenia między nazwami własnymi i pospolitymi (por. Furdal, 1986, s. 90). Te ostatnie definiowane są jako wyrażenie rzecznikowe, za pomocą którego możemy orzekać coś o dowolnym przedmiocie należącym do jego zakresu, nazwy pospolite mają denotację i konotację (EJO, s. 52). Nie wszystkie nazwy roślin odpowiadają takiej definicji (np. *marchew*, ale *Matka zielná, niedzwiedzie*, cytowany już *skoczek*). Nie odpowiada jej także, uznany za fitonim, podany wcześniej przykład nazwy (ziele) *Paluszki Matki Boskiej*, który jak próbowało pokazać nie jest w nazewnictwie roślin ani jedynym przykładem tego typu, ani nie oznacza jednostkowego desygnowanego. O użyciu tego typu nazw w funkcji nazwy własnej mógłby zadecydować jedynie kontekst komunikacyjny (wiedza na temat użycia nazwy jako imienia konkretnej rośliny). Na tę płaszczyznę już przed laty przeniósł rozważania o nazwach własnych i apelatywach Antoni Furdal (1986, s. 90 – 91), podkreślając podobieństwa obu kategorii i zwracając uwagę na ich funkcjonowanie w języku – z jednej strony istnienie aktu komunikacji językowej, z drugiej procesów intelektualnych, należących do sfery myślowej człowieka. Wątek ten kontynuowany jest w pracy Rutkiewicz-Hanczewskiej. Autorka w zakończeniu swojej monografii zauważa podobieństwa, nie różnice: „(...) nazwy własne (...) odnoszą się bezpośrednio do konkretnych rzeczy, podlegają (w większości) tym samym prawom, co apelatywa (...)” (Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 373). Jej zdaniem tworzą jednak nie tylko odrębną grupę leksemów, ale i tekstów. Jeśli nie uwzględnimy kontekstu nazewniczego, to podobnie, jak wspomniane wyżej nazwy, interpretować moglibyśmy nazwę hibiskusa – *Agatha Christie* – podaną przez Rutkiewicz-Hanczewska jako przykład tekstu (w zaproponowanej przez Autorkę typologii

tekstów nazewniczych) intertekstualnego, perswazyjnego, eferentnego, megatekstu (Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 367). W tym ujęciu, większość nazw roślin moglibyśmy uznać za teksty eferentne, gdyż – jak pisze autorka: „Na ostateczną ich strukturę wpływ mają referent oraz zakładany, potencjalny charakter nazywanego denotatu, który ten chce mu przypisać” (Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 262). Prawdopodobnie taki mechanizm nazewniczy działał przy nominacji wyżej cytowanych roślin (tojad, niezapominajka, pierwiosnek), a także innych, np. *Margorżatki* dla gruszy pospolitej, *Matká žielná* dla bylicy pospolitej, *niedźwiedzie* dla jeżyny pospolitej. Te i inne przykłady nazw roślin wymykają się jednak prostemu sklasyfikowaniu. Konkretność ich znaczeń jest bowiem związana z aktualizacją języka, nieznaną nam, gdy mowa o dawnych nazwach izolowanych i z czasem uogólnionych. Niejednostkowa referencja łączy je z apelatywami (ale znowu możemy sobie wyobrazić, że tak jak *Matká žielná* odnosi się do różnych desygnatów z gatunku bylicy pospolitej, a *niedźwiedzie* wielu różnych jeżyn, tak np. nazwy własne *Zarzecze*, *Łęgi* odnosić się mogą do różnych obiektów topograficznych usytuowanych odpowiednio *za rzeką* i na terenach podmokłych lub w ich okolicy, a *Biedronka* do różnych sklepów określonego typu, przy czym użytkownik języka w jednym i drugim przypadku może nie uchwycić relacji znaczeniowej *obiekt-nazwa/tekst*, por. też *Polak*, por. Kaleta, 2005, s. 30¹¹), z onimami zaś brak znaczenia leksykalnego¹². Pozostając na gruncie onomastyki, można przyjrzeć się jeszcze innej właściwości nazw własnych – zauważonej przez Mańczaka – nieprzekładalności ich na języki obce (za: Furdal, 1986, s. 90), co moglibyśmy również odnieść do części nazw roślin (np. *centurya*, niektórych cytowanych wyżej nazw, nietłumaczonych w polskiej wersji poradnika Krescencjusza z 1571 roku nazw winorośli). Nie jest to jednak kryterium, które moglibyśmy przyłożyć do wszystkich nazw¹³. Warto zauważyć, że nazwy roślin nie mają też, zauważalnej w nazwach własnych, swoistej gramatyki (por. Kaleta, 2005, s. 37 – 43), zarówno dawniej, jak i dziś wpisują się w paradygmaty fleksyjne polszczyzny (np. obecne w XVI-wiecznym zabytku w D. lp. regularne, pierwotne zakończenie rzeczowników żeńskich miękkotematowych samogłoskowych: *máćic-e* 291, 294, (*kániey*) *przedz-e* 188, *rzodkwi-e* 244; wahania w obrębie dopełniających form męskich lp.: *tarni-a* 144, częściej jednak *bob-u* 170–172, *kopr-u* 220, 234, 266, *więz-u* 500; por. Kamper-Warejko, 2016, s. 251 – 253, 331 – 332).

¹¹ Autorka, opisując właściwości nazw własnych, przytacza opinię lingwisty E. Coseriu, który uznaje takie singularne nazwy za wyrazy pospolite. Jako „imiona pospolite” traktuje je także polski filozof – Eugeniusz Grodziński (1986, s. 100). W *Słownikach nazw własnych* są jednak podawane zarówno nazwy państw, jak i nazwy ich mieszkańców, por. Grzenia 2003, s. 19 – 20, 297.

¹² Jak pisze w zakończeniu swojej monografii Rutkiewicz-Hanczewska: „Ich [tekstów nazewniczych - JKW] architektura pozwala nam sądzić, że nazwy własne są znacznie bliższe światu realnemu aniżeli nazwy pospolite. Te ostatnie stanowią bowiem kategorię zdedykowanie bardziej abstrakcyjną w porównaniu z priopriami, których związek z obiektem ma charakter wyraźny i oczywisty (Furdal, 2004, s. 58). Znaczenie nazw własnych jest ściśle określone, zarówno denotacyjnie, jak i konotacyjnie. Nieistotne, że konotacje mogą się nie pokrywać w słowniku mentalnym poszczególnych użytkowników. Nić referencji zostaje zachowana bez względu na asocjacje. Nie jest to takie oczywiste w przypadku apelatywów (...)” (Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 373). Myśli te, w większości, można by odnieść też do nazw roślin.

¹³ Jednak i w tym przypadku, nazwy roślin nie różnią się specjalnie od onimów. Cechy nieprzekładalności na inne języki nie możemy raczej odnieść do wszystkich antroponimów i toponimów. Są imiona, które mają odpowiedniki w innych językach i możemy sobie wyobrazić, że w konkretnej sytuacji komunikacyjnej na przykład *Jan* mógłby być nazywany *Johnem*, podobnie jak mógłby być też przetłumaczona nazwa jakiegoś miasta (np. *Warszawa-Warsaw* itp.).

Skoro kontekst jednoznacznie nie rozstrzyga, że są to *nomina propria*, sam akt nazewniczy, odniesienia danej nazwy do konkretnej rośliny (warto przy tym odnotować tu dużą synonimicznosć i polisemicznosć nazw, ale zjawisko to znowu nie wyróżnia ich jednak od propriów) nie pozwala raczej zaliczyć ich do onimów. Sprawa się komplikuje jeśli spojrzymy na nazwy roślin w ujęciu diachronicznym z punktu widzenia systemu semantyczno-leksykalnego. Większość z nich nie ma znaczenia leksykalnego i różni się od takich apelatywów, jak *stół*, *krzesło* czy *książka*. O różnicę tej często decyduje ich znaczenie, wynikające z cech desygnatu.

3. Podsumowanie

Celem tekstu było zasygnałizowanie problemu i wątpliwości, nie ostateczne konstatacje. Próba znalezienia odpowiedzi na zadane wcześniej pytanie – czy takie nazwy, jak na przykład *Agnus caſtus* i *czysty baranek*, *boże drzewko*, *centurya*, *cząbr*, *groch*, *kania przędza*, *kurza noſzka*, *máćierzaduſzká*, *Margorzáki*, *Matká ſielná*, *niedźwiedzie*, *Rouer*, *ſzczotká*, *wielkierz*, *ziele noc y džieň* to onimy – okazała się niełatwka. Przedstawione wyżej wątpliwości trudno jednoznacznie rozstrzygnąć. Co prawda, w oparciu o poczynione wcześniej spostrzeżenia, przyjmując metodologię onomastyczną trzeba by większość z tych nazw (takie np. jak *cząbr*, *groch*, *máćierzaduſzká* czy *marchew*) zaliczyć do apelatywów. Pozostaje wówczas jednak i tak pewien margines niedosytu. Nierozstrzygnięte pozostają niejasności związane z przyporządkowaniem takich nazw, jak np. *czysty baranek*, *boże drzewko*, *centurya*, *kania przędza*, *kurza noſzka*, *Margorzáki*, *Matká ſielná*, *niedźwiedzie*, *Rouer*, *ſzczotká*, *wielkierz*, *ziele noc y džieň*, które wymykają się wspomnianym kryteriom rozróżniającym sferę apelatywną od proprialnej. Wydaje się, że w ujęciu diachronicznym granica ta jest jeszcze bardziej nieostra.

Literatura:

- BABIK, Z. 2008. *Pojednanie z lasem. W stulecie „argumentu florystycznego” w slawistycznych badaniach etnogenetycznych (1908 – 2008)*. Kraków: Zbigniew Babik, 2008. 286 s.
- BEDNARSKA, K. 2010. Rośliny w słoweńskiej, czeskiej i polskiej frazeologii. In: *Acta Universitatis Lodzienensis* 17. 2010 [dostęp 10. 10. 2017]: <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/9710/22-bednarska.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- BIOLIK, M. (red.) 2003. *Metodologia badań onomastycznych*. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2003. 656 s.
- BOREK, H. – KOCHMAN, S. (red.) 1986. *Nazwy własne a wyrazy pospolite w języku i kulturze*. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu, 1986. 268 s.
- CIEŚLIKOWA, A. – CZOPEK-KOPCIUCH, B. – SKOWRONEK, K. (red.) 2007. *Nowe nazwy własne – Nowe tendencje badawcze*. Kraków: Wydawnictwo Pandit, 2007. 627 s.
- CZYŻEWSKI, F. – URBAN D. (red.) 2006. *Flora i fitonimy na pograniczu polsko-ukraińskim*. Lublin 2006. 147 s.
- EJP – URBAŃCZYK S. – KUCAŁA M. (red.) 2003. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Ossolineum, 2003. 508 s.
- EJO – POLAŃSKI K. (red.) 1999. *Encyklopedia języka polskiego*. Wrocław: Ossolineum, 1999. 732 s.
- FURDAL, A. 1986. Onomastyka widziana z zewnątrz. In: *Nazwy własne a wyrazy pospolite w języku i tekście*, H. Borek – S. Kochman (red.). Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, 1986, s. 89 – 95.
- GRODZIŃSKI, E. 1986. O istocie nazw własnych. In: *Nazwy własne a wyrazy pospolite w języku i tekście*, H. Borek – S. Kochman (red.). Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, 1986, s. 97 – 108.

- GRZENIA, J. 2003. *Słownik nazw własnych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. 388 s.
- CHODURSKA, H. 2003. *Ze studiów nad fitonimami rękoisłowiennymi zielników wschodniosłowiańskich XVII-XVIII wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2003. 399 s.
- KALETA, Z. 2005. Teoria nazw własnych In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Rzetelska-Feleszko, E. (red.). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2005, s. 15 – 36.
- KAMPER-WAREJKO, J. 2016. *Słownictwo botaniczne w polskim tłumaczeniu „Ksiąg o gospodarstwie” (1571) Piotra Krescencjusza na tle epoki*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016. 379 s.
- MRÓZEK, R. (red.) 2004. *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2004. 259 s.
- NFJP - Narodowy Fotokorpus Języka Polskiego [dostęp 10. 10. 2017]: <http://nfjp.pl/lemma/fitonim>.
- RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA, M. 2013. *Genologia onimiczna. Nazwa własna w płaszczyźnie motywacyjno-komunikacyjnej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2013. 419 s.
- RYMUT, K. 2003. *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2003. 340 s.
- RZETELSKA-FELESZKO, E. (red.) 2005. *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2005. 543 s.
- STRUTYŃSKI, J. – WARCHOŁ, S. 2004. Nazewnictwo zoonimiczne w środowiskach wiejskich i miejskich. In: *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, R. Mrózek (red.). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2004, s. 99 – 129.
- WANIAKOWA, J. 2012. *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 282 s.
- WALCZAK, B. 2004. Dzieje języka a nazwy własne. In: *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, R. Mrózek (red.). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2004, s. 29 – 45.
- WARCHOŁ, S. 2007. Współczesne zoonimy ludowe motywowane imionami własnymi osobowymi w języku polskim (na tle słowiańskim). In: *Nowe nazwy własne – Nowe tendencje badawcze*, A. Cieślikowa – B. Czopek-Kopciuch – K. Skowronek (red.). Kraków: Wydawnictwo Pandit, 2007, s. 547 – 555.

Strony internetowe:

<https://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska> (dostęp: 13. 10. 2017-10-13)

https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/1/browse?value=fitonimy&type=subject_pl (dostęp: 10. 10. 2017)

<http://skarbnicakaszubska.pl/uchwaa-nr-4-2010/> (dostęp: 10. 10. 2017)

Summary

On Onomastic Terminology – Remarks on the Margin of the Historical Research of the Names of Plants

The text signals the problem with using the term *phytonym* in reference to a broad category of plants. The author attempts to establish the range of the significance of this term and explain the reasons why one of the sets of onyms is understood so broadly. In the context of the clear border between appellative nouns and proper names the author presents her doubts connected with the categorization of Polish historical names of plants into one group.

Keywords: onomastic terminology, phytonyms, historical names of plants

Synonimia funkcjonalna? Istota i przyczyny istnienia paralelizmu nazewniczego w różnych kategoriach propriów

AGNIESZKA MYSZKA

Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszow (Polska)

Autorka artykułu dowodzi, że istnieją podobieństwa pomiędzy synonimią w warstwie apelatywnej języka i nazwami paralelnymi w warstwie onimicznej, ale są one ograniczone do pragmatyki. Analizuje, jakie są przyczyny istnienia wielu nazw dla tego samego obiektu w zależności od czynnika temporalnego (dublety synchroniczne i diachroniczne), wskazuje przy tym zarówno na czynniki językowe, jak i kulturowe, społeczne, historyczne i inne.

Słowa kluczowe: nazwa własna, synonimia, paralelizm, dublety nazewnicze, relatywizm językowy

Wstęp

W apelatywnej sferze języka istnieje synonimia: niemal każdy obiekt rzeczywistości pojętyjowej może być określany na kilka sposobów, w zależności od wielu czynników zarówno językowych, jak i społecznych, kulturowych, historycznych, kontekstowych i innych. W sferze proprialnej natomiast, przynajmniej w modelowej strukturze, jeden obiekt powinien mieć jedną nazwę (i odwrotnie: jedna nazwa powinna mieć jednostkową referencję). O tym, że często jest inaczej, pisano już wielokrotnie. Z jednej strony podnoszono, że nazwa może rozszerzać swój zakres i omawiano proces powielania nazwy na obiekty sąsiadujące (nazwy ponowione) lub w jakiś sposób podobne (nazwy przeniesione) (zob. np. Treder, 1979; Borek, 1988). Proces ten można by nazwać polinomią, rozumianą jako możliwość przypisania jednej nazwie kilku desygnatów (przez analogię do polisemii, oznaczającej możliwość przypisania danemu wyrażeniu językowemu więcej niż jednej interpretacji semantycznej – <http://sjp.pwn.pl/szukaj/polisemia.html>) lub polisignifikacją (Breza 1998: 294). Z drugiej jednak strony zauważano, że jeden obiekt może być oznaczany różnymi nazwami własnymi. Mówiono wówczas o nazwach paralelnych lub o dubletach nazewniczych¹. Wprawdzie apelatyw *dublet* definiowany jest jako ‘drugi identyczny egzemplarz jakiegoś przedmiotu’, ‘para elementów o jednakowym znaczeniu lub pochodzeniu’ (<http://sjp.pwn.pl/sjp/dublet;2555514.html>), jednak w kontekście nazw własnych leksem ten należy zdefiniować jako oznaczający parę onimów o jednakowej (tej samej) referencji².

Jeśli przyjmie się założenie, że apelatywy i propria tworzą dwa odrębne podsystemy języka (a że tak jest w istocie, dowodzą choćby niedawne badania prowadzone na gruncie neurolinguistycznym, np. K. K. Krawczyk, 2011), to pojawia się pytanie, jakie cechy charakteryzują te dwa systemy i co ich odróżnia.

¹ W nieco innym znaczeniu używa tego terminu Kwiryna Handke, która obejmuje nim nazwy ponowione („Zjawisko powielania członu określającego struktury nazewniczej było częste w starożytnym Rzymie, takie dublety były regularne w nazwach bram i traktów wybiegających przez nie na zewnątrz, np. porta Aurelia – via Aurelia [...], porta Latina – via Latina itp.” – Handke, 2011, s. 23) lub nazwy pochodne od innych nazw, np. pierwotne zdrobnienia, które obecnie funkcjonują jako imiona oficjalne, np. Maria – Maryla (Handke, 1993, s. 42).

² Z grupy dubletów należy jednak wykluczyć czlony zestawień antroponimycznych – każdy z nich to inny element antroponimu i nazwisko nie może być traktowane np. jako dublet imienia, a przezwiska nie można uważyć za dublet np. nazwiska, mimo że odnoszą się do tego samego „obiektu” – do jednej i tej samej osoby

gwistyki, dotyczące anomii proprialnej i apelatywnej – zob. Rutkiewicz-Hanczewska 2016), i że nazwy własne przede wszystkim oznaczają a nie znaczą³, można przyjąć tezę, że paralelizm nazewniczy jest pewnym odpowiednikiem synonimii (*synōnymos*, 'równoimienny'), ograniczonym do cech pragmatycznych, czyli jest „synonimią funkcjonalną”. Innymi słowy, nazwy paralelne nie są wyrazami równoznaczonymi, ale równooznaczającymi.

1.

W odniesieniu do leksyki apelatywnej o pełnej synonimii można mówić wtedy, gdy dwa leksemły mają identyczny zestaw cech definicyjnych⁴. Ponieważ jednak – jak przyjmują kognitywiści – znaczenie ma strukturę otwartą, a składają się nań nie tylko cechy różnicujące wszystkie leksemły z grupy, ale też cechy konotacyjne (cechy encyklopedyczne i zaczerpnięte z racjonalności potoczej – naiwny obraz świata) (Tokarski, 2013, s. 28 – 31), trudno wyobrazić sobie synonimy „absolutne”, czyli takie, których znaczenie jest bezwzględnie identyczne – nienaznaczone stylistycznie, środowiskowo, kontekstowo, czasowo, może też emocjonalnie (por. np. auto – samochód, pijak – alkoholik, wielki – ogromny, małżonek – mąż, rozmówca – interloktor, używać – posługiwać się itp.). Bardziej odpowiednie wydaje się w tym kontekście określenie „wyrazy kognitywnie ekwiwalentne, a należące do różnych subkodów określonych pragmatycznie” (Bogusławski, 1988, s. 64). Przyjmując taką definicję synonimu dorykamy problemu relatywizmu językowego, zakładającego, że sposób patrzenia na świat i jego elementy zależy od uwarunkowań historycznych, kulturowych, społecznych itp. podmiotu nazywającego i od jego sposobu interpretowania rzeczywistości pozajęzykowej (por. Tokarski, 2013, s. 69 – 79). Znaki językowe są odzwierciedleniem tej interpretacji, a zarazem pomagają ją odtworzyć.

Nazwy paralelne i wariantywne funkcjonalnie są podobne do synonimów w płaszczyźnie apelatywnej i podobne relacje nimi rządzą, np. *psa* można nazwać *kundlem* i w ten sposób dokonać wartościowania, podobnie jak pomnik *Wyzwolenie Przestrzeni* można określić mianem *Otwieracz do Konserw*. Mechanizmy obu procesów są identyczne: „odmiennosć stawianych pytań i – co za tym idzie – odmienna perspektywa opisu tego samego fragmentu rzeczywistości pozajęzykowej prowadzą do różnych sposobów językowego ujmowania opisywanego świata” (Tokarski, 2013, s. 86). Język – zarówno jego warstwa apelatywna, jak i proprialna – koduje (zachowuje, dokumentuje) system wartości i doświadczeń społeczeństwa, które go wytworzyło i które się nim posługuje (Rzetelska-Feleszko, 2006, s. 196), a jednocześnie jest elementem spajającym (jednoczącym, unifikującym) daną wspólnotę komunikatywną. Reasumując: tak

³ Nazwy własne nie mając znaczenia, nie tworzą pół semantycznych, nie wchodzą w relacje hiponim – hiperonim, nie mówi się w stosunku do nich o antonimii, synonimii, homonimii itd. Trudno zatem do ich analizy wykorzystywać te same metody opisu leksykalnego, które stosuje się do apelatywów. Od dawna podnosi się jednak fakt, że nomina propria nie tylko denotują, ale też konotują (Rutkiewicz-Hanczewska, 2016, s. 31), dlatego można mówić m.in. o aksjologicznym wymiarze propriów. Pojawiły się już tekstologiczne analizy nazw własnych, a także próby zastosowania do propriów pewnych elementów metodologii badań semantyki leksykalnej.

⁴ Synonimy pojmowane jako wyrażenia w jakikolwiek sposób alternujące w tekście (por. Jodłowski, 1963, s. 29) niekoniecznie muszą alternować w różnych kontekstach, np. *używać podręcznika – korzystać z podręcznika*, ale: *używać kremu – korzystać z kremu?* Bardziej otwartą definicję synonimu przyjmuje T. Skubalanka, która wyróżnia cztery typy bliskoznaczności; 1. wyrażenia jednoznaczne, 2. wyrażenia o bardzo bliskim znaczeniu, 3. wyrazy pozostające w stosunku do siebie w relacji hiperonim – hiponim, 4. synonimy okazjonalne (kontekstowe) (Skubalanka, 1970, s. 436 – 437).

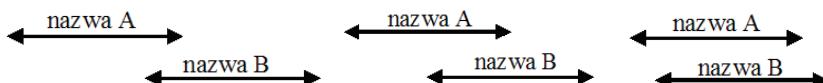
jak w warstwie apelatywnej nie istnieją idealne synonimy, ale każdy inaczej interpretuje i waloryzuje świat, tak w warstwie onimicznej nazwy paralelne przez swoje konotacje nie niosą tej samej informacji o obiekcie; są zróżnicowane językowo, motywacyjnie, aksjologicznie, temporalnie, formalnie.

W dotychczasowych opisach nazw paralelnych dość wyraźnie zaznaczył się podział na nazwy wariantywne – różniące się formalnie (przy zachowaniu tej samej motywacji)⁵ oraz dublety nazewnicze, czyli onimy zróżnicowane motywacyjnie⁶. W dalszej części opracowania skupię się na tej drugiej grupie propiór.

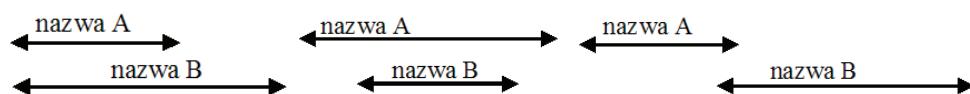
2.

Za przyczynę powstawania dubletów nazewniczych za Robertem Mrózkim (1991, s. 158) uznano oddziaływanie odmiennych relacji motywacyjnych. Nazwy te mogą być efektem, po pierwsze, zderzenia dwu różnych motywacji, np. posesywnej i topograficznej (np. *Sikorówka* || *Na Pustkach*), po drugie, zróżnicowania wewnętrzmotywacyjnego, np. wewnętrz motywacji topograficznej: (*Smrekowy* || *Na Błatnym*), po trzecie wreszcie, konfrontacji motywacyjnej urzędowej i potocznej (np. *Kaczycka Droga* || *Ku Budzie*) (Mrózek, 1991, s. 158). Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska (2008, s. 406 – 408) do trzech wyżej wymienionych dodała jeszcze kolejne trzy przyczyny: typ nazywanego obiektu i jego pozycję w obrębie nazywanej przestrzeni, współzawodnictwo języków funkcjonujących na danej przestrzeni (*Carlsbrunn* || *Karolin*) oraz zatarcie pierwotnego związku z bazą, prowadzące do przekształceń adideacyjnych (*Czapnica* || *Czaplica*).

Zanim dokonamy analizy przyczyn zróżnicowania motywacyjnego, należy poczynić jeszcze jedną ważną uwagę dotyczącą paralelizmu pomiędzy synonimami w warstwie apelatywnej a dubletami w warstwie onimicznej. Otóż sam termin *paralelizm* oznacza ‘równoległość’ (por. gr. *parallelos* ‘zestawienie, porównanie’; *parállēlos* ‘równoległy’), a zatem powinien zakładać istnienie dwóch (lub więcej) nazw dla jednego obiektu, funkcjonujących w tym samym czasie. Trzeba jednak zaznaczyć, że bardzo rzadko zdarza się modelowa sytuacja (i dotyczy to zarówno płaszczyzny apelatywnej, jak i proprialnej), że jeden leksem/onim zanika, a na jego miejsce pojawia się nowy, czy że dwa określenia równoznaczne/ równooznaczające „żyją” przez dokładnie ten sam okres. Raczej jest tak, że przez pewien – dłuższy lub krótszy – czas funkcjonują obydwa określenia. Schematycznie można przedstawić to następująco:

A przecież trzeba jeszcze zaznaczyć, że elementy A i B nie muszą być obecne w języku przez tak samo długi okres, a wówczas powstaje niemal nieograniczona liczba wariacji stosunku czasu funkcjonowania obu leksemów/nazw, np.:

⁵ Nazwom tym poświęciłam osobne opracowanie (Myszka, 2010). Zob. też np. Gajda, 1991, a ostatnio: Czyżewski, 2012; Raszewska-Klimas, 2015.

⁶ Takim jednostkom również poświęciłam osobny artykuł (Myszka, 2013).

Powstaje zatem pytanie, czy nazwy, które pojawiły się w miejsce innych, starszych, to też onimy paralelne? Jak duża może być różnica w czasie funkcjonowania obu nazw, żeby jeszcze je do tej grupy zaliczyć?

W płaszczyźnie apelatywnej leksemu zróżnicowane chronologicznie, ale odnoszące się do tego samego elementu rzeczywistości pozajęzykowej, opisuje się w kategorii synonimów (np. *twarz – lico, kobieta – niewiasta, sufit – powałą*)⁷, dlatego proponuję takie samo kryterium (czyli kryterium jedności nazywanego desygnowanego) przyjąć dla nazw paralelnych. W onimii jednak procesy zmiany nazwy mogą zachodzić o wiele bardziej gwałtownie niż w sferze apelatywnej, gdyż zmiana nazwy może być np. decyzją urzędową, prawną. Dlatego w moim przekonaniu należy odróżnić paralelizm diachroniczny od synchronicznego. Ten pierwszy dotyczyłby zmiany nazw (renominacji), czyli nazw zróżnicowanych chronologicznie⁸, ten drugi obejmowałby nazwy funkcjonujące dla jednego obiektu w tym samym czasie.

3.

Dublety (lub triplety) zróżnicowane chronologicznie to onimy, które nie występują w tym samym czasie, tylko nowsza nazwa zastępuje z różnych względów starszą (co oczywiście nie wyklucza możliwości wspólnego ich funkcjonowania przynajmniej przez pewien czas). Nowe nazwy z tej grupy zazwyczaj powstają wskutek decyzji urzędowych, ale nie tylko. Można wskazać kilka grup przyczyn powstawania takich mian.

1. Uwarunkowania prawno-kulturowe – w tej grupie mieściłyby się zmiany nazwisk po zawarciu związku małżeńskiego (np. *Ewa Kamińska > Ewa Rzetelska-Feleszko, Anna Dziadyk > Anna Dymna*), ale też zmiana nazwisk np. świadków koronnych czy zmiany nazwisk dzieci żydowskich z małżeństw rytualnych (Woźniak, 2016, s. 126 – 127). Z pewnymi zastrzeżeniami można by też umieścić tutaj zmiany imion ze słowiańskich na chrześcijańskie w okresie średniowiecza (dokumenty notują, że ta sama osoba „funkcjonowała” pod imieniem kościelnym i tradycyjnym, słowiańskim, np. *Nicolaus dictus Cosa, Ian dictus Smaga Ioannes Glawach* – por. Rzetelska-Feleszko, 2006, s. 21) oraz współczesne zmiany imion spowodowane zmianą wyznania czy przybraniem imienia zakonnégo lub funkcji kościelnej (*Karol Wojtyła > Jan Paweł II*).

2. Uwarunkowania historyczno-polityczne – ten rodzaj zmian nazw wiąże się np. z przesunięciami granic, w wyniku czego na substrat (język etnosu) nakłada się superstrat (język ludności napływowej) i w konsekwencji z czasem może dochodzić do renominacji. Zjawisko to może dotyczyć także fonetycznej, fleksyjnej i słowotwórczej adaptacji nazw osobowych (*Schmied > Smit, Zyman > Zymański*) i asymilacji nazwisk obcych (tłumaczenia), albo całkowitej zmiany nazwisk (np. *Schwarz > Chodaczek, Goldhaufen > Tenecka* – por. Woźniak, 2016, s. 126).

3. Przyczyny społeczno-polityczne – miały one zwłaszcza duży wpływ na kształtowanie się nazewnictwa miejskiego. Moda na nazwy pamiątkowe, która pojawiła się pod koniec XIX w., stała się w rękach kolejnych władz narzędziem propagandy. Jak konstatauje K. Handke, moda ta

⁷ O życiu wyrazów, a przede wszystkim o przyczynach zanikania jednych a rodzeniu się innych, obrazowo pisał już niemal przed wiekiem prof. Stanisław Szober (1930).

⁸ Akt przemianowania nie oznacza, że „stara” nazwa natychmiast znika z obiegu. Wiadomo, że mieszkańców posługują się np. starymi nazwami ulic jeszcze wiele lat po zmianach urzędowych, podobnie kobiety wychodzące za mąż przez dłuższy lub krótszy czas posługują się nazwiskiem panieńskim jako pomocniczym przy identyfikacji, np. na listach obecności, kursach itp.

zaczęła się od uczczenia Napoleona I Bonapartego w nazewnictwie Warszawy, potem władze zaborcze nadawały ulicom nazwy obcych Polsce patronów, co było aktem presji politycznej. Nazwy te usunięto po wyzwoleniu i zastąpiono rodzimymi bohaterami (budowa tożsamości narodowej, kształtowanie postaw patriotycznych), jednak już w czasie II wojny nastąpiła ponowna germanizacja i depolonizacja, z kolei w dobie totalitaryzmu sowieckiego indoktrynacja, a po 1989 r. – dekomunizacja: „Jak widać, motywacja symboliczna w polskim nazewnictwie miejskim przez większą część naszej historii – ze stosunkowo krótkimi przerwami – była fundowana nakazami, zakazami, przymusem władz wobec społeczeństwa. Władze arbitralnie, z intencjami politycznymi lub ideologicznymi, decydowały o pamiątkowym nazewnictwie miejskim bez udziału społeczeństwa i z reguły wbrew niemu” (Handke, 2012, s. 203 – 204). Tego typu zmiany są opisywane w literaturze onomastycznej bardzo często (zob. np. Koperowska, 1998; Rzetelska-Feleszko, 2006, s. 105 – 107; Bieńkowska, Umińska-Tytoń, 2012, s. 243; Handke, 2012, s. 203 – 205). Warto zaznaczyć, że część tych zmian miała charakter wyłącznie polityczny (np. *ul. Mostowa* > *al. J. Piłsudskiego*, *ul. Lenina* > *ul. Lwowska*, *al. Komunistów* > *al. Pod Kasztanami*, *al. 22 Lipca* > *al. Łukasza Cieplińskiego*). Notuje się jednak także zmiany, przy których ustawodawcy starali się zachować choć częściowy związek formalny z poprzednią nazwą i wykorzystywali np. tożsamość nazwisk różnych postaci, tożsamość pojedynczych członów nazw, podobieństwo brzmienia itp. (np. *ul. Armii Czerwonej* > *ul. Armii Krajowej*, *ul. Ludwika Waryńskiego* > *ul. Ludwiki Wawrzyńskiej*, *ul. Marszałka Rokossowskiego* > *ul. Marszałkowska*, *ul. Janka Krasickiego* > *ul. Ignacego Krasickiego*, *ul. Stalina* > *ul. Stalingradzka*, *ul. Stefana Przybyszewskiego* > *ul. Stanisława Przybyszewskiego* – por. Bieńkowska, Umińska-Tytoń, 2012, s. 246).

4. Przyczyny administracyjne – renominacje z przyczyn urzędowych mogą wynikać z porządkowania nazewnictwa miejskiego, np. po poszerzeniu granic miasta⁹ (usuwanie powtarzających się nazw; usuwanie nazw „tymczasowych”; z członami *boczna*, *nowo-*, *staro-*, *krótko-* itp.); dawniej podobny charakter miało urzędowe nadawanie nazwisk osobom posługującym się wyłącznie imieniem.

5. Przyczyny własnościowe – bardzo często w odniesieniu do nazw posiadłości, do mikronominów, do ergonomów komercyjnych przyczyną zmiany nazwy jest zmiana właściciela miejsca, lokalu, firmy; możliwe tutaj są trzy opcje: podstawą nowej nazwy staje się nazwisko (rzadziej imię) nowego właściciela (np. *Bocka /Mlyn/* > *Klizy /Mlyn/* – Rutkiewicz-Hanczewska, 2008, s. 407), nowa nazwa ma inną niż posesywną motywację (*/pole/Maleckówka* > *Za Torem, Aichmillerówka* > *Dziadowski Ogród*), nowa nazwa powstała od nazwiska właściciela, choć starsza nie była mianem posesywnym (*Pałac Letni* > *Nieciówka*).

6. Przyczyny wizualne – motywem zmiany nazwy bywa (choć oczywiście nie musi tak być) zmiana wyglądu obiektu, np. nie ma już żadnych śladów po dotknietym ogniem terenie czy wyrąbanym lesie, dlatego nazwy terenowe *Pogorzały*, *Pnioki* wyszły z użycia na rzecz nazw *Równe* i *Zalesie*.

7. Przyczyny funkcjonalne – zmiana funkcji obiektu dość często pociąga za sobą zmianę nazwy, np. w dawnej synagodze w Rzeszowie utworzono galerię sztuki, dlatego nazwę *Duża Synagoga* zastąpił *Dom Sztuki*, z kolei kiedy na skrzyżowaniu *ulic Głogowskiej* i *Bernardyńskie-*

⁹ O porządkowaniu nazewnictwa miejskiego w Łodzi szeroko pisały D. Bieńkowska i E. Umińska-Tytoń (2012, s. 242 – 247).

skiej stanął pomnik Grunwaldu, ta pierwsza zmieniła nazwę na *ul. Grunwaldzka*, a kiedy po wojnie w dawnej siedzibie Lubomirskich utworzono więzienie, nazwę *Zamek* zastąpił *Kryminal*. Czasami zmianę nazwy (bądź któregoś z jej członów) wymusza zmiana rangi obiektu – jest to częste np. w nazewnictwie budowli sakralnych (np. kościół pw. *Wniebowzięcia NPM* > *bazylika pw. Wniebowzięcia NMP*).

8. Przyczyny językowe – na takie wskazywała Małgorzata Rutkiewicz-Hancewska (2008, s. 406 – 408), która dowodziła, że zanik apelatywów motywujących stare nazwy może prowadzić do ich przekształceń adideacyjnych. Ale zanik apelatywu utrwalonego w podstawie może też być przyczyną powstania całkiem nowej nazwy, inaczej motywowanej (np. potok *Przyrwa* > *Gogołowski Potok*) lub po prostu „uwspółczesnionej” (np. *ul. Kolei Żelaznej* > *ul. Kolejowa*). Do tej grupy można też zaliczyć zmiany opisywane w nazewnictwie Łodzi – nowa nazwa semantycznie nawiązuje do starszej, np. *Żelazna* > *Metalowa*, *Mostowa* > *Wiadukt*, *Kamienna* > *Granitowa*, *Azbestowa* > *Ekologiczna*, *Radziecka* > *Społeczna*, *Młynarska* > *Mączna*, *Kopernika* > *Astronomiczna* – w tej grupie plateonimów mamy różne mechanizmy kreacji nowych nazw: inny element tego samego pola semantycznego, bliskoznaczność, hiperonim – hiponim, antonimy, adideacje, asocjacje – czasem trudno te zmiany logicznie wy tłumaczyć (szerzej na ten temat zob. Bieńkowska, Umińska-Tytoń, 2012, s. 245 – 247).

9. Przyczyny aksjologiczne – współcześnie coraz mocniej akcentowane; nazwy własne dla członków społeczeństw nimi się posługujących nie są pustymi etykietami, ludzie chcą mieszkać w miejscowościach z ładną nazwą, przy ładnie nazwanych ulicach, chcą mieć ładne nazwiska i imiona (choć oczywiście ocena czegoś jako ładne jest subiektywna). Pogoń za ładnym jest przyczyną renominacji w nazwach miejscowości (*Wielka Bieda* > *Średnica*, *Żydy* > *Mazurowo*, *Krowia Góra* > *Zagórze*, *Parchacín* > *Łaziszcze* itp. – Rzetelska-Feleszko, 2006, s. 131), w klasie nazwisk (np. nielubiane nazwiska odzwierzęce: *Pajak*, *Gnida*, *Cap* i anatomiczno-fizjologiczne: *Cipa*, *Hujek*, *Flak*, *Kiszka*, *Srakała* – por. Woźniak 2016) czy imion (np. *Isaura* > *Izabela*). Także w nazewnictwie miejskim coraz częściej dochodzi do zmian nazw ulic, które – zdaniem mieszkańców – brzydko brzmią czy „żle się kojarzą”. Kwiryna Handke klasyfikuje te plateonimy w grupie nazw o motywacji społecznej i wyraża się o nich krytycznie (Handke, 2012, s. 204). Istnienie tej motywacji dowodzi jednak niezbicie, że nazwom przypisuje się coraz większe znaczenie w zakresie wartościowania obiektów nimi sygnowanych. Dlatego w tej grupie należałoby pomieścić wszelkie zmiany dotyczące imion i nazwisk motywowane skojarzeniami, przeżyciami, relacjami rodzinnymi itp. ich nosicielami.

10. Przyczyny środowiskowe – nierzadko się zdarza, zwłaszcza w odniesieniu do antroponimów nieoficjalnych, że zmiana środowiska życia czy znaczna zmiana w życiu pociąga za sobą zmianę nazwy danej osoby, np. *Rogacz* (kiedy był młody) > *Ślepy* || *Amerykon* (kiedy wrócił z Ameryki i wzrok mu się pogorszył), *Śpik* (przewisko uczniowskie motywowane niskim wzrostem) > *Mulat* (przewisko studenckie – od ciemnej karnacji) > *Wicek* (przewisko w środowisku pracy – od pełnionej funkcji wicedyrektora). Podobny mechanizm dotyczy zmian np. zoonimów (nowy właściciel nadaje zwierzakowi nowe imię) czy porejonimów (auto zwane przez pierwszego właściciela *Grubą Kaśką*, przez nowego – *Złomkiem*).

4.

Istnienie nazw paralelnych w tym samym czasie wynika – najogólniej rzecz biorąc – z przyjęcia dwóch różnych punktów widzenia przy oglądzie tego samego obiektu (por. Myszka,

2013). Wszystkie inne wskazywane motywacje są pochodną tego założenia: zróżnicowanie międzymotywacyjne jest efektem np. zderzenia cech fizycznych z cechami aksjologicznymi, realiów kulturowych z realiami własnościowymi itp., zróżnicowanie wewnętrzmotywacyjne wynika np. z różnego postrzegania tej samej przestrzeni fizycznej, z różnej oceny tych samych artefaktów itp., zderzenie nazw urzędowych i potocznych jest efektem starcia „administracyjnej” i „ludowej” perspektywy oglądu, współzawodnictwo języków funkcjonujących na danej przestrzeni to rezultat zderzenia substratu z superstratem, czyli de facto innej leksyki, ale też często innej interpretacji świata w języku odzwierciedlanej. Podobną motywację, choć na innych przesłankach opartą, mają przekształcenia adideacyjne i próby usuwania z onimów archaicznych podstaw: „stare” spojrzenie ściera się z „nowym”. Również z punktem widzenia związana jest społeczna ocena rangi obiektu i zasięg funkcjonowania jego nazwy.

Jeśli nazwy współwystępują w tym samym czasie, muszą też istnieć jakieś powody używania jednej spośród kilku możliwości. Warto w tym miejscu powrócić na chwilę do synonimii apelatywnej: użycie któregoś z wyrazów bliskoznaczkowych zależnej jest od rejestru języka (tekst naukowy, język potoczy, stylizacja itp.), od uczestników, sytuacji komunikacyjnej, stopnia jej formalności, intencji nadawcy itp. Podobnie jest z nazwami paralelnymi. Ich powstawanie, a w konsekwencji również używanie, najczęściej zależy od następujących czynników:

1. Różne rejesty języka – zwłaszcza na terenach niejednolitych etnicznie często spotykamy dublety różnojęzyczne (np. w Poznaniu: *Golnauer Bach* || *Golęcinka*, *Haermannstadter Bach* || *Górczynka* – Rutkiewicz-Hanczewska, 2008, s. 294); podobnie można traktować dublety powstałe na styku gwary i języka ogólnego.

2. Różne środowiska – ten sam obiekt terenowy może być różnie nazywany przez dzieci i dorosłych (np. łąka wiejska: *Łemblej* || *Błonia*), przez przedstawicieli różnych grup zawodowych (góra w lesie przez ogół mieszkańców zwana *Wapienka*, przez myśliwych – *Maćków Śpic*); również ta sama osoba może nosić np. różne przezwiska w gronie rodziny i kolegów z pracy.

3. Zróżnicowanie terytorialne – dość często zdarza się, że ten sam obiekt terenowy inaczej jest nazywany przez mieszkańców dwóch sąsiadujących wsi, np. *Różanka* || *Grodzisko* (mieszkańcy Różanki nazywają potok *Grodzisko*, zaś mieszkańcy Grodziska – *Różanka*), *Na Jankowie* || *Na Zagórzu* (pole na granicy dwóch wsi – pierwszej nazwy używają mieszkańcy Pstrągówki, drugiej – mieszkańcy Stępiny). Szczególną odmianą tej sytuacji jest różny zasięg nazw – zwłaszcza w mikropionimii nierzadkie są sytuacje, że z dwóch nazw paralelnych jedna ma szerszy zasięg, jest znana „wszystkim”, drugą znają tylko osoby mieszkające najbliżej (tak np. mieszkańcy Frysztaka tłumaczyli różnicę pomiędzy nazwami pól *Krupkówka* || *Koło Petki* i *Motykówka* || *Koło Anieckowej*).

4. Różne sytuacje komunikacyjne – jest to bardzo ważny powód wyboru jednej z nazw paralelnych, na ogół motywowany oficjalnością (bądź jej brakiem) sytuacji użycia nazwy¹⁰. Często opisywano proces skracania nazw w sytuacjach nieoficjalnych, ale powstałe w ten sposób miana są wariantami, a nie dubletami, a problem wariantacji nazewniczej tutaj pomijam. W nazewnictwie miejskim niektóre nazwy paralelne powstają na przekór instytucjom nadającym oficjalne nazwy, jako wyraz buntu mieszkańców, o czym wspomina K. Handke i podaje przykłady: „w Poznaniu oficjalna nazwa *Osiedle Wielkiej Rewolucji Październikowej* została zastą-

¹⁰ Przed laty W. Lubaś (1978) opisywał związki pomiędzy oficjalnością komunikacji a wyborem odpowiedniej postaci antroponimu. Ponieważ jednak imienia nie traktuje się tu jako nazwy paralelnej dla nazwiska, a zdrobnienia są wariantami imion, a nie ich dubletami, problem ten w tym miejscu nie będzie poruszany.

piona potoczna nazwą *Osiedle Różańcowe* (dowcipne skojarzenie z miesiącem, w którym odbywają się w Kościele katolickim nabożeństwa różańcowe) [...] oficjalna nazwa w Warszawie *Pomnik Braterstwa Broni Żołnierzy Polskich i Radzieckich* – nazwa nieoficjalna *Pomnik Czterech Śpiących*" (Handke, 1993, s. 45). Również w innych miejscowościach takich przykładów jest mnóstwo, np. w Łodzi: oficjalnie *os. im. Małgorzaty Fornalskiej*, nieoficjalnie – *os. Młodych* (Bieńkowska, Umińska-Tytoń, 2012, s. 249), podobnie jest w środowiskach wiejskich, np. *os. Młodość || Księża Góru, ul. Nowa || Milówka* (obydwie przykłady z Frysztaka).

5. Ścieranie się starszej nazwy z nowszą – zjawisko to dotyczy głównie nazw nieoficjalnych (np. w gminie Frysztak: *Wydrzany || Biała Góra, Działowcy || Berdechów*), ale zdarzają się sytuacje, że mieszkańcy posługują się starszymi, zwyczajowymi nazwami, choć urzędnicy wprowadzili już dla tych obiektów miana oficjalne, np. w Rzeszowie dotyczy to części miasta: *Kantorówka || Osiedle Strzyżowska-Ustrzycka, Stawiska || Wiśniówka*.

6. Różne cele uzycia nazwy – z nieoficjalnością sytuacji łączy się celowość użycia nazwy (pragmatyzm). Niektóre nazwy są używane po to, by kogoś obrazić, zdenerwować, wykpić. Jak wiadomo, „ekspresja jest znakiem językowym, za którego pomocą nadawca wyraża swój stosunek do otaczającej rzeczywistości” (Handke, 1993, s. 41). Z taką sytuacją często spotykamy się w grupie przydomków i przewisk – część z nich jest półoficjalna, znana wszystkim, ale są i takie, których używa się w ściśle określonym kontekście, które zawsze waloryzują ujemnie, które są obraźliwe i mają dokuczyć, urazić – generalnie wywołać negatywne konotacje (por. Oronowicz-Kida, 2009, s. 13 – 14). Podobnie jest w dubletach sygnujących miejsca: *Pnioki || Dupioch, Stępina || Chyrówka* (jak dowodzą mieszkańcy, w formach „on jest z Dupioczą” czy „pochodzi z Chyrówki” widoczna jest negatywna waloryzacja mieszkańców). Również nacechowane są rzeszowskie nazwy *Gejbridż i Wielka Cipa* (oficjalnie: *most Narutowicza, pomnik Czynu Rewolucyjnego*). Z przeciwną sytuacją mamy do czynienia w dubletach *os. gen. Andersa || Baranówka i Dom Esterki || Dom Baldorff'a*. Pierwsza z nazw w każdej parze miała podnieść prestiż obiektu: oderwać od dawnej motywacji związanej z baranami (które w przestrzeni miasta są postrzegane jako synonim zaściankowości) czy pokazać historię miejsca (związek z Kazimierzem Wielkim i jego kochanką).

7. Funkcjonalność („informatywność”) nazwy – nazwy paralelne powstają także wówczas, gdy istniejące wcześniej miana są długie i utrudniają jednoznaczne sytuowanie obiektów, np. w przypadku rzeszowskich kościołów mieszkańcy wolą posługiwać się nazwami: *kościół Akademicki, kościół Gimnazjalny, kościół Garnizonowy* (jednoznacznie wskazującymi na lokalizację) niż niewiele mówiącymi o położeniu obiektów patrociniami: *kościół pw. św. Jadwigi Królowej, kościół św. Krzyża, kościół pw. Matki Bożej Królowej Polski*. Podobnie jest w przypadku nazw parków (*park Dominikański || park Inwalidów Wojennych*), znaczących budowli (*Dom Sztuki || Biuro Wystaw Artystycznych, Hala Podpromie || Regionalne Centrum Widowiskowo-Sportowe im. Jana Strzelczyka*).

8. Brak stabilizacji nazwy – czasami istnienie dubletów jest zwiastunem tworzenia się nazwy, stabilizowania jednostek w funkcjach proprialnych; tak należy interpretować np. historyczne nazwy jednej z poznańskich bram: *Mała Bramka, Ciemna Bramka, Ponura Bramka, Śmierdząca Bramka, Ślepa Bramka, Zgniła Furtka Jezuicka* (Graf, 2008, s. 550).

Z pewnością przedstawiona wyżej lista czynników, od których zależy powstawanie i używanie wielu nazw dla jednego obiektu nie jest pełna. Niestety, w przypadku dubletów czy tri-

pletów nazewniczych bardzo często musimy pozostać przy ogólnikowym stwierdzeniu, że różnice wynikają z różnych punktów widzenia poszczególnych twórców nazw. Zwłaszcza, że każda z nazw paralelnych ma osobną, logiczną motywację, odzwierciedlającą jedynie to, że różne elementy stały się ważne dla różnych osób, np. *Herby || Wielki Kamień || Kopułka* – to wielki kamień o kopulastym kształcie, z wyrytymi herbami Firlejów, *Czarnówka || Kamień* – to kamienisty szczyt pasma Jazowej porosły ciemnym lasem, *Państwowy Las || Wielki Las* – to rozległy las będący własnością państwową, *Młyn Podgórny || Młyn Wisłoczy* – to młyn na Wiślocie, u podnóża Babiej Góry, *Malawka || Młynówka* – to rzeka płynąca od Malawy; usytuowany był nad nią młyn, *pomnik Łukasza Cieplińskiego || pomnik Żołnierzy Wyklętych* – to monument przedstawiający Łukasza Cieplińskiego i innych żołnierzy wyklętych, *Brama Murowa || Brama Sandomierska || Czerwona Brama* – to nazwy bramy z czerwonej cegły, stojącej na drodze do Sandomierza.

Przykłady te tylko potwierdzają jedną z głównych tez relatywizmu językowego: „[...] sugestie dotyczące sposobów patrzenia na świat są pochodną historycznie ukształtowanych interpretacji rzeczywistości. Skoro jednak samo pojęcie interpretacji [...] zakłada wielość możliwych spojrzeń na obiekt interpretowany, a w konsekwencji również wielość możliwych rezultatów takich działań, to sposoby językowego postrzegania świata, owych sugestii interpretacyjnych, mogą się zasadniczo niekiedy różnić” (Tokarski, 2013, s. 69). Należy jednak pamiętać o tym, że fakt istnienia różnych motywacji nie podważa stwierdzenia, że prymarną funkcją wszystkich nazw własnych jest desygnowanie (funkcja deiktyczna), dlatego wydaje się, że nazwy paralelne można traktować jako swoiste synonimy użytkowe (funkcjonalne, pragmatyczne).

Literatura:

- BOREK, H. 1988. Nazwy relacyjne w toponimii. In: *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna. Księga referatów*. Ed. K. Zierhoffer, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1988, s. 43 – 51.
- BIEŃKOWSKA, D. – UMIŃSKA-TYTOŃ, E. 2012. *Nazewnictwo miejskie Łodzi*. Łódź: Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego, 2012. 264 s.
- BOGUSŁAWSKI, A. 1988. *Język w słowniku. Desiderata semantyczne do wielkiego słownika polszczyzny*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988. 146 s.
- BREZA, E. 1998, *Homonimia w polskiej antropomii*. In: *Najnowsze przemiany nazewnicze*. Ed. E. Jakus-Borkowa, K. Nowik, Warszawa: Energeia, 1998, s. 293 – 298.
- CZYŻEWSKI, F. 2012. Uwagi o mikropolonimii powiatu włodawskiego. In: *W komunikacyjnej przestrzeni nazw własnych i pospolitych. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Robertowi Mrózkowi*, Ed. I. Łuc, M. Poglódek. Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego, 2012, s. 143 – 156.
- GAJDA, S. (Ed.). 1991. *Wariancia w języku*, Opole: Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1991. 266 s.
- GRAF, M. 2008. Nazwy budowlane i miejsc wydzielonych. In: *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*, Ed. Z. Zagórski, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2008, s. 541 – 611.
- HANDKE, K. 1993. Nazewnictwo jako narzędzie ekspresji. In: *Onomastyka literacka*. Ed. M. Biolik, Olsztyn: Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1993, s. 41 – 49.
- HANDKE, K. 2011. *Dzieje Warszawy nazwami pisane*. Warszawa: Biblioteka Warszawska, 2011. 580 s.
- HANDKE, K. 2012. Wtórne motywacje w systemie nazewnictwa miejskiego. In: *W komunikacyjnej przestrzeni nazw własnych i pospolitych. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Robertowi Mrózkowi*. Ed. I. Łuc, M. Poglódek, Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego, 2012, s. 201 – 209.
- JODŁOWSKI, S. 1963. O definicję synonimu. In: *Studia lingüistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński*. Ed. T. Milewski, J. Safarewicz, F. Sławski, Warszawa: PWN, 1963, s. 23 – 29.

- KOPERTOWSKA, D. 1998. Kierunki zmian w powojennym nazewnictwie Kielc (1945 – 1995). In: *Najnowsze przemiany nazewnicze*. Ed. E. Jakus-Borkowa, K. Nowik, Warszawa: Energeia, 1998, s. 147 – 156.
- LUBAŚ, W. 1978. Typ kontaktu językowego a wariantywność nazw własnych we współczesnej polszczyźnie. In: *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, Prace Językoznawcze IV: Onomastyka*, 1978, s. 7 – 13.
- MRÓZEK, R. 1991. Paralelizm a wariantywność składników systemu mikrotoponimicznego. In: *Warianty w języku*, Ed. S. Gajda, Opole: WSP, 1991, s. 157 – 162.
- MYSZKA, A. 2010. Wariantywność onimów a sytuacja komunikacyjna – na przykładzie podkarpackich nazw. In: *Nazwy własne a społeczeństwo*. Ed. R. Łobodzińska, t. 2, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM, 2010, s. 93 – 105.
- MYSZKA, A. 2013. Społeczne i kulturowe przyczyny powstawania paralelnych urbanonimów nieoficjalnych – na przykładzie nazw rzeszowskich (XVIII-XX w.). In: *Słowo. Studia językoznawcze*, nr 4, 2013, s. 103 – 115.
- MYSZKA, A. 2015. *Urbanonimia Rzeszowa. Językowo-kulturowy obraz miasta*. Rzeszów: Wydaw. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2015. 498 s.
- ORONOWICZ-KIDA, E. 2009. *Współczesne przewiska mieszkańców dawnego powiatu jarosławskiego*. Rzeszów: Fraza, 2009. 276 s.
- RASZEWSKA-KLIMAS, A. 2015. Wariantywność dziewiętnastowiecznych nazwisk piotrkowian. In: *Onomastica*, LIX, 2015, s. 169 – 179.
- RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA, M. 2008. Nazwy terenowe. In: *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*. Ed. Z. Zagórski, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2008, s. 167 – 423.
- RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA, M. 2016. *Neurobiologia nazywania. O anomii proprialnej i apelatywnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2016. 444 s.
- RZETELSKA-FELESZKO, E. 2006. *W świecie nazw własnych*. Warszawa-Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2006. 248 s.
- SKUBALANKA, T. 1970. *Problemy synonimii poetyckiej*. In: *Studia z historii i teorii poezji*. Ed. M. Głowiński, Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum, 1970, s. 429 – 445.
- SZOBER, S., 1930. *Życie wyrazów. Zamieranie i przemiany wyrazów*. Kraków: Wydaw. Goebethner i Wolff, 1930. 34 s.
- TOKARSKI, R. 2013. *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2013. 372 s.
- TREDER, J. 1979. Nazwy ponowione wśród nazw przeniesionych. In: *Onomastica*, XXIV, 1979, s. 19 – 43.
- WOZNIAK, E. 2016. Socjolingwistyczne aspekty zmiany nazwisk w okresie międzywojennym. In: *Onomastica*, LX, 2016, s. 119 – 135.

Summary

Functional Synonymy? The Essence and Reasons of the Existence of Names in Various Categories of Proper Names

The goal of this paper is to show that there are similarities between synonymy in the appellative layer of the language and parallel names in the onymic layer, however they are limited to pragmatics (i.e. the functional synonymy). Name doublets and triplets, like synonyms, result from perception of the extralinguistic reality in a different way which leads to different reflection thereof. An analysis covered reasons of origination and functioning of many names for the same object depending on the temporal factor (synchronic and diachronic doublets). The paper points out language factors as well as cultural, legal, administrative, social, historical, political, proprietary, functional, aesthetic, axiomatic, pragmatic and other ones. However, it shall be emphasised that the superior reason for the creation of the “double” names are differences in the point of view of their creators.

Keywords: proper name, synonymy, parallelism, name doublets, language relativism

Imiona jako nazwy polisygnifikacyjne na przykładzie polskich nazw miejscowych

EWA ORONOWICZ-KIDA

Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów (Polska)

Polisygnifikacyjność imion jest zjawiskiem powszechnym i raczej nie zwracającym szczególnej uwagi we współczesnym polskim nazewnictwie. Wyjątkiem wydają się być analizowane ojkonimy, które budzą ciekawość i wywołują emocje zastosowaniem imion w funkcji innej niż społecznie przyjęta. Jest to uwarunkowane głównie tym, że wśród nazw miejscowych występujących w Polsce są to miana bardzo rzadko spotykane, a w związku z tym oryginalne, nietypowe i przykuwające uwagę tych, którzy się nimi posługują.

Słowa kluczowe: onomastyka, imię, nazwy miejscowe, nazwy polisygnifikacyjne

Wstęp

Edward Breza rozważając zagadnienie homonimii w polskiej antroponimii stwierdził, że jeśli zgodzimy się z ogólnie przyjmowanym twierdzeniem, iż nazwy własne nie mają znaczenia, tylko oznaczają (poza chrematonomami, które niekiedy nie tylko oznaczają, ale także znaczą), to nie ma nazw polisemantycznych¹. Można natomiast mówić o nazwach polisygnifikacyjnych, czyli onimach odnoszących się do różnych obiektów (denotatów, desygnatów), do których badacz zaliczył imiona, nazwiska, nazwy topograficzne (choronimy, toponimy) i chrematony (Breza, 1998, s. 294). Wśród wymienionych polisygnifikantów wyraźnie zaznaczają swoją obecność antroponimy, reprezentowane przez dwie klasy nazw, tj. imiona i nazwiska².

Materiał badawczy

Przedmiotem mojego zainteresowania stały się imiona jako nazwy nie tylko osób, ale także miejsc zasiedlonych przez ludzi, a więc ojkonimy formalnie równe imionom, jednoznacznie kojarzone przez współczesnych użytkowników języka polskiego z powszechnie znymi imionami. Nie biorę zatem pod uwagę, poza ciągle jeszcze używanymi, imion staropolskich. Większość z nich przeciętny Polak nie identyfikuje z pierwszym członem nazwy osobowej, a w związku z tym nie łączy np. nazwy *Racibórz* z grodem *Racibora* czy *Przasnysza* z grodem *Przasnyscha*. Ale z kolei nazwa miejska *Jarosław* bez wątpienia skłania do imiennych odwołań i mimo staropolskiego rodowodu stała się elementem analizowanego materiału językowego. Nie wchodzę zatem w rozważania semantyczne dotyczące pochodzenia czy motywacji poszczególnych mian. Koncentruję się na strukturze, a nie na motywacyjno-pragmatycznym

¹ Według E. Brezy nie istnieją nazwy polisemantyczne, ale można mówić o nazwach od polisemantycznych podstaw, np. przewisko czy potem nazwisko *Baba* od antroponimu *baba*, któremu można przypisać różne znaczenia, np. ‘mężczyzna zniewiesiąły’, ‘kobieciarz, babiarz’, na Kaszubach ‘wzdręga krasnopiórka, gatunek ryby’, ‘rodzaj ciasta’ i inne (Breza, 1998, s. 295).

² Językoznawcy badają różne kategorie nazw własnych pod kątem występowania w ich strukturze antroponimów. W ostatnich latach szczególnie często analizy naukowe dotyczą najbardziej progresywnie rozwijającej się chrematonomii. Zagadniemu deantropomizacji chrematonomów poświęciła uwagę np. R. Łobodzińska w artykule *Imiona w różnych klasach chrematonimów* (Łobodzińska, 2011, s. 302 – 309). Z kolei nowe procesy nominacyjne, pod kątem udziału w nich imion własnych osobowych, we współczesnej zoönimii omówił S. Warchał (Warchał, 2007, s. 547 – 554).

aspekcie nominacji ojkonimu. Nawiązując zaś do rozważań przywołanego wcześniej E. Brezy dotyczących homonimii w polskich nazwach osobowych, trzeba zauważać, że również wśród analizowanych nazw, jeszcze raz podkreślam bez uwzględnienia ich motywacji, pojawiły się onimy, które zaklasyfikować można do nazw homonimicznych, czyli takich, które mają takie samo brzmienie, lecz różne pochodzenie. Przykładem takiego nazewniczego homonimu jest np. ojkonim *Róża*, który może wprawdzie pochodzić od imienia *Róża*, ale także, co znajduje potwierdzenie w *Nazwach miejscowości Polski*³, od apelatywu *róża*, nazwy osobowej *Róg* z sufiksem *ja, a także nazwy heraldycznej *Róża* (NMP, XI, 134). Albo nazwa wsi *Leonia* wywodzona od imienia *Leon*, na wzór nazw z sufiksem *ja lub od imienia żeńskiego *Leonia* (NMP, VI, 58).

Materiał badawczy stanowią ojkonimy wyekscerpowane z zamieszczonego w Internecie *Wykazu urzędowych nazw miejscowości i ich części*⁴. Jest to trzeci wykaz, po wcześniejszych z roku 1980 i roku 2012. Opublikowany został 19 października 2015 r. w Dzienniku Ustaw (poz. 1636) na podstawie wcześniejszego obwieszczenia Ministra Administracji i Cyfryzacji. W nowym wykazie znalazły się zmiany w nazewnictwie, które zaszły w ciągu trzech lat od poprzedniej publikacji. Zawiera on 103086 nazw (wśród których znalazło się na przykład: 915 nazw miast, 6710 nazw części miast, 43068 nazw wsi, 36263 nazwy części wsi). Wykaz uwzględnia 23 rodzaje miejscowości: miasto, część miasta, wieś, część wsi, osiedle, osiedle wsi, kolonia, część kolonii, kolonia wsi, kolonia kolonii, kolonia osady, osada, część osady, osada wsi, osada kolonii, osada osady, przysiółek, przysiółek wsi, przysiółek kolonii, przysiółek osady, osada leśna, osada leśna wsi, schronisko turystyczne. Wykaz ten jest bardzo rozbudowany w stosunku do tego, co przyjmuje się w polskiej terminologii językowej, w której nazwami miejscowymi określane są nazwy samodzielnych osad tj. wsi i miast. Oprócz tego wymienia się także nazwy drobniejszych osad nazywanych w różnych częściach Polski przysiółkami, pustkami lub wybudowaniami oraz kolonie czyli odrębne części wsi o rozproszonej zabudowie, większe niż przysiółki. Ponadto rozbudowane wsie mogą dzielić się na kilka, różnie nazywanych części. Zarówno nazwy przysiółków, jak i części wsi bywają traktowane jako odrębne nazwy, tworzące grupę nazewniczą, pośrednią pomiędzy nazwami wsi i nazwami miejsc nie zamieszkanych (Rzetelska-Feleszko, 1998, s. 192).

Do swoistych cech kategorii imienia zalicza się między innymi to, że jest ono nazwaniem indywidualnym, charakteryzuje się więc jednostkową referencją, co zakłada jego gramatyczną pojedynczość. W swojej podstawowej funkcji imię występuje więc wyłącznie w liczbie pojedynczej. Jego swoją cechą jest również ekspresywne nacechowanie, które wyraża się w możliwości tworzenia od podstaw neutralnych różnego typu form pochodnych nacechowanych emocjonalnie przy użyciu niespotykanej w innych kategoriach nazw osobowych wielości środków morfologicznych i fonologicznych (Malec, 1998, s. 98 – 99), co tylko potwierdza tezę Mieczysława Karasia o ich otwartości morfologicznej (Karaś, 1972, s. 142). W zbiorze analizowanych nazw znalazły się wyłącznie ojkonimy w postaci albo oficjalnych, urzędowych imion, albo w formie imion zdrobniiałych. W obydwu przypadkach są to miana występujące wyłącznie w liczbie pojedynczej. W najnowszym WUNM występuje 139 imion odpowiadających założonym wyżej kryteriom. Znajduje się wśród nich 44% imion męskich (61 nazw) i,

³ Dalej skrót NMP.

⁴ Dalej skrót WUNM.

niewiele więcej bo, 56% kobiecych (78 mian). Są to imiona, które zostały wykorzystane do nazwania 233 denotatów w postaci różnych nazw miejscowych, np. *Adamek* (wieś w woj. świętokrzyskim), *Anna* (część wsi w woj. świętokrzyskim), *Dorotka* (wieś w woj. świętokrzyskim), *Kasia* (część wsi w woj. małopolskim), *Katarzyna* (wieś w woj. Wielkopolskim). Wśród analizowanych nazw dominują (145 ojkonimów) te, które są tożsame z imionami w oficjalnej postaci. Prawie o połowę mniej (88 ojkonimów) jest natomiast nazw powielających imiona w formie zdrobniałej.

Językoznawcy są zgodni co do tego, że z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, iż część leksyki języka polskiego obejmująca nazwy własne jest kilkakrotnie większa niż część apelatywna tejże leksyki (Rymut, 2004, s. 242). *Nomina propria* to ogromny zbiór, którego wielkość nawet w przybliżeniu jest trudna do określenia. Nie ma jednak wątpliwości, że np. w *Slowniku nazwisk współcześnie w Polsce używanych* (Rymut, 1992 – 1994) występuje ponad 400 tys. jednostek, a w przywołanym wcześniej WUNM takich jednostek jest ponad sto tysięcy, wśród których ojkonimy potwierdzające polisygnowacyjność imion stanowią zaledwie około 0,25%.

Układ geograficzny ojkonimów równych imionom

Nazwy miejscowościowe równe nazwom osobowym – imionom, nazwiskom lub przewiskom – traktowane są jako kategoria tzw. innych nazw dzierżawczych. Innych czyli odbiegających pod względem struktury od typowych nazw dzierżawczych tworzonych od antroponimycznych podstaw. Przynależność wyrażał najpierw formant prasłowiański **jb*, potem w tej funkcji występowały także inne sufiksy, bardzo żywotne do dzisiaj: -ów, -owa, -owo, -in, -ina, -ino. Jak pisze Stanisław Rospond najnowszą warstwę nazw dzierżawczych, jak gdyby nadbudówką formalną i chronologiczną nad poprzednią -ów, jest -ówka, -ka i -owiec (Rospond, 1976, s. 199). Nazwy te jako formy przymiotnikowe występują w trzech rodzajach: męskim, żeńskim i nijakim oraz w dwóch liczbach: pojedynczej i mnogiej. Oczywiście nie można wykluczyć, że niektóre z analizowanych nazw reprezentują inne klasy znaczeniowe, mogą mieć np. charakter nazw pamiątkowych lub ponowionych kulturowych. Ustalenie tego wymagałoby jednak ujęcia diachronicznego i przeanalizowania motywacji poszczególnych onimów w celu wydzielenia kategorii semantycznych nazw miejscowych, co nie jest przedmiotem mojego zainteresowania.

Biorąc pod uwagę frekwencję nazwy dzierżawcze, obok nazw topograficznych, należą do najczęściejszych, a więc i najczęściej występujących w Polsce. Dominują na Pomorzu i w Wielkopolsce, natomiast najrzadziej można je spotkać w Małopolsce i na Śląsku. Na tym tle interesujące jest rozmieszczenie geograficzne nazw miejscowościowych równych imionom. Najwięcej jest ich w Polsce centralnej (woj. mazowieckie 31 nazw; woj. łódzkie 46 nazw) i środkowowschodniej (woj. lubelskie 26 nazw). Niewiele mniej na północy (woj. zachodniopomorskie 15 nazw; woj. pomorskie 6) i środkowym zachodzie (woj. wielkopolskie 37; kujawsko-pomorskie 23; lubuskie 5), a najmniej na południu w województwach małopolskim (16), śląskim (16), świętokrzyskim (11), opolskim (7), podkarpackim (6), dolnośląskim (5). Obszarem z najmniejszą liczbą tego typu ojkonimów jest północno-wschodnia część Polski obejmująca woj. warmińsko-mazurskie (2) i woj. podlaskie (6). W porównaniu z rozmieszczeniem typowych nazw dzierżawczych omawiane inne nazwy dzierżawcze częściej występują w centrum i na wschodzie, niż na północy i zachodzie. Tym co wyróżnia ich położenie na mapie Polski, jest wyraźna koncentracja w centrum kraju i rozproszenie na obszarach przygranicznych. Jest to ponadto grupa nazw, które z różnym natążeniem, ale występują we wszystkich 16 aktualnie funkcjonu-

jących województwach. Według E. Rzetelskiej-Feleszko (Rzetelska-Feleszko, 1998, s. 223) nazewnictwo głównych regionów Polski, a także ich części, ma pewne cechy charakterystyczne polegające na zróżnicowanym udziale nazw miejscowych określonych typów. Większość wydzielanych przez językoznawców kategorii nazw występuje bowiem we wszystkich regionach. Zróżnicowanie nie polega więc na istnieniu lub braku jakiejś kategorii, lecz na jej frekwencji, co jednoznacznie potwierdzają analizowane nazwy.

Imiona jako baza ojkonimów

Wśród analizowanych ojkonimów można wydzielić dwa modele nazewnicze:

1. nazwy równe pełnemu imieniu metrykalnemu, np. *Karol, Magdalena, Natalia, Urban, Wanda*;
2. nazwy równe imionom derywowanym, utworzonym sufiksalnie, np. *Augustynka, Bogumiłek, Helenka, Kacerek, Mikołajek*.

W powszechnej świadomości istnieje pojęcie imion polskich, tradycyjnych, swojskich. To one dziś stanowią o odrębności, oryginalności polskiego imiennictwa. Należą tu imiona różnego pochodzenia, zarówno słowiańskie jak i chrześcijańskie czy tzw. obce. Ich zasadniczą cechą jest utrzymująca się od wieków duża popularność wśród ludności polskiej bez względu na różnice społeczne czy regionalne (Umińska-Tytoń, 2003, s. 134).

W pierwszej grupie w funkcji nazw miejscowych występują takie właśnie imiona, zarówno żeńskie, np. *Anna, Barbara, Elżbieta, Emilia, Zofia*, jak i męskie, np. *Henryk, Grzegorz, Jacek, Marek*, ale także rzadziej występujące miana typu *Konstancja, Florentyna, Salomea* czy *Borys, Ferdynand, Ksawery, Maks*. Są to imiona, które doskonale odzwierciedlają polskie zasoby imiennicze, w których dominują antroponimy chrześcijańskie (starsze biblijne np. *Anna* i nowsze np. *Bernadeta*, które weszły do użycia w Polsce za sprawą kultu Matki Bożej z Lourdes i przed XIX. wiekiem nie było tutaj znane), ale odnaleźć w nich można także te, których źródła tkwią w obcych językach i kulturach, np. imię męskie pochodzenia germanńskiego *Ferdynand*.

Zwracając uwagę dość licznie reprezentowane staropolskie imiona złożone, ciągle jeszcze powszechnie znane i używane, np. *Bogumiła, Bronisław, Kazimierz, Władysław, Włodzimierz*, ale także oryginalne, rzadko stosowane (kojarzone z kategorią imienia poprzez występujący w nich typowy dla imion staropolskich człon *-sław*), np. *Dobiesław, Domisław, Drogosław, Więclaw, Witosław, Żelisław*. W przypadku złożonych imion męskich fleksyjnym wyznaczniakiem przejścia z kategorii nazw osobowych do nazw miejscowych jest odmiana według miękkiego paradygmatu, czyli np. *Bronisława* ale *Bronisławia*, *Drogosława* ale *Drogosławia*, *Jarosława* ale *Jarosławia*. Rodzime imiona staropolskie w funkcji ojkonimów są charakterystyczne przede wszystkim dla obszarów Polski północnej, głównie Pomorza (27 nazw, w tym: woj. zachodniopomorskie 13; woj. kujawsko-pomorskie 9; woj. pomorskie 5), w mniejszym zakresie Wielkopolski (woj. wielkopolskie 10). Najwięcej tego typu nazw występuje jednak w woj. zachodniopomorskim, zwracającym uwagę nie tylko ze względu na ilość funkcjonujących w nim ojkonimów równym imionom staropolskim, ale także ze względu na ich brzmienie. Chodzi bowiem o nazwy *Dobiesław* (x2), *Dobrosław*, *Domisław*, *Jarogniew*, *Więclaw* (x2), *Witosław* (x2), *Włodzisław*, którym przypisać można współcześnie cechę oryginalności, wyjątkowości. Taka koncentracja tych właśnie staropolskich imion w funkcji nazw miejscowych na północno-zachodnich rubieżach Polski musi budzić zastanowienie, ale nie jest przypadkowa i w większości przypadków wiąże się z powojenną działalnością Komisji Ustalania Nazw Miej-

scowych na obszarze Pomorza Zachodniego pod przewodnictwem Mikołaja Rudnickiego. Za- daniem tej komisji było szybkie odtworzenie i przywrócenie miejscowościom z obszarów przy- łączonych do Polski po zakończeniu II wojny światowej dawnych słowiańskich nazw oraz przemianowanie nazw niemieckich zgodnie z fonetyką i gramatyką języka polskiego. Stąd wśród powojennych zachodniopomorskich ojkonimów, w efekcie tzw. chrztów nazewniczych, pojawiły się nazwy utworzone przez przywołaną wyżej komisję, a wśród nich nazwy pseudodzierżawcze, prymarne i sekundarne, odwołujące się do staropolskiego systemu imienniczego (Afeltowicz, 2012, s. 188, 191). Wydaje się, że są to nazwy, które należałoby traktować jako nośniki tradycji narodowej i odrębności kulturowej. Tradycja odzwierciedlająca się w imiennictwie może mieć bowiem charakter rodzinny, ale także szerszy narodowy. Jak pisze E. Umińska-Tytoń „Imię poprzez tradycję występowania w określonej formie w społeczeństwie staje się znakiem tożsamości narodowej, symbolem łączności z przodkami, z oczystą historią.” (Umińska –Tytoń, 2003, s. 133).

Z kolei ojkonimy w postaci imion derywowanych to nieskomplikowane strukturalnie derywaty deminutywne utworzone sufiksalnie. Zdrobniałe imiona tworzą cztery przyrostki, właściwie prawie wyłącznie sufiksy -ek oraz -ka dodawane przede wszystkim do podstaw pełnych, np. *Adamek, Bronisławek, Barbarka, Celinka, Helenka* lub, zdecydowanie rzadziej, zdezintegrowanych, np. *Bernatka, Florek, Jarek, Mirek*. Sporadycznie pojawiają się sufiksy -nia, np. *Terenia* oraz -sia, np. *Leosia*.

Biorąc natomiast pod uwagę frekwencję, najczęściej w funkcji ojkonimów występują imiona: *Kazimierz* (10 denotatów), *Karolina* (8denotatów), *Magdalena* (6 denotatów).

Podsumowanie

Polisygnifikacyjność imion nie zwraca chyba w szczególny sposób uwagi współczesnych Polaków, zwłaszcza w chrematonimii, gdzie pojawiają się one lawinowo. Nikogo nie zaskakują już nazwy np. wyrobów cukierniczych, chemicznych czy zakładów usługowych, które mają postać męskich lub żeńskich imion. Od lat jemy więc *Pawelka*, naczynia myjemy *Ludwikiem*, a nową fryzurę robimy w zakładzie fryzjerskim *Wiola*. Bardziej dziwić może obecnie, głównie ze względów kulturowych, procesy uczłowieczenia zwierząt⁵, których językową egzemplifikacją jest nadawanie ludzkich imion zwłaszcza psom i kotom. Najlepszym przyjacielem człowieka jest więc coraz częściej nie pospolity *Reks* czy *Mruczek*, tylko czworożny *Kazik* albo *Rysiek*.

Wydaje się, że wyjątkiem od tej reguły są właśnie deantroponimiczne odmienne ojkonimy, które w procesie komunikacji, prymarnie, tak jak wszystkie inne nazwy własne, pełnią funkcję identyfikacyjną. Sekundarnie są jednak tymi elementami języka, które wywołują zaskoczenie u użytkowników języka. O oryginalności tej klasy ojkonimów, inaczej niż w przypadku innych desygnatów, decydują właściwości polisygnifikacyjne imion, czego konsekwencją jest zastosowanie ich w funkcji innej niż powszechnie przyjęte identyfikowanie osób. Taka desygnacja nazw miejscowych połączona z ich swoistą personifikacją, nie irytuje a budzi ciekawość, może motywować i być impulsem do poznania historii nazwy i miejsca, które oznacza. Zbiór analizowanych onimów, na tle pozostałych polskich nazw miejscowych jest wprawdzie niewielki, ale wyraźnie zaznacza wśród nich swoją obecność.

⁵ O zmianie na wsi i w mieście w stosunkach między ludźmi a psami (i kotami) w ciągu ostatnich 60, 70 lat, a więc o „uczłowieczeniu psów (i kotów)” również w aspekcie nadawania im imion kobiet i mężczyzn, pisała E. Rzetelska-Felszko. Por. (Rzetelska-Feleszko, 2006, s. 169 – 184).

Bibliografia:

- AFELTOWICZ, B. 2012, *Nazwy miejscowe byłego powiatu łobeskiego*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2012. 257 s.
- BREZA, E. 1998, *Homonimia w polskiej antroponomii*. In: *Najnowsze przemiany nazewnicze*. Ed. E. Jakus-Borkowa, K. Nowik. Warszawa: Wydawnictwo Energeia, s. 293 – 298.
- KARAŚ, M. 1972, Nazwy własne i ich klasyfikacja (nazwy osobowe). „*Bulletyn PTJ*”, XXX, s. 103 – 150.
- ŁOBODZIŃSKA, R. 2011. Imiona w różnych klasach chrematonomów. In: *Chrematonomia jako fenomen współczesności*. Ed. M. Biolik, J. Duma. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, s. 301 – 310.
- MALEC, M. 1998, *Imiona*. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Ed. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, s. 97 – 118.
- ROSPOND, S. 1976. *Mówią nazwy*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1976. 276 s.
- RYMUT, K. 2004. Onomastyczne opracowania słownikowe – ich rodzaje i funkcje. In: *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*. Ed. R. Mrózek. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 241 – 252.
- RZETELSKA-FELESZKO, E. 1998. *Nazwy miejscowe*. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Ed. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN s. 191 – 230.
- RZETELSKA-FELESZKO, E. 2006. *W świecie nazw własnych*. Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, 2006. 249 s.
- UMIŃSKA-TYTOŃ, E. 2003. *Niekotrone kulturowe aspekty współczesnego imiennictwa polskiego*. In: *Nazwy własne a kultura. Polska i inne kraje słowiańskie*. Ed. Z. Kaleta. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 121 – 147.
- WARCHOŁ, S. 2007. Współczesne zgromadzone ludowe motywowane imionami własnymi osobowymi w języku polskim (na tle słowiańskim). In: *Nowe nazwy własne – nowe tendencje nazewnicze*. Ed. A. Cieślikowa – B. Czopek-Kopciuch – K. Skowronek. Kraków: PANDIT, s. 547 – 555.

Summary**Forenames as Polysignificant Names on an Example of Polish Place Names**

This paper refers to the currently present Polish oikonyms that in formal terms are equal to forenames. These are appellations equivalent to the full name stated in a birth certificate, for instance *Natalia*, or with diminutive derivate formed with a suffix, for instance *Helena*.

Polysignificant nature of forenames is a common phenomenon and rather no special attention is paid to it in modern onomastics, for instance in chrematonomy. An exception to the rule seems to be the analysed oikonyms that stir curiosity and appeal to emotions by way of using forenames in a function different than the socially accepted one. It is mostly caused by the fact that Polish oikonyms include names very rarely. They constitute only around 0.25% of all place names and their parts, and thus they are genuine, unique, and they rivet the attention of their users.

Keywords: onomastics, forenames, place names, polysignificant names

Proprium ako etymologické východisko: k etymológii niektorých slovenských dialektizmov*

ĽUBOR KRÁLIK

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava (Slovensko)

Pri etymologizácii lexikálneho materiálu vzniknutého na základe proprií je potrebné identifikovať nielen východiskové vlastné meno, ale aj ním označovaný objekt mimojazykovej skutočnosti a jeho príznaky (domnéle či skutočné), ktoré boli relevantné pri vzniku príslušného výrazu, resp. slovného spojenia. Tento metodologický princíp sa názorne ilustruje na materiáli slovenských nárečí.

Kľúčové slová: onomastika, etymológia, slovenský jazyk, nárečová lexika, proprium ako etymologické východisko

1. Tematika 20. slovenskej onomastickej konferencie vedie aj k úvahám o „konvergenciách a divergenciách“, resp. o vzájomných súvislostiach medzi onomastikou a inými lingvistickými disciplínami. Pokiaľ ide o vzťah onomastiky a etymológie, zdá sa, že v ňom možno vyčleniť dva základné aspekty.

1.1. Vlastné mená ako objekt onomastických výskumov predstavujú špecifickú sféru lexikálneho systému jazyka. Etymológia (resp. historicko-porovnávacia jazykoveda vo všeobecnosti) venuje osobitnú pozornosť takému onymickému materiálu, ako sú zemepisné názvy, osobné mená či etnonymá – práve takéto propriá (písomne neraz doložené aj v obdobiach, z ktorých sa pre príslušný jazyk nezachovali súvislé písomné pamiatky, resp. rekonštruované metódami diachrónnej lingvistiky) môžu prinášať cenné svedectvo nielen o starších obdobiach vývinu daného jazyka, ale aj o etnickej či kultúrnej histórii príslušnej geografickej oblasti.¹ Zároveň je vhodné pripomenúť, že i takýto bádateľský záujem o vlastné mená významne prispel k emancipácii onomastiky ako samostatnej lingvistickej disciplíny.²

1.2. V príspevku sa chceme primárne zamerať na druhý aspekt vzájomného vzťahu onomastiky a etymológie. Pri etymologickom výskume možno neraz dospieť k záveru, že analyzovaný jazykový materiál – konkrétnie slovo, ale aj slovné spojenie či frazéma ako „nadslovná“ jazyková jednotka – vznikol na základe nejakého vlastného mena.³ Samotná identifikácia východisk-

* Príspevok vznikol s podporou Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, mládeže, telovýchovy a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied (VEGA; projekt č. 2/0136/16). – Použité skratky jazykov: angl. – anglický, čes. – český, fr. – francúzsky, gr. – grécky, hnm. – hornonemecký, lat. – latinský, mad. – maďarský, nem. – nemecký, psl. – praslovanský, slk. – slovenský, strlat. – stredoveký latinský.

¹ Porov. Večerka a kol. (2006, s. 213 – 216, kapitola Etymologický výklad vlastných jmen). K slavistickým aspektom problematiky porov. novšie syntetizujúci prehľad H. Popowskej-Taborskej (2014, s. 49 – 61, kapitola Problematyka hidronimiczna w dociekaniach nad etnogenezą Słowian; s. 63 – 85, kapitola Słowiańskie etnonimy i antroponimia).

² „Jako speciální jazykovědná disciplína se onomastika... vyvíjela postupně uvnitř etymologie“ (Večerka a kol., 2006, s. 38). – Porov. i referát R. Šrámka prednesený na tejto konferencii.

³ Na tento aspekt etymologického výskumu novšie explicitne poukazuje napr. Ph. Durkin (2009, s. 280 – 281, kapitola Names as etymons). – Naznačenej problematike venuje pozornosť aj onomastika, a to najmä v rámci výskumu procesov súvisiacich so stratou propriálnej funkcie vlastných mien. Najčastejšie takto vznikajú apelátiva, t. j. všeobecné podstatné mená (*malaga* „druh vína“ a pod.), poukazuje sa však i na existenciu adjektív (*bordó* a. i.) či interjekcií (*ježišmária*) vzniknutých na základe proprií; porov. už Dvonč (1983, s. 176 – 177). Etymologická prax ukazuje, že propriá sa môžu stať slovotvorným východiskom aj pre vznik slovies, porov.

vého propria môže, avšak nemusí spôsobovať osobitné ťažkosti; praktické skúsenosti z etymologického výskumu naznačujú, že problémom býva zväčša sémantický aspekt etymologickej interpretácie, keď je potrebné identifikovať nielen príslušný objekt mimojazykovej skutočnosti (označovaný daným propriom), ale aj jeho vlastnosti (skutočné či domnelé), príznaky, ním vzbudzované asociácie a pod., ktoré sa stali relevantnými pre vznik etymologizovaného slova či slovného spojenia.

2.1. Tak napr. aj lingvisticky neškolený používateľ jazyka pravdepodobne pociťuje súvislosť slova **abrahámoviny** „50. narodeniny“ s mužským menom *Abrahám*, nemusí však už celkom bezproblémovo odhaliť extralingvistický kontext použitia tohto mena, ktorý viedol ku vzniku uvedeného substantíva označujúceho príslušné životné jubileum. Klúč k nemu treba hľadať v otázke, ktorú podľa Nového zákona položili Židia Ježišovi: „Ešte nemáš päťdesiat rokov a videl si Abraháma?“ (Jn 8, 57).⁴ Zmieneným Abrahámom je tu starozákoný patriarcha, stretnutie s ktorým („uvidenie“ ktorého) bolo symbolickým vyjadrením úmrtia či odchodu na druhý svet (porov. i frazémy *odišiel k Abrahámovi, už je v lone Abrahámovom*, „zomrel“); 50 rokov sa u starých Židov považovalo za koniec aktívneho mužského veku – porov. Králik (2000, tam i ďalšia literatúra; 2015, s. 33). Ako vidno z uvedeného výkladu, sémantická motivácia výrazu *abrahámoviny* nie je zdôaleko natoľko priamočiara, ako by sa mohlo zdať na prvý pohlad.

2.2. Podobne je to v prípade apelatíva **izabela** ako označenia bledožltej farby (porov. SSSJ II, s. 421). Konštatovanie formálnej zhody so ženským menom *Izabela* je tu nepochybne korektné, na výklad sémantickej motivácie príslušného farebného označenia však evidentne nepostačuje.

Ani filológovi nemusí byť jasné, že za fundujúcim propriom *Izabela* treba pravdepodobne hľadať španielsku panovníčku Izabelu I. (1451 – 1504, kastílska kráľovná v r. 1474 – 1504). Aký je však vzťah tejto historickej osobnosti a bledožltej farby? Uvedená panovníčka údajne počas obliehania mesta Granada v r. 1491 vyhlásila, že si nesníme spodný odev, kým sa mesto (ovládané Arabmi) nevzdá; porov. aj FEW online IV, s. 818, s. v. *Isabel*.

Podobné prípady – rozsiate po etymologických slovníkoch rôznych jazykov, ktoré pre ne uvádzajú argumenty rôzneho stupňa pravdepodobnosti – môžu niekedy pôsobiť až anekdoticky; určitá „neštandardnosť“ či jedinečnosť ich predpokladanej sémantickej motivácie však iba potvrzuje úzku súvislosť vlastného mena s mimojazykovou realitou a zdôrazňuje úlohu dobového extralingvistického kontextu, ktorého rekonštrukcia je s časovým odstupom nesmierne náročná, ak nie priam nemožná.

2.3. Význam informácií o dobových reáliach pre etymologickú interpretáciu slova možno v analyzovanej súvislosti (propriá ako etymologické východisko výrazov) ilustrovať aj na príklade substantíva **burza** ako výrazu z finančnej, resp. obchodnej sféry (porov. SSSJ I,

napr. čes. *bendit (si)* „1. dopriavať si dobré jedlo a pitie; hodovať; 2. márnootratne žiť; hýrit“, ktoré možno interpretovať ako odvodeninu od mužského mena *Benda* (domácka podoba mena *Benjamín*) s predpokladaným pôvodným významom „jest“ ako *Benda* (Benjamín) na hostine u Jozefa, t. j. päťkrát viac ako ostatní“ (Králik, 2006; prijíma Boček, 2015, s. 257); k ďalším motivačným súvislostiam pozri bod 3.1. tejto štúdie. – Osobitný problémový okruh predstavuje aj výskum proprií ako štruktúrnych a motivujúcich komponentov frazém, resp. ustálených slovných spojení.

⁴ Ako zdroj citátov z Biblie uvádzaných v príspevku využívame ekumenický preklad Svätého písma (Biblia..., 2012); v súlade s ním uvádzame aj relevantné biblické vlastné mená.

s. 386). Staršia odborná literatúra hľadala jeho východisko v gr. *βύρσα* „stiahnutá koža (najmä hovädzia); koža natiahnutá na bubne“ (sémantizácia podľa Panczová, 2012, s. 290), ktoré bolo prevzaté aj do neskorej, resp. ľudovej latinčiny (porov. Ernout – Meillet, 2001, s. 79) a jeho kontinuantity sú známe z rôznych románskych jazykov. Románsky etymologický slovník (REW, s. 132) rekonštruuje východiskový románsky výraz ako *býrsa* a uvádza preň významy „koža, kožušina (Fell)“, *„opracovaná koža (Leder)“, *„kožené vrecko (Leder-tasche)“ a „vrecko, mešec (Beutel)“; ako jeden zo smerov významového vývinu slova v románskych jazykoch sa v citovanom diele uvádzajú „peňaženka“, odtiaľ fr. *bourse* „štipendium“ i „miesto, kde sa uzatvárajú finančné transakcie“ (tamže). Ako argument v prospech predpokladaného významového posunu „mešec a pod.“ > „burza“ sa uvádzali kontexty typu strlat. *moneta in bursa currens* „minca, ktorá má kurz v čase platby“ (porov. TLFi, s. v. *bourse*², tam i ďalšia literatúra), doslova azda „obiehajúca minca v mešci“; na základe toho možno akiese dospieť i k významom „finančná transakcia“, resp. „miesto, kde sa uskutočňujú takéto transakcie“.

Podľa iného výkladu sa cesta od koženého vrecka, mešteka či peňaženky k burze ako finančnej, resp. obchodnej inštitúcii neobmedzuje len na sféru apelatívnej lexiky. Takáto interpretácia pripomína, že podľa informácií talianskeho obchodníka a spisovateľa Lodovica Guicciardiniho (1521 – 1589), ktorý prežil väčšinu života v Antverpách, sa ako „burza“ pôvodne označoval dom nachádzajúci sa v belgických Bruggách, v ktorom sa stretávali miestni obchodníci; išlo o budovu patriacu obchodníckemu rodu *Van der Borse* (resp. *Van der Burse*), ktorý mal vo svojom rodovom znaku tri mešce – porov. EWN I, s. 292, s. v. *beurs* 2 (s ďalšou literatúrou). Významový vývin slova by preto bolo možné rekonštruovať v smere „mešec“ > „rodový znak s mešcami“ > „meno rodu s takýmto znakom“ > „meno domu patriaceho uvedenému rodu“ > „miesto (pôvodne v príslušnom dome), kde sa stretávajú obchodníci, a pod.“, t. j. východiskové apelativum sa v zmysle uvedeného výkladu presunulo do proprietálnej sféry (meno rodu, meno jedinečného domu) a takto vzniknuté *proprium* sa opäťovne apelativizovalo.

3. Naznačené špecifická etymologickej interpretácie lexikálneho materiálu motivovaného vlastnými menami sa pokúsime ilustrovať aj nasledujúcimi drobnými etudami zo slovenskej nárečovej lexiky.

3.1. **Beňový.** – Uvedené adjektívum vystupuje podľa údajov SSN (I, s. 110) v spojení *beňové oko* s významom „závistlivý, lakomý človek“ (*beňové oko* – Koniarovce, okr. Topoľčany; *beňové oko ňenažraté* – Bánovce nad Bebravou). Na inom mieste (Králik, 2003 – 2004) sme toto spojenie etymologicky interpretovali ako *Beňovo oko*, kde *Beňov* (v spisovnom jazyku *Beňov* m., *Beňova* ž., *Beňovo* s.; dial. i *Beňov* m., *Beňová* ž., *Beňové* s.) je posesívnym adjektívom od mužského mena *Beňo*, čo je domácka podoba mena *Benjamín*. Ide o biblické meno hebrejského pôvodu; podľa starozákonnej tradície sa tak volal najmladší, dvanásť syn patriarchu Jákoba (porov. Gn 35, 16 – 18). Apelativizáciou tohto mena vzniklo aj slk. *benjamín* „najmladší člen rodiny al. iného spoločenstva“ (SSSJ I, s. 255); vyššie zmienené spojenie *Beňovo oko* (dial. *Beňové oko*), označujúce „nenažratého“ (porov. vyššie uvedený doklad z Bánoviec nad Bebravou), druhotne azda i lakomého, nežičlivého či závistlivého človeka, mohlo vzniknúť na základe nasledujúcej zmienky o zvýhodnení Benjamína na obede u jeho – vtedy ešte nespoznaného – brata Jozefa ako správcu Egypta: „Bratia sedeli pred ním [Jozefom] od prvorodeného až po najmladšieho [Benjamína], podľa svojho veku... Potom ich [Jo-

zef] poctil jedlom zo svojho stola. No Benjamína poctil päťkrát viac než ostatných“ (Gn 43, 33 – 34).⁵

3.2. Dávidový. – Zdá sa, že rovnakú morfológickú charakteristiku ako *beňový* má aj adjektívum *dávidový*, podľa SSN (I, s. 297) tvoriace súčasť spojenia *dávidové oko* „posledná štvrt mesiaca“ (Rakovice, okr. Piešťany) – v takom prípade by bolo možné interpretovať príslušné slovné spojenie ako *Dávidovo oko*, t. j. predpokladat tu posesívne adjektívum *Dávidov*, akiste odvodené od mužského mena *Dávid*.

Sémantická stránka takéhoto výkladu nie je dostatočne jasná. Dalo by sa tu azda uvažovať o možnom reflexe ľudových legiend o človeku nachádzajúcemu sa na mesiaci; porov. už materiál z rôznych kultúrnych tradícií zozbieraný poľským etnológom J. Kuchtom (1926). Tento autor zároveň pripomína (Kuchta, 1926, s. 43 – 44) niektoré predstavy súvisiace s izraelským kráľom Dávidom, známe z ľudovej židovskej tradície a opísané v dobovej etnologickej literatúre: „Poverčiví izraeliti v západnom Uhorsku tvrdia, že človekom na mesiaci je vraj kráľ Dávid. Takéto presvedčenie vyplýva z nesprávne pochopenej formuly požehnania, ktoré zbožní izraeliti vyslovujú v prvej polovici kalendárneho mesiaca, podľa možnosti v niektorý z prvých večerov, pričom sú otočení smerom k mesiacu. Okrem oslav Stvoriteľa svetov sa v ňom vyjadruje aj nádej na príchod Mesiášovho kráľovstva. Robí sa tak najmä slovami: ‚Dávid, kráľ Izraela, žije a trvá.‘ Od úpravy židovského kalendára Hilelom II. (330 – 365) bývala táto formula často heslom svedkov prinášajúcich správu o vyjdení nového mesiaca, na základe ktorej najvyšší súd Palestíny určoval začiatkom prvého jesenného mesiaca termín sviatkov. Tí, ktorí to chápou doslovne, vidia na mesiaci kráľa Dávida“ (Natursagen..., s. 320).

Z toho by vyplývalo, že aj slk. dial. *dávidové oko* „posledná štvrt mesiaca“ azda nadvázuje na uvedené motívy zo židovskej kultúrnej tradície; použitie substantíva *oko* v príslušnom slovnom spojení by mohlo súvisieť s predstavou, že Dávid, ktorý sa nachádza na mesiaci, sa odtiaľ *pozerá* na Zem. Skutočnosť, že slovenské nárečové pomenovanie sa vzťahuje na inú fazu Mesiaca ako v židovskej tradícii, možno vysvetliť tým, že slovenským recipientom nemuseli byť dostatočne jasné všetky jeho extralingvistické súvislosti, v dôsledku čoho došlo v slovenčine k sémantickému posunu.

3.3. Hestera, haštara, haštrľa. – Pre nárečové pejoratívum *hestera* „nadávka hlúpej al. nepríjemnej, výstrednej žene“ (SSN I, s. 562: turčianske, hlohovské nárečia) možno predložiť dva etymologické výklady.

Pokiaľ zostávame v sfére apelatívnej lexiky, môžeme vysloviť predpoklad, že forma *hestera* vznikla z pôvodného **hystera* – foneticky [histera] –, utvoreného na základe adjektíva *hysterický*; porov. *hysterka* hovor. pejor. „výbušne, popudivo sa správajúca žena, hysterička“ (SSSJ II, s. 245), ako aj substantíva typu *exot* (SSSJ I, s. 929, s. vv. *exot¹*, *exot²*), *chaot* (SSSJ II, s. 249) ako pravdepodobné spätné odvodeniny od adjektív *exotický*, *chaotický*. Predpokladaná zmena **hystera* > *hestera* sa dá vysvetliť bud' nepravidelnou vokalickou asimiláciou *i-e- > e-e-*, aká mohla nastať pri adaptácii slova cudzieho pôvodu, alebo druhotným priklonením k ženskému menu *Ester* – k možnosti formálneho zblíženia výrazov, ktoré nenachádzajú oporu v iných príbuzných slovách, s frekventovanejšími propriami porov. už Habovštiak (1980, s. 283).

⁵ Rovnaké sémantické východisko má aj angl. *Benjamin's mess*, *Benjamin's portion* „najväčší podiel“ (bližšie Králik, 2006; porov. i pozn. č. 3).

Takýto formálny príklon k existujúcemu výrazu by bolo možné považovať za prejav tzv. ľudovej etymológie; zároveň si však treba položiť otázku, či etymologické východisko pre substantívum *hestera* netreba hľadať priamo v ženskom mene *Ester*.

Etymologická interpretácia v zmysle „*Ester* > *hestera*“ predpokladá z formálneho hľadiska prítomnosť protetického *h-*, na ktorého výskyt v slovenských nárečiach upozornil už J. Stanislav (1967, s. 571). Pokiaľ ide o protézu *h-* pred vokálom *e*, autor uviedol iba jedený príklad (dial. *helement*); porov. však i dial. *heno, hen* „1. tamhľa, tamto a i.“ (SSN I, s. 560), *hev* „na toto miesto, sem“ (s. 562) ako nepochybne reflexy psl. **eno* (ESSJ-SGZ II, s. 189 – 191; SP VI, s. 57 – 58), **evo* (ESSJ-SGZ II, s. 197 – 198; ESSJa VIII, s. 8 – 9; SP VI, s. 71 – 72).

V uvedenej súvislosti považujeme za potrebné poukázať aj na ďalšie formálne blízke nárečové apelatíva, označujúce príslušníčky ženského pohlavia – *haštara* vo význame „1. nedospelé dievča“, známe z myjavských nárečí (SSN I, s. 554),⁶ a pejoratívum *haštrla* „nerozvážna žena“, podľa SSN (tamže) doložené v tekovskej oblasti.

Formálny rozdiel *hestera* vs. *haštara* nie je neprekonateľný. Možno vysloviť predpoklad, že *proprium Ester* – biblické, t. j. nedomáce ženské meno – mohlo byť v slovenských nárečiach etablované aj vo variantnej forme, keď bol vokál *e* substituovaný vokálom *a*; porov. už materiál uvedený J. Stanislavom (1967, s. 439 – 445, kapitola Zmena *e* > ’*ä* > *a* v cudzích slovách).

Pri mene cudzieho pôvodu neprekvapuje ani rozdiel v spoluľáskovej skupine *st* vs. *št*. Nie je však jasné, či tu ide o variantnosť, ktorá vznikla až v slovenčine (k vývinu *st* > *št* v domácich slováčkach porov. Stanislav, 1967, s. 660), alebo či spoluľásková skupina *št* odráža stav v cudzích jazykoch, s ktorými bola slovenčina v kontakte a ktoré mohli sprostredkovovať aj prevzatie príslušného ženského mena, t. j. stav v nemčine a maďarčine⁷, resp. v ich nárečiach.

Nemeckú provenienciu možno azda predpokladať pri výraze *haštrla*, pre ktorý prichádza do úvahy etymologické východisko v podobe hnem. *Esterl* ako zdrobnenej formy mena *Est(h)er*, utvorennej pomocou deminutívneho sufiksu *-l*.

V prospech úvah o možnom nemeckom vplyve svedčí aj okolnosť, že pomenovania žien s podobnou negatívnou sémantikou sú známe i z nemeckých nárečí. Z dostupnej literatúry poukážeme aspoň na falcké substantívum *Ester*, používané ako „nadávka malému, pyšnému dievčaťu“, ktorého možný pôvod sa hľadá v príslušnom ženskom mene („Vom biblischen Namen Esther?“ – porov. PfWb online s. v.). Autori Švajčiarskeho idiotikonu upozorňujú na apelatí-

⁶ Ako ďalší (v poradí druhý) význam tohto substantívna, doložený z trenčianskych nárečí, SSN uvádzá význam „nepríjemná vec, starosť“. Z takéhoto lexikografického spracovania vyplýva, že autori SSN tu uvažovali o jednom výraze s dvoma významami, medzi ktorými by mala – vzhľadom na implicitne predpokladanú etymologickú totožnosť – existovať genetická súvislosť. V takom prípade by tu azda bolo možné uvažovať o slovotvornej postupnosti *haštara* „1. nedospelé dievča“ > **haštarovat’ (sa)* „správať sa ako nedospelé dievča; takýmto správaním spôsobovať problémy a pod.“ > *haštara* „2. (takto spôsobená) nepríjemná vec, starosť“, t. j. *haštara* „2. nepríjemná vec, starosť“ by bolo spätným derivátom od nedoloženého slovesa **haštarovat’ (sa)* v uvedenom význame. – Nie je však vylúčené, že sa tu stretávame s prípadom etymologickej homonymie, kde je potrebné vyčleniť geneticky rôznorodé výrazy *haštara* „nedospelé dievča“ (k možnému etymologickému výkladu porov. nižšie) a *haštara*² „nepríjemná vec, starosť“: toto substantívum by azda bolo možné objasniť ako formálny variant slova *oštara* „nepríjemnosť“, vysvetľovaný ako spätná odvodnenina od slovesa *oštarovať sa* < **ostarovať sa* „starat’ sa o niečo, robiť si s tým starosť“ (porov. Králik, 2015, s. 411). Problémom takejto interpretácie je predpokladaná zmena *o-* > *ha-* (nepravidelný fonetický vývin súvisiaci s expresívnym charakterom výrazu?).

⁷ Nie je jasné, či sem možno zaradiť – za predpokladu, že ide o etymologický variant spisovného maď. *Eszter* – aj maď. dial. *ester* „2. (o žene) majúca zlé mravy“ (ÚMT II, s. 220).

vum *Ester*, známe zo švajčiarskej nemčiny „als Typus weiblicher Grausamkeit (?)“, t. j. ako možné⁸ označenie príkladu ženskej krutosti, pričom sa priamo odvolávajú na Est 9, 13 ako konkrétné miesto v starozákonnej Knihe Ester (porov. SchwId online I, stílpec 578): „Ester povedala: Ak je to kráľovi priateľné, nech je ešte zajtra dovolené Židom v Šušane, aby konali podľa zákona platného dnes. Desať synov Hamánových nech obesia na šibenici!“ – v takomto Esterinom príkaze možno azda vidieť úsilie o dovršenie pomsty na Hamánovi (v tom čase už popravenom, porov. Est 7, 10), ktorý „hladal spôsob, ako vyhubiť všetkých Židov... v celom Ahasvérovom kráľovstve“ (Est 2, 6); kráľovnej Ester sa však podarilo zmaríť Hamáne úkla dy a zachrániť príslušníkov svojho národa.

Zdá sa, že v slovenskom (ako aj v nemeckom, resp. azda i v maďarskom) kultúrnom prostredí nemuseli byť Esterine zásluhy náležite docenené. Analyzovaný lexikálny materiál nazna čuje, že nežidovská ľudová tradícia si z obrazu kráľovnej Ester sprostredkovaného Starým zá konom vybrala iné atribúty, ktoré mohli poslúžiť ako motivujúce príznaky pri vzniku vyššie uvedených slovenských dialektizmov – okrem kráľovního mladého veku (*haštara* „nedospelé dievča“) tu možno predpokladať aj predstavu o akejsi neštandardnosti jej konania, ktoré bolo vnímané negatívne (*hestera* „nadávka nepríjemnej, výstrednej žene“), resp. pocitovalo sa ako nerozumné (*haštrla* „nerozvážna žena“, ⁹ *hestera* „nadávka hlúpej žene“).

3.4. Holoferňa. – Etymologickým východiskom pre nárečové pejoratívum *holoferňa* „jedovatá osoba (obyč. žena) so zlou povestou“, známe zo severonitrianskych nárečí (porov. SSN I, s. 598: *Hinté holoferňe len zubáki vivalujú a niž-nerobia* – Návojovce, okr. Topoľčany) je – vzhladom na formálnu blízkosť – pravdepodobne mužské meno *Holofernes*: podľa starozákonnej tradície sa tak volal hlavný veliteľ vojsk asýrskeho kráľa Nabuchodonozora. Ako však do spieť od mužského mena k pejoratívemu označeniu ženy?

Sémantika dialektizmu *holoferňa* podľa nášho názoru nadvázuje na starozákonny príbeh o hebrejskej vdove Judite (spracovaný v rovnomennej knihe Starého zákona), ktorá pred hroziacim útokom Asýrčanov na izraelské mesto Betulia ľstivo vstúpila do asýrskeho vojenského tábora, získala si priazeň samotného Holofernesa¹⁰ a nakoniec mu odsekla hlavu (Jdt 13, 8) jeho vlastným mečom; keď Asýrčania zistili, že ich najvyšší veliteľ je mífty, dali sa na útek.

V Starom zákone sa uvedený Juditin skutok, vedúci k záchrane Židov, hodnotí veľmi pozitívne („Veľkňaz Jojakím a rada starších synov Izraela... ju [Juditu] jednomyselne požehnávali a hovorili jej: Ty si povznesenie Jeruzalema, ty si ozajstná pýcha Izraela, ty si veľká ozdoba nášho rodu“ – Jdt 15, 8 – 9); počas recepcie tohto biblického príbehu v slovenskom prostredí možno, prirodzene, počítať aj s vplyvom domáceho kultúrneho kontextu,¹¹ keď bol zrejmé zdô-

⁸ Signalizované otáznikom pri citovanej sémantickej interpretácii.

⁹ Iného pôvodu – napriek určitej formálnej, resp. i sémantickej blízkosti – je akiste dial. *herštelovať* expr. „preháňať, sekírovať“ (SSN I, s. 562: južnotrenčianske nárečia), pre ktoré možno nájsť etymologické východisko v podobe nem. *herstellen* v pôvodnom význame „postaviť“ na miesto určené hovoriacim (an einen ort nach einem sprechenden zu stellen)“, porov. DWb online s. v. (porov. i tam uvedené *her stelt euch!* „postavte sa [na príslušné miesta]“ ako povel pre pešiakov používaný v 17. stor.).

¹⁰ Pri skloňovaní mužského mena *Holofernes* – ide pravdepodobne o meno perzskeho pôvodu (porov. novšie Angerstorfer, 2008), do slovenčiny akiste prevzaté prostredníctvom biblického lat. *Holophernēs* – zachovávame koncové *-es* (t. j. *Holofernes* – gen. *Holofernesa* atď.) v súlade s praxou novšieho katolíckeho aj ekumenického prekladu Svätého písma; porov. ich texty voľne prístupné na serveri Biblia.sk.

¹¹ Porov. i nasledujúce konštatovanie ruských etnolinguistov skúmajúcich ľudové verzie biblických príbehov vo východoslovanskom prostredí: „Nositelia folklórnej tradície nielenže preukazujú znalosť kánonických

raznený práve negatívny aspekt Juditinho konania – zavraždenie človeka, resp. zákerná vražda muža spáchaná ženou.

K vzniku príslušného slovenského označenia ženskej osoby mohol napokon prispieť i fakt, že Juditin čin vizuálne stvárnili viacerí umeleckí maliari pôsobiaci v rôznych historických obdobiach;¹² kópie ich diel – dostupné zrejme vo vyšších spoločenských kruhoch, čiže v dostatočne prestížnom sociálnom prostredí – azda tiež zohrali určitú úlohu pri popularizácii tohto biblického príbehu. Obrazy s názvom *Judita s hlavou Holofern(es)a* mohli poslúžiť aj ako dostatočne „názorné“ (a nepochybne emocionálne pôsobivé) východisko pre vznik výrazu *holoferňa* – možno predpokladať, že pôvodne išlo o označenie vráhyne, na základe čoho dosievame i k miernejšej sémantike „jedovatá žena so zlou povestou“, doloženej v slovenských nárečiach.

Literatúra:

- ANGERSTORFER, A. 2008. Holofernes. In: *Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet (WiBiLex). Alt-testamentlicher Teil*. September 2008. [cit. 2017-10-31]. Dostupné na internete: <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/21466/>.
- Bible Paintings: Judith & Holofernes. [Online.] [cit. 2017-10-31]. Dostupné na internete: <http://www.womeninthebible.net/bible-paintings/judith-and-holofernes/>.
- Biblia. Slovenský ekumenický preklad s deuterokánonickými knihami*. 2., opravené vyd. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2012. 1128 + 274 s. + mapové prílohy.
- BOČEK, V. 2015. O Českém etymologickém slovníku (a českých etymologických slovnících). In: *Naše řeč*, 2015, 98, č. 5, s. 252 – 262.
- DURKIN, Ph. 2009. *The Oxford Guide to Etymology*. Oxford: Oxford University Press, 2009. X + 348 s.
- DVONČ, L. 1983. Z terminológie onomastiky. In: *Kultúra slova*, 1983, 17, č. 5, s. 172 – 178.
- DWb online – *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm auf CD-ROM und im Internet*. [Online.] [cit. 2017-10-31]. Dostupné na internete: <http://dwb.uni-trier.de/de/>.
- ERNOUD, A. – MEILLET, A. 2001: *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Retirage de la 4e édition augmentée d'additions et de corrections par J. André. Paris: Klincksieck, 2001. XX + 834 s.
- ESSJ-SGZ – *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha: Academia, 1980. 784 s.
- ESSJa – *Etimologičeskij slovar slavianskikh jazykov. Praslavianskij lexičeskij fond*. Moskva: Nauka, 1974 n.
- EWN – *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*. Deel 1 – 4. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003 – 2009.
- FEW online – *Französisches Etymologisches Wörterbuch de Walther von Wartburg*. [Online.] [cit. 2017-10-31]. Dostupné na internete: <https://apps.atilf.fr/lecteurFEW/index.php/page/view>.
- HABOVŠTIAK, A. 1980. Apelativizácia rodných mien v slovenčine. In: *Spoločenské fungovanie vlastných mien*. VII. slovenská onomastická konferencia (Zemplínska šírava 20. – 24. septembra 1976). Zborník materiálov. Zost. M. Majtán. Bratislava: Veda, 1980, s. 279 – 284.
- KRÁLIK, L. 2000. Od Abraháma k abrahámovinám. In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti*. 14. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000. Zborník referátov. Red. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB, 2000, s. 241 – 246.
- KRÁLIK, L. 2003 – 2004. Auf den Spuren Benjamins: slowak. dial. *beňové oko* ‘neidischer, habbüchtiger Mensch’. In: *Balkansko ezikoznanie – Linguistique Balkanique*, 2003 – 2004, XLIII, s. 163 – 167.

a apokryfných príbehov na témy z biblických dejín, ale takisto do nich vnášajú črty národnnej mentality a prvky archaických náboženských predstav“ („*Narodnaja Biblijja*“..., s. 12).

¹² Spektrum takto inšpirovaných umelcov siaha od S. Botticelliho (1470) až po G. Klimta (1909); porov. prehľad ich diel na webovej stránke Bible Paintings: Judith & Holofernes.

- KRÁLIK, Ľ. 2006. K etymologii slovesa *bendit* (*si*), *bandit*. In: *Naše ſeč*, 89, 2006, č. 1, s. 54 – 55.
- KRÁLIK, Ľ. 2015. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2015. 704 s.
- KUCHTA, J. 1926. Polskie podania ludowe o człowieku na księżycu. In: *Lud* (organ Polskiego Towarzystwa Etnologicznego, wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznaucze we Lwowie), 1926, tom V, serja II, s. 38 – 51.
- „*Narodnaja Biblijā*“: *Vostočnoslavianskije etiologičeskiye legendy*. Sostavlenije i kommentarii O. V. Belovoj. Moskva: Izdatel’stvo „Indrik“, 2004. 576 s. + obrazové prílohy.
- Natursagen. Eine Sammlung naturdeutender Sagen, Fabeln, Märchen und Legenden*. Mit Beiträgen von V. Armhaus et al. Hrsg. von O. Dähnhardt. Band I: Sagen zum Alten Testament. Leipzig – Berlin: B. G. Teubner, 1907. XIV + 376 s.
- PANCOVÁ, H. 2012. *Grécko-slovenský slovník od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. 1328 s.
- PfWb online – *Pfälzisches Wörterbuch*. 6 Bde. + 1 Beiheft. Wiesbaden – Stuttgart 1965 – 1998. [Online.] [cit. 2017-10-31]. Dostupné na internete: http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=PfWB.
- POPOWSKA-TABORSKA, H. 2014. *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*. Wydanie trzecie, poprawione i uzupełnione. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy Instytutu Slawistyki PAN, 2014. 214 s.
- REW – MEYER-LÜBKE, Wilhelm: *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. 6., unveränderte Aufl., unveränderter Nachdruck der 3., vollständig neubearbeiteten Aufl. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1992. XXXII + 1204 s.
- SchwId online – *Schweizerisches Idiotikon. Wörterbuch der schweizerdeutschen Sprache*. Frauenfeld – Basel 1881 n. [Online.] [cit. 2017-10-31]. Dostupné na internete: <https://digital.idiotikon.ch/>.
- SP – *Słownik prasłowiański*. Kraków etc., 1974 n.
- SSN – *Slovník slovenských nárečí*. Bratislava: Veda, 1994 n.
- SSSJ – *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Bratislava: Veda, 2006 n.
- STANISLAV, J. 1967. *Dejiny slovenského jazyka. I. Úvod a hláskoslovie*. 3., doplnené vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967. 712 s.
- TLFi – *Le Trésor de la Langue Française informatisé*. [Online.] [cit. 2017-10-31]. Dostupné na internete: <http://atilf.atilf.fr/>.
- ÚMT – *Új magyar tájiszótár*. 1. – 5. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979 – 2010.
- VEČERKA, R. a kol. 2006. *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 360 s.

Summary

Proper Name as Etymon: On the Etymology of Some Slovak Dialectal Words and Phrases

The article discusses the mutual relationship between onomastics and etymology which seems to be basically a twofold one: 1. etymology explores the origin of proper names; 2. it also identifies proper names as etymons. In the latter case, etymologists have to focus particularly on the extralinguistic aspect of etymological interpretation (cultural context of objects denoted with the respective proper names and its reflection in the lexicon). Against this methodological background, the author suggests the etymology of several words and phrases contained in the Dictionary of Slovak Dialects (*beňové oko* ‘envious, stingy person’, *dávidové oko* ‘last quarter of the moon’, *hestera* ‘stupid or unpleasant, eccentric woman [as a term of abuse]’, *haštara* ‘minor girl’, *haštrla* ‘imprudent woman’, *holoferňa* ‘vicious person [usually woman] with bad reputation’).

Keywords: onomastics, etymology, Slovak language, dialect lexicon, proper name as etymon

K štýlistike proprietnej sféry v alternatívnych médiách*

VLADIMÍR PATRÁŠ

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica (Slovensko)

Ambíciou štúdie je prostredníctvom kontrastívno-štýlistického prístupu východiskovo priblížiť dynamiku štýlistiky časti vlastných mien, fungujúcich a stváraných prostredníctvom internetových alternatívnych médií. V jadre pozornosti spočívajú propriá, ktoré v závislosti od témy, kontextu a žánru mediálneho produktu získavajú osobitné pragmémické poverenia. Výskumné podnety a zdrojové dátá sú získané z webových alternatívnych médií so slovanským jazykovým zázemím (slovenčina, čeština, ruština, chorvátsky, srbský) a s obsahovo-tematickou zameranosťou na geopoliticky hľadivé motívy. Na argumentačné účely je využitá najmä alternatívna mediálna produkcia v slovenskom jazyku.

Kľúčové slová: štýlistika, komunikačný akt, žáner, proprium, alternatívne médiá, médiá hlavného prúdu, mediálny produkt

1. Východiská a limity úvah

Vlastné meno ako „jazykový znak *sui generis*“ (pozri Blanár, 1996, s. 12) svojimi nominačnými a súbežne diferenciačnými predispozíciami, schopnosťou reflektovať vývinové podmienky i časopriestorové jedinečnosti a prepojenosťou s mimojazykovými stránkami ľudskej komunikácie elegantne, pritom jednoznačne potvrzuje svoju príslušnosť k lingvisticky podmieneňom entitám. Pri pohľadoch na mediálnu komunikáciu s jej kultúrno-spoločenskými, ekonomickými, kódovými, technologickými, žánrovými, manažérskymi, prakticistickými a ī. determinantmi, neobchádzajúc pritom jej variácie ovplyvňované intermedialitou a multimodálnosťou elektronického prostredia, proprium možno interdisciplinárne uchopiť ako jazykovo-komunikačný, sociopragmatický, etnokultúrny a predovšetkým axiologický nosník mediálneho produktu.

V naznačenom antropokomunikačne tónovanom svetle sa ostrejšie exponujú aj úlohy a poverenia – funkcie, s ktorými vlastné meno jestuje a spolupôsobí v mediálnej komunikačnej sfére. Podľa poverení priradených vlastnému menu a jeho účinnosti v mediálnom prostredí možno funkcie propria uchopiť a pochopiť v prepojení – kontakte, kontexte, ale nezriedka i konflikte – dorozumievacej, presvedčacej a inštruktážnej funkcie, nezriedka s prispením zábavnej funkcie, podporujúcej tzv. infotainmentové (informačno-zábavné) prístupy. [Uvedené komunikačné funkcie typologizuje Z. Vybirál – pozri Vybirál, 2000, s. 23. K uplatňovaniu infotainmentu v mediálnych dialógoch pozri Orgoňová – Bohunická, 2007, s. 108.] Propriá so svojou textovo-komunikačnou výbavou sú schopné a ochotné napĺňať aj integračnú a charakterizačnú (diferenciačnú a zaraďovaciu) funkciu. Ostatné dve funkcie so zreteľným komunikačným potenciálom sa výdatne angažujú aj v sústave štýlových funkcií podľa náhľadov K. Hauzenblasa (pozri Macurová, 1993, s. 281). R. Šrámek (2017) v onomastickom rámci oprávnene uvažuje o interpretačnej (hodnotovej) dimenzii propriei. Práve hodnotový, resp. hodnototvorný aspekt vlastného mena považujeme za motivujúcu črtu, limitujúci faktor a zároveň predpoklad na poodkrytie štýlistického potenciálu propriei v mediálnej komunikačnej sfére, hlásiacej sa (aj) k alternatívnej produkcií.

* Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu VEGA č. 1/0598/18 *Štýlistika mienkotvornej elektronickej tlače strednoprúdového a alternatívneho typu*.

Už po miléniovom rozmedzí sme poukázali na rozmanité, interdisciplinárne vymedzené úlohy proprií v tlačených médiach podľa platných dorozumieievacích podmienok a ustálených žánrových kritérií žurnalistickej komunikácie (Patrás, 2003). Aj dnešný svet internetových médií stále rešpektuje nosné žánrové determinanty, ktoré sa viažu na normu ako súčasť komunikačnej kompetencie; máme pritom na mysli funkčné a kompozičné kritérium (ku kritériám na vymedzenie žánru pozri Slančová, 1994, s. 116 – 119). Žánrový skelet v mediálnej komunikačnej sfére je zväčša akceptovaný aj napriek konvergencii formátov a vznikaniu virtuálnych žánrov. Deje sa tak najmä v súvislosti s technologickým vývojom, zmenenými publikačnými systémami a informačnými systémami on-line (k princípom internetovej publicistiky viac pozri Bednář, 2011). Koncepcia žánru ako modelovej štruktúry integrujúcej vlastnosti a podmienky hĺbkovej (slohovopostupovej) a povrchovej (štýlovej) roviny textu (Findra, 2013, s. 177 – n; modely, resp. vzorce s aktivizovaním v žurnalistickej komunikačnej sfére rešpektuje aj Minářová, 2011, s. 241 – n) je vo variantnej podobe aplikovateľná aj na oblasť webovej žurnalistiky jednak v médiach hlavného prúdu (mainstreamu), jednak v prostredí alternatívnej mediálnej produkcie. Samozrejme, do štýlisticky podmienených úvah pritom vstupuje sústava neverbálnych podmienok a predpokladov – štýlotvorných faktorov, ovplyvňujúcich a tváriacich alternatívne komunikáty v osobitej konštelácii a rozmanitej účinnosti. Na ne sa nastavujú, nalaďujú aj vlastné mená ako nominačné piliere mediálnych produktov so spravodajským poslaním.

2. Zacielenie pozornosti na alternatívne médiá

V uvedených rozhraniach by bolo vhodné podniknúť aspoň nevyhnutný exkurz do nedávnej minulosti a priblížiť úsvit žurnalisticky kontúrovanej alternatívnej produkcie v internetovom prostredí i jej vstup do mediálneho prostredia a diskurzu. S ohľadom na tematiku a rozsah štúdie si dovoľujeme odporúčajúco označenie, že niektoré dejinno-spoločenské predpoklady, vybrané sociokultúrne okolnosti, zásadné technologické podmienky a viaceré jazykovo-komunikačné prejavy elektronicky podmienenej komunikácie sme viacrozmerne predstavili v monografickej práci (Patrás, 2009), uviedli v leitmotíve štúdie zameranej na trend zhovorňovania prítomný aj v komunikačnej sfére žurnalistickej komunikácie (Patrás, 2012) a rozpracovali v špecializovaných príspevkoch venovaných alternatívnej mediálnej scéne s jej synchrónou dynamikou a v sieti podmienok a prejavov jej existencie (Patrás, 2016; 2017 a; 2017 b a ďalšie). Na alternatívnu mediálnu produkciu prostredníctvom vymedzených priezorov sústredčujú pozornosť aj bádateľky mladej vedeckej generácie z banskobystrického prostredia (Genčiová, 2017; Kolenčíková, 2017).

Médiá hlásiac sa k alternatívnej mediálnej komunikačnej sfére popri signáloch a prejavoch necenzúrovanosti, nezávislosti – zdôrazníme: najmä od médií hlavného prúdu a najmä od komerčného inzertného zázemia – a interaktivite zdôrazňujú neziskovosť, nebulvárnosť, žánrovú pestrosť, polytematicosť, orientáciu najmä na komunálne a občianske postoje, podporujú propagovanie lokálnych a filantropických motívov, ale nebránia sa ani medializovaniu motívov a tém s celospoločenským kontextom. Vo svojich „rodných listoch“ (*O nás; About Us* a ī.), resp. v tirážnych údajoch sú charakterizované

a) prostredníctvom nociónálnych, štýlisticky príznakových atribútov *nemainstreamové, participatívne, nezávislé, slobodné, neformálne, konzervatívne, alterwebové, amatérské, nedominantné, komunitné, nekonformné, necenzurované, netradičné* (nikdy však nie *opozičné*) médiá, alebo

- b)** pomenovaniami *bez cenzúry, inovatívne, antipoliticke*, resp.
- c)** beletrizovanými vymedzeniami s pragmatickým odtienkom postoja *politicky nekorektné, antipoliticke korektné*, „*o čom sa v spoločnosti nehovorí*“, „*bez lhaní*“, „*pro lidi s myslí otevřenou*“,

d) expresívnymi hodnotiaco-zaraďovacími prívlastkami *proruské, prokremel'ské, dezinformačné, falošné, manipulátorské, konspirátoriské* médiá, *fejky (fake), hoaxy* atď.

Uvedené a viaceré ďalšie vymedzenia v ich pestrosti a rozmanitom pragmémickom svetle sa nachádzajú na stránkach elektronických periodík uvedených v súpise literatúry k štúdii v časti *Pramene*.

Príčiny disparátneho pojmovno-terminologického vymedzovania nachádzame jednak v nedlhom jestvovaní mediálnej alternatívy v spoločenskom, teoretickom a mediálnom diskurze a jednak v jej povrchovom, nezriedka povrchnom chápaní ako čohosi samozvaného, nečistého, neetickejho, bez oprávnenia na jestvovanie. Vecný, odborne, spoločensky a ľudsky priateľný postoj k alternatívnomu mediálnemu faktu (udalosti) sa preukazuje v charakteristike: „Alternatívny fakt je taký fakt, ktorý je overený, existujú oňom dôkazy, ale nedostal priestor v bežnom spravodajstve“ (Habo, 2017).

Alternatívne médium zo sémantického a pragmaticko-komunikačného hľadiska považujeme za individualizovaný, otvorený, dovnútra i navonok priestupný sociálno-komunikačný areál, predurčený pre náročného, asertívneho, kritického komunikačného partnera, obvykle aktívneho, dobrovoľného a zodpovedného spolutvorcu mediálnej produkcie svojho druhu, sprostredkujúcej hodnotový skelet, prinajmenšom sociokultúrny rámcem mediovaného posolstva. Nosné témy a fakty obvykle preberá z iných zdrojov a periodík, nevyhýbajúc sa agentúrnym materiálom, prevzatiám a prekladom z iných médií. V tejto súvislosti treba objektívne a kriticky upozorniť na slabú stránku alternatívnej mediálnej produkcie: prevzatá produkcia je pred vstupom na webové stránky alternatívneho média niekedy kompozične upravená zostíhom, výberom komponentov, účelovým parafrázovaním zdrojových súčasťí (výrokov, citátov, dialógov), neuvedením redaktora či iného autentického pôvodcu, a následne umiestňovaná v alternatívnom prostredí. Zároveň však poznamenajme: zmienené postupy, taktiky a prejavy nachádzame aj v domácich a zahraničných médiách mainstreamového typu, nezriedka s mienkovornými ambíciami.

Zo žánrového hľadiska alternatívne médium prináša štruktúrované príspevky s príslušnosťou k rubrikám, ktoré sú ustálené, očakávané a spravidla úspešné aj v tzv. veľkej žurnalistike – domáca a zahraničná politika, kultúra, šport, šoubiznis a ostatné, napr. zábava, životný štýl, recenzie filmov, kníh a ī. Sledovanú a výdatne diskutovanú súčasť alternatívnej mediálnej produkcie utvárajú interview so stálymi, resp. pozývanými respondentmi, a to pre svoju autenticitosť, dynamickosť a dialogické spracovanie. [Pojem „alternatívne médium“ v našom ponímaní korešponduje s vymedzením v anglosaskej odbornej literatúre – bližšie pozri napr. Atton, 2002 – a nadväzuje naň. Definičné ohraničenie pojmu pozri napr. Patrás, 2016; 2017 b.]

Na priesenie doterajších úvah, poznatkov a konštatácií sa črtá niekoľko determinujúcich zistení vo vzťahu k téme a predmetu príspevku. Pozornosť pritom zameriavame najmä na technologické, jazykovo-komunikačné a sociokultúrne okolnosti skúmanej problematiky.

2.1. Technologické predpoklady na vznik a rozvoj alternatívnej produkcie sa vedno s komunikačným potenciálom hypertextu bezprostredne viažu na internetovú komunikáciu vrátane vývinu technických nosičov mediálnej komunikácie a na favorizovanie tzv. sociálnych sietí v medziľudských komunikačných interakciách vrátane mediálnej komunikácie.

2.2. Jedným z vážnych podnetov na nástup, rozvinutie a dynamizovanie webovej alternatívnej tlače sa stáva zápas o fakt (fakticitu) ako nevyhnutné sémanticko-pragmatické podložie každého mediálneho produktu. Fakt sa v dnešnej mediálnej komunikačnej sfére takmer ustavične uchádza o miesto v reklamnom kolbišti, a tak viac či menej úspešne podlieha kolobehu charakteristickému pre tovar v širokom význame. Ako následok nasycovania až zahlcovania mediálnej komunikácie „okamihovo dôležitými“ príhodami, kuriozitami, nehodami či drobnokresbovými pikantériami, často bez aspoň nevyhnutnej bázy a/alebo axiologických identifikátorov faktu, bez vzťahovej siete medzi súčasťami fakticity, bez možnosti zvážiť zmysel a hodnotu jednotlivín a nemožnosti (neochoty) príjemcov zamýšľať sa nad výpovednou hodnotou faktov mocne informačný deficit, resp. povedomie o účelovom zaobchádzaní s faktom. Chýbajúcim vzťahom a súvislostiam pri medializovaní faktu podlieha aj propriálna sféra – nevyhnutný a vďačný priestor na vyvažovanie pôvodných – aktualizovanost' – automatizovanost', príznačných pre žurnalistickú komunikačnú sféru.

2.3. Priamy impulzom na nástup a sformovanie alternatívnej žurnalistiky sa stala weblogová a mikroblogová produkcia z prelomu 20. a 21. storočia. Weblog ako metóda, výsledok i finále webových interakcií sa vo svojich prvopočiatkoch uplatňoval najprv ako smerník, upozorňovač na vybrané texty alebo témy, inokedy ako spontánny, hravý „denníčkový“ spôsob (seba)prezentovania jednotlivca, obvykle bez väčších ambícii na mediálne zužitkovanie. Rýchlo nato sa rozvinulo skupinové, napokon plošné, spravidla organizované pestovanie a rozvíjanie občianskej žurnalistiky. V mediálnom prostredí v období svojho konštituovania sa weblog ostentatívne odlišoval od „bežnej“ mediálnej produkcie. Neskôr, s rozmachom špecializovaných weblogových portálov a rubrií v periodikách k nej vôbec nie paradoxne konvergoval. V elektronických variantoch mediálnej komunikácie, alebo periodikách bez tlačeného súbežca – e-zinoch – weblog podporoval prednosti a výhody tradičnej printovej žurnalistiky. Výberom a hyperlinkovaním zdrojov z rozmanitých prostredí však súbežne oslaboval konvencie a etalóny tlačenej mediálnej produkcie. V dôsledku zmienených procesov sa prestáva klásť dôraz na vyžadovanie žánrovej čistoty mediálnych produktov. [O uvedených trendoch a následkoch v internetovej publicistike podnetne uvažuje V. Bednář, pozri Bednář, 2011, s. 164 – n.]

Ciel kontrastívne ladenej štúdie formulujeme a sledujeme prostredníctvom troch vetiev, umiestnených do konvergentno-divergentných súradníc:

a) poodhaliť pragmaštylistický potenciál vlastných mien v alternatívnych médiách; sledujeme pritom výber, priestor na aktivizovanie, variačné nasadzovanie s poukazmi na motivickú späťosť a napokon hľadáme v propriačích postojové motivanty vo vzťahu k mikroštruktúram; ide najmä o synekdochický princíp a synonymické reťazce;

b) kontúrovať žánrovú dynamiku alternatívnych médií podmieňovanú vlastnými menami;

c) potvrdiť teoreticko-metodologickú produktivitu a bádateľské ambície štylistiky s jej kľúčovým inštrumentáriom v elektronicky podmienenej mediálnej komunikačnej sfére, a to dotyku/prienuku s onomastikou i v konkurencii s interdisciplinárne (najmä sociopragmaticky) disponovanými vednými smermi a prúdmi. Máme na myslí najmä štýlotvorné faktory ako podmienky výberu a aktivizovania slohovopostupových a štýlových modelov vrátane dynamiky štýlových a žánrových noriem.

3. Propriá v alternatívnych médiách a ich žánrová diferenciácia

Pramennú základňu na prístupy, riešenia a zaujímania postojov k problematike utvára reprezentatívny súbor. Ním sa stáva dlhodobo budovaný dokumentačný zásobník alternatívnej me-

diálnej produkcie s tematickou orientáciou na aktuálne, najmä háklivé geopolitické motívy vrátane otvoreného, resp. latentne prítomného kriminálneho podtextu. Avizované motívy v zásobníku z kompozičného hľadiska obvykle prekračujú hranicu pseudoudalosti, a teda aj limity *agendy setting*, t. j. mediálneho výberu a tvarovania udalostí prostredníctvom korigovania uhllov pohľadu (o *agende setting* bližšie McCombs, 2014, obzvlášť 3. a 4. kapitola). Zo žánrového hľadiska ide o prejavy spravodajskej činnosti a spravodajského žánre, pravdaže, dnes už bezostyšne nasycované prvkami, prostredkami a postupmi názorovej žurnalistiky. Ako dátový nosič sú sledované a vyťažované online skupinové/individuálne elektronické magazíny. V ich akčnom rádiu spočíva východiskový mediálny produkt (okrem titulkov) a príslušná diskusná platforma, akási e-nástenka – *message board*, pokiaľ sa stáva kompozičnou súčasťou toho-ktorého média, resp. periodika.

Zásobník utváraný počas 12-ročného sústredeného pozorovania a štúdia alternatívnej mediálnej scény obsahuje výpovedne nosné metainformačníky a predovšetkým vyše 90 alternatívnych webových portálov vrátane neinštitucionalizovaných (skupinových a individuálnych) prejavov slovenského, českého, chorvátskeho, ruskojazyčného, čiastočne poľského, anglojazyčného a germanofónneho pôvodu vedno s prevzatými komunikátmi a prekladmi z/do uvedených jazykov.¹ Výber z prameňov je predstavený ako podsúbor v súpise literatúry k štúdii.

Vlastné meno ako nosič mediálnej fakticity sa stáva „lakmusom“ stupňa vlastností vo dvojiciach neverbálnych charakteristík, ktorým podlieha. V elektronicky podmienenej komunikácii ide najmä o dvojice *oficiálnosť – neoficiálnosť*, *pripravenosť – nepripravenosť*, *písanosť/tlačenosť* (*vizuálnosť*) – *ústnosť/hovorenosť dorozumievania*. [Neverbálne vlastnosti ako systémové všeobecnosti vymedzuje a v sociálno-pragmatickej súčinnosti predstavuje J. Findra; pozri Findra, 1991.] Rozhodujúcim pragmacomunikačným trendom sa pritom stáva zreteľné zhovorňovanie (kolokvializácia) a zneoficiálnenie webového a digitálneho mediálneho diskurzu, ktoré sa uplatňuje už bez prveľkého ohľadu na donedávna zásadnú požiadavku vlastnosti verejnosti, panujúcu v mediálnej komunikácii.

Prepólovanie dvojice *privátnosť – verejnosc* s posilnením vlastnosti privátnosti otvára stavidlá na vpustenie vlny variantných podôb vlastných mien do webového mediálneho diskurzu. Variantné propriá sú pritom poverené úlohou niest' a odrážať nielen pojmovú stránku zobrazovanej entity. Súbežne či následne pokrývajú aj niektoré ďalšie rečové akty: prvoplánovo, obvykle s prídavkom emotívno-obrazných súčastí upútavajú pozornosť účastníkov komunikačných interakcií, upravujú, posúvajú, zveličujú, ironizujú, príp. zatraktívňujú význam designátu, dehonestujú pomenúvaný objekt, podnecujú dešpekt, odsudzovanie, urážanie, zamlčiavanie, prifarbovanie, zahtievanie až úcelový výber mediálnej skutočnosti, a to vcelku alebo *per partes*.

Niektoré z uvedených signálov, techník a komunikačných taktík sú plošne prítomné a frekventované využívané vo všetkých tradičných, webových a digitálnych médiách. Variačnosť v proprietnej sfére je totiž v používateľskej praxi prípustná a osvedčená. Produkcia so žurnalistickými ambíciami v oblasti vlastných mien bezpečne narába so synonymizáciou, synekdochizáciou a navrstvovaním postoja na základný význam pomenovacej jednotky. Stupeň výskytu a účinnosti uvedených prostriedkov a postupov je však rozdielny. V tejto súvislosti je namieste vyslovíť tézu: so zvyšujúcou sa mierou individuálneho zaujatia na mediálnom produkte, príp.

¹ Vlastný onomastický materiál pritom tvorí takmer 170 vlastných mien bez onomastického roztriedenia, excerptovaných zo zmienenej webovej alternatívnej produkcie v období marec – máj 2017.

na tvorbe pôvodcu zahaleného do internetovej anonymity vzrastá stupeň expresivity a/alebo emocionálnosti pri voľbe a nasadení toho-ktorého variantu propria do textu. Z jazykovo-štýlistického uhla pohľadu je teda vhodné a potrebné kontrastívne poukázať na výskyt a dôsledky variácií vlastných mien v médiách hlavného prúdu a v alternatívnych médiách.

4. Propriálne modely a skupiny – výskyt a fungovanie v alternatívnych médiách

Pri vyťažovaní batérie alternatívnych médií sme vo vzťahu k tematike štúdie venovali pozornosť spravodajským textom a v rámci nich produkcií reflektujúcej domáci (vnútropolitický, čiastočne ekonomický) a zahraničnopolitický priestor. Vo webovom alternatívnom mediálnom priestore popri krátkych správach (fleš, noticka) a rozšírených správach interpretujúceho a pokračujúceho typu sa výraznejšie hlásia priebežne aktualizované spravodajské príspevky s otvoreným diskusným fórom. Pod vplyvom multimediality webového rozhrania sa spravodajské príspevky nasycujú prostriedkami a prejavmi internetovej publicistiky, nezriedka s črtami virtuálnych žánrov (k problematike virtuálnych žánrov bližšie Bednář, 2011, s. 24 – n).

Žánrová disperzia sa v internetovej žurnalistike pri porovnaní s tradičnou tlačou stáva nezanedbateľnou konkurenčnou výhodou. V alternatívnom priestore totiž nezriedka podporuje dialóg s dosahom na tvárnenie a aktivizovanie špecializovaného cieľového publika komunitného typu. Uvedený poznatok o žánrovom rozptyle sa znásobuje v alternatívnych médiách využívajúcich weblogový kompozičný pôdorys, četový úzus v diskusiách a individualizovaný spôsob vyjadrovania², pravdaže, so zreteľným prispievaním inštruktážnej a presviedčacej funkcie. Synkretizácia žánrov takto podporuje aj uvoľnenosť výberu toho-ktorého variantu vlastného mena a jeho nasadzovanie do alternatívnej mediálnej produkcie.

Na argumentovanie zistení, úvah a konštatácií vyberáme z textovej databanky nosné modelové príklady na výskyt a fungovanie vlastných mien v alternatívnych médiách. V tabuľke č. 1 výberovo uvádzame 5 frekventovaných typov – variantov vlastných mien, a to podľa ich štruktúrno-systémového ustrojenia, štýlistického vymedzenia a pragmémického uplatnenia. Všetky skupiny sú prejavom angažovania princípu *pars pro toto*, ktorý sa úspešne využíva aj v tzv. bežných médiach. Skupina A je štýlistickým prejavom zhovorňovania komunikácie (uplatňuje sa prakticky vo všetkých komunikačných sférach a situáciach bez ohľadu na obligatórny parameter *ústnosť – písomnosť/tlačenosť/vizuálnosť*). Skupina E vnáša do mediálnych rečových aktov viac či menej výrazný postojovo-hodnotiaci prídadok, známy napr. zo športovej komunikačnej sféry (typy *Halákov New York, Chárov Boston, Pánikovo Chicago* a pod.).

V tabuľke nie sú uvedené individuálne (nezriedka aj kreatívne) variácie vlastných mien, ktoré sú „v obehu“ v príslušných diskusných fórách. Takmer výhradne sú nasadzované do replík dialógu ako výsledok skracovania alebo deformácií, s profilom prezývky, aliasu či kryptonyma, s vulgarizujúcimi sklonmi.

Zátvorkami sú signalizované súbežné, avšak menej časté podoby, ktoré sa vyskytujú aj na ploche toho istého mediálneho produktu ako vhodný a priateľný prostriedok štýlistickej disimilácie textu.

² V anglojazyčnom prostredí pozri napr. *The Saker* – <http://thesaker.is>, v ruskojazyčných podmienkach *Častnyj Korrespondent* – <http://www.chaskor.ru>, v českom mediálnom priestore *Britské listy* – <https://blisty.cz>, v slovenskom okruhu *Názor občana* – <http://www.nazorobcana.sk>, *Ďatel* – <http://www.datel.sk>, a ďalšie.

Tabuľka 1 Uplatnenie vlastných mien v alternatívnej mediálnej produkcií

A. kolokvializovanie	B. identifikovanie	C. emblematizovanie	D. personalizovanie	E hodnotenie
<i>Amerika/ Američania</i>	<i>Washington</i>	<i>Biely dom/ Pentagon/ Capitol Hill</i>	<i>(Donald) Trump</i>	<i>Trumpova administratíva</i>
<i>Rusko/Rusi</i>	<i>Moskva</i>	<i>Kremel'</i>	<i>(Vladimír) Putin/ Vladimír Vladimírovič</i>	<i>Putinova administratíva Putinovo Rusko</i>
<i>Británia/Briti</i>	<i>Londýn</i>	<i>Buckingham/ Downing Street/10</i>	<i>Alžbeta II. Theresa May/ová</i>	
<i>Sýria/Sýrčania</i>	<i>Damask</i>		<i>(Bašsár) [Háfiz al-J Asad</i>	<i>Asadov režim/vláda</i>
<i>Ukrajina</i>	<i>Kyjev</i>		<i>(Petro) Porošenko</i>	
<i>Nemecko</i>	<i>Berlín</i>		<i>(Angela) Merkel/ová</i>	
	<i>Brusel</i>			<i>bruselská byrokracia</i>
<i>Turecko</i>	<i>Ankara</i>		<i>(Recep Tayyip) Erdoğan</i>	
<i>Saudi</i>	<i>(Rijád)</i>			

5. Interpretácie, závery a trendy

Aj z vybraných modelových príkladov je zrejmé, že v internetovej mediálnej produkcií alternatívneho typu dochádza k účelovému zreťazeniu nosných komunikačných funkcií aj pričinením vlastných mien. S oporou o prieskum ich vo vzťahu k stupňu účinnosti v alternatívnych médiach uvádzame v hierarchickom usporiadaní. Ako „povinne prítomná“ výstuž mediovaného faktu sa zachováva – presnejšie povedané: nie je obchádzaná – dorozumievacia (informačná) funkcia. Jej napíňaniu pomáha celé spektrum vlastných mien (**A – E** v tabuľke 1) so zvýraznením identifikovania (**B**) objektu pozornosti. Zásluhou technologických osobitostí webových stránok (členenie vertikálnej a horizontálnej lišty, navigácia, hyperlinkovanie, interkonektivita, multimedializácia a ī.), hypertextového prostredia a pod vplyvom rozvoja žurnalistiky názorového typu nie je potrebné zdôrazňovať orientačnú funkciu. Jej stopový zástop v textoch skúmanej komunikačnej sféry podporuje identifikovanie (**B**) a personalizovanie (**D**). Naproti tomu vzrástá výkonnosť inštruktážnej funkcie a mohutnie účinnosť persuazívnej funkcie. Obom kľúčovým funkciám prospieva emblematizovanie (**C**) a hodnotenie (**E**) mediovaného objektu prostredníctvom proprií. Prítomnosť fatickej a zábavnej funkcie potvrzuje posun alternatívnej mediálnej produkcie k infotainmentu, nezriedka až ku konfrontácii slúžiacej na pobavenie. Tento trend je už rutinnou, všeobecne známu črtou elektronických a digitálnych médií bez ohľadu na druh média v popkultúrnej ére. [Vymedzenie doby s jej prejavmi a tendenciami v mediálnej komunikácii bližšie pozri Rusnák, 2010; 2013.] Propriálna sféra sa spolužúcastňuje na podporovaní fatickej a zábavnej funkcie kolokvializovaním (**A**) svojho inventára a nasadením hodnotiacich príznakov (**E**), pravdaže, s priezračnými konotáciami a čitateľnosťou, svedčiacimi o vyvažovaní pôlov *automatizácia* (modelovosť a štandardizovanosť) – *aktualizácia* (k ich dynamike pozri Minárová, 2011, s. 173 – n).

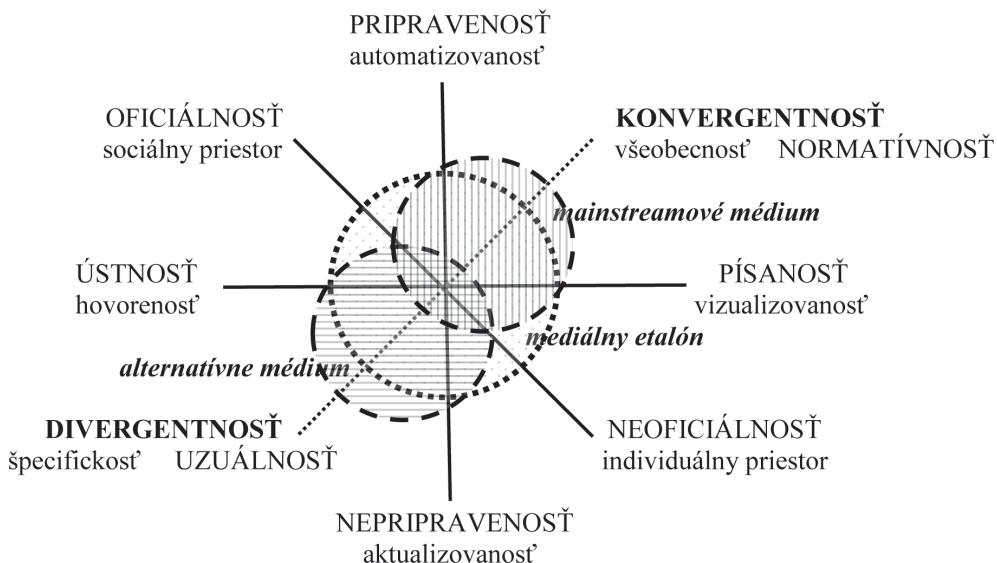
Pri štylistických pohľadoch na jazykovú stránku a sociokomunikačné pôsobenie vlastných mien v internetovej žurnalistike sa nezaobídeme bez zváženia súhry štýlotvorných faktorov. Pre elektronicky determinovanú komunikáciu sme ich vymedzili v interdisciplinárnom

sieťovom poňatí a vnútornej dynamike (Patráš, 2014). Interpretujúc model sme v uvedenej štúdii poukázali na znižovanie rozdielov medzi komunikačnými funkciami a na súbežné oslabovanie až zánik hraníc medzi monologickou a dialogickou komunikačnými kontaktovm. Vlastné meno schopné pôsobiť vo webovej alternatívnej mediálnej sfére najmä svojimi variačnými sklonmi (pozri tabuľku 1 a prejavy A – E) ovplyvňuje aj zmenšenie odstupu medzi *ústnosťou* (akusticko-auditívnu formou) a *písanostou* (opticko-vizuálnou formou), medzi (fyzickou) *prítomnosťou* – *neprítomnosťou* komunikačného partnera, medzi *pripravenosťou* – *nepripravenosťou* rečových aktov a napokon aj medzi *konvergenciou* – *divergenciou* na osi *normatívnosť – uzuálnosť* elektronickej mediálnej komunikácie, pravdaže, s rozdielnym smerovaním a uplatňovaním pri médiach hlavného prúdu (mainstreamu) a pri alternatívnych médiách. Vlastné meno vnáša do mediálnej komunikácie konkurenčné povedomie, poukazuje na komunikačnú prestížnosť toho-ktorého variantu a uplatniteľnosť pomenovacieho typu a napokon úsporne pokrýva komunikačné zámery a ciele. Obrazne vyjadrené: členy žánrovej rodiny v mediálnej komunikácnej sfére sa zbližujú, uvoľnenejšie sa dorozumievajú, zmenšujú medzi sebou komunikačné dištancie, ale zároveň hľadajú možnosti na ďalšie seba-vedomé žitie. Alternatívne médiá sa teda aj cez priezor neverbálnych okolností (štýlotvorných faktorov) hlásia k teorémam, kódexom a zásadám „veľkej“ žurnalistiky, potvrdzujú jej konštanty, ale ich zároveň rozvoľňujú a preskupívajú do nezriedka prekvapivých, obvykle však produktívnych podôb.

Prostredníctvom obrázka 1 znázornime žánrové kontakty a prieniky v internetovej mediálnej sfére poukázaním na konvergentno-divergentné trendy medzi alternatívnymi médiami a médiami hlavného prúdu, v tomto prípade na priesčníku štýlotvorných faktorov a v kontrastívnom videní cez priezor vlastných mien. Poznamenávame, že žánrový etalon vytvára pre obe mediálne koncepcie – pre médiá hlavného prúdu i pre alternatívne médiá – platformu na strety rozmanitého druhu. Zároveň poskytuje možnosti nielen na konfrontáciu, ale najmä na ústretové doplňanie potenciálu. Na osi *konvergentnosť – divergentnosť* sa preto nenachádzajú šípky poukazujúce len na odstredivé tendencie „od centra k periférii“. Tak ako sa alternatívne médiá výhodne pridržiavajú žurnalistického etalónu, ako sa tzv. mienkovorné médiá postupne bulvarizujú, tak aj mainstreamové médiá preberajú niektoré spôsoby a postupy alternatívnych médií, zvlášť pri zaobchádzaní s fenoménom *agenda setting*.

Všeobecne vybudovaná dynamická koncepcia vzťahov medzi individuálnymi a sociálnymi determinantmi komunikátu (Findra, 1991), aplikovaná v priestore elektronicky determinovanej komunikácie a komunikačnej sféry webových médií, takto nachádza ďalšie potvrdenie svojej teoreticko-metodologickej presvedčivosti aj v elektronickej a digitálnej ére. Napokon sa potvrdzuje neagresívny, pritom vytrvalý a prínosný príspevok štýlistiky do interdisciplinárneho metodologického areálu a jej úspešný podiel pri ďalšom poodhalovaní pomenovacieho potenciálu vlastných mien s ich sociopragmatickými úlohami v ľudskej komunikácii. V aktuálnej teoreticko-metodologickej paradigme hojne zásobovanej podnetmi a výzvami rozličného pôvodu, poznávacej a kultúrnej hodnoty takto plní lingvistická štýlistika nezastupiteľnú úlohu.

Obr. 1 Žánrová dynamika internetovej mediálnej komunikácie v sieti neverbálnych determinantov (štýlotvorných faktorov)

Literatúra:

- ATTON, Ch. 2002. *Alternative Media*. London: SAGE, 2002. 172 s.
- BEDNÁŘ, V. 2011. *Internetová publicistika*. Praha: Grada, 2011. 210 s.
- BLANÁŘ, V. 1996. *Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.)* Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1996. 250 s.
- FINDRA, J. 1991. Individuálne a sociálne determinanty komunikátu. In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovo-vej komunikácie*. Komunikáty z vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 3. – 5. septembra 1991. 1. diel. Zost. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta, 1991, s. 53 – 61.
- FINDRA, J. 2013. *Štýlistika súčasnej slovenčiny*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 2013. 319 s.
- GENČIOVÁ, A. 2017. Multikulturalizm i mnogoezičie. In: *Sborník s dokladmi o trinadesetite meždunarodni slavistického čítania, Sofia, 21 – 23 apríl 2016 g*. Tom 2. Antropologija literaturoznanie. Veliko Týrnovo: Izdatelstvo „Faber“, 2017, s. 372 – 380.
- KOLENČÍKOVÁ, N. 2017. Mikroblog jako gatunek w słowackich mediach społecznościowych. In: *Zeszyty Prasoznawcze 2017*. [V tlači.]
- MACUROVÁ, A. 1993. Jazyk, styl, smysl, text – a stylistika. In: *Slovo a slovesnosť*, 54, 1993, č. 4, s. 279 – 286.
- McCOMBS, M. 2014. *Setting the Agenda. The Mass Media and Public Opinion*. Second Ed. Cambridge: Polity Press, 2014. 208 s.
- MINÁŘOVÁ, E. 2011. *Stylistika pro žurnalisty*. Praha: Grada Publishing, 2011. 289 s.
- ORGONOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. 2007. Aspekty komunikácie v politickej talkshow. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach II*. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského, 2007, s. 106 – 116.
- PATRÁŠ, V. 2003. Inožajkové osobné mená v žurnalistickej komunikácii. In: *Vlastné meno v komunikácii. 15. onomastická konferencia*, Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Ed. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2003, s. 65 – 73.
- PATRÁŠ, V. 2009. *Sociolinguistické aspekty elektronicky determinovanej komunikácie / Sociolinguistic aspects of electronically determined communication*. Studia Oeconomica. Vedecké monografie Slezské univerzity v Opavě, Obchodně podnikatelské fakulty v Karviné. Karviná: Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné SU v Opavě, 2009. 149 s. / 155 s.

- PATRÁŠ, V. 2012. Sociolingvistické výskumy bezprostrednej komunikácie a dynamika pojmu ústnosť. In: *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym*. Prace przygotowane na XV Międzynarodowy Kongres Slawistów, Mińsk 2013. Biblioteka „LingVariów”, T. 15. Red. H. Kurek. Kraków: Uniwersytet Jagielloński – Wydział Polonistyki, 2012, s. 171 – 182.
- PATRÁŠ, V. 2014. O (ne)konštituovaní štýlu v elektronicky podmienenej komunikácii. In: *Registre jazyka a jazykovedy (II)*. Na počesť Daniely Slančovej. Ed. J. Kesselová – M. Imrichová – M. Ološtiak. Prešov: Prešovská univerzita, 2014, s. 179 – 190.
- PATRÁŠ, V. 2016. Webová alternatívna tlač na komunikačno-kultúrnom priečeňku hovorového a vizuálneho kódzu. In: *Cudzie jazyky a kultúry v teórii a praxi : Foreign Languages and Cultures in Theory and Practice*. Banská Bystrica 21. – 22. apríl 2016. Ed. E. Höhn – P. Poliak. Banská Bystrica: Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2016, s. 180 – 196.
- PATRÁŠ, V. 2017 a. Argumentovanie v mediálnej komunikácii z krízového prostredia (mainstream verus alternatívne spravodajstvo). In: *Synchronne a diachrónne kontexty jazykovej komunikácie*. Zborník referátov z 9. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii, Banská Bystrica – Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela 17. – 18. 9. 2015. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2017. [V tlači.]
- PATRÁŠ, V. 2017 b. K sémantike a pragmatike pojmu „alternatívne médium“. In: *Dyskursy trzeciego tysiąclecia IV*. Referaty z konferencji naukowej Pobierowo 8 – 9 maja 2017 r. Ed. E. Pajewska – B. Afeltowicz. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 2017. [V tlači.]
- RUSNÁK, J. 2010. Fungovanie hry v elektronických médiach. In: *Jazyk a kultúra*, 1, 2010, č. 2. [Online. Cit. 08-05-2017.] Dostupné na internete: http://www.ff.unipo.sk/jak/2_2010/rusnak.pdf.
- RUSNÁK, J. 2013. *Homo popularis: homo medialis? Popkultúra v elektronických médiach*. 1. vyd. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2013. 139 s.
- SLANČOVÁ, D. 1994. *Praktická štýlistika. (Štýlistická príručka.)* Prešov: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 1994. 180 s.
- ŠRÁMEK, R. 2017. *Dimenze onomastiky*. (Referát prednesený na XX. slovenskej onomastickej konferencii *Konvergencie a divergencie v proprialnej sfére*, organizovanej v roku 25. výročia vzniku Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica 26. – 28. 6. 2017; v tlači.)
- VYBÍRAL, Z. 2000. *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál 2000. 264 s.

Pramene – zásobník online alternatívnych periodík, multimédií, tzv. kontraalternatívnych a antipropagandistických webov, smerníkov (výber)

<http://alternativy.sk> ← „chceme vás informovať a pritom s vami diskutovať o tom, čím žije dnešná civilizácia a čo nás trápi a teší. Nie sme závislí na žiadnej politickej strane, ekonomickom subjekte alebo krajinе, zodpovedáme sa len sami sebe, máme spoločný náhľad na svet a svetonázor, ...“;

<https://www.inespravy.info> ← vybrané mediálne produkty v prierezovom predstavení a rozčlenení do rubrik;

<http://www.konzervativnyvyber.sk> ← spravodajský zostrih, názorová žurnalistika;

<http://www.otvoroci.com/about.html> ← intermediálny portál alternatívnych médií s viacjazykovou ponukou;

<http://mono.sk/o-nas> ← inovatívna žurnalistika, investigatíva, manipulovanie webových diskusií;

<http://www.infovojna.sk> ← multimediálny portál občianskeho združenia;

<https://www.postoj.sk> ← konzervatívny denník s kresťanskou orientáciou – „je jediným médiom, ktoré sa otvorené hlási ku konzervatívnym hodnotám a zároveň dosahuje vysoký profesionálny štandard. [...] sme rešpektovaným partnerom pre autority verejného života, od prezidenta, členov vlády, lídrov parlamentných strán a významných inštitúcií, lekárov, cirkevných hodnostárov, vedcov, umelcov, športovcov... Hoci s nami často nesúhlasia, majú záujem o konfrontáciu na úrovni. Za postojom nestoja žiadne finančné skupiny, žiadna cirkev, verejné dotácie ani veľkí investori. [...] Hlavným zdrojom financovania je podpora dobrovoľných predplatiteľov, celý obsah, ktorý tvoríme, je prístupný zadarmo.“

<http://medzicas.sk> ← komentáre a postoje;

<http://dolezite.sk> ← multimédium; dokumenty, blogy, videá – výber;

<http://www.parlamentnelisty.sk>

<http://www.nazorobcana.sk>

<https://www.dobrenoviny.sk>
<http://www.hlavnespravy.sk>
<https://www.otvoroci.com>
<http://noveslovo.sk>
<http://davdva.sk/dav>
<https://aneme.sk> ← *Asociácia nezávislých médií*: „...je pripravená zastrešovať aj ďalšie nezávislé médiá, ktoré sa budú stotožňovať so základnými princípmi žurnalistiky vyučujúcej systematickú propagandu“.
<https://www.konspiratori.sk/zoznam-stranok.php> ← súpis „stránok so sporným obsahom“;
<http://www.cesky-portal.cz> ← *Český portál* (informačný smerník);
<https://blisty.cz> ← „internetový deník o všem, o čom se v České republice píliš nemluví“;
<http://www.parlamentnilisty.cz> ← správy, rozhovory, monitor, profily, regióny;
<http://www.zvedavec.org/vezkratce> ← správy-avíza s prístupom k plnotextovým verziám v rozličných zdrojoch;
<http://www.ac24.cz> ← komentáre;
<http://vedomi.cz>
<http://bez-cenzury.com>
<https://globe24.cz>
<http://nezavisle-alternativni-zpravy.webnode.cz> ← rázcestník s alternatívou produkciou v rozmanitých jazykoch; „rozcestník pro hledání souvislostí“;
<http://manipulatori.cz> ← „Jsme nezávislí. Věříme, že diskuse není boxerský zápas a že skrývání faktů nemůže přinést nic dobrého. Svá tvrzení nestavíme na domněnkách a předsudcích, ale na ověřitelných a ozdrojovaných faktech. Naším cílem je vytvořit otevřenou neideologickou platformu pro relevantní a faktickou diskuzi.“
http://www.evropskehodnoty.cz/fungovani-ceskych-dezinformacich-webu/weby_list ← „přehled dezinformačních a manipulativních webů“;
<http://neovlivni.cz/databaze-proruskeho-obsahu-od-a-z> ← „jmenný seznam prokremelských webů“;
<http://www.chaskor.ru> ← *Častnyj Korrespondent*: nezávislé, otvorené nekomerčné periodikum s polytematickou náplňou a voľnou licenciou typu *Creative Commons*;
<http://ej2015.ru/?a=inner> ← *Ежедневный Журнал* (Ježednevnyj Žurnal), kritický denník so širokospektrálnou ponukou tém mimo oficiálneho ruského mainstreamu;
<http://russia-insider.com/en> ← *Russia Insider*: „The mission of this site is media criticism and reform. [...] The problem is media control by a few corporations and interest groups, and their close ties with governments and business interests. Instead of challenging, questioning, and fostering open discussion, they tend to promote those interests.“
<http://www.unz.com> ← *The Unz Review*: An Alternative Media Selection: „A Collection of Interesting, Important, and Controversial Perspectives Largely Excluded from the American Mainstream Media“.
<http://krytykapolityczna.pl> ← „...prowadzimy otwartą debatę, bo chcemy żyć w świecie, gdzie szanuje się demokrację i prawa człowieka, gdzie solidarnie wspiera się słabszych.“
<http://h-alter.org> ← *H-ALTER* – Novine H-rvacke ALTER-native;
<https://kamenjar.com> ← chorvátsky nezávislý informačník;
<http://www.fortliberty.org/hoax-sites.html> ← „Web Sites Which Publish Fake News and Other Hoaxes“.
<http://investmentwatchblog.com> ← „Spreading the truth. Empowering the people“;
<https://www.activistpost.com/2016/12/media-complicity-key-blacklisting-websites.html> ← „Propaganda for Peace, Love, and Liberty“.

Summary

On Stylistics of Proprial Sphere in Alternative Media

The paper is aimed at dynamics of stylistics of proper nouns used in conflict communication spheres in internet alternative media. The proper nouns under research have specific pragmatic aim depending on a topic, context and a genre of media text. Pragmatic and stylistic potential of these nouns is related to communication acts mainly limited negatively: influencing, drawing attention, persuading, unsettling, dishonouring, accusing, distracting, camouflaging or drawing attention away from a media fact, directing thinking, decision making and acting, (dis)informing, manipulating, frightening etc. These features of communication acts are manifested by colloquialisation of media discourse, expressivity increasing, synecdochisation, using many synonymous expressions, hyperbolisation, desemantisation, deproprialisation, i. e. apelativisation, etc. Data under research are from internet alternative media written in Slavonic languages (Slovak, Czech, Russian, Croatian, Serbian), depicting geopolitically touchy subjects. The methodology is based on contrastive-stylistic approach.

Keywords: stylistics, communication act, genre, proper noun, alternative media, mainstream media, media product

Korpusy češtiny a výzkum (gramatických vlastností) proprií

JANA MARIE TUŠKOVÁ

Masarykova univerzita, Brno (Česko)

Příspěvek se zabývá možnostmi i omezeními korpusů současné češtiny při výzkumu zejména gramatických vlastností proprií. Má povahu interdisciplinární, spojuje onomastiku s korpusovou lingvistikou a gramatikou, poukazuje na otázku materiálových zdrojů a způsobu jejich popisu při zkoumání proprií. V praktických výstupech se zaměřuje na oblast synchronních korpusů psané češtiny z řady SYN a možnosti zpracování gramatických vlastností oikonym češtiny.

Klíčová slova: propria, oikonyma, gramatické vlastnosti, korpusová lingvistika, Český národní korpus

Úvod

S ohledem na samotnou interdisciplinární povahu onomastiky existovala a existuje možnost či v některých typech onomastických výzkumů přímo nutnost využívat nových podnětů a metod lingvistiky či disciplín nelinguistických. Metodologickými otázkami v oblasti české onomastiky se v různé míře zabývali zejména V. Šmilauer, I. Lutterer, R. Šrámek, M. Knappová, M. Harvalík. Mezi současné lingvistické směry, jejichž metody může onomastika využít, patří podle M. Harvalíka (2010) např. kognitivní lingvistika, etnolinguistika, dále pak postupy textové lingvistiky a teorie diskurzu. Významnou měrou se však může na onomastických výzkumech počátku 21. století, zaměřených zejména na synchronní oblasti zabývající se například gramatickou stránkou proprií, zkoumáním názvotvorných prostředků / slovotvorných prostředků nebo kolokabilitou proprií, podílet korpusová lingvistika, a to nejen svými materiálovými zdroji, ale rovněž metodologickými postupy, jež používá. Její potenciál současná česká onomastika však v dostatečné míře nevyužívá.

V našem příspěvku se proto zaměřujeme na oblast korpusové lingvistiky a její možné využití v současném onomastickém bádání. Pozornost věnujeme třem základním tematickým oblastem: **1.** korpusová lingvistika a korpusy (základní problematika a cíle korpusové lingvistiky); **2.** oblasti propriálního výzkumu, v nichž již existují práce vzniklé na materiálu Českého národního korpusu; **3.** možnosti a omezení korpusů současné češtiny při výzkumu gramatických vlastností proprií.

1. Korpusová lingvistika a korpusy

Korpusová lingvistika je jedna z nejmodernějších složek lingvistiky. Začala se rozvíjet v posledních dvou desetiletích 20. století v souvislosti s rozvojem výpočetní techniky, i když některé malé korpusy (obsahující asi 1 milion slov) existovaly již dříve (první byl moderní korpus angličtiny – *Brown Corpus* z roku 1964). Obecným smyslem korpusové lingvistiky je prostřednictvím korpusu lépe prozkoumat a poznat funkce a struktury přirozeného jazyka. Zabývá se také výstavbou a analýzou elektronických jazykových korpusů a korpusovou metodologií. Svými metodologickými východisky navazuje na strukturalismus, přináší však specifické nástroje a metody lingvistického výzkumu. Systematicky se zaměřuje na vyčerpávající studium všech korpusových dat v reálném kontextu prostřednictvím objektivních metod, zvláště za podpory metod kvantitativních a statistických (Čermák, 2016, s. 928). Výsledky dosavadních výzkumů

prováděných na korpusových datech, zejména různé chápání jejich přesvědčivosti a objektivnosti v rámci lingvistické obce, vedly také k terminologickému rozlišení toho, zda závěry lingvistického výstupu vycházejí pouze z dat korpusu, nebo se o korpus jen zásadně, ne však výlučně opírají. Jedná se pak o dvojí metodologický přístup: corpus-driven výzkum (výzkum korpusem řízený či inspirovaný) a corpus-based výzkum (výzkum korpusem ověřovaný).¹

Jazykový korpus je chápán jako: „Rozsáhlý soubor autentických textů (psaných nebo mluvených) převedený do elektronické podoby v jednotném formátu tak, aby v něm bylo možné jednoduše vyhledávat jazykové jevy, zejména slova a slovní spojení (kolokace).“ (Cvrček – Richterová, 2016). Korpus tedy obsahuje jazykové jevy určitého období v jejich přirozeném stavu, a umožňuje tak vytvářet jazykový výzkum na reálných datech a v takovém rozsahu, který byl dříve nemyslitelný. Korpusy jsou tak rozsáhlým vzorkem skutečného a realizovaného jazykového úzu. Vedle užití přirozeného jazykového materiálu patří podle V. Cvrčka a D. Kováříkové (2011, s. 116 – 117) k hlavním přednostem korpusu rovněž schopnost vypovídat o frekvenci jazykových jevů. Frekvenční údaje jsou důležité v tom smyslu, že podávají informace o centru a periferii jazyka. Další výhodou korpusového výzkumu je možnost vyhledávání ve vzdáleném kontextu zkoumaného výrazu, který přesahuje hranice několika vět, a s tím související a stále se rozvíjející výzkum tzv. kolokací.

Dnešní korpusy, zejména psaných textů, jsou velmi rozsáhlé, často zahrnují více než sto milionů textových slov. Rozsah korpusu však samozřejmě není a nemůže být sám o sobě jediným či hlavním kritériem kvality a spolehlivosti. Podstatná je rovněž reprezentativnost korpusu a pro usnadnění práce s korpusem je důležité jeho anotování². Často diskutovaná otázka reprezentativnosti, chápána nejčastěji jako vyváženosť korpusu s ohledem na různé typy textů, žánrů a témat (Cvrček – Kováříková, 2011, s. 130), se objevuje v korpusové lingvistice od jejího počátku a je otázkou centrální. Jak však uvádějí Cvrček – Čermáková – Křen (2016, s. 89) jedná se o otázkou natolik komplexní, že v současnosti není řešitelná uspokojivě teoreticky ani prakticky. Korpusy jsou tedy budovány s cílem umožňovat co nejobjetivnější empirický výzkum, ale při jakémkoliv výzkumu je rovněž třeba mít na paměti, že i korpusový přístup má své limity a k těm základním patří rozsah dat a jejich povaha.

Na základě vlastního výzkumu části apelativní a propriální problematiky (zvláště morfológické) současného českého jazyka na datech Českého národního korpusu se domníváme, že přes omezení, která při různém zaměření výzkumu korpusová data přinášejí (nutno však poznamenat, že každý soubor jazykových dat zpracovávaný jakýmkoliv jiným dosud užívaným přístupem má svá omezení), jsou cenným zdrojem pro zkoumání současného úzu, na jehož základě lze popsat systémové jevy jazyka. Je třeba také uvést, že každý badatel má na počátku své

¹ Rozdíl mezi oběma přístupy podrobně popisují E. Tognini-Bonelli (2001) nebo v české lingvistice A. Čermáková (2009), stručně viz např. V. Cvrček – D. Kováříková (2011, s. 122 – 124). Jedná se tedy především o rozdíl v míře vlivu, kterou je badatel ochoten při formulování hypotézy přenechat samotným jazykovým datům (na úkor své intuice, získané znalosti o jazyku a introspekcí). Pro corpus-driven výzkum je charakteristické vytváření konceptů a popisů až v závislosti na zkoumaných datech, zatímco v případě corpus-based výzkumu přistupuje badatel ke korpusovým datům s již vytvořenou a na introspekci založenou hypotézou a v korpusu hledá argumenty pro její potvrzení či vyvrácení. Pro současnou českou lingvistiku je zatím charakteristický přístup druhý, tj. corpus-based výzkum.

² Anotováním se rozumí např. uvádění metainformací o textech (původ, autorství textu apod.), lemmatizace (přiřazení slovníkové podoby každému tvaru), tagování (přiřazení speciální značky popisující gramatické nebo sémantické kategorie slov).

práce s korpusy možnost cíleně si určit materiál, na kterém chce výzkum provést (ne každý výzkum má / musí mít za cíl prozkoumání celého jazyka, v tomto případě existuje možnost tvorby subkorpusů). Důsledkem takového přístupu je nutnost v popisovaných výstupech přesně specifikovat použitá data, případně i volené typy dotazů ve vybraném korpusu.

1. 1. Korpusy češtiny

Projekt Českého národního korpusu (dále ČNK) existuje od roku 1994 a je institucionálně zaštítěn Ústavem Českého národního korpusu při FF UK v Praze. V současnosti je ČNK³ tvořen několika složkami a dělí se na část synchronní a diachronní.

Synchronní část zahrnuje korpusy psané češtiny, zejména řady SYN, a korpusy mluvené češtiny. Aktuální verze tzv. obecného korpusu SYN (celkový objem dat v současnosti již čtvrté verze tohoto korpusu je 3,626 miliard textových slov) zahrnuje korpusy SYN2000, SYN2005, SYN2006PUB, SYN2009PUB, SYN2010, SYN2013PUB a SYN2015 a dosud nezveřejněnou publicistiku převážně z let 2010 – 2014. Korpus SYN není reprezentativní (převažuje v něm publicistika vzhledem k rozsáhlým korpusům publicistických textů, které jsou jeho součástí), jeho čtvrtá verze je však referenční, tj. zůstane uživatelům neustále dostupná i po zveřejnění dalších verzí. Všechny jednotlivé psané korpusy řady SYN jsou referenční a korpusy SYN2000, 2005, 2010 a 2015 jsou navíc prezentovány jako reprezentativní. Kromě obecných korpusů řady SYN zahrnuje ČNK také specializované psané korpusy, např. korpus ORWELL, LINK⁴ a další. Korpusy mluvené češtiny jsou svým objemem dat podstatně menší než korpusy psaného jazyka. Patří mezi ně obecné korpusy řady ORAL zahrnující neformální mluvenou češtinu (ORAL2006, 2008, 2013), z nichž pouze ORAL2013 (2,8 milionů slov) nabízí data z celé České republiky. Dále jsou součástí mluvených korpusů korpusy specializované, např. Pražský mluvený korpus nebo Brněnský mluvený korpus obsahující přepis nahrávek pražské a brněnské mluvy 90. let 20. století.

Diachronní část je tvořena psaným korpusem DIAKORP, který zachycuje češtinu v období od 13. stol. do roku 1945 (nyní v celkovém rozsahu přes 3,4 milionů slov). Ve stádiu tvorby je mluvený náreční korpus DIALEKT (zamýšlený rozsah 200 000 slov), jenž bude prezentovat tradiční teritoriální dialekty zachycené na území celé České republiky. Korpus by měl obsahovat dvě vrstvy materiálu – nahrávky pořízené v období od konce 50. až do 80. let 20. století a nahrávky mluvčích pocházející z období 90. let 20. století až do současnosti⁵.

Součástí ČNK jsou rovněž psané korpusy cizojazyčné, a to buď korpusy paralelní, tj. Inter-Corp zahrnující texty v češtině a jejich překlady do jednoho nebo více jazyků, nebo korpusy jednojazyčné, např. webový korpus němčiny, italštiny a jiné.

2. Využití korpusového přístupu při výzkumu proprií v češtině

Korpusový přístup se v dnešní lingvistice uplatňuje téměř ve všech rovinách popisu jazyka. V posledních patnácti letech vznikla především na materiálu synchronních korpusů psané češtiny řady SYN řada odborných studií a monografií zabývajících se apelativní vrstvou českého jazyka. Výzkumy propriálních jevů prováděné na uvedeném korpusovém materiálu byly však dosud

³ Více viz Cvrček – Richterová (2017a), <http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=cnk:uvod&rev=1505455539>.

⁴ ORWELL je ručně označkovaný korpus Orwellova románu 1984 a LINK je korpus sestavený z odborných lingvistických textů.

⁵ Více viz Cvrček – Richterová (2017b), <https://wiki.korpus.cz/doku.php?id=cnk:dialekt&rev=1505896025>.

v české lingvistice a onomastice zvlášť méně obvyklé. Nejčastěji byl materiál psaných korpusů řady SYN využit při výzkumu: **1. gramatických vlastností proprií, 2. problematiky slovotvorné / názvotvorné** – zejména v oblasti antroponym, **3. kolokací proprií** s různým využitím.

V oblasti gramatiky, především však pro oblast apelativ, najdeme dnes pro češtinu celou řadu studií z morfologie a syntaxe zpracovaných na korpusovém materiálu (ovlivněných corpus-based i corpus-driven přístupem), stejně tak jako první souborná gramatická díla. Ze současných českých mluvnic můžeme jmenovat dvě, které vznikly zcela nebo zčásti na datech ČNK, jedná se o *Mluvniči současné češtiny I* (2010) a *Akademickou gramatiku spisovné češtiny* (2013). Pro oblast proprií zde najdeme částečné popisy jejich deklinace zaměřené téměř výhradně na deklinaci vybraných skupin domácích a cizích toponym a antroponym. Dosud existující komplexnější a podrobnější odborné studie nebo monografie týkající se proprií, které byly zpracovány na materiálu korpusů řady SYN, se zabývají zejména problematikou morfolo- gických vlastností toponym, zvláště oikonym. Této problematice se věnuje autorka článku, je- jíž odborné studie a články jsou zaměřené jak na oblast českých toponym (zejména oikonym) (Tušková, 2007, 2009, 2010a, 2010b, 2010c, 2011a, 2011b, 2011d, 2012, 2014a), tak na proble- matiku exonym (Tušková, 2013, 2014b, 2014c). Zatím nejobsahlejší popis morfolo- gických vlastností části českých oikonym (gramatických kategorií i navržených typů deklinace) je ob- sažen v monografii *Deklinační systém femininních oikonym v češtině* (Tušková, 2011c). Morfo- logii části proprií jsou věnována rovněž články J. Šimandla (2010, 2012a, 2012b). V prvním se zamýšlí nad možnostmi a omezeními využívání korpusů v gramatickém výzkumu (na příkladě toponym typu *Kmetinéves*), ve druhém pak obdobné obecné téma zpracovává na konkrétních příkladech pomnožných proprií (toponym na -y a chrématonymických názvů hudebních skupin typu *Kabáti*). Třetí text autora se zabývá rodem pomnožných proprií a rodem obecně a část tvrzení je doložena korpusovými daty.

Druhou oblastí, jejíž některá téma byla zpracována zcela nebo zčásti na datech synchron- ních psaných korpusů, je slovotvorba / názvotvorba proprií. Pozornost několika autorů byla věnována zejména problematice přechylování domácích nebo cizích ženských příjmení (Svo- bodová, 2010, 2012; Tušková, 2008; Tušková – Janoušová, 2015). Dále pak najdeme studie tematicky zaměřené na oblast hypokoristik (Hoffmannová – Kolářová, 2014), na vybrané jevy ze slovotvorby obyvatelských jmen (Štícha – Chalupová, 2007; Adam, 2008; Čech – David, 2008a), názvotvorby vybrané skupiny fiktivních antroponym a přezdívek (Čech – David, 2008b) či problematiku specifických antroponymických formantů (David, 2010).

Dosud málo probádaná je záležitost kolokací různých druhů proprií, které se dosud věnovali Čech – David (2008b), David (2011, 2013, 2014), David – Semian (2015). Pojem kolokace⁶ je dosud terminologicky neustálený, existuje několik paralelních pohledů. V rámci korpusové lingvistiky se jím nejčastěji označuje smysluplné, ustálené, syntagmatické spojení dvou nebo více slovních tvarů (někdy celých lexémů) v blízkém kontextu (Čermák – Cvrček, 2016, s. 834). Studie J. Davida a dalších uvedených autorů jsou věnovány kolokacím vybraných skupin antro-

⁶ Pojem kolokace se v jazykovědě objevil ve 30. letech 20. století, do češtiny ho zavedl zřejmě F. Čermák (1982). Je zřejmé, že smysluplné kolokace, tj. mající význam, mají souvislost především s pojmy sousedství, frekvence a ustálenost. Kolokace pro dané slovo nemusejí být jen dvojčinné, ale mohou se vyskytovat až na vzdálenost ± 5 slov od něho, většina kolokací však bývá v těsném sousedství u sebe. Kolokace se v korpusech určují matematicky, orientací na slovní asociace. K nejčastějším a nejužívanějším měrám asociace patří MI-score, t-score nebo log-likelihood, viz Čermák – Šulc (2006, s. 10 – 13).

ponym a toponym v oblasti publicistických textů (zpracováno na korpusech typu SYN PUB) především z hlediska určování sémantiky vlastních jmen, kolokability a jejich metaforického a metonymického užití. V souvislosti s kolokacemi bychom chtěli rovněž upozornit na ojedinělou srovnávací studii zaměřenou na apelativní kolokace v beletri 19. století (zpracováno na diachronní části ČNK) a kolokace v současné beletri (zpracováno na textech korpusu SYN), kterou přináší pracovníci nebo spolupracovníci Ústavu Českého národního korpusu Zitová – Stluka – Křen – Kučera (2014). Pro výzkum propriálních kolokací může být tato studie inspirovající, protože ukazuje, jak lze s kolokacemi pracovat srovnávacím způsobem.

3. Možnosti a meze korpusů češtiny při zkoumání gramatických vlastností proprií (na příkladech oikonym)

Na úvod je třeba konstatovat, že komplexní popis gramatických jevů proprií češtiny nebyl dosud zpracován a prozkoumanost morfologických vlastností proprií je v češtině u jednotlivých tříd proprií různá. Pozornost byla věnována (ať už se jedná o české mluvnice nebo odborné studie) především vybraným skupinám domácích a cizích toponym (zejm. oikonym) a antroponym, viz podrobněji Tušková (v tisku). Důvodů tohoto stavu je však více, než jak připomíná ve své studii J. Šimandl⁷ (2012a, s. 583). Kromě uváděných skutečností, které lze chápat jako faktory konstantnosti x proměnlivosti a produktivnosti x neproduktivnosti, je třeba uvést další důležité faktory. Jedná se o faktor oficiálnosti (standardizovanosti) x neoficiálnosti podoby propria a s tím spjatý faktor formální, tj. psané x mluvené podoby propria. Nelze zapomínat také například na materiálovou přístupnost jednotlivých tříd proprií (ať v minulosti či současnosti) a určitou tradiční orientaci onomastiky na zkoumání především toponym (zvl. oikonym a anoikonym) a antroponym, zatímco chrématonymům byla věnována pozornost ve větší míře (v souvislosti se společenskými změnami) až od konce 80. let 20. století, viz např. Šrámek – Kuba ed. (1989), Majtán (1989). Vrátíme-li se například k toponymům, lze pak říci, že morfologické vlastnosti jsou nejvíce propracovány u oikonym, a to především v rámci jejich oficiálních psaných podob, které jsou do značné míry konstantní. Pro badatele se jedná o skupinu proprií materiálově dobře dostupnou (např. mapová díla, úřední seznamy oikonym, korpusy) a z hlediska uživatelů jazyka patří oikonyma vedle antroponym ke komunikačně frekventované skupině proprií.

Předmětem našeho pozorování v Českém národním korpusu byla **oikonyma češtiny**, tzn. vlastní jména pojmenovávající osídlené objekty, jež se vyskytují na území České republiky bez ohledu na jejich původ. Ze skupiny oikonym byly vyděleny pouze názvy ulic, náměstí, nábřeží, mostů a názvy tzv. staveb nesídlištních, tj. kostelů, božích muk, pomníků, mohyl atd. pro specifickost jejich formálních struktur. Efektivní využití jazykových korpusů umožňují korpusové manažery. Jedná se o soubory programů, jejichž prostřednictvím lze v korpusech vyhledávat pomocí speciálního dotazovacího jazyka. Pro práci s korpusy budovanými v rámci Ústavu Českého národního korpusu lze v současnosti využívat webové rozhraní **KonText**⁸.

⁷ Autor uvádí, že prozkoumanost tvaroslovních vlastností proprií je pro různé skupiny oikonym zákonitě různá: „např. jména pomístní spíš zanikají a mizí z každodenního úzu (a), repertoár jmen místních je relativně konstantní a proměňují se např. některé detaile tvaroslovného zacházení (b), v osobních jménech se odražejí proměny kulturní orientace (c), chrématonyma jsou silně produktivní a vytvářejí jazykové problémy dříve nenaznamenané.“

⁸ S rozhraním KonText lze pracovat na stránkách ČNK. Pro uživatele zde přístupná také příručka Manuál práce s ČNK: viz Cvrček – Richterová (2017c), <http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=manualy:kontext:index&rev=1503582679>.

Při práci s korpusy a jejich daty se objevují mnohé otázky, z nichž bychom se chtěli věnovat následujícím: (1) *Které korpusy češtiny jsou v současnosti vhodné pro zkoumání gramatických vlastností oikonym?* (2) *Jak nejlépe vyhledávat tvary oikonym?* (3) *Jak pracovat s frekvenčními údaji?* (4) *Jaký vliv má na výskyt oikonym skladba korpusu?* (5) *Které jevy z oblasti deklinace oikonym lze na korpusu zkoumat?*

(1) Hned na počátku našich výzkumů se ukázalo, že pro zkoumání oikonym nejsou dosud vhodné mluvené korpusy češtiny, a to pro jejich malý rozsah, který způsobuje nízké množství výskytů propří obecně. Z tohoto důvodu jsme v průběhu několika let zkoumali oikonyma v psaných korpusech řady **SYN** počínaje korpusem SYN2000 a konče SYN2015.

(2) Všechny korpusy současně psané češtiny jsou automaticky označkované a lemmatizované⁹ a pomocí těchto informací lze pak jednotlivá slova v psaných korpusech vyhledávat. V rámci současného systému značek v korpusech ČNK však nejsou propria zavedena jako samostatná třída, každému substantivu je přiřazena pouze značka NN, tj. substantivum (N), substantivum, obyčejné (N). Z tohoto důvodu je vyhledávání jakékoliv typu propří obtížnější než vyhledávání apelativ. Dále je třeba počítat (ať už při vyhledávání propří, nebo apelativ) s jistou chybovostí jak u přiřazených tagů, tak u lemmat, která však není rozprostřena napříč psanými korpusy rovnoměrně na všechna slova a jejich tvary, ale soustředí se zejména na oblast homonymie. Podle publikace *Statistiky češtiny* (Bartoň a kol., 2009, s. 17) se v korpusu SYN2005 pohybovala chybovost u tagů v průměru kolem 4 %, v oblasti lemmatizace byla o něco nižší. Přestože se softwarové nástroje pro značkování neustále vylepšují, i v novějších korpusech zůstávají některé chybné tagy nebo chybná lemmata. Je-li třeba vyhledávat v psaných korpusech **jednotlivá oikonyma**, je pak spolehlivější volit **jednoduchý dotaz s atributem lemma**, např. [lemma="Olomouc"], který vyhledá všechny tvary zadáного oikonyma. Ale i při vyhledávání prostřednictvím lemmat si musíme být vědomi existence určitých omezení. Patří k nim například fakt, že především ve starších korpusech (SYN2000 a SYN2005) mají některá deapelativní oikonyma chybně přiřazena apelativní lemmata, např. oikonymum *Strážnice* má lemma „strážnice“, v případě ženských deapelativních oikonym s adjektivní deklinací se zase často vyskytuje apelativní lemmata v mužském rodě, např. *Trnová* má lemma „trnový“, a to i v nejnovějším korpusu SYN2015. V takových případech je pak vhodnější nacházet tvary oikonym **jednoduchým dotazem s atributem word** (slovní tvar), např. dotaz [word="Strážnice"] vyhledá všechny tvary tohoto oikonyma v zadáne podobě, tj. homonymní tvary N, Gsg., případně ojediněle Vsg. Má-li oikonymum v paradigmatu homonymní tvary, získáme tvary určitého pádu nejspolehlivěji manuálním tříděním vzniklého konkordančního seznamu¹⁰, v některých případech lze využít filtrování výsledku hledání, které slouží k zpřesnění původně položeného dotazu dodatečnou podmínkou¹¹. Při velkém rozsahu konkordančního seznamu pracuje většina současných lingvistů s jeho náhodným vzorkem¹². Chceme-li vyhledat **soubor oikonym určený**

⁹ Prostřednictvím morfologické značky, tzv. tagu, jsou slovům přiřazovány morfologické informace nalezené ve slovníku. U substantiv obsahuje tag pět základních informací. Např. značka NNFS2 říká, že se jedná o substantivum (N), substantivum, obyčejné (N), femininum (F), singulár (S) ve 2. pádě (2). Lemma je pak základní tvar slova, tj. slovníková podoba hesla, u substantiv se jedná o nominativ singuláru (v případě plurálů tantum o nominativ plurálu).

¹⁰ Konkordanční seznam je nejběžnějším výsledkem dotazování korpusu. Eviduje všechny výskytu hledaného jevu v korpusu spolu s okolním textem.

¹¹ V rozhraní KonText lze používat dva typy filtrů: P-filtr (pozitivní filtr) a N-filtr (negativní filtr).

¹² Vzorek viz Cvrček–Richterová (2017d), <https://wiki.korpus.cz/doku.php?id=manualy:kontext:konkordance&rev=1492079230>.

tého dekлинаčního typu, je již nutné volit **kombinovaný dotaz**. Jako nejoptimálnější, i když pro vyhodnocení pracný, se ukázal dotaz vzniklý kombinací atributů word, lemma a tag. Například pro vytvoření souboru femininních oikonym češtiny zakončených na *-a* (*Ostrava, Česká Lípa* apod.) můžeme využít dotaz:

[(word="[[AÁBCČDEÉFGHIÍJKLMNOÓPRŘSŠTUÚVWZŽ].*")&(lemma=".*a-")&(tag="NNFS.*")], který vyhledá všechna singulárová feminina zakončená v základním tvaru na *-a* a začínající alespoň v některém svém tvaru velkým písmenem. Lemmata domácích oikonym je však třeba ze vzniklého seznamu vybrat manuálně. Případně lze využít obecněji formulovaný dotaz v oblasti tagu (bez specifikace na ženský rod a singulár), aby vznikl seznam co nejobsahlejší, a eliminovaly se tak v co největší míře případné chyby v morfolo-gickém značkování: [(word="[[AÁBCČDEÉFGHIÍJKLMNOÓPRŘSŠTUÚVWZŽ].*")&(lemma=".*a")&(tag="NN.*")]

(3) Ve vzniklých, tzv. konkordančních seznamech oikonym je pak možné pracovat s několika nabízenými informacemi. Patří k nim především informace o **frekvenci**¹³ jména, o typu textu a žánru¹⁴ či kolokacích jmen. Frekvence je v rámci korpusové lingvistiky považována za základní ukazatel, který má rozhodující vliv na popis jazyka a posouzení povahy, případně důležitosti zkoumaného jevu. V našich výzkumech jsme sledovali a vyhodnocovali údaje o tzv. **absolutní frekvenci** oikonym, která byla vždy vztažena k materiálu zvoleného korpusu. Při práci s materiélem psaných korpusů jsme došli k závěru, že tento údaj odpovídající frekvenci lemmatu oikonyma, případně frekvenci jeho určitého tvaru, zahrnuje často kromě frekvence oikonyma současně také hodnoty frekvence jiných tříd proprie, a to důsledkem jejich transonymizace¹⁵, např. oikonymum *Opava* → antroponymum *Opava*; oikonymum *Olomouc* → choronymum „okres“ *Olomouc*; oikonymum *Olomouc* → chrématonymum – „sportovní klub“ *DHK Olomouc, 1. HFK Olomouc, Lokomotiva Olomouc* apod.¹⁶). Chceme-li získat skutečnou a ne zkreslenou hodnotu absolutní frekvence celého paradigmatu určitého oikonyma nebo některého z jeho tvarů, je nutné výskyty transonymizovaných proprie manuálně odstranit. Zjišťování absolutní frekvence oikonym, byť zatím touto časově náročnou formou, přinese nejen objektivní statistické údaje vázané k materiálu zvoleného korpusu, ale i obecnější závěry týkající se distribuce tvarů oikonym a tvarů chrématonymum vzniklých jejich transonymizací. Například o distribuci tvarů chrématonymum vzniklých transonymizací se dá na základě našich výzkumů obecně říci, že v dokladech korpusů SYN2005, SYN2010 nebo SYN2015 užívají často místo dublety, která se vyskytuje u oikonym, zpravidla již jen jednu koncovku, a to historicky mladší, např. v Gsg. typu *Čáslav, Příbram* volí novější koncovku *-i* místo dublety *-i/-ě*.

¹³ Frekvence označuje v korpusové lingvistice počet výskytů jevu v korpusu. Uvádí se buď v absolutních hodnotách, tj. frekvence absolutní, nebo jako údaj relativní, tj. frekvence relativní.

¹⁴ Změny v klasifikaci textů v korpusu SYN2015 oproti dosud používané klasifikaci v celé řadě SYN popisují podrobně Cvrček – Čermáková – Křen (2016, s. 94 – 98).

¹⁵ Transonymizaci chápeme jak v užším, tradičním pojetí, tj. při transonymizaci se nemění forma propria, ale dochází k proměně propiálně druhových příznaků, které zvolený propiální lexém přiřazují k určité třídě proprie (Šramek, 2007), tak i v širším pojetí (Tušková, 2012), kdy vznikají víceslovňá transonyma, jejichž součástí je proprium formálně homonymní s původním jednoslovňním propriem, např. oikonymum *Olomouc* → chrématonymum „sportovní klub“ *DHK Olomouc*.

¹⁶ *DHK Olomouc* – házenkářský klub, *1. HFK Olomouc* – fotbalový klub, *Lokomotiva Olomouc* – ragbyový klub.

Vždyť' jeho první žena pocházela z Čáslavi a jmenovala se Marie Kaanová. (SYN2015, POP)¹⁷
Není věru utěšenějšího koutku blízko Čáslavě, jako v údoličku Klejnarky na Lochách. (SYN2015, SCI)
Do čtrnáctého kola druhé ligy nastoupili fotbalisté Čáslavi jako outsideři. (SYN2015, NEW)

S určitou měrou obezřetnosti je nutné přistupovat k vyhodnocování velmi nízkých hodnot absolutní frekvence. Její dolní hranice, která by prokazovala objektivitu určitého gramatického jevu, však není obecně stanovena. Na základě práce s psanými korpusy považujeme za dolní limit absolutní frekvence určitého gramatického jevu hodnotu 5, nižší hodnoty zpravidla nelze považovat za relevantní pro zcela objektivní závěry týkající se například případné distribuce variantních či dubletních tvarů. Psané korpusy však u tvarů mnohých oikonym doklady s nižší absolutní frekvencí než 5 poskytují, např. u dubletních tvarů Dpl. některých oikonym na *-ice*: SYN2005: *Vršovicím* (1) / *Vršovicům* (2), *Hořovicím* (0) / *Hořovicům* (1); SYN2015: *Vršovicím* (2) / *Vršovicům* (0), *Hořovicím* (1) / *Hořovicům* (0). Je třeba se zamýšlet také nad existencí nulových výskytů v korpusech, jejichž příčiny mohou být různé a nulová frekvence nemusí vždy znamenat, že gramatický tvar oikonyma či obecně jakéhokoliv slova neexistuje. Například na existenci nulových výskytů výše uvedených příkladů Dpl. oikonym na *-ice* má vliv několik faktorů. Jedná se o samotnou propiální povahou zkoumaného materiálu (v komunikaci jsou propria ve srovnání s apelativy zastoupena podstatně méně), dále o geografickou velikost a aktuální společenskou významnost oikonymického objektu (nízké či nulové frekvence lze očekávat u oikonymických názvů menších a společensky méně významných obcí, měst či městských částí). Významnou měrou se na výskytu tvarů oikonym podílí jejich pád (např. dativ je u oikonym pád s velmi nízkou frekvencí). Jak uvádějí Cvrček – Kováříková (2011, s. 129), korpusům a korpusové lingvistice je často vytýkáno, že pracuje pouze se vzorkem dat a není schopna zachytit jevy potenciální. V rámci potenciálních jevů lze rozlišit ty, které v korpusu nenajdeme, protože se nerealizují v úzu, a ty, které korpus nezachycuje z toho důvodu, že jejich frekvence je velmi nízká a nacházejí se na periferii jazyka. Spolu s autory článku se domníváme, že samotný fakt nulového výskytu určitého jevu je cenným výsledkem zkoumání v materiálově rozsáhlém a reprezentativním korpusu a ani dříve preferovaný introspektivní přístup není schopen postihnout potencionalitu komplexně.

(4) Vliv na výskyt oikonym a jejich tvarů má bezesporu také **skladba korpusových textů** a samozřejmě i **psaná povaha dokladů**. Obecně se dá říci, že tvary oikonym dokládají např. v korpusu SYN2005 nebo SYN2010 převážně texty publicistické, podstatně méně pak beletrie, naučná či populárně naučná literatura, a to i přes žánrové složení obou korpusů (33 % publicistika, 40 % beletrie, 27 % odborná literatura), obdobné závěry můžeme konstatovat také pro korpus SYN2015, přestože se jeho složení změnilo (publicistika, beletrie a odborná literatura jsou zastoupeny stejným dílem, tj. 33,33 %). Pro účely morfologického výzkumu oikonym by pravděpodobně bylo vhodnější, aby korpusy obsahovaly jednak vyšší procento regionálních textů, ať již z publicistiky, administrativy či jiných žánrů, jednak více odborné či populárně-naučné literatury tematicky orientované na oblast oikonym či šíření toponym. Tento požadavek však obecné korpusy SYN2000, 2005, 2010 a 2015 usilující o žánrovou vyváženosť nemohou splnit, a ani to není jejich cílem. Spíše by mohl v budoucnu vzniknout korpus specializovaný

¹⁷ Doklady z korpusů jsou v textu identifikovány názvem korpusu (zde SYN2015) a typem textu, např. POP – populárně naučná literatura, SCI – odborná literatura, NEW – tradiční publicistika, LEI – volnočasová publicistika atd.

přímo na výzkum proprií. První pokus v tomto směru představuje korpus GEOGRAF sestavený studenty Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, podrobněji Geržová (2016). Druhou cestu představuje popis gramatických vlastností oikonym v rámci jednotlivých žánrů spojený s tvorbou subkorpusů a jak uvádějí představitelé ÚČNK Cvrček – Čermáková – Křen (2016, s. 92) směřuje současný korpusový výzkum právě tímto směrem, tj. od snahy popsat jazyk jako celek k popisu jednotlivých variet/žánrů.

(5) I přes některé výše uvedené nedostatky současných psaných korpusů řady SYN (SYN2000 – SYN2015) můžeme konstatovat, že v nich lze vyhledat a následně popsat **dostačný počet oikonym reprezentující určitý deklinační typ**, v jehož rámci lze pak popsat vývojové tendenze při případné volbě dubletních či variantních koncovek. Převážná část oikonym češtiny je v těchto korpusech doložena v kodifikovaných tvarech, nekodifikované podoby zaujmají periferní postavení, např. tvary na *-ma* v Ipl. pomnožných oikonym. Obecně lze říci, že ve sledovaných korpusech jsou dobré zachyceny **centrální jevy**, tj. frekventované, v oblasti deklinace oikonym češtiny i jejich gramatických kategorií. V rámci jevů periferních korpusy naznačují některé vývojové trendy, jejichž míru spolehlivosti doporučujeme ověřovat dalším výzkumem, např. ve specializovaných korpusech.

4. Závěr

Stejně jako Cvrček – Kováříková (2011) zastáváme v závěru našeho příspěvku názor, že korpusy řady SYN poskytují nejen informace o současném psaném úzu češtiny (informace o parolové stránce jazyka), ale na základě pozorování a zobecnění řady jevů stejného druhu (pozorováním konkordančních rádků vertikálně) lze vytvářet i hypotézy o jazykovém systému (*langue*), jejichž míra spolehlivosti je však vždy ovlivněna velikostí a využitostí korpusu. Přestože je rozsah jednotlivých korpusů SYN2000 – SYN2015 značný, nemohou obsahovat ani neobsahují všechna oikonyma češtiny. Možnosti, které korpusy nabízejí, nespouští v tedy v ověření tvarové soustavy a gramatických kategorií každého jednotlivého oikonyma, ale v tom, že umožňují popsat chování frekventovaných typů oikonym, tj. především názvů měst, některých městských čtvrtí, sídlišť a obcí, omezeně pak jiných skupin oikonym. Domníváme se, že na materiálu sledovaných korpusů je možné například prezentovat určitý model deklinace oikonym, stanovit deklinační typy, případně podtypy a zachytit současně vývojové tendenze v deklinaci oikonym češtiny. Pro zkvalitnění a zrychlení práce lingvistů by bylo třeba postupně odstraňovat některé nedostatky psaných korpusů, zejména potřebné zavedení oikonym jako samostatné třídy. Pro účely přesnéjšího zpracování deklinace oikonym češtiny by bylo pravděpodobně třeba vytvořit specializovaný korpus psané češtiny zaměřený na oblast toponym a postupně rozšířit některé z korpusů mluvené češtiny do té míry, aby mohly být rovněž využity pro výzkum deklinace proprií.

Literatura:

- ADAM, R. 2008. Variantnost obyvatelských jmen a jazyková kultura (Nad článkem P. Chalupové a F. Štíchy). In: *Naše řeč*, 91, 2008, č. 1, s. 21 – 25.
- BARTOŇ, T. a kol. 2009. *Statistiky češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. 214 s.
- CVRČEK, V. a kol. 2010. *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a mluví*. Praha: Univerzita Karlova, 2010. 353 s.
- CVRČEK, V. – KOVÁŘÍKOVÁ, D. 2011. Možnosti a meze korpusové lingvistiky. In: *Naše řeč*, 94, 2011, č. 3, s. 113 – 133.

- CVRČEK, V. – ČERMÁKOVÁ, A. – KŘEN, M. 2016. Nová koncepce synchronních korpusů psané češtiny. In: *Slovo a slovesnost*, 77, 2016, č. 2, s. 83 – 101.
- CVRČEK, V. – RICHTEROVÁ, O. 2016. pojmy:prehled_pojmu. In: *Příručka ČNK*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, [Online.] 2016. [cit. 2017-08-17]. Dostupné na internetu: https://wiki.korpus.cz/doku.php?id=pojmy:prehled_pojmu&rev=1473867147.
- CVRČEK, V. – RICHTEROVÁ, O. 2017a. cnk:uvod. In: *Příručka ČNK*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, [Online.] 2017. [cit. 2017-08-17]. Dostupné na internetu: <http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=cnk:uvod&rev=1505455539>.
- CVRČEK, V. – RICHTEROVÁ, O. 2017b. cnk:dialekt. In: *Příručka ČNK*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, [Online.] 2017. [cit. 2017-08-17]. Dostupné na internetu: <https://wiki.korpus.cz/doku.php?id=cnk:dialekt&rev=1505896025>.
- CVRČEK, V. – RICHTEROVÁ, O. 2017c. manuály:kontext:index. In: *Příručka ČNK*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, [Online.] 2017. [cit. 2017-08-17]. Dostupné na internetu: <http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=manualy:kontext:index&rev=1503582679>.
- CVRČEK, V. – RICHTEROVÁ, O. 2017d. manuály:kontext:konkordance. In: *Příručka ČNK*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, [Online.] 2017. [cit. 2017-02-17]. Dostupné na internetu: <https://wiki.korpus.cz/doku.php?id=manualy:kontext:konkordance&rev=1492079230>.
- ČECH, R. – DAVID, J. 2008a. Obyvatelská jména v češtině – na základě Českého národního korpusu. In: *Sborník z mezinárodní lingvistické konference Člověk – jazyk – komunikace konané u příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Jana Kořenského, DrSc.* 2008. Ed. A. Jaklová. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008, s. 119 – 122.
- ČECH, R. – DAVID, J. 2008b. Pan Klaus a pan Úžasný. In: *Onomastika a škola 8. Sborník příspěvků z Celostátního onomastického semináře s mezinárodní účastí Onomastika a škola 8 konaného v Hradci Králové 23. – 24. ledna 2008*. Ed. S. Pastyřík – V. Víška. Hradec Králové: Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové, 2008, s. 179 – 185.
- ČERMÁK, F. 1982. *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1982. 239 s.
- ČERMÁK, F. – ŠULC, M. 2006. *Kolokace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 452 s.
- ČERMÁK, F. 2016. Korpusová lingvistika. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny A – M*. Ed. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016, s. 928 – 929.
- ČERMÁK, F. – CVRČEK, V. 2016. Kolokace. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny A – M*. Ed. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016, s. 834 – 835.
- ČERMÁKOVÁ, A. 2009. *Valence českých substantiv*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. 124 s.
- Český národní korpus – SYN2000. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2000. [Online.] 2000. [cit. 2016-08-16]. Dostupné na internetu: <http://www.korpus.cz>.
- Český národní korpus – SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2005. [Online.] 2005. [cit. 2016-08-16]. Dostupné na internetu: <http://www.korpus.cz>.
- Český národní korpus – SYN2010. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2010. [Online.] 2010. [cit. 2016-08-16]. Dostupné na internetu: <http://www.korpus.cz>.
- Český národní korpus – SYN2015. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2015. Online.] 2015. [cit. 2016-08-16]. Dostupné na internetu: <http://www.korpus.cz>.
- DAVID, J. 2010. Specifické antroponymické a toponymické formanty v nové češtině a jejich vnímání. In: *Slovenský areál a Evropa*. Ed. V. Čermák – M. Příhoda. Praha: Pavel Mervart – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2010, s. 229 – 236.
- DAVID, J. 2011. Vlastní jména a jejich (historická) sémantika. In: *Acta onomastica*, 52, 2011, č. 1, s. 15 – 30.
- DAVID, J. 2013. Historická sémantika proprií. In: *Slovo a text v historickém kontextu. Perspektivy historicko-sémantické analýzy jazyka*. David, J. a kol. Brno: Host, 2013, s. 100 – 125.
- DAVID, J. 2014. Kolokace vlastních jmen. In: *Vlastní jména v textech a kontextech*. Ed. E. Minářová – D. Sochorová – J. Zítková. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 61 – 65.
- DAVID, J. – SEMIAN, M. 2015. Bohemian Manchester, Moravian Klondike and Silesian Versailles: Attributive structures of foreign place names in contemporary Czech journalism. In: *Slovo a slovesnost*, 75, 2015, č. 2, s. 129 – 147.

- GERŽOVÁ, H. 2016. *Analýza jazykového materiálu v korpusu GEOGRAF*. Diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2016. 48 s.
- HARVALÍK, M. 2010. K metodám zkoumání vlastních jmen. In: *Lexika slovenskej onymie. Zborník materiálov zo 17. slovenskej onomastickej konferencie Trnava 12. – 14. 9. 2007*. Ed. J. Hladký – I. Valentová. Bratislava: Veda, 2010, s. 21 – 30.
- HOFFMANNOVÁ, J. – KOLÁŘOVÁ, I. 2014. Hypokoristika na -ča dříve a dnes. In: *Vlastní jména v textech a kontextech*. Ed. E. Minářová – D. Sochorová – J. Zítková. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 141 – 146.
- MAJTÁN, M. 1989. Klasifikácia chrématonymie. In: *Chrématonyma z hlediska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátního semináře Onomastika a škola: Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1988*. Ed. R. Šrámek – L. Kuba. Brno: Masarykova univerzita, 1989, s. 7 – 13.
- SVOBODOVÁ, D. 2010. Ženské podoby nečeských příjmení. In: *Mnohotvárnost a specifickost onomastiky. IV. česká onomastická konference 15. – 17. září 2009, Ostrava*. Ed. J. David – M. Boháčová – M. Harvalík. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě a ÚJČ AV Praha, 2010, s. 454 – 462.
- SVOBODOVÁ, D. 2012. Přechylování cizojazyčných příjmení ve světle aktuálního úzu. In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastice. 18. slovenská onomastická konference. Prešov 12. – 14. septembra 2011*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012, s. 93 – 100.
- ŠIMANDL, J. 2010. Případ Kmetinéves. Leave the language alone, nebo axiologicky ukotvený průzkum jazyka? In: *Korpus – gramatika – axiologie*, 1, 2010, č. 2, s. 65 – 82.
- ŠIMANDL, J. 2012a. *Morfologie proprií včera a dnes*. In: *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Ed. S. Čmejková – J. Hoffmannová – J. Klímová. Praha: Univerzita Karlova, 2012, s. 583 – 591.
- ŠIMANDL, J. 2012b. Rod pomnožných proprií, rod v plurálu, rod obecně. In: *Jazykovědné aktuality*, 49, 2012, č. 3 a 4, s. 124 – 128.
- ŠRÁMEK, R., KUBA, L. 1989. *Chrématonyma z hlediska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátního semináře Onomastika a škola: Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1988*. Brno: Masarykova univerzita, 1989, 217 s.
- ŠRÁMEK, R. 2007. Transonymizace v propriální nominaci. In: *Folia onomastica Croatica*. Red. D. Brozović-Rončević. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Razred za filološke znanosti, 2007, s. 499 – 508.
- ŠTÍCHA, F. – CHALUPOVÁ, P. 2007. Aljašan nebo Aljaščan? aneb O jazykové variantnosti jmen obyvatelských. In: *Naše řeč*, 90, 2007, č. 3, s. 136 – 146.
- ŠTÍCHA, F. a kol. 2013. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013. 974 s.
- TOGNINI-BONELLI, E. 2001. The Corpus-driven Approach. In: *Corpus linguistics at Work*. Ed. E. Tognini-Bonelli. Amsterdam: John Benjamins, 2001, s. 84 – 100.
- TUŠKOVÁ, J. M. 2007. Toponyma s deklinací vzoru kost. In: *Čeština – bádání a učení. Sborník z mezinárodní konference uspořádané k 60. výročí založení Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity a k příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Přemysla Hausera, CSc.* Ed. K. Klímová – E. Minářová. Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 49 – 53.
- TUŠKOVÁ, J. M. 2008. Julia Robertsová nebo Roberts (přechylování cizích příjmení v současné češtině). In: Nowe nazwy własne. Red. A. Cieślakowa – B. Czopek-Kopciuch – K. Skowronek. Kraków: Pandit, 2008, s. 47 – 157.
- TUŠKOVÁ, J. M. 2009. Já, ty, on jezdí do Mělníku či Mělníka? In: *Ty, já a oni v jazyce a v literatuře, sborník z mezinárodní konference. 1. díl. Část jazykovědná*. Ed. P. Mitter. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2009, s. 223 – 227.
- TUŠKOVÁ, J. M. 2010a. Gramatické tvary názvů českých měst na -(ov)ice – historie a současnost. In: Miasto w perspektywie onomastyki i historii. Ed. I. Sarnowska-Giefing – M. Graf. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2010, s. 403 – 414.
- TUŠKOVÁ, J. M. 2010b. Gramatické tvary českých toponym a jejich fungování v běžné komunikaci. In: Nazwy własne a społeczeństwo. Tom 2. Ed. R. Łobodzińska. Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM, 2010, s. 151 – 162.
- TUŠKOVÁ, J. M. 2010c. Deklinační typy českých toponym. In: *Mnohotvárnost a specifickost onomastiky. IV. česká onomastická konference 15. – 17. září 2009, Ostrava*. Ed. J. David – M. Boháčová – M. Harvalík. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě a ÚJČ AV Praha, 2010, s. 501 – 509.

- TUŠKOVÁ, J. M. 2011a. Ke gramatické kategorii rodu českých oikonym typu „Olomouc“ a „Jaroměřice“. In: *Vidy jazyka a jazykovedy*. Ed. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovské univerzity v Prešove, 2011, s. 125 – 135.
- TUŠKOVÁ, J. M. 2011b. Deklinace českých oikonym ženského rodu – příspěvek k onomastické gramatice. In: *Jazykovedné štúdie XXIX. Život medzi apelatívami a propriami*. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda, 2011, s. 94 – 101.
- TUŠKOVÁ, J. M. 2011c. *Deklinační systém femininních oikonym v češtině. Synchronní pohled na základě Českého národního korpusu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011. 289 s.
- TUŠKOVÁ, J. M. 2011d. *Možnosti korpusů psané češtiny při zkoumání deklinace oikonym*, In: *Korpusová lingvistika Praha 2011*, 2. *Výzkum a výstavba korpusů*. Ed. F. Čermák – K. Kučera – V. Petkevič. Praha: Nakladatelství Lidové noviny / Ústav Českého národního korpusu, 2011, s. 281 – 286.
- TUŠKOVÁ, J. M. 2012. *Transonymizace oikonym a její projevy v morfologické rovině*. In: *Acta onomastica*, 53, 2012, č. 1, s. 323 – 333.
- TUŠKOVÁ, J. M. 2013. Cizí oikonyma v deklinačním systému psané češtiny (na materiálu ČNK). In: *Philologica LXXII. Slovo a tvar v strukture a komunikácii*. Ed. G. Múcsková a kol. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013, s. 385 – 398.
- TUŠKOVÁ, J. M. 2014a. K deklinaci singulárových oikonym středního rodu na -í. In: *Vlastní jména v textech a kontextech*. Ed. E. Minářová – D. Sochorová – J. Zítková. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 129 – 140.
- TUŠKOVÁ, J. M. 2014b. Komunikační varianty cizích oikonym v současné psané češtině (na materiálu Českého národního korpusu). In: *Sprache und Kultur der Tschechen und Slowaken und ihre Vermittlung. Beiträge zur Bohemistik und Slowakistik aus Berlin, der Tschechischen Republik und der Slowakischen Republik 2010 – 2013*. Ed. H. Adam – R. Hammel. München – Berlin – Leipzig – Washington: Otto Sagner, 2014, s. 121 – 130.
- TUŠKOVÁ, J. M. 2014c. Vývojové tendenze v deklinaci cizích maskulinních oikonym v psané češtině. In: *Radost z jazyků. Sborník příspěvků k 75. narozeninám prof. Františka Čermáka*. Ed. V. Petkevič – A. Adamovičová – V. Cvrček. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 255 – 274.
- TUŠKOVÁ, J. M. – JANOUŠOVÁ, I. 2015. Dynamika vývoje přechylování cizích ženských příjmení v běžné komunikaci. In: *Čeština v pohybu. Kapitoly ke zkoumání jejího stavu a proměn*. E. Minářová – J. M. Tušková a kol. Brno: Masarykova univerzita, 2015, s. 21 – 47.
- TUŠKOVÁ, J. M. 2016. K popisu gramatické stránky proprií. In: XX Międzynarodowa i ogólnopolska konferencja onomastyczna. Krakow, 2016. (v tisku)
- ZITOVÁ, A. – STLUKA, M. – KŘEN, M. – KUČERA, K. 2014. Kolokace v beletrie 19. století. In: *Radost z jazyků. Sborník příspěvků k 75. narozeninám prof. Františka Čermáka*. Ed. V. Petkevič – A. Adamovičová – V. Cvrček. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 174 – 185.

Summary

Czech Corporuses and Research (of Grammatical Features) of Proper Names

Written corporuses of SYN series provide not only information about contemporary usage of written Czech, but also enable to create hypotheses about the language system. Nevertheless, their confidence level is always influenced by a size and equilibrium of the corpus. In Czech linguistics, the material from corporuses has been used for researches of grammatical characteristics of proper names, study of word-formation / name-formation and collocations of proper names. Although the extent of particular corporuses SYN2000 – SYN2015 is significant, they cannot contain – and they even do not contain – all oikonyms of the Czech language. Corporuses enable to describe behaviour of frequent types of oikonyms, i.e. primarily names of towns, some town quarters, housing estates and villages, and maybe also other groups of oikonyms. We suppose that, on the material of corporuses, it is possible to present particular models of oikonym declination, to determine declination types or subtypes, and to discover contemporary developmental tendencies in declination of Czech oikonyms.

Keywords: proper names, oikonyms, grammatical features, corpus linguistics, Czech National Corpus

Propriálno-semiotický obraz bilingválnych obcí Slovenska*

JÁN BAUKO

Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra (Slovensko)

Príspevok sa zaobrá zákonmi, ktoré sa týkajú používania vlastných mien národnostnými menšinami, a vizuálnej reprezentáciou vlastných mien, propriálno-semiotickým obrazom slovensko-maďarských bilingválnych obcí Slovenska. Propriálno-semiotický obraz obcí tvoria propriá (antroponymá, toponymá i chrématonymá) nachádzajúce sa na menných tabuliach, nápisoch na verejnom priestranstve, na rôznych plochách (napr. plagátoch, budovách, náhrobných kameňoch, tablách) i extralingválne znaky (napr. fotky, sochy, emblémy, kresby), ktoré poukazujú na vlastné mená.

Kľúčové slová: propriálno-semiotický obraz krajiny, vizuálna reprezentácia vlastných mien, antroponymá, toponymá, chrématonymá, slovensko-maďarské bilingválne obce

1. Termín propriálno-semiotický obraz krajiny

Súčasťou jazykovej krajiny sú aj propriá. Termín jazyková krajina (linguistic landscape) vysvetlil Rodrigue Landry a Richard Bourhis (1997) vo svojej štúdii o etnolingvistickej vitalite quebeckých Francúzov nasledovne: „Jazykovú krajinu daného miesta, regiónu alebo mestskej aglomerácie tvoria úradné orientačné tabule, reklamné tabule, názvy ulíc, toponymá, náписy na obchodoch a úradné tabule na budovách“ (Landry – Bourhis, 1997, s. 25). V tejto definícii sa z druhov vlastných mien objavujú toponymá i chrématonymá.

Termín jazyková krajina odvtedy interpretovali znova viacerí autori, na čo poukazuje aj Durk Gorter (2013) vo svojej štúdii „Linguistic Landscapes in a Multilingual World“, v ktorej podáva súhrn medzinárodnej odbornej literatúry zaobrajúcej sa výskumom vizualizovaného jazyka v multilingválnom prostredí. Aj z jeho prehľadu je jednoznačné, že sa táto výskumná oblasť dynamicky rozvíja, dôkazom je veľké množstvo publikácií, interdisciplinárny charakter výskumov i novovzniknutý časopis v roku 2015 s názvom *Linguistic Landscape*. Výskumy jazykovej krajiny čerpajú z výsledkov sociolingvistiky, semiotiky, folkloristiky, histórie, práva, geografie i onomastiky. Pri skúmaní jazykovej krajiny je vhodné analyzovať okrem verbálnych znakov aj extralingválne znaky (napr. fotky, emblémy, zástavy, erby), resp. skúmať umiestnenie nápisov v priestore, ich farbu, veľkosť a pod. (porov. Bartha – Laihonen – Szabó, 2013; Jaworski – Thurlow eds., 2010; Scollon – Scollon, 2003). „Jazykovú krajinu možno chápať ako vizuálnu reprezentáciu jazyka vo verejnom priestore“ (Satinská, 2014, s. 158).

Výskum vizuálnej reprezentácie vlastných mien, propriálno-semiotického obrazu krajiny je pomerne novou oblasťou socioonomastiky (porov. Bauko, 2015; Bauko – Benyovszky eds., 2014; David, 2012 a, b; David – Mácha, 2014 a, b; Jordan, 2009; Krško, 2016; Laihonen, 2015 a, b). Propriálno-semiotický obraz krajiny tvoria propriá (predovšetkým antroponymá, toponymá i chrématonymá) nachádzajúce sa na menných tabuliach, nápisoch na verejnom priestranstve, rôznych plochách (napr. plagátoch, budovách, náhrobných kameňoch, tablách) i extralingválne znaky (napr. fotky, sochy, emblémy, kresby), ktoré poukazujú na vlastné mená. Miesto termínu *propriálno-semiotický obraz krajiny* by sme mohli paralelne používať aj iné synonymické výrazy: *propriálny obraz krajiny*, *propriálny obraz*, *propriálna krajina*, resp. ter-

* Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0170/18 s názvom Menšinová varieta maďarského jazyka na Slovensku.

mín *proprium* by sme mohli nahradíť aj pojmom *onymum* (*onymicko-semiotický obraz krajiny*, *onymický obraz krajiny*, *onymický obraz*, *onymická krajina*).

2. Menšiny a propriálna politika na Slovensku

Na Slovensku sa podľa demografických údajov z roku 2011 hlásilo k jednotlivým národnostiam takéto percento obyvateľstva: 80,7 % k slovenskej; 8,5 % k maďarskej; 2 % k rómskej; po 0,6 % k rusínskej a českej; po 0,1 % k ukrajinskej, nemeckej, moravskej a poľskej; pod 0,1 % k ruskej, bulharskej, chorvátskej, srbskej a židovskej; 0,2 % k inej národnosti; až 7 % obyvateľov neuviedlo v dotazníkoch svoju etnickú príslušnosť. Najpočetnejšou národnostnou menšinou na Slovensku je maďarská. Podľa posledného sčítania obyvateľov z roku 2011 sa hlásilo k maďarskej národnosti 458 467 obyvateľov (8,5 %) Slovenska, a 508 714 osôb (9,4 %) uviedlo za svoj materinský jazyk maďarčinu. Maďarská národnostná menšina tvorí približne v 500 obciach viac ako 20 % miestneho obyvateľstva, z toho asi $\frac{3}{4}$ žije v takých obciach, kde tvorí väčšinu miestneho obyvateľstva.

Maďari žijúci na Slovensku tvoria dvojjazyčnú komunitu (podrobnejšie pozri Lanstyák, 2002). Bilingvisti, ovládajúci dva jazyky, sú schopní vyberať zo širšieho súboru mien. Výber vlastného mena z jedného či druhého jazyka ovplyvňuje spoločenské prostredie, komunikačná situácia, adresát, téma rozhovoru, pragmatický činitel', čiže kto rozpráva s kým, o čom, kedy a kde. Bilingvisti majú schopnosť alternatívneho používania vlastných mien z dvoch (alebo viacerých) jazykov pri komunikácii s ostatnými v závislosti od situácie a prostredia, v ktorom sa táto komunikácia uskutočňuje. Slovensko-maďarské bilingválne prostredie vplýva na nominačný proces. V úradnej i neúradnej sfére sa používajú slovenské i maďarské (resp. inojazyčné) formy proprií. Propriálny obraz bilingválnych obcí je pestrý, objavujú sa dvojjazyčné názvy a variabilné tvary vlastných mien.

Propriálna/jazyková politika reguluje prostredníctvom legislatívy používanie úradných vlastných mien. Zákony, ktoré sa týkajú používania vlastných mien národnostnými menšinami, prispievajú k spoločenskej kodifikácii a štandardizovaniu zapisovania (do matriky i iných úradných dokumentov) oficiálnych vlastných mien. Medzi zákonomi sa objavujú aj paragrafy, ktoré sa týkajú používania proprií národnostných menšíni. Osobné mená je možné zapísť do matriky v jazyku menšiny; názvy obcí, ulíc i inštitúcií sa v menšinovom prostredí používajú aj dvojjazyčne. Menšinové zákony, ktoré sa zaoberajú používaním vlastných mien, ovplyvňujú aj vizualizáciu vlastných mien.

Na Slovensku sa v súčasnosti vychádza pri zápisе úradného osobného mena zo zákonov Národnej rady Slovenskej republiky č. 300/1993 Z. z. o mene a priezvisku, č. 154/1994 Z. z. o matrikách, ktorý bol modifikovaný v zákone č. 420/2006 Z. z. (úplné znenie zákona č. 154/1994 Z. z. o matrikách). V zákone č. 300/1993 Z. z. o mene a priezvisku sa píše, že každý musí mať meno i priezvisko. Úradné antroponymum je základným identifikačným znakom každej osoby, tvorí neoddeliteľnú súčasť identity človeka. Podľa zákona č. 154/1994 Z. z. o matrikách môže občan patriaci k inej ako slovenskej národnosti žiadať zapísanie rodného mena vo svojom materinskom jazyku a priezviská žien bez prechylovacej prípony -ová.

Niekteré obce na Slovensku majú dvojjazyčné názvy na orientačných tabuliach. Zákon č. 191/1994 Z. z. o označovaní obcí v jazyku národnostných menšíni ustanovuje, že obce, v ktorých príslušníci národnostnej menšiny tvoria najmenej 20 % obyvateľstva, sa označujú v jazyku národnostnej menšiny na samostatných dopravných značkách označujúcich začiatok obce a koniec obce. Zoznam označenia obcí v jazykoch národnostných menšíni je uvedený v prílohe tohto zákona. Nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 221/1999 (modifikované č. 534/2011 Z. z.)

obsahuje zoznam obcí, v ktorých občania Slovenskej republiky patriaci k národnostnej menšine tvoria najmenej 20 % obyvateľstva.

Zákon o používaní jazykov národnostných menín č. 184/1999 Z. z. uvádza, že obec môže na svojom území označovať ulice a iné miestne geografické značenia aj v jazyku menšiny. V § 4 sa dočítame, že všetky náписy a oznamy určené na informovanie verejnosti sa môžu uvádzat aj v jazyku menšiny. Vyhláška Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 31/2003 Z. z. ustanovuje podrobnosti o označovaní ulíc a iných verejných priestranstiev. § 3 sa zmieňuje o tom, že obce, ktoré sú uvedené v osobitnom predpise, môžu označiť názvy ulíc a ďalšie orientačné údaje aj v jazyku národnostnej menšiny.

V národnostne zmiešaných obciach Slovenska sa objavujú názvy inštitúcií (úradov, škôl, obchodov, pohostinstiev atď.) nielen v štátom, ale aj v menšinovom jazyku. Dvojjazyčné názvy sú charakteristické pre školy s vyučovacím jazykom národnostnej menšiny. Zákon č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve ustanovuje v § 21 označovanie škôl, školských zariadení, stredísk praktického vyučovania alebo pracovísk praktického vyučovania. Škola, kde sa výchovno-vzdelávací proces uskutočňuje iba v jazyku národnostných menín, má v názve uvedený aj vyučovací jazyk školy a druh, a typ školy sa uvádza v slovenskom jazyku a v jazyku príslušnej národnostnej menšiny. Sídlo školy sa uvádza v slovenskom jazyku; ak je sídlom školy obec, v ktorej príslušníci národnostnej menšiny tvoria najmenej 20 % obyvateľstva, uvedie sa sídlo aj v jazyku národnostnej menšiny.

3. Propriálno-semiotický obraz bilingválnych obcí Slovenska

Propriálno-semiotický obraz krajiny sa dynamicky mení v závislosti od časovej, areálovej a sociokultúrnej dimenzie. Podľa V. Blanára (1996) zmeny v propriálom systéme závisia prevažne všetkým od spoločenských činiteľov. Existencijným poľom onymie a onymických sústav je spoločenská komunikácia, preto jednou zo základných úloh onomastiky je výskum spoločenského fungovania vlastného mena.

V slovensko-maďarskom bilingválnom prostredí sa zvyšuje variabilita tvarov proprií: antroponymá sa do úradných dokumentov môžu zapisovať nielen podľa slovenských noriem, ale i v materinskom jazyku národnostnej menšiny; toponymá (názvy obcí i ulíc) i chrématonymá (napr. názvy škôl s vyučovacím jazykom národnostnej menšiny) sa vyskytujú aj dvojjazyčne, v štátom i menšinovom jazyku. V tejto časti príspevku sa zaobráme propriálnym obrazom slovensko-maďarských bilingválnych obcí Slovenska, v ktorých príslušníci národnostnej menšiny tvoria najmenej 20 % miestneho obyvateľstva. Skúmame vizuálnu reprezentáciu a používanie rôznych druhov vlastných mien (antropónym, toponým i chrématónym) v menšinovom jazyku na jedno-, dvoj- alebo viacjazyčných tabuliach.

3.1. Antroponymicko-semiotický obraz bilingválnych obcí

Maďarskú národnostnú menšinu na Slovensku charakterizuje dvojaké používanie priezviska a rodného mena. V úradnej sfére sa zaznamenávajú väčšinou podľa slovenskej normy, poradie mien je rodné meno + priezvisko, k priezvisku žien sa pripája prechyl'ovacia prípona *-ová*; v neoficiálnej komunikácii sa používajú maďarské tvary, poradie mena je opačné: priezvisko + krstné meno, k priezvisku žien sa nepripája morfém *-ová*: napr. *Vojtech Horváth : Horváth Béla, Katarína Szabová : Szabó Katalin*. Ľudia, ktorí majú v matrike zapísané osobné meno po maďarsky, chcú poukázať aj na svoju národnosť a považujú to za dôležitú súčasť svojej identi-

ty. Používajú svoje úradné osobné meno v rovnakej podobe v slovenskom i maďarskom kontexte, resp. len poradie mien sa mení: napr. *Béla Bugár : Bugár Béla, Edit Bauer : Bauer Edit*.

Podobné, variabilné formy antropónym môžeme nájsť aj v propriálnom obraze slovensko-maďarských bilingválnych obcí.

Na verejnom priestranstve, na budovách i v ich vnútorných priestoroch môžeme nájsť menné tabule s antroponymami úradníkov, lekárov, právnikov, notárov, atď., resp. aj na vstupných dverách obchodov sa väčšinou uvádzajú osobné meno zodpovednej osoby, majiteľa. Ked' má nositeľ mena nejaký titul, aj ten sa nachádza pri mene. V slovensko-maďarských bilingválnych obciach Slovenska sa stretávame v prevažnej miere so slovenskými tvarmi antropónym: napr. *Pavel Žák, Katarína Nagyová*. Maďarské rodné meno, resp. priezvisko poukazuje aj na etnickú identitu nositeľa mena: napr. *Tamás Puskás, Zsófia Cséplő*. Antroponymá sa objavujú na tabuliach aj v opačnom poradí: napr. *Kováč Štefan, Lopušná Katarína* (slovenské tvary); *Édes Árpád, Stubendek Mária* (maďarské tvary).

Na dvojjazyčných pamätných tabuliach sa môže osobné meno nachádzať aj dvakrát, raz v slovenskom, druhýkrát v maďarskom kontexte. Vo Veľkom Krtíši je na budove evanjelického kostola takýto nápis (1. fotografia): *Dňa 17. 1. 1847 tu pokrstili / veľkého maď. spisovateľa / Kálmána Mikszátha / 1847.1.17-én / itt kereszttelték meg / Mikszáth Kálmán / nagy magyar író / Palóc Társaság 2000 CSEMADOK*. Na dvojjazyčnom nápisu sa uvádzajú meno v maďarskej podobe, v slovenskom kontexte v poradí meno + priezvisko (*Kálmán Mikszáth*), v maďarskom kontexte v poradí priezvisko + meno (*Mikszáth Kálmán*).

Na niektorých menných, pamätných tabuliach môžeme pozorovať dvojaké používanie rodného mena a/alebo priezviska. V Okoličnej na Ostrove na pamätnej tabuli geodeta Jána Varghu je text (2. fotografia): *Na počesť 200-tého výročia narodenia / významného rodáka obce Okoličná na Ostrove / Jána Varghu (1798) / umiestnilo mestne obecné zastupiteľstvo / 1998 / Ekel község nagy szülöttjének / Vargha Jánosnak (1798) / születésének 200. évfordulója / tiszteletére elhelyezte / a helyi önkormányzat / 1998*. Rodné meno je v slovenskom teste v slovenskej podobe (Ján), v maďarskom teste v maďarskej podobe (János).

1. fotografia: Pamätná tabuľa Mikszátha

2. fotografia: Pamätná tabuľa Varghu

V jednej základnej škole s vyučovacím jazykom maďarským sa na dverách triedy uvádzajú mená pedagogických pracovníčok v dvojakom tvare v závislosti od jazykového kontextu: *Trieda: III. A/Osztály: III. A/Triedna učiteľka: Mgr. Mariana Veszelovszká/Osztályfőnök: Mgr. Veszelovszky Marianna/Vychovávateľka: Bc. Mária Krastenicsová/Nevelőnő: Bc. Krastenics Mária*.

Zriedkavejšie sa stretávame na tabuliach s nezvyčajnou podobou antroponyma. Na budove Po-dunajského múzea v Komárne sa nachádza pamätná tabuľa Károly Harmosa s týmto textom (3. fotografia): *V tejto budove tvoril a učil / Ebben az épületben alkotott és tanított / Karol HARMOS Károly / akademický maliar – festőművész*. Medzi rodné mená je vsunuté priezvisko: na prvom mieste je slovenský ekvivalent rodného mena (*Karol*), po ňom nasleduje priezvisko (*Harmos*) a maďarský tvar mena (*Károly*). Hybridný, z dvoch jazykov pochádzajúci tvar antroponyma, poukazuje na slovenskú (*Karol Harmos*) i maďarskú (*Harmos Károly*) podobu osobného mena.

3. fotografia: Pamätná tabuľa Harmosa

4. fotografia: Pamätná tabuľa Alapyho

Na budove múzea v Komárne je aj iná pamätná tabuľa, na ktorej je uvedené osobné meno iba v jednej, maďarskej podobe (4. fotografia). Na ľavej strane od plakety tváre sa nachádza maďarský text: *A / Jókai / Egyesület / és ezen / Kultúrpalota / megállmodója*; vpravo od neho jeho slovenský ekvivalent: *Osnovateľ / Jókaiho / združenia / a tohto / Kultúrneho / paláca*. Antroponymum (*ALAPY GYULA*) vlastne spája slovenský i maďarský text. Podobné riešenie vizualizácie osobného mena je na pamätných tabuliach v slovensko-maďarských bilingválnych obciach Slovenska časté: antroponymá poukazujú na významné maďarské osobnosti, ktoré sú súčasťou dejín daných obcí.

V školách s vyučovacím jazykom maďarským sa na tablách uvádzajú osobné mená študentov i pedagógov v maďarskej podobe, ktoré nemusia byť (najčastejšie ani nie sú) totožné s úradným tvarom antroponyma. Na cintorínoch na náhrobnych kameňoch často nachádzame v slovensko-maďarských bilingválnych obciach maďarské podoby osobných mien, resp. neprechýlené tvary priezvisiek žien, ktoré nie sú totožné s úradným menom danej zosnulej osoby, čo poukazuje na to, že aj neúradná podoba mena môže byť signifikantným znakom etnickej identity človeka.

3.2. Toponymicko-semiotický obraz bilingválnych obcí

Zákon č. 191/1994 Z. z. o označovaní obcí v jazyku národnostných menšíni ustanovuje, že obce, v ktorých príslušníci národnostnej menšiny tvoria najmenej 20 % obyvateľstva, sa označujú na orientačných tabuliach okrem štátneho jazyka aj v jazyku národnostnej menšiny. Dvojjazyčné slovensko-maďarské paralelné názvy obcí nájdeme približne v 500 obciach Slovenska, kde tvorí maďarská národnostná menšina minimálne 20 % miestneho obyvateľstva. Ojknymá v jednotlivých jazykoch sú na samostatných dopravných značkách označujúcich začiatok a koniec obce: názov obce v štátnom jazyku je na vrchnej, väčšej dopravnej značke na bielom podklade s čiernym písmenom; menšinový názov je na dolnej, menšej dopravnej značke na modrom podklade s bielym písmenom (5. fotografia).

Úradný maďarský názov môže byť homonymický s názvom inej obce. Je to aj prípad pohričného mesta *Komárom/Komárno*, ktoré sa nachádza na južnom Slovensku a má totožný maďarský názov ako susedné mesto v Maďarsku na druhej strane Dunaja, *Komárom*. Na rozlíšenie dvoch obcí v Maďarsku používajú dopravné značky, na ktorých sa uvádzajú neštandardný maďarský názov *Révkomárom*, resp. dvojjazčný názov *Révkomárom – Komárno* (6. fotografia).

5. fotografia: Dvojjazyčná tabuľa obce
(Slovensko)

6. fotografia: Dvojjazyčná orientačná tabuľa
(Maďarsko)

Názov obce sa v propriálnom obraze krajiny môže vyskytovať nielen na dopravných značkách, ale môže byť vytvorený aj v prírode z kvetov (7. fotografia). V obci *Bruty/Bart* žije podľa posledného sčítania ľudí z roku 2011 viac ako 90 % obyvateľov maďarskej národnosti. Názov *Bart* je vytvorený z červeno-bielo-zelených kvetov, farby poukazujú na štátny znak Maďarska a vyjadrujú etnickú identitu miestneho obyvateľstva.

Názov obce môže motivovať vznik erbu obce. Napr. obec *Kameničná* má maďarský názov *Keszegfalva*. Na 8. fotke vidíme erb obce, na ktorej je ryba. L. Kiss (1988, s. 723) píše v etymologickom slovníku zemepisných názvov, že názov *Keszegfalva* vznikol zložením antroponyma (1304: „*Michelis dicti Kezeg*“) pochádzajúceho z pomenovania ryby (*keszeg* = *pleskáč*) a podstatného mena *falu* (= *dedina*) vo význame *Keszeg falva* (= *dedina Keszega*).

7. fotografia: Názov obce vytvorený z kvetov

8. fotografia: Erb poukazujúci na názov obce

Názvy ulíc v jazyku národnostnej menšiny sa uvádzajú spravidla na jednej orientačnej tabuľke pod názvom ulice v štátnom jazyku, napr. *Šípkova ulica/Csipkerózsa utca* (9. fotografia). V jednotlivých obciach názvy ulíc predkladá názvoslovňa komisia zložená z poslancov obecného zastupiteľstva (prípadne doplnená o odborníkov z radoch občanov) na schválenie obecnému zastupiteľstvu. V niektorých prípadoch sa stretávame s neadekvátnymi paralelnými názvami ulíc. Napr. v Nových Zámkoch sú dvojjazyčné názvy: *Banskobystrická ulica/Bánska Bystrica-i utca* (10. fotografia), *Bratislavská cesta/Bratislavai út*. Maďarské paralelné názvy ulíc majú neštandardný, hybridný tvar, mali by mať podobu *Besztercebányai utca, Pozsonyi utca* (tieto maďarské názvy ulíc môžeme nájsť aj v iných bilingválnych obciach).

9. fotografia: Dvojjazyčný názov ulice

10. fotografia: Neštandardný maďarský názov ulice

V toponymicko-semiotickom obraze obcí sa objavujú aj viacjazyčné názvy identifikujúce významné historické miesta, ktoré navštevujú vo väčšom počte aj turisti. Ako príklad môžeme uviesť štvorjazyčné (slovensko-maďarsko-nemecko-anglické) názvy jednotlivých častí pevnosti v Komárne. V centre mesta na *Župnej ulici (Megye utca)* je budova, na ktorej je mapa lokalizujúca toponymá a aj fotky častí pevnosti. V pravom rohu mapy je pomenovanie pevnosti v štyroch jazykoch: *PEVNOSTNÝ SYSTÉM KOMÁRNA / A KOMÁROMI ERŐDRENDSZER / DAS KOMORNER FESTUNGSSYSTEM / FORTIFICATION SYSTEM OF KOMARNO*. Na ľavej strane mapy sú náписy hlavných častí pevnostného systému typograficky tiež odlišené veľkými tlačenými písmenami: *A – STARÁ PEVNOSŤ – ÖREGVÁR – ALTE FESTUNG – THE OLD FORTRESS / B – NOVÁ PEVNOSŤ – ÚJVÁR – NEUE FESTUNG – THE NEW FORTRESS / C – PALATÍNOVA LÍNIA – NÁDOR-VONAL – PALATINAL-LINIE – THE PALATINE LINE / D – VÁŽSKA LÍNIA – VÁG-VONAL – WAAG-ANSCHLÜßE, – THE VAG LINE / e – Ferdinandova brána – Ferdinand-kapu – Ferdinand Tor – Ferdinand gate / f – Leopoldova brána – Lipót-kapu – Leopold Tor – Leopold gate / g – Bratislavská brána – Pozsonyi kapu – Pressburger Tor – Bratislava gate / h – Dôstojnícky pavilón – Tisztii Pavilon – Offizierspavillon – Officer's pavilion.*

3.3. Chrématickovo-semiotický obraz bilingválnych obcí

V slovensko-maďarských bilingválnych obciach Slovenska majú štátne inštitúcie (napr. úrady, školy) najčastejšie dvojjazyčné názvy. V budovách mestských úradov nachádzame aj názvy jednotlivých oddelení v slovenskom a maďarskom jazyku. Napr. na budove úradu v Ko-

márne stojí nápis: *Mestský úrad Komárno/Városi Hivatal Komárom*. Vo vnútri budovy úradu sú uvedené názvy oddelení, referátov, odborov, atď. dvojjazyčne: *Oddelenie sociálnych vecí/Szociális Ügyek Osztálya, Bytové oddelenie/Lakásügyi Osztály, Oddelenie daní a poplatkov/Adó- és Illetékkezelési Osztály, Referát plánovania a účtovania/Tervezési és Könyvelési Osztály, Odbor územného rozvoja, výstavby a správy majetku/Területfejlesztési, Építési és Vagyonkezelési Főosztály, atď.*

Názvy škôl s vyučovacím jazykom maďarským sú uvedené na tabuliach najprv v štátom a pod ním v menšinovom jazyku. Po nežnej revolúcii v roku 1989 žiadalo viacero škôl s vyučovacím jazykom maďarským zmenu názvu školy, a najčastejšie sa súčasťou nového pomenovania stalo osobné meno významnej maďarskej osobnosti známej z histórie, daného regiónu alebo obce: napr. *Gymnázium a základná škola Sándora Máraiho s vyučovacím jazykom maďarským/Márai Sándor Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium és Alapiskola (Košice), Základná škola Lajosa Tarczyho s vyučovacím jazykom maďarským Chotín/Tarczy Lajos Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola Hetény, Gymnázium Hansa Selyeho Komárno s vyučovacím jazykom maďarským/Selye János Magyar Tannyelvű Gimnázium Komárom* (11. fotografia). Posledné menované gymnázium nesie meno Jánosa Selyeho (1907 Viedeň – 1982 Montreal), lekára, vedca, tvorca teórie stresu, ktorý bol žiakom školy v rokoch 1918 – 1923. Dvojaké používanie osobného mena *Hans Selye / Selye János* poukazuje na jeho rakúsko-maďarský pôvod (jeho mama bola Rakúšanka a otec Maďar). Samotný *Selye* používal obidva tvary antroponyma v závislosti od jazyka ústnej alebo písomnej komunikácie. Jeho menom bola pomenovaná v Komárne aj *Univerzita J. Selyeho/Selye János Egyetem* (v slovenskom názve sa používa skrátený tvar rodného mena: *J.*) a *Ulica Jánosa Selyeho/Selye János utca* (v urbanonymickom páre sa používa maďarský ekvivalent rodného mena).

11. fotografia: Dvojjazyčný názov školy

12. fotografia: Dvojjazyčný názov občianskeho združenia

Úradný názov školy sa môže používať na budove školy aj v skrátenom tvere. Napr. v Komárne je na budove jednej školy s veľkými písmenami nápis: *MARIANUM*. Pri vstupných dverách do školy sa nachádza dvojjazyčná tabuľa, ktorá poukazuje na to, že sú v budove tri inštitúcie: *Spojená cirkevná škola MARIANUM s vyučovacím jazykom maďarským – MARIANUM Magyar Tannyelvű Egyházi Iskolaközpont, Cirkevná základná škola s materskou školou*

MARIANUM s vyučovacím jazykom maďarským – *MARIANUM Magyar Tannyelvű Egyházi Óvoda és Alapiskola; Cirkevné gymnázium MARIANUM* s vyučovacím jazykom maďarským – *MARIANUM Magyar Tannyelvű Egyházi Gimnázium*. Aj v týchto názvoch môžeme pozorovať, že sa vo všetkých objavuje zvýrazneným typom písma *proprium MARIANUM*, ktoré je známe aj verejnosti. Používateľia názvu školy väčšinou nepoznajú úplné pomenovanie inštitúcie, len jej skrátený tvar.

Proprium môže vyjadrovať aj lokálnu identitu obyvateľov obce (pozri Šrámek, 2016). Prezývkové obyvateľské meno motivovalo vznik názvu občianskeho združenia: *OZ Komočský Cesnačik/PT Kamocsai Fokhagymáska* (PT = Polgári Társulás). Na logu združenia vidieť aj nakreslený cesnak (12. fotografia). Obyvateľov obce Komoča volajú menom *Fokhagymások/Cesnakári*, lebo pestujú cesnak vo veľkom množstve.

Názvy obchodov, hotelov, reštaurácií, pohostinstiev sú zriedkavejšie dvojjazyčné (*Hotel Peklo/Hotel Pokol, Hostinec u Čierneho psa/Fekete Kutya Vendéglő*), oveľa častejšie sa stretнемe s jednojazyčnými, najmä anglickými pomenovaniami: napr. *Baby Shop, Banderium Restaurant, Big Shop, Black Cat Irish Pub, Cleopatra Steak House, Club Las Vegas, Crystal, Diving Shop, Drink Presso, Happy Dog, Happy Day* (13. fotografia), *Hawaii, Hell, Hotel Panoramá, Hubert Varga Restaurant & Pension, Litovel Pub, Outlet Center, Pizza Lux, Shopping Center, Sweet Home*. Jednojazyčný názov pohostinstva môže pochádzať aj z prezývky majiteľa, ktorá vznikla podľa hlavnej postavy rovnomenného filmu: *Sandokan* (14. fotografia).

13. fotografia: Anglický názov obchodu

14. fotografia: Názov pohostinstva z prezývky majiteľa

4. Zhrnutie

Propriálno-semiotický obraz krajiny tvoria propriá nachádzajúce sa na menných tabuliach, nápisoch na verejnom priestranstve, rôznych plochách i extralingválne znaky, ktoré poukazujú na vlastné mená.

V štúdiu sme sa zaoberali propriálno-semiotickým obrazom slovensko-maďarských bilingválnych obcí Slovenska. Skúmali sme, do akej miery sa uplatňujú menšinové jazykové práva v slovensko-maďarských bilingválnych obciach na Slovensku, či sa rozširuje používanie vlastných mien v materinskom jazyku, resp. v akom pomere sa objavujú tabule, nápisy s maďarskými tvarmi proprií. V závislosti od druhu vlastného mena sme skúmali antroponymicko-semio-

tický, toponymicko-semiotický i chrématonymicko-semiotický obraz slovensko-maďarských bilingválnych obcí Slovenska.

Slovenské zákony, ktoré sa týkajú používania vlastných mien menšinami, ovplyvňujú vizuálnu reprezentáciu vlastných mien, ktoré umožňujú úradné zapisovanie antropónym v materinskom jazyku menšiny a v obciach, kde tvoria príslušníci národnostnej menšiny najmenej 20 % obyvateľstva sa používajú toponymá i chrématonymá nielen v štátom, ale aj v menšinovom jazyku.

V antropónymickom obraze slovensko-maďarských bilingválnych obcí prevládajú slovenské tvary osobných mien, objavuje sa aj dvojaké používanie antropónyma na menných tabuuliach, vizitkách atď.; na cintorínoch na náhrobných kameňoch sú časté maďarské texty i tvary antropónym.

Toponymický obraz bilingválnych obcí je dvojjazyčný, názvy obcí i ulíc sa na úradných tabuuliach objavujú v štátom i menšinovom jazyku.

Chrématonymický obraz bilingválnych obcí je variabilný: štátne inštitúcie (školy s vyučovacím jazykom maďarským, úrady) používajú väčšinou dvojjazyčné názvy; súkromné obchody, pohostinstvá sa označujú často cudzojazyčnými (najmä anglickými) tvarmi proprií.

Propriá sú zdrojom lokálnej, regionálnej a národnej identity i kulturného dedičstva (David – Mácha, 2014 a, b). Mená a názvy v menšinovom jazyku v propriálno-semiotickom obraze bilingválnych obcí poukazujú aj na etnickú identitu miestneho obyvateľstva.

Literatúra:

- BARTHA, CS. – LAIHONEN, P. – SZABÓ, T. P. 2013. Nyelvi tájkép kisebbségen és többségen: egy új kutatási területről. In: *Pro Minoritate*, 23, 2013, č. 3, s. 13 – 28.
- BAUKO, J. 2015. *Bevezetés a szocioonomasztikába (Úvod do socioonomastiky)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015. 172 s.
- BAUKO, J. – BENYOVSZKY, K. eds. 2014. *A nevek szemiotikája (Semiotika vlastných mien)*. Nitra – Budapešť: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre – Maďarská semiotická spoločnosť, 2014. 268 s.
- BLANÁR, V. 1996. *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1996. 251 s.
- DAVID, J. 2012 a. *Paměť města – názvy míst OSTRAVA*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2012. 100 s.
- DAVID, J. 2012 b. *Paměť města – názvy míst HAVÍŘOV*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2012. 94 s.
- DAVID, J. – MÁCHA, P. 2014 a. *Ochrana místních a pomístních jmen a urbanonym jako zdroje lokální, regionální a národní identity a kulturního dědictví*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014. 38 s.
- DAVID, J. – MÁCHA, P. 2014 b. *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014. 240 s.
- GORTER, D. 2013. Linguistic Landscapes in a Multilingual World. In: *Annual Review of Applied Linguistics*, 33, 2013, s. 190 – 212.
- JAWORSKI, A. – THURLOW, C. eds. 2010. *Semiotic landscapes: Language, image, space*. London: Continuum, 2010. 310 s.
- JORDAN, P. 2009. Use of Place Names on Road Signposts. Examples of Practice in Central Europe. In: *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact*. Eds. W. Ahrens – S. Embleton – A. Lapierre. Toronto: York University, 2009, s. 551 – 565.
- KISS, L. 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 821 s.
- KRŠKO, J. 2016. Vzťah pojmu jazyková krajina voči toponymickej scéne a toponymickému priestranstvu. In: *Toponyma – kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2016, s. 45 – 57.

- LAIHONEN, P. 2015 a. Linguistic landscapes of a minoritized regional majority: Language ideologies among Hungarians in South-West Slovakia. In: *Dimensions of Sociolinguistic Landscapes in Europe Materials and Methodological Solutions*. Eds. M. Laitinen – A. Zabrodskaja. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015, s. 171 – 198.
- LAIHONEN, P. 2015 b. Indexing the Local, State and Global in the Contemporary Linguistic Landscape of a Hungarian Town in Slovakia. In: *Jazyk v politických, ideologických a interkulturných vzťahoch: Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie Jazyk v politických, ideologických a interkulturných vzťahoch konanej 21. - 22. 5. 2014 v Bratislave. Sociolinguistica Slovaca 8*. Eds. J. Wachtarczyková – L. Satinská – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2015, s. 280 – 301.
- LANDRY, R. – BOURHIS, R. 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. In: *Journal of Language and Social Psychology*, 16, 1997, s. 23 – 49.
- LANSTYÁK, I. 2002. Maďarčina na Slovensku – štúdia z variačnej sociolinguistiky. In: *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*, 38, 2002, č. 4, s. 409 – 427.
- SATINSKÁ, L. 2014. Jazyková krajina Bratislav: Dunajská ulica. In: *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie: zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7.9.2012 v Banskej Bystrici*. Ed. V. Patrás. Banská Bystrica: Belianum, 2014, s. 157 – 167.
- SCOLLON, R.– SCOLLON, S. W. 2003. *Discourses in Place. Language in the Material World*. London: Routledge. 242 s.
- ŠRÁMEK, R. 2016. Problematika studia přezdivek obcí (na materiálu Moravy a Slezska). In: R. Šrámek: *La byrintem vlastních jmen a nářečí*. Brno: Host, 2016, s. 171 – 192.

Summary

The Name-Semiotic Landscape of Bilingual Settlements in Slovakia

The name-semiotic landscape consists of proper names appearing on name plates, inscriptions in public places and on other surfaces (e.g. on wall surfaces, gravestones, posters, and tableaux) as well as the extra-lingual signs referring to and accompanying names (e.g. emblems, photos, drawings, statues). The paper examines the connections between bilingualism and the name-semiotic landscape, focusing especially on the name-semiotic landscape of Slovakian settlements populated by the Hungarian minority as well as on name laws affecting the visual use of proper names in Slovakia. The author explores the extent to which Slovakian settlements with the Hungarian minority respect minority language rights in the visual use of proper names; whether or not native name use is spreading; and also examines the presence of signs and notices including Hungarian proper names. The paper describes the semiotic landscape characteristic of Slovakian settlements populated by Hungarian minorities with respect to each name type: personal names, place names and the names of institutions.

Keywords: the name-semiotic landscape, visual representation of proper names, anthroponyms, toponyms, chrematonyms, Slovak-Hungarian bilingual settlements

II.

Toponomastika

Toponomastics

Badania toponomastyczne okolic Grodów Czerwieńskich we wczesnym średniowieczu

CHRISTIAN ZSCHIESCHANG

Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa, Leipzig (Deutschland)

W ramach studiów zespołu badawczego GWZO nad pograniczem polsko-ruskim nad Bugiem i Sanem już od początku zaplanowano wsparcie ze strony językoznawcy. Najważniejszym zagadnieniem badawczym były badania nad toponomastyką otoczenia rozpoznanych archeologicznie umocnień uznawanych za Grody Czerwieńskie. Toponimy nadają się do identyfikacji wczesnych faz osadnictwa. Opublikowano szereg studiów dla wielu regionów Słowiańskiego zachodniej, których przedmiotem jest analiza morfologiczno-typologiczna struktur słowiańskich toponimów. Niejednokrotnie możliwym jest rekonstruowanie typów strukturalnych nazw miejscowych, które były produktywne przede wszystkim we wczesnej fazie osadnictwa. Metoda ta nadaje się więc do badań otoczenia grodzisk w Trepczy koło Sanoka, Czermna i Gródka. Ponadto dla regionów tych stworzono specjalne toponomastyczne „okna“, w obrębie których analizowano dostępne nazwy miejscowe.

Slowa tematyczne: Słowiańskie nazwy miejscowości, typy strukturalne, pogranicze polsko-ruskie, Grody Czerwieńskie

W roku 981 księę ruski Włodzimierz „Poszedł [...] ku Lachom i zajął grody ich, Przemyśl, Czerwień i inne grody” (Sielecki, 1968, s. 269). O fakcie tym informuje nas *Powieść lat minionych*, źródło to wspomina Grody Czerwieńskie jeszcze dwukrotnie, opisując wydarzenia o kilka dekad późniejsze.

Rzecz jasna informacje zawarte w *Powieści* od wielu lat już prowokowały pytania o lokalizację Grodów Czerwieńskich. Prawdopodobna jest ich lokalizacja w Polsce, w jej wschodniej części, gdzie na terenie wsi Czermno i Gródek (w pobliżu Hrubieszowa) do dziś widoczne są potężne umocnienia z wieków średnich.

Dzięki współpracy polsko-niemieckiej od roku 2008 realizujemy w naszym instytucie specjalny projekt, którego celem jest między innymi publikacja znalezisk archeologicznych z tego regionu Polski. W ramach projektu powstają obszerne opracowania zbiorowe, prezentujące wyniki badań na terenie Grodów Czerwieńskich (por. Salamon/Wołoszyn et al., 2012; Florek/Wołoszyn, 2016).

Decyzja o poszerzeniu opracowania obszaru Grodów Czerwieńskich o studia nad toponimią pogranicza nad środkowym Bugiem (bardziej rozbudowane uwagi zob. Zschieschang, w druku [wersja dwujęzyczna]) została podjęta jeszcze na etapie początkowym tego przedsięwzięcia, wtedy też zdecydowano o włączeniu tych badań do projektu międzyregionalnych studiów porównawczych nad wschodnimi peryferiami królestwa Franków (obszarem nad środkową Soławą/Saale) w dobie Karolingów, realizowanego przez GZWO (por. Zschieschang 2014; Zschieschang 2016; Zschieschang 2017)¹. Najważniejszym zadaniem badawczym była analiz nazw

¹ Zob. *Vergleichende Untersuchungen zum sozialen, wirtschaftlichen und kulturellen Wandel in den Grenz- und Kontaktzonen Ostmitteleuropas im Mittelalter*; por. http://research.uni-leipzig.de/gzwo/index.php?option=com_content&view=article&id=319&Itemid=563; dostęp 21.07. 2017.

Dziękuję Panu Profesorowi dr. Marcinowi Wołoszynowi za wsparcie podczas przygotowywania niniejszego tekstu (dostarczenie map, niepublikowanej literatury), a także Pani Profesor dr Barbarze Czopek-Kopciuch za wszelkie wskazówki i informacje na temat toponimii i onomastyki badanego regionu, których

miejscowych wokół wytypowanych, przebadanych archeologicznie zespołów obronnych łączonych z Grodami Czerwieńskimi, to znaczy Trepczy, Czermna i Gródką/Hrubieszowa.

Studia nad kontaktami językowymi i sytuacją języka na obszarach pogranicza w powiązaniu z analizą przestrzenną zmieniającego się na przestrzeni wieków osadnictwa są w przypadku Słowiańszczyzny Zachodniej niemalże normą. Dzięki nim onomastyka slawistyczna zajmuje znaczącą pozycję w interdyscyplinarnych badaniach historycznych. Specyfiką tej dziedziny językoznawstwa jest typowe tylko dla niej instrumentarium metod odmienne w każdym kraju, co, mimo stałych kontaktów zainteresowanego środowiska, spowodowało rozwinięcie się różnorodnych (zwykle krajowych) szkół badawczych.

Analizowane poniżej zagadnienie dotyczy obszaru Polski, jednak autor zdecydował się na zastosowanie metod przyjętych w badaniach nad nazewnictwem starołużyckim przez „szkołę lipską” (odnosi się to szczególnie do kwestii poruszonych przy analizie materiału z tzw. „okien” Trepcza koło Sanoka, Czermno i Gródek/Hrubieszów). Nie oznacza to oczywiście deprecjonowania ugruntowanej w Polsce metodyki badawczej, chodzi raczej o próbę „transferu” metod, co w żadnym stopniu nie podważa szacunku autora dla dorobku językoznawców polskich.

Analiza nazw osad jest pomocna w rozpoznaniu zróżnicowanej struktury społecznej, stosunków władzy i charakteru działalności gospodarczej wybranych grodów. Badania toponimów są także wykorzystywane w identyfikacji obszarów o wczesnej metryce zasiedlenia. Dotychczas tego rodzaju studia przeprowadzono dla wielu regionów strefy zachodniosłowiańskiej. Punkt wyjścia do odpowiednich badań zob. Šmilauer, 1960. Użyta tam metoda została zastosowana w zmodyfikowanej formie dla starołużyckiego obszaru językowego (Walther, 1967; Eichler/Walther, 1967, s. 175 – 195; Eichler/Walther, 1970; Schultheis, 1970). Powstały również liczne artykuły, często w ramach regionalnych słowników, na temat poszczególnych regionów starołużyckiego i staropolskiego obszaru językowego (por. ostatnio Eichler/Zschieschang, 2011, s. 76 – 82). Podstawę teoretyczną stanowi teoria modelowa, por. na ten temat: Šrámek, 2007 [1971], szczególnie s. 139 i n. Zajmowano się w nich analizą morfologiczno-tipologiczną struktur toponimów wybranego terytorium. Takie analizy często pozwalały na ustalenie konkretnych sposobów nazywania lub typów strukturalnych nazw miejscowych, które były produktywne przede wszystkim we wczesnej fazie osadnictwa. Pojawienie się przekazów pisanych nie wyznacza *terminus post quem*, ale jedynie *ante quem*. Analiza toponimów odbywa się wyłącznie według kryteriów lingwistycznych, głównie bazujących na ich strukturze morfologicznej. Bez wątpienia nazwy osad są starsze niż ich zapisy w źródłach pisanych (dla badanego obszaru zob. m.in. Czopek, 1988, s. 151). Kontrast między starszymi typami strukturalnymi nazw i innymi, nowymi sposobami ich nadawania pozwolił na stworzenie szeregu map, na których tereny zasiedlone wcześniej, wyznaczają toponimy reprezentujące nazwy starszych typów.

Analiza określonych typów tworów językowych czy nazw przynosi o wiele bardziej przekonujące wyniki (zresztą również, jak dobrze wykazał Šmilauer, 1960, dla obszarów które do dzisiaj są słowiańskojęzyczne). Oczywiście nie można uniknąć pewnych metodycznych ograniczeń

udzieliła mi w czasie Jej pobytu badawczego w GWZO na przełomie sierpnia i września 2009 r., jak również w rozmowach, w czasie spotkań na różnych konferencjach. Dziękuję również Panom, Profesor dr Urszuli Bijak i Pani Barbarze Chudzińskiej za istotne wskazówki formułowane już w trakcie przygotowywania tekstu do druku. Podziękowania składam również Joannie Kalickiej, która z wielkim zaangażowaniem, kompetentnie przetłumaczyła niniejszy tekst.

czeń. Nie zapominajmy, że nie istnieją ścisłe podziały, obserwujemy jedynie tendencję do skupiania się tych typów nazw w starszym lub młodszym okresie. Koncentracja taka jest wprawdzie statystycznie znacząca (por. na ten temat Zschieschang, 2017, s. 75 – 78), co jednak nie oznacza, że wszystkie przypadki typów nazw starszych rzeczywiście muszą być wczesne. Raczej trzeba się liczyć z tym, że niektóre nazwy należy uznać za późne. Wskazana jest też ostrożność przy podawaniu przedziałów czasowych, bowiem mamy do czynienia z następstwem względnym w połączeniu ze znacznym czasowym zazębaniem się. Nie należy też zapominać, że młodsze typy nazw słowiańskich pojawiają się często już w źródłach z IX w. (Zschieschang, 2017, s. 75 – 78). W żadnym przypadku najstarsze typy toponimów *per se* nie konstytuują najstarszego obszaru zasiedlenia; zaznaczają go raczej, tudzież wyznaczają w przybliżeniu jego zasięg geograficzny. Stąd odnowienie mapy nazw z okresu wczesnego i pełnego średniowiecza jest niemożliwe, bowiem większość nazw uległa silnemu przekształceniu lub zanikła, w formie niezmienionej zachowały się nieliczne z niegdyś funkcjonujących. Zresztą nie powinno się tracić z oczu całokształtu toponimii. Należy zwłaszcza wspomnieć o koncepcji rdzennych krajobrazów toponimycznych („priąlní jádra” zob. Śrámek, 1999, s. 84 – 91) jako koncentracji wielu typów form na niewielkiej przestrzeni, co wskazuje na wczesne osadnictwo (Śrámek, 2007 [1971], szczególnie s. 139 i n.).

Pomimo tych ograniczeń wydzielenie starszych i młodszych typów nazw słowiańskich stanowi cenny instrument do badania stosunków osadniczych we wczesnym średniowieczu i ważny wkład toponomastyki do badań interdyscyplinarnych zajmujących się tym zagadnieniem. Przedstawiono w rozdziałach poświęconych analizie trzech „okien”, tj. sztucznie wydzielonych kwadratowych obszarów wokół badanych stanowisk (Trepca, Czermno i Gródek/Hrubieszów; por. niżej), omawiających toponimy związane semantycznie z gospodarką i ośrodkami władzy. W celu wdrożenia tej metody wokół interesujących nas obiektów archeologicznych utworzono „okna” toponomastyczne (na mapie są to kwadraty o boku o długości ok. 20 km). Korpus analizowany nazw powstał w oparciu o dane już opublikowane: słowniki i opracowania nazw miejscowych, dotyczące analizowanych terenów (Makarski, 1986; Czopek, 1988) oraz wielotomowe, kompleksowe opracowanie: *Nazwy miejscowe Polski (=NMP)*, które nie zostało jeszcze ukończone (ukazało się 13 tomów do liter Si-).

Po wprowadzeniu kilku modyfikacji uwzględniających miejscową specyfikę wyodrębniono cztery grupy nazw:

- 1) nazwy, które należą do starszych typów:
 - występujące w liczbie mnogiej, przede wszystkim dwuczłonowe (zazwyczaj określane jako typ *Kosobudy*),
 - określające mieszkańców z formantem *-jane,
 - dzierżawcze z formantem -j-,
 - patronimiczne.
- 2) nazwy, których nie można zaliczyć wprost do starszych typów, ale z dużym prawdopodobieństwem można je za takie uznać. Do tej kategorii w zasadzie należą wszystkie słowiańskie toponimy, które nie zostały zaklasyfikowane do grup 1, 3 lub 4;
- 3) formy nazw z sufiksami -ow_, -ówka i -k-, które są uznawane za stosunkowo młode; w niemiecko-słowiańskiej strefie kontaktów językowych są to zasadniczo najmłodsze słowiańskie twory nazewnicze;
- 4) formy bardzo młode, które w średniowieczu nie istniały, pojawiły się w XIX i XX w., w związku z zakładaniem kolonii miast i wsi.

Nie wydaje się, by mapy zasięgów nazw oddawały pełny obraz zasiedlenia wokół analizowanych grodów w dobie wczesnego średniowiecza. Raczej należy spodziewać się, że rozwijająca się dynamicznie na przestrzeni stuleci toponimia zmieniała się w znacznym stopniu i w wielu szczegółach. Prawdopodobnie nie popełnimy błędu przyjmując, że zasięg starszych typów nazw, których produktywność również w rejonie Bugu już wcześniej znacznie spadła (na obszarze Grodów Czerwieńskich produktywność tych starszych nazw skończyła się najpóźniej w XIV w.; por. Czopek, 1988, s. 108), jest jednak bliski obrazowi osadnictwa z okresu funkcjonowania Grodów Czerwieńskich i jest możliwy do zrekonstruowania.

Pierwszy region badawczy leży w paśmie średnio wysokich Górz Słonnych. Na gruntach wsi Trepca znajdują się pozostałości potężnego grodu znanego jako Horodyszcze. Wielkość zachowanych fortyfikacji oraz bogactwo znalezisk archeologicznych potwierdzają rangę tego obiektu w okresie wczesnego średniowiecza (Ginalski, 2012). Jest on istotny również w kontekście badań toponomastycznych, ponieważ nazwy miejscowości położonych wokół niego zdają się potwierdzać jego znaczącą pozycję. Udało się poznać wiele toponimów należących zarówno do starszych, jak i młodszych typów nazw. Potwierdzają one fakt, że mamy do czynienia z rdzennym krajobrazem toponimicznym (Šrámek, 2007 [1971], szczególnie s. 139 i n.), i że obszar ten został zasiedlony bardzo wcześnie. Horodyszcze leży na wyniesieniu, w oddaliu od zajętego przez osadnictwo obszaru, skupionego w południowej części „okna”.

Znajdujemy tutaj znaczną ilość analizowanych nazw (Tab. 1) należących do starych typów, na przykład:

- 1) Nazwy dzierżawcze z formantem *-j-*:

Trepca ((1339 *in Trebscz*): od n.o. **T(e)rebko / Trzebek + -j_* (Makarski, 1986, s. 167 (nr 415));

Ulucz ((1373 *Ulicz*): od n.o. *Ulik + -j_* (Makarski, 1986, s. 172 (nr 426)).
- 2) Nazwa mieszkańców z formantem *-jane*:

Niebieszczany ((1376 *Nybyszczany*): od ukr. *nebiskyi*, pol. *niebieski + -jane*, ‘mieszkaniec nieba’ (tzn. mieszkaniec terenu położonego wysoko) (NMP, t. 7, s. 376; Makarski, 1986, s. 115 (nr 256)).
- 3) Patronimika:

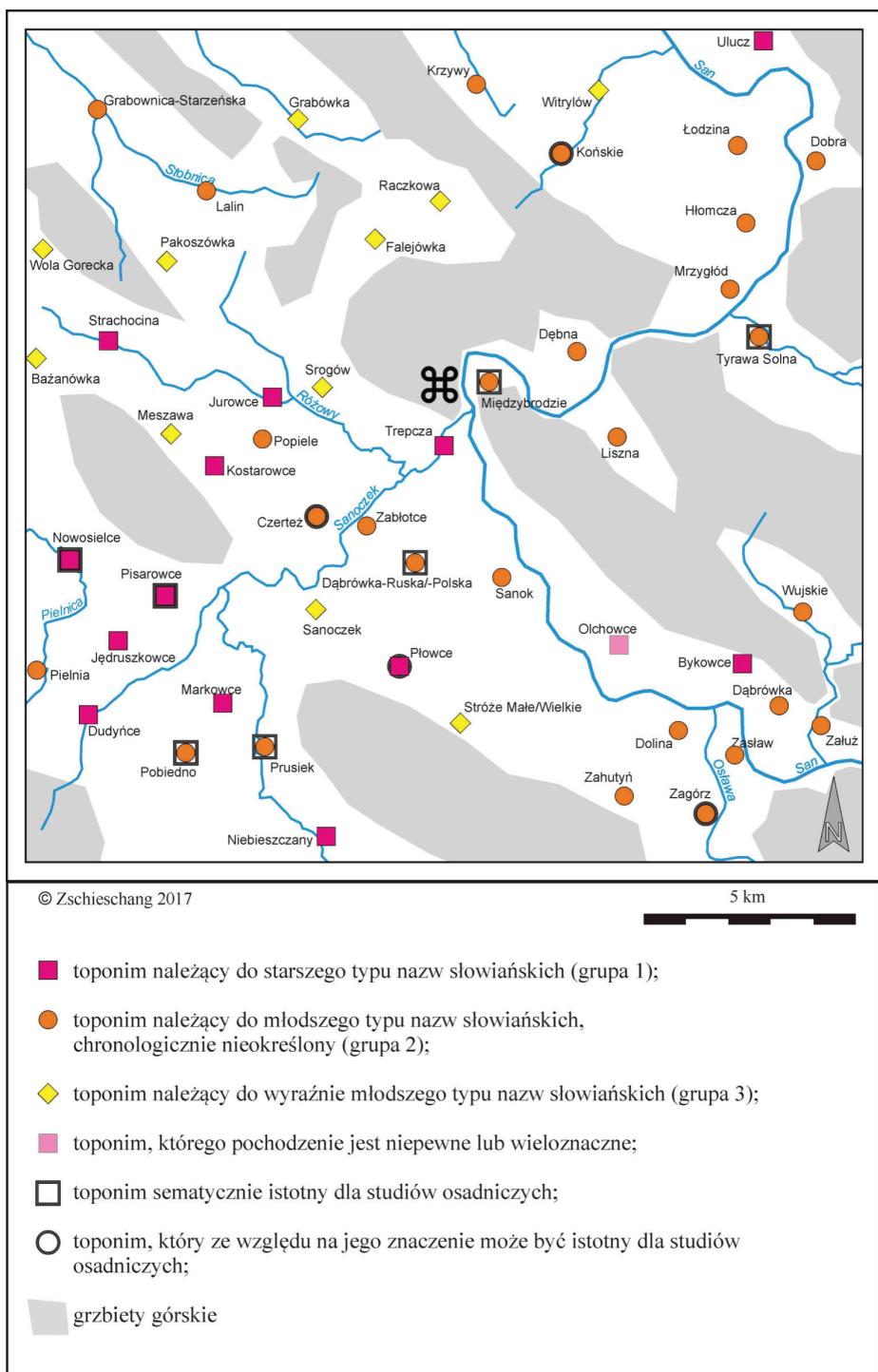
Bykowce (1489 *Bykowcze*): od n.o. *Byk + -owce* (NMP, t. 1, s. 471; Makarski, 1986, s. 49 (nr 48));

Jędruszkowce (1438 *Hindrzichowcze, Gindrzischcowcze*): od n.o. *Hindrzych* (od Heinrich) + *-owce* (NMP, t. 4, s. 197; Makarski, 1986, s. 83 i n. (nr 161));

Pisarowce ((1377) 1424 *villam Pysarowicze*): od pol. *pisarz* / ukr. *pysar’ + -owce* < (NMP, t. 8, s. 495; Makarski, 1986, s. 124 i n. (nr 286));
- 4) Starsze typy pluralne:

Nowosielce (1390 oy *Новосељцехъ, ad villam Nowosedlcze*): l.mn. od pol. *nowosiedlec* ‘świeżo osiadły’ bzw. ukr. *novoselec* ‘nowoosiedleniec’ (NMP, t. 7, s. 528 (nr 1); Makarski, 1986, s. 117 (nr 260));

Grupują się one na południowy zachód od Trepicy wzdłuż niemal półkolistej linii, wyznaczając starszą strefę zasiedlenia, zajmującą dolinę Sanu i jego dopływów (ryc. 1). Nie zaobserwowano tam jednak niektórych typów nazw istotnych dla naszych studiów, a mianowicie topo-

ryc. 1: Nazwy miejscowe w okolicy Trepczy

nimów pochodzących od nazw mieszkańców z formantem *-jane*, dzierżawczych z formantem *-j_* i form dwuczłonowych w liczbie mnogiej, a zatem typów nazw, które zwyczajowo są uznawane za szczególnie archaiczne, podczas gdy patronimika uchodzią zwykle za nieco młodsze. Poza tym spotykamy jedynie derywaty od skróconych nazw osobowych, brak natomiast toponimów od imion dwuczłonowych, które również sugerują starszy wiek form nazewniczych. Możemy zatem mówić o względnie wczesnym i intensywnym osadnictwie w rejonie Trepczy. Jednak ani wieś, ani grodzisko Horodyszcze nie zajmują pozycji centralnej w „oknie”. Prawdopodobnie gród wzniesiono jako fortyfikację graniczną, której zadaniem było sprawowanie kontroli nad szlakiem wiodącym doliną Sanu.

Tabela 1. Typologiczno-chronologiczna struktura toponimii okolic Trepczy

	Liczba	%
Grupa 1 (starsze)	14	27
Grupa 2 (młodsze)	27	52
Grupa 3 (wyraźnie młodsze)	11	21
Suma	52	100

Reasumując, toponimia wokół Trepczy, zgodnie z przesłankami opisanymi w rozdziale 3, wyznacza starszą, jeśli nie najstarszą, fazę osadnictwa na tym terenie, a Horodyszcze znajduje się na peryferium tego obszaru. Taka lokalizacja jest typowa też dla innych grodów strefy karpackiej (Parczewski, 2014, s. 68, 70). Z kolei analiza semantyczna nazw miejscowych potwierdza zróżnicowaną strukturę gospodarczą i społeczną tego obszaru. A jak prezentuje się toponimia w otoczeniu Czermna i Gródka?

Między Bugiem a Wieprzem na osi wschód-zachód rozciąga się szerokie na 15-20 km obniżenie Kotliny Hrubieszowskiej (ryc. 2), zamknięte od północy i południa wyżynnymi pasmami Działów Grabowieckich i Grzedy Sokalskiej (Dobrowolski et al., 2016, s. 131, ryc. 1; Janecek, 2016, s. 161). Jest to obszar zróżnicowany glebowo. W kotlinie występują gorsze jakościowo piaski rzeczne, lessy piaszczyste, margle i inne, podczas gdy na graniczących z nim od południa pasach wznieśń urodzajny less właściwy (Dobrowolski et al., 2016, s. 131, ryc. 3). Zasadniczo cały ten obszar charakteryzuje warunki sprzyjające osadnictwu (Dobrowolski et al., 2016, s. 128). Tymczasem w świetle badań toponomastycznych obszar ten w okresie wczesnego średniowiecza wydaje się raczej słabo i nierównomiernie zaludniony (Czopek, 1988, s. 108).

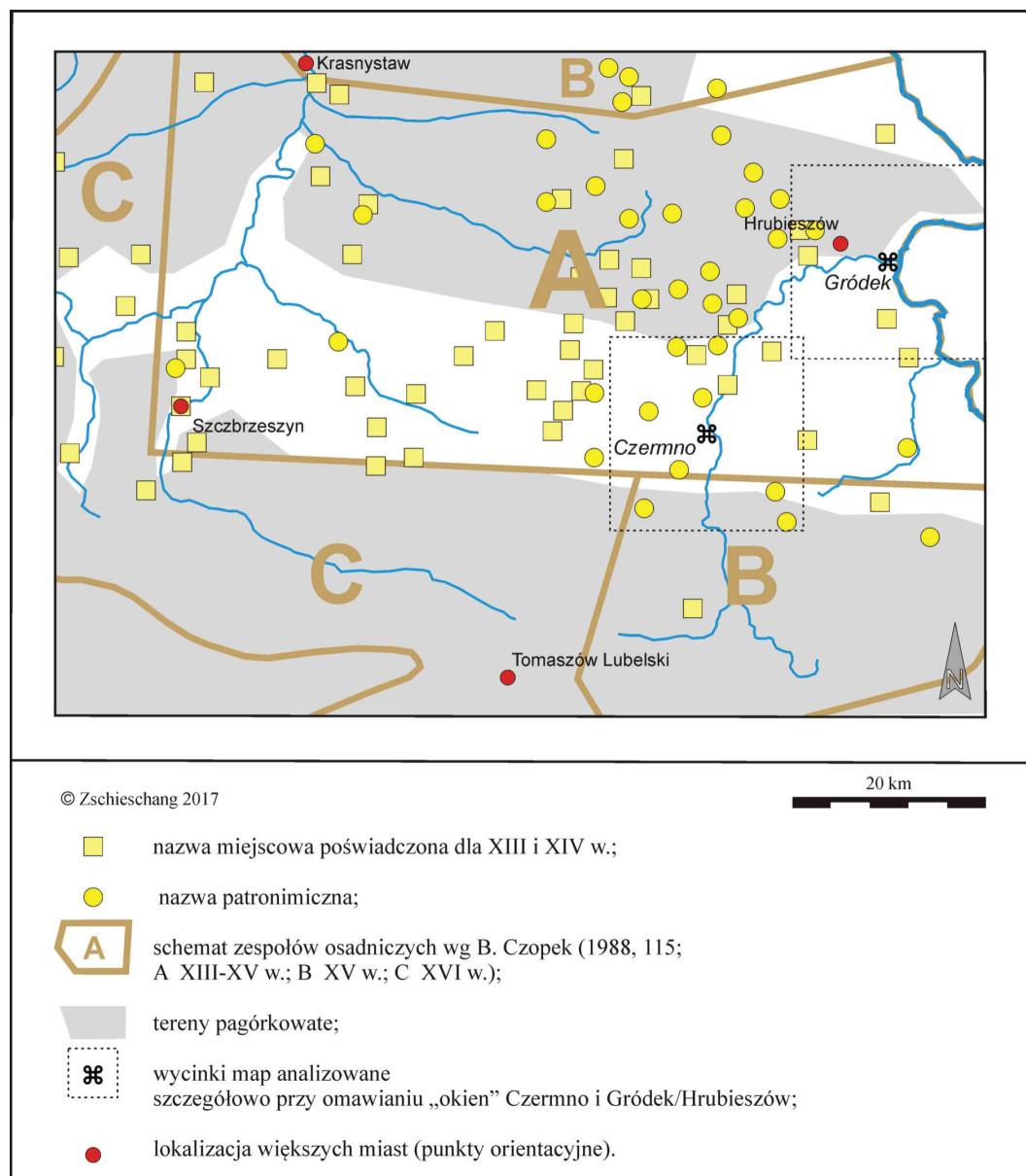
Pod względem toponomastycznem ziemie między Chełmem i Lubaczowem należą do najwcześniej zasiedlonych obszarów położonych przy obecnej wschodniej granicy Polski (Czopek, 1988, s. 116). Zaznaczmy, nie pokrywają się one z występowaniem najżyźniejszych gleb.

Z „okna” w okolicy Czermna wprawdzie dysponujemy licznymi nazwami, jednak nie dostarczają one wiarygodnych danych dotyczących obszaru oddziaływania grodu. Wyniki studiów nad toponimią potwierdzają zatem jedynie ogólne wątpliwości w tej kwestii (Janecek, 2016, s. 162).

Grupa 1: Starsze typy nazw słowiańskich

1) Patronimika:

Honiatyce (1473 *Maiori Honyathicze*): od ukr. n.o. **Honiata* + *-ycze* (NMP, t. 3, s. 489; Czopek, 1988, s. 71, 167);

ryc. 2: Charakterystyka krajobrazu regionu Grodów Czerwieńskich

Malice ((1394) 1431 *Malicze*): od n.o. *Mały* + *-ice* (NMP, t. 6, s. 469 (3); Czopek, 1988, s. 71, 180);

Strzyżowiec (1444 *Strzeżowycze*): od n.o. *Strzeż* + *-owice* (Czopek, 1988, s. 71, 75, 194);

Tyszowce ((1419) *Tischowce*): od n.o. *Tysz* (od *Timotheus*, por. Malec, 1995, s. 130) + *-owce* (Czopek, 1988, s. 72, 197; Rymut, 1980, s. 251 i n.);

2) Starsze typy pluralne:

Tuczapy, pld.-wsch. Tyszowce ((1394) 1431 *Thuczapy*): liczba mnoga od *tu* + *czępieć* ‘siedzieć w kucki’², jako nazwa mieszkańców ‘tu mieszkający’; dawne określenie nowych osadników (tak Hosák/Šrámek 1970/80, t. 2, s. 619), bardziej prawdopodobny związek z położeniem w dolinie (Wilkoń, 1965, s. 153; Czopek, 1988, s. 79, 197).

W analizowanym „oknie” można znaleźć starsze słowiańskie typy nazw (Ryc. 3³; Tab. 2). Na pierwszy rzut oka procentowano jest ich stosunkowo dużo, ale to odczucie względne. Podobnie jak w okolicach Trepczy, dysponujemy tylko wycinkiem tego zbioru. Ma on zbliżoną strukturę typologiczną, chociaż w rejonie Czermna wśród form w liczbie mnogiej znajduje się przynajmniej jedna dwuczłonowa Tuczapy. Ponadto występują nazwy związane z chrześcijaństwem utworzone od apelatywów, co wskazuje na ich młodszy charakter (w kontekście większego obszaru Czopek, 1988, s. 99). Różnica chronologiczna między wspomnianymi wyżej „oknami” nie jest wyraźna, natomiast jest ona czytelna w rozmieszczeniu toponimów – w rejonie Czermna występują one punktowo, w rozproszeniu, nie wyznaczając zwarteego, starszego obszaru zasiedlenia (Ryc. 3).

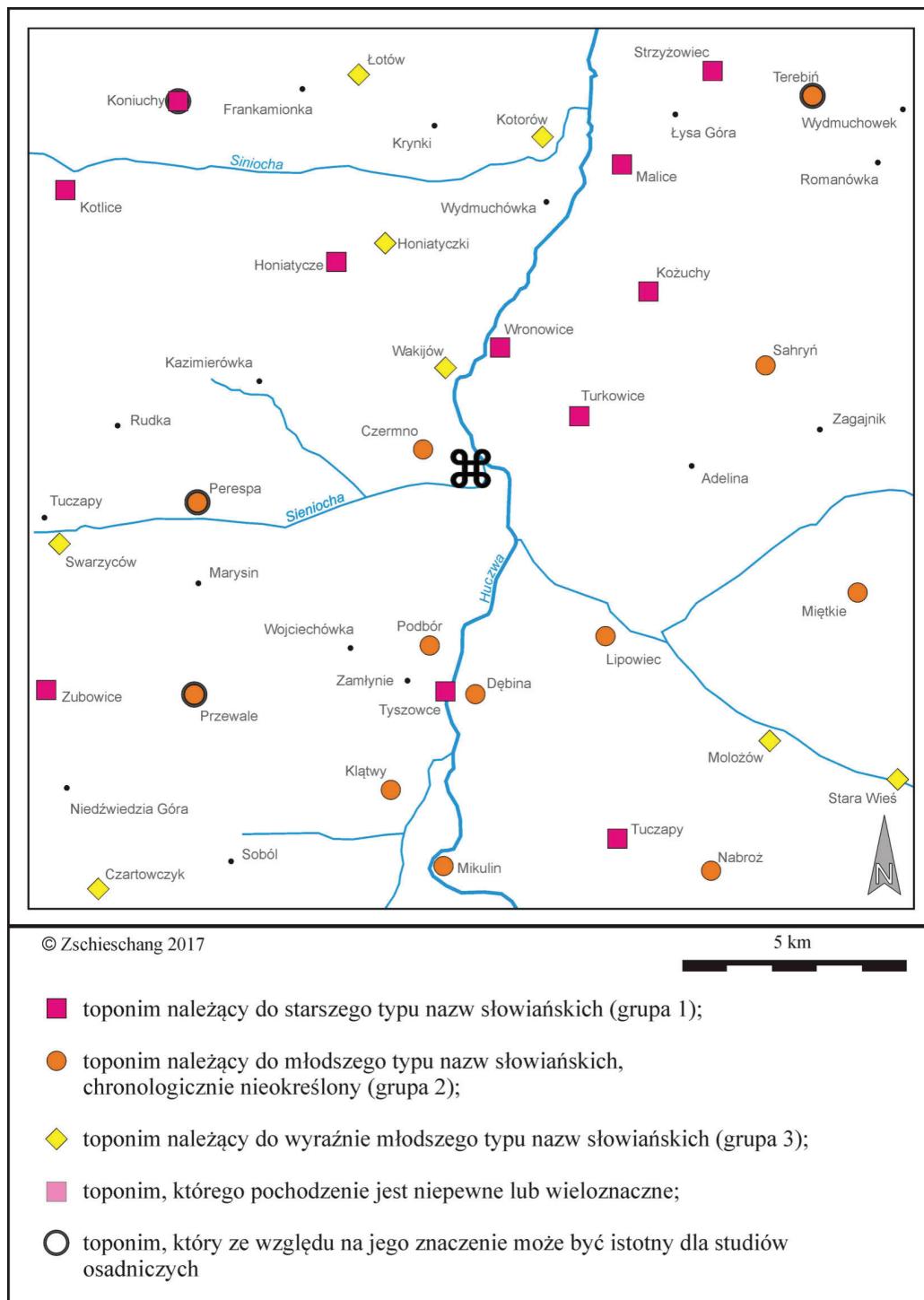
Tabela 2 Typologiczno-chronologiczna struktura toponimii w okolicach Czermna

		Liczba	%
Grupa	1 (starsze)	11	35
Grupa	2 (młodsze)	12	39
Grupa	3 (wyraźnie młodsze)	8	26
Suma		31	100

Formy uznawane za starsze są rozproszone w pewnym oddaleniu od grodu w Czermnie i nie obserwujemy ich koncentracji, którą można by interpretować jako krajobraz rdzenny lub starszy obszar osadniczy. W bezpośrednim sąsiedztwie warowni rejestrujemy raczej ślady późnej kolonizacji z właściwymi dla niej nazwami. W tym kontekście starsze nazewnictwo występuje w postaci pojedynczych punktów, toponomastycznych reliktów, które częściowo posłużyły jako punkt odniesienia dla tworzenia młodszych nazw miejscowości. Tym samym znacząca pozycja grodu w Czermnie w okresie wczesnego średniowiecza, o której świadczą bogate i liczne znaleziska archeologiczne jest niemożliwa do zweryfikowania w oparciu o lokalne to-

² Hosák, Šrámek, 1970 – 1980, t. 2, s. 619 i Wilkoń, 1965, s. 153 odnoszą tę nazwę najwyraźniej do czasowników o różnym znaczeniu, por. też Trubačev, 1977, s. 18 i n. Kwestia ta wymaga wyjaśnienia w nawiązaniu do podobnych form nazewniczych z obszaru Słowiańszczyzny. Zagadnienie to nie będzie analizowane w w niej szczegółowo tekście.

³ Na mapie został przedstawiony naturalny bieg rzeczki Sieniochy, opływającej wały od południa, por. na ten temat Janeczek, 2016, s. 166. Na skutek współczesnej melioracji płynie ona obecnie po północnej stronie wału.

ryc. 3: Nazwy miejscowe w okolicy Czermna

ponimy. Zasadnicze pytanie brzmi: czy analizowany pod kątem osadniczym obszar podlegał w późniejszym czasie tak długotrwałym zmianom, że skutkowało to zanikiem dużej liczby pierwotnie istniejących miejscowości wraz z ich nazwami? Bez dodatkowych danych dotyczących recesji osadnictwa na tym obszarze można jedynie stwierdzić, że zespół osadniczy w Czermnie powstał na obszarze o korzystnych warunkach naturalnych, ale raczej słabo zaludnionym, a sam gród znajduje się na jego peryferiach. W świetle toponimii nie można uznać go za centrum otaczającego go niewielkiego terytorium.

Na podobną sytuację napotykamy w okolicach Gródka (Zschieschang, w druku). Odnajdujemy tutaj dwa małe areły starszych toponimów, znajdujące się w oddaleniu od umocnień w Gródku. Także tutaj grodzisko leży na peryferiach obszaru starszego osadnictwa.

Żaden z omawianych grodów nie leży centralnie w stosunku do swojego najbliższego zaplecza, jednak w każdym przypadku obszary wcześniej zasiedlone, homogeniczne językowo graniczą z nim bezpośrednio (Trepcza) lub leżą w pobliżu (Czermno, Gródek). Obiekty te wznoszono w miejscach z natury obronnych (odpowiednio wysoko, w bliskości grzęzawisk oraz zbiorników czy cieków wodnych) i, wydaje się, że właśnie kwestie obronności miały większe znaczenie niż położenie w centrum okręgu.

Wykorzystywanie przez toponomastykę pytań badawczych formułowanych dla archeologii i historii oraz zjawisko odwrotne ma długą tradycję nie tylko w Lipsku. Stwierdzenie podsumowujące często tu wspomnianą, fundamentalną pracę Barbary Czopek: "Pełny obraz osadnictwa tego obszaru będzie możliwa uzyskać dopiero po skonfrontowaniu osiągnięć analizy językoznawczej z badaniami historyczno-archeologicznymi" (Czopek, 1988, s. 154), można przecież odwrócić i wtedy brzmi ono: Badania Grodów Czerwieńskich można uznać za kompletne dopiero po uwzględnieniu analiz nazw geograficznych tego obszaru. I jeszcze jedna uwaga. Zdaniem autora badaniami nad nazewnictwem lokalnym powinni zajmować się badacze regionalni, ich kompetencje stwarzają do tego zdecydowanie lepsze warunki niż perspektywa lipskiego biurka.

Skróty zastosowane w artykule:

n.o.	nazwa osobowa
pol.	polski
ukr.	ukraiński

Literatura:

- CZOPEK, B. 1988. *Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i bieckiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego)*. Prace Instytutu Języka Polskiego 67. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich/Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988. 208 s.
- DOBROWOLSKI, R. – RODZIK, J. – MROCZEK, P. – ZAGÓRSKI, P. – BAŁAGA, K. – HAJDAS, I. 2016
Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie – uwarunkowania środowiskowe / The Early Medieval settlement complex at Czermno – the environmental conditions. In: *The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results past research (up to 2010): an interdisciplinary perspective = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010): studium interdyscyplinarne*. U źródeł Europy Środkowo-Wschodniej / Frühzeit Ostmitteleuropas 2,1. Ed.

- M. Florek – M. Wołoszyn. Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa:Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas / Instytut Archeologii i Etnologii PAN / Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016, s. 119 – 140.
- EICHLER, E. – WALTHER, H. 1967. *Die Ortsnamen im Gau Daleminze*: Studien zur Toponymie der Kreise Döbeln, Großenhain, Meißen, Oschatz und Riesa. Tom 2: Namen- und Siedlungskunde. Deutsch-Slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte 21. Berlin: Akademie Verlag, 1967. 288 s.
- EICHLER, E. – WALTHER, H. 1970. Ortsnamen und Besiedlungsgang in der Altlandschaft Nisane im frühen Mittelalter. In: *Beiträge zum Slawischen Onomastischen Atlas. Theodor Frings zum Gedächtnis*. Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse 61, Heft 2. Ed. R. Fischer – E. Eichler. Berlin: Akademie Verlag, 1970, s. 75 – 90.
- EICHLER, E. – ZSCHIESCHANG, Ch. 2011 *Die Ortsnamen der Niederlausitz östlich der Neiße*. Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse 81, H. 6. Stuttgart-Leipzig: Hirzel Verlag, 2011. 256 s. + dodatki.
- FLOREK, M. – WOŁOSZYN, M. (red.). 2016. *The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results past research (up to 2010): an interdisciplinary perspective / Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010): studium interdyscyplinarne*. U źródeł Europy Środkowo-Wschodniej / Frühzeit Ostmitteleuropas 2,1. Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa: Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas / Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk / Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. 582 s.
- GINALSKI, J. 2012. Ein frühmittelalterlicher Sakralkomplex auf dem Burgwall „Horodyszcze“ in Trepca bei Sanok. In: *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe: Archaeological and Historical Evidence*. U źródeł Europy Środkowo-Wschodniej / Frühzeit Ostmitteleuropas 1,1–2. Ed. M. Salamon – M. Wołoszyn – A. Musin – P. Spehar – M. Hardt – M. P. Kruk – A. Sulikowska-Gąska. Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa: Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas / Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk / Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, t. 2, 2012, s. 303 – 330.
- HOSÁK, L. – ŠRÁMEK, R. 1970 – 1980. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*. 1 – 2 t. Praha: Academia, 1970 – 1980s.
- JANECZEK, A. 2016. The landscape of the region around Cherven' - Czermno in the Late Medieval and the Early Modern Period = Krajobraz okolic Czerwienia-Czermna w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności. In: *The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results past research (up to 2010). An interdisciplinary perspective / Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Studium interdyscyplinarne*. U źródeł Europy Środkowo-Wschodniej / Frühzeit Ostmitteleuropas 2,1. Ed. M. Florek – M. Wołoszyn. Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa: Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas / Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk / Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016, s. 144 – 194.
- MAKARSKI, W. 1986. *Nazwy miejscowości dawnej ziemi sanockiej*. Lublin: Redakcja Wydawnictwa KUL, 1986, 234 s.
- MALEC, M. 1995. *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego*. Tom II. Kraków: Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego, 1995. XXIV + 152 s.
- NMP = RYMUT, K. – CZOPEK-KOPCIUCH, B. (red.). 1996 – 2016. *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*. Jak dotąd 13 tomów. Kraków: Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego, 1996 – 2016.
- PARCZEWSKI, M. 2014. Czemu wczesnośredniowieczne grody plemienne w Karpatach powstawały nie tam, gdzie powinny być wznoszone? In: *Naturalnie i archeologiczno-historyczne uwarunkowania osadnictwa średniowiecznego*: VIII. Sympozjum Archeologii Środowiskowej, Łódź-Lęczyca 22–25 września 2014 roku. Środowisko i kultura – Environment and Culture 10. Ed. S. Kittel – K. Ludwiaki – J. Twardy – I. Nowak. Łódź: Wydział Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego / Katedra Geomorfologii i Paleogeografii Uniwersytetu Łódzkiego), 2014, s. 67 – 71.
- RYMUT, K. 1980. *Nazwy miast Polski*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1980, 290 s.

- SALAMON, M. – WOŁOSZYN, M. – MUSIN, A. – ŠPEHAR, S. – HARDT, M. – Kruk, M. P. – SULIKOWSKA-GĄSKA, A. (red.). 2012. *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe: Archaeological and Historical Evidence*. U źródeł Europy Środkowo-Wschodniej / Frühzeit Ostmitteleuropas 1,1–2. Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa: Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas / Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk / Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2012. 780 + 716 s.
- SCHULTHEIS, J. 1970. Zur Verbreitung slawischer Ortsnamentypen im Saale-Mulde-Mündungsgebiet. In: *Beiträge zum Slawischen Onomastischen Atlas. Theodor Frings zum Gedächtnis*. Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse 61, Heft 2. Ed. R. Fischer – E. Eichler. Berlin: Akademie Verlag, 1970, s. 91 – 107.
- SIELICKI, F. (ed.). 1968. *Powieść lat minionych*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1968. 464 s.
- ŠMILAUER, V. 1960, 2015. *Osidlení Čech ve světle místních jmen*. Praha: Československa akademie věd. Przedruk, 19605 Academia, 2015. 392 s.
- ŠRÁMEK, R. 1971. Die Entstehung und Herausbildung der sogenannten toponymischen Kernlandschaften: ein Beitrag zur Methodologie des Slawischen Onomastischen Atlases. In: *Forschungen zur slawischen und deutschen Namenkunde*. Ed. T. Witkowski. Berlin: Akademie-Verlag, 1971, s. 14 – 27. Przedruk w: ŠRÁMEK, R. 2007. *Beiträge zur allgemeinen Namentheorie*. Schriften zur diachronen Sprachwissenschaft 16. Wien: Praesens-Verlag, 2007, s. 133 – 147.
- ТРУБАЧЁВ, О. Н. – ЖУРАВЛЁВ, А. Ф. (ред.). 1977. *Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд*. Том 4 (*čaběniti – *děla). Москва: Наука, 1977. 235 s.
- WALTHER, H. 1967. Ortsnamenchronologie und Besiedlungsgang in der Altlandschaft Daleminze. In: *Onomastica Slavogermanica III*. Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse 58, H. 4, 1967, s. 99 – 107.
- WILKOŃ, A. 1965. Nazwy miejscowe typu *Tuczepy*, *Tumidaj* w języku polskim. W: *Onomastica*, 10, 1965, s. 151 – 158.
- ZSCHIESCHANG, Ch. 2014. Die slavische Toponymie und die frühmittelalterlichen Herrschaftsverhältnisse westlich der Saale. In: *Els noms en la vida quotidiana: Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques / Names in daily life: Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences*. Biblioteca tècnica de política lingüística 11. Ed. J. Tort i Donada – M. Montagut i Montagut. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2014, s. 1769 – 1780. Wersja elektroniczna dostępna pod adresem: <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/182.pdf> [cit. 2017-07-21].
- ZSCHIESCHANG, Ch. 2016. Die Bedeutung Merseburgs im frühen und hohen Mittelalter. In: *Germanen, Mars und Schotter. Das Geheimnis des Namens Merseburg*. Ed. H. Bichlmeier. Hamburg: Baar Verlag, 2016, s. 85 – 120.
- ZSCHIESCHANG, Ch. 2017. *Das Hersfelder Zehntverzeichnis und die frühmittelalterliche Grenzsituation an der mittleren Saale. Eine namenkundliche Studie*. Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 52. Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2017. 240 s Wersja elektroniczna dostępna pod adresem: http://www.boehlau-verlag.com/download/164787/978-3-412-50721-3_OpenAccess.pdf [cit. 2017-07-21].
- ZSCHIESCHANG, Ch. w druku. Das früh- und hochmittelalterliche Siedlungsumfeld von Trepca, Czermno und Gródek im Lichte der Toponomastik. Eine methodische und areale Standortbestimmung / Osadnictwo wokół Trepca, Czermno i Gródka we wczesnym średniowieczu okiem językoznawczy. Uwagi metodyczne i analizy przestrzenna. In: *From Cherven' Towns to Curzon Line. The lands on the Middle Bug during the Middle Ages and the historiographic perspective on the formation of Poland's eastern border; 18th-21st centuries = Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona. Dzieje średkowego Pobuża w wiekach średnich oraz postrzeganie formowania się wschodniej granicy Polski w historiografii XVIII-XXI w*. U źródeł Europy Środkowowschodniej / Frühzeit Ostmitteleuropas 3. Ed. M. Wołoszyn. Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa.

Summary

Toponomastic Research in the Surroundings of the Cherven' Towns in the Early and High Middle Ages

As part of a research team on the borderland between Poland and Old Russia on the rivers Bug and San also linguistics was involved from the beginning. It's most important task was the toponomastic analysis of the surroundings of archeologically known fortifications, considered as Cherven' Towns. As already numerous studies of different western-slavonic regions demonstrate – is it possible to identify early periods of settlement by place-names. Their object of investigation is an analysis of the morphological respectively typological structure of Slavonic toponyms. In many cases this allows a reconstruction of structural types of toponyms that were productive especially in an early phase of settlement. This method is also suitable for the surroundings of the strongholds in Trepca near Sanok, Czermno and Gródek, where toponymic "windows" form the framework for the analysis of the existing toponyms.

Keywords: Slavonic place-names, structural types, polish-russian borderland, Cherven' Towns

Etymologie místních jmen *Merseburg* a *Jena* a jejich potvrzení mimojazykovou realitou

HARALD BICHLMEIER

Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Arbeitsstelle Jena (Deutschland)

Příspěvek se zabývá místními jmény *Merseburg* a *Jena*. Obě jsou germánského původu. První část kompozita *Merseburg* má paralely ve Skandinávii, kde se nachází některá jména, která se vykládají z pragermánského komponentu **mersō-*, štěrk, kámen'. Takové štěrky se v okolí Merseburgu dnes už nevyskytují, ale byly doloženy ještě ve středověku. Z místního jména *Jena* se dá rekonstruovat (později) pragermánská forma **jēni-*, území u přechodu/brodu', což odpovídá faktu, že v Jeně jsou historicky doloženy nejméně dva brody, ke kterým vedly některé cesty.

Klíčová slova: starogermańská místní jména, pragermánská fonologie, „staroevropská“ hydronymie

Studie¹ se pokouší ukázat, co se dá ještě nového říci o etymologiích dvou místních jmen, totiž o jméně durynského města Jena a o jméně sasko-anhaltského města Merseburg.

Jena je dobře známá jako univerzitní město, kde na filozofické fakultě přednášeli velikáni jako například Friedrich Schiller (1759 – 1805) a August Schleicher (1821 – 1868). Naproti tomu Merseburg je malé městečko asi patnáct kilometrů jižně od Halle. Jediná proslulost spojená s Merseburgem, díky níž je město – aspoň mezi germanisty – světoznámé, jsou tzv. Merseburgská zaříkadla.² Tato zaříkadla jsou téměř jediné starohornoněmecké texty, které nám poskytují pohled do doby předkřesťanské na území nynějšího Německa a nalezeny byly právě v kodexu, který se uchovává v Merseburgu.

1. *Merseburg*

Začneme právě se jménem tohoto městečka: etymologický problém zde leží v prvé části jeho jména.

1.1 Co znamená *-burg*, je každému jasné, ale co znamená *Merse-*? Když se podíváme na nejstarší dokumentaci tohoto jména v pramenech, záležitost se tím nestane jasnější: do roku 1000 máme následující doklady:³

- k 830/850 kolem 1150 *Mersiburc civitas*
- k 881/899 kolem 1150 *Merseburg urbs*
- k 932 kolem 1150 *in Merseburc*
- 949 *Mersapurac*
- 952 *Merseburg*
- 968 *Merseburgo* (lok.)
- 973 *Mersiburg*
- 974 *Mersabu[r]g*

¹ Za korekturu českého textu děkuji Ondřeji Šefčíkovi, Brno, a Milánovi Harvalíkovi, Praha.

² Obsáhle o zaříkadlech sr. Beck, 2003, 2011.

³ Sr. Förstemann, 1913–1916, 2, sl. 234s.; Eichler/Walther, 1984, s. 218; Bichlmeier, 2016a, s. 9; Bichlmeier, 2016c, s. 419s.; Bichlmeier, 2017a, s. 45.

- 974 *Merseburgensis aecclesia*
 975 *Merseburch*
 980 *in loco qui dicitur Merseburg*

Jediné, co vidíme, je komponent *Mers-*, od počátku následovaný nějakým vokálem; až od 12./13. století se objevují zkrácené formy jako *Mersburg*, *Mesburg/c*, ale hlavně už od středověku máme doloženu dnešní formu *Merseburg*.⁴

Dr. Christianu Zschieschangovi, kolegovi z Lipska, děkuji za tabulku s pravděpodobnějšími dosavadními etymologiemi toho elementu *Mers-* (v poněkud upravené české verzi):⁵

	1. (před)-pragerm. * <i>mari</i> ,stojící voda‘	2. pragerm. * <i>mairja-</i> ,hranice‘	3. osobní jméno	4. <i>Marsi</i> (jméno germanského kmene)	5. před-pragerm./praie. * <i>mor-</i> ,moře‘	6. pragerm. * <i>mersō</i> < praie. * <i>merh₂</i> ,rozdrtit, rozemnout‘
Greule, 2014, s. 347						1
Hartig, 2012, s. 406	1	2	3	4		
Eichler, 2001, s. 24n.					1	
Berger, 1999, s. 198	1					
Eichler/Walther, 1988, s. 186n.	1	2	3	4		
Eichler/Walther, 1984, s. 218 – 220	1	2	3	4		

1.2 Z hlediska sémantiky jsou všechny možnosti uvedené v tabulce přijatelné. P. J. Šafařík/Šafářík, velikán slovanské jazykovědy 19. století, předpokládal v *Slovanských starožitnostech* dokonce i slovanskou etymologii, která se s našimi dnešními znalostmi dá lehce odmítout: Tvrdiril, že *Mers-* je vlastně reflex stejného slova, ze kterého se vyvinula česká předložka *mezi*. Podle něho by Merseburg v desátém století byl hrad mezi Sasy čili Němcí a Slovany a jméno tohoto hradu by bylo slovansko-německé smíšené jméno (německy *Mischname*). Alternativně se předpokládalo, že jméno je poněmčená forma slovanského komposita z obecně slovanského **medju* + **borъ* a znamenalo ‚hrad ležící mezi bory‘. Díky současným znalostem je dnes jasné, že takové etymologie jsou mylné, protože nezohledňují *-r-* v kmeni, které nelze vykládat jako nějaký sekundární vkladný konsonant.⁶ A další jazykovědec předminulého století, G. Hey, viděl v první části jména obecně slovanské **merža* > čes. *mříže*.⁷

⁴ Sr. Bichlmeier, 2016a, s. 9s.; Bichlmeier, 2016c, s. 420; Bichlmeier, 2017a, s. 45; k nejstarším formám, doloženým u Widukinda z Corveyu a u Thietmara z Merseburgu, sr. Bichlmeier 2016b.

⁵ Sr. Bichlmeier, 2016a, s. 11; Bichlmeier, 2016c, s. 421; Bichlmeier, 2017a, s. 46; Zschieschang, 2016a, s. 208s.; Zschieschang, 2017 (v tisku).

⁶ Sr. Hirsch/Lohmann, 1935, s. 68, pozn. 5; Rospond, 1989, s. 198; Bichlmeier, 2016a, s. 10, pozn. 1; Bichlmeier, 2016c, s. 419, pozn. 1.

⁷ Sr. Förstemann, 1913 – 1916, 2, sl. 235. – Tento předpoklad je nemožný hlavně z historicko-fonologických důvodů: Německá forma jména totiž ještě zachycuje podobu slova před metatezí likvid, což by znamenalo, že

Když si prohlédneme etymologie v tabulce výše, vidíme, že výklady pod čísly 1 a 5 jsou takřka identické, jenom se nachází v různých časových vrstvách. Problematické je na nich to, že v obou případech autoři museli počítat s tím, že jméno nebylo pravé kompositum, ale kombinace genitivu slova pro moře, močál nebo bahno v první části jména. Takový typ v tak rané fázi vývoje germánských jazyků však neexistoval: místní jméno, které by mělo v první části genitiv apelativa, by bylo mezi hradními jmény před rokem 1100 ojedinělé.⁸ Všechna jiná místní jména té doby jsou pravidelně tvořená kompozita. Navíc by ve jméně muselo dojít ještě k metateze **Meresburg > Merseburg*, která také nemá žádnou paralelu v jiných onymech ani apelativech.⁹ Z toho všeho vyplývá, že tuto etymologii nelze akceptovat.

Se stejným problémem se setkáváme v případě uvedeném pod číslem 3: Předpokládalo se, že *Merseburg* je vlastní jméno, které v sobě má západogermánský element **Māri-* z pragermánského **mērīja-* „slavný“. Není však jasné, odkud pochází *-s-* mezi prvním a druhým elementem místního jména – snad zase z genitivu? V tomto případě by to bylo možné, protože v dané době už hradní jména genitiv osobního jména jako první člen mít mohla. Narážíme však na další problém: Nemáme ani nejmenší důvod předpokládat, že v prvním elementu kdysi byl dlouhý vokál. Proto musíme i tuto etymologii odmítnout.¹⁰

Problém s délkou vokálu je slabinou i etymologie pod číslem 2: Pragerm. **majrīja-* „hranice, hraniční území“, původně prý „*hūl*“, mělo v kořenu diftong, který se musel v staré horní němčině a staré saštině vyvinout v dlouhé *-ē-*. Po dlouhém vokálu však nikde nenajdeme ani stopu. Dodatečně musíme předpokládat, že koncovka genitivu by po takovém diftongu v kořenu měla být vlastně také dlouhá, totiž starosasky *-ies, -eas*.¹¹ Takovou formu však nikde nenajdeme, což opět znamená, že ani tato etymologie nemůže být správná.¹²

Uvažovalo se také o tom, že prvním členem místního jména bylo osobní jméno. Předpokládalo se západogermánské osobní jméno **Meriso*, což by ale bylo tzv. slabé maskulinum. To znamená, že by mělo genitiv **Merisin*, ale podle Förstemanna (1913 – 1916, 2, sl. 234s.) slovníku starogermańských jmen nemáme v dokladech stopu po nazále až do dvanáctého století, ve kterém jsou doložené po jednom výskytu *Mersenburg*, *Mersenborg* a jednou latinsko-řecká forma *Marsinopolis*. To je velmi pozdě a navíc i množství dokladů je velmi nízké.¹³ Navíc v uvedeném slovníku najdeme na osobní jméno **Meriso* jenom jeden jediný doklad, totiž naše místní jméno *Merseburg*. Jde tedy o uzavřený (a bludný) kruh.

Ernst Eichler (2001, s. 24) a Jürgen Udolph (1994, s. 345) se domnívali, že se v místním jménu *Merseburg* skrývá říční jméno typu **Marisa*, a vykládali je jako odvozeninu od kořene **mor-* „moře, stojící voda“ se sufiksem **-isa-*. Ten rekonstrukt však přesné paralely také nikde nemá. A dodatečně by tato etymologie znamenala, že už před 10. stoletím došlo k synkopě **merisa- > *merse-*, na kterou jinak máme doklady až od 11. století.¹⁴

slovo/jméno bylo převzato do němčiny před rokem 800 (metateze se odehrála nejpozději krátce po roce 800 [sr. Nalepa, 1968, s. 39 – 45, 338s., 341s.; Lamprecht, 1987, s. 65s., 192; Mareš, 1999, s. 52]).

⁸ Sr. Schwarz, 1950/51; Bichlmeier, 2016a, s. 15; Bichlmeier, 2016c, s. 424; Bichlmeier, 2017a, s. 47.

⁹ Sr. Bichlmeier, 2016a, s. 14; Bichlmeier, 2016c, s. 423; Bichlmeier, 2017a, s. 47.

¹⁰ Sr. Bichlmeier, 2016a, s. 17s.; Bichlmeier, 2016c, s. 425s.; Bichlmeier, 2017a, s. 48.

¹¹ Sr. Gallée, 1993, § 301, s. 200f.; Braune/Reiffenstein, 2004, § 198.

¹² Sr. Bichlmeier, 2016a, s. 16s.; Bichlmeier, 2016c, s. 424s.; Bichlmeier, 2017a, s. 48.

¹³ Sr. Bichlmeier, 2016a, s. 20s., 33; Bichlmeier, 2016c, s. 426s., 435; Bichlmeier, 2017a, s. 49, 55s.

¹⁴ Sr. Bichlmeier, 2016a, s. 20s.; Bichlmeier, 2016c, s. 427s.; Bichlmeier, 2017a, s. 49.

1.3. Germanista Albrecht Greule (2014, s. 347) byl první, který šel novou cestou. V tabulce jde o číslo šest: Na základě předpokladu Nora Haralda Bjorvanda (2008)¹⁵ Greule píše:

„**Mersa* dürfte dem aus dem norwegischen Seenamen *Mjøsa* (awn. *Mjørs* f.) rekonstruierten urnord. **mersu* (< gm. **mersō-*, vgl. nhd. *morsch*, ig. **merh₂-*, *zerdrücken*) entsprechen.“ [„**Mersa* by mohla odpovídat praseverogermánskému **mersu* (< pragerm. **mersō-*, sr. nhn. *morsch*, praie. **merh₂-*, *rozdrtit*‘), které lze rekonstruovat z norského jezerního jména *Mjøsa* (szsgerm. *Mjørs* f.).“]

Podle Bjorvanda (2008, s. 64s.) najdeme v Skandinávii následující doklady příbuzných jmen:

- 1) norské říční jméno *Mors* f. < praseverogerm. **morsu* < pragerm. **múrsō-*;
- 2) jméno největšího jezera v Norsku *Mjøsa* < *Mjørs* f. < praseverogerm. **mersu* < pragerm. **mérsō-*;
- 3) jméno dánského ostrova *Mors* se stejnou etymologií jako *Mjøsa*;
- 4) jméno norského jezera *Mjær* < starozápadonord. **Mjarr* < **merra-* < pragerm. **merzā-* < raněpragerm. **mersá-* (s působením Vernerova zákona).

K tomu všemu patří ještě švédské dial. *mjör* ,hromada kamenů‘.

Všechna jezera a ostrovy byly takto pojmenovány proto, že jejich pobřeží nebo okolní řečiště atd. jsou hodně kamenitá nebo štěrkovitá. Základem všech jmen je kořen nebo původní s-kmen pragerm. **mers-*/**murs-*, který je variantou pragerm. kořene **mer-*/**mar-* ,rozmáčknout, rozdrtit‘; ten se zase vyvinul z praie. **merh₂-* ,rozdrtit‘.¹⁶

O problému, odkud se vzalo toto *-s- a jakého charakteru jsou taková rozšíření kořenů v praindoevropštině, zde není možné z prostorových důvodů pojednat.¹⁷

Je však také možné, že zde před sebou nemáme (staré) rozšíření kořene, ale spíše s-kmen. Tak bychom mohli vykládat i přízvukové varianty *Mjær* < **Mjarr* < praseverogerm. **merra-* < pragerm. **merzá-* < raněpragerm. **mersá-* vedle *Mjøsa* < *Mjørs* f. < praseverogerm. **mersu* < pragerm. **mérsō-*:

a) Lze předpokládat praie. s-kmen **mérh₂-s-ó-* ,rozdrcení, to, co je rozdrceno‘ → **merh₂-s-ó-* ,to, co je charakterizováno rozdrcením / tím, že je rozdrceno‘ (> ,štěrkovitý‘) > raněpragerm. **mer(ə)sá-* > pragerm. **merzá-*;

b) a vedle toho se substantivujícím přízvukem **merh₂-s-ó-* ,to, co je charakterizováno rozdrcením / tím, že je tam něco rozdrceného‘ → **mérh₂-s-o-* > raněpragerm. **mér(ə)sá-* > pragerm. **méra-* ,místo/břeh/řečiště, které je charakterizováno něčím rozdrcením/štěrkem‘.

Kdybychom tedy měli formu pragerm. **méra-*, mohly se v pragermánštině automaticky rozvíjet další ablautové stupně, jako je například pragerm. **múrsa-* apod.¹⁸

1.4 Otázkou tedy je: Nachází se v okolí Merseburgu někde tolik štěrku, že by bylo bývalo možné, že se podle toho mohlo jmenovat sídliště nebo městečko ve středověku? Odpověď zní:

¹⁵ Bjorvandův předpoklad má zase svůj základ v článcích Evy Nymanové, 2006, 2007, 2008.

¹⁶ Sr. Bichlmeier, 2016a, s. 22s.; Bichlmeier, 2016c, s. 428s.; Bichlmeier, 2017a, s. 50s.

¹⁷ Sr. Bichlmeier, 2016a, s. 24s.; Bichlmeier, 2016c, s. 430s.; Bichlmeier, 2017a, s. 51.

¹⁸ Sr. Bichlmeier, 2016a, s. 23 – 26; Bichlmeier, 2016c, s. 431s.; Bichlmeier, 2017a, s. 51s.

Dnes něco takového nikde v místě nenacházíme! Ale to, co nyní vidíme v okolí Merseburgu a jak to tam dnes vypadá, je podstatně mladšího data. Dnešní terénní situace se v místě utvořila až během minulého tisíciletí, hlavně během takzvaného vnitřního budování země (německy *innerer Landesausbau*). Především ve vrcholném středověku lidé změnili krajinu tím, že vykáceli lesy. Potom země ležela bez ochrany, deště odplavily půdu do řek, které ji zase nesly s sebou a nechaly ji na některých místech ležet jako jíl do výšky dvou až čtyř metrů. Podíváme-li se se znalostí tohoto faktu na geologickou mapu okolí Merseburgu, zjistíme, že právě severně od Merseburgu podél řeky Sály je asi 3 km dlouhý a více než 500 m široký pruh, kde najdeme pod zemí právě takové štěrky a jiné kamenité geologické formace. To je dobré vidět i na geologické mapě.¹⁹

1.5 To znamená, že pravděpodobně ještě v 10. století, ze kterého máme nejstarší doklady jména *Merseburg*, ležel v okolí tohoto sídliště zmíněný štěrk, a dá se považovat za velmi pravděpodobné, že sídliště bylo pojmenováno po něm. Jméno *Merseburg* pak znamenalo asi něco jako ‚Štěrkohrad‘.

2. Jena

Univerzitní město Jena leží v Durynsku. Nejstarší doklady jména máme z konce 9. století: 896/899 *Iani*. V dalším vývoji vidíme takzvaný ‚i-umlaut‘ (přehlásku), tj. změnu /a/ v kořenu v /e/ před /i/ v následující slabice. Poslední slabika se oslabuje v hlásku šva (/ə/). Asi od čtrnáctého století se písali v saských kancelářích domnívali, že vokál na konci slova byl původně /a/, a začali psát jméno tak, jak je dnes známe, totiž jako *Jena*. Dále existují ještě čtyři místní jména, která obsahují jakou svou součást jméno *Jena*: *Großjena* a *Kleinjena* ležící asi 25 – 30 km severně od Jeny proti sobě na řece Unstrut, asi 2 km od ústí této řeky do řeky Sály. Potom známe ještě toponymum *Wenigenjena*, dnes součást města Jena, a konečně je doloženo jméno dnes už neexistující vesnice *Windischenjena*, o které není ani přesně známo, kde kdysi ležela.

2.1 Peter Wiesinger a Karlheinz Hengst poukázali v článku z roku 2016 na to,²⁰ že jméno Jena bylo původně *i*-kmenem v podobě západogerm. **jāni-* < pragerm. **jēni-* v plurálu. Toto jméno se už dříve spojovalo se střhn. *jān* m. ‚řádka (pokosené trávy nebo posečeného obilí)‘, nhn. regionálně *Jahn* m. ‚pokos trávy‘, jako původní význam se předpokládá ‚řada‘. Dále došli Wiesinger a Hengst k závěru, že možný význam byl ‚přechod‘, což dokázala i bádání hodologů: V Jeně byly nejméně dva brody přes řeku Sálu. Wiesinger a Hengst rekonstruovali pragerm. **jēni-* < *prae/*předpragerm. **jēh₂-ni-* (poslední formu však jenom implicitně), kterou spojili s *prae*. **jeh₂-no-* > lat. *iānus* ‚přechod‘; toto slovo je odvozeno sufixem *no-* od *prae*. kořenu 1. **jeh₂-* ‚chodit, vozit‘ (*LIV²*, s. 309s.).

Tato etymologie se dá ještě více upřesnit, protože Wiesinger a Hengst se téměř nezmiňují o samotné slovotvorbě jména a také ani o přízvuku slova.

2.2 Na praindoevropské úrovni máme různé možnosti odvozování abstraktních substantiv od nějakého základu. Velmi běžné jsou dva: Mohl se střídat tematický vokál *-o- s vokálem

¹⁹ Sr. GK 4637 a Erläuterungsheft zu GK 4637; Bichlmeier, 2016a, s. 27 – 29, 33s.; Bichlmeier, 2016c, s. 433s., 436; Bichlmeier, 2017a, s. 52s., 55.

²⁰ Sr. také Hengst, 2012, 2015a, 2015b, 2015c.

*-i-, nebo se tematický kmen na *-o- mohl převést na atematický *eh₂*-kmen. Z takových *eh₂*-kmennů se později vyvinuly ženské ā-kmeny. Hlavně *eh₂*-kmény měly také často charakter kolektiv. Jinak řečeno: Už dlohu je známo, že aspoň jeden zdroj toho nejtypičtějšího typu feminin jsou původní kolektiva. Dobrý příklad za to je zděděný výraz pro „patu“, který Forssman, 2017, s. 46s. uvádí jako:

praie. **tpérs-neh₂*: gr. πτέρνη f. „pata“, lat. *perna* f. „zadní kýta“, gót. *fairzna* f., shn. *fers(a)na* „pata“;

praie. **tpérs-ni*: stangl. *fiersn*, *fyrsn* f. „pata“;

praie. **tp(e)rs-no*: chetit. hapaxlegomenon *paršna* c. pokud znamená „pata“;

praie. **tpérs-no* nebo **tpérs-neh₂*: mladoavest. *pāšna/ā-* „pata“;

praie. **tpérs-ni*: véd. *párṣṇi*- f.

Bernhard Forssman poukázal v přednášce z roku 2015 (srov. Forssman, 2017), že základ této skupiny slov je praie. **tpérsno/-eh₂-* „pata“. K němu je praie. **tpérs-ni*- takzvaná vřddhi-odvozenina, která znamenala asi „okolí paty“. Další formy by byly nějaké hybridy, které vznikly tím, že rozdíl mezi „patou“ a „okolím paty“ není příliš velký.

2.3. Když přeneseme tyto závěry na náš případ, lze uvažovat o následujícím vývoji:

Na počátku stálo verbální abstraktum praie. **jeh₂-no*- „přechod“. Přízvuk byl pravděpodobně na první slabice, takže se dá předpokládat praie. **jéh₂-no*- podobně jako praie. **génh₁-to*, to, co je narozeno > pragerm. **kenha*- > západogerm. **kinha*- > shn. *kind* „dítě“. Přímo z toho vzniklo lat. *iānus* „přechod“. Na bázi tohoto slova vznikla praie. vřddhi-forma **jēh₂-ni*-, praie. **jéh₂-ni*- mělo pravděpodobně stejný přízvuk jako praie. **tpérs-ni*. Poněvadž takové *ni*-formy byly pravidelně ženského rodu, můžeme se domnívat, že i praie. **jéh₂-ni*- bylo ženského rodu.

2.4. Exkurz:

Vřddhi-odvozeniny obyčejně nesou význam posesivity v širším smyslu. Standardní způsob tvoření vypadá tak, že se prodlouží vokál v kořenu nebo kmenu o jeden stupeň. To znamená, že když je krátký vokál nahrazen dlouhým, a pokud v kořenu byl nultý stupeň, bude přítomen krátký vokál. Mohlo by se i říci, že se dodává kořenu další **e* (proto „stupňování“). Pokud původní forma byla atematická, vřddhi-forma bude mít tematický vokál. Tento tematický vokál obyčejně na sebe stál přízvuk. Když už základní slovo mělo tematický vokál, přízvuk vřddhiové formy byl vždycky na jiné slabice než v základním slově.²¹

Nemohu zde vysvětlit celou laryngální teorii, ale faktem je, že fonologický vývoj praie. **ēh₁* > **ē*, **ēh₂* > *ē*, **ēh₃* > **ē* je podle Rixova zákona zcela pravidelný. Tak i praie. **jéh₂-ni*- > pragerm. **jē¹ni*-/**jēni*- ukazuje pravidelný vývoj, čili je mladogramaticky „lautgesetzlich“.

2.5. Dodatečně máme v našem rekonstruktu ještě přítomný sufix *-i-. Tento sufix sloužil v praindoevropštině k tvoření substantiv abstraktního a kolektivního významu. Z toho vyplývá, že původní význam formy praie. **jéh₂-ni*- f. byl „soubor přechodů“ nebo, pokud bych to měl v češtině vyjádřit co nejpřesněji, „soupřechodí“ nebo „soubrodí“. Sekundární význam už mohl

²¹ Sr. Darms, 1978.

být spojen s místem a označoval „soubor všeho, co se nachází u přechodu (přes řeku), u brodu“. Dále se z tohoto významu možná vyvinul význam „přechod, brod“, jak jsme to viděli v případě slova pro „patu“.

Toto pojmenování je v dokonalém souladu s tím, co víme o přechodech nebo brodech přes řeku Sálu v Jeně: Byly tam nejméně dva, které se daly používat podle toho, kolik bylo vody v řece. A ke každému přechodu nebo brodu vedlo na každé straně řeky několik stezek nebo tratí, proto právem můžeme uvažovat o celé množině cest k řece a přes řeku.²²

Dále však musíme ještě předpokládat, že střhn. *jān* m. převzalo svůj mužský rod od derivační báze *praie*. **jeħ₂-no-* m. „přechod“ > pragerm. **jō-na-* m. (= lat. *iānus* m.), která v germánštině doložena už dále není, čiže získalo mužský rod nějak analogicky.

2.6. Další exkurz

V starých publikacích a také ještě na internetu se dá občas dočíst, že *Jena* bylo původně pojmenování části řeky Sály, tzv. „Flussabschnittsname“ (česky „jméno říčního úseku“), které prý má příbuzné hlavně v Polsku, kde tečou řeky *Jania*, *Janka*, *Janica*.²³ Tato jména se nedají spolehlivě vysvětlit ze slovanského jazyka, pokud je nechceme spojit s osobním jménem *Jan* čili *Johannes*. Naopak máme důvody si myslet, že jsou předslovanského původu. Rekonstruovalo se předpraslov. **jān(i)jā-*, které je chápáno jako odvozenina od stejného *praie*. **jeħ₂-*, s kterým pracovali i Wiesinger, Hengst a já sám pro svoji rekonstrukci.

Problém je však v tom, že slov. **jan-* může mít jako předchůdce praslov. formy **jān-* a **ēn-*, které se vyvinuly z předpraslov. **jēn-*, **jān-*, **jōn-*, **ēn-*. To znamená, že zmíněná polská říční jména mohou být spojována s místním jménem *Jena*, ale je úplně nemožné dokázat, že s tím souviset musejí! V každém případě však před sebou nemáme rovnici: Polština říční jména mají jako předstupeň předpraslov. **ēn(i)ā-*, **jā/ē/ōn(i)ā-*, místní jméno *Jena* a střhn. *jān* atd. před-pragerm. **jēni-* (< *praie*. **jeħ₂-ni-*).

2.7. Závěrem si můžeme vše krátce shrnout takto:

praie. **jeħ₂-*, chodit, vozit“

→ *praie*. **jeħ₂-no-*, „přechod“ (> lat. *iānus*)

→ *praie*. **jeħ₂-no-* (nebo **jeħ₂-nó-*), mající přechod“

→ *praie*. **jeħ₂-ni-*, soubor všeho, co má/u čeho je přechod, „soubrodi“ > „území u přechodu/brodu“

> pragerm. **jāni-* f. > západogerm. **jāni-* > shn. **jān*, MJ *Iani*, střhn. *jān* m. „řada“

Slovotvorný proces je velmi archaický: vidíme zde vřddhi-formaci a dodatečně sufikaci se sufiksem tvořícím abstrakta. Toto abstraktum potom mohlo sekundárně označovat i areál, kde se nachází nebo odehrává to, co vyjadřuje verbální substantivum.

Přes starobylost slovotvorného procesu je slovo doloženo až v germánštině. Původní význam místního jména *Iani/Jena* byl „soubrodi“, „souprahodí“ nebo „území u přechodu/brodu“. Použití takového označení pro sídliště vedle označeného areálu je běžné a nepřekvapivé.

²² Sr. Schmigalla, 2016, hlavně s. 177 – 190.

²³ Tento názor vyslovuje už Udolph, 1990, s. 126 – 128 a stále ještě Udolph, 2000, 2016.

Literatura:

- BECK, W. 2003. *Die Merseburger Zaubersprüche*. (Imagines medii aevi, Interdisziplinäre Beiträge zur Mittelalterforschung 16) Wiesbaden: Reichert, 2003. XXXII, 454 s. [2. kor. vyd. 2011, XXXII, 460 s.]
- BERGER, D. 1999. *Geographische Namen in Deutschland. Herkunft und Bedeutung der Namen von Ländern, Städten, Bergen und Gewässern*. (Duden-Taschenbücher 25) Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Duden, 1999. 318 s.
- BICHLMEIER, H. 2016a. Indogermanistische Annäherungen an den Ortsnamen *Merseburg*. In: *Germanen, Mars und Schotter – Das Geheimnis des Namens Merseburg*. Ed. H. Bichlmeier. Hamburg: Baar-Verlag, 2016, s. 9 – 39.
- BICHLMEIER, H. 2016b. Die Belege für den Ortsnamen *Merseburg* bei Widukind von Corvey und Thietmar von Merseburg. In: *Germanen, Mars und Schotter – Das Geheimnis des Namens Merseburg*. Ed. H. Bichlmeier. Hamburg: Baar-Verlag, 2016, s. 121 – 136.
- BICHLMEIER, H. 2016c. Einige Anmerkungen zum Ortsnamen *Merseburg*. In: *Namenkundliche Informationen* 105/106, 2015[2016], s. 419 – 441.
- BICHLMEIER, H. 2016d. Zum Ortsnamen *Jena*. In: *Zeitschrift für Historische Sprachforschung*, 129, 2016, s. 5 – 12.
- BICHLMEIER, H. 2017a. Zum Ortsnamen *Merseburg*. In: *Akten des XXXI. Namenkundlichen Symposiums in Kals am Großglockner. 9. bis 12. Juni 2016*. Ed. H. Bichlmeier – H.-D. Pohl. Hamburg: Baar-Verlag, 2017, s. 45 – 58.
- BICHLMEIER, H. 2017b. Einige indogermanistische Ergänzungen zur Etymologie des Ortsnamens *Jena*. In: *Beiträge zur Namenforschung, Neue Folge* 52/1, 2017, s. 52 – 63.
- BJORVAND, H. 2008. *Mjær*. In: *Namn och bygd*, 96, 2008, s. 61 – 65.
- BRAUNE, W. – REIFFENSTEIN, I. 2004. *Althochdeutsche Grammatik I. Laut- und Formenlehre*. (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte A, Hauptreihe 5,1), 15. Aufl. Tübingen: Niemeyer, 2004. XV, 394 s.
- DARMS, G. 1978. *Schwäher und Schwager, Hahn und Huhn. Die Vrddhi-Ableitung im Germanischen*. (Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, Beiheft N.F. 9) München: Kitzinger, 1978. XXXII, 568 s.
- EICHLER, E. 2001. Historische Sprachräume zwischen Ostsee und Adria im Mittelalter im Lichte der Onomastik. In: *Namenkundliche Beiträge. Wolfgang P. Schmid zum 70. Geburtstag*. Ed. F. Debus. (Akademie der Wissenschaften und Literatur, Abhandlungen der Geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse 2001, Nr. 1). Mainz/Stuttgart: Steiner, 2001, s. 19 – 45.
- EICHLER, E. – WALther, H. 1984. *Untersuchungen zur Ortsnamenkunde und Sprach- und Siedlungsgeschichte des Gebietes zwischen mittlerer Saale und weißer Elster*. (Deutsch-Slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte 35), Berlin: Akademie-Verlag, 1984. 408 s.
- EICHLER, E. – WALther, H. 1988. *Städtenamenbuch der DDR*. 2. durchges. Aufl. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988. 327 s.
- Erläuterungsheft zu GK 4637 = *Erläuterungen zur Geologischen Karte von Preußen und benachbarten Bundesstaaten*. Hrsgg. von der Königlich Preußischen Geologischen Landesanstalt, Lieferung 52, Blatt Merseburg (West), Berlin: Königlich Preußische Geologische Landesanstalt, 1909. 71, 17 s.
- FORSSMAN, B. 2017. Bemerkungen zum Nominalsuffix *-ni-*. In: *Wörter bilden. Akten des Jenaer Mai-Kolloquiums 2015 im Gedenken an Bernd Barschel*. Ed. F. Gieseke-Golembowski – K. Schaaff. Hamburg: Baar-Verlag, 2017, s. 41 – 48.
- FÖRSTEMANN, E. 1913 – 1916. *Altdeutsches Namenbuch. Zweiter Band: Orts- und sonstige geographische Namen (Völker-, Länder-, Siedlungs-, Gewässer-, Gebirgs-, Berg-, Wald-, Flurnamen und dgl.)*. 3., völlig neue bearbeitete, um 100 Jahre (1100–1200) erweiterte Auflage herausgegeben von H. Jellinghaus. 1: *A–K*, 2: *L–Z und Register*. Bonn: Hanstein. XXVIII s., 1764 sl. a IV s., 1942 sl.
- GALLÉE, H. J. 1993. *Altsächsische Grammatik*. Register von Johannes Lochner. Dritte Auflage mit Berichtigungen und Literaturnachträgen von Heinrich Tiefenbach (= Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte A, Hauptreihe 6), Tübingen: Niemeyer, 1993. XV, 404 s.
- GK 4637 = *Geologische Karte von Sachsen-Anhalt im Maßstab 1:25000, Blatt 4637 (Merseburg (Saale))*; ursprünglich: Geologische Karte von Preußen und benachbarten Bundesstaaten. Hrsgg. von der Königlich

- Preußischen Geologischen Landesanstalt, Lieferung 52, Blatt Merseburg (West). Berlin: Königlich Preußische Geologische Landesanstalt, 1908.
- GREULE, A. 2014. *Deutsches Gewässernamenbuch. Etymologie der Gewässernamen und der dazugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen*. Unter Mitarbeit von S. Hackl-Rößler. Berlin/Boston: de Gruyter, 2014. 634 s.
- HARTIG, M. 2012. Merseburg. In: *Deutsches Ortsnamenbuch*. Ed. M. Niemeyer Berlin/Boston: de Gruyter, 2014, s. 406.
- HENGST, K. 2012. Jena. In: *Deutsches Ortsnamenbuch*. Ed. M. Niemeyer Berlin/Boston: de Gruyter, 2014, s. 206.
- HENGST, K. 2015. Der Ortsname Merseburg. In: *1000 Jahre Kaiserdom Merseburg*. Ed. M. Cottin – V. V. Filip – H. Kunde. Petersberg: Imhof, 2015, s. 188 – 190.
- HENGST, K. 2015a. Sprache als Konserven von Zeichen für Verkehrswege im Mittelalter in Thüringen. In: *Altstraßen in Thüringen. Stand und Perspektiven der Altstraßenforschung. Tagungsband zum Kolloquium am 02./03.06.2012 in Meinigen, veranstaltet vom Heimatbund Thüringen e.V. in Kooperation mit dem Thüringischen Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie*. Ed. B. W. Bahn – P. Fütterer – A. Jakob – B. Umann. Langenweißbach: Beier & Beran, 2015, s. 41 – 48 [bibliografie na s. 169 – 186].
- HENGST, K. 2015b. Germano-slavjanske gibrnidne obrazovanja v toponimii vostočnoj Germanii. In: *Voprosy onomastiki*, 19, 2015, s. 114 – 124.
- HENGST, K. 2015c. Die Jena-Namen und ihr kulturgeschichtlicher Inhalt im Zusammenhang mit neuen historischen Forschungen. In: *Zeitschrift für Thüringische Geschichte*, 69, 2015, s. 7 – 32.
- HENGST, K. – WIESINGER, P. 2016. Die Jena-Namen in Thüringen in sprachgeschichtlicher, dialektologischer und historischer Sicht. In: *Beiträge zur Namenforschung, Neue Folge*, 51/1, 2016, s. 3 – 38.
- HIRSCH, P. – LOHMANN, H.-E. (edd.) 1935. *Die Sachengeschichte des Widukind von Korvei*. Fünfte Auflage. In Verbindung mit H.-E. Lohmann neu bearbeitet von P. Hirsch. Anhang: Die Schrift über die Herkunft der Schwaben. Hannover: Hahnsche Buchhandlung. / *Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis seperatim editi. Widukindi monachi Corbeiensis Rerum Gestorum Saxoniarum Libri tres*. Editio quinta post G. Waitz et K. A. Kehr recognovit Paulus Hirsch adiuvante H.-E. Lohmann. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1935. LIII, 195 s.
- IEW = POKORNY, J. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. I. Band. München/Basel: Francke, 1959. 1183 s.
- KAUFMANN, H. 1968. *Ernst Förstemann, Altdeutsche Personennamen, Ergänzungsband*. München/Hildesheim: Fink, 1968. VIII, 437 s.
- LAMPRECHT, A. 1987. *Praslovanština*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1987. 196 s.
- LIV² = RIX, H. et al. 2001. *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*. Zweite, verb. u. erw. Aufl. Wiesbaden: Reichert, 2001. 823 s.
- MAREŠ, F. V. 1999. *Diachronische Phonologie des Ur- und Frühslavischen*. Herausgegeben und redigiert von Angela Bergermeyer und Georg Holzer. Mit zwei von Hanna Vintr aus dem Tschechischen übersetzten sowie drei weiteren Aufsätzen. (Schriften über Sprachen und Texte 4) Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, 1999. 173 s.
- NALEPA, J. 1968. *Slowianszczyzna północno-zachodnia. Podstawy jedności i jej rozpad*. (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział Historii i Nauk Społecznych, Prace Komisji Historycznej XXV) Poznań: Polska Akademia Nauk, 1968. 352 s.
- NYMAN, E. 2006. *Mjær och Mors*. In: *Namn och Runor. Uppsalastudier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006*. Ed. L. Peterson – S. Strandberg – H. Williams. (Namn och samhälle 17) Uppsala: Institutionen för svenska språket, 2006, s. 131 – 146.
- NYMAN, E. 2007. Några suffixavledda ortnamnstyper i Norden. Reflexioner utifrån spridningsbilderna. In: *Nordiske navnes centralitet og regionalitet. Rapport fra NORNA's 35. Symposium på Bornholm 4.–7. maj 2006*. Ed. B. Eggert – B. Holmberg – B. Jørgensen. (NORNA-rapporter 82) Uppsala: NORNA-förlaget, 2007, s. 171 – 190.
- NYMAN, E. 2008. Om det norska sjönamnet *Mjøsa*. In: Brylla, Eva / Strandberg, Svante (Hrsgg.): *Namn från land och stad. Hyllningsskrift till Mats Wahlberg 25 maj 2008*. (Namn och samhälle 21) Uppsala: Institutionen för svenska språket, 2008, s. 133 – 143.

- ROSPOND, S. 1989. *Slawische Namenkunde. I: Die slawischen Ortsnamen.* (Slavica, Neue Folge) Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1989. 404 s.
- SCHMIGALLA, H. 2016. Über Felsbänke und markierte Furten – Annotationen zu den *Jena*-Namen. In: *Zeitschrift für Thüringische Geschichte*, 70, 2016, s. 175 – 196.
- SCHWARZ, E. 1950/51. Das Alter der genetivischen Zusammensetzungen bei den germanischen Ortsnamen. In: *Beiträge zur Namenforschung*, 2, 1950/51, s. 40 – 55.
- UDOLPH, J. 1990. *Die Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der alteuropäischen Hydronymie.* (BNF N.F. Beiheft 31) Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1990. 364 s.
- UDOLPH, J. 1994. *Namenkundliche Studien zum Germanenproblem.* (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 9) Berlin/New York: de Gruyter, 1994. 1036 s.
- UDOLPH, J. 2000. [Rezension zu:] Norbert Nail, Joachim Göschel: *Über Jena. Das Rätsel eines Ortsnamens*, Stuttgart 1999. In: *Namenkundliche Informationen*, 77/78, 2000, s. 238 – 240.
- UDOLPH, J. 2016. *Jena:* Ein alter Name der Saale lebt weiter (<http://www.mdr.de/mdr-thueringen/jena-ortsname100.html> [24.02.2016]).
- WALTHER, H. 1982. Zur Typologie der Burgennamen. In: *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte II.* (Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege, Beiheft 17) Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1982, s. 259 – 268. [znovu v: WALTHER, H. 1993. *Zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte Sachsens und Thüringens. Ausgewählte Beiträge 1953 – 1991.* Leipzig: Reprintverlag Leipzig im Zentralantiquariat, 1993, s. 397 – 406]
- ZSCHIESCHANG, C. 2004. „Das Land tuget gar nichts“. *Slaven und Deutsche zwischen Elbe und Dübener Heide aus namenkundlicher Sicht.* Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2004. 396 s.
- ZSCHIESCHANG, C. 2016a: *Merseburg.* Zur ‘Bedeutung’ des Namens. In: *Names and their Environment. Proceedings of the XXV. International Conference of Onomastic Sciences, Glasgow, 25-29 August 2014. Vol. II: Toponomastics II.* Ed. C. Hough – D. Izdebska. Glasgow: University of Glasgow, 2016, s. 206 – 219.
- ZSCHIESCHANG, C. 2016b: Zur Bedeutung *Merseburgs* im frühen und hohen Mittelalter. In: *Germanen, Mars und Schotter – Das Geheimnis des Namens Merseburg.* Ed. H. Bichlmeier. Hamburg: Baar-Verlag, 2016, s. 85 – 120.
- ZSCHIESCHANG, C. 2017: Das Merseburger Treffen onomastisch betrachtet. Die Stadt, ihr Name, ihr Umfeld und die Volksetymologie. In: *Merseburg 1013 – Ein Fürstentreffen von europäischer Dimension.* Ed. M. Hardt – Lübke, C. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa) Köln – Weimar – Wien: Böhlau. [v tisku].

Summary

The Etymology of the Place-Names *Merseburg* and *Jena* and Their Corroboration by Extra-Linguistic Evidence

The two city-names *Merseburg* and *Jena* can be shown to be of Germanic origin. Several etymologies have been proposed so far for the place name *Merseburg* in Saxony-Anhalt. But only the latest proposition turned out to be promising and provided us with an acceptable solution: The first element *Merse-* goes back to PGerm. **mersō-* ‘crushed stones, pebbles’ and has counterparts in Scandinavian place-names and a Swedish appellativum. An area showing originally such a surface with stones and rocks can be found north of the town on geological maps. The place-name *Jena* on the other hand goes back to a morphologically rather archaic formation PGerm. **jæni-* ‘area at the ford(s)/river-crossing(s)’. This seems to be a rather adequate name, as historically there existed two such river-crossings over the river Saale on the area of today’s *Jena*, to which led several paths on both sides of the river.

Keywords: Old Germanic place-names, Proto-Germanic phonology, ‘Old European’ hydronymy

O jednom hraničnom type procesu štandardizácie geografických názvov

IMRICH HORŇANSKÝ

Bratislava (Slovensko)

Výsledok štandardizácie geografických názvov ako odborne náročnej a spoločensky citlivej činnosti musí do určitej miery zohľadňovať skutočne používaný názov, musí byť prakticky používateľný a súčasne musí rešpektovať normy a zákonné spisovného jazyka. Vo väčšine prípadov štandardizácia smeruje k riešeniu vztahu nárečovej podoby názvu a systémovej spisovnej podoby reflekujúcej vedecké poznanie jazyka a jeho systémových prvkov v konfrontácii s dobovým poznaním etymológie názvu. Referát sa venuje analýze extrémne zriedkavého druhu štandardizačného postupu, keď štandardizovaná podoba názvu nerešpektuje miestnu nárečovú podobu, ani systémovú spisovnú podobu.

Kľúčové slová: štandardizácia geografických názvov, miestna nárečová podoba geografických názvov, hranice štandardizácie

1. Štandardizácia slovenských geografických názvov a katastrálne autority

Štandardizácia geografických názvov je v zmysle § 2 ods. 15 zákona NR SR č. 215/1995 Z. z. o geodézii a kartografii súbor opatrení zabezpečujúcich jednotnosť geografických názvov a záväznosť ich používania (zákon 215/1995). Pod štandardizáciou geografických názvov treba rozumieť ustanovenie konkrétnej písomnej podoby názvu daného geografického objektu a tiež podmienok používania tejto podoby. Rovnako aj Slovenská technická norma (STN 73 0401-2, 2009, s. 53). Štandardizovaná podoba geografického názvu (ŠGN) plní aj normatívnu a dokumentačnú funkciu (Horňanský, 2011).

Pod pojmom názvoslovňa autorita treba rozumieť inštitúciu, ktorej je zákonom pridelená rozhodovacia kompetencia v záležitostach štandardizácie geografických názvov (STN 73 0401-2, 2009, s. 54). Názvoslovňami autoritami na území Slovenskej republiky sú Národná rada Slovenskej republiky, vláda Slovenskej republiky, Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky (úrad) a jednotlivé obce Slovenskej republiky. Kompetencie názvoslovných autorít vyplývajú zo zákona Národnej rady Slovenskej republiky (NR SR) č. 221/1996 Z. z. o územnom a správnom usporiadáni Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov, zo zákona NR SR č. 215/1995 Z. z. o geodézii a kartografii v znení neskorších predpisov a zo zákona Slovenskej národnej rady (SNR) č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov. NR SR určuje názvy krajov a názvy okresov podľa zákona NR SR č. 221/1996 Z. z. o územnom a správnom usporiadáni Slovenskej republiky (zákon 221/1996, § 8 – 9). Vláda Slovenskej republiky v pozícii názvoslovnej autority určuje alebo mení názvy obcí nariadením so súhlasom obce podľa zákona SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení (zákon 369/1990, § 1a). Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky určuje a mení názvy častí obcí na návrh obce podľa zákona SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení (zákon 369/1990, § 1a). Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky určuje a mení názvy nesídelných geografických objektov a špecifických sídelných objektov z územia Slovenskej republiky, ktoré sú obsahom základnej bázy údajov pre geografický informačný systém, vziaté podoby slovenských názvov sídelných a nesídelných geografických objektov z územia mimo Slovenskej republiky a názvy mimozemských objektov so súhla-

som Ministerstva kultúry Slovenskej republiky (zákon 215/1995, § 18 a vyhláška 300/2009). Obec určuje a mení názvy ulíc a iných verejných priestranstiev s prihliadnutím na história obce, významné nežijúce osobnosti, veci, prírodné javy, významné udalosti a pod. podľa zákona SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení (zákon 369/1990, § 2b). Významnú úlohu pri štandardizácii geografických názvov v kompetencii Ministerstva vnútra SR i v kompetencii Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky majú odborné poradné orgány, ktorími sú názvoslovná komisia ministerstva, názvoslovná komisia úradu a príslušné názvoslovné zbory okresných úradov (Majtán, 1986; Horňanský, 2017).

Kvantifikácia geografických objektov z územia Slovenska, podľa kompetenčnej príslušnosti štandardizačného procesu názvoslovnej autority je uvedená v tab. 1.

Tab. 1 Kvantifikácia geografických objektov z územia Slovenska, podľa kompetenčnej príslušnosti štandardizačného procesu názvoslovnej autority

názvoslovná autorita	druh geografického objektu	počet geografických objektov
A Národná rada SR	kraje a okresy	8 + 79 = 87
B vláda SR	obce	2 927
C Ministerstvo vnútra SR	časti obce	1 792
D ÚGKK SR	nesídelné geografické objekty a špecifické sídelné geografické objekty	cca 120 000
E obce SR	ulice a verejné priestranstvá	nekvantifikované

Tab. 1 prehľadne informuje iba o jednom aspekte štandardizačného procesu, lebo v spoločenskej komunikácii nie je na rovnakej úrovni ani frekvencia výskytu názvov jednotlivých kategórií geografických objektov a ani ich spoločenský význam (dôležitosť). V ďalšom budeme orientovať naše úvahy iba na geografické názvy skupiny B, C a D.

2. Podstata štandardizačného procesu

Hlavným predmetom štandardizačného procesu boli a sú domáce, miestne nárečové podoby geografických názvov a v menšom rozsahu iným spôsobom získané podoby názvov (najmä z máp, z kartografických diel, z odbornej literatúry, z historickej literatúry a z listín). Ťažiskovým krokom každej štandardizácie geografického názvu je rozhodovanie, či je žiaduce, vhodné a potrebné v teréne zistenú miestnu podobu názvu geografického objektu (nárečovú, alebo výnimocne na styku dvoch nárečí aj rozmanité konkurenčné nárečové podoby názvu alebo spoločensky nevhodnú prípadne obsahovo nevhodnú podobu názvu alebo gramaticky nesprávne utvorenú alebo pravopisne nekorektnie prezentovanú podobu názvu) upravovať do štandardizovanej podoby a ak áno, do akej miery a podľa ktorých kritérií je vhodné z viacerých alternatívnych návrhov vybrať ten optimálny. Aké parametre sú kladené na výsledok štandardizačného procesu? (Majtán, 1984).

Periodické konferencie Organizácie Spojených národov (OSN) o štandardizácii geografických názvov prijali okrem iných zásad štandardizačného procesu aj zásadu činnosti, aby štandardizácia bola založená na výsledkoch vedy vo vzťahu k jazykovým zákonitostiam a k technickým prostriedkom tvorby toponymických údajov a odporučili ju na prijatie všetkým členským krajinám OSN. Túto zásadu štandardizácie geografických názvov prijala a osvojila si aj Slovenská republika premietnutím do zákona 215/1995. V zmysle tohto štandardizovaný geografický názov

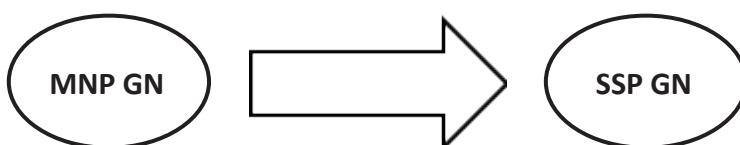
- a1) má zohľadňovať do určitej miery skutočne používaný názov, aby bol prakticky používateľný,
- a2) má byť v korelácii s výsledkami vedy vo vzťahu k jazykovým zákonitostiam, teda má rešpektovať normy a zákonitosti spisovného jazyka,
- a3) neprípustný je názov jazykovo nesprávny,
- a4) má byť v korelácii s technickými prostriedkami tvorby toponymických údajov,
- a5) neprípustný je názov nepriliehavý na historický vývin územia,
- a7) neprípustný je názov dlhý, čiže nemá pozostávať z viac ako troch plnovýznamových slov,
- a6) neprípustný je názov urážajúci mravnosť, náboženské alebo národnostné cítenie.

Požiadavku korelácie s technickými prostriedkami tvorby toponymických údajov treba chápať ako predpoklad na budúce cezhraničné prepojenie a ovládanie elektronicky spravovaných toponymických databáz umožňujúce vzájomnú komunikáciu toponymických databáz (Horňanský, 2008). Vybrané aspekty prezentovaných podmienok a1) – a6) sa v hraničných situáciách krížia, a teda je nevyhnutné v takýchto prípadoch rozhodnúť o kompromisnom riešení.

3. Typy štandardizačného procesu

Vo väčšine prípadov sa štandardizačný proces orientuje na riešenie vzťahu miestnej nárečovej podoby názvu a systémovej spisovnej podoby názvu reflektujúcej vedecké poznanie jazyka a jeho systémových prvkov v konfrontácii s dobovým poznáním etymológie geografického názvu. Samotné rozhodovanie o štandardizácii geografického názvu má dve etapy. V rámci prvej etapy sa rozhoduje, či je vhodné miestnu, nárečovú podobu ponechať, potvrdiť ju a deklarováť ju za štandardizovanú, alebo sa žiada túto podobu upraviť.

Prvou etapou skončený štandardizačný proces bez potreby ďalšej úpravy názvu možno ilustrovať geografickými názvami z kategórie B a C tab. 1: *Žilina, Trnava, Trenčín, Michalovce, Košice, Brezno, Dolné Plachtince, Dolné Orešany, Dolné Zelenice, Dolný Pial, Hrachovo*, ktorých slovenská štandardizovaná podoba bola názvoslovňou autoritou ustanovená v roku 1920 v súlade s vtedajšou miestnou nárečovou podobou týchto názvov (a táto bola písomne zdokumentovaná v predmetnej podobe už aj v predštandardizačnom období od roka 1773, resp. 1808). Podobne prvou etapou štandardizačného postupu skončený postup v kategórii D tab. 1 možno ilustrovať názvami: *Váh, Kysuca, Laborec, Ďumbier, Sitno, Veľký Rozsutec, Babia hora, Malý Dunaj, Kriváň, Studený potok, Vysoká, Tichá dolina*. Druhá etapa štandardizačného procesu je realizovaná v tých prípadoch, ak názvoslovňa autorita dospeje k názoru, že je vhodné (žiaduce) miestnu, nárečovú podobu geografického názvu upravovať do podoby vyhovujúcej parametrom štandardizácie geografických názvov.

MNP GN – miestna nárečová podoba geografického názvu (GN)
 SSP GN – spisovná systémová podoba GN

Obr. 1 Obvyklý regulárny postup štandardizácie geografických názvov

Druhú etapu možno ilustrovať v prípade geografických názvov z kategórie B a C názvami napr. *Frašták* (do 1920) → *Frašták* aj *Hlohovec* (1920 – 1927) → *Hlohovec* (od 1927), *Ompitál* (do 1948) → *Doľany* (od 1948), *Turčiansky Svätý Martin* (do 1951) → *Martin* (od 1951), *Velký Fedýmeš* (do 1948) → *Veľké Úľany* (od 1948), *Ďarmoty nad Žitavou* (do 1948) → *Žitavce* (od 1948). Druhú etapu štandardizačného procesu v kategórii D možno ilustrovať názvami, ktoré sú produktom 8 možných spôsobov úpravy, ktoré sa uplatnili v štandardizačnej praxi po roku 1984 (vyhláška 300/2009) (Majtán, 1994; Horňanský, 2010). Podľa týchto spôsobov sa do štandardizovanej spisovnej podoby upravovali

- 1) nárečové prvky hláskové (napr. *Luštek* → *Lúžtek*, *Šefranica* → *Šafranica*, *Hrunok* → *Grúnik*, *Kyčera* → *Kýčera*, *Jalšiny* → *Jelšiny*, *Na rozcestí* → *Na rázcestí*, *Malé Bardo* → *Malé Brdo*, *Na travnikoch* → *Na trávnikoch*, *Dzerava skala* → *Deravá skala*, *Mravenčie kruhy* → *Mravčie kruhy*, *Kadubný* → *Kadlubný* a i.),
- 2) nárečové prvky gramatické (napr. *Pod kyselú vodú* → *Pod kyslou vodou*, *V Hubokém* → *V Hlbokom*, *Pod huru* → *Pod horou*, *Za humny* → *Za humnami*, *Medzi vrchami* → *Medzi vrchmi*, *Nad cestama* → *Nad cestami*, *Stehlíci* → *Stehlikovci* a i.),
- 3) pravopisne chybné alebo nesprávne gramaticky utvorené názvy (napr. *Prejtiansky potok* → *Prejtiansky potok*, *Paňkov* → *Pankov*, *Klak* → *Kľak*, *Sysľova diera* → *Syslia diera*, *Vršatecké bradlá* → *Vršatské bradlá*, *Kadňanka* → *Kadnianka*),
- 4) prekladom do slovenského jazyka neadaptované inojazyčné názvy (*Vörös ér* → *Červený kanál*, *Almás tető* → *Jablonový vrch*, *Rjaba skala* → *Jarabá skala*),
- 5) grafické podoby neadaptovaných inojazyčných názvov (napr. *Bucsuháza* → *Bučuháza*, *Csótfa* → *Čótfa*, *Gyotva* → *Ďotva*, *Döndös* → *Dendeš*, *Heckerová* → *Hekerová*),
- 6) inojazyčné názvy utvorením nového názvu bez ohľadu na pôvodné znenie v prípade, ak sa inojazyčný názov nedal preložiť do slovenčiny alebo bol inak nevhodný (napr. *Malá Žomboj* → *Malá Železná priepast*'),
- 7) spoločensky alebo inak nevhodné názvy obsahujúce hanlivé a vulgárne slová, názvy pripomínajúce osoby alebo inštitúcie, ktoré prejavili nepriateľské zmýšľanie voči nášmu národu a pod. a to utvorením nového názvu,
- 8) názvy obsahujúce číslice alebo iné kódové znaky (napr. *Machnáč I* → *Veľký Machnáč*, *Machnáč II* → *Malý Machnáč*, *Hložec I* → *Predný Hložec*, *Hložec II* → *Zadný Hložec*).

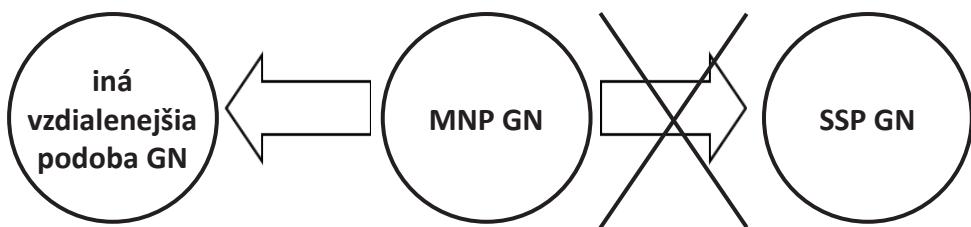
Štatistický výskyt jednotlivých typov štandardizácie geografických názvov kategórie D po roku 1984 neboli rovnaký. Typ č. 6 sa vyskytol iba v jednotlivých prípadoch (menej ako 5 z vyše 80 tisíc). Typ č. 4 a 7 bol aplikovaný iba vo výnimočných prípadoch. Aplikáciu procesu č. 7 možno ilustrovať na starších zmenách názvov: *Stalinov štít* → *Gerlachovský štít*, *Nemecká Lúpča* → *Partizánska Lúpča*. Typ č. 8 bol aplikovaný v nevyhnutných prípadoch, ktoré si vyziadala aplikačná prax; ich počet bol štatisticky bezvýznamný. Väčšinu štandardizačných aktov možno zahrnúť do typov 1, 2, 3 a 5 (vyše 99,5 %). Typy č. 4, 6 a 7 uvádzame ako relikt starších štandardizačných smerníc v snahe prezentovať kompletne sortimentné možnosti štandardizačných postupov.

4. Jeden hraničný typ štandardizačného procesu

Druhú etapu štandardizačného procesu možno graficky znázorniť na obr. 1, keď sa vo výsledníci očakáva, že pozíciu štandardizovaného geografického názvu zaujme systémová spi-

sovná podoba názvu prípadne podoba na spojnici medzi miestnou nárečovou podobou a systémovou spisovnou podobou (v prípade, ak treba prijať kompromisné riešenie).

Rozborom aplikovaných postupov štandardizačného postupu sme narazili na jeden veľmi zriedkavý prípad, keď do pozície štandardizovanej podoby názvu bola ustanovená podoba, ktorá nerešpektovala ani v súčasnosti nerešpektuje ani nárečovú podobu, ani systémovú spisovnú podobu, ale naopak úlohu štandardizovaného názvu zastáva podoba vzdialená od oboch týchto podôb. Tento zriedkavý prípad štandardizačného procesu je graficky znázornený na obr. 2.

Obr. 2 Osobitný postup štandardizácie geografických názvov

4.1. Kategória názvov obce a názvov časti obce

Na Slovensku máme dve obce, ktoré vo svojom názve reflektujú slovný základ *komnata*. Obec *Komjatice* v okrese Nové Zámky sa prvý raz spomína v stredovekej listine z roka 1256 ako *Kamnati* (Marsina, 1987, s. 365, č. 528). Ďalšie písomné doklady 1343 *Komnyati*, 1348 *Komnyati*, 1371 *Komyati*, 1378 *Komnyati*, 1773 *Komjathy*, 1786 *Komiathi*, 1808 *Komjátice*, 1863 maďarsky *Komjáth*, 1873 maďarsky *Komját*, 1920 *Komjatice* (VSO, 2. diel, 1977, s. 49; Majtán, 1998, s. 136). Podľa J. Stanislava (1999, s. 254) pri rieke Nitre sú *Komjatice*, resp. *Komňatice*; maďarsky *Komját*; spomínajú sa ako *Kamnati* 1256; pôvodný tvar je *Komňat-*. Podľa M. Majtána názov obce *Komjatice* má pôvod v slove *komnata*, „*komnata*“, z latinského *caminata* vo význame „izba s krbom (komínom)“; osady tohto názvu vznikali pri starých cestách (ako miesta odpočinku) (Lutterer, 1982, s. 152). R. Krajčovič usudzuje, že podľa starších dokladov názov obce pôvodne znel *Komňaty*, čiže bola to usadlosť, kde boli viaceré domy bohatohu zariadené, vykurované, pripravené pre hostí (Krajčovič, 2005, s. 202). R. Krajčovič potvrdil a spresnil svoje zistenia: názov pochádza zo slova *komnata* (honosnejšie vybavená miestnosť, izba obyčajne pre hostí), v slovenčine *komnata* prepychovo zariadená izba v kaštieli, na zámku, historické apelativum doložené v 17. storočí (HSSJ, 1992, s. 79), staročesky *komňata*, dnes česky *komnata*, poľsky *komnata* i *kownata* izba s kozubom, s komínom); názov obce *Komjatice* pôvodne *Komňaty*; názov motivovaný viacerými honosne vybavenými izbami pre hostí v domoch v pôvodnej osade; po zmene ň na j a toponymickou príponou -ovce vznikla dnešná podoba názvu *Komjatice* (Krajčovič, 2010, s. 275). Podľa L. Kiss je názov obce *Komjatice* (dnešná maďarská podoba *Komját*) slovanského pôvodu z apelativa *komnata*, množné číslo *komňaty*, dnes napr. české *komnata*; do maďarčiny mohla prejsť plurálková forma *komňaty* → 1256 *Kamnati* (Kiss, 1. diel, 1998, s. 773). Podľa webovského sídla obce *proprium Komjatice*, v miestnom nárečí *Komňatice*, v sebe skrýva slovenské slovo *komnaty* (plurál substantív *komnata*) (Komjatice, 2016). Motivantom zmeny *Komnat-* → *Komňat-* mohla byť podobná zmena n → ň, ktorá prebehla aj v maďarčine: *Ürkün* → *Örkény* (toponymum), *ohszin* → *ass-*

zony (pani, žena), *teknő* → *teknyő* (žľab), *Irenaeus* → *Erenye*, nemecky *Kaserne* → *kaszárnya*, *oplň* → *eplény*, *nosilo* → *nyoszolya* (postel'), *Radovan* → *Radvány*, *Zemľ**n* → *Zemlény*, *Polomná* → *Polomnya*, *Kamenná* → *Kamanya*, *Lutina* → *Lutonya* (Šmilauer, 1932, s. 519). Súčasná miestna nárečová podoba názvu obce *Komňatice* konzervuje v sebe najstaršiu pôvodnú podobu názvu *Komnatice*. Slovenská názvoslovňa autorita v roku 1920 ustanovila do pozície slovenského štandardizovaného názvu obce podobu *Komjatice*, ktorá v slovnom základe *Komjat-* nerešpektovala slovný základ miestnej nárečovej podoby názvu, ale uprednostnila podobu názvu vychádzajúcu v ústrety podobe maďarského oficiálneho štandardizovaného názvu spred 1. svetovej vojny. Pozri obr. 2. Na základe stanoviska miestneho informátora z najstaršej generácie občanov obce (zo začiatku 21. storočia) obyvatelia obce v hospodárskom priestore vlastnej obce používajú nárečovú podobu názvu *Komňatice* a v nadokresnom meradle akceptujú úradne stanovenú podobu *Komjatice*, ktorú vnímajú ako názov používaný študovanými mestskými ľuďmi a teda v súčasnosti ju nespochybňujú.

Prvá písomná zmienka o obci *Komjatná* v okrese Ružomberok je *Komnathna* z roka 1330; ďalšie doklady 1492 *Kowethna*, 1715 *Possessio Komiattna* (Komjatná, 2016), 1773 *Komnyatna*, 1786 *Komyatna*, *Komjatna*, 1808 *Komjátna cum Studnična*, 1863 *Komjatno*, 1873 *Komjatna*, 1920 *Komjatná* (VSO, 2. diel, 1977, s. 50) a (Majtán, 1998, s. 136). Podľa M. Majtána súčasná nárečová podoba názvu obce *Komjatná* je *Komňätná* (Lutterer – Majtán – Šrámek, 1982, s. 153). Podľa V. Uhlára (1992, s. 328) je súčasná nárečová podoba názvu obce *Komnätná*. Podľa R. Krajčoviča pôvodná usadlosť vznikla neďaleko hornopovažskej cesty; podľa názvu boli v nej odpočinkové domy s honosnejšie vybavenými miestnosťami pre hostí, najmä pre cestujúcich kupcov a povozníkov (Krajčovič, 2005, s. 202 – 203). R. Krajčovič (2010, s. 275) potvrdil a spresnil svoje zistenia: názov pochádza z adjektíva *komňatný* vo význame „to, čo má vzťah ku *komnate*“, čiže osada s príbytkami, v ktorých bola lepšie vybavená izba pre hostí. Podľa L. Kissu (Kiss, 1. diel, 1998, s. 773) názov obce *Komjatná* (dnešná maďarská podoba *Komjatna*) je slovanského pôvodu z apelatíva *komňata*, dnes napr. české *komnata*; do maďarčiny mohla prejsť plurálová forma *komňaty* → 1256 *Kamnati*. Podľa J. Krška (2003, s. 74) jeden z variantných názvov vodného toku *Komjatná* (pravostranný prítok Váhu pri Ružomberku) je *Komňatianka*. Súčasná miestna nárečová podoba názvu obce *Komnätná/ Komňätná* konzervuje v sebe najstaršiu pôvodnú podobu názvu *Komnatná*. Slovenská názvoslovňa autorita v roku 1920 ustanovila do pozície slovenského štandardizovaného názvu obce podobu *Komjatná*, ktorá v slovnom základe *Komjat-* nerešpektovala slovný základ miestnej nárečovej podoby názvu, ale uprednostnila podobu názvu vychádzajúcu v ústrety podobe maďarského oficiálneho štandardizovaného názvu do 1. svetovej vojny. Pozri obr. 2.

Vývoj v týchto názvoch použitého slovného základu *komnat-* v slovenčine prebiehal takto: *komnat-* → *komňat-* a v štandardizovanej podobe vplyvom maďarskej zo slovenčiny prebratej a modifikovanej podobe ďalej → *komjat-* napriek tomu, že miestna nárečová podoba ešte aj dnes konzervuje pôvodný tvar s *komnat-/ komňat-*. Substitúcia *n* → *ň* mohla byť spôsobená pripodobnením k modelu *studený* → *studňa*, *učebný* → *učebňa*, *herný* → *herňa*, *varný* → *varňa*, *horný* → *Horňa* (obec v okrese Sobrance), *strelný* → *strielňa* alebo k modelu *zimný* → *zimnica*, *temný* → *temnica*, *Kremná* (obec v okrese Stará Ľubovňa) → *Kremnica*, *Lomná* (obec v okrese Námestovo) → *Lomnica*; v tomto procese mohla spolupôsobiť vzdialene aj systémová zmena *n* → *ň*, ktorá prebehla v maďarčine: *teknő* → *teknyő* (žľab), *Polomná* → *Polomnya*, *Kamenná* → *Kamanya*, *Lutina* → *Lutonya*. Ďalšia substitúcia *ň* → *j* (alebo priamo *n* → *j*)

v slovnom základe *komnat-*/ *komňat-* → *komjat-* mohla prebehnúť vplyvom takejto ďalšej systémovej substitúcie v maďarských podobách názvu. Maďarské podoby názovov obcí *Komjatice* i *Komjatná* ako i maďarské podoby všetkých názvov obcí z tohto slovného základu vo zvyšnom priestore niekdajšieho Uhorska takúto substitúciu *ň* → *j* (alebo priamo *n* → *j*) obsahujú. Toto konštatovanie potvrdzuje i skutočnosť, že miestne podoby názovov obcí *Komjatice* a *Komjatná* si zachovávajú aj v súčasnosti svoju pôvodnú podobu *Komňatice* a *Komňatná*/ *Komňatná*. V prípade slovenských podôb názvov k akceptovaniu substitúcie *ň* → *j* v úradných podobách názvov obce (nie v miestnom nárečí) mohol prispieť aj významový posun apelatíva *komnata* z pôvodného významu „izba, miestnosť“ v stavebnom objekte komfortne vybavená v dôsledku prítomnosti vykurovacieho zariadenia prepojeného na komín“ k mladšiemu významu „izba, miestnosť“ vo väčšom stavebnom objekte (napr. na hrade, v kaštieli, v paláci), s vyšším komfortom vo všeobecnosti, nie iba komfortom v dôsledku prítomnosti vykurovacieho zariadenia prepojeného na komín, a teda miestnosť zariadená s prepychom a s často bohatou dekorovanými stenami a stropmi“, čím sa pre slovenského miestneho používateľa názovov stali takéto geografické názvy svojim pôvodom menej „priezračné“.

4.2. Kategória názvov nesídelných geografických objektov a názvov špecifických sídelných geografických objektov

Cez územie obcí Janík, Rešica a Buzica v okrese Košice tečie 9,1 km dlhý ľavostranný prítok Idy (vlastne bočné rameno Idy), vodný tok *Konotopa*, ktorého názov v tejto podobe bol štandardizovaný v roku 1975 (GeogVs, 1976, s. 59). V 5 km vzdialosti od vodného toku Konotopa vo Veľkej Ide je aj pole s rovnakým v roku 1990 štandardizovaným názvom *Konotopa* (GeogA13, 1990, s. 26, 40, 72, 91, 111). Štandardizačný proces ustanobil podobu názvu vodného toku a poľa (v okrese Košice) v zmiešanej slovensko-maďarskej oblasti, ktorá je odlišná od miestnej slovenskej nárečovej podoby *Koňotopa* i od miestnej maďarskej nárečovej podoby *Kanyapta* a tým uprednostnil nesystémový tvar (s tvrdým *n*) pred systémovým nárečovým tvarom názvu (s mäkkým *ň*). Pozri obr. 2. Podľa L. Kissu (1998, 1. diel, s. 680) maďarská podoba názvu *Kanyapta* je slovanského pôvodu. Podľa J. Stanislava (1999, 365 s.) je názov tohto vodného toku slovenského pôvodu (porov. Šmilauer, 1932, s. 391). Maďarčina prebrala slovenský názov *Koňotopa* (s motiváciou názvu „miesto, pre ktoré nepriechodný močaristý terén, kde sa kôň zaborí do močiara a utopí sa“), podľa zákonitostí preberania nemadžarských geografických názvov do maďarčiny ho modifikovala do podoby *Kanyapta* a pri tom zakonzervovala mäkkú spoluhlásku *ň* v názve. Maďarčinou prebratý názov je svedectvom, že už v ranom stredoveku, v čase preberania, slovenská podoba názvu vodného toku obsahovala mäkké *ň*. Obec Veľká Ida v roku 2010 požiadala o novú štandardizáciu názvu poľa *Konotopa* (bez mäkčeňa) i nedalekého vodného toku *Konotopa* do podoby, ktorá by rešpektovala domácu slovenskú nárečovú podobu názvu *Koňotopa* (s mäkčeňom), čím by sa zároveň dosiahlo súlad so spisovnou systémovou podobou; žiadosť bola podporená uznesením z riadneho zasadnutia Obecného zastupiteľstva vo Veľkej Ide (uznesenie 440/2010, 2010). V stredoveku pred novoviekou úpravou vodohospodárskych pomerov v extrémne nížinnom teréne povodia Idy vodný tok *Konotopa* (bočné rameno rieky Idy) bez svojich moderných regulatívnych zásahov zrejmé meandroval i v priestore dnešného poľa *Konotopa*. Obidva geografické objekty (vodný tok i pole) majú rovnakú motiváciu pomenovania napriek tomu, že dnes sú od seba vzdialenosť cca 5 km. Tejto legítimnej požiadavke obce doteraz nebolo vyhovenené.

Kvalitou iná, omnoho komplikovanejšia situácia pre rozhodovací proces názvoslovnej autority by nastala, keby bola prednesená požiadavka priamo z miestnej (obecnej) úrovne, aby spisovná systémová podoba bola nahradená nespisovnou nesystémovou podobou. Príklad: obec *Oslany* (okres Prievidza) so štandardizovaným názvom v období 1973 – 1995 v podobe *Oslany* podala žiadosť o zmenu názvu do nesystémovej podoby *Oslany*; žiadosť bola podopretá nevedeckou argumentáciou s intenzívnym politickým tlakom v pozadí. Žiadosti bolo s účinnosťou od roka 1995 napriek nesúhlasu časti zainteresovaných pripomienkovateľov vyhovené. Na webovom sídle obce sú v súčasnosti zverejnené tieto tri motívy pomenovania obce: a) šlachtická slávnosť v stredoveku → *Oslavany*, b) vlastníctvo rodu *Oslianskych* (*Oszlianskych*) → *Oslany*, c) vodný tok *Slaný* → *obec Oslany* (sic) (Oslany, 2017). Podľa R. Krajčoviča (2014, s. 26) motiváciou pomenovacieho procesu mohlo byť stredisko na výrobu brúsnych kameňov (od apelatíva *osla*) alebo, väčšmi pravdepodobné, prepriahacia stanica ľažných oslov na severo-južnej diaľkovej dopravnej ceste vedúcej Ponitrim. V obidvoch týchto prípadoch je v slovenčine žiaduca systémová podoba s mäkkým l: *Oslany*, podobne ako *peklo* → *Peklany*, *močidlo* → *Močidlany*, podobne *Pavlany*, *Seťany*, *Kobylany* a i. Názov katastrálneho územia aj po zmene názvu obce *Oslany* → *Oslany* ale zostal *Oslany*.

Podľa B. Varsika sa v 13. storočí často pripomína naše skúmané hydronymum pre potoky na rôznych územiach Slovenska. Tak napr. r. 1254 sa uvádzajú v Turci potok (rivulus) *Conotopa* a na Spiši r. 1251 sa uvádzajú pri opise hraníc Veľkého Slavkova *Kanatopa*, fluv. *Kanathopa*. Na Spiši sa aj r. 1279 pripomína v oblasti Veľkej (dedina susediaca s Veľkým Slavkovom) aqua *Conotopa* (Varsik, 1973, s. 17; pozri aj Krško, 2003, s. 79, 84).

V Česku je: *Konětopy* (obec v okrese Praha-východ 9 km S od Mladej Boleslav), *Konětopy* (jazero v obci Konětopy v okrese Praha-východ), *Konětopy* (časť obce Pnětluky v okrese Louňovice), *Konětopy* (časť obce Milín v okrese Příbram), *Konělupy* (časť obce Turnov v okrese Semily), *Konědračky* (les v obci Staré Hamry, okres Frýdek-Místek), *Koněprusy* (obec v okrese Beroun), *Koněpruské jeskyně* (verejnosti prístupná jaskyňa v chotári obce Koněprusy), všetky geografické objekty s názvami s mäkkým ň. Aj po zohľadnení skutočnosti, že hláska ē v českých názvoch *Konětopy* ← Koň + ě + topy má funkciu genitívu/ akuzatívu sg. resp. nominatívu pl. na rozdiel od slovenského názvu, kde hláska o v názve *Koňtopa* ← Koň + o + topa má funkciu spájaci (podobne ako v slováčkach *nosorožec*, *vodoznak*, *horolezec*, *Žabokreky*, *Krivočlát*), je to zreteľa hodný argument v prospech rešpektovania slovenskej nárečovej podoby hydronyma *Koňtopa* v pozícii štandardizovaného geografického názvu žiadanej obcou. Podľa B. Varsika (1973, s. 17) sú názvy *Konotopa*/ *Koňtopa* aj u iných Slovanov.

5. Záver

Na Slovensku sú dve obce, ktorých názov odráža spojitosť s apelatívom *komnata*: obec *Komjatice* v okrese Nové Zámky a obec *Komjatná* v okrese Ružomberok. V priestore niekdajšieho Uhorska je týchto obcí viac; v názvoch týchto obcí je preukázané prevzatie pôvodného slovenského, resp. slovanského názvu do maďarčiny. Analýzou vývoja názvu oboch obcí i ich štandardizačného procesu v slovenskom jazykovom priestore sme preukázali, že je to prípad veľmi zriedkavého štandardizačného postupu, ked' do pozície štandardizovanej podoby názvu bola ustanovená podoba, ktorá nerešpektovala ani v súčasnosti nerešpektuje ani nárečovú podobu, ani systémovú spisovnú podobu, ale naopak úlohu štandardizovaného názvu zastáva podoba vzdialená od oboch týchto podôb (pozri obr. 2). Navyše pravopisná podoba *komjat-* s dru-

hou slabikou *-mjt-* v slovenských štandardizovaných názvoch svedčí o tom, že ide o prvok pre slovenčinu cudzí, prevzatý s nedostatočnou adaptáciou pre potreby slovenčiny, nesystémový a rušivý dokonca i pre laika. Ak by sa žiadala v slovenčine dlhá slabika, vhodná by bola podoba s dvojhľáskou *miat*, ale nárečové podoby oboch názvov obcí (*Komňatice* a *Komňatná/Komňät-ná*) svedčia o krátkej slabike.

V okrese Košice je ľavostranný prítok rieky Ida (vlastne bočné rameno Idy) s názvom štandardizovaným od roka 1975 v podobe *Konotopa*, rovnako aj nedaleké pole s názvom štandardizovaným od roka 1990. Štandardizované názvy vodného toku a poľa v zmiešanej slovensko-maďarskej oblasti sú odlišné od miestnej slovenskej nárečovej podoby *Koňotopa* i od miestnej maďarskej nárečovej podoby *Kanyapta*, lebo štandardizácia uprednostnila nesystémový tvar (s tvrdým *n*) pred systémovým nárečovým tvarom názvu (s mäkkým *ň*). Podľa L. Kissu i podľa J. Stanislava je názov tohto vodného toku slovenského pôvodu. Maďarčina prebrala slovenský názov *Koňotopa* (s motiváciou názvu „miesto, pre ktoré nepriechodný močaristý terén, kde sa kôň zaborí do močiara a utopí sa“), podľa zákonomitosti preberania nemaďarských geografických názvov do maďarčiny ho modifikovala do podoby *Kanyapta* a pri tom zakonzervovala mäkkú spoluhlásku *ň* v názve. Maďarčinou prebratý názov je svedectvom, že už v ranom stredoveku, v čase preberania, slovenská podoba názvu vodného toku obsahovala mäkké *ň*. Obec Veľká Ida opierajúc sa o uznesenie obecného zastupiteľstva v roku 2010 požiadala o novú štandardizáciu názvu poľa *Konotopa* (bez mäkčeňa) i nedalekého vodného toku *Konotopa* do podoby, ktorá by rešpektovala domácu slovenskú nárečovú podobu názvu *Koňotopa* (s mäkčeňom), čím by sa zároveň dosiahol súlad so spisovnou systémovou podobou. Tejto legítimnej požiadavke obce doteraz nebolo vyhovené. Názvoslovňa autorita sa návrhom ešte bude zaoberať. V českom jazykovom priestore je viacero geografických názvov *Konětop*, *Koňeprusy*, *Konělupy* a ich derivátov.

Štandardizácia geografických názvov je nevyhnutná pre zdravý socioekonomický rozvoj spoločnosti. Štandardizácia je veľmi dôležitá aj z vedeckého a kultúrneho hľadiska, lebo predstavuje neoceniteľný zdroj informácií pre viaceré vedné odbory. Zároveň je štandardizácia geografických názvov veľmi dôležitá i z národnoreprezentačného a štátnoreprezentačného hľadiska ako nenahraditeľný fenomén tejto reprezentácie. Jednotné písanie štandardizovaných podôb geografických názvov prináša úsporu, predchádza prípadným omylom a nedorozumeniam medzi používateľmi týchto názvov, zvyšuje výchovnú, kultúrnu a spoločenskú úroveň obyvateľstva, skvalitňuje informačnú komunikáciu, prispieva k zvýšeniu národnej reprezentácie a zvyšuje medzinárodnú prestíž štátu.

Literatúra:

- Geografické názvy okresov Košice-mesto a Košice-vidiek. A 13.* Geografické názvoslovne zoznamy OSN – ČSFR. č. P-98/199 z 8. 2. 1990. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1990. 133 s. (GeogA13)
- Geografické názvoslovie Základnej mapy ČSSR 1:50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky. I. Názvy neosídlených geografických objektov. Východoslovenský kraj.* Kartografické informácie 8. Č. P-378/1975 z 19. 11. 1975. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1976. 153 s. (GeogVs)
- HORŇANSKÝ, I. 2008. Projekt EuroGeoNames rozbehnutý. In: *Geodetický a kartografický obzor*, 54/96, 2008, č. 7, s. 130 – 133.
- HORŇANSKÝ, I. 2010. Problém štandardizácie geografických názvov. In: *Z hydronymie západného Slovenska*: zborník referátov z vedeckého seminára Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity (7. júla 2010). Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 16 – 23.

- HORŇANSKÝ, I. 2011. Poznámky k štandardizácii geografických názvov. In: *Slovenská reč*, 76, 2011, č. 4, s. 214 – 222.
- HORŇANSKÝ, I. – ŠAFÁROVÁ, V. 2017. Poznámky k štandardizácii nesídelných geografických názvov. In: *Geodetický a kartografický obzor*, 63/105, 2017, č. 5, s. 97 – 100.
- Historický slovník slovenského jazyka*. 2. zv. K – N. Bratislava: Veda 1992. 616 s. (HSSJ)
- KISS, L. 1998. *Földrajzi nevek etimológiai szótára. A – K, L – Zs.* 4. rozšírené vydanie. Budapest: Akadémiai kiadó, 1998. 821 + 822 s.
- Komjatice*, 2016. [online][cit. 2016-10-19]. Dostupné na internete: <https://sk.wikipedia.org/wiki/komjatice>.
- Komjatná*, 2016. [online][cit. 2016-10-26]. Dostupné na internete: <https://sk.wikipedia.org/wiki/Komjat%C3%A1n>.
- KRAJČOVIČ, R. 2005. *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005. 230 s.
- KRAJČOVIČ, R. 2010. Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (23). In: *Kultúra slova*, 44, 2010, č. 5, s. 272 – 280.
- KRAJČOVIČ, R. 2014. Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (43). In: *Kultúra slova*, 48, 2014, č. 1, s. 22 – 30.
- KRŠKO, J. 2003. *Hydronymia povodia Turca*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2003. 170 s. ISBN 80-8055-763-2.
- LUTTERER, I. – MAJTÁN, M. – ŠRÁMEK, R. 1982: *Zeměpisná jména Československa*. Praha: Mladá fronta, 1982. 373 s.
- MAJTÁN, M. 1984. Hranice a perspektívy štandardizácie geografického názvoslovia v SSR. In: *7. kartografická konferencia. Vedecko-technickým rozvojom k vyšej kvalite a efektívnosti kartografickej tvorby*. Bratislava: Dom techniky ČSVTS v spolupráci so Slovenskou kartografiou, 1984, s. 84 – 89.
- MAJTÁN, M. 1986. Metódy a ciele štandardizovania geografického názvoslovia. In: *Jazyková politika a jazyková kultúra*. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach v Domove vedeckých pracovníkov SAV 17. – 19. apríla 1985. Red. J. Kačala. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave, 1986, s. 300 – 310. Znovu publikované In: *Kultúra slova*, 20, 1986, s. 144 – 150.
- MAJTÁN, M. 1994. Voľnejšie miesta štandardizácie geografického názvoslovia. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Budmerice 27. – 29. októbra 1994 (konferenčné materiály). Red. J. Doruľa. Bratislava – Martin: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Matica slovenská, 1994, s. 60 – 61.
- MAJTÁN, M. 1998. *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997)*. Bratislava: Veda, 1998. 600 s.
- MARSINA, R. 1987 (ed.) *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. (1235-1260)*. Bratislava: Obzor, 1987. 640 s. + 32 s. obrazovej prílohy.
- Oslany, 2017. [online][cit. 2017-06-25]. Dostupné na internete: www.oslany.sk/historia.html.
- Slovenská technická norma STN 73 0401-2 Terminológia v geodézii a kartografii. Časť 2: Terminológia katastra nehnuteľnosí, mapovania a fotogrammetrie*. Bratislava: Slovenský ústav technickej normalizácie, 2009, s. 50 – 54. (STN 73 0401-2.)
- STANISLAV, J. 1999. *Slovenský juh v stredoveku I*. 2. vyd. Bratislava: Národné literárne centrum, 1999. 485 s. ISBN 80-88878-49-7.
- ŠMILAUER, V. 1932. *Vodopis starého Slovenska*. Praha a Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě, 1932. 564 s.
- UHLÁR, V. 1992. Osídlenie Liptova a dolnoliptovské nárečia. In: *Slovenská reč*, 57, 1992, č. 6, s. 324 – 336.
- Uznesenie 440/2010. 2010. *Uznesenie č. 440/2010 z 2. riadneho zasadnutia Obecného zastupiteľstva vo Veľkej Ide konaného dňa 22.3.2010*.
- VARSIK, B. 1973. *Osídlenie Košickej kotliny – 2*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1973. 604 s.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. – III.* Bratislava: Veda 1977. (VSO)
- Vyhľáška 300/2009. *Vyhľáška Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky č. 300/2009 Z. z.*, ktorou sa vykonáva zákon Národnej rady Slovenskej republiky o geodézii a kartografii, v znení neskorších predpisov.

Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 215/1995 Z. z. o geodézii a kartografií v znení neskorších predpisov.

Zákon č. 221/1996 Z. z. o územnom a správnom usporiadanií Slovenskej republiky.

Zákon SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení.

Summary

On One Boundary Type of the Standardization Process of Geographical Names

The result of the standardization of geographical names as professionally challenging and socially sensitive activity must take account to a great extent of the actual name form used, it must be practically usable, and at the same time it must respect the norms and rules of the literary language. In most cases, the standardization is aimed at solving the relation between the local dialect form of the geographical name and the systemic name form in standard language that reflects the scholarly knowledge of the language and its systemic elements, confronting the etymology of the name. The article deals with the analysis of an extremely rare type of the standardization process, when the standardized form of the geographical name does respect neither the local dialect form nor the systemic form in standard language.

Keywords: standardization of geographical names, local dialect form of geographical names, limits of standardization

Konwergencja semantyczna niemieckiego i polskiego systemu toponimicznego na przykładzie ojkonimii wybranego obszaru Pomorza Zachodniego

BEATA AFELTOWICZ

Uniwersytet Szczeciński, Szczecin (Polska)

Pomorze Zachodnie to obszar, na którym występuowały różne etnosy i różne języki. Do 1945 roku Pomorze Zachodnie pod nazwą Hinterpommern było częścią państwa niemieckiego, a następnie zostało włączone do Polski. Wynikiem tych decyzji politycznych była konieczność zmiany niemieckich nazw geograficznych na nazwy polskie. Zadaniem tym zajęła się Komisja Ustalania Nazw Miejscowych pod przewodnictwem Stanisława Srokowskiego. Opracowanie jest próbą odpowiedzi na pytanie, na ile polski i niemiecki system toponimiczny są ze sobą zbieżne pod względem semantycznym.

Badania przeprowadzono na zbiorze 303 ojkonimów byłego powiatu łobeskiego, będącego fragmentem Pomorza Zachodniego. Ze zbioru 303 ojkonimów analizie poddano 35 nazw będących adaptacjami nazw niemieckich.

Slowa kluczowe: językoznawstwo, onomastyka, toponimy, ojkonimy, ojkonimy niemieckie przed 1945 r., ojkonimy polskie po 1945 r., Pomorze Zachodnie

Pomorze Zachodnie to obszar Polski położony w jej północno-zachodniej części, interesujący ze względu na swoją przeszłość, także przeszłość językową. Współczesna historia, czyli ta, której cezura przypada na rok 1945, pozwala na przeanalizowanie zjawiska konwergencji niemieckiego i polskiego systemu toponimicznego. Celem badań było ustalenie wpływów etnicznych i językowych na Pomorzu Zachodnim oraz ocena, na ile późniejszy polski system toponimiczny wykazuje wspólne cechy z wcześniejszym systemem niemieckim. Przy opracowaniu materiału onimicznego korzystano z metodologii gdańskiej szkoły onomastycznej i jej prekursora, Huberta Górniewicza oraz z metodologii Barbary Czopek-Kopciuch z Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. W skład gdańskiej szkoły onomastycznej wchodził H. Górniewicz oraz dziewięcioro jego uczniów, tworzących Zespół Onomastyczny przy Zakładzie Języka Polskiego ówczesnego Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego. Pokłosiem prac Zespołu były opracowania publikowane w serii „Pomorskie Monografie Toponomastyczne” (PMT)¹. B. Czopek-Kopciuch z kolei jest autorką monografii poświęconej sposobom adaptacji niemieckich nazw miejscowych w systemie języka polskiego (Czopek-Kopciuch, 1995).

Od przełomu V i VI wieku do wieku XIII na Pomorzu Zachodnim dominował żywioł słowiański. Zdaniem Jerzego Dumy Słowianie przybyli na teren pusty osadniczo, pozostawiony przez ludy określane mianem „kultury późnych wpływów rzymskich” (Duma, 1998, s. 402.). Od wieku X na omawianym terytorium zaznacza swoją obecność żywioł polski, ponieważ nad Pomorzem Zachodnim panował Mieszko I (koniec X w.) i Bolesław Chrobry (w latach 967 –

¹ Łącznie ukazało się 15 monografii regionalnych i stratygraficznych, dwie z nich są autorstwa H. Górniewicza (tom 4: *Toponimia Powiśla Gdańskiego* (1980) oraz tom 7: *Toponimia powiatu starogardzkiego* (1985). Założenia metodologiczne gdańskiego ośrodka onomastycznego zostały sformułowane przez H. Górniewicza w przedmowie do monografii inaugurującej cały cykl, czyli w pracy E. Brezy *Toponimia powiatu kościerskiego* (Gdańsk 1974, s. 6 – 7). Pełny wykaz tytułów w serii *Pomorskich Monografii Toponomastycznych* znajduje się w bibliografii końcowej.

1025), natomiast Bolesław Krzywousty prowadził o nie w XII wieku walki, wówczas także miała miejsce misja chrystianizacyjna biskupa Ottona z Bambergu (rok 1124 – przyjęcie chrztu przez mieszkańców Szczecina za przykładem pomorskiego księcia z rodu Gryfitów Wacława I). Ostatecznie panowanie nad Pomorzem Zachodnim przejęli Niemcy, na krótko oddając je Duńcom i Szwedom.

Osadnictwo słowiańskie odcisnęło swoje piętno na obecnym nazewnictwie geograficznym Pomorza Zachodniego, ponieważ nazwy własne (antroponimy i toponimy) zachowały się w nazwach miejscowych i terenowych odnotowanych w najstarszych dokumentach książęcych i kościelnych. Piszą o tym Ewa Rzetelska-Feleszko i Jerzy Duma we *Wstępie* do pracy pt. *Językowa przeszłość Pomorza Zachodniego na podstawie nazw miejscowych* z roku 1996 następująco:

Slady dawnych słowiańskich narzeczy rozwijających się w zachodniej części Pomorza Zachodniego przez około 700 lat, a w części wschodniej – przez 1300 lat przechowały się w nazwach wsi, rzek i jezior, lasów i uroczysk oraz w imionach i nazwiskach mieszkańców. Słowiańscy Pomorzanie nie pozostawili bowiem po sobie żadnych zabytków językowych. Natomiast większość nazw przetrwała nawet do czasów obecnych, choć uległy one z czasem różnorodnym zmianom, przede wszystkim pod wpływem oficjalnie panującego języka niemieckiego. (Rzetelska-Feleszko – Duma, 1996, s. 11).

J. Duma dodaje także, że oprócz ustaleń archeologów „świadectwem istnienia dawnego osadnictwa słowiańskiego na terenach zgermanizowanych są nazwy własne, głównie nazwy miejscowości. Z tego powodu znajdują się one w centrum zainteresowań slawistów-onomastów, ustalających zmieniającą się sytuację językową pogranicza polsko-niemieckiego” (Duma, 1998, s. 402).

Zdecydowanie większy wpływ miała na Pomorzu Zachodnim niemczyzna, która wtargnęła na obszar zachodniopomorski wraz z procesem kolonizacyjnym w XIII stuleciu. Kolonizacja niemiecka przerodziła się w dominację nad plemionami słowiańskimi i od tego czasu omawiany teren stał się obszarem panowania władzy niemieckiej (germańskiej, brandenburskiej, pruskiej). Wchodził w skład państwa niemieckiego – nosił nawet określenie *Hinterpommern*, czyli Pomorze Tylne², a językiem urzędowym był język niemiecki.

Patrząc na kolonizację niemiecką z perspektywy lingwistycznej, należy stwierdzić, że przynosi ona przyrost nazewnictwa geograficznego (ojkonimii ianojkonimii). Trzeba także w tym procesie uwzględnić zbiór zachowanych źródeł średniowiecznych (dokumentów książęcych i kościelnych, których liczba powiększa się od początków kolonizacji niemieckiej). Największy opublikowany zbiór średniowiecznych dokumentów z obszaru Pomorza Zachodniego tworzy *Pommersches Urkundenbuch* (PU), który zapoczątkował w 2. poł. XIX wieku szczeciński archiwista Richard Klempin, a pierwszy tom ukazał się w 1868 roku³.

²Należy w tym miejscu dodać, że współcześnie funkcjonuje nazwa „Pomorze Przednie” (niem. *Vorpommern*, pol. *Pomorze Zaodrzańskie*), która odnosi się do obszaru obecnie położonego w Niemczech i w Polsce, pomiędzy polskim Pomorzem Zachodnim a niemiecką Meklemburgią. Wchodzi w skład niemieckiego kraju związkowego Meklemburgia-Pomorze Przednie (niem. *Mecklenburg-Vorpommern*), a okolice Szczecina są częścią polskiego województwa zachodniopomorskiego.

³ Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Pommersches_Urkundenbuch [dostęp: 9. 10. 2017]. Łącznie ukazało się 11 tomów: *Pommersches Urkundenbuch*, t. I/1: 786-1253, Urkunden, t. I/2: Register, Neu bearb. v. K. Conrad, Köln-Wien 1970, t. II: 1254-1286, Bearb. v. R. Prümers, Köln-Graz 1970; t. III: 1287-1300. Mit Personen-, Orts- und Sachregister für den II. und III. Band, Bearb. v. R. Prümers, Köln-Graz 1970; t. IV: 1301-

Biorąc pod uwagę rozpiętość czasową panowania żywiołu słowiańskiego i obcego, dojdziemy do wniosku, że okresy te są niemal identyczne, tzn. Słowianie na Pomorzu Zachodnim panowali w okresie od VI do XII wieku (siedem stuleci), Germanie i ich następcy od XIII do 1. połowy XX wieku (siedem i pół stulecia). Ci drudzy byli w lepszej sytuacji, ponieważ wyniki ich działalności nazwotwórczej znalazły odzwierciedlenie w źródłach (np. drukowanych spisach miejscowości, opracowaniach kartograficznych).

Sytuacja polityczna, społeczna i językowa na Pomorzu Zachodnim uległa całkowitej zmianie po 1945 roku. Na podstawie ustaleń konferencji poczdamskiej, która odbywała się w dniach 17.07.-2.08.1945 roku, zachodnie granice Polski zostały ustanowione wzdłuż biegów rzek: Odry i Nysy Łużyckiej. W ten sposób „ziemie poniemieckie przekazane Polsce stanowiły trzecią część terytorium państwa polskiego w nowych granicach. Nie równoważyły strat terytorialnych Polski na rzecz ZSRR, które wynosiły aż 46 procent” (Tomczyk – Patlewicz, 2017, s. 12).

Godny uwagi jest fakt, że „po przejęciu ziem poniemieckich nadal około 2,5 mln Niemców mieszkało na Śląsku, 1 mln na Pomorzu Zachodnim, 550 tys. w Prusach Wschodnich, 350 tys. na ziemi lubuskiej i 200 tys. na terenie byłego Wolnego Miasta Gdańska” (Tomczyk – Patlewicz, 2017, s. 12). W wyniku ustaleń poczdamskich akcję wysiedlania ludności niemieckiej prowadzono równolegle z akcją zasiedlania ziem poniemieckich przez ludność polską. Planowanie działań związanych z wprowadzaniem administracji polskiej, prowadzeniem akcji osiedleńczej i zagospodarowaniem terenów poniemieckich powierzono Ministerstwu Ziemiańskiemu Odzyskanych, które powołano do życia w listopadzie 1945 roku.

Ostatecznie nowa ludność Pomorza Zachodniego oraz jej udział procentowy w strukturze społeczeństwa przedstawia się następująco:

- 70% to mieszkańcy Polski centralnej,
- ponad 22% – mieszkańcy dawnego Kresów,
- 2,6 % – reemigranci z państw zachodnich,
- 3% – autochtoni.

W skład „powojennej mozaiki narodowościowej” na analizowanym terenie wchodzili również Białorusini, Żydzi i Ukraińcy (Tomczyk – Patlewicz, 2017, s. 12).

Oczywistym jest, że nowa ludność polska, która przybyła na terytoria poniemieckie, zastała niemieckie nazewnictwo geograficzne obiektów zamieszkałych (o jkonomów) i niezamieszkałych (ano jkonomów). Proces onimiczny polegający na nadawaniu nazw polskich miał wówczas charakter żywiołowy, nie było opracowanych nowych nazw oraz procedur w ich zmianie. Zadanie nadania nazewnictwa geograficznego dla nowych terenów powierzono Komisji Ustalania Nazw Miejscowych, działającej przy Ministerstwie Administracji Publicznej pod przewodnictwem warszawskiego geografa Stanisława Srokowskiego. Komisja była państwowym organem administracyjnym, który powstał przed II wojną światową w 1934 roku, po wojnie zaś został reaktywowany w 1945 roku i działał głównie na terenach tzw. Ziemiańskich⁴.

1310, Bearb. v. G. Winter, Köln-Graz 1970; t. V: 1311-1320, Bearb. v. O. Heinemann, Köln-Graz 1970; t. VI: 1321-1325, nebst Nachträgen und Ergänzungen zu Band I-VI, Bearb. v. O. Heinemann, Köln-Graz 1970; t. VII: 1326-1330, mit Nachträgen zu Band I-VII, Bearb. v. H. Friedrichs und E. Sandow, Köln-Graz 1958; t. VIII: 1331-1335, Hrsg. v. E. Assmann, Köln-Graz 1961; t. IX: Register zu Band VII und VIII (1326-1335), Bearb. v. B. Poschmann, Köln-Graz 1962; t. XI/1: 1336-1340, Urkunden, t. XI/2: Register, Bearb. v. K. Conrad, Köln-Wien 1984; t. XI/1: 1341-1345, Urkunden, t. XI/2: Register, Bearb. v. K. Conrad, Köln-Wien 1990.

⁴ Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Komisja_Ustalania_Nazw_Miejscowosci [dostęp: 9.10.2017].

W skład Komisji oprócz przewodniczącego wchodzili także trzej językoznawcy: Kazimierz Nitsch (prezes Polskiej Akademii Umiejętności), Mikołaj Rudnicki (profesor Uniwersytetu Poznańskiego) oraz Witold Taszycki (profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie). Łącznie w celu przywrócenia nazw słowiańskich lub nadania nowych nazw polskich Komisja odbyła sześć posiedzeń (konferencji) w latach 1945-1951, w czasie których opracowano nowe nazwy polskie dla ok. 32 tys. miejscowości oraz dla ok. 3 tys. obiektów fizjograficznych. Wyniki prac Komisji ukazywały się systematycznie w „Monitorze Polskim”, nieco później zostały zebrane przez Stanisława Rosponda i opublikowane w *Słowniku nazw geograficznych Polski Zachodniej i Północnej* (Według uchwał Komisji Ustalania Nazw Miejscowych pod przewodnictwem S. Srokowskiego) (Rospond, 1951).

Zadania członków KUNM na obszarach geograficznych zamieszkiwanych wcześniej przez ludność niemieckojęzyczną były następujące:

- zrekonstruowanie i nadanie ostatecznego brzmienia zniekształconym nazwom słowiańskim/polskim istniejącym przed procesem germanizacji,
- nadanie nowej nazwy polskiej temu obiekowi, który nosił od zawsze nazwę niemiecką (tę grupę onimiczną określa się mianem „chrztów”),
- nawiązanie do nazw niemieckich poprzez różnorodne zabiegi adaptacyjne.

Zdaniem Krystyny Szcześniak funkcjonujące obecnie na terenach poniemieckich polskie nazewnictwo geograficzne to efekt pracy Komisji Ustalania Nazw Miejscowych, która w swoich działaniach kierowała się następującymi przesłankami:

- językowymi – „nowo utworzone nazwy musiały być zgodne nie tylko z zasadami gramatyki, słownictwa i pisowni polskiej, ale i z zasadniczymi typami nazw na danym terenie” (K. Szcześniak, 1994, s. 32);
- historycznymi – ostateczna forma nazwy musiała być opracowana w oparciu o stare zapisy w źródłach historycznych, jednakże źródła te mogły być częściowo zniszczone lub miejsce ich przechowywania nie było znane;
- geograficznymi – w przypadku ustalania nowej nazwy dla obiektu noszącego od początku nazwę niemiecką pod uwagę brano położenie geograficzne miejscowości oraz charakterystyczne cechy przyrodnicze (fauna, flora), dając do utworzenia nazw z motywacją nazwotwórczą;
- administracyjno-prawnymi – jak pisze K. Szcześniak: „Nazwy musiały być ustalone i opublikowane w ramach obowiązującego porządku prawnego. W myśl prawa bowiem nie powinny one podlegać żadnym wahaniom, powinny zaś różnić się dostatecznie między sobą” (K. Szcześniak, 1994, s. 32).

Wydaje się słusznym dodać jeszcze czynnik psychologiczny, związany z ówczesnym stosunkiem Polaków do wszystkiego, co niemieckie, co było związane z kulturą czy językiem niemieckim. Trudno się dziwić, że wszystkie elementy związane z Niemcami traktowane były jako wrogie, nieprzyjazne i z gruntu odrzucane.

Jako materiał ilustracyjny analizowanego zagadnienia konwergencji semantycznej niemieckiego i polskiego systemu toponimicznego posłużyła ojkonimia byłego powiatu łobeskiego (zebrana do wcześniejszych badań, ale nigdy pod tym kątem nieanalizowana – Afeltowicz, 2012). Powiat łobeski był jednym z 12 powiatów województwa szczecińskiego (1946-1975), zajmował powierzchnię ponad 1200 km², stanowił wschodnią granicę województwa szczecińskiego i koszalińskiego. Łącznie na obszarze powiatu łobeskiego do 1945 roku funkcjonowało 429 ojkonimów (w tym: słowiańskie – 106 i niemieckie: 323). Po 1945 roku nazwy miejscowe

analizowane obszaru Pomorza Zachodniego to zbiór 303 nazw (w tym: 97 nazw słowiańskich + hybrydy oraz 119 nazw bez motywacji nazwotwórczej = chrzty KUNM, 42 nazwy z motywacją nazwotwórczą, 45 to adaptacje nazw niemieckich). Tak małą liczbę nazw adaptowanych zapewne tłumaczyć można różnymi aspektami, ale czynnik psychologiczny wydaje się tu być dominującym.

Konwergencję systemów toponimicznych ilustrują nazwy należące do ostatniej grupy, czyli ojkonimy stanowiące adaptacje niemieckich nazw geograficznych do polskiego systemu toponimicznego. Wykorzystano tu metodologię gdańskiej szkoły onomastycznej, opracowaną przez Huberta Górniewicza, który dokonał klasyfikacji nazw adaptowanych do nowego systemu językowego i wyróżnił: 1. substytucje fonetyczne, 2. substytucje fonetyczno-słowotwórcze, 3. kalki, 4. kalki z adaptacją słowotwórczą, 5. hybrydy.

Podobieństwo systemów onimicznych analizowała także Barbara Czopek-Kopciuch (1995) w monografii pt. *Adaptacje niemieckich nazw miejscowych w języku polskim*, w której stwierdziła, że „w komunikacji między dwoma językami mogą funkcjonować pary nazw, których członów stoją wobec siebie w rozmaitych związkach. Są to: 1. pary nazw powiązane dźwiękowo; 2. pary nazw powiązane semantycznie; 3. pary nazw „swobodne”, nie powiązane ani dźwiękowo, ani semantycznie” (Czopek-Kopciuch, 1995, s. 39). Badaczka pary nazw powiązane semantycznie definiuje jako te, między którymi zachodzi zgodność semantyczna. Najczęściej polega ona na tłumaczeniu całości lub części nazwy z ewentualnym dołączeniem elementu słowotwórczego.

Z powyższego wynika, że nazwy toponimiczne, które odwzorowują podobieństwo znaczeniowe to kalki oraz kalki z adaptacją słowotwórczą. Nazwy nowe nadane przez KUNM miejscowościom identyfikowanym przed 1945 rokiem wyłącznie nazwami niemieckimi takiego podobieństwa nie wykazują, co można zilustrować kilkoma przykładami:

- niem. *Leoshof*, pol. *Dobrzykowo*,
- niem. *Friederickenwalde*, pol. *Godziszewo*,
- niem. *Neuhof*, pol. *Orzeszkowo*.

Na obszarze powiatu łobeskiego interesujących nas nazw wykazujących konwergencję semantyczną odnotowano łącznie 35, w tym 4 stanowią kalki oraz 31 kalki z adaptacją słowotwórczą.

Kalki onimiczne to nieliczna grupa toponimiczna, która obejmuje kalki całej nazwy niemieckiej, tzn. obu jej członów, gdyż wszystkie analizowane ojkonimy niemieckie są zestawieniami. Pierwszy przykład nazwy tłumaczonej to niem. *Klein Labuhn*, którą przetłumaczono jako: *Łabuń Mały* (niem. adj. *klein* – pol. *mały*, niem. *Labuhn* to zniekształcenie graficzne słowiańskiego członu, który KUNM oddała jako *Łabuń*). Drugą kalkę stanowi niem. nazwa *Neu Döbberitz*, która otrzymała postać: *Nowa Dobrzycy* (niem. adj. *neu* – pol. *nowy*, niem. *Döbberitz* zastąpił pol. człon *Dobrzycy*). Kolejny ojkonim, który poddano procesowi kalkowania to niem. *Försterei Ruhnow* – pol. *Runowo Leśniczówka* (niem. *Försterei* – pol. ap. *leśniczówka*, niem. człon *Ruhnow* to nazwa słowiańska, którą zrekonstruowano jako *Runowo*). Ostatnią kalką jest niem. nazwa *Kolonie Rienow* – pol. forma: *Rynowo Kolonia* (niem. ap. *Kolonie* – pol. *kolonia*, człon *Rienow*, czyli słowiańską nazwę dzierżawczą oddano jako *Rynowo*).

W przedstawionych przykładach występuje całkowita zbieżność semantyczna. Należy dodać, że każda z nazw niemieckich jest nazwą relacyjną (dyferencyjną lub lokalizującą) i zawiera w swojej strukturze słowiańską nazwę miejscową (*Dobrzycy, Łabuń, Runowo, Rynowo*) oraz

człon przymiotnikowy (*klein* ‘mały’, *neu* ‘nowy’) lub rzeczownikowy (niem. *Försterei* ‘leśniczówka’, *Kolonie* ‘kolonia’). Ojkonimy słowiańskie historyczne i współczesne poddali analizie Ewa Rzetelska-Feleszko i Jerzy Duma w dwóch publikacjach: *Dawne słowiańskie nazwy miejscowości Pomorza Środkowego* z 1985 roku oraz *Dawne słowiańskie nazwy miejscowości Pomorza Szczecińskiego* z roku 1991.

Kalki z adaptacją słowotwórczą na terytorium byłego powiatu łobeskiego to zbiór 31 ojkonimów, obejmujący nazwy, w których jeden z członów został przetłumaczony, drugi natomiast uległ substytucji morfologicznej (słowotwórczej lub fleksyjnej). Opisywanym zabiegom może także towarzyszyć elizja jednego z członów nazwy niemieckiej. B. Czopek-Kopciuch powyższą grupę charakteryzuje jako parę nazw powiązaną semantycznie, tzn. jest to taka para, w której „zachodzi zgodność semantyczna. Najczęściej polega ona na tłumaczeniu całości lub części nazwy z ewentualnym dołączeniem elementu słowotwórczego” (B. Czopek-Kopciuch, 1995, s. 39)⁵.

Ciekawy przykład opisywanego procesu adaptacyjnego stanowi nazwa miasta *Resko* – niem. *Regenwalde* (nazwa rzeki *Rega* + suf. *-en* + ap. *Wald* ‘las’). Powojenna forma tego ojkonimu, czyli *Resko* to *adjectivum* w rodzaju nijakim od hydronimu *Rega*. W polskiej nazwie pozostał więc hydronim, do którego dodano sufiks przymiotnikowy *-sk-*. Pozostałe elementy nazwy niemieckiej uległy redukcji.

Najczęściej wykorzystanym sposobem adaptacji w tej grupie onimicznej było kalkowanie jednego członów nazwy niemieckiej, a następnie wstawienie w miejsce drugiego członu polskiego sufiksu toponimicznego i utworzenie w ten sposób z nazwy złożonej – nazwy derywowanej, np.: 1. niem. *Krebskaten* (ap. *Krebs* ‘rak’ + ap. *Kate* ‘chata, chałupa; skromny domek’) – pol. *Raczkowo* – formę *rak* zastąpiono zdrobnieniem *raczek* oraz usunięto niem. ap. *Katen* i wstawiono w jego miejsce pol. suf. *-owo*),

2. niem. *Neu Lessenthin* – pol. *Lesięcinek* (niem. przymiotnik *neu* ‘nowy’ zredukowano oraz dodano pol. sufiks zdrabniający *-ek*),

3. niem. *Neu Kotentow* – pol. *Chocietówko* (niem. adj. *neu* został usunięty oraz dodano pol. suf. *-ko*),
 4. niem. *Neu Natelfitz* – pol. *Natolewiczki* (niem. adj. *neu* uległ elizji oraz wstawiono pol. suf. tworzący zdrobnienia *-k-* (ojkonim zyskał formę pluralną – nazwa *Natolewice* jest patronimicum). Podobny proces towarzyszył nazwom niemieckim z członem przymiotnikowym *klein* ‘mały’, np. *Klein Krössin* – pol. *Krosinko* (n.m. *Krössin* oddano jako *Krosino*, a niem. przymiotnik *klein* usunięto, dodając pol. suf. *-ko*).

Kalkę nazwy niemieckiej, której towarzyszy złożony proces słowotwórczy możemy także zobrazować przykładem: niem. *Gross Raddow Ziegelei* – pol. *Radowiec* (odcięto niem. przymiotnik *gross* ‘duży, wielki’ oraz ap. *Ziegelei* ‘cegielnia’, a do członu *Raddow* dodano suf. *-ec*, tworząc w ten sposób nazwę o strukturze derywatu).

Innymi kalkami z towarzyszącym jej procesem substytucji są dwie nazwy niemieckie. Pierwsza z nich to niem. *Wangerin B Anteil*, w której wystąpił człon „B” jako oznaczenie kolejnego majątku ziemskiego w danej miejscowości oraz niem. ap. *Anteil* ‘udział, część (przypadająca)’, która została zastąpiona polską nazwą *Male Węgorzynko*, w której przymiotnik *male* wstawiono w miejscu niem. ap. *Anteil*, zaś suf. *-ko* zastąpił oznaczenie literowe. Podobne zjawisko onimiczne można zaobserwować w polskiej nazwie *Łobzówek*, która zastąpiła niem. nazwę *Labes B* (tu oznaczenie literowe „B” zostało oddane za pomocą suf. *-ówek*).

⁵ O adaptacjach na poziomie semantycznym por. także s. 229.

W opisywanym typie nazw adaptowanych możemy także wskazać kalki z substytucją leksykalną, w których jeden człon nazwy niemieckiej został skalkowany, a drugi zastąpiony innym leksmem polskim. Przykładem może być niemiecki ojkonim *Bahnhof Ruhnow* – pol. *Runowo Pomorskie* (niem. ap. *Bahnhof* ‘dworzec kolejowy, stacja kolejowa’ został zastąpiony polskim przymiotnikiem lokalizującym *pomorski*).

W badanym zbiorze nazw kalkowanych odnajdujemy także pol. ojkonim *Zdroje*, który zastąpił niem. *Spring* (niem. ap. *Spring* ‘zdrój’), w której oprócz tłumaczenia mamy także zastosowaną adaptację fleksyjną – niem. nazwę singularną zastąpiła polska nazwa pluralna.

Powysze przykłady obrazują starania członków KUNM, aby nowo tworzona nazwa nawiązywała semantycznie do nazwy o proweniencji słowiańskiej, tkwiącej w nazwie niemieckiej. Z punktu widzenia struktury nazw typowe niemieckie composita zostały zastąpione przez nazwy sekundarne z charakterystycznymi polskimi morfemami toponimicznymi, typu: *-owo*, *-ek*, *-ko*, *-ki* czy *-any*.

Przeprowadzona analiza całego kompleksu onimicznego byłego powiatu łobeskiego pozwala na dokonanie podsumowania. Zjawisko konwergencji semantycznej pomiędzy niemieckim systemem toponimicznym przed 1945 rokiem a polskim utworzonym po 1945 roku przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowości możemy dostrzec na niewielkim ilościowo zbiorze nazw (zaledwie 35). Pary nazw powiązanych semantycznie to ojkonimy, które stanowią adaptacje nazw niemieckich i ograniczają się do nazw będących kalkami całej nazwy niemieckiej lub kalkami z adaptacją morfologiczną. Te pierwsze to zbiór załedwie 4 nazw, pozostałe reprezentowane są 31 przykładami. W grupie nazw kalkowanych z adaptacją morfologiczną dominują te, w których doszło do elizji drugiego członu nazwy niemieckiej lub w miejsce drugiego członu wstawiono polski sufiks toponimiczny. Dowodzi to faktu, że towarzyszące kalkowaniu procesy morfologiczne mogą także obejmować proces derywacji redukcyjnej. Nazwa w postaci kalki z adaptacją fleksyjną to tylko jeden przykład.

Biorąc pod uwagę dane statystyczne, czyli liczebność całego zbioru ojkonimów byłego powiatu łobeskiego po 1945 roku, tj. 303 nazwy, możemy stwierdzić, że konwergencja semantyczna między niemieckim i polskim systemem toponimicznym jest niewielka, bo w załedwie 10% (35 nazw). Pozostałe 90% polskich nazw powojennych nie wykazuje podobieństwa znaczeniowego do poprzedzających je nazw niemieckich.

Dokonane powyżej analizy semantyczno-strukturalne wcześniejszych nazw niemieckich i późniejszych polskich dowodzą, że podobieństwo semantyczne zasadza się na elemencie słowiańskim, tkwiącym w ojkonimie, który został poddany procesowi rekonstrukcji, ponieważ ulegał on bardzo często zniekształceniom graficznym i fonetycznym w wyniku długotrwałego egzystowania w systemie języka niemieckiego. Drugi element nazwy w postaci apelatywu niemieckiego poddawany był procesowi tłumaczenia na język polski.

Wykaz skrótów:

- adj. – *adjectivum*, przymiotnik
- ap. – *apelativum*, rzeczownik pospolity
- niem. – niemiecki
- n.m. – nazwa miejscowa
- pol. – polski
- suf. – sufiks

Literatura:

- AFELTOWICZ, B. 2012. *Nazwy miejscowe bylego powiatu łobeskiego*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. 2012, 261 s.
- CZOPEK-KOPCIUCH, B. 1995. *Adaptacje niemieckich nazw miejscowych w języku polskim*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 1995, 276 s.
- DUMA, J. 1998. *Pogranicze zachodnie*. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Ed. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1998, s. 401 – 427.
- GÓRNOWICZ, H. 1976. Rodzaje zniemczenia polskich nazw miejscowych na Powiślu Gdańskim. In: *Onomastica Slavogermanica*, 10, 1976, s. 83 – 95.
- ROSPOND, S. 1957. Polsko-niemieckie substytucje graficzne i fonetyczne w najdawniejszych dyplomach i teksthands śląskich. In: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego*, seria A, nr 5: Językoznawstwo, 1957, s. 3 – 37.
- ROSPOND, S., 1951. *Słownik nazw geograficznych Polski Zachodniej i Północnej*, Według uchwał Komisji Ustalania Nazw Miejscowych pod przewodnictwem S. Srokowskiego. Wrocław – Warszawa: Polskie Towarzystwo Geograficzne, 1951, 418 s.
- RZETELSKA-FELESZKO, E. (Ed.), 1998. *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1998, 544 s.
- RZETELSKA-FELESZKO, E. – DUMA, J., 1996. *Językowa przeszłość Pomorza Zachodniego na podstawie nazw miejscowych*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy. 1996, 341 s.
- RZETELSKA-FELESZKO, E. – DUMA, J., 1991. *Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Szczecineńskiego*, przy współudziale H. Pustoli-Ryżko. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1991, 283 s.
- RZETELSKA-FELESZKO, E. – DUMA, J., 1985. *Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Środkowego*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 1985, 341 s.
- TOMCZYK, R. – PATLEWICZ, B. 2017. Ekspatriacje, migracje, akcja „Wisła”. In: *Kurier Szczeciński*, 2017, nr 54 (17-19.03.2017 r.), s. 12.

PMT – Pomorskie Monografie Toponomastyczne:

- PMT 1: BREZA, E. 1974. *Toponimia powiatu kościerskiego*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1974. 349 s.
- PMT 2: KĘSIKOWA, U. 1976. *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem „-ov-”*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1976. 222 s.
- PMT 3: TREDER, J. 1977. *Toponimia bylego powiatu puckiego*, Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1977, 309 s.
- PMT 4: GÓRNOWICZ, H. 1980. *Toponimia Powiśla Gdańskiego*. Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980. 384 s.
- PMT 5: ŁUSZCZYŃSKA, J. 1983. *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem „-in-”*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983. 142 s.
- PMT 6: BUGALSKA, H. 1985. *Toponimia byłych powiatów gdańskiego i tczewskiego*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985. 236 s.
- PMT 7: GÓRNOWICZ, H. 1985. *Toponimia powiatu starogardzkiego*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985. 250 s.
- PMT 8: JAKUS-BORKOWA, E. 1987. *Toponimia powiatu świeckiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987. 257 s.
- PMT 9: SURMA, G. 1990. *Toponimia powiatu bytowskiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. 249 s.
- PMT 10: BIOLIK, M. 1992. *Toponimia bylego powiatu ostródzkiego: nazwy miejscowe*. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie, 1992. 149 s.
- PMT 11: IWICKI, W. 1993. *Toponimia bylego powiatu słupskiego*. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie. 1993, 237 s.

- PMT 12: SZCZEŚNIAK, K. 1994. *Nazwy miejscowości byłych powiatów gołdapskiego i oleckiego*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1994. 305 s.
- PMT 13: BELCHNEROWSKA, A. 1995. *Toponimia byłego powiatu kołobrzeskiego i koszalińskiego*. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie, 1995. 188 s.
- PMT 14: TREDER, J. 1997. *Toponimia powiatu wejherowskiego*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1997. 322 s.
- PMT 15: MILEWSKA, M. 2000. *Toponimia powiatu tucholskiego*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 2000. 270 s.

Pommersches Urkundenbuch:

- t. I/1: 786-1253, Urkunden, t. I/2: Register, Neu bearb. v. K. Conrad, Köln-Wien, 1970,
- t. II: 1254-1286, Bearb. v. R. Prümers, Köln-Graz, 1970;
- t. III: 1287-1300. Mit Personen-, Orts- und Sachregister für den II. und III. Band, Bearb. v. R. Prümers, Köln-Graz, 1970;
- t. IV: 1301-1310, Bearb. v. G. Winter, Köln-Graz, 1970;
- t. V: 1311-1320, Bearb. v. O. Heinemann, Köln-Graz, 1970;
- t. VI: 1321-1325, nebst Nachträgen und Ergänzungen zu Band I-VI, Bearb. v. O. Heinemann, Köln-Graz, 1970;
- t. VII: 1326-1330, mit Nachträgen zu Band I-VII, Bearb. v. H. Friedrichs und E. Sandow, Köln-Graz, 1958;
- t. VIII: 1331-1335, Hrsg. v. E. Assmann, Köln-Graz, 1961;
- t. IX: Register zu Band VII und VIII (1326-1335), Bearb. v. B. Poschmann, Köln-Graz, 1962;
- t. X/1: 1336-1340, Urkunden, t. X/2: Register, Bearb. v. K. Conrad, Köln-Wien, 1984;
- t. XI/1: 1341-1345, Urkunden, t. XI/2: Register, Bearb. v. K. Conrad, Köln-Wien, 1990.

Summary**Semantic Convergence of the German and Polish Toponymic Systems on the Example of the Settlement Names of the Selected Area of Western Pomerania**

In Western Pomerania, there used to be various ethnic groups and languages. Western Pomerania (named Hinterpommern), was the part of the German state till 1945. Then it has been incorporated into Poland. As the result of these political decisions, German geographical names were changed into Polish ones. It has been done by the Komisja Ustalania Nazw Miejscowych under the chairmanship of Stanisław Srokowski. The aim of the article is to answer the question how much the Polish and German toponymic systems are convergent in semantic terms.

The research was carried out on a collection of 303 settlement names of the former Łobez district which is a part of Western Pomerania. It has been proved that 35 of them have been adapted from German names.

Keywords: linguistics, onomastics, toponyms, oikonyms, German oikonyms before 1945, Polish oikonyms after 1945, Western Pomerania

Językowo-kulturowy obraz pogranicza polsko-słowackiego utrwalony w mikrotoponimach

ROBERT ŚLĄBICZYŃSKI

Uniwersytet Rzeszowski w Rzeszowie, Rzeszów (Polska)

Praca jest próbą rekonstrukcji językowo-kulturowego obrazu pogranicza polsko-słowackiego utrwalonego w mikrotoponimach. Jej podstawą badawczą stanowi materiał zebrany podczas eksploracji językowej w przygranicznych miejscowościach leżących na terenie gminy Jaśliska. Do analizy zgromadzonych mikrotoponimów wykorzystano założenia językowego obrazu świata, koncepcji badawczej zaproponowanej m.in. przez Jerzego Bartmińskiego. Przeprowadzone badania pozwoliły ustalić najważniejsze elementy składające się na językowo-kulturową panoramę pogranicznego obszaru.

Słowa kluczowe: mikrotoponimy, językowy obraz świata, onomastyka, gwara

Wstęp

Celem artykułu jest próba rekonstrukcji językowo-kulturowego obrazu pogranicza polsko-słowackiego utrwalonego w mikrotoponimach. Do mikrotoponimów, oprócz nazw różnych obiektów fizjograficznych, np. pól, lasów, łąk, ścieżek, zaliczam także nazwy przysiółków i części wsi, czyli także obiektów zamieszkałych (EwoJP, s. 192), ale mających skalę mikro, występujących tylko w jednej miejscowości i znanych głównie mieszkańcom danej wsi. Takie ujęcie mikrotoponimów ma swoje uzasadnienie w specyfice badanego obszaru, dynamicznie zmieniającego się pod względem etnicznym, gospodarczym i społecznym.

Materiał będący przedmiotem analizy został zgromadzony w trakcie eksploracji językowej wśród mieszkańców Jaślisk, Posady Jaśliskiej, Woli Niżnej, Daliowej, Zyndranowej. Miejscowości leżących w południowo-wschodniej Polsce, przy granicy ze Słowacją¹.

Centrum administracyjne i gospodarcze badanego terenu – historycznie i współcześnie – stanowią Jaśliska. Miejscowość powstała w 1366 roku na mocy aktu lokacyjnego wydanego przez króla Kazimierza Wielkiego. Położenie miasteczka na ważnym szlaku handlowym, tzw. Trakcie Węgierskim prowadzącym z Węgier przez Miskolc, Koszyce, Humenne, doliną potoku Laborec przez przełęcz Beskid na północ Polski, spowodowało szybki jego rozwój. U schyłku średniowiecza miasteczko było ważnym ośrodkiem handlowym z komorą celną, licznymi przywilejami kupieckimi, prawem składu wina. Rozwój Jaślisk spowodował także kolonizację i rozwój terenów sąsiadujących. Osadnictwo górskie miało specyficzny charakter. Jego cechą było lokowanie pojedynczych zagród, a następnie całych osad wzduż potoków. Wynikało to ze względów praktycznych, bowiem koryta cieków wodnych stanowiły jednocześnie ciągi komunikacyjne, zaś woda była niezbędna do funkcjonowania sadyb (Bata, 2014, s. 169 – 170). W XVI wieku istniał już wokół Jaślisk cały wieniec wsi, które zasiedlane były przez ludność ruską (należały do nich miejscowości m.in. Lipowiec, Czeremcha, Daliowa, Wola Niżna, Zyndranowa) albo zamieszkiwane przez kilka grup etnicznych, jak Posada Jaśliska zasiedlana przez Polaków, Rusinów, Cyganów, Żydów. Należy zaznaczyć, że Jaśliska były jedyną miejscowością, w której mieszkali wyłącznie

¹ W pracy uwzględniono także nazwy terenowe występujące na obszarach przylegających do granicy po stronie słowackiej, z okolic miejscowości Czertyżne, Driczna, Prikra, Komarnik leżących w kraju preszowskim. Nazwy słowackie pochodzą z map turystycznych publikowanych na Słowacji, na których umieszczano nazwy terenowe <http://vychodne-slovensko.oma.sk/turisticky-atlas> (dostęp: 25. 05. 2017). Chciałbym w tym miejscu zaznaczyć, że analiza dotyczyć będzie głównie materiału zgromadzonego po stronie polskiej.

Polacy. Sytuację taką spowodował dokument wydany w 1608 r. przez biskupa Pstrokańskiego, który zakazywał osiedlania się w miejscowości Rusinom i Żydom. Zakaz zniesiono dopiero w 1848 roku (Bata, 2014). Trudno współcześnie jednoznacznie określić skąd pochodzą Łemkowie. Na tereny Beskidu Niskiego przywędrowali podczas trwających od XIV – XVI wieku w całych Karpatach wędrówek pasterskich, idących głównie na północ (z Bałkanów) i ze wschodu na zachód. W wyniku różnych prądów osadniczych wzdłuż głównego grzbietu Karpat powstał pas zwartej osadnictwa ukraińskiego Bojków, Hucułów i Łemków. Dialekt, którym posługują się Łemkowie, należy więc do obszaru języka ukraińskiego. Mimo faktów językowych niejednoznaczne jest poczucie etniczne, narodowe Łemków. Przez długi czas czuli się Rusinami i sami tak siebie nazywali. Później część z nich zaczęła się poczuwać do wspólnoty z narodem ukraińskim a część z narodem rosyjskim. Część nie uznaje jednak wspólnoty z Ukrainą i Ukraińcami podkreślając swoją odrębność i domaga się uznania za oddzielnego naród (Rieger, 1995, s. 9 – 10).

Przez wieki badane tereny stanowiły mozaikę językową, kulturową i religijną. Strukturę etniczną badanego regionu zmieniły wydarzenia związane z II wojną światową. W 1942 r. Żydzi z Jaślisk i okolicznych miejscowości zostali rozstrzelani przez Niemców w lesie Błudna koło Tylawy, obecnie nie ma ani jednej rodziny tego pochodzenia, a Łemków przesiedlono w latach 1945 – 1946 oraz podczas akcji „Wisła” w 1947 roku na tereny Ukrainy i Polski północnej (Gajewski, 1996). Tylko nielicznym rodzinom łemkowskiim (głównie z Zydronowej) udało się powrócić w swoje rodzinne strony. Na skutek wysiedleń miejscowości dawniej zamieszkiwane tylko przez Łemków są dzisiaj niezaludnione, m.in. Lipowiec, Czeremcha, Wola Niżna, a nazwy części wsi, lasów, łąk przysiółków zachowały się już tylko w pamięci najstarszego pokolenia mieszkańców Jaślisk, Posady Jaśliskiej. Nieliczne są też materialne ślady bytowania dawnych mieszkańców Lipowca albo Czeremchy, kilka przydrożnych, wykonanych z kamienia krzyży, porośnięte krzewami cmentarze, miejsca po cerkwях.

Językowy obraz świata

Językowy obrazu świata (JOS) to „zawarta w języku, różnie zwerbalizowana interpretacja rzeczywistości dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy „utrwalone”, czyli mające oparcie w samej materii języka, a więc w gramatyce, słownictwie, w kliszowych tekstuach (np. przysłowiach), a także presuponowane” (Bartmiński, 2007, s. 12). Sposoby widzenia poszczególnych składników świata – odnosząc do analizowanego materiału – ujmowane są już na etapie tworzenia mikrotoponimów, kiedy w akcie nominacji zostaje utrwalona perspektywa nazywającego, ale mieszcząca się w pewnej „ramie doświadczeniowej”, w której znajduje się wszystko to, „co jest postrzegane wzrokowo i konceptualizowane w akcie poznanowczym, lecz dodatkowo także to, co jest kulturowo utrwalone na zasadzie zrytualizowanych zachowań, wierzeń, emocji, wartościowań itp., a także – od innej strony patrząc – to wszystko, co do aktualnego doświadczenia jest wnoszone z pamięci indywidualnej i społecznej” (Bartmiński – Niebrzegowska, 1998, s. 213). Rekonstrukcja JOS powinna uwzględniać więc szeroki kontekst kulturowy. Bo, jak pisze Renata Grzegorczykowa, świat kultury przenika język, powodując, że ludzie nie uczestniczący w danej kulturze nie są w stanie zrozumieć wielu warstw przekazu, całych sfer pojęciowo wyobrażeniowych ukrytych za językowymi znaczeniami słów (Grzegorczykowa, 1988, s. 127)².

² Więcej na temat założeń i koncepcji JOS w Bartmiński (2007), Grzegorczykowa (1999), Tokarski (2001), Anusiewicz (1999).

Analiza materiału

Mikroponimy są wytworami lokalnej społeczności, zaspokajającymi podstawowe potrzeby komunikacyjne w zakresie lokalizacji miejsc i poruszania się na danym terenie (Pałka, 2013, s. 111). Komunikację ułatwia utrwalona w nazwie informacja, czytelna dla społeczności danego mikroobszaru kulturowego, motywująca genetycznie znaczenie nazwy. Może nią być lokalizacja desygnatu względem innych obiektów, charakterystyka obiektu polegająca na doszukiwaniu się podobieństw do podstaw onomazjologicznych pod względem kształtu, struktury, barwy, głębokości, wysokości itp. Informacje stanowić mogą również związki obiektu z określona fauną i florą, z przejawami działalności człowieka, przynależnością obiektu, ze skojarzeniem desygnatu z innym ważnym obiektem (Kurek, 2003, s. 85).

Zgromadzony materiał został sklasyfikowany w kilku grupach semantycznych, które odnoszą się do motywacji topograficznych, przynależnościowych, kulturowych oraz sytuacyjno-okolicznościowych, metaforycznych.

Nazwy o motywacjach topograficznych

Najbardziej liczną grupę stanowią mikroponimy, których motywacja nazwotwórcza związana jest z bodźcami wzrokowymi. Nazwy te uwzględniają atrybuty obiektów jak kształt, kolor, wielkość, położenie względem innych obiektów, szatę roślinną, siedliska zwierząt. Występują więc głównie w dwóch funkcjach: charakteryzującej i lokalizującej.

Do nazw charakteryzujących należą:

- mikroponimy odnoszące się do zróżnicowania topograficznego, np. *Horbek, Horbki, Horby* (por. ukr. *horb* ‘góra’ *horbok* ‘pagórek’ (Stieber, 1949, s. 30); *Kiczera, Kiczura, Kiczary* (por. bojk. *kiczera* ‘góra porosła lasem z gołym wierzchołkiem’, nazwa częsta w całych Karpatach objętych kolonizacją wołoską (Stieber, 1949, s. 44); *Jama; Ubocz, Ibocz* (‘bok góry’); *Brzeg, Debrza* (dół, wąwóz, jar trudy do przejścia, w kształcie litery V, *debrja* ‘stromy bok góry, przepaść’ (Stieber, 1949, s. 20), *Deberka*, zdrobnienie od *Debrza*;
- mikroponimy odnoszące się do różnych właściwości podłoża, należy tu wymienić takie nazwy jak *Młacznyk* (‘teren podmokły’), *Łupowska* (‘miejsce, na którym jest dużo łupków’), *Krymianka* (‘krzemionka’), *Krzemieńce* (‘miejsce, na którym jest dużo krzemienia’), *Żbyrki* (por. *zbyr* ‘porosły skalisty pagórek między dolinami’ (Stieber, 1949, s. 25), *Zwezło* (por. *zwezło* ‘stok góry, który się obsunął, („zwiózł”) na dół’ (Stieber, 1949, s. 84). Ponieważ badany obszar jest terenem górkowym, często podstawę nazwotwórczą stanowią wyrazy *kamień* i *skala*, np. *Kamienna Góra, Kamienna Deberka, Kamieńce, Kamianka, Kamińczyki, Skałka*;
- mikroponimy uwzględniające wielkość, kształt obiektu, np. *Kurty Poticzok* (por. łem. *kurte* ‘krótkie’ (Horoszczak, 1993, s. 115), *Głęboki Potok, Płaty* (‘duże pola o kształcie zbliżonym do kwadratu’), *Jamy* (por. *jama* ‘głęboki dół, wyrobisko’, ‘nierówny teren’), *Berezednie* (‘bardzo głębokie trzęsawisko, bagno, które „nie ma dna”’), *Krywostaje* (‘pole, które położone jest „krzywo” względem innych’), *Na Klinie, Klinek, Zakutyna Hryćkowa* (por. *zakutyna* ‘pole wcinające się w las, z trzech stron otoczone drzewami; zakątek’), *Rustička* (‘roztoka, pole między schodzącymi się potokami’), *Poprzyczyny* (‘pola leżące w poprzek względem innych’). Na badanym obszarze występuje kilka nazw odnoszących się do płaskiego terenu. W rejonach górskich mają one szczególną wartość użytkową, odróżniającą się też od innych obiektów, por. nazwy: *Plaska Góra, Równia, Równie*;

- mikroponimy odnoszące się do fauny i flory: *Buczynki* ('las bukowy'), *Jedlicznik* ('część lasu porośnięta jodłami'), *Rokyty Krywe* (por. łem. *rokyta* 'gatunek wierzby' (Rieger, 1995, s. 112), *krywyj* 'krzywy' (Rieger, 1995, s. 72), *Leszczackij Potik* (por. pol. 'leszczyna', 'potok, w którym rosną leszczyny'), *Berezynky* (por. łem. *berezina* 'brzezina, lasek brzozowy' (Horoszczak, 1993, s. 22), *Jablinka* (por. łem. *jablin* 'jabłon', zdrobnienie *jablinka*; (Rieger, 1995, s. 59), 'miejsce, gdzie rośnie jabłonka'), *Wilchowy Potik* (por. łem. *wilcha* 'olcha' (Rieger, 1995, s. 140), *potik* 'potok' (Rieger, 1995, s. 105), 'potok, w którym rosną olchy'), *Olchowy Potok*, *Trześniów Potok* ('potok, w którym rosną trześnie', por. gw. *trześnia* 'czereśnia dzika'), *Jasionowy Potok* ('potok, w którym rosną jasiony', por. gw. *jasjon* 'jesion', *Astrjabec* (por. łem. *astrjab* 'jastrząb' (Horoszczak, 1993, s. 19), 'miejsce, w którym gnieździą się jastrzębie'), *Wolcze Jamy* (por. łem. *wólk* 'wilk' (Horoszczak, 1993, s. 41), 'miejsce, na którym znajdują się nory wilków'), *Jadłowiece* (por. gw. *jadłowiec* 'jałowiec', 'miejsce, w którym rosną jałowce'), *Olszyny*, *Tarnie*, *W Łozinach*;
- odnoszące się do kolorów: do barwy czarnej: *Czerniny*, *Czarne Łuhy* (por. łuh 'mokre, nizinne miejsce', por. pol. *łęg* (Rieger, 1995, s. 163), *Czarne Jamy*, *Czarne Łąki*; koloru siwego: *Siwe Łąki*, *Siwiny*, *Siny Brzeg*; barwy czerwonej: *Čerwenoj Horbok*;

Na obszarze Słowacji nazwy w funkcji charakteryzującej reprezentują następujące mikroponimy: *Breh*, *Kýčerka*, *Beskyd*, *Híbok*, *Dolina*, *Hora*, *Debra*, *Úboče*, *Krivá kýčera*, *Čierna mláka*, *Stredná kýčera*, *Rustička*, *Kút*, *Zákutie*, *Rovné*, *Lozinky*, *Astrabec*, *Jastrabec*, *Lesík*, *Hrubý javor*, *Javoriny*, *Čeremcha*, *Čerešňová hora*.

Nazwy lokalizujące pełnią bardzo ważną funkcję, pozwalając identyfikować grunty należące do gospodarzy. Na badanym obszarze funkcja ta jest bardzo ważna ze względu na duże rozdrobnienie gospodarstw. Ogół gruntów należących do jednego gospodarza składa się nawet z trzydziestu większych lub mniejszych poletek, rozrzuconych wokół wsi. Ich dokładną lokalizację umożliwiały liczne mikroponimy, które bardzo precyzyjnie określały położenie pola. Najczęściej do lokalizowania pól używano konstrukcji z następującymi przyimkami:

- pod: *Pod Laskami* (por. gw. *laska* (*loska*) 'leszczyna', 'pola leżące poniżej terenu porośniętego leszczyną'), *Pod Kamarką* ('pola leżące u podnóża góry Kamarka'), *Pod Miasinem*;
- przed: *Przed Potokiem*, *Przed Górą*, *Przed Hanelówką*, *Przed Karolikiem*;
- na: *Na Szczobi*, *Na Horbku*, *Na Wyrchu*, *Na Žbyrach*, *Na Dolinie*;
- za: *Za Jałyczkami*, *Za Potokiem*, *Za Staroł Dorohoł*;
- nad: *Nad Sinem Wyrem*, *Nad Cerkwią*.

Podobne nazwy występują również po stronie słowackiej, por. *Za kýčerou*, *Pod dubami*, *Pod debrou*, *Za lesíkom*, *Nad mláčkami*, *Za cerkvou*, *Pod Peckami*, *Za lazami*, *Za bučkami*, *Za potokom*, *Na krivuli*, *Poza horu*, *Pod híbkom*.

Motywacje przynależnościowe

Teren Łemkowszczyzny przed wojną był przeludniony. Posiadanie ziemi dawało gwarancję przeżycia, świadczyło też o majątkości gospodarzy, decydowało o statusie społecznym. Ważne było więc zaznaczenie przez gospodarzy czyjejś własności. Posesywność odnosiła się nie tylko do gruntów rolnych, ale także części lasu, wzgórz, źródeł. Motywacje posesywne na badanym terenie pochodzą:

- od nazwisk albo przewisków osób:
 - a) nazwy lądowe: *Gabrowa Łąka, Kopczowy Brzeżek, Skomialowa Działka, Walowa Górką, Kuncowa Działka, Barnil Las, Macowa Polana, Telepkowa Kiczera, Zakutyna Hryćkowa*;
 - b) nazwy wodne: *Skworcowa Studzienka, Szypakowa Studzienka, Tylichowa Studzienka*;
- od nazw osób pełniących różne funkcje w administracji kościelnej, np. *Popów Łaz /Popi Łaz, Popów Łozek, Las Popiński, Plebańskie Pole, Popowa Dolyna, Plebańska Góra, Księże Pole, Księże Buczki, Buczki Biskupie, Biskupie Łąki, Biskupi Lis, Łon Biskupi*. Cztery ostatnie nazwy pochodzą jeszcze z czasów, kiedy Jaśliska były prywatnym miastem biskupów przemyskich. Mimo iż tzw. Państwo Biskupie przestało funkcjonować w 1848 roku, to nadal przez mieszkańców Jaślisk i Posady Jaśliskiej używanych jest jeszcze kilka nazw, które przypominają o dawnych właścicielach dóbr³;
- od nazw wsi, grup etnicznych – przynależność gruntów do jednej lub drugiej wsi dawała przywilej korzystania z nich tylko mieszkańcom danej miejscowości (danej grupie etnicznej), por. mikrotoponimy: *Ruskie Łąki, Ruska Góra, Lipowieckie Jamy, Ruska Kiczura, Polański Lesik, Polańska Góra, Polańskie Jamy, Plac Cygański, Ruska Kamarka, Łazy Lipowskie, Żydł Kut, Czerem-szańskie Sołystwo, Lipowskie Sołystwo*;
- od tzw. deputatów – grunty należące do gminy mogły użytkować osoby pełniące ważne funkcje albo wykonujące określone prace na rzecz lokalnej społeczności, por. *Organistówka* ('grunty, z których mógł korzystać organista'), *Zegarówka* ('grunty, z których mogła korzystać osoba zajmująca się nakręcaniem i konserwacją zegara'), *Pisarówka* ('grunty, z których mógł korzystać pisarz gminny').

Inne nazwy wskazujące na posesywność to np. *Łon Pański, Dworskie, Pegierowskie* ('pola należące do Państwowego Gospodarstwa Rolnego, pegeeru'), *Las Państwowy, Zakonnickie* (pola należące do Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego), *Popadyna* (por. wyjaśnienie Zdzisława Stiebera: *popadyna* 'własność popadii (żony popa)' (Stieber, 1949, s. 59).

Po stronie słowackiej tego rodzaju nazwy są bardzo rzadkie, do nielicznych należą: *Pánkova jama, Fedorkova lúka, Davdova lúka, Panská kýčera, Komárnická jedlina, Prikry vrch*.

Motywacja kulturowa

Motywacja kulturowa obejmuje właściwości obiektów związane z szeroko pojmowaną kulturą materialną, sferą aktywności gospodarczo-cywilizacyjnej człowieka, jak i stosunki społeczno-prawne czy związane z kulturą duchową.

Nazwy z motywacją materialną związane są:

- z pozyskiwaniem ziemi pod uprawę: *Czerteż* ('obszar wykarczowany', bojk. *czertisz* 'wyrób, pole orne w lesie' (Stieber, 1949, s. 17), *Łazy, Łaz* nazwa pól, (por. *łazy* 'pastwiska na zrębakh, miejsce wypalone z zarośli na pole' (SGP Karł. III, s. 68); 'miejsce wykarczowane, wypalone z zarośli, przygotowane pod uprawę' (SES V, s. 57)), por. słowac. *Staré rúbanisko*;
- uprawami, hodowlą, np. *Lńska, Ogrody, Pasterniki, Paświska, Pastiwnyk* (por. pol. *pas-twisko*), *Łabaczka*, (por. gw. *łaba* 'noga zwierzęcia'; *łabać* 'deptać', *Łabaczka* polana na zboczu góry Kamień, na której zasadzono drzewa, z powodu braku pastwisk wypasano

³ Jaśliska były prywatnym miastem biskupów przemyskich od 8 maja 1434, kiedy król Władysław Jagiełło nadał biskupstwu przemyskiemu Jaśliska, Daliowę i Nową Jasionkę (Gajewski, 1996, s. 20).

również na niej byki, pilnowano je, aby nie deptały („*łabały*”) sadzonek’), por. słowac. *Pastovník*;

- z działalnością formacji wojskowej, do 2005 roku stacjonował w Jaśliskach oddział Straży Granicznej wcześniej Wojsk Ochrony Pogranicza, stąd też nazwy *Na Wopie* (por. skrót WOP – Wojska Ochrony Pogranicza), *Na Placówce*, *Kasarnaia* (por. *kasarnia* ‘budynek przeznaczony dla żołnierzy; koszary’), *Patryja* (‘miejscie, w którym stała wojskowa wieża obserwacyjna’).
- z działalnością państwowych przedsiębiorstw, np. *Pegeer* (‘miejscie, w którym znajdowało się Państwowe Gospodarstwo Rolne), *Na Bazie* (‘miejscie, w którym swoją bazę miało w okresie socjalizmu przedsiębiorstwo budujące drogi’), *Kólkó* (‘miejscie, w którym dawniej znajdowało się Kólkó Rolnicze’), *Zil* (miejscie, którym swoją bazę miał Zakład Inwestycji Leśnych – ZIL’), *Kopalnia* (‘pola, na których robiono głębokie odwierty w poszukiwaniu nafty i gazu’), *Koło Tartaku*.

Odrębną grupę stanowią nazwy motywowane różnymi urządzeniami terenowymi, zaliczyć do niej można następujące mikrotoponimy: *Drożyska*, *Putyska*, *Stara Droga*, *Stare Jamy Przegrody*, *Za Murami*, *Koło Młyna*, *Koło Murka*, *Perekip* (por. pol. *przekop*), por. słowac. *Zlamaný most*, *Salašiská*, *Pod studňou*.

Nazwy motywowane cechami niematerialnymi stanowią nieliczną grupę. Są to głównie mikrotoponimy odnoszące się do szeroko pojętych stosunków prawno-właściwościowych, pozyskiwania i podziału gruntów: *Dział*, *Dil* ‘wzgórze oddzielające dwie doliny (a więc też dwie wsie) (Stieber, 1949, s. 20), *Przydatki* (‘kilkuarowe grunty, które „przydano” gospodarzom’), *Dzielnice* (‘grunty, które podzielono na równe działki i dano gospodarzom’), *Dzielec* (zdrobnienie od *Dział* (Stieber, 1949, s. 21), *Półciwierki* (‘działki rolne mające pół ćwierci’; pola, które powstały na skutek podziału gruntów o większej powierzchni - tzw. *Ćwierci*, na mapach katastralnych z 1851 r. w miejscu, gdzie dzisiaj są *Półciwierki*, widnieje nazwa *Ćwierci*), por. słowac. *Dielec*, *Čvertky*.

Motywacja sytuacyjno-okolicznościowa, metaforyczna, nazwy o charakterze pamiątkowym

Nieliczną, ale bardzo ciekawą grupę stanowią:

- mikrotoponimy o motywacji sytuacyjno-okolicznościowej, np. *Wymiana* (‘pola, którymi wymienili się gospodarze’), *Skarżonki* (‘grunty, o które skarżyli się dwaj gospodarze’), *Spalone* (‘miejscie po spalonej w czasie II wojny światowej willi biskupa Józefa Sebastiana Pelczara’), *Zasrany Potok* (‘potok w Zydronowej, nad którym Cyganie zbierali drewno na opał i załatwiali swoje potrzeby fizjologiczne’, por. znaczenie słowa *srać*), *Amerykańskie* (‘grunty, których właściciel wyjechał do Ameryki’), *Psi Cmentarz* (‘miejscie, w którym zakopywano padłe zwierzęta, najczęściej psy’);
- nazwy metaforyczne, np. *Lysa Góra* (‘wzniesienie, na którym nie ma wysokiej roślinności, porasta je tylko trawa’), *Wesołe Miasteczko* (‘nazwa części wsi, w której znajdują się mieszkania socjalne’; nazwa o charakterze ironickim), *Droga Spirytusowa* ‘ścieżka wiodąca przez górskie ostupy, którą przemycano m.in. spirytus i żywność’), *Chłopski Wyr*, *Babski Wyr*, *Żabski Wyr* (słowo *wyr* w gwarze mieszkańców Jaślisk oznacza ‘wkleśle miejsce wypełnione wodą’, najczęściej dotyczy zagłębień w korycie rzeki – nazwy odnoszą się do kąpielisk, *Chłopski Wyr* do miejsca, w którym woda jest najgłębsza, *Babski Wyr* do miejsca, w którym woda sięga pasa, a *Żabski Wyr* do miejsca, w którym woda jest najgłętsza);

- nazwy o charakterze pamiątkowym, np. *Gorlicka Łąka* (łąka na górze Kamień, na której nocowali kamieniarze przyjeżdżający po surowiec aż z Gorlic), *Pieprzowa Hirka* (małe wznieśenie nieopodal Jaślisk, u podnóża którego kupcy chowali drogie przyprawy (m.in. pieprz), aby uniknąć płacenia cła; nazwa pochodzi z okresu, kiedy w Jaśliskach znajdowała się komora celna), *Fenna* ('dawniej miejsce, w którym mieszkała kobieta o imieniu Fenna, dzisiaj teren porośnięty lasem'), *Szwedzki Kopiec*, 'miejsce, w którym według przekazów ustnych zostali pochowani rycerze polegli w wojnie szwedzkiej (przypuszczalnie tak potocznie określało się walki z siedmiogrodzkimi wojskami Rakoczego, książę siedmiogrodzki w 1657 roku przystąpił do wojny po stronie Szwedów, Karola Gustawa).

Wnioski

Zgromadzone mikrotoponimy tworzą bardzo bogaty językowo-kulturowy obraz badanego obszaru, na który składa się obraz natury, obraz kultury, obraz stosunków społecznych i struktury etnicznej. Utrwalony w mikrotoponimach obraz środowiska naturalnego niesie przede wszystkim informacje o górzystym charakterze terenu, o roślinności i siedliskach różnych zwierząt, a także o wielkości, kształcie i rzadziej kolorze różnych obiektów. Panoramę kultury tworzy głównie obraz kultury rolniczej utrwalony w nazwach związanych ze sposobem użytkowania pól, wielkością i kształtem gruntów, ich położeniem. Obraz społeczny natomiast utrwalony został w mikrotoponimach informujących o posesywności oraz o zróżnicowaniu etnicznym badanych terenów, które przed II wojną światową zamieszkiwali głównie Łemkowie i Polacy, a także Żydzi i Romowie.

O obecności Rusinów na badanym obszarze świadczą liczne nazwy m.in. o charakterze topograficznym, np. *Kiczera*, *Na Szczobi*, *Jablinka*, *Koło Jatyczok*, *Kurty Poticzok*, *Horbek*, *Na Źbyracz*, *Zakutyna Hryćkowa*, *Czerteż*, *Horbki*, *Zadnia Luha*. W języku mieszkańców Jaślisk i okolicznych miejscowości wciąż występują nazwy związane z dawnymi mieszkańcami Lipowca, Czeremchy, Daliowej czy Woli Wyżnej, należą do nich nazwy obiektów leżących bliżej granicy między poszczególnymi wsiami, jak np. *Kopcowy Brzeżek*, *Fenna*, *Nad Bachtarikiem*. Tylko w pamięci osób najstarszych zachowały się natomiast nazwy obiektów leżących dalej od granicy, są to nazwy m.in. przysiółków *Wariankównia*, *Sztyfuriwnia*, *Burdaszównia*, *Hackównia* oraz innych obiektów, np. *Macowa Polana*, *Burakowe Jamy*, *Bobracki Wygon*.

Wynikiem interferencji różnych kręgów kulturowych, a co za tym idzie i językowych, jest występowanie nazw, które łączą elementy polskie i łemkowskie. Zjawisko to przejawia się głównie na poziomie leksyki i fonetyki. W zakresie fonetyki będą to realizacje typu *Wierrzch*, *Wierrzchowina*, *Wierrzchgora* obok często występujących w języku mieszkańców badanego mikroregionu *Wierzch*, *Wierzchowina*, *Wierzchgora*. Na poziomie leksykalnym natomiast dobrym przykładem jest konstrukcja *Pieprzowa Hirka*. Ciekawym zjawiskiem w tym kontekście jest występowanie dubletów nazewniczych. Obiekty leżące na granicy miejscowości miały niejednokrotnie dwie nazwy polską i łemkowską, np. *Ruski Potok* i *Glazarinka*, *Olchowy Potok* i *Wilchowy Potik*, *Stara Droga* i *Stara Doroha*.

Mimo że w zgromadzonym materiale dominuje obraz kultury rolniczej, to odnaleźć można również mikrotoponimy związane z rzemiosłem i handlem. Przywołują one obraz mikroregionu słynącego niegdyś z produkcji kamieni do żaren oraz obraz Jaślisk jako znaczącego ośrodka handlowego i dynamicznie rozwijającego się miasta. Do wydobycia i obróbki kamienia nawiązują nazwy wyrobisk na górze Kamień: *Stara Jama*, *Okrągła Wysypa*, *Nad Sinym Wyrem*, *Or-*

lińskiego *Jama* oraz nazwa o charakterze pamiątkowym *Gorlicka Łąka*. O miejskim charakterze Jaślisk i rozwijającym się handlu przypominają nazwy *Pod Miastem*, *Na Dół Miastem*, *Za Murami*, *Koło Ratusza*, *Na Rynku*, *Stara Droga* (nazwa odnosząca się do fragmentu dawnego Traktu Węgierskiego), *Pieprzowa Hirka*. Jaśliska prawa miejskie utraciły w 1934 roku, mimo że dzisiaj są niewielką wsią, zachowały dawny układ urbanistyczny, co odzwierciedla także przedstawiona mikroponimia.

Badania pokazują również, że mikroponimy występujące po obu stronach granicy (polskiej i słowackiej) mają zbliżoną strukturę, podobnie interpretują świat i kreują podobne obrazy świata, co wynika z faktu, że funkcjonują one w obrębie jednej grupy językowej (por. Niewiara, 2000, s. 97), por. *Za kýcerou*, *Pod dubami*, *Pod debrou*, *Za lesíkom*, *Nad mláčkami*, *Kýcerka*, *Debra*, *Úboče*, *Rustička*, *Kút*, *Zákutie*, *Rovné*, *Pri hranici*, *Za cerkvou*, *Pod Peckami*, *Za lazami*, *Za bučkami*, *Medzi potokami*. Mimo że badany teren sąsiaduje ze Słowacją, nie ma toponimów, których źródłem motywacji nazwotwórczej byłaby kultura słowacka. Jedynym wyjątkiem jest nazwa przysiółka w Woli Wyżnej: *Hawraniówka* (por. słowac. *hawran* ‘kruk’). Mikroponim może więc pochodzić od nazwiska albo przezwiska gospodarza, zapewne Słowaka z pochodzenia.

Podsumowując, mikroponimy występujące na badanym obszarze świadczą o tym, że najczęściej punktem wyjścia do procesu nazewniczego były przede wszystkim bodźce wzrokowe, tworzące bardzo konkretny obraz świata, opierający się na topografii, realiach kulturowych i stosunkach społeczno-gospodarczych.

Literatura:

- ANUSIEWICZ, J. 1999. Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku. In: *Językowy obraz świata*. Ed. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999, s. 277 – 303.
- BARTMIŃSKI, J. 2007. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. 2007. 328 s.
- BARTMIŃSKI, J. – NIEBRZEGOWSKA. S. 1998. Profile a podmiotowa interpretacja świata. In: *Profilowanie w języku i w tekście*. Ed. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998, s. 211 – 224.
- BATA, A. 2014. *Jaśliska. Dzieje miasteczka i okolic*. Krosno: Krośnieńska Oficyna Wydawnicza. 2014. 296 s.
- GAJEWSKI, B. 1996. *Jaśliska. Zarys monograficzny*. Krosno: PUW „Roksana”. 1996. 198 s.
- GOCZ, T. 2007. *Życie Łemka*. Zyndranowa - Krosno: Oficyna Wydawnicza „Apla”. 2007. 142 s.
- GRZEGORCZYKOWA, R. 1999. Pojęcie językowego obrazu świata. In: *Językowy obraz świata*. Ed. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999, s. 41 – 49.
- GRZEGORCZYKOWA, R. 1988. Władanie językiem a wiedza o świecie. In: *Konotacja*. Ed. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. 1988, s. 121 – 128.
- HOROSZCZAK, J. 1993. *Pierwszy słownik lemkowski-polski*. Legnica. 1993. 256 s.
- KUREK, H. 2003. *Przemiany leksyki gwarowej na Podkarpaciu*. Kraków: Universitas, 2003. 188 s.
- MRÓZEK, R. 1990. *System mikroponimiczny Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1990. 224 s.
- NIEWIARA, A. 2000. Badanie etymologii a odtwarzanie językowego obrazu świata. In: *Język a Kultura. T. 13. Językowy obraz świata a kultura*. Ed: A. Dąbrowska, J. Anusiewicz. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. 2000, s. 97 – 105.
- PAŁAKA, P. 2013. Mikroponimy jako świadectwo historii regionu. Nazwy terenowe wsi Filipowice. In: *Język a Komunikacja*, 3, 2013, s. 111 – 117.

- PIERADZKA, K. 2003. *Na szlakach Łemkowszczyzny*. Krosno: Ruthenus, 2003. 234 s.
- RIEGER, J. 1995. *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1995. 256 s.
- STIEBER, Z. 1949. *Toponomastyka Łemkowszczyzny. Część II. Nazwy terenowe*. Łódź: Drukarnia Polska, 1949. 113 s.
- TOKARSKI, R. 2001. Słownictwo jako interpretacja świata. In: *Współczesny język polski*. Ed. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001, s. 335 – 361.

Rozwiążanie skrótów:

Słowniki i encyklopedie

- EWoJP – *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. red. S. Urbańczyk, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1978.
- SGP Karl. – *Słownik gwar polskich*. t. 1 – 6, red J. Karłowicz, Kraków: Akademia Umiejętności 1900 – 1911.
- SES – *Słownik etymologiczny języka polskiego*. t. I. – V., red. F. Ślawski, Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego 1952 – 1982.

Języki i dialekty:

- bojk. – bojkowski
łem. – łemkowski
pol. – polski
słowac. – słowacki
ukr. – ukraiński
gw. – gwarowe

Inne:

- por. – porównaj

Summary**The Linguistic-Cultural Image of the Polish-Slovak Borderland Recorded in Microtoponyms**

Microtoponyms gathered in this paper create an interesting image of the research area, which consists of: the nature image, the culture image, the image of social relations. The image of natural environment, which is recorded in microtoponyms, provides information on the mountainous nature of the area, and also its size, shape and colours of different objects, flora and animal habitats. The panorama of culture is mainly created by the image of agricultural culture that is recorded in names related to the ways of using farmland, the size and shape of farmland and its location. The image of social relations is recorded in microtoponyms informing about possessiveness and ethnic differentiation of the research area, which before World War II was mainly inhabited by Lemkos and Poles. It is reflected in microtoponyms of the Lemko and Polish origin.

Keywords: microtoponyms, linguistic image of the world, onomastics, dialect

Německá toponymie českých zemí po roce 1989 (paměť, nostalgie, marketing)*

JAROSLAV DAVID – TEREZA KLEMENSOVÁ

Ostravská univerzita, Ostrava (Česko)

Příspěvek se zabývá německými variantami českých toponym a jejich revitalizací v období po roce 1989. Soustředí se na obecné otázky používání německých variant (na materiálu Českého národního korpusu), věnuje pozornost rovněž diskuzím o přejmenování či možném přejmenování vybraných lokalit. Sleduje také procesy, při nichž dochází k přesunu pojmenování (konkrétně místních jmen) z kategorie toponym do kategorie chrématonym (názvy hotelů, restaurací, regionálních specialit), a zaměřuje se na jejich příčiny a důsledky.

Klíčová slova: německá toponymie, místní jména, revitalizace, chrématonyma, transonymizace, marketing

Úvod

V meziválečném období v Bratislavě vycházely dvoje německy psané noviny. Ty konzervativní, s více než stopadesáti letou tradicí, ve svém názvu zachovávaly podobu toponyma *Bratislava* z doby před vznikem Československa, totiž *Preßburger Zeitung*, zatímco druhé *Bratislavaer Zeitung am Abend* volbou adaptované formy místního jména deklarovaly svoji liberální orientaci. Při procházce hlavním městem Slovenska se dnes v ulicích setkáme s podobami *Prešburg*, *Prešpurk* nebo *Pressburg* (názvy restaurací, kaváren či penzionů), jejichž funkčnost, vzhledem k zanedbatelné německé menšině, je spíše v rovině marketingu. V oživování a navracení německých názvů do veřejného prostoru se prolínají tři faktory, jimž chceme v dalším textu věnovat pozornost – paměť, nostalgie a marketing, a to na příkladu současné české situace.

Různojazyčné jazykové podoby zeměpisných jmen jsou výsledkem komplikovaného historického vývoje, a platí to zvláště ve střední Evropě. Většina významnějších lokalit v českých zemích má vedle české podoby názvu rovněž variantu německou, která mohla být primární (*Reichenberg* > *Liberec*, *Schönberg* > *Šumperk*), nebo byla vytvořena druhotně (*Ostrava* > *Ostrau*, *Slavonice* > *Zlabings*). Česko-německá dvojjmennost byla funkční až do roku 1945, kdy v souvislosti s novým poválečným uspořádáním Evropy došlo k odsunu německého obyvatelstva a revizi a úpravě (bohemizaci, přejmenování) německé toponymie (Matúšová, 2015, s. 159 – 167). Ze srovnání dat posledního předválečného sčítání lidu (1930), kdy se k německé národnosti hlásilo 30 % obyvatelstva, s dnešní situací (2011), kdy se k německé menšině hlásí pouhá 0,2 %, vyplývá, že hovořit v současnosti o praktické (administrativní, komunikační) potřebě či dokonce nutnosti užívání německojazyčných podob názvů českých obcí není třeba.

Na pozadí intenzivního zájmu o osudy „zmizelých sousedů“ (Židů, Němců) zhruba v posledních dvou desetiletích (beletrie, film, divadlo, výstavy, konference a odborná literatura včetně prací onomastických; srov. nejnověji Boháčová, 2011, 2014a, 2014b, 2016; Lábus, 2012, 2016; Matúšová, 2002, 2003, 2007, souhrnně 2015; viz též Pleskalová 1989) se však zdá, že německá toponymie nezůstává zavřena pouze na stránkách knih a studií, ale znova se vrací do veřejného

* Text vznikl s podporou grantového projektu SGS01/FF/2016–2017 Nové přístupy k výzkumu toponymie – na příkladu vybraných lokalit Moravy a Slezska (poskytovatel Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta).

prostoru. Právě tomuto tématu se chceme věnovat v následujícím textu. Zaměříme se na reflexi a osudy německé toponymie českých zemí po roce 1989, konkrétně na to, zda německé podoby názvů byly tematizovány v publicistice, zda docházelo k návratům k německým místním jménům (zpětnému přejmenování, revitalizaci) a zda a jak se dané formy uplatňují v marketingu.

Materiál

Východiskem pro volbu sledovaného souboru názvů bylo již zmíněné poslední předválečné sčítání obyvatelstva (Statistický lexikon obcí v Republice československé I, 1934; II, 1935). Kritéria pro výběr 50 lokalit, respektive jejich pojmenování, jsme si zvolili následovně: dle sčítání z roku 1930 se muselo jednat o samostatnou obec s více než 5 000 obyvateli; takto vybrané lokality jsme následně seřadili sestupně dle zastoupení německé menšiny. Soubor prvních 50 názvů lokalit (viz Tabulka 1), v němž nechyběla místa jako *Krásná Lípa/Schönlinde*, *Karlovy Vary/Karlsbad* nebo *Liberec/Reichenberg*, ohraňovaly *Kynšperk nad Ohří/Königsberg an der Eger* (97 % německého obyvatelstva) a *Český Krumlov/Krumau* (74 %). Výskyt předválečných (německých či poněmcených) variant názvů jsme poté sledovali v Českém národním korpusu, v databázi ANL (databáze Národní knihovny ČR) a v obchodním rejstříku (viz dále). V případě, že lokalita dostala po roce 1945 zcela nové jméno (*Falknov nad Ohří/Falkenau an der Eger*, dnes *Sokolov*; *Frývaldov/Freivaldau*, dnes *Jeseník*), byly ve jmenovaných souborech vyhledávány obě předválečné varianty jména (počeštěná i německá).

Tematizace německých toponym v publicistice – na příkladu materiálu Českého národního korpusu

Pro první téma jsme si zvolili čtyři sondy do materiálu Českého národního korpusu (ČNK, 2017), a to synchrónní korpusy SYN2000, SYN2005, SYN2010 a SYN2015. Jedná se o reprezentativní a referenční (uzavřené) korpusy pokrývající období let 1990–2014.

Nepřekvapilo nás, že v oborové (tedy odborné) literatuře se německá toponyma ze sledované skupiny objevují poměrně často, zejména jako podoby uváděné v závorkách v textech historického zaměření (např. „navázal také na myšlenky Vincenze Priessnitze (1799–1851), zakladatele přírodního léčitelství. Tento Rakušan žil v Gräfenberku u Frývaldova (dnešní Lázně Jeseník) a svým konceptem léčby“). Kde jsme naopak předpokládali výrazný výskyt německých variant názvů, to byly publicistické texty, a to nejen s ohledem na jejich dobovou aktuálnost, ale i téma česko-německých vztahů a vyrovnaní historických křívdiv na pozadí moderních dějin rezonující po roce 1989. Zde se však nás předpoklad nenaplnil. Články s politickým (politicko-historickým) podtextem se objevovaly jen výjimečně, rádově v jednotkách („Češi třeba ne vždy klidně snášejí od Němců důsledné označování měst v Čechách historickými německými jmény: Eger (Cheb), Falkenau (Sokolov), Tachau (Tachov) či Karlsbad (Karlovy Vary) nebo nacismem velmi zatížený výraz „Tschechei“ (Česko)“ či „Některé školy si přes prázdniny kupily mapy, v nichž jsou názvy českých měst doplněny německými ekvivalenty, například Sokolov – Falkenau nebo Černovice – Tschernowitz. Dvojjazyčné jsou i vysvětlivky a legenda mapy. Mnozí učitelé se teď mapu obávají používat. „Usoudili jsme, že by vzbudila nevoli rodičů a veřejnosti“).

Třetí skupinu sledovaných textů představuje umělecká literatura. Zde použití německého názvu odkazovalo buď opět přímo k předválečné realitě, přičemž se jednalo většinou o prózy (často memoárového charakteru) odehrávající se v minulosti (např. *Žítkovské bohyně* od Kateřiny Tučkové: „Byl to on, kdo uměl česky a kdo tedy dostal zvláštní příkaz vypravit se nejprve

do archivů spřáteleného Slovenského štátu a pak i do blízkosti svého rodiště v Protektorátu, do archivů v Chebu, Liberci, pak do Opavy a nakonec i do Frývaldova, který tak důvěrně znal.“), nebo bylo německé (poněmčené) jméno nejčastěji v rámci básní či písňových textů motivicky oživováno (*Pokusné stavy šílenství* od Petra Hrabalíka: „Hle jak rozpolcen já jsem pačes mohutný, / flákaje se Reichenbergem (božský Sandro v patách) / v knajpách drhnu strun svých six a též bluesuji o sto six / a blúzky jemné z rozehrátych těl stahuji jak hadí kůžičky“).

Revitalizace německé toponymie ve veřejném prostoru

Revitalizace, tedy obnovení či oživení německého názvu, se může uskutečňovat ve dvou podobách – v úřední (veřejné) rovině jako návrat obce k původnímu německému názvu, nebo jako transonymizace původního oikonyma na jiný než sídelní objekt, tedy jako přenos do oblasti chrématonymie, popř. též antroponymie (jen výjimečně, v podobě pseudonymů či přezdívek, např. umělecké jméno *Marie Freiwalda* či nick z Facebooku *Jitka von Reichenberg*).

Nejprve jsme se zaměřili na obnovení německých místních jmen. Na základě Statistického lexikonu obcí ČR (Statistický lexikon obcí České republiky, 1994, 2007, 2013; Malý lexikon obcí České republiky, 2014, 2015, 2016) jsme zjistili, že v letech 1989–2016 byly realizovány pouze 4 případy. S výjimkou městyse *Křížová* (1949–1991, okr. Havlíčkův Brod), který se vrátil k historickému názvu *Krucemburk* (David – Rous, 2006, s. 73 – 74), šlo o malé obce nebo dokonce pouze místní části: *Strážka* > *Varta* (1991, okr. Písek), *Želenov* > *Frymburk* (1992, okr. Klatovy), *Zlaté Hory* > *Kamberk* (1993, okr. Benešov). Kromě těchto změn, které se promítly do české toponymie, ovšem existují i doklady o dalších snahách o změnu jména a návrat k předválečné (německé) podobě názvu, které ale již provedeny nebyly (údaje jsme získali analýzou článků z databáze ANL – Články v českých novinách, časopisech a sbornících – Národní knihovny ČR, popř. jsme s dotazem kontaktovali samosprávu vybraných obcí). Z lokalit, které jsme zkoumali, se návrh na přejmenování objevil pouze v případě města Jeseník (Krčová, 2002; tk, 2002). Změnu názvu *Jeseník* na *Frývaldov* ovšem odmítl jak zastupitelé města, tak místní vlastivědní pracovníci. Návrh bývalého jesenického občana, který pokládal starší název *Frývaldov* za jazykově český (přirovnal jej k Trutnovu, který zůstal Trutnovem a nestal se Krkonošem, Krčová, 2002), načež změnu po roce 1945 označil za „špatný krok“, byl zastupiteli odmítnut ze tří důvodů. Vedle vysokých nákladů celé akce zastupitelé zmiňovali také vžitost jména *Jeseník*, pod kterým je město propagováno (což se rovněž pojí s finančními prostředky již vynaloženými na turismus), a vyjadřili rovněž obavu z negativních reakcí obyvatel na samotné přejmenování a poukázali na emotivní pozadí takové akce. Rovněž stanovisko Státního okresního archivu Jeseník označilo název za vžitý a jeho změnu za kontraproduktivní.

Druhým tématem, jemuž jsme v rámci revitalizace věnovali pozornost, byla transonymizace německých variant názvů z oblasti pojmenování sídelních objektů (toponymie, oikonymie) do oblasti jmen objektů chrématonymických. I v tomto případě jsme sledovali skupinu vybraných 50 místních jmen a na materiálu názvů firem evidovaných v obchodním rejstříku (Obchodní rejstřík, 2017) jsme zjišťovali, zda se dané podoby používají a zda jsou charakteristické pro oblast s historickým německým osídlením. V rejstříku jsme zaznamenali 80 pojmenování firem využívajících německé (předválečné) místní jméno, např. *Taxi Aussig s. r. o.*, *BOHEMIA HEALING MARIEN-BAD WATERS a. s.* nebo *Klub hledačů a přátel historie Maffersdorf*. S výjimkou několika subjektů, které sídlily v Praze, se všechny nacházely v pohraničních oblastech. Nejčastěji bylo v názvech zastoupeno jméno *Marienbad* (37x, Mariánské Lázně), poté *Eger* (14x, Cheb), *Karlsbad* (10x,

Karlovy Vary), *Reichenberg* (4x, Liberec), *Aussig* (3x, Ústí nad Labem), *Asch* (2x, Aš), *Falknov* (2x, Sokolov), ostatní se vyskytly pouze jednotlivě (viz Obrázek 1). Mimo dokladů z obchodního rejstříku se ale německé podoby toponym uplatňují rovněž v dalších chrématonymech (vyhledávání prostřednictvím Google), např. v názvech z oblasti umělecké tvorby (CD *Freiwalda* kapely Priessnitz, divadelní představení *Café Reichenberg*, hudební skupiny *Brüx Colony*, *Motörhead Reichenberg*, Šanov), v pojmenování restauračních či ubytovacích zařízení (kavárna *Falknow CAFE*, hotel *Carlsbad Plaza*, penzion *Eger*) či v názvech akcí (filmový festival *Marienbad Film Festival*, cyklistický závod *Frývaldovský DoCENT*).

Závěry

Náš výzkum zaměřený na reflexi předválečné německé toponymie v období po roce 1989 je teprve na počátku. Nicméně již nyní ukázal některá specifika používání německých variant jmen v současné komunikaci. Analýza publicistických textů přinesla zjištění, že německé varianty názvů dnes nepředstavují v českém prostředí zásadní téma politické debaty s konfliktním potenciálem, byť sama německá otázka je tématem s vysokou brizancí, jak ukázal např. předvolební souboj prezidentských kandidátů Karla Schwarzenberga a Miloše Zemana v roce 2013. Česká situace je rozdílná např. od Slovenska, kde dodnes spory o maďarské názvy obcí představují nejen politické téma, ale také se promítají do oficiálního názvosloví, např. *Švermovo* (1948–1990) > *Telgárt*, *Palkovičovo* (1948–1990) > *Sáp*, *Šafárikovo* (1948–1990) > *Tornala*, popř. se stávají předmětem neúspěšných pokusů o přejmenování, např. *Štírovo* (> *Parkan*, 1992), *Tešedíkovo* (> *Pered*, 2012). Německé podoby toponym se naproti tomu uplatňují v beletrie, kde slouží jako prostředek evokující předválečnou minulost a symbolizují nenávratné plynutí času.

Německé varianty současných českých toponym však podléhají transonymizaci a pronikají do veřejného prostoru, a to především do chrématonymie. Tento proces se realizuje dvěma způsoby. Jednak se tato jména vyskytují v názvech firem v oblasti německého příhraničí, zejména v severních Čechách, kde se uplatňují jako součást marketingových strategií směrem k německému prostředí; jednak se objevují v názvech turistických objektů v oblastech mimo bezprostřední kontakt s německým územím, kde cílí spíše na české turisty a jsou tak nositeli aluzivní funkce.

Tabulka 1 Seznam sledovaných lokalit

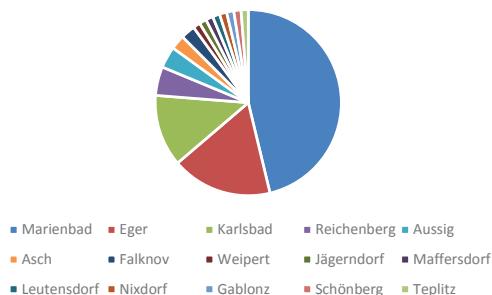
Název po r. 1918	Název po r. 1945	Německá menšina k r. 1930
Kynšperk nad Ohří, Königsberg an der Eger	Kynšperk nad Ohří	96,85%
Kraslice, Graslitz	Kraslice	96,07%
Krásná Lípa, Schönlinde	Krásná Lípa	95,50%
Chodov, Chodau	Chodov	95,07%
Nejdek, Neudek	Nejdek	94,84%
Rýmařov, Römerstadt	Rýmařov	94,60%
Vejprty, Weipert	Vejprty	94,49%
Mikulášovice, Nixdorf	Mikulášovice	93,78%
Stará Georgswalde, Alt-Georgswalde	Starý Jiříkov	93,65%
Drahovice, Drahwitz	Drahovice	93,51%
Šluknov, Schluckenau	Šluknov	93,47%
Bruntál, Freudenthal	Bruntál	93,26%
Jirkov, Görkau	Jirkov	92,46%
Tachov, Tachau	Tachov	91,59%
Jáchymov, Sankt Joachimsthal	Jáchymov	91,48%
Aš, Asch	Aš	91,08%
Vratislavice nad Nisou, Maffersdorf	Vratislavice nad Nisou	90,50%
Kadaň, Kaaden	Kadaň	89,02%
Rumburk, Rumburg	Rumburk	88,73%
Šternberk, Sternberg	Šternberk	88,24%
Varnsdorf, Warnsdorf	Varnsdorf	87,98%
Rybáře, Fischern	Rybáře	87,93%
Mariánské Lázně, Marienbad	Mariánské Lázně	87,61%
Frydlant, Friedland	Frydlant	87,33%
Karlovy Vary, Karlsbad	Karlovy Vary	87,26%
Mimoň, Niemes	Mimoň	87,21%
Stříbro, Mies	Stříbro	87,03%
Svitavy, Zwittau	Svitavy	87,02%
Krnov, Jägerndorf	Krnov	86,69%
Falknov nad Ohří, Falkenau an der Eger	Sokolov	86,33%
Střekov, Schreckenstein	Střekov	84,81%

Obrázek 1 Názvy firem - Obchodní rejstřík

Marienbad	37
Eger	14
Karlsbad	10
Reichenberg	4
Aussig	3
Asch	2
Falknov	2
Weipert	1
Jägerndorf	1
Maffersdorf	1
Leutensdorf	1
Nixdorf	1
Gablonz	1
Schönberg	1
Teplitz	1

80

Obrázek 1 Názvy firem - Obchodní rejstřík

Literatura:

- BOHÁČOVÁ, M. 2011. Chorvatské osídlení jižní Moravy a jeho stopy ve vlastních jménech. *Slavia*, 80, 2011, s. 419 – 430.
- BOHÁČOVÁ, M. 2014a. Kontinuita anoikonymie v jihomoravském pohraničí. In: *Acta onomastica*, 55, 2014, s. 24 – 31.
- BOHÁČOVÁ, M. 2014b. Pomístní jména v jihomoravském pohraničí (na příkladu obce Jevišovka). *Studia Slavica*, 18, 2014, s. 159 – 164.
- BOHÁČOVÁ, M. 2016. Toponymie pohraničí jako kulturní dědictví a názvy viničních tratí jako nástroj reklamy a marketingu. In: *Toponyma – kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2016, s. 134 – 143.
- ČNK. 2017. *Český národní korpus*. [Online.] 2017 [cit. 2017-04-15]. Dostupné na internetu: <https://www.korpus.cz>.
- DAVID, J. – ROUS, P. 2006. *Neviditelní svědkové minulosti. Místní a pomístní jména na Vysočině*. Praha: Academia, 2006. 201 s.
- KRČOVÁ, D. 2002. Jeseník zůstává Jeseníkem, změna názvu města neprošla. In: *Olomoucký den*, 13, 2002, č. 143, s. 10.
- LÁBUS, V. 2012. *Oronymie a hydronymie CHKO Jizerské hory*. Dizertační práce. Praha: Filozofická fakulta Karlovy univerzity, 2012. 264 s.
- LÁBUS, V. 2016. Německé stopy v současné toponymii Jizerských hor. In: *Toponyma – kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2016, s. 116 – 133.
- MATÚŠOVÁ, J. 2002. Toponyma na česko-německém pohraničí. In: *Słowiańska onomastyka: encyklopedia*. Tom I. Red. J. Duma – E. Rzetelska-Feleszko – A. Cieślakowa. Warszawa, Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2002, s. 220 – 223.
- MATÚŠOVÁ, J. 2003: Komunikační aspekty při změnách vlastních jmen po r. 1945 v České republice. In: *Vlastné meno v komunikácii: Zborník referátov z 15. slovenskej onomastickej konferencie*, Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Ed. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava: Veda, 2000, s. 191 – 197.
- MATÚŠOVÁ, J. 2007: K vývoji vlastních jmen německého původu v češtině po roce 1945. In: *Bohemistyka*, 7, 2007, č. 1, s. 25 – 30.
- MATÚŠOVÁ, J. 2015. *Německá vlastní jména v češtině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. 318 s.
- Obchodní rejstřík. 2017. *Veřejný rejstřík a Sbírka listin*. [Online.] 2017 [cit. 2017-04-15]. Dostupné na internetu: <https://or.justice.cz/ias/ui/rejstrik>.
- PLESKALOVÁ, J. 1989. Vývoj anoikonymie v oblastech nově osídlených po roce 1945. In: *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry*. Ed. M. Majtán. Bratislava: JÚĽŠ SAV, s. 113 – 118.
- Malý lexikon obcí České republiky 2014. Praha: Český statistický úřad, 2014. [Online.] 2017 [cit. 2017-04-15]. Dostupné na internetu: <https://www.czso.cz/csu/czso/maly-lexikon-obci-ceske-republiky-2014-n-gdc2kaznu1>.
- Malý lexikon obcí České republiky 2015. Praha: Český statistický úřad, 2015. [Online.] 2017 [cit. 2017-04-15]. Dostupné na internetu: <https://www.czso.cz/csu/czso/maly-lexikon-obci-ceske-republiky-2015>.
- Malý lexikon obcí České republiky 2016. Praha: Český statistický úřad, 2016. [Online.] 2017 [cit. 2017-04-15]. Dostupné na internetu: <https://www.czso.cz/csu/czso/maly-lexikon-obci-ceske-republiky-2016>.
- Statistický lexikon obcí České republiky 1992. Praha: SEVT, a. s., 1994. 895 s.
- Statistický lexikon obcí České republiky 2007. Praha: Český statistický úřad, 2007. 1352 s. [Online.] 2017 [cit. 2017-04-15]. Dostupné na internetu: <https://www.czso.cz/csu/czso/statisticky-lexikon-obci-2007-n-j7rjydk2ui>.
- Statistický lexikon obcí České republiky 2013. Praha: Český statistický úřad, 2013. 900 s. [Online.] 2017 [cit. 2017-04-15]. Dostupné na internetu: <https://www.czso.cz/csu/czso/statisticky-lexikon-obci-2013-a8m6eyff20>.
- Statistický lexikon obcí v Republice československé I. Země česká. Praha: Orbis, 1934. 613 s.
- Statistický lexikon obcí v Republice československé II. Země moravskoslezská. Praha: Orbis, 1935. 212 s.
- tk (šífra). 2002. Jeseník zůstane Jeseníkem, návrat k Frývaldovu byl zamítnut. In: *Jesenický týdeník: nezávislé regionální noviny*, 12, 2002, č. 26 – 27, s. 1 – 2.

Forms of German Place Names in the post-1989 Czechia (Memory, Nostalgia, Marketing)

The text focuses on German forms of place names in Czechia, especially their revitalization (refreshment) after 1989. This concerns their thematization, which is illustrated on the Czech National Corpus material and on the 1990s discussions about their restoration (renaming places). The process of German language forms transfer from the sphere of oikonymy (settlement names) to chrematonymy is also examined. The research has shown the German place-name forms are not considered to be a crucial political topic these days. They are thematized only in poetry and fiction books to evoke lasting time and the complicated modern Czech history. On the other hand, they are predominantly used in chrematonymy (names of hotels, restaurants, regional food products, and local events) as a device of marketing aimed at German (localization function) and Czech customers (allusive function).

Keywords: German place names, city names, revitalization, chrematonyms, transonymization, marketing

Vybrané aspekty využitia konceptu pamäti v toponomastike (Jazyková pamäť a toponymia východného Gemera)

GABRIEL ROŽAI

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica (Slovensko)

Príspevok sa zameriava na využitie metaforického konceptu pamäti v toponomastike. Osobitnú pozornosť venujeme koncepcii jazykovej pamäti nachádzajúcej uplatnenie v súčasnom lingvistickom a toponomastickom výskume. Cieľom práce je ozrejmíť teoretické chápanie jazykovej pamäti v toponomastike a predstaviť jej praktické využitie pri analýze neštandardizovanej toponymie z oblasti východného Gemera.

Kľúčové slová: onomastika, toponomastika, koncept pamäti, jazyková pamäť, regionálna toponymia

1. Vstup do problematiky

Jednu z akcentovaných výskumných tem vo sfére humanitných a spoločenských vied predstavuje metaforický koncept pamäti charakterizovaný prekročením rámca indívuda. Historická sociológia, historiografia, filozofia, folkloristika, kultúrna antropológia, lingvistika, toponomastika, ale aj iné vedné odbory venujú pozornosť rôznym konceptom pamäti – historickej, kolektívnej, sociálnej, kultúrnej, komunikatívnej, národnej, jazykovej pamäti, pamäti krajiny a pod. Vzhľadom na prierezový charakter tejto koncepcie môžeme medzi viacerými typmi pamäti pozorovať terminologické prekrývanie¹.

Vo sfére humanitných a spoločenských vied² môžeme medzi najvýznamnejšie koncepty pamäti zaradiť *kolektívnu, sociálnu, kultúrnu a komunikatívnu pamäť*, ako aj *orálnu históriu*. Prvé dva termíny charakterizuje rôzna miera sémantického prekrývania a hierarchickej nadradenosťi/podradenosťi (Kiliánová, 1996; Krekovičová, 1996). Termín *kolektívna pamäť* sa preferuje vo francúzskych prácach. Podľa M. Halbwachs je vytváraná spomienkami významnými pre danú sociálnu skupinu, ktorá si prostredníctvom nej vyberá z minulosti konkrétnie prvky dôležité pre vytváranie skupinovej identity (Šubrt – Pfeiferová, 2010). V anglosaských prácach sa uprednostňuje termín *sociálna pamäť*. Jeho autor, nemecký historik umenia Aby Warburg, sa ním snažil zameriť pozornosť na problém vzťahu ľudskej pamäti a kultúry (Šubrt – Pfeiferová, 2010).³ Sociálna pamäť je tu chápána ako nevyhnutný predpoklad pre vytvorenie skupiny a zaistenie jej integrity (Fentress – Wickham, In: Kiliánová, 1996). Rozlišovanie *kultúrnej a komunikatívnej pamäti* zaviedol J. Assmann. Zatiaľ čo *kultúrnu pamäť* chápe ako formu kolektívnej pamäti inštitucionálneho charakteru, prezentovanú, objektivizovanú a uchovávanú v symbolickej podobe (t. j. prostredníctvom pomníkov, obradov, krajiny a iných „miest pamäti“) a umožňujúcu pripomínanie a medzigeneračný prenos informácií významných pre identitu

¹ Porov. aj Krekovičová (1996), Gacíková (2015), Kiliánová (1996).

² Téma pamäti ako istej prenesenej skúsenosti sa začína dostávať do výraznejšej pozornosti humanitných vied až v druhej polovici sedemdesiatych rokov 20. storočia, pričom prvé reflexie nachádza v prácach historikov. Podľa J. Šubrta a Š. Pfeiferovej (2010) spočíva potreba analýzy danej problematiky v rôznych faktoroch, predovšetkým však v zániku živých spomienok spojenom s vymieraním generácie svedkov klúčových dejinných udalostí 20. storočia, ale aj s reflexiou súdobého stavu európskej kultúry a s otázkou európskej integrácie, s problémom hľadania identity a pod.

³ Preferencia tohto termínu sa spája najmä s vedomým odklonom od Halbwachsovoho chápania kolektívnej pamäti, ako aj od Jungovho ponímania kolektívneho nevedomia (Kiliánová, 1996).

istej sociálnej skupiny, *komunikatívnej pamäti* pripisuje status „neinštitucionálnej“ formy pamäti⁴, realizujúcej sa v každodennej interakcii a komunikácii členov istej society. Jej charakteristickým rysom je obmedzené časové trvanie (Assmann, 2008, s. 110 – 111). S koncepciou *komunikatívnej pamäti* úzko súvisí koncept *orálnej histórie*⁵. Ide o výskum ústne podanej história získanej predovšetkým metódou rozhovoru, ale aj analýzou vybraných druhov písomných historických prameňov (denníkov, listov, memoárov a literárnych diel) zachytávajúcich individuálne svedectvo či subjektívne dojmy (Leščák, 1996, s. 7 – 10).

Teoretický koncept pamäti našiel odozvu aj v toponomastike, pričom táto téma rezonuje v období ostatných desiatich rokov najmä v českom toponomastickom výskume⁶. Uvedená výskumná sféra sa spája s osobitným prístupom k danej problematike, ktorý je v porovnaní s nelingvistickými koncepciami výraznejšie determinovaný kategóriou „jazyk“. Dôležitú úlohu tu však zohráva aj kategória „priestor“, a to vzhľadom na spojenie toponyma s konkrétnym onymickým objektom. Aj v toponomastike sa práca s konceptom pamäti realizuje predovšetkým na pozadi akcentovania kultúrnych zreteľov⁷. V prácach českých onomastikov pozorujeme uplatňovanie, resp. aj konštruovanie rôznych pamäťových konceptov. Historiografický koncept *miesto pamäti*⁸ využila pri analýze pražských urbanónym M. Kojetínová (2013). O výpovednej hodnote toponym z hľadiska premien krajiny⁹, akcentujúcej teóriu *pamäti krajiny*, rozvíjanú najmä v zahraničnom vedeckom prostredí¹⁰, hovorí J. David (2008). Problematike všeobecne chápanej historickej pamäti toponymie v prepojení na kultúrne dedičstvo venoval pozornosť P. Mácha (2016), ako aj monografia J. Davida a P. Máchu *Názvy miest : Pamäť, identita, kultúrní dědictví* (2014). S konceptom *pamäti miesta* pracuje napríklad J. David (2016), K. Bílková (2016), nepriamo aj M. Nekula (2008).

⁴ „Neinštitucionálny“ charakter tohto termínu ho najvýraznejšie spája s Halbwachsovou koncepciou *kolektívnej pamäti* (Assmann, 2008, s. 111).

⁵ Inak aj *oral history, ústna história alebo živá pamäť*. Porov. napríklad Mannová (1996), Gacíková (2015).

⁶ V slovenskej toponomastike naznačuje využitie konceptu pamäti v toponomastickom výskume J. Krško (2016, s. 25). S konceptami *kultúrna pamäť* a *miesto pamäti* v spojení s mytologicky motivovanou toponymiou a z pozície mytopoetickej tradície pracuje aj M. Golema (2006, 2009).

⁷ Ich prienikom do toponomastického výskumu sa začala výraznejšie uvedomovať kultúrna (resp. kultúro-historická) hodnota toponymie, ktorá podľa R. Srámkovej (2016) predstavuje integrálny prvok propriálnej sféry jazyka, prestupujúci všetkými jej rovinami a zložkami. V súvislosti s neustálym vývinom spoločnosti, inicujúcim zmeny v životnom štýle, ako aj s nepretržitými premenami reliéfu krajiny prenikajú do toponymických registrov obyvateľstva nové (najmä „civilizačné“) názvy. Tieto „prírastky“, vďaka svojej aktuálnosti, prameniaci z komunikačných potrieb súčasného spoločenstva a umožňujúcej rýchlu orientáciu v dnešnom onymickom priestore, dokážu spoľahlivo plniť svoje onymické funkcie, čím sa stávajú vážnou konkurenciou pre staršiu vrstvu lokálnej toponymie, ktorá sa po oslabení lokalizačnej a identifikačnej funkcie postupne presúva z priestoru živého pomenúvania do priestoru pamäti a následne, postupnou generáčnou výmenou, až zaniká (David – Mácha, 2014; Pleskalová, 2016; Srámek, 2016). Táto skutočnosť vedie k interakcii medzi výskumným predmetom toponomastiky a (nelingvistickými) pojмami ako *kultúrne dedičstvo*, (*lokálna/skupinová*) *identita* či *kultúrna a historická pamäť* (v najvšeobecnejšom význame).

⁸ Konцепcia *miesto pamäti* sa spája s projektom francúzskeho historika P. Noru *Les lieux de mémoire* (t. j. *Miesta pamäti*). Danú schému autor poníma ako miesto (v materiálnom, funkčnom a symbolickom zmysle, napr. cintorín, archív, učebnica, sviatok, prírodný útvar) umožňujúce zhmotnenie kolektívnej pamäti (Nora, 1996; Šubrt – Pfeiferová, 2010).

⁹ Svedeckej hodnote toponym vo vzťahu k minulosti krajiny venuje pozornosť aj L. Olivová-Nezbedová (2001).

¹⁰ Porov. napr. Schama, Simon: *Krajina a pamäť*. Praha: Argo a Dokořán 2007 (ide o český preklad originálu *Landscape and Memory* z roku 1995; pozri aj David [2008, s. 105]).

P. Štěpán (2016) v štúdii *Pomístní jména a paměť*, venovanej výskumu pamäti vo vzťahu k anojkonymickému priestoru, zameriava svoju pozornosť na tri vybrané pamäťové okruhy. Prvým je *paměť krajiny*, približujúca premeny krajiny v čase, a to formou dokladovania existencie zaniknutých objektov (napr. vodných plôch, stavieb, porastov), ktoré možno poznávať nielen prostredníctvom analýzy motivačných príznakov anojkoným, ale aj ich formálnych osobitostí. So zaznamenávaním zanikajúcej anojkonymie a s primeranou interpretáciou motivačných aspektov vybraných názvov sa spája *paměť pamätníkov*. Tretí okruh predstavuje tzv. *jazyková paměť*, ktorá tvorí ústredný predmet nášho záujmu. Podľa P. Štěpána (2016, s. 102) *jazyková paměť* umožňuje podávať „svědectví pomístních jmen o zaniklých jazykových jevech a toho, jak mohou anojkonyma přispět k poznání starších fází vývoje jazyka“. Autor zameriava pozornosť na zaniknuté lexikálne základy a významy apelatív uchovaných v anojkonymách (medzi príkladmi uvádza napr. anojkonymum *Bohyně*, ktoré J. Malenínska [In: Štěpán, 2016, s. 109] dáva do súvisu s psl. hydronymickým koreňom *boh-, *bag-, *bug-, na základe čoho interpretuje dané anojkonymum ako „místo u vody, mokré místo“), ako aj na zaniknuté funkcie slovotvorných či „názvotvorných“ prostriedkov; napríklad sufix *-ství* sa uplatňuje v českej anojkonymii ako prostriedok na vyjadrenie majetkových vzťahov (typu *Farářství*, t. j. pozemok, ktorý bol cirkevným majetkom), v apelatívnej sfére súčasnej češtine v tejto funkcií nie je známy (Štěpán, 2016, s. 110 – 111).

Termín *jazyková paměť* nachádza uplatnenie aj v lingvistike. Podľa J. Dolníka (2010) sa základným východiskom pre analýzu vzťahu jazyka a pamäti stáva základná kulturologická téza považujúca jazyk a jeho nositeľov za prirodzenú súčasť daného kultúrneho sveta. Z tohto konštatovania prirodzené vyplýva, že jazyk a jazykové spoločenstvo predstavujú osobitnú zložku kultúry¹¹. Kladúc dôraz na kultúrne formy jazykovej pamäti, J. Dolník (2010) vníma danú kultúrnu zložku z perspektívy identity, ktorá ju umožňuje reflektovať ako produkt špecifických jazykovo-historických a spoločensko-historických procesov charakterizovaný opozičným vzťahom k iným jazykom a spoločenstvám. Súvislosť medzi identitou a pamäťou vo sfére jazyka sa utvára pri uplatňovaní historického aspektu, umožňujúceho aplikovať takú metódu výskumu, „ktorou sa preukáže, ako sa premieta minulosť jazyka do jeho prítomnosti a ako sa prejavuje minulosť jazykového spoločenstva v jeho aktuálnom stave“ (Dolník, 2010, s. 93). V tejto koncepcii zohráva klíčovú úlohu termín *jazyková paměť*, ktorý je vzhľadom na kultúrnu podmienenosť jazyka špecifikovaný a systematizovaný s ohľadom na nelingvistické východiskové termíny *kolektívna paměť* (ako najvyššia kategória), *kultúrna (funkčná), akumulačná*¹²

¹¹ Z hľadiska vzťahu jazyka a kultúry pristupuje J. Dolník k jazyku z niekoľkých aspektov. Jazyk považuje jednak za ustanovujúci prvok kultúrnej pamäti (chápanej ako funkčná forma kolektívnej pamäti, uchovávajúca vyselektované prvky minulosť významné pre potreby istého kolektívu a relevantné vo vzťahu ku kolektívnej identite), vystupujúci vo funkcii média, ktorým sa v rámci generácej kontinuity zachovávajú a odovzdávajú obsahy sprostredkované jazykovými znakmi, v danej spoločnosti interpretovanými ako identifikačné (Dolník, 2010, s. 85). Zároveň ho charakterizuje ako kultúrny produkt (ide o základnú kulturologickú tézu o jazyku stojacu v opozícii k systémovolingvistickej téze „jazyk je systém znakov“) a hovorí aj o jazyku ako o objekte kultivácie (op. cit., s. 89 – 92).

¹² Autor tu nadvážuje na A. Assmannovú (2011, s. 119 – 132), ktorá delí pamäť na *funkčnú* („functional memory“) a *akumulačnú* („storage memory“). Akumulačná pamäť plní funkciu archívu istej kultúry, v ktorom sa hromadia nemodifikované historické fakty. Jej existencia je viazaná na inštitúcie, ktoré zabezpečujú uchovávanie, konzerváciu, triedenie, sprístupňovanie a rozširovanie kultúrnych poznatkov (múzeá, archívy, knižnice, výskumné ústavy, univerzity a pod.). Svojou povahou sa odlišuje od funkčnej pamäti, čerpajúcej (selektujúcej)

a *komunikačná pamäť* (ako hierarchicky rovnocenné subkategórie). Pre našu analýzu je dôležité autorovo chápanie *jazykovej pamäti* ako komponentu kultúrnej (funkčnej) i akumulačnej pamäti. *Jazyková pamäť* ako zložka akumulačnej pamäti zabezpečuje archiváciu minulého jazykového sveta daného spoločenstva, t. j. všetkých zachovaných jazykových znakov, ktoré sú „potenciálne usúvzťažniteľné s potrebami a záujmami súčasného jazykového spoločenstva“ (Dolník, 2010, s. 94). Ako prvak kultúrnej pamäti z tohto materiálu selektívne vyberá znaky významné pre pestovanie kolektívneho sebaobrazu s pragmatickou motiváciou.

Z týchto poznámok vyplýva otázka, či aj v toponomastickej koncepcii je možné pristupovať k *jazykovej pamäti* z pozície kultúrnej a akumulačnej pamäti. Odpoved' na túto otázku sa pokúsime priblížiť v širších súvislostiach. V toponomastike sa s koncepciou *sociálnej a kolektívnej pamäti*, ktorú môžeme významovo stotožniť s cháním *kultúrnej (funkčnej) pamäti* v koncepcii J. Dolníka, najviac zbližujú onomastické práce vychádzajúce z konceptu *mesta pamäti*, a to na základe vnímania topónym ako prvkov „dôdictví pamäti určitého spoločenstvá“ (Kojetínová, 2013, s. 147). Dôležitú úlohu tu teda zohrávajú toponymá sprostredkúvajúce informácie významné pre pamäť konkrétneho spoločenstva obývajúceho dané územie. Toponymá však môžu uchovávať aj informácie, ktorých informačná hodnota prekračuje sféru selektívnej *sociálnej pamäti* istého spoločenstva, najmä ak vezmeme do úvahy dôležitú podmienku P. Noru pri vymedzovaní miest pamäti, kde „na počátku musí být vôle k pamäti“, pretože ak táto vôle chýba, „místa paměti se stávají místy dějin“, resp. vystupujú z kolektívnej pamäti, stávajú sa dokumentom určeným pre historikov, a teda vstupujú do pamäti historickej či pedagogickej (Nora, 1996, s. 56 – 57), čo naznačuje aj P. Štěpán (2016, s. 101 – 102). Pamäť topónym teda uchováva informácie dôležité aj pre historiu (napr. svedectvom anojkoným o kultivácii krajiny, o kolonizačných pohyboch a pod.)¹³, humánnu geografiu a environmentalistiku (kde sa využíva svedectvo anojkoným pri určovaní hospodársko-spoločenského vývoja, s kladením dôrazu na hodnotenie topónym ako stôp po premenách krajiny a vzťahu človeka k nej)¹⁴, ktoré sa v štúdiu P. Štěpána spájajú s konceptom *pamäť krajiny*, ale aj pre jazykovedu, najmä pre historickú gramatiku, dialektológiu a etymológiu, ktoré sprostredkúva Štěpánov koncept *jazykovej pamäti*. Okrem dokumentačnej funkcie však týmto koncepciam nemôžeme uprietiť aj súvislosti s kultúrne determinovaným konceptom pamäti, a to najmä akceptovaním tézy o kultúrnej podmienenosti jazyka a geografického priestoru (resp. krajiny)¹⁵. Z hľadiska kolektívnej identity naznačujú koncepty predstavené P. Štěpánom primárnu súvislosť s akumulačnou pamäťou, ktorá sama o sebe nemá vplyv na formovanie identity a funguje ako istý kultúrny archív uchovávajúci objektívne informácie o minulosti, z ktorého môže vybrané spoločenstvo v prípade potreby presúvať „identifikačne relevantné“ údaje do kolektívnej funkčnej (kultúrnej) pamäťi¹⁶. Na základe tohto konštatovania sa domnievame, že jazyková pamäť v toponomastike môže, podobne ako v koncepcii J. Dolníka (2010), existovať nielen ako komponent akumulačnej pamäti, ale aj kultúrnej (funkčnej) pamäti, a to v prípade, že sa jazyková stránka topónym využíva ako prvak utvárania identity miestneho spoločenstva. Ako príklad môžeme uviesť terénne názvy nemec-

¹³ z archívu akumulačnej pamäti iba tie údaje, ktoré vyplývajú z potrieb a záujmov daného kolektívu (Dolník, 2010, s. 94; Assmann, 2011, s. 130). Kultúrnu pamäť teda J. Dolník (2010, s. 94) spája s funkčnou pamäťou.

¹⁴ Porov. David (2008, s. 99 – 100).

¹⁵ Porov. David (2008, s. 98, 100).

¹⁶ Porov. David – Mácha (2014, s. 31).

¹⁶ Porov. Dolník (2010, s. 94 – 95), Assmann (2011, s. 127, 130).

kého pôvodu typu *Glac*, *Macibel*, zaznamenané v obci Nižná Slaná, utvorené z nemeckých apelatív *e Glatze*, *r Hübel* (nárečovo; v adaptovanej podobe *hibel*), nedochovaných v miestnej nárečovej lexike, ktorých nedomáca jazyková podoba je pociťovaná dodnes a chápe sa ako jeden z prvkov dotvárajúcich identitu miestneho spoločenstva z hľadiska jeho prvotnej (t. j. východiskovej) etnicko-hospodárskej štruktúry, ktorá je aj v súčasnosti akcentovaná vzhľadom na dlhodobú tradíciu banskej činnosti v Nižnej Slanej. Dané konštatovanie môžeme podopriť aj ich „prežitím“ a nepretržitou existenciou v súčasnej neoficiálnej toponymii, hoci vzhľadom na onymický status toponým rozhodne najde o jediný faktor determinujúci ich jestvovanie, spoločenský význam a akčný rádius.

Koncept jazykovej pamäti v toponomastike je vzhľadom na opozičný vzťah apelatívum/proprium determinovaný aj dvojakým (t. j. lingvistickým a onomastickým) statusom kategórie nomen proprium. Aktuálne sa využíva ako prostriedok na poznávanie historického vývinu apelátnej lexiky, čo súvisí so všeobecným konštatovaním o užej väzbe kategórie terénnych názvov na apelatívnu lexiku, ktorá sa vzťahuje k ich mladšiemu veku v porovnaní s kategóriou ojkoným či hydroným. Z toho vyplýva, že pri skúmaní ich lexikálnej, slovotvornej a hláskovej výstavby k nim možno pristupovať rovnako ako k inému, napr. nárečovému materiálu (Majtán, 1996, s. 29). Minimálne na úrovni slovotvorby však treba okrem odkazu na historický apelatívny vývin prihliadať aj na ich parasytémový charakter¹⁷. M. Majtán (1996, s. 32) zároveň dopĺňa, že areály slov v domácej toponymii sa „často nekryjú s areálmi tých istých slovných základov, slov a formantov v apelatívnej zložke slovnej zásoby“, preto je možné hodnotiť ich prítomnosť aj ako výsledok medzijazykových kontaktov. Ich primerané hodnotenie je v úzkom vzťahu s hodnotením mimojazykových aspektov (Majtán, 1996).

2. Analýza získaného materiálu

Analýzu realizujeme na súbore nešandardizovaných (živých)¹⁸ terénnych názvov¹⁹ troch obcí východného Gemera – Vlachova (ďalej aj VI), Gočova (ďalej aj G) a Nižnej Slanej (ďalej aj NS). Opisované územie leží v severnej časti Slanskej doliny tvoriacej severovýchodný okraj gemerského regiónu a susediacej s južným Spišom. Oblast' bola od 13. storočia osídľovaná nemeckými baníkmi, ktorých sem pozývali panovníci, aby podporili rast hospodárstva a rozvíjali banskú činnosť.

¹⁷ Porov. aj Štěpán (2016).

¹⁸ Nešandardizovaná, resp. živá toponymia existuje v najužšom vzťahu s miestnym spoločenstvom a v porovnaní so šandardizovanou toponymiou disponuje nielen nepomerne väčším kvantitatívnym rozsahom, ale aj bohatšími obsahovými a formálnymi kvalitami. Ako príklad môžeme uviesť nižnoslanský terénny názov nem. pôvodu – *Macibel*, svojím jazykovým stvárnením odkazujúci na dôležité etnické a jazykové aspekty historickeho vývinu miestneho spoločenstva, ktorý označuje onymický objekt v šandardizovanej toponymii nazývaný ako *Čertov chrbát*. Spomennutý nešandardizovaný názov, s prvým známym záznamom z roku 1667 (*Maczibel* [Ila, 1944, s. 48]), je dodnes jediným zaužívaným pomenovaním daného onymického objektu v neoficiálnej komunikácii. Proces šandardizácie terénnych názvov môže vo vybraných prípadoch aj „zotriť“ historicky a regionálne podmienené črty miestnej toponymie (ako príklad môžeme uviesť nešandardizované názvy zachávajúce historické použitie predložky *u* vo význame *pri* typu *U bučka*).

¹⁹ Do kategórie terénnych názvov všeobecne zaradujeme všetky subkategórie vytvárajúce kategóriu anojkoným, teda oronymá, hodonymá, chotárne názvy, speleonymá, hydronymá a názvy iných jednotlivých neživých objektov, ale zároveň aj časť ojkonymického priestoru obmedzenú výhradne na vlastné mená pomenúvajúce miestne časti obcí, a to na pozadí akcentovania tendencie k dynamickosti vzťahov medzi anojkonymickým a ojkonymickým subsystémom, na ktorú upozorňuje J. Krško (2009). V empirickej časti tejto štúdie však nachádzame iba oronymá a chotárne názvy.

nosť, od 15. storočia aj etnický rôznorodým valaským živlom, venujúcim sa pastierstvu a chovu dobytka. Z jazykového hľadiska sa v oblasti komunikuje východogemerským nárečím pomedzneho, stredoslovensko-východoslovenského charakteru (Krajčovič, 1988). Od maďarsko-slovenskej jazykovej a etnickej hranice, ktorá nadobudla v Gemeri svoju dnešnú podobu približne v 13., najneskôr však v 14. storočí (Marsina, 1991), je skúmaná oblasť vo svojom najjužnejšom bode (chotár Nižnej Slanej) vzdialenosť približne 9 kilometrov.

Pri analýze jazykovej pamäti sme sa inšpirovali predovšetkým príspevkom P. Štěpána (2016) približujúcim koncept pamäti vo vzťahu k anojkonymickému priestoru. Koncept *jazyková pamäť* predstavujeme ako konštrukt fungujúci na úrovni akumulačnej i funkčnej pamäti. Pri zápise neštandardizovanej toponymie (získanej terénnym výskumom) využívame vybrané znaky fonetickej transkripcie. Dôležitým parametrom pre selekciu terénnych názvov z celkového súboru sa stáva ich potencia sprostredkovať isté historické svedectvo významné z hľadiska jazykového vývinu oblasti (a medzi jazykových kontaktov), ale aj z aspektu kultúrnej (funkčnej) pamäti a regionálnej identity. Ide predovšetkým o schopnosť terénneho názvu fixovať a dokumentovať istý stav jazyka v jeho neustálom vývine, v spojitosti so zaniknutými alebo zanikajúcimi lexikálnymi jednotkami či morfematickými a slovotvornými prvkami.

Analýzu jazykovej pamäti v miestnej toponymii predkladáme prostredníctvom troch základných okruhov. Prvý okruh zahŕňa terénné názvy podávajúce svedectvo o zaniknutých (resp. aj zanikajúcich) lexikálnych základoch a o ich sémantike. V rámci domácej (slovenskej) lexiky sem patria názvy *Ždžár* VI, NS, ktoré sa utvorili zo v súčasnosti už zanikutej lexémey *ždiar* odkazujúcej na kultiváciu prírodného prostredia pri získavaní pasienkov. V. Machek (1971, s. 723) uvádzá pri apel. *ždžár* význam „vypálená časť lesa určená k osídleniu a polnímu hospodářství“ a zároveň dodáva: „je i jako jméno osad“. Vznik tohto apelatíva spája s psl. **jbz-žarъ* s pravdepodobným významom „pole ze žáru“; nachádzame tu teda súvislosť s celoslovanským apel. *žár*, slovensky *žiar*, pri ktorom kladie V. Machek (1971, s. 722) dôraz na význam „lesný požiar“.

S územne užšie vymedzenou lexikou sa spájajú terénné názvy utvorené z lexém, ktoré tvorili integrálnu súčasť lexiky východogemerského regiónu, vplyvom neustálого jazykového vývinu sa však postupne vytratili z aktívnej slovnej zásoby a ich pôvodná sémantika je známa iba vybranému okruhu najstarších obyvateľov. Môžeme sem zaradiť názvy *Bereki* NS (< apel. *berek/g* s významom „láka, kde stojí voda“, doložené J. Orlovským z Muránskej Dlhéj Lúky [1982, s. 26], a to z maď. *berek* „rákosie, húština, trasovisko, močiar, tŕstie, mokrá rovina“ a pod. [Bába – Nemes, 2014, s. 89 – 90]) a *Hostec studňa G, Hostec/Hoscová voda* VI (< apel. *hostec* – kožná choroba spojená s vyrážkami alebo výsypom [SSN 1, s. 610]).

Osobitnú skupinu z hľadiska dokladovania zanikutej lexiky tvoria názvy utvorené z nedomácich lexém, ktoré sa nestali súčasťou miestnej či celonárodnej slovnej zásoby. Tvorcami týchto názvov boli totiž príslušníci iných etnických skupín, v skúmanej oblasti najmä nemecké obyvateľstvo. Danú kategóriu prezentujú jednočlenné i zložené názvy utvorené z nem. apelatív *r Berg* „hora, vrch“ > *Ramperk, Rimperk* NS; *e Glatze* „plešina, lysina“, resp. *Glatz* „plešatý“ (DWB, 1971) > *Glac* NS; *r Hag* „živý plot“, resp. *r Hagen* (v nem. nárečiach Spiša) „pásy vŕb/ trniek vysádzaných na ochranu lúk a polí“²⁰ > *Hágen* aj *Hágne* NS; nem. nárečové apel. *r Hübel*

²⁰ V lesníckej terminológii však môže ísť aj o opačný význam, t. j. *hacken (hágen)* „rúbať, sekat“ (Pavlík, In: Štefaňák, 2009, s. 23).

(v adaptovanej podobe *hibel*) „vŕšok, kopec“²¹ > *Macíbel* NS. Tieto názvy považujeme za najvýraznejšie svedectvo o živých etnických kontaktoch prebiehajúcich v historickej štruktúre miestneho spoločenstva, ktoré je zároveň vnímané aj ako jeden z prvkov dotvárajúcich regionálnu identitu miestneho obyvateľstva (pozri vyššie).

Druhý okruh sa spája s terénnymi názvami, ktoré umožňujú podávať svedectvo o starších slovotvorných, resp. názvotvorných²² osobitostiach miestnej lexiky. V rámci tvorby predložkových názvov nachádzame v toponymii skúmanej oblasti doklady na využitie domácej predložky *u* v miestnom význame, ktorá bola v strednej slovenčine približne od štyridsiatych rokov 17. storočia postupne nahradzana predložkou *pri* a začiatkom 18. storočia sa už nepoužívala (Pršo, 1971, s. 367 – 368). Tento historický prvak najzreteľnejšie dokumentuje terénny názov *U Jasena líka z Gočova*. V Nižnej Slanej nachádzame terénny názov *Ústodola*, ktorý vznikol univerbizačiou pôvodnej predložkovej konštrukcie *u stodoly* (v rokoch 1852 a 1914 sa názov uvádza v podobe *u Stodoly* [VM 3], *U Stodoli* [MNS]). Prítomnosť predložky *u* v miestnom význame v terénnych názvoch považuje A. Pršo (1971, s. 369) za relikt zo staršej slovenčiny a zároveň dopĺňa: „(...) chotárne názvy majú hodnotu pre dokazovanie domáceho pôvodu slov. Uplatňuje sa v nich domáca slovná zásoba, zachovaná často z hlboko historického obdobia jazyka. V predložkových chotárných názvoch pretrváva predložka *u* v miestnom význame dokáže tri storočia, hoci nemá oporu v jazyku“.

Historický vývin lokálnej nárečovej slovotvorby a prítomnosť regionálnych medzijazykových kontaktov môže priblížovať aj terénny názov *Pšolník* G utvorený z apel. **pšolník* (včelin), ktorý má v súčasnej nárečovej lexike podobu *pšolinec*. Apelatívny variant s formantom *-n-ík* je typický pre východoslovenskú a severogemerskú oblasť (porovnajme *pčolník* [Czambel, 1906, s. 568]; *pčelník* v Heľpe a v Šumiaci na susednom Horehroní [Orlovský, 1982, s. 273]), s ktorými táto oblasť bezprostredne susedí, zatiaľ čo tvar s formantom *-in-ec* je charakteristický pre apelatívnu a propriálnu lexiku ostatnej gemerskej i stredoslovenskej oblasti (tu aj popri iných formantoch; porovnajme napr. *Pšolinec* v Roštári, Šiveticiach [Orlovský, 1982, s. 273]; *Nad Čzelinczem* v Hájnikoch [HSSJ 6, s. 313]). Z hľadiska veku je z trojice názvov so slovotvorným základom *pšol-* (*Pšolník*, *Pšolinec* G, *Pšolínok* VI) najstarší práve názov *Pšolník* (v roku 1645 sa spomína v kontexte „Na pčolníku“ [PS]), čo by mohlo podporiť správnosť nášho predpokladu.

Do posledného okruhu sme zaradili terénne názvy, ktoré môžu podávať svedectvo o morfematickom vývine miestnej apelatívnej lexiky. Ide o názvy *Zemka* NS a *Xotárna dolka* VI. V názve *Zemka*, motivačne súvisiacom s nárečovým apelatívom *zem* (roľa), sa namiesto deminutívnej prípony *-iš-k-a/-ič-k-a*, typickej pre súčasnú gemerskú apelatívnu aj propriálnu lexiku (napr.

²¹ Porov. Malenínská (1995, s. 140 – 141, 144).

²² Termín *názvotvorba* sa v Novom encyklopédickom slovníku češtiny chápe ako „proces vzniku vlastného jmena (názvu), jehož specifickosť je definována na pozadí slovotvorby apelativa“ (David, In: Karlík – Nekula – Pleskalová, 2017). Vznik *propria* ako špecifického druhu pomenovania je totiž výsledkom osobitného procesu – propriálne pomenovacieho aktu, ktorý sa líši od vzniku apelatíva. Na nevhodnosť využitia prívlastku „slovotvorný“ v rámci modelovej teórie v anojkonymii upozorňuje aj J. Pleskalová. Tvrdi, že v apelatívnej slovotvorbe možno využiť termín *slovotvorný model* iba v prípade jednoslovných pomenovaní, keďže viacslovné pomenovania sa považujú za neslovotvorné pomenovacie štruktúry. Vzhľadom na častý výskyt dvoj- a viacslovných anojkoným preto navrhuje vo svojej modelovej teórii vhodnejší termín – *štruktúrny model*. Ten umožňuje vyjadriť pomenovací akt nielen jednoslovných, ale aj dvojslovných a viacslovných anojkoným bez rozporu s terminológiou apelatívnej slovotvorby (Pleskalová, 1992, s. 20).

Zemiške v Hostišovciach, *Zemiški* v Gemerskom Milhosti a v Šiveticiach [Orlovský, 1982, s. 410]; v bezprostrednom okolí napr. v dvojčlennom názve *Malá zemiška* v Rožňavskom Bystrom [v. v.], uplatnila prípona *-k-a*. V rámci historickej apelatívnej lexiky je v HSSJ 7 (s. 270) doložená z oblasti Hontu (napr. *zgemka*²³ Krupina) a bývalej Nitrianskej a Trenčianskej župy (*zemka* Dežerice, *ziemki* Dobrašov, *zgemki* Bánovce nad Bebravou). Druhové označenie objektu v dvojčlennom názve *Xotárna dolka* sa v súčasnej apelatívnej lexike skúmaných obcí nepoužíva (a ojedinelé je aj v súčasnej neoficiálnej toponymii); medzi informátormi sme zaznamenali iba deminutívnu podobu *dolinka* (v proprieálnej sfére uvádza názvy s druhovým označením *dolinka* v skúmanej oblasti aj J. Orlovský [1974]). Kedže ide o objekt ležiaci na hranici vla-chovského a dobšinského chotára, bolo by možné uvažovať aj o výsledku regionálnych medzi-jazykových kontaktov. Deminutívnu podobu *dolka* lokalizuje M. Majtán (1996, s. 35, 85) práve v západnej časti východného Slovenska (Spiš) a jej častý výskyt v súčasnej neštandardizovanej toponymii Dobšinej potvrdzuje svojím výskumom aj E. Černická (1998, s. 57 – 64), napr. *Lukasovej dolka*, *Gubova dolka*, *Hotárná dolka* (tvar *dolinka* sa v získanom materiáli, na rozdiel od susediacich gemerských obcí, nevyskytuje). Hoci súčasný mestský dialekt Dobšinej vykazuje viacero nárečových črt typických pre juhospíšskú oblasť (v. v.), z historického hľadiska je potrebné zdôrazniť, že dobšinská toponymia mala prevažne nemecký charakter. Názor *Hotárná dolka* (v nemeckom nárečí Dobšinej *Hottersgrendl* [Černická, 1998, s. 58], vo Vlachove *Xotárna dolka*) teda bude pochádzať z neskoršieho obdobia. V rámci historického jazykového vývinu oblasti stojí za povšimnutie, že tvar *dolka* sa objavuje aj v historickej toponymii skúmaných obcí. Porovnajme napríklad záznamy *Nad zlatú dolku* z rozmedzia rokov 1854 – 1934 v Nižnej Slanej (Žilák, 1980), *Gyurajova Dolka*, *Krajna Dolka* a pod. v Gočove (GT, 1878). Na základe týchto skutočností sa domnievame, že súčasný terénny názov *Xotárna dolka* ponúka doklad na historické morfematické osobitosti miestnej apelatívnej lexiky determinované pomedzným charakterom východogemerskej nárečovej oblasti a jej jazykovými kontaktmi s južným Spišom.

3. Záver

Metaforický koncept pamäti nachádza odozvu aj v súčasnej toponomastike. Ideovo-teoretickú základňu pre formujúce sa toponomastické pamäťové koncepcie poskytujú koncepty z iných humanitných vied. Tieto koncepty sú však v toponomastickom výskume v rôznej miere modifikované a prekračované. Ich odlišný diapazón vyplýva predovšetkým zo špecifickej povahy výskumného predmetu toponomastiky. Vzhľadom na významnú pozíciu kategórie „jazyk“ našla v toponomastike – rovnako ako v lingvistike – uplatnenie aj koncepcia jazykovej pamäti, ktorá sa realizuje predovšetkým ako komponent akumulačnej pamäti ponúkajúci cenný materiál pre historickú gramatiku, dialektológiu a etymológiu; vo vybraných prípadoch však funguje aj ako súčasť kultúrnej (funkčnej) pamäti spojenej s problematikou identity miestneho spoločenstva. Využitie jazykovej pamäti pri výskume východogemerskej regionálnej toponymie umožnilo priblížiť tie lexikálne, slovotvorné (názvotvorné) a morfematické charakteristiky historického jazykového vývinu oblasti, ktoré sa vplyvom neustáleho vývinu jazyka a spoločnosti vytratili (resp. aj vytrácajú) z apelatívnej lexiky regiónu. V zhode s P. Štěpánom však dopĺňame, že pri opise slovotvorných a morfematických osobitostí skúmanej toponymie môže

²³ Grafémou *g* sa v historických textoch označovala súčasná graféma *j*.

formálnu podobu terénnych názvov determinovať nielen ich schopnosť konzervovať starší jazykový stav, ale aj ich parasytémový charakter. Práca s jazykovou pamäťou, ale aj s inými pamäťovými konceptmi vo sfére regionálnych výskumov, nás privádza k poznaniu historickej dokumentačnej hodnoty lokálnych terénnych názvov, ako aj ich významu pri formovaní a udržiavaní kolektívnej identity miestneho spoločenstva.

Literatúra:

- ASSMANN, A. 2011. *Cultural Memory and Western Civilization*. New York: Cambridge University Press, 2011. 410 s.
- ASSMANN, J. 2008. Communicative and Cultural Memory. In: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. [Online.] Astrid Erll – Ansgar Nünning (Hg.). Berlin, New Yourk, 2008, s. 109 – 118. [cit. 2017-06-07]. Dostupné na internete: http://archiv.ub.uniheidelberg.de/propylaeum-dok/1774/1/Assmann_Communicative_and_cultural_memory_2008.pdf.
- BÁBA, B. – NEMES, M. 2014. *Magyar földrajzi köznevek tárta*. [Online.] Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014. 338 s. [cit. 2017-05-16]. Dostupné na internete: mek.oszk.hu/13100/13110/13110.pdf.
- BÍLKOVÁ, K. 2016. Paměť zaniklého místa v zeměpisných jménech (na příkladu Staré Karviné). In: *Toponyma : Kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2016, s. 88 – 99.
- CZAMBEL, S. 1906. *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. oddelenie: Osnovy a iný materiál rečový (I. čiastka: Východoslovenské nárečie)*. Martin: Nákladom vlastným, 1906. 624 s.
- ČERNICKÁ, E. 1998. *Mikrotoponymia Dobšinej*. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1998. 69 s.
- DAVID, J. 2008. Environmentální rozměr toponomastiky. In: *Acta onomastica IL. Věnováno k 70. narozeninám PhDr. Libuše Olivové-Nezbedové, CSc.* Red. M. Harvalík. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2008, s. 98 – 105.
- DAVID, J. 2016. Přesouvání paměti místa prostřednictvím toponymie – na příkladu města Most. In: *Toponyma : Kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2016, s. 78 – 86.
- DAVID, J. 2017. Názvotvorba. In: *CzechEncy – Nový encyklopédický slovník češtiny online*. [Online.] Ed. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Brno: Masarykova univerzita, 2012 – 2017. [cit. 2017-10-31]. Dostupné na internete: <https://www.czechency.org/slovník/NÁZVOTVORBA>.
- DAVID, J. – MÁCHA, P. 2014. *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*. Brno: Host – vydavatelství, s. r. o., 2014. 240 s.
- Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*. [Online.] Leipzig, 1854 – 1961, 1971. 2011. [cit. 2017-05-05]. Dostupné na internete: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>.
- DOLNÍK, J. 2010. *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava: Kalligram, 2010. 221 s.
- GACÍKOVÁ, Z. 2015. Slovesný folklór ako prejav živej pamäti slovenského národa : Živá pamäť ako komplement formalizovanej pamäte v podobe slovesného folklóru a ľudovej prózy (povesti) v kontexte s mytológiou, antropológiou, folkloristikou, sociológiou a psychológiou (1. časť). In: *Mediamatika a kultúrne dedičstvo – revue o nových médiách a kultúrnom dedičstve*. [Online.] 2015, č. 1. [cit. 2017-06-07]. Dostupné na internete: http://fhv.uniza.sk/mkd_revue/01_2015.html.
- GOLEMA, M. 2006. Interpretácia niektorých slovanských toponým mytologického charakteru z územia Uhorska a pohanská mytológia stredovekých Slovanov. In: *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku. Materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Budapešť' 14. – 15. 10. 2005*. Red. A. Divičanová – A. J. Tóth – A. Uhrinová. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2006, s. 358 – 367.
- GOLEMA, M. 2009. Liminárny priestor, toponymia a stredoveká pohanská ekuména v regióne Zvolenskej kotliny. Perina, Veľstúr, Ihráč, Kaľamárka a Laurín. In: *Acta historica Neosoliensis*, 2009, Vol. 1-2, Tomus 12, s. 213 – 245.
- Historický slovník slovenského jazyka*. 6 – 7. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda, 2005 – 2008.

- ILA, B. 1944. *Gömör megye*. II. kötet. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1944. 622 s.
- KILIÁNOVÁ, G. 1996. Prehľad bádania o sociálnej pamäti a inšpiráciu pre etnológiu. In: *Etnologické rozpravy*, 1996, roč. 3, č. 1, s. 88 – 98.
- KOJETÍNOVÁ, M. 2013. Toponyma ako miesta pamäti (na príkladu vybraných pražských urbanonym). In: *Acta onomastica, LIV*. Ved. red. M. Harvalík. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2013, s. 145 – 150.
- KRAJČOVIČ, R. 1988. *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1988. 344 s.
- KREKOVÍČOVÁ, E. 1996. Etnokultúrne tradície a sociálna pamäť (Folklór ako prameň historického poznania?). In: *Etnologické rozpravy*, 1996, roč. 3, č. 1, s. 67 – 76.
- KRŠKO, J. 2009. Niekoľko poznámok k termínom anojkonymum a terénny názov. In: *Slovenská reč*, 2009, roč. 74, č. 6, s. 357 – 362.
- KRŠKO, J. 2016. *Všeobecnoľingvistické aspekty onymie*. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2016. 146 s.
- LEŠČÁK, M. 1996. Etnologicke aspekty štúdia orálnej histórie. In: *Etnologické rozpravy*, 1996, roč. 3, č. 1, s. 7 – 13.
- MÁCHA, P. 2016. Před kým, (s) kým, pro koho? Dilemata v ochraně zeměpisných jmen jako kulturního dědictví. In: *Toponyma : Kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2016, s. 14 – 31.
- MACHEK, V. 1971. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1971. 868 s.
- MAJTÁN, M. 1996. *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: Veda, 1996. 191 s.
- MALENÍNSKÁ, J. 1995. Německá oronymická apelativa severních Čech a jejich české ekvivalenty (na materiálu Českého středohoří). In: *Acta onomastica XXXVI*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 1995, s. 138 – 144.
- MANNOVÁ, E. 1996. Oral history a historiografia. In: *Etnologické rozpravy*, 1996, roč. 3, č. 1, s. 31 – 37.
- MARSINA, R. 1991. Najstaršie miestne názvy a osídlenie Gemera. In: *X. slovenská onomastická konferencia. Bratislava : 13. – 15. 9. 1989. Zborník referátov*. Zost. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, 1991, s. 47 – 53.
- NEKULA, M. 2008. Hus – Husova, Žižka – Žižkov...: Toponyma a ideologie. In: *Jazyk a jeho proměny. Prof. Jané Pleskalové k životnímu jubileu*. Ed. M. Čornejová – P. Kosek. Brno: Host – vydavatelství, s. r. o., 2008, s. 178 – 194.
- Nemecko-slovenský a slovensko-nemecký slovník. Red. I. Vaverková et al. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1978. 912 s.
- Nižná Slaná. E pótolt térképe vonatkozólag a felszólalási határidő 1914. évi deczember i-én jár le. Kir. Járásbíróság, mint tkvi hatóság. Rozsnyón, 1914. évi április 30. napján. Uložené v archíve Správy katastra Rožňava.
- NORA, P. 1996. Mezi paměti a historii: problematika míst. In: *Antologie francouzských společenských věd: Město, č. 10. [Online.]* Ed. F. Mayer, A. Bensa, V. Hubinger. Praha: CEFRES – Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1996, s. 40 – 63. [cit. 2012-07-18]. Dostupné na internete: http://www.cefres.cz/pdf/c10/nora_1996_mezi_pameti_historii.pdf.
- OLIOVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. 2001. Pomístní jmena akožto svědectví o minulosti krajiny. In: *Tvář naší země – krajina domova. Sv. 4. Umělecká reflexe krajiny*. Ed. K. Dejmálová. Lomnice nad Popelkou: Jaroslav Bárta, Studio JB pro Českou komoru architektů, 2001, s. 76 – 80.
- ORLOVSKÝ, J. 1974. Chotárne názvy z Gemera. In: *Obzor Gemera*, 1974, roč. 5, č. 2, s. 70 – 74.
- ORLOVSKÝ, J. 1982. *Gemerský nárečový slovník*. Martin: Osveta, 1982. 424 s.
- PLESKALOVÁ, J. 1992. *Tvorení pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany: Nakladatelství a vydavatelství H&H, 1992. 152 s.
- PLESKALOVÁ, J. 2016. Toponyma ako kulturní hodnota a zdroj inspirace. In: *Toponyma : Kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2016, s. 58 – 68.
- Protocolon Schröterianum (1602 – 1669). Rkp. v archíve ev. a v. farského úradu Revúca.
- PRŠO, A. 1971. Predložka *u* v miestnom význame v staršej slovenčine. In: *Slovenská reč*, 1971, roč. 36, č. 6, s. 361 – 369.

- SCHAMA, S. 2007. *Krajina a paměť*. Praha: Argo a Dokořán, 2007. 702 s.
- Slovník slovenských nárečí I, A-K*. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda, 1994. 936 s.
- ŠRÁMEK, R. 2016. Kulturní hodnota a kulturní dědictví jako příznaky propriální sféry jazyka. In: *Toponyma : Kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2016, s. 32 – 42.
- ŠTEFAŇAK, O. 2009. *Reľov a Hág v premenách času*. [Online]. Reľov: Obecný úrad Reľov, 2009. [cit. 2015-09-01]. Dostupné na internete: <http://www.relov.ocu.sk/index.php?ids=7>.
- ŠTĚPÁN, P. 2016. Pomístní jména a paměť. In: *Toponyma: Kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2016, s. 100 – 114.
- ŠUBRT, J. – PFEIFEROVÁ, Š. 2010. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In: *Historická sociologie: Časopis pro historické sociální vědy*. [Online.] 2010, č. 1, s. 9 – 29. [cit. 2017-04-04]. Dostupné na internete: <http://historicalsociology.cz/archiv/1-2010>.
- ŽILÁK, J. 1980. Chotárne názvy z Gemera a Malohontu vo svetle archívnych dokumentov. In: *Obzor Gemera*, 11, 1980, č. 3, s. 174 – 177.
- III. vojenské mapovanie – Az Osztrák-Magyar Monarchia harmadik katonai felmérés. Die dritte militärische Aufnahme (1869 – 1887). Budapest: Arcanum 2006 (DVD vydanie).

Zoznam skratiek:

1. skratky jazykov: maď. – maďarský, nem. – nemecký, psl. – praslovanský; 2. skratky bibliografických a kartografických zdrojov: DWB – Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, HSSJ 6 – 7 – Historický slovník slovenského jazyka VI – VII, MNS – Nižná Slaná (pozemkovoknižná mapa; 1914), PS – Protocolon Schröterianum, SSN 1 – Slovník slovenských nárečí I, VM 3 – III. vojenské mapovanie; 3. skratky obcí: NS – Nižná Slaná, G – Gočovo, VI – Vlachovo; 4. iné skratky: apel. – apelativum, v. v. – vlastný výskum.

Summary

Selected Aspects Concerning the Use of the Concept of Memory in Toponymy. (Language Memory and Toponymy of the East Gemer Region)

The theoretical basis for the forming concepts of memory in toponomastics is provided by memory concepts from other humanities which are, however, modified and transcended because of the specific nature of toponomastics' research subject matter. Due to the significant position of the "language" category in toponomastics, the concept of language memory is used as well. The use of language memory in research of the regional toponymy of East Gemer enabled us to describe the lexical, word-formation, and morphemic characteristics of the historical language development of the region, which gradually disappeared (or are still disappearing) from the regional appellative lexis due to the continuous development of language and society. Work with the mentioned concept allows us to understand the historical documentary value of the local toponymy, as well as its significance regarding the formation and maintaining of the collective identity of the local community.

Keywords: onomastics, toponomastics, concept of memory, language memory, regional toponymy

Funkcjonowanie urbanonimów potocznych na Ukrainie na przykładzie nazwy *Stumetrówka* (ukr. *Стометрівка*, ros. *Стометровка*)

MARCIN KOJDER

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin (Polska)

Artykuł zawiera opis funkcjonowania nieoficjalnych nazw miejskich na przykładzie nazwy *Stumetrówka* (ukr. *Стометрівка*, ros. *Стометровка*) w roli proprium w miastach na Ukrainie. Na materiale pozyskanym w wyniku kwerendy internetowej (strony internetowe lokalnych gazet, portale miejskie, portale ogłoszeniowe, internetowe fora dyskusyjne, witryny autorskie o tematyce lokalnej lub podróżniczej) a także wywiadów ustnych prześledzono motywację, proces powstania tej nazwy oraz jej zakres funkcjonowania i funkcję.

Słowa kluczowe: nazwa własna, urbanonim, nazwa nieoficjalna, Ukraina, media, Internet

W przestrzeni językowo-komunikacyjnej miast, obok nazw oficjalnych, ustalonych w drodze administracyjnej, funkcjonują nazwy nieoficjalne, tworzone i wykorzystywane przez członków miejscowych wspólnot komunikatywnych. Opozycyjność nazw nieoficjalnych do nazw oficjalnych przejawia się w kilku aspektach: po pierwsze, z uwagi na istnienie dwóch warstw nazewnictwa miejskiego – oficjalnej i nieoficjalnej, po drugie, dwóch źródeł procesów nazwotwórczych – oficjalnej (kreacji urzędników) i społecznej (kreacji członków wspólnoty komunikatywnej) (Makowski, 2010, s. 146). Trzecim aspektem jest sfera funkcjonowania tych dwóch typów nazw: oficjalna (mówiona i pisana) oraz potoczna (przede wszystkim w potocznej odmianie mówionej języka oraz w różnych odmianach socjolektalnych). W warunkach lokalnych te dwie sfery funkcjonowania nieoficjalnych nazw miejskich mogą nakładać się na siebie: nazwy nieoficjalne występują w tekstuach prasowych, ogłoszeniach, czy nawet oficjalnych wystąpieniach polityków lub urzędników skierowanych bezpośrednio do członków lokalnej społeczności. Wykorzystywanie takich dubletów (nieoficjalno-oficjalnych) ma na celu podkreślenie przywiązania do lokalności, wskazuje na znajomość lokalnych realiów społeczno-kulturowych. Ważną rolę w tym aspekcie pełni Internet, jako największe, najpotężniejsze i jednocześnie najbardziej demokratyczne medium. Sieć jest miejscem nieograniczonej wymiany myśli i poglądów. Autorzy witryn internetowych, autorzy blogów, użytkownicy mediów społecznościowych żywo komentują lokalne wydarzenia, oceniają działalność lokalnej władzy, opisują swoje doświadczenia w postaci wspomnień lub promują własne małe ojczyzny. W tej działalności wykorzystują głównie potoczną odmianę języka (w tym wypadku w formie pisanej), przy czym szeroko wykorzystywana jest urbanonimia nieoficjalna.

W wielu wypadkach nazwy nieoficjalne mogą wykazywać większą stabilność, niż nazwy oficjalne, które mogą ulegać zmianom w zależności od koniunktury polityczno-społecznej, cze- go liczne przykłady mamy w ostatnim dwudziestoleciu w Polsce, a szczególnie dynamiczne to zjawisko zachodzi ostatnio na Ukrainie (por. Kojder et al., 2016; Kojder et al., 2017). W takich przypadkach nazwa nieoficjalna, często mająca kilkupokoleniową tradycję, utrzymuje się niezależnie od zmian nazw oficjalnych.

W przestrzeni komunikatywnej wielu miast funkcjonuje pewna klasa nazw, które w sposób oczywisty dla danej wspólnoty językowo-komunikatywnej odnoszą się do jednego i tylko jednego obiektu (Kaleta, 2005, s. 33). Są to nazwy typu homonimicznego tworzące pary apelatywno-proprialne (np.: *deptak – Deptak, katedra – Katedra, ratusz – Ratusz*). Z jednej strony, można im przypisać znaczenie leksykalne, oznaczające obiekt miejski pełniący konkretną funkcję użytkową, np. *deptak* ‘ulica wyłączona z ruchu przeznaczona dla spacerujących’, *katedra* ‘główny kościół chrześcijański podlegający bezpośrednio biskupowi’, *ratusz* ‘siedziba władz miejskich’, z drugiej zaś, w skali każdego miasta nazwy te odnoszą się do jednostkowych denotatów, czyli konkretnych obiektów miejskich. O ile uznać je za nazwy własne, to na pewno znajdują się na granicy appellativum i proprium, która jest płynna i trudna do wyznaczenia, często zależna od subiektywnej percepcji danego znaku językowego.

W wypowiedziach nominacyjnych typu: *Ślub odbędzie się w Katedrze., Wyjeźdzamy spod Ratusza., Зустрінися на Стуметрівці.* (pol. *Spotkajmy się na Stumetrowce.*) taki wyraz nie zajmuje pozycji predykatu, wskazując na cechę obiektu (inherentną lub użytkową), lecz identyfikuje konkretny obiekt miejski, czyli na pierwszy plan wysuwa się funkcja referencyjna. W takim użyciu pełnia one funkcję identyfikacyjną, informacyjną i lokalizującą, typową dla urbanonimów. Można zatem traktować je w kategoriach proprialnych. Tego typu nazwy należą do naturalnych sposobów komunikowania się mieszkańców miast w związku z percepcją przestrzeni miejskiej (Handke, 2005, s. 286).

Niniejsze opracowanie ma na celu opis funkcjonowania nieoficjalnych nazw miejskich na przykładzie nazwy *Stumetrówka*¹ (ukr. *Стометрівка*, ros. *Стометровка*) w miastach na Ukrainie. Na materiale pozyskanym w wyniku kwerendy internetowej (strony internetowe lokalnych gazet, portale miejskie, portale ogłoszeniowe, internetowe fora dyskusyjne, witryny autorskie o tematyce lokalnej lub podróżniczej) a także wywiadów ustnych z mieszkańcami miast ukraińskich (w tym kilkudziesięciu wywiadów z ukraińskimi studentami Wydziału Humanistycznego UMCS) prześledzę motywację, proces powstania tej nazwy oraz jej zakres funkcjonowania i funkcję.

Artykuł nie rości sobie pretensji do pełnego omówienia tego ciekawego zagadnienia. Analiza oparta została o bogaty materiał zebrany ze wszystkich dostępnych autorowi źródeł, zarówno z tekstu prasowych i ogłoszeń, jak i wypowiedzi indywidualnych.

Stumetrówka funkcjonuje jako nazwa ciągu komunikacyjnego z wyłączonym ruchem kołowym, przeznaczonym do spacerów, często jest to główna ulica miasta, pełniąca funkcję reprezentacyjną.

W wyniku analizy uzyskanego materiału udokumentowano tę nazwę w następujących miastach Ukrainy: Chersoń (Херсон – вул. Суворова), Chmielnicki (Хмельницький – вул. Проскурівська), Czerniów (Чернігів – вул. Перемоги), Czerniowce (Чернівці – вул. Ольги Кобилянської), Głuchów (Глухів – вул. Києво-Московська), Iwano Frankowsk (Івано-Франківськ – вул. Незалежності), Irpień (Ірпінь – вул. Тараса Шевченка), Jampol (обw. winnicki) (Ямпіль – вул. Незалежності), Jampol (obw. sumski) (Ямпіль – бул. Ювілейний), Kijów (Київ – вул. Володимирська), Kołomyja (Коломия – Проспект В'ячеслава Чор-

¹ Ponieważ badana nazwa została potraktowana w kategoriach proprialnych, w tekście zastosowano pisownię wielką literą.

nowola), Łuck (Луцьк – вул. Лесі Українки), Lwów (Львів – Проспект Свободи), Mikołów (Миколаїв – вул. Соборна), Połtawa (Полтава – вул. Соборності), Sumy (Суми – вул. Соборна), Tarnopol (Тернопіль – бул. Тараса Шевченка), Użhorod (Ужгород – вул. Корзо), Winnica (Вінниця – вул. Соборна). Ten spis 20 miejscowości z pewnością nie wyczerpuje listy miast, w których funkcjonują *Stumetrówki*.

Na początek rozważać odnieśmy się do znaczenia leksykalnego apelatywu *stumetrówka*. W *Słowniku języka ukraińskiego* (СУМ) pod hasłem *стометрівка* odnajdujemy jedno znaczenie: ‘дистанція сто метрів у спортивних змаганнях з бігу, плавання і т. ін.’ (pol. ‘w lekkiej atletyce lub pływaniu wyścig na sto metrów’). Identyczne znaczenie (również jedno) podają słowniki języka rosyjskiego (ros. *стометровка*) (БТСРЯ). Co ważne, ten leksem pojawia się w słownikach powojennych, nie notuje tego leksemu *Słownik* pod. red. Uszakowa (1935–1940) (TCY), pojawia się za to w *Słowniku Ożegowa* (1949) (Ожегов et al., 1999). Należy zatem przyjąć, że jest to forma rosyjska, powstała pod koniec lat 40-tych XX wieku na fali tworzenia rosyjskiej, czy raczej radzieckiej, leksyki specjalistycznej z różnych dziedzin, w tym przypadku sportowej. Następnie leksem ten został zapożyczony do języka ukraińskiego. We współczesnym języku ukraińskim ta forma funkcjonuje nadal, notującą ją nowe słowniki (np. BTCUM).

W żadnym z leksykonów nie odnaleźliśmy odniesienia do obiektu miejskiego – ciągu komunikacyjnego z wyłączonym ruchem kołowym. W tym znaczeniu w obydwu językach funkcjonuje leksem ukr. *променад*, ros. *променад* ‘місце для гуляння’ (pol. ‘miejsce wykorzystywane do spacerów’) (СУМ, БТСРЯ). Formy *стометрівка* nie notuje również *Leksikon львівський: поважно і на жарт* (Хобзей et al., 2009), zawierający ukraińską historyczną i współczesną leksykę miejską Lwowa. Natomiast ten leksykon podaje przedwojenny leksem *корзо* (*корсо*) jako ‘центральна ulica miasta’ (pol. ‘centralna ulica miasta’), a wśród materiału ilustracyjnego autorki podają cytat:

„Це була вулиця готелів, ресторанів, модних пасажів та крамниць. Її ходником, який львів'яни звали „корсо”, або „корзо”, а потім, за радянських часів – „бродвей” або „стометрівка”, неквапливо спацерувала львівська публіка (...).” (Хобзей et al., 2009, s. 304).

W korespondencji z autorkami *Leksykonu* otrzymałem informację, że nie zdecydowały się na umieszczenie w pracy hasła *stumetrówka*, ponieważ uznały ten leksem za sowietyzm i kalkę rosyjskiej formy. Zdaniem lwowskich badaczek sama nazwa pojawiła się we Lwowie dopiero w latach 80-tych XX wieku, a jej prototypu należy szukać wśród potocznej urbanonimii Moskwy.

Funkcjonowanie nazwy *Stumetrówka* (ukr. *Стометрівка*, ros. *Стометровка*) udokumentowano w 20 miastach Ukrainy. To nieoficjalne miano noszą trakty komunikacyjne z wyłączonym ruchem kołowym². Są to nazwy potoczne, funkcjonujące paralelnie z nazwami oficjalnymi. Z uwagi na potoczny, nieoficjalny charakter tych nazw, przykładów ich użycia należy szukać w nieoficjalnej sferze języka. Wiele potwierdzeń użycia odnajdujemy w tekstuach Internetu (pehniących współcześnie sferę nieoficjalną języka ze zmianą formy ustnej na piszącą, dzięki czemu możliwe jest udokumentowanie tej sfery języka w innym sposobie, niż tylko wywiad ustny).

² W analizie opieram się na danych uzyskanych z tekstuów Internetu oraz wywiadów ustnych; prawdopodobnie badana nazwa funkcjonuje również w innych miastach Ukrainy.

Nazwy te spotykamy w wielu tekstuach o charakterze lokalnym i indywidualnym, np.: blogach o tematyce lokalnej i turystycznej, wspomnieniach z podróży, dyskusjach w ramach forów dyskusyjnych, a nawet w lokalnej prasie, czy ogłoszeniach.

Przykłady użycia nazwy *Stumetrówka* (ukr. *Стометрівка*, ros. *Стометровка*):

Cherson (obw. chersoński, południowa Ukraina) – Херсон, Херсонська обл.

„Перпендикулярно проспекту Ушакова простяглась вулиця Суворова. Місцева “стометрівка” (...)” (*Відкриваючи Херсонщину*, Мандрівки Україною і не тільки, [Online] [cit. 2017-06-01]

Dostępne w Internecie: <https://www.mandry.ck.ua/%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%8E%D1%87%D0%B8%D1%85%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%BD%D1%89%D0%B8%D0%BD%D1%83/>.

Chmielnicki (obw. chmielnicki, zachodnia Ukraina, Podole) – Хмельницький, Хмельницька обл.

„Центр Хмельницького - це довга пряма дистанція, так би мовити, «**стометрівка**».” (*Чому місто Хмельницький – базарна столиця України і звідки тут Європейська Хмаря*, [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://radavam.pp.ua/19-chomu-msto-hmelnickiy-bazarna-stolycya-ukrayini-zvdki-tut-yevropeyska-hmara.html>).

„Центральна вулиця, стометрівка, колись там ходили навіть тролейбуси, згодом зробили такою як є зараз.” (*Рідне місто Хмельницький. Погляд зверху*, „Livejournal”, [Online] 2012-10-18 [cit. 2017-06-06] Dostępne w Internecie: <http://terwik.livejournal.com/23361.html>).

Czernihów (obw. czernichowski, północno-środkowa Ukraina) – Чернігів, Чернігівська обл.

„Реконструкція бульвару від Красної площі до перехрестя проспектів Миру і Перемоги, який ще часто називають «**стометрівкою**», буде робитися цього літа.” (*Як зміниться «стометрівка» після реконструкції?*, Офіційний веб-портал Чернігівської міської ради, [Online] 29.05.2017 [cit. 2017-06-01] <http://www.chernigiv-rada.gov.ua/news/view/9585>).

Czerniowce (obw. czerniowiecki, południowo-zachodnia Ukraina, Bukowina) – Чернівці, Чернівецька obl.

„Це чернівецька «**стометрівка**» - дуже затишна мощена brukівкою пішохідна вулиця з десятками кафе, лавок, дерев і знову ж таки дуже гарною архітектурою.” (*Чернівці. Поїздка вихідного дня*, „Livejournal”, [Online] 2015-05-05 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://vaop.livejournal.com/44730.html>).

Głuchów (obw. sumski, północno-wschodnia Ukraina) – Глухів, Сумська obl.

„Архітектурний ансамбль на Києво-Московській вулиці («стометрівка») — на місці якого знаходилася будівля другої Малоросійської Колегії, збудована за проектом архітектора А. Квасова в 1768—1782 роках.” (*Глухів*, Wikipedia, [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BB%D1%83%D1%85%D1%96%D0%B2>).

Iwano Frankowsk (obw. iwano-frankowski, południowo-zachodnia Ukraina, d. Stanisławów)-Івано-Франківськ, івано-франківсьka obl.

„Початок вулиці Незалежності у народі називають стометрівкою. Це пішохідна частина від Вічевого майдану до перехрестя з Вагилевича-Січових Стрільців.” (*Чому стометрівка?*, „Репортер” [Online] 01.11.2012 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://report.if.ua/gazeta/omega/Chomu-stometrivka/>).

Irpień (, przedmieścia Kijowa)- Ірпінь, Київська обл.

„Неподалік місцева стометрівка - вулиця Шевченка. Минулої осені цей район кардинально оновили.” (*Міста-супутники Києва: Ірпінь і Буча, „Livejournal”*, [Online] 2017-03-18 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://vladbespalov.livejournal.com/147667.html>).

Jampol (obw. winnicki, południowo-zachodnia Ukraina, Podole) – Ямпіль, Вінницька обл.
„Стандартна райцентрівська стометрівка висаджена каштанами і, звісно, пішохідна”
(Ямпіль: як відчути велике життя маленького міста, „Lustrum”, [Online] [cit. 2018-12-06]
Dostępne w Internecie: <http://www.lustrum.com.ua/yampil/>).

„Стометрівка на годину стала музеєм району (...). «Я — українка, і я цим пишаюся!» — написала крейдою юна ямпільчанка (...) на асфальті Стометрівки. (...) У цей час на Стометрівці проходила виставка, яку влаштували сільські громади Ямпільського району” (*Стометрівка на годину стала музеєм району*, „Dirigible”, [Online] 2016-08-25 [cit. 2018-12-06] Dostępne w Internecie: <https://drgbl.net/den-nezalezhnosti/>).

Jampol (obw. sumski, północno-wschodnia Ukraina) – Ямпіль, Сумська обл.

„Відновилися роботи на об’єкті «Капітальний ремонт дороги по бульвару Ювілейний в смт Ямпіль Сумської області» (...) Селищна влада планує цей відрізок дороги перекрити для проїзду автомобілів. буде створено пішохідна зона. Своєрідна «Сотня”, „Стометрівка”” (Сотня” звільнена від руху автотранспорту незабаром буде в Ямполі, на бульварі Ювілейному, „Сотня-плюс”, [Online] 2017-11-10 [cit. 2018-12-06] Dostępne w Internecie: <http://sotnya-plus.info/novosti/1499-sotnya-zvilnena-vid-rukhu-avtotransportu-nezabarom-bude-v-yampoli-na-bulvari-yuvilejnemu>).

Kijów (obw. kijowski, centralna Ukraina) – Київ, Київська обл.

„Київська «Стометрівка» (...) Це ділянка вулиці Володимирської від парку ім. Т. Шевченка до Національної опери України ім. Т. Шевченка.” (*Київська Стометрівка*, [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <https://tourinform.org.ua/Blogs/80334-KYIVSKA-STOMETRIVKA->).

Kołomyja (obw. iwano-frankowski, południowo-zachodnia Ukraina) – Коломия, Івано-Франківська обл.

„І чим наша сотка гірша Станіславівської???” (*Стометрівка*, [Online] 2013-01-14 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie:
<https://ru.foursquare.com/v/%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BA%D0%B0/50dd89ebe4b07dd33d1968df>).

Lwów (obw. lwowski, zachodnia Ukraina, Galicja) – Львів, Львівська обл.

„Посередині проспекту від Оперного театру до площини Міцкевича прокладена широка центральна алея завдовжки понад 300 метрів (нині в народі вона має назву «стометрівка»), в святкові дні заповнена львів'янами і туристами.” (*Проспект Свободи (Львів)*, Wikipedia, [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <a href="https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82_%D0%A1%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B8 (%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2)).

„Нині проспект Свободи у Львові – це одна із найпрестижніших та найгарніших вулиць міста. Від оперного театру до пам'ятника Адамові Міцкевичу простягається широка алея, яку мешканці міста називають «стометрівкою» (...).” (*Проспект Свободи. Львів*. [Online])

[cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/65964_svobody-avenue-in-lviv.htm).

„Від Оперного театру до площі Міцкевича по середині проспекту проходить широка алея, довжина якої складає більше 300 метрів. Серед мешканців міста вона має назву «стометрівка»”. (*Проспект Свободи у Львові*, „Vorobus”, [Online] 2011-03-10 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://vorobus.com/2011/03/prospekt-svobody-u-lvovi.html>).

„Так от, хто живе у Львові чи хоч один раз там бував, той знає, що візитною карткою Львова є його центр і так звана «стометрівка»”. (*Стометрівка* у Львові, „Vorobus”, [Online] 2012-08-09 [cit. 2017-06-01] <http://vorobus.com/2012/08/stometrivka-u-lvovi.html>).

Luck (obw. wołyński, zachodnia Ukraina, Wołyń) – Луцьк, Волинська обл.

„«Стометрівка» насправді має 730 метрів. Знаменита пішохідна вулиця ім. Лесі Українки, яку в народі називають «стометрівкою», насправді має довжину 730 м. До того ж її перейменовували 13 разів!” (*Цікаві факти про вулиці Луцька*, „Волинь Пост”, [Online] 2015-11-27 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://www.volynpost.com/news/61335-cikavi-fakty-pro-vulyci-lucka>).

Mikołajów (obw. mikołajowski, południowa Ukraina) – Миколаїв, Миколаївська обл.

„Є у Миколаєві і своя стометрівка – пішохідна вулиця Радянська. Саме сюди народ виходить на променад.” (*Знайомтесь: Миколаїв – південне місто корабелів*, „Livejournal”, [Online] 2014-04-28 [cit. 2018-12-06] Dostępne w Internecie: <https://vladbespalov.livejournal.com/72945.html>).

Nowowolińsk (obw. wołyński, zachodnia Ukraina, Wołyń) – Нововолинськ, Волинська обл.

„Центральна вулиця Нововолинська (в народі «стометрівка») такого дикого і безжалісного погрому ще не зазнавала.” (*За погром стометрівки в Нововолинську хулігани будуть відповідати!*, „Радар”, [Online] 2016-12-04 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: [http://rada](http://radar.in.ua/za-pogrom-stometrивky-v-novovolynsku-huligany-budut-vidpovidaty/)r.in.ua/za-pogrom-stometrивky-v-novovolynsku-huligany-budut-vidpovidaty/).

Połtawa (obw. połtawski, środkowo-wschodnia Ukraina) – Полтава, Полтавська обл.

„Підземний переход (...) виводить нас на пішохідну частину вулиці Соборності - місцеву стометрівку з найбільшою концентрацією кафешок та ресторанів.” (*Прогулянка Полтавою*, „Livejournal”, [Online] 2017-01-20 [cit. 2018-12-06] Dostępne w Internecie: <https://alex-shutyuk.livejournal.com/420321.html>).

Sumy (obw. sumski, północno-wschodnia Ukraina) – Суми, Сумська обл.

„Центральний район м. Суми — «Город» (...) Разом з «Городом» використовується топонім «Сотня», що є скороченим варіантом іменування (...) - «**Стометрівка**».” (Кудінов, 2013, s.10)

Tarnopol (obw. tarnopolski, zachodnia Ukraina) – Тернопіль, Тернопільська обл.

„Запитайте молодого перехожого про тернопільську «стометрівку», то не кожен й розкаже щось. (...) Насправді ж тернопільське культове місце **«Стометрівка»**, що на бульварі Шевченка, має давню і багату історію.” (*Культове місце «Стометрівка»: минуле й сьогодення. Паралелі*, „Бізнесобласть”, [Online] 2013-06-29 [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: <https://biznesoblast.com/regions/te/10397/>).

Użhorod (obw. zakarpacki, zachodnia Ukraina) – Ужгород, Закарпатська обл.

„Чарівні вулиці з вишуканими будинками в стилі сецесії. Найефектніша серед них – пішохідна Корзо (...) ця назва стала синонімом головної прогулянкової артерії міста –

«стометрівки»).” (Ужгород: вогні маленького міста, „Дивенсвіт”, [Online] 2012-05-03 [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: <http://old.dyvensvit.org/articles/7681.html>).

Winnica (obw. winnicki, środkowa Ukraina, wschodnie Podole) – Вінниця, Вінницька обл. „Стометрівка”. Вона розташована по інший бік Соборної. Вінницька стометрівка починається навпроти колишнього обкому комсомолу (жовта будівля навпроти «Парижа»), а закінчується навпроти нинішньої облдержадміністрації.” (*Таємниці та факти з історії неофіційних назв районів Вінниці, „20 хвилин”*, [Online] 2012-02-21 [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: <https://vn.20minut.ua/Podii/taemnitsi-ta-fakti-z-istoriyi-neofitsynih-nazv-rayoniv-vinnitsi-59520.html>).

Podobne wyniki dały wywiady ustne. Według większości respondentów miano *Stumetrówka* nosi ‘główna ulica miejscowości (niekoniecznie dużego miasta), ma swoją oficjalną nazwę, ale ludzie potocznie nazywają *Stumetrówką*, istnieją w wielu miejscowościach, ale naj słynniejsze są we Lwowie i Iwanie Frankowsku’³.

Użytkownicy próbują odnaleźć związek motywacyjny podstawy leksykalnej nazwy z jej cechą inherentną (długością) i zwracając uwagę na jego brak. Taki związek odnajdujemy tylko w przypadku *Stumetrówki* w Iwanie Frankowsku, wskazywanej przez respondentów jako jedną z najbardziej znanych. Próby etymologizacji i motywacji badanej nazwy w tym mieście zbiegają się również z chronologią pojawienia się urbanonimu w przestrzeni komunikacyjnej miast (poznałek lat 80-tych XX wieku). Oto dwa cytaty rzucające światło na proces powstania nazwy:

„Початок вулиці Незалежності у народі називають стометрівкою. Це пішохідна частина від Бічевого майдану до перехрестя з Вагилевича-Січових Стрільців. Та якщо подивитись по карті, то ця ділянка має 420 метрів. Звідки ж тоді виник термін «стометрівка»? Правильніше було б казати «четирихсотметрівка». Із архітекторів чи краснавців про це однозначно ніхто не висловлюється. Є кілька версій. Раніше вся вулиця Радянська була проїзною для транспорту. На початку 1980-х частину її — від початку до Шашкевича — перекрили та зробили пішохідною. Нібіто ця ділянка мала 100 метрів довжини, тому її отримала назву «стометрівка» або «сотка». Пізніше пішохідну зону продовжили, та неформальна назва автоматично поширилась і на неї. Хоча її тут є одна нестиковка — відрізок Незалежності до першого перехрестя становить близько 190 метрів. Іншу версію озвучив архітектор Зеновій Соколовський. У 1984 році на вулиці Комарова (Шашкевича) збудували кафе «Молочне». Аби розмістити літній майданчик, перекрили всю вулицю. Як раз її довжина і становить 100 метрів — «сотка». А вже у 1986 році пішохідною зробили сусідню Радянську.” (*Чому стометрівка?*, „Репортер” [Online] 01.11.2012 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://report.if.ua/gazeta/omega/Chomu-stometrivka/>).

„Стометрівка». Одна з визначних вулиць нашого міста. (...) Ми називасмо її «Стометрівкою», хоча насправді вулиця має близько 500 метрів. Чому ж саме така назва? За версією архітектора Зеновія Соколовського, «Сотка» - це назва, яка давно прижилася у народі через вулицю Шашкевича, на якій знаходилося кафе «Молочне». Саме ця вулиця має протяжність у 100 метрів. У 1984 році тут збудували кафе «Молочне», а щоб розмістити літній майданчик довелося перекрити всю вулицю, довжиною 100 метрів. Існує й інша версія. Раніше вся вулиця Радянська (сьогодні Незалежності) була проїзною частиною. Та на початку 80-х років частину вулиці, а саме від початку і до Шашкевича, - перекрили,

³ Niewielka liczba respondentów nie potrafiła podać obiektu miejskiego, podawały wyłącznie znaczenie leksykalne apelatywu.

зробивши пішохідною. Тоді ця ділянка сягала 100 метрів довжини, тому й отримала назву «стометрівка» або «сотка». Пізніше пішохідну зону продовжили. А от неформальна назва, яка прижилася в народі, поширилася на усю частину вулиці.” (*Історія назви наймасовішої вулиці Івано-Франківська*, [Online] 2015-06-26 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://firtka.if.ua/?action=show&id=80256>).

Odwołując się do kategoryzacji nazw miejskich Kwiryny Handle, odnoszącej się do charakterystyki i semantycznej klasyfikacji nazw miejskich, rozróżniającej dwa rodzaje nazw: 1) nazw z motywacją semantyczną (podstawowe, wzorcowe, pierwotne), oraz 2) nazw bez motywacji semantycznej (pochodne, wtórne, powielające wzorcowe modele) (Handke, 2005, s. 290), można uznać *Stumetrówkę* w Iwanie Frankowsku za nazwę wzorcową, posiadającą motywację semantyczną, przeniesioną później na obiekty miejskie (ciągi piesze) w innych miastach, poprzez powielanie wzorcowego modelu. Niewątpliwie czynnikiem wzmacniającym i utrwalającym tę formę w funkcji urbanonimu miało przeniesienie jej na *Prospekt Wolności* (*Проспект Свободы*) we Lwowie. Potem, za pośrednictwem nazwy lwowskiej, rozprzestrzeniła się na obszar praktycznie całej Ukrainy. Jest to przejaw charakterystycznego dla współczesnego nazewnictwa miejskiego procesu unifikacji oraz przenoszenia nazw z motywacją realnoznaczeniową na tereny innych miast (por. Handke, 2005, s. 299).

O uświadomieniu odmienności nazwy *Stumetrówka* od apelatywu świadczą jej zapisy w cytowanych teksthach: najczęściej, chociaż nie we wszystkich przypadkach, nazwa pisana jest małą literą w cudzysłówie. Niską frekwencję zapisów wielką literą należy tłumaczyć potocznością samej nazwy, jak i potoczną sferą języka, w której występuje, a która wymyka się kodyfikacjom obowiązującym w sferze oficjalnej. Natomiast niewątpliwie *Stumetrówki* w poszczególnych miastach pełnią funkcję identyfikacyjną, informacyjną i lokalizującą, typową dla urbanonimów. Świadczy o tym używanie tych nazw np. w ogłoszeniach:

„2 кім кв в новобудові з видом на стометрівку” (2 кім кв в новобудові з видом на стометрівку, [Online] 03.01.2018 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <https://www.olx.ua/uk/obyavlenie/2-km-kv-v-novobudov-z-vidom-na-stometrvkus-IDmXLCv.html#174b4514ec>).

„2 кім кв Леваневського (стометрівка)” (*Терміново! 2 кім кв Леваневського (стометрівка)*, [Online] 2018-06-07 [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: <https://www.olx.ua/uk/obyavlenie/termnovo-2-km-kv-levanevskogo-stometrvka-IDAoPwA.html#9e015c5d60>).

„Продаж 2к.кв.,центр, Незалежності (Стометрівка)” (*Продаж 2к.кв.,центр, Незалежності (Стометрівка)* [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <https://www.olx.ua/uk/obyavlenie/prodazh-2k-kv-tsentr-nezalezhnoststometrvkapolsk-49000-IDoP7FG.html#174b4514ec>).

„1-к центр, новобудова, Стометрівка” (*Оренда шикарна квартира 1-к центр, новобудова, Стометрівка*, [Online] 2018-06-04 [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: <https://www.olx.ua/uk/obyavlenie/orenda-shikarna-kvartira-1-k-tsentr-novobudova-stometrvka-IDAkAB8.html#9e015c5d60>).

„Оренда офісного приміщення. Центр. Стометрівка” (*Оренда офісного приміщення. Центр. Стометрівка*, [Online] 2018-06-18 [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: <https://www.olx.ua/uk/obyavlenie/orenda-ofsnogo-primschennya-tsentr-stometrvka-IDzQ7VA.html#9e015c5d60>).

„Подобово квартира центр (початок Стометрівки, пасаж Гартенберг)” (*Подобово квартира*

центр (початок Стометрівки, пасаж Гартенберг), [Online] 2018-05-01 [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: <https://www.olx.ua/uk/obyavlenie/podobovo-kvartira-tsentrpochatok-stometrvi-pasazh-gartenberg-ID44IM.html#9e015c5d60>.

Nazwę tę odnajdujemy również jako komponent chrematonimu „*Таверна на 100-метрівці*” (Lwów). Autor opisu tego lokalu gastronomicznego podkreśla funkcję lokalizującą nazwy: „Влучна назва і більшість львів'ян тільки-но почувши її, відразу згадаються, де вона розташована, адже алея від Оперного театру і до пам'ятника Шевченку в народі відома як «стометрівка»”. (*Таверна на 100-метрівці*, [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: http://lviv.vgorode.ua/reference/kafe_bary_restorany/269467-taverna-na-100-metrvtsi).

Pod względem strukturalnym forma *Stumetrówka*, o ile uznać ją za nazwę własną, jest przenesieniem apelatywno-proprialnym, a derywacja (sufiksalna derywacja uniwerbizująca) odbywa się na poziomie apelatywnym. Jednak obecność homonimicznego sufiksu substantywizującego -ówka, (ukr. *-івка*, ros. *-овка*) z sufiksem tworzącym nazwy miejscowe posesywne (ojkominy i urbanonimy, np.: *Bazylianówka*, *Бернардівка*, *Ковалівка*, *Левандівка*, *Богдановка*, *Макаровка*, *Тарасовка*), nadającego *stumetrówce* strukturalną formę toponimu – urbanonimu, niewątpliwie wpłynęła na utrwalenie tej formy w funkcji proprialnej.

W teksthach Internetu odnajdujemy derywaty tworzone od nazwy *Stumetrówka – сотка*, *сотня* na drodze dezintegracji podstawy oraz skojarzenia z identycznie brzmiącym apelatywem: *сотка*, *сотня* ‘setka, zbiór stu przedmiotów’, także *сотня* ‘oddział wojskowy w wojsku kozackim’. Zakres i funkcja tych nazw motywowych jest identyczna z nazwą motywującą:

„І чим наша сотка гірша Станіславівської???)” (*Стометрівка*, [Online] 2013-01-14 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <https://ru.foursquare.com/v/%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BA%D0%B0/50dd89ebe4b07dd33d1968df>).

„Іще одним класичним зразком тих часів є сумська пішохідна стометрівка, або ж «сотня» – вулиця Соборна.” (*Повна сумка Сум. Мандрівка, що вмістилася в дорожню торбу*, „*Тиждень*” [Online] 2012-09-06 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://tyzhden.ua/Travel/59436>).

„Примітна вулиця з народною назвою сотня, що стався від слова стометрівка (або на честь козацької сотні), вулиця дуже коротка, але є улюбленим місцем прогулянок городян.” (*Що Ви знаєте про місто Суми*, [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://see.in.ua/shho-vi-znaete-pro-misto-sumi-ukraina.html>).

„Скілки б вам не було років, вас гостинно приймуть на „сотні” („стометрівці”). Хоча можна просто поспостерігати за тим, як там спілкуються самі неформали - байкери, готи, скінхеди та інші угруповання.” (*Надзвичайні місця Тернополя*, [Online] [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: http://www.tourclub.com.ua/uk/info/local-lore/ternopil-region/ternopil/places_of_interest_Ternopil).

Niewątpliwie nazwa, która jest przedmiotem niniejszej analizy, znajduje się na granicy apelatywu i nazwy własnej. Jak powszechnie wiadomo, granica ta jest płynna i często trudna do wyznaczenia., często zależna od subiektywnej percepkcji danego znaku językowego. W tym przypadku należy odnieść się do funkcji, jaką badana forma pełni w społeczności językowej-

-komunikatywnej (przestrzeni miejskiej). Z jednej strony, można przypisać jej znaczenie leksykalne: ‘pieszy ciąg komunikacyjny z wyłączonym ruchem kołowym, główna ulica miasta, pełniąca funkcje reprezentacyjne’, też ‘miejscze spacerów, spotkań różnych grup ludności’, z drugiej zaś, w skali każdego miasta nazwa odnosi się do jednostkowego denotatu (podobnie jak inne tego typu nazwy, nie będące nazwami potocznymi, jak np.: *Deptak*, *Ratusz*, *Katedra*). W takim użyciu pełni ona funkcję identyfikacyjną, informacyjną i lokalizującą, typową dla urbanonimów. Może być zatem potraktowana w kategoriach proprialnych.

Literatura:

- HANDKE, K. 2005. Nazewnictwo miejskie. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Red. E. Rzetelska-Feleszko, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 2005. s. 283 – 308.
- KALETA, Z. 2005, Teoria nazw własnych. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Red. E. Rzetelska-Feleszko, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 2005. s. 15 – 36.
- KOJDER, M. – OLEJNIK, M. 2016. Wpływ zmian politycznych na nazewnictwo miejskie na Ukrainie. In: *Slavica: Annales Instituti Slavici Universitatis Debreceniensis*, XLV (2016), s. 56 – 63.
- KOJDER, M. – OLEJNIK, M. 2017. Najnowsze zmiany w urbanonimii Kijowa (lata 2014 – 2016). In: *Studia Wschodniosłowiańskie*, 17 (2017), s. 207 – 218.
- MAJKOWSKI, G. 2010. Lokalność w słowie zaklęta. O nieoficjalnej warstwie nazewnictwa miejskiego w Częstochowie In: *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, XVII, s. 143 – 154.
- БТСРЯ – Большой толковый словарь русского языка: А – Я, РАН. Ин-т лингв. исслед.; Сост., гл. ред. канд. филол. наук С. А. Кузнецова. СПб.: Норинт, 1998. 1534 с.
- ВТСУМ – Великий тлумачний словник української мови, Уклад. І голов. Ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2002. 1440 с.
- КУДІНОВ, Д.В., Суми. Запрошуємо до знайомства: путівник, Sumy 2013, (On-line) (cit. 2018-06-18.) Dostępne w Internecie: <http://docplayer.net/55055655-Putivnik-guidebook-sumi.html>
- ОЖЕГОВ С. И., - ШВЕДОВА Н. Ю., 1999. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений, Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. Москва: Азбуковник, 1999. 944 с.
- СУМ – Академічний словник української мови: в 11 томах, Київ: Наукова думка, 1970 – 1980
- TCU – Толковый словарь русского языка, в 4 т., гл. ред. Б. М. Волин, Д. Н. Ушаков (т. 1 – 4); сост. Г. О. Винокур, Б. А. Ларин, С. И. Ожегов, Б. В. Томашевский, Д. Н. Ушаков; под ред. Д. Н. Ушакова, Москва, 1935 – 1940.
- ХОБЗЕЙ, Н. – СИМОВИЧ, О. – ЯСТРЕМСЬКА, Т. – ДИДИК-МЕУШ, Г. 2009. Лексикон львівський: поважно і на жарт, Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009 (Серія „Діалектологічна скриня”. 672 с.

Źródła internetowe:

- 2 кім кв в новобудові з видом на стометрівку, [Online] 03.01.2018 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <https://www.olx.ua/uk/obyavlenie/2-km-kv-v-novobudov-z-vidom-na-stometrvkus-IDmXLCv.html#174b4514ec>.
- Відкриваючи Херсонщину, Мандрівки Україною і не тільки, [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <https://www.mandry.ck.ua/%D0%82%D1%96%D0%B4%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%82%D0%BD%D1%8E%D1%87%D0%8B%D1%85%D0%85%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%BD%D1%89%D0%B8%D0%BD%D1%83/>.
- Глюхів, Wikipedia, [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BB%D1%83%D1%85%D1%96%D0%B2>.
- За погром стометрівки в Нововолинську хулігани будуть відповідати!, „Радар”, [Online] 2016-12-04 [cit.

- 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://radar.in.ua/za-pogrom-stometrivky-v-novovolynsku-huligany-budut-vidpovidaty/>.
- Знайомтесь: Миколаїв – південне місто корабелів*, „Livejournal”, [Online] 2014-04-28 [cit. 2018-12-06] Dostępne w Internecie: <https://vladbepsalov.livejournal.com/72945.html>.
- Історія назви наймасовішої вулиці Івано-Франківська*, [Online] 2015-06-26 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://firtka.if.ua/?action=show&id=80256>.
- Київська Стометрівка*, [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <https://tourinform.org.ua/Blogs/80334-KYIVSKA--STOMETRIVKA-.html>.
- Культове місце «Стометрівка»: минуле й сьогодення. Паралелі*, „Бізнесобласть”, [Online] 2013-06-29 [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: <https://biznesoblast.com/regions/te/10397>.
- Міста-супутники Києва: Ірпінь і Буча*, „Livejournal”, [Online] 2017-03-18 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <https://vladbepsalov.livejournal.com/147667.html>.
- Надзвичайні місця Тернополя*, [Online] [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: http://www.tourclub.com.ua/uk/info/local-lore/ternopil-region/ternopil/places_of_interest_Ternopil.
- Оренда офісного приміщення. Центр Стометрівка*, [Online] 2018-06-18 [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: <https://www.olx.ua/uk/obyavlenie/orenda-ofsnogo-primschennya-tsentr-stometrvka-IDzQ7VA.html#9e015c5d60>.
- Оренда шикарна квартира 1-к центр, новобудова, Стометрівка*, [Online] 2018-06-04 [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: <https://www.olx.ua/uk/obyavlenie/orenda-shikarna-kvartira-1-k-tsentr-novobudova-stometryrva-IDAkAB8.html#9e015c5d60>.
- Повна сумка Сум. Мандрівка, що вмістилася в дорожню торбу*, „Тиждень” [Online] 2012-09-06 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://tyzhden.ua/Travel/59436>.
- Подобово квартира центр (початок Стометрівки, пасаж Гартенберг)*, [Online] 2018-05-01 [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: <https://www.olx.ua/uk/obyavlenie/podobovo-kvartira-tsentrpochatok-stometrvi-pasazh-gartenberg-ID44IM.html#9e015c5d60>.
- Прогулянка Полтавою*, „Livejournal”, [Online] 2017-01-20 [cit. 2018-12-06] Dostępne w Internecie: <https://alex-shutuk.livejournal.com/420321.html>.
- Продаж 2к.кв., центр, Незалежності (Стометрівка)* [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <https://www.olx.ua/uk/obyavlenie/prodazh-2k-kv-tsentr-nezalezhnoststometrvkapolsk-49000-IDoP7FG.html#174b4514ec>.
- Проспект Свободи (Львів)*, Wikipedia, [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82_%D0%A1%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%BA%D0%BC%D0%BA%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2.
- Проспект Свободи у Львові*, „Vorobus”, [Online] 2011-03-10 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://vorobus.com/2011/03/prospekt-svobody-u-lvovi.html>.
- Проспект Свободи, Львів*, [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/65964_svobody Avenue-in-lviv.htm.
- Рідне місто Хмельницький. Погляд зверху*, „Livejournal”, [Online] 2012-10-18 [cit. 2017-06-06] Dostępne w Internecie: <http://terwik.livejournal.com/23361.html>.
- Сотня* звільнена від руху автотранспорту незабаром буде в Ямполі, на бульварі Ювілейному, „Сотня-плус”, [Online] 2017-11-10 [cit. 2018-12-06] Dostępne w Internecie: <http://sotnya-plus.info/novosti/1499-sotnya-zvilnena-vid-rukhu-avtotransportu-nezabarom-bude-v-yampoli-na-bulvari-yuvilejnomu>.
- Стометрівка на годину стала музеєм району*, „Dirigible”, [Online] 2016-08-25 [cit. 2018-12-06] Dostępne w Internecie: <https://drgbl.net/den-nezalezhnosti/>.
- Стометрівка*, [Online] 2013-01-14 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <https://ru.foursquare.com/v/%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BA%D0%B0/50dd89ebe4b07dd33d1968df>.
- Стометрівка*, [Online] 2013-01-14 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <https://ru.foursquare.com/v/%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BA%D0%B0/50dd89ebe4b07dd33d1968df>.

- Стометрівка* у Львові, „Vorobus”, [Online] 2012-08-09 [cit. 2017-06-01] <http://vorobus.com/2012/08/stometrivka-u-lvovi.html>.
- Таверна на 100-метрівці*, [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: http://lviv.vgorode.ua/reference/kafe_bary_restorany/269467-taverna-na-100-metrivtsi.
- Таємниці та факти з історії неофіційних назв районів Вінниці, „20 хвилин”*, [Online] 2012-02-21 [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: <https://vn.20minut.ua/Podii/taemnitsi-ta-fakti-z-istoriyi-neofitsiynih-nazv-rayoniv-vinnitsi-59520.html>.
- Терміново! 2 кім кв Леваневського (стометрівка)*, [Online] 2018-06-07 [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: <https://www.olx.ua/uk/obyavlenie/termynovo-2-km-kv-levanevskogo-stometrivka-IDAoPwA.html#9e015c5d60>.
- Ужгород: вогні маленького міста, „Дивенсвіт”*, [Online] 2012-05-03 [cit. 2018-06-18] Dostępne w Internecie: <http://old.dyvensvit.org/articles/7681.html>.
- Цікаві факти про вулиці Луцька, „Волинь Пост”*, [Online] 2015-11-27 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://www.volynpost.com/news/61335-cikavi-fakty-pro-vulyci-lucka>.
- Чернівці. Поїздка вихідного дня, „Livejournal”*, [Online] 2015-05-05 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://vaop.livejournal.com/44730.html>.
- Чому місто Хмельницький – базарна столиця України і звідки тут Європейська Хмаря*, [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://radavam.pp.ua/19-chomu-msto-hmelnickiy-bazarna-stolicya-ukrayini-zvdki-tut-yeuropeyska-hmara.html>.
- Чому стометрівка?*, „Репортр” [Online] 01.11.2012 [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://report.if.ua/gazeta/omega/Chomu-stometrivka/>.
- Чому стометрівка?*, „Репортр” [Online] [cit. 2017-06-01] 2012-11-01 <http://report.if.ua/gazeta/omega/Chomu-stometrivka/>.
- Що Ви знаєте про місто Суми*, [Online] [cit. 2017-06-01] Dostępne w Internecie: <http://see.in.ua/shho-vi-znaete-pro-misto-sumi-ukraina.html>.
- Як зміниться «стометрівка» після реконструкції?*, Офіційний веб-портал Чернігівської міської ради, [Online] 29.05.2017 [cit. 2017-06-01] <http://www.chernigiv-rada.gov.ua/news/view/9585>.
- Ямпіль: як відчути велике життя маленького міста, „Lustrum”*, [Online] [cit. 2018-12-06] Dostępne w Internecie: <http://www.lustrum.com.ua/yampil/>.

Summary

The Functioning of Unofficial Urbanonyms Stumetrówka (Ukr. Стометрівка, Rus. Стометровка) in Ukraine

The author analyses unofficial urbanonyms on the example of the expression *Stumetrówka* (Ukr. Стометрівка, Rus. Стометровка) in the function of a proper name in few cities in Ukraine. The motivation, the name-formation process and its function have been traced back to the material acquired through the Internet query as well as oral interviews.

Keywords: proper name, urbanonym, unofficial name, Ukraine, media, Internet

Сучасні українські ойконіми та урбаноніми у світлі перейменувань

ЛЮДМИЛА КРАВЧЕНКО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ (Україна)

У мовному ландшафті міст та сіл України почалися активні номінаційні процеси, викликані необхідністю перейменування ойконімів та внутрішньоміських об'єктів. Стаття присвячена частині назв українських міст, а також назвам вулиць і провулків у містах і селах Одеської та Житомирської областей до процесу декомунізації та після нього. У ній подано лексико-семантичні особливості урбанонімів, запропоновано тематичну класифікацію їх, з'ясовано провідні принципи та мотиви номінації перейменованих об'єктів.

Ключові слова: мовний ландшафт, власна назва, топонім, ойконім, урбанонім, перейменування.

I. Вступ до проблематики

Власні назви внутрішньоміських та внутрішньосільських об'єктів є частиною мовного ландшафту міст та сіл, який занурює людину в звичаї та повсякденний триб життя громади того чи іншого населеного пункту. З одного боку топоніми віддзеркалюють світогляд і мовну картину світу мешканців певного міста чи села, а з іншого боку, передусім це стосується ергонімів та урбанонімів, мають прагматичну мету – впливати на смаки та потреби громадян-споживачів. Ось чому до цих мовних знаків треба ставитися обережно й помірковано.

Протягом багатьох століть назви доріг, вулиць, провулків, млинів, цегелень та інших об'єктів зазнавали постійних змін з різних причин, зокрема через те, що мінялися власники, виникали нові господарства, об'єкти, а інші занепадали внаслідок економічних причин чи соціальних змін. Ці процеси відбуваються й зараз, але, як і раніше, тут має значення не лише господарська діяльність людей, а й їхні уподобання, духовний світ тощо (Осташ, 2009, с. 118 – 119).

Особливого впливу ойконімна й урбанонімна системи зазнали в ХХ столітті під час впровадження національної політики загальної, у тому числі й мовно-культурної, уніфікації усіх народностей, що перебували в складі СРСР, і країн соціалістичного табору, які змушені були перебудовувати свій світ за комуністичним каноном, утілюючи в життя марксистсько-ленінську ідею інтернаціональної пролетарської єдності й водночас стираючи будь-які відмінності між народами й націями. У цей період новостворені міста та вулиці отримували назви за єдиним зразком, який мав пропагувати ідеали комунізму й створювати образ світлого майбутнього радянської людини, увіковічнювати ідеологів та творців нового порядку й віддзеркалювати мовну картину світу щасливих будівників так званого «всесвітнього раю». У такий же спосіб масово перейменувалися давні вулиці та міста, що мало на меті вплинути на свідомість, а зрештою, й на підсвідомість їхніх мешканців. Дослідниця мови радянського тоталітаризму – Лариса Масенко – зазначає: «Унаслідок численних перейменувань історичних назв на культові – за псевдонімами та прізвищами радянських вождів і функціонерів – на всьому обширі велетенської держави поширилися сотні однакових назв населених пунктів, похідних від антропонімів Ленін, Калінін, Кіров, Ворошилов, Куйбишев, Орджонікідзе, Жданов, Свердлов тощо.

Такі самі найменування проспектів, вулиць і провулків сформували одноманітний топонімічний ландшафт міст і сіл» (Масенко, 2017, с. 205).

На жаль, ці назви разом зі створеною картиною світу настільки вкоренилися у свідомості людей, що навіть після розпаду СРСР і здобуття Україною незалежності не на всій території нашої держави їх легко змінювали. На відміну від інших країн колишнього соціалістичного табору, де процес перейменування проходив доволі успішно, у деяких областях України чинився опір з боку старшого покоління, вихованого на зразках комуністичної пропаганди. Тому багато українських міст, сіл та вулиць до останнього часу залишалися з радянськими назвами. І лише після прийняття закону про декомунізацію в 2015 році¹ ситуація докорінно змінилася, а питання про перейменування стало актуальним, як ніколи. А якщо врахувати, що процес декомунізації проходив складно, почали неоднозначно сприймався в громадах, то можемо говорити про суспільну й практичну цінність результатів нашого дослідження, мета якого – встановити принципи і мотиви номінації перейменованих об'єктів на основі порівняльної характеристики цих онімів до і після процесу декомунізації, а також порівняльної характеристики перейменованих урбанонімів різних регіонів.

До питання номінації в топонімії та перейменувань зверталися неодноразово наші лінгвісти [Д. Бучко (1991), А. Мамалига (1998), С. Вербич (2008), О. Галай (2009), В. Лучик (2009), С. Ковтюх (2017)] та закордонні: болгарські – М. Влахова-Ангелова (Vlahova-Angelova, 2008), білоруські – А. Мезенко (2003), російські – Л. Подберезкіна (Подберезкина, 1997) та багато інших. Зокрема, принципи номінації в топонімії розглядав Д. Бучко (1991, с. 70 – 72), принципи та критерії перейменувань – В. Лучик (2009, с. 29 – 32), лекцічну базу та способи творення урбанонімів – О. Галай (2009, с. 33 – 37), а перейменування в аспекті соціолінгвістичних проблем – І. Волянюк (2017) та С. Ковтюх (2017).

Перейменування в незалежній Україні, за твердженням Світлани Ковтюх, проходили двома хвилями: перша почалася з 1991 року й тривала до 2000, а друга, пов’язана з процесом декомунізації, почалася в 2014 році, досягла свого піку в 2016 році й почала триває ще й досі. А між цими двома хвилями перейменувань були лише спорадичні випадки заміни онімів. Дослідниця наголошує, що в західних областях України декомунізація відбулася ще під час першої хвилі (зокрема, у Львівській – 184 перейменовані ойконіми, у Закарпатській – 125 ойконімів), тоді як в решті областей загалом відбулося лише близько 100 перейменувань, до того ж у Сумській, Чернігівській, Харківській, Херсонській та в Криму – по одному перейменуванню. Зрештою, на 2012 рік було перейменовано 463 населені пункти (Ковтюх, 2017, с. 161). Під час другої хвилі перейменувань процес декомунізації охопив переважно східні та південні області України, дещо менше – центральні та північні, набув масового характеру, у результаті чого на кінець 2016 року було перейменовано 987 населених пунктів (Ковтюх, 2017, с. 161), що вдвічі більше, ніж за період з 1990 до 2012 року.

І якщо в 90-их роках перейменування відбувалися здебільшого з широким обговоренням і вдало проведеною інформаційною кампанією за ініціативою самих мешканців на вимогу місцевих громад під впливом суспільно-політичних перетворень у державі, зміни

¹ Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». [Online.] Верховна Рада України 1994 – 2016. [дата звернення 2016-11-10]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-19>.

свідомості українців і відтворення історичної пам'яті, то в останні два роки, як правило, ініціатива йшла згори, від державних органів. Виконуючи Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року, місцева влада здійснювала численні перейменування подекуди без належного інформування громадськості й консультацій з лінгвістами, що інколи призводило до спротиву мешканців тій чи іншій назві, або й до намагання деяких організацій і діячів з проросійськими поглядами залишити стару назву чи знову нав'язати громаді назву, позначену вже не радянською, а імперською ідеологією.

ІІ. Аналіз досліджуваного матеріалу

Завданням нашого дослідження стало: 1) проаналізувати в ономасіологічному аспекті перейменовані внаслідок дії закону про декомунізацію астіоніми (назви міст); 2) простежити зміну урбанонімікону на прикладі: а) назв вулиць у містах Одеської області; б) назв вулиць у селах Одеської області²; в) назв вулиць у селах Житомирської області³; 3) виявити спільні та відмінні риси перейменувань у селах та містах, а також у різних областях України.

Матеріал добирався із офіційних сайтів: Верховної Ради України (назви міст – 32 одиниці)⁴; Одеської обласної державної адміністрації (назви вулиць та провулків у місті Одеса та інших містах Одеської області – 78 одиниць; назви вулиць та провулків у селах Одеської області – 287 одиниць); Романівської районної державної адміністрації Житомирської області (назви вулиць та провулків – 99 одиниць)⁵. Загалом нами було зібрано й проаналізовано 496 онімів.

ІІ.1. Перейменування ойконімів

За звітом Українського інституту національної пам'яті, в Україні в 2016 році було перейменовано 987 ойконімів – 32 міста, 58 селищ міського типу (смт), 897 селищ і сіл⁷.

² Матеріали для дослідження на місцевому рівні в Одеській області збирала Катерина Платон – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

³ Матеріали для дослідження на місцевому рівні в Житомирській області збирала Юлія Романюк – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

⁴ Постанови Верховної Ради України «Про перейменування окремих населених пунктів та районів» № 984-VIII, № 1037-VIII, № 1351-VIII, № 1352-VIII, № 1353-VIII, № 1374-VIII, № 1377-VIII. [Online.] Верховна Рада України. [дата звернення 2017-06-20]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/find/a?text>.

⁵ Про перейменування об'єктів топоніміки у населених пунктах Одеської області. № 303/A-2016 від 21 травня 2016 року. [Online.] Одеська обласна державна адміністрація. [дата звернення 2017-06-20]. Режим доступу: https://oda.odessa.gov.ua/npa/303a-2016__pro_pereymenuvannya_obyektiv_toponimiki_u_naselenikh_punktakh_odesko_oblasti_.html.

⁶ Перелік вулиць і провулків Романівського району, які перейменовано відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (станом на 04.03.2016 року). [Online.] Романівська районна державна адміністрація. [дата звернення 2016-10]. Режим доступу: http://rrda.gov.ua/resources/files/proces_dekomunizaciyi_zaversheno_dodatok.docx.

⁷ Звіт Українського інституту національної пам'яті з реалізації державної політики у сфері відновлення і збереження національної пам'яті у 2016 році. [Online.] [дата звернення 2017-10-13]. Режим доступу: <http://memory.gov.ua/sites/default/files/zvit.pdf>.

Нас цікавили перейменовані міста, більшість з яких знаходиться на Сході України, до того ж деякі – на окупованій російськими військами території. Так, у Донецькій області було перейменовано 10 міст, у Луганській – 9, у Дніпропетровській – 3, у Одеській, Полтавській, Кіровоградській по 2 міста і в Херсонській, Чернігівській, Рівненській та Автономній Республіці Крим по 1 місту.

Серед ойконімів, які підлягали перейменуванню, 7 містили компонент *красний* або *червоний*: *Червонопартизанськ* (Луг.), *Червонозаводське* (Полт.), *Красний Лиман* (Дон.), *Красний Луч* (Луг.), *Краснодон* (Луг.), *Красноармійськ* (Дон.), *Краснопerekops'k* (АРК); два – *комсомол* (*комуністичний союз молоді*): *Комсомольськ* (Полт.), *Комсомольське* (Дон.); один – *комуна*: *Юнокомунарівськ* (Дон.), лексичну базу якого можна потрактувати як *юний комунар*; решта мали в основі псевдоніми або іменування партійних діячів та ідеологів комунізму, зокрема 3 міста Донеччини прославляли Артема, звідки він був родом: *Артемівськ* (Дон.), *Артемове* (Дон.), *Артемівськ* (Луг.); 3 – Кірова: *Кіровське* (Дон.), *Кіровськ* (Луг.), *Кіровоград* (Кір.); 2 – Дзержинського: *Дніпродзержинськ* (Дніпр.), *Дзержинськ* (Дон.); 2 – Петровського, одного з організаторів Голодомору 1932 – 1933 років в Україні: *Петровське* (Дон.), *Дніпропетровськ* (Дніпр.); 2 – Леніна (Володимир Ілліч Ульянов): *Іллічівськ* (Од.), *Ульяновка* (Кір.). Наведені приклади свідчать: ці 22 міста не вирізнялися різноманіттям назв ні в аспекті лексичної бази, ні в аспекті словотвірних формантів, а деякі з них були абсолютно однаковими: *Артемівськ* (Дон.) і *Артемівськ* (Луг.).

Інші 10 ойконімів уже не мали однакових одиниць в лексичній базі, але їх легко можна згрупувати за спільними мотивами номінації та тематичними групами, оскільки назви містили іменування радянських військових командирів та розвідників: Котовського – *Котовськ* (Од.), Щорса – *Щорс* (Черніг.), Кузнецова – *Кузнецовськ* (Рівн.); радянських партійних діячів: Свердлова – *Свердловськ* (Луг.), Орджонікідзе – *Орджонікідзе* (Дніпр.), Вахрушева – *Вахрушеве* (Луг.), Цюрупи – *Цюрупинськ* (Херс.); партійних діячів інших країн, зокрема Димитрова, політичного діяча комуністичної партії Болгарії – *Димитров* (Дон.), Мориса Тореза, діяча французької комуністичної партії – *Торез* (Дон.); та передовиків соціалістичних змагань: Стаканова – *Стаканов* (Луг.).

Як правило, за радянської доби для творення такого типу ойконімів за аналогією до старожитніх українських топонімів використовували типовий ойконімний формант *-ськ*, додаючи його до основи антропоніма – іменування партійного діяча, комуністичного лідера тощо. Як наслідок, можемо бачимо уніфікований радянський ойконімікон, адже наявіть із 32 аналізованих нами назв, що підлягали перейменуванню, 16 містять суфікс *-ськ* і зафіковані у формі чоловічого роду: *Іллічівськ* (Од.), *Кіровськ* (Луг.), *Кузнецовськ* (Рівн.), а ще 4 ойконіми мають той самий суфікс *-ськ*, лише зафіковані у формі середнього роду: *Петровське* (Дон.), *Кіровське* (Дон.).

У перейменованих ойконімах можна простежити два основні напрями мотиваційних процесів: перший із них – повернення містам колишніх назв (20 одиниць, 62,5%), а другий – створення нових назв (12 одиниць, 37,5%). Повернення населеним пунктам їхніх первинних назв простежувалося в період проголошення незалежності України, що є свідченням вияву національної свідомості українців (Волянюк, 2017, с. 91). Саме таким шляхом пішли і в Болгарії, повертуючи колишні назви вулицям Софії (Vlahova-Angelova, 2008, с. 242 – 243). Що ж до другого напряму в проаналізованих перейменуваннях, то

варто зазначити, що нові назви створювали за 1) орієнтаційно-просторовим принципом номінації; 2) естетичним; 3) меморативним; 4) орієнтацією на розмовний варіант офіційного оніма.

Відновлення колишніх ойконімів. Повертаючи історичні назви, як правило, брали за основу назви колишніх міст, або селищ, сіл, хуторів, подекуди мікротопоніми та ергоніми, які позначали об'єкти, що існували раніше, і навколо яких і формувалися майбутні міста.

1. Виокремлюємо ойконіми, яким повернуті колишні назви міст.

Дніпродзержинськ (Дніпр.) перейменували на *Кам'янське* (з 1932 до 1936 року саме такою була назва міста, утвореного на місці села *Кам'янське*, яке вперше згадане в 1750 році у зв'язку з будівництвом церкви; очевидно, назва походить від слова *камінь*, бо село розташовувалося на кам'янистому березі Дніпра), *Артемівськ* (Дон.) – *Бахмут* (це історична назва міста, заснованого козаками на однайменній річці *Бахмут*, функціонувала назва до 1924 року), *Кіровське* (Дон.) – *Хрестівка* (історична назва міста до 1956 року, саме так чумаки називали колишню німецьку колонію через хрестоподібний дорожоказ «Таганрог – Бахмут»), *Стаханов* (Луг.) – *Кадіївка* (історична назва міста до 1937 року та з 1943 по 1978 рік), *Цюрупинськ* (Херс.) – *Олешия* (відновлена історична назва: *Олешия* – місто у складі Київської Русі, у 1711 – 1728 роках неподалік розташувалась *Олешиківська Січ*, з 1802 до 1920 року *Олешики* були центром Дніпровського повіту Таврійської губернії), *Щорський* (Черніг.) – *Сновськ* [до 1935 року місто мало назву *Сновськ*, походить від гідроніма – назви річки *Снов*, ойконім *Сновськ* зафіксований в Іпатіївському літописі, 1149 р. (Купчинська, 2016, с. 48)].

2. Ойконіми, основою перейменування яких стали колишні назви сіл та селищ.

Як правило, такі ойконіми позначають міста, що виникали за радянської доби на місті робітничих селищ або колишніх козацьких слобід. Місто *Красний Лиман* (Дон.) отримало назву *Лиман* (Лиман – спочатку назва козацької слободи, а потім військового поселення, яке мало цю назву до 1925 року), *Торез* (Дон.) – *Чистякове* (повернули стару назву поселення, яке з 1868 до 1964 мало назву *Чистякове* за прізвищем власника помістя – Таганрозького купця *Чистякова*, хоча засноване воно було в 1770-их роках як слобода під назвою *Олексіївка*), *Ульяновка* (Кір.) – *Благовіщенське* (колишнє робітниче селище *Благовіщенське*), *Кіровськ* (Луг.) – *Голубівка* (засноване в 1764 році як село *Голубівка* полковником російської армії Петром Голубом, до 1944 – селище *Голубівський Рудник*, з 1944 – селище *Кіровськ*, а з 1962 року стало містом), *Кузнецівськ* (Рівн.) – *Вараши* (місто засноване в 1973 році на місці колишнього села *Вараши*), *Красний Луч* (Луг.) – *Хрустальний* [до 1920 року – це селище *Криндачівка*, але сучасний ойконім – трансонімізований онім, що походить від назви села *Хрустальне*, яке знаходилося за 7 км від тодішнього міста *Красний Луч*, а потім стало його приміською територією (Царенко, 2016)], *Комсомольськ* (Полт.) – *Горішині Плавні* (засноване 1960 року як село міського типу *Комсомольське*, у 1972 році набуло статусу міста, територіально воно засноване на місці колишніх хуторів та сіл: *Горішині Плавні* або *Горішиняки*, *Пашки*, *Тищенки*, *Іскра*).

Навколо нової назви *Горішині Плавні* точилися суперечки із використанням маніпулятивних технологій. Як ми вже наголошували, процес зміни назв міст відбувався доволі складно, почали наштовхувався на спротив не лише частини громади, ураженою радянською ідеологією та останніми інформаційними війнами «руssкого миру», а й на маніпу-

лятивні технології деяких місцевих керманичів, які, перебуваючи в лещатах того ж таки уніфікованого інтернаціонального світогляду, за будь-яку ціну намагалися залишити містам їхні радянські назви. Так, місцева влада *Комсомольська*, скориставшись ідеєю засłużеного вчителя України Сергія Залізняка, на сесії міської ради винесла на розгляд проект рішення, у якому запропонувала не переименовувати місто, а обґрунтувати назву як таку, що не містить символіки комуністичного (тоталітарного) режиму. С. Залізняк запропонував вважати назву *Комсомольськ* не похідною від «комсомол», а від абревіатури: *КОлектив Молодих СОціально МОтивованих Людей (Б) Справжніх (Б) Козаків*⁸.

Схожа ситуація трапилася й з назвою міста *Красний Лиман* (Дон.), коли місцева влада проголосувала за збереження радянської назви, оскільки на думку міськради *красний* може асоціюватися з *гарним*⁹.

У обох випадках був використаний психологічний прийом творення симулякрів, на основі якого здійснювався вплив на суспільну думку за допомогою мовних одиниць. Симулякр (з латинського *simulacrum* – копія) – філософський термін на позначення створення дійсності, якої насправді не існує. Яскравим прикладом симулякрів у пропагандистському дискурсі, розпочатому російськими засобами масової інформації, є інформаційна кампанія зі створення так званих квазіутворень – *«Новоросії»*, *«ДНР»*, *«ЛНР»*: тобто нав’язується міф про існування «республік», яких насправді не існує (Кирилюк, 2017, с. 31).

Подібне траплялося й з переименуванням інших міст. І лише завдяки втручанню Українського інституту національної пам’яті переименування такі відбулися.

3. Ойконіми, основою переименування яких стали колишні назви хуторів.

Місто *Краснодон* (Луг.) отримало назву *Сорокине* (колишній хутір *Сорокине*, поблизу якого почали промислово розробляти родовища вугілля в 1910 році, а в 1914 році *Сорокине* було засноване як рудня), *Петровське* (Луг.) – *Петрово-Красносілля* (колишня назва хутора *Петрово-Красносілля*, заснованого в кінці XVIII ст., а потім до 1959 року це назва селища міського типу), *Червонопартизанськ* (Луг.) – *Вознесенівка* (колишня назва хутора *Вознесенівка*, який заснований у 1906 році), *Артемове* (Дон.) – *Залізне* (до 1921 це хутір *Неліївський*, розташований неподалік балки *Залізної* й хутора *Залізне*).

4. Ойконіми, основою переименування яких стали колишні ергоніми.

Даючи такі назви містам, мешканці керувалися одним із основних принципів у процесах переименування – відновлення історичної пам’яті, повернення до витоків економічного розвитку поселення. Це, як правило, доволі молоді міста, які виникали разом із відкриттям того чи іншого підприємства. *Юнокомунарівськ* (Дон.) отримав назву *Бунге* (у 1908 році російсько-бельгійське металургійне товариство заклало шахту «*Бунге*»), *Артемівськ* (Дон.) – *Кипуче* (поселення виникло в кінці XIX ст. навколо залізничної станції «*Кипуча*»), *Орджонікідзе* (Дніпр.) – *Покров* (місто не мало власної історичної назви, вирішили його переименувати за назвою *Покровських копалень* марганцевих руд, відкритих поблизу понад 100 років тому).

⁸ У Комсомольську вигадали безглузду абревіатуру, аби не декомунізовувати місто. In: *Тиждень*. [Online.] 17.02.2016. [дата звернення 2017-10-13]. Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/158748>.

⁹ Декомунізація по-донбаськи: Красний Лиман переименували на Красний Лиман. In: *zik*. [Online.] 19.10.2015. [дата звернення 2017-10-13]. Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/10/19/dekomunizatsiya_podonbasky_krasnyy_lyman_pereymenuvaly_v_krasnyy_lyman_634201.

Створення нових назв. Нові назви містам обирали з двох причин: 1) перша причина полягала в тому, що історична назва міста була немилозвучною, чужою й неактуальною для сучасних мешканців; 2) другою причиною виявилося те, що не існувало історичної назви, бо сам населений пункт і відповідно сама назва міста виникли в радянський період. Подібне спостерігаємо й у групі сучасних ойконімів, які переймали назви колишніх ергонімів. Подекуди причиною могло бути й світоглядне небажання зрусифікованої місцевої громади відновлювати українську історичну назву.

I. Нові назви добиралися передусім за орієнтаційно-просторовим та фізико-географічним принципами номінації. Варто зазначити, що ці критерії були одними з найпродуктивніших в українській топонімії дорадянського періоду (Лучик, 2009, с. 30; Мамалига, 1998, с. 87), а відновлення назв за ними є найбільш оптимальними шляхами для відродження автентичної топонімної системи України, що не створює причин для виникнення протиріч та конфліктів у суспільстві (Лучик, 2009, с. 30 – 31). Серед нових назв перейменованих населених пунктів, утворених за цими принципами номінації, можна виокремити ті, в основі яких лежать сучасні топоніми та ергоніми.

1. Відгідронімні похідні: *Комсомольське* (Дон.) отримало назву *Кальміуське* (місто розташоване в південно-східній частині області, на річці *Кальміус*, засноване в 1933 році як селище *Каракуббуд*, для сучасних мешканців історична назва виявилася немилозвучною), *Дзержинськ* (Дон.) – *Торецьк* (місто розташоване на правому березі річки *Кривий Торець*; до 1938 року це село *Щербинівка*, назва якого є посесивом; село було засноване богуславським козаком Антоном Щербиною), *Іллічівськ* (Одес.) – *Чорноморськ* [розташований у передмісті Одеси на березі *Чорного моря*, раніше тут у XIX ст. був хутір *Бугове*, назва якого походить від імені засновника Андрія Буги – військового офіцера (Царенко, 2016), потім хутір став поселенням *Старе Бугове*].

Утворюючи нові назви для міст, а не відновлюючи їхні історичні назви, творці цих ойконімів недалеко відходили від їхніх попередніх радянських форм; як правило, залишали той самий суфікс і ту ж форму роду, змінюючи лише лексичну базу: *Дзержинськ* – *Торецьк*, *Комсомольське* – *Кальміуське*. Особливо уваги заслуговує словотвірна модель відгідронімних та відтопонімних похідних із суфіксом *-ськ*. Вторинні ойконіми на *-ськ* штучно створювали в середині ХХ ст. за зразком архаїчного загальнослов'янського типу географічних назв з топонімним формантом *-ськ*, який вказував на зв'язок з місцевістю (Купчинська, 2016, с. 46 – 51), на кшталт *Бузък* (від річки *Буг*), *Луцък*, *Шумськ* (Бучко – Бучко, 2013, сс. 274, 264). Тому цілком закономірно було використати цю модель творення ойконімів від гідронімів, адже саме вона найточніше реалізує принцип номінації – вираження відношення іменованого об'єкта до навколоїшніх близких чи віддалених об'єктів. За допомогою суфікса *-ськ* було створено й інші нові назви, зокрема *Подільськ* (Одес.), *Покровськ* (Дон.), *Довжансък* (Луг.).

2. Відойконімні та відхоронімні похідні: місто *Котовськ* (Одес.) отримало назву *Подільськ* (місто розташоване на південному сході *Подільської* височини, у межах історичного *Поділля*, до 1935 року мало назву *Бірзула*), *Вахрушеве* (Луг.) – *Боково-Хрустальнє* (утворене в 1954 році на основі робітничих селищ, що виникли навколо шахт, зараз підпорядковане міській раді міста *Хрустальний*, назву дали за місцем розташування і відношенням до сучасного об'єкта).

3. За фізико-географічним принципом, а саме за місцем розташування, перейменовано місто *Красноперекопськ* (АРК), що знаходиться на тимчасово окупованій Росією терито-

торії Криму. Місту дали назву *Яни Капу*, що по-кримськотатарському означає *Нові Ворота*. Це, на думку спеціаліста Інституту національної пам'яті Сергій Громенка, характеризує специфіку міста й перегукується з назвою розташованого поряд міста *Op Kapu*, що перекладається з кримськотатарської мови як *Nasipnі Vorota*¹⁰.

ІІ. Частина перейменованих онімів цілком відзеркалюють ще один важливий принцип номінації – номінація поселення через відображення в його назві економічно-виробничих, суспільно-політичних чинників і пам'ятковості (називання поселень на честь відомих людей, подій та ін.). Саме цей принцип номінації детально обґрунтував Дмитро Бучко, досліджуючи особливості номінації в ойконімії новозаселеної території Миколаївщини. Серед онімів, що репрезентують названий принцип номінації, він розглядав і спеціально придумані штучні назви (Бучко – Бучко, 2013, с. 374 – 376).

Серед онімів цієї групи можна виокремити кілька підгруп.

1. Похідні від ергонімів – назв підприємств – цілком відображають економічно-виробничий чинник. Як правило, у містах з такими назвами є одне потужне підприємство, яке наповнює міський бюджет, дає робочі місця, за рахунок чого й існує місто. До речі, цих нових ойконімів найбільше – 4 одиниці: *Червонозаводське* (Полт.) отримало назву *Заводське* (одне з наймолодших міст Полтавщини, стало містом тільки в 1977 році, а до того було селищем, яке утворилося навколо цукрового заводу; з 1928 по 1962 роки мало назву *Сталінка*, а з 1962 року – *Червонозаводське*), *Свердловськ* (Луг.) – *Довжанськ* (на початку ХХ ст. між *Довжанкою* та *Шарапкіно* побудували шахту, у 1920 році одинадцять рудників об'єдналися в *Довжанське рудоуправління*; також на території міста розташований залізничний вузол станція «*Довжанська*»), *Красноармійськ* (Дон.) – *Покровськ* (до 1934 року місто мало назву *Гришине*, яка походить від назви найближчого великого села *Гришине*. Під час перейменування місту не повернули історичної назви, оскільки поряд уже існує село *Гришине*. Назву міста *Покровськ* аргументував для громадськості почесний краєзнавець України Петро Гайворонський так: 1) за давньою українською традицією міста називали на честь небесних покровителів, а саме *Пресвятої Богородиці*, до того ж довгий час мешканці селища були парафіянами Свято-Покровської церкви села *Гришине*; 2) *Покрову* шанували козаки, а першими поселенцями тут були селяни – нащадки запорізьких козаків; 3) у місті є найбільше підприємство з такою назвою – публічне акціонерне товариство *Шахтоуправління «Покровське»*, яке складає більшу частину бюджету міста; 4) місто з такою назвою буде знаходитися під покровом Пречистої Божої Матері (Гайворонський, 2015)).

2. Творення нових назв відбувалося й за естетичним критерієм. Як правило, це штучні назви, які декларують світогляд мешканців або їхніх творців.

Яскравим прикладом слугує перейменування міста *Димитров* (Дон.) у *Мирноград*. Цей штучний варіант, запропонований міським головою, видався напрочуд вдалим і не викликав заперечень у місцевої громади, а навпаки згуртував її. Утворений він за зразком багатьох назв із компонентом *-град*, *-поліс*, що виникали в Україні і в XVIII, і в XIX, і в XX ст. за аналогією до давніх топонімів. Перший компонент *мирно-* має позитивну семантику миру, зла-

¹⁰ Україна перейменовує міста і села Криму: Яні Капу, Ас, Герценберг, Ічкі, Єді-Кую – в піку Росії. In: *Новинарня*. [Online.] 23.02.2016. [дата звернення 2017-10-13]. Режим доступу: <https://novynarnia.com/2016/02/23/ukrayina-pereymenovuye-mista-i-sela-krimu-yani-kapu-as-gertsenberg-yedi-kuyu-v-piku-rosiyi/>.

годи, що є актуальним і важливим для громади, оскільки місто знаходиться неподалік від бойових дій на Донеччині. А другий компонент *-град* має відтінок урочистості і сприймається краще, ніж просто слово *місто*. Для будь-якого мешканця цього населеного пункту назва є семантично прозорою, легко розшифровується як *мирне місто*, фонетично звучить красиво, оскільки містить здебільшого сонорні та голосні звуки, і легко вимовляється.

3. Меморативний принцип номінації (для увіковічення пам'яті про особу) у перейменуванні міст було застосовано лише до одного ойконіма. Місто *Кіровоград* (Кір.) отримало назву *Кропивницький* на честь Марка Лукича Кропивницького – засновника першого українського професійного театру, який був відкритий у цьому місті в 1882 році.

Стосовно перейменування міста *Кіровоград* точилися справжні дебати упродовж усіх 25 років незалежності України. До 1924 року місто мало назву *Єлисаветград* за ім'ям російської цариці Єлизавети, яка підписала документи на будівництво фортеці, навколо якої й виникло місто. Тому прихильники Росії постійно намагалися відновити цю назву. Їхні опоненти не могли допустити, щоб місто стало символом тих, хто знищив Запорізьку Січ і поневолив козаків. До того ж на цих землях ще до зведення фортеці існували розрізнені зимівники запорізьких козаків, а пізніше – козацькі слободи та хутори. І проукраїнська громада активно пропонувала дати місту назву *Новокозачин*, яка, на думку деяких місцевих краєзнавців, виникла раніше, аніж назва *Єлисаветград*. Існувала й третя позиція – створити місту абсолютно нову назву. Упродовж усіх років незалежності України для перейменування *Кіровограда* було запропоновано 25 назв, серед яких *Бугогардівськ*, *Новий Гард*, *Лелеківськ*, *Великі Лелеки* (від козацької паланки, зимівників, хуторів), *Скіфопіль*, *Ексампей* (від скіфських назв), *Інгулоград*, *Інгульськ* (відгідронімні назви, адже через місто протікає річка Інгул), *Доброград*, *Долеград*, *Перлинодар*, *Українослав* (вигадані назви за естетичним критерієм), *Великий Златопіль*, *Степоград*, *Золоте Поле*, *Центральноукраїнськ* (за місцем розташування), *Тобілевичі* (на честь родини, яка створила першу в Україні професійну театральну трупу) (Єрошкіна, 2011, с. 70 – 91). Жодну з перерахованих назв так і не обрали. Обстоюючи свою позицію, прибічники імперської назви *Єлисаветград* неодноразово вдавалися до створення симулякру, виводячи назву міста не від імені російської імператриці, а нібито від святої Єлизавети, і таким способом створювали фальшиву дійсність, підкріплюючи її тим, що місто досягало розквіту саме з цією назвою.

III. Орієнтацію на розмовний варіант офіційного ойконіма виокремлюємо як особливий принцип номінації в перейменуваннях. До таких назв належить лише *Дніпропетровськ* (Дніпр.), який отримав назву *Дніпро*. Саме цей варіант назви мешканці міста використовують у повсякденному житті.

Повернути місту одну із його історичних козацьких назв XVII ст. *Новий Кодак* пропонували патріотично налаштовані депутати, однак не мали підтримки. Імперську назву *Катеринослав* не наважувалися повернути навіть представники Опозиційного блоку, хоча пропонували зберегти радянську назву *Дніпропетровськ*, яка прославляла Григорія Петровського – одного з організаторів Голодомору 1932 – 1933 років та сталінських репресій в Україні. Вони вдавалися до створення симулякру, пропонуючи вважати, що місто назване на честь апостола святого Петра. Зрештою на обговорення громадськості за пропонували два варіанти назви міста – *Дніпрослав* і *Січеслав*, перше з яких мешканці зовсім не сприйняли, а друге отримало незначну підтримку – від 10 до 25%. Тому молодь висунула свій варіант *Дніпро*, який і став новою назвою (Дремлюга, 2015).

ІІ.2. Перейменування урбанонімів Одещини та Житомирщини

Урбаноніми формуються за мовними законами (утворюються відповідно до тих словотвірних типів та згідно з тими структурно-семантичними законами, які існують у мові) і здебільшого внаслідок позамовних чинників (є віддзеркаленням явищ національної історії та культури, зокрема уявлень жителів про певні реалії буття). Такі позамовні чинники, як громадська думка, суспільно-політична ситуація, рівень культури, історичні погляди тощо в процесі номінації внутрішньоміських об'єктів почасті мають вагомий вплив, а в оцінці процесу перейменування відіграють вирішальну роль (Вербич, 2008, с. 58).

Обравши матеріалом дослідження до і після процесу декомунізації 99 назв вулиць у селах Житомирщини, яка знаходиться на півночі України, та 365 урбанонімів (287 назв вулиць у селах і 78 у містах) Одещини, яка знаходиться на півдні України, ми спробували порівняти, однакові чи різні чинники впливали на перейменувальні процеси в мешканців південних та північних областей України, а також у сільських та міських жителів, чи однакові погляди мають на процеси номінації представники різних громад.

Аналізуючи урбаноніми з відбитком радянської епохи, які побутивали у двох віддалених одна від одної областях, будемо порівнювати відсоткове вираження їх у тогожних групах, щоб переконатися, чи справді був однаковим топоніміконом радянської доби на всій території України.

Згідно із законом про декомунізацію перейменуванню підлягали назви вулиць, що

1) мали мілітарний характер, тобто були присвячені радянським воєначальникам, героям війн, революцій, партизанам або підкреслювали реалії воєнного часу: *вул. Котовського* (Жит., Од.), *вул. Щорса* (Жит., Од.), *вул. Зої Космодем'янської* (Жит., Од.) – на Житомирщині таких онімів 38% (38 одиниць) від загальної кількості зібраних урбанонімів, а на Одещині 31% (112 одиниць) від загальної кількості;

2) були присвячені комуністичним політичним діячам: *вул. Карла Маркса* (Жит., Од.), *вул. Леніна* (Жит., Од.), *вул. Кірова* (Жит., Од.), *вул. Рози Люксембург* (Жит., Од.) – на Житомирщині таких онімів 35% (35 одиниць), а на Одещині 42% (152 одиниці);

3) підкреслювали сутність панівного на той час політичного режиму: *вул. Радянська* (Жит., Од.), *вул. Комсомольська* (Жит., Од.), *вул. Красних Зорь* (Од.), *вул. Чекістів* (Жит.) – на Житомирщині 10% (10 одиниць), а на Одещині 16% (60 одиниць);

4) присвячені політичним подіям: *вул. Жовтнева* (Жит., Од.), *вул. 50-річчя Жовтня* (Жит., Од.), *вул. 20-го З'їзду КПРС* (Од.), *вул. 50 років Перемоги* (Од.), *вул. Паризької комуни* (Жит.) – на Житомирщині 8% (8 одиниць), а на Одещині 7% (27 одиниць);

5) присвячені відомим радянським діячам науки, культури та мистецтва, особам, що сприяли машинно-технічному прогресу, індустріалізації держави: *вул. Горького* (Жит.), *вул. Островського* (Жит., Од.), *вул. Ярослава Галана* (Од.), *вул. Валентини Терешкової* (Од.) – на Житомирщині 5% (5 одиниць), а на Одещині 3,4% (12 одиниць).

За майже однаковим відсотковим вираженням кількості урбанонімів в розглянутих групах можемо стверджувати, що вулиці, які підлягали перейменуванню, і в Житомирській, і в Одеській областях названі за однаковими принципами, а більшість із них є тогожними назвами. В обох областях найпоширенішими назвами вулиць радянської доби виявилися: *вул. Леніна* – 72 одиниці, *вул. Котовського* – 25, *вул. Чапаєва* – 20, *вул. Кірова* – 20, *вул. Щорса* – 19, *вул. Жовтнева* – 18, *вул. Радянська* – 18, *вул. Фрунзе* – 16. Загалом вони складають 45% від усіх розглянутих нами декомунізованих урбанонімів.

Процес перейменування подібних урбанонімів після 1991 року, на думку дослідників, здійснювався з урахуванням статусу вулиці й поєднував у собі дві стратегії – відновлення первісних назв та увіковічення пам'яті борців за незалежність України (Мамалига, 1998, с. 22 – 23).

Це спостерігаємо і в зібраному нами матеріалі. Невеликій частині вулиць повернули їхні колишні назви, наприклад: у місті Березівка Одеської обл. вул. *Орджонікідзе* повернули її первісну назву вул. *Бессарабська*, а вул. *Комсомольський* – вул. *Єврейська*, у селищі Олексandrівка Одеської обл. вул. *Енгельса* – вул. *Арнаутська*. Більшості вулиць давали назви на честь осіб, що своїм життям, творчістю та вчинками зробили вагомий внесок у розвиток України: вул. *Михайла Грушевського* (Жит., Од.), вул. *Шевченка* (Жит., Од.), вул. *Лесі Українки* (Жит., Од.), вул. *Устима Кармелюка* (Од.), площа *Патріотів* (Од.), вул. *Героїв Крут* (Од.). І якщо вулиця терitorіально була розташована в центрі населеного пункту, то її давали називу семантично ємну, а почали використовували прецедентні оніми: так вул. *Леніна* змінили на вул. *Небесної сотні* (Жит.), вул. *Карла Маркса* – на вул. *М. Грушевського* (Од.), вул. *Карла Маркса* – на вул. *Козацької Слави* (Од.).

Аналізуючи за мотивами номінації вже перейменовані урбаноніми, ми порівнювали відсоткове співвідношення різних груп онімів на різних територіях, намагаючись виявити спільні та відмінні риси міського та сільського топоніміконів. Отримані результати подаємо в таблиці 1.

Із таблиці чітко простежується, що після перейменування урбанонімікон в Україні розрізняється не за регіональним принципом, а за принципом, який онімний простір представляє: сільський чи міський. Перейменовуючи вулиці в селах, мешканці і в Житомирській, і в Одеській області керувалися однаковими мотивами номінації, про що свідчать позиції аналізованих груп урбанонімів. А от міський урбанонімікон суттєво відрізняється від двох перших, оскільки тут діють абсолютно інші принципи номінації.

Таблиця 1
СУЧASNІ УКРАЇНСЬКІ УРБАНОНІМИ (ПЕРЕЙМЕНОВАНІ)

Групи урбанонімів	Приклади	Вулиці в селах		Вулиці в містах Одеської обл.	
		Жито- мирська обл.	Одеська обл.	I місце	II місце
1. Орієнтаційно-просторові	вул. Центральна, вул. Курортна, вул. Херсонська	26 26% I місце	91 32% I місце	11 14% II місце	
2. Відображають фізико-географічні особливості	вул. Лісова, вул. Озерна, вул. Лугова	19 19% II місце	49 17% II місце	1 1% III місце	
3. Урбаноніми-персоналії	вул. Т. Шевченка, вул. Лесі Українки, вул. Ярослава Мудрого	15 15% III місце	49 17% II місце	51 65% I місце	
4. Відображають морально-етичні цінності	вул. Миру, просп. Добросусідський, вул. Щаслива	15 15% III місце	23 8% IV місце	2 3% V місце	
5. Декларують національно-історичні цінності	вул. Незалежності, вул. Героїв Крут, вул. Небесної Сотні	8 8% IV місце	34 12% III місце	11 14% II місце	

6.	Флоронімні урбаноніми	<i>вул. Квіткова, вул. Вишнева, провул. Калиновий</i>	6 6%	22 8%	1 1%
7.	Відображають явища природи	<i>вул. Сонячна, вул. Весняна, провул. Осінній</i>	6 6%	19 7%	—
8.	Відображають професійну діяльність людини	<i>вул. Залізничників, вул. Мисливська, вул. Прогресівська</i>	4 4%	—	1 1%
	Разом		99 (100%)	287 (100%)	78 (100%)

У міському урбаноніміконі, як правило, назву-персоналію змінюють на назву-персоналію: *вул. К. Цеткін* перейменували на *вул. Княгині Ольги*, *вул. Щорса* – на *вул. Б. Хмельницького*, *вул. Ярослава Галана* – на *вул. Романа Шухевича*, *вул. Шестакова* – на *вул. Шептицького*, *вул. Островського* – на *вул. Івана Мазепи*. Урбаноніми цього типу складають майже дві третини усіх перейменованих вулиць і провулків міст Одеської області. Решта назв розділилася порівну: вони або декларують національно-історичні цінності, або вказують на особливості міста.

У сільському ж урбаноніміконі для перейменованих об'єктів підбирають нейтральні назви, які здебільшого вказують на реальний стан речей, естетичні уподобання мешканців: у багатьох селах і Одещини, і Житомирщини вулиці *Леніна* перейменували на *вул. Центральна* (зокрема на Одещині таких перейменувань аж 24, на Житомирщині 4), *вул. Миру*, *вул. Сонячна*, *вул. Степова*, *вул. Широка*, *вул. Садова*; вулицю *Радянська* – на *вул. Центральна*, *вул. Молодіжна*, *вул. Шкільна* тощо. І як наслідок – сільський урбанонімікон виявляє значно більше різноманіття назв, про що свідчить майже рівномірне розподілення урбанонімів за більшою кількістю груп.

Детальніше розглянемо класифікацію цих урбанонімів, здійснену із врахуванням дробку інших лінгвістів (Лучик, 2009, с. 29 – 32; Титаренко, 2013, с. 172 – 180; Долганов, 2014, с. 142 – 146; Кравченко – Романюк, 2017, с. 186).

1. Орієнтаційно-просторові урбаноніми, які вказують на значення вулиці в межах конкретного села чи селища, на адміністративні особливості населеного пункту, на об'єкти громадського, суспільного, виробничого значення, що розташовані на цій вулиці, на напрямок руху до іншого населеного пункту чи позначають колишні мікротопоніми, які були на цій території: вулиці *Центральна*, *Шкільна*, *Молодіжна* (у Жит., і Од.), *вул. Музейна* (Од.), пров. *Замковий* (Жит.), вулиці *Покровська*, *Успенська* (Од.) вказують на церкви, які є в селах, вулиці *Жовтобрідська*, *Вільшанська*, *Мар'янівська* (Жит.) вказують на напрямок руху до сіл *Жовтий Брід*, *Вільха*, *Мар'янівка*, а вулиці *Перша Хутірська*, *Друга Хутірська* (Од.) – на колишні мікротопоніми. У сільському онімному просторі Одещини й Житомирщини такі назви серед усіх перейменувань посідають перше місце, але щодо інших урбанонімів, то на Одещині вони складають третину (32%) усіх перейменованих назв, а на Житомирщині – чверть (26%). У міському урбаноніміконі Одещини цих назв лише шоста частина (14%), хоча вони посідають друге місце так само, як і у міському онімному просторі урбаноніміми, що декларують національно-історичні цінності.

2. Урбаноніми, що відображають фізико-географічні особливості місцевості (вказують на рельєф, екосистему), позначають історико-етнографічний ареал або спеціально

обмежені природні й штучні території: вулиці *Лісова, Садова, Паркова, Поліська, Польова, пров. Польовий* (у Жит., і Од.); вулиці *Степова, Лиманська, Ставкова, Річна, Зарічна, Балківська, вул. Джерел, провул. Лановий, провул. Левадний* (Од.); *вул. Прибережна* (Жит.). Серед сільських перейменувань ці назви посідають друге місце: на Житомирщині їх п'ята частина (19%), а на Одещині вони складають 17%, рівно стільки, скільки й урбаними-персоналії. У міському урбаноніміконі таких назв немає, окрім *вул. Паркової*, осільки на території міста важко помітити особливості рельєфу чи екосистеми.

3. Урбаними-персоналії, присвячені видатним діячам української культури, науки, мистецтва, національним героям, представникам інших національностей, які мають стосунок до зазначеного району чи населеного пункту: вулиці: *Т. Шевченка* (як правило так перейменовували центральні вулиці сіл, які раніше мали назву *вул. Леніна, вул. Ворошилова* тощо, що свідчить про важливість постаті Тараса Шевченка для всіх українців), *Лесі Українки, Б. Хмельницького* (у Жит., і Од.), *Олександра Довженка, Ярослава Мудрого, Князя Володимира* (Од.). Такі перейменування вулиць у селах на Житомирщині та Одещині посідають третє місце, відповідно 15% і 17% (приблизно шоста частина) усіх перейменованих вулиць.

У містах Одещини ці урбаними посідають перше місце і значно превалують над іншими групами перейменованих назв, адже їх 65% і вони охоплюють імена постатей майже всіх періодів розвитку України: вулиці в містах Одещини: *Княгині Ольги, Семена Палія, Миколи Аркаса, Леонтовича, Володимира Івасюка, провул. Олени Теліги, вул. Івана та Юрія Лип та ін.* І така картина не є дивною для міст, осільки у процесі номінації тут передусім діє меморативний принцип для увіковічнення пам'яті про героїв, збереження історії і для виховання молодого покоління. Яскравими прикладами є назви вулиць на честь сучасних захисників України як спільногого образу героїв – *вул. Героїв АТО*, так і конкретних воїнів-земляків, які загинули на Донеччині, захищаючи Україну від військової агресії Росії. Назви таких вулиць є і на Житомирщині: *вул. С. Лялевича* (С. Лялевич народився в селищі Романів на Житомирщині, був учасником АТО, у 2015 році посмертно нагороджений орденом «За мужність» III ступеня), і на Одещині. Наприклад, частину номерних *Чапаєвських провулків* у Одесі перейменували на честь жителів області, які загинули на Сході України: *провул. Володимира Терещенка, провул. Олега Андрійця, провул. Бориса Кифаренка, провул. Ігоря Кисельова, провул. Олега Стороженка*.

4. Урбаними, що відображають морально-етичні цінності, які, на думку мешканців, є пріоритетними складовими в житті людини й громадянина: *вул. Миру, вул. Дружби* (Жит., Од.); *вул. Злагоди, вул. Свободи, вул. Привітна, пров. Добросусідський* (Жит.); *вул. Радісна, вул. Щаслива, провул. Благодатний* (Од.). Ці назви властиві для перейменувань вулиць у селах Житомирщини, де вони умовно посідають четверте місце (15%), хоча переважають на одній сходинці з урбаними-персоналіями, також поширені в селах Одещини, але значно поступаються іншим групам, складають лише 8% усіх перейменувань. Для міського урбанонімікону ці назви не є характерними.

5. Урбаними, що декларують національно-історичні цінності (відображають знакові події в житті українського народу та здобутті державності Україною, знакові соціальні явища): *вул. Соборна, вул. Небесної сотні, пров. Небесної сотні, вул. Козацька* (Жит., Од.), *вул. Героїв Чорнобиля, вул. Героїв Мирополя, пров. Руський Вал* (Жит.); *вул. Козацької Слави, вул. Чорноморського козацтва* (Од.). Ці урбаними близькі до третьої групи

роздіянутих нами онімів, частина із них, як і в попередніх групах, є спільними для обох регіонів, а частина відрізняється. Таких назв небагато серед перейменованих вулиць на Житомирщині (8%), трохи більше в селах Одещини (12%), і найбільше зафіксовано в містах, де інколи можна простежити аналогії з їхніми попередніми назвами: вулицю *Героїв Сталінграда* в м. Одесі змінили на вул. *Героїв оборони Одеси*, вул. *Героїв Сталінграда* в м. Білгород-Дністровському – на вул. *Захисників України*, а вул. *40 років Перемоги* в с. Пасічне, що на Одещині, змінили на вул. *Перемоги*. До речі, у селах Одещини було перейменовано 9 вулиць центрального значення на вул. *Незалежності*, і жодного такого перейменування не було в селах Житомирщини та містах Одещини. Сподіваємося, що там уже є такі назви.

6. Флоронімні урбаноніми, в основі яких лежать лексеми на означення рослин: вул. *Вишнева*, пров. *Калиновий*, вул. *Калинова* (Жит., Од.); вул. *Виноградна*, вул. *Квіткова*, вул. *Трояндова*, вул. *Горіхова* (Од.).

7. Урбаноніми, у назвах яких відбилися явища природи: пров. *Сонячний*, вул. *Сонячна*, вул. *Весняна* (Жит., Од.); вул. *Зоряна* (Жит.); вул. *Квітнева*, провул. *Осінній* (Од.).

8. Урбаноніми, пов’язані з професійною діяльністю людини та технічним прогресом: вул. *Залізничників*, вул. *Прогресівська* (Жит.); вул. *Мисливська* (Од.).

Останні три групи майже не представлені перейменованими назвами вулиць міст Одещини, оскільки для громад міст ці мотиви номінації є неактуальними, незначна кількість таких назв і в селах Одещини та Житомирщини. В інших же групах назви різноманітні й численні, хоча деякі з них доволі часто повторюються, що пояснюється однаковими поглядами на топонімікон свого села чи міста мешканців різних громад. Загалом, найбільш уживаними сучасними урбанонімами в обох областях виявилися 12 різноманітних назв вулиць: перейменована назва вул. *Центральна* трапилася 41 раз, вул. *Миру* – 17, вул. *Молодіжна* – 16, вул. *Сонячна* – 14, вул. *Степова* – 10, вул. *Т. Шевченка* та вул. *Незалежності* – по 9 разів, вул. *Вишнева*, вул. *Лесі Українки* та вул. *Виноградна* – по 8 разів, вул. *Радісна* та вул. *Польова* – по 7 разів. Назви цих вулиць складають третину (33%) від усіх перейменованих онімів.

III. Висновки

Детальний аналіз онімів до процесу декомунізації і після нього дозволив зробити низку висновків.

1. Перейменування в ойконімії відбувалося в двох напрямах: більшість радянізованих назв, а це більше двох третин, замінювали на їхні попередники, а решті давали нові назви передусім за орієнтаційно-просторовим та фізико-географічним принципами номінації, до того ж беручи за основу гідроніми, ергоніми та ойконіми, що так чи інакше були дотичними до перейменованого населеного пункту. Таким чином, можемо стверджувати, що в ойконімію повертали історичні назви, відновлюючи в пам’яті громад історію рідного міста.

2. Щодо будь-яких політичних настанов, то жодної не було виявлено в перейменованих назвах міст. Це було помічено й у попередні періоди перейменувань в Україні. «Якщо говорити про ідеологізацію топонімії, то вона залишилася в минулому. І хоч рівень політизації нашого суспільства нині навряд чи можемо вважати низьким, спостерігається тенденція до заміни штучно присвоєних раніше суспільно-політичних назв нейтральними» (Абдула, 2007, с. 7).

3. Порівняльна характеристика двох класифікацій урбанонімів, до і після декомунізації, показала, що актуальним і новим (порівняно з радянською добою) стає принцип названня вулиць за їхніми орієнтаційно-просторовими характеристиками та фізико-географічними особливостями місцевості. Це засвідчує звернення до адресних та інформативних функцій топонімів, які вони й виконували в дорадянський період, коли такі назви були поширеними, бо мали на меті повідомляти про розташування в просторі об'єкта номінації. Урбаноніми таких типів є об'єктивними, оскільки відображають неупереджене ставлення до різних топонімів, у яких природно відображені реальні властивості денотата й пов'язані з ним явища, що були актуальними на час виникнення об'єкта й залишаються такими сьогодні.

4. Нова ознака в номінації урбанонімів – орієнтація на морально-етичні цінності, які сприймаються суспільством як позитивні та необхідні, і які свідчать про актуалізацію естетичної функції топонімів. До урбанонімів з адресною та естетичною функцією також можна зарахувати назви вулиць, що відтворюють рослинний світ та явища природи. Також вагомим критерієм для надання назв декомунізованим об'єктам є здатність нової назви зафіксувати визнання загальнолюдських і національних моральних цінностей. Сучасні українці мають на меті через урбаноніми показати ставлення до духовної сфери української та світової культури, передати національно-історичну цінність певних подій та людей.

5. Співвідношення різних груп урбанонімів у містах і селах виявилося різним, оскільки у них діють різні принципи номінації. У селах Житомирщини перед ведуть орієнтаційно-просторові ознаки вулиць (26% від усіх перейменованих онімів), фізико-географічні критерії вибору назв (19%), а також ті, що відображають морально-етичні цінності (15%) та меморативний принцип номінації, представлений урбанонімами-персоналіями (15%), які стоять з попередньою групою онімів на одній сходинці. У селах Одещини це також орієнтаційно-просторові (32%) та фізико-географічні (17%) назви, поруч з якими є група урбанонімів-персоналій (17%). Урбанонімікон же у містах Одещини суттєво відрізняється: на перше місце зі значною перевагою виходять урбаноніми-персоналії, яких 65%, а решта назв рівномірно розподілена між двома групами, одні з яких наближаються до попередньої, оскільки декларують національно-історичні цінності (14%), а інші обрані за орієнтаційно-просторовим критерієм (14%). Загалом, різноманітність номінацій в системі урбанонімів зросла.

Таким чином, проведене дослідження репрезентує об'єктивну картину перейменованих урбанонімів частини населених пунктів Одеської та Житомирської областей, а процес декомунізації засвідчив відхід від радянської меморативної та ідеологічно-символічної мовної політики в системі іменувань. Зараз з'явилися якісно нові орієнтири, що ґрунтуються на природних, суспільно-політичних, історичних, культурних та етико-естетичних критеріях.

Література:

- АБДУЛА, Ю. 2007. Перейменування населених пунктів Харківщини. In: *Студії з ономастики та етимології. 2007*. Відп. ред. В. Шульгач. Київ: НАН України – Інститут української мови, 2007, с. 3 – 7.

- БУЧКО, Д. 1991. Принципи номінації в топонімії України. In: *Українське мовознавство*. № 18. Київ: Київський університет, 1991, с. 60 – 73.
- БУЧКО, Г. – БУЧКО, Д. 2013. *Історична та сучасна українська ономастика: Вибрані праці*. Чернівці: «Букрек», 2013. 456 с.
- ВЕРБИЧ, С. 2008. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект. In: *Вісник НАН України*, 2008, № 5, с. 54 – 60.
- ВОЛЯНЮК, І. 2017. Соціолінгвістичні проблеми в ономастичі (на матеріалі ойконімії Північної Тернопільщини ХХ ст.). In: *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Відп. ред. Т. Вільчинська. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017, вип. 1 (27), с. 88 – 91.
- ГАЙВОРОНСКИЙ, П. 2015. Как Красноармейск менял свое название. In: «*Вчасно*». [Online.] 12.05.2015. [дата звернення 2017-10-13]. Режим доступу: <https://vchasnoua.com/articles/16256-kak-krasnoarmejsk-menyal-svoe-nazvanie>.
- ГАЛАЙ, О. 2009. Джерела і способи творення урбанонімів. In: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*, 2009, вип. 13, с. 33 – 37.
- ДОЛГАНОВ, П. 2014. Ідеологічна деколонізація топонімічної системи вербалних маркерів Рівного. In: *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, 2014, вип. 8, с. 140 – 152.
- ДРЕМЛЮГА, І. 2015. Дніпропетровськ – місто козацького роду. In: *Лица*. [Online.] 14.09.2015. [дата звернення 2017-10-13]. Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/show/a/25409>.
- ЄРОШКІНА, О. 2011. *Історичний розвиток урбанонімів міста Кіровограда*. Магістерська робота на правах рукопису. Київ: 2011. 169 с.
- КИРИЛЮК, О. 2017. Лінгвальне віддзеркалення оцінного ставлення до опонента в контексті перейменувальної кампанії. In: *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. Збірник наукових праць. Випуск 3. Відп. ред. В. Ожоган. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія» – «Дух і Літера», 2017, с. 29 – 35.
- КОВТЮХ, С. 2017. Соціономастичні аспекти перейменувальних процесів в Україні. In: *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Відп. ред. Т. Вільчинська. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017, вип. 1 (27), с. 160 – 165.
- КРАВЧЕНКО, Л. – РОМАНІОК, Ю. 2017. Перейменування вулиць і провулків у Романівському районі Житомирської області. In: *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Відп. ред. Т. Вільчинська. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017, вип. 1 (27), с. 184 – 189.
- КУПЧИНСЬКА, З. 2016. *Стратиграфія архаїчної ойконімії України: монографія*. Львів: НТШ, 2016. 1278 с.
- ЛУЧИК, В. 2009. Принципи й критерії номінації та відновлення історичних назв у топонімії України. In: *Українська мова*, 2009, № 4, с. 28 – 33.
- МАМАЛИГА, А. 1998. Урбанонімія і державна ідеологія: особливості взаємодії. In: *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка*. Київ: Видавничий центр «Київський університет», 1998, вип. 6, с. 21 – 23.
- МАСЕНКО, Л. 2017. *Мова радянського тоталітаризму*. Київ: ТОВ «Видавництво „Кліо“», 2017. 240 с.
- МЕЗЕНКО, А. 2003. *Имя внутригородского объекта в истории: об урбанонимии Беларуси XIV – нач. XX в.* Минск: Вышэйшая школа, 2003. 301 с.
- ОСТАШ, Л. 2009. Власні назви дільниць та історичних частин м. Львова: минуле і сучасне. In: *Студії з ономастики та етимології*. 2009. Відп. ред. В. Шульгач. Київ: НАН України, Інститут української мови – «Довіра», 2009, с. 117 – 129.
- ПОДБЕРЕЗКИНА, Л. 1997. Языковая политика в системе городских наименований: теоретические и прикладные аспекты (на материале г. Красноярска). In: *Топонимический журнал*, 1997, № 1, с. 156 – 164.
- ТИТАРЕНКО, А. Місце урбанонімів у загальній класифікації онімів. In: *Філологічні студії*, вип. 9, 2013, ч. 2, с. 171 – 180.

- ЦАРЕНКО, Ю. 2016. Переименування міст в Україні. Обґрунтування нових назв. In: «*Рідна країна*». [Online.] 28.10.2016. [дата звернення 2017-10-13]. Режим доступу: <http://ridna.ua/2016/10/perejmenuvannya-mist-v-ukrajini-obgruntuvannya-novyh-nazv/>.
- VLAHOVA-ANGELOVA, M. 2008. Street-name changes in the city of Sofia in the 20th century. In: *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (Polyslav)*, Band 11. München: Verlag Otto Sagner, 2008, c. 239 – 244.

Список умовних скорочень

АРК – Автономна Республіка Крим	Жит. – Житомирська обл.	Полт. – Полтавська обл.
	Кіп. – Кіровоградська обл.	Рівн. – Рівненська обл.
Дніпр. – Дніпропетровська обл.	Луг. – Луганська обл.	Херс. – Херсонська обл.
Дон. – Донецька обл.	Од. – Одеська обл.	Черніг. – Чернігівська обл.

Summary

Modern Ukrainian Oikonyms and Urbanonyms in the Light of Renaming

In the linguistic landscape of cities and villages of Ukraine the active nominating processes started, caused by necessity to rename oikonomic and urbanonymic objects. The article is dedicated to the part of Ukrainian cities' names, the names of streets and alleys in the cities and villages of Odessa and Zhytomyr regions before and after the decommunisation process. It presents lexical and semantic characteristics of urbanonyms and their thematic classification and reveals the key principles and motives of nomination of the renamed objects. One part of such renaming tends to neutral names that represent the landscape of the area, social groups or working life (city Kamyanske, Robitnycha str.), another part brings back to Ukraine national heroes, artists, both historical and modern public figures (Oleksa Tykhyy str., Yevhen Konovalets str., city Kropyvnytskyi; Heroyiv Nebesnoyi Sotni str. – Heaven's Hundred Heroes' Street). Similarities as well as differences can be observed in renaming of toponyms in different regions of Ukraine.

Keywords: linguistic landscape, proper name, toponym, oikonym, urbanonym, renaming

Metodicko-metodologická východiska českého hydronymického výzkumu

MICHAL HAVRDA

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice (Česko)

Článek stručně shrnuje nejvýznamnější vědecké výstupy české hydronomastiky od počátku 20. století. Třebaže vodní jména jsou zde stále spíše přehlídžena, existuje několik interdisciplinárních studií upozorňujících na důležité písemné i orální prameny pro excerpti a výklad hydronym (Sedláček, Šmilauer), navrhujících jednotnou terminologii vodních objektů (Rón) či sémantickou a formální klasifikaci hydronym (Šmilauer, Frydrich). Připomenuty jsou rovněž dva nerealizované projekty zpracování hydronym podle jednotných mezinárodních zásad (*Hydronymia Bohemiae*), jež zůstávají stálou inspirací, stejně jako naléhavou výzvou pro současnou českou onomastiku.

Klíčová slova: hydronymum, metodologie, sémantická klasifikace, formální klasifikace, *Hydronymia Bohemiae*

Studie názvoslovné (terminologické)

Obeznámenost se soustavou vodních jmen (hydronym), všeobecně nejstarší toponymickou vrstvou jazyka, lze považovat za základní předpoklad pro seriózní explikaci nejen ostatních skupin anoičkům, ale také jmen místních či obyvatelských. Třebaže se vodní jména v literatuře zmiňují odedávna, s prvními pokusy o jejich systematictější výklady se setkáme až na počátku 20. století. O pramenech k poznání zejména starých českých hydronym uvažuje A. Sedláček ve své studii *Směška starých jmen* (Sedláček, 1920, s. 5 – 12). Jako zdroje těchto archaických pojmenování vyzdvihuji především psané prameny či jména místní,¹ pro zachycení novějších jmen považuje za zásadní zejména lidové (dialektální) ústní podání.² Upozorňuje na úskalí zpětné rekonstrukce českých hydronym zachycených v cizojazyčných pramenech, jež lze verifikovat pouze komparací jejich areálových výskytů, stejně jako na některá neprůkazná dehydronymická oikonyma. Ostré, až puristické kritice Sedláček podrobuje neumělé překlady hydronym z němčiny do češtiny. Je však třeba mít na paměti, že autor ještě nemohl uvažovat o tzv. staroevropské hydronymii.³ Přínosem pro hydronymickou klasifikaci je jak pokus o významové roztržidění vodních jmen podle propriálních základů, tak přehled apelativního lexika uplatňujícího se v pojmenování stojatých vod či staročeská „morfologie“ průběhu vodního toku.⁴ Sedláček, byv důkladně obeznámen se zásadními středověkými prameny, pojmenovává začátek (pramen) řeky jako její *vrch* či *vrchoviště*, jako frazeologizované spojení uvádí, že *hranice jdou u řek u vrch*, zatímco *u hor na vrch*. Jindy zase užívá opisného spojení potok *začátek svůj běre* nebo *se začíná nebo se počíná, vyskakuje či táhne se z bahna*. Počátek toku se označoval jako *studánka* či *pramen*. Podle vodnatosti se ve staré nomenklatuře rozlišoval potůček měnící se postupně v potok. Zjevně podle rychlosti plynutí toku tak staročeská řeka *jde, teče či padá svrchně*

¹ Sedláček zde odkazuje ke strukturnímu typu hydronym, jež je produktivní zejména v současné době. Jeho vzrůstající oblíbnu připisuje zejména pohodlnosti vrchnostenských úředníků.

² Tj. podoby hydronym získané převážně terénním výzkumem.

³ K tomu srov. zejm. Krahe, 1964.

⁴ O významu Sedláčkovy studie svědčí mj. skutečnost, že zhruba 40 let sloužila jako výhradní zdroj české hydronymie pro zahraniční badatele. Drobným nedostatkem práce je však nerozlišování doložených a rekonstruovaných proprií. Srov. Frydrich, 1965, s. 46.

hory, zatímco její břeh *běží*. Třebaže se konec řeky obvykle označoval jako ústí, v toponymických popisech potok *padá*, *vpadá* či *běží* do řeky, příp. metaforicky *hlas svůj tratí*.

Jiným pozoruhodným počinem komplexně reflekujícím vodní živel je zevrubná metodická příručka J. Róna *Rozšíření vod a vodstev* (Rón, 1940). Třebaže autor nazírá vodstvo z odborné pozice hydrologa, nezastírá nezbytnost kooperace napříč všemi vědními obory⁵ cílcími své vědecké zájmy ke studiu vodstva, a to především v rovině tvorby jednotné „vodní“ nomenklatury pro jednoznačnou identifikaci vodních objektů. Je to právě hydrologie, jež se má podle Róna chopit vedoucí úlohy při zevrubném sběru názvů, zkratky či značek, jejich klasifikaci, příp. kompletaci, oddělování živých a zastaralých či mnohoznačných a jednoznačných podob, a tak napomoci k eliminaci názvoslovné nejednotnosti napříč „vodními“ obory. Podobně jako Sedláček se Rón projevuje jako jazykový purista doporučující užívat místo zavedených internacionálních termínů jejich do češtiny přeložené ekvivalenty.⁶ Autorův klasifikační návrh rozdelený do tří dále podrobněji členěných kapitol – *Voda v ovzduší*, *Voda na zemském povrchu*, *Voda v zemi* – sleduje vodu jako chemickou sloučeninu ve všech myslitelných podobách, mísťech výskytu či skupenstvích. S ohledem na fokalizaci hydronymického výzkumu je pro naše další úvahy o hydronymech zásadní především strukturace povrchových vod, a to především těch skupin vodních objektů (entit), jež mají největší potenciál být složkou propriálního pojmenování.⁷ Základním rozlišujícím kritériem procházejícím napříč všemi kategoriemi je přirozenost / umělost vodního objektu. Do skupiny přirozených Rón řadí jednak pozemní (stálé) vodní toky, specificky nahlížené jako vodní roztoky s nerozpustnými příměsmi, jako jsou potůčky, potoky, bystriny, ručeje, řeky, velké řeky, veletoky či průlivy, jednak vodní toku nestálé (občasné), tj. járky či žlebové toku. Mezi stojaté pozemní vody lze začlenit (pramenní) studánky, jímkы, tůně, (slepá, mrtvá, opuštěná) říční ramena, jezera či moře. Svěbytnou skupinou vodních objektů jsou mokřiny vyznačující se spojením vody s pevnou složkou – jedná se o kaliště, močály, bažiny, rašeliniště či mechoviště. Typickými zástupci v nomenklatuře umělých vodních toků jsou (zavlažovací, odvodňovací, odpadní, vojenské obranné) příkopy, strouhy, kanály, náhonky, přivaděče, (odlehčovací, odpadní, jalové) svody, propusti, vodní skluzy, akvadukty či průplavy. Mezi umělé vodní plochy lze začlenit rybníky, nádržky a (údolní) nádrže či klauzy.

Tab. 1: Typologie přirozených vodních objektů podle J. Róna (upraveno, výtah)

Pozemní stálé toky (vodní roztoky)	Pozemní nestálé (intermitentní) toky	Mokřiny s obsahem pevné složky
potůčky	járky	močály (bažiny)
potoky	creeky	rašeliniště (vrchoviště, slatiny)
bystriny (ručeje)	fiumare	mechoviště
řeky	wadi	
velké řeky		
veletoky		
průlivy		

⁵ Jedná se o názvosloví půdoznalecké, chemické, technologické, hornické, zemědělské, lesnické, rybářské, lékařské, stavebně technické, vodoprávní či fyzickozeměpisné. Srov. Rón, 1940, s. 1.

⁶ Z oblasti „vodního světa“ nahrazuje adjektiva *hydrografický*, *hydrologický* a *hydrometrický* termíny *vodopisný*, *vodoznalský* a *vodoměrný*. Srov. Rón, 1940, s. 45n.

⁷ Srov. Rón, 1940, s. 11nn. Srov. také Frydrich, 1962, s. 432 – 436.

Tab. 2: Typologie umělých vodních objektů podle J. Róna (upraveno, výtah)

Umělé vodní toky	Umělé vodní nádrže
příkopy	rybníky
strouhy	nádržky, nádrže
kanály	údolní nádrže, klauzy
náhony	
přivaděče	
odlehčovací svody	
odpadní svody	
vodní skluzy	
akvadukty	
průplavy	

Studie metodologické, sémanticko-etymologické a názvotvorné

Zásadním vývojovým mezníkem pro lingvisticky orientovaný výzkum vodních jmen se stala Šmilauerova obsáhlá studie *Vodopis starého Slovenska* (Šmilauer, 1932). Třebaže práce sleduje výhradně starou hydronymickou vrstvu doloženou v někdejších uherských listinách, její dosah toto vytčené území dalece převyšuje. Vedle obsáhlého návrhu klasifikace excerptovaných hydronym založené na jejich sémantických⁸ (etymologických) kořenech přidává rovněž třídič názvotvorný sledující charakteristické propriální sufixy užívané napříč slovanským jazykovým prostorem.⁹ Z jeho klasifikací je patrné, že si byl vedle (vše)slovanských paralel rovněž dobře vědom prostupnosti hydronymických základů mezi zdánlivě nepříbuznými (vzdálenými) jazyky a národy,¹⁰ čímž předznamenal později rozvíjené úvahy o společné stároevropské hydronymii. Didaktický aspekt Šmilauerovy práce zastávají četná metodická doporučení týkající se sběru, zápisu a interpretace vodních jmen uchovaných ve starých prameňech, stejně jako velmi kritická hodnocení jejich starších „nevědeckých“ výkladů. Při toponymickém studiu Šmilauer volí postup tzv. synchronních časoprostorových řezů zachycujících zeměpisná jména v jejich relativní úplnosti, jež mohou vedle prostupnosti (vzájemné motivace) jednotlivých tříd toponym poodhalit některá specifika jejich areálové distribuce. Interdisciplinární charakter toponymického studia mj. poskytuje cenný materiál pro jazykový zeměpis (dialektologii) či poznání historie (kontinuity) osídlení předmětného území. Moderní výzkum geografických jmen by měl podle Šmilauera začínat analýzou hydronym,¹¹ neboť právě ona v minulosti často motivovala vznik dehydronymických oikonym. V duchu principu „Wörter und Sachen“ tvoří v terénu přesně lokalizovaná toponyma nerozdělitelný celek se

⁸ Komparativní sémantika vystihující hlavní (univerzální) rysy hydronymického systému podle Šmilauera umožňuje poznat „psychologii tvůrců vodní nomenklatury“. Srov. Šmilauer, 1932, s. XXVII; XXXVII.

⁹ Srov. Udolph, 1979.

¹⁰ Multilaterální (jazyková) spolupráce při tvorbě hydronym rezultuje v nemožnosti tato stará jména vyšvětit jednotným způsobem. Vzhledem k absenci souboru hydronym ostatních slovanských národů v meziválečném období Šmilauer vědomě rezignuje na jejich zevrubnější, areálově založený výklad, sledující mj. různé formální realizace hydronymických sufixů. Srov. Šmilauer, 1932, s. 498 – 500.

¹¹ Pozdější česká onomastika však tuto zásadu příliš nedodržela, ale naopak (spíše bezděčně) začala studiem místních jmen. Srov.zejm. Profous 1947, 1949, 1951; Profous – Svoboda 1957; Svoboda – Šmilauer 1960.

svými motivanty (denotáty).¹² Úspěšná sémantická klasifikace základového komponentu hydronyma však závisí na míře schopnosti interpretujícího subjektu překlenout psychologickou distanci mezi tvůrci pojmenování a jejich dnešními uživateli. Podobné úskalí představuje jak frekventovaná propriální polysémie či stanovení hranice mezi apelativní a propriální motivací vodních jmen, tak odhalení úzce lokálních impulzů pro volbu pojmenování.

Základní kritéria Šmilauerovy sémantické klasifikace hydronym a typologie slovanských hydronymických sufixů uvádí následující tabulky:¹³

Tab. 3: Sémantická klasifikace hydronym podle V. Šmilauera

Názvy z apelativ	Názvy z proprií	Názvy nejasné
„Voda, řeka, potok“	Ze jmen sídlišť	
Charakter vody a řečiště	Z antroponym	
Charakter terénu, kterým voda protéká		

Tab. 4: Typologie slovanských hydronymických sufixů podle V. Šmilauera¹⁴

1. -ъ (-ý)	13. -čпъ	16. -ьпъ	22. -овъ	
2. -а (-á)		17. -ьна	23. -ова	
3. -ъя (-ia)				
4. -ъе (-ie)		18. -ьпъје		
5. -ъсъ (-ec)		19. -ьпъсъ	24. -овъсъ	
6. -ica	14. -ěnica	20. -ьница	25. -ovica	29. -овъница
7. -иъка				
8. -ъкъ, -ъкъ (-ek, -ok)			26. -овъкъ	
9. -ъка				
10. -икъ (-ik)	15. -ěnikъ	21. -ьникъ	27. -ovikъ	30. -овъникъ
11. -иъсъ				
12. -ina			28. -ovina	

Prvním pokusem o souborné zachycení českých hydronym se stala dvousvazková kandidátská práce M. Frydricha *Vodní jména v Čechách* (Frydrich, 1964b).¹⁵ Materiálovou základnu studie tvoří především stará hydronyma excerptovaná z tištěných pramenů před rokem 1620 a z map do roku 1720. Nechybí ani hydronyma dnes zachovaná už pouze v názvech přilehlých osad. Jeho „Soustava českých vodních jmen“ v rovině sémantické zřetelně navazuje na Šmilauera, některé nově zavedené subkategorie však umožňují přesnější klasifikaci zachycených hydronym. Velkým přínosem je rovněž pasáž slovotvorná sledující jak hydronymická kompo-

¹² Na specifický (přímý) vztah hydronyma a toponymického objektu v pojmenovávacím procesu upozorňuje také J. Krško. Srov. Krško, 2014, s. 116.

¹³ Pro podrobnější kategorizaci srov. Šmilauer, 1932, s. 455 – 502.

¹⁴ Mimo tento systém zůstávají sufixy: 31. -ъ; 32. -ава; 33. -авъка; 34. -ына; 35. -иста; 36. -ушка.

¹⁵ Srov. také Frydrich, 1963, s. 219 – 221; Frydrich, 1965, s. 44 – 52.

zita a sousloví, příp. vodní jména podlehnuvší transonymizaci, tak především odvozovací sufixy typické pro česká hydronyma. Důležitou součástí práce je oddíl „Stratigrafie vodních jmen v Čechách“ sledující etymologické kořeny (původ) zachycených jmen.¹⁶ Frydrich zde shromažďuje a kriticky hodnotí různé dosavadní výklady téhož jména a upozorňuje na jejich proměnlivou věrohodnost způsobenou mnohdy neznalostí výsledků studia starších lingvistů. Autor rovněž v přehledu představuje některé hydrologické pojmy či uvažuje o specifických problémech hydronomastiky a o potížích při jejich řešení.¹⁷

Tab. 5: Sémantická klasifikace hydronym podle M. Frydricha

Názvy z apelativ	Názvy z proprií	Názvy neznámé etymologie a nejasné
Pojmenování prostým pojmem hydrologickým	Vodní jména ze jmen osobních	
Jména podle povahy vod	Vodní jména ze jmen místních a pomístních	
Jména podle povahy území, jímž voda protéká		
Jména jako projev hmotné a duchovní kultury		

Tab. 6: Slovotvorná klasifikace hydronym podle M. Frydricha

Jména primární (bez derivace)	Jména sekundární (derivační)	Jména složená a sousloví
Přejetí apelativ	Formans -a	Složeniny
Přejetí osobních jmen	Formans -j-	Hybridní složeniny
Přejetí místních jmen	Formans -k-	Spojení slov
	Formans -n-	
	Formans -r-	
	Formans -s-	
	Formans -v-	
	Formanty vzácné a nejisté	
	Jména předponově-příponová	

Hydronymia Bohemiae

Právě zmíněná studie však měla být pouhou přípravou ke komplexnímu zpracování veškerých vodních jmen na území Čech. Uvažovaný projekt Hydronymia Bohemiae,¹⁸ plánovaný na léta 1964–1969, měl v úmyslu podle vlastní, důkladně promyšlené metodiky zachytit (součas-

¹⁶ Autor byl horlivým zastáncem už tehdy kontroverzní Krahovy staroevropské teorie. Její nezpochybnitelný přínos však Frydrich spatřuje v prokázání indoevropského původu hydronym severně od Alp, jež téměř beze zbytku postrádají stopy předindoevropského (praindoevropského) substrátu. Srov. Frydrich, 1965, s. 47n.; Krahe, 1964.

¹⁷ Frydrich se vymezuje vůči slovanskému (romantickému) panslavismu usilovně hledajícímu slovanská jména i v oblastech mimo historické slovanské osídlení. Diskuse ve vědecké obci v minulosti vyvolávala také deantroponymická hydronyma či pojmenování prostým jménem zvířete. Srov. Frydrich, 1965, s. 44n.

¹⁸ Srov. Frydrich, 1964a, s. 36 – 38.

né) pojmenované vodní útvary v Čechách včetně historických dokladů. Předpokládal identifikaci zhruba 10 000 hydronymických objektů, jejichž jména budou excerptována především z moderních map měřítka 1: 50 000 a 1: 25 000, verifikována podle hydrografického katalogu Čech,¹⁹ příp. doplněna aktuálními doklady hydronym z tehdy probíhající soupisové akce Místopisné komise ČSAV zaměřené na sběr pomístních jmen. Chystal se ovšem využít rovněž širokou škálu edic středověkých i novověkých listinných pramenů, stejně jako všechny významné historické mapy. Získaná hydronyma měla být prezentována v podobě abecedního hesláře doplněného o přehled vodních toků podle jejich příslušnosti k povodí. V záhlaví hesla plánoval uvádět vedle současné formy hydronyma i podoby historické (staročeské), u pohraničních toků rovněž doklady cizojazyčné. Heslová stať měla následně zahrnovat informace o druhu vodního objektu, dalších formách jména, excerptovaném zdrojovém prameni, poloze pramene a ústí, názvu nadřazeného (přijímajícího) toku včetně pravostrannosti / levostrannosti přítoku. Nechyběly by ani klasifikační a kvantifikační údaje zahrnující hydrologickou třídu, kilometrickou délku toku či plochu jeho povodí. Následný soupis přesně datovaných historických dokladů by jistě poskytl pevný podklad pro etymologickou diskusi nad sledovaným hydronymem doplněnou o komparaci s dalšími baltoslovanskými paralelami.

Plány na zpracování hydronymie Čech se opět oživují na počátku 90. let 20. stol. Jsouc inspirována globálním projektem Hydronymia Europaea,²⁰ představila J. Malenínská aktualizované metodicko-metodologické zásady pro sběr a zpracování českých vodních jmen později doplněné o stručné výklady jmen vybraných významnějších řek.²¹ Frydrichem připravovaný projekt zpracování českých vodních jmen, jímž by se česká hydronomastika 60. let 20. století zařadila po bok tehdy se plodně rozvíjející hydronomastiky německé, ani pozdější záměr J. Malenínské se však dodnes bohužel nedočkal své realizace.

Dosavadní studium českých vodních jmen však už nyní postuluje mnohé metodologické problémy týkající se především obecného charakteru vodní nomenklatury, jež bude možné uspokojivě řešit až na základě systematicky sledované hydronymie z širšího území Čech. Jedná se zejména o územní distribuci, frekvenci a funkčnost jednojmennosti a vícejmennosti téhož onymického objektu či otázku existence „bezejmenných vodních toků“. Hlubší pozornost rovněž zasluhuje stratigrafie hydronym umožňující sledovat etymologické kořeny analyzovaných propří. Zhodnocení specifik výskytu polysémie a homonymie v hydronymech může v budoucnu napomoci k objasnění areálového rozšíření vodních jmen.

Literatura:

- FRYDRICH, M. 1962. K hydrologické klasifikaci vod. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 3, 1962, s. 432 – 436.
- FRYDRICH, M. 1963. Vodní jména v Čechách (Sylabus kandidátské práce). In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 4, 1963, s. 219 – 221.
- FRYDRICH, M. 1964a. Hydronymia Bohemiae. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 5, 1964, s. 36 – 38.
- FRYDRICH, M. 1964b. *Vodní jména v Čechách I, II*. Praha: Putz, 1964. 393 s.
- FRYDRICH, M. 1965. Vodní jména v Čechách (Autoreferát). In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 6, 1965, s. 44 – 52.

¹⁹ Srov. Zitek, ed., 1965.

²⁰ Srov. Schmid – Rymut – Udolph, 1988.

²¹ Srov. Malenínská, 1995a, s. 285 – 303.; Malenínská, 1995b, s. 151 – 156.

- Hydrologické poměry Československé socialistické republiky. Díl 1., Text.* 1965. Ed. J. Zítek. Praha: Hydrometeorologický ústav, 1965. 414, [1] s.
- KRAHE, H. 1964. *Unsere ältesten Flussnamen*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1964. 123 s.
- KRŠKO, J. 2014. *Úvod do toponomastiky*. Banská Bystrica: Belianum, 2014. 174 s.
- MALENÍNSKÁ, J. 1995a. K hydronymii Čech. O jménech tekoucích vod. In: Olivová-Nezbedová, L. a kol. *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha: Academia, 1995, s. 285 – 303.
- MALENÍNSKÁ, J. 1995b. K projektu Hydronymia Europaea. In: *Seminář Onymické systémy v regionech. Sborník příspěvků z V. semináře „Onomastika a škola“*. Eds. J. Bartuňková – V. Kobližek – R. Šramek. Hradec Králové: Gaudemus, 1995, s. 151 – 156.
- PROFOUS, A. 1947. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. I., A–H*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1947. 726 s.
- PROFOUS, A. 1949. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. 2., CH–L*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1949. 705 s.
- PROFOUS, A. 1951. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. 3., M–Ř*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1951. 629 s.
- PROFOUS, A. – SVOBODA, J. 1957. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. 4., S–Ž*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957. 861 s.
- RÓN, J. 1940. *Rozšíření vod a vodstev*. Praha: Ústavy hydrologický a hydrotechnický, 1940. 46 s.
- SEDLÁČEK, A. 1920. *Snůška starých jmen: jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy*. V Praze: Česká akademie věd a umění, 1920. 253 s.
- SCHMID, W. P. – RYMUT, K. – UDOLPH, J. 1988. *Hydronymia Europaea. Einführung. Ziele. Grundlagen. Methoden (Zeszyt wstępny. Cel. Metoda. Zasady redakcyjne)*. Stuttgart: Franz Steiner-Verlag Wiesbaden, 1988. 22 s.
- SVOBODA, J. – ŠMILAUER, V. 1960. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. 5., Dodatky*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1960. 673 s.
- ŠINDELÁŘOVÁ, J. 2007. Hydronymie Čech. In: *Usta ad Albim*, VII, 2007, č. 1, s. 46 – 48.
- ŠMILAUER, V. 1932. *Vodopis starého Slovenska*. Praha: Učená společnost Šafaříkova, 1932. 564 s.
- UDOLPH, J. 1979. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen: ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven*. Heidelberg: C. Winter, 1979. 640 s.

Summary

Methodical and Methodological Bases of Czech Hydronymic Research

The article briefly summarises the most relevant contributions of Czech hydronomastics since the beginning of the 20th century. Despite the fact that Czech water names have been rather overlooked, there are several interdisciplinary studies reflecting upon important written and oral sources relevant to excaption and explanation of hydronyms (Sedláček, Šmilauer), proposing unified water objects terminology (Rón) or semantic and formal classification of hydronyms (Šmilauer, Frydrich). At last but not least there are also two still unrealised Czech contributions (Hydronymia Bohemiae) to common international hydronymic projects (Hydronymia Europaea) mentioned that remain a permanent inspiration as well as an urgent challenge for contemporary Czech onomastics.

Keywords: hydronym, methodology, semantic classification, formal classification, Hydronymia Bohemiae

Antroponymá a etnynomá ako motivanty toponým na Žitnom ostrove*

ANDREJ ZÁVODNÝ

Trnavská univerzita, Trnava (Slovensko)

V historickej toponymii Žitného ostrova možno od 12. – 13. storočia nájsť mnohé doklady na pôvodom slovanské (slovenské) toponymá, ale aj cudzojazyčné motivačné vplyvy, nepriamo odkazujúce na prítomnosť cudzieho etnika (maďarské, nemecké etnikum), pomenúvajúceho jednotlivé geografické objekty vo svojom blízkom okolí. Etnické zastúpenie obyvateľov Žitného ostrova v minulosti sa zachovalo v etnonymických, ako aj v antroponymických motivantoch spomínaných toponým.

Kľúčové slová: apelatívum, motivácia, proprium, etnynomum, antroponymum, toponymum

Žitný ostrov na Slovensku pomenúva územie riečneho ostrova, vymedzeného korytami Malého Dunaja a Dunaja na krajinom juhozápade Slovenska, ktorý po celej svojej dĺžke bezprostredne susedí s Maďarskom (hranicou je tu hlavné koryto Dunaja), a v západnej časti ostrova sa dotýka aj s hranicou Rakúska. Juhovýchodnú časť Žitného ostrova, približne od Kolárova po Komárno, ohraničuje dolný tok rieky Váh, ktorý pri Komárne ústí do Dunaja. Časť Žitného ostrova na slovenskom území sa niekedy označuje ako Veľký Žitný ostrov a časť, ktorá sa z väčšej časti nachádza južne od Dunaja, teda už na maďarskom území, ako Malý Žitný ostrov (na mapách vojenského mapovania (VM. I, II, III) sa názov ostrova uvádzá dvojjazyčne: *Vel'ký Žitný ostrov* – maďarsky Csallóköz, nemecky Große Schütt Insel; *Malý Žitný ostrov* – maďarsky Szigetköz, nemecky Kleine Schütt Insel).

V minulosti sa skúmané územie vyznačovalo jazykovou, etnickou, geografickou, ale aj kultúrnou rôznorodosťou, čo sa prejavilo aj v jeho geografickom názvosloví. V našej štúdii sa sčasti zaoberáme rekonštrukciou a najmä analýzou niektorých stredovekých toponým Žitného ostrova, v ktorých možno nájsť zachované etnonymické či antroponymické motivanty. Toponymický materiál čerpáme predovšetkým z doterajších hydronomastických výskumov (M. Beláková: Hydronymia severnej časti povodia Malého Dunaja, 2014; J. Hladký – A. Závodný: Hydronymia Žitného ostrova, 2015) a pri motivačnej analýze prihliadame aj na novšie zistenia (výsledky nášho ďalšieho výskumu by mali byť spracované v komplexnej monografii o hydronymii povodia Malého Dunaja, 2018, potenciálne aj slovenskej časti Dunaja a jeho lavostranných ramien).

Etnonymické motivanty

Toponymický materiál z tohto územia nie je rovnomerne doložený, pretože v minulosti boli niektoré časti ostrova najmä kvôli geografickým podmienkam osídlené pomerne riedko. Na území Žitného ostrova medzi Dunajom a Malým Dunajom sa nachádzali v minulosti rozsiahle lesy, močiare, riečne ramená a veľké množstvo menších či väčších jazierok. V. Chaloupecký (1923, s. 67, 68) uvádzá, že ešte v 13. storočí sa z dochovaných listín zdá toto územie ako jeden veľký, neprístupný močiar, ktorý je popretekávaný hustou sieťou potokov, riečok, tóní a vodných zátok. Podľa neho pásmo dunajských močiarov, široké 10 – 50 km, siahalo od Bratislavы po Komárno, čiže zaberala takmer celý Žitný ostrov. Takúto charakteristiku územia potvrzuje aj výpočet vodných objektov T. Ortvaya (1882, s. 224 – 236), ktorý z historických listín prevaž-

* Štúdia vznikla ako súčasť grantovej úlohy VEGA č. 1/0289/16 Hydronymia Malého Dunaja.

ne z obdobia 13. storočia týkajúcich sa územia Žitného ostrova dokladá vyše 200 vodných názvov, zväčša malých jazierok a krátkych riečnych ramien (porov. Šmilauer, 1932, s. 8). Kedže korytá Dunaja a Malého Dunaja neboli ustálené a často menili svoje korytá, územie Žitného ostrova bolo osídlené len veľmi málo. Na ochranu pôvodného obyvateľstva pred častými záplavami poukazuje aj prírodné choronymum Žitný ostrov, ktorý nesúvisí, ako by sa mohlo z jeho súčasnej formy názvu zdať, s adjektívom *žitný* (zo slovanského *žito* „obilie“; praslovansky **žito* od verba **žiti*; „čo slúži na žitie, poživeň, potrava“, Králik, 2015, s. 696; porov. vodný názov Žitava na juhozápadnom Slovensku s motiváciou názvu „rieka tečúca obilným, žitným, t. j. úrodným krajom“; zaniknutý vodný názov Žitava sme však zaznamenali aj v severovýchodnej časti Žitného ostrova), ale sa vyvinul zo staršieho nemeckého názvu tohto riečneho ostrova v tvare *Schiütt*, neskôr aj *Schüttinsel* (zo stredohorronemeckého apelatíva *schüte*, *schütt* s významom umelá hrádza proti povodniám; súvisí s nemeckým verbom *schütten* „sypať“, čiže „budovať“ umelé hrádze, valy zo štrku, kameňov a hliny a tak spevňovať a navýšovať riečne brehy“). V katastri Vajnôr pri Bratislave je doložený aj terénny názov polí v tvare *Šuty* (GNBa. Vajnory, 1994). Na základe zvukovej podobnosti sa v slovenskom jazykovom prostredí adaptoval a upravil do dnešnej podoby názov Žitný (ostrov). Tento názov podľa B. Varsika (1984, s. 131) pochádza z obdobia, keď v 13. – 14. storočí po ničivom mongolskom (tatárskom) vpáde prichádzali Nemci aj k hornému toku Malého Dunaja a tu stavali ochranné hrádze proti častým záplavám. Zaujímavosťou je, že stotožnenie názvu so slovenským adjektívom *žitný* (z apelatíva *žito*) sa prejavuje aj v anglickom používaní a preklade názvu ostrova: slovensky Žitný ostrov – anglicky *Rye Island* (z angl. *rye* „žito, raž“). Na Žitnom ostrove v súčasnosti existuje množstvo osadných názvov, ktoré majú ako súčasť svojho názvu metaforické označenie územia, na ktorom sa nachádzajú („ostrov“): napr. *Štvrtok na Ostrove*, *Dvorníky na Ostrove*, *Lúč na Ostrove*, *Blatná na Ostrove*, *Trstená na Ostrove*, *Zlatná na Ostrove*, *Nekyje na Ostrove* (časť súčasnej obce Vrakúň), *Kerť na Ostrove* (starší názov obce Ohrady) a pod.

Obyvateľstvo Žitného ostrova je podnes výrazne bilingválne – slovensko-maďarské, čo je prirodzené vzhladom na politickogeografickú polohu regiónu a takisto na etnické migrácie v minulosti. Oblast', ktorá leží medzi Malým Dunajom a hlavným tokom rieky Dunaj, už v 13. storočí Maďari nazývali *Csollóköz* (najstaršie doklady: 1237 *Challokuz*, 1240, 1250 *Chollokuz*, 1252 *Collocuz*, 1256, 1257, 1260 *Chollokuz*, 1261 *Chyllokuz*, asi 1262 *Challokuz*, 1277 *Chyllokuz*, 1333 *Churlowkuz* atď.; CDSI. II; Sedlák, 1987, s. 32). Tento názov vznikol z maďarského názvu *Csalló*, ktorým sa pomenúval Malý Dunaj (maďarsky *köz* s významom slovenskej predložky „medzi“). Názov rozľahlého riečneho ostrova motivoval starší slovanský (slovenský) názov najväčšieho ramena Dunaja (dnešného Malého Dunaja), ktorý je od 13. storočia doložený v podobách *Chollow*, *Chollo* (*fluuiio Chollow*; Šmilauer, 1932, s. 10), po maďarsky *Csalló*. Domáci pôvod názvu prisudzuje B. Varsik, podobne ako už pred ním J. Stanislav, a po kladá ho za staré domáce vlastné meno, ktoré dalo ramenu Dunaja staré slovanské obyvateľstvo ešte pred príchodom Maďarov a tí ho prevzali po náležitých hláskoslovných zmenách. V okolí toku Malého Dunaja sa spomína aj zem s týmto názvom (1209 *terra Chalow*), podľa čoho J. Stanislav (1999, s. 243) usudzuje, že najskôr sa toto vlastné meno vzťahovalo na osadu, ne skôr na vodný tok a napokon na územie, cez ktoré tento tok tečie, resp. ktorého hranice prirodzene utvára – teda na celý ostrov. Názov osady rekonštruuje ako **Čalov* alebo **Čalovo*. B. Varsik (1984, s. 131) však predpokladá iný vývin a pôvodný názov rekonštruuje v podobe **Čelov* (prípadne aj **Čerlov*), z čoho sa prirodzene podľa hláskoslovných pravidiel maďarské-

ho jazyka vyvinuli maďarské podoby → *Čolov* → *Čalov*. Tu B. Varsikovi pomáha aj analógia osadného názvu Čelovce v Honte (staršie výklady názvu porov. Hladký – Závodný, 2015, s. 40). V. Chaloupecký (1923, s. 160) považuje rovnako názov za pôvodom slovanský a jeho motiváciu vykladá z názvu staroslovanského cintorína *Žalov*, podľa ktorého dostal Malý Dunaj názov, pretože sa pri ňom pravdepodobne jeho koryto stáčalo, no sám uvádza, že archeologické ani nijaké iné historické topografické údaje cintorín s takýmto názvom v oblasti neuvádzajú.

V. Šmilauer (1932, s. 294), ktorý sám pokladá názov za neslovanský, uvádza viacero starších etymológií názvov, ktoré rovnako predpokladajú jeho neslovanský pôvod (napr. zo slova *sarló* azda „kosák“; z osobného mena tureckého pôvodu *Csalló*, ktoré mohlo súvisieť s tatárskym slovom *čarlak* „čajka“; M. Bel ho vykladal zo slova *csal* azda „klamat“, podvádzat“ alebo „vábiť, zvádzat“; zo slova *sellő* „rusalka, vodná/morská víla“ alebo „kaskáda, vodný prah/stupeň“; zo slova *Csillés* „zlé seno“; porov. Chrenková, 2007, s. 69, 436, 439). K výkladu V. Chaloupeckého V. Šmilauer uvádza, že ho nemožno hláskoslovne dobre zdôvodniť, pretože zmena ž na č neexistuje a autor nevysvetlil výskyt zdvojeného -ll- v maďarskom tvare názvu. P. Püspöki Nagy pri výklade motivácie vychádzal z historického dokladu *Csarló(köz)*, ktoré podľa neho pochádza z chazarského (kabarského) rodového mena *Churla* a to zasa z tatárskeho *čarlar* [čarlah] „čajka“. Rodu *Churla* v minulosti patrila obec Rovinka (rod pochádzal z vojenskej vrstvy obrancov Bratislavského hradu). Výklad z OM. *Csalló* (z tatárskeho *čarlak* „čajka“) uviedol okrem iných už M. Wertner, no v diele Magyar Etymologiai Szotár podľa V. Šmilauera uvádzajú, že toto osobné meno je málo doložené.

V niektorých osadných názvoch Žitného ostrova sa petrifikovali aj pomenovania staromaďarských kmeňov. V osadných názvoch *Vel'ké* a *Malé Kosihy* a rovnako aj v názve zanikutej samoty *Keszi* pri sútoku Malého Dunaja a Dunaja (*Veľké Kosihy*: 1237 – 40 *Kezu*, CDSL. II, Nr. 30, 1773 *Nagy-Keszi*, Majtán, 1998, s. 319; *Malé Kosihy*: 1248 *Keseu*, CDSL. II, Nr. 296, 1773 *Kis-Keszi*, Majtán, 1998, s. 319) sa zachoval názov staromaďarského kmeňa *Keszi*. V staršom osadnom názve obce Ohrady v tvare *Kürt* (v minulosti *Kert*) na Ostrove, maďarsky *Csallóköz-Kürt*; 1252 *Kurth*, CDSL. II, Nr. 408) sa zasa zachoval názov kmeňa *Kürt-(Gyarmat)* a v historickom osadnom názve *Nekyje na Ostrove* – v súčasnosti časť obce Vrakúň (1242 *Nyek*, VSO. III, s. 283) názov kmeňa *Nyék*. Názov jedného z dominantných staromaďarských kmeňov *Megyer* sa zachoval v osadných názvoch *Vel'ký Meder* (1248 *Meger*, CDSL. II, Nr. 312), *Mederč* (súčasný Čalovec; 1268 *Megerch*, VSO. I, s. 277), *Maderét* (1884 *Felső-Madérét*, *Alsó-Madérét*, VM. III) a v názve zaniknutého močiara **Megyertelek* (1256 *paludis Mogorteluk*, CDSL. II, Nr. 553), ktorý možno rekonštruovať ako „Maďarská zem“ (porov. Ortvay, 1882, s. 322). Zrejme pôvodom maďarský antroponymický motivant možno nájsť v zrekonštruovanom vodnom názve †**Mecskeér* (1239 *Mechkere*, *Mechkerke*, Šmilauer, Nr. 127), ktorého motiváciu V. Šmilauer hľadá v maďarskom, prípadne turecko-maďarskom osobnom mene alebo osobnom mene neistého pôvodu v tvare *Meke* (deminutívum *Mekcse* → *Mecske*). J. Stanislav (2004, s. 290) názov rekonštruoval ako **Mečka*. Podľa neho išlo pôvodne o osobné meno známe v starej češtine (porov. v Čechách osadný názov *Mečkov*) a vysvetľuje ho metatézou *-csk-* na *-kcs-*. L. Kiss (1988, s. 112) uvádza toponymum *Mecsek*, ktoré vzniklo z maďarského osobného mena *Mechk* a to zrejme zasa z osobného mena *Miklós* (*Mikuláš*).

Nemecké etnikum malo v minulosti najpočetnejšie zastúpenie najmä v západnej časti Žitného ostrova, zato menej výrazné bolo nemecké osídlenie v strednej a východnej časti Žitného ostrova. Z etnonyma *Sas* vznikol názov osady *Sása* (1241 *Zazwaros*) a z etnonyma *Nemec* (*Németh*) zasa názov časti obce Hviezdoslavov (1307 *Nemutsuc*, čiže **Németsök*; Varsik, 1984, s. 125, 126).

Ďalší doklad o prítomnosti Nemcov v západnej časti Žitného ostrova máme v historickom zápise osadného názvu *Malinovo*, ktorý je prvýkrát doložený v roku 1209 v tvare *Ybrehart* (CDSL. I, Nr. 153). Súčasný názov motivoval malinový porast a vznikol z adjektíva *malinový* (z apelatíva *malina* „ker so sladkými a voňavými červenými plodmi rastúci na rúbaniskách“). Pôvodný názov obce však pravdepodobne vznikol z nemeckého antroponyma *Eberhard* (meno vzniklo zo starohornonemeckého kompozita *ebur + hart* „silný, smelý diviak“; Majtán – Považaj, 1998, s. 88) a podľa B. Varsika (1984, s. 124) ide zrejme o meno zakladateľa osady.

Malý počet dokladov na nemecké názvy z neskoršieho obdobia pravdepodobne súvisí so skutočnosťou, že sa nemecké obyvateľstvo na tomto území pomerne výrazne zredukovalo. Nové etnické pohyby na území Žitného ostrova a odchádzanie pôvodného obyvateľstva z neho súviseli s tureckými vpádmi a v tejto súvislosti aj s prítomnosťou drancujúcich španielskych vojakov na tomto území, ktorí mali postup Turkov zastaviť. Mnohé obce či osady tak už v prvej polovici 16. storočia zostali vyľudnené, inde zostało obyvateľstvo výrazne preriedené a to postupne nahradzali Maďari utekajúci pred Turkami zo severného Zadunajska (Varsik, 1984, s. 127). Pôvodne samostatná obec *Studené* (v súčasnosti miestna časť obce Most pri Bratislave) sa v minulosti skladala z dvoch častí. Prvá časť, obývaná maďarským etnikom, je doložená z roku 1283 v tvare *Mogorheth* (z etnónyma *Maďar*) a druhá, obývaná nemeckým etnikom je doložená z roku 1381 v tvare *Némethhét* (z etnónyma *Nemec*); porov. Marek, 2006, s. 93.

Pôvodom slovanské (slovenské) názvy možno predpokladať popri iných typoch motivantov (napr. Dvorníky na Ostrove, Klúčovec a pod.) aj v antroponymických motivantoch topónym. Prvý doklad o osadnom názve *Kračany* (na Žitnom ostrove je viacero obcí, ktoré majú v názve časť Kračany, napr. Šipošove K., Moravské K., Kyncelove K., Pinkove K., Etreho K., Královičove K.) je z roku 1215 v tvare *Corcha*, ktorý J. Stanislav rekonštruoval v podobe **Krača* (1999, s. 245). Názov vznikol zo starého slovanského osobného mena *Krak* a posesívneho suffixu *-ja*, teda *Krakova* (ves). Zo slovanského osobného mena Radovan vznikol názov obce (*Čiližská*) *Radvaň* (1252 *Rodian*, *Rodoan*, CDSL. II, Nr. 400). Pôvodný dvorec bol zrejme pojmenovaný podľa slovanského, resp. slovenského kniežaťa. V osadnom názve *Bodza* (1387 *Bogya*, VSO. I, s. 174) možno predpokladať antroponymický motivant *Bodza* alebo osobné meno s koreňom *Bod-* derivovaný posesívny sufíxom *-ja*. V prípade osadného názvu *Dobrohošť* (1237, 1293 *Dobrogosz*, Stanislav, 1999, s. 244), ktorý možno rekonštruovať ako **Dobrogostъ*, a historického osadného názvu **Semet* (v súčasnosti miestna časť Kalinkova; 1288 *Scemet*, VSO. II, s. 8; Varsik, 1984, s. 128) ide o slovanské kompozitné antroponymické motivanty **Dobrogost* (zo slovného spojenia **dorъ* a **gostъ* „dobrý host“), resp. **Sěmitěch/Sěmětěch* (zo slovného spojenia **sěmbъ* „rodina“ a **tešiti* „tešiť“).

Etnické osídlenie územia bolo už v čase vzniku Uhorska veľmi pestré, čo dokazujú aj historické listiny. Historický topónymický materiál ukazuje, že pôvodne dominantné slovenské etnikum, ktoré bolo rovnomerne rozmiestnené po celom Žitnom ostrove, začali postupne vytlačať Maďari a neskôr aj Nemci. V západnej časti Žitného ostrova (napr. Most na Ostrove, Malinovo, Štvrtok na Ostrove; Dunajská Lužná – Nové Košariská, Jánošíková, Šamorín, Lehnice, na východ až po Gabčíkovo) prevažovalo nemecké etnikum, vo východnej časti (napr. Ľárad, Topoľníky, Nový Život, Zlaté Klasy, Ohrady, Veľké a Malé Kosihy, Veľký Meder, Vrakúň, Dunajská Streda, Studené, Čalovec a pod.) zasa maďarské etnikum. Neskoršia vlna osídľovania územia nad Dunajom maďarským obyvateľstvom od 15. storočia súvisela najmä s jeho útekmi pred tureckými expanzívnymi nájazdmi v centrálnej časti Uhorska (Marek, 2006, s. 41, 42).

Literatúra:

- BELÁKOVÁ, M. 2014. *Hydronymia severnej časti povodia Malého Dunaja*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2014. 184 s.
- CDSL. – *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Tomus I. (805 – 1235; 1971), II. (1235 – 1260; 1971). Ed. R. Marsina. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- GNBa. Vajnory – *Geografické názvy okresu Bratislava*. Edícia Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Zv. A 43. Spracoval Sekretariát Názvoslovnej komisie pri ÚGKK SR. Bratislava: Slovenský úrad geodézie, kartografie a katastra, 1994.
- HLADKÝ, J. – ZÁVODNÝ, A. 2015. *Hydronymia Žitného ostrova*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a Vedy, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015. 320 s.
- CHALOUPECKÝ, V. 1923. *Staré Slovensko*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1923. 444 s. + 5 s. príloha.
- KISS, L. 1988. *A földrajzi nevek etimológiai szótára*. A – K. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988. 822 s.
- KISS, L. 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára II*. L – Zs. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1988. 823 s.
- KRAJČOVIČ, R. 2005. *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005. 232 s.
- KRÁLIK, Ľ. 2015. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2015. 704 s.
- MACHEK, V. 2010. *Etymologický slovník jazyka českého*. 5. vydanie. Praha: NLN, s. r. o., 2010. 868 s.
- MAJTÁN, M. 1998. *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773 – 1997*. Bratislava: Veda, 1998. 600 s.
- MAJTÁN, M. – POVAŽAJ, M. 1998. *Výberte si meno pre svoje dieťa*. Bratislava: Art Area, 1998. 344 s.
- MAREK, M. 2006. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2006. 520 s.
- ORTVAY, T. 1882. *Magyarország régi vízrajza*. Budapest: A. M. T. Akadémia könyvkiadó-Hivatala, 1882. 544 s.
- PÜSPÖKI NAGY, P. 1991. *A Csallóköz neveiről*. Bratislava: Dh – Press, 1991. 324 s.
- SEDLÁK, V. 1987. Slovanské a slovenské v najstaršej histórii Slovenska. In: *IX. slovenská onomastická konferencia* (Nitra 26. – 28. júna 1985). Ed. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1987, s. 23 – 32.
- STANISLAV, J. 1999. *Slovenský juh v stredoveku*. 1. Vydanie 2. Bratislava: Národné literárne centrum, 1999. 485 s.
- STANISLAV, J. 2004. *Slovenský juh v stredoveku*. 2. Vydanie 2. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2004. 534 s.
- SŽO. – Kol. autorov. 1999. *Srdce Žitného ostrova, okres Dunajská Streda*. Dunajská Streda: Združenie priateľov Žitného ostrova – Vydavateľstvo NAP Kiadó, 1999. 208 s.
- ŠMILAUER, V. 1932. *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy, 1932. 564 s. + 3 s. príloha.
- VARSIK, B. 1984. *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava: Veda 1984. 260 s.
- VM. I – I. vojenské mapovanie – *Az első katonai felmérés*. Budapest: Arcanum, 2004 (DVD vydanie).
- VM. II – II. vojenské mapovanie – *Die zweite militärische Vermessung. Kartenprofilen des Königreichs Ungarn und Banat von Temes (1806 – 1869)*. A második katonai felmérés. Budapest: Arcanum, 2005 (DVD vydanie).
- VM. III – III. vojenské mapovanie – *Az Osztrák-Magyar Monarchia harmadik katonai felmérés. (1869 – 1887)*. Budapest: Arcanum, 2006 (DVD vydanie).
- VSO. – *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. Zv. 1. (A – J.; 1977), 2. (K – R; 1977), 3. (S – Z; 1978). Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda.
- ZÁVODNÝ, A. 2017. Rekonštrukcia a motivácia stredovekých topónym na Žitnom ostrove. In: *Propria a apelativa – aktuálni otázky*. Praha: Pedagogická fakulta UK v Prahe, 2017. (V tlači.)
- ZIMMERMANN, F. 1980. *Historisch-ethnographische Analyse der deutschen Siedlung im Pressburgerland*. – *Ethnos* 19. Viedeň: W. Braumüller 1980. 383 s.

Elektronické zdroje:

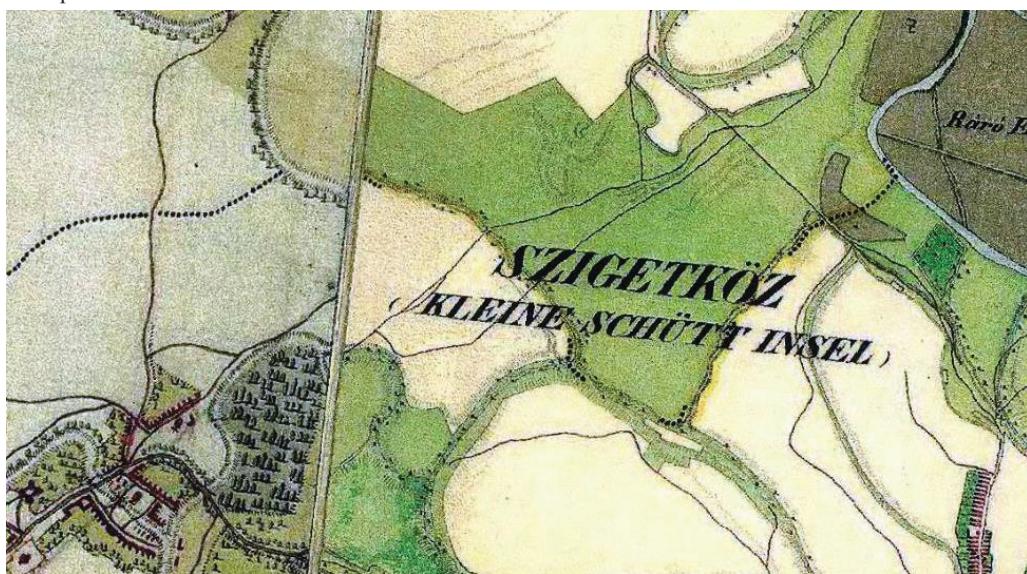
- PIŠÚT, P. 2006. Changes in the Danube riverbed from Bratislava to Komárno in the period prior to its regulation for medium water (1886 – 1896). In: *Slovak-Hungarian Environmental Monitoring on the Danube*. Ed. I. Mucha, M. J. Lisický. Bratislava: Ground Water Consulting, 2006, s. 186 – 190. [cit. 2014-12-18]. Dostupné na internete: <http://www.gwc.sk/svd/doc/moson/>.

Prílohy (zdroj VM. I)

1. mapa časti Veľkého Žitného ostrova

2. mapa časti Malého Žitného ostrova

Summary

Anthroponyms and Ethnonyms as Motivational Elements of Toponyms on Žitný ostrov

In the historical toponyms of Žitný ostrov from the 12th to the 13th centuries many toponyms of Slavic (Slovak) origin occur, but one encounters also foreign influences in the toponymic material, which

indirectly refer to the occurrence of foreign ethnic groups (Hungarian and German) that named particular geographical objects in their surroundings. In addition to this fact, the analysed medieval names reflect also other cultural factors, for example the tension between symbols of paganism and Christianity. There are relatively many geographical objects in the surveyed area with only one historical name known (often even in corrupted form) and therefore it is not possible to identify these objects convincingly, to reconstruct their names and to make a motivational analysis of those names. In some cases it is even not always certain, whether the record is a name or a general designation of the object in question.

Keywords: appellative, motivation, proper name, ethnonym, anthroponym, toponym

Možnosti interdisciplinárного výzkumu toponym

VÁCLAV LÁBUS, DANIEL VRBÍK, KATEŘINA KOZÁKOVÁ, JAKUB HUSÁK

Technická univerzita v Liberci, Liberec (Česko)

Příspěvek představuje webovou mapovou aplikaci *Toponyma v krajině*, kterou vyvíjejí pracovníci Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci. Cílem této aplikace je zachytit a zpřístupnit informace o toponymických objektech z vybraných území Libereckého kraje. Příspěvek na příkladu toponymie obce Vysoké nad Jizerou představí metodiku sběru toponym a budování databáze, její vizualizaci prostřednictvím nástrojů GIS a možnosti analýzy toponymie s využitím metod onomastiky, kartografie a geoinformatiky. Pozornost je zaměřena zejména na tuto problematiku: toponymická pluralita, toponymické centrum, toponymický prostor.

Klíčová slova: fixace, geografická databáze, GIS, živé toponymum, paměť krajiny, pomístní jméno, toponymum, varianty

1. Úvodem

Toponyma reprezentují paměť člověka fixovanou v krajině – reflektují proměnlivé vnímání krajiny jako sídelního, hospodářského a rekreačního prostoru. Na toponyma lze pohlížet různými způsoby – jako na objekty zájmu lingvistů, historiků, kartografů, kulturních antropologů, geografů a dalších odborníků. Současné technické možnosti umožňují efektivně studovat také prostorovou složku toponym – tedy místo, ke kterému se vztahují. Trendem v oblasti geografických informačních systémů (GIS),¹ které se ke studiu prostorových informací využívají, je jejich otevření a přiblížení laické veřejnosti tak, aby je mohl kdokoli a kdykoli využít bez nutnosti znalosti práce ve specializovaném softwaru.

Průkopníkem v propojení GIS a toponomastiky je projekt *Místní a pomístní názvy jako kulturní dědictví a zdroj lokální, regionální a národní identity*, který byl řešen v letech 2011–2014 na Ostravské univerzitě v Ostravě (hlavní řešitel doc. Mgr. Jaroslav David, Ph.D.). Jeho hlavním výstupem je mapový portál *Názvy míst* určený pro mapování a evidenci toponym.² Tato aplikace využívá mimo jiné také v současnosti velmi rozšířených metod *crowdsourcing* či *citizen science*³ a umožňuje tak široké veřejnosti vkládat do databáze své znalosti místní toponymie.

Ze spojení moderních kartografických metod a toponomastiky vzešel i projekt s názvem *Toponyma v krajině: jejich struktura a proměny*, na němž se podílejí pracovníci a studenti Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci (FP TUL). Rovněž tento projekt naznačuje efektivní propojení toponomastického a geografického výzkumu a jeho

¹ Jako geografický informační systém je označován soubor nástrojů a metod, který umožňuje sbírat, ukládat, spravovat, analyzovat a vizualizovat prostorová data. Jeho nedílnou součástí je jeho uživatel.

² Dostupné z www: <http://www.nazvymist.cz/>. O projektu a jeho výzkumu viz David – Mácha, 2014.

³ *Crowdsourcing* („vytěžování davu“) je v poslední době často zmiňovaný pojem, prvně definovaný Jeffem Howem a Markem Robinsonem, který představuje „...akt firmy nebo instituce, která činnost zajišťovanou jejími zaměstnanci outsourcuje na nedefinovanou (a obecně velkou) skupinu lidí ve formě otevřené výzvy...“ (Howe, 2006). *Citizen science* – do češtiny překládáno jako „občanská věda“ – lze definovat jako „zapojení dobrovolníků (amatérských vědců) do sběru či zpracování dat v rámci vědeckého projektu“ (Silvertown, 2009, s. 1). V případě obou pojmu jde především o snahu pojmenovat současnou situaci, kdy se do řešení (vědeckých) úkolů zapojuje ve větší či menší míře laická veřejnost.

hlavním cílem je zachytit, uchovat a zpřístupnit toponymii vybraných území Libereckého kraje jakožto součást mizejícího kulturně-historického dědictví.⁴

Závěrečné práce zadávané v posledních letech na FP TUL, jež mají za úkol zpracovat toponymii (reprezentovanou z největší míry pomístními jmény) vybraných obcí Liberecka a Jablonecka,⁵ ukazují dvě výrazné tendenze ve fungování toponym v současnosti: mnohdy značné rozdíly mezi lidovou a kartograficky fixovanou toponymií a znatelný úbytek jmen užívaných v komunikaci mladší generace. Specifikem některých obcí je pak i míra a charakter pozůstatků předválečné německé toponymie.⁶ Uvedené práce naznačují, že se toponymie do určité míry ochzuje. Především z toho důvodu je v rámci uvedeného projektu vyvíjena webová mapová aplikace *Toponyma v krajině*.⁷ Ta je určena pro získávání a sdílení informací o toponymických objektech a jejich jménech – nejen těch lingvisticky, resp. onomasticky relevantních, ale i příběhů spojených s těmito objekty. Aplikace by měla být prostředkem, jak uchovat paměť člověka, která se v toponymii během staletí otiskla.

Další důležité úkoly projektu, jímž se věnuje i tento příspěvek, se týkají analýzy následujících aspektů regionálních toponymických mikrosystémů:

- a) **toponymická pluralita** (viz kap. 3),
- b) **toponymické centrum** (viz kap. 4),
- c) **toponymický prostor** (viz kap. 5).

2. Sběr a zpracování toponym s využitím metod onomastiky, kartografie a geoinformatiky

Základní územní jednotkou pro databázové zpracování toponymie byl zvolen katastr konkrétní obce, jehož názvosloví představuje kvantitativně i kvalitativně vyvážený vzorek. Jako pilotní byl pro účely projektu vybrán katastr obce Vysoké nad Jizerou, jehož anoikonymie byla popsána v bakalářské práci Kateřiny Kozákové.⁸ Výhodou tohoto katastru je relativně homogenní charakter názvosloví (obec s kontinuálním českým osídlením) a jeho dostatečně rozsáhlý objem – k 30. 6. 2018 obsahovala databáze pomístních jmen z katastru Vysokého nad Jizerou 166 toponymických objektů a 351 variant jejich pojmenování.

2.1 Sběr dat

Informace o jednotlivých toponymických objektech a jejich jménech pocházejí z terénního výzkumu, kartografických podkladů (současné i historické katastrální a turistické mapy, server mapy.cz), databáze Geonames,⁹ regionální vlastivědné literatury, archivních materiálů poskytnutých muzeem města Vysoké nad Jizerou, soupisu pomístních jmen Vysoké nad Jizerou¹⁰ a dalších pramenů především věcné povahy (územní plán, obecní zpravodaj, obecní a komerční webové stránky aj.).

⁴ K toponymům jako kulturní hodnotě viz zejména David – Mácha, 2014, s. 138 – 177.

⁵ Walterová, 2013; Kozáková, 2015; Kourková, 2016; Kalošová, 2016; Kozáková, 2017.

⁶ Souhrnně k problematice německých stop v anoikonymii Liberecka a Jablonecka viz Lábus, 2016. Obecně k německé toponymii v Čechách viz Matúšová, 2015, s. 121 – 249.

⁷ Dostupné z www: <http://mapy.fp.tul.cz/toponyma>.

⁸ Kozáková, 2015.

⁹ Databázi Geonames spravuje Český úřad zeměměřický a katastrální. Obsahuje kompletní standardizované zeměpisné názvosloví České republiky. Dostupné z www: <http://geoportal.cuzk.cz/>.

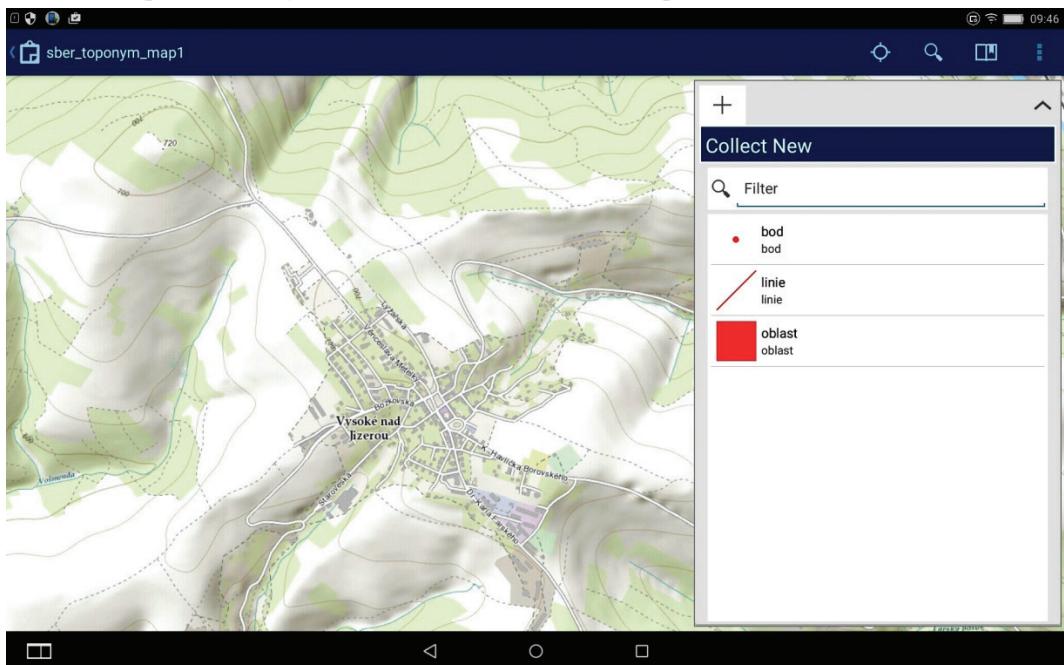
¹⁰ *Soupis pomístních jmen Vysokého nad Jizerou* z roku 1974, uložený v oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i. (za umožnění nahlédnout do soupisu děkujeme PhDr. Pavlu Štěpánovi, Ph.D.).

Terénní sběr dat o toponymických objektech probíhal ve dvou fázích: 1. základní sběr pro potřeby bakalářské práce (2014–2015); 2. doplnění dat pro potřeby projektu (2016–2017). V obou fázích bylo využito tradičních metod dotazníkového šetření (viz tab. 1) a řízených rozhovorů nad mapou a soupisem jmen.

58. Petruškovy vrchy		
A) znám, používám	B) znám, nepoužívám	C) neznám
Varianty:		
Poznámky:		

Tab. 1: Dotazník.

Ve druhé fázi k nim přibyl výzkum, který měl za cíl ověřit, jak jednotliví uživatelé (respondenti) vnímají onymický objekt v prostoru. Za tím účelem byl využit tablet s aplikací *Collector for ArcGIS*, která slouží k terénnímu sběru prostorových dat (viz obr. 1). Pokud respondent během rozhovoru uvedl, že dané toponymum zná, byl vyzván k jeho prostorovému vymezení v aplikaci obsahující mapu katastrálního území Vysoké nad Jizerou. Toponymum pak mohlo být reprezentováno bodem, linií či plochou, tedy základními geometrickými entitami používanými k modelování reality v prostředí GIS.¹¹ Vyhodnocení terénního sběru dat po jeho ukončení umožnil specializovaný software GIS, konkrétně *ArcMap 10.3*.

Obr. 1: Prostředí *Collector for ArcGIS* určené pro sběr toponymie Vysokého nad Jizerou. Při zákresu prvku bylo nutné doplnit jednoznačný identifikátor toponyma (číslo odpovídající internímu identifikátoru v dotazníku) a identifikátor respondenta. Tyto informace doplňoval výzkumný pracovník, nikoli respondent.

¹¹ Longley a kol., 2011.

2.2 Technické řešení

Velké množství získaných dat přináší problém jejich efektivního zpracování, správy a zálohování, a to i v souvislosti se zamýšlenou analýzou v prostředí GIS a zobrazením dat v mapě. Jako nejvhodnější řešení se vzhledem k množství informací, které se váží ke konkrétnímu toponymickému objektu, nabízí využití relační databáze. Ta by měla obsahovat informace o jednotlivých objektech včetně jejich geografické souřadnice, a umožňovat tak jejich následné zpracování v GIS.

V pilotní verzi projektu bylo zvoleno cloudové řešení společnosti Google, konkrétně *Google Spreadsheet*.¹² Nejde tedy o plnohodnotnou relační databázi se všemi možnostmi, avšak pro práci v relativně úzkém týmu, zvyklém pracovat především v tabulkových procesorech, jde o řešení zcela dostačující.

Databáze je rozdělena do tří tabulek podle typu zdrojových informací, které jsou propojeny na základě jedinečného identifikátoru (ID) přidělenému každému toponymickému objektu. První tabulka („primární tabulka“) obsahuje základní informace o toponymickém objektu – jeho jméno, typ, slovní lokalizaci a především GPS souřadnici. Druhá část („sekundární tabulka“) obsahuje další mimojazykové i jazykové informace o jednotlivých pojmenovacích a komunikačních variantách (viz tab. 2). Třetí tabulka shrnuje míru znalosti jednotlivých variant zjištěnou dotazníkovým šetřením. Strukturu databáze představuje obr. 2.

Jednotlivé onymické objekty jsou v relační databázi identifikovány jedinečným kódem (ID), přesto – zejména pro potřeby veřejně přístupné aplikace – bylo třeba stanovit základní, invariantní podobu pojmenování. Invariantem bylo zvoleno standardizované toponymum, tj. varianta zanesená ve státním mapovém díle, pro potřeby projektu reprezentovaném databází Geonames. Pokud onymický objekt není v Geonames uveden, za základní variantu se považuje jméno fixované v jiném kartografickém zdroji (obvykle server Mapy.cz), a pokud není uveden ani zde, je objekt v databázi označen uzuálním jménem zjištěným terénním sběrem.

Výhodou tohoto řešení je možnost snadného přístupu k datům, jejich zálohování a možnost jednoduché aktualizace a oprav jak vlastního obsahu, tak struktury databáze, čímž ji lze operativně přizpůsobit specifikám různých zkoumaných areálů. Nevýhody lze spatřovat především v nemožnosti automatické kontroly integrity. Navržené databázové řešení, testované na toponymii obce Vysoké nad Jizerou, lze samozřejmě využít i pro další katastry. Stejným způsobem tak byla prozatím zpracována toponymie obcí Jablonec nad Jizerou, Lučany nad Nisou a Nové Město pod Smrkem.

Mimo tuto databázi byl pak realizován výzkum prostorového vymezení toponyma (viz dále kap. 5), který probíhal paralelně s výzkumem onomastickým.

2.3 Vizualizace databází prostřednictvím nástrojů GIS

Veškeré informace o toponymických objektech a jejich pojmenování z výše popsанé databáze (odd. 2.2) jsou zpřístupněny prostřednictvím kartografické aplikace *Toponyma v krajině*.¹³

¹² Jde o tabulkový procesor dostupný online, ekvivalent známého MS Excel.

¹³ Dostupné z www: <http://mapy.fp.tul.cz/toponyma/>.

Primární tabulka s identifikací objektu

	ID	Jméno	Typ objektu	Lokalizace	GPS souřadnice	Y	X
	58	Petruškovy vrchy	vrch	Částečně zalesněná hora Z od silnice 290 mezi Vysokým a Sklenařicemi nad startem běžkařských tratí, vrchol leží ve výšce 720 m n. m.	50.6952842N, 15.3852822E	50,6952842	15,3852822

Sekundární tabulka

ID	ID varianty	Varianty	Míra znalosti	Další relevantní informace (viz tab. 2)
58	58_A	Petruškovy vrchy	100,00	
58	58_B	Petruškovy vrcha	16,67	
58	58_C	Petruškáče	27,78	
58	58_D	Na Petruškowych Wrssych	0	
58	58_E	Petruschka-Berg	0	
58	58_F	Petrušáky	16,67	
58	58_G	Petraškový vrch	0	

Tabulka – míra znalosti toponym (18 respondentů)

ID varianty	Varianta	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	%
58_A	Petruškovy vrchy	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	100	
58_B	Petruškovy vrcha	C	C	C	C	C	A	C	C	C	C	C	A	C	A	C	C	C	17	
58_C	Petruškáče	C	C	A	A	A	C	A	C	C	C	C	C	C	C	A	C	C	28	
58_F	Petrušáky	C	C	C	C	C	C	C	A	C	C	C	C	A	C	A	C	C	17	

Obr. 2: Struktura relační databáze.

ID	58	
ID varianty	58_B	
Varianta	Petruškovy vrcha	
Míra znalosti v %	16,67	
Zdroj	Geonames	0
	Mapa	0
	Terénní sběr	1
	Soupis ÚJČ	1
	Stabilní katastr	0

Poznámka ke zdroji/lokalizaci	-
Etymologie	Základem PJ je subst. vrch v nářečním pl. vrcha, které je specifikováno posesivním adjektivem v pl. Petruškův, utvořeným sufixem -ův od OJ Petruška
Forma	Dvouslovné ADJ-S
Vztahový model základní	B
Vztahový model komplexní ¹³	D+B
Motivace	Majitelé/nájemci
Nářeční/obecněčeské prvky	1
Poznámka	Podle původních majitelů/nájemců. Příjmení Petruška/Petrušková se na Semilsku a Jilemnicku vyskytuje u 16 osob (2016).

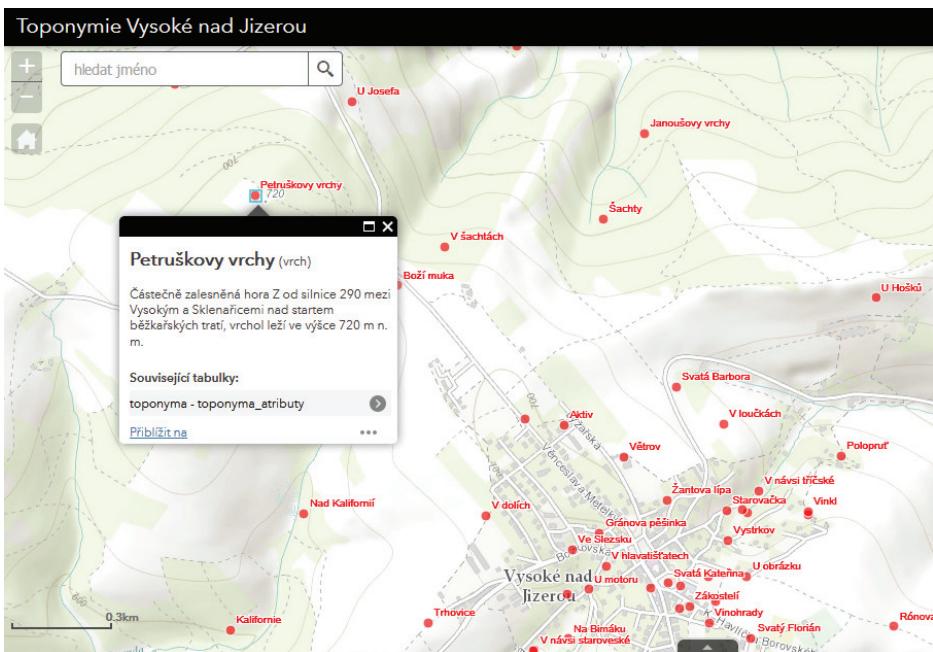
Tab. 2: Informace jazykové a nejazykové povahy o jednotlivých variantách.¹⁴

Pro vytvoření této webové mapové aplikace bylo nutné shromážděná data předzpracovat v softwaru GIS – v tomto případě *ArcGIS for Desktop 10.3*. To znamená zapracovat je do prostorového datového modelu a vytvořit tak skutečnou relační databázi. Ta je následně sdílena ve formě prvkové služby v prostředí *ArcGIS Online*,¹⁵ cloudovém řešení společnosti ESRI, které umožnilo samotnou tvorbu webové aplikace. Ta je vytvořena pomocí nástroje *WebApp Builder*.

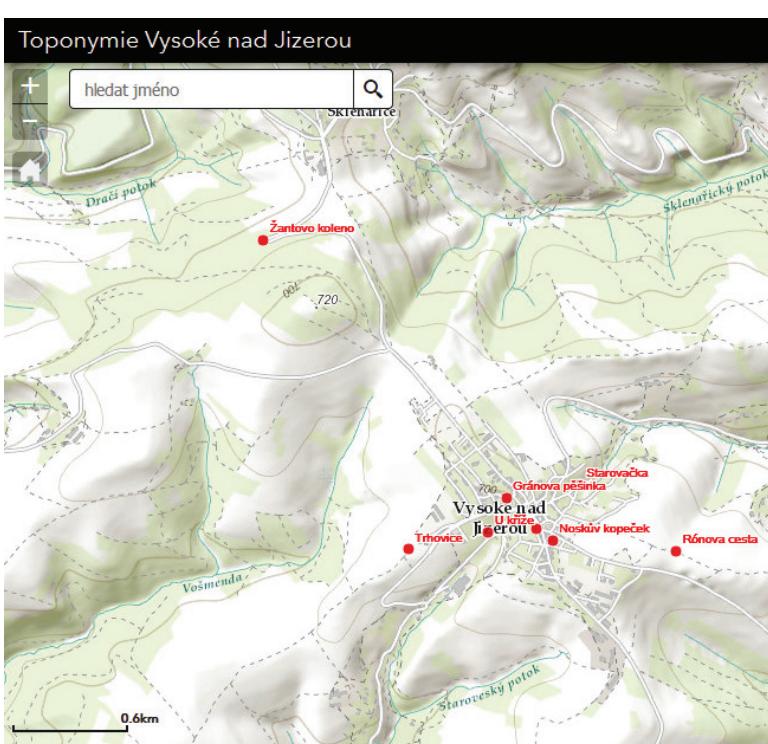
Webová aplikace zpřístupňuje informace o toponymických objektech na předem vybraném typu kartografického podkladu (obr. 3). Umožňuje rovněž filtrování toponymických objektů a jednotlivých variantních pojmenování podle zvolených parametrů jak formálních, tak obsahových (obr. 4).

¹⁴ Ke vztahovým modelům v anoikonymii viz Pleskalová, 1992.

¹⁵ *ArcGIS Online* je webové řešení společnosti ESRI, které přináší uživatelům funkcionalitu desktopových GIS v prostředí internetu. Veškerá funkcionalita je dostupná zdarma po registraci na stránkách www.arcgis.com, kde lze mimo jiné vytvářet webové mapy a aplikace za použití připravených šablon.

Obr. 3: Webová aplikace *Toponyma v krajině*.

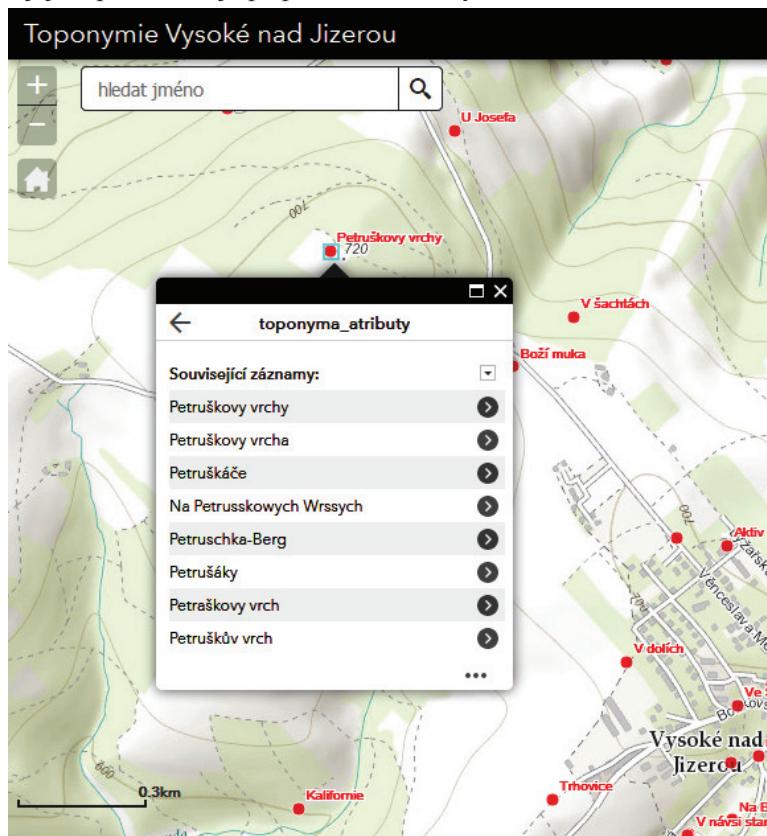

Obr. 4: Možnosti filtrování v aplikaci *Toponyma v krajině* – zobrazení názvů cest.

3. Toponymická pluralita

Za významný úkol současné toponomastiky považujeme výzkum tzv. „toponymické plurality“¹⁶ tj. variantnosti v toponymii. Databáze toponym mohou evidovat veškerá zjištěná označení, jež se fixují k jedinečnému toponymickému objektu spolu s dalšími relevantními informacemi zejména formální a sémantickomotivační povahy. Prostřednictvím takových databází, resp. aplikací z nich vycházejících, tak lze analyzovat pojmenovací i komunikační varianty toponym¹⁷ v diachronní a především v synchronní perspektivě. Vizualizaci jednotlivých variant téhož toponymického objektu v kartografické aplikaci *Toponyma v krajině* ilustruje obr. 5.

Důležitost výzkumu variantnosti se ukazuje zejména ve vztahu k výzkumu toponymického centra (k tomu viz následující kap. 4). Na něj lze nahlížet ve dvou rovinách: v rovině objektové a v rovině pojmenovací. V rovině objektové pojmenovatelé/uživatelé vybírají takové toponymické objekty, které jim slouží k orientaci v daném časoprostoru. V rovině pojmenovací volí k příslušnému objektu konkrétní časoprostorově zakotvené pojmenování, tj. variantu, která z jejich pohledu nejlépe plní základní onymické a komunikační funkce.

Obr. 5: Zobrazení jednotlivých variantních pojmenování toponymického objektu *Petruškovy vrchy* v aplikaci *Toponyma v krajině*.

¹⁶ David–Mácha, 2014, s. 18.

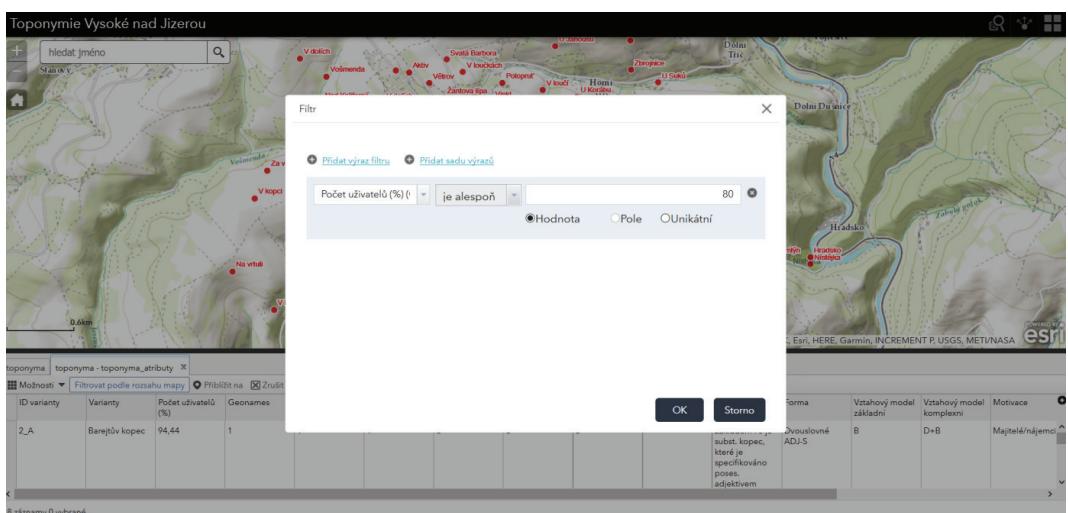
¹⁷ Šrámek, 1999, s. 106 – 113. K variantnosti toponym viz Lábus, 2014; Krško, 2002; Krško, 2014, s. 28 – 38.

4. Toponymické centrum

Toponymickým centrem je zjednodušeně řečeno základní orientační systém v daném časoprostoru. Tento systém slouží pro běžnou dorozumívací a komunikační potřebu obyvatel. Pro jeho poznání je třeba stanovit, jaké toponymicky relevantní objekty jej tvoří a jaké jazykové prostředky jsou užívány pro jejich označení. Toponymickým centrem tedy rozumíme repertoár běžně užívaných toponym, tj. toponyma vykazující stoprocentní (nebo téměř stoprocentní) aktivní znalost mezi obyvateli (resp. mezi zkoumaným vzorkem obyvatel) zvolené lokality. Z hlediska propriálního (toponymického) systému je toponymické centrum projekcí tzv. propriálního (toponymického) jádra.¹⁸

Na tomto základě lze pak posoudit například shody a rozdíly mezi toponymií kartograficky fixovanou (úřední, standardizovanou) a toponymií běžně užívanou, „živou“.¹⁹ Porovnání živé a standardizované toponymie ukazuje rozdílné chápání toponymického prostoru i funkčních aspektů toponym, což se projevuje nejen odlišnými názvotvornými prostředky, ale i odlišnou kvantitativní a kvalitativní strukturou onymických objektů.

Vizualizaci toponymického centra jednoduše umožňují právě moderní geoinformatické metody. Popisovaná aplikace *Toponyma v krajině* poskytuje uživatelům možnost filtrovat zobrazovaná toponyma mj. podle jejich aktivní znalosti mezi respondenty, kteří se účastnili dotazníkového šetření v příslušné lokalitě (viz odd. 2.1), a to na škále 0 % (nikdo nezná a ne-používá) – 100 % (znají a používají všichni). Obr. 6 ukazuje filtr variant se znalostí v rozmezí 80 % – 100 %.

Obr. 6: Zobrazení (filtr) variant se znalostí 80 % – 100 % v aplikaci *Toponyma v krajině*.

Toponyma (varianty), která na základě výše uvedeného filtru tvoří základní orientační systém na katastru obce Vysoké nad Jizerou: *Barejťův kopec / Barejťák, Dykova skála, Márinkův kříž / Marinku kříž, Mexiko, Na Farských mlýnech / Na Mlejnách, Na Kamenci, Nístějka, Pet-*

¹⁸ K tomu viz Šrámek, 1999, s. 84 – 91.

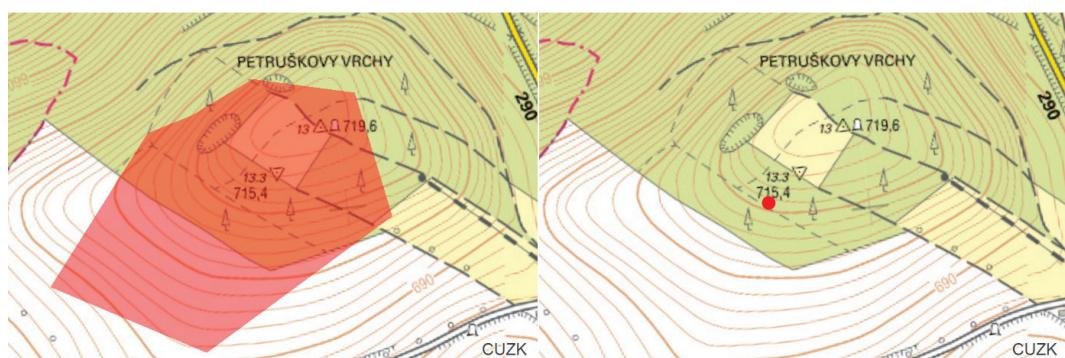
¹⁹ Termín „živé mená“ zavedl V. Blanář (Blanář – Matejšík, 1978, poprvé ho použil už ve své doktorské práci Osobné mená. K základom semiologickej onomastiky, 1945, rukopisná práce). O potřebě zkoumat živá toponyma a o jejich vlastnostech nejnověji viz David – Mácha, 2014, s. 19, 65n.

ruškovy vrchy, Sklenařický potok, Staroveský potok, Svatá Kateřina, Tříčský potok, Vošmenda, V Šachtách, Zimrov, Žantovo koleno.

Jde celkem o 16 objektů, jež patří mezi významné krajinné a kulturní dominanty: vodní toky (*Sklenařický potok, Staroveský potok, Tříčský potok, Vošmenda*), vrchy (*Barejtův kopec / Barej-ták, Na Kamenci, Petruškovy vrchy*), kulturní památky (*Dykova skála, Márinkův kříž / Marinku kříž, Svatá Kateřina [kostel], Nístějka [zřícenina hradu]*), rekreační objekty (*Mexiko [hostinec + křížovatka], Na Farských mlýnech / Na Mlejnách [bývalé koupaliště], V Šachtách [skiareál]*) či dopravní (*Zimrov [samota a autobusová zastávka při hlavní silnici ze Semil do Vysokého], Žantovo koleno [serpentína silnice spojující Vysoké a Tanvald]*). Z hlediska formálního převažují dvouslovňá pojmenování dobrě vyjadřující jedinečnou povahu onymických objektů a také jména předložková, která vystihují jejich polohu.

5. Toponymický prostor

Softwarové nástroje, jako je *ArcGIS Collector*, popisovaný v odd. 2.1, přinášejí do výzkumu zeměpisného názvosloví zcela novou dimenzi toho, jak zachytit vnímání toponymického prostoru krajiny. Možnost zvolit geometrickou entitu při zákrese prostorového vymezení toponyma, včetně libovolného polygonu, umožňuje lépe porozumět, jak respondent dané místo vnímá. Ukazuje se tím charakter a rozsah fixace konkrétního toponyma. Z obr. 7 je například patrné, že respondent ID 8 vnímá daný toponymický objekt ID 58 (*Petruškovy vrchy*) jako bod (vrchol), zatímco pro osobu ID 19 se objekt ID 58 fixuje jako polygon (oblast) v blízkosti vrcholu.

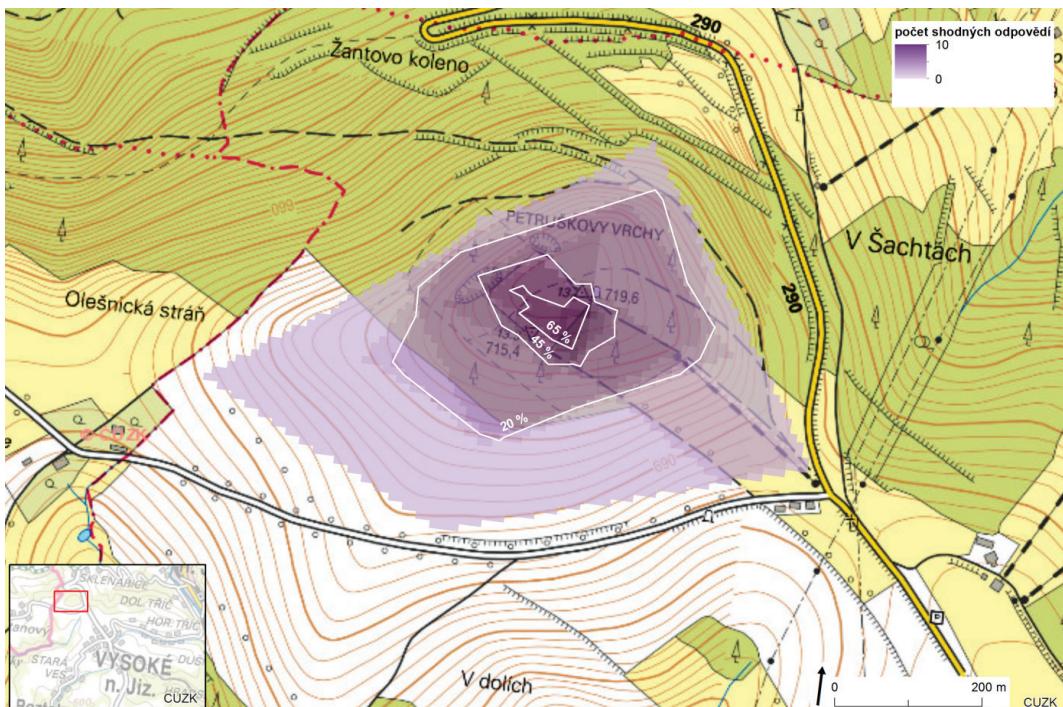
Obr. 7: Prostorové vymezení toponymického objektu *Petruškovy vrchy* z pohledu dvou respondentů – respondent ID 19 (vlevo), respondent ID 8 (vpravo).

Vizualizaci takového souhrnu prostorových dat názorně ukazuje obr. 8. Projekce všech polygonů tvoří **toponymický prostor** objektu pojmenovaného *Petruškovy vrchy*. Oblast největšího překryvu jednotlivých polygonů (tedy místo, na kterém se shodlo největší množství respondentů) je možné považovat za **centrum toponymického prostoru**, zatímco oblasti vyznačené světlejší barvou je možné označit za jeho **periferii**.²⁰

Dalším krokem je pak vlastní interpretace takto vizualizovaných dat. Pro většinu respondentů je oronymum *Petruškovy vrchy* skutečně označením vlastního vrcholu (720 m) a jeho bez-

²⁰ Srov. Šrámek, 1999, s. 68 – 71 a jeho vymezení pojmu lokalizace a fixace.

prostředního okolí. Některé vyznačené polygony pak směřují JZ, J a JV směrem. Na této straně je vrch odlesněn, na jeho jižním úbočí je výchozí bod běžeckých lyžařských tratí a také cvičná sjezdovka s lyžařským vlekem. Tato lokalita je intenzivněji využívána, a vyvstává zde proto komunikační potřeba jejího pojmenování. Druhým důležitým faktorem je to, že město Vysoké nad Jizerou, odkud respondenti (a pojmenovatelé) pocházejí, se rozkládá právě na JV od popisovaného objektu. Tím se vysvětluje i skutečnost, že žádný z polygonů nesměřuje nijak výrazně SZ, S a SV směrem.

Obr. 8: Vnímání toponymického prostoru objektu *Petruškovy vrchy*.

Z hlediska interpretace je ovšem nutné upozornit na jisté omezení této metody vyhodnocení sebraných dat. Centrum a periferie toponymického prostoru jsou v tomto slova smyslu definována procentem shody mezi respondenty. Ze statistického hlediska jde ovšem o velmi malý vzorek (12 respondentů) v jehož důsledku i malá odchylka může způsobit výraznou chybu v interpretaci. V případě výše uvedených *Petruškových vrchů* jde o naznačenou hranici 20 %. Z celkového počtu 12 respondentů, kteří toponymum vymezili, jde o pouhé dva. Zákresem dalšího, byť jen jediného polygonu lze výrazně pozměnit výslednou vizualizaci, přičemž velkou roli v zákrese do mapy hrají zkušenosti a schopnosti respondenta s mapou pracovat.²¹ Vypovídací hodnotu má tedy především samotné centrum toponymického prostoru, na kterém se shodne

²¹ Práce s tabletom a interaktivní mapou může být problematická především pro starší respondenty, kteří nejsou zcela zvyklí pracovat s moderní technikou, případně z ní mají obavy. Proto je vhodné metodu sběru pomocí tabletu kombinovat se zákresem do analogových map velkých měřítek 1 : 10 000 / 1 : 25 000. Zde lze však narazit na technické problémy při následném zpracování dat, respektive jejich převodu z analogové do digitální podoby.

většina. I tak je nutné k výsledkům této analýzy přistupovat obezřetně a brát v potaz míru nejistoty, která s daty přichází. K výsledné interpretaci by výrazně pomohl větší počet respondentů, což ovšem narází na problém samotné znalosti toponyma. Z toho důvodu není možné stejnou analýzu provést pro všechna získaná toponyma a jejich varianty, ale jen pro ta, která jsou mezi respondenty dostatečně známá, tzn. zejména ta, jež tvoří toponymické centrum (viz kap. 4).

6. Výhledy

Popisovaná webová aplikace *Toponyma v krajině*, jež zpřístupňuje příslušné databáze, by se měla dále modifikovat tak, aby umožnila:

- vizualizovat prostorové aspekty toponymických objektů představené v kap. 4;
- vkládat a zobrazovat další multimediální obsah, jako jsou fotografie, nahrávky, videa, čímž by měla směřovat k naplnění konceptu tzv. *Story Maps* („příběhové mapy“);²²
- participaci široké veřejnosti (tzv. *crowdsourcing / citizen science*, viz kap. 1) na vkládání a editaci dat.²³

Výše uvedené požadavky jsou náročné nejen z hlediska objemu získávaných dat, ale především z hlediska jejich softwarového zpracování. Platforma *ArcGIS*, tak jak ji stávající aplikace *Toponyma v krajině* využívá, je v těchto ohledech již na hranici svých možností, a tak je třeba do budoucna změnit přístup či vytvořit vlastní technické řešení. Jako nejjednodušší se nabízí takové řešení, v němž jednotlivé, výše definované požadavky budou plnit samostatné aplikace, dostupné z jediné webové stránky. Tato webová stránka by mohla sloužit také jako popularizační nástroj, tedy k předání nabytých znalostí směrem k laické veřejnosti, především v katastrech zkoumaných obcí.

7. Závěrem

Toponyma, jak už bylo řečeno, vnímáme jako významnou kulturně-historickou hodnotu. Jedním z prostředků, jak tuto hodnotu zachovat a popularizovat, je právě vývoj interaktivních aplikací typu *Názvy míst* a *Toponyma v krajině*. Jsme přesvědčeni, že lokální toponymie má totiž i svůj sociální a environmentální rozdíl:²⁴ její znalost nemusí nutně vycházet pouze z orientačních potřeb, ale zároveň může napomáhat k sebeidentifikaci obyvatel s jejich regionem, a tím vytvářet pozitivní vztah ke krajině, v níž žijeme.

Literatura a prameny:

- BLANÁR V. – MATEJČÍK, J. 1978. *Živé osobné mená na strednom Slovensku*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1978. 413 s.
- BLANÁR, V. 1945. *Osobné mená. K základom semiologickej onomastiky*, 1945. 138 s. Rukopis.
- DAVID, J. – MÁCHA, P. 2014. *Názvy míst – paměť, identita, kulturní dědictví*. Brno – Ostrava: Host – Ostravská univerzita v Ostravě, 2014. 240 s.
- DAVID, J. 2008. Environmentální rozdíl toponomastiky. In: *Acta onomastica*, IL, 2008, s. 98 – 105.
- Geonames*. 2010–2016. [Online.] Dostupné na internete: <http://geoportal.cuzk.cz>

²² Srov. např. koncept *Story Maps* na platformě *ArcGIS Online*: <https://storymaps.arcgis.com>. *Story Maps* („příběhové mapy“) jsou efektivním nástrojem prezentace a popularizace podobných projektů směrem k veřejnosti. Na základě představovaného projektu již vznikla příběhová mapa s názvem *Zapomenutá města – Vysoké nad Jizerou* (dostupné z www: <http://mapy.fp.tul.cz/toponyma/>).

²³ Na tomto principu je založena i aplikace *Názvy míst* (dostupné z www: <http://www.nazvymist.cz/>).

²⁴ Srov. David, 2008.

- HOWE, J. 2006. *Crowdsourcing: A definition*. [Online.] Dostupné na internete: http://crowdsourcing.typepad.com/cs/2006/06/crowdsourcing_a.html.
- KALOŠOVÁ, B. 2016. *Pomístní názvosloví na katastru obce Bedřichov*. Bakalářská práce. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2016. 84 s.
- KOURKOVÁ, M. 2016. *Pomístní názvosloví na katastru obce Lučany nad Nisou*. Bakalářská práce. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2016. 91 s.
- KOZÁKOVÁ, K. 2015. *Pomístní názvosloví na katastru obce Vysoké nad Jizerou*. Bakalářská práce. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2015. 86 s.
- KOZÁKOVÁ, K. 2017. *Pomístní názvosloví na katastru obce Jablonec nad Jizerou*. Diplomová práce. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2017. 87 s.
- KRŠKO, J. 2002. Mikroštruktúrne vzťahy v onymii. In: *Slovenská reč*, 67, 2002, s. 142 – 152.
- KRŠKO, J. 2014. *Úvod do toponomastiky*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2014. 176 s.
- LÁBUS, V. 2014. Poznámky k tzv. mikrostrukturním vztahům v onymii. In: *Vlastní jména v textech a kontextech*. Eds. E. Minářová – D. Sochorová – J. Zítková. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 47 – 52.
- LÁBUS, V. 2016. Německé stopy v současné toponymii Jizerských hor. In: *Toponyma – kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2016, s. 116 – 133.
- LONGLEY, P. A. a kol. 2011. *Geographic Information System and Science*. New York: John Wiley & Sons, Ltd., 2011. 540 s.
- MATUŠOVÁ, J. 2015. *Německá vlastní jména v češtině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. 318 s.
- Místa paměti – názvy míst jako kulturní dědictví. 2016. [Online.] Dostupné na internete: <http://projekty.osu.cz/mistapameti/>.
- Názvy míst. 2017. [Online.] Dostupné na internete: <http://www.nazvymist.cz/>.
- PLESKALOVÁ, J. 1992. *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany: H & H, 1992. 151 s.
- SILVERTOWN, J. 2009. A new dawn for citizen science. In: *Trends in Ecology and Evolution*, 24, 2009, s. 467 – 471.
- ŠRÁMEK, R. 1999. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. 191 s.
- Toponyma v krajině. 2018. [Online.] Dostupné na internete: <http://mapy.fp.tul.cz/toponyma/>.
- WALTEROVÁ, D. 2013. *Pomístní názvosloví na katastru obce Nové Město pod Smrkem*. Bakalářská práce. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2013. 66 s.

Summary

Possibilities of the Interdisciplinary Research of Toponyms

The article introduces a web cartographic application *Toponyma v krajině* (*Toponyms in Landscape*), which is developed by members of the Faculty of Science, Humanities and Education of the Technical University of Liberec. The main goal of this application is to collect information about toponymical objects from chosen cadasters of the Liberec region and to make it accessible for public. By the example of the toponymy of the municipality of Vysoké nad Jizerou, the article focuses on: a) methods of collecting toponyms and building a database; b) visualization of this database by means of the Geographic Information System; c) analyses of toponymy using onomastic, cartographic and geoinformational methods. Special attention is paid to so-called toponymical plurality, toponymical centre, and toponymical area.

Keywords: fixation, geographic database, GIS, living (unofficial) toponym, landscape memory, anoikonym, toponym, variants

Corpus Toponymicum Slovaciae Medievalis (CTSM)

On-line databáza stredovekého toponymického materiálu a jej potenciál pri onomastickom a jazykovednom výskume*

PETER LABANC

Trnavská univerzita, Trnava (Slovensko)

Projekt CTSM vzniká primárne pre potreby historikov pri lokalizovaní a identifikácii sídel a iných lokalít spomínaných v prameňoch rôzneho charakteru. Jeho využiteľnosť je omnoho širšia a jednou z jej oblastí je aj onomastika a jazykoveda. Po stručnom predstavení obsahu a formy databázy CTSM sa v druhej časti príspevku ponúka niekoľko príkladov a inšpirácií na jej využitie v jazykovednom a onomastickom výskume.

Kľúčové slová: databáza, stredoveká toponymia, Slovensko, stredovek

Jednou z dôležitých súčasťí hlbšieho štúdia histórie a odbornej prípravy budúceho historika je cit pre geografiu historických procesov. Inými slovami (parafrázujúc slová jedného z mojich učiteľov) historik nemá vedieť len kedy, ale aj kde sa to stalo. Toto primárne prepojenie histórie a geografie je len základom, na ktorom sa dajú vybudovať veľmi perspektívne výskumy (v poslednej dobe napr. Maliniak, 2009; Tibenský, 2011; Hudáček, 2016). V každom prípade sa lokalizácií skúmaných dejov nevyhne žiadnen historik. Premennou je len dôraz kladený na tento aspekt v jednotlivých prípadoch.

Dvadsiate storočie prinieslo v slovenskej historiografii viacero prevratných zmien. Základou z nich bola profesionalizácia a začiatky systematického výskumu jednotlivých problémov slovenských dejín. Avšak bez ohľadu na tému výskumu je jeho kľúčovou a nenahraditeľnou súčasťou fáza heuristiky, ktorú historik vykonáva pomocou pramenných edícii a následne archívnym výskumom. Počas tejto činnosti je nutné selektovať premene podľa istého kľúča v závislosti od výberu témy. Jedným z nich môže byť kritérium geografické, využívané najmä pri výskume osídlenia alebo špecifických otázok skúmaných v užšom geografickom rámci. Z celkového pohľadu slovenskej historiografie sa v najväčšej miere tento druh selekcie uplatnil predovšetkým pri príprave a vydávaní Slovenského diplomatára a regestára, s ktorých prípravou sa začalo už v 50-tych rokoch 20. storočia (Sedlák, 2003, s. 9). Hoci dodnes vyšli z oboch diel po dva zväzky pokrývajúce pramenný materiál k dejinám Slovenska do roku 1260 (CDSI I – II), resp. za roky 1301 – 1323 (RDSI I – II), oba majú neoceniteľný význam pri výskume konkrétneho obdobia a vysoko nastavili kritériá vedeckých pramenných edícii. Ich príprava navyše mala vplyv aj na iné oblasti výskumu a to nielen v histórii.

V koncepcii Slovenského diplomatára sa predpokladalo vydávanie všetkých listín týkajúcich sa územia a obyvateľov Slovenska (Marsina, 1957, s. 300). Uplatnenie tohto kritéria znamenalo heuristiku archívneho materiálu nielen podľa chronologického kľúča (diplomatár bol projektovaný na materiál do roku 1301, regestrá na roky 1301 – 1387), ale pridával sa geograficky ohraničený výber. Náročnosť úlohy ilustruje napr. aj počet jednotlivých priamo uložených v najvýznamnejšom archíve pre slovenské stredoveké dejiny, dnes nesúcom názov Magyar Nemzeti Levéltár (viac ako 108 000 kusov) a tiež aj počet fotografických kópií listín k dejinám

* Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0162/16.

Uhorského kráľovstva uchovávaných tamže v samostatnej zbierke Diplomatikai Fényképgyűjtemény (viac ako 94 000 kusov). Dohromady tieto originálne pramene a fotokópie obsahujú znenie takmer 300 000 stredovekých listín a listov (Rácz, 2010, s. 423 – 425). Ak opomienieme základnú prípravu na prácu historika zahŕňajúcu spôsobilosť narabáť s takýmto materiálom, kľúčovým momentom pri územne špecifikovanej heuristike bola schopnosť lokalizácie geografických vlastných názvov vyskytujúcich sa v konkrétnych písomnostiach. V teoretickej rovine mohla byť postavená na otázke s odpovedami v binárnej sústave: 0 – netýka sa územia Slovenska, 1 – týka sa územia Slovenska. Historický výskum však takúto exaktnosť nepozná. Komplikuje ju nielen existencia listín, ktorých vzťah k Slovensku sa dá predpokladať len vo všeobecnosti, ale najmä prípady, keď nemožno bez hlbšieho výskumu definitívne ustáliť, či naozaj ide o lokalitu na území Slovenska.

Z pohľadu editora pramennej edície môžeme považovať za ideálny stav, ak do takejto heuristiky môže vstúpiť s pomôckou, ktorá mu umožní čo najviac jednoznačných odpovedí v sústave 0-1 a minimalizuje skupinu neurčitých príkladov. Ak sa pozrieme na túto otázku optikou zostavovateľa takejto príručky, v ideálnom prípade by sa rád oprel o pramenné edície pokrývajúce písomný materiál systematicky. Z týchto úvah vyplýva jedno základné konštatovanie, že pramenná heuristika (prípadne editorská činnosť) a vytváranie pomôcok na lokalizovanie geografických názvov sú spojenými nádobami a nedajú sa oddeliť, hoci „lokálizátor“ geografických názvov by mal byť o niekoľko krokov ďalej. Ak by sme totiž nazreli napríklad do dielne prof. V. Sedláčka, azda najznámejšieho slovenského historika v onomastických kruhoch, našli by sme tam niekoľko práce vytvorených pomôcok zhotovených práve na identifikáciu a trienie geografických názvov v stredovekom písomnom materiáli. Ich funkčnosť a význam si môžeme uvedomiť napríklad pri listovaní Vlastivedného slovníka obcí na Slovensku (VSO I – III), pre ktorý V. Sedlák vyhotobil prehľad historických názvov každej lokality (časť hesla I. 1.). Za niekoľko desaťročí sa situácia zmenila len čiastočne a dodnes neexistuje komplexný historický miestopis zahrňujúci celé územie stredovekého Slovenska, resp. Uhorského kráľovstva. Historik preto musí siaháť po viacerých prácach, ktoré sa od seba líšia nielen geografickým vymedzením, ale aj chronologickým záberom, štruktúrou hesiel, metódou výskumu aj šírkou heuristiky.

Od hliadnuc od starších prác sa na konci 19. storočia začal realizovať zámer uhorského historického miestopisu huňadyovského obdobia D. Csánkiho, ktorý však nestihol pokryť predevšetkým západnú polovicu dnešného Slovenska: Bratislavskú, Nitriansku, Ostrihomskú, Tekovskú, Turčiansku, Oravskú, Liptovskú, Zvolenskú a Hontiansku župu (Csánki-Fekete Nagy, 1890 - 1941).¹ Medzery Csánkiho miestopisu mal doplniť a prekonáť na nových základoch koncipovaný edičný počin pod vedením významného maďarského medievalistu Gy. Györfyho. V roku 1963 vyšiel prvý zväzok Historického miestopisu arpádovského Uhorska, ktorý napriek svojmu názvu spracoval materiál do tridsiatych rokov 14. storočia.² V roku 1987 nasledovali ďalšie dva zväzky a v roku 1998 vyšiel zatial posledný štvrtý diel (Györfy, 1963 –

¹ V prvom zväzku boli publikované zo žúp úplne alebo čiastočne kryjúcich sa s územím Slovenska župy Novohradská, Gemerská, Abovská, Turnianska, Spišská, Šarišská, Zemplínska a Užská. V treťom zväzku Komárňanská, Rábska a Mošonská. Štvrtý zväzok A. Fekete Nagya sa venuje len Trenčianskej župe. V druhom a piatom zväzku sa slovenské župy nevyskytujú. V roku 2002 vyšiel k tomuto dielu register (Ördög, 2002).

² Formálnu hranicu určuje dátum vyhotovenia súpisu pápežských desiatkov, ktorý vznikal v rokoch 1332 – 1337 (MVS I, s. 13 – 17; MVH I/I, s. 19 – 409).

1998).³ Dielo je opäť štruktúrované na základe žúp radených abecedne podľa maďarských názvov. V prvom zväzku sa zo slovenských oblastí nachádza Abovská, Oravská (mad'. Árva) a Tekovská (mad'. Bars) župa, v druhom Ostrihomská (mad'. Esztergom), Gemerská a Rábska (mad'. Györ), v treťom Hontianska a Komárňanská a nakoniec vo štvrtom Liptovská, Mošonská, Novohradská a Nitrianska. Ani kombinácia Csánkiho a Görffyho zemepisu nezaručuje pokrytie celého územia Slovenska, pretože v nich chýbajú spracovania Bratislavskej, Turčianskej a Zvolenskej župy. Navyše ani Csánkiho spracovanie v mnohých prípadoch nie je dostačujúce. Preto musia historici siahnuť po práca, ktoré nemajú vyslovene miestopisný charakter, ale prinášajú veľké množstvo materiálu. Z maďarských prác hodno spomenúť najmä knihu A. Fekete Nagya o Spiši z roku 1934 (Fekete Nagy, 1934). Práca je cenná najmä z pohľadu autorovej obrovskej heuristiky. Charakter miestopisu má zemepis Bratislavskej župy od J. Háziho (Házi, 2000). Pre územie Turca vyšli dve práce: prvá zásluhou E. Mályusza ešte v roku 1922 (Mályusz, 1922) a neskôr v roku 1996 pridal svoj autorský počin J. Beňko (Beňko, 1996). Autor ďalšou nepriamo nadviazal na svoju knihu o osídlení severného Slovenska, kde sa venoval severným časťiam Trenčianskej, Liptovskej, Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy a celej Oravskej župe (Beňko, 1985). Pre Liptov hodno spomenúť prácu A. Húščavu (Húščava, 1930) vychádzajúcu metodologicky z publikácie jeho školiteľa V. Chaloupeckého (Chaloupecký 1923), okolo ktorej sa strhla emotívnejšia a podnetná diskusia zásluhou D. Rapanta (Rapant, 1934). O osídlení Liptova v stredoveku nakoniec vyšla ešte v osemdesiatych rokoch 20. storočia práca F. Uličného v troch častiach (Uličný 1983, 1985, 1987). Susedná Orava sa dočkala samostatného miestopisu vďaka A. Kavuljakovi (Kavuljak, 1955) a spomenúť treba aj dizertačnú prácu M. Mrekaj, ktorá však doteraz neuzrela svetlo sveta v knižnej podobe (Mrekaj, 2012). Podobného charakteru je aj monografia P. Maliniaka venovaná Zvolenskej župe (Maliniak, 2009). Cennú faktografiu poskytujú topografické spracovania osídlenia troch východoslovenských žúp (Šarišskú, Zemplínsku, Užskú) od spomenutého F. Uličného (Uličný, 1990, 1995, 2001). Iné prístupy zvolili V. Rábik (spracoval nemecké osídlenie v župách Šarišskej, Abovskej, Zemplínskej a Uzskej; Rábik, 2006) a M. Marek analyzujúci rozšírenie jednotlivých etník v osídlení stredovekého Slovenska (Marek, 2006). Pri východnom Slovensku nemožno obísť B. Varsíka a jeho monumentálne trojzväzkové Osídlenie Košickej kotliny (Varsík, 1964 – 1977).

Predložený zoznam si v žiadnom prípade nenárokuje úplnosť. V odkazovaní na literatúru vhodnú a potrebnú na identifikáciu lokalít v priestore by sa dalo pokračovať ešte dlho. Zmyslom jej výberu na tomto mieste bolo najmä poukázanie na niekoľko odlišností. Predovšetkým sú to práce vznikajúce v rôznych časových obdobiach, čo so sebou prináša aj objektívne technické obmedzenia starších prác. Druhým markantným rozdielom sú rozdiely vo zvolenej metóde a formulovaní výsledkov analýzy. Viaceré z týchto diel nie sú miestopismi v pravom slova zmysle, aj keď plnia čiastočne aj túto úlohu. Dá sa nájsť aj ich spoločné miesto, ktorým je zameranie predovšetkým na sídla. Malý dôraz sa však kladie na výskum iných terénnych názvov. Najviac si historici všímajú názvy vodných tokov – hydronymiu, ostatné toponymá sú využívané a skúmané sporadicky. Navyše sa pridáva ešte jeden praktický problém, ktorý sa snažil vo svojej pracovnej kartotéke vyriešiť prof. V. Sedlák. Všetky práce totiž zoradujú materiál podľa žúp, chýba tak možnosť celoplošného hľadania istého typu názvu a jeho efektívnejšie vyhľadanie.

³ Prvý zväzok vyšiel v novom vydaní v roku 1987 spolu s ďalšími dvoma.

V takto stručne narysovaných líniah sa zrodila idea vytvorenia korpusu stredovekého toponymického materiálu z územia Slovenska. Primárny dôvod bol potreba príručky na identifikáciu lokalít v priestore. Vzhľadom na obrovské množstvo zachovaného materiálu (len k územiu Slovenska sú to desaťtisíce prameňov) a (ne)podporu základného výskumu v humanitných vedách (a s tým spojenú otázku dostatočne širokého tímu) je konvenčná cesta (knižné príručky) takmer neuskutočiteľná. Aktuálnosť alebo potreba takého postupu je však už dnes otázna, keďže digitálna forma v podobe voľne dostupnej on-line databázy so širokými možnosťami vyhľadávania ponúka oveľa väčší komfort pri práci nielen pre historika, ale aj pre vedcov v iných vedných odboroch. Navyše sa odbúravajú rôzne obmedzenia doterajších postupov – časový horizont zverejnenia výsledkov, (ne)možnosť aktualizácie, resp. opravy, mobilita a dostupnosť databázy a pod.

Výstavba hesla v databáze CTSM

Základom databázy Corpus Toponymicum Slovaciae Medievalis (v skratke CTSM) je heslo obsahujúce niekoľko základných údajov. Ich výber a štruktúra sice primárne vychádzajú z potreby historika, no sú vytvárané s vedomím využiteľnosti aj v iných vedných odboroch, napr. v onomastike a jazykovede.

Id: Každé vložené heslo databázy bude mať automaticky pridelené samostatné unikátnie identifikačné číslo. Tento údaj bude klúčový jednak pri odkazovaní na zdroj v odborných študiách, výhodu jednoduchého 6- – 7-miestneho čísla ocenia aj tí, ktorí budú chcieť citovaný zdroj dohľadať späť bez vypisovania alebo kopírovania dlhej URL adresy.

Toponymum: Základným údajom v databáze je toponymum v presnej (transliterovanej) forme pochádzajúcej priamo z prameňa. Problematickými sú môžu stať nielen mená s alternatívnymi čítaniami, čo sa dá vyriešiť pridaním všetkých variantov, ale potenciálne aj grafická totožnosť litier „t“ a „c“. Riešením bude nastavenie vyhľadávania tak, že pri vyhľadávaní jednej z týchto grafémov budú vyhľadané obe z nich. Ak zadáme vyhľadať názov „Geche“, potenciálnym výsledkom vyhľadávania budú výrazy „Geche“ a „Gethe“ (pravda, ak budú v databáze).

K týmto údajom hodno dodat', že budú prínosné nielen pre obdobie 14. a 15. storočia, keď narastá počet prameňov, ale svoju úlohu zohrá aj pri revidovaní chybných čitaní toponým v starších ediciach, čo častokrát viedlo k dezinterpretáciám napr. aj vo Vodopise V. Šmilauera (Šmilauer, 1932).

Dnešný názov: Vyplnenie tejto položky je závislé od toho, či dokážeme toponymum identifikovať s dnešným. Pri kontinuálne osídlených lokalitách alebo významnejších tokoch alebo vrchoch je to o čosi jednoduchšie. Stotožnenie častokrát uľahčuje spresnenie v samotnom prameňi. Ako príklad môže poslúžiť prameň z roku 1371, v ktorom sa spomína *potok zvaný Zekpatak tečúci cez Letanovce* (MNL OL DL 71 650). Vzhľadom na historickú polohu Letanoviec ide o potok tečúci okolo tamojšieho kostola a vlievajúci sa do Brusníka. Priradenie hodnoty “dnešný názov” však komplikuje fakt, že tento vodný tok nemá štandardizovaný názov,⁴ hoci miestni ho

⁴ Zoznam štandardizovaných názovov vodných tokov k februáru 2017 [cit. 2017-10-08]. Dostupné na internete: http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/nazvy-vod/vodne-toky_februar_2017.pdf.

nazývajú Jareček, resp. Malý jarek.⁵ Najlepším riešením sa zdá upozornenie používateľa na neštandardizovanú formu názvu.

Samostatnú skupinu tvoria toponymá dnes už neexistujúcich historických objektov, napr. zaniknutých sídel. V odbornej literatúre sa často pristupuje k ich rekonštrukcii (viac či menej vhodnej). Niekoľko sa využije zachovaný terénný názov (napr. Margecianka pri Studenci, okr. Levoča),⁶ v niektorých prípadoch historici zvolia umelé pomenovanie (napr. *Štefkovce, zaniknutá stredoveká dedina pri Nemešanoch, okr. Levoča).⁷ Tieto rekonštrukcie majú predovšetkým rozlišovaciú funkciu, keďže v mnohých prípadoch ide o bežné formy vzniku pomenovaní sídel. Ak zostaneme pri zmienenej Margecianke, tak v priestore Spiša sa nachádzajú ďalšie dve lokality nesúce názov podľa patrocínia tamojšieho kostola: Margecany (okr. Gelnica, prvá zmienka o obci pochádza z roku 1328. MNL OL DL 83 199: ...*villis sancti Anthonii et sancte Margarethe...*) a Margoričany (terénný názov v chotári Veľkej Lesnej, okr. Stará Ľubovňa pri ceste do Toporca, prvá zmienka sa zachovala z roku 1323. MNL OL DL 63 648: ...*Scenmargita...*).⁸

Údaje v tejto položke tak budú mať tri varianty: (1) dnešný štandardizovaný názov, (2) rekonštruovaný názov (pomocou existujúceho terénneho názvu alebo umelo vytvorený) a (3) prázdné pole.

Druh lokality: Ide o položku slúžiacu najmä na špecifikáciu pri podrobnejšom výskume zameranom na jeden druh objektov. Možnosti výberu budú uzavreté. Zo skúšobnej vzorky, predstavujúcej približne 4500 stredovekých toponým získaných výskumom z originálneho archívneho materiálu,⁹ bolo vyselektovaných osem ich základných kategórií:

- sídlo – ide o najzastúpenejšiu kategóriu. Do nej patria mestá, mestečká, dediny či menšie majere. Napr. *civitas murata Podolyn* (MNL OL DL 9 432); *opidum Zepsy* (MNL OL DL 8 269); *villa Montis Sancti Georgii* (MNL OL DF 266 933); *villicula vulgariter Heg dicta* (MNL OL DL 63 668); *possessio Aranyas* (MNL OL DL 272 618); *preedium Kromlaw* (MNL OL DL 21 197).
- vodný tok/prameň/vodná plocha (hydronymá) – veľmi početná skupina, pretože vodné toky patrili v stredoveku medzi základné orientačné body. Napr. *fluvius Turuch* (MNL OL DL 65 737); *rivulus Kostrochinpataka* (MNL OL DL 74 878); *fons Belahozthe* (Marek, 2013,

⁵ Za informáciu d'akujem doc. PhDr. Michalovi Slivkovi, PhD. (*1948 Letanovce).

⁶ Katalóg objektov ZB GIS [cit. 2017-10-08]. Dostupné na internete: https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/?bm=zbgis&z=15&c=20.75087,49.05516#/detail/ease/AV8VS6id9GWJhBSWqW_K.

⁷ Dedinu pod iným názvom archeologicky preskúmal Belo Polla (Polla, 1962). V prameňoch sa vyskytuje pod menami: 1295 *villa Stephanii* (MNL OL DL 63 621); 1319 *Stepkfalua* (RDSL II, 205, č. 434); 1343 *villa Stephk* (MNL OL DL 83 237). K jej lokalizácii pozri Števík, 2006, s. 103 - 108; Slivka, 2010, s. 51 - 52, poznámka č. 32; Števík, 2011, s. 99 - 101; Labanc, 2011, s. 178 - 179; Labanc, 2013, s. 84 - 85. Diskusia priniesla revíziu lokalizácie publikovanej Fekete Nagy, 1934, s. 157 - 158.

⁸ Za pomoc pri prvotnom testovaní modelu fungovania databázy by som sa na tomto mieste chcel pod'akovat' študentom Katedry história Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity, ktorí v rokoch 2016 a 2017 navštěvovali alebo navštievujú mnou vedený predmet s názvom Seminár k slovenským stredovekým dejinám (uvádzam ich v abecednom poradí): Mgr. S. Anderáková; Bc. L. Balna; Bc. P. Bilková; Mgr. J. Blšáková; Mgr. A. Botková; Mgr. K. Brisudová; Bc. T. Čmehil; Mgr. K. Danková; Mgr. M. Došeková; Mgr. D. Fridrichová; Bc. B. Granský; Bc. L. Gros; Bc. M. Horváth; Bc. V. Horváthová; Mgr. K. Hrdlovičová; Bc. P. Chlepkó; Bc. S. Jurala; Mgr. S. Kabáčová; Bc. D. Korytko; Bc. M. Kresila; Mgr. L. Lacková; Bc. A. Macková; Mgr. H. Martišová; Bc. D. Obalová; Bc. B. Patylová; Bc. M. Petříček; Bc. L. Pokorná; Bc. N. Schwammelová; Bc. N. Slamková; Bc. N. Trenčanová; Bc. M. Vitáloš; Bc. M. Žemla.

- s. 355 – 356, č. 246); *lacus Sarhegh* (Marek, 2010, s. 155 – 158, č. 150); *gurges Trebogoch* (Motešický, s. 155 – 158, č. 150); *rivulus Eisseyfen alio nomine Brusnik* (MNL OL DL 74 864).
- zem/majetok/územie – pomerne široko zastúpená skupina zahrňujúca v sebe najrôznejšie toponymá označujúce istú oblasť. Napr. *districtus Challokuz* (MNL OL DL 2 289); *confinium Moraue* (CDSI II, s. 81 – 82, č. 124); *locus Maliscapotoca* (MNL OL DL 45); *Lyptovya* (MNL OL DL 65 737); *comitatus Sarus* (MNL OL DL 64 136); *terra non arabili qua dicitur Drysch* (MNL OL DL 74 864); *particula terre versus silvam Nigram, que vulgariter fovea carbonum appellatur* (RDSI II, s. 357 – 358, č. 814) a ďalšie.
 - stavba/zariadenie – o čo menej zastúpená je táto kategória v celkovom korpuse, o to väčší význam má pri rekonštrukcii historických procesov, najmä v oblasti hospodárskej, či výskumu každodennosti. Do tejto kategórie je potrebné zahrnúť aj sakrálne stavby, hoci nejde o toponymum v pravom slova zmysle. Vytvorí sa tak základná informačná báza pre súhrnný stredoveký súpis patrocíní a cirkevnú topografiu, ktorej absencia je citel'ná. Napr. *pons Tyryk* (SASK, scr. 9, f. 1, č. 20), *molendinum Turkolma* (MNL OL DL 40 492), *obstacula Weer* (MNL OL DL 266 829), *curia Hank Mayur vocata* (MNL OL DL 39 674), *fodina lapidum vulgariter Kuzuruku nominatam* (MNL OL DL 39 644), *montana Vrbura* (MNL OL DL 63 773), *argenti fodina Seyler vocata* (MNL OL DL 83 268), *ecclesia beate Marie Virginis in Schevnek* (MNL OL DL 263 199).
 - vrch/kopec/skala/pohorie – tiež ide o oblúbený orientačný bod pri ohraničovaní majetkov. Zaiste pre svoju stabilitu a relatívnu nemennosť v priestore. V tejto skupine sa nachádzajú nielen väčšie geomorfologické celky, ale aj menšie skalné útvary. Napr. *montes Symina et alpes Tarchal* (MNL OL DL 63 684), *mons niger dictus vulgariter Swarczenberg alio nomine Feketeerdew* (MNL OL DL 74 864), *lapis Iestrabskala* (MNL OL DL 272 423), *petra Scalka* (MNL OL DL 74 878), *monticulus Pachys* (MNL OL DL 63 810), *monticulus, qui vulgo Holum dicitur* (RDSI II, s. 195 – 196, č. 410) a pod.
 - pole/lesný porast/lúka/vinica/sad – počet týchto názvov rastie v priamej úmernosti s hospodárskym využitím krajiny. Les patril k základným zdrojom suroviny a jednotlivé mestá a dediny sa oň primerane starali, resp. dôrazne bránili svoje záujmy pri cudzích zásahoch. V prameňoch mladšieho obdobia (po roku 1400) sa častejšie objavuje charakteristika kvality lesa – les hospodársky využívaný, hájený les (háj), mladý les, chrasťie a pod. Napr. *pratum Toplica* (RDSI II, s. 99 – 100, č. 185), *silva Slauci Frydpusch* (MNL OL DF 266 937), *silva vetitia vulgariter Ereztuen vocata* (MNL OL DL 39 674), *nemus Liznicza* (MNL OL DL 60 959) a pod.
 - komunikácia/cesta/chodník – drívavá väčšina zmienok o akejkoľvek komunikácii neobsahuje informáciu a jej názve. Zvyčajne dostávajú obyčajný prívlastok (najčastejšie *magna*), prípadne je pri nich špecifikácia smeru – odkiaľ a kam vedú (napr. MNL OL DL 39 635: ...*viam, qua itur versus Hungariam...*; MNL OL DL 40 246: ...*magnam viam, qua itur de Sancto Georgio...*; MNL OL DF 272 247: ...*magnam viam predictam, per quam itur ad ecclesiam beati Martini de Almas...*). Vlastný názov je súčasťou raritný, v každom prípade sa v prameňoch zriedkavo objavuje. Napr. *via Kwhydwtha* (MNL OL DL 13 369), *via exploratorium de Bohemia, que vulgo dicitur Symaruth* (CDSI II, s. 367 – 368, č. 532) a pod.
 - časť sídla/mestská štvrť/ulica – za špecifickú kategóriu treba považovať časti sídel, predovšetkým ulice či štvrte. Ich názvy sa v prameňoch vo väčšej miere vyskytujú až v 15. storo-

čí. Sú veľmi dôležitým prameňom pre topografiu mesta, jeho hospodársky život, ale aj národnostné zloženie. Napr. časti mesta v Bardejove v pramene z roku 1425: *antiqua platea, in der Rewfer gasse, Foris civitatem, In Longa linea, Platea Sclavorum, In suburbio, Ultra aquam, In platea Lutifigulorum, In secunda linea Lutifigulorum, In platea Hospitalis, In platea Hilpisch, In secunda linea* (ZsO XII, s. 351 – 361, č. 911).

Samozrejme, musíme počítať s toponymami, ktoré nebude možné zaradiť do žiadnej z vymenovaných kategórií. Preto bude vytvorená kategória „iné“. Z nej môže byť časom pri istom relevantnom počte vyčlenená nová skupina.

Dátum vydania prameňa: Dôležitosť tohto údaja je zrejmá nielen pre historikov. Dovoľuje totiž synchrónnu a asynchronnú komparáciu údajov. Vzhľadom na obrovské množstvo materiálu a únosnosť napĺňania databázy bude tento údaj obmedzený iba na rok, resp. interval rokov, v ktorých vznikol prameň obsahujúci analyzované toponymum. To však iba pri origináloch. Pri ďalších zachovaniach (B, C, D, E, F, M, P, R, T) bude databáza obsahovať časové údaje v reťazci až k originálnemu zachovaniu. Hoci je tento údaj súčasťou napr. arpaďovského miestopisu (Györffy, 1963 – 1998), nie je všeobecne vnímaný ako istý determinant formy zápisu toponyma. Význam mu neprikladá ani slovenská metodika spracovania hydronymie (Krško, 2005, s. 15 – 39), ani samotné publikácie mapujúce jednotlivé povodia slovenských riek (výberovo napr. Majtán – Rymut, 2006; Hladký, 2011; Závodný, 2012; Goótšová et al., 2014; Beláková, 2014). Ak je totiž prameň viacnásobne odpisovaný, môže dôjsť k dvom situáciám:

- k nevýznamnej zmene grafém bez vplyvu na porozumenie zápisu,
- k (vedome alebo nevedome) chybnému odpisu pôvodného toponyma, napríklad v dôsledku aktualizácie historického zápisu podľa doby vyhotovenia odpisu (vedome), alebo ako výsledok nesprávneho čítania (nevedome).

Príklad k prvej situácii poskytuje listina Spišskej kapituly zo 7. decembra 1279 obsahujúca dohodu o dosídľovaní územia pod Vysokými Tatrami, ktorá sa zachovala nielen v origináli (A), ale aj v niekoľkých hodnoverných stredovekých odpisoch (C).

Zachovanie	Rok	Rok	Rok	Rok	Rok	Zápis	MNL OL DL
A	1279					Cethana	74 779
C1	1279	> 1292	> 1308			Cethana	74 782
C2	1279	> 1292	> 1308	> 1331		Cethana	74 792
C3	1279	> 1292	> 1308	> 1348		Cetana	74 809
C4	1279	> 1292	> 1308	> 1348		Chetene	74 811
C5	1279	> 1292	> 1308	> 1348	> 1366	Chethene	74 828

Z tabuľky jednoznačne vyplýva, že spočiatku nedochádzalo k zmenám, drobné variácie sa objavujú až po takmer sedemdesiatich rokoch. Dôležité je upozorniť aj na odpisy z roku 1348, ktoré nie sú totožné. Pod číslom 74 809 je v archíve v Budapešti uložený originál listiny Spišskej kapituly z 29. apríla, pod signatúrou 74811 listina toho istého vydavateľa zo 16. mája 1348. Obe odpisovali z rovnakej predlohy z roku 1308 a napriek tomu došlo k prezentovanej variácii. Toto toponymum bude v databáze šest'násobne, pretože sa zachoval v šiestich zachovaniach, ktoré má každé svoju hodnotu.

Z druhej kategórie možno vybrať prípad názvu Iliašoviec zachovaného v listine Ladislava IV. z roku 1282, ktorú poznáme tiež z overeného a neovereného odpisu z 18. storočia.

Zachovanie	Rok	Rok	Zápis	MNL OL
A	1282		Helyaszaza	DF 262 676
E	1282	> 1766	Helyaszaza	DL 1 087
F	1282	> 1701 – 1800	Helyashaza	DL 71 615

Kým zachovanie A a E uvádzajú zhodné toponymum, rozdiel je v zachovaní F. Hoci ide o jedinú grafému, takto pozmenený názov sídla nás zbavuje pramennej hodnoty. Forma *Helyaszaza* informuje aj o etnicite majiteľa dediny a aj z iných prameňov vieme, že Eliáš bol predstaveným Provincie spišských Sasov (Zsoldos, 2011, s. 240). Ak by sme poznali len formu *Helyashaza* (doslovne *Eliášov dom*), viaceré súvislosti by nám unikli, zvlášť ak ide o unikátnu verziu názvu obce (v 13. storočí sa Iliašovce spomínajú ako *villa Vrsi – Medved’ova Ves*, MNL OL DL 71 611: 1263 > 1787).

Podobný prípad som už spomenul aj vo svojej obšírnejšej recenzii *Hydronymie slovenskej časti povodia Hornádu* zameranej predovšetkým na spišský materiál (Labanc, 2015, s. 242 – 243). Ide o názov vodného toku v metácií Kežmarku z roku 1269. Privilégium Bela IV. poznáme z viacerých zachovaní (B1, B2, C1, C2) z rozmedzí rokov 1399 – 1440. V nich vystupuje ten istý tok v dvoch variantoch:

Zachovanie	Rok	Rok	Rok	Rok	Rok	Rok	Zápis	MNL OL DF					
B1	1269	>	1270	>	1399	>	1399	Byztriche Byztrichepotoka	281 701				
B2	1269	>	1270	>	1399	>	1399	>	1419	Biztriche Biztrichepotoka	281 717		
C1	1269	>	1270	>	1399	>	1399	>	1434	Vyzniche Wyznichepotoka	281 723		
C2	1269	>	1270	>	1399	>	1399	>	1434	>	1440	Wyzniche Wyzniczepatka	281 737

Z analýzy zachovaní jednoznačne vyplýva, že k zmene názvu potoka (na tomto mieste nie je dôležitá jeho poloha) došlo pri vyhotovovaní hodnoverného odpisu konfirmácie Žigmunda Luxemburského z roku 1399 Spišskou kapitolou v roku 1434. Ak by sme zachovania staršie ako C1 a C2 nepoznali, ovplyvnilo by to analýzu hydronymie, resp. toponymického materiálu všeobecne.

Na niekoľkých príkladoch som sa pokúsil ilustrovať potrebu uvádzania formy zachovaní jednotlivých listín vo forme radu dátumov. Vyhľadávanie v databáze bude samostatné pre dátum vydania samotného prameňa a pre dátum vyhotovenia odpisu.

Forma zachovania prameňa: Údaj nadväzuje na predchádzajúcu kategóriu. Pri identifikácii foriem zachovania sa bude využívať diplomatické značenie podľa Slovenského diplomatára.

Uloženie prameňa: Uloženie prameňa bude uvedené štandardným spôsobom archív – fond – signatúra. Pri zadávaní týchto hodnôt systém upozorní vkladateľa na zhodu a zabráni tak duplicitnému vloženiu toponým z rovnakého prameňa.

Poloha zápisu v prameni: Položka má svoje opodstatnenie najmä pri väčších listinách a viacstránkových knihách či hárkoch, pri ktorých by spätné dohľadanie toponyma znamenalo vysokú časovú náročnosť. Poloha zápisu bude udávaná v podobe číslo folia – číslo riadku, pričom druhý údaj bude znamenať číslo riadka na konkrétnom foliu. Pri paginovaných prameňoch bude možnosť vyplniť pole “strana”.

Meno autora hesla: Ku každému heslu bude automaticky priradené meno vkladateľa podľa jeho prihlásovacích údajov. Databáza svojím zameraním a šírkou presahuje možnosti jedného človeka, aj keby sa jej venoval dlhodobo a výlučne. Takisto zatiaľ nemožno rátať s vytvorením väčšieho tímu pre jej potreby. Samotná databáza totiž potrebuje čas na etablovanie sa (nielen) v historickej obci a v nadväznosti na jej využitie bude vhodné rozvíjať ju pomocou ďalších investícií – personálnych aj hmotných.

V prvotnej fáze pôjde predovšetkým o úzky okruh vkladateľov, predovšetkým riešiteľov grantu. Svoju úlohu tu zohrá crowdsourcing, avšak vzhládom na vedecký charakter databázy nepôjde o štandardné využitie dňu. Azda lepším výrazom je proficrowdsourcing, teda využitie profesionálnej verejnosti, ktorá je potenciálnejou cieľovou skupinou databázy a mohla by mať záujem na jej raste. Zapojenie sa takýchto odborníkov má v zásade tri výhody:

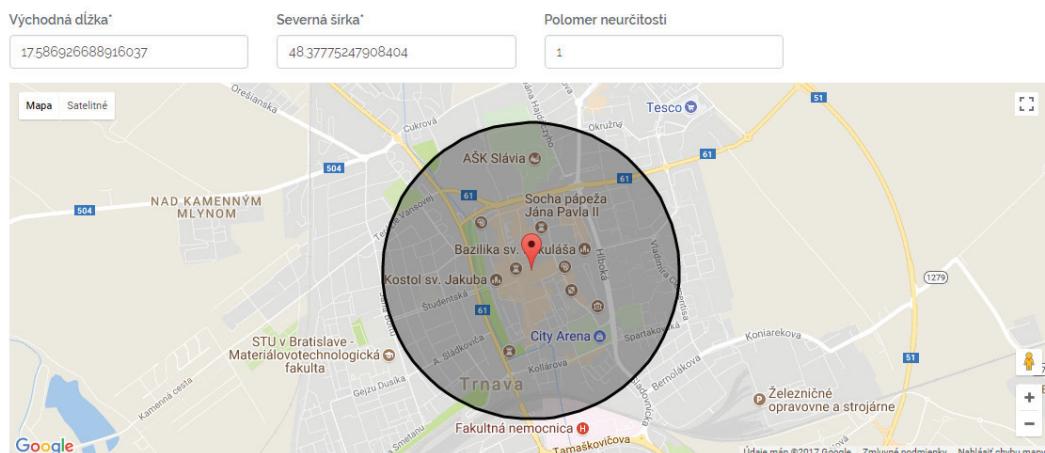
- každý prispievateľ nezávisle na ostatných si môže budovať vlastný orientačný register vo svojej heuristickej základni, ktorý bude mať prístupný kedykoľvek a kdekoľvek,
- kumulácia údajov viacerých prispievateľov a vzájomné zdieľanie prinesie zrýchlenie heuristiky pre jednotlivcov,
- každé heslo je samostatným záznamom, ktorý je možné citovať v odbornej spisbe, vytvára sa tak príležitosť autorov na zvýšenie počtu ohlasov, čo je jedným z hlavných sledovaných scientometrických údajov.

Literatúra a poznámky: Digitálna on-line databáza je sice inovácia pre historické vedy, musí však dodržiavať isté vedecké štandardy. Jedným z nich je odkazovanie na zdroje. Súčasťou každého hesla bude priestor na uvedenie doplnkovej literatúry, prípadne zdrojov, ktoré pomohli lokalizovať toponymum. Tento priestor nebude dostatočný na podrobne dokazovanie, a preto súčasťou portálu by mala byť sekcia na publikovanie podrobnejších analýz. Samozrejme, s ohľadom na scientometrické kritériá bude pochopiteľné, ak autori zvolia konvenčnú formu publikovania svojich analýz vo vedeckých časopisoch a “topografický/toponymický blog” on-line databázy bude poskytovať so súhlasom autorov a redakcie prebraté články.

Geografická lokalizácia: Potreba rýchlo dostupnej a unifikovanej pomôcky pri lokalizácii toponým bola jednou z kľúčových inšpirácií pri vzniku nápadu vytvoriť on-line databázu CTSM.

Ukážka pracovnej verzie databázy v časti „Geografická lokalizácia“:

Geografická lokalizácia

Poloha toponyma je kvôli prehľadnej orientácii vyznačená v aktívnej mape ako kruh s určitým polomerom. Najnižšia hodnota je zvolená na 1 km, čo vytvára priestor s plochou viac ako 3 km^2 . Veľkosť polomeru kruhu sa bude lísiť podľa schopnosti a možnosti vkladateľa určiť presnú polohu toponyma. Mapu s polohou vyznačenou kruhom sprevádza aj údaj o východnej dĺžke a severnej šírke. Ich hodnoty sú generované automaticky podľa umiestnenia stredu kruhu kvôli možnosti kopírovania a využitia pre iné mapové systémy, resp. geoinformačné systémy.

Vyhľadávanie nebude možné len v textovej časti hesla, ale nástroj na výber bude možné použiť aj v priestorovom zmysle – laicky povedané výber toponým bude možné urobiť pomocou vyznačenia priestoru na mape a systém vygeneruje všetky toponymá vložené do databázy s lokalizáciou vo vybranej oblasti.

V predchádzajúcich odsekoch bola načrtnutá základná vízia formy a fungovania databázy toponymie stredovekého Slovenska, ktorá bude výsledkom riešenia projektu VEGA č. 1/0162/16 a bude spustená v skúšobnej prevádzke pre verejnosť v priebehu roka 2018. Na jeho konci by mala byť databáza funkčná v zmysle schopnosti napĺňať ju údajmi a tie efektívne vyhľadávať.

Jazykovedci, onomastici a ďalší špecialisti ako cieľová skupina CTSM

Idea CTSM primárne vznikla z potreby historika rýchlo a spoľahlivo lokalizovať terénny názov, resp. vyselktovať skupinu miest, ktoré môžu byť s ním identifikované. Prirodzeným rozvíjaním myšlienky CTSM spolu s inšpiráciou v pracovných postupoch prof. V. Sedláčka, dlhorčného pedagóga na Katedre história Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity, je možné konštatovať, že samotná databáza poskytuje mnohé možnosti na využitie pri jazykovednom a onomastickom výskume. Sú v týchto odboroch laikom pokúsim sa len načrtnúť oblasti potenciálneho príspevku databázy CTSM pre jazykovedu a onomastiku.

Historická lexikológia slovenčiny

Vďaka dlhorčnému výskumu slovenských jazykovedcov je odbornej aj laickej verejnosti prístupný na naše pomery monumentálny Historický slovník slovenského jazyka (HSSJ). Pri

jeho príprave boli excerptované vytypované pramene. Medzi nimi nechýbali ani tie editované prof. R. Marsinom v Slovenskom diplomatári (listy a listiny k územiu Slovenska do roku 1260, CDSI I – II). Ide výlučne o pramene v latínskom jazyku, ktoré ponúkajú materiál pre výskum historickej lexiky slovenského jazyka pomocou terénnych názvov. Práve rozšírenie tejto skupiny bude prínosom databázy CTSM, ktorá niekoľkonásobne zväčší množstvo takto využiteľného materiálu. Samozrejme, dátá budú vkladané bez ohľadu na jazykový pôvod (okrem slovenčiny aj maďarský a nemecký), čo umožní hlbšiu komparáciu.

Napríklad pre adjektívum *kráľovský* uvádza HSSJ najstarší doložený údaj z roku 1473 zo Žilinskej knihy. V doterajšom zhromažďovaní materiálu pre potreby CTSM sa podarilo nájsť doklad pre užívanie tohto slova už v roku 1353, keď sa objavuje v názve cestnej komunikácie: *antiqua semita Kralowastaraputh* (MNL OL DF 262 672). Výraz vo význame *Kráľovská stará cesta* zároveň poskytuje aj starší doklad na užitie substantíva *pút'* vo význame cesta (HSSJ: 1575). Ďalšie príklady možno uviesť len schematicky:

Slovo	HSSJ	CTSM
lán	1358	1329 Laan
konopisko	1556	1437 Na konopiskw
rakytie	1601	1255 Rachathia

Historická dialektológia

Jej výskum je úzko previazaný s výskumom historickej lexiky a princípy prínosu CTSM pre jej skúmanie sú rovnaké. Databáza systematickým dopĺňaním údajov dokáže ponúknúť širokú vzorku materiálu, ktorý bude možné špecifikovať chronologicky i priestorovo. Pri dostatočnom množstve hesiel dokladajúcich výskyt istého javu bude môcť jazykovedec automaticky vytvoriť mapu jeho rozšírenia.

Ukážka možného materiálu pre historicko-dialektologický výskum:

Zápis v prameni	Rok	Rekonštrukcia	Spisovná forma	MNL OL
Paulowe iavore	1353 > 1354	Pavlove javore	Pavlove javory	DF 262 672
Na konopiskoch	1437	Na konopiskoch	Na konopiskách	DL 63 810
fons Zthwczenna	1437	Studzenka	Studienka	DL 63 810

Onomastika

Zvlášť významný prínos CTSM databázy sa dá očakávať pri onomastike, resp. toponomastike, ktorú nemožno naplno rozvíjať iba metódami jazykovednými (Šmilauer, 1966, s. 11). Tak ako história prispieva k rozvoju toponomastiky, rovnaký vzťah by mal existovať opačným smerom. Bez komplexnej spolupráce medzi týmito odbormi dochádza z oboch strán k zbytočným nepresnostiam a niekedy k formulovaniu d'alekosiahlych záverov bez reálnej opory v skutočnosti.

Veľmi zaujímavým príkladom hodným uvedenia je zaniknutá stredoveká dedina Krigov, kedy si ležiacu medzi dnešnými obcami Pavlany a Olšavica (Fekete Nagy, 1934, s. 161).⁹ Archeológovia datovali vznik tejto dediny do 13. storočia (Čaplovič – Javorský, 1990, s. 82)

⁹ Jej polohu pripomína terénny názov Krigov v severnej časti chotára Pavlian. Katalóg objektov ZB GIS [cit. 2017-10-08]. Dostupné na internete: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/?bm=zbgis&z=15&c=20.72282,49.06939#>.

a onomastici videli pôvod názvu v osobnom mene (Goótšová et al., 2014, s. 227). Obe informácie je však potrebné revidovať po preskúmaní známych písomných prameňov. V prvom rade je dôležité v nich roztriediť zmienky o Krigove pri Pavľanoch a o dnešných Vojňanoch. Obe dediny sa nachádzali na Spiši a obe vystupovali pod veľmi podobným názvom. Na tomto mieste nie je podstatná minuciózna analýza otázky ich rozlíšenia, stačí tu konštatovanie, že prvá príama zmienka o Krigove pri Pavľanoch pochádza z roku 1343 a nachádza sa v listine krajinského sudskeho Pavla svedčiacej o dohode medzi spišským prepoštom Jánom a šľachticmi zo Spišského Hrhova v spore práve o Krigov (SpP, č. 67). V tomto prameni sa uvádza aj alternatívny názov dediny: *possessio Kyryk seu alio nomine Iwanusy vocata*. Z testamentu prepošta Jána spisaného v roku 1348 zas vieme, že v dedine stál kostol zasvätený sv. Jánovi Krstiteľovi (SASK, scr. 12, f. 1, č. 2). No ku Krigovu sa vzťahuje ešte jedna listina, a to správa Jasovského konventu z vyšetrovania násilností, ktorých sa dopustili obyvatelia Vyšných Repáš. Tí podľa výpovede susedných Olšavičanov a obyvateľov *Margecianky ozbrojení napadli dedinu spišského prepošta zvanú *Wýfolu* (z mad'. Nová Dedina) a tamojším obyvateľom spôsobili ujmu na zdraví a dobytku (MNL OL DF 272 267). Ide o ten istý spor, ktorý sa skončil dohodou v roku 1343. To znamená, že v prípade Krigova sa nám z rokov 1342 – 1343 zachovali tri názvy pre to isté sídlo s rôznymi motiváciami:

- *Wýfolu* – z mad'. nová dedina – odkaz na novozaložené sídlo,
- *Kyryk* – z nem. vojna, spor – odkaz na konfliktné situácie sprevádzajúce počiatky sídla,
- *Iwanusy* – domáca forma mena Ján – odkaz na patrocínium tamojšieho kostola a *de facto* aj prepošta, za pôsobenia ktorého bola dedina založená¹⁰.

Neskoršie zmienky o dedine z rokov 1355 a 1363 svedčia, že sa v horizonte niekoľkých rokov definitívne presadil názov reflektujúci konflikt pri založení dediny (*Crygo*, SpP, č 82).

Ak by sme do databázy CTS defense vložili toponymá z citovaných listín, obyčajným geografickým ohraničením výberom kombinovaným so špecifikáciou lokality by sme dostali tieto výsledky:

Zápis v pramene	Dnešný názov	Rok zmienky
Wýfolu	Krigov	1342
possessio Kyryk seu alio nomine Iwanusy vocata	Krigov	1343
Iwanusy	Krigov	1348
Crygo	Krigov	1355 > 1363
Crygo	Krigov	1363

Ostáva už len na onomastikoch, ako budú takto vyselektovanú skupinu údajov analyzovať a interpretovať. Ich závery potom musia historici a archeológovia reflektovať. Opäť sa tu nuka ukážka výhod on-line databázy CTS defense. Ak by mala takáto komunikácia prebiehať konzervatívnymi prostriedkami doteraz bežnými v práci slovenských historikov a onomastikov, vyžadovala by si obrovské množstvo času a úsilia. Ak prebehne takáto diskusia prostredníctvom databázových hesiel (historik zadá toponymá do databázy, onomastik ich interpretuje, historik a archeológ ich reflektuje), čas potrebný na takúto činnosť sa dramaticky skráti a počet recipientov sa nepriamou úmerou zvýší. Pri postupnom raste a využívaní databázy nebude výnimkou, ak osoby z oboch

¹⁰ Analógiu ponúka vedľajšia dedina Pavľany, v ktorej stál kostol sv. Pavla a jedným z predchodcov spišského prepošta Jána bol aj Pavol (1301 – 1315, Labanc, 2011, s. 166 – 169).

skupín budú nakoniec výlučne komunikovať odborné záležitosti len prostredníctvom tej. Samozrejme, už v spôsobe napĺňania databázy a veľkosti skupiny historikov potenciálne schopných efektívne ju rozširovať sa predpokladá, že vznikne istá skupina (ak chceme tvrdé jadro) pravidelných prispievateľov, ktorí sa budú v istých časových intervaloch stretávať navzájom, prípadne s jej využívateľmi, a vzniknú tak podnety na zlepšenia a zefektívnenie CTSM. Tieto výhľady sa však zdajú zatiaľ vzdialené a prvým krokom zostáva sprevádzkovanie samotnej databázy.

Štandardizácia geografických názvov

Ide v princípe o interdisciplinárnu aplikáciu teoretických poznatkov viacerých vedných odborov. Svojím podielom do tej vstupuje aj história výskumom vývoja jednotlivých topónym. Ich čo najúplnejšie zhromaždenie je nápmocné pri jazykovednej a onomastickej analýze a v konečnom dôsledku tak urýchľuje samotnú štandardizáciu. Pri počtoch už štandardizovaných názvov z úrovni podrobnosti Základných máp SR 1 : 50 000 a 1 : 10 000 (v rokoch 1974 – 1994 šlo o 68 314 názvov, Horňanský, 2011, s. 216) má vybudovanie CTSM potenciálne dôležitý význam pri štandardizácii v podrobnejších mierkach, keďže hľadanie historických form terénnych názvov je v nižších úrovniach oveľa náročnejšie.

Zhrnutie

Teoreticky predostretá idea CTSM vznikla ako dôsledok niekoľkých impulzov. Základným bola dennodenná potreba rýchlej a efektívnej pomôcky pri identifikácii a lokalizácii sídel nájdených v písomných prameňoch. V tejto činnosti je historik slovenského stredoveku pravidelne konfrontovaný s absenciou systematickej a metodicky jednotnej príručky. K týmto dôvodom sa pridružila inšpirácia prácou prof. V. Sedláčka, ktorý sa počas svojho celého profesijného života venoval výskumu topónym. V neposlednom rade treba tiež spomenúť edičné počiny slovenských jazykovedcov a onomastikov mapujúce hydronymiu slovenských vodných tokov, plôch a prameňov, ktorí však narážajú na nedostatočnú podporu historikov (týka sa to najmä obdobia 15. a 16. storočia).

V týchto dimenziách sa formuje myšlienka digitálnej databázy pracovne nazvanej Corpus Toponomicum Slovaciae Medievalis dostupnej on-line a postupne napĺňanej historikmi výskumom originálnych prameňov. Vytvorí sa tak nielen doteraz neexistujúca lokalizačná príručka, navyše bude ponúkať výhody vyhľadávania v digitálnych databázach. Okrem primárneho dôvodu jej existencie však musíme predpokladať využitie v iných odboroch. Na niekoľkých príkladoch je názorne ilustrovaný jej potenciálny prínos pre historickú lexikológiu slovenčiny, dialektológiu, onomastiku či štandardizáciu. Predbežné výskumy však naznačujú, že ich výpočet bude v budúcnosti vyšší.

Literatúra:

- BELÁKOVÁ, M. 2014. *Hydronymia severnej časti povodia Malého Dunaja*. Trnava: Pedagogická fakulta TU, 2014. 184 s.
- BEŇKO, J. 1985. *Osiđlenie severného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1985. 316 s.
- BEŇKO, J. 1996. *Starý Turiec*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 1996. 279 s.
- ČAPLOVIČ, D. – JAVORSKÝ, F. 1990. Najnovšie poznatky o vývoji stredovekého dedinského domu na Spiši. In: *Nové obzory*, 31, 1990, s. 69 – 122.

- CDSI I = *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* Ed. R. Marsina. Bratislavae: Sumptibus Academiae Scientiarum Slovacearum, 1971, XLVIII + 472 s.
- CDSI II = *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.* Ed. R. Marsina. Bratislavae: Libraria Obzor, 1987, XXXII + 608 s.
- CSÁNKI, D. – FEKETE-NAGY, A. 1890 – 1941. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I – V.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890 – 1941 [cit. 2017-10-07]. Dostupné na internete: <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Csanki-csanki-dezso-magyarorszag-tortenelmi-foldrajza-a-hunyadiak-koraban-1/>.
- FEKETE NAGY, A. 1934. *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása.* Budapest: Kovács József Könyvnymondája, 1934. 377 s.
- GOÓTŠOVÁ, A. – CHOMOVÁ, A. – KRŠKO, J. 2014. *Hydronymia slovenskej časti povodia Hornádu.* Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2014. 549 s.
- GYÖRFFY, Gy. 1963 – 1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I – IV.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963 – 1998. 907 s., 646 s., 568 s., 714 s.
- HÁZI, J. 2000. *Pozsony vármegye középkori földrajza.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 2000. 614 s.
- HLADKÝ, J. 2011. *Hydronymia povodia Dudváhu.* Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2011. 196 s.
- HORŇANSKÝ, I. 2011. Poznámky k štandardizácii geografických názvov. In: *Slovenská reč*, 76, 2011, č. 4, s. 214 – 222.
- HSSJ = *Historický slovník slovenského jazyka I – VII.* Ved. red. M. Majtán. Bratislava 1991 – 2008.
- HUDÁČEK, P. 2016. *Castrum Salis. Severné pohraničie Uhorska okolo roku 1000.* Bratislava: Veda, 2016. 472 s.
- HÚŠČAVA, A. 1930. *Kolonizácia Liptova do konca XIV. storočia.* Bratislava: Filozofická fakulta UK, 1930. 102 s.
- CHALOUPECKÝ, V. 1923. *Staré Slovensko.* Bratislava: Filozofická fakulta UK, 1923. 423 + XX s.
- KAVULJAK, A. 1955. *Historický miestopis Oravy.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1955. 308 s.
- KRŠKO, J. 2005. *Spracovanie hydronymie Slovenska. Metodické pokyny na spracúvanie projektov Hydronymie Slovacie.* Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2005. 103 s.
- LABANC, P. 2011. *Spišskí prepošti do roku 1405.* Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce – Trnava: Filozofická fakulta TU, 2011. 228 s.
- LABANC, P. 2013. *Vývoj šlachty na Spiši do začiatku 14. storočia.* Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce – Trnava: Filozofická fakulta TU, 2013. 155 s.
- LABANC, P. 2015. Niekoľko poznámok a postrehov k hydronymii Hornádu na Spiši. In: *Z minulosti Spiša*, 23, 2015, s. 231 – 244.
- MAJTÁN, M. – RYMUT, K. 2006. *Hydronymia povodia Oravy.* Bratislava: Veda, 2006. 208 s.
- MALINIÁK, P. 2009. *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku.* Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2009. 246 s.
- MÁLYUSZ, E. 1922. *Turóc megye kialakulása.* Budapest: Budavári Tudományos Társaság, 1922. 196 s.
- MAREK, M. 2006. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku.* Martin: Matica slovenská, 2006. 519 s.
- MAREK, M. 2010. *Fontes rerum Slovacarum II. Archivum Familiae Motešický.* Stredoveké listiny z archívu rodiny Motešickovcov. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce – Trnava: Filozofická fakulta TU, 2013. 468 s.
- MAREK, M. 2013. *Fontes rerum Slovacarum III. Archivum Familiae Majtényi.* Stredoveké dejiny rodiny Majténiovcov a listiny z jej archív. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce – Trnava: Filozofická fakulta TU, 2013. 657 s.
- MARSINA, R. 1957. O potrebe a zásadách vydávania Slovenského diplomatára. In: *Historický časopis*, V, 1957, č. 3, s. 297 – 314.
- MNL OL DF = Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest, Diplomatikai Levéltár.
- MNL OL DL = Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- MREKAJ, M. 2012. *Historicko-geografická charakteristika Oravskej župy do začiatku 17. storočia (Formovanie kultúrnej krajiny).* Dizertačná práca. Školský Miloš Marek. Trnava 2012. 219 s.
- MVH I/I = *Monumenta Vaticana Hungariae. Series I. Tomus I. Rationes collectorum ponificorum in Hungaria 1281-1375.* Budapest: [b. v.], 1887, reprint 2000, XVI + 520 s.

- MVSI I = *Monumenta Vaticana Slovaciae I. Rationes collectorum ponitiorum in annis 1332 – 1337*. Ed. V. Sedlák. Trnavae – Romae: Institutum historicum Slovacum in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, 2008. 234 s.
- ÖRDÖG, F. 2002. *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002. 959 s.
- POLLA, B. 1962. *Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany)*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1962. 194 s.
- RÁBIK, V. 2006. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej)*. Bratislava: Karpatskonemecký spolok na Slovensku, 2006. 433 s.
- RÁCZ, Gy. 2010. Collectio Diplomatica Hungarica. Medieval Hungary online: The online portal of the National Archives of Hungary on medieval charters. In: *Archiv für Diplomatik Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde*, 56, 2010, s. 423 – 444.
- RAPANT, D. 1934. *Starý Liptov. Kus polemiky s prof. V. Chaloupeckým*. Bratislava: vlastným nákladom, 1934. 29 s.
- RDSI I = *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I*. Ed. V. Sedlák. Bratislavae: Sumptibus Academiae Scientiarum Slovacae, 1980. 651 s.
- RDSI II = *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II*. Ed. V. Sedlák. Bratislavae: Sumptibus Academiae Scientiarum Slovacae, 1987. 634 s.
- SASK = Štátne archív v Prešove, Spišský archív v Levoči, fond Súkromný archív Spišskej kapituly.
- SEDLÁK, V. 2003. Nevšedné životné jubileum významného vedeckého pracovníka a pedagóga. In: *Studia historica Tyrnaviensia III. K životnému jubileu Dr. h. c. Univ. prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc.* Ed. J. Šimončič. Trnava: Katedra história FH TU, 2003, s. 9 – 12.
- SLIVKA, M. 2010. Historiografia spišskej historickej antropológie stredoveku. In: *Kultúrne dejiny*, I, 2010, č. 1, s. 44 – 100.
- ŠMILAUER, V. 1932. *Vodopis starého Slovenska*. Praha a Bratislava: Učená společnost Šafaříkova, 1932. XX + 564 s.
- ŠMILAUER, V. 1966. *Úvod do toponomastiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966. 201 s.
- SpP = Štátny archív v Prešove, Spišský archív v Levoči, fond Spišské prepoštstvo.
- ŠTEVÍK, M. 2006. Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany)? In: *K dejinám Podolíncu a novovekého Spiša*. Ed. M. Števík. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum, 2006, s. 103 – 108.
- ŠTEVÍK, M. 2011. Krátke poznámky k dejinám Spišskej kapituly a osady Štefkovce na základe rozboru metácie z roku 1274. In: *Spiš v 12. a 13. storočí*. Ed. M. Števík. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum, 2011, s. 98 – 103.
- TIBENSKÝ, M. 2011. *Červenokamenské panstvo v stredoveku*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce – Trnava: Filozofická fakulta TU, 2011. 215 s.
- ULIČNÝ, F. 1983. Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (1. časť). In: *Liptov*, 7, 1983, s. 39 – 90.
- ULIČNÝ, F. 1985. Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (2. časť). In: *Liptov*, 8, 1985, s. 133 – 208.
- ULIČNÝ, F. 1987. Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (3. časť). In: *Liptov*, 9, 1987, s. 61 – 149.
- ULIČNÝ, F. 1990. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1990. 514 s.
- ULIČNÝ, F. 1995. *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove UPJŠ, 1995. 351 s.
- ULIČNÝ, F. 2001. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce: Zemplínska spoločnosť, 2001. 760 s.
- VARSIK, B. 1964 – 1977. *Osídlenie Košickej kotliny I – III*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1964 – 1977. 475 s., 598 s., 575 s.
- VSO = *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I – III*. Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda, 1977 – 1978.
- ZÁVODNÝ, A. 2012. *Hydronymia slovenskej časti povodia Moravy*. Trnava: Pedagogická fakulta TU, 2012. 495 s.
- ZsO XII = *Zsigmondkori oklevélétár XII. (1425)*. Eds. N. C. Tóth – B. Lakatos. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár, 2013. 640 s.
- ZSOLDOS, A. 2011. *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2011. 382 s.

Summary

Corpus Toponymicum Slovaciae Mediaevalis (CTSM)

Online Database of Medieval Toponymic Material and Its Potential for the Onomastic and Linguistic Research

The article presents the basic outlines of the digital database of medieval toponymy from the territory of the present-day Slovakia (Corpus Toponymicum Slovaciae Mediaevalis – CTSM). The first part of the paper shortly resumed origins of the project CTSM, which rised up from necessity of effective, uniform and updateable instrument for geographical localisation and identification of toponyms. The following section brings required descriptive metadata list for each toponym, accompanied with a brief explanation of every item. Last third of the article provides concrete examples of exploitation of database CTSM in linguistic and (top)onomastic research.

Keywords: digital database, medieval toponymy, Slovakia, Middle Ages

Jména minerálních vod Karlovarského kraje

ZUZANA FRANCOVÁ

Jihočeská univerzita, České Budějovice (Česko)

Příspěvek se zabývá specifity hydronymického soupisu jmen minerálních vod, nejčastějšími metodologickými problémy při sběru těchto onym a jejich zpracování. Konkrétně se článek soustředí na soupis minerálních vod Karlovarského kraje. Je zde nastíněn původ minerálních vod tohoto území a názvosloví. V závěru příspěvku je navržena podoba soupisového hesla.

Klíčová slova: onomastika, hydronyma, Karlovarský kraj, jména minerálních vod

SINE AQUA DEEST VITA – BEZ VODY NENÍ ŽIVOTA

Držiteli evropského prvenství vědecky systematického zpracování hydronym jsou němečtí jazykovědci. V roce 1942 započal německý lingvista H. Krahe přípravnou fázi pro zpracování projektu *Hydronymia Germaniae*. Následně bylo v letech 1962–2005 vydáno 18 děl věnujících se německé hydronymii. Ambice německé onomastiky byly brzy následovány slovenskými a polskými lingvisty a v roce 1985 přišli přední představitelé evropské hydronomastiky, žák H. Kraheho, W. P. Schmid, J. Udolph a K. Rymut, s myšlenkou zpracování celoevropské hydronymie, projektem *Hydronymia Europaea* (Krško, 2005).

Ačkoliv v minulém století vznikla řada publikací věnujících se českým hydronymům a v roce 1964 zamýšlel M. Frydrich vytvoření projektu *Hydronymia Bohemiae*, k projektu *Hydronymia Europae*, který byl u nás poprvé představen na semináři Onomastika a škola J. Malenínskou (tiskem r. 1995), se dosud čeští jazykovědci nepřipojili a naše hydronyma systematické probádání podle jednotného metodologického modelu teprve čeká (Šindelářová, 2007).

Přesto se stále setkáváme s otázkou „k čemu to vlastně je“. Pokud sledujeme starobylé názvy velkých řek, vystačíme si s okruhem jazykovědným – tato jména jsou nejstaršími doklady a pečlivá analýza vede k hlubšímu poznání jejich vzniku, původu a struktury.

Taková odpověď ovšem nepostačí vždy, pokud se pustíme do zkoumání hydronym například studánek, zatopených dolů, rybníků nebo minerálních vod, nenoříme se tak hluboko do minulosti, jako je tomu v případě řek, ani nepracujeme s tak stálým a starobylým materiélem. Při hydronomastickém bádání je nutné stejně jako při obecně toponomastickém výzkumu uvažovat v širších kontextech pomocných věd historických. Ačkoliv je to něco, z čeho se onomastika snažila dlouhou dobu vymanit, tento přístup umožňuje, aby se onomastika stala důležitou platformou i pro jiné obory a uplatnila se v širších kontextech.

Kromě přínosů jazykových, etnografických či historických je spatřována důležitost hydronomastických prací v důkladném poznání reálií zkoumaného území. Uvědomění si svého místa ve světě a propojení sebe s okolní přírodou nás učí vážit si tohoto místa, mít k němu vztah, pečovat o něj. Toponomastické práce v tomto smyslu mají potenciál jít proti tendenci vytrácení lidové slovanské kultury.

Při zkoumání hydronym objevíme doklady slovanských a keltských tradic, které mají v zásadě společné jedno hlavní téma – úctu k přírodě a péci o ní. Na pragmatické úrovni vede znalost a uctívání tradice k formování ekologického chování. Proto je za důležitou součást hydronomastického bádání považován také sběr pověstí a rituálních říkanek, které se k danému mís-

tu vztahují. Pověsti se v několika obměnách opakují, většinou se v nich mluví o zázraku, který se u jisté vody udál, o uzdravení či zjevení světce či světice. Objev pramene bývá spojen s některou významnou historickou osobností, pramen byl často objeven náhodou, například při lově. Tyto pověsti pak bývají následovány žádostí o stavbu kaple nebo kostela (Kovařík, 1998, s. 25).

Původ minerálních vod Karlovarského kraje

České kyselky obecně náležejí k velkému evropskému pásmu výskytu kyselek sahajících ze západní Evropy od pohoří Eifel přes Podkrušnohoří a Jeseníky až do Slezska. Toto pásmo je charakteristické též přítomností třetihorních vulkanických hornin (Burachovič – Wieser, 2001, s. 382).

Minerální vody Karlovarského kraje jsou vymezeny především tzv. západopoštolským lázeňským trojúhelníkem, tvořeným známými lázeňskými městy Františkovy Lázně, Mariánské Lázně a Karlovy Vary. Mimo lázeňská centra vystupují minerální vody v husté síti v Chebské pánvi, v tzv. plánském prolomu v širším okolí Mariánských Lázní, odtud jsou rozšířeny do oblasti Konstantinových Lázní, Tepelské vrchoviny a dále v pásmu pod Krušnými horami (Burachovič – Wieser, 2001, s. 382).

Hlavní příčinou vzniku kyselek jsou zlomová pásmata krušnohorské a mariánskolázeňské. Obě pásmata jsou pročíta mladšími zlomy a kyselky vyvěrají právě na průsečících zlomů. Jelikož tyto zlomy neprobíhají pravidelně, nelze geometricky přesně určit místo vývěru. Dříve probíhaly o původy kyselek spory, někteří věřili, že je minerální voda sycena vodou srážkovou (Švandrlík, 1991, s. 11 – 13). Na Karlovarsku se nachází největší počet kyselek na jednotku plochy, poruchy a vertikální pohyby drobných bloků zemské kůry se projevují také nejrozšířěnějším výskytem zemětřesení na území České republiky (Květ, 2011, s. 15).

Definice, názvosloví a pojmenování minerálních vod

Za minerální vodu může být označen zdroj, který odpovídá specifickým požadavkům na složení. Tento status potvrzuje Ministerstvo zdravotnictví a řídí se při tom lázeňským zákonem o zdrojích a lázních. Analýzu vykonává Referenční laboratoř přírodních léčivých zdrojů (Květ, 2011, s. 11). V České republice se odlišují minerální vody od prostých pomocí pěti kritérií: celkové množství rozpuštěných látok, obsah oxidu uhličitého, teplota, radioaktivita a obsah některých důležitých látok (sirovodík, železo, arsen, jod aj.) (Burachovič – Wieser, 2001, s. 380). V běžném smyslu se minerálními vodami rozumějí ty, které mají pro své vlastnosti fyziologický účinek na lidský organismus (Hynie, 1963, s. 7).

Za přírodní pramen se pokládá náhlé ukončení podzemního oběhu, během kterého se minerální voda formuje. Pro balneologické, lázeňské a stáčírenské užití je však běžné jímat nejen přírodní výrony, nýbrž i minerální vody z oběhových cest, a to především na jejich výstupní cestě k povrchu jímacími vrty (Hynie, 1963, s. 33). Vývěr či výron je soustředěný výstup minerální vody na povrch (Kovařík, 1998, s. 229).

Naše minerální vody se člení především podle obsahu rozpuštěných plynů na uhličité (hlavní složka CO_2) a sulfanové (hlavní složka H_2S). Uhličitým vodám se běžně říká *kyselky*, z původního pojmenování *kyselá voda* (na Slovensku se *kyslá voda* říká dosud). V České republice se dají nalézt i doklady pojmenování *kvasná voda* podle funkce ve využití (Květ, 2011, s. 11).

Sulfanové vody jsou lidovým jazykem pojmenovány podle zápachu podobného zkaženým vejcím např. jako *záprtkovice*, *záprtková voda*, *vaječná voda*, *vajcová voda*, *vajcůvka*, ale i *prdlavá voda*, *prdlavka*, *smradlavá voda*, *smrd'avka*, *smrad'avka*, *smrad'ačka*, *smrad'och* apod. Kromě toho existuje ještě varianta z němčiny – *štyngár*. Ze starší oficiální terminologie se také uchytily v lidové mluvě názvy *sirná voda*, *sirovodíková*, *sirnatá*, *sirka* nebo *sirkovice* (Květ, 2011, s. 19).

Chloridové vody se pro svou slanou chuť označují jako *slané*, *solné vody* nebo *slanice*. Síranové vody hořečnatosodné se kdysi oficiálně nazývaly *hořké vody* a v lidové mluvě jim toto označení zůstalo. Pro železnaté vody se vžil nesprávný lidový termín *železité vody* (Květ, 2011, s. 24).

Termální voda musí mít teplotu nad 20°C, pro tyto teplé vody se uchytí termín *teplice* (Květ, 2011, s. 11; 24). Podle staršího údaje se jednalo až o vody nad 25°C (Vylita, 1984, s. 9). Z dob prvního slovanského osídlení se dochovaly názvy osad jako *Teplá*, *Varné Lázně* (dnes Karlovy Vary) apod. odvozené právě od horkých pramenů (Vylita, 1984, s. 38).

V pojmenování minerálních vod se odrázejí předešlá označení vzniklá na základě chemického složení, chuti a vzhledu zdroje vody, dalším pojmenovacím motivem je pojmenování podle křesťanského symbolu, kterým bylo místo původně označeno. Například Křížový pramen v Mariánských Lázních má název podle kříže zasazeného nad zdrojem vody, Mariánské Lázně získaly název podle obrázku Panny Marie u některého ze zdrojů, který byl snad původně nazýván Mariánský pramen (Květ, 2011, s. 20). Časté je pojmenování vod podle vědců, lékařů, mecenášů, majitelů lázní a jejich příbuzných i pouhé technické označení pomocí iniciál a čísel a zdaleka ne všechny prameny jsou oficiálně pojmenovány. Některá jména minerálních vod se přenesla na pojmenování měst, jedná se např. o města Karlovy Vary, Kyselka, Slaný.

Je známo, že při snaze o pochopení jmen toponym je dobré znát popisovaný objekt, jelikož jeho podoba může přispět k pochopení motivace pojmenování. U minerálních vod je ztížena situace častou nepřístupností zdroje a umělými vývěry daleko od původního přírodního vývěru. Kolem minerálních pramenů se stavěly dřevěné altánky a pavilony, které byly rychle obměnovány, a motivace vycházející z původní podoby altánku nebo zavěšené ikony svatého se bez jiných dokladů stává neprůhlednou. Na místech s vícerou vydatnými vývěry, kde se vystavěly lázně, kolonády a města, je původní podoba místa zcela změněná.

Problémy při sběru jmen a lokalizaci minerálních vod

Jak již bylo výše zmíněno, nelze geometricky přesně určit místa vývěru podzemních vod, navíc na rozdíl od řek, které jsou relativně stálými lokalizačními body, jsou minerální i prosté podzemní vody krajinnými prvky nestálými a proměnlivými. Jejich podobu ve velké míře ovlivňuje člověk, který svými zásahy učinil strukturu podzemních vod ještě nepřehlednější. Některé minerální vody jsou čerpány z vrtů dlouhých několik set metrů a poté vedeny potrubím do vzdálenosti i více než 10 km. Místo zdroje není u některých lázeňských objektů pozorovatelné (Květ, 2011, s. 17).

Nejednota, především u číselných údajů, se netýká jen rozdílných soupisových publikací, z nichž ty nejkomplexnější vznikaly před půl stoletím, ale narázíme na ni i v rámci jednoho díla. Například v Encyklopedii lázní a léčivých pramenů se píše o 1200 vývěrech minerálních vod v oblasti Slavkovského lesa, z nichž jednou je zmiňováno na území Karlových varů více než 60 a podruhé dokonce více než 80 vývěrů termy (Burachovič – Wieser, 2001, s. 12; 137).

Při sledování pramenné soustavy Karlových Varů navíc zjišťujeme i silně zakořeněnou tradici, že léčivých pramenů je 12 a 13. pramenem je becherovka, ačkoliv návštěvník lázní může pohodlně navštívit 16 přístupných fontánek a i nejznámější Vřídlo bylo před nedávnem rozděleno do čtyř vývodů o různých teplotách. Podle stavu z roku 1960 tryskalo v Karlových Varech 132 pramenů (Kovařík, 1998, s. 104). Pracujeme tedy s údaji o 60, 80 i 132 pramenech s vývody do 12, 16, dnes respektive 19 fontánek pouze v jednom lázeňském městě (tentotudy je třeba brát s nadsázkou, jelikož údaje kolísají také kvůli nejednotnému názvosloví).

Již tak problematické určování počtu pramenů je ztěženo rychle se proměňujícími hydrogeologickými poměry. Prameny mělkého oběhu mění svoji vydatnost, silně mineralizované termy se upcavají vlastními usazeninami, prameny tak zanikají nebo mění situování vlivem vnitřních i vnějších přičin, na zániku se podílejí také meliorace a znečištění (Kolektiv, 2001, s. 786).

Existence minerálních vod je tedy nestálá a proměnlivá, liší se dobou, způsobem vzniku i časem využitelnosti zdroje, zatímco chloridové vody, které se ukládaly v hlubinách a mohou mít stáří i několik desítek milionů let, mohou být po objevení vrtem čerpány po velmi dlouhý čas, tak například síranové sodnohořečnaté vody, vznikající vyluhovacími pochody v malých hloubkách pod povrchem, mohou během několika let vyčerpat minerální látky nutné k jejich vzniku, a tak coby minerální voda zaniknout (Květ, 2011, s. 23 – 24).

Od prvních zmínek o léčivých vodách nastaly v celkovém rázu a podobě sledované krajiny velké změny. Vzhledem k podmínkám pro vznik podzemních vod a přírodních vývěrů je zřejmé, že se dříve jednalo o nehostinné krajiny s bažinami a mokřady. Cesta k léčivým pramenům v nynějších Mariánských Lázních navíc znamenala nebezpečí kvůli lupičům. Jedná se tedy o místo s poměrně mladou historií (Švandrlík, 1991, s. 24 – 25). Lázeňství se v České republice rozvíjí od 15. století, svého vrcholu dosáhlo v 19. století a opět se i díky pomoci Evropské unie vzmáhá od roku 2000. U plníren kyselek se naopak projevuje stejný trend jako u ostatních podniků, malé provozovny zanikají na úkor velkých podniků (Květ, 2011, s. 25). Před rokem 2000 byla v provozu asi pětina počtu lázní proti 1. pol. 20. století (z 250 lázeňských objektů jich fungovalo asi 50) (Burachovič – Wieser, 2001, s. 6). Během 20. století se pomocí vrtů objevilo velké množství nových zdrojů minerálních vod, především kyselek, ale většina z nich byla zlikvidována kvůli náročné péci a namáhavému udržování (Květ, 2011, s. 25).

Problémy vznikají také při získávání jmen. V pohraničních oblastech jde nejen o starší německé podoby onym, nýbrž i o fakt, že při popisu, studiu a hodnocení kvality některých lázní a minerálních pramenů hrály svou roli nacionalistické a šovinistické trendy v dobové literatuře. Tehdejší popis může být natolik vzdálený realitě, že jen těžko spojíme opravdový a popisovaný objekt dohromady. Rozdílnosti jsou dokonce i v zápisech jmen a datacích v různých starších i nových publikacích (Burachovič – Wieser, 2001, s. 11).

Při bádání vycházíme stejně jako v případě jiných hydronomastických prací z nejrůznějších dostupných materiálů, a to z publikací věnujících se místům, kde se vody nacházejí, z turistických průvodců, z již zpracovaných toponomastických studií, z nejstarších kronik, ze soupisů i katastrů a samozřejmě z map. Zaměříme-li pozornost na minerální vody, je třeba zabývat se také lékařskými, lázeňskými a balneologickými spisy, ale čerpat i z krásné literatury (o vodách v Karlových Varech psali např. B. Balbín a J. W. Goethe). Minerálními vodami se v 16. století zabýval i proslulý alchymista, astrolog a lékař Paracelsus a po něm mnoho dalších významných lékařů (Burachovič – Wieser, 2001, s. 77).

Je třeba myslit také na zcela nové možnosti bádání, které umožňují satelitní mapy, díky nimž je možné se podívat i na některá nedostupná místa. Velice rychle vznikají digitální databáze, například s vodohospodářskými daty a geografickými jmény, užitečné však mohou být i weby pro turisty nebo geocaching a samozřejmě nelze opomenout bádání pomocí korpusů, v toponomastice především pomocí korpusu GEOGRAF.

Heslo

V dostupných soupisech se setkáme s několika zásadními heslovými nedostatky. Těmi jsou především nejednotná forma, liší se zaznamenané údaje jednotlivých encyklopedií a slovníků, ale i hesla v rámci jednoho díla. Ve snaze o stylistickou rozmanitost dochází k nejasnému čtení a k nepochopení hesel, jelikož není možné držet se jednoho jasného vzoru. S územní reformou, zánikem některých okresů a krajů České republiky se navíc ještě více roztríštila jednota struktury slovníků. Lze se setkat s novými díly, která zcela rezignují na správní členění České republiky a jejich heslář je pouze abecední, to je však uživatelsky nepraktické. Vzhledem k tomu, že některé prameny nemají vlastní jméno, je považováno za nevhodnější řadit heslo abecedně podle dané obce v rámci daného kraje, případně regionu a až v rámci hesla dané obce seřadit jednotlivé minerální prameny.

Jako nevhodnější podoba hesla se jeví stavba podle vzoru projektů Hydronymia Slovaciae a Hydronymia Europaea bez hydrografického členění. Problémem ovšem zůstává přesné geografické umístění. Ve starších hydrogeologických spisech se užívá označení podle jiných objektů, např. vzdálenost od zastávky, železniční stanice apod. Problémem je, že tyto objekty nejsou stálé. Nejhodnějším řešením by mohlo být uvádění GPS souřadnic.

Vzorové heslo:

Obec

Pramen – základní geografické údaje:

- Podoba jímání.
- Podoby názvu s letopočtem, ukázkou textu a odkazem na literaturu, případně dokladem o nárečních podobách.
- Bibliografické odkazy na odbornou literaturu.
- Výklad názvu.
- Jiné poznámky – například prostor pro pověsti.

Literatura:

- BURACHOVIČ, S. – WIESER, S. 2001. *Encyklopédie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 1. vyd. Praha: LIBRI, 2001. 456 s.
- FRYDRICH, M. 1964a. Hydronymia Bohemiae. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 5, 1964, s. 36 – 38.
- HYNIE, O. 1963. *Hydrogeologie ČSSR. 2. díl – Minerální vody*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. 797 s.
- KOVAŘÍK, P. 1998. *Studánky a prameny Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1998. 261 s.
- KRŠKO, J. 2005. *Spracovanie hydronymie Slovenska. (Metodické pokyny na spracúvanie projektov hydronymie Slovacie)*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2005. 104 s.

- KVĚT, R. 2011. Minerální vody České republiky. *Vznik, historie a současný stav*. 1. vyd. Třebíč: Akcent, 2011. 150 s.
- MALENÍNSKÁ, J. 1995a. K hydronymii Čech. O jménech tekoucích vod. In: Olivová-Nezbedová, L. a kol. *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha: Academia, 1995, s. 285 – 303.
- ŠINDELÁŘOVÁ, J. 2007. Hydronymie Čech. In: *Usta ad Albitum Bohemica*, VII, 2007, č. 1., s. 46 – 49.
- Turistický lexikon A-Z. Čechy Morava Slezsko. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Olympia, 2001. 1088 s.
- VÝLITA, B. 1984. *Karlovarské prameny včera a dnes*. 1. vyd. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1984. 135 s.

Summary

Names of the Mineral Waters in the Karlovy Vary Region

The article deals with specifics compiling a hydronomasticon of mineral waters, with the most common methodological problems in collecting hydronyms. The article focuses on mineral waters in the Karlovy Vary region. The origin of mineral waters and the nomenclature are outlined here. At the end of the article the headword of the onomasticon is designed.

Keywords: onomastics, hydronyms, the Karlovy Vary region, names of mineral waters

Historické a etnické vztahy v ojronymii a hydronymii Žitného ostrova*

JURAJ HLADKÝ

Trnavská univerzita, Trnava (Slovensko)

Analýza najstaršej hydronymie z juhovýchodného Slovenska ukazuje, že časť vznikla z vrstvy starého slovanského lexikálneho fondu, ktorý najvýraznejšie zachováva starší (praslovanský) stav, časť zasa z lexiky, ktorá postupne mohla v jednotlivých slovanských jazykoch zmeniť svoju pôvodnú sémantickú štruktúru, prípadne z lexiky, ktorá mohla v mladších obdobiach preniknúť na okraj slovnej zásoby alebo zaniknúť.

Kľúčové slová: Žitný ostrov, slovanský, slovenský, apelativum, toponymum, ojronymum, hydronymum

Územie Žitného ostrova je podnes výrazne bilingválne – slovensko-maďarské, čo je prirodzené vzhľadom na politickogeografickú polohu regiónu a takisto na etnické migrácie v minulosti. Oblast', ktorá leží medzi Malým Dunajom a hlavným tokom rieky, už v 13. storočí Maďari nazývali *Csollóköz* (viac o názve v príspevku A. Závodného). Okrem archeológie poskytuje cenné svedectvo o historickom osídlení Žitného ostrova aj onomastika. O starej slovensko-slovenskej etnickej báze ostrova nachádzame doklady v jeho starej toponymii, najmä v skupine osadných názvov, ako na to upozornil už napr. J. Stanislav (Slovenský juh v stredoveku, 1. zv., s. 70 – 73). Stanislavov výpočet slovanských (slovenských) osadných názvov, ale aj iných starých autochtonných topónym sa na tomto mieste pokúsime doplniť.

Na Žitnom ostrove podnes jestvuje viacero obcí, ktorých názvy vznikli zo slovanských osobných mien zakladateľov osád či zakladateľov rodu a pod. Z tých presvedčivých dokladov uvedieme niekol'ko: názov obce *Dobrohošť* (1237 *Dobrogosz*) vznikol zo slovanského osobného mena **Dobrogost*. Ide o kompozitné slovanské osobné meno so slovotvorným významom „dobrý host“ (porov. Šmilauer, 1932, s. 8; Stanislav, 2008, s. 21, 22). Domáci (slovenský) pôvod má aj názov obce Bodza, ktorý je odvodený od osobného mena *Bodza* alebo od osobného mena s koreňom *Bod-* (+ *-ja*). Z osobného mena *Bak* sú na Žitnom ostrove odvodené názvy obcí Baka, Báč a názov poľa pri Gabčíkove Báč (**Bak-* + privlastňovacia prípona *-ja*, t. j. **Bakov*). Názov *Kračany* J. Stanislav rekonštruoval v podobe **Krača* (1999, s. 245) a vznikol zo starého slovenského osobného mena *Krak* a posesívneho sufíxu *-ja*, teda *Krakova* [ves]. Od osobného mena je odvodený aj názov obce (Čiližská) Radvaň (1252 *Roduan*, 1272 *Raduan* < *Radovan*; pôvodný dvorec bol akiste pomenovaný podľa slovanského kniežaťa). Názov samoty *Bendov* zasa pravdepodobne pochodí z hypokoristickej formy mena *Benedikt* (t. j. *Bendo*, *Benda*) + domáci posesívny sufíx *-ov* (môže byť však odvodený aj od maď. náreč. apel. *böndő* – hrádza nachádzajúca sa pri rieke).

Názov obce *Dvorníky [na Ostrove]* môže siaháť ešte do veľkomoravského obdobia a vznikol ako typický služobnícky (zamestnanecký) názov (1252 *Vduornuk*, *Vduarnuk*, *Vduarnok*) zo slova *dvorník* > maď. *udvarnok* – osadník v službe zemepána mimo jeho dvorského sídla (Krajčovič, 2005, s. 162, 163). Starobylý názov má aj starší názov dnešnej obce Rovinka (1274

* Štúdia vznikla vďaka podpore grantovej agentúry VEGA v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0289/16 *Hydronymia Malého Dunaja*.

Churle; ďalšie doklady porov. u V. Sedláčka, 1987, s. 32), ktorí Maďari prevzali od Slovanov. V. Sedlák (tamže) názov odvodzuje od slov *črchľa/čerchľa* a motiváciu vidí v pomerne náročnom kultivovaní pôdy na Žitnom ostrove (spôsob kultivovania pôdneho fondu olúpaním kôry zo stromu). Za starý slovanský názov pokladá V. Sedlák (1994) aj názov obce Jelka – vykladá ho z apel. *jedľa* (porov. rus. apel. *елка*). Od pôvodného slovanského (slovenského) obyvateľstva Žitného ostrova pochádza aj názov obce *Vlk* (1260 *Welk*) – nie je však isté, či bol motivovaný všeobecným menom *vlk* alebo osobným menom **Vlk* (porov. Stanislav, 2004, s. 496). Takisto môže ísť o metaforický názov (podľa charakteristiky lokality).

Relatívne neďaleko od seba sa nachádzajú obce Vrakúň a Vrakuňa. Obidva osadné názvy vznikli z apelatíva **vrukuna* či **vrukunъ* s významom čarodejník – ten, kto tajomnými úkonmi pomáha alebo škodí; kto okrem iného môže čarami liečiť.¹ Etymón nachádzame podnes aj vo východoslovanskom slove *врачъ* s významom lekár. J. Stanislav (2004, s. 485) zároveň upozorňuje, že tu už ide o mladší a užší význam slova, pričom aj v slovenských nárečiach sa zachovalo slovo *vračať* s významom čarovať. Významový posun oproti starej sémantike tohto slova už vidiet v ruštine: porov. *врачать* s významom tárať, klebetiť; *вракунъ* s významom klamár, klebetník.

Ked' už sme spomenuli petrifikovanosť starých kultových pomenovaní v toponymii tohto územia, pri obci Vrakúň sa nachádza aj samota Čary s prvým dokladom z druhého vojenského mapovania z rokov 1837 – 40 (*Cserej major*). Aj tento názov môže zapadať do sémantického okruhu kultového života Slovanov, ak pripustíme, že vznikol z apel. *čary* (psl. **čarъ*, pl. **čary*; porov. ESSJa, 4, s. 22, 26). Ukazuje sa, že obec Vrakúň bola vo včasnom stredoveku významným slovanským kultovým strediskom pôvodných obyvateľov mikroregiónu. Tzv. druhé a tretej vojenské mapovanie Uhorska, ktoré sa v tomto regióne uskutočňovali v rokoch 1837 – 40 a 1884, zaznamenalo na severnom okraji mesta Veľký Meder ostrov s názvom *Kap* (< psl. **kapъ*, *kapišče* „obraz, modla, pohanský idol“; Fasmer, 4, s. 185) a jeho názov takisto odkazuje na pohanské tradície pôvodných Slovanov na Žitnom ostrove. V chotári tej istej obce sa nám zachoval aj iný doklad na staré pohanské obyvateľstvo. Zo starej maďarskej starí Slováci prekvávajú v stredoveku slovo *šarkan* (maď. *sárkány*) s významom démonická lietajúca bytosť, drak a neskôr sa šarkan spájal so schopnosťou priviesť búrku. Doklad na toto apelatívum máme v názve dnešnej Šarkanovskej pusty pri obci Veľký Meder s dokladom z roku 1884 *Sárkány puszta* (VM III). Nedá sa však zistiť, či názov pochádza ešte od Maďarov alebo boli jej pomenovatelia už Slováci.

Pretrvávanie pohanských kultových tradícií v dôsledku geografických a etnických špecifík Žitného ostrova (prítomnosť starých Maďarov v tzv. nárazníkovej dunajskej zóne) sa explicitne spomína aj v stredovekých listinách z územia Slovenska. V toponymii tohto územia to dokladá aj viacero starších dokladov na slovo *mohyla* (psl. **mogila*), ktoré sa používalo na označenie vysokého násypu hliny nad hrobom zosnulých v predkrest'anskom období (porov. Krajčovič, 2005, s. 117), spomeňme napr. pole *Mohyla* pri obci Okoč (VM II v r. 1837 – 40) ako *Magla rét* (maď. *rét* – sloven. *lúka*), neskôr *Máglá*, *Maglyá*. Túto istú motiváciu nachádzame na Žitnom ostrove ešte raz, a to v názve kanála *Maglov* pri obci Veľké Kosihy. Vznikol úpravou staršieho názvu kanála *Maglyai* (**Mohylský*). Hydronymum vzniklo z terénneho názvu **Mohyla* (v maď.

¹ Š. Ondruš (2000, s. 186) ich odvodzuje od starého indoeurópskeho koreňa *vrk'*-, ktorý sa v praslovančine zmenil na *vrs-*; porov. rus. apel. *vorok*, a mal význam pletivo, oplotenie, plot.

doklade už v roku 1268 *locum Magla*; Šmilauer, 1932, Nr. 172). V rokoch 1837 – 40 sa uvádza ako *Magjai Föld* (pole), neskôr ako *Maglyai*, *Maglya* a súčasná šandardizovaná podoba je *Maglov*. Pri obci sa nachádza aj les s názvom *Mohyla*. Nemožno s istotou tvrdiť, či názov vznikol až z maď. apelatívneho východiska *máglya*, ktoré starí Maďari prevzali od Slovanov. Svedčí o tom aj sémantická štruktúra slova, ktorá popri význame „hranica“ zachováva význam pôvodného slovanského apelatíva **mogila* – hromada (najčastejšie dreva).

V toponymii Žitného ostrova máme dva razy doložené aj petrifikované apelatívum **lel'* (psl. **lelb*), ktoré v slovenčine zaniklo. Pôvodne pomenúvalo pohanského bôžika lásky a svadby, zachovalo sa podnes v ruštine a dochované je aj v starej srbčine (*Leljo*; Krajčovič, 2005, s. 116). Slovo **lel'* sa zachovalo v názve krátkeho zaniknutého močaristého koryta **Lelec* pri obci Okoličná na Ostrove s dokladom z roku 1889 *Lelez ér* (slov. *lel-* + suf. *-ec*). Druhým príkladom je už motivačne kontrastný názov *Arctibiskupský Lél* (v stredoveku len *Lél*). V susedstve žili členovia staromaďarského (nekresťanského) kmene Keszi a v stredoveku tu teda z iniciatívy cirkvi pravdepodobne vzniklo christianizačné stredisko (porov. Krajčovič, 2005, s. 16). K týmto názvom pravdepodobne patrí aj názov samoty *Balvany* (po maďarsky *Bálvány*) pri obci Kameničná. Doložený je v r. 1837 – 40 (*Puszta Balvany Szakallas*) na mape druhého vojenského mapovania Uhorska a nie je vylúčené, že sa na ňu vzťahuje aj doklad *Baluan* z roku 1109 (Stanislav, 2004, s. 43). Názov vznikol s najväčšou pravdepodobnosťou proprializáciou maďarského apelatíva *bálvány* s významom *modla*. Aj keď by bolo možné názov dávať do súvislosti so slovenským apelatívom *balvan* (pl. *balvany*), maďarský pôvod názvu prostredníctvom významovej stránky maď. apel. *bálvány* nepriamo potvrzuje skutočnosť, že v stredoveku jestvovala v jej blízkosti aj osada **Pohan* (*villa Pogány*) a riečny ostrov *Pogánysziget* (VM II; < maď. *pogány* < slovan. *pohan*, stsl. *poganъ* < lat. adj. *pagānus* s pôvodným významom „vidiecky“. Okrem toho tu v stredoveku v lokalite Pusztatemplom jestvoval kostol zasvätený sv. Jurajovi, svätcovi, ktorý mal v stredoveku špecifické postavenie v kristianizačnom procese a toto patrocínium sa používalo práve v lokalitách, kde prežívali staré pohanské kulty (porov. Slivka, 2013, s. 107). Podobné príklady na prežívanie starých kultov na Žitnom ostrove aj v stredoveku uvádzame v štúdiu *Slovansko-slovenské kulturologické fenomény v starej slovenskej toponymii* z r. 2014.

Z ďalších dokladov vyberáme: názov obce Klúčovec (> maď. **Kulcsod*: z apelatíva alebo osobného mena *Kluč* (< **kluč*), čo prešlo do maďarčiny v podobe *kulcs*. Na staré prevzatia pôvodných slovenských názvov osád z tohto územia upozorňujú aj názvy, ktoré po prevzatí do maďarčiny si zachovali aj pôvodné slovanské nosovky (Konkoly: **Kokolъ* – porov. apel. *kúkol*, hospodárske dvory *Ontopa* od psl. slovesa **top-iti*, *Ronka* – od apel. **røka* – ruka).

O tom, že staršia sídlisková báza bola svojím pôvodom slovanská ešte pred príchodom Maďarov v 9. – 10. storočí, svedčí aj existencia názvov osád odvodených od názvov staromaďarských kmeňov. Vychádzame pritom z logického predpokladu, že pomenovateľmi osád, ktoré usádzajúce sa nové obyvateľstvo zakladalo alebo osídľovalo, bolo iné etnikum, teda Slovania (starí Slováci), ktorí žili v tomto geopriestore už predtým. Pri pohľade na mapu stredovekého maďarského osídlenia juhozápadného Slovenska (Marek, 2006, s. 56) zisťujeme, že aj priestor medzi Malým Dunajom a Dunajom bol v stredoveku osídlený maďarskými alebo im príbuznými kmeňmi, ktoré tu vykonávali pohraničnú strážnu službu. Podnes nachádzame doklady o prítomnosti staromaďarských kmeňov *Keszi* (obce Malé a Veľké Kosihy, zaniknutá samota *Keszi* pri sútoku Malého Dunaja a Dunaja), *Megyer* (Veľký Meder, Mederč – dnešný Čalovec,

osada Maderét), *Nyék* (Nekyje na Ostrove), *Kürt* (Kürti – dnes obec Ohrady) a doložených je tu aj niekoľko staromaďarských lokalít s hrobovými nálezmi z 10. – 11. storočia. Pomenúvatelmi osád s cudzím etnickým elementom bolo pôvodné obyvateľstvo – teda Slovania.

Najstaršie hydronymá zo skúmaného územia vznikali istotne v ešte staršom období, v období jazykovej integrácie v naddunajskej oblasti. Ako to ešte presvedčivejšie ukázali aj výskumy v najjužnejších častiach bezprostredne susediacich povodí,² v najstaršej hydronymii z juhozápadného Slovenska možno identifikovať vrstvu praslovanského hydronymického fondu, resp. starého slovanského lexikálneho fondu, ktorá najvýraznejšie zachováva starší (ešte praslovanský) stav. V najstarších listinách, viažúcich sa na toto územie, sa hlavné riečne rameno Dunaja alebo jeho časť (dnešný Malý Dunaj či pôvodný *Čalov alebo *Čelov) v 13. storočí označuje ako *magnum Er* (lat. *magnum* – veľký, mad. *ér* – rameno rieky), *Noger*, *Nagyer*, *Nagher*. V. Šmilauer ho rekonštruuje ako **Nagyörém*, teda ako **Velké rameno* s priezračnou motiváciou – veľké lavostranné rameno Dunaja.

Slovenský pôvod má aj dnešný názov potoka Částa (asi pôvodné lavostranné rameno Čalovského Dudváhu) juhozápadne od mesta Kolárovo. Pri nomsa nachádza aj hospodársky dvor Částa. Doklady na potok máme v tejto chvíli naporúdzri až od 18. storočia³ v podobách *Csasta*, *Öreg Császta* (*Stará Částa), *Csaszta Graben* (Částa; nem. apel. *r Graben* – jarok), *Császta Árok* (Částa, mad. apel. *árok* – jarok) a Malá Částa (mad. *Kis Császta*). Názov pochádza zo starého slovanského osobného mena s komponentom *Čast-* (< **Čest-* < adj. **čestъ* – častý; porov. Hosák – Šrámek, 1970, s. 152). Nedá sa vylúčiť, že názov Částa (pôv. sloven. asi **Častá*) vznikol aj priamo z adj. *častý*, resp. zo spojenia *častá [voda]*. Zo starzej slovanskej (slovenskej) hydronymie Žitného ostrova spomeňme aj vodné toky (resp. ramená alebo jarky) *Lelec* (výklad sme uviedli vyššie), **Vidov jarok* (od osobného mena *Vid*, slovan. hykororist. podoby osobného mena *Vitus*) a *Žitava* (Maďari ho prevzali od Slovanov a v mad. prešiel náležitým vývinom *Žitava* > *Zsitva*). Názov so starobylým hydroformantom *-ava* (porov. Myjava, Rudava, Orava a pod.) sa vysvetľuje zo slovanského apelatíva *žito* „obilie“ (psl. **žito* od verv. **žiti*; „čo slúži na žitie“; Machek, s. 595) a názov pomenúval rieku „pretekajúcu obilným krajom“ (porov. Bel, 1742, s. 162; Varsik, 1990, s. 49 – 50; LMŠ., 1982, s. 357 a i.). Názov prameňa **Vič* sa spája so starým slovan. pomenovaním vlka, názov rybníka **Roháč* (1260 *piscina Rogach*) vznikol podľa výskytu roháčov (chrobáka s parožkovitými hornými čel'ušťami) alebo vyššej zveri s rohmi. Názov rybníka **Bohatá* (1260 *piscina Bagatoa*) motivoval azda hojný výskyt rýb v nomsa a názov **Vŕbová voda* (1260 *Vrbanezye*) patrí medzi typické názvy motivované vodomilným porastom v okolí vodného objektu. Na druhej strane však ani nemôžeme predpokladať veľkú hustotu osídlenia v tomto regióne práve kvôli špecifickým podmienkam, limitovaným barinatým terénom riečneho ostrova Dunaja.

Nemeckú hydronymiu na Žitnom ostrove až na malé výnimky nenachádzame v listinách ani na starších mapách (porov. napr. heslá *Ham*, *Saský kanál*, **Saská studňa*). Pravdepodobne to súvisí s tým, že Nemci osady, v ktorých žili na Žitnom ostrove, aj zakladali, no názvy vodných objektov (hydronymá) v komunikácii pravdepodobne už preberali od toho etnického

² So skúmaným územím Žitného ostrova bezprostredne súvisia povodia Moravy (resp. jej slovenské prítoky; Závodný, 2012), Dudváhu (Hladký, 2011), Čiernej vody a severných prítokov Malého Dunaja (Beláková, 2014), Nitry (Hladký, 2004), Hrona (Krško, 2008) a Váhu (zatiaľ je však systematicky spracovaná len jeho horná časť).

³ Druhé vojenské mapovanie (1837 – 1840).

spoločenstva, vedľa ktorého žili alebo ktoré sčasti v regióne nahradili. Druhou závažnou príčinou toho, že podnes sa nezachovala nemecká hydronymia z územia Žitného ostrova početnejšie, bola skutočnosť, že na konci stredoveku sa nemecké obyvateľstvo na tomto území pomerne výrazne zredukovalo. Nové etnické pohyby na území Žitného ostrova a odchádzanie pôvodného obyvateľstva z neho súviseli s tureckými vpádmi a v tejto súvislosti aj s prítomnosťou drancujúcich španielskych vojakov na tomto území, ktorí mali postup Turkov zastaviť. Mnohé obce či osady tak už v prvej polovici 16. storočia zostali vylúdnené, inde zostało obyvateľstvo výrazne preriedené. To postupne nahradzali Maďari unikajúci pred Turkami zo severného Zadunajska. Po vyrabovaní Žitného ostrova Nemcami, ktorí išli na pomoc Turkami obliehanému Rábu, bol ostrov medzi Dunajom a Malým Dunajom roku 1595 nanovo kolonizovaný sčasti Slovákm zo severných oblastí a ešte výraznejšie kresťanskými Maďarmi zo Zadunajska (porov. Varsik, 1984, s. 127).

Kontinuita nového osídlenia Žitného ostrova však od 17. storočia nenadväzovala na starší stav z obdobia do 9. – 10. storočia, a teda nezachovala sa ani kontinuita medzi starým slovanským (slovenským obyvateľstvom) na tomto území. Na pôvodné osídlenie a etnicitu ostrova môžu odkazovať názvy vodných tokov na tomto území, ktoré od starých Slovákov prevzali Maďari a v maďarčine sa adaptovali podľa jazykových princípov maďarčiny. Takýchto dokladov v stredovekej hydronymii skúmaného územia však veľa nie je, napríklad názov zaniknutého rybníka **Blatá* pri osade Balvany: 1268 *piscina Balata* Šmilauer, 1932, Nr. 178; < apel. *blato* (pl. *blatá*): < psl. **bolto* (porov. Šmilauer, s. 305, 469), ktorý bol adaptovaný do maďarčiny v podobe *Balata*. Daktoré historické doklady zasa nie sú presvedčivé v tom, či názvy typu **Chrast'*, **Tôňa* a ī. vodným objektom, ktoré pomenúvali, dali Slovania alebo Maďari, ktorí pôvodné apelatíva (*chrast'*, *tôňa* a ī.) prevzali do svojej slovnej zásoby.

Zachované stredoveké doklady analyzoval V. Šmilauer a nebudeme sa na tomto mieste nimi podrobnejšie zaoberať. Ide väčšinou o názvy, s akými sa bežne stretávame aj v iných povodiach na juhozápadnom Slovensku. Najčastejšie vznikali proprializáciou (slovenskej, resp. slovenskej, a maďarskej) hydronymickej apelatívnej lexiky, ktorá jestvovala v období vzniku názvu, a motivoval ich najčastejšie tvar či iná fyzická charakteristika objektu, porast v okolí objektu či iné vlastnosti objektu alebo jeho okolia. Uvedieme niekoľko príkladov z okolia obcí Čalovec, Okoč a Kameničná: † **Ügyes* (1268 *Yguz* < maď. apel. *ügy* – prameň; † **Szélvész* (1283 *piscinae Sceleueyze* < maď. *szél* = okraj, *vejesz* > *vejsz*, *vejsze* > *vész* = miesto, kde sa lovia ryby vršami; *vrša* – košovitá nádoba na chytanie rýb); † **Strmeň* (1268 *aqua Kengelfeu* < maď. *kengyel* = strmeň, *fő* = horná časť vodného toku) a pod.

Ako ukazujú staršie pramene, po súčasnosti sa zachovalo zo skúmaného územia málo takých hydroným, na ktoré máme doklady kontinuitne od stredoveku až po súčasnosť. Jednou z príčin, ako ukázal aj predchádzajúci výklad, je to, že Žitný ostrov bol v stredoveku hydrologicky nestabilným územím, pretože každá väčšia povodeň v hustej sútokovej oblasti pozmenila povahu jednotlivých objektov, ba dokonca aj hydrografickú situáciu na tomto riečnom ostrove. Nepriamych dokladov na tieto zmeny máme viacero zo stredoveku aj z mladších období: napríklad v okolí Klúčovca a Číčova sa v roku 1252 (CDSI. II, Nr. 400) uvádzajú tieto názvy, ktoré z formálneho hľadiska vari pomenúvali vodné objekty, no priamo v listine sa pri nich neuvádzajú hydrografické termíny. Nevedno preto, či v skutočnosti išlo o vodné objekty: *Labaanthu* (maď. **Labantó* – slov. **Labanské jazero*; porov. heslo **Labanský jarok*), *in loco Asoanthu* (maď. **Ásványtó* – slov. **Priečopa*), *Pyrsagthu* (**Piroságató*; azda jazero pri *Červenom ramene),

Epyriestu, Epyriesthu (mad'. **Eperjestó* – slov. **Eperješské jazero*; pravdepodobne jazero, ktoré sa nachádzalo v lokalite Eperješ pri obci Kľúčovec), *Zyguethaga, Sebusag, Harozthov* (**Haraztó* – **Chrast'*; azda jazero vedľa močiara **Chrast'*), *Medyag* (**Megyeág* – **Hraničné rameno* – azda rameno Dunaja na hranici Komárňanskej a Győrskej župy), *Gekenusthu, locum Sukaga*. Podobne aj katastrálne mapy obcí z 19. storočia ukazujú, že v názvoch močiarov sa pomerne často uplatňovali maďarské apelatíva *ér*, *ág*, označujúce malý vodný tok, jarok alebo rameno toku. Ide teda o objekty, ktoré v minulosti boli najčastejšie ramenami rieky. Upozorňuje na to aj skutočnosť, že v toponymii Žitného ostrova nachádzame v 19. storočí nezvyčajne veľa čiastočne desémantizovaných názvov, keď polia či lúky a pasienky sa nazývajú tak, ako sa predtým nazývali močiare či barinaté ramená, ktoré sa na ich mieste v minulosti nachádzali a neskôr prirodzene vysychali, prípadne boli umelo odvodnené – porov. napr. názvy polí pri obci Hroboňovo (katastrálna mapa obce, VM I – III): *Sároság* (**Blatné rameno*), *Köröszt ág* (**Krízne rameno*), podobne názvy pasienkov z 19. st. *Büdös han* (**Smradlavé bahno*), *Haniér* (**Hanský jarok alebo skôr Hanské rameno*; mad'. apel. *han* – blato, močarisko), *Csanádi ér* (**Čanádske rameno*), *Szélles ér* (**Široké rameno*) a pod. Tieto a mnohé ďalšie doklady z iných obcí ukazujú, že hydrografická situácia na Žitnom ostrove nebola stabilná, čo sa istotne prejavilo aj v nestabilnosti hydronymického systému na tomto území osobitne v období, keď Dunaj a hustá podunajská sútoková oblasť nebola účinne regulovaná.

Mapy vojenského mapovania (18., 19. storočie) nepotvrdzujú kontinuitu so stredovekou hydronymiou z tohto územia, ba, ako sme ukázali v prechádzajúcej kapitole, neraz sa názvy jednotlivých objektov zmenili aj v časovom úseku medzi jednotlivými mapovaniami. Mapy vojenského mapovania a katastrálne mapy z tohto územia obsahujú aj novšie, umelé maďarské názvy. Tie vznikali z potreby pomenovať nové vodné objekty v období, keď sa postupne začalo s budovaním umelých odvodňovacích kanálov, ktoré mali aspoň čiastočne riešiť komplikovanú hydrologickú situáciu v obdobiach so zvýšeným vodným prietokom riek, resp. ramien odvádzaním vody z preťažených korút. Už od polovice 19. storočia sa v kartografických dielach stretávame s názvami hlavných umelých kanálov, hoci pôvodne išlo väčšinou len o pomerne krátke ramená alebo kanály, ktoré sa postupne upravovali, spájali a predĺžovali, napr. *Vármegye csatornája* (*Župný kanál, dnes Komárňanský kanál), *Patasi csatornája* (Patašský kanál), ale aj s názvami typu *Malom árok* (*Mlynský jarok) a pod.

Interpretácia historického toponymického materiálu ukazuje, že názvy najstarších obcí a vodných objektov na Žitnom ostrove majú domáci (slovenský) pôvod a tieto názvy sčasti prevzalo aj usádzajúce sa maďarské obyvateľstvo. Na základe uvedenej paralely s pomenúvaním osád v tomto regióne postupne, najmä od 13. storočia, po zmene etnickej štruktúry obyvateľstva, začali sa objavovať aj maďarské názvy vodných objektov, ktoré sa vzťahovali na kratšie toky alebo ramená a na vodné plochy s lokálnym významom. Novšie doklady však o nich naporúdzí nemáme. Mnohé z nich postupne zanikli s ďalšou zmenou etnickej štruktúry, keď od 13. do 16. storočia osobitne západná časť Žitného ostrova bola výrazne ponemčená, alebo v dôsledku prirodzených zmien hydrologických pomerov na Žitnom ostrove. Nemecká kolonizácia podľa doteraz známych dokladov zachovala pomerne zreteľné stopy v historickej ojkenymii Žitného ostrova, nie však v jeho hydronymii. V 16. storočí sa tu etniká opäť preskupili v dôsledku tureckých nájazdov a asi odvtedy sa Žitný ostrov vyvíjal ako výrazne maďarské jazykové územie. Zároveň sa ukázalo, že súčasný hydronymický materiál nemá oporu v staršej hydronymii tohto územia. Alebo naopak – zo starej hydronymie sa tu nezachovali podnes takmer žiadne

doklady, ktoré by potvrdzovali kontinuitný vývin hydronymie Žitného ostrova. Príčiny však nemožno hľadať výlučne v zmenách etnického zloženia v tomto špecifickom regióne, ale aj v nestabilnosti sústavy onymických objektov v ňom, a to v dôsledku nestabilnosti historických hydrologických pomerov na Žitnom ostrove.

V mladšej a synchrónnej hydronymii tohto špecifického územia sú typickými hydronymami práve názvy umelých vodných kanálov. Ide predovšetkým o:

a) názvy motivované presným vymedzením – zaradujeme sem názvy vymedzujúce smerovanie kanálov, ktoré vznikli koordináciou dvoch osadných názvov (*Čícov-Holiare*, *Gabčíkovo-Šárad*)⁴ a názvy vzniknuté koordináciou dvoch terénnych názvov, resp. koordináciou osadného a terénneho názvu (*Čergov-Vinohrady*, *Tavara-Uranka*, dnes *Tavarský kanál*);

b) dvojslovné názvy atribútivného typu, odvodené najčastejšie z osadného názvu (názvu obce alebo samoty), pri ktorej sa kanál nachádza, napr. † *Balvanský kanál* (< osada Balvany, časť obce Kameničná, apel. *kanál*; pomenoval kanál nachádzajúci sa pri osade Balvany), prípadne ide o názvy odvodené z terénneho názvu, napr. *Báčsky kanál* (< *Báč*; pole);

c) homonymné názvy (*Nová Stráž* – osada aj kanál, *Jelšie* – osada aj kanál, *Maglov* – pole aj kanál, *Kece* – pole aj kanál) a názvy, ktoré vznikli z iných hydroným (*Topoľový kanál* – *Malý Topoľový kanál*);

d) názvy utvorené podľa inej charakteristiky (napr. dĺžky, tvaru a pod.) – Krátky kanál, Predný kanál, *Smradlavý kanál.

Literatúra:

- BEL, M. 1742. *Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica*. Tomus 4. Comitatus Neogradiensis. Comitus Barsiensis. Comitatus Nitriensis. Comitatus Hontensis. Vienna 1742.
- BELÁKOVÁ, M. 2014. *Hydronymia severnej časti povodia Malého Dunaja*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2014. 184 s.
- CDSI. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Tomus II. (1235 – 1260). Red. R. Marsina. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971. 640 s.
- ESSJa. *Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov: Praslovjanskij leksičeskij fond*. Zv. 4. (*čaběniti – *děla). Red. O. N. Trubačev. Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1977. 236 s.
- FASMER, M. 1973. *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka*. Zv. 4. (T – Jašur). Moskva: Progress, 1973. 854 s.
- HLADKÝ, J. 2004. *Hydronymia povodia Nitry*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2004. 294 s.
- HLADKÝ, J. 2011. *Hydronymia povodia Dudváhu*. Trnava: Typi Univeritatis Tyrnaviensis – Veda, 2011. 198 s.
- HLADKÝ, J. – ZÁVODNÝ, A. 2014. Slovansko-slovenské kulturologické fenomény v starej slovenskej toponymii. In: *Studia slovakistica*. Zv. 15. Slovacka filolohija v Ukrajini. Ed. S. M. Pachomová – J. Džoganík. Užhorod: Vydavnyctvo O. Harkuší, 2014, s. 15 – 29.
- HLADKÝ, J. – ZÁVODNÝ, A. 2015. *Hydronymia Žitného ostrova*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2015. 320 s.
- HOSÁK, L. – ŠRÁMEK, R. 1970. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*. Zv. 1. A – L. Praha: Academia, 1970. 572 s.

⁴ Názvy motivované presným vymedzením, teda názvy vymedzujúce smerovanie kanálov, ktoré vznikli koordináciou dvoch osadných alebo iných názvov, sa v doterajšej praxi (v štandardizačných zoznamoch, na mapách aj v literatúre) pravidelne uvádzajú so spojovníkom. Keďže v týchto názvoch sa vyjadruje rozprátie kanála alebo vzťah rovnocennosti medzi dvoma bodmi (v tomto prípade sú to napr. katastre obcí), vhodnejšie by bolo uvádzať ich s pomlčkou (vyjadrenie vzťahu „od – do“), teda napr. *Čícov-Holiare*, *Gabčíkovo-Šárad*. Vzhľadom na doterajší spôsob zápisu takýchto názvov však používame v práci spomínaný starší a menej vhodný spôsob zápisu takýchto názvov, teda so spojovníkom.

- KRAJČOVIČ, R. 2005. *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005. 232 s.
- KRŠKO, J. 2008. *Hydronymia povodia Hrona*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2008. 351 s.
- LMŠ. LUTTERER, I. – MAJTÁN, M. – ŠRÁMEK, R. 1982. *Zeměpisná jména Československa: Slovník vybraných zeměpisních jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. Praha: Mladá fronta, 1982. 376 s.
- MACHEK, V. 1957. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. 628 s. (2. vyd. 2010, 868 s.)
- MAREK, M. 2006. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2006. 520 s.
- ONDŘUŠ, Š. 2000. *Odtajnené trezory slov*. Zv. 1. Martin: Matica slovenská, 2000. 244 s.
- SEDLÁK, V. 1987. Slovanské a slovenské v najstaršej histórii Slovenska. In: *IX. slovenská onomastická konferencia (Nitra 26. – 28. júna 1985)*. Red. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, 1987, s. 23 – 32.
- SEDLÁK, V. 1994. Die älteste Besiedlung des Komitates Bratislava. In: *Studia historica Slovaca*, zv. 18, 1994, s. 13 – 128.
- SLIVKA, M. 2013. *Pohľady do stredovekých dejín Slovenska: Res intrincesus lectae*. Martin: Matica slovenská, 2013. 224 s.
- STANISLAV, J. 1999. SJ. I – *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. 1. Vydanie 2. Bratislava: Národné literárne centrum, 1999. 485 s.
- STANISLAV, J. 2004. SJ. II – *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. 2. Vydanie 2. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2004. 534 s.
- STANISLAV, J. 2008. *Odkryté mená slovenských miest a dedín*. Martin: Matica slovenská, 2008. 72 s.
- ŠMILAUER, V. 1932. *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy, 1932. 564 s. + 3 s. príloha.
- VARSIK, B. 1984. *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava: Veda, 1984. 260 s.
- VARSIK, B. 1990. *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí: Príspevok k etnogenéze Slovákov*. Bratislava: Veda, 1990. 184 s.
- VM. I – I. vojenské mapovanie – *Az első katonai felmérés*. Budapest: Arcanum, 2004 (DVD vydanie).
- VM. II – II. vojenské mapovanie – *Die zweite militärische Vermessung. Kartenprofilen des Königreich Ungarn und Banat von Temes (1806 – 1869)*. A második katonai felmérés. Budapest: Arcanum, 2005 (DVD vydanie).
- VM. III – III. vojenské mapovanie – *Az Osztrák-Magyar Monarchia harmadik katonai felmérés. (1869 – 1887)*. Budapest: Arcanum, 2006 (DVD vydanie).
- VM. III re – III. vojenské mapovanie reambulované (1920 – 34). Dostupné na internete: <http://geoportal.gov.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2Fgeoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>.
- ZÁVODNÝ, A. 2012. *Hydronymia slovenskej časti povodia Moravy*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012. 494 s.

Summary

Historical and Ethnic Relationships in the Oikonymy and Hydronymy of Žitný ostrov

The analysis of the oldest hydronymy from south-western Slovakia shows that a part of it has arisen from the layer of the old Slavic lexical fund, which keeps the older (Proto-Slavic) state significantly, and another one has arisen from vocabulary, which may have gradually changed its original semantic structure in particular Slavic languages, or from expressions, which may have been transferred to the language periphery or vanished.

Keywords: Žitný ostrov, Slavic, Slovak, appellative, toponym, oikonym, hydronym

Štandardizované vz. neštandardizované podoby hydroným z povodia Malého Dunaja

MÁRIA BELÁKOVÁ

Trnavská univerzita, Trnava (Slovensko)

Štúdia sa zaoberá vzťahom medzi štandardizovanou podobou hydroným v povodí Malého Dunaja a ich živou, neštandardizovanou formou. Autorka si všíma relácie medzi úradnou, neúradnou formou a prvou zmienkou názvu vodného toku. Poukazuje na kontinuitu názvu, príp. na umelo utvorené súčasné názvy nekorešpondujúce so živou podobou ani prvou známou zmienkou.

Kľúčové slová: štandardizovaná a neštandardizovaná podoba, úradný a neúradný názov, hydronymum, vodný názov, živý názov

Štúdia je parciálnym výstupom grantovej úlohy VEGA č. 1/0289/16 *Hydronymia Malého Dunaja* a jej cieľom je poukázať na koexistenciu štandardizovaných a neštandardizovaných podôb hydroným v severnej časti povodia Malého Dunaja, čiastočne spracovaných už v monografii *Hydronymia severnej časti povodia Malého Dunaja* (Beláková, 2014). Pozornosť venujeme polyonymickým názvom zo štandardizovanej i živej sústavy a ich využívaniu v komunikácii používateľov jazyka. Vychádzame pritom z materiálov získaných vlastným terénnym výskumom, ale aj z údajov kartotéky Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra v Bratislave. Výsledky štúdie sa vzťahujú na konkrétnu vzorku skúmaného regiónu a slúžia ako sonda do problematiky. Súbor živých názvov nepokladáme, napriek vynaloženému bádateľskému úsiliu, za kompletný, no usilujeme sa priebežne ho dopĺňať. Živé názvy, ktoré v štúdiu uvádzame, pochádzajú predovšetkým od starších používateľov jazyka, u mladšej a strednej generácie sme zaznamenali príklon k používaniu štandardizovaných alebo apelatívnych pomenovaní. Dôležitým faktorom je tu migrácia obyvateľstva z odlišného rečového prostredia, ktoré sú zaužívané živé podoby názvov neznáme. Práve spomínaná migrácia spôsobuje vytrácanie a zánik vžitých podôb, a to v prospech apelatívnych či štandardizovaných pomenovaní.

Pri analýze materiálu sme zaznamenali niekoľko prístupov používateľov jazyka k štandardizovaným (v zátvorke uvádzaným) a neštandardizovaným, živým názvom (označených kurzívou). Tieto prístupy sú onomastikom známe, no pre potreby štúdie sme ich sumarizovali. Oslovnení respondenti v komunikácii používali:

1. výlučne štandardizovanú podobu VN., a to v prípadoch, ak:

A) nepoznali (jestvujúcu či už nejestvujúcu) živú podobu. Štandardizovaný názov používali pritom v rozličných podobách:

a) v pôvodnej, nezmenenej podobe, príp. výslovnostne upravenej: *Biela voda*, *Blahutov kanál*, *Bučanka*, *Fanglofskí p.*, *Fanglouskí p.* (Fanglovský p.), *Fofouskí p.* (Fofovský p.), *Kamení p.* (Kamenný p.), *Na Pántoch*, *Slováčkof kanál* (Slováčkov k.). Tento spôsob sme ako príznačný zaznamenali pri označovaní novších, často umelo utvorených vodných objektov (kanály, upravované korytá, jazerá a pod.), ktoré neboli dosiaľ označené. Na strane druhej, ak úradný názov vznikol na základe dlho používanej živej podoby, táto sa uchovala v reči používateľov dodnes. Mnohé zo spomínaných názvov respondenti používali, no motiváciu vzniku názvu nám objasniť nevedeli, pretože šlo často o názvy motivované osobou, ktorú nepoznali, príp.

neznámou situáciou, napr. VN. Slováčkov kanál vznikol podľa OM. bývalého predstaviteľa dnes už nejestvujúceho JRD, počas ktorého trvania funkcie bol kanál vystavaný.

b) v modifikovanej podobe (skomoleniny, nárečové prvky a pod.): *Antalicóf kanál* (Atalícov k.). Takýchto hydroným máme v skúmanej vzorke málo, ide zväčša o hľáskoslovné varianty úradného názvu, ovplyvnené predovšetkým nárečovým prostredím. Skomolené podoby sú charakteristické skôr pre živé názvy.

c) v inojazyčnej podobe: *Fekete víz* (Čierna voda), *Fekete víz* (Stará Čierna voda), *Forró* (Teplica). Názvy sú príznačné pre južnejšie časti skúmaného povodia.

Používanie polyonymie sme v týchto prípadoch nezaznamenali.

B) poznali neštandardizovaný tvar, no z istých dôvodov ho nepoužívali: *Vištuckí p.* (Vištucký p., živé názvy: †*Cistás*, *Tistás*); Respondentov, ktorí poznali tento neštandardizovaný tvar, sme našli málo. Názov *Cistás* sme určili ako zaniknutý, hoci nám ho sprostredkovala respondentka, no upozornila nás, že názov pozná iba z počutia a sama ho už nepoužíva. Podobu *Tistás* nehodnotíme ako zaniknutú, pretože podľa slov jedného z opýtaných názov príležitostne používa. Hydronymum sa momentálne nachádza na hranici zániku, pretože ho používa len malý počet respondentov, aj to len v istých komunikačných situáciach.

2. súbežne štandardizovanú i neštandardizovanú podobu VN. Využívanie polyonymie spočíva najmä v označovaní jednotlivých častí jedného a toho istého toku, pričom tieto časti nemajú iné štandardizované pomenovania (*Dubovskí potok* (h. t.), *Žlábek* (d. t.); (*Dubovský p.*), *Jurskí p.* (celý tok), *Staromlinskí p.* (d. t.); (*Jurský p.*), *Vištuckí p.*, *Tistás* (miesto sútoku); (*Vištucký p.*), *Starí Sajloch*, *Kanál*, *Blatina* (*Blatina*), *Polní kanál*, *Berínski p.* (d. t.); (*Poľný kanál*), *Sisek*, *Šífák*, *Modranskí p.*, *Šarfickí p.*, *Starí p.*, *Kamení p.*, *Šúrski p.* (Stoličný potok), *Račánski p.*, *Šínveg* (Račiansky p.), *Brestový járek*, *Ohnavský potok*, *Hohnavský potok*, *Štampošskí potok* (Brestový jarok) atď. Názorným príkladom môže byť aj hydronymum *Gidra* (KÚ Slovenská Nová Ves; povodie Dudváhu). Obyvateľia obce v súčasnosti potok označujú len apelativne, no približne pred 30 rokmi na označenie dvoch častí toku vzdialených od seba cca 300 m používali živé názvy *Na kolesi*, *Husí potok* (k VN. *Gidra* pozri Hladký, 2011, s. 55). V jednom prípade sme zaznamenali polyonymiu u jedného používateľa vztahujúcu sa na jeden nerozdelený onymický objekt (*Noví kanál*, *Noví p.* (Nový p.), *Vajnorskí p.*, *Vajnorka* (Vajnorský p.), *Šúrski k.*, *Noví Sajloch* (Šúrsky k.)). Výskyt polyonymie súvisí s vnútornou motiváciou používateľa, ktorý v rozličných komunikačných situáciách označí rovnaký onymický objekt rozličnými podobami či variantmi. Takýto postup nepovažujeme za štandardný, pretože je v rozpore s teóriou o lexikálnom kontraste, pri ktorom jednému referentovi prislúcha jediné pomenovanie (Blooma, 2015, s. 73). Predpokladáme, že respondent mohol pri rozhovore prezentať všetky názvy, ktoré poznal, no sám ich v bežnej komunikácii súbežne nevyužíval.

3. výlučne neštandardizovanú podobu VN., pričom štandardizovaná podoba bola:

a) používateľom neznáma: *Zičího p.*, *Zichího p.*, *Zichého p.*, *Noví p.*, *Seneckí kanál* (Boldog-Sládkovičovo), *Suchí p.*, *kanál Réca* (Kyškyn), *Barvínski p.*, *Barvínek* (Trniansky p.), *Guláška* (Čiernovodské jazero). V tomto prípade sme sa stretli so zaujímavosťou pri názve vodnej nádrže Blatné, kde aj v oficiálnej komunikácii predstavitelia obce používajú neúradný názov *Prie-hrada Blatné* (namiesto úradného v. n. Blatné) a považujú ho pritom za štandardizovaný. Súbor názvov tohto typu uvádzame v prílohe štúdie;

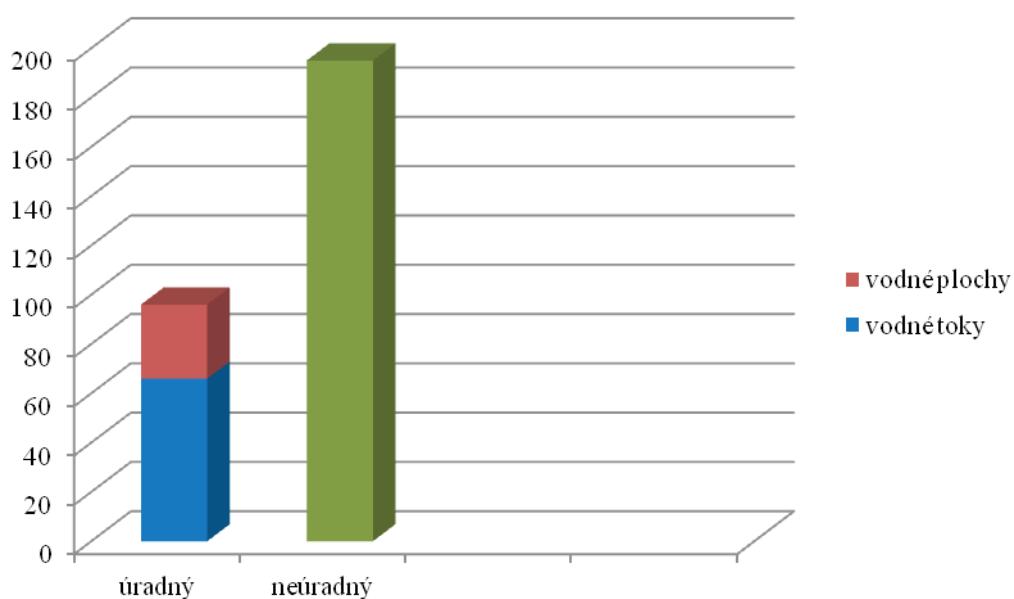
b) používateľom známa: *Trandlová dolina, Kníškova dolina* (Banský p.), *Kalní kanál, Kalník, Broďisko* (Tarnocký k.), *Viničárski k., Švancopošskí k.* (Viničniansky k.);

c) v súčasnosti nejestvujúca: *Holombeckí potok, Holombeki* (Holombecký p.); *Hudcov járek* (Hudcov jarok).

4. apelatívne pomenovanie na označenie vodného objektu: *kanál* (Chlebnický kanál), *potok* (Vištucký p.), *priehrada* (v. n. Blatné). Obyvatelia používajú apelatívne pomenovanie len vtedy, ak sa nachádza v priestore výlučne jeden onymický objekt tohto druhu. Štandardizované názvy, zaznačené v mapách, majú potom často podobu umelo utvorených názvov, sú dôsledkom nejestvujúceho propriálneho pomenovania a v živej reči sa javia ako nefunkčné. Týka sa to najmä pomenovaní umelo vybudovaných zavlažovacích a melioračných kanálov.

Pri analýze materiálu sme vychádzali z načrtnej typológie, pričom cieľom štúdie nie je spracovať frekvenciu používania názvov, keďže takýto výskum by si vyžadoval väčšiu časovú dotáciu, ale získať obraz o používaní rozličných podôb názvov na sledovanom území.

Pre potreby štúdie sme spracovali 291 názvov (neprihliadali sme pritom na ich hláskoslovne varianty), z toho 96 štandardizovaných a 195 neštandardizovaných. Neštandardizovanými hydronymami sa zaoberáme len do tej miery, do akej existujú ich úradné, štandardizované podoby. Názvy, ktoré nemajú, resp. nepoznáme ich štandardizovanú podobu v štúdii nezohľadňujeme a rovnako sme nepracovali ani so zaniknutými názvami, ktoré tvoria väčšinu materiálu získaného terénnym výskumom. Celkovo je teda v centre nášho záujmu 66 názvov vodných tokov a 30 názvov vodných plôch (Graf 1).

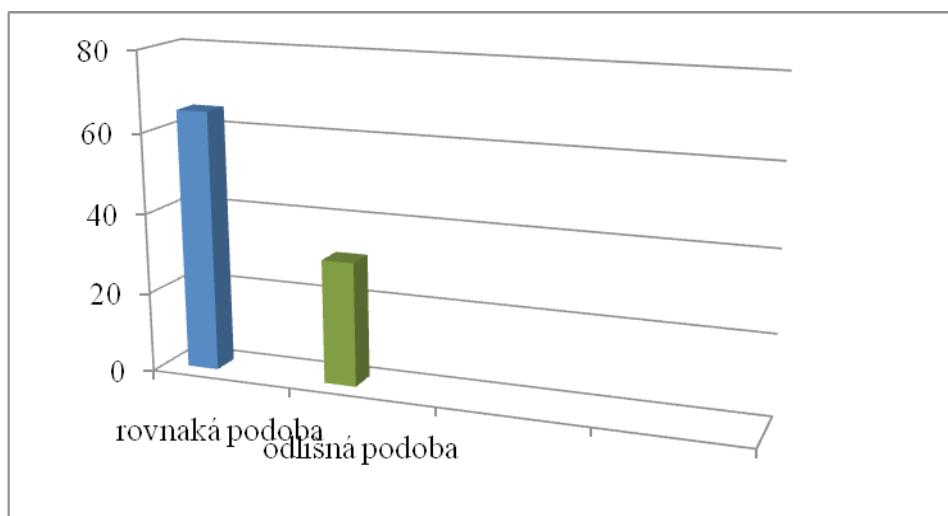
Graf 1: Znázornenie pomeru štandardizovaných a neštandardizovaných názvov

Pri analýze hydroným sme si všímali tieto vzťahy a faktory:

I. vzťah medzi 1. zmienkou, úradnou a živou podobou:

1. štandardizovaná podoba vz. nám známa prvá zmienka:

Pri vzťahu medzi štandardizovanou podobou a prvou zmienkou sme si všímali, či majú rovnakú, podobnú alebo odlišnú formu (zobrazuje Graf 2). Pri jednotlivých podobách sme sa zamerali aj na príčiny odlišností, prípadne aj podobnosti, spôsobené viacerými faktormi. V daktorých prípadoch sa nám však nepodarilo príčinu odhaliť, čo súviselo aj s neznalosťou motivantu.

Graf 2: Znázornenie pomeru zmenenej a nezmenenej štandardizovanej podoby

A. nezmenená podoba názvu (z hľadiska sémantiky):

Až 65 skúmaných hydroným (z toho 43 názvov vodných tokov a 22 názvov vodných plôch) zo sémantického hľadiska je totožných alebo takmer totožných s pôvodnou, prvou znáomou podobou. Pri vodných plochách predstavuje údaj až 76 % z celkového počtu používaných názvov, čo je spôsobené umelo utvorenými názvami. Pri umelom utváraní názvov vodných plôch dominuje ako motivant ON. (až 67 % názvov je takto utvorených, napr. *Bielske jazero*, v. n. *Blatné*, v. n. *Harmónia*, v. n. *Ivanka*, v. n. *Modra*, v. n. *Limbach*, v. n. *Šenkvice*, v. n. *Vištuk*, v. n. *Viničné*, no len malé percento z nich sa v reči reálne používa). V jedinom prípade sme sa stretli s umelo utvoreným hdn. *Zlaté piesky* (KÚ Bratislava-Ružinov), odkazujúcim na známu pláž *Zlaté piesky* v Bulharsku. V prípade umelo utvorených názvov vodných tokov sme zaznamenali odlišnú situáciu. Pri utváraní názvov kanálov, ktorých podoba sa nezmenila, sa 5-krát vyskytla motivácia OM. – dnes už bez znalosti motivanta (*Atalicov k.*, *Blahutov k.*, *Jurkov k.*, *Dávidov k.*, *Slováčkov k.*). Motivácia ON. bola súčasťou nominácie zastúpená, ale v prípade názvov, pri ktorých sa štandardizovaná podoba nepoužíva.

Dva z názvov vodných plôch sú motivované rovnomenenným TN. (*Kotlíky* – KÚ Grinava, *Zbojníčka* – KÚ Rača) a zvyšných 24 % charakterom lokality, resp. vodnej plochy (*Malý Šúr*, *Veľký Šúr*, *Zadný Šúr*, *Šúr*, *Rašeliniská*), preto sa pôvodný názov zachoval.

Do súboru týchto názvov sme zaradili aj hydronymá, ktoré sú doslovným prekladom pôvodných názvov, napr.: *Biela voda* (1764 – 1787 Weißßer Wasß. VM. I); *Bystrý potok* (1971 Sebeskővető ZMp. 50); *Dubovský potok* (1796 Dubova patak, Vályi, 528); *Ladová voda* (1810 – 1869 Eisgrub vel Eiswaßser VM. II); *Malý Šúr* (1810 – 1869 Kleine Schur VM. II); *Veľký Šúr* (1854 Gross Schur, Voda, 579); *Zbojníčka* (pol. 17. stor. Rauber brünl, Tur., 29).

Špecifickým prípadom pri daktorých hydronymách, ktoré mali totožnú prvú zmienku a štandardizovanú podobu, bolo, že počas používania názvu prišlo k zmenám, no neodzrkadlili sa v štandardizácii, napr. VN. *Čiernovodské jazero* (1. zmienka *Slniečné jazerá*, v mapových materiáloch striedavo uvádzané ako *Čiernovodské*, *Slniečné jazerá* a *Hlboké jazero*). Živá podoba tohto názvu je *Guláška*.

B. odlišná štandardizovaná podoba (1. zmienka má charakter umelo utvorenej štandardizovanej podoby, neskôr nahradenej inou podobou; vychádza zo živých podôb názvov alebo nahradila apelatívne pomenovanie):

Absolútnu odlišnosť sme zaznamenali pri už spomínanom VN. *Čiernovodské jazero*, ktoré bolo v r. 1983 (GNOBAv. Snc.) štandardizované ako *Slniečné jazerá*, t. j. ako súčasť komplexu dnešných Slniečnych jazier. V roku 1991 sa objavuje v mapových materiáloch ZMp. 50 hdn. *Čiernovodské jazero* a v roku 1997 hdn. *Hlboké jazero* (TMp. TPS. 50). Názvy sa v rozličných mapových dokladoch striedajú, no v ani jednom nenachádzame živú podobu názvu *Guláška*, ktorá je v reči dominantná.

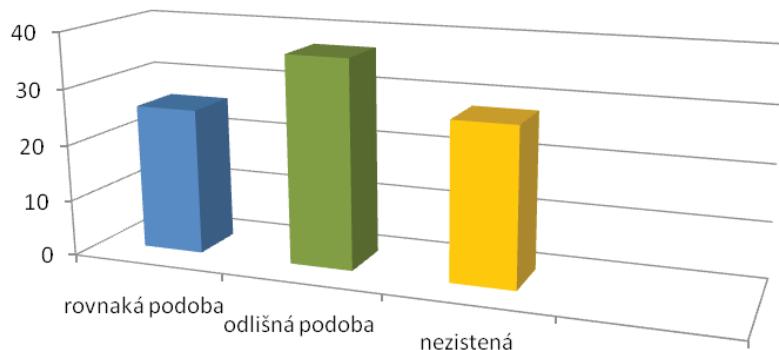
Špecifická zmena nastala pri hdn. *Rozálka*, ktoré bolo do r. 2010 štandardizované ako *vodná nádrž Pezinok* (daktoré kartografické diela, napr. Turistický atlas SR z r. 2011 názov stále uvádza ako v. n. Pezinok), no vplyvom historickej a živej podoby *Rozárka*, *Rozálka* (doložený je aj TN. Rosalien, 1618), sa zmenil aj dosiaľ používaný názov. Ďalším názvom je hdn. *Ružinovské jazero*, ktoré je v pol. 19. storočia doložené v živej podobe *Rohlík*. Pri tomto hydronyme však predpokladáme koexistenciu obidvoch podôb, a to aj napriek tomu, že štandardizovanú podobu máme zachytenú až neskôr. Rovnaký prípad zaznamenávame aj pri hdn. *Štrkovecké jazero* s prvou zmienkou *Žemľa*, asociačne súvisiacou s hdn. *Rohlík*.

Známe, umelo utvorené marketingové hdn. *Slniečné jazerá* má doloženú prvú známu zmienku, rovnako umelo utvorenú, marketingovú, z roku 1919 *Slovenské Tahiti* (web 1). Neskôr je zachytená živá podoba *Bager* (1956 VT Mp. 25). V tomto prípade sa v bežnej reči zachovala iba štandardizovaná podoba názvu, hdn. *Bager* sa nám zo živej reči nepodarilo získať.

Dva z analyzovaných názvov majú apelatívny pôvod, ktorý bol neskôr nahradený propriálnym pomenovaním: *Šúrsky rybník* (pol. 17. stor. Teicht; Tur., 29, v ostatných zmienkach ako *Šúrsky rybník*) a v. n. *Vinosady* (1989 *Prie hrada* PMp. 10; neskôr aj *Kučišdorfská prie hrada*). Z terénneho výskumu je skôr známy opačný prípad, keď používateľia označujú vodný objekt apelatívnym pomenovaním namiesto úradného názvu.

2. vzťah medzi živou podobou a 1. zmienkou (pri VN. s jestvujúcim úradným tvarom):

- a) rovnaké: 26 VN. (7 vodné plochy, 26 vodné toky);
- b) odlišné: 37 (14 v. p., 23 v. toky);
- c) nezistený živý názov: 28 (8 v. p., 20 v. toky).

Graf 3: Znázormenie vzťahu medzi živým názvom a 1. známou zmienkou

Najväčšie disproporcie v tejto skupine sa ukazovali medzi živou podobou a 1. známou zmienkou v prípade vodných plôch s umelo utvorenými názvami a kanálov, ktorých živá podoba nemala propriálny, ale apelatívny charakter (z 35 názvov so zistenou živou podobou to bolo až 12 názvov, napr. Grobský kanál, Viničniansky k., Mlynský kanál = apel. označenie *kanál*; v. n. Vištuk, v. n. Modra, v. n. Blatné – apel. označenie *prie hrada, nádrž*.

V prípade totožnej 1. zmienky a živej podoby názvu šlo o veľmi staré dochované hydronymá (v počte 13 z 35) alebo, práve naopak, o hydronymá odvodňovacích kanálov vybudovaných v 50. – 60. rokoch a zachytených v mapových materiáloch z roku 1967 (8 objektov). Živá podoba v prípade kanálov bola však totožná s úradnou.

Vyskytli sa však aj také názvy, pri ktorých je odlišná 1. zmienka, živá i štandardizovaná podoba, napr. úradné hdn. *Kyškyn* – 1. zmienka *Ó patak*, živá podoba *Suchí potok, kanál Réca*.

3. vzťah medzi štandardizovanou a živou podobou:

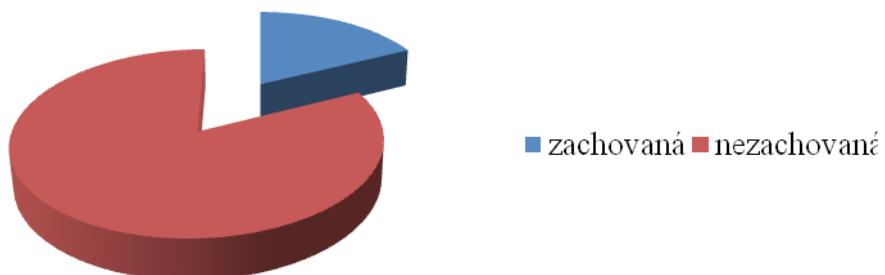
- a) totožné (31);**
- b) odlišné (28);**
- c) neznámy či nejestvujúci živý názov (30).**

Tento typ vzťahu predstavuje v pomere najvyrovnanejšiu skupinu, pri ktorej najväčší problém predstavovala neznalosť živej podoby názvu voči známej štandardizovanej forme. Ako zaujímavé sa môže javiť, že až 31 VN. je z hľadiska úradnosti – neúradnosti totožných. Vzhľadom na odlišnú skupinu (až 28 názvov) však môžeme konštatovať, že živé podoby názvov zástavajú v reči používateľov dominantnú pozíciu.

II. zachovanie kontinuity názvu:

Z analyzovaných 96 vodných názvov si len 17 zachovalo kontinuitu, t. j. zostala nezmienená prvá nám známa zmienka o úradný a neúradný názov korešpondujú. Môžu sa vyskytnúť hláskoslovne odchýlky, avšak zo sémantického hľadiska sú názvy rovnaké. V piatich prípadoch sa

zachoval názov pri novodobejšej zmienke a motivácii názvu (mapové materiály ZVMp. z roku 1967) a v 12 boli názvy z 19. storočia a staršie. Je zaujímavé, že sa dochovali práve staršie zmienky, daktoré spomínané už v 16. storočí. Pod zachovanie následnosti sa podpísal aj charakter lokality, v ktorej nezanikla potreba pomenúvať vodné toky. Ako príklad možno spomenúť VN. Nový potok (1875 – 1884 VM III. *Nowi p.[atak]*, štand. *Nový potok*, živá podoba *Noví potok*).

Graf 4: Znázornenie zachovania kontinuity názvu

Spomedzi názvov sa najviac dochovali tie, ktoré motivovala príslušnosť k miestu (ON., TN.) a pôvodne boli pravdepodobne apelatívneho charakteru, napr. *Cajlanský p.*, *Dubovský p.*, *Jurský p.*, *Dolinský p.*, *Močiarny k.*, *Račiansky p.*. V súčasnosti je tendencia označovania vodných objektov rovnaká, obyvatelia na označovanie miestnych tokov používajú apelatívny základ, napríklad *modranskí p.*, *šarfickí p.*, *šúrski p.*, *viničnianski p.*, *vištuckí p.* a pod.

Druhou najzachovalejšou skupinou boli toky, ktoré motivačne odzrkadľovali svoj jedinečný charakter, výrazné vlastnosti, odlišné od okolitých objektov: *Blatina* (*Saulacke – Sajloch*), *Račí potok*, *Cierna voda*, *Starý potok*, *Šúre*, *Rašeliny*.

Na základe uvedeného možno skromne konštatovať, že pomenovacie motívy našich predkov neboli odlišné od dnešného spôsobu nominácie a že pri skúmaní etymológie názvov a motivačných činiteľov treba prihliadať na jednoduchosť a praktickosť myslenia.

III. zmeny nastávajúce vo vzťahu 1. zmienka – úradný – neúradný názov:

- a) **proprializácia, resp. apelativizácia** (*Teicht* – *Šúrsky rybník*; v. n. *Blatné* – *Priebrada*);
- b) **absolútny zánik 1. zmienky v prospech štandardizovanej podoby**: umelo utvorený názov: *Slovenské Tahiti* – *Slniečné jazerá*; prihliadnutie na iný motivačný faktor: (*Rohlík*, *Žemľa*) – motívacia tvarom ustúpila motívácii ON. (*Ružinovské* a *Štrkovecké jazero*);
- c) **zniženie frekvencie používania 1. zmienky v prospech úradnej alebo neúradnej podoby;**
- d) **modifikácia názvu súvisiaca s premenou terénu a zmenou hydrografickej situácie**, napr. prepojením chotárov dvoch obcí pomocou kanála: *kanál Réca* – *Úľany* (1875 – 1884 *Ó potok* VM. III., neskôr štandardizovaný ako *Starý* (*Suchý*) *potok*; v živej reči používaný Starý aj Suchý potok); *kanál Boldog-Sládkovičovo* a pod. Zaznamenali sme aj skrátenie pôvodnej podoby VN., napr. *Tarnocký kanál* (1969 odpad Tarnok-Velký Grob VMp. 50).

Príčinami uvedených zmien boli predovšetkým:

- **zánik potreby označovať onymický objekt** (zánik objektu, zmena objektu alebo jeho funkcie);
- **vznik potreby označovať onymický objekt, najmä pre potreby vybraných inštitúcií;**
- **priradenie samostatného názvu objektu zaradeného pôvodne do skupiny iných vodných objektov**, napr.: odčlenenie objektu zo skupiny iných objektov a priznanie názvu – *Čiernovodské jazero*;
- **hydrologické zmeny** – preloženie jedného toku do koryta iného toku (prípad Vištucký – Stoličný potok; porov. monografia Beláková, 2014), odkanalizovanie toku, vybudovanie kanála na časti pôvodného toku a pod.;
- **zmena ON.**, napr. *Trniansky potok* (1340 rivulum Chukarpataka; Šmil., Nr. 132). Názov zo 14. stor. vznikol z ON. *Čukárovce (1213 *Sukar Stan. I.*, 234; *Stan. II.*, 115), neskôr zmeneň na Veľké Trnie;
- **neznáme príčiny**.

Záverom štúdie nám prichodí poznamenať, že sonda, ktorú sme urobili na pomerne rozsiahлом materiáli, nepotvrdila nami predpokladané hypotézy, napr. že veľa štandardizovaných názvov odráža prvú zmienku (hoci často umelo utvorenú), čo sme nepredpokladali. Tiež sme predpokladali, že vzťah medzi zachovanou a živou podobou názvu bude zreteľnejší, a to v prospech podobných názvov. Prieskum nás však utvrdil v presvedčení, že pri hydronomastickom výskume nie je štúdium máp a kartografických materiálov postačujúce, ale je nutné hľadať živé podoby názvov. Tiež je pre nás výzvou zameriť sa na živé názvy mladšej generácie, ktorá sice používa prevažne apelatívne pomenovania, no propriá, ktoré tvorí, majú oveľa expresívnejší charakter a sú viazané na konkrétné udalosti.

Súpis názvov, pri ktorých popri štandardizovanej podobe (vyznačenej boldom) dominuje živá podoba (vyznačená kurzívou):

Banský potok (KÚ Rača) – *Knišková, Kniškova dolina, Trandlová dolina*

Knišková dolina – prvýkrát doložené v roku 1896 ako *Kniskova Dolina* (KMp. Rača), vo viačerých mapových materiáloch sa v tejto podobe nenachádza. V roku 1955 evidujeme TN. *Knižková dolina* (les, chatová oblasť; Voj. Mp. 10) a tiež živý TN. Knišková dolina a UO. Kniškova ulica. Motivácia názvu nie je jasná, môžeme sa domnievať, že vznikol azda z OM. *Knížek* (majiteľ lokality?). Druhým názvom je hydronymum *Trandlová dolina* (správne Trandlova dolina), ktorý vznikol z TN. Trandlova dolina z OM. *Trndl* (majiteľ pozemku, cez ktorý časť toku pretekala). Pôvodný názov toku je *Rauber Bach*.

Blatina (KÚ Pezinok) – *Starí Sajloch, Kanál*

Názov *Starí Sajloch* sa používa v obci Slovenský Grob a nemá štandardizovaný variant. Názov motívoval starší názov Blatiny *Sajlok, Sajloch* (1729 super rívulo *Saulacke Voda a.*, 15), ktorý sme rekonštruovali ako **Svinská mláka*¹. Predpokladáme motiváciu z nem. apel. *die Sau* (slov. *sviňa*, prenes. *špinavý*), apel. *die Lache, die Lacke* (= slov. *kaluž, mláka*; I. Voda (1947, s. 15)

¹ Analýze hdn. Saulacke sme sa venovali v monografii Hydronymia severnej časti povodia Malého Dunaja (2014, s. 30).

považuje koreň *lacke* za bavorskú podobu spis. nem. *e Lache* z lat. *lacus*). Názov môže v prenesenom zmysle označovať špinavý vodný tok (močarino) alebo tok, pri ktorom sa zdržiavali divé svine, čo vzhľadom na jeho lokalizáciu nie je vylúčené. Rovnaký výklad podáva aj online slovník bratov Grimmovcov: „*die saulacke* = kaluž, v ktorej sa chladia svine“ (bair. *e saulachen*“).

Názov *Kanál* je motivačne priezračný, má apelatívny charakter, onymický objekt vznikol na základe umelej úpravy pôvodného koryta.

Boldog-Sládkovičovo (KÚ Pusté Úľany) – *Zičiho potok, Zichiho p., Zichého p., Noví p. Senec-kí kanál*

VN. Boldog-Sládkovičovo je umelo utvoreným názvom, preto je prirodzené, že ho obyvatelia nepoužívajú. Používajú staršiu štandardizovanú podobu Zičiho potok (a jeho varianty), prvýkrát doloženú v roku 1933 *Potok, Zichy* (Démuth, s. 194), a Nový potok (1875 – 1884 *Nowi p.[ataj] VM. III*). V živej reči sa u niektorých obyvateľov objavila aj podoba *Seneckí kanál*, ktorý nemá štandardizovaný ekvivalent. Vznik názvu motivovala poloha kanála.

Čiernovodské jazero (KÚ Senec) – *Guláška*

Názov *Guláška* vznikol podľa informátorky z OM. *Guláš* (obyvateľ žijúci v blízkosti jazera). Túto motiváciu potvrdzuje aj internetový zdroj (web 2). Historik G. Strešnák predpokladá madž. pôvod (< apel. *gulyás* – slov. pastier dobytka) a uvádza nedoloženú podobu hydronyma *Gulyás gödör*. V lokalite boli v 19. stor. obecné pasienky, preto považujeme túto etymológiu za prijateľnejšiu.

Dubovský potok (KÚ Dubová) – *Žlábek*

Živá podoba *Žlábek* (h. a stredná časť toku) sa v obci používa popri podobe *Dubovský potok*, no u starších obyvateľov prevláda. Prvýkrát ju ako nárečovú podobu *Žlabek* zachytili v roku 1994 autori monografie Šenkvič (Dubovský et al.). Hydronymum vzniklo proprializáciou demin. apel. *žliabok* < apel. žľab a motivoval ho charakter toku – pomaly tečúci tok v betónovom žľabe a slúžiaci na pranie bielizne. V rukopise sa tiež uvádza, že dedina Dubová „vznikla na brehu Zslabka“ (Ružička, 2006, s. 5).

Hruškový potok (KÚ Modra) – *Dolinský potok*

Živý názov *Dolinský potok* je v mapových materiáloch doložený len v roku 1854 ako *Dolina* (NKKMp. Mod.). V roku 1994 ho ako miestnu podobu dokladá J. Dubovský v monografii obce Šenkvič ako *Dolinský potok* (Dub., s. 1994). Názov *Dolinský potok* (< adj. *dolinský* „tečúci v doline“, apel. *potok*) sa pravdepodobne spája so zaniknutým ON. **Dolany* (zaniknutá osada v KÚ Šenkvič, ktorú V. Sedlák (In: Fekete, 2001, s. 149) rekonštruuje ako **Dolina* a J. Stanislav (1999, s. 235) ako **Dolany*). V. Sedlák (2001, s. 149) predpokladá, že osada mohla ležať niekde medzi vodnou nádržou Šenkvice a Pezinským hájom, v mieste tzv. Meckového majera, resp. v chotári Sv. Martina alebo M. Čaníkovic (dnešné Šenkvice). V. Rábik lokalizuje osadu **Dolany* (In: SSM, 2013, s. 56) v priestore od Senca k Pezinku. Je preto pravdepodobné, že VN. *Dolina*, resp. *Dolinský potok* súvisí s † ON. **Dolany* a bol by tak dosiaľ jediným známym dokladom o jeho existencii a lokalizácii.

Jurský potok (KÚ Svätý Jur) – *Staromlinskí potok* (d. t.)

Živú podobu *Staromlinskí potok* máme doloženú z terénnego výskumu v roku 2014 a písomné zmienky nám dosiaľ nie sú známe. Rovnako nepoznáme ani písomné zmienky o miestnom UO. *Staromlinská ulica*. V roku 1769 je známy názov *Alt Bach* (Krieg.), no nenachádzame zmienky o piatich mlynoch (zakreslené už vo VM. I), zväčša vo vlastníctve grófa Pálfiho.

Kyškyn (KÚ Pusté Úľany) – *Suchí potok, kanál Réca*

Hydronymá *Suchí potok* (Pusté Úľany) a *kanál Réca* (Veľký Grob) sme získali terénnym výskumom v roku 2012 a nie sú známe ich štandardizované podoby. Používajú ich starší obyvatelia i obyvateľia v strednom veku. Mapy evidencie nehnuteľnosti (1966, 2004; Pusté Úľany) zaznačujú však TN. trávnatej plochy *Pri suchom potoku*, *Pri Suchom potoku*. Vznik názvu motivoval charakter občasného vysychajúceho toku. S názvom *Suchý potok* súvisí povest' o dcére grófa Esterháziho, ktorá sa v potoku utopila, a preto ho gróf dal vysušiť.

Názov Réca používaný v susednej obci je skráteným tvarom štandardizovaného názvu *Reca-Úľany* (< ON. *Reca* < maď. *Réte*; < maď. apel. *rét* (= slov. *lúka*), sufix *-e* (vyjadrujúci vlastníctvo, vzťah k niekomu, niečomu; porov. Kiss, 1988, s. 411), ON. *Pusté Úľany* (< adj. *pustý*; > maď. *puszt*; slov. adj. *pustý, prázdný, opustený*, apel. *úl'* (< psl. apel. **ul* < *ide. *aul* – jama, priehlbeneň, dolina, neskôr vo význame „príbytok v čiel“; porov. Ondruš, 2004, s. 207)). Rovnakú motiváciu majú aj názvy *Suchý*, *Suchý kanál*.

Limbach (v. n.; KÚ Limbach) – *vodná nádrž Slnečné údolie*

Hydronymum *Slnečné údolie* je doložené z roku 2015 z terénneho výskumu v Limbachu. Označenie nachádzame aj na orientačnej tabuli pri nádrži v rovnomennej lokalite. Názov *Slnečné údolie* vznikol transonymizáciou TN. < adj. *slnečný*, apel. *údolie* a motivovala ho poloha v údolí vystavenom slnku, bez lesného porastu.

Poľný kanál (KÚ Dubová) – *Berínski potok*

Názov *Berínski potok* je doložený v roku 2007 (Dub., 1994, s. 4) a v roku 2011 ako *Berínský i Berínsky potok*. Terénny výskum v roku 2014 potvrdil jeho živú podobu. *Berínski potok* do 60. rokov 20. storočia tvoril pravostranný prítok Dubovského potoka, no dnes je odkanalizovaný do súčasného koryta Poľného kanála. Štandardizovaný názov Poľný kanál starší obyvatelia nepoužívajú. Názov *Berínsky potok* je nejasný, vznikol azda zo slovan. OM. Boren, Borin (< OM. Berin; v maď. prepise Berény; o nejasnom pôvode ON. Berin pozri Stanislav, 2004, s. 39 – 40) alebo z TN. *Berín* (v materiáloch nedoložený; nachádzame len TN. zalesnej časti *Berínsky biokoridor*, ktorý však vznikol z VN., pretože sa nachádza pozdĺž zmieňovaného toku).

Račiansky potok (KÚ Rača) – *Šínveg*

Živý názov *Šínveg* (2004, Rača), pre mladšiu generáciu už neznámy, sa používa súčasne s variantom *Račianski potok* (2014, Rača). Starší obyvatelia však uprednostňujú starší názov *Šínveg*, ktorý sme zaznamenali len v hovorenej podobe. Ako TN. označujúci vinice je zaznačený už v III. voj. mapovaní *Schienweg* (1875 – 1881) a v jeho reambulovanej podobe v rokoch 1920 – 1934 *Pekná cesta* (*Schienweg*). V novších mapových materiáloch nachádzame už slovenský názov *Pekná cesta* (1952 – 1957 TMp. 25; 2010 ZBGIS; 2012 TAS. 50). V živej podobe sa miestny názov *Šínveg* (TN. 2014, Rača) používa bežne. Okrem TN. a VN. je v živej reči používané aj UO. *Šínveg*, resp. *Kolajničná ulica* (2014, Rača); doložené v III. voj. mapovaní *Schien Weg* (1875 – 1881; cesta). Názov **Pekná cesta* (nem. *Schienweg*) vznikol z nem. TN. *Pekná cesta* (pôv. *Schienweg*; < nem. adj. *schön* – slov. *pekný*; apel. *r Weg* – slov. *cesta, chodník*); ľudová etymológia vychádza z nem. apel. *e Schiene* – slov. *kolajnica* (v lokalite sa nachádzala úzkokolojová železnica slúžiaca na zvážanie vyrúbaného dreva).

Ružinovské jazero (KÚ Bratislava, m. č. Ružinov) – *Rohlik*

Jediný doklad názvu pochádza z internetových zdrojov. Prvá zmienka o hydronyme je podľa nich z pol. 19. stor. *Rohlik* (web 3), poslednú sme zaregistrovali na webovej stránke 19. 5. 2017

(web 4), čo dokumentuje stále živú podobu. Názov *Rohlík* vznikol proprializáciou nespisovného apel. *rohlík* a motivoval ho tvar umelo vytvorenej vodnej plochy.

V súvislosti s hydronymom Rohlík spomenieme aj dnes už skôr sporadicky používaný VN. *Žemla* (**Štrkovecké jazero** – Žemľa). Podoba je známa len internetového zdroja (rovnako ako predchádzajúce VN. z pol. 19. stor. miest. *Žemľa* BA (web 4)) alebo z hovorenej podoby. Miestna podoba *Žemla* ustupuje pred štandardizovaným názvom Štrkovec. Názov *Žemla* vznikol proprializáciou apel. *žemľa* (< nem. *e Semmel* < lat. *simila* – jemná múka; Machek, 2010, s. 725) a motivoval ho tvar lokality, azda aj v porovnaní so susednou vodnou plochou Rohlík.

Šúrsky kanál (KÚ Slovenský Grob) – *Noví Sajloch*

Miestnu podobu *Noví Sajloch* sme získali v roku 2014 terénnym výskumom v obci Slovenský Grob. Inú zmenu o vodnom názve sa nám nepodarilo získať, v mapových materiáloch sa ne nachádza. Názov súvisí s analyzovaným VN. Starí Sajloch (→ Blatina) a označuje upravené koryto pôvodnej Blatiny.

Tarnocký kanál (KÚ Pusté Úľany) – *Kalní kanál, Kalník, Brodisko*

Živé názvy *Kalník* a *Brodisko* prvýkrát zdokumentoval A. Démuth (2006, s. 23, 26). Ich používanie sme overili terénnym výskumom v roku 2012, pričom sme doplnili aj podobu *Kalní kanál*. Názvy Kalný kanál a Kalník vznikli z adj. *kalný* < apel. *kal* (porov. Machek, 1957, s. 189), označujúceho blatistú vodu. Vznik názvu *Brodisko* motivoval charakter močaristej lokality, v ktorej sa podľa informátorov brodil dobytok, najčastejšie voly. Názov vznikol z apel. *brodisko* (< apel. *brod*; sufix miesta *-isko*).

Viničiansky kanál (KÚ Viničné) – *Švancopošský kanál, Viničárski kanál*

Vodné názvy *Viničárski kanál* a *Švancopošský kanál* sme získali terénnym výskumom v obci Slovenský Grob (2014) a dosiaľ nemáme k nim doložené iné zmenky.

Názov *Švancopošský kanál* vznikol zo staršej nemeckej a dnes hovorovej podoby ON. Viničné – *Švancpoch* (< nem. apel. *r Schwan* – slov. *labut'*, maď. *hattú*; M. Marek (2006, s. 15) sa prikláňa k motívácii nem. apel. *r Schwein* – slov. *sviňa* s rekonštrukciou VN. a následne aj ON. *Svinský potok; predpokladáme však, že dokladmi nedoložený VN. *Svinský potok a VN. *Svinská mláka spolu súvisia, nem. apel. *r Bach* (slov. *potok*; skomolene v nárečí *r Bach > poch*), apel. *kanál*. Vodný názov *Viničárski kanál* vznikol z ON. Viničné.

Vištucký potok (KÚ Veľký Grob) – *Tistáš*

Miestny názov *Tistáš* sme získali terénnym výskumom v obci Veľký Grob. Jeden z informátorov uviedol aj znalosť už zaniknutého VN. † *Cistáš*. VN. *Tistáš* vznikol z maď. apel. *tisztás* (= slov. *lúka*, trávnatý porast, čistina v lesnom poraste (doložený TN. Dlhé lúky, napr. 1965 VTMP. 10) a označuje sútoku Vištuckého a Stoličného potoka.

Podľa ľudovej etymológie názov vznikol skomolením pôvodného názvu *Čistáš* (< adj. *čistý*) a motivovala ho kvalita vody na sútoku Vištuckého (čistá voda) a Stoličného potoka (kalná voda). Pri sútoku sa voda Stoličného potoka údajne čistila.

Zelené jazero (KÚ Senec) – *Baňa*

Jedinou písomnou zmenu o VN. *Baňa* je doklad P. Fedora (2013, s. 168) a údaj z nášho terénneho výskumu z roku 2014 (dostupný aj na internetových stránkach, napr. na: http://www.senec.sk/index.php?menu_id=720). Názov *Baňa* vznikol proprializáciou apel. *baňa* (miesto, kde sa ťaží štrk, štrkovisko; vzniknuté jamy sa často zavážali a zapĺňali, menili sa napr. na stavebné pozemky (porov. Fedor et al., 2004, s. 20); v nárečí aj *baňovať* – ťažiť štrk). Názov motivoval spôsob vzniku jazera.

Žliabok (KÚ Modra) – Modranskí potok

Názov *Modranský potok* používajú už len najstarší obyvatelia obce Modra, mladší označujú tok miestnym variantom *Žlábek*. Jedinú zmienku o názve sme získali terénnym výskumom v Modre (2012). Podobný vodný názov dokladá aj I. Voda (1947, s. 15), a to v podobe *Modrica*. Pri obidvoch VN. predpokladáme motiváciu z ON. *Modra*, ktorého výklad je však nejasný. J. Stanislav (2008, s. 38; 2004, s. 235) vykladá názov z adj. „*modrý*“ (< psl. **modrъ*), Luterrer – Majtán – Šrámek (1982, s. 200) názov interpretujú ako „*modrá ves*“. B. Varsik (1984, s. 67) hovorí o „*dedine ležiacej pod Modrou horou*“, pričom ako motivačný faktor vníma sfarbenie hory). Motiváciu názvu *Modrica* vysvetľuje I. Voda (1947, s. 15) vápencovým podložím toku (modrý kalcit – pozn. M. B.).

Skratky:

d. t.	dolný tok
GNOBav. Snc.	Geografické názvy okresu Bratislava-vidiek (obec Senec)
h. t.	horný tok
hdn.	hydronymum
k.	kanál
Krieg.	Kriegerova mapa
KÚ	katastrálne územie
NKKMp.	náčrt konkretuálnej mapy
OM.	osobné meno
ON.	osadný názov
p.	potok
PMp. 10	porastová mapa v mierke 1 : 10 000
TMp. TPS. 50	Turistická mapa. Trnavská pahorkatina. Senec; mierka 1 : 50 000.
TN.	terénny názov
UO.	urbanonymum
v. n.	vodná nádrž
v. p.	vodná plocha
VM. I. – III.	mapy vojenského mapovania Uhorska
VN.	vodný názov
VTMp. 25	Vojenská topografická mapa. v mierke 1 : 50 000
ZMp. 50	Základná mapa SR v mierke 1 : 50 000
†	zaniknutý názov

Literatúra:

- BELÁKOVÁ, M. 2014. *Hydronymia severných prítokov Malého Dunaja*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2014. Dostupné na internete: <http://pdf.truni.sk/download?monografie/belakova-hydronymia-2014.pdf>.
- BLOOM, P. 2015. *Jak se děti učí významu slov*. Praha: Karolinum, 2015. 296 s.
- DÉMUTH, A. 2006. *Pusté Úťany – Pribeh obce*. Trnava: Edition Ryba, 2006. 279 s.
- Dub. – DUBOVSKÝ, J. et al. 1994. *Šenkvice*. Šenkvice: Obecný úrad Šenkvice, 1994. 220 s.
- FEKETE, S. et al. 2001. *V svetle siedmich tisícročí*. Bratislava: KASICO, 2001. 552 s.
- GNOBav. – *Geografické názvy Bratislava – vidiek A1*. 1983. Bratislava: ÚGKK SR v GKÚ Bratislava, 1983. 73 s.
- HLADKÝ, J. 2011. *Hydronymia povodia Dudváhu*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2011. 200 s.

- KISS, L. 1980. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980. 728 s.
- KISS, L. 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I. kötet (A – K; 1988; 824 s.), II. (L – ZS; 1988; 824 s.). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- LUTTERER, I. – MAJTÁN, M. – ŠRÁMEK, R. 1982. *Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. Praha: Mladá fronta, 1982. 376 s.
- MACHEK, V. 1957. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. 628 s.
- MACHEK, V. 2010. *Etymologický slovník jazyka českého*. Reprint 3. vydania. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010. 868 s.
- MAREK, M. 2006. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2006. 520 s.
- ONDRAŠ, Š. 2004. *Odtajnené trezory slov*. Zv. III. Martin: Matica slovenská, 2004. 232 s.
- RÁBIK, V. 2013. Sídlickový a správny vývoj Senca a jeho okolia v stredoveku. In: Senec – stáročia mesta. Zborník štúdií. Zost. G. Strešnák. Mesto Senec: Sinex, 2013, s. 54.
- RUŽIČKA, L. 1993. *Brožúra bez názvu. Rukopis*. Obecný úrad Dubová. 1993. 41 s. Dostupné na: WWW.dubova.sk/docs/2010/brozura.doc.
- STANISLAV, J. 2008. *Odkryté mená slovenských miest a dedín*. Martin: Matica slovenská, 2008. 72 s.
- STANISLAV, J. 1999. *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. I. Bratislava: Národné literárne centrum 1999. 488 s.
- STANISLAV, J. 2004. *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. II. Bratislava: Literárne informačné centrum 2004. 536 s.
- ŠMILAUER, V. 1932. *Vodopis starého Slovenska*. Praha a Bratislava: Učená společnost Šafaříkova v Bratislavě, 1932. 565 s.
- VARSIK, B. 1984. *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava: Veda, 1984. 258 s.
- Voda a. – VODA, I. 1943. *Die deutschen Flurnamen des Bezirkes Modern*. Rukopis. 1943. 91 s. (v texte označujeme skratkou rkp.)
- VODA, I. 2006. Nemecké chotárne názvy. Vznik chotárných názvov a ich podoby. In: *Dejiny Modry*. Zost. J. M. Dubovský, J. Žudel. Modra: Mestský úrad Modra, 2006, s. 566 – 588.
- Tur. – TURCSÁNY, J. et al. 2009. *Svätý Jur 1209 – 2009*. Svätý Jur: Mestský úrad, 2009. 256 s.

Internetové zdroje:

- web 1 <http://www.slnecnejazera.eu/sk/jazera/historia-slnecnych-jazier.html>.
- web 2 http://www.senec.sk/index.php?menu_id=720.
- web 3 <http://www.tvr.sk/tvprogram/arena/arena-historia-ruzinova/2013-04-24-150000>.
- web 4 <http://bratislava.dnes24.sk/ruzinov-zrevitalizuje-jazero-rohlik-pomoze-im-aj-bratislavsky-kraj-270371>.

Summary

Standardized vs. Non-Standardized Forms of Hydronyms from the Malý Dunaj River Basin

The study deals with standardized and non-standardized hydronyms of the Malý Dunaj river basin. The author studies relationships between standardized and non-standardized forms of hydronyms and between their first mentions. Many of hydronyms differ from the first evidence, only a few of them show the continuity of the original name. They are predominantly the terrain-based and settled-based hydronyms from the 19th century and earlier. The relationships between official names and the names used in live speech are different. Many of hydronyms used by older generations disappear gradually and they are replaced by the standardized hydronyms used by the younger generation. The young generation prefers using the appellative naming before using the proper names (both in their standardized and non-standardized forms). The non-standardized hydronyms we have obtained in the terrain research are of a great value, because they document the history, language, composition of the population etc. This is the reason why to study them.

Keywords: standardized and non-standardized form, official and unofficial name, hydronym, polyonymy, proprialisation, appellativisation, first mention

K původu a rozšíření pojmenování utvořených od psl. základu *vol-/vel- na území dnešní ukrajinské Volyně, v Polsku a v České republice

ZBYNĚK HOLUB

Slezská univerzita v Opavě, Opava (Česko)

V příspěvku sledujeme genezi etnonyma *Volyně* (z hlediska jeho sémantického rozsahu i obsahu), choronyma *Volyně* (*Lodomeria*) a tradičních toponym (oikonym) *Volin*, *Volodymyr*, *Bolchov*. Jazykové doklady tu prezentujeme teritoriálně (s ohledem na původ etnika v poříčí Bugu) a strukturálně (např. zjednodušení *-dl->-l). Druhá migrační vlna přinesla kolonizaci Podunají (ve směru do Čech; od konce 6. do 8. stol. po Kr.). Všímáme si reflexe pojmenování *Volyně* v Čechách, tedy oikonyma na českém jihu, anoikonym (na Kadaňsku, sekundárně na Slánsku) a hydronyma *Volynka*.

Klíčová slova: Volyně, typy onymických pojmenování, II. kolonizační vlna, 6–8. stol. po Kr., jazykové doklady, slovanské osídlení

Území tzv. Volyně

Pokud chceme sledovat genezi a vývoj etnonyma „Volyně“ v širším kontextu, nemůžeme opomenout pokusit se o krátkou prezentaci specifického území, podle kterého toto etnikum svůj název přijalo. Jedná se o oblast tzv. Volyně, jež je dnes součástí Ukrajiny; dříve však zmíněné území patrně zasahovalo i na teritorium, na němž se rozkládá dnešní Bílá Rus (Holub, 2014, s. 7, 14, 20, 30 – 33, 43, 46, 49 – 50, 66, 70 – 71, 73, 76, 178, 200 – 202, 204; Holub, 2004/DNS, Holub, 2006). Oblast pokrývala dnešní části východního Polska, západní Ukrajiny a jižního Běloruska (Otto, XXVI/1907, 2002, s. 958 – 959; Плахонін, 2017, Tpycaj, 2009/2013, s. 118).

Latinizované choronymum *Volynia* čeština reflekтуje jako *Volyně* nebo *Volyn'*, dále v ruštině *Волынь/Volyn'*, v polštině *Wołyń* (nikoliv *Volin*), litevsky *Voluinė* nebo *Volynė*; maďarsky *Volhinia*, v latinizované místní variantě *Volhynia*, německy *Wolhynien/Wolhinen* nebo *Wolynien/Wolinien*, v jazyce jidiš *Volin/וֹלִין* (Pospelov, 1998, s. 104; Holub, 2014, s. 71, 201).¹

Druhým názvem regionu je pojmenování *Lodomeria*, které bylo odvozeno od oikonyma města (hradiště) *Volodymyr-Volynsky* (tj. Vladimir; dříve také *Volodymer*), který byl kdysi politickým hlavním městem středověkého Volynského knížectví (srov. dále); synonymicky se též někdy píše o Vladimiři nebo Ladoměři (Tpycaj, 2009/2013, s. 118; Pospelov, 1998, s. 104).

Podle některých historiků je samotný volynský kraj nazván podle (částečně) legendárního hradiště (města) *Volin* nebo *Velin*, o němž se soudí, že leželo na Jižním Bugu (Pospelov, 1998, s. 104; srov. dále). Podle jiných teorií se hradiště (město) nacházelo asi 20 km západně od Volodymyra Volynského v blízkosti ústí řeky Huczwa, přítoku Západního Bugu (Pospelov, 1998, s. 104; Holub, 2014, s. 71, 201; srov. též výklad dále).

¹ Oblast Volyně však ve své době patřila též k širšímu území tzv. Pomořanska (Pomerania/Pomořany; původně ve středověku k německému, ale dnes z velké části polskému teritoriu). Pomořské oblasti zahrnují řadu správních území; část z nich se nachází též v severovýchodním Německu. V tomto pojetí jde (zhruba) o území od řeky Recknitz po linii Odry a Nisy. Historická oblasti obývaly posléze raně slovanské kmeny, především Ránové/Rujáňané (též Rugiané) a Volynané (srov. dále). Historické prameny jinak též hovoří o slovanském knížectví *Rujána* a o počátcích slovanského osídlení v kraji Gützkow (v oblasti kolem současného krajského města, tedy od Greifswaldu; srov. Piskorski, 1999, s. 35n.; Paulsen – Wisselinck, 2007). Stará (raně slovanská) Volyně však pokrývala spíše dnešní části východního Polska, západní Ukrajiny a jižního Běloruska. (Tpycaj, 2009/2013, s. 118).

Nejstarší historie Volyně

Řada archeologů a historiků předpokládá, že to byli Burgundčané, Gótové a Gepidové s částmi Ránů/Rujáňanů (Rugiů/Rugianů, východoněmeckého slovanského kmene;² srov. Deacon 1974, s. 31n.), kdo opustili Pomořansko již během pozdního římského věku (alespoň velká část těchto etnik!). V průběhu prvního migračního období (do přelomu 5. a 6. stol. po Kr.) však zůstaly zbytky Ránů/Rujáňanů (Rugianů), Viselských Slovanů i některých germánských kmenů na původním území a vytvořily jednotky, které byly později poslovanštěny (Udolph et al., 2003, s. 282).

Slovanské pomořanské kmeny se ovšem na území širší Volyně dále rozčlenily. Patřili k nim též Pyřičané, kteří osídliли území mezi Wartou a dolní Odrou a patrně založili rovněž hradiště (pozdější město) Pyrice, a posléze Volyně (pravděpodobně identičtí s tzv. *Veliňany*), kteří sídlili především kolem ústí Odry, popř. kolem řeky Bugu (PLM 2017; Tpycaj, 2009/2013, s. 118). A velmi mavým zdrojem poznatků o slovanské migraci pro nás může být právě výzkum těchto **etnonym** (Holub, 2014, s. 9, 29 – 33, 45 – 46, 72, 102; Holub, 2004/DNS). Byli to tedy zřejmě především Volyné (latinsky: *Velunzani, Uelunzani*, polsky: *Wolinianie*), raně středověké etnikum, kdo sídlili na teritoriu širšího Pomořanska. (Udolph et al., 2003, s. 261; Bednáříková – Měřínský – Homola, 2006, s. 227; srov. též výše).³ Toto seskupení bylo nejprve chápáno jako kmen ruských Slovanů, později (šíře) jako kmen východoslovanský (Otto, XXVI/1907, 2002, s. 956 – 957). Spojení tohoto etnika s Velety (tedy i s Rány a s pozdějšími Lutici) a se zbytkem Pomořanů vedlo jednak k osídlení ostrova *Wolin* v polském Pomořansku (ostrov leží v jižní části Baltského moře, ve Štětinském zálivu (m., název se dochoval v polštině; kašubsky se území označuje jako *Wòlin*, m.), jednak ke kolonizaci sousední pevniny (Piskorski, 1999, s. 30; Holub, 2014, s. 32, 50, 73, 202).⁴

Místy na základě dobrovolného přidružení, místy v důsledku dobové expanze Slovanů vznikl kmenový svaz⁵ východních Slovanů, který tvořily kmeny v oblasti v poříčí Bugu (zejména v horní části Západního Bugu; srov. Bednáříková – Měřínský – Homola, 2006, s. 229), Pripjati (pravých přítoků Horní Pripjati) a Horyně (přítoku Dněpru; srov. Nestorovu Pověst vremennych lět/ Повѣсть времѧнъныхъ лѣтъ; Ictoriá, 1953, s. 41; CYM 1/1970, s. 726, Плахонін, 2017). Středověký arabský cestovatel, geograf a historik al-Masudi (10. st.) zmínil

² Toto etnikum bylo součástí veletského kmenového svazu. Zřejmě kolem roku 100 po Kr. obsadilo Pomořansko. Jeho postup potom pokračoval až do údolí řeky Dunaje; koncem 5. stol. byli mezi slovanskými osídlenci na území dnešního Rakouska doloženi také Ránové; srov. Beranová, 2000; Klanica, 2009).

³ Termínu *Volyn* bylo však později užíváno i k pojmenování *Poláků* nebo *Volani*, *Voleni*, *Poleni* nebo *Polan*, ale Poláci sami tak označovali jednak obyvatele ostrova, jednak Volynany v širším smyslu (Tpycaj, 2009/2013, s. 118)

⁴ Na zmíněném ostrově existuje město *Wolin*; poprvé bylo zmíněno v desátém století. Archeologové se domnívají, že v raném středověku zde bylo velké obchodní tržiště (druhé největší baltské tržiště vikingské doby – po *Hedeby*; Holub, 2014, s. 50). Jejich hlavními městy bylo tedy staré i nové sídlo *Volyn* (*Volyň, Wolin*) a hradiště *Volodymyr* (*Volodymyr-Volynskyj*) (Плахонін, 2017). Na místě dnešního města *Wolin* (*Wollin*), známého též jako *Jomsborg, Jumne, Julin* nebo *Vineta*, se v době praslovanské prolínal vliv různých kultur (Piskorski, 1999, s. 31). Podle archeologických studií měli v té době Volynané dobře rozvinuté zemědělství a ovládali řadu řemesel, k nimž patřilo kovářství, kovolitectví a výroba keramiky (Плахонін, 2017; Tpycaj 2009, s. 118).

(K dalším slovanským sídlům v Pomořansku patřila už v raně slovanské době také hradiště na místě dnešního Štětína nebo Kolobřehu; srov. PLM, 2017.)

⁵ Teorii o existenci kmenových svazů však považuje D. Třeštík (1988, s. 130, 134) za nevyjasněnou (Holub, 2014, s. 46).

tento raně středověký kmenový svaz (tedy svaz, v jehož čele stálo nejmocnější etnikum, tedy zřejmě Volyňané na Volyňsku – v čele s „králem“ Madžakem; dále Piskorski, 1999, s. 30), jako raně státní uskupení, které si (podle tradice) podřídilo ostatní Slovany v dané oblasti⁶ (Плахонін, 2017; Tpycaj, 2009/ 2013, s. 118). Původně snad ovládali území, které můžeme od severu k jihu vymezit dnešními městy Kovnem a Stryjem (srov. Frejlach, 2011, s. 9, 11; Holub, 2014, s. 32; Holub, 2004/DNS; Holub, 2006). V porovnání s teritorii jiných etnik (snad i některých slovanských kmenů) bylo území Volyňanů poměrně malé, ale zato hustě osídlené (Piskorski, 1999, s. 31). Anonymní Geograf bavorský (asi 2. pol. 9. století, cca 845–850 po Kr.) tu napočítal 70 hradišť (uvádí *Uelunzani civitates LXX*; tedy 70 „velunzanských“ obcí/měst/hradišť; srov. Плахонін, 2017; obd. Tpycaj, 2009, s. 116, 118; Udolph et al., 2003, s. 261; Holub, 2014, s. 27, 32n).⁷

K vývoji etnik

Názory lingvistů, historiků a archeologů na původ etnonym se však velmi zásadně rozcházejí (srov. také Holub, 2004/DNS, s. 100; dále Holub, 2014, 33,73). Různé názory bychom mohli shrnout v následujícím přehledu:

1. Doudlebi jako původní etnikum

Někteří historici věří, že Volyňané a Bužané jsou potomci Dulěbů (Плахонін, 2017; Tpycaj, 2009, 2013, s. 118); srov. též zmínky o transformaci Doudlebanů na kmeny Volyňanů a Bužanů ve starším odborném tisku (názor P. N. Tret'jakova: БСЭ 1972, s. 533). Z Nestorova *Letopisu* přeče víme, že *Doudleby* v jejich sídlech při řece *Bugu* vystřídali *Volyňané* (srov. Holub 2014, s. 31; Holub, 2004/DNS). Také Shevelov (1965, s. 373) se domnívá, že kmenové jméno *Dudlebi* přinášejí Slované původem z Volyně, kteří postupovali na západ spolu s Avary (srov. výklad o II. vlně slovanské migrace dále; Holub, 2014, s. 31).⁸

⁶ Při integraci kmenového svazu (pod vedením Antů; srov. dále) hráli pravděpodobně významnou roli rovněž Doudlebové, kteří v té době sídlili v oblasti Volyně kolem řeky *Bugu*; severně od Karpat, mezi horními toky Visly, (Západního) *Bugu* a *Dněstru* (podle svědectví al-Mas'údiho kmen *Dúlába*: v edici I. Hrbka: Mas'údi 1983, s. 273, srov. také dále; Letopis, 2001, s. 12; Udolph, 1979, s. 622; Třeštík, 1988, s. 135 – 136; novější diskuse: Lutovský, 2011, s. 192; srov. také Holub, 2014). Často se též soudí, že na území západní Volyně od stol. 6. do počátku 10. stol. splývala s „doudlebským“ osídlením pražsko archeologická kultura (Holub, 2014, s. 14; srov. také Holub, 2017, s. 43 – 58).

⁷ Podle jedné z legend mytický doudlebský kníže Luka (Лука) založil volyňské město *Lucak/Luck* (Луцак/Луцьк).

⁸ Ze 14. stol. máme doklady o vpádu velkého litevského knížete Gedimina do Podolí a na Volyň; obě území následně připojil ke svému knížectví (Любавский, 1915, s. 24). Knižata bolchovského knížectví byla ze svých údělů vyhnána a odešla sloužit ruskému panovníkovi Ivanu (řečenému *Hrozný*) do Moskvy, kde byla poměrně nadšeně uvítána (i se svými lidmi; tj. s původně volyňským etnikem. To dokazuje kontinuitu starého i novějšího osídlení oblasti). Tento migrační proud osídlenců z Volyně, kteří ve 14. stol. prchali před litevským vpádem, osídlil lokality na jihu moskevského státu (zejména v oblasti města Orel, kde původně volyňský, bolchovský kníže obdržel od cara Ivana nový úděl, ale též v jeho okolí a v některých místech vzdálenějších). Velký kníže moskevský (car) Ivan totiž usíloval o další osídlení jižních území moskevského státu a o stavbu měst v oblastech, které byly ohroženy vpády krymských Tatarů (Бахвалова, 1993, s. 70; Holub, 2014, s. 33). Dokonce bylo v orelské lokalitě znovu založeno město *Bolchov*. Město toho jména však existovalo již ve volyňském regionu (Бахвалова, 1993, s. 66 – 73, 99; srov. také Profous, 1947, s. 397); podobným typům pojmenování se věnoval rovněž K. Frejlach (2011, s. 12; dále Holub, 2014, s. 31, 33). Již první zmínka o původním (západoukrajinském, volyňském) Bolchovu odkazuje k roku 1196, kdy město vypálil vladimírský kníže Vsevolod III (Bolhov, 2017).

2. Volyňané jako původní etnikum

Existuje také možnost, že se etnynom *Volyňané* rozšířilo i na Bužany a Dulěby (Otto, XXVI/1907, 2002, s. 956 – 957); mnozí historikové dokonce odvozují samotný název kraje (částečně) od legendárního hradiště (města) *Volin* nebo *Velin*, o němž jsme se zmínili již výše (Pospelov, 1998, s. 104). Je přitom velmi pravděpodobné, že se etnikum (později) opravdu začalo nazývat podle historického území (obd. *Volyně* > *Volyňané*, *Velyňané*; Lutovský, 2011, s. 192; Holub, 2014, 32).

3. Dvě etnika

Nelze však vyloučit teorii, která soudí, že na Volyni žili Dulěbané a Volyňané (obecněji snad Bužané) společně (Ictoprija, 1953, s. 41; CYM 1/1970, s. 726). V takovém případě bychom mohli chápát tzv. *Volyňany* a *Doudleby* jako specifická, samostatná etnika (a to právě s ohledem na původ a šíření těchto etnonym; potom by se jednalo o dva různé kmeny: Lutovský, 2011, s. 192; Holub, 2014, s. 32).⁹

4. Dvě pojmenování pro jedno etnikum

Již Niederle (1953, s. 161) usoudil, že šlo o tentýž kmen nebo o totéž etnikum. Patrně původně existovalo určité společné etnické pojmenování. To ale podléhalo lokálním obměnám a záměnám. V takovém případě by stejné etnikum vystupovalo v jednom prostředí jako „doudlebské“ a v jiném prostředí jako „volyňské“. Také V. V. Sedov (Седов, 1982) dokládal, že volyňské etnické skupiny samy sebe označovaly buď za Doudleby, nebo za Volyňany (Седов, 1982, s. 92 – 93; podrobněji: Vondrová – Blažek, 2001, s. 322 – 333; Holub, 2014, s. 29).¹⁰

První písemné doklady

Údělná knížata město obnovila, ale nakonec musela i se svými poddanými před Litevci uprchnout (srov. výše; též Agoškov, 1993, s. 3 – 7). Tradiční verze v ruském prostředí spojují všechna podobná toponyma i hydronyma s důsledky kolonizace Orelské oblasti. Existuje však také město *Bolchovec/Bolchov* v Belgorodské oblasti; tam lze nalézt též řeku obdobného jména (Болховъ /Болховецкий колодезь; Bolkhovec, 2014; Шварев – Харьковская, 1997, s. 197; Новикова, 2011). Podobně lze najít v Tulské oblasti Bolochovo. Zcela neetymologické by tu bylo odvozování toponyma od etnonymsa Bolihii (a jeho spojování s prolínáním keltských a slovanských vlivů v životě Volyňanů, o němž se někdy dočteme v literatuře). Spiše je pravděpodobné, že se jedná o derivát z osobního jména *Bolch* nebo *Boloch* (v raných ruských pramenech však podobná přezdívka doložena není). Jako *Bolcha* (Болхом) nazývali například knížete Ivana Andrejeviče Zenigorodského, který se stal hlavou rodu knížat bolchovských (Веселовский, 1974). V ruských dialektech je ale doložen lexém *боглох* (боглы, богух; „kříkloun“, popř. „hloupý, neznalý člověk“; СРНГ III/1968). Podobně lexém *булухманий* označuje neklidného, „rozkrčeného“ hlučného člověka, verbum *булухманить* lze přeložit jako „kňučet“ (СРНГ III/1968). S. Rospond považoval formu *Bolox* za zkrácený tvar od jména Boleslav, který vidí v základu západokrajinského města *Boloxov* (v bývalé Podolské gubernii; srov. Rospond, 1951; dále Смолицкая, 1994, s. 95 – 96). Dá se tedy předpokládat, že i v případě, obdržel-li kníže Ivan Andrejevič (srov. výše) přezdívku na základě svého hlučného chování (v důsledku přenosu lidového apelativa) a ta se následně rozšířila na toponymum, šířilo se následně (dále) pojmenování jako hydronymum či toponymum na území Rusi.

⁹ Pokud by se však skutečně původně jednalo o dva kmeny, pak by v době kmenové byli také v jižních Čechách(zřejmě) sousedy *Volyňanů Doudlebové*. V takovém případě by mohlo být pravděpodobné, že sem uvedená etnonymsa přinesla společná migrační vlna.

¹⁰ Jiná situace nastane, uvažujeme-li o kalcích prvního pojmenování Velyňanů. Např. Chaburgajev uvažoval o hypotetickém pragermánském kalku psl. onyma *Velynъ*, který by zněl **Dudl-eipa* a který by charakterizoval „území Dulěbů“ (Doudlebů) jako „zemí dudu“ (Хабургайев, 1979, s. 180). Tento názor však obvykle nebývá etymology přijímán.

První autor, u něhož nacházíme konkrétní písemnou zmínku o volyňském etniku, je anonymní Geograf bavorský (asi 2. pol. 9. století, cca 845–850 po Kr.; Плахонін, 2017, obd. Tpycaj, 2009/2013, s. 116, 118; Udolph et al., 2003, s. 261, 622; Holub, 2014, s. 20n). Za písemná svědectví o *Volyňanech a Dudlēbech/Dúdlēbech/Dulēbech (Doudlebech)*¹¹ ovšem považujeme též Nestorovův *Rukopis ruský (Pověst davných let, tzv. nejstarší kronika ruská z 12. století)*; zprostředkovaně tu lze vztáhnout výklad k *Volyňanům* (jsou zde zmíněna právě stará volyňská hradiště). Nestor rovněž hovoří o rozmístění dvanácti slovanských kmenů ve východní Evropě v době před vznikem Kyjevské Rusi ve 2. polovině 9. století. Nakolik je ale zde za chycena situace Nestorovi známá (soudobá), to je těžko vysuzovat. Mezi Slovany, kteří „rozešli se po zemi, a nazvali se jmény svými...“ jmenuje dvanáct kmenů. Jsou to Poljané, kteří se usadili na (středním) Dněpru, Drevlané v lesích, Dregovici mezi řekami Pripjatí a Západní Dvinou, Poločané na říčce Poloti, přítoku horní Dviny, Slověné osídliли okolí Ilmeňského jezera a vystavěli si zde hrazené město Novgorod, Severjané získali nová sídla na řekách Děsně, Sejmu a Sule, Kriviči mezi horním tokem Dviny, Volhy a Dněpru, Dúdlebové na řece Bugu, kde za života Nestorova sídlili Volyňané-Bužané, Radimiči na Soži, Vjatiči na (horní) Oce a konečně Uliči a Tiverci mezi řekami Dněstrem a Dunajem, a to až k samému moři. (Picková, 1998, s. 102/ pozn. 22; Bednáříková – Měřínský – Homola, 2006, s. 40, 42/ pozn. 210, 211; Holub, 2014, s. 20, 23, 31, 45 – 46, 71, 201; Frejlach, 2013). Mezi další prameny zmiňující východní Slovany patří poznámka císaře Konstantina Porfyrogennéta ve spisu *De administrando imperio* a také zprávy arabských a perských cestovatelů 9.–10. století: *polyhistora al-Mas'údího*,¹² Ibn Fadlána, al-Istarchího, Muhammada Ibn Hauqaly nebo arabsky píšícího Peršana Ibn Rustaha. Tito cestovatelé popsalí život „východních Slovanů a Rusů, jejich vládce chakany a významná středska jako Kwjábu, Slaviji a Arsu... (Bednáříková – Měřínský – Homola, 2006, 42).¹³

Původ jména *Volyně*:

Je pravděpodobné, že reflexi starého etnonymického základu **Volyn-*/*Volyň*/*Wolyň* (*Volyně*; srov. rovněž výše) nacházíme rovněž v jihočeském prostředí. Na jihu Čech se setkáváme s oi-

¹¹ Podrobněji ke genezi a rozšíření etnonyma Dúlěbi/Doudlebi a toponyma Doudleby srov. Holub, 2017, s. 43 – 57.

¹² Cestovatel al-Mas'údí zmiňuje „kmen, jemuž patřila dálno na počátku věků vláda; jejich král se nazýval Mádžak, zatímco tento kmen se jmenuje Walínjáná...“ (velmi pravděpodobně jde o Volyňany; je však možné i čtení *Walitábá*, tj. *Veleti*, popř. by se mohlo jednat o popis pobaltského kmene: srov. Hrbek, 1961, dále edici I. Hrbka: Mas'údí, 1983, s. 273, 732). Tak čte skupinu hlásek D. Třeštík (skupinu liter LWCJN řadí jako WLCJN: Třeštík, 1988, s. 136). „Tento kmen uznávaly za hlavní už dálno všechny ostatní slovanské kmeny, protože k němu patřila vláda a ostatní králové jej poslouchali... je nejzákladnější u Slovanů, vysoce uctívaný mezi jejich kmeny a má prastaré zásluhy. Později nastala mezi jejich kmeny roztržka, zanikla dřívější organizace a kmeny mezi sebou válčily. Každý kmen si zvolil svého vládce.“ (srov. opět: Mas'údí, 1983, 273 – 274; v překladu a v edici I. Hrbka). Pozoruhodná je sugestivní možnost souvislosti pojmenování v Čechách (viz dále) s MJ na severu území, osídleného Slovany: vsi. Volyň, p. Wolyň, pomoř. Wollin, kterou podporuje i etnynomum **Dudlēbi* (*Dulēbi*; srov. Holub, 2017; dále Vondrová – Blažek, 2001, s. 332; Hrbek, 1961). Během postupné migrace od II. pol. 6., ale zejména v 7. stol. po Kr. se pojmenování rozšířilo v Pomořansku i v Čechách (Плахонін, 2017; obd. Tpycaj, 2009, s. 116, 118; Holub, 2006, s. 349 – 357, 359; Holub, 2004/DNS, s. 97n.). Také al-Mas'údí odkazuje i na sídla volyňského kmene *Dúlábá/Dúláná* na jihu Čech (Mas'údí 1983; Holub 2014, s. 20, 27, 29, 48, 71, 201).

¹³ Ovšem považovat tzv. *Volyňany* za dominantní osídlenecou skupinu v jihozápadních Čechách 9. stol., která podlehla na konci tohoto století nájezdům (patrně maďarským) jak to činí např. J. Cinert (2008, s. 184 – 186) by bylo opravdu příliš odvážné!

konymem Volyně. Může jít o staré pojmenování podle původní sídelní oblasti etnika *Volyňanů*, ale nelze tu zcela vyloučit ani původ z osobního jména. Byl to již A. Profous, kdo usoudil, že pojmenování *Volyně* (v souvislosti s jihočeským městem stejného názvu) znamenalo „obec *Volova*“ (ze stč. osobního jména *Vol*; v rámci derivace příponou *-yně*; srov. např. *Radyně*; Profous, 1947/IV, s. 607). Ani v případě výskytu pojmenování (popř. základu) *Volyň*/-ě však podobný typ derivace nelze doložit zcela jednoznačně. S tím ostatně nesouhlasí (např.) Vasmer (1953–1958; 2018); a to vzhledem k vokálu *-e* ve staroruském jménu *Velyny* (ale též s ohledem na základ **wolyn*-/*wolyn*-/*wolin*; srov. novější výchoslovanské choronymum *Volyn*, popř. polského *Wołyń*, které je doloženo též jako oikonymum; srov. výklad výše). Různé podoby onyma spíše ukazují na psl. apelativum **wolyn*/*wolynь* (z praslovanského kořene * *vol-* / *vel-* ve významu „mokrý“; se starší variantou **vlg-*/**volg-*, po změně *g* > *h*; v germ. prostředí pak *welh-*/*wolh-*); šlo by pak o mokřad, o „vlhkou zemi“ (srov. např. Holub – Lyer, 1978/SES, s. 510). Za nejpravděpodobnější výklad můžeme proto (patrně) považovat názor, že se jedná o původní apelativní pojmenování praslovanského původu (Holub, 2014, s. 202; Pospelov, 1998, s. 104; Tpycaj, 2009, s. 118). Ekvivalenty etnonyma *Volyňané* byly ovšem používány rovněž různými skupinami neslovanských národů, které žily v historickém regionu (v různých obměnách): Maďary (pojm. *Vaelan*), Rumuny/Románi (*Vlachové*/dokonce i *Vlaši*; nebo *Volachové*/*Valaši*; tato pojmenování se však vztahují v různých pramenech k různým etnikům), Němci (pro kmeny *Woleni* nebo *Wellanū*) apod. (Tpycaj, 2009, 2013, s. 118).

Objevil se i názor skupiny historiků, která tvrdí, že jméno pochází z pojmenování keltských kmenů (známých jako Bolihii), které zde sídlily na přelomu letopočtu, před příchodem Germánů a Slovanů (Плахонін, 2017; Tpycaj, 2009, s. 118; 2013).¹⁴

V daném kontextu část archeologů, historiků i lingvistů uvažuje o tzv. **druhé migrační vlně** slovanského etnika z Volyně, která zasahovala do Podunají a na území české kotliny (především) od konce 6. do počátku 8. stol. po Kr. Ne všichni badatelé se v tomto případě ztotožňují s myšlenkou kolonizace české kotliny ze severu (přes pokarpatské nížiny, po tzv. trstenické stezce, Moravskou branou pak dále). Např. autorský Bednáříková, Měřinský a Homola k tomu uvádí: „S avarskými taženími a předpokládaným tažením nomádů oblastmi severně od karpatského oblouku spojují někteří badatelé také přesuny částí několika východoslovanských kmenových uskupení na jihozápad a západ. Při jejich průchodu Volyní a oblastmi na horním Prutu (40), Dněstru, Západním a Jižním Bugu měl střet se zdejšími slovanskými Charváty a Dulěby způsobit rozptýlení útržků těchto původně východoslovanských kmenů do různých oblastí západních a jižních Slovanů, tedy mimo jiné také Charvátů do prostoru východočeského a Dulěbů do Čech jižních, oblastí západně od Blatenského jezera a na střední Mur u Radkersburgu (Štýrsko, Rakousko). Po porážce od Franků v roce 562 se Avaři i nadále zdržují severně od dolního Dunaje, a to formálně až do Iustinianovy smrti 11. listopadu 565 jako pohraniční foederati Byzantské říše, sledovaní ale z pravého opevněného byzantského dunajského břehu se značnou nedůvěrou.“ (Bednáříková – Měřinský – Homola, 2006, s. 42). O případné „kmenové výlučnosti“ východočeských Charvátů či jihočešských Doudlebů se však vedou stále četné spory (Holub, 2014, s. 23, 26 – 28, 45).

Zajímavá situace nastane, pokusíme-li se ty etnické skupiny, které samy sebe označovaly za Doudleby, popř. za Volyňany (Седов, 1982, s. 92 – 93), Anty (apod.) zahrnout také do kontex-

¹⁴ Плахонін, 2017; Tpycaj, 2009, s. 118; 2013.

tu svazku tzv. „Bohemani“.¹⁵ Mohlo se skutečně jednat o samostatné etnikum či o seskupení nesourodých etnik, která přijala společné označení, popř. o uskupení kmenového typu, (nebo o svaz relativně samostatných kmenů, jejichž označení přetrvávalo i během kolonizace Podunají, a to v důsledku kontinuální reflexe starších „kmenových“ pojmenování. Podobná migrace však musela být od hlavního proudu tzv. Bohemani zcela oddělena jak prostorově, tak i časově (Holub, 2014, s. 29, 156). V retrospektivě stopy „volyňského a doudlebského“ etnika v každém případě vedou přes Korutany a Panonii právě do historické Volyně v dnešní západní Ukrajině (blíže k tomu: Vondrová – Blažek, 2001, s. 332). Důkazem kontinuity vývoje volyňského etnika tu může být (např.) zachování souhláskové skupiny **-dl-* v Panonii a v Čechách. Zdá se, že ani ve volyňské pravlasti v době, kdy ji významná část kmene opouštěla, ještě nedošlo ke zjednodušení **-dl-* > *-l-* (Vondrová – Blažek, 2001, s. 331 – 332; Holub, 2004/DNS, s. 100; k historickým nářečním odlišnostem v panonské oblasti také Andersen, 1996, s. 31). To naznačuje jižní směr kolonizace z Volyně povodím Tisy k Dunaji; zde se patrně kolonizační proud rozstěpil tak, že se část osídlenců vydala nížinnými kraji směrem k západu; tedy hornímu toku Dunaje. Dále pak postupovali nejen proti proudu Dunaje, ale též proti proudu jeho přítoků¹⁶ (Holub, 2014, s. 20, 70, 200).

V rámci migrace „volyňských“ Slovanů¹⁷ mohla směrovat část kolonizačního proudu také do Polska (srov. Frejlach, 2013, s. 13 – 18). Jinou možností je, že se jedná až o důsledek pozdější kolonizace (tedy o výsledek přemyslovské snahy o přesídlování etnik; Holub, 2014, s. 47).

Kde všude v Čechách najdeme pojmenování typu Volyň/ Volyně?

Toponymum (oikonymum) Volyně označuje jihočeské městečko nad řekou Volyňkou (která ve Strakonicích ústí do Otavy – zprava), okr. Strakonice. Jméno provincie (tedy i města) bylo poprvé zaznamenáno v letech 1271–1272 (*de prouincia*) Wolirich jako majetek pražské kapituly; obd. ve stoletích následujících (1315 *in provincia Woliensi*, 1331 *Wolynam... de Wolyna*; 1426 *Wolyni /vyplatil...*; dále: Lutterer – Majtán – Šrámek, 1982; Blažek, 2000; Pokorný, 1986, s. 77; Большая советская энциклопедия, 1972, s. 227; MČE, 1985, s. 172; srov. též Sedláček, 1920, s. 98). Část onomastiky tu stále uvažuje o místním původu pojmenování; srov. názor Profousův a Svobodův (1957, s. 607; také Vondrová – Klain – Blažek, 2002; obd. srov. výklad výše).¹⁸

V historické době existovala další podobná toponyma; např. pojmenování zaniklé obce

¹⁵ Zmínky o tzv. „Bohemanech“ nalézáme už v záznamech, které popisují dobu před slovanským osídlením české kotliny; jednalo se vždy o obyvatele prostoru, který se zde uvolnil po odchodu Bójů (a který zahrnoval dnešní české a moravské území, ale také část dnešního Bavorska a Podunají). V souvislostech se slovanskou kolonizací současného teritoria Čech, Moravy a Slezska se v této studii věnujeme výlučně problematice migrace slovanských „Bohemani“.

¹⁶ V našem případě sledujeme zejména postup migrační vlny po levém břehu Dunaje a podél jeho severních přítoků.

¹⁷ V této souvislosti se obvykle uvádí období (cca) mezi lety 400 a 700 po Kr. (se zahájením postupu z Volyně mezi roky 500–600 po Kr.), kdy se též ustalovaly izoglosy jazykových diferencí. To vše ovšem probíhalo v rámci širší slovenské kolonizace (srov. Andersen, 1996, s. 31 – 32).

¹⁸ Do přelomu 9.–10. století po Kr. datují archeologové stavbu knížecího hradu (při staré solné stezce z bavorského Pasova; zřejmě šlo o obranné a správní středisko – v rámci hradské soustavy), jemuž snad předcházelo (kmenové?) hradiště (Lutterer – Majtán – Šrámek, 1982, s. 334). Ve 13. stol. zde stála gotická tvrz (Diderot, 1999, s. 327; dále Holub, 2004/DNS, s. 100 – 101).

u Přísečnice, vzdálené cca 10 km sz. od Kadaně, okr. Chomutov (1352–69 *Wolaw, Wohlau*, 1384–1405 *Wolow*,¹⁹ 1434 *Wołynie*, 1446 *in Wołyni*, 1490 *w Wolinie*, 1519 *Wołyni ves*, 1543 *w Wolinie*). Primární je na české půdě patrně vždy místní jméno (blíže: Vondrová – Blažek, 2001, s. 332; Holub, 2014, s. 43n.). Pomístní jména (anoikonyma) podobného typu jsou pak doložena zejména na Slánsku: *Na Volyni* (místo u Lán; ve směru ke Smečnu); *Volyně* (místo pod zaniklou osadou Osušín), *Volynka* (místo nad Svinařovem). Na jihu Čech nacházíme i hydronymum *Volynka* (1318 *rivulus Wolinca*); četné odkazy nacházíme v literatuře (např. Sedláček, 1920, s. 186 – 187, Profous – Svoboda, 1957, s. 607; Holub, 2014, s. 49 – 50, 73, 202; Vondrová – Klain – Blažek, 2002).

Literatura:

- ANDERSEN, H. 1996. *Reconstructing Prehistorical Dialects: Initial Vowels in Slavic and Baltic. Trends in Linguistics. Studies and Monographs*. 91. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1996. 238 s.
- ATWERI, J. 2007. Slovanské pohanství dnes. Vlivy novopohanství na společnost i jednotlivce. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2007. 210 s. Dostupné také [online] z https://is.muni.cz/th/74206/ff_m/Magisterska_diplomova_prace.pdf [cit. 2008-06-28].
- BEDNAŘÍKOVÁ, J. – HOMOLA, A. – MĚŘÍNSKÝ, Z. 2006. *Stěhování národů a východ Evropy. Byzanc, Slované, Arabové*. Řada Historica. Praha: Vyšehrad, 2006. 557 s.
- BERANOVÁ, M. 2000. Slované. Praha: Libri, 2000. 311 s.
- BLAŽEK, Václav: 2000. Keltové – Germáni – Slované. Lingvistické svědectví o kontinuitě a diskontinuitě osídlení střední Evropy. In *Čeština – univerzála a specifika*. 2, 2000, s. 9 – 30 (Blažek 2000).
- CINERT, J. 2008. *Bylo to jinak*. Jiný výklad mytologie: nový pohled na Staré pověsti české: skutečný příběh knížete Václava. Praha: Jan Cinert (v. n.), 2008. 319 s.
- DEACON, the, P. 1974. *Historie Lombardů* (History of the Lombards). Ed. E. Peters. Translated by Foulke, W. D. University of Pennsylvania Press, 1974. 332 s.
- DIDEROT. 1999. *Všeobecná encyklopédie v osmi svazcích*. Heslo *Volyně*. Díl 8. Praha: Encyklopédie Diderot 1999.
- FILIPOWIAK, W. 2000. Wollin – ein frühmittelalterliches Zentrum an der Ostsee. In: *Europas Mitte um 1000*. Eds. A. Wieczorek – H. Hinz. Stuttgart: Theiss, 2000, s. 152 – 155.
- FREJLACH, K. 2011. Doudleby, Duliby a Dulěby. In: *Zpravodaj Historického klubu Jihočeského muzea v Českých Budějovicích*, 6, 2011, č. 2, s. 9 – 14.
- FREJLACH, K. 2013. Severozápadní trasa Dulebů. In: *Zpravodaj Historického klubu Jihočeského muzea v Českých Budějovicích*, 8, 2013, č. 3, s. 13 – 18.
- HOLUB, J. – LYER, S. 1978. *Stručný etymologický slovník se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním a cizím*. Praha: SPN, 1978. 528 s. (SES)
- HOLUB, Z. (a kol.). 2004. *Doudlebské nářečí a slovník*. České Budějovice: Roční období, 2004. (Holub 2004/ DNS)
- HOLUB, Z. 2006. Jak mluvili a mluví lidé na Novohradsku. In: *Novohradské hory a novohradské podhůří. Příroda, historie, život*. Ed. V. Dudák. Praha: Nakl. Miloš Uhlíř – Baset, 2006, s. 349 – 357, 359.
- HOLUB, Z. 2014. *Jazykové doklady prehistorické podunajské migrace slovanského etnika na český jih*. Slezská univerzita v Opavě, Opava: Optys Dolní Životice, 2014. 328 s.
- HRBEK, I. 1961. *Arabské zprávy o Slovanech – Autoři od konce 7. do konce 9. století*. Praha: Orientální ústav ČSAV, 1961. 335 s. (nepublikovaná disertační práce)
- KAGANSKAYA, M. 1986–1987. The Book of Vles: Saga of a Forgery. In: *Jews and Jewish Topics in Soviet and East-European Publications*, 1986–1987, No 4, s. 3 – 27.
- KLANICA, Z. 2009. Počátky Slovanů. Futura: Praha, 2009. 183 s.

¹⁹ Další výzkum oikonym typu *Volov/Volav* by však (naopak) mohl Profousův názor podpořit.

- LUTOVSKÝ, M. 2011. *Jižní Čechy v raném středověku: slovanské osídlení mezi Práchní a Chýnovem*. České Budějovice: Veduta, 2011. 312 s.
- LUTTERER, I. – MAJTÁN, M. – ŠRÁMEK, R. 1982. *Zeměpisná jména Československa*. Edice Malé encyklopédie, sv. 11. Praha: Mladá fronta, 1982. 373 s.
- MASÚDÍ, A. l/i H. 1983. *Rýzoviště zlata a doły drahokamů*. Edice: Živá díla minulosti; sv. 94. Ed. I. Hrbek. Praha: Odeon, 1983. 760 s.
- Malá československá encyklopédie*. 1986. III. svazek, písmeno I–L. Eds. J. Říman – M. Štěpánek a kol. (eds.), Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1986. 912 s. (Celkově díl I.–VI.) (MČE 1985)
- NIEDERLE, L. 1953. *Rukověť slovanských starožitností*. (Reprint/podle vyd. 1911–1925). Ed. J. Eisner. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1953. 513 s.
- Ottův slovník naučný. 1907, 2002. Díl 26: U–Vusín. Praha: Nakl. J. Otto, 1907; Praha: nakl. Argo – nakl. Paseka, 2002 (reprint). 1080 s.; dostupné též z http://kramerius4.nkp.cz/search/i.jsp?pid=uuid:82d8ebf0-eb9b-11e4-a511-5ef3fc9ae867#monograph-monographunit-page_uuid:890716b0-0a76-11e5-ae7e-001018b5eb5c (Otto XXVI/1907, 2002).
- PAULSEN, W. D. – WISSELINCK, K. E. 2007. *Gützkow: 875 Jahre*. 2. Auflage. Greifswald: MV Verlag & Marketing, 2007. 152 s.
- PICKOVÁ, D. 1998. Počátky slovanských dějin. In: *Historický obzor*, 1998, č. 5 – 6, s. 102n.
- PISKORSKI, J. M. 1999. *Pommern im Wandel der Zeiten*. Taschenbuch (Übersetzung: Warnecke, A.). Szczecin: Zamek Książat Pomorskich, 1999. 458 s.
- POKORNÝ, L. 1986. Místní jména v jižních Čechách. In: *Jihočeská vlastivěda. Jazyk*. Eds. F. Cuřín a kol. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství, 1986, s. 61 – 99.
- PROFOUS, A. – SVOBODA, J. 1957. *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. Díl IV, S–Ž. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957.
- PROFOUS, A. 1947. *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. Díl I, A–H, Praha: Česká akademie věd a umění, 1947. 726 s.
- ROSPOND, S. 1951. *Slownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej*. Wrocław – Warszawa: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1951. 794 s.
- SEDLÁČEK, A. 1920. *Snůška starých jmen, aneb jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy*. Rozpravy ČAVU, tř. I., č. 50; Praha: Česká akademie věd a umění, 1920. 253 s.
- SHEVELOV, G. W. 1965. [ШЕВЕЛЬОВ, Юрий Володимирович]. *A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic*. Heidelberg: Winter, 1965. 662 s.
- TŘEŠTÍK, D. 1988. *České kmeny*. (Historie a skutečnost jedné koncepce). In: *Studia mediaevalia Pragensis*. I. Praha: UK, 1988, s. 129n.
- UDOLPH, J. 1979. *Studien zur slawischen Gewässernamen und Bewasserbezeichnungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven*. Beiträge zur Namenforschung. Beihefte – Neue Folge, Band: 17. Heidelberg: Winter, 1979. 640 s.
- UDOLPH, J. – HOOPS, J. – JANKUHN, H. – NAUMANN, H. P. et al. 2003. *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*. Band 23, Pfalzel – Quaden: Walter de Gruyter, 2003. 640 s.
- VASMER [ФАСМЕР], M. 1953–1958. *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Winter, 1953–1958.
- VONDROVÁ, M. – BLAŽEK, V. 2001. Slovanské archaismy a dialektismy v toponymii Čech. In: *Čeština: univerzála a specifika*. 3. Eds. Z. Hladká – P. Karlík. Brno: Masarykova univerzita, 2001, s. 334 – 340.
- VONDROVÁ, M. – KLAIN, V. – BLAŽEK, V. 2002. Existují illyrské stopy v toponymii Čech? In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*. Studia minora Facultatis philosophicae Universitatis brunensis. Linguistica brunensia. Řada A 50. Brno: Masarykova universita, 2002, s. 54 – 55.
- WALDMAN, C. – MASON, C. 2006. *Encyclopedia of European peoples*. Volume 1. New York: Infobase Publishing, 2006. 874 s.
- АГОШКОВ, В. И. 1999. Почему так названы районные центры Орловщины. *Топонимические очерки*, 1999. Орёл; s. 3 – 7.

- БАХВАЛОВА, Т. В. 1993. *Характеристика интеллектуальных способностей человека лексическими и фразеологическими средствами языка* (на материале орловских говоров). Учебное пособие. Министерство образования Российской Федерации. Государственный педагогический институт. Орел: ОГПИ, 1993. 130 с.
- Большая советская энциклопедия. 1972. Том 8. (Дебитор — Евкалипт). Т. 10. (Ива — Италики). Прохоров, А. М. и др. (eds.), 3-е изд. Москва: Издательство «Советская энциклопедия», 1972. 592 с. (БСЭ).
- ВЕСЕЛОВСКИЙ, С. Б. 1974. *Ономастикон: древнерусские имена, прозвища и фамилии*. Отделение истории, Архив АН СССР, Академия Наук СССР. Москва: Издательство „Наука“, 1974. 386 с.
- ГОЛУБ, Збынек [HOLUB, Zbyněk]. 2017. Отражение оригинального этнонима дулеб в некоторых современных русских диалектах (с учетом его положения в других славянских говорах). In: *Ономастика Поволжья*. Материалы XVI международной научной конференции, посвященной 50-летнему юбилею первой поволжской ономастической конференции и памяти её организатора В. А. Никонова. (20–23 сентября 2017 года). С. В. Рябушкина – В. И. Супрун – Е. В. Захарова – Е. Ф. Галушко (eds.). В 2 т. Том I. Ульяновск: РИС ФГБОУ, «УлГПУ им. И.Н. Ульянова», 2017, с. 43 – 57.
- Енциклопедія історії України. 2003. Випуск: Т. 1, А–В. В. А. Смолій та ін. (eds.). НАН України. Інститут історії України. Київ: видавництво „Наукова думка“, 2003. 688 с.
- Історія Української РСР. 1953. Т. 1. АН УРСР, Інститут історії. О. К. Касименко та ін. (ред.; ed.). Київ: Видавництво АН УРСР, 1953. 784 с. (Історія, 1953)
- Лаврентьевская летопись. 1897, 2001. (*Летопись по Лаврентьевскому списку*. Полное собрание русских летописей. 1897, 1926–1928, 1962) Серия «Русские летописи», т. 12. Рязань: Александрия, 2001. 586 с. (Летопись, 2001)
- ЛЮБАВСКИЙ, М. К. 1915. *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*. Москва: Московская Художественная Печатня, 1915. 414 с.
- Опыт аспектного анализа регионального языкового материала (на примере Белгородской области). 2011. Ed. Т. Ф. Новикова. Белгород: ИПК НИУ «БелГУ», 2011. 228 с. (Новикова, 2011)
- ПАШУТО, В. Т. 1950. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. Ed. Б. Д. Греков. Москва: Издательство Академии наук (АН СССР), 1950. 333 с.
- ПОСПЕЛОВ, Е. М. 1998. *Географические названия мира. Топонимический словарь*. Ed. Р. А. Агеева. Москва: Русские словари, 1998. 512 с. (Pospelov, 1998)
- СЕДОВ, В. В. 1982. *Восточные славяне в VI–VIII вв.* Серия: Археология СССР. Москва: Наука, 1982. 328 с.
- Словарь русских народных говоров. 1968. Выпуск третий (Блазнишка–Бяшутка). Словарный сектор Института русского языка Академии Наук СССР (АН СССР). Москва: Издательство „Наука“, 1968. 360 с. (СРНГ)
- Словник української мови. 1970. Том 1. А–В. Eds. П. Й. Горецька – А. А. Бурячок – Г. М. Гнатюк – Н. І. Швидка (В 11 т.; eds. I. К. Білодід та ін.). Київ: Наукова думка, 1970. 799 с. (СУМ 1/1970)
- ТРУСАЎ, А. А. 2009. *Невядомая нам краіна: Беларусь у яе этнаграфічных межах* (обложка: Магаšкін, І. А.). Мінск: Кнігазбор, 2009. 152 с.
- ФАСМЕР, М. 1986–1987. *Этимологический словарь русского языка (ESRJa)*. Тома I–IV. (Перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева). Под редакцией и с предисловием проф. Б. А. Ларина. Издание второе, стереотипное. В четырех томах. Москва: «Прогресс», 1986–1987. I/576, II/673, III/832, IV/864 с.
- ХАБУРГАЕВ, Г. А. 1979. *Этнонимия «Повести временных лет» в связи с задачами реконструкции восточнославянского глоттогенеза*. Москва: Издательство Московского государственного университета (МГУ), 1979. 228 с.
- ШВАРЕВ, Е. В. – ХАРЬКОВСКАЯ, Е. В. 2014. Этимология топонима «Болховец». In: *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение*. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014. No 5 (43): в 3-х ч. Ч. II., С. 196 – 198. ISSN 1997-292X. Dostupné též z http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2014_5-2_53.pdf. (Шварев – Харьковская, 1997, с. 196 – 198)

Internetové zdroje:

Landesgeschichte (Ausstellung). 2017. In: *Pommersches Landesmuseum*. © Pommersches Landesmuseum 2017 (letzte Aktualisierung 11.09.17); dostupné z <https://www.pommersches-landesmuseum.de/ausstellung/landesgeschichte/> (PLM 2017).

TRUSAŬ, A. A. 2009, 2013. *The Country We Don't Know. Belarus in its Ethnic Borders*. Edition *Ďzie moj kraj?* (Where is My Motherland?), Karatkevič, U. (ed.), Maračkin, I. A. (il.); Labanava, N. – Rouse, C. (transl.). Minsk: PUE Knihazbor, IPS WAB “Bačkaūščyna”, 2009, 2013, s. 116. ISBN: 978-80-8645-924-0; dostupné z pdf.kamunikat.org/download.php?item=26464-2.pdf.

Болховец. 2014. *Belgorod.ru*. Информационно-аналитическая служба Белгорода [Электронный ресурс]. URL: <http://beelgorod.ru/belgorod-alphabet/a-b/767-bolkhovec.html> /дата обращения: 02.03.2014 (Bolkhovec, 2014).

Лаврентьевская летопись. Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, Некоммерческого Партнерство „Рукописные памятники Древней Руси“. Изд. Языки славянских культур; dostupné z http://www.lrc-lib.ru/rus_letopisi/Laurence/contents.htm.

НЕДЕЛИН, В. 2017. *Уездный город Болхов. Болховский район*. Администрации Болховского района (Орловской области). Официальный сайт. © 2017 Сайт администрации Болховского района. Dostupné z <http://adm-bolhov.ru/уездный-город-болхов> (Bolhov, 2017).

ПЛАХОНІН, А. Г. 2017. Волиняни. In: *Енциклопедія історії України*: Т. 1: А–В. Смолій В. А. та ін. (eds.). НАН України. Інститут історії України – В-во «Наукова думка»: Київ, 2003, 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Volyniany> (останній перегляд: 06.10.2017; Плахонін, 2017).

СМОЛИЦКАЯ, Г. П. 1994. Топонимический словарь Центральной России. Отдел: Топонимика. *Русская речь*, Но/No 5. 1994, s. 95 – 96; Москва: Армада-пресс, 2002; dostupné z <http://russkayarech.ru/files/issues/1994/5/17-smolickaja.pdf>.

Этимологический онлайн-словарь русского языка Макса Фасмера. © 2018 vasmer.lexicography.online; dostupné z <https://vasmer.lexicography.online/> <https://vasmer.lexicography.online/> в/волынь (cit. VASMER, 2018).

Mapová příloha (včetně dalších odkazů)
Mgr. Jan Čipera

I. Mapy A a B

A. Rozšíření psl. základu *vel-/vel- v onymech v dnešním středoevropském prostoru

Rozšíření onymického základu *vel-/vel- a *bolch- na území Ukrajiny, Bílé Rusi a Ruska

II. Další odkazy

- v Bělorusku: *Валынь* (*Valyň* /Volyn/) u osady Papšyčy (cca 75 km jihovýchodně od hranice Běloruska, Litvy a Lotyšska): <https://www.google.cz/maps/place/Volyn'+,+B%C4%9Blorusko/@55.1675966,27.5808548,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x46dcad7d653b6c69:0x9ab082844d3d2ef3!8m2!3d55.1678129!4d27.5831215>,
- v Rusku: základ *Волынь*/*Volyn...* a) v Tulské oblasti východně od Zajceva: <https://www.google.cz/maps/place/Zaytsevo,+Tulsk%C3%A1+oblast,+Rusko,+301123/@54.1445577,37.3699412,15z/data=!3m1!4b1!4m13!1m7!3m6!1s0x41343f84ed31c1fd:0xa3a7e25d4ca39145!2sTula,+Tulsk%C3%A1+oblast,+Rusko!3b1!8m2!3d54.204836!4d37.6184915!3m4!1s0x41346beda6e3527b:0xaa3fa48d475e-06be!8m2!3d54.1448417!4d37.3765182/>, b) v Rjazaňské oblasti východně od Markova: [https://www.google.cz/maps/place/Volyn'+,+Novgorodsk%C3%A1+oblast,+Rusko,+173520/@58.6111745,31.5573961,16z/data=!3m1!4b1!4m13!1m7!3m6!1s0x46beebac1d857499:0x9e18fc4a2c1eda5e!2sNovgorod,+Novgorodsk%C3%A1+oblast,+Rusko!3b1!8m2!3d58.5255698!4d31.2741929!3m4!1s0x46bebe62680cf77:0xadf85946e0514c78!8m2!3d58.6109266!4d31.5620041](https://www.google.cz/maps/place/Volyn'+,+Rjazansk%C3%A1+oblast,+Rusko,+391130/@54.7766581,39.621315,16z/data=!3m1!4b1!4m13!1m7!3m6!1s0x4149f97d01790197:0x8a63e66006fe96fc!2sMarkovo,+Rjazansk%C3%A1+oblast,+Rusko,+391130!3b1!8m2!3d54.7782634!4d39.6135128!3m4!1s0x4149fbde-5c84244dd:0x8d59cefbcce5a976!8m2!3d54.7762988!4d39.6248478, c) v Novgorodské oblasti severovýchodně od Velkého Novgorodu (u řeky Višery): <a href=),
- v Kazachstánu: *Волынск/ Volynsk* <https://www.google.cz/maps/place/Volynsk+150000,+Kazachst%C3%A1n/@53.7634645,68.9491224,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x43b348d70f88b9a-9:0x9a93dc5dcec932a1!8m2!3d53.7643594!4d68.9582548>.

Summary

On the Origin and Spread of Denominations Based upon Proto-Slavic *vol-/vel- in the Territory of Current Ukrainian Volhynia, in Poland and in the Czech Republic

The origin of the ethnonyms *Volyňans* (*Volhynians*; or *Dulëbs*; semantic range and content), choronyms (*Volyně/Lodomeria*), toponyms (oikonyms) *Volin*, *Volodymyr*, *Bolchov*. Linguistic documents: territorial (the old ethnicity near the Bug river) and structural (simplification: * -*dl-* > -*l-*). The second wave of colonization (migration to the Danube river and to Bohemia, 6th–8th centuries AC). Reflection of the name Volyně in Bohemia: oikonyms (Czech South), anoikonyms (around Kadaň, secondary around Slaný), hydronym (Volyňka).

Keywords: Volhynians, types of toponyms, 2nd colonization wave, 6th–8th centuries BC, language documents, Slavic settlement

III.

Antroponomastika

Anthroponomastics

Словацькі імена у сучасному чеському антропоніміконі

Любов Остащ

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів (Україна)

У статті на матеріалі імен дітей, які народилися в Чеській Республіці у 1993 – 2016 рр., досліджено чоловічі і жіночі імена, які мають ознаки належності до словацького антропонімікону. Визначено їх репертуар, правописні особливості, вказано на відмінності від нормативної чеської форми імені. Проаналізовано частотність уживання імен, які мають ознаки належності до словацького антропонімікону, при іменування новонароджених на теренах Чеської Республіки.

Ключові слова: власне особове ім'я, чеський антропонімікон, словацький антропонімікон, частотність уживання імен, правописні особливості імен.

У статті розглядаємо чоловічі і жіночі словацькі імена, якими іменують новонароджених у Чеській Республіці. Попри те, що словацький і чеський іменник мали багато спільногого у джерелах свого формування (слов'янські автохтонні імена, церковний іменник) і розвивалися поруч, відмінності історичного і мовного (фонетично-граматичного) розвитку, відмінності в уподобаннях мовців і у популярності тих чи інших імен на різних територіях призвели до того, що кожен іменник має своє неповторне обличчя, і у багатьох імен навіть за дрібними деталями можна відразу відізнати – «своє» воно чи «чуже».

Використання словацьких імен при іменуванні новонароджених у 1980 – 1983 рр. у Чехії вивчала чеська дослідниця Мілослава Кнаппова (Knappová, 1989, с. 104 – 121). Цікаво простежити, як сьогодні функціонує група словацьких імен у сучасному чеському антропоніміконі.

Для дослідження використовуємо дані про функціонування імен у Чеській Республіці, які на своїй сторінці в інтернеті подає Міністерство внутрішніх справ Чеської Республіки (Ministerstvo vnitra České republiky, 2017). Хочемо зазначити, що у статті не будемо розглядати всі імена етнічних словаків, які проживають на території Чеської Республіки, це тема для окремого дослідження. У нашому дослідженні хочемо на матеріалі імен новонароджених, які народилися у Чеській Республіці наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття (у 1993 – 2016 рр.), визначити, які імена мають виразні ознаки належності до словацького антропонімікону. У зв'язку з цим ми, наприклад, не залищаємо до аналізу імена на зразок *Adam*, *Daniel*, які можуть бути поширеними серед словацької спільноти, однак є популярними і серед чехів, і у статистичних зведеннях з усієї країни їх неможливо відділити. Слід зазначити, що часто ім'я у правописній формі, характерній для словацького антропонімікона (відмінній від чеської нормативної форми), може вживатись у такій же формі і в іншому антропоніміконі (угорському, польському, німецькому тощо), наприклад, ім'я *Alexander* (нормативна чеська форма *Alexandr*) трапляється також у німецькому іменнику (Kohlheim, R. – Kohlheim, V., 1998, с. 46). Але оскільки це не виключає можливості походження імені із словацького антропонімікону, ми залишаємо такі імена до аналізу. Можливість походження імені ще й з іншого антропонімікону у переважній більшості випадків не вказуємо.

Сучасна чеська мовна норма дозволяє запис іншомовних імен у чехізованій формі (наприклад, *Marieta* < *Mariette*, *Iveta* < *Yvette*, *Patrik* < *Patrick*) або іншомовній правописній формі, але при цьому є вимога, щоб ця запозичена форма імені в іноземній мові існувала

як офіційний варіант (тобто не можна створити варіант імені, який, хоч і подібний до іншомовного, але у жодній мові як офіційний варіант не вживається). Орієнтиром для батьків може служити чеський словник імен відомої чеської дослідниці М. Кнаппової «*Jak se bude vaše dítě jmenovat?*» (Knappová, 2017). Його найновіше видання за 2017 рік містить 17 тисяч чеських та іншомовних форм імен. У словникових статтях дослідниця серед іншомовних паралелей подає і словацькі відповідники. Будь-яке з цих імен (чеське чи іншомовне) батьки мають право обрати для своєї дитини (його наявність у вищезгаданому словнику є достатньою підставою для офіційного запису імені). У складних випадках [якщо у словнику імен М. Кнаппової (Knappová, 2017) ім'я відсутнє] батьки можуть звернутися за офіційним фаховим експертним висновком до М. Кнаппової або до працівників відділу ономастики Інституту чеської мови Академії наук Чеської Республіки.

У сучасному чеському антропоніміконі є низка імен, правописна форма яких відрізняється від традиційної чеської. Серед імен дітей, що народилися у Чеській Республіці в 1993 – 2016 рр., можна простежити такі риси, характерні для словацької правописної системи [як нормативну чеську форму подаємо форму імені, яка подана як реєстрове слово (або один із офіційних варіантів реєстрового слова) словникової статті у словнику імен М. Кнаппової «*Jak se bude vaše dítě jmenovat?*» (Knappová, 2017), як нормативну словацьку форму подаємо форму імені, яка подана як реєстрове слово (або один із офіційних варіантів реєстрового слова) словникової статті у словнику імен М. Майтана і М. Поважая «*Vyberte si meno pre svoje dieťa*» (Majtán – Považaj, 1998) і/або в Офіційному календарі, підготовленому Календарною комісією при Міністерстві культури Словачької Республіки (Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, Kalendárová komisia, 2017):

1) Наявність літери *ä*:

чол. *Svätopluk* (нормативна чеська форма *Svatopluk*).

2) Наявність літери *l̄*:

чол. *Lubomír* (нормативна чеська форма *Lubomír*), *Luboš* (нормативна чеська форма *Luboš*), *Ludovít*, *Ludevít*;

жін. *Lubica* (нормативні чеські форми *Ljuba*, *Luba*, *Luběna*), *Luboslava* (нормативні чеські форми *Liboslava*, *Luboslava*, *Lubislava*, *Liběslava*), *Lubomíra* (нормативна чеська форма *Lubomíra*), *Ludmila* (нормативні чеські форми *Lidmila*, *Ludmila*), *Ludovíta*, *Oľga* (нормативна чеська форма *Olga*).

3) Наявність літери *l̄*:

Слід одразу зазначити, що попри наявність у перелічених нижче іменах літери *l̄*, характерної для словацької правописної системи, сам по собі правопис цих імен відрізняється від нормативного словацького:

чол. *Ľubomír* (нормативна словацька форма *Lubomír*, нормативна чеська форма *Lubomír*), 6 носіїв народилося у 1993 – 2016 рр. і 67 носіїв було загалом у Чеській Республіці у 2016 році, у 2007 році у Чеській Республіці було 115 носіїв цього імені;

чол. *Ľuboslav* (нормативна словацька форма *Luboslav*, нормативна чеська форма *Luboslav*), 1 носій народився у 1993 – 2016 рр. і 6 носіїв було загалом у Чеській Республіці у 2016 році, у 2007 році у Чеській Республіці було 8 носіїв цього імені;

чол. *Ľuboš* (нормативна словацька форма *Luboš*, нормативна чеська форма *Luboš*), 1 носій народився у 1993 – 2016 рр. і 21 носій був загалом у Чеській Республіці у 2016 році, у 2007 році у Чеській Республіці було 39 носіїв цього імені;

чол. *Ľudovít* (нормативна словацька форма *Ludovít*), 10 носіїв народилося у 1993 – 2016 рр. і 67 носіїв було загалом у Чеській Республіці у 2016 році, у 2007 році у Чеській Республіці було 107 носіїв цього імені;

чол. *Ľudevít* [нормативна словацька форма *Ludovít* (його старіша форма була *Ludevít*)], 1 носій народився у 1993 – 2016 рр. і 2 носії були загалом у Чеській Республіці у 2016 році, у 2007 році у Чеській Республіці були 4 носії цього імені;

жін. *Ľubomíra* (нормативна словацька форма *Lubomíra*, нормативна чеська форма *Lubomíra*), 1 носій народився у 1993 – 2016 рр. і 11 носіїв було загалом у Чеській Республіці у 2016 році, у 2007 році у Чеській Республіці було 16 носіїв цього імені;

жін. *Ľuboslava* (нормативна словацька форма *Luboslava*, нормативні чеські форми *Liboslava*, *Luboslava*, *Lubislava*, *Liběslava*), 1 носій народився у 1993 – 2016 рр. і 5 носіїв було загалом у Чеській Республіці у 2016 році, у 2007 році у Чеській Республіці було 5 носіїв цього імені;

жін. *Oľga* (нормативна словацька форма *Oľga*, нормативна чеська форма *Olga*), 1 носій народився у 1993 – 2016 рр. і 271 носій був загалом у Чеській Республіці у 2016 році, у 2007 році у Чеській Республіці було 375 носіїв цього імені.

При аналізі статистичних даних важко сказати, що стало причиною появи таких записів – свідомий вибір батьків чи це помилка при технічному записі імені (можливо, вже на етапі введення інформації у комп’ютерну систему).

Деякі імена, хоча і демонструють належність до словацького антропонімікону, в окремих рисах відходять від нормативного словацького правопису. У випадку імен *Ludovít*, *Ludevít* мова йде, очевидно, про пристосування імені до чеського правопису імен. Ми зафіксували також імена *Ludovit*, *Ludevit*, написання яких, можливо, пов’язано з прагненням спростити вживання імені в іншомовному середовищі шляхом уникнення вживання літер з діакритичними знаками.

Традиціям словацького правопису антропонімів відповідають також наступні імена, які були надані як офіційні дітям у Чеській Республіці у 1993 – 2016 рр.:

Чоловічі імена: *Alexander* (нормативна чеська форма *Alexandr*), *Andrej* (нормативні чеські форми *Ondřej*, *Ondra*, *Ondráš*), *Anton* (нормативна чеська форма *Antonín*), *Artúr* (нормативна чеська форма *Artur*), *Augustín* (нормативні чеські форми *August*, *Augustýn*, *Augustin*), *Bartolomej* (нормативна чеська форма *Bartoloměj*), *Belo*, *Bystrík*, *Celestín* (нормативні чеські форми *Celestýn*, *Celestin*), *Dárius* (нормативна чеська форма *Darius*), *Dávid* (нормативна чеська форма *David*), *Elemír* (нормативна чеська форма *Elmar*), *Eman* (нормативна чеська форма *Emanuel*), *Félix* (нормативна чеська форма *Felix*), *Fridrich* (нормативна чеська форма *Bedřich*), *Gašpar* (нормативна чеська форма *Kašpar*), *Gregor* (нормативна чеська форма *Řehoř*), *Gustáv* (нормативна чеська форма *Gustav*), *Henrich* (нормативна чеська форма *Jindřich*), *Heribert* (нормативна чеська форма *Herbert*), *Imrich* (нормативна чеська форма *Emerich*), *Ján* (нормативна чеська форма *Jan*); *Jaško*; *Jonatán* (нормативні чеські форми *Jonatan*, *Jonathan*), *Júda*, *Judás* (нормативна чеська форма *Juda*), *Július* (нормативна чеська форма *Julius*), *Juraj*, *Juráš* (нормативна чеська форма *Jiří*), *Justín*, *Justus* (нормативні чеські форми *Justýn*, *Justin*), *Karol* [нормативна чеська форма *Karel*; слід відзначити, що у Чеській Республіці може бути присутнім також і польський варіант імені *Karol* (Grzenia, 2002, с. 160 – 162)], *Krištof* (нормативна чеська форма *Kryštof*), *León* (нормативна чеська форма *Leon*), *Mário* (нормативна чеська форма *Mario*), *Márius* (нор-

мативна чеська форма *Marius*), *Marko* (нормативна чеська форма *Marek*), *Maroš* (<*Martin*, *Marek*), *Matej*, *Matiáš* (нормативні чеські форми *Matej*, *Matyáš*), *Matúš* (нормативна чеська форма *Matouš*), *Móric* (нормативні чеські форми *Moric*, *Mořic*, *Moris*); *Nino*; *Niko* (<*Nikodém*, *Nikolas*), *Odrich* (нормативна чеська форма *Oldřich*), *Ondrej* (нормативні чеські форми *Ondřej*, *Ondra*, *Ondráš*), *Pavol* (нормативна чеська форма *Pavel*), *Peter* (нормативна чеська форма *Petr*), *Róbert* (нормативна чеська форма *Robert*), *Silvester* (нормативна чеська форма *Silvestr*), *Svetoslav* (нормативна чеська форма *Světoslav*), *Šebastián* (нормативні чеські форми *Sebastián*, *Sebastian*), *Štefan* (нормативна чеська форма *Štěpán*), *Valentín* (нормативні чеські форми *Valentýn*, *Valentin*), *Vavro* (<*Vavrinec*; нормативна чеська форма *Vavřinec*), *Viliam*, *Vilhelm*, *Vilím* (нормативна чеська форма *Vilém*), *Vojtech* (нормативна чеська форма *Vojtěch*), *Vratko* (нормативна чеська форма *Vratislav*), *Zdenko*, *Zdeno* (нормативні чеські форми *Zdeněk*, *Zdenek*).

Жіночі імена: *Adela* (норматива чеська форма *Adéla*), *Aglája* (нормативна чеська форма *Aglaja*), *Agnesa* (нормативна чеська форма *Anežka*), *Alica* (нормативна чеська форма *Alice*), *Alžbeta* (нормативна чеська форма *Alžběta*), *Amália* (нормативні чеські форми *Amália*, *Amelie*), *Anastázia* (нормативні чеські форми *Anastázie*, *Anastasie*, *Anastazie*), *Annamária*, *Antónia* (нормативна чеська форма *Antonie*), *Apolónia* (нормативна чеська форма *Apolonie*), *Aurélia* (нормативні чеські форми *Aurélie*, *Aurelie*), *Beatrica* (нормативна чеська форма *Beatrice*), *Bibiána* (нормативна чеська форма *Bibiana*), *Cecília* (нормативні чеські форми *Cecílie*, *Cecilie*), *Celestína* (нормативні чеські форми *Celestýna*, *Celestina*), *Dália* (нормативна чеська форма *Dalie*), *Deana* [нормативна чеська форма *Deana*, у словнику імен М. Кнаппової «Jak se bude vaše dítě jmenovat?» при цьому імені є коментар «словацьке ім’я» (Knappová, 2017, с. 396)], *Demetria* (нормативна чеська форма *Dimitra*), *Elena* (нормативна чеська форма *Helena*), *Eleonóra* (нормативна чеська форма *Eleonora*), *Emília* (нормативні чеські форми *Emílie*, *Emilie*), *Ernestína* (нормативні чеські форми *Ernestýna*, *Ernestina*), *Fidélia* (нормативна чеська форма *Fidelie*), *Frederika*, *Friderika* (нормативні чеські форми *Bedříška*, *Bedřicha*), *Georgína* (нормативна чеська форма *Jiřina*), *Hedviga* (нормативні чеські форми *Hedvika*), *Henrieta* (нормативні чеські форми *Jindřiška*, *Jindra*), *Ignácia* (нормативна чеська форма *Ignácie*), *Ivica* (нормативна чеська форма *Iva*), *Jazmína* (нормативна чеська форма *Jasmína*), *Jordána* (нормативна чеська форма *Jordana*), *Júlia* (нормативна чеська форма *Julie*), *Justína* (нормативні чеські форми *Justýna*, *Justina*), *Karola* (нормативна чеська форма *Karla*), *Katarína* (нормативна чеська форма *Kateřina*), *Klaudia* (нормативна чеська форма *Klaudie*), *Kornélia* (нормативні чеські форми *Kornélie*, *Kornelie*), *Kristína* (нормативні чеські форми *Kristýna*, *Kristina*), *Kveta* (нормативна чеська форма *Květa*), *Kvetoslava* (нормативна чеська форма *Květoslava*), *Leóna* (нормативні чеські форми *Leona*, *Leonie*), *Leontína* (нормативні чеські форми *Leontýna*, *Leontina*); *Lesia*; *Lívia* (нормативні чеські форми *Livie*, *Livia*), *Lucia* (нормативна чеська форма *Lucie*), *Lukrécia* (нормативні чеські форми *Lukrécie*, *Lukrecie*), *Lýdia* (нормативні чеські форми *Lýdie*, *Lydie*), *Mária* (нормативна чеська форма *Marie*), *Marianna* (нормативна чеська форма *Mariana*), *Marína* (нормативні чеські форми *Marina*, *Maryna*), *Margita*, *Margaréta* (нормативні чеські форми *Markéta*, *Marketa*, *Margareta*), *Mateja* (нормативні чеські форми *Matěja*, *Matyáška*, *Matějka*, *Matea*), *Matilda* (нормативна чеська форма *Matylda*), *Melánia* (нормативні чеські форми *Melánie*, *Melanie*), *Milina* (нормативна чеська форма *Milena*), *Nadežda* (нормативна чеська форма *Naděžda*), *Natália* (нормативні

чеські форми *Natálie, Natalie*, *Olívia* (нормативні чеські форми *Olivie, Olivie, Oliva*), *Olympia* (нормативна чеська форма *Olympie*), *Otilia* (нормативні чеські форми *Otýlie, Otilie*), *Patricia* (нормативні чеські форми *Patricie, Patrika*), *Paula, Paulína* (нормативні чеські форми *Pavla, Pavlína*), *Pelagia* (нормативна чеська форма *Pelagie*), *Rozália* (нормативні чеські форми *Rozálie, Rozalie*), *Rozeta* (нормативна чеська форма *Rozita*), *Ružena* (нормативна чеська форма *Ružena*), *Sabína* (нормативна чеська форма *Sabina*), *Sidónia* (нормативна чеська форма *Sidonie*), *Silvia* (нормативні чеські форми *Silvie, Sylvie*), *Svetlana* (нормативна чеська форма *Světlana*), *Štefánia* (нормативні чеські форми *Štěpánka, Štěpána, Štefánie, Štefanie*), *Tatiana* (нормативна чеська форма *Tatána*), *Terézia* (нормативні чеські форми *Tereza, Terezie*), *Timea* (нормативна чеська форма *Timea*), *Valentína* (нормативні чеські форми *Valentýna, Valentina*), *Valéria* (нормативні чеські форми *Valérie, Valerie*), *Viera* (нормативна чеська форма *Věra*), *Viktória* (нормативна чеська форма *Viktorie*), *Vincencia* (нормативна чеська форма *Vincenzie*), *Xénia* (нормативна чеська форма *Xenie*), *Zlatica* (нормативні чеські форми *Zlata, Zlatuše, Zlatava*), *Žofia* (нормативні чеські форми *Žofie, Sofie*).

Словацькі імена в чеському антропоніміконі мають різну частотність уживання. Найбільша частотність уживань серед імен з виразними ознаками належності до словацького антропонімікону в досліджуваному матеріалі у 1993 – 2016 рр. зафіксована у чоловічих імен (подано кількість носіїв імені при самостійному вживанні імені без поєднання з іншим іменем): *Andrej* (912 носіїв), *Štefan* (909 носіїв), *Alexander* (874 носії), *Peter* (377 носіїв), *Ján* (322 носії), *Mário* (298 носіїв), *Viliam* (274 носії), *Juraj* (206 носіїв), *Marko* (203 носії), *Ondrej* (126 носіїв), *Anton* (115 носіїв), *Matej* (104 носії), *Imrich* (85 носії), *Matiúš* (82 носії), *Pavol* (60 носіїв); у жіночих імен *Kristína* (369 носіїв), *Marianna* (286 носіїв), *Natália* (246 носіїв), *Mária* (206 носіїв), *Tatiana* (187 носіїв), *Katarína* (165 носіїв), *Margita* (150 носіїв), *Adela* (118 носіїв), *Viktória* (101 носій), *Silvia* (79 носіїв), *Klaudia* (78 носіїв), *Matilda* (73 носії), *Júlia* (63 носії), *Paula* (48 носіїв), *Emília* (44 носіїв), *Alžbeta* (35 носіїв).

Якщо порівняти словацькі імена, якими назвали новонароджених у Чеській Республіці у 1993 – 2016 рр., з іменами, які вживалися у Словацькій Республіці, то слід сказати, що чоловічі імена *Matej, Matúš, Peter, Dávid, Ján, Juraj, Marko, Andrej, Alexander, Ondrej, Pavol, Štefan, Mário, Maroš, Gregor, Július, Karol*, які вживалися у Чеській Республіці, у Словацькій Республіці ввійшли у 2016 році у список 100 найпопулярніших імен новонароджених хлопчиків.

Жіночі імена *Natália, Viktória, Kristína, Adela, Lucia, Katarína, Olívia, Alžbeta, Mária, Júlia, Terézia, Alica, Paulína, Lívia, Patrícia, Melánia, Klaudia, Tatiana, Sabína, Emília, Valentína, Amália*, які вживалися в Чеській Республіці у 1993 – 2016 рр., у Словацькій Республіці в 2016 рр. увійшли у список 100 найпопулярніших імен новонароджених дівчаток (Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2017).

Новонароджені у Чеській Республіці у 1993 – 2016 рр. одержували як одне ім'я, так і два імені. Якщо дитина одержала два імені, поєднання імен могли бути різні. Так, трапляються випадки, коли обидва імені мають виразні ознаки належності до словацького антропонімікону: чол. *Ján-Pavol, Pavol Andrej, Peter Pavol, Viliam Celestín* та ін., жін. *Natália Mária, Júlia Alžbeta, Alica Mária, Kristína Katarína* та ін.

Трапляються випадки, коли поєднано два імені, одне з яких відповідає вимогам словацького правопису, а друге – чеського: чол. *Petr Gregor, Ján Vojtěch, Ján Matěj, Andrej*

Jiří, Ludevít Luboš та ін.; жін. *Alžběta Mária, Jasmína Mária, Júlia Kateřina, Viera Alžběta, Véra Katarína* та ін.

Для іменування новонародженого двома іменами поруч із словацьким іменем може використовуватися ім'я, характерне для обох (словацького і чеського) антропоніміконів, напр.: чол. *Adam Pavol, Dominik Juraj* та ін., жін. *Anna Viktória, Daniela Mária* та ін.

Ми зафіксували також випадки, коли поруч із словацьким іменем використовується іншомовне запозичене ім'я, напр.: чол. *Brixton Krištof, Bryan Dávid, Krištof Richard* та ін., жін. *Elizabeth Katarína, Elizabeth Svetlana, Catherine Viera* та ін.

У досліджуваному матеріалі трапився один випадок використання при іменуванні новонародженого у 2012 році словацького чоловічого імені у поєднанні з другим іменем *Maria: Krištof Maria*.

Таким чином, словацькі імена у чеському антропоніміконі відзначаються різноманітним репертуаром і збереженням особливостей словацького правопису.

Література:

- GRZENIA, J. 2002. *Nasze imiona*. Warszawa: Świat Książki, Grupa Wydawnicza Bertelsmann Media, 2002. 335 s.
- KNAPPOVÁ, M. 1989. *Rodné jméno v jazyce a společnosti*. Praha: Academia, 1989. 208 s.
- KNAPPOVÁ, M. 2017. *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* Praha: Academia, 2017. 917 s.
- KOHLHEIM, R. – KOHLHEIM, V. 1998. *Das große Vornamenlexikon*. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag, 1998. 384 S.
- MAJTÁN, M. – POVAŽAJ, M. 1998. *Výberete si meno pre svoje dieťa*. Bratislava: Art Area, 1998. 344 s.
- Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky. Kalendárová komisia. 2017. *Oficiálne kalendárium*. [Online.] [cit. 2017-10-07]. Доступно в інтернеті: <http://www.culture.gov.sk/vdoc/758/oficialne-kalendarium-2b0.html>
- Ministerstvo vnitra České republiky. 2017. *Četnost jmen a příjmení*. [Online.] [cit. 2017-05-21]. Доступно в інтернеті: <http://www.mvcr.cz/clanek/cetnost-jmen-a-prijmeni-722752.aspx>.
- Ministerstvo vnitra Slovenskej republiky. 2017. *Mená chlapcov a dievčat narodených v roku 2016*. [Online.] [cit. 2017-10-22]. Доступно в інтернеті: <http://www.minv.sk/?tlacove-spravy&sprava=sofia-a-jakub-su-najcastejsie-mena-pre-detи-narodene-v-roku-2016>.

Summary

Slovak Names in Modern Czech Anthroponymy

The article studies male and female names of children born in the Czech Republic in 1993–2016, the form of which indicates their origin in Slovak anthroponymy. Their repertoire and orthographic features were defined and the difference from the standard Czech form of the name was indicated. Last, but not least, the frequency of usage of these names was analyzed.

Keywords: personal proper name, Czech anthroponomy, Slovak anthroponomy, frequency of names usage, orthographic specificities of names

Medzi zmenou a kontinuitou

Mená poddaných hradu Čabrad' v neskorom stredoveku*

PAVOL MALINIAK, JAROMÍR KRŠKO

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica (Slovensko)

Od neskorého stredoveku nachádzame v oblasti Hontu už pomerne početné prímená poddaných. V mestskom, najmä nemeckom prostredí, ich v širšom regióne poznáme už od 13. storočia (Banská Štiavnica 1266). Od druhej polovice 14. storočia sa s prímenami začíname stretávať aj na dedinách (Sása 1369). V príspevku chceme poukázať na postupné formovanie prímen poddaných hradu Čabrad' od začiatku 15. storočia do záveru stredoveku. Výskumom doložených viac ako 500 osobných mien predstavuje vzorku s charakteristickými krstnými menami v štandardizovanej latinskej podobe, ale aj vo formách ovplyvnených ľudovými jazykmi. Väčšina z osobných mien v sledovanom období už zahŕňa aj prímeno, prípadne viacgeneračné priezvisko. Ich výskyt okrem jazykových pomerov odráža aj sociálne a zamestnanecné zloženie obyvateľstva, jeho migráciu a vo vzácnych prípadoch aj dlhodobú kontinuitu.

Kľúčové slová: Hont, historická antroponymia, druhotné meno, rodné meno

Historická antroponymia a jej analýza je dôležitou súčasťou onomastického výskumu, pretože mená dochované v historických listinách ukazujú postupné utváranie dnešných antroponím a zároveň dochovávajú historickú apelatívnu lexiku. Komplexným skúmaním historickej antroponymie môžeme analyzovať dôležité motivanty vtedajších antroponím, jazykové prostredie, spoločenské postavenie jednotlivca v rámci obce a hradného panstva, majetkové pomery a ďalšie faktory. Z globálneho pohľadu môžeme získať prehľad o zamestnanecnom zložení obyvateľstva, ako aj o migrácii obyvateľstva v rámci panstva aj širšieho okolia za hranicou panstva. Pozorovať môžeme aj kontinuitu antroponím v rámci jednotlivých rodín, spolu s ich prenosom a pretváraním v rozpätí niekoľkých generácií. Osobitný okruh problematiky v tejto súvislosti predstavuje stabilita antroponím, ktoré vzhľadom na ich funkčnosť v živom jazyku podliehali úpravám a prirodzene zanikali, v niektorých doložených prípadoch však existovali v rôznych jazykových mutáciách.

Vo viacerých monografiách a štúdiach sa konštatuje, že dnešný antroponymický systém sa ustálil na prelome 17. a 18. storočia a dvojmenná sústava vo forme rodné meno, priezvisko bola kodifikovaná reformami Jozefa II. na konci 18. storočia (pozri napr. Majtán, 2014). Pôvodná jednomenná sústava raného stredoveku bola od 13. storočia nahradzana dvojmennou sústavou s rôznymi členmi – najčastejšie sa pri rodnom mene vyskytovalo meno otca, ale aj príbuzenský vzťah, spoločenské zaradenie, povolanie, výzor, bydlisko, rodové sídlo a pod. V podmienkach Uhorska takýto vývoj pozorujeme najprv v šľachtickom prostredí, neskôr aj pri mestskom obyvateľstve (Majtán, 1994; Slíz, 2013a, 2013b).

Pre výskum formovania viacmennej antroponymickej sústavy vidieckeho poddanského obyvateľstva v stredoveku predstavujú pozoruhodnú regionálnu vzorku písomné pramene z Hontianskej stolice. Východisko pre výskum poskytuje monografia o osídlení stredovekého Hontu od I. Bakácsa (1971). Aktuálny výskum sme zúžili na Čabradské panstvo. V neskorom stredoveku k hradnému panstvu patrilo podhradie (neskôr Čabradské Podhradie), prédium Čab-

* Štúdia bola spracovaná v rámci grantového projektu VEGA č. 1/0095/17 *Kríza a kolaps na pomedzí stredoveku a novoveku (sondy do problematiky v slovenskom kontexte)*.

rad' (dnes zrejme samota Konské), dediny Čabradský Vrbovok, Medovarce, Devičie, Teplica (dnes samota Tepličky pri Hontianskych Nemciach), Krnišov (dnes časť obce Kráľovce-Krnišov), Žibritov, Štefultov (dnes mestna časť Banskej Štiavnice), Ilja, Svätý Anton, Prenčov (obidve obce aj so zaniknutými prédiami Dorfel, Pakhaus a Štálom), Beluj a Lehôtka (dnes Sitnianska Lehôtka). V juhovýchodnej časti Hontu k hradu patrila Opava a od záveru stredoveku aj Čelovce a majetkové podiely v Horných Nekyjach a Neklinci (dnes súčasť obce Vinica), ako aj podiely v Ďurkovciach a Sečiankach. V centrálnej časti Hontu patrili k panstvu podiely v Slatine a od záveru stredoveku aj v Plášťovciach a Rykynčiciach. Napokon na západnom okraji Hontu patrili majiteľom panstva od záveru skúmaného obdobia podiely v Devičanoch a tiež Veľký Pesek, Trhyňa (dnes súčasť Síkenice) a Šalov (Maliniak, 2017, aj s mapou majetkov). Tejto oblasti a výskumu antroponymie venovali pozornosť predovšetkým V. Šmilauer (1973) a M. Majtán (pozri napr. Majtán, 1980). Interpretáčné východiská zároveň poskytujú korpusové práce M. Kázmerá (1993) a M. Malecová (1994). Vzhľadom na zameranie výskumu na najnižšie sociálne vrstvy možno z hľadiska metodiky využiť podnetnú prácu o menách poddaných v Báčskej, Bodrozskej a Čongrádskej stolici. I. Szabó (1976) pre obdobie stredoveku v uvedených regiónoch zdokumentoval asi 4000 mien poddaných, ktoré systematicky roztriedil a pokúsil sa vysvetliť ich pôvod.

Cenný pramenný príspevok k téme poskytuje edícia stredovekej časti archívu rodu Balaša (Balassa), kde je uverejnený v plnom znení súpis poddaných hradu Čabrad' (označovaný aj Litava) z roku 1476. Súpis zaznamenáva v 26 sídlach (prevažne v dedinách, ojedinele v majeroch či samotách) presne 300 mien poddaných. Takmer vo všetkých prípadoch ide o doklady na dvojmennú antroponymiu. Iba v niekoľkých individuálnych prípadoch vystupovali poddaní len s krstnými menami (Fekete Nagy – Borsa, 1990, s. 142 – 147, č. 411). Zároveň treba podotknúť, že v porovnaní s originálom listiny edícia vykazuje niekoľko odchýlok spôsobených použitou ortografiou, prípadne chybňím čítaním mien.

Vzhľadom na dobu vzniku, územný rozsah a početnosť zaznamenaných mien je súpis hodnotný i v celoslovenskom rozsahu. Z hľadiska dôvodov jeho vzniku možno uviesť, že na rozhraní rokov 1475 a 1476 došlo k del'be Čabradského panstva medzi vtedajšími vlastníkmi Petrom Horvátom a jeho švagrínou Eufrozínou, vdovou po Damiánovi Horvátovi. Strany zúčastnené na del'be potrebovali spísať všetok majetok aj s poddanými (hlavami jednotlivých rodín), od ktorých vymáhali dane a plnenie poddanských robôt. V súpisoch sú postupne vymenovaní zástupcovia jednotlivých usadlostí. Kvôli konkrétnejšej predstave uvádzame napr. súpis hláv usadlostí z Krnišova: „v prvej Matej Benedek, v druhej Gregor Lukáč, v tretej Anton Márton, vo štvrtej podobne Anton Latovič, v piatej Benedikt Ďure, v šiestej Ján Márton (...) v prvej Anton Benedek, v druhej Blažej Ivanič, v tretej Pavol Vecko, vo štvrtej Mikuláš Valach, v piatej Anton Taga, v šiestej Juraj Kordan (...) pusté usadlosti (...) v prvej Tomáš Vano, v druhej Ondrej Poliak“ (*prima Mathias Benedek, in secunda Gregorius Lukacz, in tertia Anthonius Marthon, in quarta similiter Anthonius Lathowycz, in quinta Benedictus Gywre, in sexta Johannes Martho (...) in prima Anthonius Benedek, in secunda Blasius Iwanycz, in tertia Paulus Weczko, in quarta Nicolaus Valah, in quinta Anthonius Taga, in sexta Georgius Cordan (...) desertas (...) una (...) Thomas Vano, secunda Andreas Polyak*).¹

¹ Orig., lat. MNL-OL DL 65 952. Porov. Fekete Nagy – Borsa, 1990, s. 143, č. 411. Bakács, 1971, s. 142, čítal prímeno Valach.

Okrem súpisu z roku 1476 pokračujúci výskum umožnil zdokumentovať na Čabradskom panstve ďalších približne 200 mien poddaných v období stredoveku. Najstarší doklad tohto typu poznáme predbežne z roku 1408, pričom záver skúmaného obdobia ukončuje rok 1526. Z hľadiska jazyka výrazne prevažujú písomnosti v latinčine, ktoré v závere stredoveku dopĺňa niekoľko dokumentov v nemeckom jazyku. Jazykovo zmiešané bolo i územie hradného panstva. V centrálnej časti prevažovalo slovenské obyvateľstvo, v severnej časti sa stretávame aj s nemeckým, v južnej časti panstva žilo maďarské obyvateľstvo. Jazykové hranice medzi etnikami neboli ostré, ale skôr premiešané.

Zápis mien poddaných hradu Čabrad' od začiatku 15. storočia zachytávajú živú sústavu antropónym ovplyvnenú potrebou presne identifikovať jednotlivca v rámci obce. Kedže ide o zápis živých mien, aké fungovali v bežnej komunikácii, niektoré charakteristiky by sme mohli považovať (zdanlivo) za prezývky. Ale ako správne upozornila I. Valentová (2012), individuálnu prezývku a charakteristiku (Ch) ako funkčný člen živého mena spája rovnaký sémantický príznak „[užší spoločenský úzus], ale zatiaľ čo pri Ch, respektíve pri živých menách, ktorých môže byť Ch súčasťou, užším spoločenských úzom je celý dedinský kolektív, prezývka je typická pre malé sociálne skupiny – vekovo, záujmovo, profesijne alebo inak sociálne ohraničené (žiacka alebo študentská trieda, kolektív učiteľov alebo iný pracovný kolektív, partia kamarátov, skupina pol'ovníkov, väzňov ap.)“ (Valentová, 2012, s. 116).

Zásadný rozdiel medzi prezývkou a charakteristikou (Ch) vidí I. Valentová v príčine a funkcii samotnej onymickej nominácie – prezývka nevzniká preto, aby identifikovala a diferencovala jednotlivca v skupine, v ktorej je známy, ale aby potvrdila jeho spoločenský status v skupine. Prezývka môže fungovať samostatne a presne označuje jej nositeľa. Charakteristika, ako funkčný člen živého mena, vzniká z potreby presne identifikovať a diferencovať jednotlivca spomedzi ostatných členov kolektívu s rovnakým menom. Charakteristika (Ch) však na rozdiel od prezývky nefunguje samostatne, ale vždy s primárny menom nositeľa. Trochu odlišná situácia je pri charakteristike (Ch) v sústave súčasných živých mien, v porovnaní s antroponymickou sústavou v stredoveku, pretože v súčasnej sústave máme ustálenú dvojmennú sústavu – rodné meno a priezvisko a charakteristika (Ch) diferencuje nositeľov s rovnakým rodným menom alebo priezviskom v rámci príbuzenstva, prípadne aj medzi nepríbuznými osobami – *Martin Duraj – Dudroš, Peter Jakubec – Kamionista, Jozef Murín – Orafčan, Miroslav Kormanec – Mišo, Augustín Gašperák – Puňto, Vladimír Kopásek – Omachel* (Kopášková, 2008, s. 198 – 199). Stredoveká antroponymická sústava sa však vyznačovala postupným prechodom od jednomennosti k dvoj a viacmennosti a charakteristika slúžila na presnú identifikáciu jednotlivca, pretože jednomenná sústava už bola nepostačujúca.

V stredovekých antroponymách sa prímeno vyjadrujúce určitú vlastnosť pripájalo k menu pomocou slova zvaný (lat. *dictus*) – v listine z Čabradského Vrbovka z roku 1408 sú uvedené mená poddaných *Thomas dictus Pelhes* (Tomáš zvaný Jemný – z maď. *pelyhes*), *Nicolaus Sentew dictus* (Mikuláš zvaný Svätý – z maď. *szent*), *Vrbanus Nikus dictus Nemeth* (Urban Nikuš zvaný Nemec – z maď. *Német*), *Johannes dictus Kaezen* (Ján zvaný Kézen – z maď. *kéz* – ruka?), *Anthonius dictus Chulek* (Anton zvaný Čulek – pravdepodobne podľa nárečovej podoby príslovsky *teraz*), v roku 1464 – *Michael Cherthok dictus* (Michal Čertok zvaný), 1486 – *Ladislaus dictus Warboky* (Ladislav zvaný Vrbocký – z maď. *Varbóki*). Priamy rodinný stav v otcovskej línií sa naznačoval menom pomenovanej osoby a vyjadrením, že ide o syna danej osoby (lat. *filius*). Takoé antroponymá máme dochované hlavne z obce Čabradský Vrbovok – 1408 – *Jacobus filius*

Pauli (Jakub syn Pavla), *Thomas filius Johannis* (Tomáš syn Jána), *Martinus filius Nikoch* (Martin syn Nikocov/Nikočov), *Gaspar filius Pagacz* (Gašpar syn Pagáča), 1473 – *Petrus, filius Jacobi de Warbok* (Peter syn Jakuba z Vrbovku), 1486 – *Naryk filius Berko* (Naryk syn Berka), *Symon filius Ruh* (Šimon syn Ruha), *Petrus filius Jacobi* (Peter syn Jakuba). Najčastejšie sa však prímeno priávalo priamo k rodnému, resp. krstnému meno, pričom v mladších listinách tento model dominoval a mená obsahujúce latinské *dictus alebo filius* sa už nevyskytovali. Znovu uvádzame príklady z Čabradského Vrbovku – 1408 – *Nikus Nemeth* (Nikuš Nemec), *Petrus Fistulator* (Peter Fistulator – lat. písalkár), *Petrus Ludes* (Peter Ludas – mad. *ludas* – vinný?), 1453 – *Petrus Zenthe* (Peter Szente – mad. svätý), 1464 – *Lucas Bensycz* (Lukáš Benšič), 1467 – *Benedictus Pagacz* (Benedikt Pagáč), *Martinus Pekel* (Martin Pekel), *Benedictus Literatus* (Benedikt Literát – lat. vzdelený, gramotný), *Petrus Portarius* (Peter Portarius – lat. vrátnik), 1476 – *Thomas Dyenesko* (Tomáš Dieneško – mad. Dénes – Dionýz, iným možným výkladom je výrobca dienok), *Jacobus Warbok* (Jakub Vrbovok – historické katojkonymum z Vrbovok), *Bartholomeus Borso* (Bartolomej Boršo – mad. *borsó* – hrach), *Gaspar Pogach* (Gašpar Pogáč – mad. *pogács*), *Georgius Pwczka* (Juraj Pucka); Žibritov – 1476 – *Johannes Dezewycz* (Ján Deževič), *Martinus Myklos* (Martin Mikloš); Opava – 1476 – *Fabianus Dyak* (Fabián Diák/Deák – mad. študent, vzdelený), *Michael Othrowan* (Michal Otrovan); Slatina – 1476 – *Andreas Koren* (Ondrej Koreň), *Stephanus Chabrad* (Štefan Čabrad – historické katojkonymum z Čabrad’); Prenčov – 1476 – *Benedictus Johan* (Benedikt Johan), *Michael Kolbozicz* (Michal Kolbasič – katojkonymum z Kolbacy – dnes Banský Studenec), *Thomas Zwetlik* (Tomáš Svetlík), *Martinus Martin* (Martin Martin), *Johannes Molnar* (Ján Molnár – mad. mlynár), *Martinus Sterk* (Martin Šterk – nem. Stark? – silný), *Paulus Molnar* (Pavol Molnár), *Laurentius Warga* (Vavrinec Varga – mad. obuvník), *Mathias Faber* (Matej Faber – lat. kováč), *Clemens Hranko* (Klement Hranko); Beluj – 1476 – *Stephanus Borsyk* (Štefan Borsík – mad. jazvec), *Thomas Ochran* (Tomáš Ochraň), *Simon Slewbor* (Šimon Slavobor), *Simon Hranko* (Šimon Hranko).²

V antroponymickom modeli rodné meno + prímeno (resp. charakteristika Ch) nachádzame východiská budúcich priezvisiek, ktoré vznikli dedením prímena na nasledujúce pokolenie. Sémantický príznak východiskového apelatíva (vlastnosť, povolanie, lokalizácia a pod.) sa stratil a prímená (resp. charakteristiky) sa nepociťovali ako príznakové. I. Valentová na margo charakteristiky (Ch) ako funkčného člena živého mena píše, že „hoci niektoré Ch geneticky môžu mať príznak [+ expresívnosť] a zväčša fakultatívne môžu konotovať aj spoločenské zaradenie, v bežnej komunikácii fungujú ako neutrálne [-expresívnosť]“ (Valentová, 2012, s. 120).

Vzťah onomastických termínov prímeno – charakteristika (Ch) – prezývka vnímame rovako, ako ich vo svojej štúdii naznačila I. Valentová, predovšetkým v chápaní rozdielov charakteristika (Ch) – prezývka. Rozdielne však vnímame postavenie termínov prímeno – charakteristika (Ch) ako funkčného člena živého mena, pretože na základe motivačných faktorov a funkčnej platnosti vidíme pri nich najsilnejší prienik. I. Valentová vidí skôr funkčnú spojitosť medzi historickým prímenom a prezývkou – „v slovenskej onomastike sa na tento druh „historických“ prezývok v jednomennej sústave ustáli termín prímeno a po jeho kodifikácii (v r. 1781) počas josefínskych reforiem ako dedičného člena v dvojmennej antroponymickej sústave termín priezvisko“ (Valentová, 2012, s. 114).

² Uvádzame pramene citované podľa rokov: MNL-OL DF 249 178 (rok 1408), DF 274 448 (rok 1453), DF 249 297 (rok 1464), DF 249 310 (rok 1467), DF 206 175 (rok 1473), DL 65 952, Fekete Nagy – Borsa, 1990, s. 142 – 146, č. 411 (rok 1476), DF 249 358 (rok 1486).

Jednotlivé prímená slúžili na presnú identifikáciu konkrétneho jednotlivca v sociálnej skupine obce vo vnútri komunity i navonok (v našom prípade voči hradu Čabrad' ako administratívnej jednotke) a boli pevnou súčasťou živej podoby antroponyma, fungovali teda len s konkrétnym rodným menom jednotlivca (na rozdiel od prezývky, ktorá funguje aj bez rodného mena alebo priezviska svojho nositeľa). Získaním príznaku [+ dedičnosť] sa transformovali na druh antropónym, ktorý v onomastike označujeme termínom priezvisko.

Špecifické postavenie prímena vidíme aj v jeho blízkom spojení s motivujúcim apelatívom a v rovnakom spojení s propriom, ku ktorému ho viažu primárne propriálne funkcie – nominačná, špecifikačná a diferenciačná. Existujúce sémantické príznaky apelatíva ešte pretrvávajú v danom prímenе, preto ho z tohto hľadiska môžeme hodnotiť ako apelatívum. Na druhej strane však vnímame spojenie prímena s nadradeným antroponymom, preto ho z hľadiska funkcie (presne identifikovať konkrétneho jedinca) vnímame ako proprium. Týmto sa potvrdzuje rospodovské chápanie prechodného pásu medzi apelatívmi a propriami.

Zaujímavými prímenami poddaných hradu Čabrad' sú prímená motivované katojkonymami podľa obcí hradného panstva. Podľa súpisu z roku 1476 mala osada Lehôtka jedinú obývanú usadlosť, v ktorej je zapisaný *Blasius Lehotkay*. Katojkynomum Lehotský (mad. Lehotkai) je celkom prirodzené v hľadisku lokalizácie bývania tohto poddaného. Ale katojkynomum nebolo potrebné, pretože v obci žil len jeden obyvateľ, na identifikáciu ktorého postačovalo jeho rodné meno. Rovnako prípad nachádzame v (dnes zaniknutej) osade Teplička – tu sa v súpise z roku 1476 spomína *Georgius Thepliczei* (Teplický). V Opave sme medzi menami štyroch poddaných zaznamenali meno *Lucas Apoway* (Opavský) a v Čabradskom Vrbovku je v tom istom roku zapisaný *Jacobus Warbok* (Vrbovský, resp. Vrbovok). Zaujímavosťou týchto prímen katojkonymického pôvodu je, že označujú jednotlivcov pochádzajúcich z rovnomených obcí, v ktorých by mal mať každý obyvateľ rovnaké prímeno tohto typu. Odlišne však vnímame mená Pavla Žibrita (*Paulus Sybreth/Sybrith*), Marka Žibrita (*Sybryth Marco*) a Ondreja Žibrita (*Andreas Sybryth*) žijúcich v rokoch 1467 a 1476 v Devičí – prímeno Žibrit motivované susednou obcou Žibritov poukazuje na ich pôvod.³ Odlišnú funkciu a motiváciu však majú prímená Lehotkai, Teplicei, Apovai a Varbók či Varbóki. O tom, či tieto prímená fungovali aj v bežnej komunikácii medzi ostatnými obyvateľmi alebo ich zapísal (preložil do maďarčiny, resp. vytvoril v maďarčine) len pisár kvôli presnej identifikácii jednotlivcov, sa môžeme len domnievať. Predpokladáme však, že motiváciou týchto prímen bolo vyjadrenie vzťahu obyvateľov týchto obcí voči hradu, t. zn., že išlo o osoby, ktoré sprostredkovávali kontakt medzi obcou a hradom.

Skupinu prímen odvodených od pôvodného bydliska ich nositeľov alebo ich predkov dopĺňajú: Selecký (*Zelczky*, 1464) a Szelczy (*Sywlczy*, 1476) v Čabradskom Vrbovku, Drienocký (*Drinoczky*, 1476) v Medovarciačach, Drenai (*Drenay*, 1477) v Krnišove, Slatinský (1503 – 1521, *Slatinsky*) a zrejme aj dvaja Stubnerovci a jeden Stubler (1524, *Sthwbner*, *Sthwbler*, pravdepodobne podľa susednej Babinej, nem. Stube) vo Svätom Antone, opakovane Kolbasič (*Kolbocz*, *Colbazycz*, 1476) v Prenčove, Môťovský (*Mothowczky*, 1500) v Beluji, ako aj Čabrad' resp. Csábrágyi (1476, 1504, *Chabrad*) v Slatine.⁴ Zhodne so závermi, ku ktorým dospel I. Sza-

³ MNL-OL DF 249 312 (rok 1467), DL 65 952 (rok 1476). Čítanie s odchýlkami porov. Bakács, 1971, s. 111 (Sybrythmarto) a Fekete Nagy – Borsa, 1990, s. 143, č. 411 (Sybrith Marco).

⁴ MNL-OL DF 249 297 (rok 1464), DL 65 952, Fekete Nagy – Borsa, 1990, s. 142 – 147, č. 411 (rok 1476), DF 206 057 (rok 1477), ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 16, sign. MMBŠ-N 67 (rok 1500), škat. 176,

bó (1976, s. 225) môžeme konštatovať, že tento typ prímen vypovedá o sťahovaní poddaných, pričom zvyčajne pochádzali z úzkej geografickej oblasti v pásme susedných alebo okolitých dedín. Z tejto skupiny sa však vyčleňuje prímeno Budai (*Bwday*, 1476) v obci Devičie. Poddaných s prímenami Budai, Pesti, Soproni, prípadne podľa iných známych miest poznáme aj zo vzdialeného Potisia. I. Szabó (1976, s. 230 – 231) v takýchto prípadoch uvažuje o ich pôvode podľa rovnomených sídiel opäť v blízkom regióne. V prípade prímena tohto typu v regióne Hontu predsa len nemožno vylučovať jeho priamu väzbu k Budínu (mad. *Buda*), ktorý nebol až takou vzdialenosťou lokalitou. Napokon, prímeno *Buday* poznáme aj v hontianskych Turovciach, ktoré už ležali relatívne blízko Budína (Bakács, 1971, s. 213). Pochopiteľne, nie každý pristáhovalec bol nositeľom prímena, ktoré upozorňovalo na jeho predošlé bydlisko. Napriek tomu však v niektorých lokalitách, napr. v dedine Svätý Anton, pozorujeme vyššiu koncentráciu prímen motivovaných katojkonymami. Môže to byť azda svedectvom o atraktivite takýchto sídiel.

Okrem pôvodu k základným prostriedkom identifikácie patril aj fyzický vzhľad. V tejto skupine prímen výrazne dominuje rozlišovanie dvojicou *veľký – malý*, s čím sa stretávame aj v iných regiónoch v rôznych jazykových obmenách. Forma zápisu týchto prímen nie je náhodná, lebo rôzni pisári ich zapisovali jednotne, alebo pri preklade zachovávali ich význam (Szabó, 1976, s. 229 – 230; Šmilauer, 1973, s. 189). V skúmanom priestore sa stretávame aj s prímenami: Tomáš zvaný Pelyhes (*Pelhes*, 1408), vo význame „jemne, mäkko ochlpený“ (Kázmér, 1993, s. 838), Tomáš Deravý (1464, *Derewy*), Peter Veľký (1486, *Magnus*) z Čabradského Vrbovku. Podobne v blízkych Medovarciach žili v roku 1439 Mikuláš Veľký (*Magnus*), aj Mikuláš Malý (*Parvus*). V tej istej dedine v roku 1476 vystupujú dve osoby s prímenom zapísaným v slovenskom tvare Mikuláš Veľký (*Welky*) a iná osoba označená latinským tvarom ako Juraj Veľký (*Magnus*).⁵ Môžeme uvažovať, či išlo v jednom z prípadov o identickú osobu (spomínanú už v roku 1439), alebo sa už stretávame s dedením prímena. Zároveň sa ukazuje, že aj v menšej dedine, akou boli Medovarce, mohli súčasne žiť osoby s rovnakým prímenom. Spoluobyvatelia ich mohli rozlišovať prímenami, ktoré žiaľ nepoznáme.

Náznaky dedenia prímen a súčasne ich kontinuity podobne pozorujeme aj vo Svätom Antone. V roku 1433 najprv poznáme Egída Malého (*Parvus*), avšak v roku 1455 obec zastupovali ríchtár Ján Long (*Johannes Longus iudex*) a prísažný Mikuláš Long (*Nicolaus Longus civis iuratus*). Na druhej strane, súpis z roku 1476 spomína usadlosť, v ktorej žil Mikuláš Nagy (*Nicolaus Nagh*), pričom hned v susednej usadlosti žil Egíd Longovič (*Egidius Longowicz*).⁶ Práve otcovské prímeno môže naznačovať, že Mikuláš Nagy je vlastne Mikuláš Long (nem. dlhý, prenesene aj veľký). Jeho nemecké, pomerne zrozumiteľné prímeno mohol pišať pri koncipovaní súpisu jednoducho preložiť do maďarčiny, pretože bolo sémanticky jasné, prímeno Longovič ale kalkovať do maďarčiny nevedel.

Specifické zdvojovanie otcovského mena, zhodou okolností s podobným významom, pozorujeme aj v susednom Prenčove. Prísažným v tejto dedine bol v roku 1455 Mikuláš Veľký,

sign. MMBš-N 176/22 (asi z rokov 1503 – 1521), MNL-OL DF 233 257 (rok 1504), DF 236 039 (rok 1524). V. Šmilauer (1973, s. 194) spájal zápisu *Colbazycz*, *Kolbozicz* s potravinou (klobásou), čo však pokladáme za menej pravdepodobné.

⁵ MNL-OL DF 249 178 (rok 1408), DL 69 463, 69 465 (rok 1439), DF 249 297 (rok 1464), DF 249 358 (rok 1486), DL 65 952, Fekete Nagy – Borsa, 1990, s. 143, č. 411 (rok 1476).

⁶ MNL-OL DL 89 922 (rok 1433), ŠA BB p. ABŠ, MMBš, škat. 5, sign. MMBš-MOL I – 898 (rok 1455), DL 65 952, Fekete Nagy – Borsa, 1990, s. 144, č. 411 (rok 1476).

ktorého pisár zapísal v latinčine tradične *Nicolaus Magnus*. O generáciu neskôr v súpise z roku 1476 figurujú v Prenčove najprv Michal Grossnikel (*Michael Groznikel*) a následne na inom mieste Jozef Grossnikel (*Joseph Grosnikel*). V obidvoch prípadoch môžeme predpokladať, že išlo o blízkych príbuzných, najpravdepodobnejšie o bratov. Ich prímeno odkazuje na spoločného predka nazývaného Gross Nikel. Nemecký prívlastok Gross je dodnes zrozumiteľným označením vo význame *veľký*, lat. *magnus*. Meno Nikel je miestnym variantom krstného mena Mikuláš (Malec, 1994, s. 288). Môžeme preto usudzovať, že Nikel Gross bol v roku 1455 zapísaný v neutrálnej latinčine *Nicolaus Magnus*. Napokon pripomeňme, že v nemeckom prostredí Prenčova sa tieto typy mien ďalej používali a vyvíjali v živom jazyku. V roku 1500 medzi zástupcami obce vystupoval aj Michal Gross (*Gros*).⁷ Nevieme však, či bol totožný s Michalom Grossnikelom, spomínaným v roku 1476, alebo išlo už o inú osobu, označenú znova len podľa vzrastu či postavy.

K jazykovým pomerom (predovšetkým v kancelárskej praxi) a ich vzťahu ku kontinuite prímen možno ešte uviesť dva osobitné prípady. Prvým, relatívne rozšíreným úzom, bolo prekladanie všeobecných kresťanských krstných mien vo funkcií prímena. V roku 1467 žil v obci Devičie Juraj Števko (*Georgius Sthewco*), pričom nárečové znenie prímena Števko mohlo odkazovať na krstné meno jeho otca. V roku 1476 súpis v Devičí spomína obyvateľa usadlosti zapísaného v znení *Georgius Isthwan*, t. j. Juraj Ištvan.⁸ Krátky časový odstup medzi obidvomi dokladmi dovoľuje predpokladať, že išlo o rovnakú osobu. Susedia v Devičí zrejme rozlišovali Juraja prímenom Števko, úradník pri zostavovaní súpisu však uprednostnil jemu zrozumiteľnejší preklad mena Štefan v maďarskom znení István. Druhý postup predstavovalo kalkovanie zamestnanecích mien do latinčiny alebo maďarčiny, čo v úradnej sfére opäť prispievalo k lepšej zrozumiteľnosti a identifikácii osôb. V prameňoch obvykle nachádzame už ustálené formy prímen (napr. vyššie spomínané Molnár), ale proces ich pretvárania sa neprejavuje príliš zreteľne. Premenu od lokálneho k univerzálnemu azda dokumentujú pramene z obce Ilija. V roku 1476 žil v dedine poddaný Tomáš s prímenom zapísaným vo forme *Stedlek*, resp. *Scedlek*. V roku 1500 bol richtárom v Iliji Anton Nyerges (*Nyerges*),⁹ pričom prímeno možno z maďarčiny preložiť vo význame sedlár, prípadne remenár (Kázmér, 1993, s. 775 – 776). Zápis prímena z roku 1476 umožňuje rekonštruovať znenie *Sedlek*, ktoré je významovo blízke označeniu remeselníka sedlár. Pochopiteľne, neznamená to, že každé maďarské meno bolo len prekladom utvoreným pisárm. Vyššie uvedené doklady však naznačujú, že takýto postup neboli výnimocný.

Niekol'ko príkladov zo stredovekej antroponymie naznačuje rôznorodé používanie, pretváranie osobných mien a zároveň poukazuje na sociálny kontext ich používania. Hoci ich nositelia patrili prevažne k negramotnej spoločnosti, forma mien odkazuje na dynamické jazykové prostredie a zároveň vypovedá o pohľade sprostredkovacom administratívnym úzom. Vzhľadom na bohatú zásobu dokladov o pomenúvaní poddaných téma poskytuje ešte značný priestor pre ďalšie výskumy, zamerané napr. na rozšírenie, kontinuitu a v neposlednom rade aj obsahovú charakteristiku osobných mien v tomto regióne.

⁷ ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 5, sign. MMBŠ-MOL I – 898 (rok 1455), MNL-OL DL 65 952 (rok 1476) porov. Fekete Nagy – Borsa, 1990, s. 144, č. 411 (tam čítanie Grozniček), ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 16, sign. MMBŠ-N 67 (rok 1500).

⁸ MNL-OL DF 249 312 (rok 1467), DL 65 952, Fekete Nagy – Borsa, 1990, s. 143, č. 411 (rok 1476).

⁹ MNL-OL DL 65 952, Fekete Nagy – Borsa, 1990, s. 144, č. 411 (rok 1476), ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 16, sign. MMBŠ-N 67 (rok 1500).

Literatúra a skratky:

- Bakács, I. 1971. *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971. 479 s.
- DF = Diplomatikai fényképgyűjtemény (zbierka Fotokópie listín)
- DL = Diplomatikai levélter (fond Diplomatický archív)
- Fekete Nagy, A. – Borsa, I. (eds.) 1990. *A Balassa család levéltára 1193 – 1526*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. 272 s.
- Kázelmér, M. 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV-XVII. század*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1993. 1172 s.
- Kopášková, I. 2008. Využitie jednotlivých funkčných členov v živých osobných menách v Krásne nad Kysucou. In: *Acta onomastica*, roč. IL, 2008, s. 194 – 202.
- Krško, J. 2016. *Všeobecnolinguistické aspekty onymie. (Z problematiky onymického komunikačného registra)*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum, Filozofická fakulta, 2016. 146 s.
- Majtán, M. 1980. Príspevok k metodike výskumu historickej antroponymie. In: *Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník*. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1980, s. 151 – 155.
- Majtán, M. 1994. Vývin priezvisiek na Slovensku. In: *Slovenská reč*, 59, 1994, č. 1, s. 30 – 37.
- Majtán, M. 2014. *Naše priezviská*. Bratislava: VEDA, 2014, 196 s.
- Malec, M. 1994. *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*. Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN, 1994. 462 s.
- Maliniak, P. 2017. K majetkovým pomerom na Čabradskom panstve v neskorom stredoveku. In: *Acta historica Neosoliensia*. roč. 20, č. 1, 2017, s. 4 – 34.
- MMBS = fond Magistrát mesta Banská Štiavnica
- MNL-OL = Magyar Nemzeti Levélter – Országos Levéltára Budapest (Maďarský národný archív – Krajinský archív v Budapešti)
- Pleskalová, J. 2014. *Vlastní jméno osobní v češtině*. Brno: Masarykova univerzita, 2014. 95 s.
- Slíz, M. 2013a. Cults of Saints and Naming in Medieval Hungary. In: *Byzance et l'Occident : Rencontre de l'Est et de l'Ouest*. éd. E. Egedi-Kovács. Budapest: Collège Eötvös József ELTE, 2013, s. 233 – 241.
- Slíz, M. 2013b. The role of the type of sources in historical family name studies. In: Proceedings of the Second International Conference on Onomastics "Name and Naming". Ed. O. Felecan. Cluj-Napoca, Editura Mega – Editura Argonaut, 2013, s. 700 – 706.
- Szabó, I. 1976. *Jobbágynak – parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976. 387 s.
- ŠA BB p. ABŠ = Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Banská Štiavnica
- Šmilauer, V. 1973. Ze staré antroponymie v Hondu. In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach*, roč. XII, zv. 3 Slavistika, V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a V. slovenská onomastická konferencia (Prešov 3. – 7. mája 1972). Zborník materiálov. Zost. M. Blícha a M. Majtán. Bratislava: SPN, s. 185 – 196.
- Šrámek, R. 1999. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. 191 s.
- Valentová, I. Poznámky k rozdielom medzi prezývkou a funkčným členom živého mena – individuálnou charakteristikou. In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastike. Zborník referátov z 18. slovenská onomastická konferencie (Prešov 12. – 14. september 2011)*. Red. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2012. s. 113 – 122. (printová verzia). Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak3/index.html>. ISBN 978-80-555-0594-7.

Summary

Between Change and Continuity. Names of the Čabrad' Castle Serfs in the Late Middle Ages

We find many bynames of serfs in the Hont region from the late Middle Ages. These names come from cities (mainly German ones) and their surrounding areas from as early as the 13th century (Banská Štiavnica 1266). From the 1350s, we may find bynames also in villages (Sása 1369). In this paper, we want to describe the gradual formation of bynames of serfs from the Čabrad' Castle from the beginning of the 15th century until the end of the Middle Ages. We work with more than 500 personal names which represent a sample of typical first names in the standardized Latin form as well as in the forms influenced by vernacular languages. The majority of personal names in the period in question include a byname or a multi-generational last name. Their occurrence reflects language situation as well as social and employment composition of population, its migration, and in rarer cases also long-term continuity.

Keywords: Hont, historical anthroponymy, secondary name, first name

Pomad'arčovanie priezvisk v troch slovenských obciach v Bukovom pohorí

ÉVA CSÁSZÁRI

Univerzita Eötvösa Loránda, Budapešť (Maďarsko)

Bývalé sklárske huty (Bükkszentlászló/Stará Huta, Bükk-szentkereszt/Nová Huta a Répáshuta/Répašská Huta) v Bukovom pohorí na základe faktorov etnokultúrného modelu patria do podskupiny Bukového pohoria jazykového ostrova Boršodsko-abovsko-zemplínskej župy. Obyvatelia slovenského pôvodu troch obcí do značnej miery podľahli hnutiu, ktoré smerovalo k pomad'arčovaniu priezvisk. V štúdii sa pokúsime o predstavenie historických i spoločenských príčin, ktoré ovplyvňovali tento proces, pritom znázorňujeme trojčlenný model obsahujúci tie faktory, ktoré vyvolávali snahu o zmenu priezviska. Na základe konkrétnych príkladov zobrazujeme proces zmeny priezvisk a jeho výsledky v skúmaných lokalitách.

Kľúčové slová: zmena priezvisk, Stará Huta, Nová Huta, Répašská Huta, slovenská národnosť v Maďarsku, zmena priezviska, alogénna skupina

Proces pomad'arčovania priezvisk Slovákov v bývalých sklárskych hutách (Bükkszentkereszt/Nová Huta, Répáshuta/Répašská Huta, Bükk-szentlászló/Stará Huta) Bukového pohoria je javom jedinečného charakteru v oblasti národnostných menších žijúcich v Maďarsku (Császári, 2011, s. 56). V tejto štúdii chceme priblížiť vývin a výsledky pomad'arčovania priezvisk v troch slovenských obciach a zároveň poukázať na hlavné spoločenské a historické príčiny tohto javu.

Onomastickému výskumu Slovákov žijúcich v Maďarsku sa venuje skromné množstvo vedeckých diel. Za základné dielo môžeme považovať monografiu V. Blanára *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku* (1950), štúdie A. Divičanovej (Gyivicsán, 2003, 2008, 20015), L. Mizsera (2000, 2008), A. Králíka (1988), resp. najnovšie výsledky onomastických výskumov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku pod názvom *Čabianske priezviská* (Gyivicsán et al., 2015). Procesu pomad'arčovania slovenských priezvisk v troch obciach Bukového pohoria, výskumu a analýze zemepisných názov v bývalých sklárskych hutách sa venuje autorka tohto príspevku (Császári, 2011, 2013, 2015).

Tri sklárske obce v Bukovom pohorí boli založené na území kráľovského panstva Diósgyőr v priebehu 18. stor. vďaka lesnému hospodárstvu a výrobe skla. Etnokultúrny model skúmaných lokalít pozostáva z rôznych ukazovateľov. Podľa geograficko-prírodných činiteľov obce patria medzi horské osady, ktoré sa začleňujú do podskupiny Bukového pohoria. Z hľadiska hospodárskeho charakteru lokality sa nestali hospodársky sebestačnými (ich existencia bola a je zabezpečená výlučne vonkajšími zdrojmi a stykmi), obyvatelia prichádzali zo vzdialených oblastí materského etnika. Ide o malopočetné kolektívy, ktorých členovia sú rímskokatolíckeho vierovyznania. Tradičná slovenská kultúra a jazyk sa zachovali inštinktívne, pretože v minulosti sa tu nevytvorili národnostné inštitúcie chrániace slovenský jazyk a kultúru. Patria medzi priemyselné kolónie, ktoré vznikli pri sklárskych hutách a predstavujú osobitný typ roztrúseňých jazykových ostrovov (Gyivicsán, 1999, s. 15 – 19).

Výsledky výskumov o systémoch rodinných mien Slovákov žijúcich v Maďarsku dokázali, že motivácie priezvisk sú rôznorodé: poukazujú na vonkajšie alebo vnútorné vlastnosti, sú motivované zemepisnými názvami podľa pôvodu, odkazujú na dočasné stanicu migrácie, pouka-

zujú na určitý zemepisný región, zemepisnú oblasť možného pôvodu. Môžu byť motivované zamestnaním, spoločenským postavením, rodinnými vzťahmi, etnickými a národnými menami, krstnými menami a môžu mať aj metaforický, obrazný charakter. V bývalých sklárskych osadách osobitnú skupinu tvoria priezviská nemeckého pôvodu (*Frídel, Offertáler, Sír/Schir, Sproch*) (Gyivicsán et al., 2015, s. 228 – 241). Kým u dolnozemských Slovákov sú rozšírené aj také priezviská, ktoré poukazujú na pôvodné bydlisko predkov, medzi Slovákm žijúcimi v Bukovom pohorí sa len ojedinele vyskytujú priezviská takéhoto druhu (výnimkou je priezvisko *Orliczki*, známe vo všetkých troch obciach, ktoré pravdepodobne bolo motivované názvom rieky Orlice na území Čiech).

Pôvod obyvateľov troch Hút skúmaním historických zdrojov, cirkevných a štátnych matrík opísal vo svojej monografii István Sipos (1958, s. 39 – 110). Fenoménu pomenovania a zmene priezvisk Slovákov žijúcich v Répáskej Hute sa venovala aj Anna Divičanová, ktorá tento jav považuje za jeden zo zdrojov s prvkami etnického správania (Gyivicsán, 1993, s. 184 – 185; Gyivicsán, 2003, s. 86 – 91). Priezviská si obyčajne nevyberáme sami, ale zdedíme ich po našich predkoch. Zmena priezvisk zakrýva nielen formálne, ale aj obsahovo pôvod – ktorý medzi Slovákm Bukového pohoria ani pred zmenou priezvisk neboli jednoznačný –, ukrýva aj etnickú príslušnosť (Gyivicsán, 1993, s. 185). Historickému a spoločenskému pozadiu pomaďarčovania rodinných mien a modelovaniu tohto javu sa v súčasnosti venuje István Kozma, Viktor Karády a Tamás Farkas. V našom príspevku vychádzame z ich základných téz.

Zmeny priezvisk príslušníkov národnostných menšíň v Maďarsku úzko súvisia s historickými, etnickými a náboženskými trendmi politiky 19. a 20. storočia (Kozma, 2002, s. 41 – 42). V troch Hutách prvý vrchol v pomaďarčovaní rodinných mien spadá do roku 1896, teda pri príležitosti osláv milénia v Uhorsku. Ponúka sa otázka kto a prečo využil túto okolnosť? V prvom rade ide o tzv. alogénne skupiny ľudí (s alogénnym pozadím) ako sú napr. národnostné menšíny, skupiny ľudí s „cudzím“ (nemadarským) kultúrnym, jazykovým pozadím, s priezviskami cudzieho pôvodu, ľudia nemadarského pôvodu a ich potomkovia (Kozma, 2002, s. 41). Výsledky nášho výskumu sú založené na informáciách získaných z farských a štátnych matrík. Naším cieľom bolo predstaviť proces a výsledky pomaďarčovania priezvisk v troch slovenských obciach v Bukovom pohorí a zároveň, ak je to možné, odhaliť príčiny tohto veľkolepého pomaďarčovacieho procesu. Proces zmeny slovenských priezvisk v troch bývalých Hutách sa pokúsime predstaviť pomocou modelu, ktorý vytvoril István Kozma na modelovanie zmeny priezvisk v Maďarsku (Kozma, 2007, s. 398 – 405).

Proces zmeny priezviska je od začiatku 19. stor. regulovaný štátom, je tzv. právnym inštitútom, ktorý dovtedy prebiehal spontánne, zadarmo a neregulované. Aby zmena priezviska mala úradnú platnosť, musela sa konať podľa platných predpisov s povolením dotyčného orgánu a po zaplatení poplatku (Kozma, 2007, s. 399).

Medzi faktory, ktoré ovplyvnili zmenu priezvisk v alogénnych skupinách, patrí v prvom rade *štátna moc*, ktorá mohla ovplyvňovať intenzitu procesu všeobecnými nariadeniami, hospodárskymi nástrojmi, uplatňovaním národnostných, menšinových snáh, respektíve povolovaním alebo odmietnutím jednotlivých prípadov. Procesy smerované na pomaďarčovanie priezvisk (a ich elongácie, vrcholy) v 19. – 20. stor. súvisia s etnickými a náboženskými trendmi a tendenciemi menšinovej politiky. Štátna moc tak mala možnosť vyvolať zmenu atitúdy v širších spoločenských vrstvách, následkom ktorého v jednotlivcovi alebo v celom alogénnom spoločenstve vzniká potreba vyhovovať spoločenským očakávaniam, začali túžiť po asimilácii

a prijímaní. Vláda uľahčila procesy právnymi nariadeniami, predpismi, znížením nákladov (1881, 1897/1898, 1933), zároveň však štát aj stážil procesy zmeny priezvisk, a to neprávnymi prostriedkami, nátlakom na verejných zamestnancov, štátnych úradníkov, príslušníkov brannej moci (1896 – 1899, 1933 – 1937), obmedzil (1920 – 1937) a zabránil (1938 – 1944) pomadárčovaniu priezvisk židovským občanom a na základe privilegií zúžil možnosti a okruh žiadateľov (1920 – 1931), a tak zámerným vytváraním nepriaznivého ovzdušia vyvolal v alogénnych spoločenstvách pocit ohrozenosti.

V prípade troch Hút na zmenu priezvisk vplývali najmä asimilačné procesy a tendencie menšinovej politiky. Začiatok procesu zmeny slovenských priezvisk spadá do rokov 1896 – 1897. Podľa zápisnice zo zasadnutia rady z r. 1896 miestny farár Bernát Pogonyi, vtedajší farár troch Hút, pri príležitosti 1000. výročia príchodu Maďarov do vlasti na valnom zhromaždení pred poprednými občanmi obcí povedal:

„*Vzdávame vďakу Bohu a sľubujeme mu, že podobne, ako naši predkovia, jedným srdcom a jednou dušou vyhlasujeme: ak naša vlast a nás kráľ by boli v nebezpečí, my vždy budeme ochotní obetovať nás život a našu krv za nich...*“ a potom navrh hol nasledujúce: „... kto nemá maďarsky znejúce meno a je ochotný pri príležitosti oslavu milenia vziať si maďarsky znejúce meno, tomu navrhovateľ zadarmo vystaví potrebné výpisy z matriky v tomto slávnom roku.“ Bernát Pogonyi navrhoval historické mená, mená šľachticov, dokonca sám tvoril priezviská. Za krátky čas si mnohí zo slovenských obyvateľov Novej Huty vymenili pôvodné priezviská na známe historické, šľachtické rodinné mená.

Druhým významným činiteľom je *jednotlivec*, pretože meno funguje ako stigma, ktorá môže poukázať na náboženskú alebo národnostnú príslušnosť, alebo môže vyvolávať dojem, že jeho nositeľ patrí k určitej národnostnej, náboženskej skupine, a práve preto jedinec spomenutej skupiny si začína byť istý, že výmenou svojho priezviska zanikne reálne alebo predpokladané pranierovanie, vyčleňovanie.

Tretím faktorom je tzv. *silové pole*. Ide o konkrétné spoločenské, duchovné, ideologické a politické prostredie, pod vplyvom ktorého vznikne u žiadateľa nárok alebo potreba výmeny starého priezviska. Priezviská totiž obsahujú etnický charakter, cudzie znenie, môžu mať zvláštny pravopis, svojou krátkosťou, dĺžkou, frekvenciou, početnosťou a zriedkavosťou odlišujú od priezvisiek vyskytujúcich vo väčšinovej spoločnosti (alebo naopak hromadne sa vyskytujú), môžu poukázať na odmietnutú rodinnú, príbuzenskú, spoločenskú príslušnosť a následkom toho môžu mať vplyv na spoločenské posúdenie jednotlivca, môžu bližšie určiť jeho postavenie v spoločnosti. Keď sa prvky tretieho faktora, tzv. silového poľa spomenutého modelu nepriaznivo menia, alogénné skupiny môžu byť vystavené predsudkom, diskriminácii a ohrozenosti. Motívacie výmeny sú teda rôznorodé, ale vytýčený cieľ možno dosiahnuť iba zmenou vlastného priezviska na maďarské rodinné meno.

Proces pomadárčovania priezvisk v troch Hutách môžeme modelovať takto: žiadatelia, iníciátori boli prevažne muži vo veku od 24 – 40 rokov; čo sa týka ich rodinného stavu, boli to ľudia žijúci v manželskom zväzku, sčasti ide o nemanželské deti. O ich spoločenskom postavení svedčia zápisy v matrikách: boli to jednoduchí ľudia z nižších spoločenských vrstiev, nádenníci, továrenskí robotníci, fyzicky pracujúci jednotlivci, slogári (drevorubači) a povozníci. Ich náboženská príslušnosť bola totožná s vieroveryznáním väčšinovej spoločnosti, teda boli to rímskokatolíci. Na výmenu slovenských priezvisk mohlo mať najväčší vplyv etnické pozadie napriek tomu, že v tomto období ešte išlo o homogénne slovenské komunity; vrchnosť obce (no-

tár, farár, richtár) boli však maďarského pôvodu a predstavovali väčšinovú spoločnosť. Slovenské meno ako ukazovateľ príslušnosti k národnostnej menštine vplývalo na posúdenie jednotlivca väčšinovou spoločnosťou, preto sa za jednu z motivácií pokladá etnické pozadie a v neposlednom rade častý výskyt jednotlivých rodinných mien (napríklad v Répaškej Hute priezviská ako *Frídel* a *Flekács* boli natoľko rozšírené, že jednotlivé rodiny označili písmenami abecedy: Á *Frídel*, B. *Frídel*, N. *Frídel*..., I. *Flekács*, T. *Flekács*, K. *Flekács*...). Okrem tlaku väčšinovej spoločnosti v značnej miere ovplyvnili tendenciu k zmene priezviska aj predstavení cirkevných samospráv. Etnicky homogénny jazykový ostrov bol obklopený maďarskou spoločnosťou. Ich rozhodnutie teda mohlo ovplyvniť aj mikro- a makroprostredie. Rozhodnutie však vždy záviselo od konkrétneho človeka.

Na ilustráciu predstavíme konkrétnie výsledky pomaďarčovania priezvisiek v jednotlivých osadách na základe farských a štátnych matrík narodených, zosobášených a zosnulých (1840 – 1897, 1895 – 1906, 1907 – 1927, 1902 – 1906, 1949 – 1952, od r. 1953 až po súčasnosť).

V Starej Hute (Bükkszentlászló), ktorá je najstaršia z troch Hút, proces zmeny priezviska vyzeral takto:

Behinya: *Balajti, Balatoni, Búzás, Merész*(4)

Behinya A. → *Búzás* (1924)

Behinya I. → *Merész* (1938)

Behinya Laj. → *Balatoni* (1939)

Behinya Ján. → *Balajti* (1939)

Czibula: *Cifra, Csinos* (2)

Czibula J. → *Cifra* (1939)

Czibula J. → *Csinos* (1939)

Kánya: *Bajnok, Czaplári, Csipkés, Erdei, Fegyverneki, Göndör, Kalász, Kalocsai, Karsai, Kemencés, Képes, Keserű, Kuruc, Koppándi, Kunfi* (15)

Kánya A. → *Csipkés* (1898)

Kánya A., J., F. → *Keserű* (1939)

Kánya A., J. → *Kalocsai* (1938)

Kánya B. → *Czaplári* (1938)

Kánya B. → *Göndör* (1939)

Kánya E. → *Erdei* (1938)

Kánya I. → *Kalász* (1938)

Kánya I. → *Kuruc* (1938)

Kánya I. → *Karsai* (1938)

Kánya J. → *Bajnok* (1938)

Kánya J. → *Koppándi* (1938)

Kánya J. → *Képes* (1938)

Kánya J. → *Kemencés* (1938)

Kánya L. → *Kunfi* (1938)

Kánya L. → *Fegyverneki* (1938)

Kohulák: *Galambosi* (1)

Kohulák L. → *Galambosi* (1934)

Leba: *Lelkes, Somosi* (2)

- Leba S., M. → *Lelkes* (1938)
Leba V., M.. → *Somosi* (1938)
- Lopusnyi: Herczeg** (1)
Lopusnyi I. (narodený v Novej Hute) → *Herczeg* (1896)
- Minarczik: Malmos** (1)
Minarcsik A. → *Malmos* (1936)
- Oprendek: Hegedűs, Okos, Ongai, Szegfű, Vadnai** (5)
Oprendek A. → *Vadnai* (1896)
Oprendek G. → *Hegedűs* (1896)
Oprendek B., P. → *Okos* (1939)
Oprendek B. → *Szegfű* (1939)
Oprendek L., P. → *Ongai* (1939)
- Orliczki: Acél, Aradi, Gémes, Lovász, Olasz, Ólmos, Olcsvai, Orosházi, Szeles** (9)
Orliczki I. → *Aradi* (1897)
Orliczki A. → *Olcsvai* (1928)
Orliczki A. → *Acél* (1938)
Orliczki I. → *Ólmos* (1938)
Orliczki I. → *Gémes* (1938)
Orliczki J. → *Olaszi* (1938)
Orliczki J. → *Lovász* (1938)
Orliczki M. → *Lovász* (1938)
Orliczki B. → *Orosházi* (1939)
Orliczki A. → *Szeles* (1939)
- Palácsik: Hős** (1)
Palácsik E. → *Hős* (1939)
- Piplák: Angyal, Pálmai** (2)
Piplák L. → *Angyal* (1946)
Piplák I. → *Pálmai* (1959)
- Plesovszki: Szelist** (1)
Plesovszki B. → *Szelist* (1938)
- Roskó: Révfalvi** (1)
Roskó J. → *Révfalvi* (1907)
- Srobár: Kapui, Mezőfi, Somos** (3)
Srobár I. → *Somos* (1939)
Srobár L. → *Mezőfi* (1939)
Srobár M. → *Kapui* (1939)
- Szemanik: Béres** (1939)
Szemanik A. → *Béres* (1939)
- Sztodola: Szilvás** (1)
Sztodola J. → *Szilvás* (1939)
- Sztraka: Szilvás** (1)
Sztraka J. → *Szilvás* (1939)
- Vencel: Kalocsai** (1938)
Vencel K. → *Kalocsai* (1938)

Počet zmien priezvisk v jednotlivých rokoch: 1896: 3, 1897: 1, 1898: 1, 1907: 1, 1924: 1, 1928: 1, 1934: 1, 1936: 1, 1938: 23, 1939: 18, 1946: 1, 1959: 1.

V Novej Hute (Bükkszentkereszt), založenej v r. 1756 na území panstva Diósgyőr, v čase, keď podnikateľ slovenského pôvodu Ferenc Sztraka dostał povolenie na založenie hutu, podľa matričných zoznamov nastali nasledujúce zmeny priezvisk:

Balga: *Fenyvesi* (1)

Balga → *Fenyvesi* (1976)

Berzi: *Csanádi, Csatári* (2)

Berzi J. → *Csanádi* (1897)

Brečska: *Bátori, Négyesi, Pintér* (3)

Brečska F. → *Bátori* (1896)

Brečska G. → *Pintér* (1897)

Brečska L. → *Négyesi* (1897)

Czibula: *Csinos* (1)

Czibula J. → *Csinos* (1939)

Flekács: *Fodor* (1)

Flekács L. → *Fodor* (1896)

Frídel: *Bérczi, Bihari, Bükkhegyi, Faragó, Fenyvesi, Karczagi, Kárpáti, Rózsahegyi* (8)

Fridel Já. S. → *Karczagi* (1896)

Frídel Bold. → *Bérczi* (1896)

Fridel Já. → *Kárpáti* (1896)

Fridel I. → *Rózsahegyi* (1896)

Fridel J. → *Bükkhegyi* (1942)

Fridel E. → *Fenyvesi* (1971)

Galuska: *Czeglédi, Gyöngyösi, Pataki, Szirmai, Zentai* (3)

Galuska A. → *Pataki* (1896)

Galuska J. → *Czeglédi* (1897)

Galuska L. → *Gyöngyösi* (1940)

Galuska → *Zentai* (1971)

Galuska → *Szirmai* (1975)

Kánya: *Fegyverneki, Kalász* (2)

Kánya I. → *Kalász* (1900)

Kánya L. → *Fegyverneki* (1938)

Kárpáti: *Béres* (1)

Kárpáti B. → *Béres* (1925)

Kohulák: *Barkóczfi, Egri, Halmi, Hegedűs, Hevesi, Kovács, Mezei, Reményi, Sándor* (9)

Ifj. Kohulák J. → *Egri* (1896)

Kohulák M. → *Reményi* (1896)

Kohulák B. → *Hegedűs* (1943)

Kolibjári: *Rákóczi* (1)

Kolibjári J. → *Rákóczi* (1896)

Leba: *Dálnoki, Hídvégi, Lőcsei, Révész, Szöllősi (Szőlősi)* (5)

Leba A. → *Szöllősi* (1896)

Leba J. → Révész (1896)

Leba A. → Hidvégi (1896)

Leba J. → Dálnoki (1896)

Leba J. → Lőcsei (1940)

Ifj. Leba J. → Lőcsei (1940)

Matiscsák: *Dombai, Erdélyi, Erdődi, Győri, Hegyi, Hegyközi, Iványi, Mátyás, Malmosi, Váradi,* (10)

Matiscsák J. → Győri (1896)

ifj. Matiscsák M. → Erdélyi (1896)

Matiscsák I. → Erdődi (1896)

Matiscsák Bold. → Hegyi (1896)

ifj. Matiscsák Gás. → Hegyközi (1896)

Matiscsák Ján. → Győri (1896)

Matiscsák Gás. → Dombai (1896)

Matiscsák Vilm. → Váradi (1896)

Matiscsák L. → Mátyás (1934)

Matiscsák P. → Malmosi (1960)

Matiscsák V. → Malmosi (1960)

Matiz: *Mezőfi* (1)

Matiz I. → Mezőfi (1943)

Mertel: *Maklári, Tavaszi* (2)

Mertel B. → Maklári (1896)

Mertel M. → Tavaszi (1896)

Muha: *Fenyvesi, Hunyadi, Kalocsai, Ligeti* (4)

Muha Nándor – Kalocsai (1896)

Muha Gásp. – Ligeti (1896)

Muha Andr. – Hunyadi (1896)

Offertáler: *Munkácsi, Teleki* (2)

Offertáler J. → Munkácsi (1896)

Offertáler J. (RH) – Teleki (1896)

Oprendek: *Hegedűs, Őrhegyi* (2)

Oprendek J. → Őrhegyi (1935)

Oravecz: *Sziklai* (1)

Oravecz A. → Sziklai (1934)

Orliczki: *Aradi, Csokonai, Lovász, Losonczi, Lotvuczzi, Lőcsei, Ormosi, Pókai, Verbőczi*, (9)

Orliczky G. → Verbőczi (1896)

Orliczki Já. → Losonczi (1896)

Orliczki G. → Pókai (1897)

Orliczki I. → Aradi (1897)

Orliczki J. → Lotvuczzi (1897)

Orliczki B. → Ormosi (1937)

Orliczki J. → Lovász (1938)

Palácsik: *Bányász* (1)

Palácsik J. → Bányász (1897)

Petrusovics: *Császári, Darvas, Perjési, Petőfi, Rákóczi* (5)

ifj. Petrusovics J. → *Petőfi* (1896)

Piplák: *Angyal, Cserei, Hortobágyi, Keleti, Pontos* (5)

Piplák J. → *Cserei* (1904)

Piplák L. → *Angyal* (1946)

Plavuscsák (Plauscsák): *Kinizsi, Ladányi, Pallagi, Pálfi, Radványi, Szolnoki, Telekes* (7)

Plauscsák F. → *Kinizsi* (1896)

Plauscsák J. → *Pálfi* (1896)

Plauscsák D. → *Telekes* (1896)

Plauscsák M. → *Szolnoki* (1896)

Plauscsák V. → *Pallagi* (1896)

Plesovszki: *Szelíd* (1)

Plesovszki B. → *Szelíd* (1938)

Podesva: *Szécsényi* (1)

Podesva B. → *Szécsényi* (1896)

Schütz: *Somos* (1)

Schütz Gy. → *Somos* (1934)

Sipula: *Almási, Kőrösi, Magyar* (3)

Sipula F. → *Kőrösi* (1896)

Srobár L. → *Mezőfi* (1939)

Srobár J. → *Mezőfi*, (1939)

Srobár: *Mezőfi* (1)

Stuller: *Margitai, Bükkhegyi (Bikkhegyi), Huszár, Tarnai, Siklósi* (5)

Stuller J. → *Tarnai* (1896)

Stuller G. → *Siklósi* (1946)

Tokár: *Kömlei, Császári* (2)

Tokár F. → *Császári* (1896)

Zlidák: *Battyányi, Rónai* (2)

Zlidák J. → *Rónai* (1911)

Výsledky zmeny priezvisiek v Répašskej Hute:

Frídel: *Bükkhegyi, Fenyvesi, Polgár, Sziklai, Szívós, Tiszai, Várkonyi* (7)

Frídel L. → *Fenyvesi* (1937)

B. Frídel A., L. → *Szívós* (1941)

Á. Frídel J. → *Bükkhegyi* (1941)

Frídel J. → *Tiszai* (1941)

Frídel I. → *Várkonyi* (1955)

Frídel M. → *Sziklai* (1955)

Á. Frídel J. → M. : *Sziklai* (1941)

Flekács: *Farkas, Fürjes, Hangyás, Hegyi, Kőszegi, Nemes, Mátrai, Ónodi, Szegedi, Szilágyi*, (10)

Flekács I. → *Nemes* (1897)

Flekács J. → *Mátrai* (1897)

Flekács F. → *Hangyás* (1929)

Flekács J. → *Fürjes* (1938)

I. Flekács J. → *Szegedi* (1946)

T. Flekács J. → *Farkas* (1949)

Flekács J. → *Ónodi* (1955)

Flekács J. → *Hegyi* (1956)

Flekács J. → *Szilágyi* (1957)

K. Flekács J. → *Kőszegi* (1966)

Krajner: *Lovász* (1)

Krajner I. → *Lovász* (1941)

Lubai: *Kővári, Szigeti* (2)

Lubai L. → *Kővári* (1956)

Lubai B. → *Szigeti* (1962)

Matiscsák: *Maros* (1)

Matiscsák L. → *Maros* (1940)

Novek: *Pókai* (1)

Novek G. → *Pókai* (1897)

Novák: Nagyréti (1)

Novák L. → Nagyréti (1940)

Offertáler: *Almási, Bánhegyi, Havasi, Ligeti, Vezér* (5)

Offertáler M. → *Vezér* (1897)

Offertáler J. → *Bánhegyi* (1941)

Offertáler B. → *Havasi* (1959)

Offertáler J. → *Ligeti* (1959)

Offertáler K. → *Almási* (1962)

Orliczki: *Lotvuczi, Völgyesi* (2)

Orliczki J. → *Lotvuczi* (1897)

Orliczki J. → *Völgyesi* (1940)

Sipula: *Sajóhelyi, Kertész* (2)

Sipula V. → *Sajóhelyi* (1935)

Sipula I. → *Kertész* (1955)

Sír: *Vadászi* (1)

Sír I. → *Vadászi* (1959)

Sproch: *Erdős, Erdei, Mátyus* (3)

Sproch G. → *Erdős* (1897)

Sproch A. → *Erdei* (1937)

Sproch J. → *Mátyus* (1938)

Ako sme už spomenuli, tendencie nasmerované na pomáďarčovanie priezvisiek (a ich elongácie, vrcholy) v 19. – 20. stor. súvisia s etnickými a náboženskými trendmi a tendenciami menšinovej politiky. V skúmaných obciach elongácie nie sú totožné, teda vrcholy (najväčší počet zmien priezvisiek) spadajú na odlišné roky. Vrchol zmeny rodinného mena v Novej Hute spadá do rokov 1896, 1897; v Répašskej Hute si možno všimnúť viacero výkyvov: 1897, 1940, 1950, 1955; v Starej Hute sme zachytili dva vrcholy: 1938, 1939. Hoci model zmeny priezviska pozostáva z troch faktorov, rozhodnutie je vždy na jednotlivcovi, ktorý sa tak sám zbavuje svojej identity.

Literatúra:

- BLANÁR, V. 1950. *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku*. Bratislava: SAV 1950, 139 s.
- CSÁSZÁRI, É. 2011. *Bükkszentkereszt – egy magyarországi szlovák község – lakosainak kétnyelvűsége és a benne rögzült világ nyelvi képe*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, kézirat, 2011, s. 313.
- CSÁSZÁRI, É. 2015. Helyi és határbéli elnevezések mint a továbbélés perspektívái a bükkszentkereszti szlovákok nyelvhasználatában. In: *Tanulmánykötet Milosevits Péter tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2015, s. 19 – 28.
- DIVIČANOVÁ, A. – CHLEBNICKÝ, J. – TUŠKOVÁ, T. – UHRINOVÁ, A. – VALENTOVÁ, I. 2015. *Čabianske priezviská*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2015, 260 s.
- FARKAS, T. 2009. Szempontok, irányok, feladatok és lehetőségek a családnév-változtatások vizsgálatában. In: *Családnév-változtatások történetei időben, téren, társadalomban*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2009, s. 11 – 26.
- GYIVICSÁN, A. 2015. A csabai családnevek üzenete. In: *Čabianske priezviská*. Ed. T. Tušková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2015, s. 228 – 244.
- GYIVICSÁN, A. 2008. Migráció és névadás. In: *Név és valóság*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2008, s. 361 – 369.
- GYIVICSÁN, A. 2003. Néhány gondolat a magyarországi szlovákok családneveiről. In: *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói II*. Békéscsaba: Magyarországi szlovákok Kutatóintézete, 2003, s. 86 – 90.
- GYIVICSÁN, A. 2002. Z minulosti a prítomnosti Répáshuty. In: *Dimenzie národnostného byitia a kultúry*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2002, s. 290 – 294.
- GYIVICSÁN, A. 1999. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. In: *Jazyk, kultúra, spoločenstvo*. Békešská Čaba – Budapešť: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 1999, s. 12 – 30.
- SOLTÉSZ J. K. 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1979. s. 206.
- KOZMA, I. 2008. Kísérlet a hivatalos családnév-változtatásokban szerepet játszó tényezők modellezésére. *Név és valóság*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2008. s. 398 – 405.
- KOZMA, I. 2002. Névmagyarásítási mozgalom és kisebbségpolitika a koalíciós korszakban (1945 – 1948). *Tér és terep*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002, s. 41 – 73.
- KOZMA, I. – FARKAS T. 2009. Dokumentumok a magyarországi családnév-változtatások állami szabályozásának történetéből (1787 – 2002). In: *Családnév-változtatások történetei időben, téren, társadalomban*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2009, s. 354 – 385.
- KRÁLIK, A. 1988. Pohľad na slovenské priezviská v dolnozemskej oblasti. In: *Ludové noviny*, 4. 2. 1988, s. 7 – 8.
- MIZSER, L. 2009. A nyíregyházi tirpákok névváltoztatásai. In: *Családnév-változtatások történetei időben, téren, társadalomban*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2009, s. 251 – 221.
- MIZSER, L. 2000. *Tirpák vezetéknévek*. Nyíregyháza: Stúdió Kiadó, 2000. s. 112.
- SIPOS I. 1958. *Geschichte der slowakischen Mundarten der Huta- und Hármor-Gemeinden des Bükk-Gebirges*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SZABADFALVI, J. – VIGA, G. (szerk.) 1984: *Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum 1984. s. 435.
- VERES, L. 2003. *A Bükk hegység hutatelepülései*. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2003. s. 308.
- VERES, L. 1984. Településtörténet. In: *Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1984, s. 21 – 32.

Summary

Hungarization of Surnames in Three Slovak Villages in the Bükk Mountains

The study makes an attempt to present the process of Hungarization of surnames of the Slovak inhabitants in Bükkzentlászló, Bükkzentkereszt and Répáshuta, revealing its historical and social reasons as well as analysing the possible motivations of this phenomenon. In 1896, on the occasion of the 1000th anniversary of the establishment of the Principality of Hungary, the parson of that time, Bernát Pogonyi, initiated the Hungarization of the surnames of Slovak inhabitants of glass-works in Bükk. His campaigning had a great success and the people of glass-works changed their Slovak surnames to Hungarian ones, which were suggested or created by the parson. According to the available data, we can state that the process of name changes started in 1896 and ended in the 1970s.

Keywords: name system, Hungarization of surnames, Slovak national minorities in Hungary

Minarovo ľeto – zo živých osobných mien zo Zemplína

ALEXANDRA CHOMOVÁ

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica (Slovensko)

Príspevok sa sústreduje na sekundárne neúradné pomenovania z východoslovenskej obce Bracovce, na motiváciu ich vzniku (predovšetkým fyzické/psychické vlastnosti nositeľov, zamestnanie, istá udalosť a iné) a na niektoré formálne špecifiká (prvky zemplínskeho nárečia, tvorenie mien vydatých žien pomocou frekventovaných prípon *-ka*, *-aňa*, *-ova*, osobitné prehodnotenie východiska pre pomenovanie mužských nositeľov prostredníctvom mena ženy). V sledovanej skupine živej antroponymie sa uplatňujú modely známe z výskumu iných súborov živých osobných mien na Slovensku, pričom predstavené charakteristiky živej antroponymie vzhľadom na rozsah spracovaného materiálu chápeme ako lokálne.

Kľúčové slová: vlastné meno, živé osobné meno, antroponymia, prezývka, motivácia, maritonymický vztah, idiom

Identifikačná schopnosť osobného mena závisí od súboru pomenúvaných jedincov, ale aj od súboru osobných mien, ktoré má pre jednotlivé skupiny osôb k dispozícii antroponymická sústava (Blanár – Matejčík, 1978, s. 13). V oficiálnej komunikačnej sfére sa na pomenovanie osoby používa spojenie rodného mena s priezviskom. V neoficiálnej komunikačnej sfére, t. j. v oblasti neúradného pomenúvania, je situácia oveľa rozmanitejšia, pretože živé mená sa opierajú o užší spoločenský úzus a vyrastajú z rozličných komunikačných potrieb (podľa Kopásková, 2007, s. 147).

V príspevku sa venujeme sekundárnym neúradným pomenovaniám, sústave živej antroponymie (nevenujeme sa vzťahu prezývka – živé osobné meno (venovala sa mu iná literatúra), iba pripomíname, že prezývku je možné chápať ako druh živého mena, pretože má blízko k tzv. individuálnej charakteristike; pozri napr. Valentová, 2011 a iní).

Živá antroponymická sústava sa od oficiálnej líši na pozadí svojej funkčnosti a komunikačných aspektov. Napriek osobitej forme, variantnosti a neštandardizovanosti majú vo vzťahu k štandardizovanej, oficiálnej podobe mena synonymickú povahu. Vo všeobecnosti platí, že „pri vzniku živých osobných mien na dedinách, je prioritná spoločenská potreba identifikácie a diferenciácie, pretože z hľadiska komunikačných potrieb dedinského kolektívú úradné mená ju už dostatočne nedokázali splniť“ (Valentová, 2011). Dedinský kolektív používa na pomenovanie osoby živé meno, ktoré vyjadruje nejaký spoločenský (nie však rodinný, príbuzenský) vzťah pomenúvajúceho k pomenúvanému (Valentová, 2009, s. 36).

Oficiálne meno nemusí mať dostatočnú identifikačnú hodnotu v prípade, že v dedine je viacero identických priezvisiek (v rámci sledovanej obce sú frekventované priezviská Ondo-Eštok, Hrabovský, Tatár, Janošo, Adam). Takúto situáciu pripomína aj I. Kopásková (2007, s. 148) pri výskume živých osobných mien v Krásne nad Kysucou: „Pri pomenúvaní jednotlivých osôb v skúmanom meste sú niektoré priezviská také frekventované, že úradné meno stráca identifikačnú funkciu. Situácia sa stáva ešte zaujímavejšou, keď sa v meste nachádza niekoľko osôb s rovnakým menom a priezviskom (napr. Vladimír Kopásek). Jednotlivé rodiny sa od seba líšia len živými rodinnými menami, ktoré vznikli z prezývok (prímenami).“ Podobnú situáciu zachytávajú vo vzťahu k situácii v Starej Ľubovni a Senici E. Chudíková, A. Závodný (2009). Prezývka tak odstraňuje homonymiu, čím splňa diferenciačnú a zároveň identifikačnú funkciu (napomáha identifikácii osôb v danom mikrospoločenstve). Z hľadiska efektívnosti komuniká-

cie je používanie prezývok operatívnejšie, pričom svoju úlohu tu hrá aj skutočnosť, že toto pomenovanie sa využíva v neoficiálnej, súkromnej komunikácii.

V tejto skupine antropónym je výrazná sociálna determinácia (o determinácii sociálnymi väzbami v rámci sociálnej skupiny vo vzťahu k živej antroponymii aj Krško, 2016, s. 16). Volbu a stvárnenie mena silne ovplyvňuje sociálny vzťah. Možno tu hovoriť o istom zážitku, ktorý tenduje k vonkajšiemu výrazu. Napríklad typický/zrejme stabilný prejav osobnosti sa individuálne stvární, negatívny alebo pozitívny zážitok sa realizuje vo forme obrazu/metafory. Toto stvárnenie zážitku je závislé od danej situácie a vnímania príslušného indívuda. Ak dôjde ku kolektívnej akceptácii ako objektivizácii vonkajšieho znaku, ten sa následne ukotví v jazykovo stvárnrenom obraze. Ide o väzbu na užší spoločenský úzus a neoficiálny komunikačný vzťah (porovnaj Kopásková, 2010 a).

Žívú antroponymiu sme zozbierali vo východoslovenskej obci Bracovce v okrese Michalovce. Prvá zmienka o obci pochádza z roku 1227. Obec má v súčasnosti 937 obyvateľov, pričom ide o konfesijne zmiešané obyvateľstvo (najpočetnejšie konfesie sú rímskokatolícka, evanjelická a. v., reformovaná – kalvínska, pravoslávna, gréckokatolícka). Z dialektologického hľadiska patrí nárečie obce k zemplínskemu dialekту. Z nárečia vychádzajú aj hláskoslovné zvláštnosti živej pomenovacej sústavy. Sú prejavom zviazanosti živej antroponymie s dialektom (prejavujú sa predovšetkým na úrovni výslovnostnej). Zo znakov zemplínskeho dialekta možno sledovať najmä východoslovenskú stratu kvantity (*Cigan, Bohač, Hluchi, Koľesar, Elektronka*), monoftongizáciu *ię > i* so stratou kvantity (*Bili*), zmenu *ər > ar*, ktorá sa vyskytuje v skupinách s pôvodným tvrdým, resp. depalatalizovaným slabičným *r* (porovnaj Kotulič, s. 2017, s. 86 – 87) v živom osobnom mene *Čarni*. Ďalej je to prítomnosť mäkkých konsonantov *š, ž* (*Mižak, Jančo s pešníka, Pišar*), skupiny *šč* (*Reviščak, Hraboščák*; podľa I. Kotulíča, 2017, s. 94) sa tu skupina *šč* miestami zmenila disimiláciou na *šč*; tu poznamenávame, že pri tvorení odvodených podôb mien sa dôsledne uplatňuje alternácia: *Gombarik – Gombarička, Reviščak – Reviščačka, Bagouka – Bagoučin*), prítomnosť *u* (*Ondoštoúka, Boužiga, Migoučka, Bagou, Ďurkou, Gazdou*). R. Krajčovič (1989, s. 290) hovorí o obmedzení neutralizácie *v → f* v zemplínskom nárečí ako o významnom diferenciáčnom prvku oproti šarišskému dialekту (porovnaj aj Kotulič, 2017, s. 107, 131 – 132). Objavuje sa aj výrazné mäkčenie konsonantov *d', ň, l'* (*Borko horňi, Bud'i, Koľesar, Ňiskijka*, ale aj inde ako pred *i, e – Jaňo* (ale v nominatíve a vokatíve s tvrdou výslovnosťou *Jani*), *Haňa, Komiňar, Bugel'ar, Dziňar*). Prítomná je aj prípona genitívu adjektíválií na *-oho* (*Maloho, Červenoho, Krivoho*) a podoby *Koval', Pčolka* (s labializovaným *o*), *Dzurjo* (túto podobu spája I. Kotulič (2017, s. 110) so starou generáciou – tu podoby rodového mena *Zurja, Zurik*). V súbore získaných mien nachádzame aj lexikálne zvláštnosti, napr. *Metel', Kuršmit, Svat, Kumčo, Jančo s pešníka, Belavi, Bagou, Bugel'ar*.

Získaný materiál v danej mikrosociete nepovažujeme za vyčerpávajúci ani konečný, preto získané živé osobné mená neanalyzujeme na pozadí teórie V. Blanára a M. Matejčíka (1978, 1983), vzhľadom na ktorú sa v iných prácach o živom osobnom pomenúvaní výskumný materiál modeluje (napr. Valentová, Kopásková a ī.). Materiál predstavuje isté tendencie (v rámci motivačných zdrojov, príp. tvorenia živých antropónym) v skúmanej východoslovenskej oblasti. Príspevok teda poukazuje na niektoré zvláštnosti, ktoré môžu byť pre túto oblasť typické. V tomto kontexte (primárnej analýzy) je ich zatiaľ nutné považovať za miestne.

Živé osobné mená bývajú oproti úradným menám v bežnej komunikácii viac začažené. Vychádzajú z potreby ekonomickej a operatívnosti, pričom pri ich vzniku sa prejavuje situač-

nosť, expresivita, humor (podobne Chudíková – Závodný, 2009), hoci s ohľadom na časový faktor mnohé z nich svoju expresivitu, príznakovosť strácajú. Živé osobné meno je takým znakom, na základe ktorého ako komplexu charakterizačných znakov sa odlišujú rodiny, resp. jednotlivci príslušného (mikro)spoločenstva (ich presnú špecifikáciu odhaluje modelovanie živého osobného mena). Aj A. Holá (2007, s. 98) sa domnieva, že „pri identifikácii v reči sa realizuje vzťah medzi osobným menom a pomenovanou osobou na základe jej individuálnych vlastností, ktoré fungujú ako jedinečné príznaky“. Vo vzťahu k funkčným členom, ktoré sa viažu na sekundárne neúradné pomenovanie osôb, sa za najzaujímavejší a najbohatší považuje funkčný člen individuálnej charakteristiky, ktorý v sebe nesie mnoho motivačných zdrojov, vychádzajúcich z apelatívnej bázy. I. Valentová rovnako konštatuje, že „živé mená čerpajú výrazy (...) z rôznych významových okruhov apelatívnej lexiky“ (2009, s. 218), navyše môžu byť zdrojom historizmov, dialektizmov a zastaraných slov.

Individuálna charakteristika umožňuje odkryť motiváciu. Nasledujúca klasifikácia vychádza z prác I. Valentovej (2009) a E. Chudíkovej a A. Závodného (2010). V získaných živých osobných menách tak možno vnímať motiváciu na pozadí:

a) fyzických vlastností, povahových vlastností, vzhľadu, resp. správania, návykov, vyjadrovania (u Valentovej /2009/ telesné alebo duševné vlastnosti):

- Ján Tatár – *Čarni* (tmavovlasý); Ján Tatár – *Bili* (svetlovlasý); Juraj Dubrovčák – *Červenoho* (mal bledú pleť, ktorá rýchlo sčervenela, svetlé vlasy);

- Juraj Tatár – *Žid* (bol skúpy); Michal Janošo – *Slovak* (rozprával spisovne); Ján Hrabovský – *Cigan* (často vymýšľal, nehovoril pravdu); Andrej Tomáš – *Poľiticki* (veľa mudroval, filozoval, radil); Ján Tomáš – *Kenedi* (podľa charakteru práce, pomalosti, „kedy-ňekedy“ sa rozhýbal; v živom mene sa zachováva tvrdá výslovnosť slabiky ne); Ladislav Kandra – *Člupko* (podľa chôdzacej); Ján Gunar – *Jančo s pešníka* (mal krivé nohy, takže pri chôdzke do výzeralo, akoby mu nohy odchádzali od chodníka); Michal Hreha – *Bagoľ* (žul tabak); Ján Doci – *Komiňar* (chodil špinavý); Michal Hreško – *Dristoš* (mal zažívacie problémy, „veľa prdel“);

- Michal Sloboda – *Metel* (jeho predok krásne tancoval, vznášal sa ako motýľ); Ján Tatár – *Cipaš* (rád a pekne tancoval čardáše – „cipašoval“);

- Miroslav Tatár – *Buchta* (mal rád buchty), Miroslav Tomáš – *Makovník* (mal rád makové záviny);

b) životná udalosť: Juraj Ondo-Eštok – *Američan* (niekto z predkov bol na robotách v Amerike); Anna Janošová – *Kanadoška* (otec bol za prácou v Kanade);

c) situácia: Michal Hreha – *Bachter* (prespal Cigánu, volali ju Bachterka); Milan Papcún – *Dziňar* (pokradol dyne); Ján Janoško – *Denaš* (pýtal sa „kde nás Janko?“); Michal Hrabovský – *Kumčo* (často v reči používal slovo „kume“ na oslovenie); Ján Šipoš – *Svat* (mal vo zvyku mužov oslovoval „svatu“); Andrej Dubrovčák – *Dološ* (vždy mal málo, nedostatok peňazí a pýtal si, aby mu doložili; z verbálneho základu); Viliam Tatár – *Pat'oťo* (ako dieťa hovoril namiesto „*Pat'toto*.“ – „*Pat'toto*.“);

d) zamestnanie (aj bývalé; I. Valentová (2009) hovorí aj o záľubách, záujmoch): Barbora Barlogová – *Vesnarka* (predávala v textile, ktorý sa volal Vesna); Mária Štofová – *Babuška* (predávala u majiteľa, ktorý sa volal Babuško); Michal Orokocký – *Kristuško* (maľoval obrazy s náboženským motívom), *Kertis* (pracoval v časti, kde bola záhrada; apel. *kerta* (z mad. *kert*), základ sa objavuje aj v terénnom názve Kerta); Brígita Levkaničová – *Orecharka* (vykupovala orechy, neskôr bylinky);

- Imrich Hrubý – *Elektronka*, Ján Hraboveký – *Bugeľar* (pracoval ako pokladník); Ján Lakoš – *Kuršmit* (bol zverolekár); Imrich Molnár – *Koval'*; Ján Ondo-Eštok – *Koľesar* (majster, vedel robiť kolesá); zaradujeme sem aj mená Mária Hraboveká – *Bohačova* (pradedo bol bohatý gazda); Andrej Ondo-Eštok – *Gazdou* (pochádza z gazdovskej rodiny), pri ktorých ide o meno zdedené.

Živé meno vzniká na pozadí prirovnania, napr. Drahomír/Drahuš Ondo-Eštok – *Duges* (pomenovaný podľa postavy, nízkej, hrubej, pripomínajúcej korkovú zátku, v nárečí *dugou*, *dugou*), Michal Adam – *Dubik* (ide o dedičné meno po dedovi, ktorý bol malý, hrubší, pevný chlap, prirovnávali ho k dubu). V prípade antroponyma *Dubik* zohráva dôležitú úlohu práve deminutívna podoba. Prípona *-ik* vyjadruje, že išlo o chlapa malého vzrastu, preto sa nevyužila podoba *Dub*. Dôraz je teda práve na séme „malý“ (korešponduje s použitým deminutívom). Z ďalších sémantických vzťahov sa využíva antonymia. Ide o prípady ako Milan Gunar – *Belavi*, pričom antroponymum tu označuje Róma s veľmi tmavou pleťou (v nárečí označuje lexéma *belavi* „modrý“, belava farba je modrá, používaná do vápna). Antonymia sa využíva aj pri rozlišení nositeľov identického úradného mena. Toto odlišenie môže vychádzať z fyzickej charakteristiky nositeľa mena (antonymia opierajúca sa o reálne fyzické vlastnosti) a má diferenčiačnú funkciu, napr. Ján Tatár – *Čarni* (tmavovlasý) oproti Ján Tatár – *Bili* (svetlovlásý).

Niekedy sa vlastnosť pomenúva priamo, napr. Ján Janošo – *Hluchi* (nepočul, bol hluchý). Motívom pre živé meno môže byť časť dediny, miesto, toponymum, príp. charakter miesta, napr. Ján Dóci – *Borko horňi* (v rámci živého mena sa tu objavuje lokalizácia; nositeľ mena býva v časti dediny, ktorú volajú *Vikukov*, je položená vyššie, hore; iný *Borko* býval na Dolinách, táto skutočnosť sa však v antroponyme neprejavila, napr. v podobe prívlastku „dolný“, Michal Orokocký – *Kertis* (pracoval v Kerte, časť dediny, pôvodne tu bola záhrada; v sústave živej toponymie existuje TN Kerta), Ján Ondo-Eštok – *Blacki* (bývali na Ondave, kde bolo blato; naďabili sme aj na TN Blattov majer).

V pôvodnej motivácii sa odzrkadluje individuálna pomenúvacia funkcia prezývky, ktorá sa prostredníctvom generačného transferu prenášala na ostatných potomkov jej nositeľa. Vzhľadom na skutočnosť, že niektoré prezývky sú veľmi staré a v rámci mikrosociety aj trváne (upevnené komunikačnou zaťaženosťou), nie je možné vo všetkých prípadoch vypátrať pôvodnú motiváciu. Trválosť prezývky samozrejme ovplyvňuje jej akčný rádius. Informátori v takom prípade dokážu prezývku jednoznačne priradiť k jej nositeľovi, ale pôvodnú motiváciu ozrejmíť nevedia. Vedia povedať, že niekto z predkov sa tak volal/niekoho z predkov tak volali, ale nevedia povedať prečo.

Pre príbuzné osoby je charakteristické využívanie krstného mena. V tomto prípade sa v pomenovacom modeli využíva krstné meno často v hypokoristickej, resp. deminutívnej podobe. Používanie v tomto tvare súvisí s expresívnym príznakom konotatívnosti a s používaním v užšom spoločenskom úze. Krstné meno sa však môže stať východiskom pre živé meno. Práve pri prechode k živej antropomii sa spomínaná charakteristika (pozitívny príznak konotatívnosti a používanie v užšom spoločenskom úze) rozširuje (porovnaj Holá, 2007). Krstné (úradné) meno sa prispôsobuje jazykovému systému príslušnej society a využíva sa buď bezpríznakovovo, alebo s príznakom. V živom osobnom mene sa tak objaví jeho variantná, dialektová, resp. deformovaná podoba (napr. Juraj Malý – *Ďurčo*, Ján Ožvát – *Jaňo*). Príznaková hlásková podoba tu pridáva menu na nezvyčajnosti a stáva sa dostatočným identifikátorom, napr. Ján Malý – *Žan*, Brigita Levkaničová – *Bridžita*, Juraj Dóci – *Dzurjo*, Andrej Miháľo – *Ander*. Niekedy sa

objavuje aj inojažený tvar krstného (úradného) mena, napr. Vojtech Berta – *Bejla* (z paralelného maďarského *Béla*). V niektorých prípadoch sa krstné mená stali základom pre živé osobné meno v slovotvorne modifikovanej podobe – Michal Ondo-Eštok – *Mižak* (nárečová podoba os. m. *Mižo*), Elemír Tatár – *Bejlar* (podľa mena starého otca Vojtecha), príp. sa základ krstného mena objavuje v rodinnom mene, napr. Andrej Unoka – *Andrašovo*. V prípade dedičných mien sa na označenie osoby prenáša krstné meno predka, pričom v živom mene sa objavuje aj slovotvorný formant, napr. Miloš Hrabovský – *Ďurkoú* (podľa informátora sa niekto z predkova volal Juraj – *Ďuri, Ďurko*), Andrej Tkáč – *Joškaňin* (podľa informátora sa dedo alebo otec volal Jozef – *Jožko*). Podobným východiskom môže byť aj priezvisko: Ondro-Eštok – *Ondoštouka*, Ján Hrabovský – *Hraboščák*, Ján Magura – *Magurik*, príp. priezvisko aj krstné meno, napr. Ján Tatár – *Tatarko, Janikou*. V tomto prípade ide o polyonymiu. Tento jav vzniká kombináciou viacerých motivačných východísk pri tvorení mena a je pomerne častý (k motivácii pozri vyššie): Michal Orokocký – *Kristuško, Kertis*; Imrich Molnár – *Gejpis, Koval'*; Brigita Levkaničová – *Orecharka, Bridžítka* (živé meno existuje iba pri pomenovaní ženy); Anton Štofa – *Sergej, Pčolka*; Andrej Ondo-Eštok – *Gazdou, Chulej*; Andrej Jenčo – *Pici, Hlavati*; Andrej Ondo-Eštok – *Minar, Minarcin*; Juraj Tatár – *Reviščák, Žid*; Michal Hreha – *Bagou, Bagouka* (tu existuje aj rodinné živé meno *Bagoučini*).

J. Matejčík (1973, s. 36 – 37) pripomína, že „všetky príbuzenské vzťahy môžu sa vyjadriť niekoľkými formálnymi postupmi implicitne, ale najmä explicitne“. Najčastejšie prostredníctvom antropolexémy priezviska (úradného mena alebo živého mena) manžela (otca, resp. matky), príponami, lexikálne (najmä pri modeloch s charakterizačou funkciou) a i. V prípade priezvisiek, ktoré majú rovnaký základ, sa na odlíšenie nepríbuzných osôb využívajú antropoformanty, pričom príslušná prípona stratila svoju pôvodnú funkciu. Autor zároveň tvrdí, že pri živých menách je diferenciačný sémantický princíp sufíkov ojedinelý, „pretože identifikácia osoby je založená na výbere pomenovacej jednotky, súbore antroponymických funkcií, ktoré vytvárajú štruktúru modelu“ (Matejčík, 1973, s. 36). Slovotvorný formant odstraňuje homonymiu: Bejla – *Bejlar*, Gombar – *Gombarik*, Pešta – *Peštanin*, no takým prvkom môže byť aj lexikálny prvok (akýsi „dodatok“), napr. *Gejpis – Gejpis Koval'*. Hoci podľa J. Matejčíka (1973, s. 36) je diferenciačný princíp sufíkov ojedinelý, predsa sa ako taký v istých prípadoch pocituje. V sledovanom súbore napr. existuje dvojica mien *Fonos – Fonosko*, pri ktorých sa sufix *-ko* chápe ako rozlišovací prvok. V prípade mena *Fonos* totiž ide o živé meno podľa starej mamy, oficiálne priezvisko nositeľa je Ondo-Eštok. Meno *Fonosko* patrí nositeľovi s úradným menom Ján Fonos. Podľa informátora deminutívny sufix zároveň odkazuje na skutočnosť, že nositeľ tohto mena bol vzhľadom nízky.

Živé osobné mená nestrácajú schopnosť pomenovať základné vzťahy v pomere či rozdieli k príbuzenským, možno dodat aj vzdialenejším príbuzenským vzťahom. Najmä dedičné mená zasahujú širšiu znalosť pomerov v rodine, pričom sa tak identifikuje generačná nadväznosť, otázka prižnenia, resp. vydaja do rodiny a pod., teda celý komplex vzťahových kontextov. E. Krasnovská (1973, s. 58 – 59) zdôrazňuje, že nositeľom vzťahu rodinnej príslušnosti je zvyčajne muž a ženy zvyčajne získavajú mená mužov, za ktorých sa vydávajú. V prípade živých osobných mien je pomenovanie rodiny v úzkej súvislosti s menom do domu, teda sa v ňom prejavuje nadväznosť na vlastnícko-právne vzťahy k majetku. Tak sa dôsledne rozlišujú pokracovatelia, nositelia rodinného mena v prípade, že sú na otcovom majetku od mužov, ktorí sa na majetok priženili (tzv. *pristaši*). Podľa autorky prvý prípad vyjadruje patronymický vzťah

a rozširuje sa na celú rodinu (vyjadruje sa napr. príponou *-ik*). Ak sa manžel na majetok prižení, v triede vydatých žien sa v príbuzenskej terminológii vyjadruje poukaz na celú rodinu (meno priženeného muža tak stráca svoju antonymickú funkciu). Takýto prípad sme zachytili v sledovanom materiáli, avšak dedičné meno je menom svokra: Ladislav Molnár – *Paločkoú* (podľa svokra, jeho krstné meno bolo Pavol – *Paľo*). Meno sa prenieslo aj na jeho zaťa Ján Hrabovský – *Paločkoú*.

Živé mená vydatých žien najčastejšie nadvádzajú na meno manžela, ale meno ženy môže stáť aj nezávisle od neho (podobné tendencie uvádza napr. aj Kopášková, 2010 b, s. 300), napr. Barbora Barlogová – *Vesnarka*, Mária Štofová – *Babuška*, Brigita Levkaničová – *Orecharka*. I. Kopášková (2007) zaznamenala pri svojom výskume prípady, o ktorých V. Blanár a J. Matejčík (1978, 1983) hovoria ako o ojedinelých, keď manželka preberie meno manžela a manžel preberá toto jej meno. V nami analyzovanom súbore sme zistili prípad, keď manžel preberá manželkino meno, jeho základ sa opiera o krstné meno ženy: Michal Magura – *Betar* (podľa manželky Alžbety – *Bety*). V triede vydatých žien sa živé meno opiera o oficiálne meno manžela (najčastejšie priezvisko), napr. Mária Ožvátová – *Ožvarka* (podľa mena manžela – *Ožvar* so zámenou hlásky *t/r*, úradné priezvisko Ožvát; v tejto súvislosti možno uvažovať, že sa sufix *-ar* pri maskulínach rozširuje aj na nepravidelné tvorenie názvov typu *Karčmar*; *Kovar* → *Bejlar*; *Betar*, *Ožvar*, čím sa tieto mená prostredníctvom sufiku cez „vyrovnanie tvaru“ zaradujú do jednotnej paradigmy mužského rodu), ale v niektorých prípadoch vzniká aj polyonymia, ak sa živé meno opiera o rodné priezvisko – *Marča Maliova*, príp. sa v mene odrazí rodinná príslušnosť – *Marča Maloho*.

Pre maritonymické vzťahy sú v sledovanom súbore živých mien charakteristické najmä prechýľovacie sufiksy *-ka*, *-aňa*, menej častý je sufix *-ova* (meno vychádza z priezviska, ale aj krstného mena muža a možno ho považovať za prejav univerbizácie a zjednodušovania modelu pre pomenovanie ženy). Sémantický vzťah príslušnosti k manželovi dokladujú nasledujúce živé osobné mená:

- sufix *-ka*: Ožvar – *Ožvarka*, Ņiski – *Ņiskijka*, Blacki – *Blackijka*, Bagou – *Bagouka*, Budňi – *Bud'jka*, Pajči – *Pajčijka*, Fonos – *Fonoska*, Čižmar – *Čižmarka*, Gombarik – *Gombarička*, Bel'bás – *Bel'baska*, Langoš – *Langoška*, Minar – *Minarka*, Gejpis – *Gejpiska*, Migou – *Migouka*, Chulaj – *Chulajka*;

- sufix *-aňa*: Michalko – *Michalkaňa*, Pešta – *Peštaňa*, Gombar – *Gombaraňa*, Hluchi – *Hluchaňa*, Babuško – *Babuškaňa*, Dubik – *Dubikaňa*, Reviščák – *Reviščaňa*, Gim – *Gimaňa*, Šunda – *Šundaňa*, Boužiga – *Boužigaňa*, Stašo – *Stašaňa*;

- sufix *-ova*: Korhel’ – *Korhel'ova*, Dubik – *Dubikova* (ale aj *Dubikaňa*), Pihaľ – *Pihaľova*, Bejla – *Bejlova*, Cireň – *Cirňova*, Gim – *Gimova* (aj *Gimaňa*), Dzemak – *Dzemakova*.

V rámci získaného korpusu sme zistili podoby Kotorová – *Kotoraňka*, *Gazdoú* – *Gazdova*. Popri variantnosti v pomenúvaní žien, typ *Gimova/Gimaňa*, *Dubikova/Dubikaňa* sa pri označení vydatých žien objavuje v menách adjektívneho typu zakončených na *-i* tendencia vkladať pred prechýľovaciou príponu *-j-*, napr. *Blacki* – *Blackijka*, *Ņiski* – *Ņiskijka*, *Budňi* – *Bud'jka*, pričom toto *-j-* sa zachováva aj pri označení rodiny, resp. pri mene do domu – *Bud'jovo*, *u Haňi Erdešjki* (ale *Ņiskoho*, *Blacki*).

Živé meno rodiny vychádza z úradnej podoby mena (krstného, priezviska), ale aj individuálnej charakteristiky a chápe sa ako kolektívne pomenovanie príslušníkov rodiny. Na východnom Slovensku sa v tejto funkcií podľa F. Buffu (1973, s. 71) najčastejšie využíva prípona *-ovo*.

V nami sledovanej skupine živých mien sem možno zaradiť mená typu *Pihal' – Pihal'ovo, Balamuta – Balamutovo, Mihal' – Mihal'ovo*. Rodinnú príslušnosť označuje aj sufix *-oho* (ide o genitív pri menách adjektívneho charakteru). Podľa I. Kotuliča (2017, s. 168, 197) sem táto prípona prenikla zo zámennej paradigmgy, napr. *Krivi – Krivoho, Mali – Maloho, Bili – Biloho*. Priezviská ako antropolexémy motivujú aj meno domu, pričom v tomto modeli sa využíva prepozícia *u*, napr. *u Fonosa, u Niškoho, u Bodnarika, u Fecaka, u Haňi Erdejšiky*. Toto živé meno sa v komunikácii zachováva bez ohľadu na to, že dom už nevlastnia pôvodní majitelia, ani nikto z ich príbuzenstva.

V rámci patronymických a maritonymických vzťahov sme zaregistrovali špecifické tvorenie mužských mien podľa mena ženy. Ide o prehodnotenie východiska pre tvorenie živého mena. Východiskom sa tu stáva maritonymický tvar, na podobu ktorého sa navrství nová prípona vyjadrujúca príslušnosť, a tento tvar sa stáva označením muža: *Minar – Minarka* → mask. *Minarcin* – fem. *Minarcina, Bagoū – Bagoúka* → mask. *Bagoúčin* – fem. *Bagoúčina, pl. Bagoúčini*. Sufix feminatíva sa navrství na maskulínny tvar a ten sa znova paradigmaticky stvári ako nové feminatívum typu *Joškaňin – Joškaňina, Tomkaňin – Tomkaňina*. Takéto tvorenie považujeme za prejav väčšej komunikačnej začaženosťi ženských mien a spätej identifikácií muža cez manželku. V niektorých prípadoch fungujú oba tvary mužského živého osobného mena ako varianty, napr. *Bagoū, Bagoúčin*.

Pri zbieraní živej antroponymie v obci sme narazili na otázku vzťahu oficiálnej a neoficiálnej antroponymickej sústavy. Prispôsobenie podoby neoficiálnej antroponymickej sústavy normalizačným pravidlám sa prejavilo v materiáloch o obci, ktoré vyšli pri príležitosti výročia prvej písomnej zbierky o obci (2017). Normalizačný proces sa prejavuje na formálnej rovine najmä vo vzťahu k tvorbe ženských mien. Tu sa spisovná prechyľovacia prípona *-ová* pripája k podobe živého osobného mena. Uvádzanie oficiálneho, úradného priezviska popri živom mene vytvára dvojmennú/viacmennú podobu (spojitost so živým osobným menom sa ozrejmuje poznámkou „zvaný“): Anna *Ondo-Eštoková-Stretavská, Anna Janošová-Hibalová* (Ján Janoš – *Hibala*); Zuzana *Ondo-Eštoková-Blacká* (Ján Ondo-Eštok zvaný *Blacký*), Anna *Šipošová-Lovasová* (*Lovas*), Anna *Eštoková-Migovová* (Juraj Eštok – *Migov*). V jednom prípade sme zaznamenali variantnú pravopisnú podobu: Juraj Janoš *Hybalov* popri Ján Janoš – *Hibala*, Anna Janošová-Hibalová (variantnosť vyplýva zo skutočnosti, že podoba mena sa využíva primárne v ústnej, neoficiálnej komunikácii). Štandardizácia sa prejavuje aj prítomnosťou kvantity a ypsilonu v prípadoch *Blacká, Blacký*. To svedčí o tom, že sa tu stiera hranica medzi úradným a sekundárnym pomenovaním vrátane nárečových špecifík pri tvorení živých osobných mien. Prispôsobenie spisovnej norme (aj v ortografickej podobe) vytvára podobu mena, ktorá nemá oporu v živej reči: porovnaj *Migovová ↔ Migovka*.

Pri zbere živej antroponymie sme zachytili aj výskyt živých osobných mien v idiómoch, resp. v povrávkach. S vyššou frekvenciou sa objavuje meno *Minar*: *Hura, hura, zdechla Minarova kura* (krátky folklórny text spievaný v sprievode), *Prehaňa ho jak Minarovo kuri, Treba z ľaho cahac jak z Minarovej kravi ceľe, Minarovo ľeto*. Použitie miestneho antroponyma tu treba chápať ako aktualizáciu, v pozadí ktorej je podobne ako pri apelatívnej lexike podobnosť (príp. metafora) – zobrazuje sa pomerne stabilná charakteristika osobnosti (skupiny osôb, rodiny). Aj to potvrdzuje sociálnu determináciu živej pomenovacej sústavy. Frekventovanosť spomínaného mena svedčí o istom vnímaní rodiny v mikrosociete. Výrazná vlastnosť, vyzozorované zvyky, spôsoby, „životný štýl“ (najmä spôsob hospodárenia) sú zdrojom vtipu, humoru,

doberania a na pozadí analógie sa stali zdrojom aktualizácie – porovnaj *Minarovo ľeto* = babie leto (oneskorený nástup teplého obdobia po lete v septembri, resp. októbri – pomalosť, zaostávanie v prácach oproti iným v obci). Aktualizácia sa opiera o príbeh známy dedinskému spoločenstvu (gazdiná nasypala sliepkam stravu, z ktorej mali zažívacie problémy) a vypovedá aj o miestnom kolorite. Využívanie živej antroponymie je dokladom prenikania systémových onymických prvkov do podoby, ale aj systému iných jazykových prvkov (živá antroponymia tu vystupuje ako stavebný prvok, ktorý nenaruša význam idímu).

Súbor živých osobných mien, ktorý sme získali vo východoslovenskej obci Bracovce, sme podrobili primárnej analýze. Mená sme nemodelovali komplexne a dôsledne podľa štruktúry predstavenej V. Blanárom a J. Matejčíkom (1978, 1983). Výskumný materiál nepovažujeme za vyčerpávajúci, ale v tejto fáze za čiastkový. Našim zámerom bolo poukázať na niektoré špecifiká, priblížiť motivačné zdroje a sčasti formálnu podobu sledovaných antropónym, ktoré môžu byť východiskom ďalšieho prehľbeného a azda aj rozšíreného výskumu. Živé osobné mená vypovedajú o fungovaní jazyka v konkrétnej societe (živé meno plní svoje základné funkcie v hovorenej podobe) vo vzťahu k sekundárному lexikálnemu plánu jazyka (aj vo vzťahu medzi úradným a živým menom) a zároveň sú odrazom medziľudských vzťahov v danej mikrosociete. V nadväznosti na vyjadrovanie patronymických a maritonymických vzťahov sa v sledovanom súbore objavujú neúradné podoby s frekventovanými sufikami *-ka* a *-aňa*. Podľa E. Krasnovskej (1973, s. 60) má podoba priezviska na *-aňa* pejoratívny príznak. F. Buffa (1973, s. 70) považuje mená manželiačiek utvorené od mien mužov na východnom Slovensku pomocou tohto sufiksu za veľmi časté. Ukazuje sa, že v sledovanej skupine živej antroponymie sa uplatňujú modely známe z výskumu iných súborov živých osobných mien na Slovensku. Dôsledným modelovaním a rozšírením tohto súboru bude možné spomínané tendencie prehodnotiť frekvenčne (kvantitatívne) a je predpoklad, že by mohli vytvoriť bázu pre možnú areálovú differenciáciu modelov. Príspevok je čiastočnou odpoveďou na výzvu M. Majtána zo 16. slovenskej onomastickej konferencie (2007, s. 15) o potrebe spracovať živé osobné mená zo západného a z východného Slovenska, prehlbovať teóriu výskumu živých mien a získané analýzy syntetizovať.

Literatúra:

- BLANÁR, V. 1973. Jazyková výstavba slovenských osobných mien. In: *IV. slovenská onomastická konferencia*. Bratislava 9. – 10. novembra 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 8 – 28.
- BLANÁR, V. – MATEJČÍK, J. 1978. *Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 1. Designácia osobného mena*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978. 416 s.
- BLANÁR, V. – MATEJČÍK, J. 1983. *Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 2. Distribúcia obsahových modelov*. Martin: Osveta, 1983. 647 s.
- Bracovce. *Mozaika z histórie a súčasnosti*. Zost. T. Pirč. 2017.
- BUFFA, F. 1973. Maritonymické a patronymické názvy v slovenských nárečiach. In: *IV. slovenská onomastická konferencia*. Bratislava 9. – 10. novembra 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 69 – 76.
- HOLÁ, A. 2007. Jazykové zvláštnosti živých osobných mien v niektorých slovenských obciach v Maďarsku. (Motivačné činitele živých osobných mien u Slovákov pod Pilišom). In: *Súradnice súčasnej onomastiky*. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie. Zost. M. Považaj – P. Žigo. Bratislava: Veda, 2007, s. 96 – 104.

- CHUDÍKOVÁ, E. – ZÁVODNÝ, A. 2010. Porovnávanie motivačných činiteľov v staroľubovníanskem a senickom regióne. In: *Varia XIX*. Zborník abstraktov z XIX. kolokvia mladých jazykovedcov (Trnava – Modra-Harmónia 15. – 17. 11. 2009). Ed. J. Hladký, L. Rendár. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2010, s. 120 – 126.
- KOPÁSKOVÁ, I. 2007. Niektoré typy živých osobných mien v Krásne nad Kysucou. In: *Kultúra slova*, 41, 2007, č. 3, s. 147 – 151.
- KOPÁSKOVÁ, I. 2010 a. Filozofické, jazykovedné a metodické východiská pri skúmaní proprií. In: *Varia XIX*. Zborník abstraktov z XIX. kolokvia mladých jazykovedcov (Trnava – Modra-Harmónia 15. – 17. 11. 2009). Ed. J. Hladký, L. Rendár. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2010 a, s. 178 – 184.
- KOPÁSKOVÁ, I. 2010 b. Živé osobné mená v Krásne nad Kysucou. In: *Lexika slovenskej onymie*. Zb. materiálov zo 17. slovenskej onomastickej konferencie, Trnava 12. – 14. 9. 2007. Zost. J. Hladký, I. Valentová. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Veda, vydavateľstvo SAV, 2010 b, s. 297 – 304.
- KOTULIČ, I. 2017. *Historické hľaskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí (1957)*. Ed. S. Habijanec. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra, Veda, 2017. 272 s.
- KRAJČOVIČ, R. 1988. *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: SPN, 1988. 344 s.
- KRASNOVKÁ, E. 1973. Jazykové vyjadrenie dištinktívnych príznakov v živých menách východného Gemera. In: *IV. slovenská onomastická konferencia*. Bratislava 9. – 10. novembra 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 55 – 67.
- KRŠKO, J. 1999. Prezývkové vlastné meno versus onymum (A nickname versus a name). In: *Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela I*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1999, s. 47 – 56.
- KRŠKO, J. 2016. *Všeobecnolinguistické aspekty onymie. (Z problematiky onymického komunikačného registra)*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum, Filozofická fakulta, 2016. 146 s.
- MAJTÁN, M. 2007. Perspektívy rozvoja slovenskej onomastiky. In: *16. slovenská onomastická konferencia Bratislava 16. – 17. 9. 2004*. Zborník materiálov. Zost. M. Považaj a P. Žigo. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 2007, s. 9 – 16.
- MATEJČÍK, J. 1973. Z jazykovej výstavby ženských pomenovaní. In: *IV. slovenská onomastická konferencia*. Bratislava 9. – 10. novembra 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 29 – 42.
- ONDŘUS, P. 1973. Vlastné mená ako komponenty frazeologizmov. In: *IV. slovenská onomastická konferencia*. Bratislava 9. – 10. novembra 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 127 – 128.
- PATRÁŠ, V. 1996. Sekundárne pomenovania (prezývky) a ich sociolingvistický rozmer vo formalizovaných mikrospoločenstvách. In: *Sociolinguistica Slovaca*. 2. Sociolinguistika a areálsová lingvistika. Zost. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, 1996, s. 45 – 56.
- ŠTOLC, J. 1994. *Slovenská dialektológia*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1994. 179 s.
- VALENTOVÁ, I. 2011. Poznámky k rozdielom medzi prezývkou a funkčným členom živého mena – individuálnou charakteristikou. In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. 18. slovenská onomastická konferencia Prešov 12. – 14. septembra 2011, s. 113 – 122. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak3/index.html>.
- VALENTOVÁ, I. 2009. *Živé osobné mená v hornonitrianskej oblasti*. Jazykovedné štúdie 27. Bratislava: Veda, 2009. 254 s.
- VALENTOVÁ, I. 2010. Prímeno, živé meno, individuálna charakteristika či prezývka? In: *Slovenská reč*, 75, 2010, č. 4 – 5, s. 278 – 286.

Summary

Minar's Summer – on Living Personal Names from Zemplín

The paper deals with unofficial anthroponyms (living personal names) from eastern Slovakia (the village of Bracovce), with the motivation of their origin (the majority of motives includes physical/psychical characteristics of the bearers of names in question, their professions and certain events) and with some specific formal features of theirs (the elements of the local Zemplín dialect, forming of names of married women with frequented suffixes *-ka*, *-aňa*, *-ova*, the reinterpretation of the bases for naming men via their wives' names). The models used for creating the living personal names in the material studied are also known from the research of living personal names in other localities in Slovakia, while the specific features of living anthroponymy described in this paper are – due to the extent of the analysed material – considered local.

Keywords: proper name, living personal name, anthroponymy, nickname, motivation, maritonymic relation, idiom

Rodinné pověsti o cizím původu příjmení

ŽANETA DVOŘÁKOVÁ

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha (Česko)

Základem pro analýzu bylo 70 rodinných pověstí o domněle cizím původu příjmení. Nejčastěji se v nich vyskytuje jako zakladatel rodu francouzský voják, který u nás zůstal po bitvě u Slavkova, dále švédský voják z doby 30leté války nebo Ital. Na základě analýzy příjmení jsem však byla nucena většinu tradovaných rodinných pověstí odmítat jako smyšlenky a prezentované etymologické výklady příjmení hodnotit jako mylné interpretace založené na náhodné stejnosti nebo nápadné podobě příjmení a jiných propří či apelativ.

Klíčová slova: onomastika, příjmení, vlastní jména, propria, lidová etymologie, folklór, pověst, cizí původ

*„Vlastně celý život pátrám po původu svého příjmení,
cím jsem starší, tím víc mě to zajímá.“*

Od března 2016 běží na vlnách Českého rozhlasu Dvojky pořad *O původu příjmení*, na němž mám možnost spolupracovat při vykládání etymologie příjmení. S žádostí o vysvětlení motivace svého jména se na nás obracejí posluchači prostřednictvím e-mailů. Některé dotazy jsou stručné a jasné („Z čeho vzniklo moje příjmení?“), ale mnoho posluchačů nám zároveň píše své vlastní dohadu a teorie, případně nás seznamuje s tradovanými rodinnými pověstmi o původu rodu, které „dokládají“ právě svými příjmeními. V příspěvku se zaměřím především na oblast rodinných etymologických pověstí, které hodnotí příjmení jako „cizí“. Tyto informace nám poskytují cenný materiál nejen pro analýzu lidové etymologie, ale i pro výzkum psychologie pojmenování a kulturní antropologie.

V moderní lingvistice je jméno jen libovolným znakem, který se vztahuje k označovanému objektu pouze na základě individuální – společensky podmíněné – konvence (Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, s. 205). Přesto však vidíme, že se znova a znova stává předmětem úvah nebo promluv lidí, je jimi esteticky hodnoceno, lidé vyjadřují vztah ke svému jménu, hledají souvislosti mezi jménem a charakterem nebo se snaží vykládat původ či „význam“ svého jména. Ve všech těchto případech je zřejmé, že nejsou pouze uživateli svých jmen, ale že svá jména zároveň prožívají, že je reflekují a hodnotí, a jména se tak stávají součástí jejich sebeidentifikace. Zabýváme-li se rodinnými pověstmi o cizím původu, můžeme snad mluvit i o kolektivní rodinné identitě založené na přesvědčení o starobylosti rodu a odvozované často od postavy tajemného cizince (např. vojáka, případně dokonce šlechtice), který stál na jeho počátku. Podobné příběhy patří do oblasti orální historie. Nutno však říci, že někteří posluchači se k těmto tradovaným historkám sami staví skepticky, a žádají proto o jejich potvrzení, či vyvrácení („Prosím o zamyšlení nad příjmením *Jozefy*. Rodinné fámy o italském, popř. francouzském původu se mi nezdají.“).

I v naší rodině se tradiuje příběh o krásné bohaté uherské šlechtičně, která se zamilovala do českého vojáka, opustila kvůli němu bohatství a utekla s ním do malé chaloupky na Vysočině. Je to příběh jak vyštřízený z románu z červené knihovny. Vždyť jen její příjmení *Farkazy*, které je u nás tak neobvyklé, v nás nutně vyvolává vidinu dálky, exotiky, romantiky. Jak se říká, „na každém šprochu pravdy trochu“. Nahlédneme-li do matričních záznamů, zjistíme, že se ona

Marie narodila v Čechách, její milý nebyl voják, ale sedlák ze sousední vsi, který v Maďarsku nejspíše nikdy nebyl, a její otec sice přišel do Čech z Uher, ale rozhodně to nebyl bohatý gróf, ale chudý kočí, který musel živit deset hladových krků. Zrnko pravdy tu tedy je, ale je velmi hluboko ukryto pod nánosy bájí, protože každá generace si k příběhu nejspíše něco přimyslela, něco pozměnila a promítla do něj své vlastní sny a touhy. Stejně kritickému zhodnocení by měly být podrobeny všechny podobné rodinné pověsti, jedině detailním výzkumem starých matrik by se ukázalo, jak se věci doopravdy mají, jak nám napsala např. jedna posluchačka: „Tatínek mne již před 18 lety přiměl k tomu, že jsme začali jezdit po archivech a začali pátrat po předcích. Domníval se, že [příjmení *Franc*] může mít nějakou spojitost s bitvou N. Bonaparte ve Slavkově u Brna. Dostali jsme se do roku 1796 a naši předci určitě nepochází z Francie, ale z Kořence (u Boskovic).“ Nutno říci, že jiní se však ani tak své představy nevzdávají: „Na dotaz o původu mého příjmení *Kanta* mi babička říkávala, že pocházíme z Francie, ale mně se spíš zdá, že se jedná o původ snad z Rakouska či Německa. Skládal jsem rodokmen, ale příjmení bylo stále doma. Pravděpodobně to muselo být v dávné době.“

Není mým cílem zabývat se rodokmenem jednotlivých tazatelů, to je úkol genealogie, věnuji se příjmením pouze z hlediska onomastického. Pokusím se analyzovat, jaká příjmení svádí své nositele k domněnkám o cizím původu a k jakým národnostem příjmení zařazují a proč. Naváží tak i na práci J. Beneše (1944, s. 172–173), který tvrdil: „Dosti našich lidí se mylně domnívá, že jsou vzácného cizího, zejména francouzského původu. Myslím, že je k tomu často svedlo příjmení pro ně neprůhledné, nejčastěji německé v nářečním tvaru; takový výklad jsem slyšel o příjmení Poes (je asi z něm. böse), Kortus (Garthaus?), Mareda (ale už ve stř. je toto jméno) a p. Randové soudili, že jejich rod založil španělský voják, ale příjmení Randa je staré české jméno, doložené k r. 1494. (Jaroslav Klika, Čas. Rodop. sp. 1940.)“

1. Materiál

Materiál, se kterým pracuji, je velmi různorodý. Již ze samé podstaty toho, že se jedná o dotazy posluchačů reagující na výzvu své oblíbené stanice, vyplývá, že nejde o sběr nijak cílený či systematický, ba právě naopak. Tazatelé se na nás obracejí sami a záleží čistě na jejich uvážení, jaké informace nám poskytnou. Pořad je koncipován tak, že je přečten dopis od zájemce o výklad a následuje vysvětlení etymologie příjmení od odborníka, posluchači jsou na tento formát zvyklí a počítají s tím, že cokoli nám napiší, bude (nebo může být) zveřejněno. Někteří z nich uvádějí místo bydliště, z podpisu lze odvodit pohlaví pisatele, ale další údaje (věk, vzdělání apod.) již k dispozici u většiny z nich nemáme.

Ve shromážděném materiálu jsem zaznamenala 70 rodinných pověstí o údajném cizím původu. Mezi vlastní rodinné pověsti přitom zařazuji pouze ty dotazy, u nichž posluchač přímo uvedl, že se daný výklad v rodině traduje, slyšel jej od příbuzného apod. Při zpracovávání jsem vyloučila individuální pokusy o vysvětlení etymologie ze strany jednotlivých posluchačů, přestože se domnívám, že mají potenciál stát se postupem času také rodinnou pověstí díky častému opakování a šíření líbivé teorie mezi příbuzenstvem. Nezařadila jsem ani dotazy, u nichž není jednoznačně možné rozhodnout, zda se jedná o názor tradovaný v rodině, či zda jde o výklad jiný (např. „Údajně mé jméno Dufek vzniklo podle francouzského jména Douffet, což byl podle Svobodného slova z roku 1968 francouzský šlechtic, který se za svatých válek vracel přes Moravu se svým vojstvem a zastavil se u Veverské Bítíšky a tam založil rod Dufků. Moje rodina pochází z Vysočiny, takže by to mělo sedět.“).

Začneme-li statistikou, vidíme, že zcela jednoznačně převažují pověsti o domnělém francouzském původu, což potvrzuje úvodní Benešovo tvrzení. Ze 70 pověstí jich 32 hovoří o původu z Francie (*Anft, Aubus, Bartoň, Bazinek, Boucník, Briol, Burda, Dekiský, Devera, Doucha, Faměra, Filip, Franc, Frank, Haubert, Havlen, Hynšt, Kábrt, Kanta, Karabina, Klail, Kundrata, Laciga, Mareth, Merta, Oudrán, Pisinger, Reimont, Roule, Špavor, Tetur, Ždímal*), další 3 uvádějí francouzský původ jako možnou variantu vedle německého (*Charfreitag*), švédského (*Dundr*) či italského (*Jozefy*). Z těchto 32 pověstí jich pak celých 25 považuje za zakladatele rodu francouzského vojáka z doby napoleonských válek (1805), u 2 dalších rodin byla tato pověst tradována též, ale genealogickým výzkumem ji sami vyvrátili. U jedné rodiny se má jednat údajně o francouzského vojáka z doby války o habsburské dědictví (1740–1748). Schéma pověsti o francouzském vojákovi je vždy stejné: raněného vojáka se po bitvě ujali místní, ošetřovali ho, zamiloval se tu a zůstal.

Naprosto shodný příběh se vypráví i o švédských vojácích, kteří tu podle pověsti měli zůstat po 30leté válce (1618–1648). Od raněných či zběhlých Švédů odvozuje svůj původ 9 rodin (*Donal, Fleyberk, Gustab, Christen, Ille, Linhart, Milt, Štaud, Švejda*) a v 1 případě se v souvislosti s touto válkou hovoří o zraněném Norovi (*Grégr*). V rodu *Donalů*, „se traduje pověst, že Donal byl voják doprovázející nějakou švédskou princeznu do Čech a prý tu zůstal“. V dalších 3 pověstech vystupuje švédský původ jako možnost vedle německého. V našem materiálu nacházíme ještě 4 další pověsti vyprávějící o tom, že „naši předkové snad tady zůstali po třicetileté válce“, ovšem nedozvídáme se v nich, odkud měli údajně přijít či jaké měli být národnosti, proto je do grafu nezařazuju.

V 7 rodinách hledají své kořeny v Itálii (*Bol, Bembilo, Černobila, Domáň, Fiant, Kop, Škribba*), u jedné je pak italský původ jako možnost vedle francouzského. Uvádí se, že k nám přišli „jako dělníci na stavbě železnice“ (2x), že „kopali rudy a tunely“ (1x).

Stejně početná je skupina pověstí odvozujících původ rodiny z Polska (*Měntiel, Měřva, Nierostek, Ponikelský, Tremčinský, Vopalecký, Zych*), v jednom případě je domnělý původ buď polský, nebo maďarský (*Hiper*).

Zajímavé je, že pouze u 3 rodin se spekuluje o možném původu německém, ale u všech jde jen o jednu z možností, tou druhou je Švédsko (*Lenkvík, Egrt, Danner*).

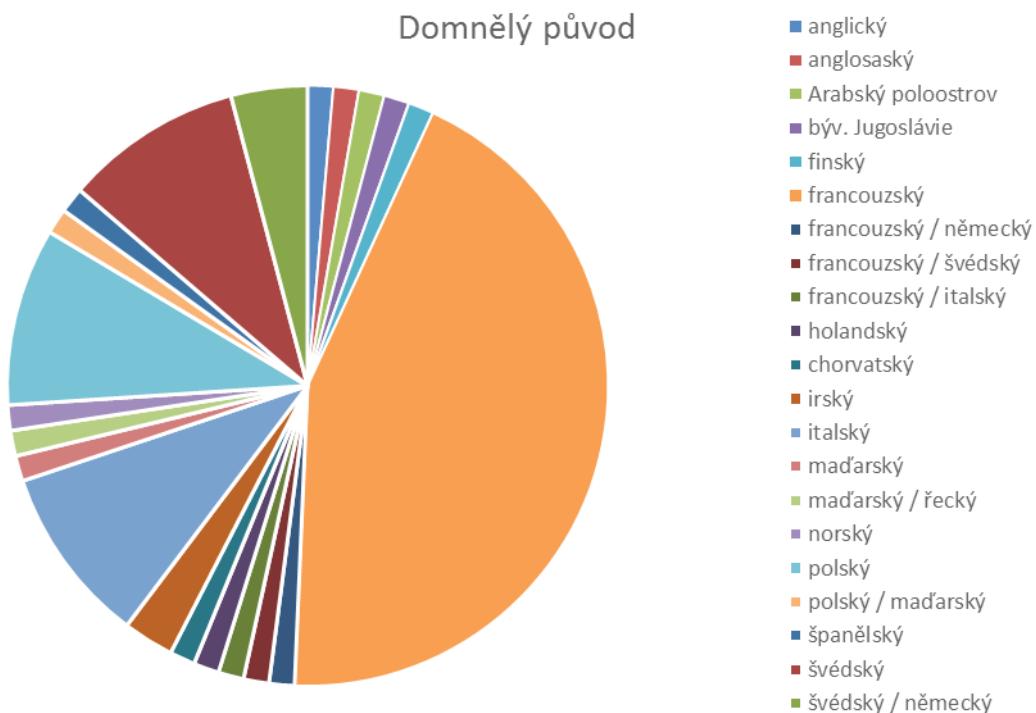
Ve 2 rodinách se tradiuje, že pochází z Irská (*Elis, Konejl*). V jedné z nich kvůli tomu dokonce začali zpracovávat rodokmen, ale jak píše posluchač: „Jsem již v roce 1620 a pořád jen zemědělci žijící na hranicích Čech a Moravy.“

Ostatní národnosti jsou zastoupeny 1 výskytem: o rodu *Staffen* „babička říkala, že přišel z Anglie někdy v 18. století“, *Bryknarovi* „byli původem snad Anglosasové“, *Habal* „měl přijít s vojskem někdy kdysi odkudsi z prostoru Arabského poloostrova“, *Polič* „přišel z dřívější Jugoslávie někdy v 18. století“, *Kakala* měl být „kovář, který přišel do naší části Slezska z Finska“, *Kališ* „pochází z Holandska“, *Stolejda* prý byli „tři kováři z Toledo“.

Příjmení *Doucha* si jedna rodina spojuje s původem z Francie („předkové přišli do Čech někdy ve 14. století, prvně se objevuje v r. 1547 v berní rule“), v další se tradiuje původ z Chorvatska.

V některých pověstech o tajemném cizinci hraje roli i jeho domnělý šlechtický stav. O něm je přesvědčen rod *Merta* („Tatínek mi říkával, že příjmení pochází z francouzštiny snad po nějakých předcích ‚modré krve‘.“), *Dundr* („Od mládí jsem věděla, že předkové přišli ze severní Francie v roce 1595, vlastně byli nuceni odejít. Patřili k nižší šlechtě a dostali se do sporu s krá-

lem. Tak to našla v historii rodiny v šedesátých letech minulého století sestřenice mojí maminky. Předkové se na konci 16. století usadili u Kladna v obci Lotouš. Předkové přišli do Čech i s erbem, který jsem našla v knize erbů.“) a *Hereyk* („Jedna z mých tetiček tvrdila, že jde o maďarskou šlechtu.“). U dvou dalších rodin se uvádí, že se cizinec na naše území dostal spolu s nějakým šlechticem – *Nierostek* („Rodinná tradice hovoří, že nás rod přišel na těšínské Slezsko s rodem Larisch-Mönnichů.“) a *Vopalecký* („Babička mi tehdy řekla, že v 19. stol. vedla krajem kolem Sušice cesta, kudy jezdily kočáry s panstvem zejména z Polska, z Krakova, směrem do Švýcarska na léčení s nemocnými s TBC a pak se touto cestou po léčbě pacienti vraceli zpět. Babička se dozvěděla, že otec jejího tchána byl původem z Polska a byl kočí jedné polské hra-běnky a při zpáteční cestě těžce onemocněl horečkami, takže jeho funkci kočího převzal náš český občan a odvezl panstvo do Krakova. O mladého polského kočího pečovala praprabába, zamilovali se, Polák zůstal u nás a převzal hospodářství, založil rod a jmenoval se Vopalecký.“).

Graf 1: Domnělý původ tazatelů

Patrný je velký nepoměr mezi příjmeními domněle francouzskými (32) a ostatními v našem korpusu. J. Beneš (1984a, s. 17) přitom v souvislosti s Francouzi uvádí, že Čechů s francouzským příjmením (jako *Beaufort*, *Desort*, *Le Breux*, *Vieulzouef*) je daleko méně než Čechů s příjmeními např. italskými.¹ Francouzi k nám v takovém počtu nepřicházeli. Zajímavé je také to, že si lidé

¹ Italové se k nám dostávali spíše samostatně, byli to architekti, umělci a umělečtí řemeslníci, uplatňovali se také zedníci, „takže slovo Vlach, označující národnost, se u nás stalo synonymem slova zedník“. Lukrativní

příchod Francouzů na naše území spojují primárně s válečným tažením, přitom Francouzi, kteří k nám zamířili, „byli učitelé francouzského jazyka, když se francouzština v 18. století stala módním jazykem, taneční mistři a učitelé ušlechtilého chování, dále rukavičkáři, kuchaři. Zhruba řečeno byli to odborníci uspokojující drobnější „vyšší“ potřeby“ (Beneš, 1984a, s. 17). Francouzi k nám přicházeli jednotlivě, nikoli jako proud, výjimku tvoří podle J. Beneše (1984a, s. 18) skupina Lotrinčanů, které r. 1763 do Čejče přivedl František Lotrinský, manžel císařovny Marie Terezie. Vedle této obce Čejč leží Čejkovice. Jedna posluchačka nám napsala o příjmení *Kundrata*: „Jako dítě jsem slyšela, že pochází z Francie, když Francouzi osídlovali okolí Čejkovic.“ Příjmení *Kundrata* je s Francouzi spojováno nejspíše proto, že je motivačně neprůhledné a je pociťováno jako cizí, proto je dáno do souvislosti s cizinci zde žijícími, ovšem jeho původ je jiný.²

2. Údajné motivace vzniku příjmení

2.1 Příjmení shodná či podobná s cizími vlastními jmény

Řada cizích příjmení byla časem zkomolena, přeměněna a přizpůsobena češtině. Někteří posluchači proto interpretují svá současná příjmení jako pozdější zkomolené či upravené podoby původních jmen. Nacházíme dokonce i etymologickou pověst o tom, jak mělo údajně postupně ke změnám v příjmení docházet, než vznikla jeho „současná“ podoba:

GRÉGR³ – „Zanechal u své lazebnice v Olomouci nejen sebe, ale i svého Gregrsona. (Ve světě toto příjmení existuje.) U Nora to měl být asi Greegersen, ale to matriky moc neřešily. Pak se tito původně severští Jiříkové začali zkracovat. Naše větev Gregers... Až z toho zbylo Grégr.“

Lidová etymologie pracuje s homofonií, homografií či paronymií. Interpreti se na základě zvukové či grafické podobnosti s jinými cizími příjmeními domnívají, že je mezi nimi souvislost:

ČAGAL⁴ – „Rodinná legenda vypráví, že se snad jedná o počeštěné příjmení Csagal, Chagall.“

KÁBRT⁵ – „V rodině se říká, že původem je francouzské z příjmení Chabert.“

bylo konsesované řemeslo komínků. Větší skupiny přicházely při rozsáhlějších pracích, např. v 18. století na stavbu císařských silnic, v 19. století při stavbě železničních tratí a pak na lesní práce v důsledku napadení lesů kůrovcem. Po vykonání prací se pak vraceли domů, kde nechali rodiny (Beneš, 1984c, s. 259). Vynikající pověst mívali italští herci, tanečníci a hudebníci, proto i někteří čeští hudebníci hledající uplatnění v cizině překládali svá příjmení do italštiny (např. *Růžička na Rosetti*) (Beneš, 1984c, s. 260).

² Příjmení *Kundrata* stejně *Kundrát* nebo *Kunderka* pochází z rodného jména Kunrád se vsuvným -d-, což je varianta německého jména Konrád. To se vykládá jako „smělý rádce“. Jako příjmé je *Kundrát* hojně zastoupen již v Berní rule z roku 1654. Nejvíce nositelů příjmení *Kundrata* žije v Kyjově, Hodoníně a Uherském Brodu, celkem jich v evidenci obyvatelstva najdeme 322 (Moldanová, 2010, s. 99; Kotík, 1894, s. 23; Beneš, 1962, s. 58; Beneš, 1998, s. 109; Knappová, 2002, s. 22; Knappová, 2010, s. 211).

³ Příjmení *Grégr* se vykládá z německé podoby řeckého rodného jména Gregorios. Českou variantou Gregoria je Řehoř, nikoli Jiří. V norštině má toto rodné jméno podobu Gregor stejně jako v němčině. Norská patronymická příjmení se tvoří příponami -sen/-son/-son ve významu „syn“, takže příjmení Gregorova syna by bylo *Gregorsen* nebo *Gregorson*. Jako příjmé je *Gregr* doložen v Berní rule z roku 1654. V současnosti u nás žije 466 nositelů tohoto příjmení (Moldanová, 2010, s. 56; Kotík, 1894, s. 30; Beneš, 1998, s. 164; Majtán, 2014, s. 61; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

⁴ Příjmení *Čagal* je patrně z nářečního slovesa čaganiti, tj. „do hlavy vtloukat“, „vykládat“. Jedná se o pojmenování podle vlastností a způsobu mluvy. V současnosti u nás žije jen 28 nositelů příjmení *Čagal* (Kotík 1894, s. 43; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

⁵ Příjmení *Káprt* se vykládá z německého rodného jména Gebhart. Jako příjmé jej ve formě *Kabrt* nacházíme již v Berní rule z roku 1654. Příjmení *Káprt* dnes nosí 817 obyvatel, nejvíce jich najdeme v Turnově a Náchodě (Moldanová, 2010, s. 79; Beneš, 1962, s. 54; Kotík, 1894, s. 101; Beneš, 1998, s. 124, s. 132, s. 152; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

KONEJL⁶ – „Tvrdíval, pokud si pamatuji, že jméno Konejl pochází z chybného přepisu irského O’Neil.“

Ve výše uvedených případech se jedná o mylné interpretace. Za pravdu můžeme dát jen pověsti, která se domnívá, že u příjmení *Gustab* „možná nějaký matrikář před stovkami let se přepsal, když původně jméno znělo Gustav“. Pokračování této pověsti, že totiž toto příjmení „připutovalo spolu se švédskými vojáky při 30leté válce“, je však již sporné. Rodné jméno Gustav, z nějž příjmení vzniklo, je sice švédského původu, ale používá se i jako zkrácená forma latinského rodného jména Augustýn a je rozšířeno v mnoha evropských jazycích (srov. Knappová, 2010, s. 181).

V našem materiálu máme i dvě pověsti, které jsou založeny na podobnosti příjmení a místo jména,⁷ kde jsou proto hledány rodové kořeny:

AUBUS⁸ – „Sešel jsem se s tímto jménem také na Sicílii a na Skypu jsou adresy do Francie. Ve Francii je několik obcí se jménem Aubusson⁹ a je tak pojmenována i starší kultura.“

ČERNOBILA¹⁰ – „V naší rodině kolují legendy, že snad předci pocházeli ze severoitalské oblasti, od jezera Como, přímo z městečka Cernobbio.“

„Shody našich příjmení s příjmeními jiných národů mívají příčinu v tom, že vznikla ze stejných mezinárodních slov (kaplan...) a hlavně jmen (Josef, Valentin...)“ (Beneš, 1984b, s. 251). Zvláště u příjmení vzniklých z rodných jmen je pak obtížné posoudit hodnověrnost rodinných pověstí a odpovědět na otázku: „Nakolik může být tato možnost pravdivá?“ Týká se to příjmení jako *Filip*,¹¹ *Christen*¹², *Reimont*¹³ atd. Tato rodná jména, z nichž příjmení vznikla, nacházíme ve většině evropských jazyků v různých hláskových obměnách.

⁶ Příjmení *Konejl* dnes nosí jen 89 obyvatel. J. Beneš jej vykládá z německého rodného jména Konrád. To je jméno, které je u nás užíváno od středověku a vykládá se jako „odvážný rádce“. (Kotík, 1894, s. 108; Beneš, 1998, s. 109; Knappová, 2010, s. 211).

⁷ Lidové etymologii se v souvislosti s toponymi věnoval J. David (2001, s. 34 – 39; 2010, s. 57 – 70).

⁸ Koncovku -us nacházíme u příjmení odvozených z první části rodných jmen jako *Jirus*, *Karlus* nebo *Pavlus*. Mohli bychom uvažovat o motivaci francouzským rodným jménem Aubert, které je variantou rodného jména Albrech. Ovšem možná bychom tak daleko ani nemuseli, protože jednou z českých nářečních variant rodného jména Albrecht je Aubrecht. V současnosti u nás žije 78 nositelů příjmení Aubus (konzultace s J. Matúšovou; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

⁹ Francouzské toponymum Aubusson se vykládá buď ze jména majitele Albucius apod., nebo jako složenina z aube, tj. „bílý“, a busson, tj. „les“ ([fr.wikipedia.org/wiki/Aubusson_\(Orne\)#Toponymie](https://fr.wikipedia.org/wiki/Aubusson_(Orne)#Toponymie), cit. 1. 6. 2017).

¹⁰ Příjmení Černobila bylo nejspíš utvořeno z přídavného jména černobílý příponou -a: pro člověka s černými vlasy a bílou pletí. V Kottově slovníku najdeme i adjektivum černobledý. Obdobně jsou z přídavných jmen utvořena i příjmení *Bohata* z bohatý, *Škareda* ze škaredý atd. Nejvíce osob s příjmením Černobila žije ve Valašských Kloboucích, celkem jich v evidenci obyvatelstva napočítáme 124 (konzultace s J. Matúšovou; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

¹¹ „Traduje se u nás, že nás pradědeček přišel do Čech z Francie s armádou.“ – Příjmení *Filip* vzniklo z rodného jména Filip. Francouzská podoba je Philippe. Jak ve Francii, tak u nás je to příjmení běžné, u nás je 140. nejrozšířenější, v současnosti jej nosí 7 306 osob (Knappová, 2002, s. 18; Majtán, 2014, s. 21; Beneš, 1962, s. 51; Mates, 2002, s. 62 – 63; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

¹² „Asi zůstanu u verze o zběhlém švédském vojákově ze třicetileté války...“ – Jako příjmí je *Christen* doložen v Berní rule z roku 1654. Vykládá se z německé podoby rodného jména Christian. Jeho českou variantou je Kristián, znamená „křesťan“, „Kristu zasvěcený“. Švédskou formou rodného jména Christian je Kristian nebo Kristen. Příjmení *Christen* dnes v ČR nosí 44 obyvatel. (Beneš, 1962, s. 90; Moldanova, 2010, s. 73; Beneš, 1998, s. 164 – 165; Knappová, 2010, s. 212 – 213; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

¹³ „Děda si myslel, že nějaký napoleonský voják u nás zůstal a oženil se tady.“ – Příjmení *Reimond* je vzácné, dnes jej nosí jen 15 obyvatel ČR. Již v Berní rule z roku 1654 máme doloženo příjmí ve formě *Reimond*. Vykládá se z německého rodného jména Raimund. To pochází ze staroněmeckého Raginmund a používá i ve

LINHART¹⁴ – „Moje babička říkala, že máme v předcích švédského vojáka. Nedávno jsem na ČT sledovala švédsko-dánský seriál a tam jsem si všimla jména Lindhardt.“

Nacházíme i „česká příjmení z francouzských příjmení vojevůdců z třicetileté války, jsou dědictvím po propuštěných vojácích, kteří se vychloubali, že sloužili pod tím nebo oním generálem“ (Beneš, 1984a, s. 21). Totéž můžeme říci i o příjmeních ze jmen italských feudálů a vojen-ských hodnostářů, kteří se u nás usadili po Bílé hoře (Beneš, 1984c, s. 261). Z našeho rozhlaso-vého materiálu by sem patřilo příjmení *Banýr*, které vzniklo podle D. Moldanové (2010, s. 29) jako přezdívka člověku, který sloužil v pluku švédského generála Johana Banéra za 30leté války; další možný výklad by byl z německého apelativa *Baner*, tj. „prapor“, takže *Banýr* by byl praporečník.

Jindy je přičinou shody jen náhodná stejnost nebo nápadná podoba slov z nepříbuzných jazyků (Beneš, 1984b, s. 251). V našem materiálu nacházíme dva dotazy, v nichž se posluchači podivují tomu, že našli shodu mezi svým příjmením a zahraničním toponymem, protože tato shoda ne-zapadá do tradovaného příběhu o jejich původu, žádají proto vysvětlení, jak je to možné:

HULATA¹⁵ – „Při mé návštěvě Izraele jsem zjistila, že je tam území,¹⁶ které se jmeneuje právě takto.“

KALIŠ¹⁷ – „V rodině se traduje, že to pochází z Holandska (něco jako chudý). Zároveň je ale i město v Polsku Kalisz,¹⁸ což mi moc nejde dohromady.“

V pověstech můžeme pozorovat např. i mylnou dekompozici, což je postup, kterého využívá lidová etymologie velmi často. Výsledkem je pak domnělá původní podoba příjmení, která ovšem není podložena genealogickým výzkumem a je pouhou spekulací, aby zapadla do příběhu:

francouzštině, a to v podobě Raymond (Kotík, 1894, s. 30; Beneš, 1998, s. 160; Beneš, 1962, s. 54; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

¹⁴ Linhart je česká podoba německého rodného jména Leonhart, která vznikla z jeho hornoněmecké varianty Lienhart, u nás se více vžilo ve formě Leonard. Sv. Linhart byl uctíván jako ochránce dobytku a úcta k němu u nás šířili především cisterciáci, bylo mu u nás zasvěceno několik kostelů. Jako příjím je *Linhart* doložen již z roku 1490 z Jiřetic. Příjmení *Linhart* je u nás dosud rozšířené, nejvíce jeho nositelů žije v Praze, celkem jich najdeme 6 595 (Moldanová, 2010, s. 106; Kotík, 1894, s. 25; Mates, 2002, s. 151 – 152; Kohlheimovi, 2005, s. 430; Beneš, 1962, s. 54; Beneš, 1998, s. 102, s. 109, s. 151; Svoboda, 1964, s. 180; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

¹⁵ D. Moldanová vykládá příjmení *Hulata* ze slovesa hulákat, jako pravděpodobnější se však jeví výklad A. Kotíka ze slovesa hulati, tj. „těkat“, „veseliti se“, „dováděti“. *Hulata* tedy patří do kategorie příjmení podle činnosti, případně povahy. Je to příjmení vzácné, v současnosti jej používá pouze 37 obyvatel, většina jich žije v obci Hustopeče (Beneš, 1962, s. 88; Moldanová, 2004, s. 70; Kotík, 1894, s. 94; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

¹⁶ Hulata je anglická transkripce názvu kibucu, který vznikl ve 30. letech nedaleko jezera Chula v Chulském údolí. Správný český přepis jména חַלָּתָה zní Chulata (<https://cs.wikipedia.org/wiki/Chulata>, cit. 23. 6. 2017).

¹⁷ Podle D. Moldanové stálo na začátku rodné jméno Gallus, z něj vznikl Gála a z něj hláskovou změnou Kála. Z Kála pak máme řadu odvozenin jako *Kalaš*, *Kaleš*, *Kaloš* i *Kališ*. Jako příjím je *Kališ* doložen již v Berní rule z roku 1654. Dnes najdeme v ČR 813 osob s příjmením *Kališ*, nejvíce v Ivančicích a v Praze (Moldanová, 2010, s. 80; Kotík, 1894, s. 89; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

¹⁸ A. Kotík příjmení *Kališ* spojoval se slovesem kalit nebo kálet (obojoí odvozoval od apelativa kal), tento výklad je však méně pravděpodobný. S kalem však souvisí místní jméno zmíněného polského města Kalisz, vykládá se totiž z apelativa kał ve významu „bahno“, „mokřina“, nejspíše podle charakteru terénu.

DEVERA¹⁹ – „Při napoleonských válkách zůstal v Sepekově na Písecku raněný francouzský voják de Vere.“

ŽDÍMAL²⁰ – „Ve věti příbuzenstva rodu Ždímalů koluje legenda také o nějakém francouzském předkovi jménem Jean de Mal, zkomolením výslovnosti vzniklo ono Ždímal.“

2.2 Příjmení z etnonym

Příjmení motivované jménem etnickým nebo jménem nějaké země či zahraničního města se sice často vztahovalo k původu takto pojmenované osoby a k místu, odkud přišla, ale nemuselo to tak být nutně vždy. Příjmení jako *Uher*, *Španěl*, *Vlach*, *Šváb*, *Flanderka*, *Engliš* atd. mohla být i narážkami na cestování, záliby, obchodní vazby, válečná tažení (např. *Tureček*) apod. Např. naše příjmení *Francouz* je staré, doložené jako příjímí již z roku 1433 (Beneš, 1984a, s. 21). Z etnonymu lze vyložit příjmení *Frank* a *Švejda*²¹, která nacházíme v našem korpusu, ovšem u obou jsou možné i jiné motivace, které lidová etymologie pověstí pomíjí, protože nezypadají do předem utvořené představy o cizincích.

FRANK²² – „Domorodým obyvatelům bylo zatěžko vyslovovat jejich francouzská jména. Tak si řekli, jsi z Frankrajchu, tak se budeš jmenovat Frank.“

¹⁹ Ve staroslověnštině bylo apelativum *dever*, a to ve významu „svagr“ nebo „zet“, ve staré češtině se používal výraz *deveř*. Formu *dever* nacházíme ve slovenštině a jako motivaci příjmení *Devera* ji uvádí i M. Majtán. Na Slovensku dnes nosí příjmení *Devera* 32 rodin, u nás je to 426 osob. D. Moldanová odvozuje příjmení *Devera* i z šumavského nářečního slovesa *devěřit* se, tj. „sem tam se pohybovat“. Uvažovat bychom snad mohli i o dalším výkladu – ve slovníku německých příjmení H. Bahlowa nacházíme příjmení *Devermann* vyložené jako pojmenování podle místa bydliště z pomístního jména *Dever* označujícího „slatinu“, „rašelinistě“ (Moldanová, 2010, s. 42; Beneš, 1962, s. 207; Bahlow, 1967, s. 96; Majtán, 2014, s. 85; Kotík, 1894, s. 130; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

²⁰ Příjmení *Ždímal* vzniklo ze slovesa *ždímat*, které znamenalo nejen „zbavovat vody“, ale i „vymáhat peníze nebo nějakou službu“, zkrátka násilím někoho *ždímat*, vydírat. Jako příjímí je *Ždímal* doložen již v Berní rule z roku 1654. Nejvíce *Ždímalů* najdeme v Chrudimi a Pardubicích, celkově jich pak žije v republice 252 (Moldanová, 2010, s. 226; Kotík, 1894, s. 108; Beneš, 1962, s. 274; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

²¹ V roce 1929 vyšla v časopise *Naše řeč* následující výzva: „Mladý švédský učenec, přítel a býv. stipendista naší republiky, který se již několik let zabývá dějinami styků československo-švédských a sbírá z našeho lidového podání látku týkající se vzpomínek na Švédy v Čechách, zejména z doby třicetileté války, požádal naše vyslanectví v Stockholm, nebylo-li by možno podniknouti u nás anketu o příjmení Švéda, Švejda a p. Při ní by šlo zvláště o zjištění věcí naznačených v otázkách níže uvedených, jež se obracejí především k příslušníkům rodin s těmi a podobnými příjmeními, ale nevylučují ovšem pomocí krajanů jiných. 1. Kdo byl nejstarší známý příslušník Vaši rodiny? Kdy a kde žil? Kde lze nalézti údaje o jeho původu? 2. Je Vám jinak něco známo, pokud jde o původ Vaši rodiny? 3. Udržuje se ve Vaši rodině tradice, že pochází ze švédského důstojníka nebo vojáka, který se po třicetileté válce usadil v zemi? 4. Je Vám známo, zda se jména Švéda, Švejda a p. užívalo jako přezdívky a jaký význam mu byl přikládán? — Tyto dotazy uveřejňujeme na vyzvání ministerstva šk. a nár. osv. a prosíme čtenáře, kteří by k nim mohli podat nějaké vysvětlení, aby je laskavě poslali naši redakci.“ (Švéda, Švejda a pod., 1929, s. 188 – 189)

²² Jednou z možných motivací příjmení *Frank* bylo rodné jméno František (německy Franz nebo Frank). Dále se příjmení *Frank* vykládá z místního jména Franky, což je historické a jazykové území v povodí řeky Mohanu, které dnes patří z větší části k Bavorsku. Nositel příjmení *Frank* odtud mohl pocházet nebo mohl mít na tuto lokalitu nějakou jinou vazbu (např. obchodní). *Frank* bylo ale nejen označení pro Němce z této oblasti, ale dříve i pro Francouze. A aby to nebylo tak jednoduché, tak V. Mates upozorňuje na to, že si jméno *Frank* mohl přinést některý z předků i z tureckého zajetí, neboť bylo starým arabským a tureckým označením pro Evropany a křest'any vůbec. Dnes je to příjmení rozšířené, nosí jej 3 552 osob (Kotík, 1894, s. 133; Bondyová, 2006, s. 91; Majtán, 2014, s. 17, s. 56 – 57; Svoboda, 1964, s. 194; Beneš, 1998, s. 237; Mates, 2003, s. 78 – 80; Matúšová, 2015, s. 19; Beneš, 1962, s. 183; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

ŠVEJDA²³ – „Švédové kupříkladu sváželi své raněné do obce Bolinka u Vlašimi, kde je dodnes spousta lidí s příjmením Švejda, a to proto, že vojsko sebral děvčata z širokého okolí na ošetřování svých raněných. Mnozí vojáci se uzdravili, a protože byli mladí, tak se „sestřičkami“ zplodili mnoho dětí a takové dítě po Švédovi, jak se tehdy říkalo po Švejdovi, se dodnes jmenuje Švejda a dodnes má snad z 95 % blond vlasy a modré oči.“

2.3 Příjmení z přezdívek

Rodinné etymologické pověsti vysvětlují některá příjmení i tím, že vznikala z přezdívek, které nahradily původní cizí příjmení, která se místním špatně vyslovovala a pamatovala:

ILLE²⁴ – „Vzniklo z latiny, ilo nebo ile v tomto jazyku znamenalo ten onen, neboť prý to bylo zjednodušení složitého jména švédského vojáka po 30leté válce, jež mu příkří farář farnosti, kde tento voják zůstal.“

KARABINA²⁵ – „V rodině se říká, že prapra...bába se zamilovala do raněného vojáka v době napoleonských válek, který měl karabinu. Nakonec na Moravě zůstal a jí se začalo říkat ,ta od karabiny – karabinová .“

2.4 Příjmení z cizojazyčných apelativ

Lidové výklady nevztahují domněle cizí příjmení pouze k jiným vlastním jménům, ale dávají je do souvislosti i s cizími apelativy, stojí za tím podvědomá snaha spojovat slova s jinými známými slovy. Zvuková podobnost (paronymie), případně úplná či částečná totožnost (homonymie) je přitom základní a v podstatě jedinou podmínkou lidové etymologie (srov. Rejzek, 2009, s. 9, s. 29). Některé pokusy o etymologické výklady, které nám někdy posluchači píší, jsou přitom značně kuriózní, vycházejí např. i z indiánských či afrických jazyků, protože si na internetu dohledali, že se v nich používá slovo, které připomíná hledané příjmení. To se však

²³ Příjmení Švejda se vykládá z etnonyma Švéd. Nemuselo však jít nutně o potomka švédských žoldnéřů, ale i o přezdívky obyvatelům některých vsí, hospodským žvanilům a obratným lidem, jak uvádí J. Beneš. „Ještě dlouho po skončení třicetileté války se malým dětem vyhrožovalo, když zlobily, že na ně přijde Švéd, který se tak na několik století zařadil mezi všechny ty Polednice, Klekánice a jiná strašidla“ (Saturka, 2010, s. 57). Máme i apelativum švejda s významem „hrubý člověk“, pak by se jednalo o pojmenování podle vlastnosti. Dále mohlo být příjmení Švejda odvozeno ze slovesa švejdat, tj. „šmatlat“, „pajdat“, jako přezdívka podle způsobu chůze. Švejda by mohl souvisej i s povoláním, sloveso švejdovat znamená „loužiti“, „rub kůže míchaninou vody vápenné a popela potříti a na sebe položiti, aby chlupy pustily“. Příjmení Švejda máme doloženo již z roku 1431, tedy dávno před třicetiletou válkou. Je to příjmení rozšířené, dnes jej používá 2 744 osob, nejvíce jich žije Praze, v Českých Budějovicích a Mladé Boleslavě (Moldanová, 2004, s. 193; Beneš, 1962, s. 184; Kotík, 1894, s. 53; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

²⁴ Příjmení Ille vzniklo z rodného jména Jiljí. Sv. Jiljí byl jedním z nejoblíbenějších středověkých světců, jedním ze Čtrnácti svatých pomocníků. V ČR nalezneme mnoho kostelů, které jsou mu zasvěceny. Ke zdvojení -ll- došlo vlivem němčiny. Jako příjím je Ille doložen již v Berní rule z roku 1654. V současnosti nosí příjmení Ille 99 mužů, přechýlenou podobu Illová, která se může vztahovat jak k formě Illa, tak k Ille, nosí 85 žen (Moldanová, 2010, s. 73; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

²⁵ J. Beneš vykládá příjmení Karabina z označení zbraně. Karabina je krátká puška nebo zkárcená varianta standardní dlouhé pušky, původně byla určena jako výzbroj jízdních jednotek pro svou menší délku, a tedy i lepší ovladatelnost. Kdo ale onu pušku nosil a zda to byl zrovna francouzský voják, onomastika opravdu neprozradi. U příjmení Karabina bychom snad mohli uvažovat i o odvození z nářečního přídavného jména karabaty, tj. „krabaty“, „vrásčity“, „svrasklý“, tím máme podle D. Moldanové motivovaná příjmení Karaba a Karabec, která patří do kategorie pojmenování podle vzhledu. Celkem u nás žije 112 nositelů příjmení Karabina. (Beneš, 1962, s. 237; Majtán, 2014, s. 46; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

týká zvl. individuálních výkladů, nikoli rodinných pověstí, na něž se zaměřujeme v tomto příspěvku. Mezi pověstmi v našem materiálu nacházíme tři takové konkrétní pokusy o výklad:

BARTOŇ²⁶ – „Má od rodičů zprávu o tom, že snad původ tohoto jména je z jakéhosi francouzského základu, něco jako ‚písar‘, a tedy že možná při napoleonských válkách tady zbyl nějaký bojovník.“

HAVLEN²⁷ – „Dle mého tatínka, který již nežije, pocházeli naši předci z Francie a snad výklad příjmení Havlen souvisí s lucernou, či světlem.“

KOP²⁸ – „Moje babička byla rozená Kopová a její předci asi přišli z Itálie do Čech kopat rudy a později tunely.“

U příjmení *Kop* je lidová etymologie jasně motivována českým slovesem kopat. U zbývajících dvou se mi nepodařilo zjistit, jak posluchači na tento výklad přišli, protože tu žádná zjevná souvislost s „písarem“²⁹ či „světlem“ není.

Domnívám se, že podobnost (grafická či výslovnostní) s cizojazyčnými apelativy mohla vést k domněnkám např. o italském původu příjmení *Domáň*³⁰ (srov. italské domani, tj. „zítra“) nebo *Škriba* (srov. scriba, tj. „písar“) či o francouzském původu příjmení *Doucha*³¹ (srov. francouzské douche, tj. „sprcha“).

3. Závěry

Podívejme se na to, co vede posluchače k přesvědčení, že je jejich příjmení cizí. Především se vesměs jedná o příjmení motivačně neprůhledná. U příjmení motivačně průhledných, jako je *Kakala*³² nebo *Ždimal*, jde naopak o snahu najít pro uživatele přijatelnější vysvětlení, než je to,

²⁶ *Bartoň* je časté české příjmení, dnes jej nosí 4 932 obyvatel. Patří mezi ta, která byla odvozena z rodného jména, v tomto případě Bartoloměj. Doklad o příjmu zapsaném jako *Barton* je již z roku 1393 (Moldanová, 2010, s. 29; Knappová, 2002, s. 16; Majtán, 2014, s. 18, s. 63; Mates, 2002, s. 17 – 18; Kotík, 1894, s. 11; Beneš, 1962, s. 95; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

²⁷ Příjmení *Havlen* vzniklo z rodného jména Havel. To je latinského původu (*Gallus*) a znamená „obyvatel Galie“. V současnosti u nás žije 373 nositelů příjmení *Havlen* (Kotík, 1894, s. 18; Moldanová, 2010, s. 61; Beneš, 1962, s. 94; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

²⁸ Příjmení *Kop* se vykládá buď z německého apelativa *Kopf*, tj. „hlava“, nebo může pocházet z rodného jména Jákob nebo Prokop. Máme i české příjmení *Hlava*. Jako příjím je *Kop* doložen v Berní rule z roku 1654. V současnosti u nás žije 1 285 nositelů příjmení *Kopp* a 456 *Kop* (Moldanová, 2010, s. 90; Beneš, 1998, s. 170; Kohlheimovi, 2005, s. 393; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

²⁹ Domnívám se, že možná právě doklad o nejstarším výskytu příjímí *Bartoň*, který uvádí jak J. Beneš, tak D. Moldanová, může stát za mylným spojením s písarem, je latinský a zní totiž „Bartholomei scriptorius, Barton“ neboli „písar Bartoloměj, (zvaný) Barton“ (Moldanová, 2010, s. 29; Beneš, 1962, s. 95).

³⁰ *Domáň* nejspíše souvisí s příjmením *Domaňa*, které nacházíme u A. Kotíka, který jej vykládá z místního jména obce Domanice. Mohli bychom snad uvažovat i o původu z místního jména Domanín. D. Moldanová pak odvozuje příjmení *Domaňa* a *Doman* z rodních jmen Domarad, Domaslav apod., popř. i z rodného jména Dominik. V současnosti u nás žije 60 nositelů příjmení *Domáň*, nejvíce jich najdeme v Náchodě. Forma *Domáň* je zachycena i ve slovníku polských příjmení, v Polsku je doložena jako příjím již z roku 1493 (Kotík, 1894, s. 147; Moldanová, 2010, s. 43; Beneš, 1962, s. 95; Rymut, 1999, s. 124).

³¹ Příjmení *Doucha* vzniklo z rodného jména Duchoslav. V současnosti jej u nás nosí 604 obyvatel (Moldanová, 2010, s. 43; Beneš, 1962, s. 58; Knappová, 2002, s. 14; Kotík, 1894, s. 17; Svoboda, 1964, s. 126; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

³² Příjmení *Kakala* se vykládá ze slovesa *kakat*, které nacházíme podle V. Matesa ve všech slovanských jazycích, i v němčině je podoba *kacken*, v latině je *cacare* a v řečtině *kakao*. Slovesná příjmení většinou odkazují k nějaké události. Příjmení *Kakala* dnes nosí pouze 3 osoby (Moldanová, 2010, s. 80; Mates, 2004, s. 209 – 210; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

které se nabízí. Zarážející je, že jako cizí jsou hodnocena i některá běžná a rozšířená česká příjmení jako *Bartoň* nebo *Burda*.³³ K domněnkám o cizím původu nepochybně svádí nezvyklý hláskový sklad, případně neobvyklé zakončení (*Jozefy*,³⁴ *Polič*):

LACIGA³⁵ – „V ústním, laickém podání nositelů tohoto příjmení se hovoří, že půjde o jméno původu francouzské, snad že zakladatelem byl nějaký voják z období napoleonských válek. Svádí k tomuto tvrzení první dvě písmena La.“

Mnoho příjmení v našem korpusu bylo odvozeno z rodných jmen (27). Velmi často byla tato rodná jména německá (např. Eckhart, Gebhard, Kunrád, Steffen aj.) nebo se jednalo o rodná jména u nás v současnosti méně obvyklá (např. Bartoloměj, Duchoslav, Jiljí). U příjmení z rodných jmen, která se užívají v mnoha evropských jazycích včetně češtiny, není vždy možné jednoznačně určit, odkud původní nositel příjmení pocházel.

Příjmení, která na základě analýzy hodnotím jako česká (17), byla odvozena od výrazů, které jsou nářeční, zastaralé a dnes neužívané, což přispívá k zatemnění původu a ztrátě povědomí o motivovanosti příjmení (např. *Devera* vzniklo ze staročeského deveř, tj. „svagr“ nebo „zet“; *Hynšt*³⁶ bylo označení pro „hřebce“; jako *Škriba* býval ve staré češtině označován „písar“, potažmo „vzdělaný člověk“, z latinského scriba).

Velká skupina příjmení je původem z němčiny (14), a to především ze střední horní němčiny, tj. jazyka dokumentů a literárních památek ze středního a jižního Německa z období středověku, zhruba od poloviny 12. stol. asi do roku 1500 (např. příjmení *Klail* je podle J. Beneše /1998, s. 312/ z německého apelativa Klei, tj. „hlinitá půda“; *Charfreitag* je „Velký pátek“ /Beneš, 1998, s. 329/, příjmení *Fiant* vykládá M. Gottschald /2006, s. 181/ z německého apelativa Feind, tj. „nepřítel“). Nejedná se tedy vesměs o tvary nářeční, jak zaznělo v Benešově tvrzení citovaném v úvodu této práce, ale přesto se jedná o výrazy, které jsou dnes asi většině lidí jen stěží srozumitelné. Několik příjmení bylo odvozeno z německých místních jmen (např. *Pisinger* z Piesing, Pitzing či Bissingen /Moldanová, 2010, s. 141; Beneš, 1998, s. 220, s. 224/, *Tetur* z Tettau /Moldanová, 2010, s. 196/).

³³ Příjmení *Burda* má hned několik možných výkladů. Nejčastěji vznikalo z rodného jména Burian. Ve staré češtině označovalo apelativum burda „boubí“ „svár“, „hádku“ a v nářečí na Rychnovsku znamená burda „malého zavalitého člověka“, přeneseně tedy šlo o hřmotného nebo silného, tělnatého člověka. Na Chodsku se užívá apelativum burda s významem „svršek v kartách“ nebo „břemeno“. Příjmení *Burda* je běžné, dnes jej nosí 4 900 obyvatel (Moldanová, 1983, s. 48; Mates, 2002, s. 34; Knappová, 2002, s. 11; Beneš, 1962, s. 127; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

³⁴ Příjmení *Jozefy* je odvozeno z rodného jména Josef. Koncovka -y se tam dostala z 2. latinského pádu od *Josephus* a je to vlastně obdoba českého patronymika *Josefů*. V současnosti u nás žije jen 44 nositelů příjmení *Jozefy* (Moldanová, 2001, s. 96; Kotík, 1894, s. 22; Knappová, 2002, s. 16; Majtán, 2014, s. 29; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

³⁵ M. Majtán vykládá slovenské příjmení *Paciga* z *Paco*, což je domácká podoba rodného jména Pavel. Stejně tak příjmení *Laciga* bylo patrně odvozeno od domácké formy *Laco*, tedy Ladislav. Nejvíce nositelů příjmení *Laciga* dnes žije v Otrokovicích, celkem jich v ČR najdeme 154 (Majtán, 2014, s. 59; Beneš, 1962, s. 82; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

³⁶ „Dle mých dosavadních informací se jedná o potomky zraněného francouzského důstojníka z bitvy u Slavkova. Původně asi s měkkým i, jeden z předků, aby dodržel český pravopis, provedl změnu na y,“ napsal nám posluchač.

U 2 příjmení můžeme potvrdit polský původ (*Nierostek*,³⁷ *Měřva*³⁸). U příjmení *Polič* snad lze však uvažovat o původu u jižních Slovanů, typická přípona *-ič* by tomu nasvědčovala, i když i u nás nacházíme stejně utvořená příjmení z rodných jmen jako *Havlič*, *Velič* apod. Výklad z francouzštiny snad připadá v úvahu u příjmení *Haubert* („někdo, kdo nosí nebo vyrábí drátěné koštily“), ovšem možné by bylo i odvození ze starého německého rodného jména *Hugobrant* neboli v češtině *Hubert* (Beneš, 1998, s. 269; Dauzat, 1951, s. 321). Na rozdíl od toho, co tvrdí rodinné pověsti, několik příjmení k nám doputovalo sice z ciziny, ale ne tak vzdálené – příjmení jako *Dekiský*³⁹ nebo *Tremčinský*⁴⁰ pocházejí nejspíše ze Slovenska.

Rodinné etymologické pověsti tvoří velice zajímavou vrstvu lidové slovesnosti. Na základě analýzy příjmení jsem však byla nutena většinu tradovaných rodinných pověstí odmítout jako smyšlenky a prezentované etymologické výklady hodnotit jako mylné interpretace. Alespoň z hlediska onomastického nic nenasvědčuje tomu, že by některá příjmení byla opravdu cizího původu, u jiných je pak původ jiný, než uvádí pověsti (jedná se především o příjmení německá).

Můžeme se jen dohadovat, co vede ke vzniku těchto pověstí. Snad za tím stojí snaha po určité výlučnosti a exotičnosti, touha po tom být něčím zajímaví. Jak již bylo řečeno v úvodu, bylo by třeba podrobit tyto rodinné pověsti důkladnému genealogickému výzkumu, který by vyvrátil případné pochybnosti.

Literatura:

- BAHLOW, H. 1967. *Deutsches Namenlexikon*. München: Keysersche Verlagsbuchhandlung, 1967. 588 s.
- BENEŠ, J. 1944. O našich příjmeních. In: *Naše řeč*, 28, 1944, č. 8, s. 172 – 173.
- BENEŠ, J. 1984a. Francouzská příjmení u nás. In: *Onomastický zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 25, 1984, č. 1 – 2, s. 17 – 22.
- BENEŠ, J. 1984b. Cizí příjmení připomínající svou podobou naše. In: *Onomastický zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 25, 1984, č. 3 – 5, s. 251 – 258.
- BENEŠ, J. 1984c. Italská příjmení u nás. In: *Onomastický zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 25, 1984, č. 3 – 5, s. 259 – 264.
- BENEŠ, J. 1962. *O českých příjmeních*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962. 356 s.
- BENEŠ, J. 1998. *Německá příjmení u Čechů*. 1. – 2. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 1998.
- BONDYOVÁ, R. 2006. *Rodinné dědictví. Jména Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Nakl. Franze Kafky, 2006. 208 s.
- DAUZAT, A. 1951. *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France*. Paris: Larousse, 1951. 667 s.

³⁷ Příjmení *Nierostek* máme doloženo v Polsku, vykládá se z neodrostlý, tj. „nedospělý“, „nevyrrostlý“. Patrně se jednalo o přezdívku podle vlastnosti. V ČR dnes žije jen 40 nositelů tohoto příjmení, z toho 16 jich najdeme v Havířově (Rymut, 2001, s. 154; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

³⁸ V Polsku je příjmení *Merzwa* i *Mierswa*, z od mierzwa, což je „stará sláma jako stelivo pro dobytek“ nebo též „chlévká mrvá“. Příjmení *Měřva* dnes nosí jen 16 obyvatel ČR, většina jich žije v Ostravě (Rymut, 2001, s. 93; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

³⁹ Příponou *-ský* se většinou tvořila příjmení z místních jmen, u příjmení *Dekiský* by se mohlo uvažovat např. o obci Dekýš v okrese Banská Štiavnica. Příjmení *Dekiský* dnes nosí jen 18 obyvatel, nejvíce jich najdeme v Kolíně (kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

⁴⁰ Příjmení *Tremčinský* je obyvatelské, odvozené z místního jména Trenčín. V současnosti u nás najdeme pouze 20 jeho nositelů. *Trenčinských* je dokonce jen 14 a podle evidence obyvatelstva tu žije i 10 *Trenčinských* (Beneš, 1962, s. 151; kdejsme.cz, cit. 1. 6. 2017).

- DAVID, J. 2001. Lidová etymologie a vulgarismy v toponymech. In: *Jazykovědné aktuality*, 2001, č. 3, s. 34 – 39.
- DAVID, J. 2010. Lidová a bakalářská etymologie vlastních jmen (na příkladu toponym). In: *Naše řeč*, 93, 2010, s. 57 – 70.
- GOTTSCHALD, M. 2006. *Deutsche Namenkunde*. Berlin: Walter de Gruyter, 2006. 622 s.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) 2002. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 604 s.
- KNAPPOVÁ, M. 2002. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. Liberec: Tax AZ Kort, 2002. 257 s.
- KNAPPOVÁ, M. 2010. *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* Praha: Academia, 2010, 783 s.
- KOHLHEIMOVI, R. a V. 2005. *Duden Lexikon der Familiennamen*. Berlin: Bibliographisches Institut, 2005.
- KOTÍK, A. 1894. *Naše příjmení*. Praha: J. Kotík, 1894. 290 s.
- MAJTÁN, M. 2014. *Naše priezviská*. Bratislava: Veda, 2014. 196 s.
- MATES, V. 2002, 2003. *Jména tajemství zbavená. Malá encyklopédie 250 nejčastějších příjmení*. I. díl: Praha: Epocha, 2002. 320 s. II. díl: Praha: Epocha, 2003. 382 s.
- MATES, V. 2004. *Jména tajemství zbavená aneb Příjmení pod mikroskopem*. Praha: Epocha, 2004, 298 s.
- MATÚŠOVÁ, J. 2015. *Německá vlastní jména v češtině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. 219 s.
- MOLDANOVÁ, D. 2010. *Naše příjmení*. Praha: Agentura Pankrác, 2010, 229 s.
- REJZEK, R. 2009. *Lidová etymologie v češtině*. Praha: Karolinum, 2009, 144 s.
- RYMUT, K. 1999, 2001. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*. Tom I. A–K: Kraków: Wydawnictwo naukowe DWN, 1999. 504 s. Tom II. L–Ż: Kraków: Wydawnictwo naukowe DWN, 2001. 772 s.
- SATURKA, J. 2010. *Švédové v Čechách za třicetileté války. Banerovo tažení do Čech v roce 1639*. Bakalářská práce. Praha: PF UK, 2010.
- SVOBODA, J. 1964. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964. 320 s.
- Švěda, Švejda a pod., In: *Naše řeč*, 13, 1929, č. 8, s. 188 – 189.

<https://cs.wikipedia.org/wiki/Chulata> [Online.] cit. 23. 6. 2017

[https://fr.wikipedia.org/wiki/Aubusson_\(Orne\)#Toponymie](https://fr.wikipedia.org/wiki/Aubusson_(Orne)#Toponymie) [Online.] cit. 1. 6. 2017

www.kdejsme.cz [Online.] cit. 1. 6. 2017

Summary

Family Legends about Foreign Origin of Surnames

This paper is based on an analysis of 70 radio listeners' questions about the origin of their surnames. It focuses on folk etymology and evaluation of surnames as "foreign". Family legends mostly consider the founder of the family to have been a French soldier who remained after the battle in Austerlitz, or a Swedish soldier from the 30-year-war, or an Italian. However, on the basis of my surname analysis, I was forced to reject most of the family legends as fiction. Their etymological interpretations of the surnames are misinterpretations based on random homonymy or similarity of surnames with other proper names or common names in unrelated languages.

Keywords: onomastics, surnames, family names, proper names, folk etymology, folklore, legend, foreign origin

Translačné procedúry v strojovom preklade (na príklade vlastných mien osôb)*

JURAJ GLOVŇA

Univerzita Konštantína filozofa, Nitra (Slovensko)

Autor pri analýze chybovosti v strojovom preklade z nemčiny do slovenčiny zistuje, že pri preklade vlastných mien osôb (antropónym) sa uplatňujú najmä tieto prekladateľské procedúry: emprunt, kalkovanie a sémantická transformácia. Ich spoločným menovateľom je častá „akontextovosť“ antropónym vo flektívnom morfologickom systéme slovenčiny.

Kľúčové slová: strojový preklad, prekladateľské procedúry, chybovosť v preklade, flektivnosť slovenčiny

Väčšina autorov štúdií o strojovom preklade vychádza z presvedčenia, že v súčasnosti neexistuje a zrejme ani v budúcnosti nebude existovať univerzálny, plne automatizovaný preklad strojom (SP), ktorý by sa svojou kvalitou vyrovnal klasickému humánemu prekladu, zhodovéному človekom. Ako rozhodujúci dôvod sa uvádzá fakt, že zariadenie na strojový preklad nemá schopnosť zakomponovať do procesu prekladu kontext, jeho segmentáciu a interpretáciu, nemá predispozície „odhalit“ reálnu situáciu a v konečnom dôsledku nemá ani prostriedky na „odhalenie“ syntaktickej a lexikálnej viacvýznamovosti (homonymie) a jej textovo podmienenej syntézy.

Analýzou strojom preložených nemeckých textov publicistického rázu¹ do slovenčiny sa pokúšame interpretovať prekladateľské sémanticko-formálne posuny v procese translácie *vlastných mien (antropónym)* strojom. Používame konfrontačno-komparatívnu metódu, vychádzame z porovnania onymických systémov obidvoch jazykov a teoretické východiská nám slúžia na interpretáciu konkrétnych chýb.

Súčasná onymická norma oficiálneho pomenúvania osôb v slovenčine je dvojmenná. Pozostáva z rodného mena a priezviska. Rodné meno je nededičné, pridáva sa pri narodení dieťaťa k priezvisku, t. j. k rodinnému menu, ktoré je dedičné. Spojenie *krstné meno* má religióznú motiváciu, je v súčasnosti s rodným menom rovnocenné, synonymné.² Rodné meno a priezvisko (v zjednodušenej podobe „meno a priezvisko“) sa pokladá z právneho hľadiska za oficiálne pomenovanie občana (muža a ženy) Slovenskej republiky, slúži na jeho identifikáciu a preto sa nemôže svojvoľne meniť. Rodné mená sa uvádzajú v slovenských kalendároch, existuje ich

* Príspevok vznikol v rámci projektu APVV 14-0336 *Typológia chýb strojového prekladu do slovenčiny ako flektívneho typu jazyka*. MŠ SR. Reg. č. 06K1130.

¹ V článku sú použité texty z nemeckých internetových novín Frankfurter Allgemeine, z týždenníka SPIEGEL (Nachrichtenmagazin) a z rakúskych regionálnych novín KLEINE ZEITUNG. Pri analýzach sú uvedené v poznámkach pod čiarou elektronické zdroje. Bol využitý internetový prekladač Google. [<https://translate.google.sk>]

² Termín pochádza z aktu krstenia detí v kresťanských cirkvách. V časoch socializmu sa používal iba termín rodné meno. Krstné meno bolo neoficiálne. Súbor krstných mien v cirkvách je ustálený a predpísaný, ide najmä o mená svätých, patrónov a iných osôb úzko spätých s dejinami cirkví. Por. napríklad nemeckú publikáciu V. Schäuberovej *Das Buch der Namen. Mit den Biographien aller wichtigen Namenspatrone und Heiligen* (2004).

oficiálny zoznam³. V slovenčine sa okrajovo vyskytujú mená s tzv. stredným menom (middle name), ktoré je príznakové napríklad pre americké mená: John Fitzgerald Kennedy. Obyčajne sa skracuje: *John F. Kennedy*. Na Slovensku sa môžeme stretnúť s takýmito menami: *Milan Stanislav Ďurica*, zväčša skrátene *Milan S. Ďurica*, *Cyril A. Hromník* a iné. Rehoľníčky majú tiež trojkomponentové meno. Prvé v poradí je rehoľné meno, ktoré dostávajú od rehole: *Hermana Jaroslava Matláková*.⁴

V slovenskej onymickej sústave je ustálené poradie: **rodné meno + priezvisko**. To platí pre väčšinu európskych jazykov. Sú však aj iné sústavy, napríklad v maďarčine je to naopak: najprv sa uvádzajú priezvisko, za ním rodné meno.⁵ Súčasťou priezviska vydatých žien môže byť tzv. rodné priezvisko, ktoré používali za slobodna po otcovi.⁶ Ide tu už o trojkomponentové vlastné meno.⁷ V strojovom preklade platí, že trojkomponentové mená stroj „prenáša“ do cieľového jazyka v identickej forme a v identickom poradí, mal by ich však podriadiť slovenskej flektívnej gramatike: všetky komponenty sa skloňujú, pri ženských priezviskách sa obidve priezviská aj prechýľujú (výnimky upravuje zákon).⁸

Ak porovnáme oficiálny slovenský dvojmenný model pomenúvania osôb s nemeckým spôsobom, zistíme prevažnú zhodu. Odlišnosti nachádzame v trojkomponentových menách s tzv. *druhým rodným menom*. Poradie nám určuje dôležitosť. Zatial čo v slovenčine v bežnej komunikácii oslovíme *Milana Stanislava Ďuricu* menom *Milan* (tak je to napríklad v Anglicku: David Michael Smith sa oslovouje menom David), v nemčine sa pokladá za dôležitejšie meno nachádzajúce sa bližšie k priezvisku: *Johann Wolfgang Schmidt* by bol skôr oslovený menom

³ Abecedný zoznam krstných mien, ktoré možno zapísat' na matrike, má 1587 mien, por. (<https://www.mimidarcek.sk/clanky/krstne-mena-ktore-mozno-zapisat-na-matrike-abecedny-zoznam-1587-mien>). V slovenčine je pre rodičov určená publikácia jazykovedcov M. Majtána a M. Považaja *Vyberte si meno pre svoje dieťa* (1998).

⁴ Z rozhovoru na <https://svetkrestanstva.postoj.sk/4163/hovorkyna-reholnikov-ak-sa-reholnici-neprebudia-bude-stagnovat-cela-cirkev>: Moje meno je Hermana. Mnohí sa ma pýtajú, prečo som si ho vybrala. V našej reholi sa rehoľné meno nevyberá, dostávame ho spolu s rehoľným odevom. Takže je to pre každú z nás prekvapenie. Ja som dostala meno po sv. Hermanovi, ktorý bol premonštrátom. Najprv som sa na to hnevala, lebo je to ľažké meno. Potom som sa stretla so sestričkou, ktorá sa tiež volá Hermana a je premonštrátkou. Spoznanie rehoľníčky s takým istým menom mi pomohlo prenieť sa cez toto tvrdé nemecké meno.

⁵ Napríklad meno básnika *Alexandra Petőfiho* sa píše v maďarčine *Petőfi Sándor*. Mená iných spisovateľov: *Madách Imre, Ilyés Gyula, Orkény István*.

⁶ O psychologickej a sociologickej motivácii ponechania si rodného priezviska píšu L. Garančovská a I. Kopášková v článku *Po svadbe s dvoma priezviskami* (http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak1/pdf_doc/15.pdf).

⁷ Treba tu rozlišovať zložené priezviská, ktoré sa píšu so spojovníkom (Mária Rázusová-Martáková) a mená s dvoma priezviskami. Snúbenci majú podľa zákona pri výbere mena tieto štyri možnosti: 1. Najčastejšie v súlade s tradíciou preberá manželka priezvisko manželovo [Ján Roháč + Eva Svoreňová = Eva Roháčová]; 2. Zriedkavo preberá manžel priezvisko manželkino [Ján Roháč + Eva Svoreňová = Ján Roháč Svoreň]; 3. Obaja si ponechajú pôvodné priezviská [Ján Roháč + Eva Svoreňová = Ján Roháč + Eva Svoreňová];

⁸ Manželka preberá priezvisko manžela, ponecháva si však svoje rodné (otcovské, dievčenské) priezvisko [Ján Roháč + Eva Svoreňová = Eva Roháčová Svoreňová]. V trojkomponentových menách, ktoré sa stali módnotou záležitosťou v ostatných rokoch, platí v poradí priezvisk úzus (upravuje ho Zákon o rodine č. 34/2005 Z. z.), že na prvom mieste je spoločné priezvisko, na druhom manželkino rodné. Tieto dve priezviská sa nikdy nespájajú spojovníkom.

⁹ Inštruktívnu štúdiu o gramatickom prispôsobovaní sa anglických proprií v slovenčine napísal M. Ološtiak *Morfologická adaptácia anglických proprií v slovenčine* [www.ff.unipo.sk/slovnik/Files/3-sklonovanie.pdf] / file:///C:/Downloads/3-sklonovanie%20(1).pdf.

Wolfgang. Rodné (krstné) mená delíme v slovenčine na mužské (Ján, Oto, Miroslav) a ženské (Eva, Alojzia, Dagmar), a to podľa kritérií prirodzeného a gramatického rodu. Ako obojrodotové meno by sme mohli uviesť v slovenčine krstné meno *Nikola* (Šuhaj Lúpežník a Nikola Gápová, slovenská hokejistka) alebo *Saša* (Saša Jány a Saša Urviská)⁹

V súčasnom onymickom systéme nemčiny platí teda predovšetkým dvojmenná sústava: rodné meno (Rufname, Vorname, krstné meno = Taufname) a priezvisko (Familienname, Zuname). Rodné mená mužského rodu majú rozličné zakončenia (Ludwig, Willy, Uwe, Bruno, Burkhard). Ženský rod sa takisto prejavuje variabilitou zakončenia (Christa, Teresia, Mathilde, Luise, Gertrud, Irmgard). Rodné mená v obidvoch jazykoch reprezentujú prirodzený rod.

Vlastné mená osôb mužského pohlavia v nemeckých publicistických textoch nepredstavujú v strojovom preklade do slovenčiny väčšie problémy. Jedno, či ide len o rodné mená, alebo len o priezviská, prípadne o celé mená, stroj ich „kopíruje“ v identickej podobe. Túto translačnú procedúru nazývame pojmom *emprunt* (z franc.). Stroj ich uvádza v slovenskom cielovom jazyku však zväčša v nominatíve bez ich zaradenia do syntaktickej funkcie, čím sa zastiera ich vetnočlenská platnosť.

V bohatom zozname slovenských aj nemeckých priezvisiek sú v menšej miere zastúpené formy, ktorých etymológia aj motivácia vzniku je zastretá a svojím hláskovým zložením predstavujú „unikáty“ bez sémantického reflexu k realite. Takéto mená stroj nevie identifikovať (ak ich nemá zakódované z paralelných textov), preto ich mechanicky „reprodukuje“. Sem by sme mohli zaradiť priezvisko **Geinitz**, ktoré svojím hláskovým zložením v súčasnej nemčine reprezentuje ako designátor arbitrárnu formu, ktorá nemá žiadny reflex k realite, to znamená, že stroj nemá žiadnu oporu ani v prípadnej apelatívnosti, preto – domnievame sa – danú lexému iba „presúva“ ako neznámy celok. Dokazuje to aj fakt, že rodné meno **Christian** (ináč v nemčine známe a frekventované) nechápe ako prvú časť dvojkomponentového onymického označenia, lež ako atribút anglickej proveniencie a preto na mieste mena autora článku: *19.09.2016, von CHRISTIAN GEINITZ* nachádzame v slovenskom texte takéto spojenie: *09/19/2016 od kresťanských Geinitz*. V tejto línií môžeme uviesť príklad¹⁰ na „transfer“ cudzích (exotických mien) v identickej forme:

TO: Ngugi wa Thiong'o aus Kenia, Ko Un aus Südkorea und etliche andere wären sicher auch würdige Empfänger der höchsten Ehrung der literarischen Welt gewesen.

SP: Ngugi wa Thiong'o z Kene, Ko Un Južnej Kórei a rad ďalších by určite boli dobre hodení príjemcu najvyššej cti literárnom svete.

Je to podobné ako aj v iných prípadoch, keď sa vo východiskovom teste objaví apelativum (napríklad kompozitum *Eissarg*), ktoré stroj nepozná. Vetu: *Weder Wetter noch Aasfresser konnten ihm etwas anhaben, denn gleich nach seinem Tod begann es wohl zu schneien, so dass er in seinem Eissarg überdauern konnte wie Schneewittchen.*, stroj prekladá takto: *Ani počasie, ani mrchožrúti sa ho mohol dotknúť, pretože hned' po jeho smrti, to asi začalo snežiť, takže to bolo schopné prežiť vo svojom Eissarg ako Snehulienka*. Podobne reaguje prekladač aj na

⁹ Je to však okrajový prípad (por. Encyklopédický slovník češtiny, 2002, s. 205). V nemčine je oveľa viac krstných mien pre obidve pohlavia (Uni-Sex Namen). Vznikli predovšetkým skrátením mien, majú oficiálny štatút (Chris) alebo familiárny príznak (Kay, Toni, Alex...).

¹⁰ V príkladoch uvádzame segment z textu originálu skratkou (**TO**), jeho strojový preklad (**SP**) a v prípade potreby vlastný preklad (**VP**).

(jemu) neznáme gramatické formy (napríklad: *eingebunkert*): nemeckú textovú jednotku *Er hat sich eingebunkert in seinem Turm* prekladá *On eingebunkert v jeho veži*.

Iným typom „riešenia“ prekladu slov, pre ktoré stroj nenachádza správne ekvivalenty v slovenčine, je ich preklad do angličtiny. Ide často o kompozitá, z ktorých sa jeden komponent preloží správne a druhý do angličtiny:

TO: *Erbstreit* bei Arag-Richterin will nach 33 Jahren Urteil verkünden.

SP: *Inheritance spor* na ARAG - rozhodca vyhlásí verdikt po 33 rokoch.

VP: Dedičný spor v ARAG-u: sudkyňa chce oznámiť rozsudok po 33 rokoch.

Ďalší spôsob ako sa vyrovnať s neznámymi lexémami je ich vypúšťanie v cieľovom texte. Elipsa lexém nie je v analyzovaných textoch celkom okrajovým zjavom. V príklade [1] sa vycháva predikát. V textovej jednotke [2] sa eliduje časť kompozita, čím sa radikálne mení význam (Schwiegersohn = syn).

[1]

TO: Dann zählt jede Sekunde.

SP: Potom, každú sekundu. (Elipsa: **je rozhodujúca, sa počíta.**)

VP: Potom **je rozhodujúca** každá sekunda.

[2]

TO: Dabei sind auch vier Familienmitglieder, Trumps Tochter Ivanka, seine Söhne Eric und Donald Jr., sein **Schwiegersohn** Jared Kushner.

SP: Tu sú tiež štyria členovia rodiny, dcéra Ivanka Trump, jeho synovia Eric a Donald Jr, jeho **syn** Jared Kushner.

VP: Tu sú tiež štyria členovia rodiny, dcéra Trumpa Ivanka, jeho synovia Eric a Donald junior, jeho **zat** Jared Kushner.

Iná situácia je pri mužských menách, ktoré sú známe a reprezentujú významné osobnosti politiky, kultúry, športu, spoločenského života. Tie má prekladač vo svojom kóde uložené z paralelných textov, prenáša ich jednoducho ako identické formy, avšak s ohľadom na flektívnosť slovenčiny väčšinou podľa **nesprávnej gramatiky**. Z oblasti športu uvádzame meno rakúskeho horolezca, ktoré je zasadene do textu vety **akontextovo**.

TO: Im Gepäck haben sie und ihre Helfer eine Nachbildung des bekanntesten Tirolers neben **Reinhold Messner**.

SP: Vo svojich batožine oni a ich pomocníci majú repliku slávneho tirolského ďalšie **Reinhold Messner**.

Prirodzene, prekladač nemá problém ani s najcitovanejším menom v súčasnosti¹¹, teda s krstným menom a priezviskom amerického prezidenta **Donalda Trumpa**, ktoré svojím hľáskovým zložením sice pripomína, ale neprezentuje nemecké apelativum. Našli sme však

¹¹ Prezident Trump viedie v počte krátkych správ na Twiteri, predbehol tak pápeža Františka: Präsident Donald Trump ist derzeit die Führungsfigur mit den meisten Followern beim Kurznachrichtendienst Twitter. Laut einer aktuellen „Twiplomacy“-Rangliste liegt Trump mit 39,7 Millionen Followern vor Papst Franziskus, dessen Botschaften 39,5 Millionen Nutzer verfolgen. Auf Platz 3 liegt demnach der indische Premierminister Narendra Modi. (<http://diepresse.com/home/techscience/internet/5297390/Trump-ueberholt-den-Papst-auf-Twitter>)

aj chybný preklad, resp. nepreloženie mena Trump, vinou hláskovej alúzie na blízky nemecký výraz „Trumph“:

TO: Die Pessimisten, zum Beispiel David Frum, ein führender konservativer Kommentator, sind vorsichtiger. Die **Normalisierung Trumps** geht ihnen zu schnell.

SP: Pesimisti, napríklad David Frum, predné konzervatívny komentátor, sú opatrnejší. **Normalizácia tromfy im príliš rýchlo.**

Prechádzame k interpretácii prekladu hláskovo „neunikálnych“ mien, teda mien, ktoré majú istý významový (denotatívny) reflex k realite. Tento jav teoreticky posudzujeme ako prekladovú interpretáciu *propriálno-apelatívnej homonymie*. Väčšina priezvisiek (platí to pre obidva jazyky) sa formovala v čase jednomennej sústavy tak, že rozličné typy prídomkov, prezývok, ktoré sa v určitej komunité používali ako kvázioficiálne pomenovania za účelom presnej identifikácie osoby, sa *ustálili* a začali sa používať ako priezviská. Preto tieto priezviská majú deapelatívny pôvod: *Kováč, Horský; Bauer, Kaufmann; Tichý, Múdry; Schwarz, Rot etc.*

V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť, že dištinktívnym príznakom vlastných mien vo väčšine európskych jazykov je veľké začiatočné písmeno (majuskula). V jazykoch sú však niektoré odlišnosti v dištinkcii propriálnosti a apelatívnosti.¹² Písanie lexém s veľkým písmenom sa však v nemčine a v slovenčine odlišuje v tom, že v nemčine píšeme všetky substantíva s veľkým písmenom, v slovenčine iba vlastné mená. Preto sa v nemčine nedajú graficky (veľkým písmenom) odlišiť depropriá od proprií, z ktorých vznikli, tak ako je to v slovenčine: *Vandal* → *vandal*, *Judáš* → *judáš*, *Hotentot* → *hotentot*. V nemeckom texte nie je rozdiel medzi menom „Axel“ (podľa nórskeho krasokorčuliara Axela Pausena) a druhom krasokorčuliarskeho skoku „der Axel“ (dreifacher Axel). Pri priezviskách je to opačne: tie vznikli zo všeobecných podstatných mien, sú teda *deapelatíva*.

Nemecké priezviská, ktoré vznikli zo všeobecných podstatných alebo prídavných mien, predstavujú pre prekladač špecifický typ homonymie, ktorá spočíva v identickej forme [Rozdiel môže byť iba v grafike: adjektiválne vlastné mená sa píšu s veľkým písmenom, všeobecné s malým: Schwarz/schwarz], vo významovej rovine však fungujú vedľa seba dva odlišné významy: referenčný, denotatívny význam apelatíva a propriálny význam vlastného mena. V procese prekladu rozhoduje o správnej ekvivalencii – ako je známe – kontext. Prekladač však na rozdiel od človeka nie je schopný interpretovať kontext celej textovej jednotky, nehovoriac o kontexte celého textu. Ukazuje sa však, že ak je pri *deapelatívnom mene* tzv. minimálny kontext, stroj „pretransponuje“ meno správne, teda v pôvodnej grafike. Ako príklad uvádzame novinový rozhovor so známym rakúskym módnym expertom **Adim Weissom**¹³. Novinárka ho oslovouje spojením *Herr Weiss* [1] alebo použije rodné meno *Adi Weiss* [2]. Stroj obidva prípady vyrieši správne. Ak sa však meno *Weiss* ocitne v texte osihotene (v našom prípade ako uvádzacia časť repliky odpovede), potom ho stroj prekladá apelatívne: **BIELA** [3]:

[1] **TO:** [Otázka] **Herr Weiss**, gestatten Sie mir gleich zu Beginn eine Frage, die die Geister scheidet. Wenn Sie über den Leibnitzer Hauptplatz spazieren: Was ist für Sie die größte Modesünde?

¹² V angličtine na rozdiel od slovenčiny sa píšu napríklad dni v týždni (Monday), mesiace (Saturday, July), názvy jazykov (French), osobné zámeno „ja“ (I) a iné s veľkým písmenom.

¹³ Názov rozhovoru: *Adi Weiss: „Oida, bist Du nicht der Modefuzzi?“* Zdroj: http://www.kleinezeitung.at/steiermark/landleute/4790344/Sommergespraech_Adi-Weiss_Oida-bist-Du-nicht-der-Modefuzzi.

SP: [Odpoved] **Pán Weiss**, dovolte mi začať otázkou, ktorá oddeluje duchov. Ak prechádzate okolo Leibnitzer Hauptplatz: Aký je pre vás najväčší mód (elipsa: módný hriech, J. G.)

[3] **TO:** [Odpoved] **WEISS**: Was gar nicht geht, sind kurze Hosen, Wollsocken und Sandalen. Diese Kombination ist hoffentlich nie wieder in.

SP: BIELA: Čo nechodí, sú krátke nohavice, vlnené ponožky a sandále. Táto kombinácia je snáď nikdy znova.

[2] **TO: Adi Weiss** (39) wuchs in Leibnitz auf. Nach Stationen als Verkäufer, Modell und Modejournalist gründete er mit seinem Lebensgefährten Michael Lameraner das Fashionmagazin „STYLE UP YOUR LIFE!“.

SP: Adi Weiss (39) vyrástala v meste Leibnitz. Potom, čo pracoval ako predavač, model a módnemu novinár, založil so svojou partnerkou Michael Lameraner módnego časopisu „STYLE UP svoj život!“.

Všetky odpovede v rozhovore sú uvádzané menom **BIELA**, v texte sú jednoznačné kongruentné štruktúry minulého času v mužskom rode, teda s nulovou kongruenčnou morfémou:

TO: WEISS: Ich habe Psychologie studiert und nebenbei bei Don Gil in Graz und in Wien gearbeitet. Ich habe als Model begonnen. Unerfolgreich, ich machte nur Foto-Lovestorys. Ich war dann ein paar Jahre bei einer Agentur, wurde schließlich vom Magazin Woman abgeworben.

SP: BIELA: Študoval som psychológiu a pracoval som spolu s Don Gilom v Grazi a vo Viedni. Začal som ako model. Neúspešný, práve som urobil milostné fotografie. Bol som potom pár rokov v agentúre, bol nakoniec žalovaný časopisom Žena.

Problematických prípadov propriálno-apelatívnej homonymie však nie je veľa, pretože sa uvádzajú väčšinou so všeobecným titulom **Herr, Frau**, resp. **s rodným menom**, ktoré tvoria minimálny kontext a sú dištinktívnym príznakom propriálnosti lexémy. Preklad mena do apelatívnej podoby charakterizuje **procedúra kalkovania**.

Oveľa zložitejšia a z hľadiska strojového prekladu komplikovanejšia je transpozícia **ženských antropónym**, teda rodných mien a priezvisk označujúcich osoby ženského pohlavia. To súvisí so štruktúrnymi odlišnosťami pri odvodzovaní ženských ekvivalentov od mužských substantív a adjektív v slovenčine a v nemčine. Týka sa to najmä princípu *prechylňovania* (v nemčine: *Movierung*).

V slovenskom onymickom systéme sa ženské priezviská tvoria prechylňovaním pomocou derivačnej morfémou **-ov-á** od všetkých mužských priezvisk, ktoré sa skloňujú ako podstatné mená – majú teda substantívnu formu. V slovenčine odvodzovacia morfémou **-ová** je explicitným a jediným gramatickým indikátorom ženského priezviska. V kontexte môže gramatický rod ženského mena doplniť prídavné meno, a to zhodou v rode, čísle aj páde: *sympatická Svořenová*; dostala dar *od milej Kučerovej*. Dôležitým doplňujúcim signálom býva rodné/krstné meno, ak sa v teste použije: *Anna Zverková, Mária Telekyová, Dagmar Rybárová*.

V slovenčine nastáva v štruktúre výpovede zhoda medzi podmetom vyjadreným ženským menom a slovesným tvarom v minulom čase. V slovenskom gramatickom systéme ide o typic-

kú zhodu vyjadrenú **kongruenčnou morfémou (KgM) -a**. (Pani Kozáková pracoval-**a**.) Druhý spôsob utvárania ženských priezvisiek je pomocou **transflexie**, keď gramatické morfemy preberajú priamo funkciu derivačných morfém. Je to prípad prechýľovania ženských priezvisiek z maskulínnych adjektíválnych foriem mužských priezvisiek: Predný → *Predná*, Starší → *Staršia*, Múdry → *Múdra*.

V nemeckom onymickom systéme nie sú explicitné formálne prostriedky na vyjadrenie ženského rodu priamo v priezvisku. Priezvisko **Zand** označuje osobu mužského aj ženského pohlavia. Ak stojí ženské priezviská osihotené (napríklad v zoznamoch osôb), nedá sa podľa mena určiť pohlavie, dokonca ani vtedy, ak je uvedená pri mene skratka krstného mena: **A. Zand** (Andreas Zand alebo Andrea Zandová?), **C. Klein** (Carsten Klein alebo Claudia Kleino-vá?) atď. Rieši sa to pridaním skratiek **Hr.** a **Fr.** (Hr. A. Zand, Fr. A. Zand).

Mená osôb sa v nemčine uvádzajú bez člena. Sú však isté výnimky, pri ktorých sa objavuje ako identifikátor rodovosti **člen** (der Artikel) v spojení s krstným menom alebo bez neho: *die Anna Süß* (Ich habe das Buch *der Anna Süß* gegeben.), *die Süß* (Das Geschenk bekam sie von *der Süß*.) Presné pravidlá používania členov pri menách uvádzajú nemecké gramatické príručky, napr. Duden, 2005. V nemčine rodovosť priezvisk, ktoré nemajú pri sebe ďalšie analytické indikátory, „neodhalí“ ani gramatická forma minulého času a kondicionálnych štruktúr, pretože perfektá, préteritá, pluskvamperfektá, kondicionálne formy nemajú na rozdiel od slovenčiny v slovesných tvaroch minulého času indikátory rodovosti. V analýze prekladov strojom (SP, v angličtine MT) sme zistili rozličné nedôslednosti práve v tých častiach, keď stroj neidentifikoval, respektíve nesprávne určil **prirodzený rod** osôb.

V článku *Online-Shop für kleine Labels* s podtitulkom *Die Schatzsucherin*¹⁴ sa píše o Roberte Bentelerovej ako úspešnej podnikateľke v obchode s módnymi značkami. Stroj hned v úvode identifikuje meno Roberta Benteler ako mužské meno (*Die Schatzsucherin* prekladá ako *poklad lovec*) a v ďalšom teste formuje gramatiku výpovedí vrátane medzitextovej konexie v „maskulínom duchu“. Stroj nerešpektuje prítom ani ďalšie signalizátory ženskej rodovosti, akými sú v teste *prechýľovacia morféma -in* (*Einkäuferin* prekladá ako *kupujúci*), ženské prívlastňovacie zámeno *ihr* (*ihre Vorliebe = ich preferencie*, má byť správne *jej záľuba*). Preklad vstupnej vety znie:

TO: Erst Kundin, dann *Einkäuferin*: Roberta Benteler kommt aus der Finanzbranche, mittlerweile hat sich **zu einer** der wichtigsten **Mode-Händlerinnen** hochgearbeitet - und dabei eine simple Regel der Shopping-Psychologie außer Kraft gesetzt.

SP: *Jediným odberateľom, potom kupujúci*: Roberta Benteler pochádza z finančného sektora, medzitým **sa prepracoval až k jednému z najvýznamnejších módnich obchodníkov** - a jednoduché pravidlo nákupné psychológie prekonateľnou.

Citateľ vie, že krstné meno Roberta je ženského rodu, avšak v prvej polovici článku sa nikde explicitne nedozvedá, že ide o úspešnú podnikateľku – ženu. Všetky gramatické indikátory vrátane textových konektorov nasvedčujú, že ide o úspešného podnikateľa – muža. „Zvrat“ nastáva až v tej časti textu, keď stroj správne preloží obligatórne nemecké osobné zámeno „sie“ ako „ona“ a v súlade s ním uplatní v minulom čase kongruenčnú morfémou **-a**:

¹⁴ Zdroj: <http://www.faz.net/aktuell/stil/mode-design/online-shop-fuer-kleine-labels-die-schatzsucherin-14432037.html>.

TO: Sie trägt high waist jeans, einen Blazer mit Prince-of-Wales-Karo und rote Chucks, **musste sie** sich kurzfristig wegen des Regens im Traditionskaufhaus Le Bon Marche kaufen.

SP: *Ona má na sebe vysokým pásom džínsy, sako s princom z Walesu pléd a červenej chucks, musela kúpiť v krátkodobom horizonte kvôli dažďu v tradičnom obchodnom domu Le Bon Marché.*

Príkladov na významový posun od feminínnej podoby mena k maskulínnej možno nájsť v textoch oveľa viac.

V analyzovaných textoch dochádza aj k *opačným postupom*. Prekladač „pretransformúva“ osoby mužského pohlavia v origináli na osoby ženského pohlavia v cieľovom texte. Príčinou je nerešpektovanie jednoznačných dištinktívnych príznakov gramatickej (a aj prirodzenej) rodovosti. Nemecké sloveso *zitieren* si vyžaduje substantívne valenčné doplnenie v akuzatíve a určitý člen vo forme *den* reprezentuje osobu mužského rodu v singulári (*zitiert den Soul-Sänger*) a následné zámeno *dessen* kooperuje s touto gramatickou entitou. Tak sa stáva z amerického speváka *Ala Wilsona speváčka Al Wilson(ová)*:

TO: Trump *zitiert den Soul-Sänger* Al Wilson und *dessen Lied* von der Schlange, die aus Barmherzigkeit von einer Frau ins warme Haus gelassen wird, sie aber schließlich beißt. „Mit der Schlange ist es wie mit den Flüchtlingen,“ ruft Trump... Vor der TV-Debatte **zeigt sich Trump mit ein paar Frauen, die Bill Clinton vorwerfen, sie vergewaltigt zu haben.**

SP: Trump citoval *soulová speváčka Al Wilson* a pieseň hada, ktorý zostáva z charity od ženy v teplom dome, ale nakoniec sa hryzie. „Had je s utečencami,“ volá Trump... Pred televíznej debatou, **Trump ukazuje s niekol'kými ženami, Bill Clinton obvinil je znásilňovať.**

V poslednej textovej jednotke sémanticko-syntaktické vzťahy sú také zastreté, že nie jasné, kto je iniciátor a kto postihnutý pri znásilňovaní. To umožňuje rozličné interpretácie, prípadne dochádza aj ku komickým situáciám s humorným podtextom. Napríklad zámena *študentky za študenta* mení celkové politické posolstvo, ale vyvoláva zároveň komický obraz, ako to prináša nasledujúci preklad:

TO: Man merkt das an vielen großen und kleinen Dingen... An einer Geschichte aus San Diego, wo *eine Studentin mit Kopftuch* von jungen Männern belästigt wurde.

SP: Raz si všimne, že v mnohých veľkých i malých spôsobmi... V jednom príbehu zo San Diega, kde bol **študent prenasledovaný s šatkom** mladými ľuďmi.

Svoju „rodovú transformáciu“ prežíva v prvej časti článku *Bayern Coach Ancelotti*¹⁵ aj známy taliansky tréner, ktorého v lete 2016 za veľkej masmediálnej publicity menovali na post hlavného trénera svetoznámeho klubu *Bayern München* a ktorého po krátkom pôsobení (čosi vyše roka – v práve v čase, keď autor dokončoval túto štúdiu) z funkcie uvoľnili. Prekladač postupuje podobne ako v predchádzajúcej textovej jednotke s tým rozdielom, že teraz „muža“ identifikuje ako „ženu“. Hned v úvode nesprávne pokladá talianske krstné meno Carlo za ženské meno (podtitulok *Kalter Carlo* prekladá: *studená Carlo*) a potom v ďalšom texte nerešpekтуje evidentné maskulínne gramatické vnútrotvetné a textové medzivetné jazykové prostriedky a menom *Carlo Ancelotti* naznačuje, že ide o *feminativum*.

¹⁵ Zdroj: <http://www.spiegel.de/sport/fussball/fc-bayern-muenchen-carlo-ancelotti-will-haerter-werden-a-1117273.html>.

TO: Zehn Minuten lang hatte *Carlo Ancelotti* auf Deutsch bemüht Antworten auf die Reporterfragen gegeben, meist wie gewohnt in knappen Sätzen.

SP: Desať minút *Carlo Ancelotti* dala odpovede na otázky reportérov, usilovať v nemčine, väčšinou ako obvykle v krátkych vetách.

V analyzovanom teste prekladač prichádza k bodu, od ktorého začína meno *Carlo Ancelotti* interpretovať správne ako mužskú osobu a potom ju už gramaticky aj sémanticky korektnie spracúva ako **maskulínny podmet**. Tieto body sa v textoch ľahko dajú nájsť, otázkou je, čo sa stáva momentom **zmeny kódu** (code switching) rodovosti v strojovom preklade. V našom teste sa začína správny transfer uvedenou textovou jednotkou a po nej je až do konca článku „rodová gramatika“ správna. Zámenu prirodzených rodov v strojovom preklade vyjadruje **procedúra sémantickej transformácie**.

TO: Bei der Pressekonferenz anlässlich der Champions-League-Partie gegen PSV Eindhoven hat sich *Signore Ancelotti* zum ersten Mal seit seinem ASPsantritt in München **mies gelaunt, gereizt und angegriffen gezeigt**.

SP: Na tlačovej konferencii pri príležitosti Ligy majstrov zápas proti PSV Eindhoven *Signore Ancelotti* má náladu prykrát od chvíle, kedy **nastúpil** do úradu v Mnichove mizerný, podráždený a **zaútočil** na obrázku.

Pred dvadsiatimi šiestimi rokmi našli nemeckí manželia Erika a Helmut Simonovci v Alpách na hraniciach medzi Rakúskom a Talianskom zachovanú prirodzenú múmiu človeka z doby približne pred 3 300 rokmi pred Kristom. Objav bol pomenovaný podľa Ötzalských Álp (Ötztaler Alpen): *Ötzi*. FAZ (Frankfurter Allgemeine Zeitung) priniesol o tomto výročí článok *25 Jahre nach Fund*¹⁶. Zaujíma nás, ako prekladá stroj mená súvisiace s objaviteľmi aj objavom samým.

V slovenčine sa rodinné mená tvoria dvojako: pomocou produktívnej prípony **-ovci** alebo pomocou prípony **-ová**, a to ako prídavné mená s významom príslušnosti, ale pred také mená je vhodné uvádzat' substantívum „rodina“, aby sa odlišila prechýlená podoba ženského priezviska od rodinného mena. Derivačnou morfémou **-ovej** jednotne utvárame rodinné mená tak od substantívnej ako aj adjektívnej podoby priezvisk: *Roháč* → *Roháčovci*, *Hluchý* → *Hluchovci*. Príklady na druhý spôsob: *rodina Roháčová* a *rodina Hluchá*. V systéme nášho slovenského prekladača však nie je tento model tvorenia rodinných názvov zakódovaný, ako ukazujú príklady ďalej. V nemčine sa tvoria rodinné mená pomocou prípony **-s: die Simons** alebo pomocou spojenia: *Familie Simon*. V našich príkladoch formu *Simons* stroj iba kopíruje [1], v druhom prípade spojenie *Familie Simon* prekladá nie ako rodina *Simonová*, lež doslovne: *rodina Šimona* [2]:

[1]

TO: Mit Eispickeln und bloßen Händen wird Ötzi in den Schnee eingegraben, wie die Simons ihn fanden: das Gesicht im Wasser, den Körper bis zu den Schultern im Eis.

SP: S cepiný a holými rukami Ötzi je pochovaný v snehu, keď ho **Simons** nájdené: tvár do vody, telo až k ramenám v lade.

VP: S horolezeckými čakanmi a holými rukami pochovali Ötziho do snehu, ako ho Simonovci našli: tvár vo vode, telo až k ramenám v lade.

¹⁶ Zdroj: <http://www.faz.net/aktuell/gesellschaft/menschen/gletschermann-oetzi-wurde-vor-25-jahren-gefunden-14435737.html>.

[2]

TO: Im Schatten der 3514 Meter hohen Fineilspitze (Punta di Finale) stellt die Nürnbergerin die Entdeckung an jenem Donnerstagmittag vor 25 Jahren nach, die für die Wissenschaft und auch **für die Familie Simon** von geradezu alpiner Bedeutung werden sollte.

SP: V tieni na 3514 metrov vysokej Fineilspitze (Punta di Finale), je od Norimbergu po zistení, že štvrtok popoludní pred 25 rokmi, čo by malo byť pre vedu a pre rodinu Šimona takmer alpské význam.

V antroponymickej sústave majú pevné miesto aj **prezívky** (nem. der Spitzname, der Beiname). Sú to neúradné, dodatočne vlastné mená (zväčša s expresívnou formou a emocionálnou sémantikou). Vo vyššie analyzovanom článku *25 Jahre nach Fund* je frekventované meno *Ötzi*. Tak pomenovali ľadovcovú múmu krátko po jej objavení. Meno vzniklo z prvej časti pomenovania Ötzalských Álp (Ötztaler Alpen) pridaním derivačnej morfém **-i**: *Ötzi*. Má všetky formálne znaky (morféma **-i** vyjadruje istý emocionálny príznak familiárnosti) prezívky, skoro sa však stáva *oficiálnym názvom*, vlastným menom presne identifikujúcim jedinečnú entitu: pozostatky osoby z neolitickej éry. Nesie v sebe však aj semémy apelatívneho rázu, viažuce sa na región, historiu, vlastnosti atď. V súčasnosti je to frekventované meno. Prekladač má **zakódovanú** jeho presnú hláskovú podobu, toto meno transferuje do cielového textu v identickej forme. Nezaraduje ho však do slovenského flektívneho systému, ktorý ponúka pre substantíva cudzieho pôvodu zakončené na **-i** skloňovací vzor *kuli*:

TO: Doch jetzt wissen wir: **Der Fund des Ötzi**, der berühmtesten Mumie der Welt neben Tutanchamun, ist entgegen allen früheren Angaben doch den Österreichern zu verdanken.

SP: Ale teraz vieme, že: **Objav Ötzi**, slávne múmie na svete, vedľa Tutanchamóna je kvôli rozpore s všetkými predchádzajúcimi informáciami, ale Rakúšanom.

Slávna múmia má však ďalšie mená: *der Mann von Similaun* a anglickú verziu *Iceman*. Obidve sa vyskytujú v nasledujúcim segmente, kde *der Mann von Similaun* je preložené chybne a *Iceman* je (nečakane) ekvivalentom mena „*Ötzi*“:

TO: Klar ist: **Der „Mann vom Similaun“**, wie **der Ötzi** nach einem weiteren nahen Grenzberg auch genannt wird, hat nichts von seiner Faszination eingebüßt.

SP: Jedna vec je jasná: „**Obsadiť z Similaun“** ako **Iceman** po sebe v blízkosti hraničné hory zvanej, nestratila nič zo svojej fascinácie.

Iným anglickým pomenovaním je *Frozen Fritz*, zrejme s istou dávkou jemnej anglickej ironie. Toto obrazné pomenovanie sa presúva do cielového textu v identickej forme:

TO: Bis heute gibt es viel Rummel rund um den Steinzeitmenschen, der auf Englisch den schönen Namen „**Frozen Fritz**“ trägt.

SP: K dnešnému dňu, tam je veľa humbuk okolo doby kamennej, ktorý nesie krásne meno „**Frozen Fritz**“ v angličtine.

Z analýzy článku vyplýva, že prekladač gramaticky „akontextovo“ presúva meno *Ötzi* do cielového textu, nerešpektuje pritom morfologickú flektívnosť slovenčiny. Toto konštatovanie platí aj pre ostatné preklady, ktoré sme našli v súbore preložených textov *prekladačom Google*, hoci niektoré výnimky potvrdzujú pravidlo. Napríklad v príspevku s názvom *Ötzi: Die berühmteste Eismumie aus der Jungsteinzeit*¹⁷ prekladač sice tento názov posúva do humornej ro-

¹⁷ Zdroj: [<https://www.wasistwas.de/details-geschichte/oetzi-die-beruehmte-eismumie-aus-der-jungsteinzeit.html>].

viny, keď ho prekladá „*Ötzi*“: *Slávna zmrzlina z obdobia neolitu*, avšak gramatické riešenie v podtitulu je správne, aj keď sémanticky „chaotické“:

TO: Mit Röntgenaufnahmen und Computertomografien wurden der Ötzi von Kopf bis Fuß untersucht.

SP: Röntgenové snímky a počítačová tomografia sa použili na vyšetrenie Ötziho z hlavy na špičku.

Záver

Prekladač **nedisponuje** niektorými „zručnosťami“ a schopnosťami, ktoré sú súčasťou vysoko komplexnej činnosti (humánneho) prekladateľa. Okrem iného nemá kognitívne a intuitívne predispozície. Nevie napríklad správne abstrahovať, rekonštruovať a segmentovať hĺbkovú štruktúru výpovede a textu ako celku a následne ju syntetizovať v cieľovom prekladateľskom produkte (povrchová štruktúra). Analýzou chybovosti strojového prekladu z nemčiny do slovenčiny sme zistili, že prekladač v procese translácie textov s vlastnými menami osôb (antroponymá) „uplatňuje“ tieto prekladateľské procedúry:

1. **Procedúru empruntu** (nem. Direktentlehnung): Frekventované mená známych osôb (má ich zakódované v systéme z paralelných textov) stroj prenáša v grafickej a obsahovej identite do slovenčiny priamo. Chybou je, že tieto mená sú zväčša uvádzané v nominatíve bez rešpektovania flektívneho morfologického systému slovenského jazyka. **Emprunt** sa aplikuje aj pri menách, ktoré stroj nemá zakódované. Je to paralela s princípom priameho prenosu stroju neznámych apelatív.
2. Prekladač nesprávne identifikuje propriálno-apelatívnu homonymiu, a to vtedy, keď vo východiskovom teste nie sú pri antroponymách indikátory osôb (Herr, Frau). Ide tu **procedúru kalkovania**: priezvisko Weiss (Modeexpert) → Biela.
3. Častou chybou je taký transfer antropónym, pri ktorom sa mení prirozený rod s dôsledkami na gramatickú štruktúru. Ide o zmenu rodovosti: mužský rod sa mení na ženský rod, ženský rod sa mení na mužský rod. Signálom rodovosti v slovenčine je kongruenčná morfémna v l-ovom príčastí v minulom čase aj v kondicionálnych formách. Ide o **procedúru sémantickej transformácie**.

Analýza prekladov nemeckých publicistických textov do slovenčiny ukazuje, že pre skvalitnenie a zdokonalenie strojového prekladu (a je to jedno, či ide prístupy založené na pravidlách alebo prístupy založené na korpusoch¹⁸) môže byť spolupráca jazykovedcov a inžinierov – počítačových expertov, zvlášť tvorcov programov strojových prekladačov, vzájomne obohacujúc. Jazykovedci vychádzajúc z analýzy chybovosti môžu ponúknúť sémantické a gramatické vzorce a štruktúry, ktoré sa dajú funkčne využiť v tvorbe intenčných korpusov vo funkcií paralelných textov a z nich sa môže „dotovať“ kódová pamäť prekladača z analytických jazykov do slovenčiny ako flektívneho jazyka.

¹⁸ O fungovaní a princípoch strojového prekladu so špeciálnym zameraním na štatistický strojový preklad pozri inštruktívnu monografiu **D. Munková a M. Munk**, *Evaluácia strojového prekladu* (2016).

Literatúra:

- BLANÁR, V. 1996. *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii*. Bratislava: Veda, 1996. 250 s.
- DUDEN: *Die Grammatik*. 2005. Band 4. Mannheim: Brockhaus AG. 1377 s.
- Encyklopédický slovník češtiny*. 2002. Eds. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Praha: Lidové noviny, 2002. 604 s.
- FURDÍK, J. 2004. *Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia)*. Edit. M. Ološtiak. Prešov: Náuka, 2004. 200 s.
- CHRYSSTAL, D. 1995. *Die Cambridge Enzyklopädie der Sprache*. Frankfurt – New York: Campus Verlag, 1995. 478 s.
- KRŠKO, J. 2004. Vplyv pohanstva a kresťanstva na formu vlastných mien našich predkov. In: *Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5. – 6. 2. 2003 v Banskej Bystrici*. Ed. R. Kožiak a J. Neumeš. Bratislava: Chronos, 2004, s. 211 – 216.
- MAJTÁN, M. – POVAŽAJ, M. 1998. *Výberete si meno pre svoje dieťa*. Bratislava: Art Area, 1998. 334 s.
- MUNKOVÁ, D. – MUNK, M. 2016. *Evaluácia strojového prekladu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2016. 164 s.
- ODALOŠ, P. 2004. Priezviská v kontexte histórie a súčasnosti. (Sociálna, teritoriálna a etnická determinácia.) In: *Studia Slovaca*. Zborník vedeckých prác členov Katedry slovenského jazyka a literatúry. Zost. J. Tatár. Banská Bystrica: Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta, Univerzita Mateja Bela, 2004, s. 205 – 212.
- Pravidlá slovenského pravopisu*. 2013. Kolektív autorov. Bratislava: Veda, 2013. 592 s.
- SCHAUBER, V. 2004. *Das Buch der Namen. Mit den Biographien aller wichtigen Namenspatrone und Heiligen*. München: Pattloch Verlag, 2004. 304 s.

Summary**Translation Procedures in Machine Translation (Using the Example of Proper Names)**

The error analysis of the machine translation from German to Slovak has shown that the following are applied during translation of personal names: borrowing (loanwords), calques and semantic transformation. Their common denominator is the frequent „acontextuality“ of the anthroponyms in the inflective morphological system of Slovak.

Keywords: machine translation, translation procedures, translation errors, inflectivity of Slovak

IV.

Chrématornomastika

Chrematonomastics

Nazwy w nazwach, czyli o współczesnych nazwach handlowych i granicach ich tworzenia

MAŁGORZATA RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań (Polska)

Artykuł poświęcony jest mechanizmom obecnie tworzonych nazw handlowych (określeniom restauracji, sklepów, produktów spożywczych). Jego przedmiot stanowią te jednostki, które powstają na wzór innych nazw, są wpisane w ich strukturę, naśladują ją, można je zatem nazwać intekstualizacjami. W artykule przedstawia się onimy naśladujące inne nazwy własne (np. *Las Vildas* < *Las Vegas*) oraz wyrazy pospolite (*Deciuchatesy* < *delikatesy*). Autorka podejmuje również problematykę granic dobrego smaku w czasie tworzenia podobnych określeń, nawiązując do teorii współczesnej tożsamości hybrydowej.

Slowa kluczowe: nazwy handlowe, nazwy własne, nazwy pospolite, współczesność, tożsamość, tożsamość hybrydowa

Współczesne nazwy handlowe są przykładem tekstów perswazyjnych, w których tworzenie i upowszechnianie zaangażowanych jest wiele starannie do tego przygotowanych specjalistów. Mowa tu oczywiście o procesie budowy marki handlowej, zapewniającej firmie sukces sprzedaży (Kall, 2001, s. 11). Jej celem jest bowiem przywiązanie klienta do danego produktu, a właściwie do firmy go produkującej. Także klient odnosi z tego powodu korzyści, ponieważ za pośrednictwem nazwy łatwiej mu powtórnie trafić do określonego producenta. Jako tekst minimalny nazwa własna jest rodzajem skrótu, pozwalającym sprzedawcy ukierunkowywać myśl odbiorcy w ścisłe określony sposób (Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 19 – 20). Nazwa własna identyfikuje produkt dzięki swojej kumulatywnej funkcji, polegającej na łączeniu całej wiedzy o niej i wszystkich doświadczeń związanych z użytkowaniem produktu, jaki reprezentuje, a także dzięki funkcji transformacyjnej, wzbogacającej przeżycia związane z jego konsumpcją. Dziś sami doświadczamy tego, że marka znaczaco wpływa na percepcję, bowiem „niemarkowy” jeszcze produkt na pierwszym etapie wprowadzania go na rynek (na tzw. poziomie rodzajowym marki) nie ma równych szans w pozyskiwaniu potencjalnego klienta (Kall, 2001, s. 16 – 17). Rola nazwy własne jest zatem niebagatelna i skoro nazwa może przyciągnąć klienta, to równie dobrze może go zrazić, a nawet odstraszyć. Dlatego specjalisci z firm nazewniczo-brandingowych za tzw. dobre nazwy uważają struktury, które: wpadają w ucho, są proste, ponadczasowe, adekwatne, oryginalne oraz wywołują pozytywne skojarzenia (www.brandpro.pl/branding).

W czasach późnej nowoczesności konkujuje ze sobą wiele marek, które tak samo intensywnie walczą o każdego nowego klienta. To oznacza, że twórcy nazw, chcąc pozyskać jak największą liczbę klientów, są zmuszeni do szukania coraz bardziej zaskakujących strategii, technik kreacji, skojarzeń, motywów, nowych kręgów tematycznych. Takie działanie może skłonić kreatorów do działań pod wpływem silnej presji, prowadzącej do frustracji mierzonej przekraczaniem granic tabu, dobrego smaku, czyli wymyślania coraz bardziej nie tyle zaskakujących, co szokujących określeń. Zapewne jest to znak czasów „kultury typu instant” (Melosik, 2002, s. 14), w których żyjemy. Określają je bowiem szybkość, jednoczesność, natychmiastowość w wymiarze komunikacyjnym, gastronomicznym, seksualnym (Rutkiewicz-Hanczewska, 2016, s. 151). Czy to jednak oznacza, że nie mamy z czego korzystać, przy założeniu, że system językowy jest otwarty, w tym system proprialny, chociaż w różnym nasileniu w odniesieniu do różnych denotatorów (Malec,

2007, s. 136). Czy nasze zasoby lingwistyczne są na tyle neutralne, że nie oddziałują na odbiorcę, a ich funkcja perswazyjna ulega osłabieniu? Czy z drugiej strony, klient staje się mało wrażliwy na słowo, obojętnie na licznie występujące nazwy produktów, wymaga silnego wstrząsu dekodowania? Czy ten klient i twórca to już zupełnie nowi przedstawiciele współczesności? Z pewnością – co podkreślają m.in. socjolodzy, analitycy kultury – reprezentują oni nowy typ tożsamości. Już w 2004 roku Ryszard Kapuściński zaznaczał, że w ostatnich dziesięcioleciach ustalenie tożsamości staje się trudne, a nawet niemożliwe, a „jest to wynik osłabienia tradycyjnych więzi kulturowych, spowodowany migracją ludności wiejskiej do miast, w których zaczyna się formować nowy, niespotykany wcześniej na tą skalę typ tożsamości – hybrydyczny” (za Batory et al., 2016, s. 9). Los współczesnego człowieka nie wynika z roli, jaką on pełni w grupie społecznej w momencie narodzin (osobowość agrarna); człowiek został uwolniony od ściśle określonej organizacji pracy i wynikających z tego obowiązków (osobowość industrialna). Jednostka współczesna nie jest już nawet autorem siebie (osobowość informacyjna). To kreator siebie, czyli osoba o zmiennej tożsamości (osobowość humanistyczna), czyli takiej, która w ciągu cyklu życia może podlegać wielu przemianom i transformacjom (Batory et al., 2016, s. 340 – 342).

Ponieważ powstające współcześnie nazwy mają specyficzny charakter, pojawiają się wśród nich dominujące typy, można je wiązać z nowym typem twórcy, projektanta, ciągłego poszukiwacza, wyzwolonego z kanonu jakichkolwiek ról społecznych kreatora o tożsamości hybrydycznej (hybrydowej¹), szukającego wciąż nowego, niedościgłego, a czasem nawet szokującego materiału onimicznego.

Najczęściej wykorzystuje on w tej funkcji nazwy intertekstualne (Rutkiewicz-Hanczewska, 2014, s. 137). Powtórna nominacja (transonimizacja) w nowym kontekście jest wyjątkowo nośna semantycznie, a przy tym łatwo dostępna (np. *Pożegnanie z Afryką* ‘sklep z kawą’, *Mekka* ‘zakład pogrzebowy’, *Eden* ‘zakład pogrzebowy’). Także płaszczyzna apelatywna staje się współcześnie atrakcyjna, by nie powiedzieć, najatrakcyjniejsza. Wydaje się nawet, że transparentność takich onimów jest atutem, z jednej strony są one przejrzyste semantycznie, bezpośrednio odnoszą się do denotatu, z drugiej strony zawarta w nich deskrypcja może ciekawić swoją prawdomównością (*Piwiarnia, Winoteka, Ślubownia.pl*). Zwraca uwagę także ich struktura nawiązująca do znanych wykładek morfologicznych obecnych w polszczyźnie.

Wyraźną jednak formą zaskakiwania jest sięganie po jednostki o dominującej funkcji poetycznej, wymagającej od odbiorcy uruchomienia szeregu asocjacji, dających mu satysfakcję z odkodowania ścieżki, jaką podążał sam kreator. Wśród nich znajdujemy nazwy dekodowane w kontekście innych znaczeń, czy to apelatywnych w rodzaju *Pecunia non olet* (firma wywożąca śmieci) czy proprialnych typu *Zakopane* (zakład pogrzebowy) – skojarzenie z czasownikiem *zakopać* i nazwą miejscową *Zakopane*. Oczywiście podobne jednostki nie należą do najczęściejcych, lecz ich eksploatacja się zwiększa, zwłaszcza w pewnych przestrzeniach marketingowych, głównie wśród nazw produktów oraz firm usługowo-handlowych.

Formą nowych, może niekoniecznie nowszych, form przyciągania odbiorcy jest budowanie nazw bazujących na strukturach dobrze znanych, zarówno o charakterze proprialnym, jak i apelatywnym. O ile te pierwsze nie są nam obce, np. nazwa kawiarni typu *Shakesbeer* nawiązująca do nazwiska angielskiego dramatopisarza *Shakespeare'a* (Rutkowski, 2001, s. 26), o tyle te ostatnie można uznać za rodzaj nowszych, niekoniecznie wcześniej eksploatowanych (*Restau-*

¹ W literaturze przedmiotu spotkać można dwa wymienione terminy.

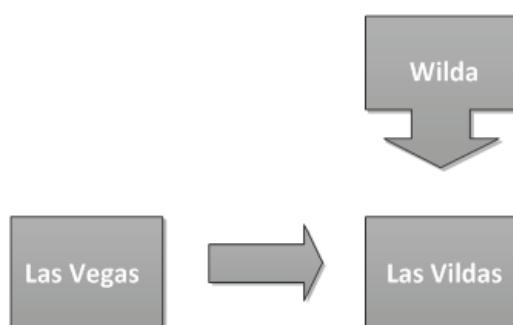
rantica – nazwa utworzona na wzór leksemu *romantica* 'wł. romantyczna'). Nie bierzemy tu pod uwagę jednostek o nawiązaniach prymarnie semantycznych, w których strukturze powierzchniowej nie zaszła żadna zmiana, a z czym spotykamy się w nazwie programu telewizyjnego *Babilon*, w którym biorą udział kobiety komentujące bieżące wydarzenia społeczno-polityczne (zob. Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 154).

Obie grupy prezentowanych niżej nazw należy uznać za rodzaj neologizmów słowotwórczych. Pamiętając jednak, że nazwę własną można traktować jako tekst, powstające w zarysowanym sposobem onimy (deproprialne lub odapelatywne) uznawać będziemy za intekstualizacje, czyli nowe jednostki tekstowe, które wpisano w strukturę innych wyrazów własnych lub politycznych, a także utrwalonych fraz. Współcześnie zauważać się daje popularność zarówno jednego, jak i drugiego gatunku nazw.

Deproprialne nazwy handlowe

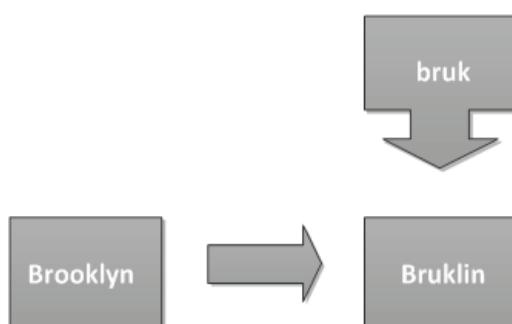
Onimy nawiązujące do struktury innych proprietów najczęściej mają postać parafras. Uformowano je bądź w wyniku skojarzenia ze strukturą utrwalonego kulturowo *proprium*, które doprowadziło do utworzenia zbliżonej strukturalnie nazwy własnej również na bazie deproprialnej, bądź na bazie apelatywnie odczytanego hipotekstu nazewniczego (Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 158 – 159). W powoływaniu do życia takich jednostek ważne jest podobieństwo hipotekstu i hipertekstu. Oczywiście przekształcenie formalne musi mieć taki zakres, że nadal istnieje możliwość odczytania pierwotnej postaci, odkrycia hipotekstu. W przeciwnym razie nazwa nie będzie atrakcyjna. Moment odkrycia związku między dwoma uwiklonymi tekstami jest źródłem mocy perswazyjnej, która ma okazać się formą zakotwiczenia marki w umyśle odbiorcy (por. Kall, 2001, s. 16).

U podstaw parafras najliczniejsze okazują się nazwy spoza rodzimego kręgu kulturowego. Ich odmienność strukturalna stanowi dodatkowy atut nazwy, która okazuje się oryginalna, egzotyczna, czyli jednocześnie niepowtarzalna w danej przestrzeni, a zarazem nośna semantycznie, bo wyposażona w nowe konotacje. Źródłem takich skojarzeń jest dla przykładu nazwa amerykańskiego miasta *Las Vegas*, stolicy światowej rozrywki, słynącej z licznych kasyn, luksusowych hoteli i wyszukanych restauracji. Na bazie tej nazwy utworzono m.in. określenie sklepiku w dzielnicy *Wilda* w Poznaniu – *Las Vildas*, które na tyle się upowszechniło, że zaczęło oznaczać cały teren w jego pobliżu. To samo nawiązanie znajdujemy w polskiej nazwie amerykańsko-niemieckiego filmu z 2009 roku *Kac Vegas*. Jego oryginalny tytuł brzmi *The Hangover* (ang. *hangover* 'kac').

Rys. 1. Schemat powstania nazwy *Las Vildas*

Zbliżoną strukturalnie postać ma nazwa *Bruklin*, w której logotypie kolejno kolorami czerwonym i czarnym wyróżniono części *bruk* oraz *lin*. Ona również bazuje na nazwie miejscowości, nawiązuje do określenia dzielnicy (okręgu i hrabstwa) Nowego Jorku – *Brooklyn*. Z uwagi na to, że nazwa *Bruklin* jest określeniem polskiej firmy założonej w 2008 roku, realizującej inwestycje związane z budową i modernizacją infrastruktury kolejowej i drogowej, niewykluczone, że istotny jest tu także fonetyczny i graficzny związek z polskim leksemem *bruk*. Być może motywów, które posłużyły stworzeniu takiej nazwy, należy szukać też w specyfice denotatu nazwy bazowej. *Brooklyn* określa się mianem miasta domów, jest bowiem najliczniej zaludnionym hrabstwem w USA. Z kolei wyraz *dom* wiąże się z takimi leksemami, jak: *budować* czy *budowla*.

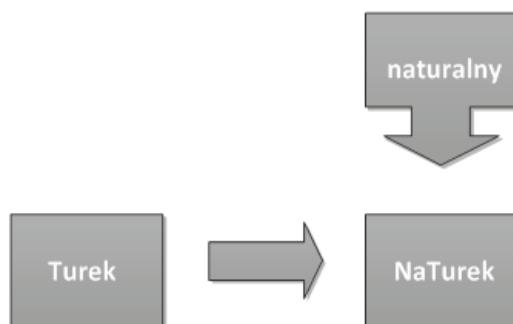
Rys. 2. Schemat powstania nazwy *Bruklin*

W przypadku polskich nazw miejscowych traktowanych jako materiał źródłowy dla nowo tworzonych parafras, nie tyle atrakcyjność formalna jest istotna, co związek denotatów przez zapośredniczenie jednej nazwy w drugiej. W ten sposób na bazie toponimu *Turek* utworzono określenie sera *NaTurek*. Mamy tu podobnie jak we wcześniej opisywanych nazwach odniesienie do apelatywu *naturalny* i toponimu *Turek* ‘pochodzący z miasta o tej nazwie, produkowany przez firmę Mleczarnia Turek’. Podobny zabieg wykorzystała firma *Zott* (od 1992 na rynku polskim), oznaczając ser mozzarella marką *Zottarella*. To doskonale z marketingowego punktu widzenia zgrupowanie nazewnicze, powtórzenie marki matki w strukturze submarki.

Hipoteksty, po które sięgają twórcy nowych nazw są powszechnie znane, obrosłe w liczne asocjacje. Do takich należą również tytuły filmów i bohaterów filmowych bądź literackich. Tylko takie teksty wyjściowe mają szansę na ich odkodowanie, w istocie muszą być wyjątkowo popularne. Inaczej ich atrakcyjność okaże się zerowa. Tę efektowność nowo powołanej nazwy wzmacnia odmienność referencyjna nazwy wyjściowej i docelowej. Zaskoczenie odbiorcy nazwy jest większe, jeśli nazwa sklepu z odzieżą używaną *Szmatrix* nawiązuje do kultowego filmu *Matrix* czy nazwa firmy pogrzebowej *Grobo-Kop* sugeruje jej związek z filmowym *Robo-Copem*, policjantem-cyborgiem o niezwykłej sile². Nawiązania zarówno semantyczne do bohatera filmu *science fiction*, jak i formalne do czasownika *kopać* znajdujemy także w nazwach znacznie bliższych pierwotnorowi, lecz z polską grafią. Określają one liczne polskie przedsiębiorstwa prywatne sprzedające elektronarzędzia (Robo-Kop), zaopatrujące warsztaty i firmy

² Do podobnych określeń nawiązuje leksem *rowokop* używany w mowie potocznej na oznaczenie osoby zajmującej się kopaniem rowów (www.miejski.pl/slowo-rowokop). To złożenie składające się z rzeczownika *rów* i tematu fleksyjnego czasownika *kopać*.

remontowo-budowlane (ROBO-KOP), wykonujące wykopy szerokoprzestrzenne (ROBO-KOP), zajmujące się budową i remontem dróg (ROBOKOP).

Rys. 3. Schemat powstania nazwy *NaTurek*

W tej grupie mieszącą się także rodzime ideonimy, a są wśród nich *Kopciuszek* i *Słoń Trąbalski*, które posłużyły do wykreowania nośnych nazw, bo czasem nawet wielokrotnie powielanych przez właścicieli firm z tej samej branży. Mowa o – chyba należałoby powiedzieć – serii nazewniczej *Kopciuszek*. Można ją znaleźć na szyldach licznych sklepów z odzieżą używaną. To sugestia silnego oddziaływania podobnych nazw, a nawet swoistej quasi-deproprializacji³.

Jak widzimy często sięga się po nazwy proste, co jest zgodne z zasadami brandingu, które mówią, że nazwa powinna być: rozpoznawalna, sugestynna, jednoznaczna, ponadczasowa (www.brandpro.pl/nazwa). Nie oznacza to jednocześnie, że nazwy zestawione są niedobrymi. Ich parafrazowanie polegać może na wymianie jednego z elementów bądź na zmianie struktury w obrębie jednego z nich. Zgodnie z pierwszą zasadą utworzono nazwę polskiej marki skórzanych toreb *Słoń Trąbalski*, która wyraźnie sugeruje związek z wierszem dla dzieci autorstwa Juliana Tuwima pt. *Słoń Trąbalski*. Wedle drugiej zasady powstały nazwy sklepów monopolowych: *Kubuś Monopolista* (nawiązuje do imienia bohatera powiatki filozoficznej Denisa Diderota pt. *Kubuś Fatalista i jego pan*) oraz *Skazani na Melanż* (nawiązuje do polskiej⁴ wersji tytułu dramatu amerykańskiego pt. *Skazani na Shawshank*). Twórcy wymienionych nazw – jak widzimy – balansują między lekkimi i wyjątkowo poważnymi kontekstami. Rejestr nazw lekkich, by nie powiedzieć frywolnych dopełnia nazwa bloga kulinarnego *Ciasteczkowa Potworzyca*, motywowanego imieniem bohatera Ulicy Sezamkowej zwanego *Ciasteczkowym Potworem*. Po literacki repertuar sięga też autor bloga kulinarnego o nazwie *Buszujący w kuchni* (por. *Buszujący w zbożu*).

Dla niektórych twórców nazw omawiana technika stanowić może również swoiste nawiązanie zarówno do nazwy, jak i denotatu nią określonego. Wówczas silniejszym motywem jest wskazanie na korelację między obiektami, np. między nazwą bloga kulinarnego *Moje Kuchenne Rewelacje* a nazwą programu telewizyjnego *Kuchenne Rewolucje*, który także poświęcony jest gotowaniu. Dopełniają ten rejestr nazwy typu: *Patrycja gotuje, Mama gotuje* (nazwy blogów kulinarnych) utworzone na wzór nazwy znanego programu kulinarnego *Nigella gotuje*.

³ Z podobnym zjawiskiem mamy do czynienia w przypadku nazw zakładów fryzjerskich typu *Fryzjernia* (zob. Rutkiewicz-Hanczewska, 2014).

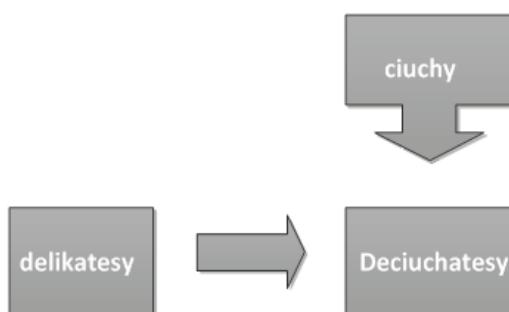
⁴ Tytuł oryginału brzmi *The Shawshank Redemption*. Film powstał na podstawie opowiadania Stephena Kinga.

Nazwy powstające w wyniku słowotwórczych eksperymentów przybierają także postać określeń, w których wykorzystano ogólnie znany model nazewniczy, nie konkretną jednostkę nazewniczą, tytuł, imię bohatera czy nazwę geograficzną. Najbardziej utrwalonymi w zbiorowej świadomości modelami nazewniczymi są toponimy, wśród których prym wiodą te zakończeniem *-owo*. Możemy uznać je za swoiste protonazwy. Zgodnie ze scharakteryzowaną techniką wykreowano nazwy sklepów obuwniczych *Bucikowo* lub sklepu internetowego *bucikowo.pl*. Wpisują się one, po pierwsze, w typ tzw. modnych nazw odapelatywnych strukturalnie odpowiadających kategorii *nomina loci*. W tej roli najczęściej pojawiają się morfemys: *-nia (-ownia)* oraz *-arnia*, a także *-isko*: *Kebabownia* (nazwa lokalu gastronomicznego), *Kartoflarnia* (nazwa restauracji), *Jajcarnia* (nazwa lokalu gastronomicznego), *Smakowisko* (nazwa bloga kulinarnego), *Ślubowisko* (nazwa firmy oferującej usługi związane z przygotowaniem uroczystości ślubnej). Po drugie, semantycznie odpowiadają oniom, których specyficzna zawartość struktury denotuje miejsca (*Fabryka Muzyki*, *Akademia Paznokcia*, *Galeria Smaków*) lub szeroko rozumiane przestrzenie (*Hrabstwo Gorzały*, *Republika Cacao*, *Wyspa Urody* itp.).⁵

Odapelatywne nazwy handlowe

Sięganie po materię apelatywną staje się nierzadkie. Po modnym eksploatowaniu nazw deproprialnych (z kategorii intekstualizacji) obecne pokolenie twórców równie często sięga po nazwy motywowane apelatywami, dokonując ich dekonstrukcji, która okazuje się być wyjątkowo sugestynią, rozpoznawalna i jednocześnie prosta.

Analogicznie do wyżej opisanych struktur także nawiązania odapelatywne najczęściej dotyczą pojedynczych jednostek i ich wewnętrznego przekształcania, które najczęściej polega na wymianie podstawy leksykalnej przy zachowaniu sufiku, a raczej sufiksoidu. W tej roli wystąpić mogą tak podstawy obce, jak i rodzime: *Restaurantica.pl* (*romantica* 'wł. romantyczna'), *Szafiarenka* (nazwa sklepu odzieżowego utworzona na wzór rzeczownika *kawiarenka*); *Fashionatka* (nazwa sklepu z odzieżą na wagę utworzona na bazie rzeczownika *pasjonatka* od angielskiego rzeczownika *fashion* w znaczeniu 'moda', także nazwa bloga), *Fashionelka* (nazwa bloga o modzie, urodzie i stylu życia utworzona od zapelatywizowanego rzeczownika *chanelka* w znaczeniu torebki lub sukienki firmy Chanel).

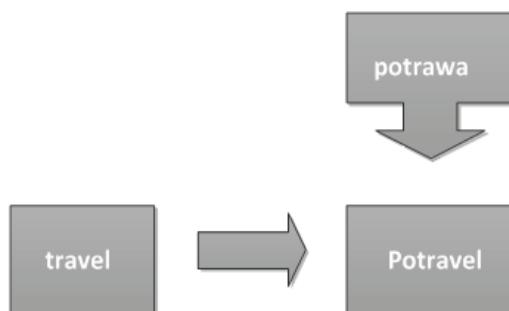

Rys. 4. Schemat powstania nazwy *Deciuchatesy*

⁵ Szerzej o przywołanych nazwach, rozpatrywanych w kategoriach dyfuzji semantycznej, pisze M. Rutkiewicz-Hanczewska 2017.

Ta dekonstrukcja może być posunięta znacznie dalej. W jej wyniku powstają inspirujące dla odbiorcy dekompozycje: *Deciuchatesy* (nazwa sklepu z odzieżą używaną) utworzone na wzór rzeczownika *delikatesy* czy *Ciuchateksy* oraz *Szmateksy*, których pierwotny stanowią popularne w minionym stuleciu *pewecksy*, czyli określenia ówcześnie bardzo ekskluzywnych sklepów sieci Pewex (skrót od Przedsiębiorstwo Eksportu Wewnętrznego), w których można było kupić najczęściej za dolary trudno dostępne produkty.

Łatwym do wykorzystania materiałem nazewniczym są również struktury z języka angielskiego, w które można wpisać wyrazy w języku rodzimym, dokonując niewielkich przekształceń w zakresie grafii (na poziomie litery). Przykładowo niewielka zamiana we frazie znanej piosenki⁶ *don't worry* w znaczeniu ‘nie martw się’ może doprowadzić do powstania określenia gabinetu stomatologicznego *Dent Worry*. Analogicznie wpisanie rzeczownika *potrawa* w strukturę leksemu *travel* ‘podróż’ daje nam określenie bloga kulinarnego *POTRAVEL*, który można odczytać jako zapowiedź swoistej podróży kulinarnej. Wśród podobnie uformowanych nazw znajdują się określenia blogów kulinarnych bądź z obcym morfemem w rodzaju *Kuchning*, czemu w wersji rodzimej odpowiada rzeczownik *gotowanie*, bądź z obcą podstawą typu *COOKUJ* w znaczeniu *gotuj*.

Rys. 5. Schemat powstania nazwy *Potravel*

Rejestr w ten sposób tworzonych nazw, w tym wypadku sięgających do rodzimych struktur i fraz, uzupełniają – lub raczej – oszpecają jednostki bazujące na wulgaryzmach. I nie mówimy tu o nazwach obcych, stworzonych w innej niż nasza przestrzeni kulturowo-językowej, które na polskim rynku nabierają nowych znaczeń i skojarzeń, często animalistycznych w rodzaju: *Cipa s.p.a.* (nazwa włoskiej firmy budującej polskie metro), *Cyc The Custom Shop* (nazwa marki odzieżowej z USA), *O HUI* (marka kosmetyków z Korei), *Osram* (marka produktów oświetleniowych z Niemiec), *SRA BUA* (nazwa restauracji w Niemczech), *Yebane* (marka ekskluzywnych tekstyliów z Hiszpanii). Nie brak podobnych skojarzeń w innych językach niż polski. U Francuzów marka Toyoty *MR-2* budzi niechęć, ewokuje skojarzenia z lekssem *emmerdeur*, który znaczy *uciążliwy, męczący*. Niekiedy w celu uniknięcia negatywnych skojarzeń, jakie podobne nazwy mogą wywoływać u konsumentów nowo zdobywanych rynków, zapada decyzja o zmianie nazwy. Można jej łatwo dokonać w branży motoryzacyjnej, ponieważ marki samochodowe współtworzone są przez markę główną i submarkę. Dla przykładu japońska marka

⁶ Tytuł piosenki jest dłuższy i obejmuje frazę: Don't worry, by happy. Nie wyklucza to zatem motywacji odideonimicznej nazwy Dent Worry.

Mitsubishi Pajero na rynkach hiszpańskojęzycznych funkcjonuje pod nazwą *Mistubishi Montero* (w Wielkiej Brytanii pod nazwą *Mitsubishi Shogun*), by wyeliminować skojarzenie ze słowem *pajero*, które w języku hiszpańskim oznacza *onanistę* (cloudlakes.com/reviews/mitsubishi-montero; htmlhttps://pl.wikipedia.org/wiki/Mitsubishi_Pajero, cit. 2017-04-29).

Powyżej opisane nazwy wywołują pejoratywne skojarzenia w sposób niezamierzony, wynikają one z zaistnienia w obcej dla twórcy nazwy przestrzeni językowej. Co charakterystyczne dla współczesnego nazwotwórstwa (brandingu), na rynku rodzimym na skutek przemian pokoleniowych zaczynają pojawiać się jednostki wykorzystujące negatywne asocjacje celowo, prymarnie wpisane w znaczenie nowej marki. Jak się okazuje, nie wystarczają już dotychczasowe sposoby przyciągania uwagi konsumenta, zaskakiwania go semantyką, poetyczą strukturą jednostek. Nowe pokolenie twórców nazw sięga po wyjątkowo szokujące skojarzenia, bo przekraczające tzw. tabu językowe. Wśród nich znajdujemy określenia polegające na wymianie elementów frazy, które mimo wszystko pozwalają na ich szybką rekonstrukcję. Należy do nich określenie baru szybkiej obsługi *Hummus ci w pitę*, w którym można zjeść m.in. dania wschodnie, w tym hummus oraz pitę. Nie ma jednak dorosłego Polaka, który natychmiast nie odkoduje ukrytego w nazwie nawiązania do wyjątkowo pejoratywnego przekleństwa. Znacznie słabszy, bo wykropkowany, kamuflaż znajdujemy w określeniu piwa z browaru Bednary – *O rzesz ku...*, na którego etykiecie znajdujemy owoc orzecha włoskiego, każdy czytać nazwę bez spacji między poszczególnymi elementami nazwy w formie *orzeszku*. Mimo to w umyśle odbiorcy pojawia się zarówno jedno, jak i drugie skojarzenie, bo z pewnością o tę dwuznaczność w wymiarze perswazyjnym chodziło. Czy jednak współczesna marka musi sięgać po tego typu leksykę? Czy do będzie dobra marka? Jak mówią poradniki brandingowe – dobra nazwa powinna być pozytywnie kojarzona (www.brandpro.pl/nazwa). Późna nowoczesność zaczyna to jednak kwestionować.

W przestrzeni handlowo-usługowej spotykamy jeszcze następujące, znacznie bardziej dosłowne skojarzenia: *Duperella* (nazwa sklepu z wyrobami z ceramiki) czy *Duperelka* (nazwa sklepu z drobiazgami). Chociaż niektóre z charakteryzowanych nazw mogły zostać utworzone znaną z poczatków lat 90. ubiegłego wieku techniką „ucinania i łączenia”, na skutek czego pojawiały się niefortunne twory w rodzaju *Apipol* (producent leków), *Anal-Gaz* (nazwa producenta Analizatorów Gazów Technicznych), *Gniotpol* (nazwa firmy produkującej pojazdy użytkowe), *Drutex* (producent okien, drzwi i rolet), to nazwy *Duperella* i innych wcześniej wymienionych nie można uznać za niefortunny wypadek przy pracy.

Wnioski

Wśród obecnie powstających nazw coraz częściej zaczyna wykorzystywać się w sposób świadomego skojarzenia o wyjątkowo pejoratywnej mocy, i choć nie zawsze są to bezpośrednie nawiązania, nietrudno nie odczytać w ich strukturze wulgarniów. Nie mówimy tu o spontanicznie powstałych określeniach (nazwach naturalnych), które w wyniku przemian językowych, nabierają nowych znaczeń niesionych przez ich współczesne zakresy semantyczne typu: *Cyc* (nazwisko), *Chujdus* (nazwisko), *Dopiewo* (nazwa miejscowości), *Dupлага* (nazwisko), *Pipa* (nazwisko), *Pizdurka* (nazwisko), *Dydek* (nazwisko), *Moczymorda* (nazwisko), *Dokurwo* (nazwisko). Nie bierzymy tu pod uwagę również nazw, które w wyniku niefortunnych zestawień stają się nośnikiem komizmu, z czym spotykamy się w przypadku zestawień imię i nazwisko (*Kur Ewa*). To określenia, które wtórnie nabierają nowych znaczeń w sytuacji ich odapelatywnego odczytania. One powstawały w innym kontekście historyczno-socjologiczno-językowym, mają kreację naturalną.

Współcześnie tworzone nazwy handlowe reprezentują typ onimów eferentnych, co oznacza, że podlegają kreacji w warunkach sztucznych, sterowanych, w których jedynie właściwość nazywanego obiektu wpływa na jego nominację, a jedynymi ograniczeniami są te wynikające ze specyfiki języka naturalnego (Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 262). Jak widzimy ta swoboda zostaje wykorzystana przez kreatorów, którzy sięgają po znane lub upowszechniające się techniki onimiczne, lecz coraz śmieglej używają ich do uzyskania skojarzeń ze znanyml wulgaryzmami lub słowami obsceneznymi. Chociaż w strukturze powierzchniowej nazwy własnej nie znajdujemy takich nawiązań, nie trudno ich nie zauważać.

Wobec powyższego, zakładana przez specjalistów w zakresie brandingu tzw. dobra nazwa, nie musi bezwarunkowo budzić pozytywnych skojarzeń. Nowy typ kreatora o tożsamości hybrydowej dobrze odnajduje się w przestrzeni zmieniających się wartości. Trudno tu orzec, czy jest on niewrażliwy na wartości, jakie ma nieść powołana do życia jednostka nazewnicza. Z pewnością eksperymentuje, ponieważ w sytuacji ciągłej niepewności wszystko jest możliwe, a jednostka późnej nowoczesności zamiast określenia tożsamości woli podrzynianie stanów potencjalnych, zamiast tożsamości woli otwarte alternatywne możliwości (Batory et al., 2016, s. 343). Istotną dla niej wartością okazuje się szokowanie. Zajmuje ono ważne miejsce w kontekście tożsamości hybrydowej, w przestrzeni kultur podlegających dyfuzji. Taki typ nazw może być kwintesencją sposobu funkcjonowania współczesnej jednostki, która zmaga się z trudami wyborów (Giddens, 2012, s. 58 – 72), jest sfrustrowana, zdezorientowana, niespokojna, szokuje i ciągle odwleka decyzje tożsamościowe, woli styl dyfuzyjno-unikowy zamiast informacyjnego czy normatywnego, które wymagają wartościowania istotnych dla siebie informacji lub przyjęcia określonych postaw⁷. Nie wiemy tylko, czy jednostka o tożsamości płynnej w podobnych kreacjach znajduje spokój. Z pewnością nie ma go w czasie ich recepcji jednostka, która hołduje innym wartościom. A te „nieuzgodnione światy naszych spostrzeżeń i zindywiduализowana autonomia naszych wybranych stylów życia prowadzi do napięć i dużych trudności we wzajemnym porozumieniu” (Czernik, 2008, s. 44).

Charakteryzowane nazwy handlowe, pomijając jednostki wykraczające poza tabu językowe, chociaż technicznie także i one, reprezentują typ określeń o funkcji poetyckiej, wymagają bowiem od odbiorcy wyszukania skojarzeń formalnych z innymi leksemami z planów równorzędnych (apelatywnych lub proprialnych) bądź nierównorzędnych (apelatywno-proprialnych lub proprialno-apelatywnych). Stanowią je struktury, w które wpisano inne leksemy, a dokładnie ich mniej lub bardziej zdekonstruowane fragmenty. Ponieważ stworzono je w dobie rozprzestrzeniającej się tożsamości hybrydowej, możemy je nazywać hybrydowymi.

Literatura:

- BATORY, A., – BRYGOŁA, E., – OLEŚ, P. 2016. *Odsłony tożsamości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2016. 404 s.
- CZERNIK, T. 2008. Tożsamość jednostkowa w wielokulturowej przestrzeni w procesie dyfuzji kultur. In: *Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*, VII, 2008, č. 1(12), s. 35 – 47.
- GIDDENS, A. 2012. *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Wyd. II. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2012. 323 s.
- KALL, J. 2001. *Silna marka. Istota i kreowanie*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2001, 367 s.

⁷ O teorii stylów tożsamości M. Berzonsky'ego zob. Batory et al., 2016, s. 344.

- MALEC, M. 2007. *Stopnie otwartości systemu imion w Polsce*. In: *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze*. Ed. A. Cieślikowa – B. Czopek-Kopciuch – K. Skowronek. Kraków: Wydawnictwo PANDIT, 2007, s. 125 – 137.
- MELOSIK, Z. 2002. *Kultura instant: paradoksy pop-tożsamości*. In: *Edukacja w czasach popkultury*. Ed. W.J. Burszt – A.M. de Tchorzewski. Bydgoszcz: Wydawnictwo AB, 2002, s. 11 – 32.
- ORONOWICZ-KIDA, E. (w druku). Buciarnia, Hamownia, Kosmetykarnia – formacje potencjalne we współczesnym polskim nazewnictwie. In: *Onomastica*.
- RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA, M. 2013. *Genologia nazewnicza. Nazwa własna w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2013, 419 s.
- RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA, M. 2014. *Moda w zakresie morfologii współczesnych emporionimów*. In: *Przestrzenie językoznawstwa. Prace dedykowane Profesor Irenie Sarnowskiej-Giefing*. Ed. M. Graf. In: Poznańskie Spotkania Językoznawcze, 27, 2014, s. 135 – 144.
- RUTKIEWICZ-HANCZEWSA, M. 2016. *Literatura na usługach miejskiej ikonosfery*. In: *Slavica. Onomastica. Regionalia. Prace dedykowane Panu Profesorowi Jerzemu Dumie*. Ed. M. Biolik – W. Szulowska – E. Wolnicz-Pawlowska – W. Włoskowicz – A. Naruszewicz-Duchlińska. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2016, s. 151 – 159.
- RUTKIEWICZ-HANCZEWSA, M. 2017. Dyfuzja semantyczna w proprialnej przestrzeni marketingowej, czyli rodzime nazwy odapelatywne w modzie. In: *Onomastica*, LXI/2, 2017, s. 413 – 429.
- RUTKOWSKI, M. 2001. Wstępna charakterystyka funkcji nazw własnych. In: *Onomastica*, XLVI, 2001, s. 7 – 29.
- RUTKOWSKI, M. 2003. *Z pragmatyki funkcjonowania nazwisk – użycie humorystyczne*. In: *Vlastné meno v komunikácii*. Ed. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava, 2003, s. 325 – 333.
- RUTKOWSKI, M. 2006. *Apelatywna interpretacja nazw własnych w tekście*. In: *Onomizacja i apelatywizacja*. Ed. Z. Abramowicz – E. Bogdanowicz. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymostku, 2006, s. 201 – 212.

Netografia:

- cloudlakes.com/reviews/mitsubishi-montero [cit. 2017-04-29]
[htmlhttps://pl.wikipedia.org/wiki/Mitsubishi_Pajero](https://pl.wikipedia.org/wiki/Mitsubishi_Pajero) [cit. 2017-04-29]
www.brandpro.pl/branding [cit. 2017-04-30]
www.miejski.pl/slowo-rowokop [cit. 2017-05-05]

Summary

Names in Names, or Modern Trade Names and Boundaries of Their Creation

This article is dedicated to the mechanisms of creation of current trade names (names of restaurants, stores and foodstuffs). It focuses on the names that are derived from other names, are embedded in their structures, emulate them and can thus be called ‘intertextualizations’. The article presents onyms that imitate other names (e.g. *Las Vildas* < *Las Vegas*) and common words (*Deciuchatesy* < *delicatessen*). The author also deals with the issue of good taste in creating such terms, referring to the theory of contemporary hybrid identity.

Keywords: brand names, proper names, common names, modernity, self-identity, hybrid identity

Poznámky k inojazyčným logonymám na Slovensku

Mária IMRICHOVÁ

Univerzita Eötvösa Loránda, Budapešť (Maďarsko)

Príspevok sa zaobera reflexiou informatizácie spoločnosti, myslenia a hodnotových kritérií v jazyku. Hospodársko-politická integrácia štátov a pohyb obyvateľstva umožňujú jazykovú hegemonizáciu. Tieto procesy sa v príspevku dokladajú pomenúvaním firiem na Slovensku podľa údajov z Obchodného registra Slovenskej republiky uverejneného na stránke Ministerstva spravodlivosti SR na príklade logoným v jazyku susedného štátu. Zároveň sa opisuje miera vplyvu slovanského (na severe polštiny) a neslovanského jazyka (na juhu maďarčiny) oproti výskytu anglicizmov v logonymách.

Kľúčové slová: logonymum, obchodné meno, anglicizmus, hungarizmus, polonizmus, interlingválna motivácia

1. Od roku 1994 sa sústavnejšie venujeme skúmaniu stavu a tendencií v pomenúvaní firiem, obchodov, výrobných a obchodných spoločností – logoným – na Slovensku po roku 1989 (Imrichová, 2002). Už pri tomto výskume sme sa vo vzorke 1600 slovenských logoným stretli s názvami (formami/tvarmi), ktoré odrážali jednak nárečový, jednak kontaktný „charakter“ územia. V pohraničných regiónoch sme zaznamenali výskyt názvov firiem a obchodov motivovalých jazykom susediaceho národa.

Logonymá (skrátene i firemné názvy či obchodné mená) sú vlastné mená, pri klasifikácii ktorých sme vychádzali z teórie lexikálnej motivácie prof. J. Furdíka (2005), ktorý vymedzuje základné a nadstavbové typy lexikálnej motivácie. Pri klasifikácii firemných názvov sme vyčlenili 4 motivačné typy, a to sémantický, slovotvorný, propriálny a polymotivačný. V rámci nich sme, vychádzajúc z formálnych kritérií, zaznamenali nasledujúce typy firemných názvov (FN):

1. akronymické FN (25 %), utvorené jednoduchou slovotvornou operáciou z iniciálových komponentov motivujúcich slov;
2. repropiálne FN (20 %), motivované vlastným menom;
3. kontaktové FN (16 %), sémanticky motivované názvy vyjadrené cudzím slovom;
4. derivované FN (15 %), utvorené afixáciou motivujúceho slova;
5. kompozitné FN (13 %), utvorené kompozíciou;
6. lexikálne FN (11 %), sémanticky motivované názvy utvorené proprializáciou všeobecnych pomenovaní (vrátane nárečových podôb) a spravidla najzreteľnejšie odkazujúce na denotát.

Toto členenie logoným však nie je odrazom skutočného stavu pri pomenúvaní firiem. Treba mať na zreteli, že členenie na základe formálno-sémantických kritérií vychádza v prvom rade z formy, a tak napríklad v skupine akronymických a kompozitných názvov, no aj v časti derivovaných je veľká časť takých, ktoré sú zo sémantického hľadiska motivované cudzími slovami. Už v úvode chceme zdôrazniť, že firemné a obchodné mená a ich apelatívne doplnenia (v úlohe vysvetlenia nič nehovoriaceho názvu, ktorý nijako neodkazuje na predmet činnosti danej firmy) predstavujú popri počítačovej komunikácii prostredie výrazne ziahnuté tzv. „globalizačným jazykom“, pod ktorým máme na mysli anglický jazyk ovplyvnený americkou angličtinou.

2. S cieľom zistiť situáciu v pohraničných oblastiach Slovenska sme predtým získané výsledky doplnili údajmi z Obchodného registra Slovenskej republiky uverejneného na webovej stránke Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky. Všímali sme si najmä firmy zaregistrované v pohraničných oblastiach Starej Ľubovne, Svidníka, Bardejova, Medzilaboriec, ale aj Žiliny (spolu 150 názvov). Okrem severného pohraničia sme si všímali aj južné (napriek úplne odlišnej národnostnej situácii, alebo práve preto), a to Rožňavu, Moldavu nad Bodvou, Veľké Kapušany a Komárno (spolu 160 obchodných názvov). Všímali sme si výskyt anglických slov v logonymách v týchto lokalitách a porovnali využívanie jazyka susedného štátu, ako aj mieru vplyvu slovanského (na severe poľštiny) a neslovanského jazyka (na juhu maďarčiny) v tejto specifickej sfére komunikácie. Treba, samozrejme, brať do úvahy neporovnatelnosť severnej a južnej pohraničnej časti Slovenska pre silný jazykový tlak maďarskej národnostnej menšiny na štátnej jazyk Slovenska. Na tomto mieste sa však nezaoberáme všeobecnými pomenovaniami obchodov a firiem na južnom území, ktoré sa uvádzajú v maďarskom jazyku. Ide nám o obchodné mená – logonymá – uvedené v Obchodnom registri SR a to, do akej miery sa jazyk susedného štátu dostal aj do týchto podôb.

Vo východnej pohraničnej časti Slovenska sme nezaznamenali ukrajinské alebo ruské podoaby firemných názvov, no na celom území Slovenska sa vo veľkom počte vyskytujú kontaktové logonymá motivované angličtinou, príp. v západnej časti Slovenska aj nemčinou. Pri skúmaní Obchodného registra SR nás prekvapili nezriedkavé „exotické“ čínske názvy, s ktorými sme sa v priebehu predchádzajúceho výskumu (do r. 2001) nestretli. Svedčí to o silnej expanzii čínskeho obchodu (nielen) na Slovensko.

V spomínaných severných pohraničných okresoch sa výskyt poľských slov, resp. poľských i goralských jazykových prvkov v percentuálnom vyjadrení rovná výskytu nárečových jazykových prvkov v celoslovenskom rozsahu (približne 3 %). Výskyt poľských tvarov je v porovnaní so situáciou v názvoch na juhu Slovenska omnoho nižší, teda vplyv poľštiny na severe je neporovnatelné slabší ako vplyv maďarčiny na logonymá v južných okresoch Slovenska. Nemôžeme konštatovať, že nás toto zistenie prekvapilo. Úsilie politikov maďarskej menšiny najmä v oblasti jazyka je systematické a neprestajné, výsledky tohto úsilia aj v nápisoch na verejných priestranstvách a v názvoch obchodov a firiem na juhu Slovenska neodškripiteľné. Všeobecne pritom Slováci viac akceptujú poľské podoby, ktoré vnímajú skôr ako nárečové tvary, keďže slovenčina a poľština ako dva slovanské jazyky majú veľa spoločných jazykových prvkov. Aj v tejto expanzívnej skupine názvov ako sú firemné mená sa potvrdzujú slová J. Dudášovej-Kriššákovej, 1993, s. 10), že „otázka slovenského národného povedomia je pre túto slovenskú menšinu centrálnou otázkou“, ako aj slová J. Štolca (1994, s. 114), že Gorali si ľahko osvojujú spisovný slovenský jazyk; rodným nárečím hovoria medzi sebou, mimo obce hovoria po slovensky, a ak sa vystáhujú do južnejších okresov, hovoria po slovensky aj v rodinnom krahu.

V oblasti severného Spiša sme zachytili podoby *Gospoda na rinku* (poľ. Rynek – trh), pekáreň *Goral'*, *Zlotnik* (poľ. l), *Dentysta*, *Akwarium* (akvaristika), *Korczma Skansen* (Svidník), *Restauracja*, *Samochód* (autopožičovňa v kežmarskom okrese; názov sme najprv považovali za vtipný kompozitný tvar, kým sme sa nedozvedeli, že je motivované poľským slovom auto), *Ice Lody* (zmrzlina; analogicky podľa ang. Ice cream), *Okno-Knipping spółka z ograniczoną odpowiedzialnością* (Stará Ľubovňa; druhá časť obchodného mena poľskej firmy *spółka z ograniczoną odpowiedzialnością* [v slov. sa bežne uvádzajú skratka s. r. o. za menom firmy] sa zrejmie

nedbalosťou úradníka príslušného súdu či neznalosťou problému stala súčasťou logonyma, ktoré tak nadobudlo pre Slováka nezapamäteľnú podobu [s. r. o. poľ. „spoločnosť s obmedzenou zodpovednosťou“]) a iné. V prípade názvov firiem treba brať do úvahy obchodný zámer majiteľov, ktorí sa v pohraničných oblastiach snažia priblížiť aj zahraničnému turistovi. Takúto skúsenosť však máme najmä v prípade hotelových a reštauračných služieb a v prípade apelatívnych podnázvov vysvetľujúcich zameranie obchodu.

Odlišná situácia je v pomenúvaní firiem a obchodov na južnom slovenskom pohraničnom území. Okrem toho, že sa maďarské slová a maďarské jazykové prvky dostávajú do logoným častejšie než v severnej časti Slovenska, priamo na vývesných štítoch firiem sú vysvetľujúce apelatívne podnázvy (tie sa pravidelne nachádzajú na celom Slovensku, a to najmä v prípade nepriezračných typov logoným, napr. advokátska kancelária, odevy, posteľná bielizeň, cukráreň, jedáleň, obuv) uvedené spravidla v maďarskom jazyku (*Csüllök* – jedáleň v Dunajskej Stredde, mad. kolienko, *Nyárfá* – reštaurácia v Galante, mad. topoľ, *Šörpatika* – piváreň v Šali, *Cella* – reštaurácia v Komárne, mad. cela, *Kakas bar* v Kráľovskom Chlmci, *TóthCukrázsda*, *Barázda*, *Szerelő*, *Vendéglő*, *Czibor*, *Czikoba*, *Cséplő*, *Szentpéteri*, *Szatmáry* [mad. grafémy a zložky v logonymách motivovaných menom majiteľa firmy]; z apelatívnych podnázvov, napr. *ruha*, *ruházat*, *kenyér és sütemény*, *húss*, *tej*, *tejcsarnok*, *étterem*, *restaurálás*, *gyümöles*. Z týchto príkladov je zrejmé, že Slovákovi sa na juhu Slovenska zdá, že už nie je na Slovensku, keďže maďarčine ľažko rozumie. Ak je pri nezreteľnom a nepriezračnom logonyme vysvetľujúci podnázov v maďarčine, má na tomto území ľažkosti nielen Slovák. Z vlastnej skúsenosti vieme, že pre severných susedov Slovenska je takáto jazyková situácia nepochopiteľná a nepredstaviteľná.

3. Pri porovnávaní firemných názvov sme zaznamenali zaujímavý údaj: v skúmanom severnom a južnom pohraničnom území sa takmer nevyskytuje lexikálny typ logoným motivovaný slovenským apelatívom (či už priamou či nepriamou označujúcim zameranie obchodu alebo firmy). Drivivá väčšina názvov v pohraničných častiach je kompozitného alebo akronymického typu; tieto typy sa totiž svojou „značkovou“ formou a skrytou sémantikou motivantov formálne podobajú anglickému typu lexémy (*Stavomark*, *Geodat*, *Grafotext*, *Dexplok*, *Steting*, *Technofin*, *Medicpro*, *Agroline*, *Stavland* atď.). Sú to kvázikompozitné formy utvorené spravidla dvoma afixoidnými radixmi (sú to radixy, ktoré pre častú opakovanosť nadobudli abstraktnejší derivačný význam a systemizačnú funkciu, čím sa dostali na úroveň derivačného prostriedku [Imrichová, 2002, s. 43]). Niektoré sú súčasťou viacslovných názvov, v ktorých akoby „západný“/nedomáci pôvod firmy je umocnený cudzím slovom (*KAM-WOOD* vo Svidníku, *TEG consulting*, *Slovchemicals* v Moldave nad Bodvou, *Pienspol Travel* v Červenom Kláštore, *GERI door* v Komárne atď.). Obe pohraničné územia majú v porovnaní s centrálnymi časťami Slovenska spoločné to, že sa v názvoch firiem vyskytuje viac anglických slov a anglických jazykových prvkov, a to v pomere 3 : 1 (3 cudzie tvary v pohraničí oproti 1 cudziemu tvaru v centrálnych častiach). 282 z 310 skúmaných názvov vo vymedzených pohraničných častiach Slovenska je utvorených na podklade angličtiny, a to buď priamo anglickým slovom, alebo pomocou kondenzačných slovotvorných pohybov v rámci motivujúcich anglicizmov, internacionálizmov a tzv. „globalizmov“ (*Euromann Group*, *Mike Group*, *Good luck*, *Great United Trading*, *Dream*, *Drink-Car*, *Woodroll*, *S and R* atď.). Prinajmenšom zvláštne pôsobia cudzie názvy v rázovitých oblastiach Slovenska, akými sú Tatry, Orava, Liptov (*Mäso Spiš market*, *Gemer sun*, *Shop*

ideál, Orava Fine Wood, Diner [ang. Dinner; obec Veselé], *Spiš Trans, Dóra Fashion, Bombi's Pub* [v Tatranskej Lomnici] atď.) Vyššie sme v tejto súvislosti spomenuli tzv. globalizmy. V obrovskej skupine logoným sa zreteľne prejavuje okrem identifikačnej funkcie aj funkcia psychologickej a estetickej (reklamná). Akoby stále v povedomí podnikateľov fungovalo presvedčenie, že neslovenský/neslovanský tvar slova v sebe kóduje informáciu o „zahraničnosti/západnosti“ firmy a že cudzie/západné je lepšie, je zárukou úspešnosti a finančnej prosperity. V tom vidíme jednak

- a) príčinu návratu k pôvodnej cudzej podobe už dávno prevzatých/zdomácnených slov (*hobby, music, sport, mode, service, centre, computer, style, electric, team, design, pharmacy, quality, consult, universal, show, dressing, evergreen, image*), a jednak
- b) zdroj prieniku ďalších anglicizmov, ktoré sa častým výskytom vo firemných názvoch, v pojmenovaniach rozličných akcií, súťaží, v reklamných textoch či titulkoch denníkov a časopisov stávajú natoľko všeobecne známymi (máme na mysli celý európsky priestor), že im začínajú rozumieť aj ľudia neovládajúci anglický jazyk (v logonymach napríklad *car, fashion, company, milk, shop, market, supermarket, travel, glass, books, business, trade, trading, press, ice, pub, fast food, in time, woods, brainy, baker, color, candy, clok, florist, racingsport, haus, outlet, supershop* namiesto obchodný dom, *live, duopack, call centrum, outdoorová obuv, indoor cycling*; v iných oblastiach komunikácie *level, public relations, stend, imprinter, on line, cool, click system, hallo, sorry, o. k., cool, in, out, yes, baby, ready, look, talkshow, big brother, star, cash, deadline, babysitting, love, help me, pleas, song, stupid, home, crazy, happy, prime time, suplement, easy, peoplemeter, good-bye party, after work party, night party, self-made women, beauty trend* atď.).

4. Vzájomná regionálna spolupráca obchodných firiem je určite potrebná a dôležitá, dokonca v istých ohľadoch klíčová. Nákupný turizmus Slovákov a spolupráca najmä stavebných firiem, ktoré využívajú široký a lacnejší nákupný trh v Poľsku, udržiava vysokú frekvenciu už niekoľko rokov. Aj preto považujeme firemné logá a ich reklamné sprievodné textácie za zdroj prienikov susedných jazykov, no najmä anglicizmov a globalizmov v utvárajúcom sa globálnom trhu. Zdá sa, že bez znalosti angličtiny sme v ekonomickom priestore stratení. Tento tlak prináša liberálnu otvorenosť národných trhov pri dominancii nadnárodných západných korporácií, čo vedie k tomu, že masová kultúra ekonomickej najmocnejších krajín (presnejšie krajiny) sa vďaka dominantnému postaveniu v priemysle zábavy i v obchode šíri rôznymi cestami a získava punc modernosti a celosvetovému štandardu príťažlivého pre mladú a strednú generáciu. Táto povrchná homogenizácia je však kontroverzná, zatláča totiž miestne kultúrne tradície, prvky národnej kultúry, ktoré predstavujú súčasť vnímanej národnej identity, narastá pocit jej ohrozenia „amerikanizačiou“. Máme pocit, že Slovensko si ako malá európska krajina dostačne ešte neuvedomuje, že chrániť (nie brániť!) národný jazyk a národné kultúrne zvláštnosti nie je prejavom malosti. Uvedomujú si to také veľmoci ako Nemecko a Francúzsko, ktoré si zákonmi chránia svoj jazyk. Nie tak dávno silno rezonovalo vyhlásenie Nemecka (ku ktorému sa okamžite pridalo i Francúzsko) o neakceptovateľnej tendencii smerujúcej k jednojazyčnosti v rámci Európskej únie. Odmietajú tendenciu k zosilňovaniu postavenia angličtiny ako úradného jazyka v Európe. Centrom národného vedomia sa stáva jazyk, kultúra a vzdelenosť. V dnešnej v epoche „facticity“ a zábavy sú normatívne snahy systematicky dehonestované, osveta a jazyková kultúra sa „nenosí“. Tento trend má devastujúce účinky, národné je takmer synonymom

miestneho koloritu. Je potrebné určiť hranice bezbrehého absorbovania cudzorodých prvkov v jazyku a kultúre, ktoré majú nezriedka pochybnú hodnotu a problematickú aplikovateľnosť.

Literatúra:

- BLANÁR V. 1996. *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: Veda, 1996. 250 s.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. 1993. *Goralské nárečia. Odraz slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine. I.* Bratislava: Veda, 1993. 176 s.
- FURDÍK, J. 1993. *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter, 1993. 200 s.
- FURDÍK J. 1994. Integračné procesy pri lexikálnych prevzatiach. In: *Jazykovedný časopis*, 45, 1994, č. 2, s. 95 – 102.
- FURDÍK, J. 2000. *Slovenská slovotvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka, 2004. 200 s.
- IMRICOVÁ, M. 2002. *Logonymá v systéme slovenčiny*. Prešov: FHPV PU v Prešove, 2002. 142 s.
- IMRICOVÁ, M. 2006. Obchodné meno v jazykovo-komunikačných súvislostiach. In: J. Krško, M. Imrichová, P. Odaloš: *Sociálny kontext onymie*. Ed. J. Krško. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2006, s. 31 – 73.
- Obchodný register Slovenskej republiky. Výsledky vyhľadávania podľa sídla subjektu.*
- OLOŠTIAK, M. 2011. *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. 339 s. Dostupné na internete: <http://olostiak.webz.cz/Publikovane/2011-aspekty-TLM.pdf>.
- OLOŠTIAK, M. 2007. *Jazykovoštruktúrne a komunikačno-pragmatický status vlastného mena (adaptácia anglických proprií v slovenčine)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2007. Dostupné na internete: <http://olostiak.webz.cz/Publikovane/propria_monografia_2007.pdf>.
- RIPKA, I. 2000. Jazyk, kultúra, identita a fenomén tradície. In: *Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry*. Red. K. Buzássyová. Bratislava: Veda, 2000, s. 39 – 44.
- ŠTOLC, J. 1994. *Slovenská dialektológia*. Bratislava: Veda, 1994. 216 s.

http://www.orsr.sk/hladaj_sidlo.asp

Summary**Comments on Foreign Language Business Names (Logonyms) in Slovakia**

The paper deals with reflections of the informatization of society, standardization of lifeway, mentality and value criteria in language. The economic-political integration of countries and the movement of population stimulate the language hegemony. In this paper, these processes are illustrated on the samples of the business names (logonyms) in Slovakia. We focused on the business names of companies registered in the northern border area (Stará Ľubovňa, Bardejov, Svidník, Medzilaborce and also Žilina –150 names in total) and in the southern border area (Rožňava, Moldava nad Bodvou, Veľké Kapušany and Komárno –160 names in total). All the company names we studied are listed in the business register on the website of the Ministry of Justice of the Slovak Republic. We studied the incidence of English words in the logonyms in these areas and compared the use of the neighbouring country's language. Then we detected the extent of the influence of a Slavic language (Polish on the north) and a non-Slavic language (Hungarian on the south) in this specific communication.

Keywords: logonym, business name, anglicism, hungarism, polonism, interlingual motivation

Názvy rekreačních objektů a stravovacích zařízení v perspektivě nového regionalismu (na příkladu obce Čeladná)*

KRISTÝNA BÍLKOVÁ

Ostravská univerzita, Ostrava (Česko)

Příspěvek se zabývá chrématonymy, konkrétně názvy rekreačních objektů (hotely, chaty, turistické ubytovny) a stravovacích zařízení (restaurace, hospody), v katastru obce Čeladná, která leží v podhůří Moravskoslezských Beskyd (okr. Frýdek-Místek, Česká republika). Na chrématonyma vyexcerpovaná z mapových pramenů a získaná terénním výzkumem budeme nahlížet prizmatem tzv. „nového“ regionalismu. Budeme sledovat, v jaké míře se v rámci dané skupiny chrématonym uplatňuje využití názvů spjatých s lokalitou, na jejímž území se pojmenované objekty nacházejí.

Klíčová slova: nový regionalismus, onomastika, chrématonyma, regionální marketing, regionální branding

Východiska

Nový regionalismus, nebo také nová regionální geografie, představuje souhrn reakcí na diskuze o novém pojetí regionu v 80. a 90. letech 20. století. To, co spojuje jednotlivé koncepty, je snaha vymezit se vůči dosavadnímu pojetí regionu a regionalismu jako takovému – region jako čistě prostorově viděný prostředek pro organizaci informací. To znamená, že z geografického hlediska byl (je?) většinou region chápán jako něco daného, co lze vymezit hranicí na mapě; regionální identita je chápána jako souhrn charakteristik regionu, jež bývá interpretován jako tzv. „regionální obraz“.¹ Nový pohled na problematiku pojetí regionu ve svých statích představil finský geograf Anssi Paasi,² který chápe region jako sociální konstrukt, přičemž zdůrazňuje nutnost propojení regionální identity obyvatel a identity regionu jako takového. Samotný pojem region vymezuje na základě existence vztahů (politických, ekonomických, sociálních) v prostoru a jejich proměn – pracuje s pojmem, který by se dal do češtiny přeložit jako **vztahový přístup** (v originále relational approaches / relational thinking). Tento nový pohled na region Paasi přibližuje prostřednictvím procesu institucionalizace regionu, ke které dochází ve čtyřech vzájemně propojených dimenzích: formování územního tvaru regionu, formování institucionálního tvaru regionu, etablování regionu v regionálním systému, **formování symbolického tvaru regionu**. Ve středu našeho zájmu je zejména poslední jmenovaný aspekt, tedy formování symbolického tvaru regionu, což je v podstatě vytváření struktury územních symbolů, jako je například znak, hymna, vlajka, ale rovněž název. Úkolem těchto symbolů je dostatečně charakterizovat území, které zastupují, a zároveň jej odlišit od ostatních v prostoru i čase.³ Pokud se zaměříme na předešlé tvrzení, nelze si nevšimnout paralel mezi funkčními definicemi územních symbolů a charakteristikami jednotek **propriální sféry jazyka**.⁴

* Text vznikl s podporou grantového projektu SGS01/FF/2016–2017 *Nové přístupy k výzkumu toponymie – na příkladu vybraných lokalit Moravy a Slezska* (poskytovatel Ostravská univerzita, Filozofická fakulta).

¹ Semian, 2012, s. 336 – 337.

² Např. Paasi, 1968 nebo 2002.

³ Semian, 2012, s. 339 – 340.

⁴ Srov. např. definici Rudolfa Šramka, ten charakterizuje propria jako jazykové jednotky, jejichž hlavními funkčemi je individualizovat, diferencovat a lokalizovat pojmenovávaný objekt v rámci propriální sféry, přičemž zmiňuje i sociální, prostorové, kulturní, historické nebo ekonomické vztahy (Šramek, 1999, s. 11).

Problematikou nového regionalismu se kromě Paasiho zabývali také např. norští geografové Svein Frisvoll a Johan Frederik Rye,⁵ kteří vycházeli právě z Paasiho konceptu institucionalizace regionu. V českém prostředí se tomuto výzkumnému konceptu věnuje především Michal Semian, kulturní geograf, který se ve svých pracích soustřeďuje například na význam názvů v kulturním kontextu a jejich využití v regionálních studiích,⁶ užívání přívlastkových exonym v současné publicistice (ve spolupráci s Jaroslavem Davidem),⁷ či novodobé názvy regionů (choronyma) a jejich využití v názvech institucí za účelem propagace.⁸ Semian spatřuje v pojmenování nejvýznamnější symbol regionu, jeho klíčový jednotící prvek, přenositelný, univerzální symbol, který přejímají instituce a slouží k identifikaci jeho obyvatel i lidí mimo region. Názvy regionu neboli regionální identita se tak často stávají prostředky tzv. regionálního brandingu, procesu, který představuje komodifikaci (proces přeměny objektů na zboží určené k prodeji) názvů za účelem propagace směrem ven (vnější image).⁹

V našem pojetí se neomezujeme pouze na název regionu jako takového (např. *Moravskoslezský kraj*), ale i na názvy uvnitř regionu, které rovněž fungují jako identifikátory (např. oronyma). Pro ilustraci jsme zvolili oronymum *Beskydy/Beskyd* (*Moravskoslezské Beskydy* – pohoří, které se nachází na severovýchodě České republiky, nedaleko hranic se Slovenskem) a které se odráží nejen v názvech místních firem (např. *Autoškola Beskyd*, *Beskydský pivovárek*, *Hotel Beskyd ad.*), ale také v názvech regionálních produktů (firma *Beskydská likérka* a její produkt bylinný likér *Lysá hora* – jedná se o transonymizované oronymum, pojmenovávající nejvyšší horu tohoto masivu).

Nový regionalismus tedy onomastice může nabídnout geografický pohled na vznik a fungování proprie. Tento aspekt lze využít např. při výzkumu chrématonym, u názvů rekreačních a restauračních zařízení v rámci regionu, měst, obcí nebo názvů výrobků lokálních firem – zkoumat můžeme vztah mezi názvy a územím, k němuž se pojmenovávané objekty váží, se zřetelem na motivaci pojmenování a vztah mezi standardizovanými a nestandardizovanými názvy z hlediska identifikace obyvatel s danými objekty.

Zkoumaná lokalita a předmět výzkumu

Jak už bylo zmíněno výše, předmětem výzkumu jsou chrématony, konkrétně názvy rekreačních a restauračních zařízení, nacházejících se v katastru obce Čeladná. Zmíněná obec se leží v podhůří Moravskoslezských Beskyd a je turisticky hojně vyhledávána. Má tedy předpoklady k vysokému výskytu objektů, jejichž názvy jsou předmětem našeho výzkumu, zároveň má předpoklady k tomu, aby tyto názvy využívaly tzv. „tradiční hodnotu“, a to zejména za účelem propagace (komerční využití), identifikace s lokalitou, regionem, krajem. Semian definuje tradiční hodnotu jako „nástroj pro sebeidentifikaci obyvatel a prostředek pro vyjádření jejich vztahu k území“,¹⁰ které jsou obsaženy přímo v propriech. Tato propria pak představují jakousi formu dědictví a jejich využití vychází z povědomí o jedinečnosti lokality, ve které se vyskytují.¹¹ Tradiční hodnotu v tomto pojetí

⁵ Např. Frisvoll–Rye, 2009.

⁶ Seman, 2012.

⁷ David–Seman, 2015.

⁸ Seman, 2016.

⁹ Seman, 2012, s. 341.

¹⁰ Seman, 2016, s. 168.

¹¹ Seman, 2016, s. 168 – 169.

tedy lze chápat nejen jako transonymizaci toponym nacházejících se v okolí daných objektů (např. oronymum *Kněhyně* > hostinec *Kněhyně*), ale také jako využití proprií, která nějakým způsobem souvisejí s obcí nebo s regionem (např. antroponymum *Ondráš*¹² > pivnice *Ondráš*), a zároveň jako tendenci nepřejmenovávat objekty, tedy ponechat jim jejich původní jména (chata *Dukla*¹³).

Korpus chrématonym sestavený pro potřeby tohoto výzkumu byl vyexcerpován z turistických map, které jsou k dispozici online, konkrétně se jedná o servery Mapy Google¹⁴ a Mapy.cz.¹⁵ Dále byly excerptovány webové stránky jednotlivých objektů a byl proveden terénní výzkum. Celkově obsahuje zkoumaný korpus 48 názvů pro 43 objektů, u nichž jsme sledovali využití již zmíněné tradiční hodnoty. Daný aspekt projevil u 27 vyexcerpovaných chrématonym, tj. 56 %. Zbylá chrématonyma mají cizojazyčnou formu (*Mountain Golf Resort*), nebo se jedná o transonymizovaná antroponyma, která vyjadřují vztah k majitelům objektu (*U Holubů*), či o toponymizovaná apelativa (*Zámeček*).

Způsob propojení chrématonym s lokalitou, ve které se vyskytují, bude ilustrován na dvou příkladech. Prvním a nejvýraznějším příkladem využití potenciálu okolní krajiny pro potřeby propagace a identifikace s krajinou je nově zrekonstruované rekreační středisko *Horský hotel Čeladenska*, jehož název vznikl transonymizací názvu blízko protékající řeky. Součástí komplexu je také 10 apartmánových domů, jejichž názvy představují transonymizovaná oronyma Moravskoslezských Beskyd – *Radhošť*, *Travný*, *Ropice*, *Vysoká*, *Javorový vrch*, *Čertův mlýn*, *Magurka*, *Lysá hora*, *Smrk* a *Kněhyně*. Vysvětlení motivu pojmenování můžeme nalézt na webových stránkách objektu, kde jsou hosté přímo vybízeni k volnočasové aktivitě tak typické pro rekreační pobyt v podobných lokalitách – turistiku. „Tyto horské domy jsou pojmenovány podle nejvyšších a nejznámějších hor Beskyd [...] Pokud si uděláte výlet na jeden z vrcholů, budete odměněni krásným panoramatickým výhledem, jejž by si neměl nechat ujít žádný návštěvník“.¹⁶ Názvy domů v rámci komplexu tedy slouží ke komerčním účelům a k propagaci komplexu směrem ven z oblasti, ve které se nachází. Přírodní i toponymický potenciál okolní krajiny je tedy využit na 100 %.

Druhým objektem, který má marketingově propracovanou image, v tomto případě založenou na lázeňské tradici dané lokality, je *Beskydské rehabilitační centrum*. Areál, jehož název obsahuje oronymum *Beskydy*, se skládá z 5 interních a 2 externích léčebných domů, přičemž 4 nesou názvy v souladu s námi sledovaným aspektem. *Léčebný dům dr. Maye* odkazuje na zakladatele zdejších lázní (původně Lázně *Skalka*, podle názvu vrcholu, v jehož úpatí je komplex situován). *Léčebný dům dr. Storchy* je pojmenován podle Mayova nástupce dr. Bertholda Storchy, jenž v lázních působil v průběhu první a částečně také druhé světové války. V obou případech je motivantem honorifikace a také odkaz na vznik a historii lázní. *Léčebný dům Ondřejka* je název, který daná budova nesla již na počátku minulého století a který pravděpodobně vychází z oronyma *Ondřejník*. *Léčebný dům Kněhyně* představuje transonymizované oronymum, které se v korpusu chrématonym vyskytuje celkem 3krát (viz výše).¹⁷

¹² Ondráš z Janovic / Ondřej Fuciman byl slezský zbojník, o kterém vzniklo mnoho slezských a valašských pověstí. Jedná se tedy o jméno kulturně spojité s regionem. Podrobněji viz např. Adamus, 1937/1938.

¹³ Jedná se turistickou chatu, která byla postavena v 80. letech minulého století a která si i přes neustálé změny svých majitelů zachovala svůj název v původní podobě.

¹⁴ Mapy Google [online].

¹⁵ Mapy.cz [online].

¹⁶ Čeladenska [online].

¹⁷ BRC [online].

Závěry a shrnutí

Příspěvek představuje koncept nového regionalismu jako možnost obohatení teoretických a metodologických přístupů onomastického výzkumu o geografický pohled a zaměřuje se na marketingové hledisko volby pojmenování komerčních objektů (chrématonym) – zde restauračních a stravovacích zařízení zkoumané lokality (katastr obce Čeladná). Získaný korpus názvů prokazuje, že restaurační a stravovací zařízení v dané lokalitě využívají tzv. tradiční hodnotu (tak, jak byla definována výše) z 56 %. Zejména využití lokálních a regionálních toponym v chrématonymii vede k snadnější identifikaci v rámci územního vymezení (*Moravskoslezské Beskydy* > hotel *Srdce Beskyd*), což je sice z marketingového hlediska výhodné, ale zároveň se zde projevuje tzv. propriařní sterilita/nefunkčnost (obec Čeladná, řeka Čeladenka, hotel Čeladenka).

Literatura:

- ADAMUS, A. 1937/1938. K životopisu Ondráše z Janovic. In: *Černá země*, 14, 1937/1938, s. 31 – 32.
- BRC* [online; cit. 16. 4. 2017]. Dostupné na internetu: <http://www.brc.cz/>.
- Čeladenka* [online, cit. 16. 4. 2017]. Dostupné na internetu: <http://www.celadenka.cz/>.
- DAVID, J. – SEMIAN, M. 2015. Bohemian Manchester, Moravian Klondike and Silesian Versailles. Attributive structures of foreign place names in contemporary Czech journalism. In: *Slово a slovesnost*, 76, 2015, s. 129 – 147.
- FRISVOLL, S. – RYE, J. F. 2009. Elite Discourses of Regional Identity in a New Regionalism Development Scheme. The Case of the „Mountain Region“ in Norway. In: *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 63, 2009, s. 175 – 190.
- Mapy Google* [online, cit. 15. 4. 2017]. Dostupné na internetu: <https://www.google.cz/maps/place/739+12%+C4%8Celadn%C3%A1/@49.5006095,18.2679471,12z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x4713f54c86c1d-d85:0x6554d24eb8a45acc!8m2!3d49.5486883!4d18.3376034>.
- Mapy.cz* [online, cit. 15. 4. 2017]. Dostupné na internetu: <https://mapy.cz/turistica>.
- PAASI, A. 1986. The Institutionalization of Regions. A Theoretical Framework for Understanding the Emergence of Regions and the Constitution of Regional Identity. In: *Fennia*, 164, 1986, s. 105 – 146.
- PAASI, A. 2002. Place and Region. Regional Worlds and Words. In: *Progress in Human Geography*, 26, 2002, s. 802 – 811.
- SEMIAN, M. 2012. Název jako symbol regionu. In: *Historická geografie*, 38, 2012, 2.
- SEMIAN, M. 2016. Novodobá choronyma v současném regionálním systému. In: *Toponyma. Kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2016, s. 158 – 169.
- ŠRÁMEK, R. 1999. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s.

Summary

Names of Recreational Objects and Catering Facilities in the Perspective of the New Regionalism (on the Example of the Village Čeladná)

The subject of this study was to present another point of view of the onomastic research – the new regionalism point of view – in theoretical and methodological ways. This study was focused on the marketing aspect of the choice of chrematonyms in the research area – the village of Čeladná. We aimed especially to a traditional value, which manifests itself in 47 % of proper names we studied.

Keywords: new regionalism, onomastics, chrematonyms/ergonyms, regional marketing, regional branding

Divá sviňa, Hladný vlk, Zlatý orol – kultúrny kontext, konotácie a názvy reštauračných zariadení

ANNA GÁLISOVÁ

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica (Slovensko)

Príspevok sa venuje problematike súvislosti medzi tvorbou logoným reštauračných zariadení, ich percepciou a jazykovým obrazom sveta. Na základe kombinácie výskumných metód analýzy slovníkových i korpusových dát, analýzy excerptovanych logoným a dotazníka sa v texte sledujú a interpretujú jazykové a textové konotácie a kultúrne vplyvy. Prezentovaný výskum potvrdzuje, že konotačný aspekt je pri vytváraní aj percipovaní týchto logoným dôležitý.

Kľúčové slová: logonymum, stereotyp, konotácia, reštauračné zariadenie, jazykový obraz sveta, zvieratá, orol, jeleň, kôň

O logonymách, resp. vlastných menách reštauračných zariadení¹ vzniklo v slovenskej aj českej onomastike niekoľko prác, ktoré sú však orientované predovšetkým na vymedzenie logoným či urbanoným v onymickom systéme, na hľadanie motivácií či opis ich formálnej stránky, prípadne ich fungovanie v komunikácii (porov. Knappová, 1995; Imrichová, 2002, 2003; Hlubinková, 2007; David, 2014). Nasledujúci text má ambíciu iného charakteru, chce nahliadiť do priestoru „za“ vybrané logonymá, a teda hľadať možné súvislosti medzi názvom reštauračného zariadenia a konotáciami, ktoré u nositeľov slovenského jazyka i kultúry vyvoláva. Pod konotáciou chápeme tie zložky významu, ktoré sú sekundárne a závislé od kontextu, ktoré netvoria súčasť slovníkovej definície, ale používateľia jazyka si ich môžu s daným pojmom asociovať v mysli, a tak ako fakultatívne elementy dopĺňajú relatívne stabilnú designačnú zložku lexikálneho významu (bližšie pozri Hladká – Vaňková, 2017). V centre nášho záujmu stojí predovšetkým systémové, jazykové konotácie, ale všimame si aj textové konotácie. Inými slovami, zaujíma nás, ako používateľia slovenčiny vnímajú a hodnotia stereotypy zvierat (v zmysle v kultúre stabilizovaného spojenia významov), aký to má vplyv na percepciu názvov reštauračných zariadení a akú úlohu v tom zohráva jazyk a kultúra vo svojej synergii.

Pri analýze daného propriálneho materiálu sa zdá nevyhnutné názvy reštauračných zariadení terminologicky vymedziť v onymickom systéme. V onomastických prácach sa v tomto kontexte objavuje dvojaký prístup: na daný materiál sa nahliada ako na toponymá alebo chrématonymá. Oba prístupy majú svoje logické opodstatnenie. Keďže ide o vlastné podstatné mená neživých objektov, V. Šmilauer (1966, s. 9) hovorí v tejto súvislosti o toponymách, ktoré charakterizuje ako „jména místní, tj. jména lidských sídlíšť a jejich částí, obcí, osad, místních částí (samot, mlýnů, mysliven, hájoven, cihelen, hospodářských dvorů, loveckých zámků, turistických chat), význačných staveb (hradů, kostelů, lékáren, **hostinců**), jednotlivých domů, ulic, náměstí, nábřeží, mostů, sadů.“ R. Šrámek (1999, s. 163) v rámci toponymie vymedzuje oikonymá i anoikonymá, pričom oikonymá charakterizuje ako vlastné mená „domů, skupin domů, sídlišť, vsí, mesteček, měst (= urbanonyma) a jejich (místních) částí, hradů, zámků, mlýnů, továren...“ Naproti tomu chrématonymá chápe ako propriálne objekty, ktoré nie sú fixované v teréne a sú výsledkom ekonomických, politických a kultúrnych vztáhov (tamže, s. 165).

¹ Pod reštauračnými zariadeniami máme na mysli všetky pohostinské podniky, vrátane pohostinstiev, rýchleho občerstvenia, ako aj hotelových reštaurácií.

M. Knappová (1995) v súvislosti s obchodnými názvami hovorí o (hospodárskych) chrémato-nymách, a teda nevníma reštaurácie ako objekty v teréne, ako budovy, ale ako vlastné mená ľudských výtvorov, ktoré nie sú fixované v teréne, ako značku. Je zrejmé, že na názvy reštauračných zariadení možno nahliadať dvojako, čo zdôrazňuje aj Z. Hlubinková (2007, s. 140) – buď ako na toponymá, resp. urbanonymá, alebo ako na chrématonymá, resp. logonymá. Na prínik topónym a chrématónym upozorňuje taktiež D. Vaculík (2014) a uvažuje o užšom a širšom chápaniu urbanoným ako podsystému topónym, pričom za urbanonymá v širšom chápaniu považuje aj „názvy významných budov (historických domov, hotelov, kin, stadionov, obchodov, **restaurácií** atd.), významných miestností (sál) a mestských institúcií (administrativných, kultúrnych, školních atd.)...“ (tamže, s. 15). M. Imrichová (2002, s. 10) chápe názvy reštaurácií ešte užšie a v rámci chrématónym vymedzuje logonymá ako „vlastné mená firiem, obchodných jednotiek a výrobno-obchodných spoločností“. V súvislosti s touto vrstvou výrazových prostriedkov proprietálneho charakteru zdôrazňuje významnosť zvukovej a grafickej stránky logoným, taktiež ich pragmalingválnu funkciu, späťosť s kultúrnou a výrobnou činnosťou človeka, ako aj to, že sa približujú apelatívam. Aj v Pravidlach slovenského pravopisu sa názvy reštaurácií a pohostinstiev ocitajú v rámci skupiny chrematoným: „1.3.3.6. Názvy ľudských výtvorov, pomenovania časových úsekov, dejinných udalostí, organizácií, inštitúcií, výrobcov, podnikov, spolkov, politických strán, hnútí, akcií, vyznamenaní a cien. Názvy typov a značiek sériových výrobcov – názvy súčasti združených podnikov, zoskupení podnikov (jednotlivých tlačiarní, **hotelov, kaviarní, samostatných prevádzok** a pod.)“. Na rozdielne chápanie chrématonymie v slovanskej onomastike upozorňuje aj M. Majtán (1989). Keďže fixácia objektu v teréne či jeho (ne)obývanosť nemá na percepciu názvov reštauračných zariadení signifikantný vplyv, dominantné sa tu stáva funkčné hľadisko a do popredia vystupuje potreba vnímať tieto názvy ako obchodné značky. Vzhľadom na tento fakt preferujeme pri terminologickom vymedzení v slovanskej onomastike adaptovaný termín logonymá.

Excerptom z internetových stránok (www.restauracie.sme.sk; www.gurmania.sk; www.menucka.sk) sme získali takmer 170 logoným reštauračných zariadení so zvieracím komponentom. Možno skonštatovať, že zviera je v tejto oblasti ľudskej činnosti pomerne oblúbeným pomenúvacím motívom. Ide tu zjavne aj o istú tradíciu, o čom svedčia staré písomné zmienky o rôznych hostincoch, napr. reštaurácia *Červený rak* v Banskej Bystrici na svojej internetovej stránke uvádza, že „Všetko sa to začalo v roku 1513.“, hotelová reštaurácia *U leva* v Levoči bola od polovice 19. storočia hostincom (najprv s názvom *Oroszlánvendéglő*) a istú tradíciu majú aj pôvodné hostince, ktoré sa dnes nazývajú *Čierny orol* a možno ich nájsť vo viacerých slovenských mestách (Prešov, Košice, Rožňava).

Slovenské reštauračné zariadenia majú vo svojich názvoch rôznorodé obrazy (motívy) zvierat – domáce aj exotické, reálne aj mytiké; hojne sa vyskytujú slovenské pomenovania, ale objavujú sa aj cudzojazyčné logonymá, a to predovšetkým anglické. V súvislosti s existenciou a vznikom nových obchodných názvov reštauračných zariadení v angličtine M. Knappová (1995) uvádza, že ich autori tým chcú vyvolať dojem svetovosti a tým aj vyššej kvality ponúkaného tovaru či služieb. Najbohatšie sú v obchodných názvoch slovenských reštauračných zariadení zastúpené cicavce a vtáky, ale objavujú sa aj ryby, plazy, obojživelníky, hmyz a iné živočíchy. V rámci jednotlivých kategórií dominujú obrazy domestikovaných zvierat (kôň, kocúr a pod.) alebo divých zvierat – symbolov (orol, jeleň). Najvyššiu frekvenciu majú dvoj- a viacslovné názvy (*Chromá vrana*, *Kozlovňa divoká*, *U zlatej svini*, *U zlatého orla...*), často s adjektívnym atribútom.

Hoci naším cieľom nie je analýza motivácie obchodných názvov reštauračných zariadení, v materiáli je možné vypozorovať viaceré jej typy. Vychádzajúc z klasifikácie M. Imrichovej (2002), sme zistili, že v celej skupine názvov možno identifikovať lexikálne aj kontaktové logonymá: lexikálne – reštaurácia *Husiarik* (zameraná na husaciu), *U zlatej svini* (podávajú pečené prasiatka), *Zlatý sivoň* (jedlá z rýb), *Bocian* (pravidelné hniezdenie bocianov na budove); kontaktové – *Lizard*, *Golden Chicken*; ďalej derivované aj akronymické logonymá – *Klub HaD*, ale aj propriálne motivované logonymá: motivácia podľa mena/prezývky majiteľa – *U Kocúra*, miestna motivácia podľa domových znamení – *Pulitzer u Zlatého jeleňa* (pasáž *Zlatý jeleň*), *Hudobný klub Čierny orol* (lokalizácia v PKO – *Čierny orol*). Tu je potrebné zdôrazniť, že dôsledná analýza motivácií obchodného názvu nie je možná, pretože majitelia či prevádzkovatelia daných zariadení často už nepoznajú pôvodnú motiváciu názvu, a to z rozličných dôvodov – od kúpenie prevádzky, dlhá tradícia bez písomných zmienok, úmrtie pôvodného majiteľa a pod. Na základe čiastkovej analýzy však môžeme skonštatovať, že obchodné názvy reštauračných zariadení často odkazujú na predmet činnosti, zameranie zariadenia, špecifické miestne znaky, zvieratá žijúce v okolí podniku/v regióne, mená/prezývky majiteľov a ľudí im blízkych a tradície.

S cieľom identifikovať súvislosti medzi logonymami reštauračných zariadení a ich percepciou sme vytvorili dotazník a pri jeho zostavovaní sme vychádzali z niekoľkých predpokladov:

1. Opierajúc sa o koncepciu jazykového obrazu sveta², domnievame sa, že svet vnímame a poznávame cez prizmu jazyka a že každý výsek reality i jej poznania možno včleniť do istého pojmového rámca, ktorý zastupuje konkrétna lexikálna jednotka. S ňou sa potom vytvárajú istá skupina asociácií, ktorá je pre používateľov daného jazyka spoločná (bližšie k JOS pozri Bartmiński, 2006, 2016; Gregorczykowa, 2001; Vaňková, 2005, 2007; Karčová, 2014).

2. Ďalej predpokladáme, že pri logonymách reštauračných zariadení so zvieracím komponentom existuje isté kultúrne determinované konotačné pole, s ktorým obaja účastníci komunikácie pracujú. Autor obchodného názvu, ako aj väčšina jeho percipientov sú nositeľmi tej istej kultúry, a tak možno usudzovať, že jednotlivé zvieratá sú u nositeľov jazyka i kultúry vnímané nielen ako výsek mimojazykovej skutočnosti, ale zároveň aj ako entita, ktorá je ukotvená v našom chápaní sveta.

3. V daných logonymách sa môžu odrážať tie obrazy zvierat, ktoré sú pre región dôležité/symbolické a zároveň môžu tieto obrazy u percipientov evokovať zameranie zariadenia na regionálnu alebo slovenskú kuchyňu.

4. Motívy exotických zvierat a potenciálne aj anglické logonymá reštauračných zariadení môžu u percipientov vyvolávať asociácie medzinárodnej, prípadne exotickej kuchyne.

5. V logonymoch s atribútom farby (*Červený rak*, *Biela labut*) sme predpokladali výskyt tých, ktoré sú nositeľmi kultúry a používateľmi jazyka vnímané ako typické pre dané zviera alebo rozprávkové (textové konotácie).

6. Frazeologicky motivované logonymá reštauračných zariadení môžu reflektovať kultúrne determinované vnímanie prijímania pokrmov a nápojov.

² Jazykový obraz sveta sa odráža v základoch jazyka – v jeho gramatike, vo významoch slov aj textov. R. Gregorczykowa (2001, s. 163) ho definuje ako „spôsob chápania (jeho percepcie a konceptualizácie), ktorý je možné vyčítať z faktov jazyka (t. j. z jeho flektívnych, derivačných vlastností, frazeologizmov, synonymických radov) svedčiacich o osobitej kategorizácii sveta, a tiež z konotácií a stereotypov späť s nazývanými objektmi.“

Dotazník vyplnilo 120 respondentov so slovenským materinským jazykom z celého územia Slovenska, z toho 49 mužov a 71 žien vo vekovom rozpäti 21 – 87 rokov. Vzhľadom na množstvo materiálu sme na analýzu konotácií vybrali tri klúčové zvieracie motívy – orol, jeleň a kôň. Z pripisovaných vlastností, ktoré respondenti uviedli ako typické pre dané zvieratá, sme vybrali tie najfrekventovanejšie a pokúsili sa identifikovať ich zakotvenosť v jazykovom systéme. Zároveň sme venovali pozornosť tomu, či ide o pozitívne alebo negatívne konotácie. Predpokladali sme, že niektoré z uvádzaných vlastností môžu byť na jednej strane súčasťou slovníkovej definície (a preto sa respondentovi s daným pojmom asociuju), resp. nie sú/nemusia byť centrálne, že jednoducho môže ísť o subjektívne asociácie (determinované empíriou, nie kultúrou). Aby sme sa vyhli interpretácii týchto asociácií, všímali sme si aj početnosť výskytu danej vlastnosti u všetkých respondentov.

Orol je jedným z najstarších a najrozšírenejších symbolov rôznych národov sveta (Ivanov – Toporov, s. 258 – 260), symbolický potenciál determinujú prirodzené vlastnosti tohto vtáka (veľký, silný, dobrý lovec atď.). Už od staroveku je považovaný za kráľovský a božský symbol – napr. v antike bol sprievodcom Dia či Jupitera, v biblických textoch je symbolom Božej všemocnosti aj Kristovho nanebovstúpenia (Becker, 2002, s. 203). Jeho symbolika má teda (nie len) v európskom kultúrnom kontexte významnú pozíciu, o čom svedčí aj samotný fakt, že orol či orlica sú symbolmi štátnosti viacerých európskych krajín, resp. štátov, ktoré z bázy európskej kultúry vyrástli.

Slovenské výkladové slovníky uvádzajú navzájom podobný základný význam lexémy *orol*: „veľký dravý vták so zahnutým zobákom a bystrým zrakom“ (KSSJ) a „druh veľkého dravého vtáka vyznačujúceho sa hákovitým mohutným zobákom, dlhými krídlami a bystrým zrakom a žijúceho na vysoko položených skalnatých miestach“ (SSJ). Na túto sémantiku odkazuje aj etymológia lexémy – praslovanský výraz *orъль* obsahuje rekonštruovanú formu indoeurópskeho koreňa **or-* s významom „väčší vták“ (Králik, 2015, s. 407). S obrazom tohto zvieraťa sa respondentom spájajú len pozitívne konotácie. Z uvádzaných atribútov dominuje *slobodný* (*volný, nespútaný*) – 32 výskytov, ďalej *majestátny* (*vznešený, veľkolepý*) – 26 výskytov a *bystrozraký* (*vynikajúci zrak, ostrozraký*) – 24 výskytov. Vysokú frekvenciu atribútu *slobodný* možno pravdepodobne pripisať kombinácii vnímania orla ako symbolu štátnej suverenity a textových konotácií, ktoré nie sú v opise jazykového systému priamo zachytené. V národnej literatúre sa však tento symbol vyskytuje, napr. v slovenskej literatúre z obdobia romantizmu sa motív orla ako symbolu slobody objavuje pomerne často (J. Botto, S. Chalupka, J. Kráľ a ī.). Podobná situácia je aj v súvislosti s atribútom *majestátny*, ktorému výkladový slovník SSSJ pripisuje kvalifikátor knižnosti a uvádza význam lexémy: „vzbudzujúci obdiv a úctu svojou krásou, veľkosťou; pôsobiaci mohutným, vznešeným dojmom, veľkolepý, impozantný“. V slovenčine sa však možno stretnúť s archaickými frazeologizmami *Nebude vrabec orlom* – o človeku, ktorý nemá na niečo schopnosti (SSJ), alebo *Pri orlovi vyzivia sa vrabce* – keď je niečoho dostatok, majú všetci (SPPÚ), ktoré reflektujú veľkosť orla. V oboch frazeologických jednotkách možno dokonca odhaliť aj istú hierarchizáciu, ktorú je možné interpretovať priam antonymicky, kde orol stojí na vrchole hierarchie (ako veľký, dominantný, ktorého úroveň je nemôžne dosiahnuť) a vrabec na opačnom póle (ten, ktorý sa nevyrovnaný; ten, ktorému sa ujde zvyšok). Oba atribúty možno nájsť aj v Slovenskom národnom korpusе (SNK). Atribút *bystrozraký* je systémovo zachytený v ustálenom prirovnaní *oci ako orol*, ako aj v deriváte s frazeologickým vyústením *mat' orlí zrak* (KSSJ).

Obraz orla je v logonymáč reštauračných zariadení zastúpený pomerne hojne: *Zlatý orol*, *Cierny orol*, *Biely orol*, *Skalný orol*, *U orla*, *U zlatého orla*. Niektoré názvy sa vyskytujú na viacerých miestach Slovenska, pričom nejde o obchodnú sieť, čo zrejme poukazuje na istú tradíciu pri využívaní tohto symbolu (napr. *Cierny orol*).

Jeleň je podobne ako orol veľmi starým symbolom, jeho prvé vyobrazenia (jaskynné maľby) pochádzajú už z paleolitu. Ako symbol je vlastný viacerým kultúram aj náboženstvám, je rozšírený po celom svete; v európskom kultúrnom kontexte sa vyuvinul od pravekého motívuaž k rôznej kresťanskej symbolike. Ako motív sa vyskytuje aj v slovenských ľudových rozprávkach či legendách (Zlatoparohý jeleň, Jelenček, Legenda o bielom jeleňovi...).

Najpodrobnejšiu taxonomickú definíciu z výkladových slovníkov poskytuje SSSJ: „veľký prežívavec z čeľade jeleňovitých s hnedou krátkou srstou a výrazným parožím, žijúci v skupinách v lesnatých oblastiach“. Etymológia odkazuje na farbu – praslovanské *elenъ je pravdepodobne odvodeninou od indoeurópskeho rekonštruovaného koreňa *el-, *ol-, červenastý, hnedastý (Králik, 2015, s. 243). Respondenti si jeleňa spájajú predovšetkým s atribútmi majestátny (vznešený, veľkolepý) – 60 výskytov, veľký a silný (mohutný, obrovský) – 57 výskytov a majúci (krásne) parožie (parohatý, nádherné parohy) – 23 výskytov. Percepcia jeleňa ako majestátneho tvora je daná predovšetkým textovými konotáciami. V súvislosti s faktom, že ide o významnú poľovnícku trofej, často sa práve v spojení s adjektívom majestátny objavuje v publicistických alebo populárno-náučných textoch. V SNK je sice zachytených len sedem výskytov tejto kolokácie, avšak na internete možno nájsť veľké množstvo textov, kde má toto slovné spojenie bohaté zastúpenie. Veľkosť jeleňa zachytávajú slovníkové definície a jeho síla je v jazykovom systéme zachytená takisto v oblasti frazeológie: *vyskočiť ako jeleň* – veľmi rázne (SSSJ), *Jeleňovi rohy nie sú ľahké* – je silný, veľa zvládne (SPPÚ). Všetky konotácie uvádzané respondentmi sú pozitívne. V logonymáč reštauračných zariadení, ktoré sa nachádzajú v zožieranom materiáli, sa často objavuje atribút *zlatý* – *Zlatý jeleň*, *U zlatého jeleňa*, *Pulitzer u Zlatého jeleňa*, *U Jeleňa*. Ide neraď o poľovnícke reštaurácie alebo reštaurácie s poľovníckymi pochúťkami v jedálnom lístku, takže súvislosť je zrejmá – v poľovníctve združené pomenovanie *zlatý jeleň* označuje najvyššiu trofej v bodovom hodnotení sily jelenieho parožia. Toto slovné spojenie sa vo frekvenčnom zozname adjektívum + jeleň (SNK) vyskytuje na druhom mieste; okrem toho sa objavilo tiež v dotazníkoch, aj keď v nízkom počte, a to tak pri prisudzovaní atribútov, ako aj pri uvádzaní typickej farby jeleňa. Zlatý jeleň sa nachádza aj v heraldike dnešného územia Slovenska, a to v Pálfiiovskom erbe a v nadváznosti naň aj v erbe dnešného Bratislavského samosprávneho kraja.

Jaskynné maľby nám dokazujú, že **kôň** je tiež zvieratom, ktoré sprevádza človeka od paleolitu. Až do obdobia priemyselnej revolúcie bol pre človeka mimoriadne dôležitým zvieratom a cenným majetkom, a preto je prirodzené, že sa s ním viaže bohatá symbolika v kultúrach na celom svete. Antika priniesla Pegasa, trójskeho koňa i kentaurov, ľudožravé Diomédove kobyly, ale kone boli dôležité aj v keltskej, írskej či románskej mytológii a tiež v kresťanstve.

Polysémna štruktúra lexémy *kôň* je najdôslednejšie rozpracovaná v najnovšom slovenskom výkladovom slovníku. Základný význam „domáce zviera bielej, hnedej, čiernej al. straktej farby s hrivou patriace medzi nepárnokopytníky, využívané na ľahanie al. jazdenie“ (SSSJ) je v porovnaní so staršími slovníkmi rozšírený o deskripciu vzhladu a taxonómiu a bohatšia je aj uvádzaná exemplifikácia či frazeológia. Etymológia tohto slova je nejasná, predpokladá sa však, že Slovania opustili pôvodné indoeurópske pomenovanie tohto zvieratá a zrejme prevzali cudzie (podob-

ne Králik, 2015, s. 295 – 296; Machek, 1968, s. 307; Brückner, 1985, s. 254). Význam tohto zvieratá dokladá v slovenskej kultúre tiež bohatá synonymia aj pomenúvanie koní podľa farieb ich srsti: *tátosť, paripa, tahuň, pejo, pejko, šimel', belko, hnedák, havran, gaštan, sivko, sivák, fako, vraník, vranec, vranko, fukso, plavák, plavko, grošák, hrivko, hucul, lipican, arab, štajerák*, ale aj *kalika, mršina, mrcina, mitrha, devla* (SSS). V dotazníkoch medzi získanými atribútmi dominuje *krásny* (nádherný, pekný) – 45 výskytov, *rýchly* – 21 výskytov, *silný* – 20 výskytov. SNK zachytáva všetky tieto slovné spojenia a ich vysokú frekvenciu dokladá aj frekvenčný zoznam adjektívum + kôň. Hoci je pocitovanie a hodnotenie krásy subjektívne, je nepopierateľné, že isté kritériá, ktoré sú na to potrebné, sú determinované kultúrou. Máme tu do činenia nepochybne s textovými konotáciami (bohaté zastúpenie obrazu krásneho koňa vo folklórnych piesňach či ľudových rozprávkach), ale čiastočne je tento atribút zachytený aj vo frazeológii, o čom svedčia napr. frazeologicke jednotky *Ked' už mám íst' do pekla, pójdem aspoň na peknom koni.* (FS) a *čakať na princa na bielom koni* – túžiť po ideálnom, vysnívanom životnom partnerovi, mať často nereálne očakávania (SSSJ). V jazykovom systéme je doložená aj rýchlosť: *prišť ako na koni, bežat' ako splašený kôň, Ani štyri páry koní ho nedohonia.* (SSSJ). Pri deriváte *koník* – škodlivý lúčny hmyz (KSSJ, SSSJ), ide o metonymické pomenovanie vytvorené na princípe podobnosti rýchleho pohybu. Na rýchlosť poukazuje aj frekventovaná spájateľnosť so slovesami pohybu: kôň *behá/beží, cvála, skáče...* (vysoká frekvencia v SNK). Sila koňa sa odráža aj v sémantickej štruktúre samotnej lexémy *kôň* – SSSJ uvádza ako 5. význam „stará jednotka výkonu, konská sila“. V bežnej komunikácii, ale aj v motoristicky zameraných programoch či časopisoch sa aj dnes výkon motora uvádzajú spravidla v koňoch. Silu koní dokladá aj frazeológia: *nedostane ma tam ani párom koní* (SSSJ), *skáče ako kôň* (FS) – tu azda v spojení s rýchlosťou.

Človek oddávna využíval kone aj na (ťažkú) prácu. V dotazníkoch sa nachádza tiež atribút *pracovitý*, hoci s nižšou početnosťou výskytu (12 výskytov). Ukazuje sa však, že môže ísiť o jednu z centrálnych vlastností, ktorá je zachytená v slovníku a dokladá ju takisto bohatá frazeológia. Ked' sa človek fyzicky alebo duševne vyčerpá, *ukoňuje sa* (SSS). Ten, kto veľa a namáhavo pracuje, *robí (pracuje, drie) ako kôň* (SSSJ, FS, MFS), *je zapriahnutý (v práci) ako (kôň) v gápli* (FS). Niektory práca vysiľuje a vtedy sa človek prirovnáva ku koňovi: *to je dost' vel'a (aj) na koňa* (SSSJ, FS); *bystrý kôň skôr ustane; od roboty aj kone dochnú* (FS). S prácou súvisia aj mnohé ďalšie frazeologizmy: *Dobrého koňa netreba bit', Starému koňovi uzdy, a nie ostrohy., Kone zapriaha za vozom., Pozde zamykať stajňu, ked' kone vyviedli., Neskoro koňa kŕmit' pod vrchom.* Obraz pracovitého koňa sa prenáša aj do frazeologizmov z oblasti medziľudských vzťahov (krivda): *Kone, ktoré ovos porábajú, najmenej ho dostávajú.* (všetky FS). Na Slovensku sa nachádza viaceré reštauračné zariadenia s komponentom kôň v logonyme, pričom tieto podniky majú často obraz koňa aj v logu: *U čierneho koňa, U bieleho koňa, U koníka, Hostinec u koňa, Pub u koňa, Koník pub, Koniareň.*

V súvislosti s vybratými zvieratami orol, jeleň a kôň sa v dotazníkovom prieskume vyskytovali len pozitívne konotácie. Bezpochyby to súvisí (aj) s tým, že ide o symboly, ktoré sú vnímané kladne, dokonca až s istou mierou adorácie, v legendách či rozprávkach majú neraď funkciu pomocníkov či ochrancov. Práve to korešponduje s funkciou logoným, ktorých motivantmi „sú najmä slová vyvolávajúce u používateľov prijemné pocity, pripomínajúce veľkolepost', exkluzívnosť', ale aj spoločnosť', odbornosť'" (Imrichová, 2002, s. 15).

Je nepochybne, že geografický charakter krajiny má priamy vplyv na kultúru regiónu, čo sa odzrkadľuje aj v jazyku. Zvieratá majú svoj habitát, teda miesto, kde sa prirodzene vyskytujú.

Častý kontakt človeka s jednotlivými živočíchmi v ich prirodzenom prostredí sa, pochopiteľne, premieta do kultúry i každodennej komunikácie. Porovnanie komponentov jednotlivých zvierat v názvoch reštauračných zariadení a ich lokalizácii potvrdzuje opodstatnenosť tvrdenia, že motívy zvierat v názvoch reštauračných zariadení môžu súvisiť³ (a neraz tak je) s výskytom daného živočícha v regióne alebo jeho významnejším zastúpením v kultúre regiónu.

Výrazná väčšina reštauračných zariadení obsahujúcich v logonyme komponenty pomenovania vodných vtákov aj domácej hydiny sa nachádza na južnom Slovensku, a to pri vodných tokoch alebo väčších vodných plochách. Logonymá reštauračných zariadení s komponentom hus nájdeme výhradne na južnom Slovensku, pričom dominuje Slovenský Grob, čo je odzrkadlením kultúrnej tradície husacích hodov. Taktiež reštauračné zariadenia s názvami *Labuť* alebo *Biela labuť* sa nachádzajú na južnom Slovensku alebo pri vodných plochách (Lučenec, Bratislava, Michalovce, Zemplínska Sírava). Podobne je to aj s komponentmi čajka, kormorán, kačka, kohút alebo páv. Pre južné regióny a vodné plochy sú charakteristické takisto reštaurácie zamerané na jedlá z rýb, ktorých logonymum obsahuje komponent ryba (napr. *Zlatá ryba*, *Zlatná* na Ostrove). Pre severné Slovensko, ktoré je hornatejšie i viac zalesnené, je typickejší obraz dravých a lesných vtákov a skúmané logonymá to potvrdzujú: v Krpáčove, v rekreačnej oblasti Nízkych Tatier, sa nachádza reštaurácia *Kukučka*, komponent orol sa v logonymách reštauračných zariadení na severom Slovensku najčastejšie vyskytuje v oblasti blízko Tatier, komponent havran či vrana zas najmä v oblasti severného stredného Slovenska. Podobne to je aj s cicavcami kamzík, svišť či medved', ktoré sú typickejšie pre horské oblasti severného Slovenska – reštauračné zariadenia, ktoré vo svojom názve majú pomenovania týchto zvierat, sa vyskytujú predovšetkým na Orave, Liptove a na Spiši.

Je možné predpokladať, že sa do tvorby aj percepcie logoným reštauračných zariadení premieta jazykový obraz sveta aj jednotlivé stereotypy³ zvierat ako typických reprezentantov skupiny. Ide tu o istý obraz zvieratá, ktorý vyrastá z bázy konotácií, má spoločné znaky v rámci celého či väčšieho jazykového spoločenstva a v ktorom sa reflektuje ľudská skúsenosť s danou mimojazykovou skutočnosťou. Napríklad hoci je známy druh obojživelníka salamandra škvŕnitá rozšírená po celom území Slovenska (okrem nížin), reštauračné zariadenia s týmto názvom (*Salamander* aj *Salamandra*) sa nachádzajú len v Štiavnických vrchoch. S Banskou Štiavnicou, ktorá je kultúrnym aj hospodárskym centrom daného regiónu, je spojená legenda, v ktorej pastier pasúci stádo uvidel vyhrievat' sa na skale salamandry pokryté zlatým prachom a vďaka nim objavil zlatú žilu. Pri tvorbe i percepции logoným istú úlohu zrejme zohráva takisto tradícia (*Čierny orol*, *Červený rak*), ale aj individuálna motivácia (*U Jeleňa* – motivácia antroponymom) a marketingové postupy (*U maškrtej sovy*⁴, *Zlatý bažant*, *KozelPub*).

V dotazníkovom prieskume nás tiež zaujímalo, ako respondenti vnímajú logonymá pre nich neznámych reštauračných zariadení a či na základe percepcie daného názvu dokážu predpokladať i typ kuchyne, na ktorú sú jednotlivé reštaurácie zamerané. Zozbieraný propriálny materiál možno v tejto súvislosti rozdeliť do dvoch skupín: a) slovenské logonymá so zvieracím kompo-

³ Stereotyp vnímame ako „stabilizované, tzn. reprodukované, nie ad hoc utvorené spojenie významov, ktoré sa fixuje v kolektívnej pamäti na tej úrovni konkrétnosti, ktorej zodpovedajú lexémy“ (J. Bartmiński, 2016, s. 74).

⁴ *U maškrtej sovy* – majiteľka cukrárne vysvetľuje motiváciu logonyma tak, že siahla po obraze zvieratá, ktoré vyvoláva u detí ako hlavnej cieľovej skupiny príjemné pocity a je rovnako oblúbené u chlapcov aj dievčat. Adjektívum *maškrtný* má zas odkazovať na predmet obchodnej činnosti.

nentom, pričom prirodzený habitát zvieraťa je na aj území Slovenska (*Zlatý jeleň*, *U orla*, *U leva*, *U bieleho koňa*, *U zlatého kapra*) a b) logonymá so zvieracím komponentom v angličtine (alebo identickým v slovenčine aj angličtine), pričom prirodzený habitát zvieraťa je rôzny (po celom svete) (*Panda*, *Lizard*). Z oboch skupín sme vybrali sedem logonymov reštauračných zariadení, ku ktorým mali respondenti priradiť druh kuchyne, ktorý by na základe názvu očakávali. Keďže má veľké množstvo reštaurácií tzv. fusion kuchyňu, teda zmiešanú z viacerých domáčich aj cudzích elementov, umožnili sme respondentom udávať i kombinácie jednotlivých kuchýň.

V skupine slovenských logonymov so zvieracím komponentom (a) sa v dotazníku nachádzalo logonymum *U orla* – ide o penzión s reštauráciou v Šuňave vo Vysokých Tatrách a ponuka v jedálnom lístku je zameraná na slovenské domáce jedlá pripravované prevažne z domáčich surovín. Dotazníkové dáta ukazujú, že väčšina respondentov by adekvátnie skutočnosti očakávala slovenskú (78 respondentov) a českú kuchyňu (38 respondentov), pričom by v jedálnom lístku nechýbali mäsité jedlá. Na Slovensku sa nachádza 12 reštauračných zariadení s logonymom obsahujúcim komponent orol, z toho je deväť reštaurácií, pričom osem z nich ponúka vo svojich jedálnych lístoch predovšetkým alebo výhradne slovenské (regionálne) jedlá, jedna z nich má v menu aj pizzu, väčšina má drevený interiér, ktorý v istej miere evokuje slovenskú kultúru, a v logotype orla. Podobná situácia sa ukázala aj v súvislosti s logonymami, ktoré obsahujú komponent jeleň. Trochu inak je to však v súvislosti s reštauračnými zariadeniami s komponentom kôň alebo jeho derivátkmi. V rámci celého územia Slovenska sa vyskytuje viačero takýchto reštaurácií, majú rôznu motiváciu vzniku logonyma, rôzne zameranú kuchyňu aj dizajn interiéru, ale väčšina z nich má v logotype koňa. Názov *U bieleho koňa*, ktorý sa tiež nachádzal v dotazníku, majú tri z nich. Reštaurácia *U bieleho koňa* v Brzotíne je súčasťou agrár turistického zariadenia Konský dvor, kde možno na koňoch aj jazdiť. Je to reštauračné zariadenie s medzinárodnou kuchyňou, ale marketingovo zaujímavý jedálny lístok prostredníctvom jazykového humoru pracuje so slovenskými stereotypmi: jedlá z bravčoviny sa nazývajú *prasáčinky* alebo vyprážaný syr so šunkou *výrobok opitého pastiera*. Reštaurácia *U bieleho koňa* v Mužli (medzinárodná kuchyňa) vytvorili logonymum zákazníci, v susedstve reštaurácie sa totiž nachádzal konský dvor. Avšak reštauračné zariadenie *U bieleho koňa* v Lipanoch je pizzeriou s tradičnou ponukou pízz, cestovín a šalátov, rozšírenou o súčasnú slovenskú kuchyňu. Kým pri logonymách s komponentom orol (najmä slovenská kuchyňa) alebo jeleň (poľovnícke špeciality) sa preukázala istá súvislosť medzi logonymom a typom ponúkaných jedál, čo korešponduje tiež s očakávанияmi respondentov, pri logonymách s komponentom kôň takáto súvislosť jednoducho nejestvuje. To dokazujú aj dotazníkové dáta, kde 34 respondentov očakávalo slovenskú, 30 maďarskú a 28 českú kuchyňu. Tu však treba podotknúť, že zameranie reštauračného zariadenia na medzinárodnú kuchyňu by predpokladalo 15 respondentov, čo je najvyšší počet pre medzinárodnú kuchyňu zo všetkých logonymov uvedených v dotazníku. Komponent lev obsahujú tri logonymá reštaurácií – dve reštaurácie nesú názov *U leva* (slovenská, česká a talianska kuchyňa), jedna sa volá *U dvoch levov* (medzinárodná kuchyňa). Väčšina respondentov (61) však uvádzala očakávanie českej kuchyne, resp. kombináciu českej a slovenskej kuchyne. To sa sice čiastočne zhoduje s realitou, ale predpokladáme, že tu pri percepции logonyma pôsobí vnímanie leva ako českého národného symbolu, čo je vzhľadom na česko-slovenský historický kontext prirodzene rozšírené.

Pri logonymoch so zvieracím komponentom v angličtine (alebo identickým v slovenčine aj angličtine), pričom prirodzený habitát zvieraťa je rôzny (po celom svete), sme zvolili

dvoch zástupcov: *Lizard* (angl. jašterica, jašter) a *Panda*. *Lizard Restaurant* je reštaurácia s anglickým logonymom nachádzajúca sa v Humennom a je orientovaná najmä na slovenskú, českú a okrajovo aj medzinárodnú kuchyňu, pričom 32 respondentov by očakávalo ázijskú a 15 exotickú kuchyňu; 12 respondentov uviedlo, že nevie, akú kuchyňu by mohlo očakávať. Na Slovensku sa nachádza osem reštaurácií *Panda* a všetky ponúkajú ázijskú kuchyňu. Túto spojitosť preukázali aj získané dátá, kde 91 respondentov vyjadriло očakávanie korešpondujúce so skutočnosťou. Z uvedených analýz vyplýva, že kultúrne determinovaná symbolika aj stereotypy zohrávajú pri percepции logoným reštauračných zariadení istú úlohu, s čím tvorcovia samotných logoným môžu (komponent orol, jeleň, panda), ale nemusia (komponent kôň, lev, lizard) počítať.

Je pomerne časté, že logonymum reštauračného zariadenia so zvieracím komponentom obsahuje aj nejaký atribút prisudzujúci zvieratú sémantický príznak, pričom neraz ide o prívlastok farby (*Skalný orol*, *U zlatého jeleňa*, *Biela labuť*). Možno predpokladať, že v pojmenovaní takýchto zariadení jestvuje v spojení s farbami aj istá tradícia (*Cierny orol*). A. Wierzbicka (2014, s. 312 – 359) uvádza, že vnímanie farieb sa v jednotlivých jazykoch rôzni, pojem „farba“ ani „výrazy pre farbu“ nie sú univerzálne, čo súvisí s odlišnými spôsobmi konceptualizácie sveta. Možno predpokladat, že farby v spojení s niektorými zvieratami (napr. labuť, rak) sú jazykovo ustálené: *biely ako labuť*, *červený ako rak* (podobné výsledky uvádza aj K. Waszakowa, 2012, s. 59). Najvyšší výskyt logoným reštauračných zariadení, v ktorých sa vyskytuje atribút farby, sme zaznamenali v súvislosti so zlatou farbou: *Zlatý orol*, *Zlatý páv*, *Zlatý býk*, *Zlatý jeleň*, *Zlatý baránok*, *Zlatá ryba*, *Zlatý sivoň*, *U zlatej rybky* (ale aj *Zlatý bažant*⁵). Domnievame sa, že pri motivácii týchto logoným aj ich percepции môže neraz ísť o navrstvenie tradície, kultúrneho kontextu i marketingu. *Zlatá farba* implikuje vzácnosť, výnimočnosť, hojnlosť i prepych, a preto je vo všeobecnosti v slovenskej kultúre vnímaná pozitívne, čo sa odzrkadľuje aj v lexike jazyka: *zlaté ruky*, *zlaté časy*, *zlatý človek*, *zlatý vek*, *zlatá baňa*, *tekuté zlato*, *zlatý klinec*, *zlatý môj/zlatá moja*, *zlatko*, *dobrá rada nad zlato*, *remeslo má zlaté dno*... Vzhľadom na blízkosť poľskej a slovenskej kultúry sa tu možno oprieť aj o tvrdenie v poľskom etnolingvistickom slovníku stereotypov a ľudových symbolov: „Zlato je v ľudovej kultúre znakom bohatstva, vlády a svätosti. Je považované za najvzácnnejší kov, vzhľadom na svoju krásu a nezničiteľnosť sa spája s Bohom, slnkom, šťastím, láskou, nesmrteľnosťou. Je meradlom lesku aj farby, symbolom trvácnosti a čistoty, opakom biedy a špiní.“ (Słownik stereotypów i symboli ludowych, 2012, s. 163; prel. A. G.). Z ostatných farieb sa v slovenských logonymach reštauračných zariadení vyskytuje ešte biela: *Biela labuť*, *Biely orol*, *U bieleho koňa*, *Biely tiger* (môže reprezentovať typickú farbu alebo symbolizovať krásu či vzácnosť); čierna: *U čierneho psa*, *Cierny orol*, *U čierneho koňa*, *Cierna ovca*; okrajovo aj červená: *Červený rak* a zelená: *Zelená žaba*. V jednej z dotazníkových otázok priradovali respondenti k zvieratám (jeleň, orol, labuť, ryba/rybka, kôň/koník, býk, rak, havran, kocúr, ovca, medved) farby, ktoré považujú v súvislosti s daným tvorom za typické alebo rozprávkové. Takmer všetky kombinácie *atribút farba + zvierací komponent*, ktoré sa v slovenských logonymach reštauračných zariadení vyskytujú, sa v dotazníkových dátach nachádzajú vo väčšom či menšom početnom zastúpení. Výnimku tvorí býk, ktorému respondenti pripisovali predovšetkým čiernu alebo hnedú farbu, resp. ich odtiene. Niekoľko-

⁵ Logonymum *Zlatý bažant* je motivované iným logonymom.

krát sa v spojení s týmto zvieratom vyskytla aj červená farba, čo budú zrejme konotácie reklamných textov v súvislosti so značkou RedBull. Zlatá farba (reštaurácia *Zlatý býk*) sa ale v dotazníkoch pri lexéme býk nenachádza. Predpoklad, že v logonymách s atribútom farby sa budú vyskytovať tie, ktoré sú nositeľmi kultúry a používateľmi jazyka vnímané ako typické pre dané zviera alebo rozprávkové sa teda nepotvrdil v absolútnej miere.

Medzi logonymami reštauračných zariadení možno nájsť aj také, ktoré sú motivované frazeologickej jednotkou (prirovnaním), napr. *Hladný vlk*, *Divá sviňa* alebo *Chromá vrana*. Majú veľmi obrazný a expresívny význam, vďaka tomu sú aj pomerne ľahko zapamäteľné, čo má v obchodnej sfére veľký význam, a konotácie tu zohrávajú významnú úlohu. V dotazníku sa nachádzala úloha na doplnenie adjektív alebo verb k trom neukončeným prirovnaniam: ... *ako vlk*; ... *ako divá sviňa*; ... *ako chromá vrana* (vychádzali sme z logoným *Hladný vlk*, *Divá sviňa*, *Chromá vrana*). Prirovnanie ... *ako vlk* doplnilo adjektívom *hladný* 87 respondentov. Toto prirovnanie je zachytené vo všetkých výkladových aj frazeologickejch slovníkoch, ako aj v SNK. Trochu väčšia lexikálna variabilita sa prejavila v súvislosti s prirovnaním ... *ako divá sviňa*. Hoci dominovali prídavné mená aj slovesá, ktoré majú súvislosť s jedením a pitím, vyskytovali sa tu rôzne synonymá. Najvyššiu frekvenciu sme zaznamenali pri adjektíve *opitý* (35 respondentov) a vyšší opakovaný výskyt mali tiež tvary *ožratý*; *najedený*, *nažratý* a *hladný*. Vo výkladových slovníkoch sa dané prirovnanie nenachádza, ale frazeologickej slovník (FS) zachytáva niekoľko jednotiek s obrazom svine či prasaťa v súvislosti s nadmerným jedením a pitím: *Je opitý ako sviňa.*, *Nalogal sa (nasúkal sa) ako prasa.*, *Nacical sa ako prasa (prasiatko).*; *Dobrá sviňa všetko stroví*. Pri jedení sa človek neraz zašpiní a i tu je spojitosť s prasaťom či sviňou zachytená v prirovnaniah: *Je nečistotný ako prasa.*, *Je zašpaný ako prasa.*, *Je zamazaný ako sviňa.* (všetky FS). Prirovnanie ... *ako divá sviňa* je ale zachytené v SNK (*ožerie sa/opitý/vyžratý ako divá sviňa*). Najvýraznejšia lexikálna variabilita sa preukázala pri dokončovaní prirovnania ... *ako chromá vrana*, čo je vzhľadom na to, že nie je slovníkovo zachytená, prirodzený jav. V bežnej komunikácii sa však toto expresívne prirovnanie objavuje v spojení so slovesami pohybu, čo potvrdzujú jednak dotazníkové dátá (respondenti dopĺňali najmä slovesá chodí, kráča, skáče) a jednak SNK (literárne texty). Reštaurácie *Hladný vlk* a *Divá sviňa* sú zamerané na podávanie jedál i nápojov, pub *Chromá vrana* sa zas orientuje predovšetkým na podávanie alkoholických aj nealkoholických nápojov. Ako uvádza M. Imrichová (2002, s. 17), tým, že si tieto logonymá „zachovávajú a využívajú sémantiku motivantov, ich pôvodný význam, nepriamo charakterizujú firmu, jej činnosť, zameranie“. K tomu je zrejme potrebné dodať, že okrem sémantiky tu dôležitú rolu zohrávajú aj konotácie.

Na základe analýz materiálu zozbieraných logoným, ako aj dotazníkových dát môžeme skonštatovať, že človek ako používateľ jazyka a nositeľ kultúry je zároveň nositeľom stereotypov zviazaných z obrazmi zvierat, čo má vplyv aj na percepciu logoným reštauračných zariadení so zvieracím komponentom. Kultúrne determinované (jazykové aj textové) konotácie sú intersubjektívne, ide o obrazy zvierat, ktoré sa nachádzajú v individuálnej aj kolektívnej mysli. Konotačný aspekt zohráva teda pri vytváraní aj percipovaní danej skupiny logoným istú úlohu. Na záver možno skonštatovať, že v analyzovaných logonymách reštauračných zariadení so zvieracím komponentom sa najčastejšie vyskytujú obrazy zvierat, ktoré sú pre nás socio-kultúrny kontext typické.

Literatúra:

- BARTMIŃSKI, J. 2006. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. 318 s.
- BARTMIŃSKI, J. 2016. *Jazyk v kontextu kultury. Dvanáct statí z lublinské konitivní etnolinguistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2016. 168 s.
- BECKER, U. 2002. *Slovník symbolů*. 1. vyd. Praha: Portál, 2002. 352 s.
- BRÜCKNER, A. 1985. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1985. 806 s.
- HLADKÁ, Z. – VAŇKOVÁ, I. 2017. Konotace. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopédický slovník češtiny*. [Online.] [cit. 2017-06-01]. Dostupné na internete: <https://www.czechency.org/slovník/KONOTACE>.
- HLUBINKOVÁ, Z. 2007. K některým typům názvů brněnských restaurací. In: *Čeština doma a ve světě*, XV, 2007, č. 3 a 4, s. 140 – 145.
- GREGORCZYKOWA, R. 2001. *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. 182 s.
- IMRICHOVÁ, M. 2002. *Logonymá v systéme slovenčiny*. 1. vyd. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2002. 142 s.
- IMRICHOVÁ, M. 2003. Logonymá v systéme vlastných mien. In: *Vlastné meno v komunikácii*. 15. slovenská onomastická konferencia, Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Zborník referátov. Ed. P. Žigo – M. Majtán. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2003, s. 269 – 274.
- IVANOV, V. V. – TOPOROV, V. N. 1987. Orel. In: *Mify narodov мира*. 1987. Ed. S. A. Tokarev a kol. Moskva: Sovjetskaja Encyklopédija, 1987, s. 258 – 260.
- KARČOVÁ, A. 2014. Jazykový obraz sveta – fenomén videnia a zraku a ich axiologický rozmer. In: *Štefan Peciar a moderná lexikografia*. Zborník k 100. výročiu narodenia Štefana Peciara. Ed. S. Ondrejovič – L. Satinská – J. Vráblová. Bratislava: Veda, 2014, s. 224 – 248.
- KNAPPOVÁ, M. 1995. Obchodní jméno jako fenomén onomaziologický a sociologický. In: *Slovo a slovesnost*, 56, 1995, č. 4, s. 276 – 284.
- KRÁLIK, Ľ. 2015. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2015. 704 s.
- MACHEK, V. 1968. Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: Academia, nakladatelství ČSAV, 1968. 866 s.
- MAJTÁN, M. 1989. Klasifikácia chrématonymie. In: *Chrémata z hlediska teorie a praxe*. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“ v Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1988. Ed. R. Šrámek – L. Kubá. Brno: Onomastická komise ČSAV, 1989, s. 7 – 13.
- Pravidlá slovenského pravopisu*. Red. M. Považaj. 4. nezmenené vyd. Bratislava: Veda, 2013. 592 s. Dostupný z WWW: <http://slovníky.juls.savba.sk/?d=psp>.
- Słownik stereotypów i symboli ludowych*. 2012. T. 1. Kosmos. 4. Świat, światło, metale. Koncepcja całości i red. Jerzy Bartmiński; zastępca red. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska ; [w spółprac. Izabela Bartmińska et al.]; Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Instytut Filologii Polskiej, 2012. 396 s.
- ŠMILAUER, V. 1966. *Úvod do toponomastiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966. 232 s.
- ŠRÁMEK, R. 1999. *Úvod do obecné onomastiky*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1999. 192 s.
- VACULÍK, D. 2014. *Urbanonymie vybraných měst Moravy a Slezska (její vznik, vývoj, systém a klasifikace)*. [Dizertačná práca.] Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2014. 490 s.
- VAŇKOVÁ, I. 1999. Kognitivně-kulturní inspirace z Polska. In: *Slovo a slovesnost*, 60, 1999, č. 3, s. 214 – 224.
- VAŇKOVÁ, I. 2005. Jazykový obraz světa. In: Vaňková, I. – Nebeská, I. – Saicová Římalová, L. – Šlédrová, J.: *Co na srdeci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2005, s. 46 – 59.
- VAŇKOVÁ, I. 2007. *Nádoba plná řeči. (Člověk, řeč a přirozený svět)*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2007. 312 s.
- WASZAKOWA, K. 2000. Struktura znaczeniowa podstawowych nazw barw. Założenia opisu porównawczego. In: *Studio z semantyki porównawczej. Nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*. Część I. Red.

- Renata Grzegorczykowa, Krystyna Waszakowa. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 59 – 72.
- WIERZBICKA, A. 2014. *Sémantika: elementárni a univerzálni sémantické jednotky*. 1. české vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2014. 550 s.

Zdroje:

- FS – HABOVŠTIAKOVÁ, K. – KROŠLÁKOVÁ, E. 1996. *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1996. 176 s.
- KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisáriková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda, 2003. 985 s. Dostupný z WWW: <http://slovniky.juls.savba.sk/?d=kssj4>.
- Slovenský národný korpus – prim-7.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2015. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- MFS – SMIEŠKOVÁ, E. 1977. *Malý frazeologický slovník*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo.
- SPPÚ – ZÁTURECKÝ, A. P. 1965. *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965. 396 s.
- SSJ – Slovník slovenského jazyka. I. A – K. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1959. 815 s.
- Slovník slovenského jazyka. II. L – O. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1960. 648 s. Dostupný z WWW: <http://slovniky.juls.savba.sk/?d=peciar>.
- SSS – Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisáriková. 3. nezm. vyd. Bratislava: Veda, 2004. 998 s. Dostupný z WWW: <http://slovniky.juls.savba.sk/?d=sss>.
- SSSJ – Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011. 1087 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. Ved. red. A. Jarošová, Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015. 1100 s. Dostupný z WWW: <http://slovniky.juls.savba.sk/?d=sssj>.

Summary

Divá sviňa, Hladný vlk, Zlatý orol – Cultural Context, Connotation and Names of Restaurants

The paper is focused on searching for connections between names of Slovak restaurants, their perception as well as the linguistic worldview. The analysis of names of restaurants and their connection to the symbolic animals or regional culture and stereotypes is presented in the article. By questionnaire, there were collected data on perception of names of restaurants from respondents whose mother tongue is Slovak. Presented connotations in connection with the culturally determined images of three animals – the eagle (orol), the deer (jeleň) and the horse (kôň) – are tied up with the language system data as well as text data. The paper pays attention also to the perception of colours in the names of restaurants and to their perception among Slovak language users. Presented research validates, that the connotation aspect is a very important factor in the process of word-building as well as perception of these names.

Keywords: logonym, stereotyp, connotation, restaurant, linguistic worldview, animals, eagle, deer, horse

Alkohol a polska mikrohistoria – perspektywa onimiczna w badaniach nad nową historią kulturową

MAGDALENA GRAF

Uniwersytet im. A. Mickiewicza, Poznań (Polska)

Przedmiotem artykułu jest omówienie (przede wszystkim z perspektywy onimicznej, ale też w kontekście badań antropologicznych i socjologicznych) jednego z elementów polskiej mikrohistorii – alkoholu. Autorka stara się ukazać, co o Polakach mówią nazwy polskich alkoholi oraz jaki sposób kreatorzy tych nazw przekazują informacje o lokalności i tradycyjności swoich produktów.

Słowa kluczowe: onomastyka, chrematonimia marketingowa, mikrohistoria

Człowiek i otaczająca go rzeczywistość – także ta materialna – stały się w drugiej połowie XX wieku silnie eksplorowanym obszarem badań historiografów, antropologów, socjologów czy kulturoznawców. Obowiązujące dotąd klasyczne sposoby prezentacji i interpretacji dzieciów, czyli uogólniające metanarracje (Lyotard, 1997) skoncentrowane na wybranych zdarzeniach i ich bohaterach okazały się nieprzydatne w ocenie zjawisk zachodzących w przestrzeniach „mikro” (Domańska, 2011, s. 216 – 218). Efektem poszukiwania nowych narzędzi badawczych jest „nowa historia kulturowa” zwana też „historiografią alternatywną”, która głównym obiektem swego zainteresowania czyni zwyczajnego człowieka z jego obyczajowością, emocjami, cielesnością i otaczającymi go przedmiotami (Domańska, 2005, s. 22 – 23, 58 – 64). Tak właśnie – w największym skrócie można zdefiniować mikrohistorię, o której Jerzy Topolski pisze, iż jest ona „historią bliską człowiekowi i jego zachowaniom, pokazuje go w codziennym działaniu” niwelując przy tym różnicę między tym, co ważne, a tym co – pozornie – nieistotne (Topolski, 2009, s. 135). Istotne jest oddanie głosu człowiekowi – zarówno bohaterowi narracji, jak jej badaczowi, który nie ma intencji obiektywizacji rzeczywistości, wręcz przeciwieństwo – świadomie ją subiektywizuje analizując wybrane przypadki (tzw. *case studies*) (Domańska, 2011, s. 218). W „siostrzaną” relacji z mikrohistorią wchodzi historia codzienności (Medick, 1996, s. 59 – 77) oraz antropologia codzienności (Barański, 2007; Sulima, 2000) z ich skupieniem na tym, co prywatne, potoczne, często niewidzialne i nieoczywiste. Stąd zainteresowanie badaczy takimi tematami, jak jedzenie, ubiór, choroby, czystość i brud, czy... alkohol, jak choćby w szkicu Rocha Sulimy zatytułowanym *Semantyka libacji alkoholowej* (Sulima, 2000, s. 93 – 118). O tym, że jest to zagadnienie stricte naukowe świadczy choćby zaproponowana przez badacza typologia, która zawiera takie rodzaje spotkań przy „przy kieliszku”, jak: zwyczajowo-obrzędowe, wieńcząco/otwierające, spotkaniowe, w drodze oraz egzystencjalne; zaś w ich obrębie wiele okoliczności, które w polskiej tradycji nie mogą się obejść bez towarzystwa alkoholu (Sulima, 2000, s. 100 – 103).

W badaniach tego typu istotne miejsce zajmują przedmioty, co wynika z tzw. zwrotu ku rzeczom/zwrotem ku materiałności (*things studies*). Antropolodzy powołują się tu na autorytet Jeana Baudrillarda, według którego nowoczesność była erą podmiotu, natomiast ponowoczesność jest erą przedmiotu, co implikuje wzrost rangi rzeczy w naszym życiu, a jednocześnie powoduje osłabienie pozycji innych osób (Barański, 2007, s. 27). Żyjemy więc otoczeni przedmiotami, które sami stworzyliśmy, ale których nie rozumiemy – pisze poznański socjolog Marek Krajewski. Uczęc się je rozpoznawać dowiadujemy się m.in., że otaczająca nas kultura

materialna to wewnętrznie zhierarchizowana struktura, która materializuje i obiektywizuje istniejący w danej kulturze system wartości. Jest to jednak paradygmat otwarty, bowiem jednocześnie, używanie przedmiotów wytwarza i aktualizuje rzeczywistość (Krajewski, 2005, s. 7–8). Jedną z wielu wskazywanych przez socjologów funkcji przedmiotów jest ochrona znaczeń, pozwalają nam też one wyrażać siebie zarówno w jednostkowym, jak i wspólnotowym charakterze, tworząc tym samym naszą biografię.

Zdaniem norweskiego badacza kultury materialnej, Bjørnara Olsena, przedmioty stanowią elementarny składnik życia społecznego (Olsen, 2013, s. 7–9), co więcej: „rzeczy, te wszystkie niezwykle zróżnicowane fizyczne istoty – pisze Olsen – (...) egzystują w świecie obok innych bytów, takich jak człowiek, rośliny i zwierzęta. Wszystkie te byty są spokrewnione, dzielą pewne materialne właściwości” (Olsen, 2013, s. 19). Jedną z istotnych, wspólnych właściwości jest „ciało” – tak postawiona teza pozwala norweskiemu badaczowi stosować podobne, jak w tradycyjnej antropologii metody opisu. Według Remo Bodei rzeczy żyją (Bodei, 2016), wręcz – jak uważa Igor Kopytoff – mają swoją biografię (Kopytoff, 2003, 273–274), natomiast zdaniem Tima Danta, przedmiot to nic innego, jak „zmaterializowane interakcje społeczne”, na co Marek Krajewski dopowiada, że używanie rzeczy stanowi najpowszechniejszą formę uczestnictwa w życiu społecznym, a „Symbiotyczna relacja pomiędzy ludźmi i przedmiotami zakłócona jest [...] nie tylko przez dysfunkcje ciała i duszy człowieka, ale i z przyczyn [...] związanych z zazębaniem się przedmiotów, które powoduje to, że człowiek wydaje się zbytnim dodatkiem do systemu, jaki one tworzą” (Krajewski, 2013, s. 55 i 11). Przedmioty pełnią nie tylko rolę „użytecznych pomocników” i „protez naszej pamięci” – mogą też stać się źródłem naszej marginalizacji i wykluczenia, co w doskonały sposób znajduje odzwierciedlenie w przypadku interesującej nas mikrohistorii – dość wspomnieć, że symbolicznym, onimicznym sygnałem tego typu wyłączenia jest ruch AA (Anonimowych Alkoholików). Krajewski zauważa też, że nasze relacje z przedmiotami psują się, gdy ograniczamy się do „używania” rzeczy lub gdy „sami jesteśmy przez nie używani” (Krajewski, 2013, s. 12). Wśród stawianych w jego pracy postulatów jest i ten, by uznać rzeczy za nasze *alter ego*, by uważyenie się im przyglądać i dostrzegać zarówno ich rolę w codzienności, jak i niezbędność w konstruowaniu naszej tożsamości. W interesującym szkicu dotyczącym opakowań produktów, poznański socjolog stwierdza też, że człowiek stworzył opakowanie, aby uczynić swoje działania bardziej racjonalnymi. Współcześnie możemy jednak zaobserwować, jak z pozoru nieistotne opakowanie przeobraża się w „podstawowy środek wytwarzania wartości” – przykłady przywołane w dalszej części mojego szkicu potwierdzą, że zjawisko to zachodzi także w przypadku opakowań wyrobów alkoholowych. I zarówno w ogólnych refleksjach nad istotą rzeczy, jak i w studiach poświęconych konkretnym obiektem (m.in. wspomnianemu opakowaniu) badacz (w czym – powiedzmy wprost – nie jest odosobniony) zasadniczo nie zauważa, zdawałoby się niezmiernie istotnego, aspektu funkcjonowania „opakowanego” przedmiotu: jego nazwy. Wspomina jedynie o nadawaniu indywidualnych imion przedmiotom przez ich właścicieli, jako efekcie tzw. *rytuału tro-ski i personalizowania* przedmiotu (Krajewski, 2013, s. 213–216). Zatem tak wiele mówiąc o rzeczach, ich biografowie nie dostrzegają nazw tych obiektów; wydaje się nawet, że niekiedy świadomie je pomijają. Dlaczego? Jedną z możliwych odpowiedzi jest ta, że w swojej – subiektywnej z założenia – interpretacji, socjolodzy, antropolodzy i kulturoznawcy odrzucają onimy, bo te – zgodnie z uznawaną przez nich podmiotowością rzeczy – sterują nimi, kierując ich zainteresowanie w określone rejony znaczeń, uniemożliwiając tym samym jednoznaczną ocenę

tych tekstów. Pisząc o konsumowaniu rzeczy, Janusz Barański stwierdza, że ich wzrastająca ilość niesie za sobą coraz większy zasób znaczeń, a kierując swą uwagę ku branży samochodowej, badacz stwierdza: „Za każdym z tych modeli i za każdą wersją kryje się nie tylko określony styl życia, lecz także określona osoba – konsument [...] unikalnego zbioru znaków. Pączkujące nieustannie znaczenia są niemal z równą pieczęcią zagospodarowywane” (Barański, 2007, s. 332 – 333). Wydaje się jednak, że dopiero poprzez nazwę własną, rzeczy pozwalają się nam poznać. I to nazwa jest zlokalizowana w centrum naszej uwagi, co – w tego typu badaniach – na dalszym planie sytuuje jej kreatora czy kontekst towarzyszący powstaniu onimu. Ten aspekt społecznego funkcjonowania nazwy pełni tu drugorzędną rolę, gdyż w ramach badań kulturowych mówi do nas sam przedmiot i jego „imię”.

Wyzyskując narzędzia badawcze wskazanych wyżej dyscyplin, chciałabym je podporządkować dyskursowi onomastycznemu i spojrzeć na obiekt (w tym przypadku wódkę) przede wszystkim z perspektywy jego „ciała” czyli nazwy i skorelowanego z nią fizycznego kształtu (kształt butelki, etykieta, logotyp, dodatkowe, podane na opakowaniu lub w tekście reklamowym, informacje dotyczące procesu wytwarzania czy właściwości smakowych). Dlaczego wódka? Przywołam dwa argumenty. Pierwszy z nich wiąże się z serią znanych współczesnych plakatów turystycznych autorstwa Ryszarda Kai, ukazujących różnorodne (bardziej lub mniej znane, ale też i nieistniejące) miejsca w Polsce, obserwowane z perspektywy krajobrazowej, kulturowej, ale też związanych z nimi stereotypowych asocjacji. Przywoływane są różne konteksty i nieraz nieoczywiste, symboliczne przestrzenie np. Warszawa (także Stolica i Warszafka [sic!]), Chałupy (miejscowość, w której znajduje się najpopularniejsza w Polsce plaża nudystów), Bolesławiec (słynący także poza granicami kraju z oryginalnej ceramiki). W zbiorze tym swoistym hipertekstem jest plakat poświęcony Polsce i reklamujący turystom jego atrakcje – oto na pokrytym kraciastym obrusem stole leży kilka przedmiotów, które winny jednoznacznie kojarzyć się z naszym krajem – wszak to plakat turystyczny. Nie są to jednak okazałe wydania *Pana Tadeusza* czy nuty z mazurkami Fryderyka Chopina, lecz leżący na talerzu śledź i stojące obok słoik z kiszonymi ogórkami oraz butelka wódki. Argument drugi także ma prowienięcję medialną – to najnowszy program satyryczny pt. *Drunk history – Pół litra historii*, w którym znani aktorzy i artyści kabaretowi, racząc się ulubionymi drinkami opowiadają (coraz bardziej pijani) o wybranych zdarzeniach z historii Polski. Zadajmy sobie zatem pytanie, co o nas, współczesnych Polakach, mówi lub mogłaby powiedzieć towarzysząca nam od wieków wódka? Kim jesteśmy, co myślimy sami o sobie, a jaki obraz widzą inni?

Aby odpowiedzieć na te pytania warto – pokrótce – sprawdzić, jaki jest hetero i autostereotyp Polaka. W Europie wciąż żywy jest obraz Polaka-pijaka, co potwierdza choćby przypisywane Napoleonowi, nadal stosowane w języku francuskim powiedzenie „pijany jak Polak” (*soûl comme un Polonais* lub *ivre comme un Polonais*, które, notabene, ma odmienne od potocznego znaczenie). We francuskim opracowaniu z zakresu historii kultury przeczytać można, że: „Wódka pędzona z pszenicy lub żyta to, jak mówią Polacy, obok Rosjan największą jej amatorzy, jedyny napój od którego śledź śpiewa; piwo jest przy niej mdłe, a wino traci żelazem (...). Bywa aromatyzowana żubrówką, cytryną lub papryką. Jej zalety „kaloryczne” docenia się w czasie długich zim, a że pije się ją w małym kieliszku, jednym haustem, ułatwia trawienie tłustych, wędzonych ryb, jak łosoś i węgorz, tradycyjnie (obok kawioru i śledzia) podawanych jako zakąska” (Toussaint-Samat, 2002, s. 201). Teza o popularności tego trunku w naszym kraju znajduje też potwierdzenie w liczbach, bowiem według raportu Światowej Organizacji Zdro-

wia (WHO) statystyczny Polak wypija rocznie 12,5 litra czystego alkoholu, czyli dwukrotnie więcej niż wynosi średnia światowa. Wiele mówi też o nas niezmiernie bogata leksyka z pola semantycznego „picie wódki” obejmującą zarówno nazwy rodzajów trunków, jak i określenia opisujące okoliczności ich spożywania. Ponieważ jednak apelatywy z tego pola semantycznego nie stanowią przedmiotu mojej obserwacji (także ze względu na obecność tej problematyki w pracach innych badaczy), uwagę skupiam przede wszystkim na aspekcie onimicznym, czyli na współczesnych nazwach produkowanych w Polsce wysokoprocentowych alkoholi.

Już побieżny ogląd zebranego materiału pozwala wyodrębnić zbiór nazw, które stanowią dosłowny, bezpośredni komunikat skierowany do odbiorcy. Najczęściej pojawiają się one w segmencie tzw. wódek ekonomicznych i wpisują się w jeden z nowszych trendów współczesnej chrematonimii, reprezentowanych przez nazwy produktów spożywczych (*ciastka Brzydkie a dobre, mleko Białe*) czy lokalni gastronomicznych (np. *Deserownia, Pierogarnia, Naleśnikarnia, Burgerownia*). Klasę tę tworzą onimy o charakterze deskrypcji, stąd takie nazwy wódek, jak *Barowa, Czysta, Tania, Wyborowa, Łagodna, Luksusowa, Zimna* stanowiące proste wyekspandonowanie podstawowej, oczekiwanej cechy trunku. Nazwa nie obiecuje nic więcej, nie ubiera w metafory, niesie prosty przekaz, że Polacy lubią, gdy wódka jest mocna i zimna (a nawet bardzo zimna). Jednak duża konkurencja panująca w tym asortymencie produktów wymusza znacznie większą kreatywność – toteż zbiór ten uzupełnić możemy onimami, które owe podstawowe cechy nazywają wyzyskując konotacyjne i asocjacyjne właściwości leksemów, a efektem tego zjawiska jest odchodzenie od dosłowności ku onimicznym metatekstom, które w coraz większym stopniu oparte są na metaforze. Zatem, wciąż pełniąc funkcję informacyjno-deskrypcyjną, nazwa może bezpośrednio lub metaforycznie sygnalizować pożdaną, niską temperaturę trunku, jak w nazwach: *Alpejska, Górska Cristal, Grenlandia, Kasprowy, Lodowa, Tundra* czy waloryzowaną pozytywnie moc/siłę działania, jak w nazwie *Bycza*.

Znaczną część onomastykonu stanowią nazwy, których zadaniem jest zapewnienie o polskości lub regionalności wyrobu. To kolejna niezmiernie istotna cecha Polaków, którzy – zwłaszcza w ostatnich latach – preferują i świadomie wybierają polskie produkty, co potwierdza m.in. wielość kampanii społecznych propagujących rodzime wyroby, jak choćby najbardziej znane „Dobre bo Polskie” czy „Teraz Polska”. Istotne znaczenie ma również fakt, że większość Polaków uważa po prostu, że najlepsza na świecie jest polska wódka.¹ Jesteśmy zatem konsumpcyjnymi patriotami, co skutecznie wyzyskują producenci trunków sygnalizując związek z polskością na wiele sposobów – od formy wizualnej (ksztalt opakowania, etykieta), po nazwę – bądź zawierającą informację bezpośrednią, bądź odwołującą się do stereotypowych obrazów, m.in. wtedy, gdy chrematonim przywołuje obiegowe lub rzeczywiste asocjacje z określonym typem trunku lub regionem, który słynął z jego produkcji. Można też odnosić się do powszechnego przekonania o tradycji polskiego gorzelnictwa i związanej z tym wysokiej jakości produktu. Jak zauważa Dorota Filar, leksem *tradycja* zawiera w sobie bardzo silną i wy-

¹ O czym dawniej przekonywał w swoich pismach Jan Chryzostom Pasek, a dziś piszą dziennikarze prowadzący mało przekonujący test wódek, który kończą słowa: „Mamy dwa bardzo zaskakujące wnioski – piszą – Wniosek numer 1: Rosjanie nie potrafią pędzić wódki. Wniosek drugi: mistrzami gorzelnictwa są Francuzi i Polacy. Reszta świata niech patrzy i podziwia albo lepiej – niech pije i się zachwyca”. Wielki test czystych wódek Logo24. http://www.logo24.pl/Logo24/56,125390,12951605,Wielki_test_czystych_wodek.html. Test rosyjski: http://nnm.me/blogs/paternoster/top-20_samyh_populyarnyh_vodok_v_mire/ [dostęp 18.06.2017].

razistą wartość konotacyjną, stąd jest w przekazie reklamowym (a komponentem takiego przekazu jest nazwa własna) niezmiernie często wykorzystywany, co więcej, jego odbiór (dekodowanie) ma automatyczny charakter: „odbiorcy przychylnie reagują na pozytywne konotacje słowa (...) – stwierdza badaczka – i łatwiej poddają się perswazji” (Filar, 2010, s. 103). Wśród znaczeń ewokowanych tym leksemem wskazać można m.in. stabilność i długotrwałość, przywoływanie treści istotnych dla danej grupy, zasad, którymi należy się kierować w działaniu czy pozytywnie wartościujących cech wyróżniających określona społeczność (Filar, 2010, s. 104 – 106). Po takie pozytywne konotacje sięgają kreatorzy nazw, tradycyjność wiążąc m.in. z rzeczywistą lub pozorną znajomością przez odbiorcę procesów technologicznych, do której odwołują się choćby producenci wódek starzonych (np. *Bimber Starzony*) czy *Wódki Rzemieślniczej* (z nawiązaniem do bardzo w Polsce popularnych piw rzemieślniczych) lub *Wódki z Boczki*. W skrajnych przypadkach odbiorca ma do czynienia z onimiczną polisemią np. w wielostopniowych nazwach typu: *Ancient Technology Bimber Vodka* (z dodatkową informacją o rodzinności wyrobu: „doskonalej jakości Polska wódka”); *Extra Żytnia Retro Krajowa* („Extra Żytnia w odsłonie retro to sentymentalny powrót do czasów PRL”) czy *Staropolska Regionalna Śliwowa*. Ale można nie bawić się w wieloelementowe, trudne do wymówienia onimy i nazwać wódkę po prostu: *Stara*. Tego typu strategie nazewnictwa kreują pozytywny wizerunek produktu lokując go (i jego producenta, choć często jest to tylko kolejny zabieg marketingowy) w „elitarnym segmencie rynku: wśród tych, którzy trwają od lat (...) mogą poszczycić się osiągnięciami i mają nad innymi przewagę długofałigowego doświadczenia” (Filar, 2010, s.108).

Pożądany zespół konotacji niosą nazwy własne typu: *Polonaise*, *Polska Wódka*, *Polonia*, *Polonez*, *Staraka Patria*, *Staraka Piastowska*, często z odwołaniem do konkretnych miast: *Starogardzka* (Starogard Gdańsk), *Starotoruńska* (Toruń), *Sandomierska* (Sandomierz), *Warszawska* (Warszawa), *Krakowska Vodka* (Kraków) itp. Jak można zauważać, informacja ta przekazywana jest bądź na poziomie stricte onimicznym, bądź za pośrednictwem nazwy gatunkowej (częstokroć stanowiącej integralny komponent onimu), bądź z semiotycznym wykorzystaniem formy opakowania (np. butelki w kształcie granic Polski). Ale skojarzenia te budowane są również poprzez szersze wyzyskanie odniesień do miejsc (zarówno urbanimów, jak i urbanonimów) ważnych dla kultury polskiej, traktowanych jako symbole narodowe. Zatem w tej klasie chrematonimów odnotować można nazwy typu: *Łańcut Wódka*, *Dwór Artusa*, *Kolumna Zygmunta* czy *Wódka Toruńska Z Grodu Kopernika* (nazwa tak rozbudowana, ponieważ na rynku jest już inna wódka *Toruńska*). Symbolika ta dotyczy także nowszej historii Polski – w czym można upatrywać zjawiska tworzenia „nowej tradycji” – np. wódka *Pałac Kultury*; co interesujące, nazwa ta jest powiązana z kształtem opakowania będącego imitacją architektonicznego symbolu stolicy Polski. Nie jest to przykład jednostkowy – tego typu obrazowe myślenie znajduje odzwierciedlenie w formie opakowania, które w zestawieniu z zawartością staje się swoistym synonimem nazwy własnej: *Krakowiak*, *Strażak* czy... *Teściowa* (tu trzeba dopowiedzieć, że dowcip o teściowej są charakterystycznym elementem polskiej kultury). Co ciekawe: alkohole te reklamowane są wspólną nazwą: *Wiekowa Tradycja*. Innym sposobem kreowania polskości jest odwołanie do postaci (autentycznych i literackich) istotnych dla naszej historii i kultury, stąd wódki: *Batory*, *Copernicus*, *Chrobry*, *Paderewski*, *Potocki*, *Sobieski*, *Zawisza Czarny*, *Pan Tadeusz*, *Soplica*, *Zagłoba*. W funkcji nazw występują również apelatywy powszechnie i niemal automatycznie uruchamiające odpowiednie, pożądane asocjacje, np.: *Hetman*, *Sarmata*, *Szambelan*, *Kontuszowa* – te jednak wymagają odbiorcy o wyższych niż przeciętne kompe-

tencjach językowych (biorąc pod uwagę np. wykorzystanie w tych onimach archaizmów) – można zatem postawić hipotezę, ten typ alkoholu jest raczej przeznaczony dla rodzimego konsumenta (także z uwagi na trudność w swobodnym wymówieniu tych nazw, jaką miałyby obco-krajowiec). Analizowana strategia może zostać wzmacniona poprzez zastosowanie innego niż wódka leksemu gatunkowego, np. *Balsam Pomorski* (ten chrematonim przywołuje również pierwotne, zdrowotne zastosowanie alkoholu) lub *Aqua vitae Splendor*. W zbiorze tym odnajdujemy też onimy operujące interesującym, nietypowym określeniem quasigatunkowym, np. *Kozuba Kolonialna*, *Starkus*, *Gbur Kaszubski*, *Kiermusówka*, *Miodula Staropolska*. Przeglądając nazwy trunków można utwierdzić się w przekonaniu, że najlepsza wódka produkowana jest na wsi, najlepiej w górach i nie do końca legalnie. I tak, jak nad morzem można jedynie delektować się *Balsamem Pomorskim* czy *Wódką Gdańską* (z drobinami złota zatopionymi w trunku), tak na południu Polski prawdziwi mężczyźni mogą spróbować *Miodonki Beskidzkiej*, *Parzenicy „Góralsko Kraina”* (w różnych wariantach, także w postaci samogonu), *Śliwowicy Górnalskiej*, *Warzonki Zbójnickiej* lub *Przepałanki Zbójnickiej*. No i oczywiście różnych gatunków *Kurnwicy*, która w tym asortymencie produktów staje się flagowym reprezentantem polskiej wódki regionalnej. Są też nazwy, które wyzyskują dalsze, nieraz bardzo odległe, leksykalne skojarzenia z górami, np. *Krzeska Ziolorwa*, *Tatarczówka Skoczowska*, produkowana w Bieszczadach *Ostoya* czy *Macidula* (to postać występująca w grupie przebierańców noworocznych z okolic Żywca). Innym, preferowany regionem są wschodnie rejony kraju i teren za naszymi wschodnimi granicami – i o ile o Polakach mieszkających na wschód od Warszawy rodacy nie mają dobrego zdania (co odzwierciedla powszechny już dziś termin *słoki*), o tyle cenią wytwarzany tam alkohol: *Samogon Podlaski Palony*, *Księżycówkę z Kujaw*, *Balsam Kresowy* czy *Starkę Podolską*. Zaś niezależnie od regionu, w którym jest wytwarzana, dobra wódka automatycznie kojarzona jest z wsią (tak przynajmniej wynika z identyfikujących ją onimów). Tu już nie tylko utworzone w wyniku onimizacji nazw gatunkowych chrematonimy: *Bimber*, *Siwucha*, *Śliwowa Gorzalka* czy *Samogon*, ale też *Zozworówka Wódka Starzyka*, *Chłopska* (np. *Chłopska Pędzona Czarny Bez*, *Chłopska Przepałanka*), *Trącona Bukwicą* lub *Cytrynowka Stasi Młynarzowej*. Grupę tę uzupełnia prosta nazwa *Ludowa*. Pamiętamy również, że dobry trunk o dodatkowych, zdrowotnych właściwościach produkuje się od wieków w klasztorach, zwłaszcza tych niedostępnych – stąd *Balsam Mnicha* i *Benedyktyńska* (która, z uwagi na rozszerzający się asortyment produktów, staje się powoli nazwą gatunkową). Pierwotnie, alkohol miał przede wszystkim zastosowanie lecznicze i tego typu prozdrowotne właściwości alkoholu uwidaczniają nazwy: *Żytniówka Gorzka*, *Żołądkowa Gorzka* i *Eliksir młodości* czy okazjonalne opakowania, np. formie ozdobnej apteczki, w której – niczym lekarstwa – znajdują się niewielkie butelki z różnymi typami alkoholu czy dołączona do butelki laska, którą – zapewne – można bez obaw odrzucić po spożyciu trunku (*Eliksir młodości*).

Chrematonimia alkoholowa i realizowane przez nią strategie marketingowe ilustrują inny jeszcze komponent autostereotypu Polaka – wysokie mniemanie o naszej kulturze i poczuciu humoru oraz naturalne predyspozycje do dobrej zabawy. Stąd kolejną grupę nazw stanowią onimy zawierające presupozycje dotyczące okoliczności spożywania trunku. Z nich wynika, że Polacy lubią kontakt z kulturą, a najczęściej sięgają po książkę, choć niekoniecznie muszą ją czytać – podobnie jak w przypadku opakowania w kształcie apteczki, na rynku bez trudu odnaleźć można formę przypominającą książkę (koniecznie w twardej oprawie) lub zestaw kilku woluminów. Nie lubimy picia w samotności i ciszy (jedynym wyjątkiem jest łowienie ryb, co

sugerują nazwy: *Wędkarska* i *Wędkarska ryba*) – przeciwnie – Polacy to naród lubiący się bać, a zabawie tej często towarzyszy alkohol. I znów możemy sięgnąć do polskich stereotypów, według których bez wódki nie ma prawdziwego polskiego wesela. Tu na plan pierwszy wysuwają się *Wódka Weselna* (będąca zarówno nazwą własną jak i określeniem gatunkowym) oraz *Młoda Para* czy szczególnie przez internautów polecana wódka *Biały Bocian* (w Polsce mówi się, że dzieci przynoszą bociany – nieliczni innowiercy przekonują, że znajduje się je w kapuście). Producenci sugerują, że wódka towarzyszyć może wielu codziennym i niecodziennym czynnościom, przede wszystkim ulubionemu sportowi Polaków, czyli piłce nożnej „uprawianej” jednak z perspektywy kibica: *Mundial*, *Wódka z Czerwoną Kartką*, *Dębowa Gol Kibica*, *Piłkarski Poker* (tu z intersemiotycznym odniesieniem do tytułu filmu *Piłkarski poker* (1988) w reż. Janusza Zaorskiego), ale też słuchaniu muzyki: *Wirtuoż*, *Jolka Jolka Pamiętasz* (kolejne intersemiotyczne odwołanie, tym razem do znanej piosenki zespołu „Budka Suflera” – właściwie marki jest jeden z członków zespołu). Producenci budują też związki z wojną (*Polowa*, *Granat*) oraz sztuką miłosną (*Flirt*, *Kamasutra*). Pomimo że spożywa się ją także podczas styp, tradycyjnie organizowanych po pogrzebie (stypa, czyli uroczyste spotkanie przy stole przygotowane przez rodzinę zmarłego), na naszym rynku nie ma wódki przeznaczonej specjalnie na tę okoliczność, co może się wiązać z silnie w polskiej kulturze tabuizowanym tematem śmierci.

Osobną, interesującą grupę stanowią nazwy, które wpisując się w wskazane wyżej pola, są jednocześnie efektem bardziej lub mniej udanej gry z nazwą i gatunkiem, jak: *Abstynent* (tego rodzaju zjawisko obserwujemy też w nazwie drinka AA) czy *OjCzysta*; są też onimiczne nieporozumienia, np. *Wódka Stanislav* – czyli „koszerna wódka klasy premium, która powstała w oparciu o oryginalną polską recepturę z XVIII wieku. [...]. Wódka legitymuje się oznaczeniem U, a nadzór nad przestrzeganiem koszerności sprawuje naczelný rabin Polski” – jak czytamy w jej opisie. Uważnego odbiorcę może jednak zaskoczyć fakt, że do nominacji produktu, którego atrybutem jest koszerność wybrano jedno z najbardziej tradycyjnych, wskazujących na kontekst chrześcijański, imion męskich.

Jak wspomniałam we wstępnej części szkicu, także w tak wyjątkowym assortymencie produktów odnaleźć można przykłady zdające się potwierdzać tezy stawiane przez antropologów kultury. Oto również wódka staje się przedmiotem indywidualnym, prywatnym. Zatem i tu dotarło zjawisko *personalizacji*, które okoliczności spotkania z trunkiem i rodzaj naszych z nim relacji (a więc konteksty, o których pisze w swym studium Roch Sulima) wysuwają na plan pierwszy, całkowicie usuwając z przestrzeni opakowania typową nazwę własną. W tej sytuacji staje się nią odniesienie do kontekstu użycia, np. w nazwie trunku *Wódka emerycka* (przeznaczona na świętowanie faktu przejścia na emeryturę), na etykiecie której jest miejsce na odręczne wpisanie imienia i nazwiska przyszłego emeryta czy wódka o specjalnie projektowanych przez producenta, personalizowanych etykietach z imieniem osoby, która alkohol otrzymuje w prezencie.

Pisząc o tym, jaki obraz Polaków wyłania się z obserwowanej naukowo butelki wódki warto na zakończenie zastanowić się, czego w konstruowanej tu mikrohistorii nie ma? I trzeba zauważać, że nie ma wódki produkowanej specjalnie z myślą o kobietach. Dla odmiany takie trunki produkują Rosjanie, proponując panom alkohol o nazwach *Damskaja*, *Dowgan Damska nr 5*, ale też *Baba* i *Bunt bab* (w tzw. segmencie wódek ekonomicznych). Zasadniczym powodem takiego stanu rzeczy jest najprawdopodobniej fakt, iż alkoholizm kobiet jest we współczesnej polszczyźnie silnie stabiuzowany, jest też przyczyną większego – niż w przypadku mężczyzn – społecznego wykluczenia.

Literatura:

- BARAŃSKI, J. 2007. *Świat rzeczy. Zarys antropologiczny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007. 376 s.
- BODEI, R. 2016. *O życiu rzeczy*. Tłum. A. Bielak. Łódź: Wydawnictwo Przypis, 2016. 184 s.
- DOMAŃSKA, E. 2005. *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005. 337 s.
- DOMAŃSKA, E. 2011. *Historia antropologiczna. Mikrohistoria* (posłowie). In: N. Z. Davies, *Powrót Martina Guerre'a*, tłum.. P. Szulgit, Poznań 2011, s.195 – 234 [cit. 2017-10-20] dostęp w Internecie: <http://www.staff.amu.edu.pl/~ewa/Domanska,%20Historia%20antropologiczna.pdf>.
- FILAR, D. 2010. *Tradycja w mechanizmach perswazyjnych reklamy* In: *W świecie nazw. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Czesławowi Kosyłowi*. Ed. H. Pelcowa, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu M. Skłodowskiej-Curie, 2010, s. 103 – 115.
- KOPYTOFF, I. 2003. *Kulturowa biografia rzeczy – utworowanie jako proces*. In: *w Badaniu kultury. Elementy teorii antropologicznej*. Ed. M. Kempny – E. Nowicka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003, s. 249 – 274.
- KRAJEWSKI, M. 2005. *W stronę socjologii przedmiotów*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, 2005. 283 s.
- KRAJEWSKI, M. 2013. *Są w życiu rzeczy... Szkice z socjologii przedmiotów*. Warszawa: Fundacja Bęc Zmiana, 2013. 283 s.
- LYOTARD, J. F. 1997. *Kondycja ponowoczesna*. Tłum. M. Kowalska, J. Migasiński. Warszawa: Fundacja Aletheia, 1997. 180 s.
- MEDICK, H. 1996. *Mikrohistoria* In: *Historia społeczna. Historia codzienności. Mikrohistoria*. Ed. W. Schulte, tłum. A. Kopacki. Warszawa: Niemiecki Instytut Wydawniczy, 1996, s. 59 – 77.
- OLSEN, B. 2013. *W obronie rzeczy. Archeologia i ontologia przedmiotów*. Tłum. B. Shallcross. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2013. 299 s.
- SULIMA, R. 2000. *Antropologia codzienności*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000. 194 s.
- TOPOLSKI, J. 2009. *Wprowadzenie do historii*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009. 163 s.
- TOUSSAINT-SAMAT, M. 2002 *Historia naturalna i moralna jedzenia*. Tłum. A.B. Matusiak, M. Ochab. Warszawa: W.A.B., 2002. 672 s.

Summary**Liquors and Polish Microhistory – Onymic Perspective in the Research into a New Cultural History**

The object of the article is the discussion (first of all from the onomastic perspective, but also in the context of anthropological and sociological research) of one of elements of Polish microhistory – alcoholic beverages. The author tries to show what names of Polish liquors tells about Poles and how creators of these names deliver the information about localness and conventionalisation of their own products.

Keywords: onomastics, marketing chrematonymy, microhistory

Nazwy firm korektorskich i copywriterskich

KATARZYNA BURSKA, BARTŁOMIEJ CIEŚLA

Uniwersytet Łódzki, Łódź (Polska)

Głównym celem artykułu jest analiza nazw firm korektorskich i copywriterskich pod względem strukturalnym, semantycznym i pragmatycznym. Budowa, funkcje i znaczenie omawianych jednostek opisane zostały na bazie aktualnego materiału zaczerpniętego z firmowych stron WWW. Właściwą analizę słownictwa proprialnego poprzedzono informacjami na temat specyfiki polskiego rynku usług językowych, a także aktualnym stanem badań odnoszącym się do wskazanego rejestru leksykalnego.

Słowa kluczowe: chrematonymy, nazwy firmowe, firmy korektorskie, firmy copywriterskie

Refleksja badawcza nad polskimi nazwami firmowymi ma długą tradycję. Pierwsze językoznawcze próby ich opisu, choć początkowo rzadkie, podejmowane jeszcze w pierwszej połowie XX wieku (Świtała-Cheda, 2013, s. 166). Od tego czasu, na przestrzeni kolejnych dekad, nazwom firmowym poświęcano dziesiątki opracowań – czy to artykułów, czy monografii – których autorzy dokonują analiz strukturalnych, pragmatycznych i semantycznych, jak również dochodzą do wielu ważnych ustaleń metodologicznych. Przedmiotem zainteresowań badaczy jest nie tylko typologizacja faktów onomastycznych, ale też wyznaczenie statusu i zakresu tych jednostek, które nazywają wytwory ludzkiej myśli i aktywności. Warto wspomnieć, że tylko w ostatnich latach przyglądało się wielu tego typu wyrazom, wśród nich wskazać można nazwy biur podróży i agencji turystycznych (Jaracz, 2004, s. 65 – 76), obiektów noclegowych (Murrmann, 2014, s. 9 – 25), willi (Piotrowska, 2007, s. 27 – 118), restauracji i klubów (Palinciuc, 2007, s. 285 – 302), aptek (Pabiś, 2006, s. 376 – 388; Rzepkowska, 2010, s. 67 – 78; Woś, 2012, s. 181 – 191), lokali gastronomicznych (Tomasik, 2016, s. 125 – 132), szkół językowych (Szelewski, 2004, s. 165 – 179) czy szkół nauki jazdy (Górny, 2005, s. 27 – 35), kontynuując tym samym tradycję wieloletnich badań onomastycznych. Zbiór nazw firmowych ma charakter otwarty i podlega nieustannym modyfikacjom wynikającym z przeobrażeń polskiego rynku: z jednej strony nowe firmy powstają w miejsce innych, z drugiej – tworzone są nowe gałęzie gospodarki, a w konsekwencji zakładane kolejne przedsiębiorstwa potrzebujące skutecznego systemu identyfikacji verbalno-wizualnej.

Celem artykułu jest analiza nazw firm korektorskich i copywriterskich¹ biorąca za punkt wyjścia ich strukturę, semantykę i własności pragmatyczne. Idzie więc o kontynuację badań onomastycznych w odniesieniu do nazw, które jak dotąd nie były przedmiotem szczegółowej refleksji językoznawczej. Analizie poddano ponad 150 jednostek funkcjonujących jako oficjalne nazwy na firmowych stronach internetowych.²

Firmy oferujące usługi związane z tworzeniem tekstów i poprawianiem ich pod względem językowym to najczęściej mikroprzedsiębiorstwa prowadzone przez osoby pracujące zdalnie, których działania promocyjne koncentrują się nie tylko na budowaniu przyciągającej oferty, lecz także skutecznej językowej autoprezentacji. Nazwa firmy, rzecz jasna, jest ważnym skład-

¹ Copywriting to zdaniem Macieja Dutki „kreatywne pisanie tekstów marketingowych” (Dutko, 2012, s. 11). Derywaty od tego słowa to m.in. rzeczownik *copywriter* ‘ten, kto zajmuje się copywritingiem’ i przymiotnik *copywriterski* ‘związany z copywritingiem; zajmujący się copywritingiem’.

² W artykule zachowano oryginalną ortografię, stąd niektóre nazwy pisane są w całości wersalikami.

nikiem strategii marketingowej, który może potwierdzać deklarowane kompetencje językowe pracowników, w tym sensie obok funkcji nominacyjno-identyfikującej pełni też rozmaite funkcje informacyjno-komunikacyjne, spośród których najważniejsza wydaje się funkcja perswazyjna.

Status poddanych analizie jednostek definiowany jest różnie. Artur Gałkowski widzi w nich przykłady chrematonimii marketingowej, przy czym za chrematonim uznaje nazwy będące „językowym dowodem ludzkiej aktywności w różnych obszarach kulturowych życia publicznego: przestrzeni społecznej, gospodarczej, kulturalnej, artystycznej, ludycznej, edukacyjnej, naukowej, technicznej, religijnej, parareligijnej, ideologicznej, ekologicznej, prozdrowotnej, promujączej lub potępiającej pewne postawy itp.” (Gałkowski, 2011, s. 51). Autor lokuje więc nazwy firmowe w przestrzeni onimicznej, dla której nie wyznaczono dotąd jednolitych granic. I tak na przykład Czesław Kosyl widzi w chrematonimach: „nazwy własne niektórych materialnych wytworów ręki ludzkiej, przemysłowych lub rękodzielniczych, jednostkowych lub seryjnych, takich, które nie są trwale związane z krajobrazem” (Kosyl, 1993, s. 447). Z tego powodu nazwy przedsiębiorstw wpisujących się w konkretną przestrzeń topograficzną proponuje rozpatrywać w ramach toponimii (Kosyl, 2003, s. 370). Zdaniem badacza niefortunne jest włączanie w zakres chrematonimii nazw własnych obiektów (m.in. kin, teatrów, will czy zakładów przemysłowych), dlatego że pozostaje to w sprzeczności z etymologią nazwy *chrematonim* (gr. *chrema, chrematos* = ‘rzecz, przedmiot, towar’). Inne stanowisko przyjmuje natomiast Edward Breza, rozszerzając pole chrematomastycznych badań również na jednostki, które nazywają obiekty niewpisujące się w konkretną przestrzeń topograficzną. Nazwy przedsiębiorstw, obok nazw instytucji, partii, organizacji i stowarzyszeń lokuje w grupie ergonimów lub instytucjonimów (Breza, 1998, s. 348), proponuje też wspólny termin na określenie nazw firmowych i fabrycznych, tj. uniwersonimy.

Karolina Jadanowska zalicza do chrematonimów nazwy obiektów nieożywionych niegeograficznych, przy czym termin *nazwa geograficzna* to dla autorki pojęcie oznaczające wszelkie elementy rzeczywistości związane z powierzchnią Ziemi, zarówno te, które mają charakter naturalny (wodospad, rzeka), jak i antropogeniczny (powstałe dzięki działalności człowieka, np. droga, rondo) (Jadanowska, 2014, s. 322). Do chrematonimii włącza m.in. nazwy lokali gastronomicznych i przedsiębiorstw, akcentując brak wyraźnej styczności ich desygnatów z krajobrazem.

Inną ciekawą propozycję typologizowania nazw firmowych proponuje Marek Zboralski. Posługuje się on terminem *nazwa marketingowa*, określającym zarówno nazwy przypisywane firmom, jak i kreowanym przez nie markom i produktom (Zboralski, 2000, s. 16 – 19). Zdaniem Ewy Szkudlarek-Śmiechowicz ujęcie autora „jest ważną propozycją terminologiczną, sytuuje bowiem nazwę firmową na styku onomastyki oraz marketingu i pozwala uniknąć definicyjnych nieporozumień, jakie wiążą się z pojęciem chrematonim” (Szkudlarek-Śmiechowicz, 2016, s. 169).

Mirosława Światała-Cheda zwraca uwagę, że w pracach rosyjskich onomastów, dla których chrematonim to najczęściej nazwa wytworu kultury materialnej, nazwy firm traktowane są jako ergonimy, a więc nazwy instytucji, lub nomeny – gdy ich profil wiąże się z działalnością ekonomiczną (Światała-Cheda, 2013, s. 167).

Nazwy firm korektorskich i copywriterskich potraktowano w artykule jako chrematonimy, pozostając tym samym w zgodzie z ważnymi i spójnymi metodologicznie koncepcjami polskich onomastów. Znamienne, że większość firm oferujących usługi językowe związane z pisa-

niem tekstów na zamówienie i weryfikacją błędów słownych prowadzona jest przez osoby pracujące zdalnie. Firmy te nie dysponują placówkami wtapiającymi się w konkretną przestrzeń krajobrazową, trudno więc byloby pisać o nich w kontekście toponimii.

Analiza strukturalna

Pod względem budowy omawiane nazwy można podzielić na dwie grupy: 1) **nazwy rodzime lub zawierające przynajmniej jeden człon rodzimy**; 2) **nazwy złożone z komponentów obcych**. Nazwy mieszane, zawierające człon polski i obcojęzyczny, można określić mianem hybrydowych, przy czym ich element swojski często ma charakter sekundarny i marginalny z perspektywy oddziaływanego perswazyjnego (np. wtedy, gdy jest to nazwa spółki).

W dalszej kolejności nazwy pierwszej grupy podzielono, biorąc pod uwagę liczbę budujących je członów. Rzadkość stanowią nazwy jednowyrazowe, np. *Kortekst, PRE-TEKST, Wyrażownia, Tekstokracja, Korektorownia, Celownik, KONTEKST*. Powszechnie są natomiast firmowymi mające postać połączeń wyrazowych. Przeważają wśród nich struktury o postaci różnie budowanych grup nominalnych. Są to:

- a) **rzecznik i przydawka przyimkowa:** *Skuteczne Teksty, Skuteczny Copywriting, Błyskawiczna korekta;*
- b) **mianownikowe zestawienia dwóch rzeczników** *Pani Korektor;*
- c) **rzecznik i przydawka dopełniaczowa:** *MOC SŁOWA, Ars Verbi – sztuka słowa*
- d) **wyrażenia przyimkowe:** *Bez błędu;*
- e) **połączenie rzecznika z wyrażeniem przyimkowym:** *SŁOWO NA MIARĘ;*
- f) **zestawienia więcej niż jednej grupy nominalnej:** *Dobre Pióro Redakcja pism. Reklama i PR. Poligrafia;*
- g) **nazwy w nazwie (z członem opisowym i członem identyfikacyjnym):** *Studio Poligraficzne Edytorka, Redakcja i Korekta Tekstów Słówko, Korekta i redakcja tekstów „Logos”, Pod Piorem Usługi Edukacyjne i Edytorskie, Agencja Dziennikarska NewsNet, Studio Nitro Design, Agencja Wydawnicza Synergy, Paté Media – Studio Graficzne, GLOSATOR USŁUGI DORADCZE I TŁUMACZENIOWE, Agencja Copywriterska GRAWITACJE, Biuro Korekty LINIATURA, ADCOPY AGENCJA COPYWRITERSKA, Contweb – Agencja Marketingu Internetowego, Creatio Advertising AGENCJA COPYWRITERSKA, Art of Copy – usługi copywriterskie, IMPART – Agencja Copywriterska, Meritum Redakcja i korekta tekstów, Pracownia Redakcji i Korekty Edytorka, Biuro Tłumaczeń Specjalistycznych oraz Profesjonalnej Korekty Językowej Translmed;*
- h) **połączenie imienia i nazwiska:** *Karol Sobiecki, Tomek Banasik, Maciej Wojtas, OLGA WYSZKOWSKA, Magda Wieteska, Jacek P. Narożniak;*
- i) **grupy nominalne z częścią e-:** np. *eWORDS, eCopywriting.pl, e-DYTOR Klaudia Dróżdż usługi redakcyjno-wydawnicze, e-korekta.pl, eCORRECTOR;*
- j) **grupy nominalne z częścią spółka:** *PromoTraffic Sp. z o.o., you'll Sp. z o.o. (youll.be), Presso Sp. z o.o., CobaltBlue Sp. z o.o. Sp. k., Correction Sp. z o.o. Korekta i redagowanie tekstów, TTS CONSULTING Pierzyński & Partners Sp. J.*

Relatywnie rzadko wprowadza się chrematonymi o postaci grupy predykatywnej, np. *dajemy-słowo, ZMIEŃ ZDANIE* czy też *be correct – korekta i redakcja tekstów*. Do obu wspomnianych grup – nominalnych i predykatywnych, zależy od tego, jaka struktura stanowi człon główny –

można włączyć firmonimy mające postać adresów internetowych, np. *COPYWRITER.PL*, *korektor.net*, <http://www.biurokorekty.pl/>, <http://korekta.strefa.pl>, [http://korekta-pwn.pl/](http://korekta-pwn.pl), *Žudit.pl*, *Redkor.pl*, *GoodContent.pl*, *Sensownie.pl*, *tekstkombinat.pl*, *TEXTER.PL*, *Pasja-Pisania.pl*, *politerowani.pl*, <http://turbokorekty.pl/>, *Efea.pl agencja copywriterska*, *Silvefox.pl Agencja reklamowa*, *Madgraf.eu*, *czytelnia.org*, *Polishenglish4u.com*, *editingperfection.com*, *Pomocwpisaniu.pl*, *Redagooj.pl*, *nazywamy.pl*, *PISZEMY.COM.PL*, *dogadamycie.pl*, *Slowodaje.pl*.

Nazwy złożone wyłącznie z członów obcych stanowią rzadkość, mogą bowiem wydawać się niejasne i dezorientować potencjalnego nabywcę oferowanej usługi. Odszyfrowanie tak ukrytego przekazu wymaga zaangażowania klienta, zwłaszcza gdy użyte w nazwie wyrazy nie przypominają swoją strukturą polskich odpowiedników. W badanym materiale pojawiły się: *Studio Editorial*, *4people Sp.j.*, *High Content*, *Best Text*, *textmakers*, *Soluma Content*, *STORY Factory*, *dreams 'art.*, *COPYHEROES*, *SEO HEROES*, *asap! COPYWRITING*, *Primo Tech*, *From-to*, *Biznes Zoom*, *mrLingua*, *Translations24*, *MNupgrade*, *Lingua Polonica*.

Bardzo często każdej z opisanych struktur towarzyszy imię i nazwisko właściciela firmy, np. *Teksty na zamówienie – Beata Zgorzałek*, *Konrad Komosa Marketing*, *Michał Puczyński copywriting / seo*, *URSZULA BAŃCEREK USŁUGI KOREKTORSKIE*, *Uslugi Edytorskie Katarzyna Wróbel*, *Korekto.pl (Grupa Dutkon Ltd) dr Maciej Dutko*, *Litwińczuk-Wojtaś Katarzyna Uslugi Korektorskie*, *Uslugi Edytorskie Katarzyna Wróbel Korekta-tekstów.pl*, *Netiz Adam Majchrzak*, *SEMANTICA Piotr Czyżewski*, *Centrum Korekty*, *MERITUM Mateusz Binda*, *Verbalia Jacek Piasecki*, *Slowotwórca Maciej Piwko*, *Agencja Copywriterska Polskie Znaki Łukasz Stachurski i Ula Rzepczyńska*, *sprog Romana Zygmunt*, *KATARZYNA ROJEK Pracownia-Tekstu.pl*, *EDYTORIAL.COM.PL Izabela Jesiołowska*, *editio – Magdalena Myślińska*, *Ewelina Szczupak „SŁOWO PISANE” USŁUGI KOREKTORSKIE I POMOC PISARSKA*, *Liszka Katarzyna „IN-KONTEKST”*, *Akapit Usługi Redaktorsko-Korektorskie Tatiana Witkowska*, *Korekt-Art Maria Osińska*, *eKorekta24 Łukasz Mackiewicz*, *Escreo Magdalena Pytlas*, *„CORPI-CORN” Agnieszka Pytlńska*, *Kwatera Copywritera COPY-MEDIC Jerzy Kozłowski*, *Samokreacja Krzysztof Kina*, *„A Capite” Usługi korektorskie Magdalena*, *Serwis PRACE DOKTORSKIE Krystyna Sadecka „SEITON”*, *Firma Usługowo-Consultingowa ART.-Bis Artur Pluta*, *CAŁA JASKRAWOŚĆ Agata Schneider-Wawrzaszek*, *Anna Skowrońska s.c.*, *JZ Copywriting Justyna Zych*, *MIRSEN*, *mgr Mirosław Senejko*, *DSG Agencja Wydawnicza Dorota Stępień-Góra*.

W rozbudowanej wersji nazw opierających się na komponencie odproprialnym dostrzec można część opisową informującą o rodzaju prowadzonej działalności, która może być umieszczona jako element inicjalny, np. *Teksty na zamówienie – Beata Zgorzałek*, *Uslugi Edytorskie Katarzyna Wróbel*, *Korekta-tekstów.pl Netiz³ Adam Majchrzak*, *editio – Magdalena Myślińska*, lub finalny – co jest praktyką nawiązującą do niepolskich wzorców nazewniczych, np. *Konrad Komosa Marketing*, *Michał Puczyński copywriting / seo*, *URSZULA BAŃCEREK USŁUGI KOREKTORSKIE*. Nie ma wątpliwości, że to, co zostaje umieszczone na pierwszym miejscu, jest bardziej wyeksponowane i przyciąga większą uwagę klienta.

W modelu z komponentem antroponimicznym na pierwszym miejscu i częścią opisową w postpozycji odnotowano jeden przykład, w którym zastosowano kolejność nazwisko i imię, co jest niezgodne z przyjętymi w polskiej etykiecie językowej regułami przedstawiania się i bu-

³ W firmonimie tym dodano także komponent Netiz, którego motywacji nie udało się ustalić.

dzi skojarzenia ze stylem urzędowym: *Litwińczuk-Wojtaś Katarzyna Usługi Korektorskie*.

Nawiązania do imienia czy nazwiska mogą także występuwać w postaci skrótowca będącego inicjałami oficjalnego antroponimu, po nich doprecyzowany jest zakres działalności firmy, np. *DSG Agencja Wydawnicza Dorota Stępień-Góra, JZ Copywriting*.⁴

Analiza pragmatyczno-semantyczna

Do nazw mało skomplikowanych pod względem semantyczno-pragmatycznym można zaliczyć takie, **które mają charakter czysto informacyjny**, tj. zawiadamiają, jaki typ usług oferują bądź jaki zawód wykonują pracownicy firmy. Jednoznacznie zinterpretować należy takie firmonimy, jak: *COPYWRITER.PL, korektor.net, Studio Poligraficzne Edytorka, Pracownia Redakcji i Korekty Edytorka, http://www.biurokorekty.pl/, korekta.strefa.pl, Pani Korektor*. Co prawda zawarte w nazwach leksemu *studio, pracownia* i *biuro* mogą sugerować wielkość firmy, podkreślać jej profesjonalny charakter, ale dominantą pozostaje informacja o typie działalności. W przypadku nazwy *Pani Korektor* można doszukiwać się dwóch konotacji: po pierwsze, człon *pani* może po prostu wskazywać na płeć, po drugie, tytułowanie kogoś *panią* może podkreślać wyższość nazywanej tak osoby, a więc budzić nie do końca pożądane skojarzenia.

Na podstawie nazwy łatwo odtworzyć profil działalności firm *Korektorownia* i *Redacto*, jednak ze względu na nietypową strukturę ich status może wykraczać poza czystą informację.

Wartości naddanej można doszukać się w nazwie *korekta-pwn.pl*. Jest ona nieco myląca, może bowiem sugerować, że korektą zajmują się przedstawiciele Wydawnictwa Naukowego PWN, w rzeczywistości jednak – jak czytamy w opisie na stronie internetowej – osoba pracująca nad poprawnością tekstu korzysta ze słowników tego wydawnictwa i porad językowych publikowanych na stronie PWN: „Wykonując usługi korektorskie, stosuję normy językowe ustalane przez Radę Języka Polskiego i zawarte w słownikach PWN oraz odwołuję się do opinii przedstawianych przez ekspertów Poradni Językowej PWN. W pracach redakcyjnych stosuję zasady zawarte m.in. w publikacjach prof. Adama Wolańskiego, które są swego rodzaju Biblią polskiego edytorstwa, a w kwestiach redakcji technicznej odwołuję się do polskich norm typograficznych.”⁵

W celach informacyjnych wskazuje się także, w jakich czynnościach specjalizuje się firma, np. *nazywamy.pl, PISZEMY.COM.PL, dogadamycie.pl*.⁶ Posłużenie się liczbą mnogą sugeruje, że chodzi o nadawcę zbiorowego. Nie jest jednak wykluczone, że działalność prowadzi jedna osoba, a formy pluralne wprowadzone są po to, by podnieść prestiż firmy – chrematonim taki może więc pełnić także funkcję perswazyjną.

Kolejną grupę stanowią nazwy firm powstałe w wyniku transonimizacji. Najczęstszym sposobem jest przeniesienie do kategorii chrematonimu antroponimów składających się z imienia i nazwiska, zwykle w postaci oficjalnej: *Karol Sobiecki, Maciej Wojtas, OLGA WYSZKOWSKA, Magda Wieteska, Krzysztof Szymczyk – Korektor.Opole.pl*, czasem nawet z inicjałem drugiego imienia, co z pewnością zwraca uwagę odbiorcy niezbyt często spotykaną formą, np. *Jacek P. Narożniak*. W nazwach tego typu zdarzają się też niesformalizowane formy imion, np. *Tomek Banasik*. Ich zastosowanie sprawia, że onim nabiera znamionu familiarności – pytanie,

⁴ Właścicielem firmy jest Justyna Zych.

⁵ <http://korekta-pwn.pl/> [cit. 2017-06-05]

⁶ W zakres działalności tej firmy wchodzą także tłumaczenia, co wyjaśnia umieszczenie w nazwie potocznego leksemu *dogadać*.

czy wywołanie takiego efektu jest pożądane w tej branży.⁷ Z jednej bowiem strony skrócenie dystansu powoduje, że traktujemy zleciennobiorcę jako kogoś znajomego, a co za tym idzie – mamy do niego zaufanie, z drugiej jednak oczekujemy od wykonawcy profesjonalizmu, a konotuje go raczej urzędowa postać antroponimu.

Jak już wspomniano w pierwszej części artykułu, bogatą część omawianych nazw stanowią firmonimy zawierające imię i nazwisko właściciela. Wtórne użycie antroponimu i sygnowanie usług korektorskich czy copywriterskich swoim nazwiskiem służy wzbudzeniu zaufania – klient ma poczucie, że opracowaniem dla niego tekstu zajmie się konkretna osoba, a jego zlecenie nie trafi do przypadkowego redaktora, który tylko współpracuje z jakąś firmą i trudno zweryfikować jego umiejętności. Imię i nazwisko może być także elementem wartościującym – zwłaszcza gdy wykorzystane zostają dane identyfikacyjne osoby, która nie jest anonimowa i dała się poznać z jakichś względów szerszemu gronu, tak jest np. z nazwą *Krzysztof Szymczyk*, wskazującą, że mamy do czynienia z mistrzem polskiej ortografii, który wygrał w 1996 roku ogólnopolskie dyktando w Katowicach. Odwołanie do wiedzy pozajęzykowej sprawia, że nazwy z pozoru czysto informacyjne, wywołując pozytywne skojarzenia, nabierają oznak perswazyjności.

W zebranym materiale znalazła się też nazwa *Žudit.pl*,⁸ która pochodzi od imienia żeńskiego, ale jej zapis – zgodny z angielską wymową – sugeruje, że jest stylizowana na pochodzącą z języka obcego. Być może taki zabieg to przejaw już co prawda występującej na mniejszą skalę, ale wciąż obecnej tendencji do traktowania tego, co obce, jako lepsze.

Składnikami dwóch poddanych analiz jednostek są skróty wskazujące na tytuł lub stopień naukowy – w ten sposób nadawca potwierdza swoje wykształcenie i odbiorca może być pewien, że powierza zlecenie osobie z odpowiednią wiedzą. Oczywiście *dr* i *mgr* nie są jedynymi komponentami, towarzyszą im imiona i nazwiska, a także neologizm, którego podstawą jest człon identyfikujący: *Korekto.pl (Grupa Dutkon Ltd)* *dr Maciej Dutko* czy też nazwa główna odwołująca do antroponimu: *MIRSEN, mgr Miroslaw Senejko*.

Obecną w języku tendencję do ekonomizacji egzemplifikują nazwy *Kortekst* i *Redkor.pl*. Mimo że składają się z częstek, których rozszerzanie nie powinno sprawiać odbiorcy większych trudności (ucięcia: *korekta* – *kor*, *redakcja* – *red*), to jednak wymagają włożenia choć minimum wysiłku w proces interpretacji znaczenia, a to może sprawić, że nazwa taka zostanie lepiej zapamiętana.

Jako że znaczna liczba przedsiębiorstw funkcjonująca w opisywanej branży opiera się na pracy zdalnej, w dużej mierze wykonywanej przed komputerem, **nie dziwi spora grupa nazw, w których podkreśla się związek z przestrzenią internetową**. Odbywa się to przede wszystkim z wykorzystaniem częstki *e-*, nie powinna ona sprawiać odbiorcom trudności interpretacyjnych. Do niej dołączane są informacje w języku polskim lub obcym o wykonywanej działalności, np. *eCopywriting.pl*, *e-korekta.pl*, *eCORRECTOR* (*hiszp. corrector* – poprawiający), *e-DY-*

⁷ Zabieg taki ma zastosowanie np. w nazwach firm oferujących noclegi, gdyż kreuje obiekt jako gościnny i przyjazny. (Por. Dawidziak-Kładoczna, 2010, s. 311 – 321).

⁸ O tym, że nazwa nawiązuje do imienia, dowiadujemy się z wpisu na stronie: „Dużo nas tutaj, co? Ale już się przedstawiamy! Ta z lustrem to ja, **Judyta Kokoszkiewicz** (korektorka, doktorantka językoznawstwa i zabiegana „pani dziennikarz”), mama 7-miesięcznego Oseska, psia mama Guci (pinczerki) i żonka prawnika”. <http://zudit.pl/index.php/wspolpraca/> [cit. 2017-06-05].

TOR Klaudia Dróżdż usługi redakcyjno-wydawnicze,⁹ czy też elementach, które stanowią dla firmy walor nadzędny, np. eWORDS. Innym sposobem zaznaczenia związków ze światem wirtualnym jest posługiwanie się określeniem *net*, np. Agencja Dziennikarska NewsNet.

Istotną wartością dla korzystających z usług korektorskich i copywriterskich jest szybkość realizacji zlecenia. Zdają sobie z tego sprawę właściciele firm i niejednokrotnie już w nazwie podkreślają za pomocą odpowiednich cyfr, że są dostępni przez całą dobę, np. Copywriting24.pl, Translations24.

Do firmonimu wywają wplatane leksem, które mają podkreślić, że praca zostanie wykonana w jak najkrótszym czasie – szybkość zostaje zintensyfikowana dzięki przymiotnikowi *błyskawiczny* i przedrostkowi *turbo-*, np. Błyskawiczna korekta, <http://turbokorekty.pl/> W tej samej funkcji wykorzystany został także angielski akronim ASAP (ang. *as soon as possible*) sugerujący, że odbiorca może spodziewać się wykonania usługi najszybciej, jak to tylko możliwe, np. *asap!* COPYWRITING. Nazwa eKorekta24 Łukasz Mackiewicz łączy dwie opisane wyżej tendencje – eksponuje związek ze sferą internetową i krótki czas oczekiwania na wykonanie usługi.

Bardzo rozbudowaną grupę stanowią nazwy asocjacyjne, które przekazują określone wartości. Jak zauważa zajmujący się pragmatycznym aspektem funkcjonowania ergonimów Małgorzata Szelewska: „Nazwy skojarzeniowo-informacyjne oddziałują na odbiorcę w bardzo bezpośredni sposób. Zawierają pozytywny, jednak nieobiektywny przekaz, stawiający daną instytucję w jednoznacznie dobrym świetle. Takie nominacje są swego rodzaju obietnicą wysokiej jakości, najlepszego poziomu usług (...)” (Szelewska, 2004, s. 169).

W nazwach firm copywriterskich za pomocą polskich i angielskich leksemów podkreśla się, że przygotowane treści będą skuteczne, dobre, wysokiej jakości, a nawet wprost określa się je jako najlepsze. Tym samym zwraca się uwagę na użyteczność usług oferowanych odbiorcy i podświadomy buduje się u niego nieobojętny, bo wartościący *in plus*, obraz marki, np. Skuteczne Teksty, Skuteczny Copywriting, GoodContent.pl, High Content, Agencja Redakcyjna DOBRZE NAPISANE, Best Text. Podobne konotacje budzi firmonim Agencja Wydawnicza Synergy. Wskazuje bowiem, że dla uzyskania lepszego efektu stawia się na współdziałanie kilku czynników, a to podnosi skuteczność. Inne aspekty użyteczności, tj. szybkość, znakomity wysiłek klienta, a zarazem wyeksponowanie aktu tworzenia, obecne są w nazwie Samokreacja Krzysztof Kina. Profesjonalizm wypuszcza się na pierwszy plan w nazwie Biuro Thumaczeń Specjalistycznych oraz Profesjonalnej Korekty Językowej Translmed.

Fakt, że to klient jest najważniejszy i firma została stworzona właśnie po to, by udzielać pomocy innym, eksponują angielskie hybrydy cyfrowo-literowe: 4people Sp.j., Polishenglish4u.com. Również firmy korektorskie wykorzystują strategię naprowadzania klienta na jednoznacznie pozytywny odbiór, podkreślając bezbłędność, celność i rzetelność wykonywanej pracy: Sensownie.pl, Bez błędu. Redagowanie i korekta, Centrum Korekty, MERITUM Mateusz Binda, Meritum Redakcja i korekta tekstu, editingperfection.com. Niejednoznaczna w odbiorze jest nazwa Z polskiego na polski – profesjonalna korekta, redakcja, adiustacja tekstu – z jednej strony może potwierdzać umiejętności zleceniodbiorcy, który jest w stanie przeredagować nawet bardzo źle napisany tekst, z drugiej zaś dyskredytuje klienta, sugerując, że nie radzi sobie z tworzeniem treści w ojczystym języku.

Najliczniejsza grupa firmonów oparta jest na komponentach odwołujących się do materii słownej, a więc elementu, który uznać trzeba za najistotniejszy w omawianej profesji. Wpl-

⁹ W nazwie tej posłużono się też opisany wyżej mechanizmem umieszczenia imienia i nazwiska.

tanie do nazwy polskich i obcych leksemów bezpośrednio związańnych z wykonywaną pracą nie tylko podpowiada odbiorcy, czym zajmuje się usługobiorca, lecz także od razu sugeruje, co jest dobrem nadziednym. Ukryte przesłanie jest zatem następujące: odbiorca może wywnioskować, że skoro zarówno dla niego, jak i dla nadawcy kluczowe są te same wartości, to jego zlecenie zostanie wykonane na najwyższym poziomie przez osoby, które znają się na tym, co robią. Taka interpretacja silnie oddziaływała na klienta. Przykładami omawianego zjawiska są nazwy z komponentami:

- a) tekst: *tekstkombinat.pl, TEXTER.PL, textmakers, Altext, PRE-TEKST, KATARZYNA ROJEK PracowniaTekstu.pl, Tekstokracja*;
- b) słowo: *MOC SŁOWA, Słowotwórca Maciej Piwko, Redakcja i Korekta Tekstów Słówko, Ewelina Szczupak „SŁOWO PISANE” USŁUGI KOREKTORSKIE I POMOC PISARSKA, Korekta i redakcja tekstów „Logos”, Slowodaje.pl, SŁOWO NA MIARĘ, dajemy-słowo, Verbalia. Jacek Piasecki*;
- c) wyraz: *Wyrazownia*;
- d) język: *sprog Romana Zygmunt, mrLingua*;
- e) treść/zawartość: *Soluma Content (ang. treść, zawartość, materiał), Contweb – Agencja Marketingu Internetowego*.

Niektóre nazwy przyciągają też uwagę zastosowanymi w nich grami językowymi. Nie brakuje modyfikacji związków frazeologicznych – zwroty *słowo daję* i *dać słowo* ulegają defrazeologizacji, nie należy bowiem nazw *Slowodaje.pl* i *dajemy-słowo* odczytywać przenośnie jako odpowiednio przysięgania, że mówi się prawdę, i obiecywania, lecz potraktować dosłownie jako tworzenie tekstów za pomocą odpowiednich wyrazów. Zabawa językiem widoczna jest także w firmonimie *SŁOWO NA MIARĘ*, przekształceniu uległ frazem *sztyty, robiony na miarę*. Niektóre nazwy przyjmują postać neologizmów i to właśnie ze względu na swój nietypowy kształt *Wyrazownia*, *Tekstokracja* czy *Pre-tekst* mogą zostać zapamiętane.

Ciekawym rozwiązaniem jest wykorzystanie w nazwie duńskiego słowa *sprog* – i chociaż dla niewielu użytkowników jest ono od początku zrozumiałe, to właśnie przez ową tajemniczość może wzbudzać zainteresowanie. Szczegółowe wyjaśnienie genezy znajdziemy na stronie internetowej:

„Sprog jak... język (po duńsku) Język (ojczysty) i języki obce interesowały mnie od dziecka. Już wtedy zaczęłam się uczyć niemieckiego, z czasem angielskiego, zatem wybór skandynawistyki, a właściwie filologii duńskiej, jako kierunku studiów, był dla mnie dosyć naturalny. Nabycie przez lata nauki umiejętności językowe szlifowałam w wydawnictwie prasowym Press, gdzie pod okiem czujnych redaktorów miesięcznika „Press” i serwisu „Presserwis” poznałam prawdziwy warsztat pracy z tekstem.”¹⁰

Niektóre firmonimy z powyższej grupy pozwalają na co najmniej dwójkatą interpretację. Tak jest z nazwą *Korekta i redakcja tekstów „Logos”*, gdyż użyty w niej termin zgodnie z Encyklopedią PWN to „wieloznaczne pojęcie będące synonimem słowa, rozumienia, rozumu, zasady porządkowania, prawa rządzącego rzeczywistością.”¹¹ Różnie dekodować można też *MOC SŁOWA* – choćby jako energię, którą można wydobyć ze słów, zdolność oddziaływania słów czy ich trwałość.¹²

¹⁰ <http://www.sprog.pl/63,0,sprog.html> [cit. 2017-06-05]

¹¹ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/logos;3933586.html> [cit. 2017-06-22]

¹² Por. definicje leksemu moc w SJP: 1. «siła psychiczna lub fizyczna», 2. «energia lub siła, którą wzywala jakieś urządzenie lub zjawisko», 3. «zdolność oddziaływania, wywierania wpływu», 4. «praca wykonana

Część przebadanych nazw ma charakter metonimiczny – zależność między fragmentem rzeczywistości a profilem firmy dostrzegalna jest w chrematonimach: *Akapit Usługi Redakcyjno-Korekcyjne Tatiana Witkowska, politerowani.pl, Agencja Copywriterska Polskie Znaki Łukasz Stachurski i Ula Rzepczyńska, „A Capite” Usługi korekcyjne Magdalena Galążka, Pod Piórem Usługi Edukacyjne i Edytorskie, Dobre Pióro Redakcja pism. Reklama i PR. Poligrafia*. Dodatkowo w nazwie *Dobre Pióro* można dopatrzeć się kontaminacji związków frazeologicznych *mieć lekkie pióro i dobrze władać piorem*.

Relacje między obecnymi w nazwie firmy komponentami a zakresem oferowanych usług dostrzec można w firmonimach opartych na tym samym rdzeniu *SCRIPTUM* (*lac.* pismo, list, książka) i *SKRYPTORIUM* (1. «pomieszczenie przy średniowiecznych klasztorach lub katedrach, w którym kopiano księgi rękopiśmienne» 2. «dawny przenośny pulpit do pisania»¹³). Agencje copywriterskie podkreślają z kolei znaczenie okoliczności towarzyszących rozumieniu tekstu, umieszczając w nazwie leksem *kontekst*: *Liszka Katarzyna „IN-KONTEKST” i KONTEKST*. Profesjonalny termin z zakresu marketingu internetowego stał się natomiast podstawą chrematonimu *ADCOPY AGENCJA COPYWRITERSKA*.

Popularnym motywem przewijającym się przez kilka nazw jest traktowanie wykonywanej pracy jako sztuki. Tym samym wyeksponowany zostaje fakt, że obcujący ze słowem czują się jak artyści. Odwołanie do wartości estetycznych znajdziemy w nazwach opartych na angielskim komponencie *art* lub łacińskim *ars*, co ciekawe, ani razu nie odnotowano polskiego odpowiednika: *Art of Copy – usługi copywriterskie, artdot, dreams ‘art, IMPART- Agencja Copywriterska, Ars Verbi, KorektArt Maria Osińska, Firma Usługowo-Consultingowa ART.-Bis Artur Pluta*

Trzy nazwy przyjmują formę imperatywną, taka postać ma zachęcić potencjalnego klienta do działania. I choć usługa będzie wykonywana przez osobę z zewnątrz, to odbiorca zostaje wysunięty na pierwszy plan – pozornie to on ma być tym, który podejmie wyzwanie i zacznie działać: *ZMIEŃ ZDANIE, be correct – korekta i redakcja tekstów, Redagooj.pl*.

Czasem to nadawca zostaje bardziej wyeksponowany, podkreślenie jego rangi widoczne jest w chrematonimach *COPYHEROES* i *SEO HEROES*. Kreowanie usługobiorców jako bohaterów może nosić znamiona językowego kiczu. Dodatni wydźwięk ma nazwa *Pasja-Pisania.pl*, sugeruje bowiem, że przedstawiciele firmy wykonują swoje zlecenie z dużym zamiłowaniem, pisanie to coś, co sprawia im przyjemność. W umyśle odbiorcy wytworzony zostaje zatem pozytywny obraz nadawcy.

Jako przejaw kreatywności językowej można uznać posłużenie się w nazwie rymem: *Kwatera Copywritera COPY-MEDIC Jerzy Kozłowski i STORY Factory*. O neosemantyzacji zastosowanej w firmonimie *Celownik* dowiadujemy się z wyjaśnień właścicielki: „Jestem copywriterką z pasji i z wyboru. Pisaniem zawodowym zajmuję się niemal od 15 lat, do szuflady tworzyłam już znacznie wcześniej. Nazwa bloga Celownik nie wzięła się z przypadku – celnie trafiam słowem!”¹⁴ Tym samym wskazuje na użyteczność dla odbiorcy, informując, że podejmowane działania przynoszą oczekiwane skutki.

w jednostce czasu», 5. «prawomocność, ważność jakiegoś dokumentu lub decyzji», 6. «stopień stężenia czegoś», 7. «trwałość i wytrzymałość materiału», 8. «możliwości produkcyjne zakładu», <http://sjp.pwn.pl/szukaj/moc.html> [cit. 2017-06-22].

¹³ <http://sjp.pwn.pl/szukaj/skryptorium.html> [cit. 2017-06-22]

¹⁴ <http://celownik.net/copywriter/> [cit. 2017-06-05]

W zebranym materiale pojawiło się kilka nazw, które można by uznać za mało fortunne, przede wszystkim dlatego, że budzą skojarzenia z innymi elementami rzeczywistości pozajęzykowej, nie sugerują odbiorcy, jaką działalność prowadzą firmy, a wręcz przeciwnie – mogą nawet wprowadzać w błąd. Trudno bowiem znaleźć związki między *glosatorem*, czyli średnio-wiecznym prawnikiem, czy *liniaturą*, czyli układem linii w zeszytach i księgach handlowych, a usługami korektorskimi i copywriterskimi: *GLOSATOR USŁUGI DORADCZE I TŁUMACZENIOWE, Biuro Korekty LINIATURA*. Myląca może być także nazwa *czytelnia.org*, choć pozostaje w jakiejś zależności ze słowem pisany. Co prawda firmonim *EDYTORIAL.COM.PL Izabela Jesiołowska* może budzić skojarzenia z edytorstwem, ale przez osoby posługujące się profesjolem dziennikarskim komponent *edytorial* zostanie jednoznacznie odczytany jako artykuł wstępny – wydaje się, że nie na takich asocjacjach zależało twórcy nazwy, może to bowiem demaskować jego niewiedzę.

Odnutowano także kilkanaście egzemplifikacji, których motywacja nie jest do końca jasna. Wśród nich da się wyróżnić bazujące na leksmach, których znaczenie odwołuje do jakichś elementów rzeczywistości pozajęzykowej, np.: *Agencja Copywriterska GRAWITACJE Kinga Krawczyk, CobaltBlue Sp. z o.o. Sp. k., From-to, Biznes Zoom, Studio Nitro Design, you'll Sp. z o.o. (youll.be), Presssto Sp. z o.o.* Ale i takie, które nie budzą żadnych skojarzeń i równie dobrze mogłyby odnosić się do firm o innym profilu działalności: *Esea.pl agencja copywriterska, Escreo Magdalena Pytlas, „CORPICORN” Agnieszka Pytlińska, Silvefox.pl Agencja reklamowa, Primo Tech, PromoTraffic Sp. z o.o., Iguanakoncept, Momoni Studio, Madgraf.eu, Stiksza, Studio Grafsa – Korekta tekstu Kraków, Paté Media – Studio Graficzne, Studio Anatta*.

Poddane analizie nazwy oprócz funkcji nominacyjno-identyfikacyjnej spełniają też wiele innych zadań. Najczęściej informują odbiorcę o typie działalności lub – za sprawą ciekawych środków językowych – przyciągają jego uwagę i przekonują do skorzystania z usług firmy. Niektóre z nich można opisywać zarówno jako środki językowej kreatywności, jak i dowcipu. Wielość zasygnalizowanych funkcji, a zarazem bogactwo strukturalne opisywanych jednostek to wynik rosnącej konkurencji na rynku usług lingwistycznych. Firma specjalizująca się w poprawianiu tekstów lub pisaniu ich na zamówienie musi dokładać szczególnych starań do systemu identyfikacji słowno-wizualnej – może on bowiem stanowić szybkie potwierdzenie deklarowanych przez pracowników umiejętności pisarskich.

Literatura:

- BREZA, E. 1998. *Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimy)*. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Ed. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa – Kraków: Wydawnictwo IJP, 1998, s. 348.
- DAWIDZIAK-KŁADOCZNA, M. 2010. *Chata tylko dla Ciebie, czyli o strategiach reklamowych w nazwach obiektów noclegowych*. In: *Nazwy własne a społeczeństwo*. Ed. R. Łobodzińska. Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM, 2010, č. 2, s. 311 – 321.
- DUTKO M. 2012. *Copywriting internetowy*. Warszawa: PWN, 2012, s. 11.
- GAŁKOWSKI A. 2011 *Chrematonimy w funkcji kulturo-w-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim*. Łódź: Wydawnictwo UŁ, 2011, s. 390.
- GÓRNY, H. 2005. O nazwach krakowskich i rzeszowskich szkół nauki jazdy. In: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego – Językoznawstwo*, 2005, č. 2, s. 27 – 35.
- JADANOWSKA, K. 2014. Czy nazwy firm są chrematonimami? In: *Onomastica*, 2014, s. 321 – 330.

- JARACZ, M. 2004. Nazwy polskich biur podróży i agencji turystycznych. In: *Linguistica Bidgostiana*, 2004, č. 1, s. 65 – 76.
- KOSYL, Cz. 1993. *Chrematonimy*. In: *Współczesny język polski*. Ed. J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1993, s. 447.
- KOSYL, Cz. 2003. *Chrematonimia*. In: *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*. Ed. E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślikowa. Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2003, č. 2, Towarzystwo Naukowe, s. 370.
- KOT, K. 2009. Nazwy biur podróży i agencji turystycznych w Łodzi. In: *Językoznawstwo*, 2009, č. 1, s. 41 – 44.
- MURRMANN, J. 2014. Kreatywność języka turystyki? „Innowacyjne” nazwy turystycznych obiektów noclegowych a przejrzystość informacji w zakresie jakości usług oferowanych podróżującym. In: *Folia Turistica*, 67, 2014, s. 9 – 25.
- PABIŚ, M. 2006. Nazwy krakowskich aptek. In: *Język Polski*, 2006, č. 5, s. 376 – 388.
- PALINCIUC, E. 2007. Nazwy własne restauracji, kawiarni i klubów na krakowskim Kazimierzu w interpretacji historycznokulturowej. In: *Onomastica*, 2007, s. 285 – 302.
- PIOTROWSKA, D. 2008. Nazwy willi otwockich. In: *Rocznik Otwocki*, 9, 2007, s. 27 – 118.
- RZEPKOWSKA, A. 2010. Nazwy aptek w oczach badacza kultury: przykład Łodzi i Pabianic. In: *Literatura Ludowa*, 2010, č. 4/5, s. 67 – 78.
- SZELEWSKI, M. 2004. Pragmatyczna interpretacja ergonimów komercyjnych na przykładzie nazw szkół językowych. In: *Onomastica*, 2004, s. 165 – 179.
- SZKUDLAREK-ŚMIECHOWICZ, E. 2016. Kulinarny trend slow food fast a nazwy własne stacjonarnych i mobilnych barów szybkiej obsługi (tzw. food trucków). In: *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 62, 2016, s. 167 – 181.
- ŚWITALA-CHEDA, M. 2013. Nazwy firm jako przedmiot językoznawczych opracowań naukowych. In: *Conservatoria Linguistica*, 7, 2013, s. 165 – 181.
- TOMASIK, S. 2016. Nazwy lokali gastronomicznych w Opawie. In: *Bohemistyka*, 2016, č. 2, s. 125 – 132.
- WOŚ, K. 2012. Nazwy aptek w przestrzeni miejskiej Rzeszowa: analiza semantyczna. In: *Slово (Rzeszów)*, 2012, č. 3, s. 181 – 191.
- ZBORALSKI, M. 2000. *Nazwy firm i produktów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 2000. 270 s.

Summary

Names of Proofreading and Copywriting Companies

The article analyses company names dealing with proofreading, language editing and copywriting. The reflections have structural, semantic and pragmatic character and contain a description of the new linguistic material based on traditional methodologies and approaches. The names have an informative, persuasive and creative function – they inform the recipients about the type of activity or attract receivers and persuade them to use the services of the company. Designations containing Polish words dominate in the studied material – foreign words may appear unclear and uncommunicative. Many names are built with using fixed elements, like the name of the business owner or abbreviations *e-*, *Sp*. The article contains information about the specificity of the Polish market of language services and a list of scholarly articles devoted to the subject matter.

Keywords: company names, proofreading company, copywriting company

Pomyłki apteczne O niezamierzonych przekształceniach nazw handlowych leków

SAMUELA TOMASIK

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz (Polska)

Niniejszy tekst został poświęcony niezamierzonym znieksztalconiom nazw handlowych leków dokonywanym przez pacjentów. Nazwy handlowe leków sprawiają wiele trudności ich użytkownikom. Nieradko pacjenci, nie potrafiąc właściwie odtworzyć nazwy handlowej potrzebnego im leku, nieświadomie dokonują deformacji tych nazw. Niniejszy artykuł jest próbą odnalezienia najbardziej prawdopodobnych przyczyn niezamierzonych znieksztalczeń nazw handlowych leków.

Słowa kluczowe: nazwy handlowe leków, znieksztalcaenia nazw, usensowienie

Nazwy handlowe leków to bardzo specyficzne jednostki onimiczne. Stawia się im wiele wymagań. Są one niezwykle ważnym elementem zarówno kampanii reklamowej¹, jak i samego stosowania leku. Dzięki nazwom handlowym pacjenci mogą rozróżniać przyjmowane leki². Często onimy te sprawiają ich użytkownikom wiele trudności. Ryzyko pomyłki w wyborze leku rośnie wprost proporcjonalnie do liczby przyjmowanych środków. Niebezpieczne pomyłki w rozróżnieniu leków zdarzają się nie tylko pacjentom, ale także lekarzom, pielęgniarkom i farmaceutom³. Nie bez powodu w farmacji i w medycynie stosuje się tzw. zasadę potrójnego patrzenia. Głosi ona: biorąc lek z półki spójrz, aby upewnić się, że sięgnąłeś po właściwą substancję (leczniczą); podczas używania, odważania spójrz i upewnij się drugi raz, że pracujesz z właściwą substancją; spójrz i po raz trzeci, podczas odstawiania leku na półkę, upewnij się, że użyleś właściwego leku. Substancja lecznicza oferowana musi więc być pod nazwą, która będzie ułatwiać jej bezpieczne stosowanie.

W ostatnich latach można zaobserwować gigantyczny przyrost nazw handlowych leków. Z jednej strony wydaje się to być uwarunkowane rozwojem farmacji i wprowadzaniem do obrotu nowych substancji leczniczych, a z drugiej – konkurencją na rynku farmaceutycznym. Nazwy handlowe leków, ich prawidłowe użycie (a przede wszystkim zapamiętanie oraz późniejsze odtworzenie) i połączenie z produktem oraz jego działaniem są zwykle dość trudne. Dlatego bardzo często można spotkać się z dodatkowymi, odręcznymi opisami na opakowaniach. Z moich obreswacji wynika, że pacjenci stosują często krótkie informacje typu: *na zgagę, na ból pleców, na nagły skok ciśnienia, na nerwy* itp. Niekiedy dodają również informację o sposobie dawkowania, np. *na czczo, po jedzeniu, 2 razy dziennie* itp. Warto również

¹ W dzisiejszych czasach nazwa handlowa leku (oraz wszystkich innych produktów przeznaczonych na sprzedaż) stanowi jeden z wielu elementów szerokiej kampanii reklamowej produktu.

² Niezwykle interesującą perspektywą badawczą byłaby analiza nazw handlowych leków i ich użyteczności w krajobrazie, w których leki są wydawane jedynie z przypisu lekarza (np. ZEA).

³ Warto przypomnieć tu sprawę pomyłki farmaceuty, który zamiast leku *Furagin* (lek stosowany w zakażeniach układu moczowego) wydał lek *Furosemid* (silny lek moczopędny stosowany w leczeniu obrzęków związanego z zastoinową niewydolnością krążenia, z marskością wątroby i chorobami nerek). Pomyłka tego rodzaju mogła kosztować życie pacjenta, <https://wiadomosci.wp.pl/farmaceuta-sie-pomylił-6031195474510977a> (dostęp 2.11.2017). Do rangi legendy urosła również historia przemęczonego lekarza, który pacjentowi z bólem gardła, zamiast leku *Tantum Verde*, przepisał lek *Tantum Rosa* stosowany przy infekcjach w obrębie kobiecych dróg rodnych, <https://www.facebook.com/bedacmlodyfarmaceuta/posts/440366246162190> (dostęp 2.11.2017).

zauważać, że opisy tego typu często są nanoszone przez farmaceutów na opłacone przez pacjentów opakowania leków. Jak pokażę później, tego rodzaju opisy stopniowo zaczynają przenikać do nowych nazw handlowych. Tego rodzaju podpowiedzi zaczynają też stosować producenci.

Wydaje się, że ważnym czynnikiem wpływającym na proces zapamiętywania nazw handlowych leków jest specyfika używania preparatów, które one wskazują. Często lekarstwa stosowane są krótkoterminowo lub okresowo (leczenie trwa krótko, lecz niekiedy jest powtarzane). W takim przypadku zwykle nie przyzwyczajamy się do nazw handlowych leków. Zależy nam na jak najszybszym uzyskaniu zadowalającego efektu leczniczego. Po zakończonym procesie leczenia wyrzucamy puste opakowanie i najczęściej zapominamy o nazwie stosowanego leku. Warto również zauważać, że podczas terapii nierzadko zamienia się leki na inne (mam tu na myśli stosowanie różnych substancji lub stosowanie leków odtwórczych, generycznych⁴). Sprawa wygląda inaczej w przypadku pacjentów przewlekle chorych, którzy stosują lek przez dłuższy czas. Wydawać by się więc mogło, że to oni będą stanowić grupę pacjentów, którzy pamiętają i potrafią odtworzyć nazwy handlowe (wraz z dawkami) stosowanych przez siebie leków.

Jak już wielokrotnie wspominałam w swoich wcześniejszych opracowaniach (Tomasik, 2013), nazwy handlowe leków podlegają szczegółowym regulacjom określonym przez odpowiednie instytucje⁵. Jednym z ogólnych wymogów formalnych jest użyteczność tych jednostek onimicznych. Nazwa powinna być jak najkrótsza, łatwa do zapamiętania i powtórzenia w aptece, w gabinecie lekarskim lub w komunikacji pomiędzy pacjentami. Powinna również być jednym z narzędzi, dzięki którym ryzyko pomyłki w wyborze specyfiku zostanie zminimalizowane. Dotyczy to zarówno sytuacji w domu, gdy pacjent ma przyjąć konkretny lek, jak również w czasie wizyty w aptece, kiedy pacjent musi odtworzyć nazwę, żeby kupić potrzebny produkt. Leki w dzisiejszej sytuacji gospodarczej są także produktem handlowym i podlegają wielu zasadom marketingowym. Poza spełnieniem wymagań formalnych i pragmatycznych nazwa powinna być atrakcyjna. To ona, poza przyjemnym dla oka opakowaniem leku (i miłą reklamą obiecującą szybki skutek i rozwiązanie problemu ze zdrowiem), jest narzędziem walki o klienta. Pomimo starań twórców nazw handlowych leków ich główny cel (to jest użyteczność) nie zawsze udaje się osiągnąć. Nazwy handlowe leków często sprawiają użytkownikom, tj. pacjentom, lekarzom, farmaceutom i pielęgniarkom, sporo kłopotów.

Celem niniejszych rozważań jest zwrócenie uwagi na trudności związane z użyciem w codziennej komunikacji nazw handlowych leków. Swoją uwagę koncentruję na trudnościach, jakaich doświadczają przeciętni pacjenci, nieposiadający przygotowania medycznego lub farmaceutycznego. Materiał, który zgromadziłam, pochodzi z forów internetowych przeznaczonych dla farmaceutów, notatek farmaceutów poproszonych przeze mnie o taką dokumentację oraz z rozmów zasłyszanych w aptekach⁶. Jednostki, które tu zaprezentuję są nietrwałe. Prawdopodobnie w większości wypadków były użyte tylko raz. Wydaje się, że niedogodności związane

⁴ Niekiedy na opakowaniu leku generycznego, w celu wyeliminowania pomyłki, pacjenci zapisują sformułowania typu „za+nazwa zastąpionego leku” np.: za Acard, za Avasart, za Coxtral, za Relanium, za Tramadol.

⁵ W Polsce to Urząd Rejestracji Produktów Leczniczych, Wyrobów Medycznych i Preparatów Biobójczych.

⁶ W tym miejscu chciałabym podziękować pani Joannie Ćwik za pomoc w zgromadzeniu materiału przedstawionego w niniejszym opracowaniu.

z właściwym użytkowaniem nazwy handlowej leku wynikają przede wszystkim z nierożumienia danej jednostki onimicznej⁷.

Nazwy zaprezentowane w niniejszym szkicu nazywać będą nazwami zniekszałconymi. Należy zauważać, że jednostkami tego typu posługują się przede wszystkim pacjenci. Nie spotkałam się z sytuacją, w której zniekszałceń nazw handlowych leków dokonywaliby lekarze lub farmaceuci⁸. Nietrudno zauważać, że prezentowane w niniejszym artykule zniekszałcenia dotyczyć będą przede wszystkim leków z kategorią dostępności OTC (ang. *over-the-counter drugs*, leki wydawane bez recepty). To właśnie spośród leków tej grupy pacjent ma możliwość wyboru specyfiku, często to on (a nie lekarz, jak w wypadku leków wydawanych na receptę) decyduje o tym, jaki preparat wybrać. W niektórych sytuacjach, np. stwierdzenia zagrożenia życia lub zdrowia pacjenta, kierownik apteki może wydać, na prośbę samego pacjenta, najmniejsze dostępne opakowanie niezbędnego leku, który zastrzeżony jest do wydawania na receptę. W takiej sytuacji wystawiana jest tzw. recepta farmaceutyczna. W moim odczuciu, mało prawdopodobna jest jednak sytuacja, w której pacjent potrzebujący leku dla ratowania swojego życia lub zdrowia nie pamięta jego nazwy (handlowej lub międzynarodowej), nie jest odpowiednio przygotowany do wizyty w aptece, np. nie przepisał na kartkę nazwy, dawki i postaci produktu leczniczego. Można więc dojść do wstępnego wniosku, że zniekszałcenia nazw handlowych leków wydawanych na receptę będą w większości przypadków celowym zabiegiem osób mających styczność z danymi preparatami (samych pacjentów lub osób z ich otoczenia). Zwykle, aby otrzymać w aptece lek wydawany na receptę, nie potrzeba zapamiętywać jego nazwy. Wystarczy podać farmaceucie receptę.

Niezamierzone deformacje nazw leków dokonywane są zarówno na poziomie leksykalnym, jak i na poziomie fonetycznym. Zjawiskiem dość często spotykanym w aptekach jest sytuacja, kiedy pacjent zapomniał nazwy handlowej (lub międzynarodowej) niezbędnego mu leku, a jedną informacją, jaką jest w stanie przekazać farmaceucie, jest opis opakowania lub jednostki leku. Przytoczę kilka wypowiedzi pacjentów: *Tabletki na gardło z kurczakiem*⁹ (Halset¹⁰); *Lek na oczy w malej buteleczce* (?), *Nie pamiętam jak to się nazywało, ale jak mi pani pokaże, to będę wiedział, że to ten lek* (?), *Tabletki, takie białe i okrągłe, w kartonowym opakowaniu* (?), *Maść dla dzieci do smarowania pupy z różową zakrętką* (Linomag Bobo A+E?), *Te gorzkie czopki* (?). Takie zabiegi świadczyć mogą o tym, że opakowanie i hasło reklamowe, obok nazwy handlowej, są integralnymi elementami skomplikowanej strategii marketingowej i stanowić muszą dla językoznawcy ważny materiał badawczy.

⁷ Mam tu na myśli niezauważenie funkcji informacyjnej nazwy handowej leku.

⁸ Jedynym typem zniekszałceń lub też uproszczeń, z jakimi się spotkałam były drobne zmiany wprowadzane w obrębie nazwy chemicznej substancji. Miali one służyć uproszczeniu i skróceniu komunikatu, np. zamiast *jodku potasu* niekiedy w laboratorium słyszałam określenie *kajodek*. Przekształcenie to motywowne jest zapisem wzoru sumarycznego jodku potasu (KI).

⁹ W tym przypadku farmaceuta może mieć poważne wątpliwości co do poszukiwanego przez pacjenta produktu, ponieważ taka charakterystyka produktu może wskazywać na występowanie kurczaka w składzie specyfiku. Prawdopodobnie pacjent miał na myśli lek Halset, na którego opakowaniu widnieje rysunek strusia. W podobny sposób wskazywane są przecież inne specyfiki, np. *Strepsils z miodem i cytryną*.

¹⁰ W nawiasach podawać będę oficjalne nazwy handlowe leków, których dotyczyły dane zniekszałcenia. Niektóre będą to jedynie przypuszczenia dotyczące poszukiwanej przez pacjenta nazwy handlowej. W tym wypadku, obok nazwy handlowej, widnieje znak zapytania. W sytuacji, kiedy nie udało mi się odtworzyć oficjalnej nazwy leku, w nawiasie pozostawiam jedynie znak zapytania.

Jak zauważa Agnieszka Szwalec, pacjenci, nie potrafiąc przypomnieć sobie skomplikowanej w ich odczuciu nazwy, często starają się ją „usensowić” i w ten właśnie sposób odwzorzyć (Szwalec, 2013, s.167 – 174). Włodzimierz Szewczuk stwierdza natomiast, że „mechanizm usensowienia” możliwy jest dzięki różnego rodzaju skojarzeniom. Badacz pisze: „w procesie zapamiętywania zgłosek bez sensu występuje bardzo wyraźna tendencja do usensowiania bezsensownego materiału, realizująca się w postaci wiążania zgłosek z wyrazami do nich podobnymi, przypominającymi się samorzutnie z ewentualnym wybieraniem spośród kilku wyrazów «najodpowiedniejszego», o czym decyduje najczęściej jego obrazowość i powiązania z doświadczeniem” (Szewczuk, 1972, s. 157). Z kolei Graham Ernest Rowlinson (Rowlinson, 1976) stwierdza, że zjawisko poszukiwania znaczenia słowa, gdy zdecydowana część liter w słowie została zamieniona miejscem, jest działaniem naturalnym dla ludzkiego mózgu. Badacz zauważa, że czytany tekst będzie zrozumiałym, jeśli na właściwym miejscu pozostaną pierwsze i ostatnie litery poszczególnych słów¹¹. Jak zauważa Jerzy Vetulani, „mózg ma niezwykle «moce obliczeniowe» pozwalające na uogólnianie obrazu, porównywanie go z innymi i chwytyanie całości. Tutaj ważna jest postać każdego słowa, a nie jej detale – aby tekst był czytelny, każde zniekształcone słowo musi zawierać wszystkie litery (a więc być tej samej długości) co oryginalne, ale tylko pierwsza i ostatnia litera muszą być takie jak w oryginale” (Cieśliński, 2017). W związku z tym można wysnuć wniosek, że działaniem naturalnym jest wspomniany już proces „usensowienia” nazwy. Należy zauważyć, że „usensowienie” jest procesem indywidualnym, zależnym od zasobu wiedzy i zasobu słownictwa użytkownika, od kompetencji językowych jednostki. Usensowienie, jak się wydaje, działać może zarówno na gruncie jednego języka, jak i na styku języków (z wykorzystaniem świadomości użycia trudnego, obego słowa). Użytkownik tekstu pisanej (w tym i oficjalnej nazwy handlowej leku) w sposób intuicyjny stara się go w odpowiedni sposób przetworzyć, zrozumieć i zapamiętać, tak, aby możliwe były kolejne użycia danego tekstu. Wydaje się, że wiele z przykładów nazw zniekształconych, przytoczonych w tej części pracy, można uznać za powstałe dzięki tego rodzaju procesom¹².

Jak pisze Zygmunt Freud, najprostszym wyjaśnieniem mechanizmu zapominania nazw własnych jest fakt, że nazwy własne łatwiej podlegają procesowi zapominania niż zawartość pamięciowa innego rodzaju (Freud, 1987, s. 33). Freud stwierdza również: „w takich wypadkach nie tylko zapomina się, ale także błędnie przypomina. Starającemu się odnaleźć zapomnianą nazwę przychodzą na myśl inne, zastępcze nazwy, które natychmiast zostają rozpoznane jako niewłaściwie, lecz nieustannie narzucają się z wielką uporczywością tak, jak gdyby w procesie, który miał prowadzić do reprodukcji poszukiwanej nazwy, zaszło jakieś przesunięcie, wskutek którego doprowadził on do fałszywych imion zastępczych” (Loth, 2006, s. 34). Według Freuda owo przesunięcie nie jest pozostawione dowolności, lecz podlega ścisłym i dającym się z góry określić regułom. Innymi słowy, nazwy zastępcze pozostają w dającym się

¹¹ <http://www.mrc-cbu.cam.ac.uk/personal/matt.davis/Cmabrigde/rawlinson.html> dostęp 4.11.2017.

¹² Podobny mechanizm znany jest w formie dawnej zasady edytorskiej *lectio difficilior – lectio melior* (łac. ‘lekcja trudniejsza – to lekcja lepsza’), która mówi, że często drukarz czy kopista zmienia brzmienie wyrazu mu nieznane, trudniejsze, na znane, łatwiejsze. W myśl wspomnianej zasady trudne, nieznane słowo jest traktowane przez kopistę jako błąd. W tej sytuacji naturalne jest przekonanie, że błąd należy usunąć, a więc trudne słowo zastąpić innym, podobnie brzmiącym, lecz o czytelnym znaczeniu. W przypadku nazw handlowych leków „drukarzami” kierującymi się zasadą *lectio difficilior – lectio melior* mogą być pacjenci dokonujący zmiany (Loth, 2006, s. 75).

wyśledzić związku z poszukiwaną nazwą (Loth, 2006, s. 34). Warto również zwrócić uwagę na czynności pomyłkowe, które również mogą być powodem niezamierzonych zniekszałceń nazw handlowych leków. Zdaniem Freuda, pomyłki takie jak przejęzczenie, niewłaściwe działanie lub zapomnienie są wynikiem mimowolnego oddziaływanego treści zepchniętych do nieświadomości. Są nieświadomymi motywacjami, które mimo woli znajdują ujście w codziennych sytuacjach. Jak stwierdza Freud, pomyłki tego typu mają charakter kompromisu, tj. dają wyraz życzeniu zepchniętemu do warstwy podświadomości w sposób tak zawałowany, że najczęściej niemożliwa jest jednoznaczna interpretacja danego zachowania i dzięki temu pomyłkę taką można zlekceważyć (Loth, 2006, s. 39). Wobec tego należałoby przyjąć, że niektóre z pomyłek, to jest niezamierzonych zniekszałceń nazw handlowych leków, można uznać za klasyczne przykłady tzw. pomyłek freudowskich. Oczywiście, jednoznaczne określenie mechanizmu, dzięki któremu powstały poszczególne zniekszałcenia, jest zwykle niemożliwe.

W wyeksperpowanym materiale wyróżnić należy onimy powstałe wskutek zamiany niejasnych częstek – częstkkami o czytelnej semantycie, np.: *Debilon* (Bebilon), *Chloromazolum*, *Klonatrizolum* (Clotrimazolum), *Dupaflak* (Duphalac), *Sex* (Zyx), *Pansasexal* (Pentohexal), *Hepapistilin* (Hepaslimin), *Sexolete* (Septolete), *Ciportex* (Cipronex), *Cipest* (Cilest)¹³, *Chlorochaldin* (Chlorchinaldin), *Pepsimisan* (Espumisan), *Silimarillion* (Sylimarol)¹⁴, *Tensyf* (Terten-sif), *Blombobil* (Bilobil), *Anastolec* (Anasteloc), *Artroskop* (Artrostop), *Betoptok* (Betoptic), *Supermen* (Supremin). W tej grupie nazw widoczne są starania pacjentów o nadanie sensu asocjatywnego obco- i niezrozumiałym brzmiącym jednostkom onimicznym. Dzięki temu zabiegowi skomplikowane i niezrozumiałe nazwy handlowe leków wydają się być lepiej motywowane i tym samym bardziej użyteczne dla pacjenta. Pacjent jest więc w staniedowolnie przetwarzając i reprodukować „usensowioną” przez siebie nazwę leku.

Chcę podkreślić, że proces „usensowienia” niejasnych elementów dotyczyć będzie nie tylko częstek nazwotwórczych, ale także całych słów lub związków wyrazowych. Analiza zebranego onomastykonu pozwala dojść do wniosku, że materiał nazewniczy, który podlegał „usensowieniu” można rozdzielić na dwie grupy: zniekszałcenia nazw handlowych będących nazwami typu deskrypcyjnego oraz zniekszałcenia nazw handlowych będących „typowymi” (tj. nie deskrypcyjnymi) nazwami własnymi.

W przypadku deformacji nazw typu deskrypcyjnego zmianom podlegały poszczególne elementy nazw handlowych leków, całe słowa, które były niezrozumiałe dla pacjentów. Jak można zauważać, zniekszałcenia nie dotyczyły zrozumiałego i czytelnego dla pacjenta elementu, określającego postać leku, np.: *syrop, maść, tabletki* itp. W grupie zniekszałconych nazw deskrypcyjnych umieściłbym np.: *Kminek, Tymianek i nabiał* (Tymianek i podbiał); *Czopki nitroglicerynowe* (Czopki glicerolowe); *Szczęki rekina* (Chrząstka rekina); *Krople z jastrzębia japońskiego* (Krople z miłorzębu japońskiego); *Maść cyjankowa* (Maść cynkowa); *Kwas foliowy* (Folik zawierający kwas foliowy); *Syrop prawosławny, Syrop parafrazowy, Syrop śledziowy, Syrop paraśluzowy, Syrop paraślazowy, Syrop prawośluzowy, Syrop przeciwśluzowy, Syrop jednośluzowy, Syrop lewośluzowy* (Syrop prawoślawowy); *Nasienie koziorożca, Kozirad-*

¹³ A. Szwalec onim *Cipest* umieszcza w grupie nazw związanych z wulgarnymi określeniami części ciała (Szwalce, 2013, s. 170). Interesującą perspektywą badawczą mogłoby być prześledzenie użycia określeń uważanych za wulgrane w procesie zniekszałcania nazw handlowych leków.

¹⁴ W tym wypadku autorka zniekszałcenia przyznała po chwili, że nazwa leku skojarzyła się jej z tytułem dzieła J.R.R. Tolkiena.

ka, Kaziródka, Nasienie jednorożca (Nasienie kozieradki); *Olejek z osiolka* (Olejek z wiesiołka); *Goły azyl* (Guajazyl); *Maść ze skrzata polnego* (Maść ze skrzypu polnego); *Jarząb chiński* (Miłorząb japoński); *Nasienie ptaszka, Nasienie plemnika* (Babka plesznik), *Maść z sadła mamuta, Maść z gwizdaka, Maść z jelonka, Maść z misia, Maść z jadu świstaka, Maść z ptaka borsuka, Maść z sadła świetliką* (Maść z sadła świstaka), *Izotopy musujące* (Elektrolity).

W przypadku trudności w reprodukcji oficjalnej nazwy handlowej leku zwykle tworzone są jednostki, które swoją formą przypominają nazwy oficjalne. Podobnie jak wypadku usensowania na poziomie cząstek nazwotwórczych, zazwyczaj działa tutaj następujący mechanizm: sformułowanie bardziej skomplikowane, obce, zastępowane jest łatwiejszym, bliższym twórcy znieszałczenia elementem pochodzenia zarówno rodzimego, jak i obcego.

Warto bliżej przyjrzeć się niektórym nazwom. Nazwa *Maść z sadła świstaka* była wielokrotnie zniekszałcana. Zmiany dokonywane były często w obrębie nazwy zwierzęcia, z którego pozyskiwano surowiec leczniczy (miś, jelonek, mamut, gwizdak¹⁵, świetlik) oraz w obrębie substancji z niego pozyskiwanych (sadło, jad). Pacjenci pamiętały jedynie, że potrzebny jest im preparat wyprodukowany z tłuszczu (lub wydzieliną) wolno żyjącego, trudno dostępnego zwierzęcia¹⁶. Zwykle doskonale zapamiętywali (tak jak i w przypadku innych produktów leczniczych) postać leku (maść).

Bardzo interesujące, choć podobne zmiany dokonały się w nazwach typu *Nasienie kozieradki* i *Babka plesznik*. Były one często zastępowane jednostkami typu *Nasienie koziorożca* lub *Nasienie ptaszka*. Można więc odnieść wrażenie, że dla wielu użytkowników języka słowo *nasienie* funkcjonuje jedynie w znaczeniu ‘płyn wydzielany przez gruczoły rozrodcze, zawierający plemniki’ (Doroszewski, 1962, s. 1192). Marginalizowane jest drugie znaczenie tego słowa, odpowiednie w tego typu użyciach: ‘organ roślin nasiennych powstający z zapłodnionego założka i składający się z zarodka otoczonego tkanką zapasową i osłoniętego łupiną nasienią’ (Szwejkowska – Szwejkowski, 2003, s. 279).

Jeszcze innym przykładem są *Izotopy musujące* (Elektrolity). W tym przypadku zamiast słowa *elektrolity* użyto również niejasnego dla przeciętnego pacjenta słowa *izotopy*. Wydaje się, że jedynym skojarzeniem były tutaj substancje chemiczne określonego typu. Prawdopodobną motywacją nazewnictwą może być również odwołanie do katastrofy w elektrowni jądrowej w Czarnobylu oraz konsekwencji, jakie to tragiczne wydarzenie pozostawiło w świadomości wielu ludzi. Do dziś awaria reaktora jądrowego w Czarnobylu uznawana jest za najtragiczniejsze wydarzenie w historii działania elektrowni atomowych na świecie¹⁷. Po upublicznieniu informacji o tragicznym pożarze i wybuchu w reaktorze nr 4 elektrowni w Czarnobylu dla wielu ludzi najważniejsza była ochrona przed promieniotwórczym obłokiem nadciągającym nad terenów dzisiejszej Ukrainy. W codziennych rozmowach wielokrotnie używano określenia *izotop*. Formą ochrony przed skutkami awarii było przyjmowanie płynu Lugola, zawierającego naturalnie występujący w przyrodzie jod, mający uchronić tarczycę przed wchłonięciem radioaktywnego izotopu jodu i negatywnymi skutkami działania promieniowania gamma. Wielu ludziom zjawisko promieniotwórczości kojarzy się z czymś niebezpiecznym i niepojętym, mimo

¹⁵ Wydaje mi się, że wyraz pospolity *gwizdak* został stworzony poprzez zastąpienie określenia charakterystycznego dźwięku wydawanego przez świstaka – *świst* – określeniem *gwizd*.

¹⁶ Porównanie *świstaka* do *świetliką* wydaje się wynikać z podobnego brzmienia obu jednostek leksykalnych.

¹⁷ Po dziś dzień wiele wypadków i awarii mających miejsce w elektrowniach atomowych, np. awaria w elektrowni atomowej w japońskiej Fukushimie z 2011 roku, porównywanych jest do katastrofy z 1986 roku.

że coraz częściej mówi się o ekologicznej i taniej energii, pozyskiwanej dzięki pracy elektrowni atomowych, i o wykorzystywaniu promieniowania gamma w medycynie. Sądzę, że zniekształcenie onimu do postaci *Izotopy musujące* mogło być motywowane skojarzeniem elektrolitów (jony dodatnie lub ujemne soli niezbędne do zachowania równowagi kwasowo-zasadowej w organizmie) z elektrownią (jądrową, więc i elektrownią w Czarnobylu), a co za tym idzie – z izotopami promieniotwórczymi¹⁸. Do zniekształconego onimu dodano element *musujące* wskazujący na dodatkowe właściwości danego produktu. Elektrolity wsypane do wody zwykle musują. Należy również zauważać, że jako dodatkowej charakterystyki obiektu użyto własności danego produktu.

Warto zwrócić uwagę na postać, jaką przybierają nowo powstałe nazwy. W większości wypadków pacjenci doskonale wyczuli formę nazwy handlowej leku. Były to nazwy deskrypcyjne, opisowe. W taki też sposób starali się je oddać. Świadczy to może o poziomie kompetencji językowej użytkowników oficjalnych nazw handlowych. Nietrudno zauważać, że nazwy typu deskrypcyjnego zamieniano podobnymi tworami. To dowodzi, że, w świadomości użytkowników języka nazwy deskrypcyjne zajmują inną pozycję niż „właściwe, typowe”, nazwy własne.

W wypadku „nazw właściwych” (nie deskrypcyjnych) nierzadko były odnotowywane sytuacje, w których pacjenci próbowali przywołać nazwę interesującego ich produktu za pomocą nazwy handlowej innego produktu seryjnego, np.: *Metaxa* (*Smecta*), *Proliver do protez* (*Protefix*), *Ajax na przeszczyszczenie* (*Alax*), *Whiskas na przeżebienie* (*Vicks*), *Lipton w żelu* (*Lotion żel*), *Stoporan do uszu* (*Stopery*), *Poloacard* (*Polocard, Acard*) czy też za pomocą nazwy własnej obiektu jednostkowego, np., *Pentagon Extra* (*Panadol Extra*), *Iglotex na wzdęcia* (*Iberogast*).

Przedstawione wyżej przykłady zdają się także posiadać cechy uprawniające do nazwania ich efektem procesu usensowienia. Warto zauważać, że pacjenci poszukiwali podobieństw fonetycznych, a elementy dodatkowe, jak *do protez*, *na przeszczyszczenie* czy *do uszu* miały stanowić dodatkową odpowiedź dla farmaceuty. Elementy te roboczo nazwę wzmacnianiemi. Użycie nazw własnych innych produktów leczniczych lub obiektów różnego typu pozwala sądzić, że przeciętni pacjenci zauważają, że nazwa leku jest „tworem szczególnym”, nazwą własną. Najprawdopodobniej dokonywana przez nich substytucja nie wynika z ich świadomości onomastycznej, ale łatwo można zauważać, że często jako zamienniki nazw oficjalnych poszukiwane były jednostki funkcjonujące na podobnej płaszczyźnie i w podobny sposób co zapomniane przez nich nazwy handlowe leków. Interesujący jest również fakt, że jako ekwiwalenty nazw handlowych leków wybierano podobnie brzmiące nazwy własne zakorzenione już w świadomości konsumentów. Warto zwrócić uwagę, że analizowane skojarzenia pacjentów są bardzo szerokie. Proponowane tu przykłady zniekształceń nazw handlowych leków zawierają elementy pochodzące z działań gospodarki niezwiązanych z lecznictwem. Wydaje się, że w większości zniekształceń najważniejsze są podobieństwo fonetyczne oraz rodzaj i liczba gramatyczna obu jednostek (oficjalnej i zniekształconej).

Odnoszę na koniec zjawisko dość częste w sytuacjach komunikacyjnych w aptekach. Wielu pacjentów, zdając sobie sprawę z trudności związaną z odtworzeniem w aptece (lub u lekarza) nazwy potrzebnego im leku, a także z zagrożeń wynikających z przyjmowania nie-

¹⁸ Wydaje się, że sformułowanie *Izotopy musujące* można także uznać za element „czarnego humoru” farmaceutycznego.

właściwego leku, stara się doprecyzować nazwę handlową leku komunikatem dotyczącym działania potrzebnego specyfiku, np. *Espumisan na wzdęcia, Flegamina na kaszel, Strepsils na gardło, Stoporan na biegunki, Polocard na serce, Halset na gardło* itd.

Przedstawiony przeze mnie materiał z pewnością nie wyczerpuje tematu niezamierzonych zniekształceń nazw leków. Wydaje się jednak, że ten ograniczony ilościowo zbiór uprawnia do stwierdzenia, że nazwy handlowe leków są dla ich przeciętnych użytkowników tworami niezwykle skomplikowanymi, niezrozumiałymi. Analiza niezamierzonych zniekształceń nazw handlowych leków jest zadaniem pasjonującym nie tylko językoznawców. Dla pogłębionej oceny zjawiska niezbędne byłoby prowadzenie wspólnych prac przez językoznawców i psychologów. Celowe zniekształcenia nazw leków pozostawiam jako perspektywę badawczą.

Literatura:

- DOROSZEWSKI, W. 1962. *Słownik Języka Polskiego*. T. 4. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962. 1336 s.
- FREUD, Z. 1983. *Psychopatologia życia codziennego. Marzenia senne*. Tłum. W. Szewczuk. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1983. 406 s.
- CIEŚLIŃSKI, P. 2011. Błogosławiona mutacja genu FoxP2. In: „Gazeta Wyborcza”. 17.06.2011. [cit. 2017-11-04]. http://wyborcza.pl/1,75400,9801332,Błogosławiona_mutacja_genu_FoxP2.html
- LOTH, R. 2006. *Podstawowe pojęcia i problemy teksykologii i edytorstwa naukowego*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN Wydawn.: Fundacja Akademia Humanistyczna, 2006. 199 s.
- ROWLINSON, G. E. 1976. *The Significance of Letter Position in Word Recognition*. Nottingham. 1976. [cit. 2017-11-04]. <http://www.mrc-cbu.cam.ac.uk/personal/matt.davis/Cmabrigde/rawlinson.html>
- SZEW CZUK, W. 1972. *Psychologia zapamiętywania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1972. 425 s.
- SZWALEC, A. 2013. Mechanizmy transformacji nazw leków dokonywane przez niektórych pacjentów. In: „Słowo. Studia językoznawcze”, № 4, 2013, s. 167 – 174.
- SZWEYKOWSKA, A. – SZWEYKOWSKI, J. 2003. *Botanika. Morfologia*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. 344 s.
- TOMASIK, S. 2013. Onomastyką w służbie zdrowiu, czyli o nazwach handlowych leków. Rekonesans badawczy. In: *Acta onomastica*, 54, 2013, s. 256 – 271.

Summary

Mistakes in Pharmacy. Unintentional Mispronounces of Medicament Names

This article shows the ways, how patients mispronounce trade names of medications. In case when the patient wants to buy a medicament and does not remember its name, he/she confuses and mispronounces words. New names originated in this way are very comic. Patients create new trade name using phonetic similarity and neologisms.

Keywords: medicament names, mispronouncing, trade name

Ergonimy w polskiej prasie funeralnej

HALSZKA GÓRNY

Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków (Polska)

Tekst poświęcony jest nazwom przedsiębiorstw i instytucji oferujących usługi oraz produkty branży pogrzebowej, odnotowanym na łamach polskich współczesnych periodyków funeralnych. Pisma te przeznaczone są dla ściśle określonej grupy odbiorców (np. przedsiębiorców pogrzebowych), a podejmowane w nich tematy dotyczą szeroko rozumianej kultury funeralnej. W artykule wskazano motywację, strukturę i specyfikę ergonimów z uwzględnieniem ich realizacji tekstowych.

Słowa kluczowe: ergonim, motywacja, struktura, kultura funeralna, pisma branży pogrzebowej

Uwagi wstępne

Przedmiotem rozważań są wybrane nazwy firmowe odnotowane na łamach polskich periodyków funeralnych. Wymienić można trzy tytuły niszowych pism przeznaczonych dla ściśle określonej grupy odbiorców, wśród których znajdują się przedsiębiorcy pogrzebowi, producenci sprzętu i akcesoriów pogrzebowych, zarządcy cmentarzy. Są to: „Memento”, „Kultura Pogrzebu”, „Biuletyn Polskiej Izby Pogrzebowej”. Dla celów tego tekstu wykorzystano głównie materiał zawarty w archiwalnych numerach dwumiesięcznika „Memento”¹. Pismo w tej formule ukazuje się od 2000 r., natomiast od 1995 r. wydawane było w cyklu miesięcznym, pierwotnie jako „Przegląd Funeralny”. Obecny tytuł obowiązuje od 1996 r.². Tematy podejmowane w zróżnicowanych gatunkowo notach prasowych zamieszczanych w periodykach branżowych dotyczą szeroko rozumianej kultury funeralnej: obrządku pogrzebowego, pochówku i odzieży grobowej, preparowania ciał zmarłych, ale też zwyczajów pogrzebowych, historii i architektury funeralnej, społeczno-psychologicznych aspektów śmierci i jej symboliki. Te i inne kwestie związane z problematyką tanatologiczno-sepulkralną poruszane są w teksthach informatywnych (wiadomościach, sprawozdaniach, raportach, biografiach), publicystycznych (reportażach, felietonach, komentarzach), użytkowych (protokołach, podziękowaniach, rozporządzeniach, reklamach, ogłoszeniach) obfitujących w nazewnictwo firmowe związane z branżą pogrzebową³.

Wyekszerpowane nazewnictwo chrematonimiczne określам pojemnym terminem *ergonim*, odnosząc go do nazw przedsiębiorstw i instytucji oferujących – w tym wypadku – usługi i produkty branży funeralnej. W literaturze onomastycznej istnieje co najmniej kilka określeń, które można by zastosować do prezentowanego zbioru nazw: *firmonimy*, *ergonimy komercyjne*, *na-*

¹ Dla porównania i w celach uzupełniająco-weryfikujących wykorzystane zostały także strony internetowe i portale funeralne.

² Kwartalnik „Biuletyn Polskiej Izby Pogrzebowej” (wcześniej „Biuletyn Polskiej Izby Przedsiębiorców Pogrzebowych”) ukazuje się od 2002 r., a pismo „Kultura Pogrzebu” wydawane jest od 2004 r. (Hodak, 2011, s. 65).

³ Pisma te były już przedmiotem mojego zainteresowania w związku z podjęciem tematu strategii nazewnictwo-tekstowych ujawniających się na poziomie ideosemantycznych jednostek metatekstowych (Górny, w druku). W artykule tym uwaga została zwrócona m.in. na wpisany w tytuły tekstów prasowych chronemiczny i proksemiczny wymiar kultury funeralnej, posesywność i podmiotowość, symbolikę śmierci, jak i na stylistyczno-językowy kształt delimitatorów inicjalnych i ich funkcje w tekście. W artykule zasyginalizowałam możliwość wykorzystania prasy funeralnej do dalszych badań związanych z warstwą chrematonimiczną. W tym sensie niniejszy tekst jest kontynuacją poprzedniego, choć dotyczy zupełnie innej grupy onimów.

zwy handlowe, nazewnictwo marketingowe, nazwy obiektów handlowo-usługowych, emporionimy czy nazwy na sprzedaż (zob. m.in. Gałkowski, 2011, s. 37; Siwiec, 2012, s. 38 – 43). Termin *ergonim*, używany często w funkcji nazwy handlowej, definiowany jest szeroko jako: „nazwa własna firmy, produktu, usługi, marki”⁴. Słowackim odpowiednikiem jest termin *logonim*, który jednak nie przyjął się na gruncie polskim. Maria Imrichová za *logonimy* uznaje nazwy własne firm, jednostek handlowych, spółek produkcyjno-handlowych, zakładów przemysłowych, lokali użytkowniczości publicznej (Imrichová, 2002).

Twórcy marketingowych tekstów nazewnictwowych o mniej lub bardziej wyraźnej funkcji perswazyjnej wykorzystują w procesie kreacji onimu zarówno leksemy ze sfery apelatywnej, jak i proprialnej. W ostatniej dekadzie ponownie coraz powszechniejsze stają się struktury w postaci odapelatywnych nazw zestawionych: *Fabryka Czekolady*, *Studio Urody*, jak i określenia nazw miejsc o charakterze formacji potencjalnych typu: *Hamownia*, *Piwiarnia* (Oronowicz-Kida, w druku), a w analizowanym przeze mnie materiale – *Spopielarnia*. Proprialne skrótowce i onimy bazujące na obcym słownictwie powoli stają się niemodne. Jak zatem na tym tle prezentuje się nazewnictwo wypehniające onimiczną przestrzeń funeralną? Odpowiedź na to pytanie jest jednym z przyjętych celów artykułu, w którym uwaga skupiona jest głównie na ukazaniu motywacji, struktury i specyfiki formacji wyekszerpowanych z prasy niszowej. Interesujące nas tu jednostki onimiczne pojawiają się w tytułach artykułów, tekście właściwym, podpisach pod zdjęciami, na okładkach periodyków oraz w reklamach, ogłoszeniach, sprawozdaniach z wydarzeń funeralnych (targów, wystaw) itp. Analizowany materiał obejmuje zarówno nazwy oficjalne (pełne, wielowyrazowe), jak i ich postaci skrócone do „nazwy właściwej”, co wynika z przyjętej strategii tekstowej. Owa strategia może wpływać również na aktywizację funkcji wartościującej czy perswazyjnej, zwłaszcza w odniesieniu do tekstów reklamowych. Wśród ergonimów odnotowanych w periodykach dominują nazwy firm rodzimych, ale obecne są też nazwy obce w związku z relacjami z targów, w których uczestniczą również firmy zagraniczne, publikując tekstów opisujących zwyczaje i prawo pogrzebowe w innych krajach czy z ogólną tendencją związaną z umiędzynarodowieniem rynku lokalnego.

Ergonimy funeralne – motywacja, struktura, realizacje tekstowe

Zbiór chrematonimycznych jednostek funeralnych obejmuje nazwy zakładów/domów (przed)pogrzebowych, krematoriów, fabryk karawanów, firm produkujących trumny, urny i urządzenia pośmiertne, wytwarzających odzież, galanterię żałobną i inne akcesoria pogrzebowe, oferujących wyposażenie firm pogrzebowych i przewóz zmarłych, organizujących ceremonie związane z pochówkiem. Swoje nazwy mają również produkty firm funeralnych, np. trumny: *Americano* (włoskiej firmy *Ferrari Cofani*), *Gdańska*, *Kopernik*, *Niemiecka*, *Pomorska* (firmy *Mudryk* z Pomorza), *Greemeadow* – trumny z wikliny, *Oasis* – trumny z kartonu (firmy *Eko-Ben*), *Eko-2000* (firmy *Romarbang*) czy urny, np. *Kubik* (firmy *Bea Stone*).

W strukturze nazw firm pogrzebowych w wielu wypadkach można wyróżnić tzw. nazwę właściwą i dodatkowe określenia wskazujące na rodzaj i miejsce działalności. Ogólny schemat nazewnictwa wypełniany jest leksemami wskazującymi na przestrzenie utożsamiane z rodziną (*dom*), handlem, produkcją, gospodarką, usługami (*centrum*, *fabryka*, *zakład*, *firma*, *przedsiębiorstwo*, *usługi*), topografią (*park*), a nawet sferą artystyczną (*salon*). Obok nich występują

⁴ Zob. Terminologia onomastyczna, adres internetowy: <https://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska>.

wyrazy odnoszące się do typu działalności, oferowanych usług, wytworów firmy (*pogrzebowy, przedpogrzebowy, funeralny, komunalny, prywatny, trumna, krematorium*). Człon odróżniający tworzą nazwy odproprialne i odapelatywne, w tym skrótowce i nazwy wykorzystujące obce słownictwo. Spotyka się również onimy w postaci nazw zestawionych realizujących model nazewniczy istniejący od kilku dekad (bez tzw. nazwy w nazwie, ale np. z określeniem miejsca działalności firmy), np.: *Dom i Usługi Pogrzebowe, Przedsiębiorstwo Usług Komunalnych, Prywatne Usługi Pogrzebowe, Agencja Funeralna, Usługi Komunalne s. c. w Mielcu, Zakład Usług Komunalnych w Szczecinie, Miejski Zakład Pogrzebowy*.

Pomysłowość kreatorów nazw widoczna jest głównie w członach wyróżniających formacji nazewniczych, które często jako jedyne pojawiają się w teksthach prasowych⁵. Specyfika branży wpływa na wykorzystywanie w procesie nominacji leksemów onimicznych, jak i apelatywnych m.in. z pola semantycznego związanego bezpośrednio lub pośrednio (metaforecznie) z przestrzenią śmierci i z ceremoniałem pogrzebowym. Skojarzenia z tematyką funeralną wywołują niewątpliwie nazwy bazujące na leksemach: *karawan, kir, klepsydra, prosekтор, łacińskich słowach i frazach: exitus, memento, memento mori, necropolis* [z gr. ‘cmentarz’]⁶, np. *Dom Pogrzebowy Karawan, Przedsiębiorstwo Usług Komunalnych Klepsydra, Zakład Pogrzebowy Kir, Prosektor, Zakład Pogrzebowy Exitus, Memento Mori, Krematorium Memento, Centrum Nekropolis*. Twórcy nazw nawiązują do imion bohaterów legendarnego świata podziemi i do jego topografii: *Zakład Pogrzebowy Minos* [Minos – w mit. gr. sędzia zmarłych w Hadesie], *Zakład Pogrzebowy Hades* [Hades – w mit. gr. bóg podziemnego świata zmarłych], *Przedsiębiorstwo Pogrzebowe Haron* (!), *Dom Przedpogrzebowy Charonn*⁷, *Zakład Pogrzebowy Charon* [Charon – w mit. gr. bóg umierających i konających], *Dom Pogrzebowy Styks* [Styks – w mit. gr. główna rzeka Hadesu], *Zakład Pogrzebowy Acheron* [Acheron – w mit. gr. uosobienie rzeki w Hadesie], *Spopielarnia Tartar* [Tartar – w mit. gr. najmroczniejsza i najniższa część krainy podziemia] oraz do innych mitycznych postaci i symboli: *Ave Orfeusz Zakład Pogrzebowy* [Orfeusz – w mit. gr. śpiewak i poeta], *Zakład Usług Pogrzebowych Atena* [Atena – w mit. gr. bogini mądrości, sztuki, sprawiedliwości wojny], *Nemezis Zakład Usług Pogrzebowych* [Nemezis – w mit. gr. bogini zemsty, sprawiedliwości, przeznaczenia], *Morpheus* [Morfeusz, łac. Morpheus – w mit. gr. bóg i uosobienie marzeń sennych], *Poznański Dom Pogrzebowy Chronos Deo* [Chronos – w mit. gr. bóg, uznawany też za personifikację czasu], *Spopielarnia Fenix, Zakład Pogrzebowy Feniks* [Feniks – mityczny ptak, symbol wiecznego odradzania się życia], *Krematorium Olimp* [Olimp – w mit. gr. siedziba bogów]. Zauważa się również intertekstualne odniesienia do postaci, motywów i miejsc biblijnych, np. *Kompleksowe Usługi Pogrzebowe Aaron* [Aaron – brat Mojżesza, arcykapłan z pokolenia Lewiego], *Usługi Pogrzebowe Arka* [Arka Noego – biblijna łódź], *Dom Pogrzebowy Betania*⁸.

⁵ Człon odróżniający uzupełnia o pozostałe określenia pełnej struktury nazewniczej m.in. na podstawie danych zamieszczanych na stronach internetowych.

⁶ Nazwy firm pogrzebowych tworzone są również – zgodnie z profilem działalności – od takich leksemów, jak: *kondukt, nekrolog, nekropolia, tumba, epitafium, całun, karawan, stela, znicz, pascha*. Ergonimy funeralne motywowane są ponadto nazwami kwiatów i innych roślin: *anthurium, lilia, kalia, hibiskus, chryzantema* (zob. *Chryzantem*), *wrzos* oraz słowami określającymi niebo, wieczne szczęście, chwałę: *eden, heaven* (zob. *Heven*), *arkadia, gloria*.

⁷ Zwraca uwagę pisownia firmonimów motywowanych mitologizmem *Charon* przez nagłosowe *H-* (*Haron*) i z podwojoną literą *n* w wygłosie (*Charonn*).

⁸ Biblijna Betania to wieś u wschodnich zboczy Góry Oliwnej, w której znajdował się dom Łazarza, Marty i Marii.

Podstawę wielu firmonimów stanowi słownictwo apelatywne (rodzime lub przyswojone). W wyniku onimizacji do kategorii funeralnych nazw własnych przeszły takie wyrazy, jak: *rezon, market, chaber⁹, zakres, sezam, nokturn, sacram*, też obce *adagio* [wł. *adagio* ‘wolne tempo w utworach muzycznych’], *universum, products* [ang. *products* ‘produkty, skutki’] czy leksem przymiotnikowy *funebre* [wł., fr. *funebre* ‘pogrzebowy, pogrzeb’]. W nazwie krematorium *Koronier* utrwalony został wyraz pochodzący z języka angielskiego, a oznaczający w krajach anglosaskich urzędnika sądowego, który wyjaśnia przyczyny nienaturalnych zgonów.

Nazwa właściwa może mieć postać zestawienia apelatywnego z leksemami rodzimymi bądź obcojęzycznymi (łacińskimi): *Przedsiębiorstwo Zieleni i Usług Komunalnych Zieleń Miejska Sp z o. o., Zakład Usług Pogrzebowych Ostatnia Posługa, Dom Żałoby Porta Caeli* [łac. *porta coeli* ‘brama do nieba’], *Park Pamięci¹⁰*, lub wyrażenia przyimkowego: *Salon Pogrzebowy Ku Słońcu*.

Dość powszechnie w grupie ergonimów związanych z branżą pogrzebową są formacje, w których w funkcji członu odróżniającego występuje nazwa własna: antroponim (prymarnie wskazujący na nazwisko, rzadziej imię i nazwisko właściciela firmy) bądź toponim (informujący o miejscu działalności firmy). Wśród transonimów częste są struktury, w których pojawia się:

- imię, np. *Firma Pogrzebowa Maria*;
- nazwisko właściciela w formie sekundarnej, rzadziej pluralnej, np. *Firma Jakóbczak, Zakład Przemysłu Drzewnego Lindner, Śląski Zakład Pogrzebowy Walicki, Firma Pogrzebowa Kruk, Firma Pogrzebowa Jasek, Zakład Pogrzebowy Grzebyk, Zakład Wytwarzania Trumien Mudryk, Dom Pogrzebowy Koperski, Zakład Pogrzebowy Walotek* [nazwisko założyciela firmy w 1945 r.], *Krematorium Brauner, Ogólnopolskie Centrum Funeralne Liebchen, Zakład Usług Pogrzebowych Pawlak, Firma Piechota, Dom Pogrzebowy Gójscy s.c., Zakład Usług Pogrzebowych Dylewscy*;
- inicjał imienia + nazwisko: *Usługi Pogrzebowe H. Skrzydlewska, Konefai S. Usługi Pogrzebowe*;
- imię + nazwisko (dowolna kolejność członów zestawienia antroponomicznego): *Firma Produkcyjno Usługowo Handlowa Tarnowska Krystyna, Dom Pogrzebowy – Sławomir Wierzbicki, Zakład Pogrzebowy Krzysztof Bucholc¹¹*;
- inny antroponim niebędący imieniem lub nazwiskiem właściciela: *Leonardo Usługi Pogrzebowe, Akcesoria Funeralne Carmen*.

W proprialnej przestrzeni funeralnej w funkcji ergonimu występują toponimy sytuujące prowadzoną działalność w obrębie danego miasta, wsi, dzielnicy: *Spopielarnia Opole, Krematorium Przasnysz, Zakład Pogrzebowy Raszyn, Dom Pogrzebowy Służew* [Służew – dawniej wieś, dziś część warszawskiej dzielnicy Mokotów], *Dom Pogrzebowy Anin* [Anin – osiedle

⁹ Nazwa dwóch zakładów pogrzebowych *Chaber* ma różną motywację: raz związana jest z nazwą kwiatka bławatka (firma w Morągu), innym razem pochodzi od nazwiska właściciela firmy oleśnickiej – Chabierski.

¹⁰ Przeglądając strony internetowe poświęcone firmom pogrzebowym, odnajdujemy inne nazwy zestawione mające postać grup nominalnych i verbalnych (w tym utrwalonych połączeń wyrazowych), np. *Nowe Życie, Schody do Nieba, Klamka Zapadla, Abba Pater, Terra Levis, Sleep Time*.

¹¹ Nazwa własna firmy może stać się znakiem humorystycznym, gdy desygnowana jest nazwiskiem o konotacjach mocno związanych z siłami zła, życiem pozagrobowym. Funkcję katalizatora pełni tu kontekst: *Zakład Pogrzebowy Jan Szatan*.

Warszawy, w dzielnicy Wawer], *Krematorium Wrocław* lub nawiązujące do miejsc spoza Polski: *Tesson* [Tesson – gmina we Francji]. Funkcję lokalizacyjną pełnią również przymiotniki odmiejscowe w formacjach wieloskładnikowych, np. *Nowotarskie Przedsiębiorstwo Komunalne, Gorzowski Dom Pogrzebowy, Łódzki Zakład Usług Komunalnych*.

Obiekty branży pogrzebowej, zgodnie z istniejącymi, choć już nieco przebrzmiałymi we współczesnym nazewnictwie usługowo-handlowym tendencjami, otrzymują nazwy właściwe w formie skrótowców. Tworzone są one na przykład od skróconej postaci nazwiska właściciela z częstką *ex*: *Zakład Usług Pogrzebowych Skrabex* [Krzysztof Skrabka], od wyrazu kojarzącego się z wytworami firmy i skrótu nazwiska, np. *DrewSal* [**drewno, drewniany i Salski**], od miejsca (lub typu) działalności i pierwszych liter nazwy miejscowości, np. *Stoltur* (**stolarnia, stolarski i Turek**). Inne skrótowce onimiczne omawianej branży wskazujące zwykle mniej lub bardziej transparentnie na rodzaj prowadzonej działalności to m.in.: *DrewExport, Bautex, Big-Styl, Zakład Usługowo-Produkcyjny Romarbang, Trumstol* [**trumna i stolarnia, stolarski**], *Skomet* [**Skoców i metal**, w związku z usługami ślusarskimi], dawniej *Skobud, Eko-Ben, Syst-Kom* [**system, komputer; programy komputerowe dla kancelarii cmentarzy i firm pogrzebowych**]. Proprialnym określeniem referenta są też skrótowce powstałe w wyniku derywacji abreviacyjnej, których rozwiązywanie stanowią inicjalne litery zestawień apelatywnych, np. *Bongo Międzynarodowe Usługi Pogrzebowe* (**Biuro Opieki nad Grobami Obcokrajowców**).

W nazewnictwie przestrzeni funeralnej obecne są zróżnicowane strukturalnie ergonimy o obyciu brzmieniu i/lub grafii, wskazujące jednak dość rzadko na referenta rodzimego, np. *Wood Poland* [firma produkująca trumny]. Zwykle są to nazwy firm zagranicznych oferujących swoje usługi również na rynku polskim: *Ferrari Cofani* [włoski producent trumien], *Pilato* [włoski producent karawanów pogrzebowych], *LifeGem* [producent diamentów pamięci z prochów ludzkich].

Ergonimy związane z branżą pogrzebową to struktury wieloskładnikowe realizujące model: *nazwa miejsca wykonywanej działalności (dom, przedsiębiorstwo, zakład, agencja, salon i in.) + określenie wskazujące na rodzaj usług (pogrzebowy, funeralny, żałoby ...)* + *nazwa właściwa* (np. *Bongo, H. Skrzydlewska, DrewSal*). Schemat ten ulega rozmaitym modyfikacjom, różnie wypełniane są poszczególne elementy formuły, która może być uzupełniana o nowe leksemy. Opcjonalnym elementem jest na przykład przymiotnik odtoponimyczny lokalizujący geograficznie firmę. Nazwa w nazwie, jeżeli występuje, ma postać jednoskładnikową, dwu- lub trzy-elementowego zestawienia (odapelatywnego bądź odproprialnego) lub skrótowca. Struktury bez członu odróżniającego są równie produktywne.

Nazwy firm funeralnych występują w różnych tekstuach na łamach periodyków branżowych. Funkcjonują na przykład na prawach cytatu w tytułach not prasowych. Pojawia się tu zwykle tzw. nazwa właściwa, niekiedy z określeniem rodzaju obiektu i wskazaniem charakteru działalności: *Dom Pogrzebowy Koperski; Carmen w nowej siedzibie; Dom Pogrzebowy Hades otrzymał Kryształową Cegłę; E.Grami, największy polski producent tablic nagrobnych [...]; Włocławski „Tartar” otworzył krematorium; Komory z „Rezonu” i trumny od „Walotka” do Iraku; Włoski „Intercar” też sprzedaje u nas karawany; Tanexport: światowy ambasador włoskich produktów najwyższej jakości; Śląski Zakład Pogrzebowy „Firma Walicki” w Bytomiu*. Takie ideonimy pełnią funkcję deskryptywną, ale też reklamującą w środowisku przedsiębiorców pogrzebowych daną firmę, jej produkty i usługi. Brak akceptacji dla nielegalnej działalności firm niezarejestrowanych, a jednocześnie przyjęta strategia nieujawniania pełnej nazwy własnej

skutkuje stosowaniem w tekście artykułu zapisów typu: *firma „S(...)"*, *Zakład Pogrzebowy „E(...)"*, *Zakład Pogrzebowy „M(...)"*.

Periodyki funeralne nasycone są tekstami reklamowymi i ogłoszeniami, w których centralne miejsce zajmują znaki chrematonomiczne wpisane niejednokrotnie w wartościujące otoczenie kontekstualne (z użyciem m.in. przymiotnikowych form superlatywnych), aktywizujące funkcję perswazyjną. W tego typu reklamach akcentowane jest na przykład podobieństwo wytworów danej firmy do analogicznych produktów firm zagranicznych, ale „po polskich cenach”, a słowa *ekologia*, *ekologiczny* okazują się nośne również w przedsiębiorczości o profilu pogrzebowym. Potwierdzają to przytoczone niżej, wybrane teksty reklamowe firmy *DrewSal i Eko-Ben*:

- DrewSal*: – „Najnowsze modele trumien z naszej wytwórni – równie ekskluzywne, jak wyroby amerykańskie i włoskie”;
– „Najwyższej jakości trumny według wzorów włoskich, francuskich, amerykańskich oraz tradycyjne polskie”;
– „Jak włoskie i amerykańskie, ale po polskich cenach” (*Like Italian and American but at Polish prices*);

Eko-Ben: – „Ekologiczne trumny do kremacji / najlepsza oferta na rynku”.

- „Oferujemy szeroki wybór plastikowych antab (uchwytów) do trumien. Posiadają one atest ekologiczny, nadają się do kremacji”.

Podsumowanie

Ergonimy pojawiające się na łamach periodyków funeralnych to propria o dużej sile oddziaływania perswazyjnego osiągniętego dzięki zastosowanym technikom derywacyjnym, wykorzystanym motywom, a także przyjętym strategiom tekstowym w zróżnicowanych gatunkowo wypowiedziach prasowych. Motywacyjna specyfika omówionych nazw własnych polega na użyciu słownictwa bezpośrednio lub metaforycznie związanego z kulturą funeralną. Strukturalnie nazwy te zblizione są do firmonimów z innych branż, gdyż najczęściej realizują model konstrukcji wieloskładnikowej, w której obok leksemów wskazujących na miejsce i typ działalności występuje tzw. nazwa właściwa. Owa nazwa w nazwie, która może też być odrębną jednostką onimiczną, zwykle ma postać nazwy jednoelementowej, dwuelementowego zestawienia lub skrótowca.

Literatura:

- Buletyn Polskiej Izby Pogrzebowej. [Online.] 2017. Dostępne w internecie: http://polskaizbpogrzebowa.pl/bulletyn_pip/bulletyn-nr-63/.
- GAŁKOWSKI, A. 2011. *Chrematonymy w funkcji kulturo-w-użytkowej*. Łódź: Wydawnictwo UŁ, 2011. 388 s.
- GÓRNY, H. Strategie onimiczno-tekstowe w prasie funeralnej. In: *Dialog z tradycją*. Dawna i współczesna kultura funeralna, ed. I. Steczko – R. Dźwigol. Kraków: Collegium Columbinum (w druku).
- HODAK, M. 2011. Współczesna prasa funeralna – gatunki i tematy. In: *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica*, 14, 2011, č. 1, s. 65 – 74.
- IMRICOVÁ, M. 2002. *Logonymá v systéme slovenčiny*. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied PU, 2002. 142 s.
- Kultura Pogrzebu. *Polski Miesięcznik Branży Pogrzebowej*. [Online.] 2017. Dostępne w internecie: <https://kulturapogrzebu.pl/>.

- Memento. Dwumiesięcznik Funeralny.* [Online.] 2017. Dostępne w internecie: <http://www.krzysztof.waw.pl/index.php/pl/Lewe-menu/Przeglad-Funeralny-MEMENTO/Dwumiesiecznik-Funeralny-MEMENTO>.
- ORONOWICZ-KIDA, E. Buciarnia, Hamownia, Kosmetykarnia – formacje potencjalne we współczesnym polskim nazewnictwie. In: *Onomastyka – Neohumanistyka – Nauki społeczne*, red. U. Bijak, H. Górný, M. Magda-Czekaj. Kraków: IJP PAN (w druku).
- SIWIEC, A. 2012. *Nazwy własne obiektów handlowo-usługowych w przestrzeni miasta*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2012. 231 s.
- Terminologia onomastyczna.* [Online.] 2017. Dostępne w internecie: <https://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-globalna/terminologia-polska>.

Summary

Ergonyms in Polish Funeral Press

The paper discusses the names of enterprises and institutions, which offer funeral-related products, noted in modern Polish funeral periodicals, such as "Memento" and "Kultura Pogrzebu". These magazines are intended for specific recipients (undertakers, cemetery administrators, burial accessories producers) and the discussed topics deal with the funeral culture in the broad sense. Thanatological and sepulchral topics are displayed in informative, journalistic and non-literary texts, with an abundance of company names. In our analysis, we can see that the strong persuasive influence of those onyms is achieved thanks to the use of some processes of word formation and motifs, as well as text strategies occurring in various genres of speech in press discourse.

Keywords: ergonyms, motivation, structure, funeral culture, funeral press

Irradiacja onomastyczna i jej funkcje w nazwach jednostek organizacyjnych Związku Harcerstwa Polskiego

MAŁGORZATA KUŁAKOWSKA

Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów (Polska)

W artykule są omówione nazwy jednostek Związku Harcerstwa Polskiego. Analiza harcerskich nazw pozwala zauważać zjawisko radiacji onomastycznej, które polega na pojawianiu się kolejnych nazw należących do tego samego pola tematycznego. Wśród serii nazewniczych można odnaleźć takie, które odzwierciedlają hierarchię jednostek, np. nazwa szczepu jest hiperonimem w stosunku do nazw drużyn i gromad zuchowych, które tworzą ten szczep. W artykule są omówione pola semantyczne, które tworzą najliczniejsze serie nazewnicze, a także funkcje radiacji semantycznej.

Słowa kluczowe: radiacja semantyczna, radiacja onomastyczna, pole semantyczne, nazwy własne grup ludzi

Zjawisko radiacji onomastycznej polega na tworzeniu serii nazewniczych, czyli zespołów nazw motywowanych przez wyrazy, które mieszą się w jednym polu znaczeniowym, bądź należą do jednej klasy nazw własnych (Kosyl, 2012, s. 450). Serie nazewnicze powstają wówczas, gdy nazywane obiekty coś łączy. Muszą należeć do jednej klasy desygnatorów, np. określonych przedmiotów, ulic czy miejscowości. Powstawanie serii nazewniczych było opisywane przez wielu badaczy. Rudolf Šrámek wskazał wpływ znaczenia asocjatywnego toponimów już istniejących na nowo powstające (Šrámek, 1972). Agnieszka Myszka i Piotr Wisz opisywali zjawisko tworzenia się kluczy nazewniczych na przykładzie rzeszowskiej plateonimii (Myszka – Wisz, 2012). Szerzej proces radiacji omówili Czesław Kosyl i Teresa Skubalanka na przykładzie nazw produktów, które wówczas nazwano mikronimami (Skubalanka – Kosyl, 1968/69). Zauważali oni, że często w wyniku radiacji tworzą się nawy desygnatorów, które mają przynajmniej jedną wspólną cechę. W nazwach tworzących serię pojawia się wówczas zespół powtarzających się cech, który można nazwać znaczeniem asocjatywnym nazw. Badacze jako przykład przedstawili nazwy telewizorów motywowane nazwami drogich kamieni: Szmaragd, Topaz, Ametyst, Lazuryt, Agat, itp. „W serii tej da się dostrzec powtarzalność znaczenia z innej serii nazw pospolitych: szmaragd, topaz, ametyst. (...) Tak więc nazwa firmowa Ametyst posiada dwie funkcje znaczeniowe: prymarnie semantyczną, wskazującą na określony, odrębny, właściwy tylko sobie, niepowtarzalny, ten, nie inny typ telewizora, i asocjatywną, wskazującą na bajkową drogocenność wyrobu” (Skubalanka – Kosyl, 1968/69, s. 218). Autorzy zauważają, że wyrazy tworzące serię nazewniczą nie zawsze należą do jednego wąskiego pola znaczeniowego. Czasem należy mówić raczej o przynależności do sfery znaczeniowej. Przykładem takiej serii mogą być następujące nazwy lodówek: Foka, Igloo, Sron, Śnieżka, Alka, Yeti. Jednak nawet w tym przypadku możemy wyodrębnić funkcję asocjatywną.

Teresa Skubalanka podkreśla ponadto, że wpływanie jednych jednostek języka ma inne jednostki jest powszechnie we wszystkich podsystemach języka. Badaczka stwierdza, że „prosta radiacja semantyczna zachodząca w kontekście jakiegoś ważnego w hierarchii znaczeń składnika nie jest żadną językową osobliwością, tyle tylko, że w tekstu niespontanicznych, przybiera ona niekiedy formy bardzo skomplikowane” (Skubalanka, 1983, s. 186).

Irradiacja onomastyczna najczęściej jest rodzajem takiej prostej radiacji semantycznej. Zdarzają się jednak sytuacje, gdy proces tworzenia serii nazewniczych jest bardziej skomplikowany. Przykładem serii nazewniczych, które są motywowane przez wyrazy tworzące pola semantyczne o bardziej skomplikowanej strukturze, mogą być nazwy jednostek funkcjonujące w Związku Harcerstwa Polskiego.

Celem niniejszego artykułu będzie przedstawienie serii nazewniczych, które tworzą nazwy jednostek ZHP, omówienie najczęściej występujących pól semantycznych oraz funkcji jakie pełnią nazwy tworzone w ten sposób.

Związek Harcerstwa Polskiego jest największą w Polsce organizacją wychowawczą dzieci i młodzieży. Działa na ziemiach polskich od ponad stu lat, jest stowarzyszeniem należącym do światowego ruchu skautowego. W pracy wychowawczej instruktorzy harcerscy stosują metodę, polegającą na realizacji zadań w małych grupach rówieśniczych. ZHP posiada wewnętrzną strukturę. Jednostkami terenowymi są chorągwie organizowane na poziomie wojewódzkim. Hufce są jednostkami regionalnymi, funkcjonującymi najczęściej na poziomie powiatowym. Hufce zrzeszają podstawowe jednostki organizacyjne: gromady zuchowe, które dzielą się wewnętrznie na szóstki zuchowe oraz drużyny harcerskie, które są podzielone na zastępy lub patrole. Jednostki te mogą się łączyć w szczepy lub związki drużyn. Każda z wymienionych jednostek powinna mieć swoją nazwę własną.

Najwięcej uwagi metodycy harcerscy przywiązywali do nazewnictwa podstawowych jednostek organizacyjnych, czyli gromad zuchowych, które skupią dzieci w wieku od 6 do 9 lat, oraz drużyn harcerskich i wędrowniczych, w których działają starsze dzieci i młodzież. Nazwa własna drużyny, zastępu czy szóstki jest jednym z symboli danej grupy. Z punktu widzenia metodyki symbole są spokiem grupy: „Grupę ludzi łączy to, co odróżnia ich od innych. (...) Im silniejsze jest przywiązanie do wspólnych symboli, strojów, sposobów zachowania, tym grupa jest spójniejsza wewnętrznie. To daje poczucie bezpieczeństwa i przynależności” (Wittenberg i in., 2011, s. 81). Zdecydowanie więcej wskazówek na temat nazewnictwa można znaleźć w poradnikach dotyczących pracy z zuchami. Oprócz nazwy gromady zuchowej do jej symboli należą także: znak drużyny, który bez słów wyraża treść zawartą w nazwie drużyny. Znak nie jest tylko elementem dekoracyjnym. Żyje wraz z drużyną. „chodzi” z nią na zbiorkę, nie mogą się bez niego odbyć żadne zuchowe obrzędy. Nazwa i wyrażenia kojarzące się z nią powinny pojawiać się w takich elementach obrzędowości jak okrzyk gromady zuchowej, powitanie, piosenka. Twórcą metodyki zuchowej właściwej tylko dla ZHP był Aleksander Kamiński. Zalecał on, by drużyny zuchowe miały nazwy dwuczłonowe, składające się z rzeczownika i określającego go przyniomonika lub innego wyrazu. Ponadto proponował, by „wybierać wszelkiego rodzaju przyniomoники do słowa *zuch* dodatkowo charakteryzujące postawę zuchową („Drużyna Wesołych Zuchów”, „Drużyna Dzielnych Zuchów”). Można oddać drużynę „pod protektorat” jakiejś bohaterki postaci z literatury dziecięcej. Można przybierać nazwy od miejsca zamieszkania, traktując te nazwy bądź bardzo szeroko, bądź bardzo wąsko, „Drużyna Ślęzan”, „Krakowskie Zuchy”. Można też niekiedy wybrać nazwę o charakterze pogodnym, najczęściej z tematów bajkowych, np. „Drużyna Wyrwidków” (Kamiński, 1984, s. 56). Specjalisci podkreślają również konieczność wbudowania nazwy w system obrzędowości drużyny. „Nazwa gromady zuchowej jest nie tylko wizytówką, jej znakiem rozpoznawczym, ale odgrywa ważną rolę w codziennym życiu. Odwołanie do niej pomaga w najróżniejszych sytuacjach” (Kiewicz, 1986, s. 26). Odwołanie do

wartości zawartych w nazwie pozwala np. zmotywować dzieci do dalszego wysiłku, np. podczas wędrówek czy nauki. Można zatem powiedzieć, że nazwy jednostek zuchowych w opini instruktorów pełnią funkcję wychowawczą. Swoje nazwy, związane tematycznie z nazwą gromady zuchowej mają też szóstki zuchowe.

Równie ważne z punktu widzenia metody harcerskiej są także nazwy małych grup rówieśniczych działających w drużynach harcerskich – czyli zastępów, w których powinna odbywać się najważniejsza część wychowania przez metodę harcerską. O nazwach zastępów pisał już twórca scoutingu General Robert Baden-Powell (Baden-Powell, 1938, s. 53). Zalecał, by zastępy nazywać nazwami zwierząt, które mogą pełnić rolę symbolu jakiejś pożądanej cechy charakteru. Na pierwszym obozie skautów istniały zastępy „Żbików”, „Orłów” i „Niedźwiedzi”. Nazwa zastępu powinna być wyrażona poprzez symbol na proporcu.

Obecnie wskazówki metodyczne zawarte w różnych poradnikach zalecają, by nazwy zastępów w jakiś sposób wiązały się z nazwą drużyny i jej specjalnością. Marek Kudasiewicz przedstawia nazwy zastępów w drużynie lotniczej wywodzące się od nazw samolotów „Jaki”, „Mustangi”, „Karasie” lub od nazw zjawisk atmosferycznych „Chmurki”, „Wichry”, „Słoneczka” (Kudasiewicz, 1988, s. 37). Drużyny również mogą mieć nazwę własną. Jednak częściej jest to nazwa pamiątkowa, np. 2 Rzeszowska Drużyna im. Tadeusza Kościuszki¹.

Analiza zaleceń metodycznych dotyczących nadawania nazw podstawowym jednostkom działającym w ZHP pozwala przypuszczać, że nazwy zastępów wraz z nazwami drużyn oraz nazwy gromad zuchowych i nazwy szóstek powinny tworzyć serie nazewnicze.

By ustalić, czy nazwy jednostek w ZHP tworzą serie nazewnicze i czy można wskazać w nich określone zależności, wyekszerpowano z różnych źródeł, takich jak: rozmowy, strony www, kroniki, publikacje okolicznościowe, po 150 jednostek dla nazw zuchowych (nazw gromad zuchowych i szóstek) i 150 dla nazw harcerskich (nazw drużyn i zastępów). Serie nazewnicze stanowiły ok. 70% nazw zuchowych i około 20% nazw harcerskich. Pozostałe drużyny (70% nazw) i gromady (30% nazw) albo nie miały swoich nazw, albo nazwy te nie tworzyły serii nazewniczych.

W większości przypadków nazwa drużyny znajduje się poza sferą znaczeniową, a jedynie nazwy zastępów tworzą serię nazewniczą. Wówczas mamy do czynienia z prostą irradiacją onomastyczną, tak jest np. w przypadku 2 Wielopoziomowej Drużyny Harcerskiej im. Obrońców Wieży Spadochronowej w Obornikach Śląskich, w której działają zastępy o nazwach: „Brązowe Renifery”, „Elefanty”, „Zwinne Rysie”. Przykład ten jest charakterystyczny dla 17 serii nazewniczych. Drużyny często realizują przedstawiane powyżej zalecenia R. Baden-Powela, by zastępy nazywać nazwami zwierząt.

W przypadku serii nazw harcerskich, w skład których wchodzą również nazwy drużyn najczęściej spotykane pola semantyczne, czy sfery znaczeniowe dotyczą nazw przyrody ożywionej i nieożywionej. W 5 serach nazwy drużyn mają znaczenie, które sytuuje się w centrum pola semantycznego, a nazwy zastępów realizują znaczenie asocjatywne, które jest głównym znaczeniem w nazwie drużyny. Możemy tu mówić o zhierarchizowanym polu irradacyjnym. Przykładowo w drużynie harcerskiej „Uroczysko” są zastępy, których nazwy pochodzą od roślin, które można spotkać na uroczysku – „Jeżynki”, „Pokrzywy”, „Czarne Morwy”, „Różyczki”.

¹ Więcej informacji na temat nazewnictwa drużyn harcerskich można znaleźć w artykule „Nazwy harcerskie w Hufcu ZHP Rzeszów w latach 1989-2009” (Kułakowska, 2010, s. 97 – 107).

Taki wybór pola semantycznego dla nazw drużyny i zastępów ma budzić w świadomości odbiorcy skojarzenia z harcerskim sposobem spędzania czasu na leśnych biwakach.

Podobnym przykładem hierarchicznego pola irradiacyjnego mogą być nazwy jednostek skupionych w Szczepie 147 Warszawskich Drużyn Harcerskich i Gromad Zuchowych „Błękitni” im. Tadeusza Sygietyńskiego. Właściwie można w przypadku tych serii mówić o polach semiotycznych, gdyż nazwy drużyn nawiązują do innych symboli, takich jak np. barwa drużyny, czyli kolory chust, plakietek czy proporców. Wszystkie wymienione wyżej elementy są w kolorze błękitnym. Symbolika tego koloru jest bardzo bogata, jednak twórcy nazw skupili się na skojarzeniach z oceanem, poprzez wybór nazwy dzieła filmowego „Wielki Błękit”²² na nazwę drużyny. W 147 Warszawskiej Drużynie „Wielki Błękit” działającej w tym szczeplie są zastępy o nazwach: „Błękitne Oceany”, „Błękitne Wieloryby”, „Błękitne Bursztyny”. Dwie spośród nazw zastępów – „Błękitne Wieloryby” i „Błękitne Bursztyny” można interpretować jako metafore: „Drużyna dla harcerzy jest jak ocean dla żyjących w nim istot”. Mamy tu zatem przykład radiacji semantycznej, czyli wytworzania się pola semantycznego, czysto metaforycznego, z określonym ogniskiem zmian znaczeniowych (Skubalanka, 1983, s. 185).

Hierarchiczne pola irradiacyjne mogą też powstawać wówczas, gdy w centrum pola znajdzie się nazwa pamiątkowa, będąca np. nazwą bohatera drużyny. Przykładem tego typu serii jest zbiór nazw zastępów funkcjonujących w 100 Poznańskiej Drużynie Harcerzy im. Gen. Stanisława Maczka. Zastępy noszą nazwy nawiązujące do nazw pułków i innych formacji wchodzących w skład 1 Dywizji Pancernej, którą dowodził w czasie II wojny światowej gen. Maczek. Zastęp 1 „Ułani” ma nazwę od 24 Pułku Ułanów, Zastęp 2 Dragoni” ma nazwę od 10 Pułku Dragonów, Zastęp 3 „Strzelcy” ma nazwę od 10 Pułku Strzelców Konnych, Zastęp 4 „Podhalanie” ma nazwę od Batalionu Strzelców Podhalańskich, Zastęp 5 „Cekaemy” ma nazwę od Samodzielnego Szwadronu CKM, Zastęp 6 „Pancerniacy” ma nazwę od 1 Pułku Pancernego, Zastęp 7 „Łączniczki” ma nazwę od 1 Batalionu Łączności, Zastęp 8 „Sanitariuszki” ma nazwę od Oddziałów Sanitarnych, Zastęp 9 „Higienistki” ma nazwę od 1 Plutonu Higieny Polowej, Zastęp 10 „Brygada” ma nazwę od 10 Brygady Kawalerii Pancernej (Zastęp Zastępowych), Zastęp 11 „Pelotki” ma nazwę od 1 Pułku Artylerii Przeciwlotniczej Lekkiej, Zastęp 12 „Ósemki” ma nazwę od 8 Batalionu Strzelców. Cała drużyna kultywuje tradycje 1 dywizji gen. Maczka, i jest to podkreślone przez spójny dobór nazw i barw zastępów. Barwy zastępów takie same jak barwy jednostek wojskowych, których nazwy motywowały nazwy zastępów i znajdują się w rogach proporców. Kolory szary lub zielony są zależne od tego czy zastęp jest męski czy żeński. Informacja o płci członków zastępu jest też uwidoczniona w nazwie – nazwy zastępów żeńskich to derywaty żeńskie, np. „Pelotki”; „Higienistki”. Można uznać, że centrum irradiacyjnym są konotacje, jakie niesie osoba gen. Maczka. Nazwy zastępów nawiązujące do nazw formacji jego dywizji tworzą pole metaforyczne, które ewokuje znaczenie asocjatywne – „drużyna jest dla harcerzy jak dywizja gen. Maczka”. Niemal każdy element symboliki drużyny jest spójny, w ten sposób jest budowane poczucie wspólnoty. Warto zauważyć, że wszystkie nazwy (oprócz nazwy szczególnego zastępu, który skupia kadrę i wyróżnia się kolorem proporca) mają formę liczby mnogiej. W polskich badaniach onomastycznych nazwy organizacji są zaliczane do socjoideonimów, które należą do chrematonimów, jednak nazwy grup ludzi

²² Tytułowy Wielki Błękit jest metaforą morza i marzeń człowieka związanych ze zdobywaniem morskich głębin.

w liczbie mnogiej mają wiele cech wspólnych z antroponimami zbiorowymi. Dzięki takiej formie nazwy większą uwagę zwraca się na ludzi należących do grupy, a nie tylko na ideę która ich łączy³.

Częściej jednak nazwy zastępów nie należą nie do wąsko rozumianego pola irradiacyjnego, a raczej do jednej sfery znaczeniowej, do której należy także znaczenie asocjatywne nazwy lub specjalności drużyny. Tego typu serie nazewnicze, tworzą nazwy zastępów motywowane zarówno innymi nazwami własnymi należącymi do jednej klasy, jak i apelatywami. Wiąże się to z pewną swobodą, jaką daje drużynowy zastępom przy wyborze nazwy, zalecając jedynie, by nazwy nawiązywały do nazwy drużyny lub do jej specjalności.

Przykładem tego typu serii mogą być nazwy zastępów w 5 Wałbrzyskiej Drużynie Harcerskiej „Ad astra” im. Braci Romockich. Są to zastępy: „Galaxy”, „Solaris”, „Andromeda”, „Heliос”. Każda z tych nazw ma gwiazdne konotacje, choć niewykluczone, że zostały wybrane z powodu tego, że mają też inne desygnowa, np. „Galaxy” to także nazwa popularnego smartfona, „Solaris” – tytuł książki Stanisława Lema, „Andromeda” – nazwa gry planszowej. Podejmowanie tego typu gier językowych jest częste wśród nastolatków. Nazwa „Ad astra” wiąże się z dewizą wpisaną w symbolikę krzyża harcerskiego: „Per aspera ad astra”. Warto zauważyć, że nazwy obcego pochodzenia są bardzo często wybierane na nazwy zastępów – popularna jest zwyczajna łacina.

Niekiedy asocjatywne znaczenie nazw zastępów wymaga objaśnienia przez użytkowników danego onimu, np. w drużynie wodnej im. Jerzego Szajnowicza znajduje się zastęp „Leonarda”. Jest to nazwa przeniesiona, pochodzi od nazwy łódki, którą bohater drużyny ochronił tak na cześć swojej matki. W drużynie tej nazwy zastępów mają znaczenie asocjatywne związane ze specjalnością drużyny – jest to żeglarska drużyna harcerska. Zastępy tej drużyny mogły wybierać sobie nazwy od apelatywów lub nazw własnych wiążących w jakiś sposób z wodą. Oprócz wspomnianego wyżej zastępu „Leonarda” są jeszcze zastępy: „Szetlandy” (wyspy), „Żółwie” i „Tryton” (nazwa mitycznego stwora wchodzącego w skład orszaku Posejdona).

W porównaniu do serii nazw harcerskich serie obejmujące nazwy zuchowe odznaczają się znacznie większym zhierarchizowaniem. Duża część serii nazewniczych jest tworzona w ten sposób, że nazwa gromady stanowi centrum pola irradiacyjnego, natomiast nazwy szóstek są tak dobrane, by razem z nazwą gromady tworzyły metaforę „gromada zuchowa jest jak całość, a szóstki zuchowe są jak części tej całości”.

Bardzo często nazwy pochodzą z pól semantycznych związanych z symboliką zuchową – w znaczku zucha jest słońce, które symbolizujące radość. Do tej symboliki nawiązują nazwy takie jak np. 4 GZ w Zagórzu „Słoneczna Gromada” w której działają szóstki o nazwach „Słoneczne Promienie”, „Wesołe Promyczki”. Nazwy szóstek wprost nawiązują do symboliki słońca, podobnie jak nazwa gromady, a drugi człon nazwy szóstki tworzy metaforę, o której wyżej wspomniałam.

Gromady zuchowe, podobnie jak drużyny harcerskie, często mają nazwy związane ze światem zwierząt, np. 126 GZ w Piasecznie „Podniebne Ptaki” ma szóstki „Papużki nierożłaczki”, „Wesołe Skowronki”, „Turbo Orły”, „Odlotowe Jastrzębie. Znaczenia apelatywów motywujących nazwy w tej serii tworzą zhierarchizowane pole semantyczne, gdzie podniebne ptaki to

³ Więcej informacji na temat nazw organizacji można znaleźć w artykule „Nazwy związków, stowarzyszeń, partii. Antroponimy zbiorowe czy chrematonimy?” (Kułakowska, 2015, s. 498 – 506).

hiperonim stanowiący centrum pola, a znaczenia apelatywów tworzących nazwy szóstek to hiponimy. Ptaki w kulturze mogą symbolizować różne postawy ludzkie – zapewne w omawianej nazwie ptaki symbolizują dążenie do osiągania coraz wyższych celów. Na podobnej zasadzie jest zbudowana seria tworzona przez nazwy szóstek i nazwę 149 Gromady Zuchowej „Biedronki”, gdzie szóstki noszą nazwy „Czerwone Biedronki”, „Polskie Biedronki”, „Biedronki Chłopaki”, „Biedronki Pomocnice”. Dodany przymiotnik wskazuje jakąś cechę, która odróżnia poszczególne apelatywy.

Obok nazw motywowych apelatywami ten typ serii nazewniczych tworzą także nazwy motywowane onimami, najczęściej są to bohaterowie dziecięcej literatury lub kreskówek. Tak są tworzone serie nazewnicze w Gromadzie Zuchowej „Wesołe Muminki”, w której funkcjonują szóstki: „Filifionki”, „Włóczykije”, „Hatifnatowie”, „Gryzilepki”. Taki układ nazw w obrębie serii nazewniczej pozwala na wydobycie znaczenia asocjatywnego nazw poszczególnych szóstek ‘bycia grupą, która wraz z innymi grupami tworzy większą całość’. Znaczenia poszczególnych nazw w obrębie pola radiacyjnego ewokują metaforę: „Gromada zuchowa jest jak grupa konkretnych istot (Muminków, biedronek, podniebnych ptaków), którą tworzą mniejsze grupki należące do niej, lecz różniące się między sobą (jak np. Hatifnatowie i Filifionki)”.

Nazwa gromady zuchowej może także, podobnie jak omówione wcześniej nazwy drużyn harcerskich np. „Uroczysko”, „Wielki Błękit”, nazywać pewne miejsce czy też przestrzeń, natomiast nazwy szóstek są wówczas motywowane nazwami mieszkańców tej przestrzeni, np. w 10 Gromadzie Zuchowej „Dżungla” są szóstki „Krokodyle”, „Papugi”, „Słonie”. Obok nazw motywowych apelatywami są też nazwy motywowane innymi nazwami własnymi, najczęściej miejscami znanimi z literatury dziecięcej, bądź z popularnych kreskówek, np. w 232 Warszawskiej Gromadzie Zuchowej „Akademia Pana Kleksa” są szóstki o nazwach „Szóstka Szpaka Mateusza”, „Szóstka Adasia”. Wówczas znaczeniem asocjatywnym, będzie metafora „Gromada jest dla zuchów, skupionych w szóstkach jak jakieś miejsce przywołane w jej nazwie, np. akademia dla bohaterów książki J. Brzechwy, dżungla dla żyjących w niej zwierząt”.

Warto zauważyć, że niemal wszystkie nazwy szóstek są w formie liczby mnogiej. Myślę, że wiąże się to ze świadomym działaniem wodzów gromad zuchowych. Dzieci w wieku zuchowym łatwiej bowiem zidentyfikują się z grupą, której nazwa wskazuje formalnie kategorię mnogości. Znaczna przewaga serii nazewniczych wśród nazewnictwa zuchowego i większe skomplikowanie pól radiacyjnych, z których są czerpane te nazwy, wynika z kilku czynników. Przede wszystkim jest więcej poradników na temat nazewnictwa, gotowych pomysłów na obrzędowość, które dotyczą pracy z zuchami. Kadra pracująca z zuchami to często osoby już dorosłe, nauczycielki pierwszych trzech klas w szkole podstawowej, a więc osoby dobrze znające psychiczne potrzeby dzieci w tym wieku, świadome owej siły symboliki, która spaja grupę. Często instruktor zakładający drużynę ma gotowe sugestie, co do nazw szóstek. To właśnie te nazwy dzieci powinny tworzyć wraz z drużynowym. Należy też pamiętać o dostosowanej do potrzeb dzieci w wieku zuchowym metodzie – jest nią zabawa. Zuchy bawią się w coś lub w kogoś i poprzez zabawę zdobywają nowe umiejętności. Dla harcerzy najważniejszą metodą wychowawczą jest gra, zatem mniej jest już miejsca na wejście w jakąś rolę, często młodzi członkowie drużyn nie rozumieją roli symboliki nazw, wybierają nazwy śmieszne – być może jest to przejaw buntu charakterystycznego dla nastolatków. W drużynach, w których kadra pozostawia harcerzom swobodę wyboru nazwy zastępu widać właśnie zindywidualizowanie tych nazw. Wyraża się to także w przewadze serii nazewniczych, które tworzą nazwy należące raczej

do jednej sfery znaczeniowej – obok siebie znajdują się przeniesione nazwy własne i tworzone od nich derywaty, a także nazwy utworzone od apelatywów. Układ nazw w seriach nazewniczych zarówno w drużynach jak i gromadach zuchowych pozwala odkryć znaczenia asocjatywne, których funkcją jest wskazywanie na przynależność do tej samej grupy wraz z członkami innych szósteł czy zastępów. Ma to znaczenie wychowawcze, buduje bowiem poczucie przynależności do grupy, wzmacnia identyfikację z nią. W wielu przypadkach nazwy drużyn harcerskich i gromad zuchowych są symbolami wartości, którymi kieruje się ZHP jako organizacja wychowawcza. Wówczas serie nazewnicze, dzięki powtórzeniu owych nazw-symboli, silniej oddziałują wychowawczo na dzieci i młodzież skupione w ZHP.

Literatura:

- BADEN-POWELL R. 1938/1990. Skauting dla chłopców. Warszawa: Oficyna Przeglądu Powszechnego (reprint) 1990, 375 s.
- KAMIŃSKI A. 1984. Książka drużynowego zuchów. Katowice: Wydawnictwo Śląsk, 1984, 340 s.
- KIEWICZ A. 1986. Zuchowe ABC. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza 1986, 165 s.
- KUDASIEWICZ M. 1988. Obrzędowy piec: zwyczaje, obrzędy, tradycje harcerskie. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1988, 235 s.
- KUŁAKOWSKA M. 2010. Nazwy harcerskie w Hufcu ZHP Rzeszów w latach 1989 – 2009. W: Rzeszów i okolice. Język – historia – kultura. Red. J. Lizak – E. Błachowicz. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2010, s. 97 – 107.
- KUŁAKOWSKA M. 2015. Nazwy związków, stowarzyszeń i partii. Antroponimy zbiorowe czy chrematony? W: 19. slovenská onomastická konferencia, Bratislava 28. – 30. apríla 2014. Zborník referátov. Bratislava: VEDA, vydavatel'stvvo Slovenskej akademie vied, 2015, s. 498 – 506.
- MYSZKA, A – WISZ, P. 2012. Nazwy ulic Rzeszowa: historia i współczesność. Rzeszów: Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne „Fraza”: „Otwarty Rozdział”, 2012. 422 s.
- SKUBALANKA T. 1983. O pojęciu irradiacji semantycznej i jego przydatności dla opisu magicznych funkcji mowy. W: Studia o metaforze II. Red. M. Głowiński – A. Okopień-Sławińska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983, s. 181 – 198.
- ŠRÁMEK, R. 1972. Zvláštní toponymické typy a slovanský onomastický atlas. W: Atlas onomastyczny Słowiański: księga referatów z konferencji, Wrocław 1 – 3 VI 1970. Red. S. Rospond – B. Siciński. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, 1972, s. 143 – 147.
- SUBALANKA T. – KOSYL C. 1968/1969. O powstawaniu nazw firmowych. W: Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne 2324, 1968/1969, s. 207 – 221.
- WITTENBERG A. i in. 2011. W krainie zabawy. Poradnik drużynowego gromady zuchowej. Red. E. Kulczyk-Prus — A. Wittenberg. Łódź: Marron Edition, 2011, 317 s.

Summary

Methodical and Methodological Bases of Czech Hydronymic Research

The paper discusses the names of units of the Polish Scouting Association. An analysis of the names let us notice a phenomenon of onomastic irradiation that takes the form of appearance of new names from the same thematic area. Among onomastic series you can find the names that reflect hierarchy of specific units, for instance, a name of a scout and guide group is a hyperonym compared to the names the scout troops and cub scout and brownie packs that form that scout and guide group. The paper discusses semantic fields that create the most numerous onomastic series and also semantic irradiation functions.

Keywords: semantic irradiation, onomastic irradiation, semantic field, proper names of groups of people

Ke statusu, motivaci a funkčím názvů železničních stanic a zastávek v ČR z hlediska synchronního

PATRIK MITTER

Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem (Česko)

Studie se zabývá statusem, motivací a funkčemi názvů železničních stanic a zastávek v České republice na pozadí srovnání s názvy zastávek MHD. Z hlediska motivačního spektra převažují u názvů železničních stanic ve funkci motivantů oikonyma. Méně se uplatňují oikonyma v kombinaci s apelativy. Ostatní druhy motivantů se uplatňují jen marginálně. Spektrum motivantů názvů železničních stanic a názvů zastávek MHD vykazuje množství společných rysů, liší se však frekvencí jejich uplatnění.

Klíčová slova: proprium, železniční stanice, motivace, funkce, onomastika

1. Status

Mezi onymy zaujímají poměrně specifické postavení názvy stanic a zastávek veřejné dopravy. Přičinou jejich specifického postavení je ne zcela vyhraněný status z hlediska distinkce toponymum (resp. geonymum) versus chrématonymum. Názvům zastávek městské (nebo též místní) hromadné dopravy (MHD), jejich statusu a motivaci jsme se již věnovali a taktéž i názvům železničních stanic a zastávek. O názvech železničních stanic a zastávek jsme pojednali zatím spíše materiálově, bez hlubšího teoretického vymezení. Pokud se jedná o názvy zastávek MHD, je zřejmé, že ze své podstaty mají společné rysy právě s názvy železničních stanic a zastávek. Oba druhy názvů se nacházejí na pomezí toponymní a chrématonymní sféry. V onomastické literatuře bývají zařazovány k urbanonymům (v jejich širším pojetí¹), což má své logické opodstatnění nejen z toho důvodu, že i urbanonyma tvoří přechodnou skupinu názvů (a to mezi oikonymy a anoikonymy), ale hlavně proto, že oba výše uvedené druhy názvů mají výrazně orientační charakter v daném území či lokalitě. Železniční stanice a zastávky jsou podobně jako zastávky MHD produktem lidské činnosti, jejich chrématonymní charakter nelze zpochybnit. Jsou rovněž kartograficky fixovatelné, i když přemístitelné (naproti tomu oikonymické a anoikonymické objekty se zpravidla nijak nepřemisťují). Jejich jazyková stránka je standardizovaná a podléhá regulaci (zvláště grafická podoba). Názvy musí odpovídat soudobé onymické normě a musí mít přiměřenou délku a být pociťovány jako vhodné.

V této souvislosti uvedeme, že názvy *železniční stanice* a *zastávka* terminologicky vzato nejsou synonymní výrazy. *Železniční stanice* je definována jako dopravná s kolejovým rozvětvením a se stanoveným rozsahem poskytovaných přepravních služeb.² *Zastávka* je naproti tomu jen označené místo na dráze, určené pro nástup cestujících do vozidla a výstup z něj, s omezeným rozsahem poskytovaných přepravních služeb.³

¹ Viz např. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN 2002, s. 506. Z našich dosud publikovaných studií k danému tématu uvádíme tyto: MITTER, P.: *Ke statusu a motivaci názvů zastávek MHD*. In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastice. 18. slovenská onomastická konference*. Prešov: FF PU 2012, s. 290 – 293; MITTER, P.: *Ke statusu, motivaci a funkci názvů železničních stanic a zastávek v Banskobystrickém kraji*. In: *Nová filologická revue*, roč. 7, 2015, č. 2, s. 41 – 50. *Ke statusu, motivaci a funkci názvů železničních stanic a zastávek v Ústeckém kraji*. In: *Acta onomastica*, LVI, 2016, s. 155 – 165.

² České dráhy, a.s., *Předpis pro organizování a provozování drážní dopravy*. Praha: O11/1 DOP, 2001, s. 20.

³ České dráhy, a.s., *Předpis pro organizování a provozování drážní dopravy*. Praha: O11/1 DOP, 2001, s. 21.

Názvy zastávek MHD a názvy železničních stanic vykazují vysokou míru korelace s jinými onomy, a to konkrétně s urbanonymy a chrématonymy (zvláště s instituciononymy a logonymy, v případě zastávek MHD) a s toponymy (v případě železničních stanic). Změní-li se název motivujícího onyma obsaženého ve výše uvedených druzích názvů, změní se i tyto názvy. Příkladem může být např. změna názvu zastávky MHD v Ústí nad Labem z *Kalininovy* na *Štefánikovu* po r. 1989, neboť se tak změnily i motivující názvy ulic. Stejně tak se změnily i názvy železničních stanic ve městě *Zlín* (v r. 1990), neboť bylo nutné provést jejich přejmenování v souvislosti s přejmenováním samostatného města (*Gottwaldov* → *Zlín*). Změny názvů zastávek veřejné dopravy se tak dějí v souvztažnosti se změnami názvů, které jsou jejich motivanty. Názvy železničních stanic⁴ podléhají – jak už bylo naznačeno – dobovým proměnám a těm podléhají v souvztažnosti k nim i názvy zastávek veřejné dopravy.

Z výše uvedeného je zřejmé, že názvy zastávek veřejné dopravy do velké míry existují ve vzájemném vztahu s oikonymy, anoikonymy, choronymy, urbanonymy, logonymy, chrématonymy a s apelativy. Jejich vztah ozřejmíme v další části našeho textu.

2. Motivace

Stejně jako u názvů zastávek MHD je i u názvů železničních stanic zastoupeno relativně široké spektrum jejich motivantů. K tomuto zjištění jsme dospěli na základě našeho dosavadního, čistě synchronně zaměřeného bádání v této oblasti.⁵ Spektrum motivantů je u obou typů názvů do určité míry totožné, jiná je však hierarchie jejich uplatnění. Motivantem názvu železniční stanice může být: a) oikonymum, b) anoikonymum, c) kombinace oikonyma a anoikonyma, d) kombinace oikonyma a choronyma, e) kombinace oikonyma a urbanonyma, f) kombinace oikonyma a logonyma, g) kombinace oikonyma a apelativa. Při uvádění jednotlivých názvů se opíráme o názvy železničních stanic z celého území ČR.⁶

Současně se zabýváme i plněním onymických funkcí u každého typu názvu. Společné základní onymické funkce, tj. funkce nominační, diferenciační a individualizační, plní všechna propria. V námi vyexcerpovaném souboru plní tyto funkce samozřejmě všechna propria. Mezi nimi však zřetelně vystupuje funkce diferenciační a k ní se druží ještě funkce orientační. Lokalizační funkci mají všechny názvy tohoto typu, proto ji nepovažujeme za dominantní. Jako dominantní se v uvedeném souboru proprií jeví funkce orientační a diferenciační, které se uplatňují u každého z níže uvedeného typu názvu jinak, resp. i v jiném sledu. Diferenciační funkci chápeme pro účely našeho bádání především v užším smyslu jako funkci diferencující v určitém, specifickém mikrosouboru (resp. mikrosystému) proprií, nikoli jen jako obecnou základní onymickou funkci. Domníváme se, že takovéto chápání diferenciační funkce umožňuje detailněji a jemněji postihnout specifika funkcí zkoumaných proprií. Postižení těchto tzv. dominantních funkcí u jednotlivých typů názvů železničních stanic je jedním z cílů našeho příspěvku.

⁴ V textu však někdy výrazy *železniční zastávka* a *železniční stanice* nahrazujeme společným, byť poněkud zjednodušeným výrazem *železniční stanice*, a to především ze stylizačních důvodů. Uvědomujeme si přitom, že mezi oběma názvy je významový rozdíl (viz výše v textu).

⁵ Viz poznámka č. 1.

⁶ Jejich seznam lze nalézt v publikaci *Jízdní řád 2017. Česká republika a mezinárodní spoje*. Praha: SZDC – státní organizace, 2016. Platnost většiny uváděných názvů jsme ověřili vlastním terénním výzkumem.

a) Motivace oikonymem je nejčastějším případem pojmenování železniční stanice. Mezi takto motivovanými názvy převažují ty, které plně odpovídají oficiálnímu názvu města či obce, na jehož katastru (příp. v jeho blízkosti) se příslušná železniční stanice nachází. Takovéto názvy tvoří podle našich dosavadních zjištění více než polovinu všech názvů železničních stanic v České republice. Tyto názvy plní dominantní funkci orientační. Pro onomastické bádání se však nejeví jako stěžejní, neboť skutečnost, že se např. ve městě *Štětí* jmenuje stejně i železniční stanice, není nic, co bychom neočekávali a co by bylo překvapujícím zjištěním. Z onomastického hlediska jsou nepochybně zajímavější ty názvy, které ve své struktuře obsahují více než jedno oikonymum.

Poměrně frekventovaný je typ názvu, který sestává z oikonyma a z rozlišujícího přívlastku (atributu), který je buď v nominativní podobě (viz níže typ *Děčín-Prostřední Žleb*), nebo ve tvaru genitivu po předložce *u* (např. *Brodek u Přerova, Skalice u České Lípy*). Oikonymum jakožto druhá propriální složka názvu železniční stanice pojmenovává v případech se spojovníkem zpravidla městskou část, příp. část obce, která byla z hlediska administrativně-správního původně samostatnou obcí, jež se v souvislosti s pozdějším urbanistickým vývojem blízkého města či obce stala nebo administrativní součástí tohoto města či obce, např. *Ústí nad Labem-Střekov, Děčín-Prostřední Žleb, Bílina-Chudeřice* apod. Oikonymum ve funkci rozlišujícího přívlastku plní dominantní funkce orientační a diferenciаční (v tomto sledu). Diferenciаční funkce spočívá ve schopnosti propria rozlišovat daný onymický objekt od jiného onymického objektu téhož druhu, např. železniční stanice *Bílina-Chudeřice* se tak odlišuje od stanice *Bílina*. Orientační funkce je naplněna tak, že stanice *Bílina-Chudeřice* se nachází na katastrálním území obce s týmž oficiálním názvem, a dále tím, že takový název orientuje v daném územním prostoru. Takové názvy současně diferencují od názvů jiných obcí či městských částí, které jsou administrativně začleněny do příslušného většího sídelního objektu.

Výraznější podíl v rámci tohoto typu však připadá na takové názvy, jejichž druhou složkou je rovněž oikonymum, ovšem v předložkovém pádě. Toto oikonymum je však v těchto názvech v nesouladu s oficiálním názvem příslušného města či obce, neboť ten příslušný rozlišující přívlastek v podobě předložkového pádu propria neobsahuje. Funkcí tohoto přívlastku je v některých případech diferencovat od stejnojmenného názvu jiné železniční stanice v České republice v rámci její železniční sítě, či od stejnojmenného názvu jiného města či obce v České republice (ovšem mimo její železniční síť).

Existuje i mnoho názvů s redundantními (resp. tzv. pseudodiferenciаčními) přívlastky, které nediferencují ani od stejnojmenných názvů železničních stanic, ani od stejnojmenných názvů měst či obcí v České republice, např. *Zahrady u Rumburka*. Do popředí tak vystupuje orientační funkce takovýchto názvů. Ta sehrála v okamžiku pojmenovacího aktu důležitou roli a zjevně ji má doposud. Lze předpokládat, že názvy malých obcí (např. výše uvedený typ *Zahrady*) se díky svému redundantnímu přívlastku dostaly do většího povědomí pracovníků v železniční dopravě, což je i předpoklad pro to, aby organizace provozu železnic byla bezpečnější. Jakkoli jsou přívlastky v uvedených názvech vlastně nediferenciаční, mohou dobře plnit funkci orientační. Přívlastek *u Rumburka* pomůže zorientovat se na území České republiky, poskytuje tedy informaci o tom, že obec zřejmě leží na některém místě v bezprostředním sousedství města Rumburk. Domníváme se proto, že uvedené názvy s redundantním přívlastkem plní velmi pozitivní roli v rámci vnitroželezniční komunikace a do určité míry i mimo ni.

b) Zakomponování anoikonyma do názvu železniční stanice jako jeho jediné propriální složky je naproti tomu ojedinělým způsobem pojmenování železniční stanice v České republice. Takové názvy mají rovněž dominantní funkce orientační (v rámci dané lokality) a diferenciаční. Tento nepříliš častý způsob pojmenování vyplývá ze skutečnosti, že u nesídelních objektů není ve většině případů nutno zřizovat železniční stanice, neboť jejich existence by z hlediska frekvence osob a dopravy nebyla funkční. Anoikonymické objekty, jejichž názvy se stanou motivantem názvu železniční stanice, musí být v daném geografickém prostoru výraznými orientačními body, které jsou v optimálním případě i oblíbenou destinací v oblasti cestovního ruchu (např. cílem pro různé výlety). Zastoupení motivantů anoikonymického charakteru je zapříčiněno tradicí a dějinným vývojem dané lokality, která bývá ztvárněna v názvech lesů, luk, polí, pozemků, tekoucích a stojatých vod, horstev a jiných vyvýšenin či sníženin zemského povrchu. Takovéto názvy ovšem nejsou z hlediska jazykové komunikace příliš výhodné, neboť jsou známé jen v dané lokalitě, ale většina uživatelů z daného jazykového společenství je vůbec nezná, resp. nemusí vůbec znát. Proto jsou názvy motivované čistě anoikonymicky ojedinělé, srov. např. *Boří les* (okr. Břeclav), *Ještěd* (*visutá lanová dráha*). První uvedený název potvrzuje, že pro většinu uživatelů jazyka (zvláště pro obyvatele žijící mimo danou lokalitu) nemusí mít orientační funkci, protože ti zpravidla vůbec nevědí, který les a ve které lokalitě je takto pojmenován. Druhý uvedený název je naopak všeobecně známý, protože příslušný onymický objekt je hojně turisticky navštěvován a nachází se zde areál pro lyžařské sporty mezinárodního významu.

c) Z komunikačního, percepčního i orientačního hlediska je mnohem výhodnější kombinace oikonyma a anoikonyma. I takovéto názvy mají dominantní funkce orientační a diferenciаční. Orientační funkce je pro uživatele jazyka neznajícího danou lokalitu posílena přítomností oikonyma jakožto první propriální složky názvu železniční stanice, které by uživateli jazyka mělo pomoci zorientovat se v rámci území České republiky (srov. např. název *Trutnov-Zelená louka*, *Kraslice-Pod vlekem*, *Cervená Voda-Pod rozhlednou*). Názvy typu *Kraslice-Pod vlekem* jsou pravopisně ztvárněné ještě podle staré kodifikační úpravy pravopisných pravidel před r. 1993, kdy se psalo malé počáteční písmeno první složky jmenného výrazu následujícího po předložce, pokud tento výraz nepředstavoval již vlastní jméno. Následná úprava kodifikace Pravidel českého pravopisu v r. 1993 zavedla jednotně psaní velkého počátečního písmena u první složky jmenného výrazu u urbanonym i anoikonym tohoto formálního typu. Takový název je ve srovnání s názvem typu b) pro většinu uživatelů jazyka z ČR orientačně jasnější, přesto se kombinace oikonyma a anoikonyma uplatňuje spíše vzácně (podobně jako motivanty typu b). Oproti čistě anoikonymický motivovaným názvům se v kombinaci oikonyma a anoikonyma jazykově ztvárněuje geografická příslušnost a administrativní začleněnost anoikonymického objektu do nějakého sídelního území. Tato skutečnost je způsobena důvody, které jsme uvedli u motivantů typu b). Málokterý anoikonymický objekt – ať už se nachází na nějakém sídelním území, či mimo něj – má takovou polohu a ekonomickou dimenzi (z hlediska cestovního ruchu), aby bylo funkční v jeho bezprostřední blízkosti vybudovat železniční stanici, resp. zastávku.

Významný podíl v rámci tohoto typu připadá na takové názvy, jejichž druhou složkou je rovněž anoikonymum, ovšem v předložkovém pádě. Toto anoikonymum je stejně jako oikonyma v bodě a) (viz výše) v příslušných názvech v nesouladu s oficiálním názvem příslušného

města či obce, neboť ten příslušný rozlišující přívlastek v podobě předložkového pádu *propria* neobsahuje. Funkcí tohoto přívlastku je rovněž v příslušných případech diferencovat od stejnojmenného názvu jiné železniční stanice v České republice v rámci její železniční sítě, či od stejnojmenného názvu jiného města či obce v České republice (ovšem mimo její železniční síť), viz i výše.

Také názvy tohoto typu (stejně jako názvy v bodě a) (viz výše) mají buď stejnojmennou první (příp. jedinou) propriální složku celého názvu v rámci železniční sítě ČR, nebo mimo ni. Do první skupiny patří např. názvy *Slatina pod Házmburkem* (srov. *Slatina nad Zdobnicí, Slatina u Vysokého Mýta*), *Hostomice nad Bílinou* (srov. *Hostomice pod Brdy*), *Vrbno nad Lesy* (srov. *Vrbno pod Pradědem*), *Teplice v Čechách* (srov. *Teplice nad Metují, Teplice nad Bečvou*) apod. Do druhé skupiny patří např. název *Želenice nad Bílinou* (srov. i *Želenice* v okresech Děčín, Kladno) aj.

Názvy typu *Želenice nad Bílinou* mají v rámci železniční sítě ČR dominantní funkce orientační a pseudodiferenciační.

d) Ve funkci rozlišujícího přívlastku se v některých názvech uplatňuje i choronymum. Choronyma bývají v některých pojetích chápána jako anoikonyma, v jiných jsou vyčleňována jako samostatná subkategorie onym (takto je vyčleňujeme i my pro účely naší studie). Choronymum je buď součástí oficiálního názvu příslušného města či obce, nebo není. Pro onomastické bádání v oblasti názvosloví železničních stanic jsou zajímavější ty názvy železničních stanic, které se liší od oficiálního názvu příslušného města či obce, na jejichž katastru se dotyčná železniční stanice nachází.

Takové názvy budou nemají žádný funkčněopoziční název v železniční sítě ČR, nebo jej mají. Ty názvy, které nemají v rámci železniční sítě ČR funkčněopoziční název, plní v rámci této železniční sítě dominantní funkce orientační a pseudodiferenciační (v tomto sledu), neboť jejich rozlišující choronymické přívlastky nediferencují tyto názvy od jiných s totožnou první propriální složkou. Ve funkci těchto přívlastků se vyskytují choronyma pojmenovávající historické země Koruny české, srov. *Čechy, Morava, Slezsko*, srov. *Klobuky v Čechách, Třebovice v Čechách, Bohumilice v Čechách* (i *Bohumilice v Čechách zastávka*, viz dále názvy skupiny g), *Bystřany v Čechách, Rudoltice v Čechách, Výškov v Čechách, Kobylí na Moravě, Výškov na Moravě, Zábřeh na Moravě, Branky na Moravě, Třemešná ve Slezsku*.

Stejně choronymické přívlastky se uplatňují i v názvech, k nimž v rámci železniční sítě ČR existuje funkčně opoziční název, příp. více názvů. Do funkčních opozic tak vstupují jak názvy stanic, tak i jejich choronymické přívlastky, srov. opozici *Čechy – Morava* v názvech *Hranice v Čechách – Hranice na Moravě, Mladějov v Čechách – Mladějov na Moravě, Lukavice v Čechách – Lukavice na Moravě*, opozici *Morava – Slezsko* v názvu *Jindřichov na Moravě – Jindřichov ve Slezsku*, opozici *Čechy – Slezsko* v názvu *Kravaře v Čechách – Kravaře ve Slezsku*. Choronymické přívlastky *Čechy, Morava, Slezsko* jakožto součásti názvů stanic vytvářejí funkční opozici k názvům s přívlastky oikonymickými (srov. *Hradiště v Čechách – Hradiště u Blatné, Olešná na Moravě – Olešná u Rakovníka, Kojetice na Moravě – Kojetice u Prahy*), s přívlastky hydronymickými (srov. *Javorník ve Slezsku – Javorník nad Veličkou, Teplice v Čechách – Teplice nad Bečvou a Teplice nad Metují*), oronymickými (*Hlinsko v Čechách – Hlinsko pod Hostýnem*). Specifickou opozici tvoří názvy typu *Mikulov na Moravě – Mikulov v Krušných horách* (oronymum), ale – *Mikulov-Nové Město* (tamtéž, oikonymum!). Do názvu jiné

železniční stanice v Mikulově v Krušných horách (Ústecký kraj) tedy oronymum (tj. rozlišující přívlastek v předložkovém pádě v *Krušných horách*) již nebylo zakomponováno, takto podobně jsou tvořeny i názvy jiných železničních stanic v Teplicích (Ústecký kraj) a v Kravařích (Moravskoslezský kraj), srov. *Teplice v Čechách*, ale *Teplice zámecká zahrada*, *Kravaře ve Slezsku*, ale *Kravaře-Kouty*. Názvy s choronymickými přívlastky s existujícím funkčněopozičním názvem v rámci železniční sítě ČR mají dominantní funkce orientační a diferenciаční (v tomto sledu).

Kromě výše uvedených choronymických přívlastků se lze v názvech setkat ještě s jinými choronymickými přívlastky (např. s etnografickými pojmenováními některých oblastí – *Haná*, *Podještědí*, *Podkrkonoší*, *Pošumaví*), názvy příslušných železničních stanic jsou však v souladu s oficiálním názvem příslušného města či obce, srov. *Čelechovice na Hané zastávka*, *Kostelec na Hané*, *Náměšť na Hané*, *Jablonec v Podještědí*, *Rtyň v Podkrkonoší*, *Černá v Pošumaví*, což je zásadní rozdíl oproti názvům obsahujícím choronymické přívlastky v *Čechách*, *na Moravě*, *ve Slezsku*, ale také oproti názvům s oronymickými přívlastky typu *na Šumavě*, *v Krkonoších*.

e) Stejné důvody jsou limitující pro zřízení železniční stanice, která by ve svém názvu měla zakomponováno urbanonymum. Urbanonyma jsou jako motivanty názvů železničních stanic jedině. To je zřetelný rozdíl oproti názvům zastávek MHD, pro něž je urbanonymum naopak motivantem nejfrekventovanějším.⁷ Názvy železničních stanic však nejsou motivovány čistě urbanonymicky, urbanonymum je vždy vázáno na oikonymum označující sídelní území, na jehož katastru se příslušný urbanonymický objekt nachází. Z charakteru takového názvu vyplývá, že se uplatňuje (byť – jak již bylo výše naznačeno – v menší míře) zvláště ve velkých městech, srov. názvy *Olomouc-Nová Ulice*, *Olomouc-Smetanova Sady* (v obou případech pojmenovává druhá propriální složka názvu sídliště nacházející se na katastrálním území příslušného města), *Olomouc-Nové sady* (název parku), *Ostrava-Stodolní* (název ulice) apod. Tento typ motivace pojmenování není pro železniční stanice či zastávky typický (naopak je typický pro zastávky MHD), existenci takového názvu si však zjevně vynutil vývoj bytové výstavby v příslušném městě či obci. Zřízení takového železniční stanice (či zastávky) v rámci nějakého sídelního území odpovídá dopravním potřebám dané lokality a roli zde hraje rovněž skutečnost, že existence železničních stanic (či zastávek) tohoto charakteru je pro jejich provozovatele ekonomiky přínosná.

Z hlediska funkčního a syntaktického je třeba za substantivní přívlastky považovat urbanonyma typu *Luční*, *Pustinská* (srov. *Smržovka-Luční*, *Desná-Pustinská*), přestože se z hlediska formálněmorphologického jedná o adjektiva. V gramatické kategorii pádu se tak shodují s tvarem *propria*, které tvoří první složku názvu.

Do této skupiny řadíme názvy, které ve své struktuře obsahují název ulice, sídliště či jiného veřejného prostranství, které nemá status samostatně existujícího sídelního území. Takový urbanonymický objekt je tedy „nesamostatný“ ve své existenci, jeho vznik je spojen s příslušným sídelním územím pojmenovaným první propriální složkou názvu sídelního objektu, na jehož katastru se nachází. To je rozdíl oproti vicesložkovým propriálním názvům typu a), v nichž objekt pojmenovaný druhou propriální složkou bud' měl před svým začleněním do většího sí-

⁷ Srov. statě uvedené v poznámce č. 1.

delního území status samostatné sídelní jednotky (tj. např. obce), např. dnešní městská čtvrt Střekov v Ústí nad Labem byla kdysi samostatnou obcí (srov. název železniční stanice *Ústí nad Labem-Střekov*), než se stal součástí většího města, nebo tato druhá složka pojmenovává obec administrativně začleněnou pod obec či město, jehož jméno tvoří první propriální složku názvu železniční stanice, avšak nenachází se na katastru této obce či města (srov. např. název *Děčín-Dolní Žleb*, resp. *Vlčí Důl-Dobranov* v okrese Česká Lípa). Dále do této skupiny neřadíme názvy sestávající z oikonyma a ze zřetelného anoikonyma (hydronyma, oronyma, agronyma), neboť ty patří k názvům typu c).

Rovněž názvy železničních stanic sestávající z oikonyma a urbanonyma mají dominantní funkce orientační a diferenciační. V menších sídelních celcích se názvy tohoto typu spíše nevy-skytují.

f) Zvláště v posledních desetiletích můžeme pozorovat mírný nárůst názvů obsahujících ve své struktuře logonymum. Tato skutečnost je dána rozvojem výrobně- obchodních činností, podnikání v České republice po r. 1989. Součástí názvů se tak stávají pojmenování firem, výrobních závodů, různých center obchodu a zábavy. Takovéto podniky mají v rámci příslušného sídelního území výrazně orientační funkci a také i funkci diferenciační. Je zřejmé, že zřízení takto motivované stanice (či zastávky) může být z ekonomického hlediska pro jejího provozovatele velmi přínosné. Kromě orientační a diferenciační funkce mají tyto názvy i zřetelnou funkci reklamní a propagační, neboť jimi pojmenované železniční stanice a zastávky mají zvláštní důležitost z hlediska cestovního ruchu (srov. např. název *Františkovy Lázně-Aquaforum*), nebo z hlediska hospodářského rozvoje dané lokality (*Hanušovice-Holba, Jihlava-Bosch-Diesel, Dobrovíz-Amazon, Varnsdorf-pivovar Kocour*, v posledním uvedeném názvu vytváří logonymum ustálené syntagma s obecně klasifikujícím apelativem).

Tento typ názvů zatím není v celostátním měřítku příliš frekventovaný. Přes svou atraktivitu a jistou aktuálnost mají však takového názvy nevýhodu v tom, že ekonomické podmínky lokalit bývají značně proměnlivé a při jakýchkoli logistických přesunech (či jiných změnách) firem se mohou měnit i názvy stanic motivované názvy příslušných firem. Tato skutečnost je rizikovým faktorem jisté nestability takto motivovaných názvů. Takto motivované názvy sice mohou po finanční stránce přinášet po určitou dobu zisk provozovateli příslušné železniční stanice či zastávky, ale z dlouhodobého hlediska lze u nich předpokládat jejich pozdější změnu.

g) Relativně frekventovaným typem názvů je kombinace oikonyma a apelativa. Apelativum pojmenovává v obecné rovině nějaký objekt v dané lokalitě, který je významný buď v rámci diferenciace příslušné stanice od jiné (zpravidla její blízkosti), nebo v rámci orientace v příslušné lokalitě. Toto apelativum má z hlediska syntaktického funkci rozlišujícího přívlastku, přičemž apelativní pojmenování může být jednoslovné nebo víceslovné.

K prvnímu podtypu názvů skupiny g) patří ty s rozlišujícím přívlastkem typu *zastávka, horní nádraží, dolní nádraží* apod., které primárně differencují danou stanici od jiné zpravidla se stejnou první propriální složkou v rámci sítě železničních stanic České republiky. Kromě této funkce mají i dominantní funkci orientační. Názvy tohoto typu jsou časté a tvoří jeden z páteřních typů názvů v železniční síti České republiky (srov. např. *Lovosice zastávka, Mikulášovice horní nádraží, Mikulášovice dolní nádraží*).

Názvy s rozlišujícími apelativními přívlastky typu *zastávka*, *dolní nádraží*, *horní nádraží* apod., resp. s apelativními přívlastky pojmenovávající kterékoli jiné nádraží než hlavní, slouží především k vnitroželezniční diferenciaci železničních stanic na území příslušného sídelního objektu. Takovýmto rozlišujícím přívlastkem se pojmenovávají zpravidla stanice menšího významu na území daného sídelního objektu a vymezují se tak proti názvu nejvýznamnější stanice (např. název *Lovosice zastávka* oproti názvu *Lovosice*). Pro uživatele jazyka poskytují informaci o tom, že takováto stanice tedy (obvykle) není nejvýznamnější na území sídelního objektu. Z hlediska orientace v prostoru je taková informace nedostačující, protože lokalizuje danou stanici velmi neurčitě. Ve srovnání s onymickými rozlišujícími přívlastky a s apelativními přívlastky typu *město*, *obec*, *předměstí*, *střed*, *centrum*, *městys*, *ves* je takovéto pojmenování z hlediska orientačního dosti vágní. Uvažujeme tedy u těchto názvů o dominantní funkci (1.) diferenciační, za níž v až dalším kroku analýzy lokalizace příslušné stanice následuje funkce (2.) orientační. Uživatel jazyka tak následně analyzuje, že tato stanice (s rozlišujícím přívlastkem *zastávka*, *horní nádraží*, *dolní nádraží* apod.) se nachází na jiném (avšak z orientačního hlediska ne nutně blíže specifikovaném) místě na území příslušného sídelního objektu.

Naproti tomu názvy s rozlišujícím přívlastkem *město*, *obec*, *předměstí*, *střed*, *centrum*, *městys*, *ves* poskytují více či méně přesnou, nebo alespoň přibližnou informaci o umístění příslušné stanice v dané lokalitě. Na základě tohoto rozlišujícího přívlastku lze tak poměrně přesně, resp. přibližně lokalizovat polohu stanice na území daného sídelního objektu. Domníváme se proto, že z hlediska svých dominantních funkcí se názvy tohoto typu podobají názvům s rozlišujícím onymickým přívlastkem, a proto mají dominantní funkci orientační. Teprve v druhém kroku analýzy si uživatel uvědomí schopnost těchto názvů diferencovat danou stanici od jiných na území téhož sídelního objektu a k dominantní funkci orientační se připojuje funkce diferenciační. Sled dominantních funkcí takovýchto názvů je tedy: 1. orientační, 2. diferenciační.

Stejně dominantní funkce mají i názvy s rozlišujícím přívlastkem *hlavní nádraží*. Ty sice „povrchově“ slouží ke vnitroželezniční orientaci, pojmenovávají však obvykle nejvýznamnější nádraží na území příslušného sídelního objektu. Mají proto orientační význam pro lokalizaci tohoto objektu i mimo „vnitroželezniční“ prostředí. Tyto názvy nemusejí mít na území příslušného sídelního objektu doložen onymický protiklad v podobě názvu s rozlišujícím přívlastkem typu *zastávka*, *dolní nádraží*, *horní nádraží* apod. Nevymezují se primárně vůči těmto názvům a neodlišují se od nich, ale naopak názvy s těmito rozlišujícími apelativními přívlastky (a i s přívlastky propriálními) se jimi primárně diferencují od názvů s přívlastkem *hlavní nádraží* (např. název *Plzeň zastávka* od *Plzeň hlavní nádraží*, stejně tak i název *Praha Masarykovo nádraží* od názvu *Praha hlavní nádraží*).

Druhý podtyp názvů železničních stanic skupiny g) tvoří názvy s rozlišujícím přívlastkem pojmenovávajícím buď nějakou destinaci cestovního ruchu, nebo objekt, v němž se realizuje výrobní (průmyslová), příp. obchodní činnost. Takovéto názvy mají především funkci orientační a diferenciační, kromě nich také zřetelné funkce další – reklamní a propagační. V těchto funkcích se shodují s logonymy (viz výše). Názvy tohoto druhého typu jsou ve srovnání s názvy prvního typu v rámci motivantů typu f) zastoupeny méně, srov. např. názvy *Teplice zámecká zahrada*, *Nelahozeves zámek*, *Bílina kyselka*.

Každý z uvedených typů názvů a) – g) by si zasloužil samostatné pojednání s popisem a klasifikací jednotlivých strukturních typů názvů. Pokus o takovouto klasifikaci by mohl být předmětem dalšího bádání v této oblasti.

3. Shrnutí

Na základě našich dosavadních zkoumání v oblasti pojmenování zastávek MHD a železničních stanic a zastávek jsme zjistili, že oba druhy pojmenování do značné míry vykazují velkou shodu spektra svých motivantů. Tato spektra si můžeme znázornit prostřednictvím schémat č. 1 a 2.

Schéma č. 1: Spektrum motivantů názvů železničních stanic a zastávek

název železniční stanice (či zastávky) ← oikonymum

- ← anoikonymum
- ← oikonymum + anoikonymum
- ← oikonymum + choronymum
- ← oikonymum + urbanonymum
- ← oikonymum + chrématonymum (logonymum)
- ← oikonymum + apelativum

Schéma č. 2: Spektrum motivantů názvů zastávek MHD

název zastávky MHD ← urbanonymum

- ← oikonymum
- ← anoikonymum
- ← chrématonymum (logonymum, institucionymum)
- ← apelativum

Struktura schématu č. 2 vyplývá ze zjištění, k nimž jsme dospěli ve studiích uvedených v poznámce č. 1. Nejfrekventovanějšími motivanty názvů zastávek MHD jsou urbanonyma, ostatní motivanty se uplatňují také, ovšem v menší míře. Stejně tak se v názvech vyskytují různé kombinace jednotlivých druhů motivantů, např. oikonymum + apelativum, urbanonymum + apelativum, apelativum + logonymum, apod. Názvy zastávek MHD mají oproti názvům železničních stanic a zastávek proměnlivější slovoslednou strukturu. Vezmeme-li v úvahu, že se teoreticky každý druh motivantu může kombinovat s kterýmkoliv z ostatních, a to často i v obou slovosledných možnostech, dostaneme několik desítek možných způsobů motivace názvů zastávek MHD. (Z uvedeného důvodu jsme schéma č. 2 poněkud zjednodušili, při exaktním výčtu všech jednotlivých možností motivace by bylo toto schéma značně nepřehledné.)

Jako nejfrekventovanější druh motivantu se v názvech železničních stanic a zastávek uplatňuje oikonymum. V menší míře se ve srovnání s oikonymy objevují v názvech apelativa (resp. kombinace oikonyma a apelativa). Spíše marginální výskyt mají samostatně stojící anoikonyma, resp. kombinace oikonyma s anoikonymem (zvláště tehdy, pokud toto anoikonymum není v souladu s oficiální podobou motivujícího toponyma), dále ojedinělá je i kombinace oikonyma s urbanonymem, příp. oikonyma s logonymem. Slovosledná struktura názvů tohoto typu je ustálenější a pevnější. Na prvním místě vícesložkových názvů je zpravidla oikonymum, na

dalším místě pak buď také oikonymum (*Ústí nad Labem-Střekov*), nebo jiný druh motivantu (anoikonymum, urbanonymum, logonymum, apelativum).

Názvy zastávek MHD a železničních stanic a zastávek vykazují – jak už jsme naznačili výše – vysokou míru souvztažnosti s urbanonymy (názvy zastávek MHD) a s toponymi (názvy železničních stanic a zastávek). Názvy zastávek MHD bychom proto mohli označit jako *urbanonymní chrématonyma*, resp. *urbochrématonyma*, názvy železničních stanic a zastávek jako *toponymní chrématonyma*, resp. *topochrématonyma*. Za bázový komponent tedy v takovém případě považujeme člen *-chrématonyma*, neboť by se v takovém pojetí jejich statusu v onymické sféře primárně jednalo o názvy výrobků lidské činnosti, tj. o chrématonyma. Přední komponenty *topo- a urbo-* naznačují, že chrématonymický charakter těchto názvů je výrazně ovlivňován toponymií, resp. urbanonymií příslušné lokality (ponecháme-li ovšem stranou např. apelativa jakožto jeden z dalších významných motivantů tohoto typu onym). Budeme-li za základní status těchto jmen považovat jejich toponymický charakter, můžeme pro jejich označení použít buď víceslovné pojmenování *sekundární toponyma* (souvztažnost s „primárními“ toponymi je z takového explicitního a popisného pojmenování zřetelná), nebo terminologické složeniny s opačným komponentosledem než složeniny výše uvedené, tj. tedy *chrématourbanonyma* a *chrématotoponyma*.

Všechny uvedené terminologické názvy považujeme za teoreticky možné, akceptovatelné, terminologicky relevantní, byť zatím neuzařní, naznačující však ambivalentní charakter jejich i jimi pojmenovaných onymických objektů. Oba typy názvů (tj. názvy železničních stanic a zastávek a názvy zastávek MHD) lze tedy charakterizovat jako onyma přechodného typu, neboť oscilují mezi toponymickou a chrématonymickou sférou.

4. Závěr

Zabývali jsme se statusem a motivací názvů železničních stanic a zastávek. Z hlediska motivačního spektra převažují u tohoto typu názvů ve funkci motivantů oikonyma. V menší míře se v názvech uplatňují oikonyma v kombinaci s apelativy. Ostatní druhy motivantů se uplatňují jen marginálně. Spektrum motivantů názvů železničních stanic a zastávek vykazuje množství společných rysů, liší se však frekvencí jejich uplatnění.

Názvy železničních stanic a zastávek se vyznačují pevnějším slovosledem. Na prvním místě tohoto typu názvu je většinou oikonymum (jen ojediněle anoikonymum, za ním pak už zpravidla nenásleduje oikonymum), ostatní druhy motivantů jsou až na dalším místě. Názvy zastávek MHD mají naproti tomu proměnlivější slovoslednou strukturu.

Ukazuje se, že obě skupiny názvů mají přechodný charakter a obdobnou souvztažnost k převažujícímu druhu svých motivantů.

Literatura:

- Cestovný poriadok vlakov osobnej dopravy 2016/2017*. Bratislava: ŽSR, a. s., 2016. 230 s.
 České dráhy, a.s. *Předpis pro organizování a provozování drážní dopravy*. Praha: O11/1 DOP, 2001, s. 21.
Encyklopédický slovník češtiny. Praha: NLN, 2002. 640 s.
Jízdní řád 2017. Česká republika a mezinárodní spoje. Praha: SŽDC – státní organizace, 2016. 866 s.
 MITTER, P. 2012. Několik poznámek k sémantické klasifikaci urbanonym. In: *Jazyk, literatura, region* (sborník z mezinárodní konference). Ústí nad Labem: UJEP, 2012, s. 39 – 48.

- MITTER, P. 2012. Ke statusu a motivaci názvů zastávek MHD. In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. Zborník z 18. slovenskej onomastickej konferencie. Prešov: FF PU, 2012, s. 290 – 293.
- MITTER, P. 2015. Ke statusu, motivaci a funkcií názvů železničních stanic a zastávek v Banskobystrickém kraji. In: *Nová filologická revue*, roč. 7, 2015, č. 2, s. 41 – 50.
- MITTER, P. 2016. Ke statusu, motivaci a funkcií názvů železničních stanic a zastávek v Ústeckém kraji. In: *Acta onomastica*, LVI, 2016, s. 155 – 165.
- Slovník spisovného jazyka českého*. III. M–O. 2. vyd. Praha: Academia, 1989. 637 s.
- ŠRÁMEK, R.: Urbanonymie a urbonymie. In: *Onomastický zpravodaj ČSAV*, 31, 1990, s. 64 – 77.
- ŠRÁMEK, R.: *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1999, 191 s.
- Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*. Banská Bystrica – Bratislava: FHV UMB – JÚLŠ SAV, 1996, 285 s.

Summary

On the Status, Motivation and Functions of the Names of Railway Stations in the Czech Republic from the Synchronic Point of View

The study deals with the status and motivation of railway stations names and names of city bus transport stops. From the motivational point of view, place names predominate as motivants at railway station names. Their combination with appellatives is less frequented. Other kinds of motivants are used only marginally. The spectrum of motivants of the names of railway stations and public transport stops evinces a lot of common features; the only difference is just in the frequency of their use. The railway station names are distinguished by a firmer word order. On the first place of this type of names there is always a place name; other kinds of motivants are always on the next place. The names of public transport stops have more variable word order structure.

Keywords: proper name, railway station, motivation, function, onomastics

O nazwach brzydkich

PIOTR TOMASIK

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz (Polska)

Tematem artykułu jest analiza nazw wykraczających poza standardy estetyki, gorszących odbiorcę. Przedmiotem zainteresowania są rażące nazwy kreowane celowo. Autor poszukuje motywacji tego rodzaju onimów a przede wszystkim zastanawia się nad ich funkcją.

Słowa kluczowe: onomastyka, chrematonim, brzydki, odpowiedni, rażący, szokujący

Zaproponowane przeze mnie w tytule referatu wskazanie „nazwa brzydka” nie jest terminem naukowym ani określeniem pretendującym do takiego miana. Mam świadomość, że nie brzmi ono naukowo. „Nazwa brzydka” to określenie robocze, tymczasowe, stworzone na potrzeby niniejszej analizy. Określenie, które wskazywać ma pewną grupę onimów. Postaram się wyznaczyć obszar „nazw brzydkich”, tj. nazw rażących odbiorcę, budzących niekiedy jego wewnętrzny sprzeciw. Zamierzam zastanowić się nad funkcją tego typu onimów, sposobem i celowością ich powstania (kreacji). Dodatkowym celem analizy jest próba wyznaczenia pola badawczego przy użyciu kryterium estetycznego.

Co może być brzydkie? Prawdopodobnie każdy przedmiot można określić mianem brzydkiego. Określania tego używa się w języku potocznym nie tylko dla rzeczy materialnych, można przecież usłyszeć, że ktoś ma brzydki charakter, używa brzydkich wyrazów. Brzydki, czyli taki, który nie podoba się, nie spełnia pewnych oczekiwaniń, najczęściej natury estetycznej. Brzydki to taki, który nie odpowiada wybranym standardom, kanonem piękna (lub „nie-brzydoty”). Brzydki jest antonimem ładnego. Słownik języka polskiego PWN prezentuje dwie definicje słowa brzydki: 1. *taki, który się nie podoba*, 2. *zły pod względem moralnym* (Drabik et al., 2015). Jak postaram się pokazać, obie będą bliskie cechom analizowanych nazw.

Nazwy brzydkie wykraczają poza pewien stereotyp. Zjawisko gorszenia w języku i szerzej: w kulturze zauważone zostało już wcześniej (np. Skowronek et al., 2013). W niniejszym artykule koncentruję się na tego typu zjawisku w specyficzny wycinku języka – w nazwach własnych.

Poszukiwania nazw brzydkich prowadzić będę w grupie chrematonimów, w szerokim znaczeniu tego słowa. Interesować będą mnie nazwy nadane wytworom rąk ludzkich, które nie są na stałe osadzone w przestrzeni. Pominę jednak nazwy nieoficjalne, te bowiem ze względu na swój charakter przejawiają silne nacechowanie emocjonalne, „brzydota” w nich pojawia się znacznie częściej. Z moich rozważań wyłączam na razie nazwy osób (antroponimy) a w zasadzie szerzej - bionimy (bo pominę także imiona istot żywych). Nie będę na razie interesował się nazwami miejscowymi, toponimami. Takie ograniczenie powodowane jest tym, że moje dotychczasowe doświadczenie badawcze związane jest przede wszystkim z chrematonimami. Jest jeszcze jeden, ważniejszy, powód takiego wyłączenia. Pomijam w analizie nazwy inne niż chrematonimy ponieważ to właśnie chrematonimy są nazwami kreowanymi. W wypadku chrematonimów ważna (i jedynie nieznacznie ograniczona) jest pomysłowość autora, twórcy, kreatora nazwy. Antroponimy i toponimy są inne. Pierwiastek kreacyjny w wypadku wielu podgrup tych kategorii jest znacznie zredukowany. Oficjalne imiona miejscowości, imiona, nazwiska nierzadko zachowują w sobie archaiczne formy, które nie wszyscy użytkownicy języka dostrzegają. Takie archaiczne formy mogą powodować pozorną śmiałość (por. nazwa miejscowości *Swornegacie*, nazwisko żeń-

skie *Missala*). Nazw wywołujących niekiedy śmiech, zdziwienie czy niedowierzanie jest wiele. Problem poruszony został m.in. przez Mariusza Rutkowskiego (Rutkowski, 2002).

Spodziewam się, że wyznaczenie pola badawczego może być dosyć kłopotliwe. Z całą pewnością nie uda się wytyczyć ostrej i jednoznacznej granicy pomiędzy nazwami, które zaliczyć będzie (byłyby) można do grupy „nazw brzydkich” a tymi, które pozostaną poza tą grupą. Mówiąc o nazwach brzydkich mam na myśli takie, które są stworzone celowo. Interesować mnie będą „nazwy celowo brzydkie”.

Poza polem zainteresowania na pewno pozostaną więc nazwy, które swoją postać otrzymały w sposób niejako przypadkowy, takie, w wypadku których twórcy kierowali się jakś nadczną zasadą a powstałe twory są niejako konsekwencjami stosowania tej zasady. Mam tu na myśli także nazwy będące zbiegiem okoliczności. Podam kilka przykładów wyłączeń. Nazwa firmy *Zakłady mięsne Wojciech Dobija, Żywiec* wydaje się być nieszczęśliwym zbiegiem okoliczności. Pierwszym zjawiskiem wywołującym śmiech jest homonimia pomiędzy rzecznikiem pospolitym *żywiec* a nazwą miejscowości *Żywiec*. Także nazwisko właściciela *Dobija* wchodzące w skład nazwy jest tożsame z formą 3-os. l. poj. czasownika *dobijać*.

Podobnym przykładem jest nazwa salonów samochodowych w Toruniu i w Grudziądzu: *Autosalon Złomańczuk*. Użycie w nazwie salonu nazwiska zawierającego element *złom* wydaje się być nieszczęśliwym zbiegiem okoliczności. Każdy z kupujących udając się po nowy samochód liczy na to, że stanie się posiadaczem pojazdu o co najmniej dobrych parametrach eksploatacyjnych a nie takiego, który odznaczałby się parametrami poniżej przeciętnej, wadliwego, potocznie nazywanego złomem. W tym wypadku nadczną zasadą, którą kierowali się twórcy nazwy było dostosowanie się do modelu wykorzystującego w nazwie salonu samochodowego nazwiska właściciela (marka pojazdu+nazwisko właściciela). Potwierdza to obserwacja nazw punktów sprzedaży samochodów tej marki w innych częściach Polski.

Innym przypadkiem (jak się spodziewam: niezamierzonej śmieszności) jest nazwa i logo firmy Foto Szustow w Warszawie. Ze względu na zaprezentowaną na szyldzie zakładu łączną pisownię stosowaną w nazwie strony internetowej www.fotoszustow.pl w napisie odnaleźć zbitkę znaków *oszustow* mogącą wywoływać negatywne skojarzenia.

Druga kategoria nazw, którą chciałbym wyłączyć z analizy, to nazwy, opierające swoją śmieszność na zjawisku homonimii międzyjęzykowej. Przykładem może być marka sprzętu oświetleniowego *Osram*. To nazwa niemieckiej firmy przeniesiona z języka niemieckiego. Nie została ona ani utworzona ani zmodyfikowana na gruncie języka polskiego. Nadczną zasadą wydaje się więc być zachowanie oryginalnego brzmienia nazwy utworzonej od nazw dwóch pierwiastków chemicznych *osm* i *wolfram*. Skojarzenia z czynnością wydalania są tu zupełnie przypadkowe.

Takich przykładów międzyjęzykowej homonimii jest wiele. Odpowiedzialni za promocję i budowę marki muszą decydować, czy pozostać przy nazwie międzynarodowej mogącej być narażoną na pogardę, czy, kosztem obniżenia poziomu rozpoznawalności marki na rynku międzynarodowym, zaproponować lokalny ekwiwalent.

Założyłem, że interesować mnie będą nazwy „celowo brzydkie”. Konsekwencja badawcza wymaga więc wykluczenia z pola zainteresowań nazw niefortunnych, nieudanych, których jednak nie da się zaliczyć do dwóch opisanych wyżej kategorii. Mam tu na myśli nazwy, które sprawiają wrażenie nieprzemyślanych, takich, autorzy których nie zauważą śmieszności, brzydoty, pominieli jakiś aspekt czy skojarzenie. Klasycznym przykładem takiej nazwy nieprzemyślanej jest dla mnie bardzo często stosowana nazwa *Medea*. Bardzo często wyróżnik ten stosowany jest

w odniesieniu do aptek (np. Bydgoszcz, Inowrocław, Cieszyn). Nazwa na pierwszy rzut oka wydaje się spełniać wiele kryteriów dobrej nazwy handlowej – jest krótka, łatwa do wypowiedzenia, ma mitologiczne pochodzenie, zawiera pożądany w nazwie apteki (a kojarzący się z medycyną) element *med*. Jeśli jednak zwrócić uwagę na mit o Medei, która pożarła swoich synów, nazwa taka dla apteki, w której poszukuje się recepty na dolegliwości (ratunku) przestaje się podobać. Wydaje się jednak, że tylko niewielu użytkowników języka łączy nazwę *Medea* z imieniem greckiej bogini. W tym momencie, niejako na marginesie, wyrażę zainteresowanie badaniami dotyczącymi odbioru nazw własnych, sposobów ich odczytania przez adresatów. Jestem przekonany, że tego typu badania mogłyby być przydatne w językoznawstwie. Wydaje mi się, że podobnego rodzaju analizy przeprowadza się w marketingu, może wystarczy zaadaptować ich wyniki?

Oczywiście, trudno jest osądzać, co jest efektem niedopatrzenia a co jest zamierzonym efektem, rodzajem żartu językowego, gry z odbiorcą komunikatu. Opisując projektowaną przeze mnie kategorię nazw brzydkich odwołam się do, moim zdaniem, jasnych i czytelnych przykładów. Nie będę prezentował całego zbioru. W tej kategorii, można mówić więc o pewnym prototypie, o centrum i peryferiach. Z całą pewnością, powtórzę, nie można wytyczyć ostrych granic proponowanej kategorii.

Nazwa własna produktu zdecydowanej większości wypadków zdaje się podlegać pewnym zasadom marketingowym. Myślę tu o czynnikach pozajęzykowych, które wpływają na kształt nazwy i na jej odbiór przez adresata. Wśród takich czynników należy z pewnością wymienić krótkość, łatwość zapisu, łatwość zapamiętania i powtórzenia oraz wywoływanie przyjemnych skojarzeń. Wraz z gigantycznym przyrostem nazw firm i produktów, coraz ważniejszym czynnikiem wydaje się dążenie do tego aby nazwa w jakikolwiek sposób się wyróżniała spośród innych, aby przyciągała uwagę, aby była łatwa do odnalezienia w gąszczu innych. Sposobów takiego wyróżnienia jest wiele. Twórcy nazw korzystają z innych języków, budują nazwy zagadkowe, intrigujące, nawiązujące do archaizmów, często odwołują się do żartów i gier językowych. Czy stworzenie nazwy brzydkiej wpisuje się w te trendy? Jeśli tak, można byłoby postawić teorię, że w wypadku tego rodzaju tworów onimicznych dominującą wartością jest zwrócenie uwagi odbiorcy. Pozostałe czynniki, w tym estetyka, zdają się być drugoplanowe. Najważniejsze jest to, żeby nazwa się wyróżniała.

Mój artykuł ma charakter rozbudowanego pytania. Ponieważ sam mam jeszcze wiele wątpliwości, nie zamierzam przeprowadzać pełnej analizy onomastycznej zebranego materiału. Ograniczę się do kilku obserwacji.

Większość zebranych przeze mnie nazw odnosi się do pewnych grup obiektów. Wskazać można np. nazwy salonów tatuażu oraz nazwy zespołów muzycznych.

Interesujące pod tym względem bywają nazwy zespołów muzycznych wykonujących pewne gatunki muzyczne. Materiału badawczego dostarczył przegląd nazw kapel punk-rockowych. Tego typu onimy zostały już poddane analizie językowo-kulturowej (Czernek, 2013), dlatego ograniczę się tu jedynie do przedstawienia kilku wynotowanych przykładów: *Czarnobyl Zdrój*, *Dzieci gorszego boga*, *Nauka o Górnictwie*, *Śmierć Kliniczna*, *Vulgar*, *WC*, *Zabili mi żółwia*, *Zwłoki*.

Wśród wynotowanych nazw salonów tatuażu znajdują się *Antisocial* (Inowrocław), *Azazel* (Milanówek), *Dead Body Tatoo* (Włocławek), *Eviltattoo* (Kalisz), *Rectum* (Bytom), *Sauron* (Ruda Śląska). Brzydota nazw zdaje się być nieco zakamuflowana, ukryta. Prawdopodobnie związane jest to z faktem, że nazwy salonów tatuażu (w przeciwieństwie do nazw zespołów

muzycznych) wymagają urzędowej rejestracji, a w konsekwencji podlegają one rozmaitym prawnym ograniczeniom. Nie jest możliwe używanie słów wulgarnych i obraźliwych. Spodziewam się, że ta regulacja prawa w pewien sposób zaciera także granice kategorii, krępuje twórców. Wydaje mi się, że zaprezentowane nazwy są próbą „przemycenia” brzydoty. Nazwa *Anti-social* zdaje się promować wykluczenie społeczne, pewne odstawanie od ogółu społeczeństwa (ang. antisocial – aspołeczny, nietowarzyski). Na swojej stronie internetowej właściciele studia *Azazel* informują: „Według wierzeń hebrajskich Azazel to anioł, który odszedł z nieba, dołączając do stronników Lucyfera. Tradycja hebrajska mówi, że był on wynalazcą makijażu i białej broni. W jednym z filmów Azazel jest pokazany jako diabeł wchodzący przez skórę. I chyba o to właśnie chodzi...” (Azazel). Nazwa *Dead Body Tatoo* odsyła do śmierci, do martwego ciała (ang. dead body – martwe ciało, trup). Nazwa *Eviltatoo* powstała przy wykorzystaniu angielskiego słowa evil – зло. Szokująca może być także nazwa *Rectum* przywołującą wstydlową część organizmu człowieka, (rectum łac. odbytnica, prostnica). Onim *Sauron* wskazuje postać z mitologii J. R. R. Tolkiena, władcę mrocznej krainy Mordor. W wielu wypadkach efekt szokowania wzmacniony jest czynnikami pozajęzykowymi, jak np. logo firmy. Skrajnym wypadkiem, w mojej ocenie, jest strona internetowa studia *Dead Body Tatoo* (<http://deadbody.webd.pl/>) przepełniona symboliką krwi oraz prezentująca zakrwawione ręce niemowlęcia.

Pytanie o to, czy w wypadku przytoczonych powyżej nazw można mówić owiększej odwadze ich twórców na razie pozostawiam bez odpowiedzi.

Należy jednak zauważyć, że wśród nazw wskazujących studia tatuażu jest wiele nazw typowych, „tradycyjnych”, które nie wyróżniają się się pod względem motywacji spośród innych nazw firm i zakładów usługowych. Mam na myśli nazwy, których nie zaklasyfikowałbym do grupy nazw brzydkich. Wśród nich wyróżnić można nazwy odantroponomiczne wykorzystujące imiona i przesziska właścicieli lub osób wykonujących tatuaże (np. *Pylson Tatoo*, Warszawa, założycielem studia jest Robert Pylson), odtoponimiczne wskazujące adres, położenie (np. *Studio Dereniowa*, Warszawa, ul. Dereniowa 7) i inne. Uwagę moją zwróciła nazwa studia tatuażu *To Nie Boli Tatoo* (Bydgoszcz). Takie zróżnicowanie nazw pozwala wysnuć tezę o nastawieniu na klienta. Podążając tym tropem można byłoby wskazać studia „delikatne”, przeznaczone, jak się wydaje, dla kobiet oraz studia „ostre”, dla silniejszych mężczyzn. Nazwy tych drugich konotowałyby odwagę, męstwo, siłę charakteru swoich klientów. W tym kontekście konotację odwagi odnaleźć można w nazwie poznańskiego salonu tatuażu *Na czole se zrób* (sic!), która może być zachętą do postępowania wbrew opinii innych.

Nazwy brzydkie występują jednak nie tylko w tych dwóch kategoriach. Znaczna grupa wynotowanych przeze mnie onimów wskazuje także sklepy monopolowe. Przytoczę dwa przykłady z Łodzi: *Bełcik* (Bujal), *Kacuś*. Onimy te zdają się przewrotnie afirmować przykre dolegliwości występujące po nadmiernym spożyciu alkoholu¹. Afirmacji tej dopatruję się zarówno w wyniesieniu słów *belt* i *kac* do rangi wyraźnie eksponowanej nazwy oraz zastosowanie form deminutywnych mogących być próbą oswojenia lub potraktowania bełtu i kaca jako kolegów, kompanów. Podobny wydziałek zdaje się mieć nazwa *Promilek* (Złotów). Słowo *kac* jest źródłem motywacyjnym także nazw innych sklepów monopolowych, np. *Apteczka Kacyka* w Łodzi czy *Kac Vegas* w Tychach. W wypadku drugiej nazwy możliwe jest oczywiście odniesienie do polskiego tytułu filmu *Kac Vegas* (*The Hangover*, reż. T. Phillips, USA, 2009 r.).

¹ Możliwe jest także odczytanie nazwy *Bełcik* w powiązaniu z innym ze znaczeń słowa *belt* rejestrowanych przez Słownik języka polskiego: tj. belt – „marne wino” (Drabik et al., 2015).

Warta uwagi jest tożsama z imieniem mitycznego boga krainy zmarłych nazwa sklepu monopolowego *Hades* (Bydgoszcz). Należy podkreślić, że nazwa ta nie jest eksponowana na budynku (na elewacji znajduje się napis *Alkohole*), nie ma go ani na szyldzie, ani w logo. Nazwa *Hades* widoczna jest wyłącznie na paragonie kasowym, jaki otrzymują klienci, którzy dokonali zakupów. Prawdopodobne jest, że właściciel wycofał się z pomysłu nazywania swojej firmy w ten sposób i zlikwidował szyld prezentujący nazwę. Z jakichś powodów jednak (być może) nie chciał przerejestrowywać firmy, stąd konieczność ekspozycji nazwy na dokumencie kasowym.

Nieco inne spojrzenie na kategorię ładny-brzydkie zdają się mieć dzieci a raczej autorzy nazw skierowanych do dzieci. Bez wątpienia, wiele z nazw adresowanych do najmłodszych wymyślana jest przez specjalistów posiadających przygotowanie psychologiczne i pedagogiczne. Obserwując świat nazw „dla najmłodszych” można odnieść wrażenie, że wiele z tego rodzaju onimów oswaja dzieci z rzeczywistością, wprowadza w dorosłość w sposób pozwalający na otwartość, uniknięcie lęków czy fobii. Zaprezentowana tu teza to efekt jedynie pobicznej obserwacji. Z całą pewnością, obserwacja nazw skierowanych do dzieci jest ciekawym polem badawczym. Wróć jednak do swoich przemyśleń. Myśląc o nazwach „oswajających” czy „nie-winnie brzydkich” mam na myśli np. rosyjską markę lodów firmy Nestle Бон Пари: *Коулмарики* (Koszmariki). Tu ważnym elementem zdaje się być stosowanie form deminutywnych. Przejawia się to także w kreacji bohaterów bajek dla dzieci, np. duszek Kacper (Casper the Friendly Ghost, reż. Izzy Sparber, USA, 1945 r. i późniejsze, pol. Kacper i jego przyjaciele / Kacper i przyjaciele). W moje obserwacje wpisywać się może także prezentowany wczesnym latem 2017 r. plakat promujący film dla młodych widzów pt. *Gru, Dru i Minionki* (Despicable Me 3, reż. Kyle Balda, Pierre Coffin, USA, 2017 r.), którego bardzo wyraźnie eksponowane hasło głosi „Jak dobrze być złym”.

Zebrany materiał i jego obserwacje nie doprowadziły mnie do jednoznacznych wniosków. Na tym etapie badań mogę postawić jedynie następujące tezy:

Biorąc pod uwagę silną koncentrację „nazw brzydkich” jako wyróżników określonych grup obiektów, tj. zespołów muzycznych wykonujących pewne gatunki muzyki i salonów tatuażu można mówić o innym systemiewartości. Nazwy zdają się wpisywać w ten system. Są one odpowiednie (do wyznawanych systemów wartości), ukierunkowane na konkretnego odbiorcę. Znakomicie działają (tj. przyciągają a nie odpychają) w pewnym socjolekcie. W takim wypadku chyba nie można byłoby więc klasyfikować ich jako „nazw brzydkich”. Dla przedstawicieli określonych subkultur nazwy takie mogą być nośnikiem wartości. Pozostali użytkownicy języka widząc nazwę *Czarnobyl Zdrój*, *Dead Body Tato* i inne tego typu, mogą czuć się szokowani, zażenowani bądź znieśmaczeni. Z punktu widzenia marketingu (to odnosi się głównie do nazw salonów tatuażu, bo to są firmy usługowe) „nazwy brzydkie” wydają się wpisywać w potrzeby rynku.

Można więc założyć, że „nazwy brzydkie” nie istnieją, że nie ma poszukiwanej przeze mnie kategorii. Wówczas należałoby uznać, że wszystkie kreowane nazwy (wyłączając prawdopodobnie pomyłki i twory nieudane) skierowane są do jakiegoś konkretnego odbiorcy i trafiają w jego skalę wartości plasując się w niej możliwie wysoko. Takie traktowanie problemu kolejny raz podkreślałoby konieczność prowadzenia badań interdyscyplinarnych. Do analizy i opisu nazw niezbędna jest znaczna wiedza kulturoznawcza włączająca znajomość wartości różnych grup społecznych. Zaproponowane ujęcie problemu dowodziłoby także tego, że każda nazwa

skierowana jest bezpośrednio do jakiegoś adresata, jest klasycznym komunikatem ze sporym ładunkiem znaczeniowym.

Potwierdzeniem tezy o dopasowaniu nazwy do upodobań odbiorcy mogą być nazwy polskich połączeń kolejowych uruchamianych na czas festiwalu muzycznego Woodstock. Tego rodzaju pociągi dedykowane są uczestnikom wydarzenia muzycznego, widać to także w ich nazwach, zdecydowanie odmiennych i promujących inne wartości niż nazwy pozostałych połączeń kolejowych, np. *Pędząca Kłoda, Amelinium², Panczur Wędrowiec, Jabol Pank, Stalowy Pęcherz, Smutna Zośka, Ale Lipa³*. Nazwy takie, wydaje się, nie zachęcają do podróży zwykłego pasażera, co jest zgodne z założeniem przewoźnika. Do obsługi festiwalu przeznaczone były składy w gorszym stanie, mniej nowoczesne; takie, które nie były wizytówką przewoźnika. Nazwa połączenia kolejowego (w tym wypadku) jest więc wskazaniem na odbiorcę produktu.

Nawet przy przyjęciu założenia, że nazwy są ściśle ukierunkowane na odbiorcę, należy pamiętać, że ważną funkcją nazwy handlowej jest przyciągnięcie uwagi. Niektóre propozycje kreatorów nazw mogą być bardzo ryzykowne, zdają się balansować na granicy dobrego smaku. To może jednak okazać się kluczem do sukcesu marketingowego.

Literatura:

- AZAZEL, [cit. 2017-10-18]. Dostępne na internecie: <http://www.azazel.pl/milanowek/>.
- DRAPIK, L. – KUBIAK SOKÓŁ, A. – SOBOL E. – WIŚNIAKOWSKA, L. 2015. Słownik języka polskiego PWN, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2015. 1360 s.
- BUJAL, 07 zgłoś się, Bełcik, Kacuś. Barwny album sklepów monopolowych. In: Gazeta Wyborcza. Łódź [cit. 2017-10-18]. Dostępne na internecie: <http://lodz.wyborcza.pl/lodz/5,35136,19587828.html>.
- CZERNEK, P. 2013. Bunt w rytmie rocka, czyli o gorszących nazwach zespołów muzycznych. In: *Gorszenie w literaturze, języku, mediach i edukacji*. Ed. B. Skowronek – E. Rudnicka-Fira. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2013, s. 257 – 266.
- NIE POMALUJESZ [cit. 2017-10-20]. Nie pomalujesz! To je amelinium (to je aluminium!). Dostępne na internecie: <https://www.youtube.com/watch?v=t8lnCA8PHJM>.
- KRS-ONLINE [cit. 2017-10-20]. Krajowy Rejestr Sądowy. Wyszukiwarka podmiotów KRS. Dostępne na internecie: <http://www.krs-online.com.pl/apteczka-kacyka-krs-1394551.html>.
- RUTKOWSKI, M. 2002. Nomen omen – o przypadkach nazw „odpowiednich“. In: *Onomastica*, XLVII, 2002, s. 107 – 117.
- SKOWRONEK, B. – RUDNIKA-FIRA, E. (Ed.) 2013. *Gorszenie w literaturze, języku, mediach i edukacji*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2013. 270 s.

Summary

Pejorative Names

The subject of the article is the analysis of names that go beyond the standards of aesthetics and that embarrass the audience. What is the main interest here are shocking names created intentionally. The author seeks to determine the motivation behind this kind of onyms and, first of all, is concerned with their function.

Keywords: onomastics, chrematonym, brand name, ergonym, aesthetic, pejorative name, shocking name

² Nazwa nawiązująca do dostępnego w Internecie krótkiego filmu przedstawiającego wypowiedź mężczyzny znieksztalcającego słowo aluminium (Nie pomalujesz!). Zob. <https://www.youtube.com/watch?v=t8lnCA8PHJM>.

³ Omówieniu nazw pociągów specjalnych uruchamianych do obsługi festiwalu Woodstock zamierzam poświęcić osobne opracowanie.

Tendencje w tworzeniu nazw własnych powiązanych z życiem i funkcjonowaniem polskich seniorów w przestrzeni publicznej

EWA PAJEWSKA

Uniwersytet Szczeciński, Szczecin (Polska)

Celem tego artykułu jest przedstawienie charakterystycznych tendencji w tworzeniu nazw własnych powiązanych z życiem i funkcjonowaniem polskich seniorów w dyskursie publicznym. Nazwy te są nadawane przez twórców programów na rzecz aktywności i wsparcia seniorów, przez osoby zawodowo zajmujące się opieką nad osobami starszymi oraz przez samych seniorów organizujących swój czas wolny. Polscy seniorzy zamieszkują domy opieki społecznej, korzystają z programów pomocowych, przysługując im karty czy bilety uprawniające do różnego typu zniżek, działają uniwersytety trzeciego wieku, kluby seniora, organizowane są imprezy kulturalne i integrujące. Ma to odzwierciedlenie w nazwach własnych.

Kluczowe słowa: onomastyka, chrematonimia, motywacja onomastyczna, marketing w chrematonimii, seniorzy

Proces starzenia się społeczeństw postrzegany jest obecnie jako najważniejsze globalnie wyzwanie XXI wieku, przed jakim stają w wielu krajach ekipy rządzące¹. Badania nad *starością* nie są już wyłączną domeną demografów, socjologów, psychologów czy ekonomistów, ale budzą zainteresowanie przedstawicieli nauk humanistycznych. *Wielki słownik języka polskiego* pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego, dostępny w wersji elektronicznej i rejestrujący słownictwo współcześnie używane, definiuje *starość* jako: ‘ostatni okres w życiu człowieka, następujący po etapie dojrzałości – czas, kiedy człowiek jest stary’². *Starość* z uwagi na możliwe do wydzielenia grupy znaczeniowe można rozpatrywać w kontekście wieku, upływu lat i okresu życia. Proces terminologizacji przebiega więc stopniowo i nie można go uznać za skończony.

Określenie wieku, w którym zaczyna się starość, jest także rzeczą względną i zależną od uwarunkowań społecznych, kulturowych i ekonomicznych³. Joanna K. Wawrzyniak wskazuje na trudności z jednoznacznym wyznaczeniem daty początkowej tego etapu życia człowieka, ale w celu uporządkowania zakresu badań empirycznych przyjmuje, że: „W sensie jednostkowym za początek starości uważa się przekroczenie 60. roku życia (według postanowień Światowej Organizacji Zdrowia) lub 65. roku życia według ustaleń ONZ, a próg ten powiązany jest jednocześnie z osiągnięciem wieku emerytalnego w obecnie funkcjonującym ... systemie emerytalnym”⁴.

O tym, jak postrzegana jest starość w języku ogólnym, świadczyć mogą synonimy tego słowa. W 2005 roku ukazały się w Polsce dwa słowniki wyrazów bliskoznacznych. Wojciech Broniarek jako synonimiczne w stosunku do *starości* podaje następujące wyrazy – *sędziwy wiek, sędziwość, jesień/ wieczór/ zmierzch życia, matuzalemowe/ późne/ stare lata, emerytalny/*

¹ NOWIAK, W. 2015, *Starzenie się społeczeństw i migracja - dwa główne wyzwania Europy w II dekadzie XXI wieku. Czy jesteśmy gotowi na zmiany?*, „Rocznik Integracji Społecznej”. Nr 9, s. 91 – 108.

² http://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=15647&id_znaczenia=1783166&l=22&ind=0, [dostęp. 30. 04. 2017].

³ GOMÓŁA, A. RYGIELSKA, M. Ed. 2013. *Starość jako wyobrażenie kulturowe*. Katowice: Seria Wydawnicza „Historia i Teoria Kultury”, s. 267.

⁴ WAWRZYNIAK J. K. 2014. *Wymiar podmiotowy i społeczny starości*. In. *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej*. Ed. A. Chabior, A. Fabiś, J.K. Wawrzyniak. „Nowa Praca Socjalna”, 12, Warszawa, s. 21.

matuzalemowy/ podeszły/ poważny/ późny/ trzeci/ złoty⁵, a w słowniku pod redakcją Mirosława Bańki znajdujemy łańcuch synonimiczny – *piękny wiek, poważny wiek, późne lata, późny wiek, sędziwość, stare lata, jesień życia* (euf.), *trzeci wiek* (euf.), *wiek matuzalemowy, zgrzybiałość⁶*.

W Polsce w 2014 roku – według Głównego Urzędu Statystycznego – ponad 22 % mieszkańców miało więcej niż sześćdziesiąt lat, co w liczbach bezwzględnych stanowi około 8,5 mln⁷. Demografowie prognozują, że do 2050 roku takich osób będzie w naszym kraju już 40,4 %. To zmusza kolejne ekipy rządzących do przygotowania strategii pozwalających na skuteczne i satysfakcjonujące rozwiązywanie problemów starszych ludzi, które wynikają z konieczności podjęcia efektywnego leczenia, rehabilitacji, organizacji wypoczynku oraz nieprzerwanej aktywności w życiu społecznym. Zmiany w modelach funkcjonowania rodziny oraz wzrost możliwości społeczeństwa wymusza ponadto wypracowanie zróżnicowanych, profesjonalnych form opieki nad osobami starszymi.

W konsekwencji staje się ta grupa wiekowa pożądanym konsumentem dóbr i usług, a co za tym idzie jest przedmiotem rosnącego zainteresowania specjalistów od marketingu i reklamy.

Celem tego artykułu jest pokazanie, jak kształtuje się i utrwała wizerunek seniorów w polskim dyskursie publicznym na podstawie nazw własnych coraz liczniejszych obiektów, instytucji, programów rządowych i samorządowych, imprez kulturalnych. Przyjęto, że naturalnie wpisują się one w szeroko rozumiany dyskurs gospodarczy i publiczny, a kreacja osób w starszym wieku ma przede wszystkim charakter marketingowy. Celem aktu nominacji staje się głównie promocja usług lub idei, a jego twórcami są przede wszystkim konkretne osoby, które zawodowo opiekują się osobami starszymi, prowadzą prywatne i samorządowe domy opieki dziennej lub całodobowej, proponują różne programy zarówno na rzecz aktywności jak i wsparcia seniorów. Nazwy tego typu tworzą także same osoby starsze, które nazywają istotne dla siebie obiekty lub formy swojej aktywności. Nie można jednak odpowiedzialnie stwierdzić, czy wybór danej nazwy poprzedzony był badaniami rynku.

Możliwe jest tu założenie, że intencją kreatora nazwy jest wyeksponowanie funkcji perswazyjnej, która jest prymarna wobec funkcji informacyjnej. Ma ona bowiem przyciągnąć uwagę odbiorcy, konotować pożądane wartości, a także wzmacnić siłę oddziaływania za pomocą uaktywnienia pozytywnych emocji.

Nie wszystkie wartości są jednak elementem stałym w kulturze danego społeczeństwa. Mogą być zarówno mocno związane z tradycją i systemem uniwersaliów konkretnej społeczności, jak też mogą być elementem nowym w kulturze, który wynika z globalnych przemian dokonujących się na różnych płaszczyznach życia społecznego.

Pamiętać należy także, że seniorzy nie stanowią jednolitej grupy ani pod względem sprawności psychicznej i fizycznej, ani też sytuacji materialnej. W polskim społeczeństwie dominuje obecnie model małej rodziny, zanikają rodziny wielopokoleniowe. W dobie dominacji postaw konsumpcyjnych, postępu technologicznego, kryzysu wartości – stale zmienia się rola i miejsce starszego człowieka w rodzinie i społeczeństwie.

Na podstawie materiału onomastycznego wyeksponowanego za pomocą wyszukiwarki *Monko* Narodowego Korpusu Języka Polskiego warto zastanowić się nad odpowiedzią na py-

⁵ BRONIAREK, W. 2005. *Gdy Ci słowa zabraknie. Słownik synonimów*. Brwinów: Haraldson, s. 800.

⁶ BAŃKO, M. Ed. 2005, *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 755.

⁷ stat.gov.pl/.../gfx/.../ludnosc_w_wieku_60._struktura_demograficzna_i_zdrowie.pdf, [dostęp. 30. 04. 2017].

tanie, do jakich wartości odwołują się nazwy związane z szeroko rozumianym rynkiem usług dla osób starszych, a konsekwencji jak konceptualizowany jest człowiek stary, do którego ten przekaz jest kierowany. Przyjąć przy tym można, że komunikat kreowany jest zarówno przez ludzi młodych jak i przez starszych, którzy kierują się w tworzeniu nazw różnymi strategiami komunikacyjnymi. Wielu onomastów zwraca uwagę na trwały, interakcyjny związek nazw własnych, będących jedną ze składowych szeroko rozumianego systemu językowego z przestrzenią społeczną i komunikacyjną⁸. Tworzy się w związku z tym kontekst nazewniczy, który jest wyznaczony, jak o tym pisze Aleksandra Cieślikowa⁹, przez lokalizację w czasie i przestrzeni, uczestników aktu komunikacji, typ aktywności oraz przez cele, intencje i kompetencje użytkowników języka.

Stanisław Gajda wskazuje na potencjalną możliwość wyróżnienia dla nazw własnych trzech typów znaczeń, tj. onimycznych, etymologicznych i metaforecznych¹⁰. Szczególnie ta ostatnia grupa jest ciekawa z punktu widzenia kreowania wizerunku osób starszych poprzez adresowany do nich przekaz zawarty w nazwie własne. W języku ogólnym – według Małgorzaty Marcjanik – od początku XXI wieku językowy obraz człowieka starego ze względu na dominujący w dyskursie publicznym kult młodości składa się z większej liczby cech i wartości negatywnych niż pozytywnych¹¹. Socjolodzy mówią o zjawisku „niewidzialności starości”. Maciej Zdziarski natomiast zwraca uwagę na fakt, że istnieją dwa sposoby mówienia o starości. Pisze: „Jest język codzienny (z neutralną starszą osobą, starością, staruszkiem i wieloma określeniami deprecjonującymi – od starucha przez zgredę do starego dziada) i jest język odświętny, oficjalny. W tym ostatnim mieścimy i trzeci wiek, i jesień życia (koniecznie pogodną!), i seniora czy nawet nestora”¹². Idąc tym tropem sprawdzono występowanie nazw badanego typu w komunikacji sieciowej¹³.

Interesujący jest fakt, że nie znajdujemy nazw własnych z wyrazami pierwszego sposobu mówienia o starości, takich jak *staruszek*, *staruszka*. Stosunkowo rzadko pojawia się w nazwie także wyraz *babcia* i *dziadek*. W tej grupie przeważają te, które odwołują się do *babci*. Są to przykładowo takie nazwy jak:

- a. *babcia* + imię: *Babcia Agafia* (nazwa marki kosmetyków), *Babcia Jagoda* (linia herbat),
- b. *babcia* + nazwa etniczna: *Babcia Góralka* (apartament),
- c. atrybut + *babcia*: *Nasza Babcia* (przedszkole), *Stara Babcia* (pub), *Stara Babcia* (klub muzyczny),
- d. obiekt + D. lp. od wyrazu *babcia*: *Naleśniki Babci* (sklep internetowy),
- e. obiekt/święto/akademia + D. lp. od wyrazu *babcia* + imię: *Akademia Babci Nani* (prywatny żłobek), *Fundacja Babci Aliny* (fundacja na rzecz budowy hospicjum), *Kredens Babci Heli*

⁸ RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA, M. 2012. *Nazwy własne w przestrzeni społeczno-komunikacyjnej. Uwagi jazykoznawcy*. In. Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji 23, 2012, s. 355 – 363.

⁹ CIEŚLIKOWA, A. 2010. *Nazwy własne w kontekście społecznym w pracach Marii Malec i Kazimierza Rymuta*. In. *Nazwy własne a społeczeństwo*. Ed. R. Łobodzińska, t. 1, s. 13 – 22.

¹⁰ GAJDA, S. 2004. Nazwy własne. In. *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*. Ed. R. Mrózek, Katowice, s. 24.

¹¹ MARCJANIK, M. <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/O%20sposobach%20%20mówienia%20o%20starości.pdf>, [dostęp. 30. 04. 2017].

¹² ZDZIARSKI M. 2014. Codzienne i odświętnie narracje w sprawie starości. In. *O sposobach mówienia o starości. Debata. Analiza. Przykłady*. Ed. B. Szatur-Jaworska. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, s. 81.

¹³ Monco rejestruje zapisy w polskojęzycznych teksth zamieszczanych w sieci od 2010 roku.

(sklep z wyrobami ceramicznymi), *Kuchnia Babci Róży* (restauracja), *Pączkarnia Babci Jańci* (wytwórnia i sklep), *Pokój Babci Zosi* (apartament), *Specjał Babci Emilli* (przyprawa do białej kiełbasy),

f. obiekt + D. lp. od wyrazu *babcia* + nazwa mieszkanki: *Historyjki Babci Poznanianki* (Felietony Małgorzaty Jańczak czytane cyklicznie w Radiu Emaus),

g. czynność + przyimek u + D. lp. od wyrazu *babcia*: *Gościna u Babci* (gospodarstwo agroturystyczne),

h. obiekt + przyimek u + D. lp. od wyrazu *babcia* + imię: *Kuchnia u Babci Maliny*, (restauracja), *Odpust u Babci Anny* (święto regionalne), *Pokoje u Babci Marysi* (pensjonat),

i. przyimek u + D. lp. od wyrazu *babcia*: *U Babci* (pensjonat),

j. przyimek u + D. lp. od wyrazu *babcia* + imię: *U Babci Geni, U Babci Janki* (pensjonat),

k. przysłówka jak + przyimek u + D. lp. od wyrazu *babcia*: *Jak u Babci* (złobek),

l. obiekt + przysłówka jak + przyimek u + D. lp. od wyrazu *babcia*: *Willa jak u Babci* (pensjonat),

m/ nazwa czynności + przyimek do + D. lp. od wyrazu *babcia*: *Wyprawa do Babci* (gra planszowa).

Wyrazy *babcia* i *dziadek* wystąpiły jednocześnie w następujących nazwach: *Dzień Babci i Dziadka* (święto), *Kącik Babci i Dziadka* (projekt, fundacja), *Latające Babcie i Dziadek* (projekt dla seniorów), *Laurka dla Babci i Dziadka* (projekt), *Piosenka dla Babci i Dziadka* (konkurs dla dzieci), *Prezenty dla Babci i Dziadka* (warsztaty dla dzieci i dziadków), *Dziadka i Babcię Mieć* (konkurs recytatorski), *Kocham Dziadka, Kocham Babcię* (impreza w teatrze lalek dla dzieci i dziadków), *Odblask dla Dziadka i Babci* (projekt).

Wyraz *dziadek* wystąpił samodzielnie w badanym materiale tylko trzy razy, tj. *Dziadek* (spektakl teatralny), *Dzień Dziadka* (święto), *Opowieści Dziadka Barnaby* (spektakl teatralny).

Potoczne określenie starszej kobiety *babka* wystąpiło tylko raz w nazwie *Aktywne Babki* (klub starszych pań)¹⁴, raz wystąpił też wyraz regionalny określający starszego/starego mężczyznę *starzyk – Dom dla Osób Starszych Starzyk*.

Należy więc przyjąć, że leksyka z nieoficjalnego, kolokwialnego rejestru polszczyzny ogólniej jest stosunkowo rzadko wykorzystywana do tworzenia nazw własnych.

Przechodząc do drugiego sposobu, który wyróżnił Zdziarski można ustalić najczęstsze grupy wyrazów służących do tworzenia nazw własnych. Podstawowym wyrazem służącym do konstruowania nazwy własnej jest *senior* i tworzone od niego derywaty typu *senioralny*. Na tej podstawie tworzone są przede wszystkim nazwy domów opieki dla osób starszych, nazwy projektów samorządowych czy rządowych kierowanych do seniorów, nazwy produktów dla osób starszych, nazwy klubów, nazwy imprez, akademii i uniwersytetów. Bardzo rzadko mamy nazwy bez dodatkowych określeń typu: *U Seniora* (nazwa restauracji), *Nestor* (nazwa restauracji, baru księgarskiego, domu seniora, biura rachunkowego, sklepu internetowego, projektu domu, ośrodka wypoczynkowego, restauracji, biura brokerskiego, hotelu, pensjonatu, fundacji, konta bankowego, biura rachunkowego, agencji nieruchomości, statku, krajowego centrum opieki,

¹⁴ W tym przykładzie mamy udaną grę słów. *Wielki słownik języka polskiego* pod red. P. Żmigrodzkiego podaje osiem definicji wyrazu *babka*. Trzy pierwsze to: krewna ‘matka ojca lub matki’, staruszka ‘starsza kobieta’, kobieta ‘kobieta uważana przez mówiącego za miłą i sympatyczną’. Patrz: http://wsjp.pl/index.php?id_hasla=5053&ind=0&w_szukaj=babka [dostęp. 20. 04. 2018].

biurka, targów, telefonu dla starszych osób, kolekcji ubrań, sklepu, stelażu do łóżka, mebla – stolika kawowego, nazwa pasztetu), czy też derywaty od wyrazu *senior*, np. *Seniorowo* (dom opieki).

Bardzo liczną grupę stanowią domy opieki nad osobami starszymi, których nazwy zaczynają się od wyrażenia z rzecznikiem *dom* (rzadko innym jak *dwór*, *pałac*, *rezydencja*, *apartament*, np. *Dwór Seniora*), czyli *Dom Opieki*, *Dom Seniora*, *Dom dla Seniora*, do którego dodawane są dalsze człony nazwy własne. To one są istotnym elementem konotacji tej grupy wiekowej w Polsce. W badanym materiale wystąpiły też nieliczne nazwy własne zawierające rozbudowaną konstrukcję z wyrażeniem *dom starości*, tj. *Dom Samotnej Starości „Nazaret”* (prowadzony przez siostry nazaretanki), *Dom Spokojnej Starości Ostoja*, *Dom Ufnej Starości*, *Dom Spokojnej Starości Seniora pod Lipami*, *Dom Pogodnej Starości Forsycje*.

Stosunkowo nieliczną grupę stanowią także nazwy własne, w których przed wyrażeniem *dom seniora*, *dom opieki* występują atrybuty, np. *Radosny Dom Seniora*, *Leśny Dom Seniora* oraz te, w których przydawka dopełniaczowa określa dodatkowo przydawka przymiotna, np. *Dom Pogodnego Seniora*, *Dom Aktywnego Seniora*.

Poniżej przedstawione jest zestawienie struktur w nazwach domów opieki nad seniorami, w nazwach klubów, akademii, uniwersytetów i szkół dla seniorów. Przykłady dostępne były na stronach internetowych, które reklamowały różne formy działalności, których odbiorcami były osoby starsze.

A. domy opieki/ domy seniora (DO/DS).

A.1. DO/DS + nazwa własna.

a. NW to transonimizowana nazwa miejscowości:

- DO/DS+ nazwa miejscowości np. *Drachowo*, *Droginia*, *Grzybowo*, *Jaso*, *Karpiny*, *Lublewo*, *Pokrzywno*, *Rotmanka*, *Stare Jabłonki*, *Zakoniczyn*,
- DO/DS+ przyimek *w* + nazwa miejscowości, np. *w Cybince*, *w Gdyni*, *w Konstancinie*, *w Orłowie*, *w Przemyślu*, *w Rugii*, *w Warszawie*, *w Ząbkowicach*,
- DO/DS + nazwy z derywatami od nazw miejscowych, np. *Stępniczanka*, *Tucholanka*.

b. NW to transonimizowane imię/imiona:

- DO/DS + polskie imiona w formie oficjalnej, np. *Grażyna*, *Honorata*, *Iwona*, *Joanna*, *Maria*, *Stefania*, *Zofia*, *Zdzisław*, *Jadwiga i Wacław*,
- DO/DS + imiona obce w formie oficjalnej, np. *Henry*, *Laurentius*, *Marion*, *Rafael*, *Ricardo*, *Victoria*,
- DO/DS + polskie imiona w formie zdrobniałej lub spieszzonej: *Grześ*, *Jędrek*, *Jędrus*, *Kalinka*, *Ludwisia*, *Marysienka*, *Staś*,
- DO/DS + imię obce w formie zdrobniałej, np. *Daisy*¹⁵,
- DO/DS + przyimek u + imię, np. *u Ani*,

c. NW zawiera imię i nazwisko:

- DO/DS+ *Ireneusz Bukowy*, *Katarzyna Jagielska*, *Krupa Katarzyna*,
- DO/DS + im. + nazwy patronów: *im. A. Alzheimera*, *im. A. Chmielowskiego*, *im. Adama Pliszewskiego*, *im. Bł. Edmunda Bojanowskiego*, *im. Jacka Kuronia*, *im. Dr Leona Szumana*, *im.*

¹⁵ Imię *Daisy* ma asocjację z tytułem filmu *Wożąc panią Daisy* z 1989 roku w reż. Bruce'a Beresforda.

Florentyny Malskiej, im. Gen. Mieczysława Boruty-Speichowicza, im. Józefa Gawła, im. Józefa Żurawia, im. K. Jaworka, ks. Kardynała Józefa Glempa, im. Ks. Popiełuszki, im. Ks. Prałata Bujaka, im. Ks. Stanisława Wyszyńskiego, im. Macieja Rataja, im. Marie Juchacz, im. Wandy Oledzkiej, im. Papieża św. Jana Pawła II, im. Św. Ojca Pio, im. Roba Inja, im. Sue Rider, im. Św. Salezego, im. Wiktorii Michelisowej, im. Władysława Godynia,

d. NW w postaci nazwiska:

- DO/DS + nazwisko pojedynczej osoby, np. *Lasota*,
- DO/DS + nazwisko małżonków lub rodziny, np. *Czarnecki*,
- DO/DS + przyimek *u* + nazwisko małżonków lub rodziny, np. *u Stępińów*,
- e. NW jako nazwa firmy, która jest właścicielem domu:
- DO/DS + np. *Dalfas, ELMED, JOVIMED, TIM*,
- f. NW wykazuje związek z geografią:
- DO/DS + sama nazwa geograficzna, np. *Dolomity, Dolina Słupi, Edessa, Edo*,
- DO/DS + przyimek *w, nad* + nazwa geograficzna, np. *nad Liwcem, nad Płonką, w Dolinie Zagórzanki, w Górzach Sowich, nad Świdrem*,
- (DO/DS) + nazwa geograficzna w funkcji atrybutu+ określenie odwołujące do obiektu/odwołanie do czasu: *Mazurska Zagroda, Ostoja Kaszubska, Tatrzanska Jesień*,
- DO/DS + derywat od nazwy geograficznej: *Roztocznik*,
- g. NW jako nazwa ulicy:
- DO/DS + przyimek + nazwa ulicy, np. *na Leśnej*.

Nazwy tej grupy w pierwszej części odnoszą się do seniora lub informują, że jest to dom opieki, w drugiej części przekazują информацию o lokalizacji ewentualnie o właścicielu takiego ośrodka. Jest to informacja czysto pragmatyczna w pierwszym wypadku, w drugim można mówić o konotacjach pozytywnych, bo nazwanie po imieniu osoby prowadzącej dany dom wprowadza atmosferę poufałości, sprawia wrażenie bliskości, a co za tym idzie konotuje dobrą opiekę, troskę o osobę starszą. Najliczniejsza była w tym wypadku grupa nazw z segmentem konkretnie lokalizującym, chodziło zawsze o miejscowości. Podanie nazwy miejscowości ma też dodatkowy aspekt pragmatyczny, łatwiej wyszukać za pomocą Internetu najbliższy położony dom, świadczący usługi opieki dla seniorów. W nazwach z komponentem patronimicznym najczęściej wskazuje się na księży, świętych i osoby, które zasłynęły z działalności charytatywnej.

A.2. DO/DS + składnik, który nie jest nazwą własną.

a. DO/DS + nazwy roślin:

- DO/DS + nazwa drzewa: *Akacja, Buk, Dąb, Dęby, Jawor, Jedlina, Modrzew, Klon, Smrek, Sekwoja*,
- DO/DS + przyimek *pod, za, w, przy* + nazwa drzewa/drzew, np. *pod Dębem, pod Dębami, pod Jesionami, pod Klonami, pod Modrzewiami, pod Sosnami, za Sosnami, pod Wierzbami*,
- DO/DS + przyimek *pod, w, przy* + obiekty, będące nazwami zbiorami roślin, np. las, gaj, park, ogród: *pod Jaworzynką, przy Lesie, w Ogrodach*,
- DO/DS + przyimek + atrybut + nazwa drzewa/drzew, np. *pod Złotym Dębem*,
- DO/DS + atrybut od nazwy drzewa/wyrażenie przyimkowe z nazwą drzewa+ obiekt, np. *Akacyjowa Zagroda, Sosnowa Aleja, Pałacyk pod Dębami*,
- DO/DS + przymiotnik od nazwy drzewa/ rośliny + obiekt, będący zbiorem roślin, np. las, gaj, park, ogród: *Dębowy Gaj, Leśny Gaj, Olive Garden* (ang. ‘ogród oliwny’),

- DO/DS + przymiotnik + obiekt, będący zbiorem roślin, np. las, gaj, park, ogród: *Złoty Las, Słoneczny Las,*
- DO/DS + nazwy innych roślin niż drzewa, np. *Alpinia, Aster, Forsycje, Jaśmin, Kalina, Niezapominajka, Orchidea, Peonia, Rokitnik, Róża, Słoneczniki, Stokrotka,*
- DO/DS + nazwy zbiorów roślin, które określają inne obiekty, np. *Leśny Dom, Parkowy Dworek, Leśne Wrota,*
- DO/DS + przymiotnik od nazwy innych roślin niż drzewa, np. *Lawendowy, Różany, Wrzosowy,*
- DO/DS + przymiotnik od nazwy zbiorów roślin, które są określeniami stanów, np. *Leśne Zaczosze, Leśny Azyl, Sielanka Leśna,*
- DO/DS + przymiotnik + nazwa rośliny: *Jesienna Róża, Srebrna Magnolia, Złote Liście,*
 - b. DO/DS + nazwy zwierząt:
- DO/DS + nazwa ptaków, np. *Czyżyk, Gwarek,*
- DO/DS + nazwa ssaków, np. *Mors,*
 - c. DO/DS+ nazwy innych obiektów przyrodniczych:
- DO/DS + *Jantar, Bursztynowy, Bursztyn, Perła,*
 - d. (DO/DS) + nazwy topograficzne:
- DO/DS + *Laguna, Oaza,*
- DO/DS + konstrukcje z przyimkiem *pod, za, w, przy* + obiekt topograficzny, np. *nad Jarem, nad Jeziorem, na Polanie, nad Potokiem, na Skarpie, nad Strumykiem, nad Zalewem,*
- DO/DS + konstrukcje z atrybutem obiektu topograficznego, np. *Piękny Brzeg,*
 - e. DO/DS + nazwy osób:
- DO/DS + nazwa osoby (najczęściej zawód) w M. lp. lub w D. lp., np. *Emeryta, Chemik, Nauczyciel, Naftowca, Aktora, Muzyka, Włókniarz,*
 - f. DO/DS + nazwy obiektów:
- DO/DS + nazwa obiektu, np. *Barka, Filizanka, Hamernia,*
- DO/DS + przyimek *w, pod* + nazwa obiektu, np. *w Pałacu, pod Wieżą,*
- DO/DS + przymiotnik + nazwa obiektu, np. *Biały Dworek, Słoneczny Dom, Parasol, Słoneczne Tarasy, Słoneczna Rezydencja,*
 - g. DO/DS + nazwy zjawisk natury:
- DO/DS + nazwy zjawisk natury, np. *Tęcza, Jutrzenka,*
- DO/DS + przymiotnik od nazwy zjawiska + obiekt: *Tęczowa Dolina,*
- h. DO/DS + nazwy asocjacyjne:
 - Grupa ta jest stosunkowo złożona formalnie, z tego też względu podane zostaną podgrupy wyłącznie według głównego komponentu asocjacyjnego:
 - h. 1. asocjacje ze słońcem:
 - DO/DS + *Słoneczny Stok, Promyk, Słoneczny Las, Słoneczny Dom, Słoneczko, Słoneczny Parasol, Słoneczne Tarasy, Słoneczna Rezydencja*
 - h. 2. asocjacje z takimi stanami ducha, jak spokój, cisza, ukojenie, bezpieczeństwo:
 - DO/DS + *Bursztynowe Zaczosze, Dom Zdrowia i Spokoju, Idylla, Jagodowe Zaczosze, Leśna Oaza Seniora, Leśna Przystań, Leśny Azyl, Leśne Zaczosze, Oaza, Oaza Spokoju, Ostoją, Ostoją Pokoju, Piano, Przystań, Przystań pod Dębami, Sielanka, Sielska Osada, Spokojna Przystań, Ukojenie, Zakątek, Złota Ostoją,*
 - h. 3. asocjacje z pogodą ducha:

– DO/DS + *Afirmacja Życia, A w sercu maj..., Hilaris* (od łac. ‘wesoły, życzliwy’), *Majowy Sen, Miracle* (ang. ‘cud’), *Nadzieja, Pogodnego Seniora, Promień Życia, Radość, Romantica, Spełnione Marzenie, Radość*,

h. 4. asocjacje z opiekuńczością, troską, pomocą:

– DO/DS + *Arka, Bez Barier, Bona, Dom z Sercem, Domek z Sercem, Etola, Mecenat, Niebieski Parasol, Opieka, Opiekuńczy Dworek, Opieka i Zaufanie, Opoka dla Seniora, Plaster Miodu, Pod Skrzydłami, Pomocna Dłoń, Przyjaznych Serc, Remedium, Troska, Tutela* (łac. ‘opieka’), *Ufnej Starości*,

h. 5 asocjacje z miłosierdziem:

– DO/DS + *Dar Serca, Samarytanin, Złote Serca*,

h. 6. asocjacje z domem, domowym zaciszem, rodziną:

– DO/DS + *Cztery Kąty, Dobry Dom, Domowe Zacisze, Drugi Dom, Familia, Gniazdo Rodzinne, Nasz Dom, Przy Kominku, Radosny Dom, Twój Domek, Wśród Swoich, Sami Swoi, Zapiek*.

h. 7. asocjacje z ostatnim etapem życia:

– DO/DS + *Herbaciane Popołudnie, Jesień Życia, Pogodna Jesień, Pogodnej Jesieni, Port, Spokojnej Jesieni, Złota Jesień, Złoty Wiek, Złotego Wieku*,

h. 8 asocjacje z aktywnością:

– DO/DS + *Aktywni Zawsze, Aktywnego Seniora, Altera Vita, Vital, Senioractive, Dom Seniora Młodzi Duchem, Wigor, Dziennej Aktywności Seniora, Feniks*,

h. 9. asocjacje z klasycznymi określeniami starości:

– DO/DS + *Matuzalem, Nestoria, Nestor, Seniorówka*,

h. 10. asocjacje z rajem:

– DO/DS + *Eden, Olimp, Przedsionek Raju, Paraiso* (hiszp. ‘raj’), *Rajski Domek*,

h. 11. asocjacje z chrześcijaństwem:

– DO/DS + *Archaniola Michała, Betania, Siostry Serafitki, Sióstr Małych Misjonarek Miłosierdzia, św. Antoniego, św. Barbary, św. Brata Alberta, św. Elżbiety, św. Józefa, św. Wincentego a Paulo, Sióstr św. Elżbiety, Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek od Cierpiących, Zgromadzenia Córki Świętego Kamila*,

h. 12. asocjacje z patriotyzmem, ojczyzną:

– DO/DS + *Biały Orzeł, Kombatant, Weterana Walki i Pracy, Piastów Gród*,

h. 13. asocjacje z luksusem, elitarnością:

– DO/DS + *Angel Care, Aurum Vitae Residence, Comfort Life, Comfort Place, Elite Prestige, Florans, Hosper Hospiti Sacer, Geravita, Goldental, Gold, Senior Apartments, Seniormed, Seniovita, Veni, Vidi, Vici, Villa Bona*,

h. 14. grupa stanowiąca nazwy z komponentem lokalizującym + zielony:

– DO/DS + *Zielony Dworek, Zielony Kącik, Zielona Kraina, Zielone Wzgórze, Zielony Zakątek*.

Okręšeniem pożądany w wyekscerpowanych nazwach jest życie w otoczeniu przyrody. Konotuje to tesknotę ludzi starszych do spokoju, jaki daje kontakt z naturą.

W odniesieniu do nazw asocjacyjnych można stwierdzić, że kierowane są do odbiorcy, który ceni sobie kontakt z przyrodą, spokój, ma mieć poczucie bezpieczeństwa. Wiele nazw przywołuje skojarzenie z realnym ciepłem (np. *Słoneczny Dom, Promyk, Przy Kominku*) oraz z ciepłem emocjonalnym, domem, w którym niczego nie trzeba się obawiać, np. *Drugi Dom, Wśród Swoich, Cztery Kąty*. W polskiej przestrzeni społecznej ważne są też osoby, które

stały się patronami domów opieki nad seniorami. Większość z nich to postaci historyczne, które zasłużyły sobie na pamięć ze względu na zaangażowanie w pomoc dla osób potrzebujących. Wiele jest też nazw związanych z powszechnie w Polsce wyznawaną religią – katolicyzmem. W związku z tym patronami mogą być święci, błogosławieni, ale także w nazwach zawarta jest informacja, że dom prowadzą np. siostry zakonne konkretnego zgromadzenia. Świadczy to o tym, że z jednej strony osoby starsze są katolikami, z drugiej zaś, że instytucja, jaką jest Kościół, prowadzi domy opieki nad osobami starszymi. Niewiele jest nazw o archaicznym już stosunku do ludzi starszych, który wpisany jest w dyskurs religijny, np. *Miłosierdzie, Dar Serca*. Stosunkowo nieliczna jest grupa nazw, które wskazują na preferowaną wartość, jaką jest aktywność, np. *Wigor*. Nie dziwią nazwy odnoszące się do ostatniego etapu życia. Wpisują się one w oficjalną konwencję mówienia o starości. Są ogólnie przyjętymi eufemizmami, np. *Złota Jesień*. Ciekawą grupę stanowią nazwy dystansujące się do procesu starzenia się, np. *A w sercu maj....*

Niewiele jest nazw, które wprost odnoszą się do podeszłego wieku, a mają motywację kulturową, np. *Matuzalem*. Nowością są nazwy, które są w drugim członie zapożyczeniami-cytatami z języków obcych (angielskiego, ale także z łaciny czy greki). Nazwy te są zrozumiałe dla osób wykształconych. Mają charakter silnie perswazyjny, gdyż poprzez użytą leksykę wskazują na ekskluzywny, prestiżowy charakter nazwy. Ich celem jest pozyskanie zamożnego klienta.

Niewiele jest już domów, które w nazwie mają informację, że są domami dla osób należących do danych zawodów. Domy te istniały w okresie PRL. Po zmianie systemowej ich liczba znacznie zmalała.

B. Nazwy klubów seniorki (KS).

Nazwom klubów przyświecają inne motywacje. Przede wszystkim są to nazwy, które tworzone były przez osoby aktywnie w nich działające. Można powiedzieć, że seniorzy są w nich gospodarzami, a nie potentami.

B.1 KS + komponent, który jest nazwą własną.

a. KS + nazwa geograficzna:

– KS + nazwa miejscowości/dzielnicy/osiedla/ulicy, np. *Bachorne Nowe, Białe Zagłębie, Cybinka, Drzeń, Głusk, Grodzisko, Kamień, Łysica-Żubry, Międzychód, Młyniec, Morena Ochota, Oksywie, Orłowo, Orunia, Owocowa, Pogodna, Raszyń, Sołacz, Trynek, Ursus, Wierzbak, Witomino, Zazamcze, Złotowo*,

– przymiotnik od nazwy miasta + KS, np. *Jastrzębski, Kołobrzeski*,

– KS + przyimek + nazwa dzielnicy/ rzeki/jeziora, np. *na Zegrzu, nad Bobrem, nad Wkrą, w Orzyszu, w Ryjewie, z Jaszkowej Dolnej*,

– KS + przyimek *w* + nazwa miejscowości/dzielnicy/osiedla + nazwa klubu, np. *W Witkowicach „Pod Złotym Dębem”, W Zielonej Górze „Relaks”*,

– KS + nazwa regionu, np. *Kujawy, Roztocze*,

b. KS + nazwa osobowa (nazwisko, imię):

– KS + nazwisko, np. *Korona*,

– KS + imię, np. *Agatka, Bartosz, Marysieńka*,

– KS + przyimek *u* + imię, np. *U Szymona*,

– KS + nazwisko lub imię osoby historycznej, np. *Kopernik*,

c. KS + nazwa patrona:

- KS + konstrukcja nazwy patronackiej, np. *św. Ojca Pio, im. Grota Roweckiego*,
- d. KS + nazwa zakładu pracy:
- KS + nazwa zakładu pracy, np. *Politechniki Wrocławskiej, ZZG KWK „Staszic”, ZZ „Przeróbka”*,
- e. KS + nazwa typu chrematonimicznego:
- KS + nazwa chrematonimiczna, np. *Praha* (kino w Warszawie), *Slowianin* (ośrodek kultury), *Wersalik* (nazwa ośrodka kultury), *Slowianin* (spółdzielnia mieszkaniowa),
- f. nazwa od skrótu nazwy własnej:
- KS + nazwa będąca skrótem nazwy własnej, np. *Okatik* (Okręgowy Klub Aktywności Twórczej i Kulturalnej),
- g. KS + nazwa konotująca kulturowo:
- KS + nazwa mitologiczna, np. *Feniks, Nike, Prometeusz, Remus, Wars i Sawa*,
- KS + nazwa konotująca nazwy historyczne, np. *Piast*.

B.2. KS + element dodatkowy.

a. KS + nazwa roślin:

- KS + nazwa drzewa/ innej rośliny, np. *Astry, Bratek, Brzozy, Gardenia, Jarzębina, Jarzębinka, Magnolia, Niezapominajka, Rozmaryn, Róża, Ruta, Stokrotka, Szarotka, Tulipan, Wrzos*,
- KS + przymiotnik + roślina/ część rośliny, np. *Złoty Liść*,
- KS + zaimek + nazwa drzewa/drzew, np. *pod Cisem, pod Świerkami*,
- b. KS + nazwy osób:
- KS + nazwa osoby, np. *Jubilaci, Piastun, Przyjaciele, Przyjaciół Seniora, Senior, Seniorek*,
- KS + nazwa mieszkańców motywowana nazwą regionu/miasta/osiedla, np. *Bamberka, Brodniczanka, Budzewiaki, Cisowianie, Cybinianka, Giszowianki, Janowiacy, Łojewianie, Makowianka, Muchoborki, Ornecianie, Pokrzydowianki*,

c. KS + nazwa miejsca:

- KS + przyimek + nazwa miejsca, np. *pod Aniołami, pod Dzwonnicą, pod Niedźwiadkiem, u Salezjanów*,
- d. nazwy asocjacyjne:

- KS + nazwa konotująca ostatni okres w życiu człowieka, np. *Babie Lato, Barwy Jesieni, Jesienne Kwiaty Jesień, Kolorowa Jesień, Pogodny Zmierzch, Pięćdziesiątka, Róże Jesieni, Srebrna Nić, Srebrny Włos, Trzecia Zmiana, Złota Jesień*,
- KS + nazwa konotująca aktywność, np. *Centrum Aktywnego Seniora 60+, Młodzi duchem, Odnowa, Relax, Senior Potrafi, Senior Przyszłości, Wigor, Zawsze Młodzi, Wola*,
- KS + nazwa konotująca spokój, ciszę, miejsce ukojenia, np. *Ostoja, Nadzieja, Raj, Spokojna Przystań, Sielanka*,
- KS + nazwa konotująca radość, wesły tryb życia, pogodę ducha, np. *Biesiada, Radość, Uśmiech, Zdrówko, Uśmiechaj Się, Melodia, Pod Zdrówkiem, Wesoła Majówka, Wieczni Chłopcy, Pogodny Zmierzch, Słoneczna Jedynka, Jutrzenka, Wesolą Paczką*,
- KS + nazwa konotująca ciepło (też serdeczność), np. *Gorące Serca, Iskierka, Płomień, Promyk, Słoneczko, Słońce*,
- KS + nazwa konotująca rodzinę, dom, przyjacielskie stosunki, zaufanie, np. *Dom, Jak w Rodzinie, Jutrzenka, Przy kominku, Przyjaciele, Rodzina, Rodzinka, Wielka nadzieja*,
- KS + inne, np. *Bursztyn, Cystersi, Legenda, Nowa, Pelikan, Szmaragdy*.

W tej grupie najliczniejsze są nazwy, które wskazujące na lokalizację klubu oraz nazwy asocjacyjne. Kluby są miejscem spotkań, organizacji różnego typu imprez kulturalnych, sportowych itp.

C. Nazwy akademii seniora (AS).

C.1. AS + składnik będący nazwą własną:

- AS + określenie od nazwy miejscowości/ regionu, dzielnicy, np. *Bemowska, Bielska, Chorzowska, Gdańska, Jarosławska Akademia Bezpiecznego Seniora, Mazowiecka, Nowohucka, Bałuty*,
- AS + przyimek + nazwa miejscowości, dzielnicy, np. *w Skolwinie*,
- AS + nazwa ulicy, instytucji, np. *Dom nad Strumykiem, Atrium*,
- AS + nazwa + firmy/ restauracji, np. *Caffe 60+, Energa*.

C.2. AS + składnik niebędący nazwą własną:

- AS + konotacje ze zdrowiem fizycznym i psychicznym, np. *Twórczego, Zdrowego i Sprawnego, Zdrowego, Rozwoju Zdrowego Przedszkolaka i Seniora, Szczecin Aktywni po 50tce*,
- atrybut + (AS), np. *Letnia, Humanistyczna, Muzyczna*,
- AS + inne, np. *Zgrana Karta, Sum*,
- *Akademia* + konstrukcja wielowyrzazowa, np. *Kształcenia Dorosłych Collegium Seniorum*.

D. Nazwy centrum seniora (CS).

- CS + określenie od nazwy miejscowości/ regionu, dzielnicy, np. *Drzetowo-Grabowo*,
- określenie od nazwy miejscowości/ regionu, dzielnicy + (CS), np. *Wrocławskie, Zgierskie*,
- CS + nazwa firmy, np. *Angel Care, Swissmed*.

E. Nazwy uniwersytetów seniora (US).

E.1 US + składnik będący nazwą własną lub derywatem od nazwy własnejs:

- określenie od nazwy własnejs (miasto/region) + (US), np. *Chorzowski, Istebski, Kosakowski, Małopolski, Oświęcimski, Szczeciński, Wadowicki, Zielonogórski*,
- US + przyimek *w* + nazwa miejscowości, np. *w Lublińcu, w Łazach, w Nowym Targu*,
- określenie od nazwy własnejs (miasto/region) + US + *Trzeciego Wieku*, np. *Gdański Uniwersytet Trzeciego Wieku, Warmińsko- Mazurski Uniwersytet Trzeciego Wieku*,
- uniwersytet+ trzeciego wieku + konstrukcja z imieniem patrona, np. *Trzeciego Wieku im. Jana Grodka, im. Jerzego Kozarzewskiego*.

E.2 US + przymiotnik, np. *Humanistyczny, Medyczny*:

- konstrukcja *uniwersytet* + określenie + *seniora*, np. *Uniwersytet Zdrowego Seniora*.

F. Nazwy szkół seniora.

- konstrukcja *szkoła* + przymiotnik + *seniora*, np. *@ktywnego Seniora, Nowoczesnego Seniora*.

G. Nazwy imprez dla seniorów.

- z zaznaczeniem czasu, np. *Ogólnopolski Dzień Seniora, Światowy Dzień Seniora, Środa Seniora, Lubuskie Dni Seniora, Lubuski Dzień Seniora, Tarnowski Tydzień Seniora, Tydzień Se-*

niora, Jaworzyńskie Dni Seniora, Węgrowski Dzień Seniora, Pora Dla Seniora, Wakacje dla Seniorów, Weekend Seniora z Kulturą,
 – z zaznaczeniem formy aktywności/ miejsca spędzania czasu, np. *Bal Seniora Marsz Seniora, Rowerowy Rajd Seniora, Piknik Seniora, Strefa Aktywnego Seniora, Muzeum dla Seniora, Sopockie Targi Seniora, Kino dla Seniora, Kino Seniora, Seans Seniora, Seans dla Seniora.*

W dyskursie publicznym pojawia się dużo nazw własnych, powiązanych z życiem i funkcjonowaniem polskich seniorów, co związane jest ze starzeniem się społeczeństw w wielu krajach rozwiniętych. Polscy seniorzy mieszkają w domach opieki społecznej, korzystają z programów pomocowych, przysługując im karty czy bilety uprawniające do różnego typu zniżek, działają uniwersytety trzeciego wieku, kluby seniora, organizowane są imprezy kulturalne i integrujące. Ma to odzwierciedlenie w nazwach własnych. Senior ma być *aktywny, kreatywny, zdrowy, pogodny, bezpieczny, szczęśliwy*.

Najliczniejszą grupą nazw własnych związanych z życiem osób starszych w Polsce są nazwy domów, w których przebywają seniorzy. W omawianych przykładach występuje tendencja do wprowadzania do nazwy dodatkowych wyróżników lokalizacyjnych wskazujących na miejscowości, dzielnicę, czy też region. Zwraca uwagę także wprowadzanie do nazwy odwołań do właścicieli czy też patronów oraz składników asocjacyjnych, np. związanych ze słońcem, zielenią, ze stanami takimi jak spokój, cisza, ukojenie, bezpieczeństwo, a także z opiekuńczością, troską, pomocą, domem i rodziną.

Do ciekawych zabiegów stosowanych w tworzeniu nazw należy używanie przymiotnika *srebrny*, np. *Klub Srebrnego Wieku, Srebrny Biznes, Srebrny Internet, Srebrny Telefon dla Seniora*. W omawianych nazwach występuje też często przymiotnik *senioralny*, np. *Krajowy Instytut Gospodarki Senioralnej, Centrum Inicjatyw Senioralnych, Uniwersytet Senioralny, Departament Polityki Senioralnej, Senioralny Audyt Przestrzeni, Senioralny Art Festiwal Legnicki*.

Wiele nazw nawiązuje do świata roślin i zwierząt, co przywołuje konotacje ze spokojem i ciszą, jaką daje bezpośredni kontakt z przyrodą.

Tradycyjnie wykorzystuje się w ich tworzeniu utarte związki frazeologiczne typu *złota jesień, jesień życia: Stowarzyszenie Seniorów „Złota Jesień” we Włodawie, Klub Seniora „Złota Jesień”, Zakład Pielęgnacyjno- Opiekuńczy „Złota Jesień , Dom Pomocy Społecznej „Jesień Życia”, Bezpieczna Jesień Życia, Dom Seniora „Słoneczna Jesień Życia”*. Nowszym zjawiskiem, obserwowanym w ostatnich latach jest włączanie zapożyczeń z języków obcych, np. *Dom Starców Senior Residence, Aqua Senior, Senior Suite Hotel, Senior Apartments, Senior Vital Care*, co ma podnosić ich prestiż w odbiorze społecznym.

Cechą charakterystyczną dla omawianych nazw jest bardzo zróżnicowana struktura formalno-motywacyjna, co świadczy o dużej kreatywności osób je tworzących.

Literatura:

- BAŃKO, M. Ed. 2005. *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. 1112 s.
- BOIS, J. P. 1996. *Historia starości. Od Mantaignea do pierwszych emerytur*. Warszawa: Volumen – Marabout, 1996. 326 s.

- BOLESŁAWSKI, L. Ed. 1999. *Seniorzy w polskim społeczeństwie*. Warszawa: GUS, 1999.
- BROMBLEY, D. B. 1969. *Psychologia starzenia się*. Warszawa: PWN, 1969. 472 s.
- BRONIAREK, W. 2005. *Gdy Ci słowa zabraknie. Słownik synonimów*. Brwinów: Haroldson, 2005. 1118 s.
- CIEŚLIKOWA, A. 2010. Nazwy własne w kontekście społecznym w pracach Marii Malec i Kazimierza Rymuta. In: *Nazwy własne a społeczeństwo*. T. 1. Ed. R. Łobodzińska. Łask: Leksem, 2010, s. 13 – 22.
- CZERNIAWSKA, O. 2000. *Drogi i bezdroża andragogiki i gerontologii*. Łódź: WSHE, 2000. 208 s.
- GAJDA, S. 2004. Nazwy własne. In: *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*. Ed. R. Mrózek. Katowice: Wydaw. UŚ, 2004, s. 21 – 28.
- GOMÓŁA, A. – RYGIELSKA, M. Ed. 2013. *Starość jako wyobrażenie kulturowe*. Katowice: Seria Wydawnicza „Historia i Teoria Kultury”, 2013. 267 s.
- NOWIAK, W. 2015. Starzenie się społeczeństw i migracja – dwa główne wyzwania Europy w II dekadzie XXI wieku. Czy jesteśmy gotowi na zmiany? In: *Rocznik Integracji Społecznej*, 2015, Nr 9, s. 91 – 108.
- RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA, M. 2012. Nazwy własne w przestrzeni społeczno-komunikacyjnej. Uwagi językoznawcy. In: *Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji*, 23, 2012, s. 355 – 363.
- WAWRZYNIAK J.K. 2014. Wymiar podmiotowy i społeczny starości. In: *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej*. Ed. A. Chabior, A. Fabiś, J.K. Wawrzyniak. „Nowa Praca Socjalna”. Nr 12. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, 2014, s. 19 – 28.
- WIŚNIEWSKA-ROSZKOWSKA K. 1989. *Starość jako zadanie*. Warszawa: PAX, 1989. 150 s.
- ZDZIARSKI M. 2014. Codzienne i odświętne narracje w sprawie starości. In: *O sposobach mówienia o starością. Debata. Analiza. Przykłady*. Ed. B. Szatur-Jaworska. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, 2014, s. 81 – 84.

Summary

Trends in Creating Proper Names Associated with Life and Activities of Polish Seniors in Public Space

The purpose of this article is to present characteristic tendencies for Polish public discourse in creating proper names related to the life and activities of Polish seniors in public space. These names are given by the creators of programs for the activity and support of seniors, by persons professionally involved in the care of the elderly and by the seniors who organize their free time. For Polish seniors living in social care homes, universities of the third age and senior clubs are founded and cultural and integrating events are organized. The most numerous group of the names in question are the names of nursing homes and senior homes, which are often the result of transonymization of the names of towns, surnames and names of their owners, and are associated with the world of nature.

Keywords: onomastics, chrematonyms, onomastic motivation, marketing in chrematonymy, seniors

V.

Literárna onomastika

Literary Onomastics

Nazwa postaci literackiej w perspektywie pamięci i zapominania

PAWEŁ GRAF

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań (Polska)

Esej (metoda wywodu odsyła do specyficznego pisarstwa Guida Ceronettiego) rozważa problematykę postaci literackiej w aspekcie pamięci i zapominania. Co to znaczy zapominać swą lekturę? A co znaczy pamiętać? Dlaczego postacie znikają w niepamięci? Onomastyka literacka łączy się tutaj z filozofią. Poetyką z antropologią i dekonstrukcją.

Słowa kluczowe: postać literacka, pamięć, zapominanie, zapomnienie, imię własne, esej teoretyczny, interpretacja

Kto sporządził pierwszy katalog biblioteczny?
 Kto dokonał pierwszego krytycznego wydania dzieł jakiegokolwiek autora?
 Kim był pierwszy duchowy barbarzyńca?
 Kto był pierwszym dramaturgiem reżyserującym swoje sztuki?
 Kto pierwszy przyznał grant na badania naukowe?
 Kogo pierwszego trafił szlag z powodu utraty walizki?

Rozważania, które chciałbym zaproponować w tym szkicu, dotyczą literackiej postaci. Ale też figura ta nie jest jedynym wypełniającym go przedmiotem, czy raczej analizowanym w nim problematem. Postać bowiem ma kilka różnych, dopełniających się znaczeń. Jest wieloaspektowa. Mówiąc o niej możemy pomyśleć o jej nazwie. Badać tym samym jej byt jednostkowy, zawarty w określającym ją imieniu własnym. Imieniu, które zresztą, według Derridy, choć nie musimy dać mu wiary, nie istnieje; gdyby bowiem istniało, byłoby sekretne i musiałoby być znane tylko i jedynie jej posiadaczowi. Tymi sprawami, to znaczy refleksją nad tekstoną antroponiemią, zajmuje się onomastyka literacka.

Z kolei teoria postaci, wraz z poetyką powieści, analizują fikcyjonalny status bohatera działającego w przestrzeni świata przedstawionego. Imię odsyła w tym przypadku do, jak mawiano w strukturalizmie, wyższego układu znaczeniowego i zakreśla obszar, w którym generuje się istotny sens utworu. Paradygmatyczna płaszczyzna postaci jest, chcąc nie chcąc, najistotniejszą częścią opowieści. Wszak powieści, a przynajmniej jej nieeksperymentalne odmiany, zalecają się do swego zarówno czytelnika, jak też, nierzadko, badacza, nade wszystko swoim bohaterem.

Tekstowa osoba jest zarazem naszym antropologicznym alter ego², odsyłającym czytelników ku badaniu ludzkiego doświadczenia oraz ku namysłów nad antropologią podmiotu.

Wiele naukowych dyscyplin dokonuje opisu tych samych przedmiotów (tu postaci literackiej), ukazując każdorazowo ich inny wgląd. W konsekwencji badana rzecz pozwala się poznać zarówno lepiej, jak przed ostatecznym poznaniem nieustannie umyka. W podjętej tu próbie wskazane perspektywy będą traktowane równorzędnie i jednocześnie. Pytaniem naczelnym jest: **jak postać, funkcjonująca w prozie artystycznej, skumulowana w swej nazwie, mówiąca nam o nas samych, ulega zapomnieniu i czym jest pamięć o niej?**

¹ Cytat z książki Hadas, M. *Ancilla to Classical Reading*, za: Auden, W. H. 2017. *Starożytni i my*, Warszawa: Biblioteka Kwartalnika Kronos, 2017. 77 s.

² Ma to miejsce od okresu renesansu – wcześniej literacka postać była nade wszystko elementem pozwalającym zaistnieć tekstonowej intrydze. Współcześnie, przykładowo w myśl G. Deleuze'a, obserwujemy próby odchodzenia od antropomorficznego pojmowania postaci.

Należy jednak określić metodę wywodu. W poszukiwaniu właściwego słowa przychodzi z pomocą tekst Guida Ceronettiego *Milczenie ciała* (Ceronetti, 2004). Podtytuł tej książki precyzuje, że jej autorowi chodzi o *Materiały do studiów*. Turyński badacz skomponował swój wywód z krótkich not, cytatów, komentarzy do tych cytatów, aluzji, odwołań oraz mikroesejów. Zaproponowała nowatorską formę i formułę naukowego wywodu. Uzyskana przezeń całość faktycznie jest czymś szkicowym, jest zbiorem pytań, wskazówek, wątpliwości; owym *materiałem do...* To pociągająca, choć, należałoby przyznać, dyskusyjna droga – „Książka [Ceronettiego], pisze jeden z jej komentatorów – P.G.] sprawia wrażenie wypisu z lektur szaleńca i z pewnością autora taka kwalifikacja by nie obrazila” (Mikos, 2004). Ryzyko zatrzymania się na poziomie brudnopisu jest jednak szansą na postawienie kwestii istotnych, które w tej tylko postaci mogą zaistnieć. I dlatego droga, zarysowana w pracy włoskiego interpretatora, będzie organizować mój dalszy wywód. **Mamy tym samym przedmiot oraz metodę. Postać wpisaną w procedury pamięci i zapomnienia oraz myślenie rizomatyczne, by w efekcie skalać, w obszarze tekstu-kłacza, bohatera-nazwę; bohatera-ośrodek tekstowego sensu oraz bohatera-reprezentanta antropologicznego doświadczenia podmiotu czytającego.** Założona rizomatyczność sprawia, że czynione tu analizy nie mają początku ani końca; kłącze bowiem, jak podkreślali Gilles Deleuze i Felix Guattari:

opiera się na kilku specyficznych zasadach. Pierwsza z nich to zasada łączności: dowolny punkt kłącza może zostać połączony z dowolnym innym. Druga to zasada heterogeniczności: w kłączu dochodzi do powiązań porządków odmiennego rodzaju. Trzecią jest zasada wielości. Czwartą (...) jest zasada nie-znaczącego zerwania: *kłącze może zostać przerwane w dowolnym miejscu, lecz posuwa się nadal własną czy też obcą linią; może ulec częściowemu zniszczeniu, lecz zostaje odnowione, rekonstruuje się*. Piąta zasada to zasada kartografii i przekalkowania. Kłącze to mapa, a nie odbitka. W każdej chwili można tę mapę rozrysować na nowo, jest ona odwracalna, można ją rwać i przystosowywać do nowych warunków.³

Pani Bovary to ja – zdanie to zostało ponownie wypowiedziane przez pewnego pisarza o nazwisku Gustave Flaubert. Gdy je wypowiadał wcale nie był tak znany i uznany jak dziś.

– BITNER, TO JA (...) stwierdzam z całą odpowiedzialnością i z wewnętrznym przekonaniem: BITNER, TO JA! (Bitner, 1995, s. 70) – napisał wersalistami polski pisarz o nazwisku Dariusz Bitner. Dlaczego Flaubertowi zależało, by być swoją postacią? By zapamiętano go jako osobę z jego tekstu? I dlaczego Bitner dobrze wskazuje na samego siebie? Czemu nie wystarcza mu okładka? Z całą pewnością pragnienie zapamiętania, bycia zapamiętanym, ma w tym swój udział. Ale też gest ten, mimo woli, jest autoironiczny.

W swej odkrywczej pracy *Tekst jako uobecnienie* Juliusz Domański (Domański, 2002) analizuje, jak wielki wysiłek wkładali pisarze, od antyku greckiego poczynając aż do wieku XVI, by zapisać w teksthach swoje imię, by przetrwać w pamięci potomnych. Przetrwać prawdziwą obecnością. Czy im się udało? Większości niestety nie, pozostają nieznani, jak poeta Enniusz tworzący na przełomie III i II wieku, który nigdy pisał z nadzieją, a może ze skrywaną rozpaczą:

Przypatrzcie się Rzymianie, tej starca postaci.

To Enniusz: wsławił wielkie ojców waszych czyny (Domański, 2002, s. 50).

³ Cyt. za: <http://techsty.art.pl/hipertekst/teoria/postmodernizm/klacze.htm> [dostęp do wszystkich stron www 21. 06. 2017 r.].

Tu jednak nie interesuje mnie niepamięć, okrywająca autentyczną osobę Enniusza. **Zajmuje mnie** Enniusz-postać, której nazwa pojawia się w tekście – i pytanie czy czytelnik zapamiętuje postacie, o których czyta, ich imiona, czy trwają one w nim i w jego pamięci niwecząc granicę między życiem i śmiercią, czy przeciwnie, ulegają zapomnieniu i ich egzystencja jest jedynie kaprysem, chwilą niewiele dłuższą od samego aktu lektury?

Jak twierdzi francuski antropolog kulturowy Marc Augé (Augé, 2009), narracje o świecie są możliwe jedynie wtedy, gdy uwzględnili się element zapominania. Mówią też, że wprowadzenie życia w fikcję dokonuje się przez zapomnienie.

Ale co to znaczy: *zapomnienie*? Jeden z możliwych tropów zapisany został w dawnych słownikach. Nasi antenaci rozumieli to słowo jednak nieco inaczej od nas. Niekoniecznie jako utratę wspomnień czy niepamięć (o) obecności. W *Słowniku Lindego* z roku 1814 zapomnienie przypomina i sen, i śmierć, jest wynikiem uszkodzenia ciała:

Niemoc, którą zowią zapomnienie, przeciwna jest szaleństwu; bo kto szaleje, trudno go uśpić, a tego zaś obudzić trudno; przygadza się z obrażenia tyłu głowy, gdzie jest miejsce pamięci; człowiek nic nie baczy, a śpi twardo jak umarły. (Słownik, 1814, T. VI, s. 830).

ale też, co zaskakuje, rozum potrzebuje zapomnienia, jemu właśnie podporządkowana jest ludzka pamięć:

Cała robota pamięci dosyłać rozumowi wyobrażenia śpiące, gdy ich potrzebuje. (Słownik, 1811, T. II, cz. 2., s. 28).

Nieco później inny dykcyjnoraz podpowiada rozumienie odwrotne:

Zapomniały, zapomniony – zapamiętały, który odszedł od siebie; wściekły, szalony (gniew go zapomniałem uczynił; ukąszenie psa zapomniałego). (Arct, ok. 1929, s. 925 – 926).

Wciąż zatem nie wiemy, czym zapomnienie jest i czemu służy.

By klarowniejszym się stało, o co w tym rozmyślaniu chodzi, wystarczy zbudować zagadkę. Kim jest **Ambroży Korczbok Rożek**? (pogrubienie nazwisk – P.G.) I zagadka druga – o kim mowa w poniższym fragmencie?:

Nowe aliaże, panie **Siuzę**, z bardzo ciekawymi własnościami... (...) Panie Siuzę, my musimy pogadać (...).

– Przede wszystkim nie jestem Siuzę...

– To mi wszystko jedno (Prus, 2017, s. 515 – 516).

Jak wiadomo są teksty i teksty. Te pierwsze to nasze lektury przypadkowe, własne, możliwe. Jest ich zawsze tak wiele. Te drugie to dzieła kanoniczne, konieczne, wielokrotne. Te, które wypełniają szkolne programy. Jest tak w każdej, w zasadzie bez wyjątku, kulturze. W przypadku czytelnika polskiego takimi powszechnie znany utworami są (a przynajmniej być powinny), między innymi, *Krótką rozprawą między trzema osobami*, *Panem*, *Wójtem a Plebanem* Mikołaja Reja oraz *Lalką* Bolesława Prusa. Znamy je wszyscy. A przecież konia z rzędem tym z czytelników, którzy zapamiętali owego Rożka? Postać to nie byle jaka... jest to bowiem pseudonim samego Reja, który opowiada, jako narrator, pewną historię. Zaczyna się ona od słów: „Ambroży Korczbok Rożek ku dobrym towarzyszom” (Rej, 2015, s. 3). Z pewnością była to (przynajmniej dla autora dzieła) najważniejsza osoba w tekście; antroponim skrywający, ale też (nade wszystko) mający upamiętnić, autora *Rozprawy*. Dlaczego został zapomniany? Zresztą ocaliły się z obszaru nie-pamięci jedynie tytułów określenia deskrypcyjne – *Pan*, *Wójt i Pleban*. Kto pamięta przy-

kładowo o mówiącej w utworze alegorii *Rzeczypospolitej* czy obecnych w dziele Reja *Kupcach* lub *Sędziach* (notabene sędziom płaciło się wówczas tzw. pamiętnie, wynagradzające ich pracę)? Odpowiedź znamy – nikt! A pan Siuz? Toż to główny bohater *Lalki*, Wokulski, określony tak przez naukowca Geista. Kolejna nazwa pochlonięta przez niepamięć.

Zresztą amnezja dotyczy nie tylko imion czy nazwisk; zapominamy wyglądy postaci, słowa z prowadzonych przez nie rozmów, zapominamy nawet przeczytane książki. Doskonale zdiagnozował ten problem Pierre Bayard. W *Jak rozmawiać o książkach, których się nie czytało?* (Bayard, 2008) dokonuje dekonstrukcji oraz psychoanalizy zjawiska zapominania. Ta druga ma nas wyzwolić z poczucia winy – niepamiętanie, dowodzi Bayard, jest czymś naturalnym. Zdarza się zawsze i każdemu. Należy to jedynie zaakceptować. Uznać jako cechę konstytutywną każdego człowieka. Zresztą – tu wkraczają argumenty dekonstrukcyjne – tekstu w ogóle nie można zapamiętać, zawsze bowiem jest on zmienny, negotowy, niekompletny, każdorazowo zmodyfikowany kontekstem, wciąż inny. Czytelnik, nawet ten najbardziej oczytany, nieustannie bazuje na swej pamięci; ta zaś jest (w sposób konieczny i fundamentalny) niepamięcią, co sprawia, że bezustannie mówimy o książkach, których nigdyśmy, jak wyjątkowo trafnie podkreśla Bayard, nie przeczytali.

By sprawdzić to rozpoznanie, dokonałem lektury książki, którą czytałem w przeszłości wielokrotnie – *Madame Bovary*. Uświadomiłem sobie, że gdybym usłyszał, czytaną przez kogoś na głos, jej pierwszą stronę, nie miałbym pojęcia jaki to tekst. Dopiero imię własne, padające pod koniec stronicy – Karol – przełamało moją niepamięć.

Imię jako anamneza. Ale też nie każde imię i nie zawsze. Jedynie niektóre mają autentyczną moc uobecniania postaci. Dlaczego właśnie te? Tego powiedzieć nie sposób, można jednak zgodzić się, że trzy typy nazw pamiętane są lepiej, czy raczej w ogóle są pamiętane. To bohaterowie tytułu (choćby bracia Karamazow – ich nie-tytułowe imiona wchodzą już jednak w przestrzeń nie-czytania); dalej osoby zaludniające prozę realistyczną (bez problemów?) wymienimy ważniejsze postacie z, przykładowo, *Nad Niemnem* Elizy Orzeszkowej); wreszcie wszelkie twory dziwaczne, osobliwe, o kuriozalnych imionach (nie da się zapomnieć postaci Witkacowskich – Atanazego Bazakbala, księcia Prepudrecha czy księdza Wyprztyka).

Bayard jednak nie wierzy i w te możliwości:

W przypadku Montaigne'a – pisze – i jego powracającego poczucia zanikania własnego Ja bardziej jeszcze niż w przypadku omawianych wcześniej autorów rozmywa się granica między czytaniem a nie-czytaniem. Skoro każda przeczytana książka natychmiast zaczyna znikać z naszej świadomości, tak że później wręcz nie jesteśmy w stanie przypomnieć sobie, czy w ogóle ją czytaliśmy, pojęcie czytania traci sens. Każda książka, wszystko jedno czy otwarta przez nas, czy nie, okazuje się w ostatecznym rachunku znaczyć tyle samo co jakakolwiek inna. (Bayard, 2008, s. 57).

Czy jest aż tak źle?

Wspomniany Michel de Montaigne, pytając o trwałość ludzkiego istnienia, pouczał, iż: powiadają, że dobrze jest mieć dobre imię, to znaczy mir i reputację; ale także, po prawdzie, pozytycznie jest mieć piękne imię, które łatwo da się wymówić i spamiętać, królowie bowiem i wielcy łatniej nas wtedy poznają i zapominają trudniej. (...) Sokrates uważa to za skrupuł godny oj-

cowskiej uwagi, aby dawać dzieciom piękne imiona. (...) powiadają (...) iż pewien rozpustny młodzieniec (...) nagabnąłwszy dziewczę z miejsca spytawszy ją o imię, które było Maria, uczuł się ogarnięty tak żywym duchem religii i szacunku na to przenajświętsze imię Dziewicy, matki naszego Zbawiciela, iż nie tylko przepędził natychmiast dziewczę, ale i kajał się całe życie. (Montaigne, 1985, s. 366).

Zaraz jednak konstatował melancholijnie, że wszelkie nadzieje na upamiętnienie są płonne: Historia znała trzech Sokratesów, pięciu Platonów, ośmioro Arystotelesów, siedmiu Ksenofontów, dwudziestu Demetriuszów, dwudziestu Teodorów: a pomyślcie, ilu ich nie знаła! Kto przeszkodzi memu stajennemu nazwać się Pompejuszem Wielkim! (Montaigne, 1985, s. 369).

Z nadzieję wymienia Montaigne imiona wielkich, opiewanych w tekstach, wojowników z przeszłości: Epaminondasa, „którego czyny wojenne starły sławę Spartan” oraz Scypia Afrikanusa, tryumfatora nad Hannibalem. Któż z nas jeszcze ich zna? Kto pamięta pochwalne pieśni układane na ich cześć? **Jeśli zatem imię może w sobie zawierać moc anamnezy, to bardziej jeszcze przebija z niego tragiczne rozproszenie, sen podobny do śmierci.**

Pamięć zawsze skazana jest na brak, na niedomknięcie. Jest doświadczeniem szeregu bez końca, bez nadziei. **Tylko zapomnienie może być całkowite i doskonale. Mimo to, to o pamięć toczy się gra.** Ona jest przedmiotem pożądania. Pragnieniem, którego nie potrafimy zaspokoić. Najpierw był Joe Brainard ze swoim *I remember*. Potem Georges Perec, z *Pamiętam że*. Wymieniać można w nieskończoność, to, co istotne i tak nie da się doścignąć:

Pamiętam jedyną raz, kiedy widziałem, jak mama płacze. Jadłem wtedy ciasto z morelami.

Pamiętam, jak smakowała mi woda po dużej porcji lodów.

Pamiętam dzień, gdy zastrzelono Johna Kennedy'ego. (Brainard, 2014, s. 22 i 24).

Pamiętam dwa filmy o Roberto Benzim.

Pamiętam jak Chruszczow uderzał butem w pulpit siedzibie ONZ. (Perec, 2013, s. 38 – 39).

Obydwa teksty kończą się, ale przecież żaden z nich nie ma końca. I obydwa mają błędny, mylący tytuł, powinien on brzmieć: *zapomnialem że...* a dalej winny być puste strony.

Przecież to, co pamiętam, jest tylko antraktem w sztuce o zapominaniu. Antrakt jest częścią dramatu. Intermedium pamięci.

Pomyślcie – mówi Jorge Luis Borges – o najważniejszych powieściach naszych czasów – powiedzmy, o *Ulixisie* Joyce'a. Dowiadujemy się z tej książki tysiące różnych rzeczy o dwóch głównych postaciach, których jednak w ogóle nie poznajemy. O wiele lepiej znamy natomiast bohaterów Dantego albo Szekspira, bohaterów, którzy ożywają i umierają w zaledwie kilku zdaniach. Nie znamy mnóstwa szczegółów, dotyczących postaci, lecz pozostajemy z nimi w wielkiej zażyłości. To zaś, naturalnie, jest o wiele ważniejsze niż znajomość szczegółów. (Borges, s.a., s. 59).

Kim lub czym jest postać? Mamy wiele możliwości jej rozumienia. Jedną skrajność podsuwa naszemu namysłowi strukturalizm, a raczej pewna z jego wersji. Postać, wielka figura semantyczna, to następstwo zdań połączonych gramatycznymi konstrukcjami osobowymi. Postaci nie ma – są jedynie informacje (semy) uzupełniające poprzednie informacje, budujące gramatyczny podmiot komunikacyjny (zob. Sławiński, 1998). Temu, przymajmy, jednak zbyt zdehumanizowanemu ujęciu, przeciwstawia się Umberto Eco. Pytając, dlaczego ronimy łzy nad losem Anny Kareniny, mimo iż wiemy, że to papierowa figura, badacz i jednocześnie pisarz, dochodzi do wniosku, że:

Postacie fikcyjne żyją w niekompletnym, (...) upośledzonym świecie. Ale kiedy naprawdę zrozumiemy ich los, zaczynamy podejrzewać, że także my, jako obywatele tego świata, tu i teraz, często zmagamy się z własnym przeznaczeniem po prostu dlatego, że myślimy o naszym świecie tak samo, jak postacie fikcyjne myślą o swoich światach. Fikcja mówi, że być może nasz ogląd świata rzeczywistego jest równie niedoskonały jak ogląd świata fikcyjnego przez postacie fikcyjne. Właśnie dlatego postacie fikcyjne (...) stają się przykładami „rzeczywistej” kondycji ludzkiej. (Eco, 2011, s. 127).

Coś jednak istotnego się dokonało. Jakaś zasadnicza społeczna, a może raczej kulturowa zmiana. Onomastyka literacka rozpoznaje to jako bezimienność (Graf, 2002), antropologia jako rozpad podmiotu, teoria powieści jako degradację i dezintegrację postaci, teoria kultury jako zwrot ku rzecgom. Zdaniem Terry’ego Eagletona:

Jest jeszcze inny powód, dla którego idea postaci w rozumieniu Balzaca (...) nie wydaje się już możliwa w czasach nowoczesnych. Jest nim to, że w epoce kultury masowej i komercjalizacji istoty ludzkie wydają się coraz bardziej anonimowe i zamienne. Możemy jasno rozróżnić Otella i Jagona, ale nie Beckettowskiego Vladimira i Estragona. Bohaterowie *Ziemi jałowej*, jak zauważył sam Eliot, nie różnią się od siebie nawzajem. (...) niczym postaci ze snu wydają się oni nieustannie zlewać, dzielić, rozwiewać i mieszać na nowo, kryjąc w sobie cały wachlarz spekanych jaźni i tymczasowych tożsamości. O wielu utworach modernistycznych można by powiedzieć, że prawdziwym protagonis̄t̄ nie jest ta czy inna postać, lecz sam język. (Eagleton, 2014, s. 99 – 100).

W moim przekonaniu ani nowoczesność, ani rozwój komercjalizującego się kapitalizmu, nie są tu przyczyną sprawczą. Prawdziwe wyjaśnienie „hydrolizy” postaci jest inne, a jej rozpad rozpoczął się w czasach o wiele starszych niż schyłek pisania Balzaca. To zapomnienie. Zapominanie, które jest w nas. Przenoszenie rzeczy i doświadczeń w obszar niepamięci, co stanowi konstytutywną cechę ludzkiego umysłu, rozpiętego pomiędzy dwoma, opisanymi już przez starożytnych Greków, fenomenami Mnemosyne i Lesmosyne:

Podobnie jak Lete, przepływająca rzeka, z której pije się wodę [zapomnienia – P. G. – dowodzi Karl Kerenyi], tak i Mnemosyne pod względem sensu jest pierwotnie rzeką, która wytryska ze źródła. (Kerenyi, 2006, s. 88).

Wszak i sam język jest tylko znakiem zapomnienia:

Ponieważ więc nasz wszelki język – oprócz tego, który wraz z człowiekiem stworzył Bóg – został odtworzony wedle naszego uznania po owym pomieszaniu (chodzi o mit wieży Babel – P. G.), które nie było niczym innym jak zapomnieniem wcześniejszego języka, i ponieważ człowiek jest stworzeniem bardzo niestałym i zmiennym, przeto język nasz nie może mieć trwałości ani ciągłości, lecz, jak wszystkie inne rzeczy nam właściwe, na przykład obyczaje i ubiory, musi się zmieniać (Heller-Roazen, 2012, s. 217).

Zatem zapomniałem, zapomniałeś, zapomnieliśmy. Jak nazywał się ten bohater? Nie pamiętam, lecz zawsze mogę wrócić do początku i przeczytać raz jeszcze. Prawdziwy cud lektury. **Powieść** – jak chce Milan Kundera – to utopia świata, który nie zna zapomnienia. Czytelnik jednak – przypomina Bayard – nie potrafi zapamiętać, może jedynie mówić o książkach, których nie przeczytał i o postaciach bez imienia:

Co ma czynić – pyta Kundera, autor *Zasłony* – powieściopisarz wobec tego niszczycielskiego zapomnienia? Stawi mu czoło i zbuduje swą powieść niczym niezniszczalny zamek pamięci, choć wie, że czytelnik przemierzy go w roztargnieniu, szybko, nieuważnie, i nigdy w nim nie zamieszka. (Kundera, 2006, s. 141).

Czytać raz jeszcze? Rozpoczęcie jednak, a raczej ponowne rozpoczęcie, jest – to znów Marc Augé – kolejną figurą zapomnienia:

Dąży ona do odnalezienia przyszłości przez zapomnienie przeszłości. (Augé, 2009, s. 61).

A zatem – sputajmy na koniec – czy zapominanie postaci postać unicestwia? I czy poprzez jej unicestwienie redukuje zarówno tekst, jak sam akt lektury, będący jedynie nie-pamięcią? A wówczas nasze obcowanie z dziełem (i obecnymi w nim postaciami) jest porażką? Oczywiście nie! By owo „nie” uzasadnić, odwołajmy się, wzorem Nietzscheńskiej wiedzy radosnej, do myśli wielkiego konstruktora doby renesansu, do Leonarda da Vinci:

Spośród tak wielu otaczających nas rzeczy, najwspanialsze jest istnienie Niczego. (Barrow, 2015, s. 81).

Literatura:

- ARCT, M. 1920. *Słownik Staropolski*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta, circa, 1920. 999 s.
- AUDEN, W. H. 2017. *Starożytni i my*. Warszawa: Biblioteka Kwartalnika Kronos, 2017. 252 s.
- AUGÉ, M. 2009. *Formy zapomnienia*. Transl. A. Turczyn. Kraków: Universitas, 2009. 92 s.
- BARROW, J.D. 2015. *Książka o niczym*. Transl. Ł. Lamża. Kraków: Copernicus Center Press, 2015. 420 s.
- BAYARD, P. 2008. *Jak rozmawiać o książkach, których się nie czytało?* Transl. M. Kowalska. Warszawa: PIW, 2008. 160 s.
- BITNER, D. 1995. *Chcę, żądam, rozkazuję*. Szczecin: Wydawnictwo Basil, 1995. 158 s.
- BORGES, J.L. Sine anno. *Sztuka opowiadania*. In: Idem. *Rzemiosło poezji*. Transl. M. Świerkocki. Warszawa: Prószyński i S-ka, sine anno. 144 s.
- BRAINARD, J. 2014. *I remember*. Transl. K. Zabłocki. Kraków: Wydawnictwo Lokator, 2014. 240 s.
- CERONETTI, G. 2004. *Milczenie ciała*. Transl. M. Ochab. Gdańsk: Słowo/Obraz/Terytoria, 2004. 180 s.
- DOMAŃSKI, J. 2002. *Tekst jako uobecnienie*. Kęty: Wydawnictwo Antyk, 2002. 208 s.
- EAGLETON, T. 2014. *Jak czytać literaturę*. Transl. A. Kunicka. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2014. 250 s.
- ECO, U. 2011. *Wyznania młodego pisarza*. Transl. J. Korpantry. Warszawa: Świat Książki Grupa Wydawnicza Weltbild, 2011. 238 s.
- GRAF, M. 2002. *Bohaterowie są bezimienni. O bezimienności jako nierozpoznanym problemie onomastyki literackiej*. In: *Język polski. Współczesność. Historia*, t. II. Ed. W. Książek-Bryłowa, H. Duda, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2002, s. 25 – 37.
- HELLEN-ROAZEN, D. *Echolalie. O zapominaniu języka*. Transl. B. Brzezicka. Gdańsk: Słowo/Obraz/Terytoria, 2012. 280 s.
- KERENYI, K. 2006. *Mnemosyne i lesmosyne. O źródłach „przypominania” i „zapominania”*. Transl. Z. Zwołński. In: *Pamięć w filozofii XX wieku*. Ed. Z. Rosińskiej. Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, 2006, s. 83 – 91.
- KUNDERA, M. 2006. *Zasłona*. Transl. M. Bieńczyk. Warszawa: PIW, 2006. 156 s.
- MIKOS, M. Milczenie ciała, Ceronetti , Guido. <http://wyborcza.pl/1,75517,2041877.html> [Online].
- MONTAIGNE, de M. 1985. *Próby I*. Transl. T. Boy-Żeleński. Warszawa: PIW, 1985. 446 s.
- PEREC, G. 2013. *Pamiętam że*. Transl.. K. Zabłocki. Kraków: Wydawnictwo Lokator, 2013. 144 s.
- PRUS, B. 2017. *Lalka*. Kraków: BN, 2017. 618 s. (vol. 1) + 704 s. (vol. 2).
- REJ, M. 2015. *Wybór pism*. Warszawa: BN, 2015. 526 s.
- SŁAWIŃSKI, J. 1998. *Semantyka wypowiedzi narracyjnej*. In: Idem. *Dzieło. Język, Tradycja*, Kraków: Universitas, 1998, s. 97 – 125.
- Słownik Języka Polskiego przez M.S.B. Lindego*. T. II, vol. 2. Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów, 1811. 1286 s.
- Słownik Języka Polskiego przez M.S.B. Lindego*. T. VI. Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów, 1814. 1080 s.

www [dostęp do stron – 21.06.2017 r.] :
<http://wyborcza.pl/1,75517,2041877.html>
<http://techsty.art.pl/hipertekst/teoria/postmodernizm/klacze.htm>

Summary

The Name of the Literary Character in the Perspective of Memory and Forgetting

The essay (the method of the argument refers to the specific authorship of Guido Ceronetti) considers the problems of the literary character in the aspect of the memory and forgetting. What does it mean to forget one's own reading? And what does it mean to remember? Why do literary characters disappear in forgetting? The literary onomastics unites here with philosophy and poetics with anthropology and the deconstruction.

Keywords: literary form, memory, forgetting, oblivion, proper name, theoretical essay, interpretation

Postavenie literárnych vlastných mien v prekladateľskom procese

STANISLAVA GÁLOVÁ

Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra (Slovensko)

Vlastné mená sú významnou súčasťou umeleckého textu, spĺňajú v ňom mnohé špecifické funkcie a majú bohatý asociačný potenciál. Zachovať tieto aspekty v preklade nie je často možné prenosom mena z východiskového textu v jeho pôvodnej podobe. Odpovedáme preto na otázku, aké prekladateľské postupy je možné v prípade literárnych vlastných mien použiť. Na základe analýzy 4632 mien vyexcerpovalaných zo slovenských prekladov nemeckých literárnych diel ponúkame frekvenčnú analýzu postupov aj s ohľadom na vek čitateľa a druh propria.

Kľúčové slová: literárne vlastné mená, preklad, prekladateľské postupy, literatúra pre deti a mládež

Skôr než sa začneme bližšie venovať postaveniu proprií v umeleckom preklade, chceme poukázať na skutočnosť, že pojem literárne vlastné mená (v slovenskej onomastickej literatúre nachádzame aj termín literárnymá; Odaloš, 2012) býva v odbornej literatúre interpretovaný rôzne. Vo všeobecnosti vidieť v onomastike trend vyvíjajúci sa smerom **od užšieho chápania literárnych mien k širšiemu**. V starších publikáciách sú literárne vlastné mená definované ako pendant už existujúcich mien, t. j. literárne vlastné mená sú tie, ktoré vymyslel autor v rámci tvorivého procesu (Zimmer, 1981). Keď sa na túto požiadavku pozrieme podrobnejšie, zistíme, že ju spĺňajú len hovoriace a zvukovosymbolické mená, naproti tomu mená napr. s klasifičkou funkciou (klasifikujú svojho nositeľa z hľadiska národnosti, náboženského presvedčenia a pod.) pochádzajú z reálneho menného registra. Toto užšie ponímanie literárnych vlastných mien vylučuje z danej kategórie aj všetky autentické mená, ktorých nositeľ nevystupuje v literárnom diele priamo. Potvrzuje to aj Gutschmidtova klasifikácia mien na literárne a neliterárne, t. j. autentické mená (Gutschmidt, 1984). Vo svojej skoršej štúdii K. Gutschmidt (1981) zdôrazňuje, že by v centre pozornosti literárnej onomastiky nemala stáť len kategória hovoriačich mien vzhľadom na to, že žiadne meno v umeleckých textoch nie je možné označiť ako „nehovoriace“ meno. Okrem toho nepovažuje za správne upierať dôležitosť v texte menám na základe ich referenčného objektu. Z tohto hľadiska považuje napr. toponymá za rovnako významné ako antroponymá. Jediné relevantné kritérium na literárne mená preto podľa neho zostáva otázka autentickosti/fiktívnosti.

V novších publikáciách (Sobanski, 1998; Krüger, 2004; Evsseenko, 2005) je termín literárne vlastné mená ponímaný v širšom zmysle a vzťahuje sa na všetky propriá vyskytujúce sa v umeleckom teste. „Literárnym vlastným menom je každé meno, ktoré vystupuje v literárnom teste. Slúži individualizujúcemu pomenovaniu postavy/osoby, miesta alebo veci (nositeľa mena) a môže spĺňať špecifické, autorom vybrané funkcie s ohľadom na nositeľa mena alebo text ako celok. Formálny, obsahový a funkčný opis literárnych mien je predmetom literárnej onomastiky.“ (Sobanski, 1998, s. 28, preklad S. G.)

Z uvedenej definície vychádzame aj v predloženom príspevku. Za literárne vlastné mená považujeme všetky mená v umeleckom teste bez ohľadu na ich denotát (antroponymá, zoonymá, fytonymá, toponymá a chrématomy) a bez ohľadu na ich základné znaky (životné/neživotné, autentické/fiktívne). Každé meno v teste vybral autor vedome s istou intenciou – či už pod vplyvom aktuálnej módy, vychádzajúc z asociácií spojených s daným menom, alebo sa

pridŕžajúc istých konvencií. Každé meno spoluvytvára celkovú atmosféru literárneho diela a môže prispievať k charakteristike svojho nositeľa. Každé meno spĺňa v literárnom diele istú funkciu, ktorú mu autor vedome, resp. podvedome pridelil.

Prehľad postupov pri preklade literárnych vlastných mien nachádzame v translatologickej literatúre zriedkavejšie ako v zahraničných onomastických publikáciách. Z translatológov uvedieme J. Levého (1983), ktorý rozlišoval tri základné postupy:

- preklad,
- substitúciu,
- transkripciu a transliteráciu.

Niekoľko rokov neskôr vo svojich reflexiách o postavení vlastných mien v uměleckom preklade na J. Levého nadväzujú aj onomastici. F. Debus (1997) Levého postupy preberá s týmto príkladmi: preklad (*Everyman/Jedermann*), substitúcia (*Audrey/Kätchen*), transkripcia, transliterácia (*Jaques/Jakob*). S posledným uvedeným príkladom si dovolíme polemizovať a chápať ho ako nahradenie paralelným menom. F. Debus rozširuje Levého kategorizáciu o ďalší postup – prenos mena. Nejde však o prenos mena ako citát – ako by sa to na základe prekladateľskej terminológie mohlo javiť. F. Debus hovorí o prenose v prípade mien, „ktoré v užšom zmysle nepredstavujú preklad, ale sú jasne motivované obsahovou náplňou mena vo východiskovom jazyku“¹ (Debus, 1997, s. 401, preklad S. G.). Z uvedených štyroch postupov vychádza F. Debus aj vo svojej novšej knihe *Namen in literarischen Werken* (2002).

Detailnejšie rozpracovanú klasifikáciu prekladateľských postupov nachádzame u R. Zimmera (1981) a D. Krügerovej (2004). R. Zimmer sa vo svojej kapitole o preklade mien zaoberá okrem iného aj otázkou ich významu, motivácie, preložiteľnosti, určuje hranicu medzi apelativami a propriami a venuje sa fiziognómii mien a ich asociáciám. Vo všeobecnosti hovorí o dvoch technikách prekladu mien: o preklade *strictosensu* (vernom preklade) a adaptácii (voľnom preklade). Pri detailnejšom stanovení jednotlivých prekladateľských postupov sa opiera o analýzu piatich nemeckých prekladov diela *Gargantua* od F. Rabelaisa.

Na základe analýzy, ako sám hovorí, rozsiahleho menného korpusu (79 vlastných mien) uvádza R. Zimmer pri preklade mien tieto prekladateľské postupy:

- Doslovny preklad – sa podľa neho objavuje zriedkavo dokonca aj pri hovoriacich menách (toto tvrdenie pravdepodobne súvisí s tým, že do svojho výskumu nezahrnul detskú literatúru). Z jeho analýzy vyplynulo, že viaceré preklady toho istého mena sa často sémanticky líšia.
- Opis – chápe ako voľný preklad, ked' dochádza k apelativizácii vlastných mien.
- Dodatky – označuje ako interpretačný preklad, ktorý môže viesť k rozsiahlym komentárom.
- Čiastočný preklad – polokalk sa vyznačuje prekladom výlučne apelativného komponentu.
- Asimilácia – nahrádza nezvyčajné meno iným menom na základe ich zvukovej podoby.
- Ľudová etymológia – špeciálny prípad asimilácie, nezohľadňuje etymologický, príp. lexičkálny význam nového mena, ale dochádza k substitúcii na základe fonetickej podobnosti. Takýmto spôsobom sa môže v preklade nečakane objaviť hovoriace meno.
- Sugestívne mená – substituujú hovoriace mená sugestívnymi netransparentnými, príp. čiastočne transparentnými menami.
- Využitie tretieho jazyka.

¹ „...die im strengen Sinne keine Übersetzung darstellen, aber doch vom Inhalt des ausgangssprachlichen Namens her deutlich motiviert sind...“

Na základe analýzy R. Zimmer konštatuje, že veľká väčšina proprií bola „ponemčená“. Toto zistenie stavia do protikladu k tvrdenu mnohých lingvistov, že vlastné mená nedisponujú žiadnym významom, resp. sú nepreložiteľné.

Podobne rozsiahlu, ale napriek tomu odlišnú klasifikáciu prekladateľských postupov nachádzame u D. Krügerovej (2004). Jej príspevok sa zakladá na dichotómii vernosť k autorovi – vernosť k čitateľovi. Na základe tohto aspektu rozdeľuje D. Krügerová prekladateľské postupy do dvoch základných skupín a označuje ich ako **ponechanie a pozmenenie**. Jednotlivé postupy ilustruje pomocou príkladov z knihy Harry Potter a jej rôznych prekladov takto:

Ponechanie/Vernosť autorovi:

- ponechanie (*Albus Dumbledore: Albus Dumbledore*),
- prepis – transkripcia a transliterácia (*Albus Dumbledore: Альбус Дамблдор* – tento Krügerovej príklad je špecifický, keďže prekladateľ prispôsobil výslovnosť cieľovému jazyku a použil v krstnom mene mäkký znak. Preto nemôžeme hovoriť o čistej transkripcii).

Pozmenenie/Vernosť čitateľovi:

- exonymá/endonymá (*Scotland: Schottland*),
- paralelné mená (*Nickolas: Николај*),
- metonomázia (*Hogwarts: Bradavice*),
- nahradenie iným menom (*Bonfire Night: Silvester*),
- antonomázia (*Boxing Day: Tag nach den Weihnachtsfeiertagen*),
- vynechanie.

Z hľadiska dichotómie *ponechanie – pozmenenie* skúmala D. Krügerová päť rôznych prekladov knihy Harry Potter (holandský, český, nemecký, poľský a ruský). Najvyšší stupeň zásahov zo strany prekladateľa zaznamenala v holandskom texte (87 % mien pozmenených), naopak najviac ponechaných mien sa nachádzalo v ruskom preklade (38 % mien pozmenených).

Obdobný výskum ako u R. Zimera a D. Krügerovej je predmetom aj predloženého článku. Na rozdiel od nich sa však nebude zaoberať prekladmi jedného diela – či už by to boli preklady do viacerých jazykov ako u D. Krügerovej, alebo by šlo – ako u R. Zimera – o preklady do totožného jazyka pochádzajúce z pera rôznych prekladateľov v rôznych obdobiach.

Pri stanovení výskumnej vzorky, t. j. výbere literárnych diel, z ktorých sme následne excerptovali vlastné mená, bolo potrebné zohľadniť viaceré kritériá. Išlo o čas vzniku slovenského prekladu, ako aj vek čitateľa. Preklad pre deti a mládež je totiž špecifický, často sa vyznačuje vyššou mierou verbalizácie latentných informácií, keď prekladateľ zohľadňuje skúsenostný horizont detského recipienta. To má priamy vplyv na výber prekladateľského postupu. Z toho dôvodu bolo nevyhnutné zabezpečiť rovnomernosť zastúpenia literatúry pre deti a mládež a prozaickej tvorby pre dospelých.

Kedže výsledkom nášho výskumu má byť komplexný obraz o využití prekladateľských postupov od 60. rokov, ovplyvňoval výber výskumnej vzorky aj rok vydania slovenského prekladu. V neposlednom rade bolo potrebné zabezpečiť **repräsentatívnosť** skúmanej vzorky, ktorá sa štatisticky overuje pomocou chí-kvadrátu – testu dobrej zhody.

Zo zoznamov prekladov z nemeckého jazyka, ktoré boli vydané na Slovensku v období od roku 1960 po súčasnosť, vyplynuli tieto počty:

- 60. a 70. roky – 1068 prekladov z nemeckého jazyka vydaných na Slovensku,
- 80. a 90. roky – 1865 prekladov z nemeckého jazyka vydaných na Slovensku,
- po roku 2000 – 1406 prekladov z nemeckého jazyka vydaných na Slovensku.

Na základe uvedených údajov sme overili reprezentatívnosť výberového súboru prostredníctvom chí-kvadrát testu štvorcovej kontingencie². Platí, že výberový súbor je reprezentatívny na zvolenej hladine významnosti (väčšinou 5 %, resp. 1 % hladina významnosti), pokiaľ kritická hodnota chí-kvadrát testu väčšia ako testovacie kritérium. V našom prípade ide o hodnoty 5,99 (kritická hodnota pri 5 %) > 5,64 (testovacie kritérium), takže z uvedeného počtu kníh preložených v jednotlivých obdobiach môžeme označiť za reprezentatívny súbor:

- 60. a 70. roky – 15 prekladov,
- 80. a 90. roky – 12 prekladov,
- po roku 2000 – 9 prekladov.

Na základe zistenej početnosti pre jednotlivé kategórie sme selektovali knižné publikácie, ktorých vydanie spadá do príslušného časového obdobia. Aby výberový súbor dostatočne reprezentoval základný súbor, určili sme ho na základe náhodného výberu, keďže tento spôsob je z hľadiska teórie pravdepodobnosti označovaný za najlepší (Gavora, 2001). Vzhľadom na to, že základný súbor bolo potrebné rozložiť na viacero podsúborov, nebolo možné zostaviť náhodný výber zo základného súboru. Preto sme realizovali stratifikovaný výber. Jeho výsledkom je zoznam prekladov, ktoré sme porovnávali s ich originálom (pozri Pramene). Z nich sme vyexcerpovali všetky literárne vlastné mená, pričom sme získali súbor 4632 mien. Ako sme už na začiatku článku spomenuli, predmetom výskumu boli nielen fiktívne mená, ktoré vytvoril samotný autor a ktoré niektorí onomastici chápou ako literárne mená par excellance, ale sme vyexcerpovali aj autentické mená, ktoré si autor vybral z reálneho menného registra.

Pred samotným určením prekladateľských postupov, ktoré prekladatelia využili v prípade jednotlivých zozbieraných menných párov, bola nevyhnutná analýza daných proprií. Zameriavať sa predovšetkým na určenie **aktuálneho významu** literárneho vlastného mena chápaneho ako súhrn asociácií a konotácií vyvolaných v príslušnej kultúre. Pri jeho stanovení sme sa opierali o **propriálno-fyziognomické kolektívne vnímanie**. Vzhľadom na to, že aktuálny význam literárnych vlastných men sa môže v nemeckej a slovenskej kultúre lísiť, bolo potrebné dané mená kvôli ich korektnej interpretácii konzultovať s odborníkom, ktorého rodný jazyk je jazyk originálu literárneho diela. Z toho dôvodu sme analýzu mien z východiskových textov konzultovali s nemeckou onomastičkou Dr. Dietlind Kremerovou na Univerzite Lipsko.

Následne sme jednotlivým menným párom priradili prekladateľské postupy. Na základe jestvujúcich klasifikácií sme v rámci výskumu rozlošovali osem postupov prekladu literárnych vlastných mien. Obsahovo sa najviac približujú Krügerovej klasifikácii, ktorú sme doplnili o komentovaný preklad. Na označenie postupov používame zaužívané translatologické termíny. Okrem toho sme vyhodnotili nahradenie antropónym paralelnými menami a nahradenie topónym exonymami, resp. endonymami, ako jednu kategóriu, keďže v oboch prípadoch prekladateľ postupuje analogicky.

² Štatistickú analýzu sme konzultovali s Mgr. Martinou Chlebcovou, PhD., z Katedry štatistiky a operačného výskumu Fakulty ekonomiky a manažmentu SPU v Nitre.

V rámci nášho výskumu sme teda diferencovali tieto postupy:

1. Prenos ako citát

V rámci prekladateľského postupu prenos ako citát bolo potrebné vytvoriť podkategóriu pre ženské mená, ktoré sa suffixálne prispôsobili cieľovému jazykovému systému, a to **podkategóriu sufíxálna adaptácia**. Zaradili sme tam prechýlené ženské priezviská, ktoré v preklade získali príponu -ová (*nem. Westermann*/sk. *Westermannová*) alebo príponu -ka (*nem. Tolzemsche*/sk. *Tolzemka*). Okrem toho tam spadajú mená, ktoré nadobudli v preklade slovenské deminutívne sufíxy (*nem. Medilein*/sk. *Medilienka*; *nem. Binchen*/sk. *Binka*), príp. sa inak adaptovali na slovenský jazykový systém (*nem. Sellethins*/sk. *Sellethinovci*). Túto podkategóriu PC.b vyhodnocujeme kvôli exaktnosti osobitne. V rámci výskumu chceme totiž vyjadriť aj hodnotu absolútnej doslovnosti.

2. Transkripcia a transliterácia

Prispôsobenie propria fonetickým pravidlám slovenského jazyka sa objavovalo najmä v literatúre pre deti a mládež. Súvisí to pravdepodobne so skutočnosťou, že často išlo o exotické mená v cieľovom jazyku (*nem. SelekBei*/sk. *Selek Bej*), príp. o fiktívne mená (*nem. Burr-Burr-Tschan*/sk. *Bur-bur-čan*). V niektorých prípadoch bola transkripcia uprednostnená pred nahradením paralelným menom – biblické mená za Starého zákona *Askenas a Riphath* boli v slovenskom preklade transkribované na *Askenáz a Rifat*, hoci v slovenskom preklade Biblie vystupujú *Aškenáz a Rifat*.

Kedže sme analyzovali preklady z nemeckého do slovenského jazyka, transliterácia sa v nich nevyskytovala.

3. Komentovaný preklad

Spojenie prenosu ako citát alebo transkripcie/transliterácie s verbalizáciou latentného významu mena chápeme ako komentovaný preklad. Hoci formy jeho realizácie môžu byť rozličné (vnútorná vysvetlivka, poznámka pod čiarou, glosár), v našom mennom korpuse prevažovali vnútorné vysvetlivky. Zakladali sa väčšinou na využití tesného prístavku, pomocou ktorého môže prekladateľ ozrejniť titul, postavenie, povolanie, príbuzenský vzťah, alebo druhové označenie referenčného objektu (*nem. Agnes*/sk. kráľovná *Agnes*; *Vieux-Port*/sk. prístav *Vieux-Port*). Okrem toho do komentovaného prekladu spadá aj volný prístavok. Z piatich funkčných typov apozičíj je pri preklade vlastných mien možné využiť identifikačný prístavok, pri ktorom sa proprium bližšie identifikuje charakteristickými vlastnosťami, klasifikačný prístavok, ktorý ako zaraďovací typ prístavku začlení denotát propria do istej skupiny prvkov, a hodnotiaci prístavok, ktorý verbalizuje asociácie a primárne konotácie spojené s daným propriom. Ku komentovaným prekladom sme zaraďovali aj explikáciu pomocou prílastku.

4. Metonomázia

Kategória preložených vlastných mien sa nezameriava len na doslovný preklad. Patria sme aj polokalky, pri ktorých sa v kompozitách prekladá len apelatívny komponent (*nem. Standbergersee*/sk. *Standbergerové jazero*). Okrem toho sem spadá aj čiastočný preklad, ked' slovenský preklad zložených hovoriacich mien vychádzal z lexikálneho významu len jedného komponentu (*nem. Flachnase*/sk. *Plocháč*; *nem. Besenschlück*/sk. *Metlica*).

5. Substitúcia

Substitúcia ako prekladateľský postup je pri preklade mien chápana dosť rozlične. Napr. L. Rühling ju spája s etymologickou príbuznosťou daných mien. Ilustruje to na príklade menného páru *Firenze/Florenz*. My sme takéto mená vyhodnocovali ako paralelné mená (pozri ďalšiu kategóriu).

Do kategórie substitúcia sme prvotne zaradovali menné páry, v ktorých bolo pôvodné meno nahradené iným proprietom na základe podobnej konotačnej a asociačnej hodnoty (*nem. Hänschenklein*/sk. *Kohútik jarabí*; *nem. Zum Löwenbräu*/sk. *U bažanta*). Počas výskumu sme túto skupinu rozšírili aj o substitúciu v prípade voľných menných párov.

6. Nahradenie paralelnými menami

Do tejto skupiny spadajú **mená osôb**, ktoré boli v preklade substituované paralelnými antroponymami (*nem. Christoph Zacharias*/sk. *Krištof Zachariáš*; *nem. Thomas*/sk. *Tomáš*). Paralelné antroponymá existujú vo viacerých jazykoch súčasne a ide v prevažnej väčšine o tradičné biblické mená. Analogicky prekladatelia postupujú aj pri nahradzovaní **geografických názvov exonymami, resp. endonymami** – v závislosti od toho, kde sa daný geografický objekt nachádza. Veľká časť zemepisných objektov má popri svojom oficiálnom názve v jazyku krajiny svojho výskytu (t. j. popri endonyme) aj paralelné názvy v iných jazykoch, ktoré sa prispôsobili tamojšiemu jazykovému systému (*nem. München*/sk. *Mníchov* – substitúcia endonym/exonym; *nem. Kairo*/sk. *Káhira* – substitúcia exonym 1/exonym 2).

V skúmanom mennom korpusu sa nachádzali aj názvy umeleckých diel, príp. boli v rámci intertextuality v analyzovaných knihách spomínané aj mená iných literárnych postáv. Pri práci s nimi postupuje prekladateľ analogicky ako pri substitúcii paralelnými antroponymami a exonymami. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli ponímanie tejto kategórie rozšíriť. Na základe toho sme sem priradili aj menné páry, v ktorých dochádza k nahradeniu **názvu umeleckého diela a mien literárnych postáv** mennými formami, ktoré sú pre dané literárne dielo zaužívané v cielovom jazyku (napr. Dostojevského poviedka: *nem. Die Sanfte*/sk. *Krotká*).

7. Antonomázia

Antonomázia, nahradenie vlastného mena opisom denotátu, sa využíva pri literárnych menách, ktorých referenčný objekt je v cielovej kultúre neznámy. Prekladateľ pri tom namiesto propria uvedie perifrázu, príp. apelatívum (*nem. Walpurgisnacht*/sk. *stretnutie bosoriek*).

8. Vynechanie

V analyzovanom mennom korpusu sa vyskytujú aj prípady, keď prekladateľ literárne vlastné meno vyniechal. Takú situáciu klasifikujeme tiež ako jeden z prekladateľských postupov.

Po zatriedení jednotlivých menných párov do uvedených ôsmich kategórií ostala ešte skupina mien, ktorá nezodpovedala žiadnemu z daných prekladateľských postupov. Po ich podrobnej analýze sme z nich vyčlenili súbor mien so spoločnými znakmi – napr. *nem. Grufti*/sk. *Plesniak*, *nem. Zippel*/sk. *Palec*. Na pomenovanie tohto prekladateľského postupu sme použili termín kreatívny transfer.

9. Kreatívny transfer

Definujeme ho ako skupinu menných párov, v ktorých nemecké proprium nahradilo iné slovenské meno **na základe ich príslušnosti do identického sémantického pola**. V uvedenom príklade *Grufti/Plesniak* by mohlo ísť o reťazec hrobka (*Gruft*) – uzavretá – stuchnutá – plesnivá a pri preklade mena *Zippel* pravdepodobne prekladateľ asocioval *Zippel* – *Zipfelmütze* – trpaslík – drobný – drobný ako palec.

10. Ostatné

Na záver sme zostávajúce nezaradené mená označili ako kategóriu ostatné. Spadajú sem rozličné postupy. Niektoré z nich nedokážeme ani na základe kontextu a analýzy funkcií daných mien klasifikovať a popísat' opodstatnenie ich využitia – najmä v prípade zmeny jednotlivých

hlások v mene, ktorá však neslúži adaptácii slovenskému jazykovému systému (*nem. Konstantin/sk. Constantine, nem. susanne/sk. susana*). Okrem toho sme sem zaradili aj apelativizáciu. V prípade prezývok boli niektoré nemecké vlastné mená v slovenskom preklade nahradené apelátivom. Išlo napr. o posmešné mená fantastickej bytosti *Mušinohy* z knihy Dračí jazdec. Tieto mená sa zakladali na tom, že Mušinoha bol homunkulus. Apelativované boli:

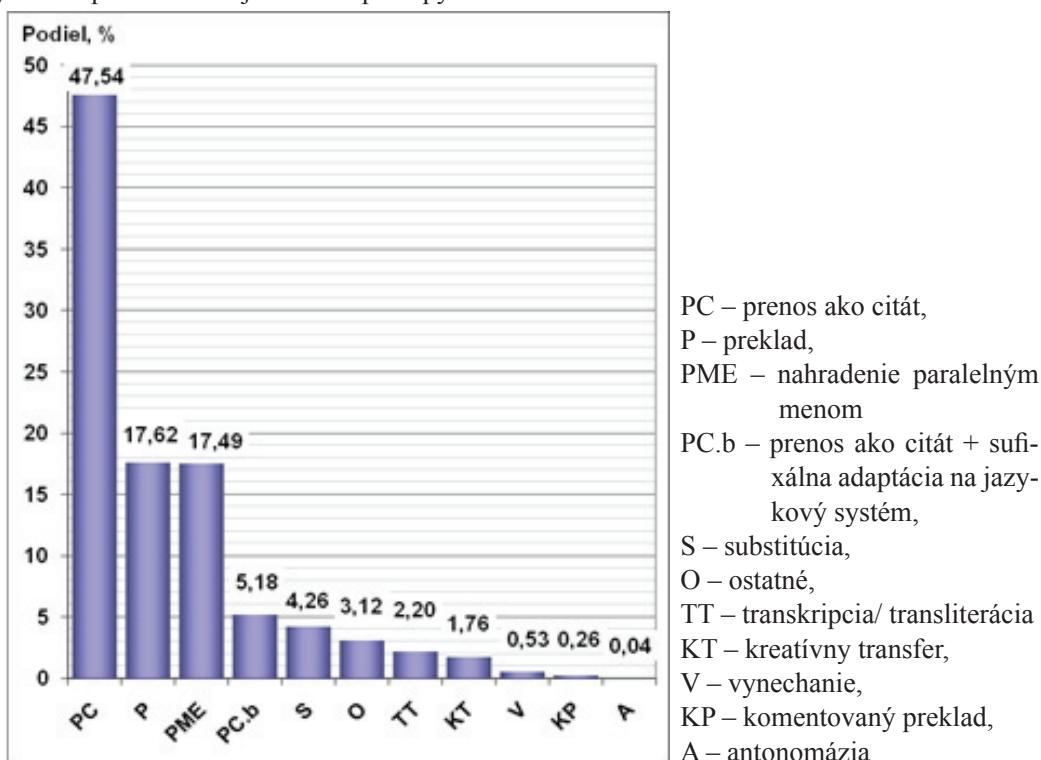
- „He, *Hummelkuss*, hilfmir mal, ja?“ (Funke, 1997, s. 388),
- „Hej, *humuskus*, pomôž mi trochu, dobre?“ (Funkeová, 2005, s. 302),
- „IrgendwelcheklugenVorschläge, *Humpklusspuss?*“ (Funke, 1997, s. 389),
- „Máš voľajaké múdre návrhy, *humuspókus?*“ (Funkeová, 2005, s. 303).

Ako je z uvedených ukážok zjavné, C. Funkeová vystavala prezývky na princípe slovnej hračky, ktorý sa prekladateľka usilovala zachovať aj v podobe apelatív.

V kategórii ostatné sa nachádzajú aj prípady **rozšíreného prekladu**. V takýchto prípadoch bolo intenciou prekladateľa zabezpečiť referenčnosť mena. Kvôli zachovaniu identifikačnej funkcie uvádzajú v slovenskom vydaní plné znenie propria (*nem. Frankfurter/sk. Frankfurter Allgemeine*).

Početnosť výskytu jednotlivých prekladateľských postupov

Po rozšírení delenia prekladateľských postupov o ďalšie kategórie sme začlenili jednotlivé menné páry do jedenástich skupín (prenos ako citát a sufíxálnu adaptáciu vyhodnocujeme osobitne). Následne sme určili početnosť každej skupiny. Z uvedeného grafu vyplýva, ako často využívali prekladatelia jednotlivé postupy.

Obr. 1: Početnosť prekladateľských postupov v analyzovanom mennom korpusе

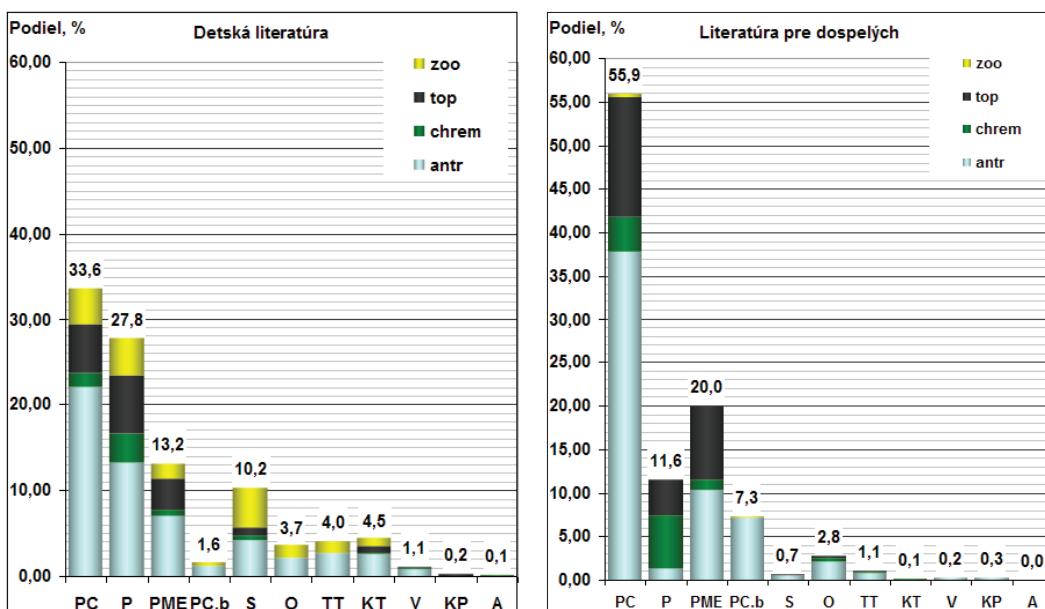
Najvyššiu početnosť v celom mennom korpuse dosiahol prekladateľský postup **prenos ako citát**. Podiel prenesených mien spolu s propriami, ktoré sa sufíxálne adaptovali systému cieľového jazyka (kategórie PC + PC.b), bol 52,7 % zo všetkých skúmaných mien. Tu je zrejmý aj vplyv špecifickosti konkrétnych jazykov na prekladateľský postup.

Druhý a tretí najfrekventovanejší postup – preklad a nahradenie paralelným menom – delil v skúmanom súbore minimálny rozdiel (0,13 %). Napriek nášmu predpokladu, že sa prekladatelia budú vynechaniu literárneho mena vyhýbať, neboli tento postup najmenej využívaný. **Najnižšie percentuálne zastúpenie** mala **antonomázia** – nahradenie literárneho mena opisom. Náš predpoklad vychádzal z toho, že v mnohých odborných publikáciách (Debus, 2002; Levý, 1983; Zimmer, 1981) sa **vynechanie propria** neuvádzalo. V analyzovanom mennom korpuse došlo k vynechaniu krstných mien v prípade antroponím známych osobností, keď sa v cieľovom teste objavuje len ich priezvisko. Vynechanie mena bolo aj dôsledkom vplyvu vtedajšieho politicko-spoločenského systému. Pri niektorých literárnych menách sa prekladatel rozhodol pre ich vynechanie z netransparentných dôvodov (príp. išlo o neúmyselné konanie), čo malo za následok elimináciu danej postavy z deňa prekladu. Takú situáciu ilustruje tento príklad:

„Seht, daist *Opa Albrecht*, dort Oma Gabi, ei, Tante Lisa!“ (Zavrel, 1984, bez str.)

„Pozrite, ved' tam je babka Eva, a tam zase teta Mira!“ (Zavrel, 1991, bez str.)

Početnosť prekladateľských postupov podľa veku čitateľa

Obr. 2: Početnosť prekladateľských postupov v literatúre pre deti a pre dospelých

Na komparáciu prekladov prozaickej tvorby **pre detských a dospelých recipientov** je zamieraňa d'alšia fáza kvantitatívnej analýzy. Podľa veku čitateľa, pre ktorého je literárne dielo primárne určené, sme vytvorili dva podsúbory. Pre každý podsúbor sme osobitne stanovili relatívnu početnosť výskytu jednotlivých prekladateľských postupov. Pri tom sme zohľadňovali aj druh propria.

Zoonymá sa v literatúre pre dospelých vyskytovali minimálne a aj z tých 0,49 % bola väčšina prenesená ako citát. Naproti tomu boli mená zvierat v detskej literatúre predovšetkým substituované (4,59 %), preložené (4,36 %) a až potom prenesené ako citát (4,12 %).

Prenos ako citát bol v oboch skupinách postupom s **najvyššou početnosťou výskytu**. V detskej literatúre však neboli tak markantný rozdiel medzi prvým a druhým najpočetnejším postupom (detská literatúra: prenos ako citát 33,57 % : preklad 27,8 %; literatúra pre dospelých: prenos ako citát 55,85 % : nahradenie paralelným menom 20,04 %).

Na druhom mieste je v detskej literatúre zastúpená **metonomázia**. Z jednotlivých druhov propriei boli najviac preložené antroponymá (13,31 %), v literatúre pre dospelých sa najviac prekladali chrématonymá (6,1 %). Najnižšiu početnosť nadobudla v oboch typoch literatúry antonomázia. Jediné literárne mená, pri ktorých bola antonomázia využitá, boli chrématonymá v knihách pre detského čitateľa. Tesne pred antonomáziou sa vyskytoval komentovaný preklad. Latentné významy verbalizovali prekladatelia v detskej literatúre len pri toponymánoch, v literatúre pre dospelých najmä pri antroponymánoch.

Z uvedeného vyplýva, že špecifickosť literatúry pre deti a mládež sa prejavuje aj v preklade literárnych vlastných mien. Súvisí to s viacerými faktormi:

1. s iným typom hrdinov (napr. vysoký podiel zooným v detskej literatúre),
2. s dôrazom na iné funkcie mien (charakterizačná funkcia hovoriacich mien),
3. alebo so samotným výberom daného mena (častý výskyt fantazijných mien, alebo menných konštrukcií, ktoré vytvoril sám autor na základe prirodzených lexikálnych prvkov jazyka).

Práve kvôli tejto špecifickosti sa v prekladoch pre deti a mládež prekladatelia vyhýbali absolútnej doslovnosti častejšie ako v literatúre pre dospelých. Celkovo je možné konštatovať, že v tvorbe pre deti sme nezaznamenali také výrazné diferencie v početnosti jednotlivých postupov ako v literatúre pre dospelých. Vzhľadom na skúsenostný horizont detských čitateľov museli prekladatelia viac dbať na zachovanie presuponovaných informácií v cielovom teste (napr. pomocou substitúcie či kreatívneho transferu) a v mnohých prípadoch nemohli mená ponechať v pôvodnej podobe.

Analýza vyexcerpovalých literárnych vlastných mien potvrdila, že v praxi **prekladatelia využívajú väčšiu škálu postupov, ako je uvádzané v odbornej literatúre**. Viaceré propriá boli nahradené iným menom na základe ich príslušnosti do totožného sémantického poľa a tento postup – kreatívny transfer – sa neuvádzal v odborných publikáciách. Ak by sme vychádzali z komparácie našej kategorizácie s Zimmerovými postupmi, odlišovali by sa aj v prípade využitia tretieho jazyka. V našom výskumnom súbore sa tento postup nevyskytoval.

Ponúkaný zoznam prekladateľských postupov nevznikol syntézou teoretických štúdií, ale je výsledkom analýzy publikovaných slovenských prekladov, tzn. odráža reálny stav a rozhodnutia prekladateľov v praxi. Celkovo popisujeme pri preklade literárnych vlastných mien 10 prekladateľských postupov (+ kategória ostatné), čo je viac, ako býva uvádzané v prekladateľských a onomastických publikáciach – a to i napriek tomu, že nahradenie antropónym paralelným menom a nahradenie toponýmexonymom, resp. endonymom, vyhodnocujeme na rozdiel od D. Krügerovej (2004) kvôli štatistike ako jednu kategóriu.

Na záver by sme chceli zdôrazniť, že zistené výsledky je možné generalizovať len vo vzťahu k prekladu prozaickej tvorby a výlučne v slovenskom kontexte. Prekladateľské tendencie totiž nezávisia len od aktuálneho vývinu prekladateľskej teórie vo svete. Ovplyvňuje ich aj samotný prijímací jazyk, kultúra a tradícia prekladu v nej. Výrazné diferencie medzi konvenciami

v preklade v rôznych krajinách potvrdila aj D. Krügerová (2004) pri komparácii prekladov mien toho istého diela do rozličných jazykov. I napriek tomu, že dané preklady vznikali v jednom období a funkcie literárnych vlastných mien boli totožné (kedže išlo o preklad jedného diela), zastúpenie jednotlivých postupov v nich bolo diametrálnie odlišné. Z toho dôvodu interpretujeme výsledky nášho výskumu výlučne v kontexte slovenského prekladu.

Literatúra:

- DEBUS, F. 1997. Eigennamen in der literarischen Übersetzung. In: *Grammatica Ianua Artium*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1997, s. 393 – 405.
- DEBUS, F. 2002. *Namen in literarischen Werken (Er-)Findung – Form – Funktion*. Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Stuttgart: Steiner Verlag, 2002.
- EVSSEENKO, T. 2005. *Eigennamen im literarischen Werk. Einer Untersuchung zu den Formen und Funktionen der Eigennamen in der sorbischen Kinderliteratur 1945 – 2000*: dizertačná práca. Leipzig: Philosophische-Fakultät der Universität Leipzig, 2005. s. 259.
- GAVORA, P. 2001. *Úvod do pedagogického výskumu*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2001.
- GUTSCHMIDT, K. 1981. Aspekte der poetischen Onomastik. In: *Proceedings of thirteenth international congress of onomastic sciences*. Kraków: The publishing house of the polish academy of sciences, 1981, s. 489 – 494.
- GUTSCHMIDT, K. 1984. Eigennamen in der Literatur. In: *Namenkundliche Studien*. Dem XV. Internationalen Kongreß für Namenforschung gewidmet. Berlin: Humboldt-Universität, 1984.
- KRÜGER, D. 2004. Eigennamen in der literarischen Übersetzung. Dargestellt am Beispiel von Übersetzungen von J. K. Rowlings ‚Harry Potter‘. In: *Namenkundliche Informationen* 85/86. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2004, s. 141 – 163.
- LEVÝ, J. 1983. *Umění překladu*. Praha: Panorama. 1983.
- ODALOŠ, P. 2012. *Literáronymá v slovenskej literatúre*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2012. 162 s.
- SOBANSKI, I. 1998. *Die Eigennamen in den Detektivgeschichten Gilbert Keith Chestertons. Ein Beitrag zur Theorie und Praxis der literarischen Onomastik*. Leipzig: Universität Leipzig, 1998.
- ZIMMER, R. 1981. *Probleme der Übersetzung formbetonter Sprache*. Tübingen: Max Niemayer Verlag, 1981.

Pramene:

- BERNHARD, T. 1992. *Holzfällen. Eine Erregung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1992.
- BERNHARD, T. 1990. *Rúbanie lesa. Rozhorčenie*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1990.
- BÖLL, H. 2001. *Gruppenbild mit Dame*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2001.
- BÖLL, H. 1989. *Skupinový portrét s dámou*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1989.
- BONSELS, W. 2000. *Die Biene Maja und ihre Abenteuer*. Würzburg: Arena Verlag, 2000.
- BONSELS, W. 1998. *Dobrodružstvá včielky Maji*. Bratislava: Egmont Neografia, 1998.
- BREZINA, T. 2001. *Die Schatzsucher Drillinge. Was vergrub John Silberhand?* Ravensburg: Ravensburger Buchverlag, 2001.
- BREZINA, T. 2002. *Hľadači pokladov. Čo zakopal pirát Srieborná ruka*. Bratislava: Mladé letá, 2002.
- BREZINA, T. 1996. *Wer macht Jagd auf Null-Null-Wuff?* München: Bertelsmann Jugendbuch Verlag, 1996.
- BREZINA, T. 2006. *Kto prenasleduje psa Nula Nula Hav?* Senica: Arkus, 2006.
- ENDE, M. 1973. *Momo oder Die seltsame Geschichte von den Zeit-Dieben und von dem Kind, das den Menschen die gestohlene Zeit zurückbrachte*. Stuttgart : K. Thienemanns Verlag, 1973.
- ENDE, M. 1979. *Hodinový kvet*. Bratislava: Mladé letá, 1979.
- FEUSTEL, I. 2007. *Bibi aus der Anschlagsäule*. Berlin: Kinderbuchverlag, 2007.
- FEUSTEL, I. 1967. *O dievčatku Bibi a prasiatku Kvík*. Bratislava: Mladé letá, 1967.

- FONTANE, T. 1969. *Irrungen und Wirrungen*. In: Romane und Erzählungen. Berlin: Aufbau-Verlag, 1969.
- FONTANE, T. 1976. *Lúbenie, súženie*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1976.
- FRISCH, M. 1993. *Blaubart*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1993.
- FRISCH, M. 1985. *Modrofúz*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1985.
- FÜHMANN, F. 1981. *Reineke Fuchs. Märchen nach Shakespeare. Das Nibelungenlied. Märchen auf Besteitung*. Rostock: VEB Hinstorff Verlag, 1981.
- FÜHMANN, F. 1980. *Lišiakove tajomstvá*. Bratislava: Mladé letá, 1980.
- FUNKE, C. 1997. *Drachenreiter*. Hamburg: Cecilie Dressler Verlag, 1997.
- FUNKE, C. 2003. *Tintenherz*. Hamburg: Cecilie Dressler Verlag, 2003.
- FUNKEOVÁ, C. 2005. *Dračí jazdec*. Bratislava: Ikar, 2005.
- FUNKE, C. 2008. *Lovci prízrakov na mrázivej stopě*. Bratislava: Slovart, 2008.
- FUNKEOVÁ, C. 2009. *Atramentové srdce*. Bratislava: Tatran, 2009.
- FUNKE, C. 2009. *Gespensterjäger auf eisiger Spur*. Bindlach: Loewe Verlag, 2009.
- HACKS, P. 1979. *Geschichten von Henriette und Onkel Titus*. Berlin: Kinderbuchverlag, 1979. Lizenz-Nr. 304-270/59/79-15.
- HACKS, P. 1987. *Príbehy o Henriete a strýkovi Títusovi*. Bratislava: Mladé letá, 1987.
- HANDKE, P. 1972. *Wunschloses Unglück*. Salzburg: Residenz Verlag, 1972.
- HANDKE, P. 1982. *Neštastie bez želaní*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1982.
- HELLER, E. 1993. *Der Mann der'swirtist*. München: Drömer Knaur Verlag, 1993.
- HELLEROVÁ, E. 1995. *Muž, ktorý stojí za to*. Bratislava: Ikar, 1995.
- HOFFMANN, E.T.A. 1995. *Nußknacker und Mausekönig*. Stuttgart: Reclam, 1995.
- HOFFMANN, E.T.A. 1974. *Luskáčik a Myší kráľ*. Bratislava: Mladé letá, 1974.
- ILLIES, F. 2000. *Generation Golf*. Berlin: Argon Verlag, 2000.
- ILLIES, F. 2003. *Generation Golf zwei*. München: Blessing Verlag, 2003.
- JELINEK, E. 1978. *Die Liebhaberinnen*. Berlin: Verlag Volkund Welt, 1978.
- JELINEK, E. 2004. *Milenky*. Bratislava: Aspekt, 2004.
- KRÜSS, J. 1987. *Timm Tahler oder Das verkaufte Lachen*. Ravensburg: Ravensburger Buchverlag, 1987.
- KRÜSS, J. 1972. *Dobrodružstvá Timma Thalera*. Bratislava: Mladé letá, 1972.
- MEYER, K. 2003. *Die Wellenläufer*. Bindlach: Loewe Verlag, 2003.
- MEYER, K. 2006. *Karibskí piráti. Bežci po vlnách*. Bratislava: Motýľ, 2006.
- NÖSTLINGER, CH. 2008. *Wir pfeifen auf den Gurkenkönig*. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2008.
- NÖSTLINGER, CH. 1978. *Čo nás po kráľovi uhorčiakovi*. Bratislava: Mladé letá, 1978.
- PREUSSLER O. 2007. *Hörbe mit dem grossen Hut*. Hamburg: Carlsen Verlag, 2007.
- PREUSSLER O. 1957. *Die Kleine Hexe*. Stuttgart – Wien: Thienemanns Verlag, 1957.
- PREUSSLER O. 1962. *Beiuns in Schilda*. Stuttgart: Thienemanns Verlag, 1962.
- PREUSSLER O. 1974. *U nás v Kocúrkove*. Bratislava: Mladé letá, 1974.
- PREUSSLER O. 1979. *Malá bosorka*. Bratislava: Mladé letá, 1979.
- PREUSSLER O. 1989. *Pikulík a Chlpčo*. Bratislava: Mladé letá, 1989.
- PREUSSLER O. 2007. *Hörbe und sein Freund Zwottel*. Hamburg: Carlsen Verlag, 2007.
- RAABE, W. 1964-1966. *Der Hungerpastor*. [online]. [cit. 2009-08-29.] Dostupné na internete: <http://www.zeno.org/Literatur/M/Raabe,+Wilhelm/Romane/Der+Hungerpastor>.
- RAABE, W. 1968. *Lačnejúci pastor*. Bratislava: Tatran, 1968.
- SCHILLER, F. 1963. *Úklady a láska*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1963.
- SCHILLER, F. 1967. *Viliam Tell. In Don Carlos, Viliam Tell, Fiescovo sprisahanie v Janove*. Bratislava: Tatran, 1967.
- SCHILLER, F. 1979. *Zbojnici*. Bratislava: LITA, 1979.
- SCHILLER, F. 2001. *Die Räuber*. Stuttgart: Reclam, 2001.
- SCHILLER, F. 2008. *Kabale und Liebe*. Köln: Anaconda Verlag, 2008.
- SCHILLER, F. 1996. *Werke und Briefe*. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker-Verlag, 1996.
- SCHNITZLER, A. 2002. *Traumnovelle*. Stuttgart: Reclam, 2002.

- SCHNITZLER, A. 2005. *Snová novela*. Bratislava: Petit Press, 2005.
- STIFTER, A. 1973. Horský chodníček. In: *Hôrny krištál*. Bratislava: Tatran, 1973.
- STIFTER, A. 1999. *Der Waldsteig*. Stuttgart: Reclam, 1999.
- SÜSKIND, P. 1994. *Die Geschichte von Herrn Sommer*. Zürich: Diogenes Verlag, 1994.
- SÜSKIND, P. 2007. *Pribeh pána Letka*. Bratislava: Belimex, 2007.
- VENOHR, W. 1966. *Der kleine Adlerfeder*. Stuttgart: Spectrum Verlag, 1966.
- VENOHR, W. 1969. *Orlie pierko*. Bratislava: Nakladatel'stvo Epochá, 1969.
- WELSKOPF-HENRICH, L. 1992. *Synovia Veľkej Medvedice. Harka*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1992.
- WELSKOPF-HENRICH, L. 2004. *Harka. Die Söhne der Großen Bärin*. Frankfurt – Leipzig – München: Alt-berliner Verlag in der Baumhaus Buchverlag GmbH, 2004.
- WOLF, F. 1973. *Dubyváľko a iné rozprávky*. Bratislava: Mladé letá, 1973.
- WOLF, F. 1985. *Bumi – príbehy o zvieratách pre veľké i malé deti*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1985.
- WOLF, F. 1988. *Märchen und Tiergeschichten für große und kleine Kinder*. Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1988.
- ZAVŘEL, Š. 1984. *Grossvater Thomas*. Zürich, Recklinghausen, Wien, Paris: bohem press, 1984.
- ZAVŘEL, Š. 1991. *Lietajúci deduško*. Bratislava: Mladé letá, 1991.

Summary

Status of Literary Names in Translation Process

Proper names are the significant part of artistic text. They fulfill many specific functions and have rich association potential. To retain these aspects in translation is not always possible by the transfer of the name from the initial text in its original form. Therefore we answer the question about what translational procedures are possible to use in case of literary names and which factors are to be considered during the translational analysis. Based on the analysis of 4632 names excerpted from Slovak translations of German literary work, we contradict the hypothesis, which asserts that after year 2000 the exoticization procedures are used in prevalent extent in translation of literary names.

Keywords: literary names, translation, translation processes, literature for children and youth

Santo Domestos, Gargamele, Vina Tusca – Viva San Escobar!

Uwagi o nazwach własnych dostępnych na fanpage'u *San Escobar*

IWONA KAPROŃ-CHARZYŃSKA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń (Polska)

Przedmiotem artykułu są nazwy własne utworzone przez użytkowników Internetu na potrzeby fikcyjnego państwa *San Escobar*. Autorka stawia tezę, że jako efekt zjawiska konwergencji mediów oraz kreatywności językowej wymienione nazwy składają się na obraz wyimaginowanego świata mieszczącego się na poziomie internetowego metadyskursu medialnego. W ich analizie zwraca uwagę na status ontologiczny, funkcje ujawniające intencje nadawców i procesy interpretacyjne uruchamiające się podczas odbioru nazw.

Slowa kluczowe: kreatywność językowa, mediolingwistyka, medioonomastyka, ojkonimy, *a fake country*, metadyskurs medialny

Wstęp

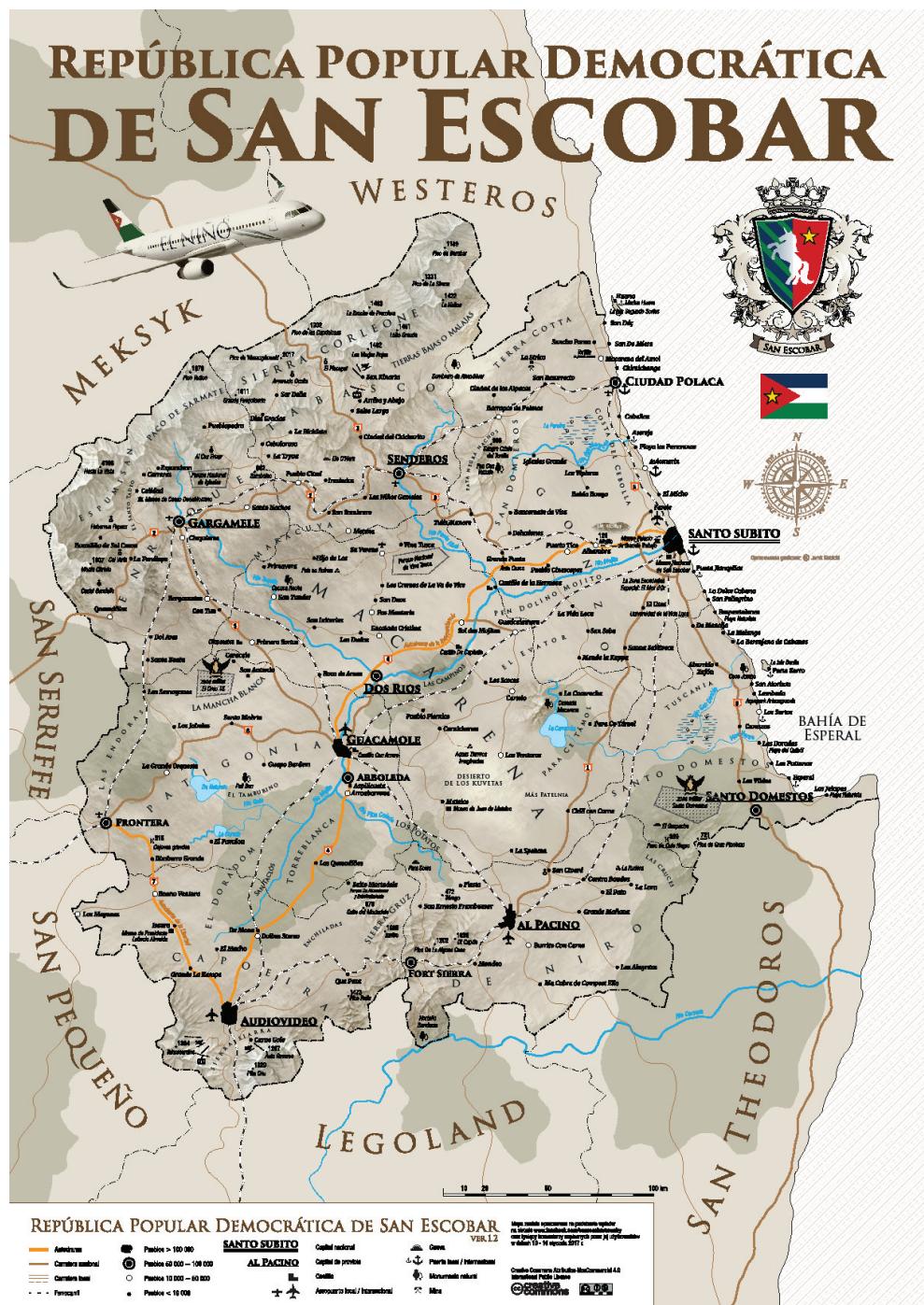
Przedmiotem artykułu są nazwy własne stworzone przez użytkowników Internetu na potrzeby fikcyjnego państwa (*a fake country*) o nazwie *San Escobar*. Wymieniona nazwa zaczęła funkcjonować w mediach w wyniku przejęźyczenia polskiego ministra spraw zagranicznych Witolda Waszczykowskiego, który 10 stycznia 2017 r. ogłosił, że spotkał się w Nowym Jorku z ministrem San Escobar i przekonywał go, by ten poparł Polskę w staraniach o miejsce niestałego członka w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. Rzeczniczka MSZ wyjaśniła, że Witold Waszczykowski miał na myśli rozmowę z ministrem spraw zagranicznych małego wyspiarskiego państwa na Karaibach – San Cristóbal y Nieves (Federation of Saint Kitts and Nevis)¹. Przejęźyczenie ministra nie tylko w mediach polskich, ale i zagranicznych odbiło się szerokim echem. W ciągu doby *San Escobar* stał się fenomenem internetowym. Pod artykułem na temat wypowiedzi ministra pojawiło się mnóstwo wpisów, na Twitterze tysiące tweetów oznaczonych nazwą państwa (hashtag #*San Escobar* był przez pewien czas najpopularniejszy na polskim Twitterze), z czasem powstała strona państwa na anglojęzycznej Wikipedii (https://en.wikipedia.org/wiki/San_Escobar), memy, kilka fanpage'y na portalu Facebook (<https://www.facebook.com/san.escobar.kraina.marzen/>, <https://www.facebook.com/sanescobarcountry/>, <https://www.facebook.com/saneskobar/>, <https://www.facebook.com/SanEscobarKonsulat/>), hymn nieistniejącego państwa (<https://www.facebook.com/ccpl/videos/10158109851845022/>), blogi zawierające informacje o jego atrakcjach turystycznych, wrażenia z podróży (<http://www.tedyiowedy.pl/kierunek-san-escobar/>; <http://trip2se.blogspot.com/2017/>). Zaczęto także produkować koszulki z nazwą kraju.

Powstanie *San Escobar* można wiązać ze zjawiskiem konwergencji mediów oraz z kreatywnością językową użytkowników, którzy stworzyli obraz wyimaginowanego świata, mieszczący się na poziomie internetowego metadyskursu medialnego, różnego od dyskursu medialnego, będącego narzędziem praktyk społecznych (Żydek-Bednarczuk, 2013, s. 188). W ramach tego

¹ Przejęźyczenie to można interpretować jako efekt kontaminacji dwóch nazw własnych – nazwy państwa *San Cristóbal y Nieves* i nazwy osobowej *Pablo Emilio Escobar Gaviria* – odnoszącej się do kolumbijskiego barona narkotykowego, który stał się jednym z najbogatszych ludzi na świecie dzięki przemytowi kokainy do USA i innych państw.

motywowanego medialnie fenomenu językowego obserwacją obejmuję ojkonimy – nazwy osad ludzkich, które w wyniku aktywności użytkowników pojawiły się na fanpage'u San Escobar (<https://www.facebook.com/sanescobarcountry/>). Zostały one zamieszczone na mapie San Escobar². Jest to łącznie blisko 100 nazw własnych, uwikłanych w dyskurs kulturowy, odzwierciedlający mechanizmy kreowania znaczeń. W opisie uwzględniam ich status ontologiczny, funkcje ujawniające intencje nadawców, zwłaszcza potencjał informacyjny, perswazyjny, ekspresywny i ludyczny nazw w kontekście funkcji fatycznej, oraz procesy interpretacyjne uruchamiające się podczas odbioru nazw własnych. W analizie onimów odwołuję się do założeń mediolingwistyki (Skowronek, 2014), koncepcji medioonomastyki (Rutkowski, 2016) oraz do funkcji nazw własnych wyróżnianych w ramach onomastyki stylistycznej (Kosyl, 1993). Ponadto w odniesieniu do zagadnienia motywacji nazw własnych korzystam z narzędzi wypracowanych w ramach współczesnej onomastyki (por. Gałkowski, 2014).

² Mapa udostępniana na licencji Creative Commons BY NC (por. www.creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/pl/) powstała dzięki inicjatywie Jarosława Kubickiego, jednak, jak wspomniałam, widniejące na niej ojkonimy są efektem kreatywności użytkowników Internetu, zob. fragment posta dostępnego na fanpage'u *San Escobar*: „[...] Dziękując za tych kilka dni dobrej zabawy naród San Escobar oddaje Wam tę oto mapę, na której znalazły się miejsca, o których pisaliście w tysiącach wspomnień umieszczonych w komentarzach na tej stronie. Już nikt nigdy nie zaprzeczy istnieniu państwa San Escobar! Specjalne podziękowania za pomoc w realizacji tej mapy należą się pani Majce, zawodowej kartografce oraz panu Pawłowi Afeltowi, który przeanalizował tysiące Waszych komentarzy i zbudował na ich podstawie model topograficzny i geodezyjny San Escobar oraz obliczył, że powierzchnia kraju wynosi 92 000 km kwadratowych [o [...]” (https://www.facebook.com/sanescobarcountry/?hc_ref=ARRQ-Dt6VgDd9BwJ7zLgZHTvdo3p2cjEYPmwo3gWgOVlrwaxMzKefR8rnWQENhAHDOg&fref=nf; dostęp 5.06.2017). Mapa została nominowana do nowej nagrody MISIE, promującej dobrą polską kulturę popularną w kategorii 'Emocjonalne', podkategorii 'Rozbawiło'. Nazwa nagrody nawiązuje do kultowego filmu S. Barei i frazy *Mi się podoba*.

San Escobar,
<https://www.facebook.com/sanescobarcountry/photos/a.264516167300276.1073741829.264467460638480/267841470301079/?type=3&theater> dosten 4.06.2017.

Medioonomastyka i mediolingwistyka

Za płodny uważam opis analizowanych nazw w ramach medioonomastyki, a w szerszym kontekście w ramach mediolingwistyki. W obrębie medioonomastyki, zgodnie z propozycją Mariusza Rutkowskiego (2016, s. 178), można opisywać nazwy medialne funkcjonujące w językowych odmianach medialnych (telewizyjnej, radiowej, prasowej, filmowej i internetowej). Taki opis miałby obejmować dwie płaszczyzny nazewnicze – nazwy mediów i nazwy w mediach. W ten sposób medioonomastyka stanowiłaby część mediolingwistyki – subdyscypliny językoznawstwa zajmującej się badaniem języka w mediach. U podstaw całościowej propozycji opisu języka w mediach w ramach mediolingwistyki leży przekonanie, że „poszczególne przekazy medialne konstruują swoiste wizje rzeczywistości [...] wraz z właściwymi sobie ekspresjami językowymi” (Skowronek, 2016, s. 11). Analiza materiału językowego będącego przedmiotem obserwacji w niniejszym tekście w perspektywie badawczej łączącej medioznawstwo z lingwistyką wydaje się głęboko uzasadniona. Poruszanie się w obszarze badań wyznaczonym dla mediolingwistyki będzie determinowało sposób postępowania badawczego, łączącego podejście kulturoznawcze oraz kognitywne (Skowronek, 2014, s. 16).

Nazwy własne będące przedmiotem oglądu to przykłady nazw w mediach. Ich powstanie należy wiązać nie tylko ze zjawiskiem konwergencji mediów, o czym już była mowa, ale także z ich dialogicznością i interakcyjnością³ jako rezultatem postępu technologicznego. W modelu komunikacji medialnej funkcjonują wspólnoty, których członkowie podzielają systemy wartości, ideologie, także praktyki lingwistyczne. Obraz fikcyjnego państwa *San Escobar* powstał w ramach takiej wspólnoty i jest przez nią akceptowany na zasadzie gry komunikacyjnej. Taki charakter ma też zasób oknonimów utworzonych na potrzeby świata przedstawionego w spontanicznej, asynchronicznej komunikacji przez wielu odbiorców-nadawców. Ich świadomość metajęzykowa znajduje odzwierciedlenie na poziomie użycia środków językowych w celu wykreowania nazw własnych oraz na wyższym poziomie komunikacyjnym w związku z celem ludycznym, zrozumiałym w kontekście magicznego żywiołu języka w mediach. Całą tę działalność komunikacyjną można odczytywać jako parodię medialnych obrazów świata, w wypadku których przestaje być istotne, czy wiernie odzwierciedlają rzeczywistość. Media bowiem jako konstrukty semiotyczne posiadające określoną poetykę ontologicznie sytuującą się poza prawdą i fałszem (por. Skowronek, 2014, s. 18). Swoista integracja językowo-komunikacyjna decyduje o tym, że sposób percypowania świata i potrzeby komunikacyjne użytkowników języka znajdują odzwierciedlenie w formach językowych. Dyferencjacja po stronie nadawców i odbiorców sprawia, że zarówno kreowanie nazw, jak i ich interpretacja są zdeterminowane przez wiedzę językową i wiedzę kulturową. Wspólna wiedza nadawców i odbiorców gwarantuje sukces komunikacyjny.

Status ontologiczny opisywanych nazw własnych

Nazwy opisywane w artykule nie odnoszą się do realnych obiektów. Jak zauważała Izydora Dąmska (1949, s. 241 – 261), imionami własnymi można nazywać nie tylko realne indywiduala, ale także przedmioty istniejące fikcyjnie. Przyjmuję, że analizowane w artykule nazwy mają źródło w aktach twórczych ich autorów, jednak z chwilą utekstowienia oderwały się od nich. Uznaję je za przedmioty intencjonalne, a więc takie, które są wytworzone pośrednio lub bezpo-

³ Właściwość polegająca na tym, że odbiorca informacji może natychmiast zareagować na zamieszczone w niej treści.

średnio przez akt świadomościowy i w nim mają źródło swego bytu (por. Ingarden, 1960, s. 180). Czysto intencjonalny przedmiot ma swój podmiot własności. Jeśli przyjmiemy za Gilbertem Ryle’em, że byty fikcyjne istnieją w stopniu wystarczającym do tego, by w relacji bycia sobie przez nas wyobrażanym istniały jako drugi człon, a wyobrażanie sobie centaura jest szczególnym rodzajem relacji między osobą, która go sobie wyobraża a wyobrażanym przedmiotem (por. Ryle, 1967, s. 500 – 501), to dojdziemy do wniosku, że fikcyjne nazwy własne różnią się od nazw własnych z porządku życia szczególnym rodzajem pojemności semantycznej. Identyfikacja nie jest główną funkcją tych nazw, natomiast na plan pierwszy wysuwają się ich inne funkcje – związane ze znaczeniami aktualizowanymi w nazwach z porządku życia doraźnie, czyli mające charakter fakultatywny, w przeciwieństwie do obligatoryjnego znaczenia referencyjnego (por. Cieślikowa, 1993, s. 33).

Nazwy miejsc widniejące na mapie *San Escobar* nie pełnią funkcji identyfikacyjnej. Z jednej strony są więc bliskie toponimom literackim, z drugiej toponimom z porządku życia z uwagi na fakt, że podobnie jak one są zwierciadłem postrzegania świata przez społeczność danego miejsca – w tym wypadku przez użytkowników Internetu wtopionych w dyskurs kulturowy. Tak wykreowanym nazwom można przypisać inne znaczenia. Zofia Kaleta (1998, s. 25 – 27) zwraca uwagę, że poziom semantyczny onimów obejmuje następujące elementy wiedzy: można mówić o ich znaczeniu strukturalnym, gramatycznym, kategorialnym, genetycznym, etymologicznym, pragmatycznym, ekspresywnym, metaforycznym czy asocjacyjnym. Nie znaczy to jednak, że wszystkie wymienione elementy znaczeniowe zostaną dostrzeżone podczas dekodowania nazw. To, jakie procesy interpretacyjne uruchomią się podczas ich odbioru, jest uzależnione od wiedzy i doświadczenia odbiorców.

Ojkonimy w motywowanym medialnie obrazie wyimaginowanego świata

Biorąc pod uwagę status ontologiczny nazw miejscowych utworzonych na potrzeby fikcyjnego państwa *San Escobar*, warto zastanowić się nad przydatnością w ich opisie kategorii wyróżnianych w ramach onomastyki stylistycznej. Czesław Kosyl (1993a, s. 149, por. też. Kosyl, 1993b) wyróżnia trzy stylistycznojęzykowe nurty nazewnictwa literackiego: nurt realistyczny nazewnictwa o dominującej funkcji mimetycznej, nurt groteskowo-ludyczny o dominującej funkcji ekspresywno-impresywnej oraz nurt konwencjonalny o dominującej funkcji poetyckiej.

Jeśli przyjrzymy się analizowanym nazwom z punktu widzenia zaproponowanej typologii, to dojdziemy do wniosku, że nazwy reprezentujące realistyczny nurt nazewnictwa, wśród których Cz. Kosyl wymienia (jako jedną spośród dwóch grup tego typu nazw) nazwy autentyczne pod względem leksykalnym⁴, ale odnoszące się do fikcyjnych denotatów świata przedstawionego, nie pojawiają się w analizowanym materiale. Nurt realistyczny reprezentuje w ujęciu Cz. Kosyla także druga grupa nazw – autentyczne nazwy własne, w zamyśle ich autorów odnoszące się do tych samych denotatów, co w rzeczywistości⁵. Funkcja takich nazw sprowadza się do uwypuklenia prawdziwości opisywanych przez autorów zdarzeń i do ich lokalizacji w określonej

⁴ Jako przykład takich nazw Cz. Kosyl (1993, s. 151) podaje nazwy osobowe występujące w *Soli ziemi J. Wittlina*. Badacz stwierdza, że w wymienionej powieści autentyczność takich imion i nazwisk Rusinów, jak *Sydir Makarucha, Fedko Semieniuk* czy *Wasyl Horoch*, nie budzi wątpliwości.

⁵ Jako przykłady takich nazw Cz. Kosyl (1993, s. 151) podaje autentyczne nazwy postaci historycznych reprezentujących różne dziedziny działalności w *Popiolach S. Żeromskiego*, jak np. *Moreau, Lannes, Bernadotte*.

nym czasie i miejscu. Ich również nie znajdziemy w analizowanym materiale, co świadczy o tym, że celem twórców ojkonimów widniejących na mapie fikcyjnego państwa *San Escobar* nie była realizacja funkcji mimetycznej i odwzorowanie realiów onomastycznych. W zbiorze opisywanych nazw pojawiają się autentyczne nazwy osobowe znanych postaci reprezentujących różne dziedziny aktywności ludzkich, np. *Al Pacino* (znany amerykański aktor, który stworzył wiele wybitnych kreacji aktorskich, *Carreras* (José Carreras – hiszpański śpiewak tenorowy), ale w funkcji nazw miejscowych. Trudno w odniesieniu do analizowanych ojkonimów mówić więc o realistycznym nurcie nazewnictwa w rozumieniu takim, jakie zostało przedstawione przez Cz. Kosyla.

W materiale można jednak wyróżnić stosunkowo liczną grupę nazw motywowanych autentycznymi nazwami własnymi postaci historycznych, rzadziej nazwami miejsc. Są to autentyczne nazwy zmodyfikowane przez twórców, w związku z czym należałoby je zakwalifikować do trzeciego nurtu nazewnictwa wyróżnianego przez wspomnianego badacza, czyli nurtu groteskowo-ludzczego. W jego obrębie zostały umieszczone neologizmy powołane przez autorów do pełnienia funkcji ekspresywno-impresywnej, która współwystępuje z funkcją semantyczną. Są to pozornie obce nazwy własne będące rezultatem gry językowej, w której stosuje się różne niestandardowe techniki słowotwórcze, np. *Mateico, Sanna Sal Evska, Iglesias Grande*.

W zbiorze analizowanych nazw nie znajdziemy też nazw reprezentujących nurt konwencjonalny nazewnictwa literackiego, w takim sensie, w jakim rozumiał go Cz. Kosyl, a więc nazw będących sygnałem związków z określonym gatunkiem literackim i określona tradycją literacką, jak np. imiona w sielankach staropolskich przejęte z klasycznej sielanki greckiej i rzymskiej. Pojawiają się co prawda nazwy będące sygnałem związków z określonym dziełem literackim, ale na zupełnie innej zasadzie. Są to nazwy *Sancho Pansa i Bergamutas*. Pierwsza z nich to nazwa postaci literackiej – giermka rycerza Don Kichota z Manczy z powieści Miguela de Cervantesa *Don Kichot*, która została użyta w innej funkcji. W jej wypadku, tak samo jak w wypadku wspomnianych wyżej nazw *Al Pacino* i *Carreras*, mamy do czynienia ze zjawiskiem określonym w odniesieniu do nazw z porządku życia mianem transonimizacji, kiedy to nazwa własna przechodzi z jednej kategorii nazw do kategorii innej. Nazwa *Bergamutas* z kolei jest modyfikacją nazwy własnej fikcyjnego archipelagu *Bergamuty* z wiersza Jana Brzechwy *Na wyspach Bergamutach*, opublikowanego w 1948 r. Reprezentowałaby więc raczej groteskowo-ludzczny nurt nazewnictwa.

Przedstawiona wyżej typologia nazewnictwa literackiego, choć może być przydatna w opisie onimów mających status przedmiotów intencjonalnych, nie pozwala na całościowe ujęcie charakteryzowanego w artykule zbioru nazw. Reprezentują go bowiem nazwy, które nie mieszczą się w żadnym z wymienionych przez Cz. Kosyla nurtów. Należą do nich na przykład pochodzące z języków obcych nazwy autentyczne z porządku życia, jak *Chili con Carne, Santo Subito, Fiesta, Primavera*. Przyczyn takiego stanu rzeczy można doszukiwać się w odrębności opisywanego materiału nazewniczego osadzonego w kontekście medialnym od materiału nazewniczego dzieł literackich, w których onimi są wyznacznikami określonych konwencji w literaturze. Odrębność tę potwierdza analiza onimów przeprowadzona z punktu widzenia motywacji nazewnictwych.

Motywacja onomastyczna, zdaniem Artura Gałkowskiego, to „proces prowadzący do powstania nazwy i pragmatyczno-funkcjonalnego jej ukierunkowania” (Gałkowski, 2014, s. 163). Gałkowski wskazuje na trójfazowy przebieg tejże motywacji: a) wyodrębnienie obiektu oni-

micznego; b) akt nazewniczy; c) konceptualizacja nazwy: powiązanie nazwy z uzasadnieniem powstającym w fazie pierwszej oraz z kodem zaadaptowanym w trakcie fazy drugiej. W odniesieniu do chrematonimów marketingowych autor wyróżnia następujące typy motywacji: konceptualną, w której wykorzystywana jest prioprializowana nazwa potoczna obiektu; introonomasztyczną, kiedy w procesie nazewniczym do nazwania nowego obiektu używa się nazwy własnej innego obiektu (nosi ona znamiona konceptualne); asocacyjno-konotacyjną, która ma charakter sytuacyjny i poprzez nawiązanie do natury przedmiotu wywołuje pożądane skojarzenia wynikające ze znaczeń podstaw leksykalnych; formalno-kreacyjną wynikającą z oryginalnej formy językowej nazwy, która decyduje o jej kreatywnym wydźwięku. Wymienione typy motywacji można podporządkować nadrzednej motywacji kulturowej, która, zdaniem autora, „pozwala wytlumaczyć każdą kreację nazewniczą chrematonimii marketingowej, w rzeczywistości bowiem nic nie stoi na przeszkodzie do nazwania jakkolwiek czegokolwiek, co uznaje się za obiekt włączany w proces obrotu handlowego” (Gałkowski, 2014, s. 71). Postawiona przez A. Gałowskiego hipoteza, że przedstawiony klucz motywacyjny może sprowadzać się do motywacji kulturowej, zdaje się znajdować potwierdzenie w odniesieniu do odmiennego od chrematonimów materiału nazewniczego, jakim są analizowane ojkonimy obecne na mapie *San Escobar*.

Biorąc pod uwagę typy motywacji mieszczące się w obrębie motywacji kulturowej, a także kryterium relacji świata przedstawionego do świata realnego, proponuję następującą typologię ojkonimów utworzonych przez użytkowników języka na potrzeby fikcyjnego państwa *San Escobar*: 1. nazwy motywowane przez nazwy własne: 1.1. nazwy motywowane przez nazwy własne z porządku życia; 1.2. nazwy motywowane przez nazwy własne z tekstu kultury; 2. nazwy motywowane przez nazwy pospolite. W każdym z podanych typów mogą pojawić się zarówno nazwy funkcjonujące w zasobie leksykalnym polszczyzny, jak i takie, które pochodzą z zasobów leksykalnych języków obcych, oraz nazwy niezmodyfikowane i nazwy zmodyfikowane w stosunku do podstawy motywacyjnej. Modyfikacja może dotyczyć postaci fonetycznej, fleksyjnej, słowotwórczej (np. kompozycja, dekompozycja, kontaminacja) czy graficznej nazwy. Częstym zabiegiem jest ewokowanie języków obcych przez nawiązanie do ich leksyki bądź fonetyki.

1. Nazwy motywowane przez nazwy własne

1.1. W grupie nazw motywowanych przez nazwy własne z porządku życia nieliczne są ojkonimy niezmodyfikowane, jak wspomniane już wyżej onimy motywowane przez nazwy osobowe, por. *Al Pacino*, *Carreras*, ale także nazwy leków użyte w funkcji nazw miejscowych, por. *Espumisan*, *Esperal*, *Aviomarin*. O przejrzystości ich motywacji decyduje wiedza nadawcy na temat znaczenia referencyjnego nazw w porządku życia. Ta wiedza przesądza o efekcie groteskowo-ludycznym nazw wynikającym ze zderzenia obcego brzmienia nazwy z przeznaczeniem jej desygnatu, por. lek na wzdęcia, lek na alkoholizm, lek na chorobę lokomocyjną.

Przeważają motywowane przez antroponimy nazwy zmodyfikowane, jak np. zmodyfikowana fonetycznie nazwa *Dolce Cabana* (włoski dom mody, założony przez Domenico Dolce i Stefano Gabbana), zmodyfikowana graficznie nazwa *Mateico* (< Jan Matejko – polski malarz dziewiętnastowieczny), zmodyfikowana fonetycznie i graficznie nazwa *Sanna Sal Evanska* (< Anna Zalewska – od 2015 r. minister edukacji w rządzie Beaty Szydło). Częste są modyfikacje leksykalne polegające na tworzeniu hybryd nazewniczych z elementami z języków obcych, por.

Las Dudas (< Andrzej Duda – od 6. 8. 2015 r. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej), **Grande La Kempa** (< Beata Kempa – od 2015 r. minister-członek Rady Ministrów w rzadzie Beaty Szydło), **Santa Beata** (< Beata Szydło – od 2015 r. prezes Rady Ministrów), **San Antonio** (< Antoni Maciarewicz – od 2015 r. minister obrony narodowej), **Iglesias Grande** (< Julio Iglesias – hiszpański piosenkarz i kompozytor), **Los Vipleros** (< Przemysław Janusz Wipler – polski polityk, prezes fundacji „Wolność i Nadzieja” podejrzany o przywłaszczenie pieniędzy fundacji), **Vina Tusca** (< Donald Tusk – w latach 2007 – 2014 prezes Rady Ministrów; od 2014 r. przewodniczący Rady Europejskiej). Ostatnia nazwa jest efektem modyfikacji graficznej, która doprowadziła do homonimii. Internauci na fanpage'u opisują miejscowością jako miasto znane z wyrobu lokalnych win. Jej motywację można wyjaśnić, sięgając nie tylko do antroponimu, ale także do medialnego dyskursu politycznego, w którym funkcjonuje fraza *wina Tuska*⁶. Poza wyraźnie dominującymi nazwami motywowanymi przez antroponimy i kilkoma nazwami motywowanymi przez ergonimy, por np. **Puerto Tico** (< samochód osobowy Daewoo Tico), **Grande Punto** (< samochód osobowy Fiat Punto), **Para Cetamol** (< lek przeciwgorączkowy Paracetamol), **Santo Domestos** (< Domestos – produkt do czyszczenia toalet), wystąpiły dwie nazwy motywowane przez toponimy, mianowicie będąca efektem modyfikacji fleksyjnej i graficznej nazwa **San Do Miere** (< Sandomierz) i hybryda nazewnica zmodyfikowana graficznie **Los Cremos de La Va do Vice** (< Wadowice) motywowana nie tylko przez nazwę miejscowości, ale także pozostająca związkowi z ciastkami jedzonymi przez papieża Jana Pawła II, nazywanymi *papieskimi kremówkami*.

1.2. Nazwy motywowane przez nazwy własne z tekstów kultury są w analizowanym materiale nieliczne. Wśród nich można wyróżnić nazwy niezmodyfikowane, jak **Sancho Pansa**, **El Isaura**, i nazwy zmodyfikowane fleksyjnie, por. **Gargamele**, słowotwórczo, por. **Bergamutas**, słowotwórczo i graficznie, por. **Claquieros**. O przejrzyistości motywacji tych nazw w umysłach odbiorców będzie decydować ich wiedza na temat źródeł onimów będących podstawą wymienionych nazw, czyli postaci czy miejsc ze świata przedstawionego, do których się odnoszą, por. komiczną, ale też rozważną i zdroworozsądkową postać *Sancho Pansy*, *Niewolnicy Isaury*⁷, *ziego czarownika Gargamela*, polującego na dobre smerfy wraz ze swoim kotem *Klakierem*, wyimaginowane wyspy – *Bergamuty* ze wspomnianego wiersza Jana Brzechwy pt. *Na wyspach Bergamutach*. Ciekawą motywację ma ojkonim **San Seba** (< Sebastian), nawiązujący do określenia typowy *Seba*, którego źródłem jest obecne w dyskursie medialnym wyobrażenie rodziny skupiającej negatywne cechy Polaków. Jej członkowie to *Janusz* – symbol małomiasteczkowości, *Grażyna* – jego niezbyt inteligentna partnerka i ich średnio rozgarnięty syn *Seba/Sebix*, grający w piłkę i włócący się po osiedlu z kolegami.

2. Nazwy motywowane przez nazwy pospolite

Wśród ojkonimów motywowanych przez nazwy pospolite można wyróżnić takie, które funkcjonują w zasobie leksykalnym polszczyzny i takie, które zostały przejęte z języków obcych, np. z języka łacińskiego, por. **Audiovideo** (< łac. *audio* ‘słyszę’, łac. *video* ‘widzę’) czy

⁶ Por. też utwór napisany przez W. Mlynarskiego pt. *Wina Tuska* (<http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/1698088,1,a-tak-wojciech-mlynarski-pisal-o-tusku.read>; dostęp 20. 10. 2017).

⁷ Główna bohaterka brazylijskiej telenoweli pt. *Niewolnica Isaura*, emitowanej w Polsce od 1985 r. Była to pierwsza telenowela wyświetlana w Polsce, która stała się jednocześnie najpopularniejszym programem w historii polskiej telewizji. Jej średnia oglądalność wynosiła 81%.

hiszpańskiego, por. **Bespantalones** (< hiszp. *los pantalones* ‘spodnie’). Szczególnie istotne jest ewokowanie języka hiszpańskiego, z którym kojarzone jest to *fake country* ze względu na położenie geograficzne w Ameryce Środkowej. Przejawem dekompozycji znajdującej odzwierciedlenie w modyfikacji graficznej są takie nazwy na mapie *San Escobar*, jak **Pas Manteria** (< *pasmanteria*), **Tulis Manore** (< *tu Lis ma norę*⁸), **Su Vereno** (< *suweren*), **Cou Tun** (< *kołtun*), **La Tryna** (< *latryna*), **De Mencija** (< *demencja*), **San Atorium** (< *sanatorium*).

Sporo jest onimów, których podstawy to nazwy potraw, produktów spożywcznych czy alkoholowych. Są to zarówno nazwy niezmodyfikowane, których podstawy funkcjonują w polszczyźnie jako zapożyczenia właściwe w postaci oryginalnej, np. **Chili con Carne**, **Guacamole**, **Burrito con Carne**, **Gaspacho**, jak i nazwy będące wynikiem modyfikacji, najczęściej słownotwórczej i graficznej, jeśli uwzględnia się postaci ich podstaw motywacyjnych funkcjonujących w polszczyźnie, np. **Los Mayones** (< *majonez*), **El Cornichones** (< *korniszony*), **Salto Mortadele** (< *mortadela*), **Las Doradas** (< *dorada*), **Bimberro Grande** (< *bimber*), **Los Jabolos** (< *Jabol*), **Los Samogonos** (< *samogon*). Są to nazwy komiczne o funkcji ludycznej. Źródłem ich komizmu można doszukiwać się w zjawisku hybrydyzacji, znajdującym odzwierciedlenie także w takich ojkonimach, jak **La Lura** (< *lura*), **La Speluna** (< *speluna*), **Los Sortos** (< *sort*), **Primero Sortos** (< pierwszy sort w kontekście drugiego sortu), **Pueblo Piernico** (< *miasto piernika*), **Playa Los Paravanos** (< *plaża + parawany*).

Groteskowo-ludyczny charakter analizowanych ojkonimów jest jasny, o ile odbiorcy dotrą do wyrażeń je motywujących. Dla odczytania intencji leżących u podstaw powstania nazw istotne jest ustalenie przez odbiorcę, z jakich pól semantycznych pochodzą motywenty, jakie jest ich nacechowanie pragmatyczne oraz jakie mają asocjacje kulturowe. Niektóre z nich są związane z dyskusem politycznym w kraju, np. **Tulis Manore**, **Su Vereno**, **Primero Sortos**, **El Pato** (< hiszp. *el pato* ‘kaczka’) inne mają wyraźnie negatywne konotacje wynikające z nacechowania pragmatycznego motywantów, np. **La Speluna**, **La Tryna**, lub z ich przynależności do określonego pola semantycznego, np. **De Mencija**, **Las Putanas** (< hiszp. *casa de putas* ‘burdel’). Uwagę zwraca ironiczny charakter niektórych ojkonimów, wskazujący na dystans ich twórców do rzeczywistości, w której żyją. Za ironiczną uznać można związaną z kultem Jana Pawła II nazwę stolicy *San Escobar* – **Santo Subito** (podczas pogrzebu papieża w 2005 r. lud zebrany na pl. św. Piotra w Rzymie dzierżył transparenty z napisem *Santo subito* ‘natychmiast święty’) czy nazwę **Cebularasa** – odkrycie jej motywacji wymaga od odbiorcy powiązania nazwy z konceptem Polaków cebulaków i frazą łacińską *tabula rasa* ‘niezapisana tablica’.

Zakończenie

Analizowane w artykule nazwy z punktu widzenia medioonomastyki wiązać można z nurtem groteskowo-ludycznym nazw w mediach. Są one rezultatem gry językowej, świadectwem wysokiej świadomości metajęzykowej ich twórców. Widoczne w ich przypadku mechanizmy kreowania znaczeń dają się sprowadzić do motywacji kulturowej. Istotne jest pole inspiracji, na jakie trafia twórca, chcąc stworzyć nazwę. W związku z tym w odniesieniu do analizowanych ojkonimów można mówić o motywacji asocjacyjno-konotacyjnej, która ma charakter sytuacyjny i nawiązuje do natury przedmiotu, który jest lub do którego odnosi się obiekt (por. Gał-

⁸ Nazwa nawiązuje do antroponimu *Tomasz Lis*, odnoszącego się do polskiego dziennikarza telewizyjnego, publicysty i reportera, od 2012 r. redaktora naczelnego tygodnika *Newsweek Polska*.

kowski, 2014). Aby zrealizować intencje nadawcze, twórcy nazw nawiązują do języka potocznego i dyskursu medialnego. Efekt ludyczny osiągają dzięki modyfikacjom słowotwórczym, graficznym i fonetycznym podstaw motywacyjnych wykreowanych onimów, a groteskowość dzięki hybrydalności nazw, ich niejednorodności stylistycznej, zderzeniu formy i funkcji nazwy z treścią podstawy ojkonimu.

Uwzględnienie w analizie wymienionych nazw perspektywy mediów cyfrowych i dyskursu kulturowego, w którym nazwy są zanurzone, pozwala zrozumieć ekspresje językowe nadawców, ich intencje, potencjał nazw nie tylko ekspresywny i ludyczny, ale także informacyjny. Ten właśnie potencjał decyduje o tym, że możemy dostrzec swoistą wizję rzeczywistości konstruowaną przez przekaz medialny. Osadzenie go w kontekście dyskursu medialnego prowadzi do wniosku, że znajduje się on na poziomie metadyskursu. Jest przejawem dystansu nadawców-odbiorców do medialnych obrazów świata i ich magicznego żywiołu, wkraczającego niejednokrotnie w sferę manipulowania językiem. Intencje nadawców znajdujące odzwierciedlenie w funkcjach nazw własnych i funkcjach obrazu świata, którego te nazwy są częścią, pozostają w wyraźnym związku z funkcją fatyczną wypowiedzi, której we wspólnotach funkcjonujących w modelu komunikacji medialnej trzeba przypisać status nadzędny w stosunku do innych funkcji. Żeby ująć i opisać zależności, w jakie uwikłany jest język w mediach, zwłaszcza w mediach cyfrowych, potrzebna jest odpowiednia perspektywa. Wydaje się, że mediolingwistyka jest w stanie ją zapewnić, podobnie jak medioonomastyka w odniesieniu do badań płaszczyzn nazewnictw w mediach.

Literatura:

- BRUNER, J. S., GOODNOW, J. J., AUSTIN, G. A. 1956. *A Study of Thinking*. New York: Wiley, 1956. 330 s.
- CIEŚLIKOWA, A. 1993. Nazwy własne w różnych gatunkach tekstów literackich. In: *Onomastyka literacka*. Ed. M. Biolik. Olsztyn: Wydawnictwo WSP, 1993, s. 33 – 39.
- CHUDZIŃSKI, E. (red.). 2007. *Słownik wiedzy o mediach*. Warszawa: Dom Wydawniczy PWN, 2007. 476 s.
- DĄMBSKA, I. 1949. Z filozofii imion własnych. In: *Kwartalnik Filozoficzny*, 1949, z. 3/4, s. 241 – 261.
- INGARDEN, R. 1960. *O dziele literackim. Badania z pogranicza ontologii, teorii języka i filozofii literatury*. Przel. M. Turowicz. Warszawa: PWN, 1960. 469 s.
- GAŁKOWSKI, A. 2014. Motywacja w procesie tworzenia chrematonimii marketingowej. In: *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, 27, 2014, s. 63 – 72. DOI: <http://dx.doi.org/10.14746/psj.2014.XXVII.5>.
- KALETA, Z. 1998. Teoria nazw własnych. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Ed. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1998, s. 15 – 36.
- KOSYL, CZ. 1993a. Obce nazwy osobowe w polskiej literaturze pięknej. In: *Acta Universitatis Lodzienensis. Folia Linguistica*, 27, 1993, s. 149 – 156.
- KOSYL, CZ. 1993b. Główne nurty nazewnictwa literackiego (zarys syntezы). In: *Onomastyka literacka*. Ed. M. Biolik. Olsztyn: Wydawnictwo WSP, 1993, s. 67 – 100.
- RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA, M. 2008. Nazwy terenowe. In: *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*. Ed. Z. Zagórski. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2008, s. 165 – 423.
- RUTKOWSKI, M. 2016. Medioonomastyka w ramach mediolingwistyki, In: *Prace Językoznawcze*, XVIII, 2016, z. 3, s. 171 – 180.
- RYLE, G. 1967. Teoria znaczenia. In: *Logika i język. Studia z semiotyki logicznej*. Ed. J. Pelc. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967, s. 485 – 516.
- SARNOWSKA-GIEFING, I. 1988. Konwencje nazewnictw w literaturze. In: Język zwierciadłem kultury, czyli nasza codzienna polszczyzna. Ed. H. Zgólkowa. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1988, s. 132 – 147.

- SKOWRONEK, B. 2014. Mediolingwistyka. Teoria. Metodologia. Idea. In: *Postscriptum Polonistyczne*, 2, 2014, s. 15 – 26.
- SKOWRONEK, B. 2016. Z perspektywy odbiorcy. O nowym obszarze badań języka w mediach. In: *Język Polski*, 2016, XCVI, z. 2, s. 11 – 17.
- WOŹNIAK, P. 2009. Funkcje nazw własnych w *Fimfárum* Jana Wericha. In: *Bohemistyka*, 2009, nr 4, s. 279 – 298.
- ŻYDEK-BEDNARCZUK, U. 2013. Dyskurs medialny. In: Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny. Ed. E. Malinowska – J. Nocoń – U. Żydek-Bednarczuk. Kraków: Universitas, 2013, s. 179 – 197.

Summary

Santo Domestos, Gargamele, Vina Tusca – Viva San Escobar! Remarks on Proper Names Appearing on the San Escobar Fanpage

The paper discusses the proper names created by Internet users for the fake country of *San Escobar*. The author postulates that, being the result of media convergence and language creativity, these names provide a picture of an imaginary world fitting the framework of Internet media metadiscourse. While analysing these names, the author points to their ontological status, functions revealing the intentions of the senders and the interpreting processes stimulated during the reception of names.

Keywords: language creativity, media linguistics, oeonyms, fake country, mass media metadiscourse

Dvadsať slovenských onomastických konferencií

Slovenská onomastická komisia vznikla z iniciatívy V. Blanára v roku 1964 a pod predsedníctvom V. Blanára (v rokoch 1964 – 1977), J. Matejčika (1977 – 1984), M. Majtána (1984 – 2001), P. Žiga (2001 – 2015) a J. Hladkého (od r. 2015) organizuje a koordinuje v Slovenskej republike výskum v oblasti vlastných mien. V rámci svojej činnosti pripravila a realizovala v rokoch 1967 – 2017 dvadsať konferencií, mnohé z nich so zahraničnou účasťou. Texty prednesených referátov vyšli v osobitných zborníkoch. Tu prinášame ich prehľad.

1. Bratislava 5. – 6. decembra 1967

I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5. – 6. decembra 1967. Zborník materiálov. Red. V. Blanár – M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV. Pre internú potrebu, 1968. 278 s.

2. Nitra 22. – 24. mája 1969

Zborník materiálov zo sympózia o teoretických a metodologických otázkach onomastiky a II. slovenskej onomastickej konferencie v Nitre 22. – 24. mája 1969. Red. Š. Krištof. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1970. 187 s.

3. Banská Bystrica 4. – 6. novembra 1970

Acta Facultatis Paedagogicae Banská Bystrica. Séria spoločenskovedná. Onomastika. 3. Zborník materiálov z III. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 4. XI. – 6. XI. 1970. Red. V. Blanár. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta, 1972. 283 s.

4. Bratislava 9. – 10. novembra 1971

IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9. – 10. novembra 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973. 240 s.

5. Prešov 3. – 7. mája 1972

Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 12. 1973. Zv. 3. Slavistika. V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a V. slovenská onomastická konferencia (Prešov 3. – 7. mája 1972). Zborník materiálov. Red. M. Bличa – M. Majtán. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1976. 296 s.

6. Nitra 4. – 6. apríla 1974

VI. slovenská onomastická konferencia v Nitre 4. – 6. apríla 1974. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda, 1976. 312 s.

7. Zemplínska šírava 20. – 24. septembra 1976

Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia (Zemplínska šírava 20. – 24. septembra 1976). Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda, 1980. 396 s.

8. Banská Bystrica – Dedinky 2. – 6. júna 1980

VIII. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica – Dedinky 2. – 6. júna 1980. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica – Prešov: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici – Pedagogická fakulta UPJŠ v Prešove, 1983. 413 s.

9. Nitra 26. – 28. júna 1985

IX. slovenská onomastická konferencia. Nitra 26. – 28. júna 1985. Zborník referátov. Red. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1987. 320 s.

10. Bratislava 13. – 15. septembra 1989

X. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 13. – 15. septembra 1989. Zborník referátov. Red. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1991. 276 s.

11. Nitra 19. – 20. mája 1994

Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19. – 20. mája 1994. Zborník referátov. Red. E. Krošláková. Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická v Nitre, 1994. 284 s.

12. Prešov 25. – 26. októbra 1995

12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“. Prešov 25. – 26. októbra 1995. *Zborník referátov.* Red. M. Majtán – F. Ruščák. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied, 1996. 346 s.

13. Modra-Piesok 2. – 4. októbra 1997

13. slovenská onomastická konferencia. Modra-Piesok 2. – 4. októbra 1997. Zborník materiálov. Red. M. Majtán – P. Žigo. Bratislava: Esprima, 1998. 196 s.

14. Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000

Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. 14. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000. Zborník referátov. Red. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB, 2000. 300 s.

15. Bratislava 2. – 7. septembra 2002

Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia. Bratislava, 6. – 7. september 2002. Zborník referátov. Zost. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava: Veda, 2003. 340 s.

16. Bratislava 16. – 17. septembra 2004

Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. onomastickej konferencie. Bratislava 16. – 17. septembra 2004. Zost. M. Považaj – P. Žigo. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Veda, 2007. 318 s.

17. Trnava 12. – 14. septembra 2007

Lexika slovenskej onymie. Zborník materiálov zo 17. slovenskej onomastickej konferencie. Trnava 12. – 14. 9. 2007. Zost. J. Hladký – I. Valentová. Bratislava – Trnava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity – Veda, 2010. 441 s. Dostupné na: http://data.juls.savba.sk/julswww/pub_lexika_slovenskej_onymie?action=AttachFile&-do=view&target=lexika_slovenskej_onymie.pdf.

18. Prešov 12. – 14. septembra 2011

Jednotlivé a všeobecné v onomastike. 18. slovenská onomastická konferencia. Prešov 12. – 14. septembra 2011. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012. 380 s. Dostupné na: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak3/index.html>.

19. Bratislava 28. – 30. apríla 2014

19. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 28. – 30. apríla 2014. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda, 2015. 584 s.

20. Banská Bystrica 26. – 28. júna 2017

Konvergencie a divergencie v proprietálnej sfére. 20. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica 26. – 28. júna 2017. Zborník materiálov. Eds. A. Chomová – J. Krško – I. Valentová. Bratislava: Filozofická fakulta UMB – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Veda, 2019. 542 s.

M. Majtán

KONVERGENCIE A DIVERGENCIE V PROPRIÁLNEJ SFÉRE

20. slovenská onomastická konferencia

Banská Bystrica 26. – 28. júna 2017

Zborník referátov

Editori: A. Chomová, J. Krško, I. Valentová

Návrh obálky: Mgr. Marek Petržalka

Zodpovedný redaktor: PhDr. Pavol Kršák

Technický redaktor: Mgr. Vladimír Radik

Prvé vydanie. Vydala a vytlačila Veda, vydavateľstvo SAV, CSČ SAV,
Dúbravská cesta 5820/9, 841 04 Bratislava, v roku 2019
ako svoju 4 414. publikáciu z tlačových podkladov
Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Strán 542.

ISBN 978-80-224-1732-7